POLSKA AKADEMIA NAUK

SŁOWNIK STAROPOLSKI

TOM I

A—Ć



WARSZAWA
1953—1955

3012

KOMITET REDAKCYJNY

KAZIMIERZ NITSCH
przewodniczący

ZENON KLEMENSIEWICZ



JAN SAFAREWICZ

REDAKTOR NACZELNY

STANISŁAW URBAŃCZYK

PRACOWNIA

KRAKÓW, UL. SŁAWKOWSKA 17

STANISŁAW URBAŃCZYK
kierownik

WANDA NAMYSŁOWSKA, EWA OSTROWSKA, HALINA SAFAREWICZOWA, ANDRZEJ SIUDUT
KRYSTYNA KALICKA, TADEUSZ KALICKI, MARIAN KUCAŁA
JÓZEF BAL, STANISŁAWA DOBESZOWA, WANDA GÓRECKA, ELŻBIETA KAMIEŃSKA,
ALEKSANDRA ZIĘTKÓWNA

DORADCY NAUKOWI

MIECZYSŁAW BROŻEK — łacina.
ROMAN GRODECKI — historia gospodarcza.
ADAM VETULANI — historia prawa.

ZAKŁAD IMIENIA OSSOLIŃSKICH WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK, WROCŁAW

Wydanie I — Nakład 2000 egz. — Papier druk. sat. kl. III 61×86, 100 g. (8)

Krakowska Drukarnia Naukowa, — Kraków, Czapskich 4.

PRZEDMOWA

SŁOWNIK STAROPOLSKI nie jest tylko zwykłą, choćby najcelniejszą publikacją naukową — jest także historycznym pomnikiem naszej kulturalnej samodzielności. W chwili, gdy prace związane z początkami Państwa Polskiego tak wielkie budzą w społeczeństwie zajęcie, gdy widoczne ono nie tylko na polu naukowym, ale także w literaturze pięknej, chcącej zbliżyć nam tę odległą epokę — równie szeroki oddźwięk znajdzie zapewne pojawienie się tego oto zbioru dokumentów, zaświadczających wydobywanie się spod nacisku średniowiecznej łaciny samodzielnego, narodowego języka. Wiadomo, jaką popularnością cieszy się słownik Lindego, jak ta popularność nie słabnie mimo upływu 150 lat od pojawienia się I tomu jego pierwszego wydania. Prawda, jako pomnik języka już dojrzałego może on mieć także pewne zastosowanie praktyczne, ale z drugiej strony obejmuje zaledwie część materiału słownego, drukowanego w ciągu półtrzecia wieku (1550—1800) — gdy tymczasem Słownik staropolski obejmie cały zasób słów zapisanych ręcznie do końca średniowiecza, w wiekach XIV i XV. A nie jest to pedantyczne wyliczenie gołych wyrazów — każdy z nich podany jest w związku zdaniowym, możliwy więc do zrozumienia także dla niespecjalisty, dla każdego ogólnie wykształconego Polaka. Można się więc spodziewać, że tak w użytku różnego rodzaju uczonych, jak w uznaniu całego społeczeństwa, przetrwa szereg stuleci. Wiadomo zresztą, że takie słowniki posiadają, lub dążą do nich, wszystkie kulturalne narody, że chlubią się nimi niemniej, jak samym zawartym w nich materiałem językowym.

A dlaczego słownik taki zaczyna się ukazywać dopiero dziś? Niefachowcy nie zdają sobie sprawy z dwu tego przyczyn. Pierwsza — to że na zabytkach staropolskiego języka zaczęto się naprawdę poznawać i naukowo je wydawać dopiero w drugiej połowie wieku XIX i że odkrywanie i wydawanie nowych trwało jeszcze przez pierwszą ćwierć wieku XX. Druga — że wydawnictwo takie jest trudne i wyjątkowo żmudne, wymagające wysoko kwalifikowanego i zgranego zespołu, który dopiero trzeba było wytwarzać. Mimo to Polska Akademia Umiejętności już w ostatniej ćwierci XIX w. przystąpiła do dzieła i w miarę sił je posuwała. Pracowały nad tym dziełem prawie trzy pokolenia. Polska Akademia Umiejętności ma pełne przekonanie, że założyła i wykończyła fundamenty pod ukazywanie się naszego słownika. A dziś, gdy się zmieniła organizacja nauki polskiej, przekazuje go w ściśle już ujętych formach naczelnej naukowej instytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej — Polskiej Akademii Nauk. Fakt, że Prezydium tej instytucji, powołanej do kierowania życiem naukowym w całym kraju, uznało słownik za dzieło o szczególnym znaczeniu kulturalnym, zapewnia dalszy pomyślny rozwój naszego wydawnictwa. Widzimy w tym wyraz słusznej polityki naukowej, która kontynuuje to wszystko, co w przeszłości było wartościowe i stanowi trwały dorobek nauki polskiej.

Kraków, 1 grudnia 1952.

Kazimierz Nitsch
przewodniczący Komitetu redakcyjnego

WSTĘP

I. Z historii Słownika

Ten pierwszy zeszyt Słownika oddajemy do rąk czytelników pełni wzruszenia i obaw. Wzruszenia — bo wreszcie zaczyna się przyoblekać w realne kształty dzieło, nad którym pracowały i na które czekały co najmniej dwa pokolenia uczonych. Obaw — bo świadomi jesteśmy, że owoc naszej pracy zapewne nie dorasta do tych oczekiwań i tych nadziei, jakie w nim pokładano. Świadomi jesteśmy jego niewątpliwych niedostatków. Aby je zrozumieć, aby z drugiej strony docenić niewątpliwe zalety, trzeba zapoznać się z historią Słownika, jak zobaczymy, historią bardzo bogatą.

Pierwszy okres prac nad nim przedstawił Jan Łoś w artykule O przyszłym „Słowniku staropolskim", ogłoszonym z inicjatywy prof. K. Nitscha w VIII tomie Rocznika Sławistycznego (za r. 1918). Dowiadujemy się z niego, że myśl opracowania słownika historycznego rzucono już na 1. posiedzeniu Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w r. 1873. Rozpoczęły się dyskusje, potem prace przygotowawcze, wreszcie doszło nawet do gromadzenia wypisków. Zmieniały się jednak projekty, wahano się tak co do okresu, który miano objąć, jak co do sposobu zbierania przykładów. Brak wyraźnej koncepcji i brak jednolitego kierownictwa sprawił, że wysiłki 20 lat poszły na marne.

Jedna tylko z koncepcji, mianowicie przez Jana Karłowicza wysunięty pomysł stworzenia wielkiego „tezaurusa" języka polskiego, zdołała się zrealizować, choć niestety w nienajlepszym wykonaniu, w słowniku „Warszawskim". Cytowany tam materiał z XV wieku pochodzi z notat przygotowanych dla Słownika staropolskiego przez A. Semenowicza. Dla naszego słownika nie były one dość dokładne i systematyczne, dlatego Łoś czy nawet już Baudouin z nich zrezygnował. Bądź co bądź, jak widzimy, ze Słownikiem staropolskim związane jest genetycznie największe przedsięwzięcie słownikowe ostatnich 150 lat.

Przełomowym momentem był przyjazd Jana Baudouina de Courtenay do Krakowa. Dziś niewielu językoznawców pamięta, że ten wielki teoretyk, który zaciążył na rozwoju światowego językoznawstwa w ostatnich kilku dziesiątkach lat, może być uważany w dużym stopniu za duchowego ojca Słownika staropolskiego. On opracował w r. 1895 instrukcję, która obowiązywała w pracowni słownikowej aż do samego końca. On ułożył schemat do opisu zabytków epoki, objętej słownikiem. Tak pożyteczny Łosia Przegląd zabytków językowych (Kraków 1915), wydany następnie w r. 1922 pod zmienionym tytułem jako Początki piśmiennictwa polskiego, jest bez wątpienia rozwinięciem inicjatywy Baudouina. Po śmierci współredaktora, Lucjana Malinowskiego, w r. 1898 Baudouin skontrolował dawniejsze prace, a stwierdziwszy luki i błędy, przystąpił do ponownego opracowania zakwestionowanych zabytków, sam nawet zasiadł do ekscerpowania Psałterza floriańskiego, aby dać współpracownikom wzór. Utrata katedry i wyjazd Baudouina z Krakowa w r. 1900 zostawił słownik bez opieki. Dopiero w grudniu 1902 r. objął redakcję Jan Łoś.

Nowy redaktor wprowadził do systemu Baudouina tylko drobne zmiany. Posługując się w sprawach łatwiejszych i mniej odpowiedzialnych młodszymi pracownikami doprowadził Łoś w ciągu 15 lat do tego, że w r. 1917, gdy pisał wspomniany artykuł, stał jakoby u końca robót przygotowawczych i spodziewał się najpóźniej w 1922 r. przystąpić do redagowania artykułów. Jak wiemy, Łoś zmarł w r. 1928, a redagowania nie tylko nie rozpoczął, ale stał od niego chyba dalej niż w r. 1917. (Podobnemu złudzeniu ulegała redakcja już w 1897 r., zapowiadając na rok następny początek prac redakcyjnych).

Jaka była tego przyczyna? Pierwszą był bez wątpienia wzmożony ruch wydawniczy po odzyskaniu niepodległości. Jego rezultatem były np. 3 tomy Najdawniejszych ksiąg sądowych mazo-

wieckich, łączące się może z tym wydawnictwem prace K. Tymienieckiego (zob. w spisie źródeł pod *Tym*), obfitujące w materiał słownikowy XV-wieczny, dalej Akta radzieckie poznańskie, wydane przez K. Kaczmarczyka, Cracovia artificum J. Ptaśnika, wydawnictwa akt miejskich lwowskich, przemyskich, lubelskich i warszawskich i wiele innych publikacji źródłowych, które jeśli nawet za życia Łosia nie wyszły, to o ich przygotowywaniu musiał on wiedzieć. Nie ulega wątpliwości, że ten ruch wydawniczy wyszedł słownikowi na dobre. Nawet dziś musimy przyznać, że staropolski materiał, który wchodzi do naszego słownika, nie jest nazbyt bogaty, a czymże by był, gdyby nie wydawnictwa międzywojennego dwudziestolecia! Wystarczy powiedzieć, że mazowieckie zapiski sądowe byłyby reprezentowane tylko przez wypisy Tadeusza Lubomirskiego (zob. w spisie źródeł pod *Czrs* i *BiblWarsz*). O życiu miast bylibyśmy mieli znikome wiadomości. Już w r. 1935, gdy autor niniejszych słów wstępował do pracowni słownikarskiej, wykaz źródeł do opracowania wynosił 72 pozycje, a znacznie potem wzrósł, dzięki bibliograficznym poszukiwaniom autora, jak również mgr W. Namysłowskiej. Tak więc opóźnienie się słownika, jakkolwiek bez wątpienia przykre, było dla jego bogactwa okolicznością ogromnie sprzyjającą.

Inną przyczyną opóźnienia było zachwianie się planu. Słownik miał objąć pierwotnie okres do r. 1543, tymczasem Łoś po I. wojnie światowej zmienił zamiary: postanowił ograniczyć go do r. 1500, następujące zaś pół wieku przeznaczył do tomu, który miał być uzupełnieniem słownika Lindego. *Spiritus movens* tej zmiany był pewien boczny potomek Lindego, który się podjął imprezę zasilać gotówką (zob. u Nitscha w Sprawozd. PAU za r. 1945). Łoś zabrał się do realizacji projektu, przedsięwzięcie jednak po niezbyt długim czasie kompletnie się załamało. Jedynym jego trwałym rezultatem pozostał *terminus ad quem* słownika: 1500 r. Nikt nie będzie twierdził, że jest to data bardzo fortunna, zło jednak według naszego doświadczenia jest mniejsze, niżby się wydawać mogło, i na szczęście cały wiek XVI wejdzie do słownika, którego przygotowaniem zajął się energicznie Instytut Badań Literackich. Oczywiście rozprószenie sił Łosia i jego pomocników na dobre słownikowi nie wyszło. Zebrane wtedy wypiski zachowane są w pracowni słownika. Często do nich zaglądając nabraliśmy przekonania, że nie wniosłyby wiele ponad to, co posiadamy we właściwym magazynie.

W tym okresie jaskrawo zarysowały się szkodliwe następstwa zasady teoretycznie słusznej, że wyborem przykładów z tekstów rozpisanych na tzw. kartki I stopnia (system pracy opisał Łoś szczegółowo w cytowanym artykule) może się zajmować tylko główny redaktor; zresztą tenże redaktor nieraz pisał kartki I stopnia, czyli po prostu przepisywał zabytek od deski do deski. Wybór przykładów — to bez wątpienia czynność odpowiedzialna i wymagająca dość dużego naukowego wyrobienia, ale znowuż nie takiego, aby mu mógł podołać tylko profesor uniwersytetu, a więc człowiek o najwyższych naukowych kwalifikacjach, i to człowiek obciążony w dodatku wieloma innymi obowiązkami. Lata powojenne przyniosły Łosiowi ogromny nawał studentów, nawał trudny do opanowania wobec braku sił asystenckich. Przyszły też rychło poważne przedsięwzięcia wydawnicze, jak jego gramatyki, wydanie Kazań świętokrzyskich. Słownik schodził w tej sytuacji stale na plan dalszy. Jedynym wyjściem było wychowanie pomocników, ale temu przeszkadzała błędna zasada, a nadto brak środków. Rzadko kiedy słownik miał więcej niż jednego stałego pomocniczego pracownika, niekiedy nie miał żadnego. Ten stan utrzymywał się w zasadzie aż do wybuchu 2. wojny światowej bez zmian. Stały 2-osobowy personel poświęcał słownikowi, zgodnie z umową, 24 godzin pracy tygodniowo. Jasne, że takimi środkami jeszcze nikt poważniejszego słownika nie stworzył.

Siły Łosia stale słabły. Kartki w magazynie zachowały ślady jego zmagania się z chorobą: na iluż to kartkach widać, że pióro dosłownie wypadało mu z rąk. Świadomość, że termin redagowania z roku na rok się odsuwa, że raczej staje się mniej realny, na pewno osłabiała energię. Gdy go śmierć ze słownika zabrała, urzędowa opieka przeszła w ręce Kazimierza Nitscha, faktycznym jednak kierownikiem prac był Henryk Oesterreicher, doskonały znawca staropolszczyzny, pracownik bardzo staranny, ale powolny i bez inicjatywy, bo nurtowany nie ujawnioną zrazu chorobą. Powolne tempo prac wzrosło dopiero w r. 1935, gdy słownik otrzymał drugiego stałego pracownika, a nieco później stypendystów opłacanych przez Fundusz Pracy (dla bezrobotnych). Efekt był ten, że do wybuchu wojny zostało rzeczywiście opracowane wszystko co ważniejsze, pozostały tylko drobiazgi, tak że można było myśleć o pracach redakcyjnych.

Wybuch wojny przerwał pracę. Magazyn słownika, przeznaczony przez okupantów do wyrzucenia na śmieci, udało się ocalić. Prace wznowiono pod patronatem Biblioteki Jagiellońskiej; zaangażowano prof. Nitscha, któremu dodano następnie pomocnika w osobie mgra W. Namysłowskiej. Lata wojny zeszły na opracowaniu resztki zabytków, których nie zdołano opra-

cować przed wojną, na uporządkowaniu magazynu i spisu źródeł. Okazało się przy kontroli, że niektóre zabytki zostały opracowane z dwóch różnych wydań, starszego i nowszego (dotyczy to zwłaszcza zapisek archiwalnych). Wykryto, że nie wszystkie zabytki, które Łoś rzekomo włączył do magazynu, były wyzyskane, zdarzały się zaś teksty opracowane i wcielone do zbioru, choć w ewidencji tego nie zaznaczono. Te żmudne ale owocne czynności kontrolne zostały doprowadzone bardzo daleko. Kilka miesięcy 1944 r. poświęcono (z inicjatywy podpisanego) na spisanie miejsc wszystkich posiadanych przykładów, tak że powstał z tego potężny indeks, liczący 1311 stron arkuszowych, pisanych w dwie kolumny. Sporządzono z niego dwie kopie fotograficzne. Rękopis i kopie umieszczono w różnych punktach Krakowa, aby na wypadek zniszczenia głównego zbioru można było przystąpić do redakcji w oparciu o spis miejsc w zabytkach, gdzie należało szukać przykładów. Oczywiście zrobiono to bez wiedzy Niemców. Oprócz prof. Nitscha i mgra Namysłowskiej wzięli udział w tej pracy Franciszek Sławski, Wanda Żurowska i Stanisław Urbańczyk, wówczas urzędnicy Biblioteki Jagiellońskiej. Ostrożność na szczęście okazała się zbędną, bo słownik podczas wyzwoleńczych walk o Kraków nie poniósł najmniejszych strat.

Gdy powojenne zajęcia nie pozwoliły prof. Nitschowi na osobiste i stałe zajmowanie się słownikiem, objął faktyczne kierownictwo w r. 1946 S. Urbańczyk, mimo równoczesnego dojeżdżania z wykładami do odległego Torunia, a potem Poznania. Dzięki opiece i pomocy rządowej powiększono wymiar godzin pracy, przyjęto nowych pracowników, powstały więc warunki dla końcowego etapu prac: redakcji artykułów. Pierwsze próbki powstały już podczas wojny pod piórem prof. Nitscha i dra Urbańczyka. W 1947 r. ukazała się „Próba Słownika staropolskiego" ułożona przez S. Urbańczyka, z jednym artykułem układu prof. Nitscha. W życiu słownika był to fakt wielkiej wagi. Mgławicowe wyobrażenia o słowniku przybrały postać realną, mogły się stać podstawą dyskusji i ewentualnie wytycznymi dla pracowników na przyszłość.

Dyskusja nie była żywa. Autor „Próby" otrzymał kilka listów zawierających aprobatę, w druku zaś ukazały się dwie opinie: prof. Šmilauera w Časopis pro Moderní Filologii XXXI 65—6 i doc. Trypućki w czasopiśmie Svio-Polonica VIII—IX 2—8. Autor „Próby" przedstawił wyniki dyskusji i własne wyjaśniające uwagi na zebraniu Komisji Językowej PAU dnia 30. III. 1949 r.; referat ukazał się następnie drukiem w Sprawozdaniach PAU t. 50, s. 87. Obie drukowane recenzje odniosły się do „Próby" pozytywnie. Prof. Šmilauer doradzał jedynie drobną zmianę graficzną. Doc. Trypućko wytknął kilka usterek korektowych, zaproponował konsekwentniejsze przeprowadzenie zasady, że datować należy tylko teksty drobne, radził usunąć specjalną czcionkę dla wyrazu hasłowego wewnątrz cytatu, dalej zaproponował chronologiczny układ przykładów wewnątrz jednolitej grupy znaczeniowej, ocenił pozytywnie myśl poprzedzania przykładów ułożonych według znaczeń spisem form gramatycznych. Zmiany w instrukcji redakcyjnej poszły właśnie w tych kierunkach (zresztą niezależnie od recenzji). Nie zgodziła się natomiast redakcja na specjalne rozwiązywanie abrewiatur i zachowanie dawnego systemu pisowni łącznej i rozłącznej (zob. jeszcze niżej).

Pod koniec 1948 r. Komisja Językowa PAU utworzyła komitet redakcyjny słownika w składzie: prof. Nitsch jako przewodniczący, prof. Klemensiewicz, Safarewicz, Taszycki, Urbańczyk jako członkowie. Prof. Safarewicz objął w komitecie obowiązki sekretarza, a prof. Urbańczyk został oficjalnie wyznaczony kierownikiem pracowni redakcyjnej. Podstawy redakcji zostały więc bardzo poszerzone, co jest wyrazem przekonania o wielkich trudnościach, jakie się piętrzą przed redaktorem słownika, a więc i o potrzebie fachowego organu doradczego. Od tego czasu zaszła w składzie komitetu jedna zmiana, ustąpił mianowicie w 1950 r. prof. Taszycki, uzasadniając to nawałem innych prac naukowych.

Komitet natychmiast ułożył regulamin. Najważniejszy jego punkt postanowił, że każdy artykuł musi być przed drukiem zaopiniowany przez komitet. Jeden z jego członków jest głównym referentem, inni zaś mają obowiązek artykuł przeczytać i podzielić się z referentem swoimi uwagami. Zasady tej przestrzega się do dziś. Na zebraniach dyskutowano nad wyłaniającymi się redakcyjnymi zagadnieniami i ustalano wytyczne dla pracowni. Po opracowaniu haseł na litery A, B, dużej części C, gdy problemy ogólne przestały narastać, postanowiono przystąpić do wydawania, ale przedtem do ponownej rewizji całości przygotowanego materiału, aby zapewnić opracowaniu jak największą jednolitość.

Tempo prac uległo, jak widzimy, w tych powojennych latach wielkiemu wzmożeniu. Wzrastało ono równolegle z ogólnym rozkwitem życia kulturalnego. Rząd Polski Ludowej udowodnił, że umie dbać nie tylko o podniesienie sprawności przemysłowej i rolniczej, ale także o rozwój nauki. Jego to zasiłkom zawdzięczamy rozrost pracowni słownikowej w ostatnich latach; mógłby on być jeszcze

większy, gdybyśmy nadążali ze szkoleniem specjalistów. Ogromny rozmach badań nad wszechstronnie pojętą historią narodów zwrócił uwagę na ważne źródło wiedzy o niej, mianowicie na język, a zwłaszcza na słownictwo. Wypowiedź Józefa Stalina o roli słownictwa i podstawowym zapasie słów w szczególny sposób uwypukliła doniosłe znaczenie prac leksykograficznych. Słownik staropolski powinien jak najprędzej znaleźć się w rękach każdego uczonego, którego badania mają jakikolwiek związek z naszą przeszłością.

Rok 1953, czyli rok, w którym pierwszy zeszyt słownika wychodzi spod prasy, jest rokiem w jego dziejach przełomowym: przechodzi on z rąk Polskiej Akademii Umiejętności pod opiekę Polskiej Akademii Nauk. Prezydium tej instytucji określiło już swój stosunek do niego, uznając w nim przedsięwzięcie kulturalne szczególnej doniosłości.

2. Wady i zalety

Przed wyłożeniem zasad redakcyjnych wypada jeszcze omówić trudności, które trzeba było zwalczyć w trakcie redagowania. Pierwszą trudnością było niedostateczne wyzyskanie źródeł w poprzednim okresie pracy. Zasada Baudouina, ograniczenia się tylko do jednego przykładu na daną formę i znaczenie, była zbyt oszczędną a nawet skąpą. Nie miało to złych następstw przy wyrazach pospolitych, bo pomimo ograniczenia przykładów znalazła się w magazynie dostateczna ich ilość, inaczej jednak było, gdy szło o wyrazy mniej pospolite. Co gorsza, okazało się, że nikt nie jest tak dobrym znawcą języka, aby się często nie mylił w ocenie tego, co „pospolite". Zdarzało się więc, że wyraz jakoby pospolity nie był bynajmniej pospolity. Przykładem może być wyraz *alibo*, który się wydaje każdemu bardzo znany dzięki „Krzyżakom" Sienkiewicza. W rzeczywistości jednak nie jest on nigdzie w średniowieczu poświadczony poza Świętosławowym przekładem statutów (w tzw. kodeksie Suleda), toteż gdyśmy przystąpili do redagowania hasła *alibo*, mieliśmy do dyspozycji tylko jeden przykład. Braki tego rodzaju były szczególnie dokuczliwe, gdy szło o stwierdzenie, czy jakiś odcień znaczeniowy był tylko sporadyczną odmianką na tle specjalnego kontekstu, czy też już czymś stałym, zleksykalizowanym.

Jeszcze gorsze było co innego. Oto Łoś widząc, że termin redagowania słownika ucieka w przyszłość coraz dalszą, zaczął się śpieszyć. Zarzucił system Baudouina, jakże skąpy, a zaczął wypisywać tylko wyrazy i znaczenia mniej „pospolite". Ofiarą pośpiechu padł kodeks Działyńskich, kodeks Suleda, po części Akta Grodzkie i Ziemskie, Księgi sądowe mazowieckie i niektóre drobniejsze teksty. Nawet Kazania świętokrzyskie nie zostały opracowane z należnym im pietyzmem, z Psałterza puławskiego wybrano tylko ważniejsze warianty, nie znane floriańskiemu, z Biblii król. Zofii nawet Babiaczyk miał tu i ówdzie coś więcej, niż wypisał Łoś.

W tym stanie rzeczy trzeba było przystąpić do usunięcia niedostatków. Z zabytków posiadających dokładne indeksy, jak Kazania świętokrzyskie i Psałterz, wystarczy posłużyć się indeksami układając artykuł, przy innych jest to jednak sposób nie wystarczający. Na nowo zostały opracowane mamotrekty, znaczna część Akt Grodzkich i Ziemskich, długi szereg drobniejszych tekstów, od Bogurodzicy poczynając. Te ratunkowe zabiegi to mają do siebie, że czas niesłychanie zżerają, nie podobna było jednak z nich zrezygnować.

Łoś słusznie uznawał, że będzie rzeczą pożyteczną podawać obok polskiego także tekst łaciński, jeżeli tekst polski był jego przekładem, jednakże robił to znowuż z ogromnym skąpstwem. Przy redagowaniu okazało się, że teksty łacińskie były z reguły za krótkie, za mało mówiące, a nadto, że nie było ich w wielu wypadkach, gdzie ich obecność byłaby pożyteczna. Nie było innej rady, jak powyszukiwać i pododawać łacinę, gdzie tylko się dało. Być może, iż poszliśmy w tym kierunku za daleko, ale mieliśmy powody do obaw, że co dla nas jest jasne i objaśnienia tekstem łacińskim nie wymaga może nie być jasne dla innych, zwłaszcza zaś dla cudzoziemców, nie rozumiejących staropolszczyzny. W tekstach biblijnych podajemy księgę, rozdział i wiersz. Zapewne w wielu tekstach staropolskich dałoby się wykryć wyimki z Biblii — pełno ich np. w Rozmyślaniu przemyskim —, na ogół jednak nie wdawaliśmy się w poszukiwania za ich pochodzeniem, gdyż ze słownikarzy bylibyśmy się zamienili w filologów przygotowujących krytyczne wydanie tekstów ze szkodą właściwego zadania, jakim jest możliwie szybkie wydanie słownika. Nie podajemy też, z jakiego wydawnictwa bierzemy łaciński tekst statutów staropolskich, dodawany często w przykładach z kodeksu Suleda. Wystarczy ogólnie zaznaczyć, że znajdzie je czytelnik w dziełach: J. Bandtkiego Jus Polonicum (Warszawa 1831),

A. Z. Helcla Starodawne Prawa Polskiego Pomniki t. I (Warszawa 1856) i w Archiwum Komisji Prawniczej PAU t. II.

Innym kłopotliwym niedostatkiem dawniejszych wypisów była zbytnia szczupłość kontekstu. Dla wypisującego, co czytał cały tekst, urywek wypisywany był zupełnie jasny, ale redaktorowi hasła nastręczał wiele wątpliwości. Musieliśmy często uzupełniać, co może znów niekiedy doprowadziło nas do pedanterii, do obciążenia słownika, ale w sumie na pewno przyniosło korzyści. Podam przykład różnicy między postępowaniem Łosia a naszym. W próbnym artykule w Roczniku Slawistycznym VIII 43 w artykule *baba* znajdujemy taki przykład: „wyeszcza baba (Dorothea mulier antiqua de Zakrzewo)". W naszym artykule będzie to brzmieć: „Wyeszcza baba Zakrzewa (*leg.* z Zakrzewa), scilicet czari:... Dorothea mulier antiqua de Zakrzewo, quc quamplures homines utriusque sexus per suas ex suasu dyabolico divinationes, sortilegia et incantationes..., seducebat et in devium ac errorem per quasdam herbas ac instrumenta alia concitabat". Dopiero w tym kontekście *wieszcza baba* rysuje się jasno. Sięganie raz po raz po wydawnictwo, z którego wzięto kiedyś podobnie skąpy wypisek, pracę naturalnie opóźniało, tym bardziej, że biblioteka podręczna pracowni była bardzo uboga, z czasem dopiero udało nam się ją powiększyć, choć jeszcze nie w dostatecznym stopniu.

Niemałym utrudnieniem był niski poziom naszych wydawnictw źródłowych. Jakżeż mało mamy wydań gwarantujących dokładność odpisu, a tylko do wyjątków należą teksty z filologicznym komentarzem. Jakże często roił się od błędów tekst polski, a nawet otaczający tekst łaciński. Zdarzało się, żeśmy tracili czas na poszukiwania po łacińskich słownikach, aby wreszcie stwierdzić, że wydawca się pomylił w odczytaniu albo nie postarał się o poprawienie błędu, który w średniowiecznym rękopisie zastał. Pouczającym przykładem może być miejsce w *R* XXII 322, gdzie L. Malinowski opublikował tekst łaciński z polskimi glosami. Średniowieczny autor stawia przed oczy okropności sądu ostatecznego, kiedy to Pan bezbożnikom kochającym się w zbytku zabierze kosztowne stroje i ozdoby. I tak zabierze m. in. „lunellas *myesky*", „disterminalia *patliky*", „perichlides *powyesitky pachy* et minemillas *tkanicze*", a na koniec „pro sona *zagedwabnye pasky* smiricul (sic) et pro crispanti e'ne calnicium". Na darmo byśmy szukali po łacińskich słownikach. Malinowski w słowniczku bez komentarza podał przy polskich wyrazach łacińskie, jak je odczytał. A tymczasem... zamiast *lunellas* ma być *lunulas*, za *disterminalia — discriminalia*, za *perichlides — periscelidas*, za *minemillas — murenulas*, za *smiricul — funiculus*, za *e'ne calnicium — crine calvicium*. To wszystko mógł był sprostować Malinowski, bo było jasne, że to tekst z Izajasza 3,18 — 24. Mógł też był dodać komentarz realiów na podstawie encyklopedii biblijnych. Musieli za niego zrobić to słownikarze, oczywiście zużywając czas, który powinien był pójść na co innego.

Niekiedy nie obeszło się bez zajrzenia do rękopisów (w zasadzie opieraliśmy się na wydaniach w druku), jeżeli się natrafiało na miejsce podejrzane. Czytamy np. w glosach wydanych przez Brücknera, że ktoś „increpat... arcem *przeczlynal(l)... szoyka bakanym*". W rękopisie znaleźliśmy naturalnie *avem*, a nie *arcem*. Albo znów u Rostafińskiego wyraz *bomuwol* 'bawełna' dało się poprawić na sensowne *boumwol*. Naprawianie błędów zajmowało jednak dużo czasu. Niekiedy trzeba było zamówić fotografie tekstów i według nich poprawić wydawcę, co zaznaczamy w spisie źródeł. Jeżeli więc czytelnik znajdzie literowe odstępstwa od wydania rękopisu, niech będzie ostrożny z posądzaniem nas o złą korektę.

Przed rozpoczęciem druku musieliśmy uporządkować i skompletować odsyłacze w całym naszym magazynie, okazało się bowiem, że np. wyrazy na A- miały swoje fonetyczne odmianki pod H- lub J-, a pod A- nie było odsyłaczy. Bylibyśmy więc wbrew zasadzie podali ten sam wyraz w dwóch miejscach słownika. Jeden doświadczony pracownik zużył na przeczytanie słownika 8 miesięcy, przy czym przez 6 miesięcy miał do czynności manipulacyjnych osobnego pomocnika. I to może być miarą trudności, ale przede wszystkim winno być przestrogą, aby na samym początku zbierania materiałów miał słownikarz jasno wytknięty cel i zależny od tego system prac przygotowawczych.

Mniejszym już złem, ale przecież dokuczliwym, był pomysł Łosia, realizowany w latach późniejszych, żeby łączyć na jednej kartce kilka czy kilkanaście cytatów, najczęściej z jednego zabytku, ale czasem i z dwóch. Miał to być w jego mniemaniu początek redagowania: takie właśnie kartki miały po sklejeniu iść do drukarni. Przeważnie trzeba te kartki zbiorcze na nowo rozpisywać, jako że przemieszane tam bywają przykłady z naszego punktu widzenia niejednorodne.

Tych kilka krytycznych uwag podano nie dla pomniejszenia zasług Łosia. Wykonał on przeważną część pracy zbierackiej, pomocy od innych miał niewiele, jego wysiłek osobisty był z pewnością bardzo wielki i o tym nie powinniśmy zapomnieć. Szło mi przede wszystkim o przedstawienie sytuacji, w jaką weszli nowi pracownicy, o wyjaśnienie braków, które słownik, być może, posiada. Posiada

więc on pełnię wyrazów — pełnię w tym stopniu, jaki człowiek może osiągnąć —, natomiast mogły ujść uwadze odcienie znaczeniowe albo specjalne połączenia frazeologiczne, także i związki składniowe. O to regulamin zbierania nie zabiegał, jeżeli jednak znajdziemy i w tym zakresie wiele cennego materiału, to w części dzięki dbałości pracowników, którzy wypisywali więcej niż wymagała instrukcja, w części dzięki zabiegom obecnej redakcji, aby gdzie tylko można dokumentację poszerzyć. O sprawy składniowe i frazeologiczne szczególnie dbał Henryk Oesterreicher, opracowując Rozmyślanie przemyskie, i to tłumaczy, dlaczego wiele dajemy z tego zabytku cytatów. Pomimo wszystkich niedociągnięć w gromadzeniu przykładów jedno jest pewne: żaden słownik polski i żaden słownik słowiański nie przybliżył się równie daleko do pełni, co nasz. To pragniemy podkreślić jak najmocniej.

3. Zakres słownika

Słownik staropolski obejmuje słownictwo czasów najstarszych aż po r. 1500. Jest to okres dość krótki, ma być za to bardzo starannie opracowany. Granica wyznaczona, r. 1500, jest najzupełniej umowna. Więcej uzasadnienia miałby np. r. 1514, od którego już z całą pewnością mamy polskie druki, albo nawet jakiś rok jeszcze nieco późniejszy, nie jest jednak pora teraz właśnie zmieniać ów kres przyjęty przed dwudziestu kilku laty przez Łosia. Musielibyśmy wydanie słownika opóźnić, a zysk byłby z tego niewielki (por. wyżej str. II). Wiek XVI wejdzie do słownika przygotowywanego przez Instytut Badań Literackich. Skoro większość zabytków rękopiśmiennych datowana nie jest, musiały czasem powstać trudności: nie wiadomo w paru wypadkach, czy pewien tekst liczyć jeszcze do XV w., czy też już nie. Zwykle w takich razach byliśmy skłonni zabytek dla słownika wyzyskać. Przykładem pozycji chronologicznie wątpliwych niech będzie Rozmyślanie przemyskie albo słowniczek ogłoszony przez Erzepkiego w Rocznikach Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego t. XXXIV. Gdyby nawet jeden i drugi zabytek powstał już po 1500 r., to przecież nie ulega wątpliwości, że są to kopie lub przeróbki wzorców, które powstały jeszcze w XV w. Oczywiście nie miałoby sensu ekscerpowanie wyrazów z każdego rękopisu stanowczo już w XVI w. sporządzonego, który był odpisem oryginału XV-wiecznego, a więc np. Sprawy chędogiej z r. 1544.

Zaznaczyć trzeba wyraźnie, że słownik nasz zawiera prawie wyłącznie słownictwo z rękopisów ogłoszonych drukiem. Jeżeli jednak ktoś sam nadesłał do redakcji materiały z rękopisów, zostały i one do słownika wprowadzone. Redakcja własnych poszukiwań nie prowadziła, ani ich innym nie zlecała. Byłoby to przedsięwzięcie ogromne, wymagające osobnych nakładów pieniężnych i ludzkiego aparatu, a tymczasem i jednego, i drugiego zawsze nam brakowało nawet dla realizacji naszych skromniejszych zamiarów. Nauka polska powinna się kiedyś na ten wysiłek zdobyć. Jest to jedyny sposób powiększenia naszego staropolskiego stanu posiadania. W archiwach spoczywają olbrzymie ilości zapisek sądowych, w tym spora ilość polskich, nie brak też tekstów o innej treści, np. skarbowych (o czym m. in. w Języku Polskim t. XXX 31—33).

Z każdego zabytku brano do zbiorów słownika każdy wyraz, dbając o to, aby na każdą jego formę gramatyczną i na każde znaczenie wszedł do słownika przynajmniej jeden przykład. Praktyczny sposób realizacji tej zasady, obmyślony przez Baudouina, opisał Łoś w cytowanym już kilkakrotnie artykule, tam się tedy zechce zwrócić ten, komu zależy na bliższych informacjach. Była już wyżej mowa, że Łoś częściowo od przyjętej zasady ekscerpowania w końcowym okresie swojej działalności odstąpił, co potem przysporzyło redakcji poważnych kłopotów.

Słownik nasz nigdy nie miał zamiaru ogarniać imion własnych, nie obyło się jednak bez pewnych wahań. Łoś chciał włączyć doń także imiona przezwiskowe, jak *Wrona, Jaskułka, Brzoza* oraz przymiotniki od imion, np. *Stanisławów, Agnieszczyn*. Szło mu o to, że niekiedy wyraz pojawia się znacznie wcześniej jako imię własne, a u przymiotników chciał zdobyć przykłady na odmianę. Chciał też zebrać nazwy zawołań i herbów, obawiając się, że mogłyby nie wejść do słownika imion *sensu stricto*. Z tego też powodu zdecydował się uwzględnić imiona i nazwy miejscowe ze Starego Testamentu. Komitet redakcyjny postanowił pójść konsekwentnie po linii ograniczenia się wyłącznie do wyrazów pospolitych. Kierował się tym, że imiona przezwiskowe nie były przez Łosia dość konsekwentnie zbierane (np. nie poszukiwał ich w wydawnictwach, gdzie nie było wyrazów pospolitych), a po wtóre wejdą one do słownika imion staropolskich, który prof. Taszycki odda do druku chyba wkrótce po Słowniku staropolskim. Wejdą tam również przymiotniki odimienne, także nazwy herbów i zawołań.

Poza tymi słownikami pozostaną więc tylko imiona i nazwy starozakonne bardzo luźnie z polskim zasobem słownym związane i także pod względem fonetycznym jak też fleksyjnym słabo zasymilowane. W oparciu o zbiory Słownika staropolskiego można będzie w przyszłości wydać osobny onomastikon biblijny.

Niejednokrotnie oczywiście nasuwają się wątpliwości, czy w konkretnym wypadku mamy do czynienia z imieniem przezwiskowym, czy wyrazem pospolitym, tak np. *cieśla* w zestawieniu *Martinus Czeszlya* może być rozumiany bądź jako nazwa zawodu, bądź jako nazwisko. W takich wypadkach przykład wciągaliśmy do słownika. Podobne wątpliwości mogą powstać przy przymiotnikach od nazw miejscowych, np. *angielski, niemiecki*. Bierzemy je do słownika z reguły wtedy, gdy służą do oznaczenia jakości, np. *angielskie sukno*, oraz w wypadkach dwuznacznych.

Identyczne wątpliwości mieliśmy przy wyrazach rodzimych lecz zlatynizowanych, jak *borra, granicies* itp. Pominąć je było niesposób, gdyż często wyprzedzają one o wiele zapisy nie zlatynizowane (*borra* zapisano o 165 lat wcześniej niż *bór*), ale zbędne się nam wydawały, gdyśmy z tego samego czasu mieli już dobre, nie zniekształcone przykłady.

Trudności nie do przezwyciężenia nastręcza odgraniczenie wyrazów polskich od czeskich. Można się wprawdzie zgodzić na zasadę, aby wciągnąć do słownika wszystkie tzw. czechizmy w tekstach czysto polskich, jak Psałterz floriański lub Biblia król. Zofii, ale nie można się o nią oprzeć w zabytkach mieszanych, jak np. w legendzie o św. Dorocie albo we fragmencie ewangelii, wydanym przez J. Janowa w Sprawozdaniach PAU 1950, s. 40, ani tym bardziej w zapiskach sądowych oświęcimskich i zatorskich, wydanych przez Rauschera (sygnatura *Ośw*), gdzie tekst jest w zasadzie czeski, a tylko od czasu do czasu pojawia się wyraz niewątpliwie polski. Taki wyraz „niewątpliwy" należy oczywiście do słownika wziąć, ale najgorzej jest z wyrazami, które nie noszą na sobie żadnych cech językowych wyraźnie czeskich ani wyraźnie polskich. W takich wypadkach na pewno żaden badacz nie zdoła zachować jednolitej linii postępowania, więc możliwe, iż w materiałach słownikowych nie będzie ścisłej konsekwencji. W zasadzie jednak starano się notować tylko wyrazy z niewątpliwie polską fonetyką. Ewentualne błędy nikną w całości bez śladu, stanowiąc drobny odsetek rzetelnego, polskiego materiału. Te same trudności pojawiły się w rozgraniczeniu wyrazów polskich od ukraińskich (np. w Aktach Grodzkich i Ziemskich) i białoruskich (np. w Kodeksie katedry wileńskiej).

4. Zasady redakcyjne

Pora przejść z kolei do zasad redakcyjnych. Najpierw jednak strona graficzna. Redakcja postanowiła użyć czcionki borgisowej dla lepszej czytelności trudnego tekstu, rozmiar czcionki wymagał z kolei dłuższego wiersza, a wiersz wyznaczył z konieczności format. Szerokość kolumny jest nieco mniejsza niż w słowniku Lindego (obu wydaniach), wysokość odrobinę większa niż w 1. wydaniu Lindego, równa zaś wysokości kolumny w 2. jego wydaniu, dostosowana jest zresztą do znormalizowanego dziś formatu papieru. Między szpaltami podajemy numerację wierszy, aby ułatwić cytowanie.

Krój czcionki jest w obecnym zasobie Krakowskiej Drukarni Naukowej chyba najlepszym (pomijając garnitury w małym tylko zapasie istniejące). Używamy trzech jej odmian: tłustej antykwy dla haseł, zwykłej antykwy dla przykładów, kursywą zaś dajemy skróty oznaczające zabytki i wszystko, co pochodzi od redakcji. Kursywa wprowadza pewien niepokój w układzie, ale zato zabezpiecza ścisłe wydzielenie dodatków redakcyjnych. Redakcja zrezygnowała z czcionki półtłustej wewnątrz cytatów, którą w „Próbie" wyróżniano wyraz hasłowy (np. w artykułach *A*, *Baba*, *Czyli*). Jedynie przy wyrazach formalnych, gdy w zdaniu znajdzie się wyraz hasłowy dwa razy, a tylko raz będzie ilustrował pewne specjalne użycie, będzie wyróżniony kursywą.

Hasło podajemy w dzisiejszej postaci, stawiając obok wszystkie fonetyczne odmianki staropolskie w porządku alfabetycznym. Odmianki te znajdują się także na swoich właściwych miejscach alfabetycznych, ale bez cytatów, zaopatrzone tylko odsyłaczem do hasła głównego. Jeżeli postać dzisiejsza ujęta została w nawias, znaczy to, że nie jest poświadczona w przykładach. Jeżeli jakiś wyraz wcześnie wyszedł z użycia, tak że trudno powiedzieć, jaką odmiankę uznać za „literacką", stawiamy odmianki obok siebie w porządku alfabetycznym (w praktyce rzadko). Przyjęta przez nas zasada ułatwi poszukiwania ludziom, co znają tylko współczesną polszczyznę. Ustalenie staropolskiej postaci nie zawsze jest łatwe. Przykładem może być sławny *aniol* i *anjoł* albo *bazyliszek* i *bazy-*

liszek, *niebeźpieczny* i *niebezpieczny*, *ślachetny* i *szlachetny* itp. I ten wzgląd przemawia za tym, aby postaci średniowiecznej nie brać za hasło. Przy haśle nie podajemy, jaką jest częścią mowy. Są to nieraz sprawy sporne, a podane w dalszym ciągu znaczenie i odmiana, jeżeli istnieje, powinny czytelnikowi wystarczyć. Wyraz nie odczytany umieszczamy w stosownym miejscu alfabetycznym wiernie litera w literę, poprzedzając go wykrzyknikiem. Gdy odczytanie wątpliwe, stawiamy po haśle znak zapytania w nawiasie.

Zaraz po haśle, jeżeli wyraz jest odmienny i przykładów większa ilość, podajemy katalog form gramatycznych z oznaczeniem miejsc, gdzie je można znaleźć. Jest to wprawdzie dodatkowa praca i powiększenie rozmiarów słownika, ale czynimy zadość celowi wytkniętemu przez projekt słownika, aby zebrać w nim ilustrację wszystkich form, i nie każemy przy tym czytelnikowi biegać za nimi oczyma po całym artykule. Mniej wprawny czytelnik zyskuje ponadto informację, jak brzmiały te formy, ponieważ je dajemy w ortografii dzisiejszej, ale w brzmieniu staropolskim. Inaczej więc niż w haśle, nie uwzględniamy pochylenia samogłoski *o*, samogłoski zaś nosowe rozmieszczamy według stanu reprezentowanego przez Psałterz puławski i druki XVI w. Katalogi form mogą być bardzo przydatne pisarzom, jeżeli chcą się posłużyć archaizacją. Dając spis miejsc, gdzie pewnych form użyto, nie chcemy łudzić czytelnika, że dajemy spis wszystkich miejsc, gdzie tylko je w źródłach znaleźć można, bo słownik nie zbierał przecież kompletu, dajemy tylko przeważnie wszystkie miejsca, skąd my mamy wypiski. Jeżeli wyraz i forma jest zupełnie pospolita, odnotowujemy tylko część przykładów, po czym piszemy *etc.*, lub też *etc.*, *etc.*, jeżeli forma powtarza się aż do znudzenia (por. spis form pod *bóg*).

Zdarza się, że wyraz ma dwie odmiany, np. *biodro* i *biodra*: wtedy notujemy najpierw formy jednej odmiany, potem drugiej odmiany, a na koniec formy wspólne. Jeżeli jest różnica w przyrostkach, np. *baba — babka*, *słońce — słonko*, wtedy przyjmujemy już dwa odrębne wyrazy. Ale różnice wyłącznie fonetyczne, np. *birzwno* i *birzmno* nie są powodem, aby te odmianki uważać za dwa wyrazy. Jeżeli w wyrazie zachodzą zmiany fonetyczne, ale związane z fleksją, wówczas je w spisie form osobno odnotowujemy, np. *biedrze* i *biodrze*, albo *bieży* i *bież*. W jeden system fleksyjny wciągamy takie wypadki jak *brat* i *bracia*, *być*, *będę* i *jestem*. Stopień wyższy i najwyższy umieszczamy pod równym, nawet jeżeli się urabiają od innych rdzeni: np. *lepszy* pod *dobry*. Skostniałe formy odmiany rzeczownikowej przymiotników, mające znaczenie przysłówków, podajemy jako hasła osobne, jeżeli je zaś poprzedza przyimek, wówczas przyimka nie uwzględniamy przy ustalaniu porządku alfabetycznego i drukujemy przyimek drukiem nietłustym, np. bez **mała**. W zasadzie jednak rzeczownikowe formy przymiotników będą podane wraz z przymiotnikowymi pod jednym hasłem. Rodzaj przymiotnika w liczbie mnogiej określamy według tego, jaki był gramatyczny rodzaj określanego rzeczownika w liczbie pojedynczej. Było to jedyne wyjście wobec tego, że w liczbie mnogiej nie była jeszcze nowsza regulacja rodzai przeprowadzona jasno.

Zestawienia, jak *boże drzewko* itp., dajemy zasadniczo pod rzeczownikiem, ale jesteśmy ostrożni w uznawaniu tego rodzaju połączeń za stałe zestawienia; raczej widzimy w nich połączenia luźne i dajemy materiał przykładowy pod obu wyrazami.

Najbardziej kłopotliwe są czasowniki. I zapas form jest u nich duży, i nawet nomenklatura nieustalona (np. brak łacińskiej nazwy dla polskiego czasu zaprzeszłego), i interpretacja nieraz wątpliwa. Tak np. wątpliwy bywa aspekt czasownika, podobnie jak rozróżnienie przymiotnikowej lub przysłówkowej funkcji imiesłowu teraźniejszego na *-ąc*. W wykazach form są te dwie funkcje imiesłowu rozróżnione, jednakże nawet wśród redaktorów często były w konkretnych wypadkach rozbieżne interpretacje. Formy zwrotne dajemy razem z czynnymi, więc np. pod *myć* też przykłady na *myć się*; podobnie postępujemy z czasownikami, co czasem wymagają przy sobie *się*, a czasem nie, np. *badać* a. *badać się*; jeżeli jednak formy z *się* mają znaczenie specjalne, inne niż formy bez *się*, wówczas zbieramy je w osobne ustępy.

Spójniki i przysłówki w połączeniu z partykułami *-by*, *-że*, *-ci* uważamy konwencjonalnie za osobne wyrazy, np. *gdy*, *gdyby*, *gdyż*, *gdyżci*. Nie we wszystkich wypadkach jest ta nasza decyzja w pełni uzasadniona, ale ten sam zarzut musiałoby się postawić zasadzie odwrotnej, zgrupowania wszystkich połączeń z partykułami pod wyrazem podstawowym, a więc np. wymienionych wyżej pod *gdy*.

Po wykazach form dajemy właściwy artykuł słownikowy, tzn. przykłady ilustrujące znaczenie. Pomijając wyrazy szczególnie pospolite, jak *bóg*, *być*, drukujemy cały zebrany materiał. Podkreślić trzeba wyraz „zebrany", bo przecież nie posiadamy wszystkiego, co się dochowało w zabyt-

kach. Tylko przy niektórych wyrazach, na ogół mniej pospolitych, materiał zebrany będzie identyczny z kompletem dochowanym, przeważnie zaś z ilości cytatów możemy tylko wnosić o mniejszej lub większej pospolitości wyrazu. Jeżeli z jakiegoś wcześniejszego zabytku nie podajemy przykładów na pewien wyraz, wynika z tego, że wyrazu w zabytku w ogóle nie ma. Jeżeli jakiegoś wyrazu w słowniku w ogóle nie ma, to prawie na pewno nie znajdzie się go w żadnym opublikowanym zabytku. Łatwiej będzie można znaleźć jakieś przeoczone znaczenie lub konstrukcję.

Znaczenie wyrazu podajemy w łapkach ‘ ’. Zazwyczaj nie podajemy definicji, lecz dzisiejszy synonim i odpowiednik łaciński, w zasadzie w łacinie klasycznej, lecz niekiedy z konieczności — w średniowiecznej, gdy w klasycznej nie było znaku na dane pojęcie, co szczególnie częste w zakresie kultury społecznej i materialnej. Jeżeli jednak wyraz należy do słownictwa specjalnego i mało jest znany, to choćby dziś istniał, dodajemy obok jeszcze objaśnienie, np. „*ber, rodzaj prosa, Panicum italicum L.*”. Gdy dzisiaj możemy użyć wyrazu staropolskiego w tym samym znaczeniu, wtedy ograniczamy się tylko do odpowiednika łacińskiego.

Rola języka łacińskiego została znacznie ograniczona w porównaniu z dawnymi planami: słownik miał być mianowicie w języku łacińskim. Jednakże znajomość łaciny tak zmalała, że trzeba było wprowadzić język polski, jako zasadniczy język komentarza redakcyjnego, łacina zeszła na miejsce drugie, języka pomocniczego, przydatnego przede wszystkim cudzoziemcom niesłowiańskim. Jedynie w terminologii gramatycznej staraliśmy się jak najwięcej używać łaciny — w składni rzadko to było możliwe — ze względu na wielką płynność terminologii w językach nowożytnych, wszak nawet terminologia polska w każdym podręczniku jest nieco inna.

Przy wyrazach wieloznacznych numerujemy znaczenia w zasadzie cyframi łacińskimi, rozpoczynając każde znaczenie od nowej linii. Drobniejsze odcienie znaczeniowe albo tylko jakieś odrębne sposoby użycia oznaczamy literami. Jednostkę podziałową najmniejszego rzędu oddzielamy od reszty tylko przerywnikiem ~. Znaczenia idą w zasadzie od najbardziej typowego ku mniej typowym, lub od pierwotnego ku stopniowo pochodnym (co nie zawsze da się ustalić na pewno). Specjalną trudność sprawia wyłowienie znaczeń, które mogą w naszych oczach wyglądać na błahą lub nawet podejrzaną odmiankę znaczeniową, a w istocie są zanikającą resztką czegoś, co było kiedyś (lub jeszcze jest w innym języku słowiańskim) powszechne, np. *brzydki* w znaczeniu ‘ostry’, *blizna* w znaczeniu ‘wada, skaza’.

Unikaliśmy w zasadzie nadmiernego członkowania na znaczenia, ponieważ kryteria podziału wtedy stają się zbyt giętkie, a ponadto w tak rozdrobnionym artykule łatwo się zgubić, przez co ginie właściwy cel podziału. Szczególnie łatwo o to przy wyrazach, które spełniają funkcje słowa posiłkowego, jak np. przy *chcieć*.

Określenie znaczenia aż nazbyt często połączone było z ogromnymi trudnościami. Nie mam tu na myśli zwykłych trudności, z którymi się boryka każdy słownikarz, gdy mu przyjdzie płynne fakty ułożyć w sztywne kategorie i gdy musi ująć tę płynność w definicję znaczeniową. W naszym słowniku trudności są liczniejsze i większe. Nie mamy tu tej wielkiej pomocy, jaką nam daje znajomość swojego rodzimego języka, pracujemy przecie na materiale dawnym. Jakżeż nieraz trudno jest odgadnąć sens staropolskiego zdania, jakiejś zapiski sądowej, albo orzeczenia w prawie magdeburskim. Były one zapewne jasne, lub przynajmniej sensu można się było domyślić, znając sytuację, w jakiej je sformułowano. Pomagała też znajomość praktyki sądowej. Niemniejszą przeszkodą była fragmentaryczność zapisu zwłaszcza przy glosach, których wydawcy nie dbali o podanie dłuższego kontekstu, wyjaśniającego sens glosy. Inną trudnością była mała ilość przykładów właśnie przy wyrazach mało znanych i przez to mało zrozumiałych. Staropolska kultura, tak materialna jak społeczna, prawie nie tknięta jest opracowaniami, dlatego pracownicy słownika znaleźli się w sytuacji wędrowców, co się muszą przerąbywać przez gąszcze nie zbadanej puszczy. Nazbyt częste były wypadki, żeśmy się na próżno zwracali o radę do specjalisty prawnika, historyka sztuki i innych. Choć ich poszukiwania nie zawsze były owocne, to jednak należy się im za stałą gotowość pomocy serdeczne podziękowanie. Słownik będzie zapewne dopiero podstawą pod przyszłe studia specjalistów. W tej sytuacji niech nie dziwi, że zredagowanie artykuliku, co w druku zajmie 2—3 wiersze, pochłaniało nieraz kilka lub kilkanaście godzin pracy.

Jedynie w botanice sytuacja była pomyślna dzięki pracom Józefa Rostafińskiego, on nawet sam własnoręcznie wygotował kartki dla słownika. Wszelkie więc objaśnienia botaniczne przykładów sygnowanych skrótem *Rost* podajemy na jego odpowiedzialność. Wiadomo nam, że nomenklatura dzisiejsza odbiega nieraz od nomenklatury używanej przez Rostafińskiego, woleliśmy jednak przy

niej pozostać, uznając, że dzieło jego jest do dziś dziełem fundamentalnym i klasycznym. Mniej obeznanym z książką Rostafińskiego dajemy informację, że przykłady bierzemy jedynie z t. II, zawierającego przedruk źródeł, że natomiast w tomie I znajdują się objaśnienia dotyczące samych tych źródeł, rzeczowe uwagi o roślinach podanych w układzie systematycznym i lekarstwach średniowiecznych, tam więc niech się zwróci każdy, kto pragnie bliższych wiadomości o roślinie objaśnionej u nas tylko nazwą łacińską. Dwa indeksy Rostafińskiego: terminów dzisiejszych i terminów staropolskich ułatwią orientację.

Myśmy na ogół poprzestawali na urzędowej nazwie łacińskiej, jaką nam podał Rostafiński, polskiej przeważnieśmy nie dawal. ponieważ przeciętnemu czytelnikowi nic by ona nie powiedziała: co komu z tego przyjdzie, że napiszemy obok łac. *Physalis Alkekengi L.* (cf. hasło *Bobonki*) jeszcze urzędową polską nazwę *Miechunka rozdęta*. Jeżeli jednak istnieje polska nazwa znana i niefachowcom, to ją podajemy, a więc np. „Nowa barwa, *niezapominajka*, *Myosotis palustris L.*", bo tę nazwę znają prawie wszyscy Polacy.

Poziom objaśnień powinien być w zasadzie dostępny każdemu, kto przeszedł szkołę o poziomie licealnym, dlatego staraliśmy się, aby nasze objaśnienia były jak najprostsze i jak najbardziej zrozumiałe. Najtrudniej było to uzyskać tam, gdzie szło o zjawiska najbardziej skomplikowane, tzn. o zjawiska składniowe.

Układ cytatów w obrębie jednorodnej grupy znaczeniowej jest chronologiczny. Oczywiście, nie zawsze można to było ściśle przeprowadzić. Po pierwsze, datowanie niejednokrotnie nie jest pewne, czasem nawet redakcja oznaczała sama czas powstania zabytku na podstawie ortografii, która jest dość czułym wskaźnikiem. Np. Żywot św. Błażeja nie może być datowany na *ca* 1400, jak sądził jego wydawca na podstawie form gramatycznych; ortografia swoim dobrze już wykształconym systemem oznaczania spółgłosek palatalnych stanowczo każe przesunąć powstanie zabytku na połowę XV w., za czym przemawia również paleografia. Po wtóre, czasem badacze tekstu nie są zgodni ze sobą, wtedy redakcja musiała pójść za jednym z nich. Po trzecie, ten sam zabytek mógł być pisany na kilka zawodów z dłuższymi przerwami w pracy; pięknym tego przykładem jest Psałterz floriański, którego część pierwsza powstała koło 1400 r., nawet chyba kilka lat wcześniej, druga zaś może nawet 20 lat później, a trzecia jeszcze później. Zdecydowaliśmy się jednak podawać cały materiał obok siebie. W spisie źródeł znajdzie czytelnik informację, które to psalmy pochodzą z tego późniejszego czasu. Datowaniem Psałterza puławskiego nikt się bliżej nie zajął, uważa się go na ogół za zabytek połowy XV w., ale jego rozwinięta i uporządkowana ortografia przemawia za jeszcze późniejszym datowaniem.

Zasada grupowania chronologicznego nie jest wcale zasadą jedynie słuszną, bo co najmniej tyle samo by przemawiało za zasadą grupowania zabytków według treści, więc np. można by w osobny zespół uszeregować cytaty z zabytków religijnych a osobno z tekstów prawniczych. Są to dwa wyraźnie zarysowane światy i byłoby rzeczą słuszną mieć w słowniku ich odrębność na uwadze, na ogół wszakże staliśmy wiernie przy zasadzie chronologicznej. Można by też wprowadzić zasadę geograficzną, byłoby to jednak tylko w wyjątkowych wypadkach możliwe, bo po pierwsze, pomijając roty, nie znamy dobrze terytorialnego pochodzenia zabytków, a po wtóre, polski teren nie został równomiernie uwzględniony w wydaniach rot. Tak np. stanowczo upośledzona jest Małopolska, zwłaszcza północna, i tego braku nigdy już nie odrobimy, ponieważ księgi sądowe z tych okolic przepadły podczas ostatniej wojny.

Przykłady zachowują swoją oryginalną pisownię, tzn. taką, jak ją nam podali wydawcy, jednakże nie bez pewnej normalizacji. I tak nie uwzględnia się różnych krojów litery *s*, *z*, *ø* i in., nie uwzględnia się różnicy między *y* i *ÿ*, *i* i *r*. Te różnice uchodziły dotąd za wyłącznie graficzne; wysunięto co do tego trochę wątpliwości, np. co do *σ*, które podobno nie oznaczało nigdy nic innego jak tylko spółgłoskę *s*, podczas gdy *ſ* i *s* mogły oznaczać *s*, *ś*, *ś*. Ponieważ jednak od początku prac w słowniku postanowiono grafikę uprościć, więc teraz nie pora zarządzać odwrót. Ostatecznie, słownik nie ma być podstawą pod subtelne badania ortograficzne i fonetyczne; kto się nimi zechce zająć, musi sięgnąć po fotografie tekstów. Najważniejszą jest rzeczą, aby redakcja dobrze zrekonstruowała wyraz, a to naprawdę nie zależy od zachowania w słowniku graficznych subtelności. Znormalizowano także użycie wielkich liter i interpunkcji według dzisiejszych zasad ortograficznych.

Według dzisiejszych zasad znormalizowano też pisownię łączną i rozłączną. Prawdą jest, że pisanie razem grup wyrazowych w rękopisach jest odbiciem wymowy, zwyczaju łączenia ich w całości akcentowe, ale prawdą jest też, że zachowanie łącznej pisowni na stary sposób ogromnie by utrudniło odczytanie i tak już niełatwego tekstu. Szkoda z utrudnienia wynikająca byłaby na pewno większa

od zysku z wierności, gdyby on rzeczywiście powstał. Bo czyż z zachowania pisowni łącznej będzie w słowniku jakikolwiek zysk? Wszak nikt rozsądny nie będzie opracowywał grup akcentowych w oparciu o słownik, musi przecież sięgnąć po oryginalne rękopisy lub ich fotografie. Wreszcie trzeba się jeszcze i z tym liczyć, że zbierając materiał dzielono wyrazy według nowoczesnych zwyczajów, a co ważniejsze, postępowało tak wielu wydawców. Gdybyśmy więc zostawili w jednych przykładach pisownię dawną, tobyśmy podsunęli czytelnikowi myśl, że we wszystkich ma tę wierną pisownię, a tymczasem byłaby to tylko ortografia wydawców. Pozostawienie zatem starej pisowni łącznej nie tylko by przyniosło utrudnienie w czytaniu, ale nawet doprowadziłoby do fałszywych wyobrażeń o części naszych cytatów. Nie trzeba też przywiązywać żadnej wagi do ortografii cytatów łacińskich: tylko w części przykładów zachowana jest ortografia rękopisów, w części zaś została znormalizowana przez wydawców.

Skróty rozwiązujemy, osobno tego nie oznaczając. Czytelnik musi nam już zaufać, żeśmy skontrolowali sposób rozwiązania, którego użyli wydawcy, jeżeli mieliśmy po temu możność (dostęp do rękopisu), innymi słowy, że może na naszej rzetelności polegać. Wielu wydawców rękopisów rozwiązywało skróty „milczkiem", albo rozwiązanie oznaczyło tu i ówdzie. Ten wypadek jest najgorszy, bo znowu gdybyśmy skrupulatnie znaczyli rozwiązanie skrótów za wydawcami, wpoilibyśmy w czytelników niesłuszne przekonanie, że wszędzie poza tym skrótów nie było, choć w rzeczywistości rozwiązał je po cichu wydawca. Przeważnie były to skróty banalne (kreseczka zamiast *m*, znak na *re*, *ro*), jedynie w Kazaniach świętokrzyskich sytuacja była inna, ale też ten zabytek został wydany i opracowany z największą starannością i chyba nie zbłądzimy podając lekcje z wydania Akademii, oznaczając lekcje wątpliwe gwiazdką. Ewentualne błędy nie będą ani liczniejsze, ani groźniejsze od tych, które popełnia każdy wydawca tekstu trudniejszego. W samych Kazaniach świętokrzyskich więcej jest zmartwienia z niektórymi wyrazami nie skróconymi niż skróconymi, por. np. sporne lekcje *tetto* czy *tecto*, *setl(sy)* czy *secl(sy)*, gdzie odczytanie jednej tylko litery zmienia zasadniczo umieszczenie wyrazu w słowniku. To samo można powiedzieć o fragmentach Biblii król. Zofii, które redakcja inaczej na podstawie fotografii odczytała niż ich wydawca, Hanisch, w *JA* XXXVIII 107—20. Tu i ówdzie trzeba tekst uszkodzony rekonstruować lub wprowadzić literę przez pisarza niechcący pominiętą; takie uzupełnienia podajemy w nawiasie ostrokątnym ⟨⟩. W nawiasie okrągłym umieszczamy objaśnienia redakcji, jak czytać albo jak rozumieć trudny wyraz. Nawias graniasty [ ] pełni dwie funkcje: ujmuje litery niepotrzebnie przez pisarza napisane, np. *tr[a]wa* czytaj *trwa*; po wtóre, jest w pewnych wypadkach znakiem, że tekst został uszkodzony i nie wiadomo, jak go zrekonstruować, np. „gdes iesc bog w troy⟨cy⟩ [ ]my suø⟨ty⟩my", tu bowiem poglądy wydawców są sporne. Wyrazy opuszczone po to, aby cytat był krótszy, a czasem dzięki temu też zrozumialszy, znaczymy kropkami... Zamiast *sic* posługujemy się gwiazdką przed wyrazem, np. „Azasz nye czytal szwyathych zywothą, czo myely czyaszkye *glopothy?" *De morte* w. 483. Inaczej mówiąc gwiazdka stwierdza, że pisownia wyrazu nie jest naszym błędem korektowym, lecz taką przejęliśmy od wydawcy.

Obok cytatu polskiego stoi często jego łaciński odpowiednik. Jeżeli nie ujęto go w nawias, ma to znaczyć, że pochodzi z tego samego średniowiecznego źródła, co polski. W nawias zaś bierzemy łacińskie paralele dobrane ze źródeł, których tekst polski jest przekładem, ale znanych nam skądinąd, a nie z owego średniowiecznego źródła.

Po cytacie następuje oznaczenie miejsca, skąd go wzięto, poprzedzone czasem datą. Datę dajemy normalnie przy zabytkach drobniejszych albo wydawnictwach zbiorowych, gdzie skupiono teksty z różnych czasów, a więc np. w zbiorach zapisek sądowych, albo w zbiorach glos, wydawanych przez Brücknera. W cytatach z dyplomów ujęta w nawias data oznacza czas powstania oryginału, stojąca obok druga data, podaje czas powstania kopii lub transumptu. Z większych zabytków tylko mamotrekt kaliski, wydany w *MPKJ* V, zaopatrzony jest w datę, a to dlatego, żeby go łatwo odróżnić od Żywotu św. Brygidy wydanego w tym samym tomie. O trudnościach z chronologią niektórych zabytków była już mowa wyżej, zbędne byłoby teraz do tego powracać. — Osobne omówienie należy się za to skrótom, oznaczającym zabytki. Tekst staropolski, z którego przytaczamy przykład, może być oznaczony albo poprzez wydawnictwo, gdzie go ogłoszono drukiem, albo może mieć skrót swój własny. Pierwszy typ to *R* XXII 168, *PF* I 12 itp. Ten typ skrótu nic nam nie mówi o jakości tekstu, ułatwia za to jego odszukanie w druku. Skrót tego rodzaju powinien być używany w odniesieniu do tekstów mało charakterystycznych, jak np. teksty glosowane z różnych mało znanych rękopisów. Przykładem drugiego typu może być skrót *Kśw* (Kazania świętokrzyskie), *Fl* (Psałterz floriański), *Skarga* (Skarga umierającego), *ZapWarsz* (Zapiski sądowe warszawskie, wyd. przez Kuraszkiewicza i Wolffa).

Typ „znaczący" powinien służyć zabytkom zwartym, treściowo jednorodnym, lub lepiej z pewnych indywidualnych względów znanych, które są same dla siebie pozycją literacką, choćby były rozmiarów niewielkich, np. *Bogur*(odzica) lub *Satyra* (na leniwych chłopów), *Tęcz* (O zabiciu Tęczyńskiego). Trzeba przyznać, że opisane tu zasady nie zostały w słowniku konsekwentnie przeprowadzone. Aż do ostatniej wojny na dobór skrótu nie zwracano żadnej uwagi, nie dbano o konsekwencję, lecz szło się od wypadku do wypadku. Teoretycznie można by myśleć, że redakcja powinna by skróty uporządkować przed drukiem, jednakże w praktyce bardzo to pracę utrudnia, przewleka i grozi zamieszaniem. Pewną nieznaczną ilość zabytków można przesygnować, i w tym kierunku zrobiliśmy dość dużo, w pewnym punkcie musieliśmy się jednak zatrzymać. Uporządkowanie tekstów i sygnatur najpospolitszych tekstów religijnych (*Zdrowaś*, *Wierzę*, *Dekalog*, *Salve regina*, *Spowiedź powszechna*) zajęło bardzo wiele cennego czasu. Była to dla redakcji próbka ostrzegająca przed dalszym zapuszczaniem się na tę drogę.

Tomy znaczymy cyfrą rzymską, strony arabską. Jeżeli cyfra arabska ma oznaczać nie stronę lecz numer, co niekiedy jest wygodniejsze niż oznaczanie strony, wówczas cyfrę poprzedzamy skrótem *nr*.Analogicznie wiersz oznaczamy literą *w*. Jeżeli cytujemy jedną stronę po drugiej obok siebie, oddzielamy cyfry kropkami, i w ogóle kropka oddziela czy raczej łączy na stopniu równorzędnym, natomiast przecinek na stopniu podrzędnym. Szczególnie częsty to wypadek w tekstach biblijnych, gdzie pierwsza cyfra arabska oznacza numer psalmu lub księgi, a stojąca po przecinku cyfra druga oznacza tego psalmu lub księgi wiersz. W niektórych tekstach cyfra arabska nie oznacza strony druku lecz stronę rękopisu (jeżeli ją wydawca tekstu znaczy), co ma tę zaletę, że można łatwo to miejsce sprawdzić w różnych wydaniach i na fotografiach. Tak postępujemy w Rozmyślaniu przemyskim (sygnatura *Rozm*), dzięki czemu można będzie nasze cytaty skontrolować w nowym wydaniu Rozmyślania, które właśnie jest w druku, a będzie lepsze niż to, które myśmy mieli do dyspozycji. Tak też cytujemy przykłady z tzw. kodeksu Suleda (sygnatura *Sul*), z Kazań gnieźnieńskich (*Gn*) i Modlitw Wacława (*MW*).

* * *

Przewidujemy, że słownik zajmie 4 tomy wielkości Polskiego Słownika Biograficznego (25 arkuszy każdy). Tempo wydawania będzie zależeć od zaopatrzenia biura redakcyjnego w kwalifikowanych pracowników. Obecny personel jest za szczupły: żmudne korekty prawie na pewno jego siły w całości zaabsorbują i zahamują prace nad nowymi artykułami. Redakcja musi bezwzględnie otrzymać kilka nowych sił, jeżeli wydawnictwo nie ma się rozwlec na kilkanaście lat.

Być może, że słownik sprawi zawód historykom literatury. Jest to słownik mało efektowny, słownik trudny. Są w nim partie pożyteczne przede wszystkim lub wyłącznie językoznawcom, ortografia będzie sprawiać wiele kłopotu ludziom mniej z nią obytym. To prawda, ale bez tego nie spełniłby swojego głównego zadania: być rzetelnym informatorem o języku staropolskim. Zasady zresztą były znane od artykułu Łosia w Roczniku Slawistycznym, przypomniane były i unaocznione przez Próbę Słownika staropolskiego, a nikt nie zgłosił słowa protestu. Ale jestem zdania, że natychmiast po ukazaniu się I tomu należy wydać „Mały słownik staropolski", który by objął to samo słownictwo, ale podawał już tylko wybór przykładów, i to w dzisiejszej pisowni. Będzie to dar nauki dla szerszego społeczeństwa. Praca nad nim powinna pójść szybko, bo część najtrudniejsza będzie wykonana przez słownik naukowy.

Wracam do moich pierwszych słów, że zeszyt ten oddajemy pod prasę ze wzruszeniem i obawami. Słownik z pewnością nie będzie ideałem, choć zrobiliśmy wszystko, aby był jak najlepszy. Może słuszna jest opinia doświadczonych filologów, że pierwsze wydanie słownika nigdy nie może być dobre. Ileż to od wieków wydaje się słowników łacińskich i greckich, a przecież i one nie są wolne od błędów. Niejednokrotnieśmy stwierdzali, że po bardzo starannej, jak nam się zdawało, lekturze artykułu przygotowanego do druku jeszcześmy znajdowali nas samych zadziwiające błędy. Po prostu jakby uwaga nie mogła naraz tylu różnych szczegółów skomplikowanych opanować. Artykuł był redagowany najpierw przez jednego z pracowników, studiował go z reguły kierownik biura i jego zastępca, czytał referent wyznaczony przez komitet redakcyjny i dwóch jego kolegów, a pomimo to w wielu wypadkach przy kontroli dodatkowej przed drukiem nie obeszło się bez poprawek. Jesteśmy przygotowani nawet na to, że 1. zeszyt trzeba będzie w całości na nowo wydać, gdy krytyka znajdzie w nim błędów zbyt wiele. Co prawda, we wszystkich naszych słownikach możemy znaleźć liczne błędy, a jednak pełnią one poważną służbę społeczną. Tak i nasz słownik mógłby być lepszy, gdybyśmy jeszcze dłużej pracowali nad redagowaniem, ale chyba najważniejsze jest, aby się ukazał

jak najprędzej. Dosyć już na niego czekano. Niech służy nauce podług swoich zdolności. Będziemy go mogli w przyszłości poprawiać, uzupełniać, dodawać aneksy, gdy się uzbiera nowy materiał z postępem prac wydawniczych. Jedno tylko ostrzeżenie: zeszyt, który czytelnikowi dajemy do rąk, nie da jeszcze należytego wyobrażenia o całym słowniku, ponieważ mieszczą się w nim głównie artykuły składniowe. Już zeszyt następny będzie bardziej typowy.

Słownik staropolski szczęśliwszy był niż niejeden inny. Choć umierali redaktorzy, zmieniali się ich pomocnicy, praca powoli lecz z uporem szła naprzód. A przecież w naszych oczach utknął druk słownika staroczeskiego Gebauera i słownika serbochorwackiego Akademii w Zagrzebiu i in. Zasługa to jasnego planu ułożonego przez Baudouina i zasługa redaktorów, że zawczasu zatroszczyli się o współpracowników i następców.

Słownik wychodzi nie podpisany żadnym nazwiskiem, i słusznie. Jest on w pełni tego słowa dziełem zbiorowym, pracą pokoleń; słowa uznania, jeżeli je sobie słownik pozyska, niech pod ich adresem będą skierowane.

Stanisław Urbańczyk

LITERATURA O SŁOWNIKU STAROPOLSKIM

Łoś J.: Jak powstaje „Słownik staropolski"? Język Polski I, 23—5, 1913.
Łoś J.: O przyszłym „Słowniku staropolskim". Rocznik Slawistyczny VIII, 1—60, 1918.
Nitsch K.: Studia nad historią polskiego słownictwa (z uwzględnieniem stanu „Słownika staropolskiego PAU"). Sprawozdania PAU XLVI, 3—6, 1945.
Urbańczyk S.: Problemy redakcyjne „Słownika staropolskiego" na tle próbnych artykułów. Sprawozdania PAU XLVII, 307—8, 1946.
Urbańczyk S.: Próba „Słownika staropolskiego". Prace Komisji Językowej PAU nr 32. Kraków 1947.
Trypućko J.: Sur un prochain Dictionnaire de vieux polonais. Svio-Polonica VIII—IX, 2—8, 1947.
Šmilauer V.: [Ustęp w artykule „Stovka krátkých zpráv"]. Časopis pro Moderní Filologii XXXI, 65—6, 1948.
Urbańczyk S.: Echa Próby „Słownika staropolskiego" i obecny stan prac nad tym słownikiem. Sprawozdania PAU XLIX, 1948.

WYKAZ SKRÓTÓW

I. Źródła

AcCas Księgi radzieckie kazimierskie. Acta consularia Casimiriensia 1369—1381 et 1385—1402. Wyd. Adam Chmiel. Kraków 1932. Wydawnictwa Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. [T.] II.

AcLeop Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima. Najstarsze akta konsystorza lwowskiego. I. 1482—1489. II. 1490—1498. Ed. Guilelmus Rolny. Lwów 1927—30. Wydawnictwo Tow. Nauk. we Lwowie. Zabytki Dziejowe. T. II—III.

AcLubl Acta consistorii Lublinensis saeculi XV. ~ Z luźnych rękopiśmiennych ekscerptów Bolesława Ulanowskiego.

AcOfLubl Acta officialatus Lublinensis saeculi XV. ~ Z luźnych rękopiśmiennych ekscerptów Bolesława Ulanowskiego.

AcPosn Akta radzieckie poznańskie. Acta consularia Posnaniensia. I. 1434—1470. II. 1471—1501. Wyd. Kazimierz Kaczmarczyk. Poznań 1925—31. Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk. Wydawnictwa Źródłowe Komisji Historycznej. T. VII—VIII.

AcRect Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab anno 1469. I. 1469—1537. Editionem curavit Wladislaus Wisłocki. Cracoviae 1893—7.

AGZ Akta Grodzkie i Ziemskie z Czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów 1868 i nn.

I—IX. Dyplomatariusz.

XI. Najdawniejsze zapiski sądów sanockich 1423—1462.

XII. Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435—1475.

XIII. Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego 1436—1468.

XIV. Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440—1456.

XV. Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1457—1500.

XVI. Najdawniejsze zapiski sądów sanockich 1463—1552.

XVII. Najdawniejsze zapiski sądów grodzkich przemyskich i lwowskich 1469—1506.

XVIII. Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przemyskiego 1469—1506.

XIX. Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przeworskiego 1458—1506.

AkChełm Akty otnosjaščiesja k istorii byvšej cholmskoj eparchii. Akty Izdavaemye Vilenskoju Archeografičeskoju Kommissieju. T. XIX. Wilno 1892.

AKH Archiwum Komisji Historycznej. Collectanea ex Archivo Collegii Historici. [T. I — V = Scriptores Rerum Polonicarum. Pisarze Dziejów Polskich. T. IV, V, IX, XII, XIII]. Kraków 1878 i nn. Wydawnictwa Kom. Hist. Akad. Umiejętności.

AKH III 45—60 Ulanowski Bolesław: Wyjątki z najdawniejszej księgi miejskiej lubelskiej.

AKH III 119—51 Potkański Karol: Zapiski herbowe z dawnych ksiąg ziemskich przechowanych w archiwach radomskim i warszawskim.

AKH III 153—269 Ulanowski Bolesław: Wybór zapisek sądowych kaliskich z lat 1409—1416.

AKH III 271—471 Ulanowski Bolesław: Materiały do historii prawa i heraldyki polskiej.

AKH IV 111—531 Ulanowski Bolesław: Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku.

AKH V 87—193 Ulanowski Bolesław: Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej w wieku XV.

AKH V 197—218 Ulanowski Bolesław: «Modus inquirendi super statu ecclesiae generalis» z pierwszej połowy XV stulecia.

AKH V 219—231 Abraham Władysław: Exhortatio visitationis synodalis z diecezji włocławskiej z wieku XIV.

AKH V 359—436 Ulanowski B[olesław]: Analecta ad historiam iuris canonici in dioecesi Premisliensi.

AKH VI 1—212 Ulanowski B[olesław]: Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta ⟨1438—1523; 1438—1525⟩.

AKH VI 379—463 Blumenstok Alfred: Wiadomość o rękopisach prawno-historycznych biblioteki cesarskiej w Petersburgu. ~ S. 445—6 Zabytki językowe.

AKH VIII 1—290 Fedorowicz Kazimierz: Dostojnicy i urzędnicy świeccy województwa krakowskiego w latach 1374—1506.

AKH VIII 291—377 Listy i akta Piotra Myszkowskiego, generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta, zebr. przez śp. Adolfa Pawińskiego. Wyd. Anatol Lewicki.

AKH VIII 428—54 Papée Fryderyk: Wiadomość o archiwach węgierskich i materiale ich do dziejów polskich w drugiej połowie XV wieku. ~ S. 453 zdanie polskie objaśniające wyraz *tignus*.

AKH VIII 455—85 Piekosiński Franciszek: Nie znane zapiski heraldyczne średniowieczne polskie, głównie sieradzkie. Zebrał Stosław Łaguna.

AKH IX 235—388 Kutrzeba Stanisław: Materiały do dziejów pospolitego ruszenia z lat 1497 i 1509 zebrane w części przez śp. Adolfa Pawińskiego.

AKH XI 361—91 Semkowicz Władysław: Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.

AKH XI 392—465 Krzyżanowski Stanisław: Podwody kazimierskie 1407—1432.

AKH XI 466—526 Krzyżanowski Stanisław: Rachunki wielkorządowe krakowskie z lat 1461—2 i 1471.

AKH XVI 77—126 Kozłowska-Budkowa Zofia: Dokumenty klasztoru pp. norbertanek w Imbramowicach ⟨1228—1450⟩.

AKH XVI 365—430 Grodecki Roman: Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471.

AKHW Archiwum Komisji Historii Wojskowej. Polska Akad. Umiejętności. Kraków 1931 i nn.

AKHW III Kutrzeba Stanisław: Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku. ~ S. 1—28 edykty i statut wojenny.

AKLit Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce. Wyd. przez Komisję do badań tego zakresu przez Wydział Filologiczny Akademii Umiejętności w Krakowie powołaną. Kraków 1878 i nn. Akademia Umiejętności.

AKLit III 1—168 Polkowski Ignacy: Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej. ~ S. 29. 37. 88. 90. 106. 108. 116. 144 glosy; s. 106 modlitwa.

AKPr Archiwum Komisji Prawniczej. Collectanea ex Archivo Collegii Iuridici. Kraków 1895 i nn. Wydawnictwo Komisji Prawniczej Akad. Umiejętności.

AKPr I 1—36 Ulanowski B[olesław]: Liber formularum, ad ius canonicum spectantium, ex actis Jacobi de Kurdwanow episcopi Plocensis maxima parte depromptarum.

AKPr I 37—144 Ulanowski B[olesław]: Kilka zabytków ustawodawstwa królewskiego i wojewodzińskiego w przedmiocie handlu i ustanawiania cen.

AKPr I 145—67 Ulanowski B[olesław]: Trzy zabytki do historii parlamentaryzmu w Polsce w XV wieku.

AKPr I 169—256 Ulanowski B[olesław]: Liber formularum ad ius Polonicum necnon canonicum spectantium in codice Regiomontano asservatarum.

AKPr II 1—588 Ulanowski Bolesław: Statuta Casimiri Magni. S. XI—L Kutrzeba Stanisław: Opisy rękopisów.

AKPr IV 1—432. 601—18. 629—97 Ulanowski Bolesław: Statuta Casimiri Magni.

AKPr IV 433—52. 619—28 Ulanowski Bolesław: Constitutiones et iura terrae Lanciciensis.

AKPr IV 455—582 Ulanowski Bolesław: Statuta terrestria in conventionibus Cracoviensi et Wartensi laudata.

AKPr IV 585—98 Ulanowski Bolesław: Statuta in conventione generali in Piotrków anno 1447 laudata.

AKPr V 37—190 Ulanowski B[olesław]: Najdawniejszy układ systematyczny prawa polskiego z XV wieku.

AKPr V 191—309 Balzer Oswald: Średniowieczne prawa mazowieckiego pomniki z rękopisu petersburskiego.

AKPr V 367—400 Ulanowski B[olesław]: Kilka aktów do historii sądownictwa według prawa niemieckiego w Polsce.

AKPr VIIIa 43—59 Piekosiński Franciszek: Nie znane średniowieczne roty przysiąg wareckie.

AKPr VIIIa 61—175 Piekosiński Franciszek: Zapiski sądowe województwa sandomierskiego.

AKPr X Kłodziński Abdon: Najstarsza księga sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim.

AKPr XI Kutrzeba Stanisław i Mańkowski Alfons: Polskie ustawy wiejskie XV—XVIII w. ~ S. 1—4 Statut ziemi ruskiej, tyczący się głównie stosunków włościańskich.

Aleksy Legenda o św. Aleksym. *Vrtel* 172—9. ~ Odpis z r. 1454.

ArchSław Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wyd.... pod kierown. Z. L. Radzimińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. I—II. Lwów 1887—8.

ATLw Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Wydział II. Lwów 1923 i nn.

ATLw IV 89—356 Maleczyński Karol: Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica i Laskonogiego ⟨1202—1239⟩.

Bandt [Bandtkie Jerzy Samuel]: Ojcze nasz. Modlitwa pańska z rozmaitych rękopismów i druków starożytnych w języku polskim i w innych dialektach słowiańskich. Wrocław 1826.

Baruch Baruch Maksymilian: Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne. Monografia historyczna dawnych dóbr kapituły krakowskiej w Sieradzkiem i Łęczyckiem. Warszawa 1903.

BarWis Baranowski Ignacy Tadeusz: Spis rycerstwa powiatu wiskiego i wąsoskiego. Collectanea Biblioteki Ord. hr. Krasińskich nr 4. Warszawa 1913.

Baud Baudouin de Courtenay J[an]: O drevnepol'skom jazykě do XIV stolětija. Lipsk 1870.~ Skróty dodatkowe według systemu autora.

Bersohn Bersohn Mathias: Księgozbiór katedry płockiej. Warszawa 1899.

BiblWarsz Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi. Warszawa 1841 i nn.

BiblWarsz 1857 II 791—840. 1858 I 237—77. 1858 IV 639—74. 1861 III 1—51 L[ubomirski] T[adeusz]: Rolnicza ludność w Polsce od XV do XVI wieku.

BiblWarsz 1860 II 557—61 L[ubomirski] J[an] T[adeusz]: Jakub z Kobylan, kasztelan gnieźnieński, starosta brzeski. 1407—1454.

BiblWarsz 1860 III 67—88 Przyborowski Józef: Znaczenie wsteczy w sądownictwie polskim za panowania Władysława Jagiełły.

BiblWarsz 1861 II 707—12 [Lubomirski Tadeusz]: Zabytki ustaw z wieku XV. 1386—1435.

BiblWarsz 1861 III 1—51 *cf. BiblWarsz* 1857 II.

BiblWarsz 1866 I 309—28 Pieśń Bogarodzica.... Wyd. Aleksander Przezdziecki.~ S. 316 glosy w traktacie filozoficznym.

BiblWarsz 1873 IV 219—40 Hube Romuald: Kilka aktów oryginalnych sądowych z wieku XIV i XV.

Biecz Castrensia Biecensia I. 1379—1404.~ Rękopiśmienne ekscerpty Władysława Semkowicza.

Błaż Żywot świętego Błażeja. Zabytek języka polskiego z początku wieku XV. Wyd. po wtóre Lucjan Malinowski. *PF* V 309—53. ~ Ortografia zabytku każe go datować raczej na połowę XV wieku.

Bogur Bogurodzica. Starożytna pieśń polska. Pieśń dochowała się w odpisach.

A	XV in.	rp. krakowski I.
B	XV in.	„ „ II.
C	XV p. post.	„ warszawski.
D	XV ex.	„ częstochowski.
E	XV ex.	„ cieszyński.
F	XV ex.	„ sandomierski.

Teksty *A*, *B*, *C* *Vrtel* 162—7. Teksty *D*, *E*, *F* Birkenmajer Józef: Bogarodzica Dziewica. Analiza tekstu, treści i formy. Lwów [1937].

Bon Boniecki Adam: Kronika rodziny Bonieckich z przydomkiem Fredro, herbu Bończa. Warszawa 1875.

Busch Büsching J[ohann] G[ustav] G[ottlieb]: Die Urkunden des Klosters Leubus. I. Breslau 1821.

BZ Biblia szaroszpatacka. Podobizna kodeksu Biblioteki Ref. Gimnazjum w Szaroszpataku. Wyd. Ludwik Bernacki. Kraków 1930. Polska Akademia Umiejętności.

BZ fragmenty: I *Reg* tzw. Maciejowskiego: Biblia królowej Zofii żony Jagiełły. Z kodeksu szaroszpatackiego... wyd. Antoni Małecki. Lwów 1871. — I *Esdr* 6,20—6,22. 7,1. 7,7—7,11. 7,14—7,18. 7,22—7,25: Das neugefundene altpolnische Ezdrasfragment. E[rdmann] Hanisch *JA* XXXV 1—11. — *Is* 48,6—49,16, *Jer* 13,13—14,18. 29,1—29,32, *Nah* 1,15—3,19, I *Mach* 1,61—2,34: Neue Fragmente der Saróspataker polnischen ⟨sog. «Sofien-»⟩ Bibel in der Breslauer Stadtbibliothek. Erdmann Hanisch *JA* XXXVIII 107—20. ~ Zabytek opracowano na podstawie wydania Małeckiego, uwzględniwszy poprawki Hanischa *JA* XXXV 179—201. 477—500. XXXVI 223—55 i Paulisza *MPKJ* VI 287—328. Fragmenty wydane przez Hanischa poprawiono według fotografii w wydaniu Bernackiego. Zabytek pochodzi z roku 1455. Cytowany według ksiąg, rozdziałów i wersetów Wulgaty.

Cant Jakobson Roman: Slezsko-polská cantilena inhonesta ze začátku XV století. Národopisný Věstník Československý. XXVII—XXVIII 1—2, s. 56—84. Praha 1934—5.

Ciołek Liber cancellariae Stanislai Ciołek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung. I—II. Hg. v. J. Caro. Wien 1871 –4.

CodSil Codex diplomaticus Silesiae. Herausgegeben vom Vereine für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Breslau 1857 i nn.

I. Urkunden des Klosters Czarnowanz. Hg. v. W. Wattenbach.

II. Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor. Hg. v. W. Wattenbach.

IV. Urkunden schlesischer Dörfer, zur Geschichte der ländlischen Verhältnisse und der Flureintheilung insbesondere. Hg. v. August Meitzen.

VII. Regesten zur schlesischen Geschichte. Hg. v. C. Grünhagen.

VIII. Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens aus der Zeit vor 1400. Hg. v. Georg Korn.

IX. Urkunden der Stadt Brieg, urkundliche und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahre 1550. Hg. v. C. Grünhagen.

X. Urkunden des Klosters Kamenz. Hg. v. Paul Pfotenhauer.

XIV. Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis. Hg. v. H. Markgraf u. J. W. Schulte.

XVIII. Regesten zur schlesischen Geschichte. 1316—1326. Hg. v. C. Grünhagen u. K. Wutke.

XX. Schlesiens Bergbau u. Hüttenwesen. Urkunden ⟨1136—1528⟩. Hg. v. Konrad Wutke.

XXII. Regesten zur schlesischen Geschichte. 1327—1333. Hg. v. C. Grünhagen u. K. Wutke.

CracArt Ptaśnik Jan: Cracovia artificum 1300—1500. Kraków 1917. Akademia Umiejętności. Wydawnictwo Komisji Historii Sztuki. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce. T. IV.

CracImpr Ptaśnik Joannes: Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum. Leopoli 1922. Monumenta Poloniae Typographica XV et XVI saeculorum. I.

CyzKłob Fijałek Jan: Cyzjojan polski z r. 1471. *PF* XII 428—48. ~ Rp. dawny kłobucki.

CyzPłoc Łoś Jan: Dwa teksty staropolskie... II. Cisiojanus płocki. *MPKJ* V 436—43.

CyzWroc Diels P[aul]: Der älteste polnische Cisiojanus. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. LI 456—70. Innsbruck 1937. ~ Rp. wrocławski.

Czol Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. Wyd. Aleksander Czołowski. Lwów 1892—1921.

I. Najstarsza księga miejska 1382—1389.

II. Księga przychodów i rozchodów miasta 1404 –1414.

III. Księga przychodów i rozchodów miasta 1414 –1426.

IV. Księga ławnicza miejska 1441—1448.

Czrs Księga ziemi czerskiej. Liber terrae Cernensis 1404—1425. Wyd. T[adeusz] L[ubomirski]. Warszawa 1879. Najdawniejsze Księgi Sądowe. ~ Zapiski sądowe znajdują się też we wstępie z rzymską paginacją. Kilka błędów poprawiono według informacji dra Adama Wolffa.

DąbSan Dąbkowski Przemysław: Ziemia sanocka w XV stuleciu. I—II. Lwów 1931. Wschód. Wydawnictwo do Dziejów i Kultury Ziem Wschodnich Rzplitej Polskiej. T. XI—XII.

DąbSzkice Dąbkowski Przemysław: Szkice z życia szlachty sanockiej w XV stuleciu. Lwów 1923.

Dek Dekalog — Dziesięcioro przykazań bożych — Decem praecepta Dei. ~ Różne teksty rymowane i prozaiczne ugrupowane w redakcje oznaczone cyfrą rzymską: I—VI (rymowane), VII (prozaiczne). W obrębie redakcji ugrupowanie oznaczone cyfrą arabską. Podział rymowanych według Łosia, Początki piśmienn ctwa... s. 463—6.

I 1 1407?	*Wisł* nr 1619.
I 2 1478?	*MacPam* II 369.
I 3 ca 1420	*R* XXV 276.
I 4 XV med.	*Zab* 448.
I 5 XV ex.	*ErzGlos* 180 – 1.
I 6 1433—4	*SprTNW* V 5.
I 7 XV p. post.	*R* XXV 199.
I 8 XV ex.	*PF* IV 745.
II 1 XV ex.	*SKJ* I 152.
II 2 XV ex.	*Polk* 32.
II 3 XV ex.	*Kop* 17.
III 1 1399	*MacDod* 34.
III 2 XV ex.	*SKJ* I 151—2.
III 3 XV p. pr.	*SKJ* I 152.
III 4 XV ex.	*SKJ* I 152—3.
III 5 XV ex.	*SKJ* I 153—4.
III 6 XV p. pr.	*SKJ* I 154.
III 7.8 XV ex.	*R* XIX 118—20 (sygnowane 13. 14).
III 9	*NAS* 200—6.

III 10 XIV ex. *Wisł* nr 1299.
III 11 XV in. *Wisł* nr 1297.
III 12 XV ex. *Polk* 32.
III 13 1478? *MacPam* II 369—70.
III 14 XV ex. *SKJ* I 158—9.
III 15 XV ex. *Gn* ap. 3 v.
III 16 XV ex. *PF* I 358.
III 17 XV ex. *AKLit* III 115.
III 18 XV med. *SKJ* I 60—1.
III 19 1434 *PF* V 31.
III 20 XV ex. *R* XXIV 95.
III 21 1449 *R* XXV 164.
III 22 XV p. post. *R* XXV 199.
III 23 XV p. post. *R* XXV 200.
III 24 XV ex. *R* XXV 242—3.
III 25 1481 *PF* IV 743—4.
III 26 ca 1500 *JA* XV 540.
III 27 1433—4 *SprTNW* V 5—6.
III 28 XV ex. *Zab* 450.
III 29 ca 1450 *PamLit* IX 318.
III 30 XV ex. *PamLit* XXIX 115.
III 31 XV p. pr. *ZabŚl* 70—1.
IV 1 1417 *Wisł* nr 1456.
V 1 XV p. pr. *Wisł* nr 1625.
V 2 ca 1450 *PF* IV 568.
V 3 XV med. *R* XXV 240.
V 4 1440 *R* XXV 241.
VI 1 XV ex. *R* XXIV 94.
VII 1 XV med. *PamLit* XXVIII 305.
VII 2 ca 1450 *PF* IV 577.
VII 3 XV med. *JA* XII 142.
VII 4 XV ex. *Polk* 32.
VII 5 ca 1500 *BiblWarsz* 1874 III 329.

De morte De morte prologus [Rozmowa mistrza Polikarpa ze śmiercią]. Powtórnie wyd. Jan Rozwadowski. *MPKJ* I 181—96. ~ Dochowany odpis pochodzi z końca XV wieku.

De nativ Pieśń o narodzeniu Pańskim — De nativitate Domini. *Vrtel* 185—7. ~ Zabytek z samego końca XV wieku.

DlHist Długosz Jan: Historiae Polonicae libri XII. Ed. Aleksander Przezdziecki. I—V. Cracoviae 1873—8. Opera omnia. T. X—XIV.

DlKlejn Klejnoty Długoszowe. Krytycznie opracował i na nowo wyd. Marian Friedberg. *RTH* X.

DlLB Długosz Jan: Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis... I—III. Ed. Aleksander Przezdziecki. Cracoviae 1863—4. Opera omnia. T. VII—IX.

DlPrut Długosz Jan: Banderia Prutenorum. Ed. Aleksander Przezdziecki. Cracoviae 1887. Opera... I, s. 575—95.

Dobr Dobrowolski K[azimierz]: Przyczynki do dziejów średniowiecznej kultury polskiej z rękopisu szczyrzyckiego. Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków 1928, s. 312—53.

Dorota Legenda o św. Dorocie. *Vrtel* 167—72. ~ Zabytek na pół polski, na pół czeski, w odpisie z około 1420 r.

Dział Tłumaczenia polskie statutów ziemskich. Kodeks Działyńskich I. Wyd. Franciszek Piekosiński. *AKPr* III 173—220. ~ Tekst z lat 1460—70, cytowany według kart rękopisu.

Erz Erzepki Bolesław: Przyczynki do średniowiecznego słownictwa polskiego. I. Glosy polskie wpisane do łacińsko-niemieckiego słownika... druk. w roku 1490. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego XXXIV 1—139.

ErzGlos Erzepki Bolesław: Szczątki dawnej polszczyzny. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego XVII zesz. 1, 171—89.

EwKReg Janów Jan: Najstarsze szczątki ewangeliarza polskiego. *SAU* LI 1950 nr 2, s. 40—4. ~ Urywki perykop ewangelijnych z silnymi wpływami czeskimi z kodeksu łacińskiego biblioteki kanoników regularnych w Krakowie na Kazimierzu.

EwZam Janów Jan: Zespół ewangelijny biblioteki ord. Zamoyskich nr 1116 ⟨=ZZ⟩. *PF* XIII 273—307. ~ Rękopis z końca XV w.

Fl Psałterz floriański łacińsko-polsko-niemiecki. Rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie. Wyd. Ryszard Ganszyniec, Witold Taszycki, Stefan Kubica... pod red. Ludwika Bernackiego. Lwów 1939. ~ W kodeksie oprócz psalmów są: dwa prologi (skrót *Prol* I, II), wyznanie wiary św. Atanazego, tzw. Symbolum Athanasianum (*Ath*), wplecione w środek psalmu 118, po psalmie 150. kantyki: Izajasza (*Is*), Ezechiasza (*Ez*), Anny (*Ann*), Mojżesza (*Moys*), Habakuka (*Hab*). Zabytek pisany był przez 3 kopistów. Najstarszy napisał przed r. 1400 prologi i psalmy do 101,18; drugi pisał do psalmu 106,1; trzeci — resztę. Drugi i trzeci kopista pracował już w 1. połowie XV wieku. Tekst cytowany według psalmów i wersetów.

FontesŚl Fontes. Tow. Przyj. Nauk na Śląsku. Katowice 1932 i nn.

FontesŚl II Staropolskie teksty z protokolarza miasta Woźniki w województwie śląskim. 1521—1570. Wyd. Ludwik Musioł. ~ We wstępie na s. 16 kilka zdań pisanych z polska po czesku.

Galka Gałka Jędrzej z Dobczyna (Dobszyna?): Pieśń o Wiklefie. Cantilena vulgaris. *Vrtel* 192—3. ~ Poprawki według kopii, znalezionej w archiwum Potockich Pod Baranami, przesłanej w 1815 r. Stanisławowi Potockiemu

przez Józefa Dzierzkowskiego. Wiersz napisany przed r. 1449.

Gloger Gloger Zygmunt: Ułamek starożytnego kazania o małżeństwie. *BiblWarsz* 1873 III 51—5. Facsimile. ~ Zabytek z połowy XV wieku.

Gn Kazania gnieźnieńskie. Tekst i głosy z rękopisu wydał, uwagami i słownikiem opatrzył Władysław Nehring. *R* XXV 1—114.

Gn — Tekst kazań polskich, s. 28—67.

Gn gl. — Głosy polskie w kazaniach łacińskich, s. 67—94.

Gn ap. — appendix, dodatki do kazań, s. 94—7.

Kazania i głosy pochodzą z końca XIV wieku, appendix z końca XV wieku. Cytowane według kart rękopisu.

GórsArt Górski Konstanty: Historia artylerii polskiej. Warszawa 1902. ~ Tekst poprawiony i uzupełniony na podstawie rękopisu z Archiwum Głównego Akt Dawnych. Uzupełnienia rękopiśmienne sygnowane *GórsArtRp*.

GórsJaz Górski Konstanty: Historia jazdy polskiej. Kraków 1894. ~ Tekst poprawiony i uzupełniony na podstawie rękopisu z Archiwum Głównego Akt Dawnych. Uzupełnienia rękopiśmienne sygnowane *GórsJazRp*.

GórsPiech Górski Konstanty: Historia piechoty polskiej. Kraków 1893. ~ Tekst poprawiony i uzupełniony na podstawie rękopisu z Archiwum Głównego Akt Dawnych. Uzupełnienia rękopiśmienne sygnowane *GórsPiechRp*.

Haeus Urkundensammlung zur Geschichte des Fürstenthums Oels... Hg. v. Wilhelm Haeusler. Breslau 1883.

HelcKr [Helcel Antoni Zygmunt]: [Wybór zapisek z ksiąg krakowskich]... Dodatek. Wyciągi z dawnej księgi sądów ziemskich krakowskich... od r. 1451 do 1462. [Kraków 1867]. ~ Większość zapisek z tych ksiąg ogłosił autor w *StPPP* II.

HerbSier Gieysztor Aleksander: Fragmenty zapisek herbowych piotrkowskich i radomskich województwa sieradzkiego XIV i XV w. Przegląd Historyczny XXXVII 376—406.

HubeKr Hube Romuald: Roty przysiąg krakowskich z końca wieku XIV. Warszawa 1875. Redakcja Biblioteki Warszawskiej. Też *BiblWarsz* 1874 IV 184—211. ~ Wszystkie roty prócz nr 45 są w *StPPP* VIII od nr 5855—9494.

HubeSąd Hube Romuald: Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi 14. wieku. Warszawa 1886. Biblioteka Umiejętności Prawnych.

HubeUst Hube Romuald: Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego. Warszawa 1881.

HubeZb Hube Romuald: Zbiór rot przysiąg sądowych poznańskich, kościańskich, kaliskich, sieradzkich, piotrkowskich i dobrzyszyckich z końca wieku XIV i pierwszych lat wieku XV. Warszawa 1888. Biblioteka Umiejętności Prawnych. [Seria IV nr 67]. ~ Uwagi krytyczne do tekstu w recenzji Władysława Nehringa w *JA* XII 268—75.

JA Archiv für slavische Philologie. Hg. v. V[atroslav] Jagić. Berlin 1876 i nn.

JA III 479—84 Nehring W[ładysław]: Das Wort *kry*, *krew* im Altpolnischen.

JA III 525 Nehring W[ładysław]: Ein Beispiel einer seltenen Adverbialbildung im Polnischen.

JA IV 86—97 Collitz Hermann: Polnische Glossen aus dem XV—XVI Jahrh.

JA IV 177—89 Nehring W[ładysław]: Altpolnische ⟨Posener⟩ Eidesformeln aus dem XIV Jahrhundert.

JA VI 184—215 Kalina A[ntoni]: Anecdota palaeopolonica. III.

JA X 365—416 Brückner A[leksander]: Über die älteren Texte des Polnischen. [I].

JA XII 140—55 Brückner A[leksander]: Über die älteren Texte des Polnischen. II.

JA XIV 481—512 Brückner A[leksander]: Neue Quellen zur Geschichte der polnischen Sprache und Literatur.

JA XV 475 Brückner A[leksander]: Polnische Sprüchwörter im XV Jahrhundert.

JA XV 529—45 Nehring W[ładysław]: Beiträge zum Studium altpolnischer Sprachdenkmäler.

JA XVI 603—6 Brückner A[leksander]: Zu den Gesta Romanorum.

JA XXVII 265—8 Kałużniacki [Emil]: Polnische Glossen aus dem Anfang des XV Jahrh.

Jorga Jorga Nicola: Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe. Bucureşci 1899.

JusPol Bandtkie Jan Wincenty: Jus Polonicum, codicibus veteribus, manuscriptis et editionibus quibusque collatis. Varsaviae 1831.

Kałużn Kałużniacki Emil: Kleinere altpolnische Texte aus Handschriften des XV und des Anfangs des XVI Jahrhundertes. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe d. Kaiserl. Akademie der Wissenschaften CI. Wien 1882, s. 267—318.

KapWłoc Statuty kapituły katedralnej włocławskiej. Z materiałów... Stan[isława] Chodyńskiego. Wyd. i bibliografią ustawodawstwa kapitulnego w Polsce poprzedził Jan Fijałek. Kraków 1915. Akademia Umiejętności.

KartŚwidz Karta Świdzińskiego, przekład psalmu L. Facsimile w *MacDod.* ~ Z połowy XV wieku.

KatKr Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. I. Dyplomy pergaminowe. II. Kraków. Rękopisy... Kraków 1907—15. Wydawnictwa Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. [T.] III—IV.

KatMog Kaczmarczyk Kazimierz, Kowalski Gerard: Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile. Kraków 1919. Wydawnictwo Sekcji Archiwalnej Krajow. Grona Konserwatorskiego w Krakowie. Nr I.

KatOssol Kętrzyński Wojciech: Katalog rękopisów Biblioteki... Ossolińskich. Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis. I—III. Lwów 1881—90.

KatOssolPawl Pohorecki Feliks: Catalogus diplomatum Bibliothecae Instituti Ossoliniani nec non Bibliothecae Pawlikowianae inde ab anno 1227 usque ad annum 1505. Leopoli 1937.

KętrzPłoc Kętrzyński Wojciech: 30 dokumentów katedry płockiej ⟨1230—1317⟩. Sprawozdanie z Czynności Zakł. Nar. im. Ossolińskich za r. 1888. Lwów 1888, s. 65—128.

KochOdcz Kochanowski J[an] K[arol]: Trzy odczyty o Polsce. Warszawa [1917]. ~ W przypisach na s. 135 rota z r. 1477 z księgi ziemskiej wiskiej.

KodMazK Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis. Acta collegit... Joannes Corvinus Kochanowski. Varsoviae 1919.

KodMazL Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego... Wyd. [Tadeusz Lubomirski]. Warszawa 1863.

KodPol Codex diplomaticus Poloniae... Kodeks dyplomatyczny Polski... I—IV. I—II. wyd. Leon Rzyszczewski i Antoni Muczkowski, III. wyd. Julian Bartoszewicz, IV. wyd. Mikołaj Bobowski. Warszawa 1847—87.

KodTyn Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego. Codex diplomaticus monasterii Tynecensis. Wyd. Wojciech Kętrzyński i Stanisław Smolka. Lwów 1875.

KodUniw Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis... I—III. Cracoviae 1870—80.

KodWarm Codex diplomaticus Warmiensis. I—IV. I—II. hg. Carl Peter Woelky u. Johann Martin Saage. III. hg. Carl Peter Woelky. IV. hg. Victor Röhrich, Franz Liedtke u. Hans Schmauch. Mainz — Leipzig — Braunsberg 1860—1935. Monumenta Historiae Warmiensis. I. II. V. IX.

KodWiel Codex diplomaticus Vielicensis. Kodeks dyplomatyczny wielicki. Lwów 1872.

KodWil Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej. I. zesz. 1. ⟨1387—1468⟩, zesz. 2. ⟨1468—1501⟩. Wyd. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz. Kraków 1932—9. Polska Akademia Umiejętności.

KodWP Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski... Codex diplomaticus Maioris Poloniae... I—V. I—IV. wyd. [Ignacy Zakrzewski], V. wyd. Franciszek Piekosiński. Poznań 1877—1908.

KodWPRacz Codex diplomaticus Maioris Poloniae ab a. 1136 usque ad 1597. Ed. Eduardus Raczyński. Poznań 1840.

Kop Kopera Feliks: Spis druków epoki jagiellońskiej w zbiorze Emeryka hr. Hutten-Czapskiego w Krakowie. [Kraków] 1900.

Kozier I Kozierowski Stanisław: Nie znane zapiski heraldyczne... z ksiąg ziemskich i grodzkich w Poznańskim Archiwum Państwowym złożonych. Roczniki Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego XLIII 1—65.

Kozier II Kozierowski Stanisław: Nie znane zapiski heraldyczne. II. *RTH* VI 1—22.

KozierRp Rękopiśmienne luźne ekscerpty Stanisława Kozierowskiego z ksiąg ziemskich i grodzkich z archiwum poznańskiego: *TerCost*, *InscrCost* — kościańskie; *TerPosn*, *InscrPosn*, *ResignPosn* — poznańskie; *InscrPysdr* — pyzdrskie.

KsHenr Księga Henrykowska. Z tekstu łacińskiego przetłumaczył... Roman Grodecki. W aneksie tekst łaciński księgi. Poznań—Wrocław 1949. Instytut Zachodni. Biblioteka Tekstów Historycznych. T. II. ~ Cytowana według kart rękopisu.

KsMaz Najdawniejsze księgi sądowe mazowieckie. Warszawa 1920. Tow. Nauk. Warszawskie.

I. Księga ziemska płońska 1400—1417. Wyd.... Marceli Handelsman.

II. Księga ziemska zakroczymska pierwsza 1423—1427. Wyd.... Antoni Rybarski.

III. Księga ziemska zakroczymska druga 1434—1437. Wyd.... Kazimierz Tymieniecki.

Kśw Kazania tzw. świętokrzyskie. Wyd. Jan Łoś i Władysław Semkowicz. Kraków 1934. Polska Akademia Umiejętności. ~ Zabytek z około połowy XIV wieku. Cytowany według kart i wierszy rękopisu.

KwartHist Kwartalnik Historyczny. Organ Tow. Historycznego pod red. Ksawerego Liskego. Lwów 1887 i nn.

KwartHist XXIV 528—32 Semkowicz Władysław: Nie znana zapiska o bitwie pod Koronowem w r. 1410.

KwartHist XXIV 532—6 Semkowicz Władysław: Kilka przyczynków do działalności Mikołaja Kornicz Siestrzeńca ⟨1432—1434⟩.

KwartHist XL 185—96 Maleczyński Karol: Kilka nie znanych dokumentów z XIII w. przeważnie z archiwów poznańskich.

KwartHist XLIV 45—50 Kuntze Maria: Przyczynek do badań nad historią wojskowości w Polsce.

KwartHist XLV 16—24 Rafacz Józef: Kara «chążby» w Sieradzkiem w XV wieku.

KwartHist XLVIII 65—9 Kozłowska-Budkowa Zofia: Dokument z r. 1390 w sprawie «ruszycy».

Leksz Lekszycki J[ózef]: Die ältesten grosspolnischen Grodbücher. I. Posen [Poznań] 1386—1399. II. Peisern [Pyzdry] 1390—1400. Gnesen [Gniezno] 1390—1399. Kosten [Kościan] 1391—1400. Leipzig 1887—9. Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. T. XXXI. XXXVIII. ~ Poprawki tekstu na podstawie komunikatu Adama Kaletki i Władysława Kuraszkiewicza «Uwagi i poprawki do wydania wielkopolskich rot sądowych w książce J. Lekszyckiego: Die ältesten grosspolnischen Grodbücher II». *SAU* LII 1951 nr 8.

LelBibl Lelewel Joachim: Bibliograficznych ksiąg dwoje... I. Wilno 1823.

LibIur Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie. Libri iuris civilis Cracoviensis 1392—1506. Wyd. Kazimierz Kaczmarczyk. Kraków 1913. Wydawnictwa Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. [T.] V.

Lites Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum. I—III. Wyd. 2. I—II. wyd. Ignacy Zakrzewski. Poznań 1890—2. III. wyd. Jadwiga Karwasińska. Warszawa 1935.

LitRel Brückner Aleksander: Literatura religijna w Polsce średniowiecznej. I—III. Warszawa 1902—4. Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich. Z. 18—40.

LitRel III 168 Głosy do wykładu Pisma św. z rp. Krasińskich.

LPom Lorentz Fr[iedrich]: O pomerel'skom ⟨drevne-kašubskom⟩ jazyke do poloviny XV stoletija. Izvestija Otdelenija Russkogo Jazyka i Slovesnosti. Imperatorskaja Akademija Nauk. X zesz. 3. Petersburg 1905, s. 69—209.

LubelSlow Materiały do lubelskiego słownika aktowego. Zebrał Jan Riabinin. Lublin 1934. Wydawnictwa Magistratu Miasta Lublina. T. IV.

LubPodk Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku. Wyd. Leon Białkowski. Lublin 1934. Tow. Nauk. Katol. Uniw. Lubelskiego. T. I.

ŁebMat Łebiński W.: Materiały do słownika łacińsko-polskiego średniowiecznej łaciny i starożytności polskich. Sprawozdania z Czynności Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego za r. 1884. ~ Wyzyskano materiał polski z archiwum poznańskiego, nigdzie indziej nie ogłoszony, niepewny co do czasu i formy.

MacDod Maciejowski Wacław Aleksander: Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830. III. Dopełnienia... Dodatki do piśmiennictwa polskiego... Warszawa 1852. ~ Dodatki, s. 31—2. 34. 35. 102. 104—6. 120. 148 proza religijna; s. 43—4. 136—41 wiersze.

MacPam Maciejowski Wacław Aleksander: Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian... Pamiętnik II. Peterzburg[!] i Lipsk 1839. ~ S. 331—49 Pomniki języka. Z rękopisów sieradzkich. S. 349—52 Z rękopisów warszawskich. ~ Poprawki rot sieradzkich według Władysława Nehringa recenzji Zbioru rot przysiąg sądowych Romualda Hubego, *JA* XII 268—75.

MacPraw Maciejowski Wacław Aleksander: Historia prawodawstw słowiańskich. Wyd. 2. T. VI. Obejmuje dawne pomniki prawodawstwa ⟨r. 992—1573⟩ z rękopisów starych wyjęte. Warszawa 1858. ~ S. 2—4. 7—8. 8—16. 17—19. 416—17 wypisy z ksiąg zakroczymskich, brzesko-kujawskich, sieradzkich, chęcińskich, z akt ziemskich gnieźnieńskich, sanockich; s. 272—5. 413—16 statuta nowe... ks. Konrada... mazowieckiego, statut ziemski chełmski; s. 392—5 przywilej króla Ludwika; s. 410 umowa o odbycie pokory.

Malk Małkowski Konstanty: Przegląd najdawniejszych pomników języka polskiego. Warszawa 1872.

MatLubl Materiały do historii miasta Lublina 1317—1792. Oprac. Jan Riabinin. Lublin 1938.

Matr Matricularum regni Poloniae summaria... contextuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski. I. ⟨1447—1492⟩. II. ⟨1492—1501⟩. III. ⟨1501—1506⟩. IV. vol. 3 ⟨1507—1548⟩. Varsoviae 1905—15. ~ Z tomu III i IV vol. 3 wyzyskano tylko suplementy z czasów do 1500 r.

MiesHer Miesięcznik Heraldyczny. Organ Tow. Heraldycznego we Lwowie pod red. Władysława Semkowicza. Lwów 1908 i nn.

MiesHer II 33—6. 49—51. 81—6 Inscriptiones clenodiales. 1—3. 8. wyd. Zygmunt Dunin Kozicki. 4—5. wyd. Władysław Semkowicz.

MiesHer III 129—31 Semkowicz Władysław: O pierwotnej postaci polskiego herbu «Laryszа».

MiesHer VII 41—51. 89—95 Handelsman Marceli: Przywileje rodowe mazowieckie. Kilka uwag krytycznych.

MiesHer X 168—81 Nowacki Józef: Gniazdo «Paniączат»-Doliwów. Uwagi na tle procesu o tożsamość i prawe pochodzenie Jana Szczyckiego w r. 1446/47.

MiesHer XI 1—5 Wdowiszewski Zygmunt: Inscriptiones clenodiales. Zapiski liwskie z XV wieku.

MiesHer XI 213—5 Kamiński Adam: Inscriptiones clenodiales. Zapiski heraldyczne krakowskie z XIV i XV w.

MiesHer XIV 111—9. 129—33. 145—8. 161—8 Piotrowski Tadeusz, Wdowiszewski Zygmunt: Średniowieczne zapiski heraldyczne łęczyckie.

MiesHer XV 102—18 Gieysztor Aleksander: Dwa dokumenty Kazimierza Wielkiego z lat 1336 i 1342.

Mil Milewski Ignacy Kapica: Herbarz ⟨Dopełnienie Niesieckiego⟩. Wyd. Bibl. XX Czartoryskich w Sieniawie. Kraków 1870.

MMAe Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia. Pomniki Dziejowe Wieków Średnich.... Kraków 1874 i nn. Wydawnictwa Kom. Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie.

MMAe I. VIII Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława. I—II. wyd.... Franciszek Piekosiński.

MMAe IIa. IIb. XII. XIV Codex epistolaris saeculi decimi quinti. I—III. I. coll. opera Augusti Sokołowski, Josephi Szujski. II—III. coll. opera Anatolii Lewicki.

MMAe III. IX. X. XVII Kodeks dyplomatyczny Małopolski. I—IV. wyd.... Franciszek Piekosiński.

MMAe IV Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400. Wyd. Franciszek Piekosiński i Józef Szujski.

MMAe V. VII Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257—1506. I—II. wyd.... Franciszek Piekosiński.

MMAe XIII. XVI. XVIII Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. I—III. Ed. B[olesław] Ulanowski.

I. Acta capitulorum Gneznensis, Poznaniensis et Vladislaviensis ⟨1408—1530⟩.

II. Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Gneznensis et Poznaniensis ⟨1403—1530⟩.

III. Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum Plocensis, Wladislaviensis et Gneznensis ⟨1422—1533⟩.

MMAe XV Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420. Wyd. Franciszek Piekosiński.

MonIur Monumenta Iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi edita. Pomniki Prawa. Varsoviae 1912 i nn.

MonIur II Matricularum regni Poloniae codices saeculo XV conscripti. I. Liber distinctus numero 10 annorum 1447—1454. Ed. Adolf Mysłowski et Wacław Graniczny.

MonIur III Libri scabinales civitatis antiquae Varsoviensis saeculo XV conscripti. I. Liber distinctus numero 525 annorum 1427—1453. Ed. Stefan Ehrenkreutz.

MonIur V. VI Matricularum ducatus Masoviae codices saeculo XV—XVI conscripti. I—II. I. Liber distinctus numero 333 annorum 1417—1429. II. Liber distinctus numero 334 annorum 1429—1433. Ed. Aleksander Włodarski.

MonWlad Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis. Wladislaviae 1881 i nn.

MonWlad IV Hussitica.

MonWlad XXVI Biblioteka Kapituły Włocławskiej. Oprac. Stanisław Chodyński.

MPH Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Wyd. August Bielowski. Lwów 1864 i nn. ~ Wynotowano glosy polskie z tomów I—V.

MPKJ Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków 1901 i nn.

MPKJ II 295—309 Baudouin de Courtenay Jan: Roty przysiąg z archiwum radomskiego. ~ Wyzyskano słownictwo z rot nie wydanych w *AKPr* VIIIa 61—175.

MPKJ II 311—27 Czaykowski K. i Łoś J[an]: Zabytki augustiańskie.

MPKJ V 1—172 Łoś Jan: Mammotrekt z r. 1471. ~ Mamotrekt kaliski wraz z wariantami mamotrektu lubińskiego; *cf. R* XXXIII 123—79. Mam. lubiński cytowany bez daty.

MPKJ V 423—36 Łoś Jan: Dwa teksty staropolskie. I. Objawienia św. Brygidy.

Msza Kanon mszy św. — Canon missae. ~ Kilka odpisów przekładu modlitw.

I 1413—4 *R* XXV 260—4.

II ca 1420 *R* XXV 259.

III 1424 *Mac Dod* 50—67. ~ Raczej z po-

łowy XV wieku. Skolacjonowano z fotografią rękopisu Biblioteki Ossolineum.

IV 1426 *MPKJ* II 312—6.
V XV med. *R* XXV 260—4.
VI 1456 *R* XXV 260—4.
VII XV p. post. *MacDod* 50—66.
VIII XV p. post. *MacDod* 50—62.
IX XV p. pr. *R* XXV 258—9.
X XV med. *PF* V 77.
XI 1496 *PF* V 78.

MW Modlitwy Wacława. Zabytek języka polskiego z wieku XV... z dołączeniem gloss polskich... Powtórnie wydał Lucjan Malinowski. Kraków 1887. Akademia Umiejętności.

MW — psalmy, modlitwy... s. 1—60. Cytowane według kart rękopisu. Poprawki tekstu według *Pocz* 214.

MW gl — glosy — s. 63—9. Cytowane według stron wydania. ~ Zabytek będący zlepkiem tekstów, częściowo starych, powstał koło 1475 roku.

NAS Nehring [Władysław]: Altpolnische Sprachdenkmäler. Berlin 1886.

Naw Książeczka do nabożeństwa Jadwigi księżniczki polskiej. Powtórnie wydał Stanisław Motty. Poznań 1875. ~ Tzw. Książeczka Nawojki. Zabytek z końca XV wieku.

Ojcz Ojcze nasz — Modlitwa pańska — Oratio Dominica. ~ Przekład dochował się w kilkunastu odpisach.

1. 1407 *Vrtel* 49—50.
2. ca 1415 *Vrtel* 49—50.
3. XV in. *LelBibl* I 39. *R* XXIV 355—6.
4. ca 1440 *R* XXIV 77.
5. ca 1450 *PF* IV 580.
6. ca 1450 *PamLit* IX 317—8.

6a. XV p. pr. *MacDod* 102.

7. 1460 *Bandt* nr 1.
8. 1446—75 *JA* I 72.
9. 1446—75 *JA* I 72.
10. 1446—75 *Sep* 76—7.
11. 1475 *Vrtel* 49—50.
12. post 1479 *R* XXV 243.
13. XV ex. *R* XXV 142.
14. XV ex. *SKJ* I 150.
15. ca 1500 *LelBibl* I 40.
16. ca 1500 *PF* I 352.
17. ca 1500 *Rozm* 273—4.

OlkAkt Waśkowski Wawrzyniec: Z przeszłości Olkusza. Aktów dyplomatycznych 43. Sprawozd. Gimn. w Bochni. Bochnia 1891.

OpMog Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile. Oprac.... przez Tow. Nauk. Krakowskie. I—II. Kraków 1867.

Ort Ortyle magdeburskie. Przekład polski z niemieckiego około połowy XV wieku. Odpisy późniejsze: *OrtBr*, *OrtEstr*, *OrtKal*, *OrtVrtel* z drugiej połowy XV wieku, *OrtMac* z r. 1500.

OrtBr Brückner A[leksander]: Die «Magdeburger Urtheile». Ein Denkmal deutschen Rechtes in polnischer Sprache aus der Mitte des XV Jahrhunderts. *JA* VI 319—92. VII 525—74.

OrtCel Słowniczek łacińsko-polski wyrazów prawa magdeburskiego z wieku XV... Objaśnił Zygmunt Celichowski. Poznań 1875.

OrtEstr Estreicher Stanisław: Nie znane teksty ortyli magdeburskich. Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków 1928, s. 112—26.

OrtKal Kałużniacki Emil: Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile... Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften CXI. Wien 1886, 113—330.

OrtLel Słownik 87 wyrazów. Vocabula iuris Meydeburgensis... Polska wieków średnich czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia. IV 232—5. Poznań 1851. ~ Bardzo zbliżone do *OrtCel*.

OrtMac Wyroki sądów miejskich czyli ortyle. *MacPraw* 19—145.

OrtRp Rękopiśmienne ekscerpty — glosy z rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej nr 4405, tego, co *OrtEstr*.

OrtVrtel Ortyle magdeburskie. *Vrtel* 116—20.

OrtZab Wokabularz łacińsko-polski «Vocabula». *Zab* 527—30.

Ošv Soudní knihy osvětimské a zátorské z r. 1440—1562. Vyd.... Rudolf Rauscher. Praha 1931. Prameny Učené Společnosti Šafaříkovy v Bratislavě. Svazek III.

PamHPr Pamiętnik Historyczno-Prawny. Pod red. Przemysława Dąbkowskiego. Lwów 1925 i nn.

PamHPr X zesz. 2, 1—82 Dąbkowski Przemysław: Miscellanea archiwalne. 1431—1816.

PamLit Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne, poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. Wyd. przez Tow. im. Adama Mickiewicza pod red. W. Bruchnalskiego, B. Gubrynowicza i E. Porębowicza. Lwów 1902 i nn.

PamLit IX 317—9 Bernacki Ludwik: Najdawniejszy pomnik katechizmu polskiego.

PamLit XXVI 397—8 Bańkowski Piotr: Jeszcze jeden zabytek polskiej poezji religijnej XV stulecia.

PamLit XXVIII 299—308 Vrtel-Wierczyński Stefan: Kilka nie znanych tekstów staropolskich XV i XVI wieku.

PamLit XXIX 113—8 Bańkowski P[iotr]: Nie znane odmiany kilku polskich tekstów religijnych XV stulecia.

Park Łoś Jan: Jakuba syna Parkoszowego traktat o ortografii polskiej. *MPKJ* II 379—425. ~ Traktat z około 1440 r., kopia zachowana z około 1460 r.

Paul Fijałek Jan: Zbiór dokumentów zakonu oo. paulinów w Polsce. I. 1328—1464. Kraków 1938. ~ Nr 149 ze s. 301—2 poprawiony według odpisu z archiwum Potockich Pod Baranami.

PawPoj Pawiński Adolf: O pojednaniu w zabójstwie według dawnego prawa polskiego. Warszawa 1884. Biblioteka Umiejętności Prawnych. S[eria] IV nr 59.

PawSejm Pawiński Adolf: Sejmiki ziemskie. Początek ich i rozwój aż do ustalenia się udziału posłów ziemskich w ustawodawstwie sejmu walnego 1374—1505. Warszawa 1895.

PF Prace Filologiczne. Wyd. przez J. Baudouina de Courtenay, J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego i L. Malinowskiego. Warszawa 1885 i nn.

PF I 199—204 Przyborowski Józef: Urywek kazań dla młodzieży szkolnej z glosami polskimi. Wiek XV.

PF I 207—31 Windakiewicz S[tanisław]: Nie znane szczegóły o rodzinie Kochanowskich.

PF I 467—540 Malinowski Lucjan: Zabytki języka polskiego w rękopisie n[r] 2503 Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

PF III 176—80 Przyborowski Józef: Formulae colloquiorum.

PF III 281—92 Brückner A[leksander]: Glossy wrocławskie.

PF IV 561—86 Brückner A[leksander]: Z rękopisów petersburskich. I. Kazania husyty polskiego.

PF IV 587—638 Lubicz Rafał [Łopaciński Hieronim]: Kilka zabytków języka staropolskiego.

PF IV 663—5 M[alinowski] L[ucjan]: Spis rzeczy z wieku XV.

PF IV 747—61 Łopaciński H[ieronim]: Drobne zabytki XV-wieczne. ~ Wokabuły, glosy, urywek pieśni, dwuwiersz.

PF V 1—52 Brückner A[leksander]: Z rękopisów petersburskich. II. Średniowieczne słownictwo polskie.

PF V 53—88 Lubicz Rafał [Łopaciński Hieronim]: Kilka zabytków języka staropolskiego.

PF V 99—105 Wierzbowski Teodor: Pieśń o św. Annie z końca wieku XV.

PF V 354—92 Brückner A[leksander]: Z rękopisów petersburskich. ~ S. 372 aforyzmy.

PF VIII 16—20 Z papierów po A. Pawińskim... II. Roty przysiąg chęcińskie. Wyd. Mirosław Zbigniew Kryński. ~ Część rot (może wszystkie?) z Mazowsza łomżyńskiego.

Piek VI Piekosiński Franciszek: Wybór zapisek sądowych grodzkich i ziemskich wielkopolskich z XV wieku. I. zesz. 1. Kraków 1902. Studia, Rozprawy i Materiały z Dziedziny Historii Polskiej i Prawa Polskiego. VI zesz. 1.

Piek VII Piekosiński Franciszek: 1. Nie znane zapiski heraldyczne z ksiąg wiślickich... Kraków 1907. Studia, Rozprawy i Materiały z Dziedziny Historii Polskiej... VII. ~ Ekscerpowano ze s. 1—17 zapiski nie drukowane w *AKPr* VIII a, *RTH* III.

Pocz Łoś Jan: Początki piśmiennictwa polskiego. ⟨Przegląd zabytków językowych⟩. Wyd. 2. popr. Lwów... 1922. ~ S. 231—4 fragment Łopacińskiego, proza dydaktyczna; s. 283 tekst przysięgi z r. 1435 z księgi grodzkiej poznańskiej nr 1378 f. 112 v. z archiwum poznańskiego.

Polk Polkowski Ignacy: Dawny zabytek języka polskiego. Gniezno 1875.

PPom Perlbach M[ax]: Pommerellisches Urkundenbuch. Hg. v. Westpreuss. Geschichtsverein. Abt. 1—[2]. Danzig 1881—2.

Preuss Preussisches Urkundenbuch. Politische ⟨allgemeine Abteilung⟩. I 1 hg.... von Philippi in Verbindung mit Wölky. I 2 bearb.... von August Seraphim. II ....von M. Hein und E. Maschke. Königsberg 1882—1909—1939.

PrNTarg Baran Kazimierz: Prawa i przywileje król. wolnego miasta Nowego Targu. Nowy Targ 1908.

PrzBibl Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny. Dwutygodnik Ilustrowany... Warszawa 1881 i nn.

PrzBibl I 182—8 Przyborowski Józef: Wydanie krakowskie dzieła Jana z Turrekrematy Explanatio in Psalterium.

Przem I Księga ławnicza 1402—1445. Wyd.... Jan Smołka i Zofia Tymińska. Przemyśl 1936. Monumenta Premisliae Historica. Librorum scabinalium t. I.

Przem II Księga ławnicza 1445—1452. Wyd.... Jan Smołka i Zofia Tymińska. Przemyśl 1936. Monumenta Premisliae Historica. Librorum scabinalium t. II.

PrzewHPr Przewodnik Historyczno-Prawny. Czasopismo kwartalne. Red. P. Dąbkowski, J. Adamus, K. Koranyi. Lwów 1930 i nn.

PrzewHPr I 46 Kaletka A[ntoni]: Zapiska o pokorze.

PrzewHPr I 367—8 Tymieniecki Kazimierz: Manowie wielkopolscy.

Przyb Przyborowski Józef: Vetustissimam adiectivorum linguae Polonae declinationem, monumentis ineditis illustravit... Poznań 1861.

Pul Psalterz puławski. Wyd. Stanisław Słoński. Warszawa 1916. Wydawnictwa Tow. Nauk. Warsz. I. ~ Każdy psalm poprzedzony jest jego krótkim wykładem, czyli argumentem — skrót *arg*. Po psalmach następują kantyki, jak we *Fl*: Izajasza (skrót *Is*), Ezechiasza (*Ez*), Anny (*Ann*), Mojżesza (*Moys*), Habakuka (*Hab*), Deuteronomii (*Deut*). Kodeks kończy wyznanie wiary św. Atanazego — Symbolum s. Athanasii (*Ath*). Rękopis z drugiej połowy XV wieku. Cytowany według psalmów i wersetów.

PulKras Pułaski Franciszek: Opis 815 rękopisów biblioteki ord. Krasińskich. Warszawa 1915. Biblioteka Ord. Krasińskich. Muzeum Konst. Świdzińskiego. T. XXIII—XXIX.

R Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności. Kraków 1874—91. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny. Kraków 1892 i nn. ~ Numeracja tomów bez względu na serie.

R I 40—8 Szujski Józef: Trzy zabytki języka polskiego XIV i XV wieku.

R I s. XXXVII—XLVIII Kluczycki Franciszek: Epistola s. Bernarda o chowaniu czeladzi.

R XIII s. XXIII—XXIV Menčik Ferdynand: Pieśń kościelna polska z w. XV.

R XVI 304—72 Brückner Aleksander: Średniowieczna poezja łacińska w Polsce. [I].

R XIX Bobowski Mikołaj: Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku.

R XXII 1—62 Brückner Aleksander: Średniowieczna poezja łacińska w Polsce. II.

R XXII 230—318 Malinowski Lucjan: Ewangelia ś. Mateusza r. V 1—12. Kazanie na dzień Wszech Świętych. Zabytki języka polskiego z wieku XV, z rękopisu DLII Biblioteki Kapitulnej w Pradze.

R XXII 319—49 Malinowski Lucjan: Glosy polskie w kilku rękopismach łacińskich wieku XV w bibliotekach kapitulnej i uniw. w Pradze.

R XXII 350—91 Malinowski Lucjan: Glosy polskie w rękopiśmie Biblioteki Zakładu Narodowego Ossolińskich z r. 1438 n[r] 379. ~ S. 382—3 akt łęgonicki.

R XXIII 268—319 Brückner Aleksander: Średniowieczna poezja łacińska w Polsce. III.

R XXIV 38—97. 317—90. XXV 115—205 Brückner Aleksander: Kazania średniowieczne. I—III.

R XXV 206—91 Brückner Aleksander: Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy. [I].

R XXXIII 120—87 Brückner Aleksander: Drobne zabytki polszczyzny średniowiecznej. II. ~ S. 121—3 urywek ewangelii; s. 123—79 mamotrekt lubiński; s. 179—80 pojedyncze zdania; s. 180—5 glosy z łacińskich kazań wrocławskich; s. 186—7 glosy z mamotrektu osieckiego (berlińskiego). ~ Z mamotrektu lubińskiego wybrano to, czego nie ma w *MPKJ* V 5—138.

R XL 239—323 Brückner Aleksander: Apokryfy średniowieczne... ~ S. 287 glosy w rękopisie Ossolineum nr 1589.

R XLVII 337—85 Brückner Aleksander: Przyczynki do dziejów języka polskiego. I. ~ S. 349—53 glosy sandomierskie; s. 356—60 glosy lwowskie; s. 361 krótki napis; s. 361—74 glosy z kazań Mikołaja z Sokolnik.

R LIII 59—138 Brückner Aleksander: Przyczynki ....13. Rękopis lekarski XV wieku z glosami polskimi.

R LV 157—245 Brückner Aleksander: Przyczynki... 26. Kaprysy językowe. ~ S. 210 glosy.

RachBoch Rachunki żupne bocheńskie z lat 1394—1421. Wyd. Jadwiga Karwasińska. *AKH* XV 123—226.

RafPocz Rafacz Józef: Instytucja początku w średniowiecznym prawie mazowieckim. Themis Polska. T. VI, s[eria] III, 10—42. Warszawa 1931.

RafReg Rafacz Józef: Regale bartne na Mazowszu w późniejszym średniowieczu. Studia nad Historią Prawa Polskiego im. Oswalda Balzera. T. XVIII 1—73. Lwów 1938.

RafZran Rafacz Józef: Zranienie w prawie mazowieckim późniejszego średniowiecza. Studia nad Historią Prawa Polskiego... pod red. Oswalda Balzera. T. XII 345—443. Lwów 1931.

Reg Łopaciński H[ieronim]: Reguła trzeciego zakonu św. Franciszka... *PF* IV 689—735.

RHist Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków 1874 i nn. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-filozoficzny. Seria II. Kraków 1891 i nn. ~ Numeracja tomów bez względu na serie.

RHist XL 289—411. XLII 75—236. 333—86 Kutrzeba Stanisław: Sądy ziemskie i grodzkie

w wiekach średnich. I. Województwo krakowskie. ⟨1374—1501⟩. II. Województwo sandomierskie. IX—X. Województwa: poznańskie i kaliskie. XI. Ziemia wschowska.

RHist L 81—179 Kutrzeba Stanisław: Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV wieku.

RHist LV 335—425 Tymieniecki Kazimierz: Majętność książęca w Zagościu i pierwotne uposażenie klasztoru joannitów, na tle osadnictwa dorzecza dolnej Nidy. Studium z dziejów gospodarczych XII w.

RHist LVII 1—93 Grodecki Roman: Dzieje klasztoru premonstrateńskiego w Busku w wiekach średnich.

RHist LVII 196—301 Dąbkowski Przemysław: Przewóz wodny. Studium z historii prawa polskiego.

RHist LIX 148—91 Łodyński Marian: Falsyfikaty wśród dokumentów biskupstwa płockiego w XIII wieku. ⟨Studium historyczno-dyplomatyczne⟩.

RHist LXIII 77—130 Grodecki Roman: Mincerze w wcześniejszym średniowieczu polskim.

RHist LXIX 257—359 Mikucki Sylwiusz: Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich.

RocznGosp Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Pod redakcją Franciszka Bujaka i Jana Rutkowskiego. Lwów 1931 i nn.

RocznGosp VII 73—105 Kutrzebianka Anna: Vesnica — danina miodowa.

RocznHist Roczniki Historyczne. Organ Tow. Miłośników Historii w Poznaniu pod red. Kazimierza Tymienieckiego, Kazimierza Kaczmarczyka i Henryka Likowskiego. Poznań 1925 i nn.

RocznHist II 37—91 Lauferski Antoni: Ziemia nakielska w XV wieku.

RocznHist II 92—129 Eckstein Antoni: Dzieje Ponieca do połowy XVI wieku.

RocznHist IV zesz. 2, 85—119 Machnikowski Sylwester: Zdzież-Borek w średniowieczu. ⟨Przyczynek do dziejów polskich miast prywatnych⟩.

RocznHist IV zesz. 2, 129—30 Tymieniecki Kazimierz: Inwentarz majątkowy z r. 1447.

RocznHist VI 76—109 Hanyż Andrzej: Krzywiń w wiekach średnich.

RocznHist VI 236—8 Tymieniecki K[azimierz]: Uchwała gromadzka z początku XV w.

RocznHist XIV 319—32 Tymieniecki Kazimierz: Akt hołdu w stosunkach dominialnych XV wieku.

RocznHist XV 49—82. 207—49 Lauferski Antoni: Ludność wiejska powiatu pyzdrskiego w świetle zapisek sądowych XIV i XV wieku.

RocznKrak Rocznik Krakowski. Wydawnictwo Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Kraków 1898 i nn.

RocznKrak XIII 49—109 Ptaśnik Jan: Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły.

RocznKrak XIII 187—250 Dąbrowski Jan: Kraków a Węgry w wiekach średnich.

RocznKrak XVI 1—90 Ptaśnik Jan: Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich. II.

Rost Rostafiński Józef: Symbola ad historiam naturalem medii aevi. Plantas, animalia, lapides et cetera simplicia medicamenta quae in Polonia adhibebantur inde a XII usque ad XVI saeculum... collegit... — II. Collectanea scientiam naturalem qualis medii aevi temporibus in Polonia viguit illustrantia. Materiały źródłowe do słownictwa przyrodniczego średnich wieków w Polsce. Kraków 1900. ~ Przykłady cytowane z t. II według kursywnej numeracji. Charakterystykę źródeł i objaśnienia średniowiecznych terminów podał wydawca w tomie I.

Rozm Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa. Z rękopisu grecko-katol. kapituły przemyskiej wyd. Aleksander Brückner. Kraków 1907. Biblioteka Pisarzów Polskich nr 54. ~ Łacińskie teksty, odpowiedniki opracował wraz z ekscerptami śp. Henryk Oesterreicher, doskonały znawca przedmiotu, bądź z Biblii, bądź z tekstów średniowiecznych, jak z Petri Comestoris Scholastica historia, i innych źródeł, nigdzie bliżej przez niego nie określonych. Zabytek pochodzi z około 1500 r. Cytowany według kart rękopisu.

RozmPam Bernacki Ludwik: Karta z «Rozmyślania o życiu Pana Jezusa». *PamLit* X 470—7.

RpKapKr Rękopis kapituły katedry krakowskiej nr 223 — słownik łacińsko-polski Piotra z Uścia. ~ Ekscerpowany z rękopisu przez Jana Łosia z powodu lichych wydań: Józefa Szujskiego w *R* I 44—6 i Ignacego Polkowskiego w *AKLit* III 163—4.

RTH Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. I—IV. Lwów 1910—3. V i nn. Kraków 1921 i nn.

RTH III Semkowicz Władysław: Wywody szlachectwa w Polsce XIV—XVII w.

RTH V 1—38 Kozierowski Stanisław: Studia nad pierwotnym rozsiedleniem rycerstwa wielkopolskiego. VIII. Ród Samsonów-Watów.

RTH VI 23—37 Pokłosie heraldyczne. ⟨Praca zbiorowa⟩.

RTH VI 81—115 Białkowski Leon: Ród Czamborów-Rogalów w dawnych wiekach.

RTH VII 229—30 Wdowiszewski Zygmunt: Nie znane zapiski heraldyczne.

RTH VIII 144—8 Kozierowski Stanisław: Nie znane zapiski heraldyczne. I. Zapiski sieradzkie.

RTH VIII 149—61 Wdowiszewski Zygmunt: Nie znane zapiski heraldyczne. II. Zapiski mazowieckie z XV i XVI w.

RTNŚl Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. Katowice 1929 i nn.

RTNŚl III 329—42 Musioł L[udwik]: Najstarszy protokół miasta Pszczyny.

SalveReg Hymn Salve Regina. Nie wierszowany przekład w różnych odpisach.

1. XIV ex.	*R* XIII 308.
1a. ca 1400	*ZabŚl* 64.
2. XV in.	*MacDod* 39—40.
2a. post 1400	*R* XXIV 357.
3. 1435	*R* XIX 40—1.
4. XV p. pr.	*R* XXV 222.
5. ca 1450	*PF* IV 618.
6. ca 1450	*Zab* 224.
7. ca 1450	*PF* IV 568.
8. ca 1450	*R* XXV 223.
9. 1453	*R* XXV 208.
10. 1480	*MacDod* 39—40.
11. ca 1475	*MW* 41b—42b.
12. XV p. post.	*R* XIII 311.
13. XV p. post.	*R* XXIV 94—5.
14. XV p. post.	*R* XXXIII 185.
15. XV med.	*AKH* VI 445.
16. XV p. pr.	*JA* XV 536.
17. XV med.	*JA* XV 536—7.
18. XV ex.	*PamLit* XXIX 114.
19. ca 1500	*PF* IV 619.

Samb Materiały do historii miasta Sambora 1390—1795. Wyd. Anna Dörfler. Lwów 1936. Wyd. Tow. Nauk. we Lwowie. Zabytki Dziejowe. T. IV zesz. 2.

SandAnal Sygański Jan: Analecta sandeckie do XVI i XVII wieku. Lwów 1905.

SandAr Sygański Jan: Arendy klasztoru starosandeckiego w XVI i w XVII wieku. Lwów 1904.

Satyra Satyra na leniwych chłopów. *Vrtel* 191. ~ Utwór zapisany w r. 1483.

SAU Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności. Kraków 1890 i nn.

SAU XXII 1917 nr 7, s. 2—3 Halecki Oskar: O zabytkach języka polskiego na Litwie w wiekach średnich.

Sąd Morawski Szczęsny: Sądeczczyzna za Jagiellonów z miasty spiskimi i księstwem oświęcimskim. II. Kraków 1865.

ScabCrac Księgi ławnicze krakowskie. Acta scabinalia Cracoviensia 1365—1376 et 1390—1397. Wyd. Stanisław Krzyżanowski. Kraków 1904. Wydawnictwa Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. [T.] I.

Schirr Schirrmacher Friedrich Wilhelm: Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455. Liegnitz 1866.

Sep Seppelt Franz Xaver: Die Breslauer Diözesansynode vom Jahre 1446. Breslau [1912].

Serm Sermones. ~ Rękopiśmienne ekscerpty z kazań z roku 1461—7 z rękopisu kapituły krakowskiej sygnowanego VI 230 (dawna sygnatura 1424/108 Mns.).

SkargaPłoc Skarga umierającego (z rękopisu płockiego). *Vrtel* 211—5. ~ Mniej więcej z tego czasu co *SkargaWroc*.

SkargaWroc Skarga umierającego (z rękopisu wrocławskiego). *Sob* III 344—7. ~ Z około 1470 r.

SKJ Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności. Kraków 1880 i nn.

SKJ I 1—141 Wisłocki Władysław: Glossa super epistolas per annum dominicales. Kodeks łacińsko-polski z połowy XV wieku.

SKJ I 142—54 Chomętowski Władysław: Zabytki języka polskiego z XV wieku w rękopismach biblioteki ordynacji Krasińskich.

SKJ I 155—60 Seredyński Władysław: Trzy zabytki języka polskiego z drugiej połowy XV wieku.

SKJ I 295—314 Malinowski Lucjan: Quadragesimale super epistolas. Głosy polskie z końca pierwszej połowy wieku XV.

SKJ III 66—72 Wierzbowski Teodor: Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego.

SKJ III 185—97 Ulanowski Bolesław: Roty przysiąg krakowskich z lat 1399—1418.

SKJ III 332—49 Ulanowski B[olesław]: Kilka aktów polskich z archiwum krajowego w Krakowie.

SKJ V 240—338 Lubicz Rafał [Łopaciński Hieronim]: Głosy polskie zawarte w rękopisie z kazaniami łacińskimi z połowy w. XV.

SlArch Slovenský Archiv. Bratislava-Praha 1937 i nn.

SlArch I Chaloupecký Václav: Středověké listy ze Slovenska. Sbírka listů a listin, psaných jazykem národním. ~ *Příl* Přílohy — 20, 23: fotografie listów z archiwum Bardiowa; s. 169—70 tekst w pisowni zmodernizowanej.

SlOcc Slavia Occidentalis. Wyd. Instytut Zachodnio-słowiański przy Uniwersytecie Poznańskim. Poznań 1921 i nn.

SlOcc XII 158—65 Janów Jan: Trzy drobne teksty staropolskie.

SlOcc XIII 129—66 Tymieniecki Kazimierz: Z zagadnień historii włościan u Słowian w wiekach średnich.

Słota Wiersz Słoty o zachowaniu się przy stole. *Vrtel* 188—90. ~ Utwór napisany około 1400 r., przechował się w odpisie z około 1420 r.

Sob Sobótka. Organ Wrocławskiego Tow. Miłośników Historii. Red. Antoni Knot. Wrocław 1946 i nn.

Sob III 314—54 Woronczak Jerzy: Skarga umierającego. Ze studiów nad rękopisem nr 2 Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu. ~ S. 347—9 Interpolacje i glosy.

Spow Spowiedź powszechna — Confessio generalis. Przekład dochował się w kilku odpisach.

1. XIV ex. *R* XXIV 80.
2. ca 1415 *Wisł* nr 1681.
3. XV ex. *SKJ* I 149.
4. XV ex. *JA* III 634—5.
5. XV ex. *Gn* ap. 2r—3r.
6. XV ex. *PamLit* XXVIII 304—5.
7. ca 1480 *PF* IV 631.

SprKHS Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce. Wydawn. Akademii Umiejętności w Krakowie. Kraków 1879 i nn.

SprKHS IV 64—79 Piekosiński Fr[anciszek]: Najdawniejsze inwentarze skarbca kościoła N. P. Marii w Krakowie z XV wieku.

SprKHS V s. XXVIII—XXX Krzyżanowski Stanisław: Rejestr wydatków na naprawę zamku krakowskiego z XV wieku.

SprKHS VIII s. CLV—CLXI Mycielski Jerzy: Inwentarz skarbca książąt mazowieckich Konrada i Janusza z r. 1494.

SprTNPozn Sprawozdania Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk. Pod red. Zygmunta Lisowskiego. Poznań 1928 i nn.

SprTNPozn III 42—8. IV 28—51 Tymieniecki Kazimierz: Kmieć wielkopolski w zapiskach sądowych średniowiecznych.

SprTNW Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Warszawa 1908 i nn.

SprTNW V zesz. 1, s. 3—21 Pułaski Franciszek: Pieśni religijne XV w. Z rękopisów biblioteki ord. hr. Krasińskich.

SprTNW VIII nr 2, s. 15—46 Kochanowski J[an] K[arol]: Próba ujęcia hermeneutycznego pojęć o «ziemi» i «obyczaju», «księciu» i «przywileju» w świetle praktyki sądowej na Mazowszu u schyłku wieków średnich.

Stat Abraham Władysław: Najdawniejsze statuty synodalne archidiecezji gnieźnieńskiej oraz statuty z rękopisu Oss. nr 1627 z uwzględnieniem materiałów zebranych przez śp. B[olesława] Ulanowskiego. Kraków 1920. Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce nr 6. Polska Akademia Umiejętności.

StatWKal Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420. Z materiałów przysposobionych przez B[olesława] Ulanowskiego uzupełnili i wydali Jan Fijałek i Adam Vetulani. Kraków 1915—1920—1951. Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce nr 4. Polska Akademia Umiejętności.

StatWlad Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae. Col. et ed. Zeno Chodyński. Varsaviae 1890.

StPPP Starodawne Prawa Polskiego Pomniki... Wyd. I—II. Antoni Zygmunt Helcel, III i nn. Komisja Historyczna Akademii Umiejętności. Warszawa 1856. Kraków 1870 i nn.

StPPP I 226 Kazimierza Wielkiego ustawa o starostach, o monecie i o rajcach krakowskich wraz z ustawą o żupach krakowskich wydana.

StPPP I 229—62 Wyimki z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej, mianowicie z lat 1388, 1389 i 1390.

StPPP I 292—7 Uchwały łąkoszyńskie przez Mazowszan wspólnie z Łęczyczanami względem stosunków ziemsko-sąsiednich ułożone w r. 1424 lub 1426—1434.

StPPP I 298—300 Akt przywrócenia do Korony i przywilej ziemi gostyńskiej z dnia 14 grudnia r. 1462.

StPPP I 303—4 Władysława Jagiełły statut wartski. Summa do statutu wartskiego.

StPPP I 329—428 Ustawodawstwo kościoła polskiego.

StPPP II 1—33 Księga prawa zwyczajowego polskiego z wieku XIII.

StPPP II 35—958 Prawo polskie w praktyce sądowej XIV i XV wieku. Wyciągi z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi krakowskiej.

StPPP V s. XI—XXXIII Statuta synodalia... Andreae episcopi Posnaniensis.

StPPP VII 1—165 Acta expeditionum bellicalium palatinatus Calissiensis et Posnaniensis in Valachos et in Turcas a. 1497—1498 in archivo regio Posnaniensi asservata. Ed. Michael Bobrzyński.

StPPP VII 277—617 Inscriptiones clenodiales ex libris iudicialibus palatinatus Cracoviensis. Col. et ed. Boleslaus Ulanowski.

StPPP VIII Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracoviensis. Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie. I—II. Editionem curavit Boleslaus Ulanowski.

StPPP IX Akta sądu leńskiego wyższego w Gródku Goleskim 1405—1546. Wyd. Franciszek Piekosiński.

StPPP X Libri formularum sacculi XV. Ed. Boleslaus Ulanowski.

StPPP XI. XII Księgi sądowe wiejskie. I—II. Wyd. Bolesław Ulanowski.

Stud Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby. I—II. Kraków 1938. ~ I 429—44 Semkowicz Władysław: O przysiędze na słońce. II 277—303 Grodecki Roman: Znaczenie handlowe Wisły.

Sul Tłumaczenia polskie statutów ziemskich... Kodeks Świętosławów. Wyd. Franciszek Piekosiński. *AKPr* III 221—334. ~ Prawa Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły w przekładzie polskim Świętosława z Wocieszyna z r. 1449; prawa książąt mazowieckich w przekładzie Macieja z Rożana z r. 1450, przepisane przez Mikołaja Suleda, pisarza i burmistrza wareckiego, w drugiej połowie XV wieku. Kodeks cytowany według kart rękopisu.

SulejMitk Mitkowski Józef: Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku. Poznań 1949. Poznańskie Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. Historycznej XV.

Szos Kutrzeba Stanisław: Szos królewski w Polsce w XIV i XV w. Kraków 1900. Odb. z Przeglądu Polskiego. [T. 135, s. 78—103. 270—90].

Szwed Barwiński Eugeniusz, Birkenmajer Ludwik, Łoś Jan: Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji... Kraków 1914. Akademia Umiejętności. ~ Dopiski, głosy z Nowego Testamentu w rękopisach łacińskich.

Tęcz Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego. *Vrtel* 193—4. ~ Wiersz napisany po r. 1461.

TPaw Teki A. Pawińskiego. Warszawa 1897 i nn.

TPaw II Liber quitantiarum regis Casimiri ab a. 1484 ad 1488. ⟨Księga skarbowa króla Kazimierza Jag.⟩.

TPaw III. IV Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419. I—II.

TPaw VII Księgi sądowe brzesko-kujawskie 1418—1424. Opr. i wyd. J[an] K[arol] Kochanowski.

Trześn Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419—1609. Wyd. Helena Polaczkówna. Lwów 1923. Wyd. Tow. Nauk. we Lwowie. Zabytki Dziejowe. T. I.

TymŁow Tymieniecki K[azimierz]: Łowiectwo na Mazowszu w wieku XV. Przegląd Historyczny XX. Warszawa 1916, s. 44—59.

TymNiew Tymieniecki Kazimierz: Zagadnienie niewoli w Polsce u schyłku wieków średnich. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. Hist. VII 497—537.

TymProc Tymieniecki Kazimierz: Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich. Warszawa 1921.

TymSąd Tymieniecki Kazimierz: Sądownictwo w sprawach kmiecych a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich. Poznań 1922. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. Hist. T. III zesz. 1.

TymWol Tymieniecki Kazimierz: Wolność kmieca na Mazowszu w wieku XV. Poznań 1921. Pozn. Tow. Przyj. Nauk. Prace Kom. Hist. T. I zesz. 2.

UnLit Akta unii Polski z Litwą 1385—1791. Wyd. Stanisław Kutrzeba i Władysław Semkowicz. Kraków 1932. Polska Akademia Umiejętności i Tow. Nauk. Warsz.

UrkŚl Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz. Hg. v. Gustav Adolf Tzschoppe u. Gustav Adolf Stenzel. Hamburg 1832.

UrkWroc Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter. Hg. v. Gustav Adolf Stenzel. Wrocław 1845.

Vrtel Vrtel-Wierczyński Stefan: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do r. 1543. Lwów 1930. Lwowska Biblioteka Slawistyczna. T. XII.

WarschPozn Warschauer Adolf: Stadtbuch von Posen. Posen 1892. Sonder-Veröffentlichungen der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen I.

WejWarsz Wejnert Aleksander: Starożytności warszawskie. I—II. Starożytności Warszawy. III—VI. Warszawa 1848—58.

WierzbFrag Wierzbowski Teodor: Dwa fragmenty ksiąg kancelaryjnych królewskich z 1. połowy XV wieku. Warszawa 1907.

WierzbWarsz Przywileje król. miasta stoł. Starej Warszawy 1376—1772. Wyd. Teodor Wierzbowski. Warszawa 1913.

Wierzę Credo — Skład apostolski — Symbolum Apostolicum. ~ Kilkanaście różnych odpisów.

1. XIV ex. *Vrtel* 50—1.
2. XV in.? *Fl* Ath 36—7.
3. ca 1415 *Vrtel* 50—1.
4. XV in. *LelBibl* I 39. *R* XXIV 356.
5. ca 1440 *R* XXIV 77.
6. ca 1450 *PF* IV 580.
7. ca 1450 *PamLit* IX 318.
8. 1460 *MacDod* 45 *cf. JA* I 71.
9. 1446—75 *JA* I 72.
10. 1446—75 *JA* I 72.
11. 1446—75 *Sep* 77.
12. 1475 *Vrtel* 50—1.
13. ca 1475 *MW* 113b, 116a.
14. XV p. post. *R* XIII 311.
15. XV ex. *Pul* Ath 36—7.
16. XV ex. *R* XXV 142.
17. XV ex. *SKJ* I 150.
18. ca 1500 *PF* I 352—3.
19. ca 1500 *PamLit* IX 318 (glosy do 7).

WilkKrak Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa. Wyd. Stanisław Estreicher. Kraków 1936. Wydawnictwa Kom. Hist. Pol. Akademii Umiejętności nr 82.

WilkLubl Białkowski Leon: Wilkierze XV—XVII wieku. Lublin 1928. Materiały do monografii Lublina nr 1.

Wisl Wisłocki Władysław: Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 1877—81. Akademia Umiejętności. ~ Nr 301. 305. 562. 836. 1302. 1601. 1723. 1860. 1928. 1942. 1943. 2015. 2030. 2036. 2037. 2049. 2242. 2246. 2251. 2280. 2337. 2340. 2368. 2369. 2377. 2392. 2403. 2416. 2634 glosy; nr 228 słownik łac.-polski; nr 385. 2084. 2251. 2290 proza religijna; nr 2151 proza powieściowa, list Lentulusa; nr 168 zabytki prawne, przysięga ławnika; nr 517. 1860. 1928. 1934. 1942. 1945. 1946. 1947. 2072. 2385. 2620. 2658 pisma ulotne; nr 783. 1928. 2290 zabytki rymowane.

Wiszn Wiszniewski Michał: Historia literatury polskiej. Kraków 1840 i nn. ~ T. II 472—88 Dziesięć dyplomatów z czasów piastowskich dotąd nigdzie nie wydanych.

WrocKorn Korn Georg: Breslauer Urkundenbuch. I. Breslau 1870.

Wutt Wuttke Heinrich: Städtebuch des Landes Posen. Leipzig 1877.

Zab Łoś Jan: Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543. Kraków 1915. Akademia Umiejętności. ~ S. 147—8. 156—7. 209. 512—26. 535—7 glosy; s. 209. 215. 535—7 teksty prozaiczne; s. 537—9. 540—1 zabytki prawne; s. 315. 316. 544—5 pisma ulotne, okolicznościowe; s. 444—5. 447. 451 zabytki wierszowane.

ZabŚl Rospond Stanisław: Zabytki języka polskiego na Śląsku. Wrocław—Katowice 1948. Wydawnictwa Instytutu Śląskiego.

Zand Zand Andrzej: Łódź rolnicza 1332—1793. Studium historyczne o topografii, stanie gospodarczym, organizacji prawnej i kulturze Łodzi. Rocznik Łódzki... II. Łódź 1931, s. 53—222. Wyd. Archiwum Akt Dawnych m. Łodzi.

Zap Zapiski Severo-zapadnogo Otděla Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obščestva. Wilno 1910 i nn.

Zap III 209—18 Zěnkovič' A. F.: Tri akta drogičinskogo zemskogo suda XV v. k voprosu o položenii krest'jan.

Zap IV 181—9 Zěnkovič' A. F.: O městnom sudě v XV—XVI vv. na Podljaš'e.

ZapMaz Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku. Wyd. Adam Wolff. Kraków 1937. Polska Akademia Umiejętności. Rody ziemiańskie XV i XVI wieku.

ZapRp Rękopiśmienne ekscerpty Adama Wolffa z mazowieckich ksiąg sądowych: *Czers* (czerskie), *Grój* (grójeckie), *Kol* (kolneńskie), *Łomż* (łomżyńskie), *Nur* (nurskie), *Płoc* (płockie), *Szreń* (szreńskie), *Warec* (wareckie), *Warsz* (warszawskie), *Wąs* (wąsoskie), *Wiz* (wiskie), *Wysz* (wyszogrodzkie), *Zakr* (zakroczymskie), *Zambr* (zambrowskie), *Rachkról* (rachunki królewskie), *RożGran* (rożańskie graniczne).

ZapWarsz Zapiski i roty polskie XV—XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej. Wyd. Władysław Kuraszkiewicz i Adam Wolff. Kraków 1950. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Językowej nr 36.

ZarŚl Zaranie Śląskie. Kwartalnik regionalny. Bytom—Cieszyn—Katowice 1907 i nn.

ZarŚl XIV 50—2 Musioł Ludwik: Dokument z roku 1454.

ZbPrzezdz Zbiór dokumentów znajdujących się w bibliotece hr. Przezdzieckich w Warszawie. Wyd. Adam Chmiel. Kraków 1890.

Zdrow Zdrowaś Mario — Pozdrowienie anielskie — Salutatio Angelica. ~ Różne odpisy ułożone jak *Ojcz*.

1. 1407 *Vrtel* 50.
2. ca 1415 *Vrtel* 50.
3. XV in. *LelBibl* I 39.
4. ca 1440 *R* XXIV 77.
5. ca 1450 *PF* IV 580.
6. ca 1450 *PamLit* IX 318.
8. 1446—75 *JA* I 72.
9. 1446—75 *JA* I 72.
10. 1446—75 *Sep* 76—7.

11. 1475 *Vrtel* 50.
12. post 1479 *R* XXV 243.
14. XV ex. *SKJ* I 150.
14a. XV ex. *SKJ* I 147.
16. ca 1500 *PF* I 352.

Numery 7, 13, 15, 17 tylko *Ojcz*; 14a tylko *Zdrow*.

Ziel Zielińscy G[ustaw] i J[an]: Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka. I. Od najdawniejszych czasów do roku 1600. Toruń 1880.

ZiemsKrak Luźne rękopiśmienne ekscerpty z ksiąg ziemskich krakowskich.

ZsigBud Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herczeg Budai számadásai ⟨1500—1502, 1505⟩. Budapest 1914. Magyar Történelmi Tár XXVI.

II. Księgi biblijne

(W artykułach Słownika drukowane antykwą)

Abd	Prophetia Abdiae
Act	Actus apostolorum
Ag	Prophetia Aggaei
Am	Prophetia Amos
Ap	Apocalypsis
Bar	Prophetia Baruch
Cant	Canticum canticorum Salomonis
Col	Epistola Pauli ad Colossenses
I Cor. II Cor	Epistola Pauli ad Corinthios: prima, secunda
Dan	Prophetia Danielis
Deut	Liber deuteronomii
Eccles	Ecclesiastes
Ecclus	Ecclesiasticus
Eph	Epistola Pauli ad Ephesios
I Esdr. II Esdr. III Esdr. IV Esdr	Liber Esdrae: primus, secundus (= Neh), tertius (= BZ II Esdr), quartus
Esth	Liber Esther
Ex	Liber exodus
Ezech	Prophetia Ezechielis
Gal	Epistola Pauli ad Galatas
Gen	Liber genesis
Hab	Prophetia Habacuc
Hebr	Epistola Pauli ad Hebraeos
Is	Prophetia Isaiae
Jac	Epistola Jacobi
Jer	Prophetia Jeremiae
Jo	Evangelium secundum Joannem
I Jo. II Jo. III Jo	Epistola Joannis: prima, secunda, tertia
Job	Liber Job
Joel	Prophetia Joel
Jon	Prophetia Jonae
Jos	Liber Josue
Jud	Liber iudicum
Juda	Epistola Judae
Judith	Liber Judith
Lev	Liber leviticus
Luc	Evangelium secundum Lucam
I Mach. II Mach	Liber Machabaeorum: primus, secundus
Mal	Prophetia Malachiae
Marc	Evangelium secundum Marcum
Mat	Evangelium secundum Matthaeum
Mich	Prophetia Michaeae
Nah	Prophetia Nahum
Neh	Liber Nehemiae (= II Esdr)
Num	Liber numerorum
Os	Prophetia Osee
I Par. II Par	Liber paralipomenon: primus, secundus
I Pet. II Pet	Epistola Petri: prima, secunda
Phil	Epistola Pauli ad Philippenses
Philem	Epistola Pauli ad Philemonem
Prov	Liber proverbiorum
Psal	Liber psalmorum
I Reg. II Reg. III Reg. IV Reg	Liber regum: primus, secundus, tertius, quartus
Rom	Epistola Pauli ad Romanos
Ruth	Liber Ruth
Sap	Liber sapientiae
Soph	Prophetia Sophoniae
I Thes. II Thes	Epistola Pauli ad Thessalonicenses: prima, secunda

Thren	Threni Jeremiae	Tit	Epistola Pauli ad Titum
I Tim. II Tim	Epistola Pauli ad Timotheum: prima, secunda	Tob	Liber Tobiae
		Zach	Prophetia Zachariae

III. Inne skróty i znaki

a.	albo
ac.	accusativus
act.	activum
adi.	adiectivum, adiectivus
adv.	adverbium, adverbialis
al.	alias
aor.	aoristus
ap.	appendix
arg.	argument (na początku psalmu)
bot.	botaniczny
ca	circa
cf.	confer
comp.	compositus
comparat.	comparativus
condit.	conditionalis
czas.	czasownik
d., dat.	dativus
du.	dualis
ex.	XV ex. — saeculo quinto decimo exeunte — koniec XV wieku
f.	femininum
fut.	futurum
g., gen.	genetivus
gl.	glosa
i., instr.	instrumentalis
ib.	ibidem
imper.	imperativus
imperf.	imperfectum
in.	XV in. — saeculo quinto decimo ineunte — początek XV wieku
ind.	indicativus
inf.	infinitivus
l., loc.	locativus
leg.	lege
m.	masculinum
med.	XV med. — saeculo quinto decimo medio — połowa XV wieku
n., nom.	nominativus
neutr.	neutrum
nn.	następne
nr	numer
part.	participium
pass.	passivum
pl.	pluralis
plqperf.	plusquamperfectum
posit.	positivus
p. post.	XV p. post. — saeculi quinti decimi pars posterior — 2. połowa XV wieku
p. pr.	XV p. pr. — saeculi quinti decimi pars prior — 1. połowa XV wieku
praes.	praesens
praet.	praeteritum
prol.	prolog
rp.	rękopis
s.	strona
sc.	scilicet
sg.	singularis
sim.	similiter
superlat.	superlativus
v., voc.	vocativus
var.	varia lectio
vlg.	vulgariter
w.	wiersz
zesz.	zeszyt
zool.	zoologiczny
( )	w cytatach ujmuje dodatki od redakcji, w haśle formę nie zaświadczoną w naszych źródłach, w spisach form elementy form fakultatywnych
[ ]	ujmuje litery, które należy usunąć, albo miejsca uszkodzone a niemożliwe do zrekonstruowania
< >	uzupełnienie tekstu
	Nb. w spisie źródeł nawiasy mają inne znaczenie, przyjęte w bibliografiach
~	znak dzielący podgrupy formalne i znaczeniowe
*	oznacza zapisy osobliwe, podejrzane lub zepsute
‘ ’	ujmuje znaczenie

A

A *wykrzyknik*: Rzeklem: a, a, a panye bosze (a, a, a domine deus) *BZ* Jer 14, 13; A Kachnyczko, Kachnycko, thoczesz mą... vdrączyla XV *p. post. R* XXII 60; *E moyg smatkv, ma zaloscy *SkargaWroc* w. 1; Bogaty odpowiedział i rzekł: A oćcze Abramie, proszę ciebie (rogo ergo te, pater), by ji posłał w dom ojca mego *Rozm* 396; Kiedy kogo pilno upominamy: A bracie, bracie, możesz to prze mię uczynić? *Rozm* 597; ~ a jałacie: A yalacze proch dolor *ca* 1428 *PF* I 485, *sim. ib.* 488; ~ a gorze: Dziewica Marja poczęła... narzekać...: Umorzon, a gorze mnie nędznej! *Rozm* 696.

A, Ha *spójnik*: **1.** *łącznie między częściami zdania*: Pred uolem a pred oslem *Kśw* cr 30; Smøtek a bolesez nalez⟨l⟩ gesm (tribulationem et dolorem inveni) *Fl* 114, 4; laco mi Szandziwoy dal dzessancz policzow a trzi rani 1410 *Piek* VI 407; Volaiący a rękący clamabat dicens (Luc 8, 8) XV *in. R* XXIV 71; O dług ha o rzecz⟨y⟩ zastawyone (pro debito vero et rebus obligatis) sampyerz przerzeczonym obyczayem pozwani, rzecz straczi *Sul* 10; Domyenik swyadeczstwo... Iakvba... moczno a wstawnye czwyrdzyl bycz nyegodne (Dominicus testimonium... patrui... constanter asseruit non valere) *Sul* 35; Nądza a blogo stoyą przeczyw schobye yako gorzkye a slotkye XV *med. R* XXII 248; ⟨Slug⟩o ⟨dobry⟩ a wyerny (bone et fidelis Mat 25, 21) XV *med. R* XXXIII 122; Bogu layacz a podrzesnyacz blasphemare XV *med. Zab* 517; Placacz a lkacz *ca* 1450 *PF* IV 574; Syostra Moiszeszowa a Aaronowa (soror Aaron) *BZ* Ex 15, 20; Wtargnye sze na nye strach a boyasn (formido et pavor) *BZ* Ex 15, 16; Vzrzala krolya Dauida skaczøci a ygraiøci (saltantem atque ludentem) *BZ* I Par 15, 29; Metsolus al. sam ha sam[ah] 1460 *ZapWarsz* nr 1013; Boyaszn a srom timor et pudor 1461—7 *Serm* 100 r; Chczemy sprawy⟨e⟩dlywoszcz mnoszycz a krzywdą tanpycz XV *p. post. Zab* 539; Aby ye bog raczyl vpokoycz a dacz nam myr XV *ex. SKJ* I 148; Poczęli nań rozmaitych rzeczy żałować a rozmaicie pomawiać *Rozm* 791; Przed tym jego biczowanim stali Żydowie, rozmaicie jemu łając a złymi słowy barzo sromocąc *Rozm* 822; ~ Pani Pacostka ymala vyast (*leg.* ujazd) s Iaskem Nagorkø meczi (*leg.* miedzy 'między') Malim Boczanow a meczi Nagorkami 1402 *Malk* 116; Ezem ya po prawdze wisnal myedzi Mancimirem i gego dzeczmi a Staszcem 1428 *ZapWarsz* nr 2854; Aby przes tvø swøthø szmercz medzy bogem oczczem a medzy grzesznym myr uczynyl 1451 *MacDod* 105; Vstawyø slyub moy myedzy wamy a s waszym naszenym (vobiscum et cum semine vestro) po was *BZ* Gen 9, 9; Vstawyø nyeprzyyazn myedzi tobø a myedzi zonø (inter te et mulierem) *BZ* Gen 3, 15; Łąką, ktorasz leszy myedzy Golkową łąką a myedzy Szodlarzową 1463 *R* XXII 382; Gayum..., ktori liezi miedzi rolami Vyeszczskego (*leg.* Ujeszczskiego) a Grzimalinem 1475 *SKJ* III 333; ~ Bociem trudne nowiny o mem synu a waszem mistrzu słyszała *Rozm* 737; Tenci nikakiej nie widzi mi sie, by twoj syn był a moj mistrz miły *Rozm* 841; ~ O wodzenyw swyathkow, a gdi kthori yest clyanthy myedzy gymy *Sul* 34; ~ *liczebniki*: Za pøcz a za pøczdzessøth grziwen 1399 *Leksz* II nr 800; We trzech a we dwudzestu 1402 *HubeZb* 101; Sza oszm a sza dwadzeszcza grziwen 1402 *JA* VI 203; Dwe a trzidzesci krziwen (*leg.* grzywien) 1402 *Piek* VI 80; Trzi a ddwadzeszcza grziwen 1409 *ib.* 385; Czterdzeszczy a sto y dwe grziwne 1411 *AKH* III 173; Pancz a dwadzescze grziwen 1411 *ib.* 176; Dwadzeszcze grziwen a szsto 1414 *ib.* 234; Cztirzi a dwadzescze a sto grziwen 1414 *ib.* 234; Wzal pancz a dwadzeszcza grzywen puszczini 1420 *AKPr* VIII a 151; Dze-

sanczy a sta grzywen 1420 *ib.* 154; W pyanczu a we dwudzestu 1420 *Przyb* 14; Czworo a dwadzescze cony 1426 *ib.* 20; Nachor bil gest zyw po vrodzenyu Tare ku trzemdzeszøt a ku stu lat (vixitque... centum decem et novem annis) *BZ* Gen 11, 25; Sellum... krolyowal dzewyøtego a trsydzescy lyata (tricesimo nono anno) Azariasza *BZ* IV Reg 15, 13; ~ Trzydzeszczi a cz[o]woro 1398 *Leksz* II nr 2166; S[o]to krziwen a trzidzesci 1405 *Piek* VI 244; S trzydzeszczy grziven a trzech 1419 *Przyb* 13; Czterdzeszczy a pancz grziwen 1420 *AKPr* VIII a 150; Jacom ya szyedzal w Stanislawa na dwdzestu grosszy a na duv 1422 *ZapWarsz* nr 24; Mymo XXX a trzy lata 1423 *Przyb* 16; Vbiwalo gich po stu a po pyøczydzeszøt dny (post centum quinquaginta dies) *BZ* Gen 8, 3; Trzy a czterdzesci *tysyoczow a sedmsed a trzidzesci (quadraginta tria milia et septingenti triginta) *BZ* Num 26, 7; Dwadzescza dwa tysyøczow a dwyesscze (viginti duo milia ducenti) *BZ* Num 26, 14; A takoż miły Krystus był żyw na świecie trzydzieści a dwie lecie pełnych *Rozm* 187; ~ *szeregi wieloczłonowe*: Pismo togo croleuicha (*leg.* krolewica)... v troiakem mesce pisma naziua crolem luda zidowskego: v iego diunem narodeny, w yego ucesnem uelikih chud (*leg.* cud 'cudów') cyneny a u yego trvdnem vmøceny *Kśw* cv 25; A stolecz iego iaco sluncze w obesrzenu moiem, a iaco luna przezpeczna na weky, a swadek w nebesech werni (sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in aeternum, et testis in coelo fidelis) *Fl* 88, 36; Dyabel przìwyodl na thi nasche czaschi... omowi a przigani y ssromi XV *med. R* XXII 248; Czesszny a humyerny a powolny XV *med. R* XXIV 363; Wezmyesz s sobø sedmyoro a sedmyoro samczow a samycz, a s nyeczystego stworzenya dwe a dwye, samcza a samyczø (septena et septena, masculum et feminam, de animantibus vero immundis duo et duo, masculum et feminam) *BZ* Gen 7, 2; Opoon dzeszyøcz ze lnu byalego przesukowanego a z barwi modrey a pawloky y s postawczu (de bysso retorta et hyacintho et purpura) *BZ* Ex 36, 8; Dobil Ayon a Abel a domu Mataa a Ianoe a Cedes a Azor a Galaat a Galylee y wszitkey zemye (cepit Aion et Abel domum, Maacha et Janoe, et Cedes et Asor, et Galaad et Galilaeam et universam terram) *BZ* IV Reg 15, 29; Wzbogaczon srzebrem a zlotem a dari wyelykymy (auro et argento et muneribus multis) *BZ* I Mach 2, 18; Racz wyedzeczy, ysch myloscz... szawsze a v *szmuthky..., w theszknosczy y thesch w nyewymowney szercza bolescz⟨i⟩ tr[a]wa y przemyeszkawa 1447—62 *Zab* 544; Yszem... obmowyl xandza Lukasza mowyantcz gy falszerzem a slym czlowiekem y sdraycza 1464 *AcPosn* I 365; Sdrowa krolewno, mathko myloszyerdza, zywoth, słothkoscz a nadzyeya (dulcedo et spes) nascha *SalveReg* 6; K tobye thesz wsdychamy lkayacz y placzacz a naszych slesz w tem tho padole swatha vranyay⟨ą⟩cz *SalveReg* 14; Sit (*sc.* confessio) simplex prosta, pocorna spowedz ma bycz... a na są (*leg.* na się) zaluyącza 1466 *R* XXV 138; Powiedzion w tem istnem odzieniu, w pawłoczystem, sromot⟨n⟩ym, a zedranem *Rozm* 834; I co może przydź ku myśli baczącemu albo pamiętającemu koronę tarnową miłego Jesucrista, jedno ukazanie wzgardzenia, przeciwność sromocenia, a trudność męczenia? *Rozm* 830.

2. *łącznie między zdaniami równorzędnymi*: [S]chlib naschs poffsedni day nam czys (*leg.* dziś) a (et) odpwsschy nam nasche vini *Ojcz* 1; Otpuszczi nam nasse wini,... a (*Ojcz* 8. 11: *ee; 4. 6: i) ne uodzi nas na pokussene *Ojcz* 2. 7. 9. 10; Po fszythkemv krolestw posly beszø a tho orødze ony pouedagøcz *Gn* I a; Wezmicze psalm a daycze bøben (sumite psalmum et date tympanum) *Fl* 80, 2, *sim. Puł*; Kelych zbawena wezmø, a ymø panowo wzowø (et nomen domini invocabo) *Fl* 115, 4, *sim. Puł*; Kamo poydø... a kamo od oblycza twego vczekø (et quo... fugiam)? *Fl* 138, 6, *sim. Puł*; A wydz, acz gestły droga lychoty we mne, a wwedz mø (et vide... et deduc me) w drodze wekvgey *Fl* 138, 23, *sim. Puł*; Abi pala (*leg.* piała) tobe slawa moia, a bich ne scruszon (ut cantet tibi gloria mea et non compungar, *Puł*: aby pyala tobye slawa moya, y bych nye skruszon), gospodne bosze moy *Fl* 29, 15; Przewedzi me gospodne... a bich wszedl (et ingrediar, *Puł*: a wnydę) w prawdze twoiey *Fl* 85, 10; Weszmycze a pygcze (accipite et bibite) 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII; To czinøcz mil bødzesz gogu (*pro* bogu), a przeczìwisz szø swogemu wrogu *Dek* IV; Mikolay dwe graniczy zosoral (*pro* rosoral) a dwe *okrisil 1417 *AKPr* VIII a 140; Sauitay ku nam, bosza moczy, a darem ducha swøthego nasza sircza ossweczy 1423 *Zab* 209; Pancerz... bil mego strya a iam k nemv bliszszi 1428 *ZapWarsz* nr 2863; Na czązą sandza nye wyącncy nyszly dwv czelednykv z woznym poszlacz yma ha gynako vczynycz nye szmyey *Sul* 10; Wyessyelczye syą a raduyczye XV *med. R* XXII 247; Ogneem bødze vczynyono a ogneem teesz bødze skazono *Gloger*; Mow synom Israelskim a powyecz gim (et dices) *BZ* Num 15, 17; Y wrocyl syø krol asyrski a (et) nye bidlyl w Tersa *BZ* IV Reg

15, 20; Day my panye vstawycznoscz na mey miszly, abich gym pogardzila a wszitkø mocz (et virtutem) gego abich przewrocyla *BZ* Judith 9, 14; Yako tho pole Bozechy dzyrschy Grzymka... v szyedmy kop groszy szyrokych w zasthawye ha nye zadzyrzala trzechdzessąth lath 1462 *Zap Warsz* nr 1159; W grzechv szya luczkyem kocham a thego nygdy nye przenyecham *De morte* w. 265; Thom vczinyl za yego poczathkyem, gdi my drogą sszamotrzecz *zasszathl a na mya schablą vderzil 1471 *Zap Warsz* nr 2954; Kthorą lanką... oczecz moy gemv zasthawyl a na tho zapysz kxang mą 1477 *Zap Warsz* nr 3088; *Ne *felsivym svecze byth kladlam... *e nygdym svych grzechow spravedlive ne spovedal *SkargaWroc* w. 23; Cząsthokrocz opatrzay czszo twogye gyest a kako wyele gyest, bo tho gyest oppatrznoscz XV *p. post. R* I s. XXXIX; Mathka mu zabyeszala, chczala gy oglidacz (*pro* oglądacz), a gyegdy wyrzala (*leg.* jegdy ujrzała), na szyemya vpadla XV *ex. SKJ* I 145; Pastyrzowye kyedy czvly a gdy trzod swych przyglądaly, angyol szwyathly gye przestraszyl *De nativ* w. 58; Postawili stożą... około jego a kazali, by sie jemu naśmiewali *Rozm* 732; Nie wychodźcie ku mistrzowi a winnicę (*leg.* w winnicę) nie wchodźcie *Rozm* 736; ~ Sdrowa Mar⟨i⟩a..., blogosslawona mechy (*leg.* miedzy) newessthami a (et) blogosslawon owocz zywota thwego *Zdrow* 1; Nechacz szø ten tho lud pred tobø spoueda, a thy ge przesegnag *Gn* 174 b; Bo bi me bil pocløl neprzyaczel moy, cyrzpalbich bil owszem, a bi ten, iensze me nenawidzal, na mø welike rzeczi molwil, scrilbych se bil snadz od nego (et si is... locutus fuisset, abscondissem me) *Fl* 54, 13, *sim. Pul*; Bystram wzal con za dzesanez grziwen..., a o tto poswal (*sc.* go Stanisław) ne dadzan rokowy wynidz 1420 *AKPr* VIIIa 150; W on czas vzrzaw Ihus gromadi, wstąpil na gorą, a gdi syadl (et cum sedisset Mat 5,1), przistąpily k nyemv vczenniczi gego XV *med. R* XXII 233; Prze to kyebi bilo prawe blogo a kaco k nyemu przicz, raczil Xpus tuta wislowicz XV *med. R* XXII 234; *Zawszde ządaymi, bichom bili *dostoymy bogu sluzicz a bi nas nauczil swogey woli XV *med. R* XXII 239; Blogoslawyon bødz synu bozy a *bodz Chanaan podnoskyem gego (benedictus dominus deus Sem, sit Chanaan servus eius) *BZ* Gen 9, 26; Mnie wiecie i skąd jestem wiecie, a samem od siebie nie przyszedł (me scitis et unde sim scitis et a me ipso non veni Jo 7, 28), ale jest wierny, ktory mię posłał, ktorego wy nie wicie, ale ja ji wiem, iżem od niego, a on mie posłał *Rozm* 457; ~ Oua gi piruey uidal Habraham pod obrazem tri møzy po droce (*leg.* drodze) ydøcego, a utore gy uidal Moyses ue kru polaiøcego, a trece gy uidal... Ezechiel na uisokem stolcy sedøcego (*leg.* siedzącego), a ctuarte gy uidal suøti Jan pod obrazem barancha smernego, a pøte gy uidal... suøti Symeon pod oblcenim (*leg.* opłcenim 'wcieleniem') clouech⟨ym⟩ *Kśw* dv 15—9; Marcin myal zaplaczicz poloviczą jednanego, a ja polovicza, a myal tho dzyerzecz podde dwyema kopama zacladu 1452 *Zap Warsz* nr 907; Gdi syø ty modlysz se zlzamy, a martwe pochowawas, a obyad twoy opuszczasz, a martwa cyala przes dzen w domv twem taysz, a o polnoci ge pochowavasz, tedi ia offyerowal twø modlytwø panu bogu (quando orabas cum lacrimis et sepeliebas mortuos et derelinquebas prandium tuum et mortuos abscondebas per diem in domo tua et nocte sepeliebas eos, ego obtuli orationem tuam domino) *BZ* Tob 12, 12; Gdyszem szye ya pusczyl na Warszowo wysznanye, a wysznal, a przyszancz nye chczal, tedy Mykolay vpusczyl szwoge prawo *OrtKal* 141; Mayaly onego nyepewnego zatwyrdzycz porąka albo ktorim gynym obyczagem, a kto tho mą vczynycz, a kako? *ib.* 180; Then ortel, czo gy nalaszl przysząsnyk, ten ya lagyą, a nye gest prawy, a chczą prawy nalescz *ib.* 197; Gdy mąszczyszną poymye zoną, a szwey zenye wyanvge... stho grzywyen..., a ten tho mąsz vmrze y szostawy po szobye długy y dzyathky *Ort Vrtel* 117; Gdy mąszczyszną poymye zoną..., a ten tho mąsz vmrze..., a thego vmarlego zona poymye gynego masza *ib.*; Yakom sza ya roszdzeły z brathem Ffilypem, a macz nassza na... dzal na then przizvolyla, ha ya macz nassza do yey smyrzci dochoval na swey czaszczy 1461 *Zap Warsz* nr 1014; Wysnavam, yszem nyesprawyedlywye obmowyl xandza Lukasza mowyantcz gy falszerzem a slym czlowiekem y sdraycza, *a* w temem gemv krzywdą wczynyl, *a* nye yest tag *a* tego my zal 1464 *Ac Posn* 1365—6; Otho pocznyesz w szyvoczye, a porodzysz syna, a wzovyesz *myono yego Iesvsem (et paries filium, et vocabis nomen eius Jesum Luc 1, 31) *Ew Zam* 288; Dzyevycza w szyvoczye bądzye myala, a porodzy syna, a bądzye vesvano gymyą gyego Emanuel (et pariet filium, et vocabunt nomen eius Emmanuel Mat 1, 23) *ib.* 291; K nyemu braczstwo sbiraya, a przyacele sya o gymyenye targaya, a dzathky zalosno placza XV *ex. SKJ* III 67.

3. *pozornie łącznie między zdaniami nierównorzędnymi*: Y wiszedl gest... krol sodomsky,

a gdi (postquam) syø zaszyø wroczyl ot pobyczya Chodorlaomor *BZ* Gen 14, 17; ~ '*to*': Kthori czhlovyek tho popelny, a myloszcz bozchą then odzyerschy *Dek* III 17; Kedi mu... scladam moy kon, a uon zaplaczena ne chczal wzøcz 1396 *Leksz* II nr 1884; Gdyby geden czlowyek zatwyerdzon w naszem prawye rok y dzen o glową... a w them czaszye nye przyszedl ku prawye..., *a* mozessly tesz on szwe gydącze gymyenye w gyne prawo bracz? *OrtKal* 291; Gdy wszythky lvdze poszeczesz, a gdesz szama vczeczesz? *De morte* w. 244; Gdim szedzal w Koszacech kmyeczem a thy bądączy starsza nye wimerzylasz my trzecey roley, *a* yam szą thobye wpomynal, a o thom wsthal y thom gothow wkaszacz 1438—72 *BiblWarsz* 1861 III 25; Yedvo vynydą pod poludnye, a na drodze posthavayą, rzekomo plugy opravyaya *Satyra* w. 7; Kiedyżby jeden anioł... zabił ośm tysięcy mężow bronnych, a coż by uczyniła dwanaście ciem aniołow? *Rozm* 642; Kiedy chcecie, aby ten zły człowiek puszczon, a coż uczynim z Jesusem? *Rozm* 810.

4. *łącznie między zdaniem nadrzędnym a imiesłowem*: Pakosz... nakladal s pospolstwa a ne bødø s nami dzelen 1398 *HubeZb* 94; Pyotr posual gy o tho w czassz, w godzyną, a ne dadzą dawnosczy wynidz 1426 *AKPr* VIII a 166; On syedzi w swem domu a dzerszøcz kopyge (sedebat... et tenebat) *BZ* I Reg 19,9; Do wroczlawyanow poszlaly... a szkarzancz na zemyany, by gym gwalthy dzalaly *Tęcz* w. 13; Umarł a ni maję płodu (defunctus est et non habens semen Mat 22, 25) *Rozm* 413; ~ Slothke pene søcz oni bily spe[ue]ualy a rzekøcz tako *Gn* 1a; Ona gest bila k nemu barszo laskaue mouila a rzekøcz gemu tako *Gn* 4b; Wancz s nich clamayø chlogi (*pro* chlopi) a rzekøcz: saleny sø popy 1414 *JA* XIV 499; Tedi on otpowyedzal a rzkø (respondit): Ktori gesz ty synu moy? *BZ* Gen 27, 18; Gemusz gest zdzal gymyø Noe a rzkøcz tako (vocavitque nomen eius Noe dicens) *BZ* Gen 5, 29; Pokuszyl bog Abrahama a (et) rzekøcz gemu *BZ* Gen 22, 1; K ne przisedl svethi Potr a rzeknecy: Czemv dvso rzewno placesz *SkargaWroc* w. 70; Dziewica Marja poczęła napirwej narzekać a rzekący: Bieda mnie, bieda mnie nędznej *Rozm* 696, *sim. ib.* 496; Drugie ji w tem pomawiali, aby on był skaźca zakona, a rzekąc, iże przepuszcza młodym niewiastam chodzić za sobą *Rozm* 714; ~ Slowo z vst gey wyszedwszi a dvszø swø zawyøzala prziszągø (verbum egrediens animam eius obligaverit) *BZ* Num 30, 7; Sebraw pacholek strzali a przynyosl (collegit... et attulit) panu swemu *BZ* I Reg 20, 38; Sebrawszi syø... mlodzenci y robyenci a wszitci pospolu genim glosem rzekły (iuvenes et parvuli, omnes... dixerunt) *BZ* Judith 7, 12; Uszyma ciężko słysząc a (et Mat 13, 15) swoje oczy zatworzyli *Rozm* 337; Judasz... porzuciwszy pieniądze biskupom a natychmiast obiesił sie *Rozm* 768.

5. *połączenia ze śladami nierównorzędności*: **a.** *pierwsze zdanie z odcieniem warunku — 'to'*: Bøcz f nem vstauiczna, a gacz (*leg.* jać) s tobø stanø na fsech meszczech *Gn* gl. 170r; Lauare et mundaberis a bądzy⟨e⟩sz sdrow XV *p. pr. SKJ* I 300; Vprosy gey miloscz, a bødze gey odpvszczono (et dimittetur illi) *BZ* Num 15, 28; Potrzebugely (*sc.* przysiężników) ...woyth albo szandzą y kasze, a nye trzebą gym tego myszkacz prze tho, acz thowarzysz szyedzy w gyączthwye *OrtKal* 293; Zøday ode mnye, a (et) dam czy *Pul* 2, 8; Ihus... vydzyal dw brathv... y rzekł gym: poczczye za mną, a (et Mat 4,19) vczynyą vas bycz rybythvy lyvczkymy *EwZam* 302; ~ Geszcze po maley chwyly, a ukamyonuyøcz myø (adhuc paululum et lapidabit me) *BZ* Ex 17, 4; ~ **b.** *drugie zdanie w funkcji czasowo-przyczynowej*: Jeszcze w ręku u biskupa laska była, a duch święty stąpił i siedział na niej w gołębiczym wyobrażeniu *Rozm* 32; Jako pożądasz ode mnie pić, a tyś Żyd a jam Samaranka albo poganka (quomodo tu, Judaeus cum sis, bibere a me poscis, quae sum mulier Samaritana Jo 4, 9)? *Rozm* 244; Pokolenie żmijowo, jako możecie dobrze czynić, a wyście źli (progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali Mat 12, 34)? *Rozm* 329; Co wam pomoże tako wielika tłuszcza luda, a wy leżycie porażeni jednym śmiernym słowem? *Rozm* 627; Ale jako ci naśladowali, a święty Maciej pisze rzekąc: kiedy ji uźreli tako trudno wiążąc, wszyscy od niego uciekli? *Rozm* 672.

6. *drugie zdanie (lub człon) ograniczające i wyszczególniające*: O sobe nyiedne pece ne ymaiø, a togo dla i(ż boga nie chcą uź)rech *Kśw* br 18; Sądi nye mayą dzyrszany bicz yano rano a do (et usque) godzini dzewyąnthey *Sul* 8; Chczeemi, aby... wszistczy prawvyączi szą a kaszdi sz nych (omnes et singuli) dobrym obiczagem podlug vrządv... odprawyeny bily *Sul* 25; Za trzeczy (*sc.* rok) trzecza a poszlednya szescz nyedzel (pro tertio tertiae et ultimae sex septimanae) *Sul* 72; Na roczech velykich przes naoswyeczensche xanząn pana a pana Ianuscha, xanząn mazowesskye *Sul* 89.

7. *drugie zdanie wynikowe*: Ia w przezwinstwe moiem wszedl iesm, a (et) w gospodna pwaiøcz ne pomdlon bødø *Fl* 25, 1, *sim. Pul*; Wolal

iesm, a (et) rano modlitwa moia przeydze czebe *Fl* 87, 14; Zatwyrdzy szyø szercze ffaraonowo, a nye chczyal puszczycz lyuda (nec audivit eos) *BZ* Ex 7, 22; Otworzø szø oczy wasze, a bødzeczye iako bogowye (et eritis sicut dii) *BZ* Gen 3, 5; Porazil bog krolya, a bil trødowat (et fuit leprosus) *BZ* IV Reg 15, 5; Ortel, czo wyrzekly przyszasznyczy, gest prawy, a ma szye ostacz podlug prawa *OrtKal* 141; Panye woycze y wyerny przyszasznyczy, tho wamy szwyathczą a wyrzeknycze my prawo *ib.* 143; Yakom ya przy thim byl, esze Maczey zadal rena Pyothrowj, a thako Pyothr czo vczinil, gdi mv rena zadal, tho za yego poczathkem vczinil *ca* 1471 *ZapWarsz* nr 1106; Vyslvchana yest proszba thvoya, a (et Luc 1, 13) szona thvoya Elszbyetha porodzy thobye syna *EwZam* 287; Angyol boszy stanął vedla gych, a (et Luc 2, 9) szvyathlosez bosza ogarnąla ony *ib.* 292.

8. *spaja przeciwstawnie*: **a.** *dwa zdania twierdzące 'zaś, tymczasem, ale, autem, vero, sed'*: Sine, ut ego etiam molam, hoc est in Polonico: day, *ut ia pobrusa, a ti poziwai 1270 *KsHenr* 24r; Taco lud bozy... uicøzstuo (*leg.* wicięższtwo 'zwycięstwo') odirzeli, a pogany smirc podiøly *Kśw* ar 12; To ies czinil, a ia iesm milczal (et tacui) *Fl* 49, 21, *sim. Pul*; (Petrus) wszal czithirzi woly kupne na dobrowolney drodze ne ziszkaw nigednim prawem, a kmecz mu doszycz vczinil za tho, w czem byl wsdzany 1419 *AKPr* VIIIa 147; Swanthoslaw Zelazni pozwal o dambrowu, rzekanczu Yasly y o lanky witnye, a thy yest pan Micolay pirwey pozbil y slusan ku Baalcze s stara dawna 1424 *Zab* 538; Kthori pyrwey myenyoon, yma bicz y odprawyon, a (et) kthori wthori pozwaal, wthori maa pomyenyoon bicz *Sul* 25; Laczne napelnyl dobrego, a bogate puszczil prozno (esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes Luc 1,53) XV *med. R* XXII 240; Yacz yesm swø dzewkø dala w twoge lono, yze gest bila poczyøla, a w nyenawyszczy mnye ma (ego dedi ancillam meam in sinum tuum, quae videns, quod conceperit, despectui me habet) *BZ* Gen 16, 5; Ramyona grzesznych starta będø, a (autem, *Fl*: ale) prawe poczwyerdza gospodzyn *Pul* 36, 18; Chczalczy crolowy szluszyczy, szwa choragyew myeczy, a o chlopy pogambeli, daly gy zabyczy *Tęcz* w. 7; Mam ya manza puchnacza, ya mu davam grochu, a on chcze kolacza XV *ex. PF* V 372; Ten isty kapłan chciał ją obakać, a uźrał światłość wieliką około jej, poszedł, nie rzekąc żadnego słowa *Rozm* 20; Tego znamy, iże jest syn cieślin Jozefow..., a on sie mieni, aby był syn boży *Rozm* 749; Takoż Barabę puszczono, a miłego Jesucrista biczować podano (dimisit illis Barabbam et tradidit Jesum flagellis caesum Marc 15, 15) *Rozm* 814; Twoj syn... był prześwietlszy słońca, a tenci jest trędowaty..., syn twoj był krasszy aniołow, a ten jest wszech ludzi niepodobniejszy *Rozm* 841; Wy jesteście s niskości[ą], a ja z wysokości jestem *Rozm* 843; ~ ⟨Pyrzw⟩sze wekuge, drugh⟨e⟩ duchowne, a trzecye ⟨czelesne⟩ XIV *ex. Pocz* 232; Proverbium: Mowa szyą da movycz, a chleb yescz 1449 *JA* XV 475; O latha gim było obeszrzano, yako tho parobkom do pyączinaczcze, a (et) dzewkam do dwunaczcze lath *Sul* 75; On bødze na głowye, a (et) ty na ogonye *BZ* Deut 28, 44; Kandhim shethl, tandi moye na pravo, ha gych na lyevo 1461 *ZapWarsz* nr 1099; Niwa... lyezy ku crakowskyey drodze konczem, a drugem konczicm ku Swiaskowey roley 1476 *SKJ* III 333; Item paczyerze, yedny koralowe, a drugye burstynowe 1493 *PF* IV 664; Dusza moya zamøczona yest barzo, a ty (sed tu, *Fl*: ale), gospodnye, dokąd? *Pul* 6, 3; Koszczyol poleczył Pyotrowy, a mathką szwogyą Janowy XV *ex. R* XIX 90; ~ **b.** *zdanie twierdzące z przeczącym 'ale, zaś, sed, autem'*: Prandota dayal list Jacobo, a on go ne sczal (*leg.* chciał) wsancz, na ten dzen chczal oprauicz, a *oni tego ne chczano od nego prziyacz 1396 *Zab* 537; Gnewaycze se, a ne zgrzeszayce (irascimini et nolite peccare) *Fl* 4, 5, *sim. Pul*: Zgromadzoni sø na mø biczowe, a ne wedzal iesm (congregata sunt super me flagella et ignoravi) *Fl* 34, 18, *sim. Pul*; Zkarbi, a ne we komu zgromadzi ie (thesaurizat et ignorat, cui congregabit ea) *Fl* 38, 10, *sim. Pul*; Na Marczina coleya przisla a pan mu kazał na voyną, *a* on nye schetl 1445 *Czrs* s. LXI; Jako mnye Jan j Stanislaw ranczyli oprawą za Byernatha pode sstem kop zacladv, ha jam podlug smowy bylem v Szochaczewye przed pravem, *ha* hony nye bily any isczecz any recoymye 1461 *Zap Warsz* nr 1146; Myszly o nakarmyenyw bidla twego y o napoyenyw, bocz lacznye, a nye (et non) prosshy, pragnye, a nye wola XV *p. post. R* I s. XXXIX; Snadzieśmy sdradzeni, iże wierzymy, aby on był, a nie jesteci *Rozm* 841; ~ Tenczy ma mecz varø kresczyganskø, a ne telko skutkem, alle tesze y szerczem *Gn* 171b; Ale ia czirw iesm, a ne czlowek (ego autem sum vermis et non homo) *Fl* 21, 6, *sim. Pul*; Aby szą z nym pravem obchodzil, a ne *pożogą 1420—1 *BiblWarsz* 1861 III 50; Gdi łyst sandowi pyssche, osm groschi a nye wyanczcy (et non plus) ma wzyancz *Sul* 92; Bandzely maszczyzna albo nyewyasta obwynyoną... o myarą gedzenyą...

albo o vagą..., tho mayą raczcze szandzycz, a nye woyth *OrtKal* 191; Naklon serce moie we swiadeczstwa twoie, a nye w lakomstwie (et non in avaritiam Psal 118, 36) *MW* 23b; Rzekł miły Krystus: Ale ja wam powiedam, iże tu jest więcszy kościoła; a bychcie wiedzieli, iżeć miłosierdzia chcę *a* nie ofiary, nigdy byście nie potępiali niewinnych (si autem sciretis, quid est: misericordiam volo et non sacrificium nunquam condemnassetis innocentes) *Rozm* 326; Baczy, iże (mu dali w rękę) tszczą treść ('trzcinę') a nie laskę drzewa *Rozm* 831; ~ **c.** *pierwsze zdanie z odcieniem koncesywnym 'a jednak(że), a mimo to, etenim'*: Mlod iesm, a iusz iesm se sstarzal (iunior fui, etenim senui) *Fl* 36, 26, *sim. Puł*; Vsta ymayø, a ne bødø molwycz (et non loquentur) *Fl* 134, 16, *sim. Puł*; Petrus... obøzal sø czinicz praw swimi ludzmi na dzen zauiti, a ne uczinił 1415 *AKPr* VIIIa 130; Jakom ya do Hyncze słał, by mi prawo za Potra vczinił... albo Potra dał, ha on thego ne vczinił 1432 *ZapWarsz* nr 391; Od trzy lath Potr gesdzil tø drogan, a nikth ge (*pro* go) ne gabal 1420 *AKPr* VIIIa 152; Eze mial sswoym prawem dowiescz, a nye dowyotł 1439 *TymSąd* 137; Bądącz wam ludzye... layacz w oczi, a wi bądzyeczye mylczecz XV *med. R* XXII 246; Bilasta oba naga, Adam, Gewa, a nye sromalasta sze (et non erubescebant) *BZ* Gen 2, 25; Movil iest, a nye napelni (et non implebit)? *BZ* Num 23, 19.

9. *nawiązuje nowe zdanie*: A cdisz vøcz thy vmrzesz, tedy szø vøcz thy szaszø (*leg.* zasię) f szemø obroczisz *Gn* 174a; A napirsuecz tho vy macze rosumecz *Gn* 179a; A thego dla y pamyathnyczy, panye..., damy... ⟨obyathą⟩ (unde et memores domine... offerimus... hostiam) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VIII; A eze nye dossycz czlowyecowy bicz dobrim..., przeto mowy XV *med. R* XXII 239; A mowy thu Xpus dwye slowye twardzi⟨e⟩ nam grzeschnim *ib.* 247; A kakokole (et cum) pana boga czcyly, wszakosz swim bogom sluszily *BZ* IV Reg 17, 33; A gdisz (cumque) Raguel... zøcya... przeprosycz nykake nye mogł, polecył gemu Sarø *BZ* Tob 10, 10; Dziewica Marja... rzekła...: Zemdlał żywot moj... A wstawszy ze łzami poczęła gorzko płakać *Rozm* 737; A chcąc ich gniewu dosyć uczynić i rzekł im *Rozm* 814.

10. *emfatycznie przy pytaniu niezależnym*: Pospecsice sø, a camoc (*leg.* pośpieszycie się! a kamo-ć 'gdzie')? *Kśw* cr 9; Bog sødza prawi, moczny y smerny a yza (numquid) se bødze gnewacz po wszitky dny? *Fl* 7, 12, *sim. Puł*; A czso (quid), acz gich tu bødze nalczszono dwadzeszczya? *BZ* Gen 18, 31; Y rzekł: A kto (quis igitur ille) tu pyrwey przynyosł szwyerzyni? *BZ* Gen 27, 33; Thobyas rzekł oczu swemu: A czso bi to bilo oczcze, gesz bichom gemu mogly dostoynye otplacycz (quam mercedem dabimus ei)? *BZ* Tob 12, 2; A yaczy tho szły ludze myeszczanye cracovianye! *Tęcz* w. 1; I rzekł yesm: A gdzesz sø (ubinam sunt)? *Puł* Deut 38; I rzekł Zacharias do angyola: A skąd (unde Luc 1, 18) tho badą vyedzyał? *EwZam* 287; Ona poganka rzekła jemu: A jako pożądasz ode mnie pić (dicit ergo ei mulier...: Quomodo... bibere a me poscis Jo 4, 9)? *Rozm* 244; O namilszy,... powiedz, a gdzie jest moj syn wybrany? *Rozm* 735; Dziewica błogosławiona rzekła jemu: O Pietrze, synu moj, a kto to uczynił? *Rozm* 738.

11. *wprowadza zdanie wtrącone*: Gednim telko støpyenym, a tak powyem, ia ode smyercy rozdzelyonem (quia uno tantum, ut ita dicam, gradu ego morsque dividimur) *BZ* I Reg 20, 3.

12. *w połączeniu z zaimkami, przysłówkami i spójnikami (alfabetycznie)*: **a.** a i: Wyersø w boga otza..., stworszyczy⟨e⟩la *neyba y szemye a y (et) w Gesu Crista *Wierzę* 8; A y (et) w czen zkrzidłu twoiu pwacz bødø *Fl* 56, 2, *sim. Puł*; Zby (*pro* aby) *obiotowały obiet chwały a y (et) zyawiø dzała yego *Fl* 106, 22; A y (*pro* azały?) nye *poyøcz syna tam (numquid reducere debeo filium) *BZ* Gen 24, 5; Ku mnye mowył a y przysyøgł (et iuravit) *BZ* Gen 24, 7; A y (et) łyst yego nye spadnye *Puł* 1, 4; Przeradzy cze, iunochu, *kowanye a y ono łyczko wychowan[y]e XV *p. post. R* XXV 198; ~ **b.** a k temu '*a nadto*': Pamyathay szwyaczycz dny szwyathe a k themu thczy (*leg.* czci) sztharsze thwe *Dek* I 2. 3. 5—8; Kczeszły myecz łaszka (*leg.* łaskę) moya..., thczysz oczcza... a k themu ve thczy (*leg.* czci) tobye przyelozone *Dek* III 13; Boze, daj pokoy... a k themu pokratha (*leg.* pokrętę 'kromkę') chleba y czeszky szyr 1460 *PrzBibl* I 187; ~ **c.** a lepak: A lepak iterum (et iterum modicum et videbitis me Jo 16, 16) XV *in. R* XXIV 73; A lepak Sara biła zywa sto a dwadzeszczya a sedm lat (vixit autem Sara) *BZ* Gen 23, 1; Weszły na to wszitko pogorzee, a lepak (et iterum) wladnø Ierusalem *BZ* Judith 5, 23; ~ **d.** a nawięcej: Davam sya vynyen bogv *wszechmogocemv sz dzyesyaczyorga przykazanya *bozogo, a navyaczey dvoyga *Spow* 3; Nasz zbawiciel jęt jako łotr..., upiwan jako wzgardzony..., tego dla ktora myśl nie omdlała takiem i tym podobnym przeciwnościam, a nawięcej o zbawicielu myśląc? *Rozm* 729; ~ **e.** a on '*on zaś, qui*': Iaco to swadczimi, kedi zødał Jarosław

v Paska praua na Paula, a on w ten czass gego czlekem ne bil 1399 *Leksz* II nr 779; Potr poswał Philipa, a on byl w dzersenu w Czukomloczech 1420 *AKPr* VIIIa 151; A zatym vzrzely wylka, a on wyeprza zasyø nyesye y puscyl gy czala ('całego') *Błaż* 320; Y przyszedl oney dzewky brat do onego to slugi, a on stogi v *wyelblodow (qui stabat iuxta camelos) bliszko studnycey *BZ* Gen 24, 30; Goraczą gest rzecz, gdy kogo vfaczą (*leg.* ufacą 'uchwycą'), a on kogo byge *OrtBr* VI 354; Anna... ptaky vzryala, a ony gnyazda nyoszą *Rozm* 4; Uźrzy... anieli dzierżąc dzieciątko przed sobą, a oni jej natychmiast poczęli służyć *Rozm* 64; Ksiądz Afrodosy... nalazł dziewicę Marję siedząc, a ona dzierży dzieciątko na łonie (invenit virginem Mariam residentem ac in eius sinu suum puerum tenentem) *Rozm* 94; O miły synku, a kakoby ji już mogł krzesić, a on już dawno umarł, jedno sam Bog (o mi fili, quis nunc posset eum suscitare iam defunctum praeter solum deum) *Rozm* 135; Przyszła błogosławiona dziewica Marja, uźrawszy to już wtore swe miłe dziecię, a ono wszytko uplwano *Rozm* 757; ~ '*bo, quia*': Czssom zayął conye Przybcovi, tim zayął w mem zicze, a ony my zyadly zyta za copą 1424 *Przyb* 17; Yakom ya szbyl Pawla Phutra w *gyemyenyv szwym w dambrovye, a on my szkodą dzyelal y lupycz my schą nye dal 1481 *Zap Warsz* nr 1515; ~ **f.** a ono '*a oto, et ecce*': Ieden na drugego ne mayl (*pro* myal) wstawacz rog (*leg.* rok), a ono weszdy (*leg.* weżdy) vstal 1401 *Piek* VI 67; Widziałciem twego miłego syna, a ono ji tako nędznie i tako sromotnie biją, aże człowieku niepodobno powiedać *Rozm* 699; A jeszcze więcej powiem..., iżeciem widział, a ono panie w Jerusalem... szły przeciw miłemu temu Jesusowi *Rozm* 752; ~ '*a przecież, et tamen*': Kako śmiał Piotr święty uderzyć, a ono jemu było przykazano... nie przeciwić się we złem? *Rozm* 638; ~ **g.** a oto: A otho (et ecce Luc 1,20) będzyesz nyemy, a nye bądzyesz mogl movycz *EwZam* 287; ~ **h.** a owszcją, owszejki: A ophszeky et profecto XV *med. Zab* 521; (Jan Ewangelista) dostogen biez rzeczon... iey taiemnyk, a owsseyą y sin *MW* 49b; ~ **i.** a potem: Werzø w... czala mego smartwichwstane, a po⟨tem⟩ w oni wekugi ziwot (credo in... vitam aeternam) *Wierzę* 3.9.12; A potem deinde (deinde dicit Thomae Jo 20, 27) XV *in. R* XXIV 73; A potem stoy tantumque cura XV *med. SKJ* V 272; Posdrowmy dzyevycza panną Maryą... a pothem kasdy przesznamionuy sya sznamyenyem svyanthego krzyza XV *med. MacDod* 35; ~ **j.** a przeto '*więc, ergo*': Veseli bili a preto vidzawsi gavisi sunt ergo discipuli viso domino (Jo 20, 20) XV *in. R* XXIV 72; A przethosz gdy yesz krolem si ergo rex es XV *med. SKJ* V 260; Sancti angeli dati sunt nobis in adiutorium, a przetho laudemus et honoremus ipsos XV *p. post. PF* I 201; Chczalbym vam nyeczo povyedzyecz..., ale tego szam od syebye myecz nye mogą przes daru ducha svyanthego..., a przeto posdrowmy dzyevycza panną Maryą XV *med. MacDod* 35; Spadła korona głowy naszej, a przeto smętne jest serce nasze *Rozm* 736; ~ **k.** a przez to '*dlatego, więc, ergo*': Thy gesz bok (*leg.* bog) mog..., a pres tocz (*leg.* przez toć) ga dzysza thobe tako chualø gako bogu dagø *Gn* 4b; A takescy Maria Magdolay gest byla vczynila, a pres to przykładem Magdolay mamy to vczinicz *Gn* 14b; ~ **l.** a tak(oż) '*porro, itaque, igitur*': A tak porro XV *p. pr. SKJ* I 300; A ttako per consequens XV *med. R* XXIII 269; Popyssacz myal w radoszczy wyeczney, a thako tego wyeczney qui ascriberet in eternitate, huius ergo ascripcionis eterne XV *med. SKJ* V 253; A tak (itaque) gest s tymy dari naprzod poslal *BZ* Gen 32, 21; A thak... igitur (igitur perfecti sunt coeli et terra Gen 2, 1) 1471 *MPKJ* V 7; A thak ac vero (at vero aquae ibant Gen 8, 5) *ib.* 8; A tak atque ita *ib.* 9; A thako czi yzczy (*leg.* iści) laczynnyczy... mayą moviczi za jutrznyą ony psalmy 1484 *Reg* 714; A thak ya vyerza, ysz V⟨asza⟩ M⟨iłość⟩ raczy my vczynycz spravyethlywoszcz XV *ex. SlArch* I příl. 23; Dziewica błogosławiona... była... sromotnie wypędzona... a takoż... na drodze stojęcy barzo gorzko płakała *Rozm* 739; Tedy rzekł święty Jan k nim: Puśćcie... A takoż przyszła płaczęcy do Pilatowa domu *Rozm* 747; Przyszedszy do Pilata nie weszli wietnicę (*leg.* w wietnicę)..., bo Pilat był *poganim..., a takoż przez sługi Pilatowy Jesucrista związanego podali *Rozm* 748; Biskupowie... mieniąc grzech wrocić pieniądze w skarb... A takoż wszedszy w radę (consilio autem inito Mat 27, 7) kupili za nie rolą figulową *Rozm* 763; Być s prawdy, to jest podług miłości, czuż podług niektorego daru danego od boga, ku sprawiedliwości, a tako nie są wszyscy z boga, jedno tełko s prawdy *Rozm* 785; ~ **ł.** a takież: Vøcz on (*sc.* wąż) thamo szebe (*leg.* z siebie) starø skorø szeme (*leg.* zemie 'zdejmie'). A takes my sdruczmy szebe (*leg.* z siebie) starø skorø, tocz gest stare grzechy *Gn* 172b; (Herod) tych dni był w Jerusalem, bo był przyjał ku świętemu dniu...; a takież Herod z obyczaja żydowskiego czcił wszytka święta żydowskie *Rozm* 796; ~ **m.** a ten

'*ten zaś*': Sborowsky... sedm ran krwawych, a w thych dwe byle ne *zakrczy Mikolayowy zadal 1428 *AKPr* VIIIa 170; Potym widziany trzy słońca na niebie, a ty sie zeszły w gromadę i uczyniło jedno słońce *Rozm* 72; Jeden raz od miotły, ktorych leżeła kupa wielika, a ty wszytki oń zbito *Rozm* 819; ~ **n.** a też: Czczi oczcza y maczerz, a nye szabyay nikogo tesz *Dek* IV; A thesz... mala zaloszcz... et modica molestia XV *med. SKJ* V 264; A thesch item *ib.* 276; Taakesz małzenstwo rodzy dzewycze, a teesz małzenstwo skazy dzewicze *Gloger*; On sie mieni, aby był syn boży, a też by był krolem *Rozm* 749; ~ **o.** a to '*a mianowicie*': Tec to crol iesc miloscyueysy, a to u rccy (*leg.* rzeczy) troiakey *Kśw* cv 34; Crol y croleuich nebesky v troiakey recy znamenitey ine usitky crole zmyia (*leg.* zmija), a to u tem, iz... iesc mochneysy *Kśw* cv 27; Stanislaw Zydowca ne rączil Belczcovi Ricossovskemu za Sczepanka, a to aby szą z nym pravem obchodzil a ne *pożogą 1420—1 *BiblWarsz* 1861 III 50; Sczepan nye wzanl po them liscze nad polthorasta grzywen ginich pyenandzy od Stanislawa..., a tho yest dzesanczy a sta grzywen grosszow 1420 *AKPr* VIIIa 154; Z lychwy pochodzy nyerządne lakomstwo, a to dla nyevstawienya podobnego platv mzdy *Dział* 38; A to tego dla et racio est XV *med. R* XXIV 362; Raycze wybyrały przyszyasznyky, a tho rocznye *OrtMac* 43; Raczi k tobie nam dacz przydz y s tobą myeskacz, a to przesz tego samego Iesussza, sina bozego *MW* 32b; ~ *stopniująco*: Slvszebnyczi... vbogą slachtą... navczyli syą lvpycz, a to kromya szadney vini (et sine causa) *Dział* 15; ~ **p.** a toć: Gacz, dze, ne mogø bycz swøth! a tocz szaprafdø gest slowo szalone, a thocz ga tobe pouedam *Gn* 172a; ~ **r.** a tu: Chczyal otpoczynøcz, a tu zaydze slunce (post solis occubitum) *BZ* Gen 28, 11; ~ **s.** a tylko: Nykakey kmyecz othydz (*leg.* otyć 'odejść') ma..., a tylko w Boze Narodzenye (nequaquam cmeto recedat..., solum in Nativitate Domini) *Sul* 61; ~ **t.** a więc: A vyacz ergo 1434 *R* XXIV 350; Pilat... rzekł k nim... weźmici⟨e⟩ż ji wy... A więc tedy na to słowo odpowiedzieli *Rozm* 791; ~ **u.** a wszako(ż): A wszakosz (et tamen) ne trze wszemogøczy, ale geden wszemogøczy *Fl* Ath 14, *sim. Pul*; A wszako (et tamen, *Pul*: a wszakosz) ne trze bogowe, ale geden gest bog *Fl* Ath 16; Pomdlecz kazal ies... duszø moiø; a wszacosz (verumtamen) za dar troszcze se wszeliky czlowek *Fl* 38, 15, *sim. Pul*; Nye powinny bily othpowyed[z]acz, a wszakosz (tamen)... cząstokrocz vczysnyenye czirzpyą *Sul* 75; A wszako nye przeczyw twey woly berzesz czyrpyenye 1451 *MacDod* 105; A wschakosch nichilominus 1471 *MPKJ* V 87; A wschakoszmy thwogye stworzenye XV *ex. MacDod* 138; ~ **w.** a wżdy: Wrzekomosz strow (*leg.* zdrow), a *szdy stakasz *De morte* w. 50; Baraba jest... mężobojca..., a wżdy prosicie ji puścić? *Rozm* 809; ~ **y.** a zaprawdę: Gora, w ieysze lubilo se iest bogu przebiwacz w ney, a zapra⟨w⟩dø (etenim) gospodzin przebiwacz bødze do concza *Fl* 67, 17; ~ **z.** a zwłaszcza: Oretur deum pro animabus istis, quorum corpora hic requiescunt leszą, a svlaszcza za the dvssze XV *ex. SKJ* I 148.

13. *miejsce zepsute*: Wszøøl gest opyøcz Aaron szonø a Elsbyeczynø, dzewkøø a Mynadabowø (uxorem Elisabeth, filiam Aminadab) *BZ* Ex 6, 23.

(Abecadło) Obiecadło, Obiecado '*alphabetum*': Ktho chce pissac doskonale gøzik polski i tesz prave, umey obecado moye *Park* 412; Ale bich ci ne przedłusził..., patrzy obecada meego *ib.* 413; Obyecządlo ab⟨e⟩cedarium *ca* 1500 *Erz* 53; Ten istny mistrz... przyszedł k temu słowu w obiecadle, jeż słowo el *Rozm* 129.

Aberszar *cf.* **Obszar**

Abo 1. *spaja synonimiczne człony alternatywy* '*czyli, sive, vel*': Werzø w... szwøtych v *polszpostwo abo opczowane (credo in... sanctorum communionem) *Wierzę* 6; Kszągy abo popyszy (liber sive acta) kv wydawanyv listow albo rokow gych myecz ządayączym bądą wylozony *Sul* 78; Goduymy... nye ⟨w⟩ qwassye starem... slosczy... w slosinstwe, slosczy, ale w przessnosczy abo w nyeqwassnosczy czystoti a prawdi (itaque epulemur non in fermento veteri neque in fermento malitiae et nequitiae sed in azymis sinceritatis et veritatis I Cor 5, 8) *ca* 1450 *PF* IV 572; Nyemocz abo choroba infirmitas 1461—7 *Serm* 248r; Vczisznene abo vdrøcze⟨ne⟩, vnadzene angustia *ib.* 90r; Przes pospolstwa abo sboru absque sinagogis XV *p. post. R* XXV 161; Polyszacz mysz (*leg.* polizacz mis) abo lakomy czlovyek XV *p. post. PF* III 287; Yednosch ya mymo ynny lvd nyeplodna abo *przezdzatkymy *Rozm* 6; ~ Vbaczywszy abo vznawszy (considerantes I Petr 2, 12) 1449 *R* XXV 165; Prawo... brathoglowstwo y gynsze vkrvthne grzechy cząsko niszczy abo pothąpya (puniat seu damnet) *Sul* 49; Nyczesz nye yeszm wadom o ssobye abo ny v czem mya moye schamnyenye (*leg.* sąmnienie) nye grize (nihil enim mihi conscius sum I Cor 4, 4) 1449 *R* XXV 163; Male torquetur a zlacz gy nyemocz tropy ucl møczy y zle gy maczy abo tropy

ca 1450 *PF* IV 568; Aby postøpilo abo poszlo na poludne *ca* 1450 *PF* IV 571; W czem czlowyek nye othpoczywa, w tem mu trwacz ne ldza abo nye moze XV *med. Zab* 315; Snovala abo przendla nevit 1451 *R* XXII 41; ~ Laska pokriwa wy⟨e⟩loscz abo wyelycoscz abo przeszlysnoscz grzechow (multitudinem peccatorum I Petr 4, 8) 1449 *R* XXV 165; Przychodne abo goscze abo vygnanycze (advenas et peregrinos I Petr 2, 11) *ib.*

2. *spaja niesynonimiczne człony alternatywy 'czy—czy, czy to—czy to, już to—już też, bądź to—bądź też, vel, aut'*: Azaly placzesch... nądze abo szmyerczy an forte ploras... miseriam, an forte mortem? XV *med. SKJ* V 260; Mozely pospolny poszel przed prawem luczkye rzeczy oprawyacz... yako gynszy rzecznyk abo zawadzą gych vrząnd? *OrtVrtel* 118; ~ Zemsczy pyszarze... bracz mayą... za kaszde wpyszanye asz do koncza rzeczy geden grosz abo na począthkv rzeczy pol grosza (unum grossum aut in principio medium... grossum) *Sul* 79; Napysano yest w zakonye..., aby... daly obyatha... parą szynogarlycz abo dvogye goląbyanth (par turturum aut duos pullos columbarum Luc 2, 24) *EwZam* 294; A wszakoz Byenya them sobye nycz nye popravy czo pyrvey myal dzyelacz: o gedną rzecz tho bądzye dzyelyal, o ddvye abo o trzy XV *ex. SlArch* I pril. 20; ~ Moge na prawo abo na lewo 1424 *Czrs* 298; ~ Tako mi pomozi bog..., ezem ymal s panø potkomorzinø smowø, eze ymala wzøcz penøcze za Ziroslawicze abo veczne docupicz 1400 *HubeZb* 77; Szescz czlowyekow ranyono, o pyancz gich mowyą tim rasem, szostego *wygmugyo, czso leszy we szmyertnich ranach, bo nye wem, bądzeli szyw abo umrze 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Azaly placzesch..., abo my boleszcz a placz wzyawyasch an forte ploras... an forte dolorem et planctum mihi annuncias? XV *med. SKJ* V 260; Moszely mvrzyn przemyenycz scorø swø abo pardus... przemyeny syercz (si mutare potest Aethiops pellem suam aut pardus varietates)? *BZ* Jer 13, 23; S temy to stawky moze uczinicz..., gyakobi sse gemv nalepcy zdalo abo poradzono bylo 1488 *FontesŚl* II 16; Nye dowyerzal, bi Pan Ih.s ('Jezus') mogł vszdrowycz szina gego nye stąpvyącz oblycznye do nyego abo tesz nye dowyerzayącz, bi mogl wskrzeszycz martwego XV *ex. MPKJ* II 320; ~ *pozornie alternatywa, w rzeczywistości stosunek łączny 'i, a, zarówno—jak, et, vel'*: *Jakøm ya nye wyrambyl drew abo drzewą w lessye 1470 *ZapWarsz* nr 2992; Yako ya tho wyem, esz kadj (*leg.* kędy) Pakosch sedl abo na lewo abo na prawo, thadj (*leg.* tędy) ma granycze sipacz 1468 *ib.* nr 1292.

3. *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo, quia, enim'*: Spowadaycze se gospodnw myloserdza yego... Zbo (*pro* abo) starl yest wrota moszøndzowa (confiteantur domino misericordiae..., quia contrivit portas aereas) *Fl* 106, 16; A [s]wszako ne trze panowe, ale geden gest pan. Zbo (*pro* abo) yakosz osobne kaszdø personø boghem y panem poznawacz krzescyanskø prawdø przyczysneny gesmy, take trzy boghy y pany molwycz pospolita wara zakazvge (et tamen non tres domini, sed unus est dominus. Quia sicut singillatim unamque personam deum et dominum confiteri cristiana veritate compellimur) *Fl* Ath 19; ~ Duch moy nye bødze w czlowyecze na wyeky przebi[wa]wacz, abo gest czyalo (quia caro est) *BZ* Gen 6, 3; Abi nye bila roznoszcz myedzi mimy a myedzy twymy pastyrzmy, abosmy sobye braczya (fratres enim sumus) *BZ* Gen 13, 8.

4. *wprowadza zdanie pytajne 'czy, numquid' (dubium)*: Zaprawdę abo są poznali nasze książęta, iże to jest Krystus (numquid vere cognoverunt principes, quia hic est Christus Jo 7, 26)? *Rozm* 457.

Abociem *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo, quia, enim'*: Rzekl pan: abocziem Yewø, matkø wszech ludzi czalem, zwicząza Maria, ktora iest matkø bozø y laski *MW* 30b; Ulyczka ta zamknyona bądze grzechowi, a nye bandze othworzona, abocziem pan bog wszedł przesz oną *MW* 40b; Veyrzal na pokorą sluzebnyczky svoycy, aboczyem otho stand blogoslavyoną myą rzekną (ecce enim ex hoc beatam me dicent Luc 1, 48) *EwZam* 289; Chthore, mnymasz, dzyeczyc tho bądzye, aboczyem raka bosza byla sz nym (etenim manus domini erat cum illo Luc 1, 66) *EwZam* 290.

Aboć *dubium*: Assument pennas ut aquile, ut (*gl.*: abocz; *pro* abycz?) de positis plumis... *renonciantur 1461—7 *Serm* 90 v.

Abojem *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo, quia, nam, enim'*: Aboyem nye byl gemv na zatraczene nam ignis ille non ad interitum... ipsius fuit XV *med. R* XXIV 362; Aboyem *podob *ydost tho bhylo nam conveniens fuit *ib.* 363; Aboyem zaprawdą etenim *ib.* 360; A thy dzyeczyą prorokyem navysszego bądzyesz vezvan, aboyem *vprzeydzysz (praeibis enim Luc 1, 76) przed oblyczym pana gothovacz drogy yego *EwZam* 290.

Aborowy *cf.* **Eburowy**

Abowiem, Abowim *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo, quia, quoniam'*: Dlathego yest pr[z]os-

sny, abowym... czyny ideo est ociosus quia... operatur XV *med. SKJ* V 270; Abovym quoniam *ib.* 283; Anna swiatha... slusznye iesth rzeczona laszka boszka obdarzona, abowiem ona w personye szwey zr⟨z⟩ądzila naprawa natury naszey *MW* 59a; Anno schwyąta y nabozna, myloschczywa y pokorna, dwadzyeschczya schyą lyath szmuczyla, abowyem plodu nye myala XV *ex. PF* V 103; Ja mam ninie... dać moje obie ręce targać na krzyżu Żydom, aż sie w nich każda żyła starga, abowim je mają rozciągnąć, aż będą s krzyżem rowne *Rozm* 504; ~ *dubium*: Ja dawno wybrała sobie oblubieńca jednego, abowim nieba i ziemie (ego sponsum unum dudum iam elegi, quia desponsata sum saeculorum regi) *Rozm* 24.

Abowim *cf.* **Abowiem**

Abrys *cf.* **Obrus**

Abrzymski *cf.* **Olbrzymski**

Abszar *cf.* **Obszar**

Abszlag '*ozdobna wypustka lub obramowanie*': Item quinque mitre cum auro et abslak reformate 1494 *SprKHS* VIII s. CLX; Ornamentum Armenicale, quod konyecz dicitur, absque deschczka cum margaritis et abschlag 1497 *AGZ* XV 336.

Abur *cf.* **Ebur**

Aby I. *spójnik*: *wprowadza zdanie*: **1.** *celowe* '*aby, ut*' **a.** *przy wspólnym podmiocie zdania celowego i nadrzędnego*: Czczy matka j occza twego, abi wsedl gnew (*leg.* uszedł gniewu) mego *Dek* V 1, 4; Ne czin szvadeczstva falsziuego przecif zadnemu..., abi ne straczil miloszerdza mego *Dek* V 4; Swirzchowal ies chwalo..., aby zkazil (ut destruas, *Pul*: by skazyl) neprziiaczela *Fl* 8, 3; Oplwit bil, abi otwroczil gnew swoy (abundavit, ut averteret iram suam, *Pul*: by odwroczyl) *Fl* 77, 43; Wesel se sercze moie, abi se balo (ut timeat, *Pul*: by szye balo) ymena twego *Fl* 85, 10; Ymeycze twardoscz... w pokoyv y *lasky, aby gotouiscze byly... tayemnyczam boszym 1424 *Msza* III s. 64; Pan starosta zalowal oth krolya, yszebych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto Poznan..., aby thymystnymy (*leg.* tymi istnymi) pyenyaczmy... dlugy placzyl 1435 *Pocz* 283; Nyekthorzi... ny pod czyyą chorągwyą z naszey woyszki stanowycz szą obykli na then konyecz a k themv konczv, aby pvszek czwyrdzy alybo woyenney strozzey szą vwyarowali (quidam... se locare consueverunt ad hunc finem, ut machinarum propugnaculorum aut ipsius exercitus custodiam evitent) *Sul* 21; Nye chczyeyczye szyø boyecz, bo abi was skuszyl, przyszedl gest bog (ut enim probaret vos, venit deus) *BZ* Ex 20, 20; Poczmi, abichom obsedli zemyø (ascendamus et possideamus) *BZ* Num 13, 31; Bidłyly w stroszach swich, abi gdiszbi czas bil, ony rano otwyeraly drzwy (morabantur in custodiis suis, ut, cum tempus fuisset, ipsi mane aperirent fores) *BZ* I Par 9, 27; Mye⟨y⟩cze twardoscz pokoyą y lasky, abyscze gothovy byly *naszwyathimi thayemnyczamy bozimi 1456 *Msza* VI s. 263; W szerczu moiem skrilem wimowi twoie, abich nye zgrzeszil tobie (ut non peccem tibi Psal 118, 11) *MW* 5a; Angele stroszu,... odeymy dusza moia, kedy sie vbyerze czanscz zlich duchow, abi ią widarly *MW* 140a; Gdy szye blyzą ku mnye szkodnyczy, aby yedly myęso moye (ut edant, *Fl*: bichø) *Pul* 26, 3; Nye przymylecz (*pro* przymyesz *sc.* głosu kłamliwego), any złaczysz raką swą, abysz rzekł za zlosznykyem falszywe swyadeczstwo (non suscipies vocem mendacii, nec iunges manum tuam, ut pro impio dicas falsum testimonium Ex 23, 1) XV *p. post. Kałużn* 286; Zacharias... vyszedl, aby kadzydło kladl (ut incensum poneret Luc 1, 9) *EwZum* 287; Pilat kwapił sie ku wyzwoleniu miłego Jesucrista, aby ji puścił *Rozm* 787; ~ Ona biła nan (*sc.* na osła) fszadla, abycz ona sfvim nogam bila malo othpoczynøla *Gn* 3b.

b. *przy różnym podmiocie zdania celowego i nadrzędnego*: Osweczi oblicze swe nad nami y smiłuy se nad nami, abichom poznali na zemi drogø twoiø (misereatur nostri, ut cognoscamus... viam tuam, *Pul*: bychom poznaly) *Fl* 66, 1; Elzbyetha... jezdzila do Sczepana w dom, aby yey spelnil pyenandze podlug zapysu 1423 *AKPr* VIIIa 162; Yze obslul (*leg.* obsłał?) Adama trzeczy dzen po godzech Micolay, aby wzął wązane (*leg.* wwiązanie) we srzebe podlug zapyssu, a on ne chczał wzancz 1425 *MPKJ* II 303; Szthwozryl (*leg.* stworzył), abychmi bily poczwthek. . sthwodzienya (*pro* sthworzenya) yego genuit..., ut simus inicium... creature eius 1438 *R* XXII 353; Racz mø thy sobye napoycz..., aby my czarth ne mogl szkoczycz (*leg.* szkodzić) *ca* 1440 *R* XXV 220; Potrzebuge cząnstocrocz szmyaloscz przewrothnich, abichom nye biły samym slosczy zapowyedzenym doszycz mayanczi (requirit enim plerumque audacia perversorum, ut non simus sola delictorum prohibitione contenti) *Sul* 6; Na to postavyl, aby szebe *szamo albo gynsze poszytky podala, puszczyla *ca* 1450 *PF* IV 570; Tocz gest tako rzeczono, abichom nygdi syą doschlimy (*leg.* doszłymi) a sprawyedliwimy nye... myenyli XV *med. R* XXII 239; Zdzal Adam gymyø swey szenye Gewa przeto, abi macz bila wszego stworzenya człowyeczego (vocavit Adam nomen uxoris suae Heva eo, quod mater esset

cunctorum viventium) *BZ* Gen 3, 20; Zaprzyszyøsz lud, aby znacz nye chczyely przestøpycz granycz, abi wydzely pana (ne forte velit transcendere terminos ad videndum) *BZ* Ex 19, 21; Thego tho, czo myr szlomyl, prawym ortelem naszladowacz, aby then ozalowany czlowyek mogl szye wyprawycz, acz gyesth praw prawa *OrtVrtel* 117; Chczem do czyebye poczthy noszycz, aby szya dala przeproszycz *De morte* w. 150; Kristus nas oszwyecza wyernø szwyatloszczø, abychom w wyekugey szmyerczy nye zaspaly *Pul* 12 arg.; Oddal ode mnye marnosczy y thego szwyatha proznosczy, myly panye Yesu Criste, abych ya yednego czyebye chwalyla *Naw* 76; Dusche swyąthy..., smysly nasche nawyedzy sam..., abychom z thobą przebywaly, gdzye kroluyą swyaczy angeli XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Szen (*leg.* sen) spuszczyl zyonye twoye z swymy czary, aby ycgo nye osządzyl XV *p. post. RozmPam* 475; Day nam syvoth czysthy..., abyszmy oglądaly Jesvsa XV *ex. PamLit* XXVI 398; Spyevayucz w koscyele ma szya... szgodsycz sz glossem, aby popelnyono bylo ono... suatego Pawla: spyewam duchem, spyewam y syerczem *ca* 1500 *JA* IV 92; Dziewica Marja... rzekła ku... paniam, ktore tamo były:... Wy panie moje... przyłączcie sie mnie..., podźcie se mną, abych uźrała pirwej, niżli umrze *Rozm* 737; ~ Nasz Xt mily gest szø on byl naszim othczom vkaszal gneflyvy i tesze prycry, tego dla abicz go ony svymy grzechy ne gneualy *Gn* 175b; ~ *pozornie celowe*: Szatan... odstąpił od niego na chwilę, iże mogł żałować tego Judasz, co uczynił, aby potem s tej boleści stąpił weń wtore *Rozm* 769.

2. *przedmiotowe*: *w zdaniu nadrzędnym* **a.** *verbum iubendi, desiderandi, voluntatis* '*żeby, ut*'; ⟨Day⟩..., aby... oth grzechu bychom zawszdy wyszwoleny (da..., ut... a peccato simus semper liberi) 1413—4 *Msza* I s. 263; Pozyczy, abychom byly zaszczyczeny[a] pomocza (concedas, ut... muniamur auxilio) 1413—4 *Msza* I s. 260; Day, aby yąnzyk nasz wyznawal chwaly twoie *MW* 66a; Day my, myly gospodnye..., aby ma dvscha poczvla twego lycza vydzenye *Naw* 119; Panie boze, daj tho, aby *wsystych Turkow pobitho XV *p. post. MacPam* II 352; ~ Kaszø boszø moczø, aby thy natichmasth fstala *Gn* 183b; Benivole mansi apud Stiborium, nunquam me illiberavit vlg. *niddi ('nigdy') mą ne ponewalal, abich w nego bil 1424 *TymWol* 48; Nedamyrz ne przeuczal czeladzy Voczechowey, aby rzeczi othnoszyla do gey domu chąszebną rzeczą 1431 *ZapMaz* 255; Zapowyedamy..., na gymyenyv gynszego procz voley gego lowycz a gonycz zayączow aby nye szmyal (prohibemus, quod... in bonis alterius absque voluntate eiusdem venari nemo praesumat) *Sul* 81; Chczøcz gc przimøcycz, aby sye gych balwanom modlily *Błaż* 321; Quid iubet seu vult pater noster, ut a peccatis mox destitamus..., abychom grzechow n[y]atychmyasth ostaly XV *med. R* XXII 321; Ja zadam, aby odtand nye posedl, alysz my zaplaczy *OrtKal* 314; Jakom ya nye nayachal na dom yego... anym go odgrazal, aby o swe rzeczy nye movyl, kthore mv pokradzyony 1494 *ZapWarsz* nr 1768a; Przichodzycz starosez, radząez, aby (quod) radnyey syą poleczal bogu nyzly synowy XV *p. post. R* 1 s. XLVII; Radząncz, aby pirwye (quod primo) placzyl slugam nesszly caplanom XV *p. post. R* 1 s. XLVII; Thego Yezvsza, szyna Yozepha y Maryey,... przykazvyemi y podlvg prawa szkazvyemi, aby... na krzyzv byl przybyth XV *ex. Kałuźn* 279; (Apostołowie) prze to nic nie umieli odpowiedzieć, bo byli krzywi, bo im był przykazał, aby nie spali *Rozm* 609; O tem, iże miły Jesus nie przepuszczon, aby ⟨w⟩ swem odzieniu szedł *Rozm* 827; ~ Czyebyc, kaplanye..., prossa, aby mya rosd⟨r⟩zessyl *Spow* 3. 5; Proszą sobye na pomocz dzyewyczc panny Mary ze wszythkymy szwyanthymy, aby szyą raczyla przyczynyez za mną *Spow* 5; Poslali comornika... do paney hy do Paska... prossącz gych prze bok ('przebóg'), aby gim othpuscili przissangą hy kgnew 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Proszøcz go, abi szø on nad namy smiloual *Gn* 11a; Hoc te peto, dilecte domine iudex, aby my ty dal do panow 1414 *TymSąd* 165; Aby mnę ne zapomynala, barzoczem thwey myloszcy poczonl prossycz *ca* 1428 *PF* I 480; Jakom ya nye prosyl Andream, aby za myą wyraczyl... za bydlo 1453 *ZapWarsz* nr 972; Nye myal po szobye zadnyego plody, wyąnczczi yąly bogą proschicz, aby gye thim darowal, aby gym gy⟨c⟩dno plemyą dal *Aleksy* w. 30, 31; Proszymy wasz, abysczc naszego thowarzyszą y nasz zostawyly podle prawą *OrtKal* 292; Pan bog tha rzecz thako noszyl, *yszysz go o tho barszo proszyl, abych czy szya vkaszala *De morte* w. 53; Proszą, myly panye, abi mye nyedostoynø slugø twø mylosyerdzym twim strzegl *MW* 145a; Proscha wasz wschysthkych moczy nycbyeskych dlyathego, abysczye my dali mocz y spomozenye *Naw* 185; Krolyk... proszyl, abi vszdrowyl szina gego XV *ex. MPKJ* II 319; Pilat... rzekł:... A cóż uczynim z Jesusem...? Oni wszyscy zawołali prosząc, aby ji dał ukrzyżować *Rozm* 810; ~ Prygaczele szøcz gø ony byly do swøtego Gana prynesly prosøcz go, abicz gø byl s mar-

thvy krzesil *Gn* 183a; Poproszmy *dzasza svøtego Gana..., abicz on... Xpa prosyl, abycz on racil nasz... dopuscicz, abichom my... gego milos⟨er⟩dze sobe nalesly *Gn* 184b; ~ Rzecze k nyemu Thobyas: Gdze chcesz, abichoua otpoczinøla (ubi vis, ut maneamus)? *BZ* Tob 6, 10; Thak chczemi miecz, abi zadni ziemyanyn dnia rocznego w onem mieszczie, kądi roki sządzą, nye smyal w zbroy chodzicz (volumus, quod nullus nobilium armatus incedat) 1498 *MacPraw* VI 273; Thego bog chczyal, aby swyanthy Pawel pyckyelne mąky nyethso ogląndal XV *ex. Zab* 536; O żałościwa matko..., twoj syn nie chciał, aby tako trudną boleścią umarła *Rozm* 538.

b. *verbum cogitandi, declarandi* '*żeby, jakoby, ut, quod*': Pomny swanczicz nedzele y swante czy (*leg.* czci), aby sze ne vrich⟨l⟩il na uczynek przeklanty *Dek* V 1; Pamantay, aby czczyl dzen szwanthi *Dek* VII 1—3; Patrszmy tego dobrze, abichom tego boszego daru ne straczyly *Gn* 172a; Megcze vy tho... na pamøczy, abiscze vy... svøthe dny svøcyly *Gn* 175a; Wnimal iesm, abich poznal: to robota iest przede mnø (existimabam, ut cognoscerem hoc, labor est ante me) *Fl* 72, 16, *sim. Pul*; Si invenient domini, abi ktora vyna bila in meis hominibus, tedy gotowem yą czirpecz 1414 *Tym-Sąd* 165; Ktho nye vmyc niczsz pyszacz, then mnyma, aby mala by byla robotha 1436 *JA* XIV 506; Sbyeszcza kmyecz ma... vpomyenyon bycz..., aby na swą dzedzyną szą wroczyl (profugus debet..., ut ad suam hereditatem redeat, evocari) *Sul* 80; Judasz szebraw slugy byszkupe... szukayøcz Yesu Crista... nadczewayøcz sze, aby geszcze byl w domø (*pro* domu) 1451 *MacDod* 104; Yeu nye bil pylen, abi chodzil w zakonye (Jehu non custodivit, ut ambularet in lege) *BZ* IV Reg 10, 31; Wszitci ostatci z Israhela gednim syercem bily, abi krolem bil Dauid (omnes reliqui ex Israel uno corde erant, ut rex fieret David) *BZ* I Par 12, 38; Wyerzycz, aby szą... narodzylo *OrtBr* VII 561; Ony mvsa (*leg.* muszą) szye troszkacz o tho, aby taky ortel wydaly, yakoby szwey przysądze dosycz vczynyly *OrtKal* 185; A tu sie jemu poczęli naśmiewać... rzekąc:... mnimałeś, aby ty był lepszy i mędrszy naszych biskupow *Rozm* 733; ~ Wipowedzø sinom swogim, abi poloszili w bodze nadzeiø swoiø a bichø (*Pul*: a by) ne zapomneli dzal boszych (narrabunt filiis suis, ut ponant in deo spem suam et non obliviscantur operum dei) *Fl* 77, 9; Stanislaw Zydowca ne rączil Belczcovi Ricossovskemu za Szczepanka, a to aby szą z nym pravem obchodzil a ne *pożogą 1420—1 *BiblWarsz* 1861 III 50; Czom uczinil Sdzeslawowi, tho za yego *poczothkem, kedi mi rzecl, abych ja bil newerni 1425 *RafPocz* 11; Czszom vczynil Ianowy, tho za yego poczanthkem, kedi my rzecl, abich ya lgal 1426 *KsMaz* II nr 2201; Jakom ya nye ranczyl za Katharzinan, aby szan myala virzecz spuszczinу 1427 *ZapWarsz* nr 280; Jacom ya thego wtargv (*leg.* utargu?) s Laszczem nye gmyal, abich gemv dal strawø na granicze 1428 *ib.* nr 2825; Powecz yemv, Tyburczy, aby sam przybeszal *Woczecheg XV *in. CyzPłoc* 437; Nygdy nye badze czczono (*leg.* czciono 'czytano'), aby sze kyedy vkazal nunquam legitur apparuisse XV *med. SKJ* V 261; Mowyl o Sarze swey zenye, abi bila gemu syostra (dixit... de Sara uxore sua: soror mea est) *BZ* Gen 20, 2; Vloszily sø myedzi sobø, abi ⟨nye gy⟩edly nyeczistich rzeczi (definierunt apud se, ut non manducarent immunda) *BZ* I Mach 1, 65; Rzekącz, aby k nyemv prawo myal *OrtBr* VII 561; Sąszyeczkye ludze, czo nye szluchayą kv naszemv prawu..., thy moze woyth zarączycz, aby prawu staly przed szwym sandzą *OrtBr* VI 359; Klamayącz nyekthorzy mowyą, a w th⟨em⟩ mathcze vrągayą, aby tham nyevyasthy byly, kthore by mathcze szluzyly *De nativ* w. 39; Swięty Jan... posłał do Betanjej, pisząc Marjej Magdalenie i Marcie..., aby natychmiast uźrawszy ten list i przybiegły natychmiast *Rozm* 734; On sie mieni, aby był syn boży, a też by był krolem *Rozm* 749; Mowi święty Augustyn, aby myto krwie Zbawiciela naszego nic grzesznym dało potrzebiznę, ale pielgrzymom odpoczynienie gotowało *Rozm* 763; ~ Czso na mnø zaloval czesnik o *sszecz marc., abich gemv popral (*pro* pobral) owsza lesnego y penødzi, tegom ya nie popral 1404 *Piek* VI 209; Czsso Iaroslaw na myø zalowal, abych mv rzekl, aby byl podwarcza, tegom mv nye rzekl 1404 *Piek* VI 226; Iaco czso szalowal Paszek na Jacusza, abi na yego gospodø gwaltem przyszedl, to vczinil za yego poczantkem 1407 *HubeZb* 87; Pyotrass... zalowal na Jana..., aby mu dwe prampniczy... wzął 1422 *Przyb* 16; Czsso Tomisława zalowala na myą, abych ge lyst na Jezerzicze zachowala, tegom ya nye sachowala 1426 *Przyb* 20; O tho, o czosz na mya zalowal thich tho czasow przede xandzem, abych ja przi tem byl, a ja przi tem ne byl 1427 *ZapWarsz* nr 205; Jan... pomowil gy bycz (*leg.* być) slodzegya, abi gemu s *nechgkthorey skrzynky veradl dzesącz cop groszow cusnie (*leg.* kuźnie) praskey 1474 *Zab* 540; A uzrzawszy to Pylat..., ysz yemu dawaly wyną, aby czynyl

przeczywko czeszarzowy, wzyąwszy wody y umywal szwe rącze XV *p. post. RozmPam* 476; Biskupowie żydowscy... podług tego pytali, iż rzek⟨ł⟩liby: jam Cristus, by ji potwarzyli, aby on sobie krolewstwo przymienił *Rozm* 742; Piłat... rzekł...: Pomawiając cie o krolewstwo, aby sie ty stawił, iżby chciał krolem być *Rozm* 793.

c. *verbum timendi 'żeby, ut'*: Bubaczy timent, aby gym nye sklasł brzuch *ca* 1450 *PF* IV 572; Pilat to usłyszawszy, jeszcze sie więcej ląkł, bojąc sie, aby s⟨y⟩na bożego nie ukrzyżował..., a nie dbał nic o zakon, ale sie bał, aby syna bożego nie umęczył *Rozm* 842; Bał sie puścićliby ji, aby przeciw zakonu nie czynił, a nie puścićliby go bał sie, aby syna bożego nie ukrzyżował *Rozm* 842.

3. *podmiotowe ut, żeby*: Ktorykole chcze zbawon bycz przede wszym potrz⟨e⟩byszno gest, aby dzerszal krzescyanskø werø (quicumque vult salvus esse ante omnia opus est, ut teneat catholicam fidem) *Fl* Ath 1, *sim. Pul*; Przepowedzano gest, aby troycza w gednoczy, a gednocz we troyczy czczona bila (dictum est et trinitas in unitate et unitas in trinitate veneranda sit) *Fl* Ath 25, *sim. Pul*; Dobre y radne szą wydzy, aby sądza y pothsądek na malich rokoch, kedy mogą, szedzely (bonum et consultum videretur, quod iudex vel subiudex particularibus terminis personaliter, cum possint, praesideant) *Sul* 78; Na voly møzovey bødze, aby vcinila albo nye vcinila (in arbitrio viri erit, ut faciat, sive non faciat) *BZ* Num 30, 14; Lepyey my gest, abich syø dostal w røce bosze (melius mihi est, ut incidam in manus domini) *BZ* I Par 21, 13; Lyvby my syø, abichom weszly w slyvb (nunc ergo placet mihi, ut ineamus foedus) *BZ* II Par 29, 10; Judasz... obiesił sie i skrzepł na powietrzu... a brzuch sie jemu roskocił i wypłynęły jego wnętrze s niego, bo nie było dostojno, aby ten zły duch miał wynidź przez usta, ktoremi był Jesucrista zawołał *Rozm* 762; Nam nie jest podobno, abychmy kogo ubili (nobis non licet interficere quemquam Jo 18, 31) *Rozm* 773; Nie jest to obyczaj rzymskiego prawa, aby kogo umorzył o lekkie słowa, co niegdy człowiek głupi s przyrodzenia mowi *Rozm* 788; ~ Tho ne gest f [s]twe voly, abicz thobe Xpt dal dludze stroue (*leg.* długie zdrowie) *Gn* 14b.

4. *przydawkowe 'żeby, ut'*: Nedawno mą rzecz byla pothkala, abich barzo crasznø pannø myłowal *ca* 1428 *PF* I 481; Zachowalasz duszø swø, yszesz takø radø nalyazla, abi szla ku panu naszemv (conservasti animam tuam, eo quod tale reperisti consilium, ut descenderes ad dominum nostrum) *BZ* Judith 10, 15; Nye bødze trzeba sluszbi slugam koscyelnim, abi wyøcey stan nosyly (nec erit officii Levitarum, ut ultra portent tabernaculum) *BZ* I Par 23, 26; Ma wolya bila, abich udzalal dom (voluntatis meae fuit, ut aedificarem domum) *BZ* I Par 22, 7; A wiara krzeszcianska ta iest, abi iednego boga w troyczi y troycza w iednoszci czczilibismi (ut unum deum in trinitate... veneremur Ath 3) *MW* 8b; Non enim fecit vlg. bo nye vczynyl podluk czlowyeczego obyczayu, aby masto stroszey vstawyl XV *p. post. PF* I 199; W them nauką Chrystus nam dal, by zadny z nasz nye roszpaczal, ale aby w bodze duffal XV *ex. R* XIX 89; Pilat... rzekł im: Wszako macie obyczaj, abych wam jednego puścił Wieliką (*leg.* w Wieliką) Noc (est... consuetudo..., ut unum dimittam vobis in Pascha Jo 18, 39) *Rozm* 793; Żydowie dawali jemu tę winę, aby sie on krolem czynił *Rozm* 828.

5. *skutkowe 'że, żeby, ut'*: Czsosmi chczyely vczynycz, yszesmi puszczyly Izrahelya, abi nam nyc sluszyl (quid voluimus facere, ut dimitteremus Israel, ne serviret nobis)? *BZ* Ex 14, 5; Vczwirdzil sercze gego tak, aby dan był w røcze twoy (obfirmaverat cor illius, ut traderetur in manus tuas) *BZ* Deut 2, 30; W poswyøtnich komorach bidlyly tak, abi we dnye y w noci vstawnye swø sluszbø sluszily (in exedris morabantur, ut die ac nocte iugiter suo ministerio deservirent) *BZ* I Par 9, 33; Narodowye krolya Antiocha sø posluszny, abi *odstopyl kaszdi od sluszbi zakona oczczow (gentes regi Antiocho obediunt, ut discedat unusquisque a servitute legis patrum suorum) *BZ* I Mach 2, 19; Wszdal yey polowyczą szwego gymyenya stoyaczego... thako, aby ona po yego szmyerczy yako dzyedzyczka sz nym czo chcze uczynyla *OrtMac* 118; Odpowiedział Pilat: ...I co złego uczynił, abych ji ukrzyżował? *Rozm* 811.

6. *przyzwalające 'choćby, etiamsi'*: Aby mi s tobą vmrzecz, y⟨e⟩szcze ssze czebye nye zaprza et si optinuerit me mori tecum, non te negabo *ca* 1410 *PF* IV 616; Gestly... ostrzegacz bødzecye przikazanya mego, a bødzecye ge czinycz, abiscye bily zawyedzeny na kray nyeba, ottød was zbyerzø (etiamsi abducti fueritis..., inde congregabo vos) *BZ* Neh 1, 9; Odpowiedział święty Piotr: Gospodnie, nigdy cię nie zaprzę, aby mi umrzeć z tobą (etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo Mat 26, 35) *Rozm* 581; Ty Pilacie, aby mniemał, iżby owszeją był niewinien mej śmierci,... praw być nie możesz *Rozm* 846; ~ Kalsdy prelath malbi szø on o crifdø kosczelnø... fszøcz, abycz mu sza to ssmercz podgøcz *Gn* 178a.

7. *warunkowe 'gdyby, si'*: Zawołali potem wszyscy: ... Abyć nie był złodziej (si non esset hic malefactor Jo 18, 30), azabychmy ji podali tobie? *Rozm* 770; ~ *'chyba, dumtaxat'*: Bo gdy bądzye lakozyrcza, obiczagya gynako thego nye odmyeny y nye odeymye aby z szmyerczyą (qui gulosus effectus est, vix aliter quam morte moris mutabit) XV *p. post. R* I s. XLI.

Osobliwości formalne orzeczenia w zdaniu zaczynającym się od aby: **a.** *ind. fut.*: Vczynycz raczy, aby nam czyalo y krew badze namyleyszego syna twego (ut nobis corpus et sanguis fiat dilectissimi filii tui) 1456 *Msza* VI s. 261; ~ **b.** *conditionalis*: Day..., aby... od grzecha bylybychoom wolny (ut... a peccato simus semper liberi) y od wszelkego zameszkanya przeszpeczny 1424 *Msza* III s. 63; Obyathø... prosymi, panye, aby vpokoiony albo miloszcivy przyølby (oblationem... quaesumus, domine ut placatus accipias) 1426 *Msza* IV s. 314; Ktho nye vmye niczsz pyszacz, then mnyma, aby mala by byla robotha 1436 *JA* XIV 506; A tego dla thaczy oth kaszdey przyczyny szbyeganya abi boyasznyą mąky biliby othczągnyeny, vstawyamy (ut igitur tales a qualibet occasione divagandi saltem formidine poenae retrahantur, statuimus) *Sul* 42; Nye bødze wyerzycz Abrahamowy, abi Sara mogła porodzycz syna, abi, porodzywszy gi, bi gi mogla otchowacz (quis auditurum crederet Abraham, quod Sara lactaret filium, quem peperit ei iam seni?) *BZ* Gen 21, 7; Dussa, ktorasz... mowylabi s vst swich, abi albo czso szlye vczynylabi, albo dobrze..., czyny pokayanye za grzech swoy (ut vel male quid faceret, vel bene) *BZ* Lev 5, 4; Aby zacrilaby nyeczyste quod tegat immundas res 1466 *R* XXII 16; A wiara krzeszczianska ta iest, abi iednego boga w troyczi y troycza w iednoszci czczilibismi *MW* 8b; Chcze, aby... yego synovye thą tho vyarą zsthalye vyznavaly..., aby po they tho sczyescze... svyączie chodząc po zyvoczye nynyeysche nądze dostąpiliby vyecznego blogoslavyenystwa 1484 *Reg* 705; Quia tactus per ministerialem... tanquam inpossessionatus, ut iustificares al. abysch by byl prav ipsum Roschkovski 1498 *AGZ* XV 366; Aby... z ąky nyeprzyacelyow naszych vybavyeny szluszylybysmy mv (ut... de manu inimicorum nostrorum liberati serviamus illi Luc 1,74) *EwZam* 290; ~ Modlimy scha y thesz prosimi, aby przyemnye malby (uti accepta habeas) y przezegnay tho danye, thy dary XV *p. pr. Msza* IX s. 258; ~ **c.** *imperativus*: Przetosz nynye przysyøszta mi na pana boga, aby yakozem ya s wami milosyernye vczinila, takyesz y vy vczincze s domem otcza mego (ut quomodo ego misericordiam feci vobiscum, ita et vos faciatis) *BZ* Jos 2, 12; Obyathovanye... prosz⟨i⟩mi, panye, aby vkoyw sza raczy przy-[a]gyacz (oblationem... quaesumus domine ut placatus accipias) 1456 *Msza* VI s. 261; Day, aby tha offyara... bacz tobye przyemną (praesta, ut sacrificium... sit tibi acceptabile) 1456 *Msza* VI s. 264; ~ **d.** *part. praet. pass.*: Vczin, gospodne, w dobrey woli twey Syon, abi sprawoni muri ierusalemske (ut aedificentur muri Ierusalem) *Fl* 50, 19; Bødz sercze moge nepokalano..., abych ne sasroman (fiat cor meum immaculatum... ut non confundar) *Fl* 118, 80, *sim. Puł*; Wstawyami, abi interdicth troydzenni... nye dzirzan any chowan (statuimus... quod interdictum triduanum... nullatenus debeat teneri et observari) *Sul* 5; O monecze geney, a o them, aby geno prawo we wszem krolewstwye ymyano *Sul* 56; Jako a ktorimi szlowy maya sand gaycz, aby gayon podług maydborszkyego prawa? *OrtKal* 308; Wszytki swe uczynki czynią, aby widziani od ludzi (omnia vero opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus Mat 23, 5) *Rozm* 417; Chcieli, aby ukrzyżowan, aby jego sławy i jego czci mogli tem więcej uwlec *Rozm* 774; Jozef z Marją uciekł do Eipta, bojąc sie, aby nie umęczeni *Rozm* 806; Pilat rzekł...: Jest obyczaj, aby miedzy dwiema człowiekoma na waszę Wieliką Noc jeden puszczon, a drugi ubit *Rozm* 807; Pilat... rzekł: ... Jesus wiele... dobrych uczynkow wam uczynił..., a wy ninie prosicie, aby ukrzyżowan *Rozm* 811; ~ **e.** *infinitivus*: Jesus kazał im, aby natychmiast milczeć (Jesus autem, ut tacerent, ipsis imperavit) *Rozm* 291.

II. *partykuła*: *uwydatnia życzenie 'niech, oby, utinam'*: Szwyantha, abysczye vyedzyely, zandnych szwyanth nye maczye w thym thegodny *Gn* ap. 3a; Gdyz bødze sødø (*pro* sødzon), aby wyssedl potøpon (cum iudicatur, exeat condemnatus) *Fl* 108, 6; Abychø *sprawoczy droghy moge (utinam dirigantur viae, *Puł*: ządam, by sprawyony drogy moye) *Fl* 118, 5; Quod ipsum dnum prepositum in iuribus prepositure sue impedirent subiungens vlg. abi mv szø tesz oth wasz krothko dzyeyalo 1420 *MMAe* XIII nr 1561; Sinowye, gdi zyw oczecz, włostney pyeczanczi abi nye pozywały (filii... sigillo proprio non utantur), alye thiko ('tylko') oczczowskey *Sul* 7; Abhysczye mya malo podparly utinam sustineretis XV *med. R* XXIV 361; Ya wam puszczyøø chleb z nyebyosz, nyechacz wyydze lud, acz nabyerze... Alye szostego dnya abi uczynyly, czso bi wnyeszly, abi twoge (*leg.*

dwoje) bilo to, czso søø nabyeraly po wszitky dny (die autem sexto parent, quod inferant et sit duplum, quam colligere solebant per singulos dies) *BZ* Ex 16, 5; Poszødal Dauid y rzekl: O, abi kto dal (o, si quis daret) my wodi *BZ* I Par 11, 17; Aby byl utinam (ego dominus... docens te utilia, gubernans te in via, qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua Is 48, 18) 1471 *MPKJ* V 94; Panie, wisłuchay modlitwą moia y wołanye moie k tobie abi przislo (clamor meus ad te veniat) *MW* 20b; 3-y zaytliky s wynem wel s piwem: aby dwa zaytliky wywrzała, a treczy ostal XV *p. post. R* LIII 62; Aby kyszyalo yako pyvo ut fermentizet XV *p. post. R* LIII 63; W *psalmich y spyewani[e]v, gdy sya modliczye bogv, abi to w syerczu bylo, czo *vsta mowiczye... in psalmis et ymnis, cum oratis deum, hoc versetur in corde, quod profertur ore *ca* 1500 *JA* IV 92; ~ Abicz ony tesze svoge odzene vpraly (laventque vestimenta sua Ex 19, 10) y cisto ge mely; abycz ony tesze svymi (*leg.* z swymi) szonamy pospolu ne leszely *Gn* 174b.

Abyć *cf.* **Aby**

Ach *'eu, heu, pro!'*: Ach boze moy, pomozy my XIV *ex. Zab* 315; Ach panicze Bernacze, wesrzi na me vbostwo *ib.*; Ach myloscz, czosz uczinyla 1408 *MacDod* 43; Ach myly bosse, kthoz v cyebye bycz mosse 1413—4 *JA* XIV 502; Ach krolu wyeliki nasch *Aleksy* w. 1; Ach tocz Ezau twoy brat grozycz (ecce Esau frater tuus minatur) *BZ* Gen 27, 42; Ach sluszebnyky twoge byczmy byyø (en famuli tui flagellis caedimur) *BZ* Ex 5, 16; Ach, bich myal myecz, zabilbich czø (utinam haberem gładium, ut te percuterem) *BZ* Num 22, 29; Ach, ach panye boze (heu domine deus) *BZ* Jos 7, 7; Ach, bichom bili ostali... za Iordanem (utinam, ut coepimus, mansissemus trans Jordanem) *BZ* Jos 7, 7; Ach myli boze, thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly 1460 *PrzBibl* I 187; Ach moy kwyathkv naroszkosznyeyschy,... na thwogyem łyczkv byalem kwthaczy a rosza czyrwona w poszrothkv 1447—62 *Zab* 545; Ach moy⟨a⟩ namilscha vczyecho, ach moye namilsche weysrzenye,... ach moy namyleyschy quyecze 1464 *Wisł* nr 1945; Ach myly gospodnye, kthorym szkrvschenym mego szyercza... moglabych przyancz twa nyebyeszka karmya *Naw* 114; Ach myly lvdze, zazyce my ale svecze (*leg.* zażżycie mi ale świecę) *SkargaWroc* w. 64; Ach moy szmathku, ma szaloscy, nyc moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy *SkargaPłoc* w. 1; Dziewica Marja poczęła... narzekać...: Ach moj miły synku, światłość moich oczu i moja wielika miłości *Rozm* 697; Dziewica Marja... poczęła... narzekać: Ach moj synu miły, moja uciecho, gdzie sie podziała ona twoja młodość wielebna *Rozm* 711; ~ Ach nyestocze proch dolor XV *med. Zab* 514; Ach nyestoycze eu heu 1466 *R* XXII 18; ~ Ach gelacze (*leg.* jełacie) heu XV *p. post. PF* III 289; ~ Takoż płakał rzekąc: Ach mnie nędznemu *Rozm* 56; Błogosławiona dziewica rzekła: Ach mnie nędznej biada *Rozm* 735; Dziewica Marja... poczęła mowić ku tem paniam... rzekący: Ach mnie nędznej *Rozm* 746.

Achademski *cf.* **Akademski**

Achtel, Hachtel, Wachtel *'mała beczka, ósma część beczki'*: Pro octuali ligneo dicto hahtel et alio vase dicto poluachtelle ad recipiendam ceruisiam 1393 *MMAe* XV 170; Pro... hachtel non restituto in termino concitato 1398 *StPPP* VIII nr 6995; Sdbik ne... brał *wachtele pywa do domu, ani plotna na pancy vano 1409 *Piek* VI 378; W tem mi wsął dwa achtela pywa 1441 *StPPP* II nr 2978; Repercuciens villam regalem recepisti violenter... kmetoni Georgio de villa Sokola actuale cerevisie al. ac⟨h⟩tel pyva 1491 *AGZ* XVIII 307.

(Achtelowe) Hachtelowe *'danina od piwa'*: Inponet et super cervisiam, que dicitur hachtelowe super Natale Domini, quid ad ipsum dare pertinebit cum hominibus 1458 *AGZ* XI 437.

Achtelowy *cf.* **Achtelowe**

Acz I. *spójnik*: *wprowadza zdanie*: **1.** *warunkowe 'jeżeli, si'*: Acz my... chemi (*leg.* chcemy) otrzymacz sbauene..., ny przes kogo gynszego ne mamy otrzymacz tego, gedno pres dar ducha svętego *Gn* 14b; Dzisa, acz (si) glos iego vsliszicze, nechaycze zaczwerdzacz sercza wasza *Fl* 94, 8, *sim. Pul* 94, 7, *MW* 108b; Przylny yøzyk moy *kutanv (*Pul*: krtanyu) memv, acz ne (si non) zpomenø czebe *Fl* 136, 7; Acz mne ne bødø panowacz, tegdi przez zakala bødø (si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, *Pul*: nye będąły my panowacz, tedy będę przes zakala) *Fl* 18, 14; Kto ne we, przecz by to bylo, ya mu powem, acz mu milo *Słota* w. 92; Wsszem dobrim zacony (*pro* zakom 'żakom') sszlussza szwego myssztrza czeczicz, acz szø chcze w yego wczenw (*leg.* uczeniu) nawczicz *ca* 1420 *R* XXIV 81; Thakesz y oczecz moy nebeszky wczini wam, acz ne othpuszczicze wszelky brathw szwemu (si non remiseritis unusquisque fratri suo Mat 18, 35) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Vczinø prawo, acz mi prawo przikaszee 1424 *KsMaz* II nr 201; Iakom ia s Ianem taki tark myal, esze mi saiutra plasscz imyal vroczicz, acz mi sza koni (*leg.* się koń) nye vlubi 1437 *KsMaz*

III nr 2494; Dixit dominus Fredricus: proiciam iudici sex scotos sub mensam, acz mye przeprzie 1438 *AGZ* XI 145; Ona kedy vmrze, tedy na dzeczy, acz (si) ge bądze myala, przerzeczone wszysthko ma szpaszcz *Sul* 51; Rankoyemstwo dostateczne... polozicz ma tako, ze acz w thu tho dwu nyedzyelyu nye obranczil, tegdi (si... tunc) wschitko swoye gymyenye... straczy *Sul* 108; Gdi albo acz ktori slyachczicz... vczyecze..., tegdi... ku placzenyv tich tho vyn ma bicz przipandzon (si aliquis nobilis... effugerit... extunc... ad solvendum huiusmodi poenas debet compelli) *Sul* 113; Czso vczynysz, acz gich bødze naleszono trzidzeszczy (quid si ibi inventi fuerint triginta)? *BZ* Gen 18, 30; Acz bødze mayøczy szonø y szona wiydze pospolu (si habens uxorem et uxor egredietur simul) *BZ* Ex 21, 3; Acz nalazl gesm myloszcz przed tobøø..., ukasz my licze twe (si ergo inveni gratiam..., ostende mihi faciem tuam) *BZ* Ex 33, 13; Acz (si Psal 129, 3) zloszczi zachowawacz bandzesz, panye, panie, kto sznoszi *MW* 18b; Tacz iest wiara krzeszczianska, ktorey acz wszelky wiernie y mocznie nie bandze wierzicz, zbawion nye moze bicz (haec est fides catholica quam nisi quisque fideliter firmiter crediderit, salvus esse non poterit Ath 40) *MW* 114a; Xpus nam przes rane zmartwychwstanye wszystko dobre daye, acz będzem przebywacz w yego wyerze *Pul* 58 arg.; Acz thy mnye gospodnye przyvythasch, tedy bandzye y sthanye szye mogyey dvschy *Naw* 125; Owa my sza przyweydly tego czlowyeka prawego... *kturego ządaya na szmyercz potepycz: acz gy podam w gych wolą, przeczyw vstawyenyu y zakonu... vczynyę ..., a yesly yego gym nye wydam, nyc *pozbedu szemranya ludskego XV *p. post. RozmPam* 473; Od nasz dyabel *pro<c>z ('precz') zapadzon, przed nym nye mamy pokoya, acz nye badze miloscz thwoya XV *p.post. R* XXV 237; Acz sznamyon a dzywow nye vszrzyczye, nye wyerzyczye nisi signa et prodigia videritis, non credetis XV *ex. MPKJ* II 319; Sassinus habet solvere quodlibet morgum per VI grossos vlg. acz poszywą roskopana, si autem non utifruantur, ex tunc per octo grossos habet eis solvere XV *p. pr. TymProc* 326; Acz jest we mnie ktory zakał albo ktory grzech alboż acz była ktora zła żądza k nieczystości, niechaj mie tu wzjawi *Rozm* 60; Aczem źle rzekł, świadectwo daj o złem (si male locutus sum, testimonium perhibe de malo Jo 18, 23) *Rozm* 683; Ty sie czynisz... synem bożym, a przetoż jeśli to tako, niechać pomoże, acz chce *Rozm* 730; ~ *warunek pozorny*: Swaczimi, acz sø kthore rani dani Maczeyewi a Yanowi, to se stalo za gich poczøthkem 1397 *Leksz* II nr 564; Acz sya czso przigodzilo, to sya przigodzilo za gich poczantkem 1420 *TPaw* VII nr 1495; Acz mu szye czso dostalo, tho mu szye dostalo za yego początkem 1418—23 *RoczHist* XV 56; ~ Kamo od oblycza twego vczekø? Acz wstøpø na nebo, ty tamo ges; acz wstøpø do pekla, tu ty ges (si ascendero in coelum, tu illic es; si descendero in infernum, ades) *Fl* 138, 7, *sim. Pul*; ~ *z elipsą orzeczenia*: Gego brath, acz od gednego oczczą, ma wzancz gego gymyenye po gego smyerczy *OrtBr* VI 364; Ale o rany, acz o czyaszkye, poracznyk ma zaplaczycz polowyczą wargeltho (*pro* wargelthv) *OrtKal* 306.

2. *przyzwalające 'chociaż, quamvis, licet'*: Acz (si) vstawø przeciwo mne grodi, ne bødze se bacz serce moie *Fl* 26, 5, *sim. Pul*; Acz mi bødze chcecz se yescz, ne powem tobe (si esuriero, non dicam tibi) *Fl* 49, 13, *sim. Pul*; Ale acz nye iest brat twoy ani gego znasz, wyedzesz ge w dom swoy (etiamsi non est propinquus frater tuus..., duces in domum tuam) *BZ* Deut 22, 2; Zyw pan bog gest israhelski, przed gegosz oblyczim stoiø, acz bødze rosa albo deszcz tich lyat, lecz podle slow vst mich (vivit dominus deus Israel, in cuius conspectu sto, si erit annis his ros et pluvia, nisi iuxta oris mei verba) *BZ* III Reg 17, 1; Acz (et si) tak wszitci narodowye krolya Antiocha sø posluszny,... ya a sinowye moy... posluszny bødzem zakona oczczow naszich *BZ* I Mach 2, 19; Dobrzy mnyschzy... acz mą kosza (*leg.* kosę) posznayv, alye sza yey nye lakayv *De morte* w. 412; Bo dobremv malo placzy, acz vmrze, nycz nye straczy *ib.* w. 417; Acz szye vprzespyeczasz nye myszlicz nyeprzyaczyela twego, tho, czszo szye vprzespyeczasz, na skodą szye szam wydawasz (si te securas non cogitare inimicum tuum quem tu cogitas, periculo te exponis) XV *p. post. R* I s. XLI; Bo acz będę ja ninie cirpieć człowiek śmiertelny, ale zmartwychwstanę (ego quia patiar homo nunc mortalis, surgamque glorificatus deus immortalis) *Rozm* 170; Poczęli szukać krzywego świadectwa przeciw miłemu Jesucristowi... a najć nie mogli, acz wiele krzywych świadkow przystąpiło (cum multi falsi testes accessissent Mat 26, 60) *Rozm* 713; ~ *także okolicznik przyzwolenia*: Wyeza dokonana a myesszek wyproznyony czyny czleka, acz (sed) nyerichlo, ale barzo mądrego XV *p. post. R* I s. XLV.

3. *przyczynowe 'ponieważ'*: Bosze moy, acz iesm vczinil to, acz iest lichota w moiu røku, acz iesm se wraczal odplaczaiøczim mne zla, doostoyno iest, bich spadl od mogich neprzy<a>czol (*Pul*: nyeprzyaczyol) prosznich (si feci istud,

si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis) *Fl* 7, 3—4; Gyny szą (*leg.* ini są) beszprawny, szlowye beszmyerny, acz (*cf. OrtMac* 112: ysz)... myrv nye mayą *OrtBr* VII 562; Potrzebugely (*sc.* przysiężników) woyth albo szandzą y kasze (*sc.* przyjść na rozprawę), a ('to') nye trzebą gym tego myszkacz przetho, acz thowarzysz szyedzy w gyączthwye *OrtKal* 293; Acz ma zona besz mey wolyey y wyedzyenya klucze komu podala, azalyby thym kto mogl moyą obroną tego gymyenya szkazycz? *OrtMac* 134.

4. *przedmiotowe 'że, quod'*: Movyą acz... Myenyly acz... Przysagą acz... Pyssały acz... Wysznały szye ktho acz *OrtBr* VII 561; Jakoszechmy pyrwey pyszały, acz przyszasznyczy mayą gyne przyszasznyky wybyeracz, tho gest nam dobrze pamyathno *OrtKal* 137; Thego tho, czo myr szlomyl, prawym ortelem naszladowacz, aby then ozalowany czlowyek mogl szye wyprawycz, acz gyesth praw prawa *OrtVrtel* 117; Pospolny poszel moze dobrze rzecznykyem bycz, gdy szye ostrzesze, acz nye zamyeszka tego w rzeczy, czego szye podyal *ib.* 118; ~ Racz my otpuszczycz, acz prosyø czyebyc (ne quaeso... indigneris, domine, si loquar) *BZ* Gen 18, 30.

5. *podmiotowe 'że, quod'*: Nye ma ganyebnee any dzywne mnymano bicz, acz podług myenyenya czassow obiczage a dzege lyvczke szą odmyenyayø (non debet reprehensibile nec mirum iudicari, si secundum temporum varietatem consuetudines et statuta humana varientur) *Sul* 6.

6. *w połączeniu z zaimkami, przysłówkami i spójnikami (alfabetycznie)*: **a.** acz jedno *'jeśli tylko, byleby, dummodo'*: Poth wszchodem gy naydzecz⟨e⟩, acz go gyedno szvkacz chczecze *Aleksy* w. 208; ~ **b.** acz nie ale *'(bo) chociaż, przynajmniej, saltem (?)'*: Szlutuycze szyą nad namy, acz nycz alye vy..., przyaczele naszy *Gn* ap. 2a: Zadni pocorni nye gest przes nądze, acz niczs ale smyech ss nyego walayą any go... dbayą XV *med. R* XXII 245; ~ **c.** acz niegdzie *'sicubi'*: Acz negdze sicubi *ca* 1428 *PF* I 492; ~ **d.** acz zaprawdę *'si autem, si vero'*: Acz zaprawdø sinowe iego ostali sø (*Pul*: ale ostanøly) zacona mego..., nawedzø w metle lychoti gich (si autem dereliquerint ..., visitabo in virga iniquitates eorum) *Fl* 88, 30; Ony zaprawdø roziydø se ku naiedzenu, acz zaprawdø (*Pul*: pakly) ne bødø nasiczeny (ipsi dispergentur ad manducandum, si vero non fuerint saturati) *Fl* 58, 17; Dnowe lyat naszich syedmdzesøt lyat, acz zaprawdø (*Pul*: ale acz) w mogøczich osmdzesøt lyat, a potem gich robota y bolesez (dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni, si autem in potentatibus octoginta anni et amplius eorum labor et dolor) *Fl* 89, 11; ~ **e.** jedno acz *'chyba (by), nisi'*: Dzeczi o dzedzynną rzecz, nye mayącz lyaath, pozwan[y]e, odzirzancz sobye do lyaath odpowyedzenya zawyeszenye, thych tho lyaath nye mogą w dawnosez powodovi obrzeknącz, iano acz kthore przed zazwanym oczczowye gych albo samy przedzirzely *Sul* 18; Czso pan bog nasz wycyøszcza odzerszal, dostanye syø k naszemu gymyenyv. Gedno snadz acz gesz lepszi Balacha (nisi forte melior es Balac) *BZ* Jud 11, 25; ~ **f.** le acz *'jeśli, si'*: Skazvgemy thakè rzeczy przysząga Ianowy wlozyez, le acz (*Dzial* 22: aczby) przeththym byl dobrego slowa (si alias fuerit bonae famae) *Sul* 34; Blogoslawyeny czyschi, bo ony possyądą zyemyą, le acz cirpyą przesladouanye XV *med. R* XXII 245; Blogoslawyeny, gisch zaluyą, bo ony bądą vczyeschcny, le acz czirpyą przeczywenstwo *ib. Cf.* **Aczle.**

II. *partykuła*: *wprowadza*: **1.** *pytanie niezależne 'czy, an'*: Kako wyele maya bycz przyszasznykow na nyem: acz gych mnyey nye moze bicz albo acz gych nye wyaczey trzebą kv wszelkyey rzeczy? *OrtBr* VI 381; ~ *'czyż, num'*: Obatø slvbyl (*sc.* Dawid) bogv Yacob ('Jakuba'): Acz w⟨n⟩ydø w stan domv mego, acz stopø w losze postlana mego, acz dam sen oczyma mogyma a powekam mogym drzemane y pokoy skronom mogym, alisz naydø masto gospodnv, stan bogv Yakvb (votum vovit deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meae, si ascendero in lectum strati mei..., donec inveniam locum domino, tabernaculum deo Jacob)? *Fl* 131, 3—5, *sim. Pul*; Iednøø przisøgl iesm w swøtem moiem: acz Dawidem selszø (*leg.* selżę, semel iuravi in sancto meo, si David mentiar, *Pul*: iednøcz przyszyøglesm w szwyętym moym: nye selzę Dawydem)? *Fl* 88, 35.

2. *pytanie zależne 'czy, si'*: Przissyangayanczi... nye wyedząncz, acz swoyąn przissyangą spelnyl..., crzizą dothknącz nye smyal (iurans... nesciens, utrum suum iuramentum expleverit, crucem tangere nequibat) *Sul* 99; Acz on yest w pyeklye albo w czyszczv, yezzcze nye yest tobye ldza wywyedzecz utrum autem ipse est in inferno vel purgatorio, nondum est tibi licitum scire XV *med. MPKJ* V 428; Przyszla... vmarlego zona... y pythala, acz ona nye gest blysza kv dokazanyv *OrtMac* 79; Pytalysczye nasz ..., acz yvsz then *opyckalnyk ma mocz y mvszy oth tych dzyeczy tho wyano dacz

OrtVrtel 117; ~ *'czyż, num'*: Ya chiczi (*leg.* chcę) thu otpoveczecz podle *møch listow papeskych, aczesz mi thi *moczon sandczicz o me prawo pape⟨s⟩ke 1402 *Małk* 119; Powyecz, acz kyedi czsoczem takyego wcinila tobye (dic, quid simile unquam fecerim tibi) *BZ* Num 22, 30.

Aczby *wprowadza zdanie*: **1.** *warunkowe 'gdyby, si'*: Aczbi mi tego przal, gotowem to vkaszacz 1399 *Leksz* I nr 2842; Przikazali rzekącz, aczbi krol wangersky ktorego zapissu zødal..., abiscze go... nye czinili 1420 *MMAe* VIII 459; Iakom ya Ianowy nye szlubowal szwey szony w prawye postawicz, aczby mø przyaczele nye wyednaly 1424 *KsMaz* II nr 251; Aczby Jan przeprzal, tedi ymagø... statuere 1424 *ZapWarsz* nr 88; Ktorisz kmyecz acz (si) poteem, namyslyw syąn gynaczey, do prziyantego gymyenya nyc przenyoslbi syąn, taky zyemyanin przerzeczone prziyanczyc... poswyatczi *Sul* 101; A acz ktorąn schkodąn myalbi czlowyek on (et si aliquod damnum habuerit homo ille)..., taky na schkodąn swąn przisyanze *Sul* 112; Jakom ja gynako nye ranczyla, jano thym obyczayem panv Woythkovi, aczby skazal sądza 1453 *ZapWarsz* nr 935; Aczbi wol zabodl møsza (si bos... percusserit virum)..., kamyenym obrzuczon bødzye *BZ* Ex 21, 28; Aczbi vcinicz bilo (si quid agendum erit), Eleazar kaplan poradzi syø s bogem *BZ* Num 27, 21; Przysądzylysmy Ianowy wlosną raką przysyągwszy odydz, a to tako, aczby Ian nye byl pyrwey porvszon we czczy (si fuerit alias bonae famae) *Dział* 22; ⟨Z⟩akazugem, chczacz to myecz, aczby naszy dworzanye pozwany..., tedy nye mayą odpowiedacz, alysz gdybi bili pozwany dowodnye podlug vrządv..., tedy mayą odpowiadacz *Dział* 49; Cesarz... dał połowicę krolewstwa Archaleowi... a obiecał... krolem uczynić, aczby sie dostojen ukazał w tem będąc (si se dignum praebuisset) *Rozm* 115—6; Przetoż były ty sądy postawiony, aczby sie komu przygodziło umywać, iżby mieli gotową wodę (erant, *sc.* hydriae, ergo positae, ut si forte protigisset aliquem de convivis oportere lavari, aquam haberent paratam) *Rozm* 208; ~ *warunek pozorny*: Marczin prziszedl... na Micolaya... y pirvey gemu dal dwe rane, aczbi czo Micolayg Marczinovi vczinił, to vczinil sza gego poczøntkem 1411 *HubeZb* 55; Aczbi czo Abram vczinił, to vczinil za gego poczøtkem 1411 *HubeZb* 55; Aczby czo Micolay Pauloui vczinil, to vczinil za yego poczanthkem 1415 *AKH* III 254; Aczby szą stali ktore rany Dobkowi Coslowskemu, thi bi szą staly za yego poczanthkem 1423 *AKPr* VIIIa 163; O kthore sbyczye na mya zalvye..., aczbych czo vdzyalal, vdzyalalem tho dlathego w szkodzye w swoyey, w borv w szwoym, gdzye my szkoda dzyalal 1498 *ZapWarsz* nr 1805.

2. *przyzwalające 'chociażby, etsi, quamvis'*: Bo aczbich chodzil posrzod czena smercy, ne bødø se bacz zla (nam, etsi ambulavero in medio umbrae mortis, non timebo mala), bo ti se mnø ies *Fl* 22, 4, *sim. Pul*; O kthore penødze na mø Gayk zalowal, thym ya ymam rok do swantego Potra, aczbich gich ziszkal po swanthem Bartholomeyw 1424 *KsMaz* II nr 155; Dzewka przes woley porodzyczelow drapyeszczy przyswolącz..., aczby gemv pothem malzenysthwem byla othdana (etsi eidem postmodum matrimonialiter fuerit copulata), wszdy poszag straczycz ma *Sul* 58; Nyczs nye oslepy richley iako nyczystota albo nyeczista slowa, aczby teesz kromye grzecha syc stalo *Gloger*; Paklybi nye lyubyla sze oczyma pana swego..., puszczy yø, alye ludu czudzemu przedacz nye maa moczy, aczbi wzgardzyal yø (si spreverit eam) *BZ* Ex 21, 8; Aczbich syø ia tobye poddal w sluszbø (si me ipsum tradam tibi servum), nye vczinyø podobney odmyani *BZ* Tob 9, 2; Dobrø vyarø nathyszacz (*leg.* nad tysiąc) slothich czystego slotha y spravedlivey vagy volalby y volj, acz tyle vlosczego (si tantum de proprijs) straczylby y straczycz, y smercz ymecz, y *podyocz, nisly taka slova... czirpecz 1474 *Zab* 540; Jesus odpowiedział: Jaciem wstanie s martwych i żywot; kto w mie wierzy, aczby umarł, będzie żyw (etiam si mortuus fuerit, vivet Jo 11, 25) *Rozm* 437; Aczby prawy był, ma być umęczon *Rozm* 585.

Aczci *wprowadza zdanie warunkowe 'jeżeli, si'*: Xpt nyszadnemu clouekoui gego grechof ne othpuscy, aczcy on po szpouedzy ma thø misl, isbi szø go on naftorky chal (*leg.* chciał) dopuscicz *Gn* 14b; Y aczczy chwalicz sze potrzebno mnye gest si gloriari opportet (II Cor 12, 1) XV *med. SKJ* I 68, *sim.* 1449 *R* XXV 164; A czsosz, acz bødze przes *pyoczy pyøczdzesyøt sprawyedlywich, zagubyszly prze pyøcz, aczczy grzesznc, wszitko myasto (delebis propter quadraginta quinque universam urbem)? *BZ* Gen 18, 28; Aczczy dzewsztwo est bona a velmy kraszna virtus, est tamen plus potrzyebna XV *p. post. R* XXV 265; Aczci oko twe prawe będzie ciebie pogarszać, wyrwi je (quodsi oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum Mat 5, 29) *Rozm* 268.

Aczciby *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociażby, licet, quamvis'*: Aczczybych ya vlyczky

zatraczenya przestapyla..., mozesch mye virwacz, myly panye, ze wschego *Naw* 91.

Aczkakole *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, licet, quamvis'*: Any bracza ... any synowye bratha ... mayą smyecz wsdrvszycz... then tho dzal, aczkakole gych dzelenye any przes nasz, any przes naszego starostą bylo poczwyrdzono (quamvis... fuerit confirmata) *Sul* 67; Sąszedzy... przedaney dzedzyny... kvpcza o granycze klopotacz szą nye ląkayą, aczkakole (licet) przi przedawanyv oblycznye bylv *Sul* 78.

Aczkole 1. *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, licet, quamvis'*: Aczkole (et quamvis) gemv myecz y thobołą wroczyl, alye trzech skoczczow gemv nye wroczil *Sul* 44; A aczcole duscha y czyalo caszdi grzech masze..., czyelna nyeczistoscz, ta proszczye rozum wigimuge a zaczimya XV *med. R* XXII 241; Aczkole *wsschączkych rzeczy siwyeczskych począ̨nthek y dokonanye we scząnsczyw gest, a wszakoz wsstawyenye bidlenya tego dla nyc ma bicz oppwszczono (quod licet omnium rerum mundanarum status et exitus negotiorum sub fortuna laborent, non tamen hoc timore vivendi est regula omittenda) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Warvy sszye lekarza nyekosthowanego swyathczenym, aczkole y navky ma doszycz XV *p. post. R* I s. XLV; ~ Przedaw dzedzyną a wzzaw czansez pyenyądzi, za ostathek przes trzi lyatha ...nye pozwaw, sstraczy, aczkole (licet) gemv przes kvpcza nye bylobi doszycz vczynyono *Sul* 12; Dzaal, gen szą sstaal przed przyiacyelmy, aczkolye (licet) kv znay<o>mosczi xą̨nzączey nye bylbi przywyedzon..., ma bicz moczen *Sul* 18.

2. *wprowadza zdanie warunkowe i nawiązuje okres warunkowy do poprzedniego zamkniętego zdania 'jeżeli zaś, si autem'*: Gdy yą (*sc.* kopę zboża) kto wezmye we dnye, wyny sądowy schesez grzywyen... ma dacz; aczkole (si autem) yą wezmye w noczy, wyznawamy bycz zlodzcystwo *Dzial* 41.

Aczkoli *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, licet, quamvis'*: Aczkoli... quamvis... 1444 *R* XXIII 305; Aczkoly nyekthorich czassow przeczy[o]w<o> rozvmv bylo dzirzano a chowano (verum quamvis aliquibus temporibus contra rationem fuerit observatum), ysz thacy slostnyczy ... wyzwalyaany biwaly, a <w>szakoosz (tamen) ... wsatwyami, abi pozwani o... grzesznee vczynky powynny bily othpowyedacz *Sul* 28; Aczkoly quamuis (nihil differt a servo, cum sit dominus omnium Gal 4, 1) XV *med. SKJ* I 54; Aczkoly quamquam (quamquam Jesus non baptizaret, sed discipuli eius Jo 4, 2) 1471 *MPKJ* V 125; Czvda szącz dzywi wydome, ktoresz aczkoli oblycznye biwayą wydane (*leg.* widane), a wszakosz wszgam (*leg.* wżgam 'jednak') nyeczo gynszego na przyszli czas sznamyonvyą XV *ex. MPKJ* II 320; ~ *także okolicznik przyzwolenia*: Odpuscz lyvdu twemu, aczkoly grzesznemv (quamvis peccator) *BZ* II Par 6, 39.

Aczkoliby *wprowadza zdanie warunkowe i nawiązuje okres warunkowy do poprzedniego zamkniętego zdania 'a gdyby, gdyby zaś, si vero'*: A gdyby (quod si) na naszem dworze ... kto brony dobądze ..., tedy na naszey lascze ma bycz, a gdyby vranyl (si vero vulneraverit), tedy... ma bycz skaran... Aczkolyby (si vero, *Sul* 64: alye gdi) na naszem dworze... czso vkradl, tedy vcho ma bycz vrsnyono *Dzial* 49; A gdy ktori kmyecz wolą przygmye..., tedy... tyle lat ma panv wyplaczycz czynsch... Aczkoliby (cum vero, *Sul* 61: alye kedy) syadl na nyemyeczskyem prawie, tesz nye mosze odydz *Dzial* 62.

Aczkolić *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, licet, quamvis'*: Aczkoliczem ya oth czebye daleko, a wszakosz wszgym (*leg.* wżgim 'jednak') ne byla any bandze naht (*leg.* nad) cze gyna myla *ca* 1428 *PF* I 481.

Aczkolwie *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, quamvis, licet'*: Ktor[z]iz aczkolwie bog iest y czlowiek, a wszakoz nye dwa, ale geden iest Cristus *MW* 113a; Cokolwie... mowiło miłe dziecię Jesus, to sie każdemu widziało użyteczne, aczkolwie dziecinne obyczaje miał (quamvis modum puerilem infantulus teneret) *Rozm* 100; Wszytka ziemia żydowska, aczkolwie nieradzi (omnis Judaea... etiam invita), byli przy jego śmierci *Rozm* 109.

Aczle I. *spójnik*: *wprowadza zdanie przyzwalające 'chociaż, quamvis, licet'*: Bili mystrzewye, yako y dzyssya schą gich vcznyewye, aczle dyabel mystrze pobral XV *med. R* XXII 234; Vbodzi duchem są nawyączey czy, gisch gymyenya a tego swyata czczy ny zacz nyc wazą, aczle ge mayą *ib.* 235; A to... zna ten, gen zaluge, eze nye ma grizyenya na sąmnycnyv, aczle ma strach, przes gego nikt nyc ma bicz *ib.* 238.

II. *partykuła*: *wprowadza pytanie zależne w funkcji zdania przedmiotowego 'czy, si'*: Baczicz moze kto ma rozum, aczle zawszdi tako bilo, eze nyszą̨dni sluga Cristow nye bil przes przeczywyenstwa XV *med. R* XXII 248.

Aczli I. *spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie warunkowe 'jeśli, si'*: Acz zapomnaly czebe, Yeruzalem, zapomnenv dana bødz prawycza moya (si oblitus fuero tui Jerusalem, oblivioni detur dextera mea) *Fl* 136, 6; Aczly szą nye nawr<oczy>cze nisi conversi fueritis, quasi dicerit suis

discipulis et etiam nobis omnibus XV *p. post. PF* I 202.

2. *wprowadza zdanie warunkowe i nawiązuje okres warunkowy do poprzedniego zamkniętego zdania 'jeśli zaś, et si'*: Neprzyaczele mogi molwili sø zla mne: Gdy vmrze y zginc ymø iego? Aczli (*sc.* nieprzyjaciel) ie ('jest') wszedl, eszby vsrzal, prosznosez iest molwil (inimici mei dixerunt mala mihi: Quando morietur et peribit nomen eius? Et si ingrediebatur, ut videret, vana loquebatur) *Fl* 40, 6, *sim. Pul.*

II. *partykuła: wprowadza pytanie zależne 'czy, si'*: A wydz, acz gestly droga lychoty we mne (et vide, si via iniquitatis in me est) *Fl* 138, 23.

Aczliby *wprowadza zdanie warunkowe i nawiązuje okres warunkowy do poprzedniego zamkniętego zdania 'a gdyby, gdyby zaś, si vero'*: ⟨A⟩czby nyekto przed sądem kord... wygiął (*leg.* wyjął) y vranyl kogo, tedi ten ma bycz na naszey myloscy. Aczlyby (si vero) dobywszy brony nykogo nye vranyl, tedy ma pokvpycz viną *Dział* 48; A gdyby na naszem dworze... kto brony dobądze a nye vrany kogo, tedy na naszey lascze ma bycz, a gdyby vranyl, tedy kromye szadney myloscy ma bycz skaran. Aczlyby (si vero, *Sul* 64: alye kedy) przed iarczybyskvpem dobyl kto myecza..., tedy iarczybyskvpowy syedmnadzesecza *Dział* 49; Ale bych ja wam powiedał, nie ⟨u⟩wierzycie mi, aczlibych was pytał, nie odpowiecie mi (si autem et interrogavero, non respondebitis mihi Luc 22, 68) *Rozm* 717.

Aczżeż *wprowadza pytanie niezależne 'czyż, num'*: Gdi vbodzi duchem mayą nyebo, a czischi zyemyą, aczsesch ma ostacz pischnim a gnyewywim wyernyc sam pkyel? XV *med. R* XXII 237.

Ać 1. *wyrażenie życzenie 'niech, utinam'*: Acz nye mowy nam pan, abichom snacz nye smarly (non loquatur nobis dominus, ne forte moriamur) *BZ* Ex 20, 19; Kaplany twoy, panye bosze, acz syø oblekø we zbawyenyc, a swyøcy twoy acz syø wyesyelyø w dobrich rzeczach (sacerdotes tui, domine deus, induantur salutem et sancti tui laetentur in bonis) *BZ* II Par 6, 41; Przedzwa naprzod, a gospodiny twa s czelyadzø a z dobitkem z nyenagla acz gydø po nas (praecedamus: et lento gradu sequantur iter nostrum familiae, simul cum coniuge tua et cum animalibus) *BZ* Tob 11, 3; ~ Othemkny mv koszczol boszy, acz na thim mrosze nye leszy *Aleksy* w. 114; Otocz Rebeka przed tobø, poymy yø, gydzysz, acz bødze zona (et proficiscere et sit uxor) *BZ* Gen 24, 51; Ya wam puszczyøø chleb z nyebyosz. Nyechacz wyydze lud, acz nabyerze (egrediatur populus et colligat), czso by dosycz bilo po wszitky dny *BZ* Ex 16, 4; Gydzy k ludu, a poszwyøczy ge dzysz a za yutra, acz umyyø rucha swa (vade ad populum et sanctifica illos hodie et cras, laventque vestimenta sua) *BZ* Ex 19, 10; Bødze s tobø bydlicz w myeszcv, ktores syø gemv slvbi, w gednem z twich myast acz tv odpocziwa (habitabit tecum in loco, qui ei placuerit, et in una urbium tuarum requiescet) *BZ* Deut 23, 16; Racz rzuszycz (*pro* rzuczycz) oth szebye kosza, acz swoya glova pothnyosza *De morte* w. 102; Rzekł miły Jesus: Rozwięźcież ji, ać chodzi (solvite eum et sinite abire Jo 11, 44) *Rozm* 439; Rozgniewawszy sie i rzekli jemu: I słyszysz, co ci mowią; karzy je, ać milczą *Rozm* 450; Kristus... rzekł: Podźmy przeciw im, ać nas nie szukają *Rozm* 614.

2. *wprowadza zdanie celowe 'aby, ut'*: Przeto gdisz raczysz myloszcz a prawdø panu memu vczynycz, day my to wyedzecz..., powyecz my to, acz poydø gynødi na prawo albo na lewo (hoc dicite mihi, ut vadam ad dexteram sive ad sinistram) *BZ* Gen 24, 49; Ani syø nad nim smilvgesz y odnyesses nyewinnø krew z Israela, acz syø dobrze stanye tobye (non misereberis eius et auferes innoxium sanguinem de Israel, ut bene sit tibi) *BZ* Deut 19, 13; Wiyøw myecz doby myø, acz snadz nye przidø cy nyeobrzazanci y bødø myø møczicz (interfice me, ne forte veniant incircumcisi isti et illudant mihi) *BZ* I Par 10, 4.

3. *wprowadza zdanie przedmiotowe 'żeby, ut'*: P⟨rze⟩puscy, acy virzvcą sine eiciam XV *in. R* XXIV 74; Odpuscycyesz naam, acz ge do wody donyesyemy y zmygemy *Błaż* 321; Nyechay myø, acz powyem tobye (sine me et indicabo tibi) *BZ* I Reg 15, 16; Kogo chcesz, acz wskrzeszø tobye (quem suscitabo tibi)? *BZ* I Reg 28, 11; Chcesz, acz wzidze cyen wzgorø dzesyøcz rzøtkow albo acz syø nawrocy tylesz slopyenyow za syø (vis, ut ascendat umbra decem lineis, an ut revertatur totidem gradibus)? *BZ* IV Reg 20, 9; Spytał jego miły Jesus rzekąc: Co chcesz, ać uczynię (interrogavit illum dicens: Quid tibi vis faciam)? *Rozm* 405; Jeden s tłuszczej rzekł ku miłemu Jesusowi: Mistrzu, rzeczy bratu memu, ać rozdzieli se mną dziedzictwo (dic fratri meo, ut dividat mecum hereditatem) *Rozm* 432; Rzekł... Jesus: Niechaj jej, ać chowa tę maść ku memu pogrzebu (sinite illam, ut in diem sepulturae meae servet illud) *Rozm* 444; ~ *ca* 1270 *KsHenr* 24r *czytamy* ut *nie* at (*ać*).

4. *dubium: wprowadza zdanie czasowe następcze 'aż, donec'*: Postoy malvczko podle

obyati swey zapaloney, acz odydø (sta paulisper iuxta holocaustum tuum, donec vadam) *BZ* Num 23, 3; Poczekay myø tu malo, acz to powyem oczczu (sustine me, obsecro, donec haec ipsa nuntiem patri) *BZ* Tob 5, 9.

Aćby 1. *uwydatnia życzenie* '*oby, utinam*': Aczby vtinam XV *p. pr. R* XVI 341; ~ *dubium*: I napełnilo sie słowo, ktore *rzeczona przez proroka: Moj lud śmierdzący, aczby tako byli, jako niektorzy mienią *Rozm* 731.

2. *wprowadza zdanie przedmiotowe* '*aby, ut*': Day my zonø moyø, bocz gest czasz yussz syø dokonal, aczbich wszedl k nyey (da mihi uxorem meam, quia iam tempus impletum est, ut ingrediar ad illam) *BZ* Gen 29, 21.

Adamaszek '*pannus Damasceni operis*': Jako ya... nye przysedl w dom do Pyotra Loya do Rokithk anym gemv wzyanl w noczy chazyebna rzecza vyanczey nyzly lokyecz adamaskv, anym go wnyosl w dom schwoy do Pyelyaskowa, kthory on narzandzyl dlya kosczyola do Rokithna in valore sicut $1^1/_2$ sexagena in $^1/_2$ gr 1478 *ZapWarsz* nr 1213; Eyne ele ruth adamaschek 1492 *RocznKrak* XVI 59; ~ *z fleksją łacińską*: Vna casula alba ⟨de⟩ adamaschko 1470 *SprKHS* IV 75; Duas schubas unam exameti et aliam adamasci 1470 *AGZ* XV 459; Recepisset sibi subam marduream adamasco subconsutam 1482 *AGZ* XVIII 244; Alius ornatus est de adamasco flaveo 1483 *MPH* V 943; Ad subam de adamasco 1500 *ZsigBud* 33; Pro adamasco *ib.* 79. ~ *Cf.* **Damaszek.**

Adamaszkowy '*de panno Damasceno*': Estiuale unum adamascowy 1475 *StPPP* II nr 4135; Nye wzyalam dwv lyethnykow adamaszkowych czyarnych 1478 *AKPr* VIIIa 59; Culcitras al. coldri axamythne et adamaschkowe 1490 *AGZ* XV 540. ~ *Cf.* **Damaszkowy.**

Adwent '*Adventus Christi*': F pirue nedzele tego tho aduentu poszødaly szø verny xpiani priszcza gego *Gn* 2a; Grudzyen adventh dą 1471 *CyzKlob* 445.

Aftarka *cf.* **Haftarka**

Aftarz *cf.* **Haftarz**

Aftarzów *cf.* **Haftarzów**

Aftka *cf.* **Haftka**

Aftować *cf.* **Haftować**

Aftowanie *cf.* **Haftowanie**

Agaryk *bot.* '*grzyb pasożytny na modrzewiu, Polyporus officinalis Fr.*': Agarik ffungus arietis (*pro* abietis? *cf. Rost* nr 2429) 1419 *Rost* nr 5220.

Agat '*rodzaj szlachetnego kamienia, achates*': Lapidem, videlicet agathem 1399 *KodWp* III 730.

Agrest,Hrabrest '*rodzaj lichego kwaśnego wina, vinum ex uvis agrestibus*': Agrest pusca 1472 *Rost* nr 1039; Labruscam vlg. motloch uel agrest XV *ex. ErzGlos* 178; ~ Hrabrest vinum pomorum al. pomaceum 1472 *Rost* nr 1033.

Aha '*ach, euge!*': Odwroczcze szye wszystczy rychlo zapalayøcz szye, gysz my mowyø: aha, aha (qui dicunt mihi: Euge, euge)! *Pul* 69, 4.

Aj '*ach, euge!*': Noscze richlo ganbø swoiø giszto molwø mne: ay ey (ferant confestim confusionem suam, qui dicunt mihi: euge, euge)! *Fl* 39, 21, *sim. Pul.*

Akademski '*akademicki, academiae*': Skaly (*leg.* szkoły) achademskye studia achademye, gimnasia 1471 *MPKJ* V 5.

Aksamient *cf.* **Aksamit**

Aksamientowy *cf.* **Aksamitowy**

(Aksamit) Aksamient, Aksemit, Eksamit, Jaksamit '*holosericum*': Tunicam de axemyth 1398 *StPPP* VIII nr 7459; Axamyenth jussia *ca* 1500 *Erz* 1; Examythy y posztawcze thych sza mnye nygdy nye chcze *De morte* w. 262; ~ *z fleksją łacińską*: Pro XI vlnis yaxamitii nigri 1393 *MMAe* XV 170; Pro VI$^1/_2$ vlna iaxamiti ad iaccas domini regis 1395 *MMAe* XV 215; Ornatum integrum brunatici axamiti 1419 *SprKHS* IV 66; Domina Zophia regina Polonie lucrata est super Hanus hawtarz... viginti unam ulnas examenti 1431 *StPPP* II nr 2365; Malek recognouit se emisse iopulam axamithi rubei coloris 1449 *Przem* II nr 523; Palium rubei axamithi 1490 *AGZ* XV 270; ~ Iaxamitum... non sufficit 1395 *MMAe* XV 215; ~ Pro yaxamito dato consorti ducis 1394 *MMAe* XV 182; Pro yaxamito, in thezauro regio 1395 *MMAe* XV 220; Mitrellam de examitto 1477 *CracArt* nr 674; Cappa de axamento rubeo 1483 *MPH* V 943.

Aksamitny, Eksamitny '*holosericus*': Item czepyecz axamythny zyelony 1493 *PF* IV 664; Mitrella pueriliis axamytna 1495 *RocznKrak* XVI 62; Jako ja nye wzal thkanky pyerlovey, rakavow postawczovich, czepcza examythnego 1456 *ZapWarsz* nr 994; Culcitras al. coldri axamythne et adamaschkowe 1490 *AGZ* XV 540.

(Aksamitowy) Aksamientowy '*holosericus*': Postawczewy a. axamyentowy polimitarius (percussit Adeodatus, filius Saltus, polymitarius Bethlehemites, Goliath Gethaeum II Reg 21, 19) 1471 *MPKJ* V 41.

Aksemit *cf.* **Aksamit**

Akski '*określenie gatunku sukna wyrabianego w Akwizgranie (Aachen), Aquisgranensis*': Dare tunicam de panno axkye 1497 *AcLeop* II nr 1725; Extunc invent⟨um est stamen⟩ panni axky... et petivit stamen axkye grasei coloris in transgressione theolonei adiudicari 1498 *AGZ* XV

353; ~ Vetus tunica ał. axka 1496 *Roczn-Krak* XVI 64.

(Alabaster) Alabastyr '*alabaster*': Alabastir alabastrum 1419 *Rost* nr 5142.

Alabastrowy '*z alabastru*': Slogyek alabastrovy alabastrum (venit mulier habens alabastrum unguenti Mar 14, 3) 1471 *MPKJ* V 121.

Alabastyr *cf.* **Alabaster**

Albo 1. *spaja synonimiczne człony alternatywy* '*czyli, sive, vel*': Za wykupyene albo za zbawenye duszch swych (pro redemptione animarum suarum) 1424 *Msza* III s. 52; Ten isti dzal nye bilbj... zrzandzoni i vczywyrdzoni do trzeczego roku albo lyatha (ad tertium annum) *Sul* 86; Yestczy dzyewstwo albo nyeporuschenye est virginalis castitas seu integritas XV *med. SKJ* V 274; Udzyalal pawłokøø albo oponø (fecit et velum) *BZ* Ex 36, 35; Przepasecz albo glambocosecz abissus 1461—7 *Serm* 36v; ~ Obyatuyemy thobye za czyrkew swantø albo za zgromadzenye wyernego krzesczyanstthwa (offerimus pro ecclesia tua sancta catholica) 1426 *Msza* IV s. 313; Piwnicza vinnø albo comorka in cellam vinariam 1461—7 *Serm* 248v; Na rozdzal albo na krzyzowe drogy ad exitus viarum XV *ex. R* XXV 142; ~ Puste albo ploche sweszrą (*leg.* zwierzę) indomita fera XV *p. pr. R* XLVII 358; Przeschywane odzyenye albo afthowane stra[n]gulatam vestem XV *med. Zab* 524; Vsta szliszska albo glatka os lubricum 1461—7 *Serm* 29r; Byala albo yasna dominica... candida XV *ex. R* XXV 146; ~ Nie było im łacno albo podobno kogo ukrzyżować *Rozm* 774; Wzięli jemu ręce opak albo zasie *Rozm* 820; ~ Czyebe tego dlya albo przeto namilosczivszy oczcze... prosymi (te igitur clementissime pater... rogamus) 1424 *Msza* III s. 50; Podnyossl oczy swe w nyebo do czebe albo k tobye, bogu oczczu (elevatis oculis in coelum ad te, deum patrem) *ib.* s. 56; ~~ Abychø zyawily albo zwyestowaly (ut annuntient) *Fl* 101, 22; Skaral albo sbakał increpasti XV *med. SKJ* V 275; Przyloszyl albo przydal adiunxit XV *p. post. R* XXV 177; Czczymy albo obchodzymy diem agimus XV *p. post. R* XXV 178; Invisibiliter exornat albo pozdabya XV *med. R* XXII 319; ~ Acz tesz... vmowa nyc vczyaszi albo nye barso vraszi, szlowye nyc vdraczy *OrtBr* VII 573; Gdyby, szye radczcza..., przylubowalby szye ku dworu..., czo gest gego pokuta albo czo za to ma czyrpyecz lubo pokupycz s prawa pravego *Ort Vrtel* 120; *Kthorykolwyk myeszczyanyn... przywyley *szlomya, tego moga radczcze oszalowacz albo gyemv o tho wyną dacz *ib.*; Ktory myedzy tyma dwyemą ortcloma gest prawdzywszy albo kthory szye ma ostacz s prawa? *OrtKal* 144; Nam licet Latinus vero dicat: Cervisia defecatur seu purgatur; et interpres in Polonico similiter dicet vere: Pywo szyą vstawa albo pywo szye czyszczy *Park* 399; ~~ W pamøcz wroczy se lychota elbo (*pro* albo) zglowa (*pro* zgloba), albo neprawedlnost oczcz⟨o⟩w yego (iniquitas patrum eius) *Fl* 108, 13; Potop albo vyr, albo nawalnoszcz morszka procella XV *p. post. PF* III 287; Ne ob nimiam teneritatem czankoszczy albo mdloszczy, albo subtilnoszczy XV *ex. R* XXV 143; ~ Gospodzyn... wezrzal gest.., bi rozwøzal syny zagubonich albo zabitich, albo zginolich (*pro* zginølych) (ut solveret filios interemptorum) *Fl* 101, 20—1, *sim. Pul*; Mundus tumet pobudza albo poduszcza, albo podnoszy szą XV *p. post. R* XXV 173.

2. *spaja niesynonimiczne człony alternatywy* '*albo, albo—albo, czy—czy, czy to—czy to, już to—już też, bądź to—bądź to, vel, aut*': Jako ya thakan ymal vmowan s Falkem, kedybych yemu szytho spasl albo lankan, tedi myal bracz othe *mye szytho za szitho a trawan za trawan 1427 *ZapWarsz* nr 275; On yest w pyeklye albo w czyszczcv ipse est in inferno vel purgatorio XV *med. MPKJ* V 428; Judasz szebraw slugy byszkupe... yakoby na zboyczø albo na zlodczeya 145! *MacDod* 104; Mayaly onego nyepewnego zathwyrdzycz porąka albo ktorim gynym obyczagem *OrtBr* VI 379; Rath bych vyedzal do ostathka, gdze thwoy oczecz albo mathka *De morte* w. 116; Myal w temsze krolewstwye nyektore paynstwo yako hodie starowstwo albo woyewocztwo XV *ex. MPKJ* II 318; Nic miałby mocy nijednej..., być nie była dana od wyszey mocy, czuż od cesarza albo od boga *Rozm* 846; ~ Jako mne vinouath Stanislaw dwadzescyc groszy za yastrab albo dobri crogulecz 1427 *ZapWarsz* nr 223; Nyczs nye oslepy richley iako nyeczystota albo nyeczista slowa *Gloger*; Postem albo ginich rzeczi vcirzpyenim (per iciunium vel caeterarum rerum abstinentiam) *BZ* Num 30, 14; Yako szwkno albo coszvlya nyewyasty przyrodzoną nyemocz czyrpyączey tamquam pannus menstruate XV *ex. R* XXV 148; ~ Gdy mąszczyszną... szwey zenye wyanvge... stho grzywyen albo mnyey lubo [w]wyączey *Ort Vrtel* 117; Margorzatha, Maczyey... vskodzyly Katherzyna (*leg.* Katerzynę) w dyerszenyv czaszczy gey yako trzydzyeszczy kop albo mnyey 1497 (?) *ZapWarsz* nr 1792; Thucz mala nyedostalo: pol albo karthy yedney *Rozm* 847; ~ Thy albo ga moszesz dzysza albo iutrze s tego svatha szycz *Gn* 14b; W *tye troyczy nyczs *pyrzwy albo posledzey

(nihil prius aut posterius), nyczs *woczse albo *mneyszy (nihil maius aut minus), ale wszytky trzy persony... sobe sø... rowne *Fl* Ath 24, *sim. Pul*; Myloscz tho w szobye mą, ysze rzathko albo nygdy wyeszelu bywą 1447—62 *Zab* 544; Jego odpowiedzenie mało albo nic byłoby jemu pomogło *Rozm* 844; ~ Lepey syą modlicz, nysze cziscz albo syą vczicz XV *med. R* XXII 242; ~~ Elzbyetha... jezdzila do Sczepana w dom, aby yey spelnil pyenandze podlug zapysu... albo wwązane dal 1423 *AKPr* VIIIa 162; Jakom ya do Hyncze slal, by mi prawo za Potra vczinil... albo Potra dal, ha on thego ne vczinil 1432 *ZapWarsz* nr 391; Duchowny z gymyenya oczczyznego na woyną sluzicz albo gymyenye blyszkym spvsczicz szan povinni (ad expeditionem servire aut possessiones proximis dimittere tenentur) *Sul* 7; Kamyenym obrzuczon bødze albo sk⟨l⟩ot bødze osøkamy (lapidibus opprimetur aut confodietur iaculis) *BZ* Ex 19, 13; Chcesz, acz wzidze cyen wzgorø dzesyøcz rzøtkow albo acz syø nawrocy (vis, ut ascendat umbra decem lineis, an ut revertatur) *BZ* IV Reg 20, 9; S tymi (*sc.* przysiężniki) moze woyth sand gaycz y sandzycz czo trzeba, nye maly albo nye mozely gych wyaczey myecz *OrtKal* 299; Ony mayą ten ortel wydacz albo mayą poyn poszlacz do wyszego prawą *ib.* 307; Kthokoly poszyczy v kogo bydlą, a wmrze v nyego albo rosznyemoze szye (debilitatum aut mortuum fuerit Ex 22, 14)..., zaplaczycz mvszy XV *p. post. Kałuźn* 285; ~~ Kyedy komv s prawa przyszagą szkazą albo o dlug, albo o layanye, albo o czokoly bandz..., a then, czo by myal nosycz przyszagą, nye bylby ..., czo gest o to prawo? *OrtKal* 212; Gdyby szye radczcza albo przyszasznyk, albo pospolny czlowyek... przylubowalby szye ku dworu..., czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 119; A mayą sye byczi barzo vystrzegano..., aby zadny kaczerz albo thez podezyrany o kaczersthvye, albo zesromoczony nye przymovan... w then tho zakon 1484 *Reg* 706; Baczvcz albo myszlącz, albo mowyącz cogitans vel nominans XV *p. post. R* XXV 161; Uczyni⟨ł⟩li co przeciw wam albo przeciw waszemu zakonu, albo mowi⟨ł⟩li ktorą krzywdę przeciw wam, gotow jestem jego pokaźnić *Rozm* 814; ~ ~ W onich takye ma vzrzecz albo thu, albo onam vczyechą XV *med. R* XXII 238; Stando aliquid annis albo kyelkonaczczye, albo kelkodzyesyant XV *med. R* XXII 319; Jeszcze jest wątpienie, kiedy sie to stało o Judaszu: albo przed pokuszenim bożym..., albo potem *Rozm* 767; Popowie albo tego dnia po dziewiątej godzinie, albo po wstaniu s martwych wzięli pieniądze *Rozm* 768.

3. *pozornie alternatywa, w rzeczywistości związek łączny* '*i, a, zarówno jak, et, vel*': Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv..., czom szgrzessyl... dotknyenym albo *szmyecham *Spow* 3; Bancz kszaszatha (*leg.* książęta) albo grabye wszythky ya pobyerza k sobye *De morte* w. 182; O tem, kako... Cristus był okrutnie ubit miotłami albo biczmi u słupa *Rozm* 818; ~ *Podrossznye albo blakąyączye et egenos vagosque induc in domum tuam XV *p. pr. SKJ* I 300; Bancz to stary albo mlody szątlny nye udze szmyertelney skody *De morte* w. 11; ~ ~ Gospodne, takoly szywø albo (*Pul*: a) w takych szywot dvcha mego (si sic vivitur et in talibus vita spiritus mei) *Fl* Ez 10; Wspamyątay... slug..., za ktoresz tobe obyatuyemi albo ktorzysz tobye obyatuya (pro quibus tibi offerimus vel qui tibi offerunt) 1424 *Msza* III s. 52, *sim.* VI; Kazy szyerczv memv... wspamyąthacz od mlodych lyath moych, czom zlye mowyla albo myslyla o sprosznych rzeczach *Naw* 162—3; Ustawiami...,ys...ieslibi rzeczy gospodarskie... pobral albo wilvpil (bona... capere aut recipere et depraedari), uthracza czescz 1498 *MacPraw* VI 272; Odpowiedzieli jemu Żydowie: Aza my nie wimy, co jeś ty albo skądeś (quis tu sis et unde sis) *Rozm* 141; Coś ty przeciw temu uczynił albo cirpiał? *Rozm* 823; ~ ~ Moui to slouo albo sedøcim, albo spøcim, albo lezøcim, albo uma⟨rłym⟩... a tim usem tecto bog mylosciuy moui *Kśw* br 11; Czigesz ti albo otkødesz przizedl, albo dokød gydzesz (cuius es tu, vel unde et quo pergis)? *BZ* I Reg 30, 13; ⟨Syo⟩stry nye mayą chodzicz w byndalyech albo w zvoyczoch, albo w rąbkoch yedvabnych (bindis et ligaturis) 1484 *Reg* 709.

4. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*bo, enim, quoniam*': Vszrzal bog, isto zemya gest szø skaszyla, albo bilo wszitko stworzenyc (omnis quippe caro) isto szø skazylo *BZ* Gen 6, 12; Wydz bog a szøødz, alboszczye uczynyly, ysze wonya nasza szmyerdzy przed ffaraonem (videat dominus et iudicet, quoniam foetere fecistis odorem nostrum coram pharaone) *BZ* Ex 5, 21; Bødzye prooch po wszey szemy ..., albo bødøø wrzodowye (sitque pulvis... erunt enim... ulcera) *BZ* Ex 9, 9; ~ Panye,... przecz yesz myø poslal? Albo støøt, yakoszesm szedl ku ffaraonowy..., znødzyl lyud twoy (quare misisti me? Ex eo enim, quo ingressus sum ad pharaonem..., afflixit populum meum) *BZ* Ex 5, 23.

Cf. **Alibo**

Alboć 1. *spaja niesynonimiczne człony alternatywy* '*albo, aut*': Ludze, choszczy (*leg.* cożci) ony

vele dzecy magø, velkokrocz szø tho gim przygadza, ysczy (*leg.* iżci) ony nad nimy szaloscz vydzø, przes to iscy ony richlo vmiragø. Albocz teszc ony slø smerczø dzynø (*leg.* giną), ysczy sz nesktorego szyna slodzeg byua, kostarsz y pyganicza *Gn* 12a; ~ Modlcye sye naszim bogom, albocz waas kaszø wszistky scynacz *Błaż* 322; Puszcz lud moy, acz my offyeruge, albocz w tøø to chwylyø (quia in hac vice) poszlyø wszitky swe rany... na twe szercze *BZ* Ex 9, 14.

2. *wprowadza zdanie pytajne 'czy, an'*: Dziatki..., skazując na Jesusa, jakoby mieniły: Owoc ten jedzie, ktory ma lud żydowski... wykupić z niewolstwa...; ale ninie alboć w mie (*pro* nie) djabeł wstąpił? jakoby im ojca zabił, tako nastoją nań *Rozm* 753.

Albož *spaja człony alternatywy 'czyli, albo, albo też, sive, aut'*: Aza na weky gnewacz se bødzesz nam? albosz (*Pul*: albo) rozczøgnesz gnew twoy (aut extendes iram tuam) od pocolena w pocolene? *Fl* 84, 5; Mytem kupili synowie israelscy albož ci, ktorzy byli urodzeni od synow israelskich (appretiaverunt a filiis Israel) *Rozm* 766; Tedy Judasz użrał... swego mistrza..., iże... podan i osądzon... ku śmierci. Albož tako rozumiej, iże kiedy już użrał Judasz, iże miły Cristus podan ku śmierci..., przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *Rozm* 759; Temi słowy Pilat ukazuje, iże ta wina Żyda⟨mi⟩ była jemu namieniona... Albož tako możem rzec, iże Żydowie wiele inych win wykładali przeciw Jesucristowi *Rozm* 776; ~~ Aza spowadacz se bødze tobe proch, albosz (*Pul*: albo) ziawy prawdø twoiø (numquid confitebitur... aut annuntiabit)? *Fl* 29, 12; Oni (*sc.* apostołowie)... byli tako barzo udręczeni, iż nic wiedzieli, co odpowiedzieli jemu, albož też przeto nic nie umieli odpowiedzieć, bo byli krzywi, bo im był przykazał, aby nic spali *Rozm* 609; Sługi Pilatowi i żydowscy... posadzili ji... a splotwszy koronę albo wieniec tarnowy albož, jako ini mienią, iże ta korona była uczyniona s ciernia morskiego barzo kończatego *Rozm* 828; ~ Czemu Pilat nie doczekał odpowiedzenia..., co by prawda była. Pirwe przeto, bo to pytanie potrzebowało ku naprawieniu dobrego czasu...; albož tak możem rzec, iże tego dla bog tego nie przepuścił, ..., bo nieprzyjaciel prawdy nie był dostojen słyszeć *Rozm* 787.

Cf. **Alibož**

Ale I. *spójnik*: **1.** *spaja przeciwstawnie dwa człony lub zdania*: **a.** *przeczące z twierdzącym 'sed'*: Syerczem y cząlem pokorne, nyezarloczne, *nyeląnive, nye *zayrzą, nyelacome ale sgodne XV *med. R* XXII 320; Wyeza dokonana a myesszek wyproznyony czyny czleka acz nyerichlo ale barzo mądrego (faciunt valde sed tarde hominem prudentem) XV *p. post. R* I s. XLV; Opidialis comes nyezakvpny woyth alye pozyczony *OrtZab* 529; ~ Ne *nc⟨śladujmy towarzy⟩stua luda y crola buynego, ale bøchmy s touaristua crola s⟨miernego⟩ *Ksw* cr 42; Bo ne sobe, ale naam na vszitek (*leg.* użytek) na zc⟨mø prziszedł⟩ XIV ex. *Pocz* 231; Ne vmrø, alle szyw bødø (non moriar sed vivam) *Fl* 117, 17, *sim. Pul*; Ne voczy nas na pokwssene, alle (sed) sbawy nas ode slego *Ojcz* 1—4. 6—11. 14—17; Ne cradn ymena czudzego, ale nødznim vdzelay szwego *Dek* III 10. 20. 23. 28; Ne prosz sza *slusbo ymena, alc prosz duszy sbawena *Dek* III 1. 3. 18; Iacom tegy (*leg.* tej) lanky w ⟨za⟩sstawø v Sødziwoga ne przivanł..., alc mi yø darmo dal 1403 *Piek* VI 169; Yacom ya ne kazala Bern⟨atovi⟩ ycz precz, ale sam sethl 1413 *KsMaz* I nr 1936; O ctorø zemø Machna na mø szalowala, theyesm ya weczne ne okupowal, alesm dal penødze na zastawø 1414 *KsMaz* I nr 2235; Mikolay ne krald (*pro* kradł) ani szlodzeyssztwem szil, ale werne szø obchodzil 1417 *AKPr* VIIIa 142; Marczin ... ne pchnal Yacuba wosznego w ogen any go bil, alem byl przy tem, ysze od welkey nemoczy wpadl szam w ogen 1420 *BiblWarsz* 1861 III 40; Sulyma ne gest slodzegem ..., ale gest dobry czlek yako gyni 1423 *MPKJ* II 302; Nye łocz nasz grzesznych oth szyebye, ale nasz przyłoczy k sobye *ca* 1440 *R* XXV 220; Nye moczenem ya czebie w xagy szyla piszacz, ale cza piszalo prawo y gayeni szand 1443 *TymSąd* 140; Jakom ya nye wząl Andrzegevy cabatha szylą, alle my gy wroczyl na przekazane pyenyądze 1446 *PF* VIII 18; Nye wazmysch naschich vczinkow any obliczaymi, ale *zawszde ządaymi, bichom bili *dostoymy bogu sluzicz XV *med. R* XXII 239; Ne szbyl Abramowy gego czlowieka na dobrowolney drodze..., alem sbyl swego slodzeya, kedysszem y (*leg.* ji) na drodze ugonil 1452 *RafZran* 87; Tho sza nowthno (*pro* ne iethnø 'nie raz') dzegyalo, ale sza cząsto dzegyalo *Aleksy* w. 117; Nye sznødzaycze, geszto sø s pokolenya waszego, ale (sed) boy syø kalszdi z wasz boga swego *BZ* Lev 25, 17; Nye weszmyecze viplaty od nyego, ktoris iest vinyen krwye, alc natichmyast y on vmrze (statim et ipse morietur) *BZ* Num 35, 31; Nye sø wam darmo przikazana, alc (sed) aby wszitczi byli gimi zivi *BZ* Deut 32, 47; Po takym oczczv nyc moze na thakye dzyeczy dzyedzyczstwo spasez..., ale tego oczczą... przyrodzeny szą blyszszy *OrtBr* VI 348; Jako ya nye przechowiwam ocz-

czowego gymyenya, ale czo chowam, tho chowam swogye 1468 *ZapWarsz* nr 2985; Jsche ya nye dzirszą cząsczy y bliszkosczy *Malgorzączynyey po szmarley *rącza..., ale czo dzirscha, tho dzirzą za prziwileem *ib.* nr 3099; A wszakoz nye dwa, ale geden iest Cristus *MW* 113a; Jakom go nyc sbyl w domv anym nasedl na dom, alem go zbyl na vagrodzye (*leg.* wągrodzie) przed svego oycza wrothy 1494 *ZapWarsz* nr 1755; Nye raczyz odsthapowacz, alye raczy sze mna osthacz *Naw* 150; Nye wybyeray... ywnochy z czwdnyma oczyma, alye szlwchay, yestly dobra yesth, czychyma wchoma XV *ex. R* XXV 145; Nie weszli sami w dom, ale posłali sługi *Rozm* 744; Mowi święty Augustyn, aby myto krwie Zbawiciela naszego nie grzesznym dało potrzebiznę, ale pielgrzymom odpoczynienie gotowało *Rozm* 764; Gdzież był rzekł (*sc.* Jezus)..., ktorą by śmiercią miał umrzeć, nie tako, aby tem mienił sobie śmierć krzyżową..., ale iże od pogaństwa miał umrzeć *Rozm* 773; Nie telko jego stopy było znać krwawe, ale kiedykoli szedł, tedy dwiema strumienioma krew płynęła z jego świętych nog *Rozm* 827; O tem, iże... Jesus nie przepuszczon, aby ⟨w⟩ swem odzieniu szedł ..., ale zdarto s niego *Rozm* 827; Jesus był tako wielebnego i tako łaskawego weźrzenia, iże jemu nie mogł nik⟨t⟩ źle myślić, na kogo weźrzał, ale tedy była jego krasa oddalona, bo jest jego święte lice ubito *Rozm* 833; Pilat... widząc jego niewinność, nie wybawił jego s męki, ale więcej naśladował żydowskiej nieskromności *Rozm* 844; Nie przeto pyta... Cristus, iżby nie wiedział, ale by to napisano *Rozm* 777; ~ Y przala Sara rzekącz: Nye szmyalasm syø... Y rzekl gest pan bog: Nye tak, alesz syø smyala (non est, inquit, ita, sed risisti) *BZ* Gen 18, 15; A ony rzekly: Nykakye, ale na vlyczi ostanyemi (qui dixerunt: Minime, sed in platea manebimus) *BZ* Gen 19, 2; Svaly go... Zachariaszem. A odpovyedzyawszy mathka yego rzekla: Nykakye, alye bądzyc vezvan Ian (dixit: Nequaquam, sed vocabitur Joannes) Luc 1, 60) *EwZam* 290; ~ Ne taco nemilosciwi, ne taco, alc (sed) iaco proch *Fl* 1, 5, *sim. Pul*; Ramø gich nc zbawilo gich, ale (sed) prawicza twoia y ramø twoie *Fl* 43, 5, *sim. Pul*; A wszakosz ne trze wekvgy, alc (sed) geden wekvgy *Fl* Ath 11, *sim. Pul*; Prossza svego stvorzyczyela ..., yszby mya nye ssvdzyl podlvg mych sloscy..., alye podlug svego mylosyerdzya *Spow* 3. 5; Jaco wszątо wol ne o mą viną, ale o twą 1398—1408 *BiblWarsz* 1861 III 31; Yacom ya ne oral we Wseborowe zastauc, ale w swem 1411 *KsMaz* I nr 1607; Moy oczecz ne winowath Ninocze cztirdzesanth grossy gotowich, ale bydlem 1412 *KsMaz* I nr 1834; Lanka a zapusta... nyc bili Methelske, ale Camodzenske 1423 *AKPr* VIIIa 162; Jakom ya nc pobral Pyotrowa drzewa, ale swe 1423 *ZapWarsz* nr 76; Jakom ia ne oral plugem na yego... zastawe, ale pluszyczą 1425 *ZapWarsz* nr 134; Marczin nye mal vmowy s Passzkem, aby myal zitho bracz za oborzne, ale penandze 1426 *ZapWarsz* nr 152; Daczbog ne przedal... modv *falszewigo, ale czysthe⟨go⟩ 1427 *ZapWarsz* nr 39; O cthore penødze Jacusz na myø szaloual, tichem ya gemv nye winouath na minøli swanthi Marcin, ale oth tego w rok 1427 *ZapWarsz* nr 2731; Slubuyø thwey myloszcy ne zapomynacz, alle wszendze czesez a lubosez czynicz *ca* 1428 *PF* I 481; Jakom ya ne wszanl po swey szene oszmi cop, ale cztirzy 1438 *Czrs* s. LXXXII; Paknyąlybi synow nye myal, alye (sed) dzewky *Sul* 72; Gich mocz nie od Crista, ale od anticrista *Gałka* w. 34; Mąka nye czini mączennyka, ale rzecz, o yąsz czirpy XV *med. R* XXII 245; Czlowyek ma tloczicz, yaco moze, calisdą omową o schobye y o ginem, a tho nye prze syą, alc prze oni, gisbi mogli, gego sluchayącz, polepschicz syą *ib.* 247; Goduymy ... nye ⟨w⟩ qwassye starem..., slosczy..., w slosinstwe..., alc w przessnosczy abo w nyeqwassnosczy czystoti a prawdi (non in fermento veteri..., sed in azymis sinceritatis et veritatis I Cor 5, 8) *ca* 1450 *PF* IV 572; Navczy myc... nyc przc moye dostoyenysthwo, alye prze twc vyelykye myloszyerdzye *Naw* 107; Byenya dobrze vye, komv moge lysthy bral, nyc panv ych Mykolagovy B⟨ienia⟩ wzal, alye slvdze memv XV *ex. Sl-Arch* I příl. 20; Krzywdy nyc czynycz, alc czynioną skromnye czyrpyecz XV *ex. SKJ* I 143; Szedl do nyego atholi nye przesz szadnego poszla szwego, alye... szam w szwee wlosznee personye XV *ex. MPKJ* II 318; Nye w samym chlyebye szyvye czlovyek, alye (sed Mat 4, 4) ve vsszelkym slove, chtore pochodzy z vsth boszych *EwZam* 300; Jeremiasz mowi nie o tym mycie, ale o rolcj kupieniu *Rozm* 765; Nie tego nam puści, ale Barabę *Rozm* 809.

b. *twierdzące z przeczącym* '*ale, zaś, sed, autem*': Iste testis yusch szan bil viroczil, ale palczow nye poloszil, nisch gy on wsperl 1428 *ZapWarsz* nr 289; Csom uczinil Andrzeyewy, tho za gego początbkem..., alem gemu pyenandze nyc wszal 1434 *RafPocz* 13; Jacom ya obranczyl Jacubowi dacz wyanzanye w dzeszanczy kopach w Manczymirowo dobrowolnc ymene, alem mu nye ranczyl gotowych pyenandzy 1442 *ZapWarsz* nr 555; Swyathkowye

stali, alye przeth poludnyem przisząçz nye chczyali 1446 *SprTNW* VIII 2, 39; Myey sye dobrze, dob⟨r⟩y sødz⟨a⟩, alle nye mow, by waszy balwan⟨o⟩wye bogowye byly *Błaź* 320; Chczalbym vam nyeczo povyedzyecz, czo by bylo vam uszytheczno, ale tego szam od syebye myecz nye mogą przes daru ducha svyanthego XV *med. MacDod* 35; Opyekalnyk mowy: Wyem o they zeny[e] wyenye..., ale ya nye wyem, maly thą mocz s prawa dacz gey tho wyano sz gymyenya thych tho dzyeczy *OrtVrtel* 117; Dzyeczy, czo szobye szobą (*leg.* z sobą) myely w malszenstwe, thy obudwv w[y]eszmą gymyenye po gych szobą (*leg.* z sobą) szmyerczy, ale dzyeczy, czo szobą (*leg.* z sobą) myely przed malszenstwem, czy nye mogą gymyenya myecz *OrtVrtel* 119; Timenti deum bene erit..., ale nyeboyana canes mordent 1466 *R* XXV 139; O Jesusie, ...takeś omdlał, jakoby nie miał boga ojca, ba, pochwaci sie, ale nie daj sie sromocić *Rozm* 731; Wiedz..., iżeć nie jest twoj syn, bośmy Jesusa dobrze znały, aleśmy tego nie mogły poznać *Rozm* 746; Miał ji wybawić, ale tego zaprawdę nie uczynił *Rozm* 844; ~ Kosprawyli (*pro* rosprawyli, narraverunt) my mne *zloscny bazny (*leg.* baśni), ale ne yako zakon twogy (sed non ut lex tua) *Fl* 118, 85, *sim. Pul*; Czszom røbil, tom røbil w szwem, ale ne w Iacuszoue 1400 *KsMaz* 1 nr 19; Rinarzewski wikupyl Bena... Campinimi pyenandzmi, ale nye sswimi 1403 *Piek* VI 177; Jaco Swachną yey oczecz za masz wydal, ale nye brath 1441 *ZapWarsz* nr 707; Stanislaw u Mikolaya wloka dobrowolnye przygal, ale nye po nyewoli 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20; Miszl⟨e⟩nya pokoia, ale nye vdrøcz⟨e⟩nya (ego enim scio cogitationes, quas ego cogito super vos..., cogitationes pacis et non afflictionis) *BZ* Jer 29, 11; Yako tho g⟨es⟩t nassche..., ale nye Braneczskych 1474 *Czrs* s. LXXI; Biskupowie... mieniąć grzech wrocić pieniądze w skarb, ale nie grzech zabić stworzyciela... świata *Rozm* 763; ~ Micolay yest plischy (*pro* blischy) po ssestrze oczcza swego, po *strzynye, ale ne *rodzonye, po *ssczithnye, ku trzecze czaszcy wssy Yawydzu 1427 *Zab* 538; Sunt fratres nostri clenodiales, sed non unius divisionis vlg. ale ne gedney dzelnycze 1431 *ZapMaz* 2; Usrzø gy, ale (sed) nye nynye; opatrzø gy, ale (sed) nye s bliska *BZ* Num 24, 17; Pogrzebly gy w myescye Dauidowye, ale (sed) nye w krolyowich grobyech *BZ* II Par 24, 25; Czinyl dobre w wydzenyv bozem, ale (verumtamen) nye w przespyecznem syerczv *BZ* II Par 25, 2; W Wyelką Nocz dossthathecznye czeladz nakarmy, ale nyeroskosznye (non tamen delicate) XV *p. post. R* I s. XLI; ~ Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum nyerychly alye w *momyenyw (Jac 1, 19) 1438 *R* XXII 353.

c. *oba zdania twierdzące* '*ale, zaś, sed, autem, vero*': Jaco w Iedliczi bilo nemeczke prawo, ale sginaul (*pro* sginanl) przywiley 1398 *BiblWarsz* 1861 III 23; Bøczcze vy na them to swecze na chfilø bogaczy, alle biscze vy pothem na ueky szebraly *Gn* 182a; Czy na wozoch a czi na conoch, ale (autem) my w ymenu gospodnowe wzowemy *Fl* 19, 8, *sim. Pul*; Ony zghinø, ale (autem) ty zostanesz *Fl* 101, 27, *sim. Pul*; Lsadlo (*pro* zsadlo) se yako mleco sercze gych; ale (vero) ya zakon twoy myslyl gesm *Fl* 118, 70, *sim. Pul*; Na tho bil lyst, ale mv sginøl 1421 *ZapWarsz* nr 5; Vstawyamy, aby pirwy rok przes prosthą nyemocz, ale (vero) wthory przes prawą nyemocz... byli othkladany *Sul* 73; Stal gest z dalyeka lud, alye (autem) Moyszesz przystøpyl ku czyemnoszczy *BZ* Ex 20, 21; Raczyly (*leg.* ręczyli) kto kogo, czo gy ozalowano o glowa albo o czyaszkye rany, a nye postawyly go ku prawu, tedy ten porancznyk mą zayn zaplaczycz wargelth..., ale o ranv acz o czyaszkye, poracznyk ma zaplaczycz polowyczą wargeltho (*pro* wargelthv) *OrtKal* 306; Thocz boli, kyedi chłop kygyem glowa goly, ale barszyey boli, kyedi myla gynszego woly 1460 *PrzBibl* I 187; Prorok w duchu ku apostolom molwy, alye vbogy lyud nyeplodnø czerkyew myanuye *Pul* 112 arg.; Obyeczną gym zyemyą ⟨dal⟩, ale nąm wyeczną obyeczal XV *ex. MacDod* 140; Tako ony lyąknawschy szye vroczycz do domow, alye plakaly szyedząçz pospolv v studnye (redire non audebant domum, sed ad fontem simul residentes flebant) *Rozm* 123; Dawno Judasz odstał od miłego Jesucrista..., ale co uczynił potajemnie, to juże jawnie chce ukazać *Rozm* 761; A przeto kto mnie tobie podał, czuż Judasz i lud żydowski, więcej zgrzeszył niżli ty, bo oni s prawej złości uczynili, ale ty bojąc sie cesarza a też nie wiedząc czynisz i osądzasz mie nie twoją mocą i wolą *Rozm* 813; ~ Møsza krwawego y zglobliwego szadacz (*leg.* żadać) se bødze gospodzin, ale ia (ego autem) w mnoszstwe miloserdza twego *Fl* 5, 7, *sim. Pul*; I dusza moia zamøczona iest barzo, ale (*Pul*: a) ti, gospodne, dokød (sed tu, domine, usquequo)? *Fl* 6, 3; Mowø pocoy s blisznim swogim, ale (autem) zla w serczoch gich *Fl* 27, 4, *sim. Pul*; Bog moy c[... moy, ale ya slug⟨a⟩ deus meus ipse est dominus meus, ego vero servus XV *med. MPKJ* V 425; Wyessyelenye biwa zewnątrz, ale radowanye wnątrz XV *med. R* XXII 247; Slauily

sinowye israhelsci... swyøto przesnycz... w wyelykem wyesyelyv..., ale nauczeny y kaplany w gødzbye (Levitae quoque, et sacerdotes per organa) *BZ* II Par 30, 21; Mam mocz nath luczmy dobremy, alye vyaczey nade szlemy *De morte* w. 216; Then thwoy gnyew wschiczko sthworzenye... poznąlo..., ale wyąnczey krzeszyany XV *ex. MacDod* 138; ~ Było na wysszem piętrze piekła jedno miasto..., w ktoremże były dostojne dusze albo namienione ku krolestwu niebieskiemu, ale do stąpienia Jesucrista (in quo erant animae predestinatorum usque ad Christi descensum ad inferos) *Rozm* 395.

d. *oba zdania przeczące 'sed'*: A nye chczelisce wnidz, ale nye wyerziliscze k rzeczi pana boga naszego. Szemraliscze w stanyech... y rzeklisce (et noluistis ascendere, sed increduli... murmurastis) *BZ* Deut 1, 26.

e. *pierwsze zdanie z odcieniem koncesywnym 'a jednak, jednak(że), a przecież, a mimo to, ależ, attamen, tamen, vero, sed'*: Często wyboyowaly mø odc mlodosczy mogey; ale (etenim) ne mogly mnc ostaczy *Fl* 128, 2, *sim. Pul*; Szczygal gest syny izrahelskye, alye (at) ony bily wiszly *BZ* Ex 14, 8; Kaszdacz panna po lyczku rvmyana, ale patrzay, bycz byla domowa 1466 *R* XXV 137; Nijednej winy na nim nie mogę najdź, o ktorą by miał umrzeć, ale uczyni⟨l⟩li co przeciw wam..., gotow jestem jego pokaźnić *Rozm* 814.

2. *nawiązuje nowe zdanie do poprzedniego kontekstu 'ale, zaś, jednakże, sed, tamen, autem'*: A tesze sziin boszy gestcy on nam byl dzan. Alle kakecz tho dzeczøthko gest bilo? *Gn* 3a; Thy takesz na kryszu musisz vmrzecz gakoczesm ga vmarl byl. Alle gynakocz gest nasz Xpt mily møczon byl, a gynako svøthy Pothr *Gn* 177b; A p⟨re⟩s tocz nasz Xt mily na ('nie') chczalcy gest on tego byl, abycz svøty Gan vøcze møkø cirpal byl. Alle by thy tako rzecl, ysze kegdycz svøty Gan gestcy on byl møkø cirpal? *Gn* 178a; Vczyny gospodzyn sød nyszczotnym a pomstø vboghym. Ale (verumtamen) prawy ch⟨w⟩alycz bødø ymø twoye *Fl* 139, 14, *sim. Pul*; Ale priszedwsi modlila są rekacy at illa venit et adoravit eum dicens XV *in. R* XXIV 71; Ty vczinky czinycz gest bicz my⟨lo⟩syerdnim czyelnye. Ale duschne są gync, takye syedm XV *med. R* XXII 240; Mowi w pyesny panna Maria: Laczne napelnyl dobrego a bogate puszczil prozno. Ale cze sprawyedliwoscz przes myloszczi gest vcrutnoscz..., przeto mowy...: Blogoslawyeny milosyerdny *ib.*; Y myasta onego da'em Rvbenovi a Gadovi. Ale (autem) gynø czascz galaadskø... oddalem pol pokolenyv Manassowv... Ale (quoque) Machirowi dalem Galaad *BZ* Deut 3,13—5; Nyktey nye dotknøl syø..., bo syø bal... Saulowa zaprzisyøszenya. Ale (porro) Ionatas nye bil slisal tego, gdisz ocyecz gego zaprzisyøgl lyvd..., y dotknøl w myod *BZ* I Reg 14, 27; Y roznyewal syø pan barzo na israhelski lyvd... Ale (sed) any on Iuda ostrzegal przikazanya pana boga swego, alc (verum) chodzil w blødzech *BZ* IV Reg 17, 19; Ale isze (igitur cum) bil Tobyasz na bodze smyercy poszødal..., y zavolal k sobye sina *BZ* Tob 4, 1; A przymaly gy ... za prawo, tedy ten ortel ma myecz mocz. Ale layąly gy, tedy mvszą sz nym do wyszego prawą *OrtKal* 298; Czokoly by thą pany oddala..., tho nyc moze myecz podlug prawa moczy, iako gest prawo. Ale gdysz brath they panyey mowy..., tedy gest on blyszy dokazacz obrona tego gymyenyą y myecz, nyszly gey masz (*leg.* mąż) podlug prawa *OrtKal* 313; Moy namyleyschy, wszayawczam (*pro* wszyawyam), ysz czya w wszelka godzyna, myly, wspomynam. Alc *recz myedzy namy gyesth nemala, przetho ysze myloscz gyesth w szobye wyelmy dzywna 1447—62 *Zab* 544; Nie wierzy⟨cie⟩li, iżem ja w mem ojcu a ociec we mnie? Ale prze ty istne uczynki wierzcie (non creditis, quia ego in patre et pater in me est? Alioquin propter opera ipsa credite Jo 14,12) *Rozm* 562; By był miał skruszenie a prawą spowiedź, bog by był jemu ten grzech odpuścił... On ale szedszy i obiesił sie *Rozm* 762; Słudzy Pilatowi poczęli mowić naśmiewając sie jemu, rzekąc: Otoż ci korona twego krolewstwa dostojna, czyńże sie krolem miedzy wami. Ale miły nasz zbawiciel Cristus nie odpowiedział im ni jednego słowa, ale wszystko śmierno cirpiał *Rozm* 829; O dobry uczynek cię nie kamienujem, ale o uwłoczstwo czci boskiej, iże ty będąc człowiekiem działasz sie bogiem. Ale nie uwłoczył bostwu pan nasz miły Jesus Cristus *Rozm* 838; ~ Potem sinowye Helen...: Supha a Iemma... a Hamal... Sinowye Ether: Iephone a Phaspha a Ara. Alc (autem) sinowye Ola: Aree a Anihel *BZ* I Par 7, 39.

3. *spaja przeciwstawnie zdania nierównorzędne 'ale, zaś, jednakże, sed, tamen, autem'*: Acz nesmerne gesm rozumal, alc pow⟨y⟩szal gesm (sed exaltavi) dusza moyø *Fl* 130, 3, *sim. Pul*; Dobrzy mnyschzy..., kthorzy zywoth dobry mayv, acz mą kosza posznayv, alye sza yey nye lakayv *De morte* w. 413; Pilat rzekł: ...Nie chcecieli jego puścić jako niewinnego, alc puśćcie albo darujcie świętemu dniu już ku śmierci osądzonego *Rozm* 807.

4. *w połączeniu z zaimkami, przysłówkami i spójnikami*: **a.** ale i: Pamyøcz czczącz... dzewicze Mariey... y... Ihu Crista, ale y blogoslawyonych apostolow 1424 *Msza* III 53; Pane, my slugy twoy, alye y lud twoy szwąnty *ib.* 59; Ale y tesz quinimo XV *p. pr. R* XXIV 72; Gotow cyesm gydz nye telye w cyemnyczø, alle y we smyercz prze ymyø Ihezv Cristusowo *Błaż* 321; Potem wrotny: Sellum a Achim, Telmon a Achimam a bracya gich, ale y ksyøszøta (et frater eorum Sellum princeps) *BZ* I Par 9, 17; Nye thelko nyeprzygiaczyel przepomozon bywa myeczem, ale y posluzenym (non semper gladio, sed saepe servitio vincitur) XV *p. post. R* 1 s. XLI; W nyemoczy *gessthesz nye thelko syn, ale y sluga ⟨w⟩ nyemoczy *ib.* s. XLVII; ~ **b.** ale jeszcze: Ale gesce et adhuc XV *in. R* XXIV 73; ~ **c.** ale też(e): Tenczy ma mecz varø kresczyganskø, a ne telko skutkem, alle tesze y szerczem *Gn* 171 b; To tego dla obyatowanye sluszbi naszey, ale tesz wszystkey czelyadzy twey proszymi, panc 1424 *Msza* III 54; Thysz nye tylko gnycw krola nyebyeszkyego vblogala, alye thesz z nycba gy zwabila *MW* 61 a; Xpus nye telko w zydowstwye, ale tesz we wszech krayoch zyem... znan yest *Pul* 75 arg.; A takoż nie telko wzgardzon, ale też naśmiewan *Rozm* 801; Nie dosyć było... szatanowi, iże biczował ciało zwnątrz, ale też poduścił żonę jego, aby wnątrz drażniła jego serce *Rozm* 823; ~ **d.** ale tylko: Nye masz myecz any chwalycz balwana zadnego, alye thylko tego boga w throyczy gyedynego *Dek* III 13; Sinowye, gdi zyw oczecz, wlostney pyeczanczi abi nye pozywaly, alye *thiko oczczowskey (dumtaxat sigillo paterno) *Sul* 7; Zeby syø swadzbili s kim zechczø, ale tilko lvdv s swego pokolenya (tantum ut suae tribus hominibus) *BZ* Num 36, 6; Mowi nie o kupieniu rolej, ale telko o mycie *Rozm* 765; ~ **e.** ale weźda: Pomocz gych zwyotszeye w pyeklye od slawy gich. Ale wezda (verumtamen) bog odkupy *dusze moyę od ręky pyekla *Pul* 48, 16; ~ **f.** ale wszak(oż): Przeto baly syø cy iscy lyvdze boga, ale wszakosz (sed nihilominus) takesz y swim modlam syø klanyały *BZ* IV Reg 17, 41; A on bił... myedzi trsyemy drugy⟨mi⟩ wiborni a ksyøszø gich. Ale wszako (verumtamen) ku trsyem pyrwim nye doszedł gest *BZ* I Par 11, 21; Alle vszak verumtamen (verumtamen ad infernum detraheris Is 14, 15) 1471 *MPKJ* V 90; ~ **g.** ale wżdy: Nye bødze wynyen gensze bi gi uraszył, alye wszdy abi (ita tamen ut) gego roboti a gego nakladi na lekarze ma gemu wroczycz *BZ* Ex 21, 19; Strona, yaszch pozwala, dzedzyni ziscze, alye wszdi (nihilominus) pyenyandze pozwaney stronye wroczywszy *Sul* 7; Nie przęć sie, iże ty mowisz, iże ja krol jestem, ale wżdy nie przyszedłem ja krolować czaśnie *Rozm* 783; ~ **h.** ale zaprawdę: Owa merne poloszil ies dni moie; ...Ale zaprawdø (verumtamen, *Puł*: a wszakosz) wszelika prosznoscz prokni (omnis) czlowek sziwøczi. Ale zaprawdø (verumtamen, *Pul*: a wszako) w obraze przeszedł czlowek *Fl* 38, 8—9; ~ **i.** acz nic ale '(*bo*) *chociaż, przynajmniej, saltem*': Szlutuycze szyą nad namy, acz nycz alye vy, krzeszczyanyą, przyaczele naszy *Gn* ap. 2a; Zadni pocorni nye gest przes nądze, acz niczs ale smyech ss nyego walayą any go... dbayą XV *med. R* XXII 245.

II. *partykuła 'przynajmniej, choć, saltem'*: Ale saltim *ca* 1428 *PF* I 492; Ale saltem XV *med. SKJ* V 272; Po wszech drogach byegała..., abi ale z daleka gy gydøcz, mogłołybi to bicz, op[r]atrzila ('zobaczyła') (ut procul videret eum, si fieri posset, venientem) *BZ* Tob 10, 7; Chczely mv lysth sz ręky wszącz..., eszby ale posznali malo, czo by na thim łyscze stalo *Aleksy* w. 231; Zaszyczyesz (*leg.* zażżycież) my szvyeczka alye, mogy myły *przygyadzelye *SkargaPloc* w. 89; Ach, myły lvdze, zazyce my ale svecze *SkargaWroc* w. 64; Przynieśli przedeń wszytki niemocne prosząc jego, aby sie ale mogli dotknąć podołka odzienia jego (ut vel fimbriam vestimenti eius tangerent Mat 14, 36) *Rozm* 352; Zaprzysięgam was..., abyście... prosili mistrza waszego..., aby mi ale tego użyczył, abych s nim używała tej Wielikonocy w Jerusalem *Rozm* 506; Dziewica... Marja... rzekła...: Nadziewacie sie, abych ji jeszcze żywego nalazła, iżbych ale bieżała i uźrała ji umirając (vadam tamen, ut saltem cernam morientem)? *Rozm* 695; Marja poczęła... narzekać...: O moj synku namilszy, ucieszy swą matkę żałostną, abych cię ale mogła jeszcze jedno uźreć *Rozm* 697; ~ *dubium*: Novo ale (nusper tamen) pod *łatym Boszego Narodzena MCCCCXXII osmego dyna (*leg.* dnia) ckxaszycza (*leg.* księżyca) lutego... w mescze ploczskem rzeczony Jan chodzył 1474 *Zab* 540.

Aleć 1. *spaja przeciwstawnie*: **a.** *zdanie przeczące z twierdzącym 'ale, sed'*: A tesczy onyne szø były spały, allecz ony szø były czuły *Gn* 176 b; Niektorzy mowili: ten, a drudzy: ni[e]kakiej, aleć podobny jemu jest (alii dicebant: Quia hic est. Alii autem: Nequaquam, sed similis est ei Jo 9, 9) *Rozm* 420; Nie jesteśmy tacy, abychmy kogo niewinnie jęli..., aleć pewno wimy, iż jest złodziej *Rozm* 770; Drudzy rzekli: Nie jest

czarnoksiężnik, aleć ma ojca Żyda (sed Hebreus quidam pater eius) *Rozm* 139.

b. *zdanie twierdzące z przeczącym 'ale, zaś, sed, autem'*: O gichsze møcze vele bich mal vam pouedacz, allecz thø to chwylø ne czasz gest tego tho vyslouicz *Gn* 171b; Ya thwoy szynek marnotrawny..., szal my thego, yszem czya gnyeval, aleczem szya nye othrzekal *SkargaPłoc* w. 88; Pilat odpowiedział:... krzyżujcież, ałeć ja na nim nijednej winy najdź nie mogę *Rozm* 838.

c. *dwa zdania twierdzące 'ale, zaś, sed, autem'*: Dzeczøthko... f gaslach gestcy ono bilo przeth svø milø mathkø plakalo, allecz f krolefstwe nebeskem [p]przed svøth⟨y⟩my angoly gestcy szø ono bylo [s]smalo *Gn* 4b; Genszecz gest byl barszo mødry a f bogu moczny tako, iszcy Rymane szøcz gy ony sza boga bily mely, allecz on f svem szerczu [g]gestcy szø on byl rosmyslil, yszecz on mal gesth vmrzecz bil *Gn* 5a; Polcrzecza (*pro* poltrzecza) stha lath f ragu (*leg.* raju) byl, allecz on na gego obliczu gestcy szø on barszo mlody vydzal byl *Gn* 184b; Bocz sye sda yako pravy volek, alyecz yesth *chitrzi pacholek *Satyra* w. 26; Iacz vodą krczą vas, [a wszakosz] alyecz przyydzye mocznyeyszy (veniet autem fortior me Luc 3, 16)..., then vas okrczy w dvchv szvyathym *EwZam* 299; ~ Thak dawno roszlewągya krew luczką marno, allecz dzyschą wyanczey pewno XV *ex. MacDod* 140.

d. *dwa zdania przeczące 'ale, sed'*: Sbiluto non expurgauit se..., alecz iemu ia ne przigánam 1419 *TPaw* IV nr 3396.

2. *nawiązuje nowe zdanie do poprzedniego kontekstu 'ale, jednakże, sed, tamen, autem'*: Gebal gestcy tho ona bila posznala, yszecz dzeuicza gest bila porodzila..., a tako vøcz ona velikiim gloszem gest bila bogu chualø dala. Allecz Salomee gestcy ona temu tho bila ne uerzyla y chczala szø gest ona... dothknøcz tego to mastha byla, tedy... røcze szø ge bylc usch[ch]le. Allecz svøty angol gestcy szø ge byl vkaszal a rzekøcz ge tako..., ysbi szø ona ge dzeczøthka bila dothknøla *Gn* 4a; A takeszcy svøczy appostoli szøcz oni tho byly czynily. Allecz nauøcze swøty Barthlomeg gest on tho byl czynil *Gn* 172b; Gestcy gy on byl... v on gorøcy oleg frzuczil. Allecz on s boszø pomoczø gestcy on sz nego pres urasza viseti byl *Gn* 180b; A... ony ludze... søcz ony bily f grob vesrzely a nixecz (*leg.* nice-ć) ginsego thamo ne søcz ony bily nalesly, gedno pelen grob manny bose, tocz gest chleba nebeskego. Allecz gego dusyø svøcy angely pospolu s czalem szøcz gø (*leg.* ją) ony byly do nebeskego krolefstwa donesly *Gn* 181b.

3. *dubium*: Nye ostawyø czyø tam, alecz napelnyø (*pro* alez?; nec dimittam, nisi complevero), czsokolyczyem rzekl *BZ* Gen 28, 15.

Alećby 1. *spaja przeciwstawnie 'ale, sed'*: Velyke by tho miloserdze... bilo, isze gdisbicz nasz Xpt mily... clouekovy... poslalcyby mu on na pomocz gednego angola svątego; alleczbi tho geszcze vøthsze milos⟨er⟩dze... bylo, abycz mv on fszythky svøthe angoly na pomocz poslal; alleczbi tho geszcze naduødse (*leg.* nadwiętsze) milos⟨er⟩dze... bilo, ise gdisbicz on sam... k nemu nauedzil *Gn* 181a.

2. *nawiązuje nowe zdanie do uprzedniego kontekstu 'ale, zaś, jednakże, sed, autem, tamen'*: Teszcy nasz tutha dale naucza, abichom nasz szyuoth czystho y tesze f svątoscy ch[w]ouały. Alleczby nektory clouek medzy namy tako rzecł: ysze gacz (*leg.* jać), dze, ne mogø bycz swøth *Gn* 172a.

Ależ I. *spójnik*: **1.** *spaja przeciwstawnie 'ale, sed'*: Tha pany przeczyw themu ...nycz nye rzekla..., alesz po szmyerczy yego przyszla przed gayny szad *OrtMac* 83; Tem czasem nie możecie odzierżeć, ależ przydzie on duch prawdziwy (cum autem venerit... spiritus veritatis Jo 16, 13), ten was nauczy wszytkę prawdę *Rozm* 572; Dziewica Marja... wielekroć padając omdlała, ależ ją ty siostry, ktory były s nią... dzierżały, iże jej nie dały na ziemię paść *Rozm* 698.

2. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'aż, (do)póki nie, quoad, donec'*: Yensze trudy czyrpyal beszmyernye, yeszczecz byl nye przyszpial zawyernye, alesz sząm bog z marthwych wsthął *Bogur* DE; Szyrothy. . nye moga przyczysznacz, aby odpowyadały komu przed prawem, alesz gym bądze dwanasczye lath *OrtMac* 113; Szatan... związan jest w piekle i nie będzie odwiązan, ależ przydzie antykryst (religatus est... in diebus antichristi solvendus) *Rozm* 198; Dotknąwszy sie kto... nieczyste rzeczy, pirwej nie jedli, ależ sie umyli (nisi loti non comederent) *Rozm* 208; Nie wierząc temu Żydowie, aby on był ślep a przeźrał, ależ wezwali jego rodzinę (non crediderunt..., donec vocaverunt parentes eius Jo 9, 18) *Rozm* 421; Cristus... zaćmił oczy... Judaszowi, iże jego nie poznał, ależ kiedy on chciał *Rozm* 624; Nie mogł odpowiedzieć rychło przede krwią, ależ pirwej krew pociekła z jego świętych ust, toż dopiro przemowił *Rozm* 683; Nikt ni ma osądzon być, ależ nań będzie żałowano *Rozm* 791; ~ Mieszkajże tam, ależ (donec) cie ja wzowę *Rozm* 89; Siedzieli... aże do zarania, ależ (donec) sie zeszło ono pogaństwo *Rozm* 91; Jesus... począł prosto stać a chodzić... nie podług obyczaja po-

spolnych dzieci, iż pirwej poczną łazić... a częstokroć padną na ziemię, ależ (donec) sie im kości utwirdzą *Rozm* 98; Rzekł pan panu memu: Siedzi na prawicy mojej, ależ (donec Mat 22, 44) podłożę nieprzyjaciele twoje podnożek nogam twym *Rozm* 416; Ale jedwo wrzucił na sie suknię, aże ji poczęli ciągnąć, ależ potem wzdział swoje ręce w rękawy *Rozm* 827.

3. *wprowadza zdanie warunkowe* **a.** *'jeśli nie, nisi'*: Alesz (*Puł*: alysz) gospodzyn strz⟨e⟩dz bødze masta (nisi... custodierit), we prosznoscz czynø, gysz strzegø gego *Fl* 126, 2; Ktorykole chcze zbawon bycz, przede wszym potrz⟨e⟩byszno gest, aby dzerszal krzesc⟨y⟩anskø werø. Iøsz alesz (quam nisi) wszelky s pelna y neporvszne zachowa, krome wøtpena na w⟨e⟩ky zghyne *Fl* Ath 2; **b.** *'chyba że, nisi'*: *W swej (*pro* k swej?, *rp.* wsey) sekci⟨e⟩ albo zakonu nikogo nie przyjęli, jedno ależ rok służył (nisi sub anni probatione) *Rozm* 182.

4. *dubium*: Vye alesz Vlian, Pyotr y Maczk, ysz szly luthi 1471 *CyzKłob* 443.

II. *partykuła 'przecież'*: *Iżebyli wiedzieli, ktorego sie czasu to miało stać, nic leżeliby (*rp.* nyely by) tamo, aleby ależ na ten czas przyszli (ad certam horam convenirent tantum si sciretur) *Rozm* 255.

Ależby *wprowadza zdanie*: **1.** *czasowe bezpośrednio następcze 'ażby, (do)pókiby nie, donec, quoad, antequam'*: I odpovyedz by wszyął od dvcha szvyathego nye vyrzecz szmyerczy, aleszby pyrvey vyrzal Cristvsa (nisi prius videret Luc 2, 26) *EwZam* 294; Simeon... ni miał umrzeć, ależby uźrał swoima oczyma Jesu Crista narodzonego z dziewice Marje (quod in carne deum suum foret hic visurus, antequam per mortem foret a vita discessurus) *Rozm* 78; Muszęli cirpieć, aby przez zasłużenie męki mej wszyscy zbawieni byli, a gdy sie to stać nie może, aliżbych pił ten kielich, czuż ależby mię umorzyli, stani sie wola twoja *Rozm* 604; Święty Piotr... zaprzysiągł sie nie jeść ani pić, ani spać, ależby wzwiedział, iżby mu ten grzech odpuszczon *Rozm* 700.

2. *warunkowe 'chyba żeby, wyjąwszy żeby, nisi'*: Aleszby wsznan nisi noveris XV *p. post. PF* III 290; Szadny nye mosze thy znamyona dzyalacz..., alyeszby byl bog sz ⟨n⟩ym (nisi fuerit deus cum eo Jo 3, 2) *EwZam* 305; Jako sie może człowick narodzić, będąc star, ależby mogł zasie wnić w żywot swojej matki i narodzić sie? *Rozm* 237; Nie może człowick nic odzierżeć, ależby mu z nieba ⟨dano⟩ (nisi fuerit ei datum de coelo Jo 3, 27) *Rozm* 240.

Ali I. *spójnik*: **1.** *spaja przeciwstawnie 'ale, sed'*: Iacosmi bili pos[i]li (*leg.* pośli) Woczechomi (*pro* Woczechowi) v czasz przet godi do woytha z Buku, izbi pokazal *twardocz *staroczinø na yego czansczi Negolewa i gotow ye bil vicupicz, aly iaco to swatczø, v czasz s[a]lal 1401 *Piek* VI 44; Rudda nye othworzila szye na roly... woytha, aly othworzila szye na roly claszthorney 1436 *SKJ* III 332.

2. *nawiązuje nowe zdanie do poprzedniego kontekstu 'ale, sed'*: Kristus... rzekł ku swem zwolenikom: Kiedym was słał przez moszny, przez toboły..., azali wam czego niedostawało? A oni rzekli: Wszegośmy dosyć mieli. Ali już kto ma mosznę, weźmi i tobołę (sed nunc qui habet sacculum, tollat... peram Luc 22, 36) *Rozm* 638.

3. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'aż, (do)póki nie, donec'*: Iakom ya ne mal dzewcze mey vosza ani con⟨a dacz⟩, ali na mego conca smerczy 1424 *KsMaz* II nr 237; Owa dziecie moje miłe..., trści pochwiwającej sie nie złomi..., ali wykaże ku wycięstwu swoj sąd (donec ciciat ad victoriam iudicium Mat 12, 20) *Rozm* 329.

II. *partykuła uwydatniająca kres w obrębie okolicznika czasu 'aż, usque ad'*: Jakossny (*pro* jakosmy) my vycthnaly y rosdzyelyli Anna s B[b]arbara..., rolamy..., lassy, borrmy aly do waczyerzina (*pro* maczyerzina) syvotha 1499 *ZapWarsz* nr 1831.

Alibo 1. *spaja synonimiczne człony alternatywy 'czyli, sive, vel'*: Sampyerz alybo strona pozwana *Sul* 7; Wozni pod sbawyenym alybo straczenym vrządv (sub poena officii)... procz przykazanya sądzego... wszy zakonnich nagabacz alybo przeczywko gym pozwv czynycz nyc ma smyecz (villas religiosorum vexare aut contra ipsos citationem facere non praesumant) *Sul* 9; Gdi nye stanye alybo nye bandze zastawcze (obligatore non existente vel deficiente), kaszdi gego przyrodzoni... vczinycz ma yawnye..., ysz rzeczona dzedzyna... gest zastawyona *Sul* 35; Paknyąlibi nye dbal alybo zamyeszkal (non curaverit vel neglexerit)... przerzeczonego czynycz swyadeczstwa, od wszego prawa... ma bicz odpadlym *Sul* 36.

2. *spaja niesynonimiczne człony alternatywy 'albo, lub, czy to – czy to, już to—już też, bądź to—bądź też, vel, aut'*: Dzedzinnich rzecz sandzicz nyc bandze mocz na dworze, alysch przed oblyczneszczą krolową alybo namnyey szeszczi riczerzow (in praesentia regis vel ad minus sex baronum) *Sul* 8; Prze rzecz przyrodzonego alybo slugy swego (propter causam consan-

guinei vel familiaris) paan sz bakem... przydancz do sandv, wyną pyancznadzescza ma bicz skaran *Sul* 9; Kyedi kto sand sgwalczi alybo go nye czczancz myecz alybo nosz w szandze wymye sz nozen (iudicium violans et gladium evaginans) *Sul* 10; Vranyl oon alybo zabigc (si vero vulneraverit vel occiderit)..., ranyenemv rani a dzeczem glową zabithego zaplaczicz bąncz przyczisznoon *Sul* 16; ~ Wdowa... w szeszczi lyath rzecz pocznye, alybo pothem smvdą prawo straczy (vidua infra sex annos... quaestionem inchoabit) *Sul* 12; *Opyekaldnyk syrothą daw za mązz a gey czansez gymyenya daw za possag, za osthathek we trzy lyatha y w trzy myeszancze bąndąncz z mązzem nye pozowyely, pothem opyekadlnykowi straczy alybo zalobi rvszicz nye bąndze mocz (si pro residuo infra tres annos et tres menses existens cum viro non provocaverit, deinceps tutori quaestionem movere non poterit) *Sul* 12; ~ *pozornie alternatywa, w rzeczywistości związek łączny* '*i, zarówno jak, et, vel*': Poszywayanczi alybo pozwani (citans vel citatus) moze ymyecz swego mowczą lyvbo rzecznyka *Sul* 7; Kaaszdi czlowyek, kthoregolye staadla bądącz alybo czczy (cuiuscumque sit status et conditionis), mozze y yma myecz swego przyprawczą *Sul* 24.

3. *dwuznaczne*: Isz mø ne mal nigdi poszwacz, alisbi yednaczom opowedzal..., ne mal Marczina poswacz alibo gednaczom opowedzecz 1410 *Czrs* 33.

Cf. **Albo**

Alibož *spaja synonimiczne człony alternatywy* '*czyli, sive*': Kaaszdi czlowyek... mozze y yma myecz swego przyprawczą... alyboz rzecznyka (suum advocatum, ...seu prolocutorem) *Sul* 24.

Cf. **Albož**

Aliby *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze* '*(do)pókiby nie, donec, quoad*': Jacom ya ne myal poziczicz Climontowy pyaczy kop, alibi my dal lysth xazy na sya y na swe dzeczy 1446 *ZapWarsz* nr 779.

Alić 1. *łącznie* '*i oto, et ecce*': Yako vmarly alycz zywy (*R* XXV 258: atoczsmi sziwi) quasi morientes et ecce viuimus (II Cor 6, 9) XV *med. SKJ* I 73; Vszrza madrzy thego szwyatha, ysz dobra boszką othplathą: chovaly thv zyvoth szwoy czaszno, alycz gych zyrcza (*leg.* sirca) nath sloncze yaszno *De morte* w. 430.

2. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze* '*aż, (do)póki nie, donec, quoad*': A oni są nic wzwiedzieli, alić na nie potop przyszedł (et non cognoverunt, donec venit diluvium) *Rozm* 485; Piotr... pirwej nie czynił... pokuty, alić wyszedł *Rozm* 693.

Aliment *cf.* **Element**

Aliż(e) I. *spójnik*: **1.** *spaja przeciwstawnie* '*ale, sed*': Z yutra weszol nikt ne bødze, alysz gdi za stolem szødze, tosz wszego mislena zbødze *Słota* w. 15; Pozwany... chitroszczą, tedy nye mayą odpowiedacz, alysz gdybi bili pozwany dowodnye podlug vrządv przed nas abo naszego sadzą, tedy mayą odpowiadacz (sed citati legitime, ... coram nobis vel iudicibus nostris respondebunt) *Dział* 50.

2. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze* '*aż, (do)póki nie, donec, quoad*': Non traxit subagazonem, alisz doygral 1386 *HubeZb* 60; Sed eciam ad regem celestem ullus poterit intrare, nisi sit vestitus in anima alis bødze gego dusa odzana *Gn* gl. 164a; Any se obroczø, alisz zginø (donec deficiant) *Fl* 17, 41, *sim. Pul*; I asz do postarzena y starosci, bosze, ne ostaway me, alisz zwastuiø (donec annuntiem) ramø twoie pocolenu wszelikemu *Fl* 70, 20, *sim. Pul*; Jensze trudi czirpal zawerne, yescze bil ne przespal zazmerne, alis sam bog z marthwich wstal *Bogur* BCF; Iaco mi Czibek ne movil o ten con, aliszem gi vicupil s salogi 1403 *Piek* VI 172; Iaco ya Ondrzeya drzewey ne pobral..., alisz mi pirwey prawo obrøczil Ondrzeyem 1407 *KsMaz* I nr 969; Iacom ya ne slubil... viprauicz s røcogemstwa o czaicza (*leg.* ciążą), alisz ten rog (*leg.* rok) przidze 1422 *ZapWarsz* nr 30; Pani Yadwyga pirwey ne poswala pana Dobka o rankoyemstwo y o zachod, alysch straczyla do Lypniczskego penandze 1423 *AKPr* VIIIa 156; Gdze zak swanczoni albo caplan bilbi zabith..., vrzanth (*leg.* urząd) sluzbi bozey nye ma bycz przes kaplani czinyon, alyszs (quousque) wynowaczecz xandzv byskvpovi bandze podan *Sul* 4; Nye bądze mocz oney szwey rolcy, alysz yą vykopa (nisi... exstirpaverit), szobyc rvszicz *Sul* 80; St[o]worzil gess naas, panye, ku tobye, a przeto nyespokoyno gest nasche syercze, alisz otpoczinye w tobye XV *med. R* XXII 242; Nyzadni czlowyek k nym przicz nye moze, geno alisch syedm smertnich grzechow zzuge (*leg.* zzuje) sssyebye XV *med. R* XXII 248; Nye puszczyø czyø, alysz (nisi) myø poszegnasz *BZ* Gen 32, 26; Nye wyerzilam tim..., alyzem (donec) sama przisla *BZ* II Par 9, 6; Ja zadam (*leg.* żądam), aby odtand nye posedł, alysz my zaplaczy *OrtKal* 314; Ale stoyacze gymyenye, yako dzyedzyna, nye mosze wszdacz, alysz szam oczwyszczyc bandze podlug prawa *OrtVrtel* 119; Nye mayą obyadvaczy any tez vyeczerzaczi, alyz pyrzve przed thym paczyerz yednącz ⟨zmovyą po⟩ obyedzie (prandium... et cena non nisi premissa semel dominica oratione sumatur) 1484 *Reg* 711; A zadny nye ma od-

chodzyczi od onego trupa albo od sluzby, alyze sye msze dokonayą (donec missarum fuerint celebrata... non recedant) *ib.* 720; Nie ma bicz puszczon na zadne rąkoiemsthwo, alis (donec) zapłaczi piąthnaszcie kop winy 1498 *MacPraw* VI 273; Nye nalaslem (*sc.* sobie miłej), alysch nynye nalaslem ya k swey luboszczy XV *ex. Zab* 444; Ne weszmyesz thych kssøk, alysz my trzy wyerdunky dassz XV *JA* XIV 506; Ociec moj nie chce nikomu otworzyć krolewstwa niebieskiego, aliż sie ja dam naprzod umęczyć *Rozm* 503; Od tego czasu mej męki nie uźrycie mego oblicza, aliż ku sądowi pośledniemu przydę *Rozm* 508; ~ Mroczek ne m⟨al⟩ vosza any cona dacz dzewcze svogey, alisze na concz⟨u⟩ svogey smerczy 1424 *KsMaz* II nr 237; ~ Pani Klichna... byla w dzerszenyv dzedzini v Wanczkowicz, alysz sye latoss Budek w tø dzedzinø mocza ssilø wwansal (*leg.* wwiązał) 1400 *SKJ* III 190; Sødz na prawyczy moyey, alysz (donec) poloszø neprzyiaczele twoye podnoszek nog twogych *Fl* 109, 2, *sim. Pul*; Alys wschitką twarz zlzamy zmoczil usque ad ⟨suf⟩fusionem vultus (stetitque cum eo et conturbatus est usque ad suffusionem vultus IV Reg 8, 11) 1471 *MPKJ* V 46; Ktho moze czyebye dosthoynye przyancz, alyz gy thy dostoyno szam vczynysch kv przyanczv *Naw* 116; Ktora niewiasta mający pieniędzy dziesięć a straciłaby jeden pieniądz, aza nie zaświci świece... a miłościwie szuka, aliż (donec Luc 15, 8) ji najdzie? *Rozm* 385; ~ *dubium*: Eciam cum puer oziwe (*leg.* ożywie), eciam aliszø (*pro* alisz syø?) vecze (*leg.* wywiedzie 'oczyści') *ca* 1440 *R* XXV 241.

3. *wprowadza zdanie warunkowe* **a.** *'jeśli nie, nisi'*: Alysz gospodzyn wczyny dom (nisi... aedificaverit), po prosznoszcy dzalayø, gysz czynø gy *Fl* 126, 1, *sim. Pul*; Alysz (*Fl*: alesz) gospodzyn strzecz będze myasta (nisi... custodierit), w proznoszcz czuyø, gysz strzegø yego *Pul* 126, 2; ~ **b.** *'chyba, nisi'*: Taczy od zloszczy nye mogą bycz wzczągnyeny, alysz (nisi) gym powroz wloszą na szschyyą *Dzial* 39; Szadni homo non potest habere doszkonalee wyari, alysz mv gee pan bog doposzyczi (nisi deus dederit) XV *ex. MPKJ* II 320; Nikt ni ma mieczem bojować, aliż ji bog wybierze *Rozm* 638; ~ Dzedzinnich rzecz sandzicz nye bandze mocz na dworze, alysch przed oblycznoszczą krolową (nisi in praesentia regis) *Sul* 8; Pozwany... odpowyedzecz, alysz z roszmislyenym, nye powynyen (respondere nisi deliberate non tenentur) *Sul* 8; Sądzicz nye mamy any posznavacz, any kthorego czlowyeka potąpycz, alysz sądem przekonanego (nisi convictum iudicio) *Sul* 63; Prze to pytanie nie chce wydać osądzenia, aliż mocą tej wszytkiej rady przewrotnej *Rozm* 726.

II. *partykuła uwydatniająca kres 'aż, usque ad'*: **1.** *w obrębie okolicznika miejsca*: Bo welyke yest na nebech myloserdze twoye y alysz do oblokow (usque ad nubes) prawda twoya *Fl* 107, 4, *sim. Pul*; Niwa oth granicz kiselewszkich alisz ad stratam 1425 *KsMaz* II nr 1067; Pamyøtayczye, abiszczye nye oglyødali, a nye vstanowyayczye syø tu na tem myeszczye, ale alysz na gorze stanyeczye, abiszczye z nymy nye zagynøły (salva animam tuam: noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione, sed in monte salvum te fac) *BZ* Gen 19, 17.

2. *w obrębie okolicznika czasu*: Blogoslawicz bødø gospodnu, iensze my dal rozum, y nadto alisz do nocy nagabali sø me pocrotky (*pro* pocrøtky) moie (insuper et usque ad noctem increpuerunt me renes mei) *Fl* 15, 7, *sim. Pul*; Iaco to swatczø, iz pan sandza o tø rzecz alisz po trzech ledzech (*leg.* leciech) zalowal na Troyana 1400 *Piek* VI 8; Yaco ya ymam szmowø Meczcowi alys na swanthi Barthlomey polczfarthi grziwni zaplaczicz 1413 *KsMaz* I nr 2055; Wyelye gych kv sandzenyv rzeczy nyegynako przichodzili, nyszly alysz po obyedze napelnywszi a wpywszi szą (non aliter..., quam post prandium) *Sul* 24; Poth zaszczyczelmy y poth sprawyczmy alysz do wsdanego czaszu sub tutoribus et actoribus usque ad prefinitum tempus 1462 *R* XXV 269; Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv kromia zadnego czla przes wsisthki yazy od poczathkv wiosny alis do Swiąthek (ab initio... veris usque ad festa Pentecosten) 1498 *MacPraw* VI 274; Napelnysz myę wyeszyelya twoym lyczem; roskoszy w prawyczy twoyey alysz (*Fl*: asz) do koyncza (usque in finem) *Pul* 15, 11; Przed słońcem weszcia nic prożnego nie mowili..., aliż po *piąte godzinie robili (post usque ad quintam horam operantes) *Rozm* 182.

3. *w obrębie innych określeń*: Sądzc malich rokow nye mayą oth rzeczy wyączszich, gesz alysz do trzydzeszczy grzywyen (usque ad existimationem triginta marcarum) y nyzey lyczącz sądzycz bądą..., wyączcy nysly dwa grossa wszącz *Sul* 78; Nye biliby rosnany (*leg.* roznani) mogly bycz alysz do podobney wyelykoszczy non potuissent... discerni... usque ad debitam mensuram XV *med. SKJ* V 258.

Aliżby *wprowadza zdanie*: **1.** *czasowe bezpośrednio następcze 'ażby, (do)pókiby nie, quoad, donec'*: Ne mal na Paszka nyyedney skodi vczinicz, aliszby szø se mnø obliczil 1398 *HubeZb* 95; Podal gy kathom, aby szø gy thrzimali, alyszby

wroczil wszyszczek dług (quoadusque redderet universum debitum Mat 18, 34) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Jan nye dal oken wyrabycz any drzvi czynycz, alyszbi ischba bila gothowa 1429 *Czrs* s. LXXXI; Jacom ya myal szedzecz v Micolaye za pancz lath, ...dany nye placzancz..., alyszbi my pyancz cop zaplaczyl 1430 *TymProc* 314; Tego Pyotr Warszowy nye chczal wyerzycz, alyszby na tho przyszgął (*pro* przyszągl) *OrtKał* 140; Ktory by człowiek miedzy wami, ktory by miał sto owiec a straciłby jednę z onych owiec, azaby nie zostawił dziewięci dziesiąt dziewięci na puszczy a szedszy ku onej owcy, ktora była zginęła, aliżby ją nalazł (donec inveniat eam Luc 15,4)? *Rozm* 384; Żydowie... jeszcze go byli przedom (*leg.* przed dom) nie przywiedli, aliżby k temu usłyszeli, co by k temu mowił Pilat *Rozm* 750; ~ aliżby nie: Wloszyl zakryczye..., ktore wchodzø ku bogu a mowyø z nym odgymal, alyszbi nye wiszedl (quod ingressus ad dominum et loquens cum eo, auferebat donec exiret) *BZ* Ex 34, 34.

2. *warunkowe 'jeśliby nie, chybaby, nisi'*: Na nye nye ymyal zalovacz, alischbi ge s nimi pomyerzil 1436 *KsMaz* III nr 2442; Oblozzenye daawnoszczi gym obrzeczono nye moze bicz alybo zawadzicz, alyszbi po lyeczeech bili omyaszkayączi (nisi post annos fuerint negligentes) *Sul* 14; Kmyecz nye mosze zbieszecz, gedno alyszby dom dobrze zbudowal y ogrodzyl (nequaquam cmeto recedat..., nisi domo bona relicta et decenter sepita) *Dział* 62; Muszęli cirpieć, aby przez zasłużenie męki mej wszyscy zbawieni byli? A gdy sie to stać nie może, aliżbych pił ten kielich, czuż ależby mię umorzyli, stani sie wola twoja *Rozm* 604.

3. *dubium*: *'zanimby, antequam'*: Ne mal (*sc.* mię) nigdi poszwacz, alisbi yednaczom opowedzal... Ne mal Marczina poswacz alibo gednaczom opowedzecz 1410 *Czrs* 33.

Aliżci 1. *spaja łącznie 'a oto, et ecce'*: Cuartecz gest on f poszczely tako vbodzy (*leg.* ubogi) bil, iszecz on namnegsze perzinky ne malcy gest ge on byl...: aliszcy gego mila matuchna Maria trochø szana gestcy ona byla f gasly poden podloszyla *Gn* 5b.

2. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'aż, (do)póki nie, donec, quoad'*: Iscy go lofcy gynako vlouicz ne mogø, aliscy ony do nego cysthø dzeuiczø pryuodø *Gn* 179b; Alyszcy quoadusque (nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat dominus I Cor 4, 5) XV *med. SKJ* I 53; Nikomu nie powiedajcie tego widzenia, aliżci syn boży wstanie s martwych (donec filius hominis a mortuis resurgat) *Rozm* 367.

Aliże *cf.* **Aliż**

Alkierz, Elkierz, Halkierz, Olkierz 1. *'wykusz obronny, propugnaculum'*: Item tecturam faciat in modum crinalis, in vulgari crancz, et hoc idem tegat... simul cum propugnaculis et in eisdem propugnaculis erectis in vulgari alkerz 1426 *MMAe* XVI nr 991; Z alkyerzmy cum propugnaculis (sicut turris David ..., quae aedificata est cum propugnaculis Cant 4, 4) 1471 *MPKJ* V 73; Bronne vyeziczky a. olkyerze (*var. lub.*: elkyerze) propugnacula (ponam iaspidem propugnacula tua Is 54, 12) *ib.* 95.

2. *'ganek, pinnaculum'*: Ganek halkerz pinnaculum templi *ca* 1500 *JA* X 383 (statuit eum super pinnaculum templi Mat 4, 5).

Almarza *'szkatułka, arca'*: Ku... gyeradzye... szlusza czynyone szlotho y szrebro..., y lyszky, y almarze, y myednycze *OrtMac* 69.

Aloes *bot. 'Aloe succotrina Lam.'*: Czarna aloes aloe paticum 1484 *Rost* nr 6374.

Altambas *cf.* **Altembas**

(Altembas) Altambas *'złotogłów, sericum aureo filo intertextum'*: Nicolao pellifici pro filis sericeis, quibus subducebat szubam rubram de altambasz domino principi, dedi XV den. ung. 1500 *ZsigBud* 41.

***Aławn** *cf.* **Ałun**

Ałtarz *cf.* **Ołtarz**

(Ałun) Hałun *'alumen'*: *Aławn alumen 1472 *Rost* nr 62; Accipe halun XV *p. post. R* LIII 63.

Aman *cf.* **Oman**

Amaryszka *bot. 'rumian, Anthemis cotula L.'*: Amaryszka sardula 1478 *Rost* nr 2120.

Ambirz *cf.* **Imbir**

(Ambrozja) Ambrozyja *bot. 'wrotycz, Tanacetum vulgare L.'*: Ambrosia anatasia (*pro* atanasia) 1472 *Rost* nr 391.

Ambroże? *bot. 'świetlik, Euphrasia officinalis L.'*: Ambroze eufrasia 1472 *Rost* nr 756; Ambroze vel ptasze swieczky (*gl.* ptasza oczka) eufrasie XV *p. post. R* LIII 66.

Ambrożka *bot. 'świetlik, Euphrasia officinalis* L.': Ambroszka e<u>frasia 1478 *Rost* nr 2162.

(Amsterdamski) Ostrodamski, Ostrodomski *'określenie gatunku sukna wyrabianego w Amsterdamie'*: Dwanaszthv lokyeth szvchna (*leg.* sukna) ostrodomskye<go> 1461 *ZapWarsz* nr 1122; Plascza sukna ostrodomskyego dwye kopye groschy 1469 *Czrs* s. LXXXV; Palia duo, unum ostrodamsky et aliud florenszky 1475 *StPPP* II nr 4135.

An 1. *łącznie między zdaniami równorzędnymi 'i on, at ille'*: Wlost umouil Swenthoslauem rok, an gi na tem rocze ianl 1388

HubeZb 5; Jaco blizey k dzedzinye xandz Symon, ani (*sc.* Andreas, Miczko et Petrus) k nyey nicznye maya 1399 *StPPP* VIII nr 8539; Dal gey pøcz ran, ana za timi ranami acz *sczo vczinila, to vczynila za yego poczøtkem 1402 *Piek* VI 95; Tom vczinil za yego poczanthkem, kedy my lankø secl, an mi ssø ne dal lupicz 1405 *KsMaz* I nr 605; Dzedzina v Janouicz od mego occza chodzila po zastawam w pøcznaczcze lath, ani k ney bliscoszczø przischi 1406 *HubeZb* 84; A ye sz mnogø twarzø czudnø a bødze mecz røkø brudnø, ana tesz ma k nemu rzecz obludnø *Slota* w. 29; Jakom ya wydzelil oczczysthe ymyenye Katherine oczczysną wszisthka y w loszy myotal, ana za tho przyyąla 1450 *ZapWarsz* nr 914; Mowyly gey slowa ta, gezesmi naprzod powyedzely. Ana gym otpowye (at illa respondit eis) *BZ* II Par 34, 23; Cwatek zelony ten są przemyenil a tha slyczna panna prosy Xristusa za nami... Ana nam skasila pyekyelny samyek (*leg.* zamek) *ca* 1500 *R* XIX 74.

2. *przeciwstawnie między zdaniami równorzędnymi* '*a on tymczasem, ale on, sed ille, ille autem*': Pani Helska Vøczenczovim ludzem czinila zaplaczena podlug vgednana, ani gey ne chczeli przyøcz 1391 *Leksz* I nr 1014; Iako Potrasz Margorzacze saplaczyl ysczynø y scodø, ana mu lyscza ne wroczala 1396 *HubeZb* 24; Ti kone wraczani Ianowemu kmeczevi..., an ich ne chczal wszancz 1403 *Piek* VI 174; Iacosmi bili posli do Grzimka ot Marcina, bi dal cone na ranki, an ne chczal dacz 1404 *Piek* VI 229; Iacub stawal trzi czloweki paney Kitliczskey y gey sinu..., ani go ne *chali przigancz 1408 *Piek* VI 363; Mnogy yescze przed dzwyrzmy bødze, czszo na yego masto szødze, an mu ma przez dzenky wstacz *Slota* w. 45; Sczepan Sdzesszka zapissem vszcodzil, an gy yemu s pelna viplaczil 1426 *KsMaz* II nr 2126; Jakom ya Chrczoncze coldran wraczala czalø, ana gey nye chczala wszan⟨cz⟩ 1428 *ZapWarsz* nr 328.

3. *wprowadza zdanie czasowe podkreślając jego współczesność* '*jak on właśnie, cum interim ille*': Wanczlaw wszal voli Yanowi na ych dzedzine, an czski berze 1417 *Czrs* 178; Pan Barthos Poneczsky tych ludzi, czo yego stryka zabili... any... v kloda wzadzal, any trupa k nym do klody przilozyl, ale przyal (*leg.* przyjął), *any* jusch w klodze szedzely i trup pole gych bil 1426—7 *BiblWarsz* 1861 III 32; A przet tim stogi: eze vzrzaw Ihus gromadi, any czu k nyemu gidą..., wlasl na gorą, slowye Thabor XV *med. R* XXII 235; Wydzely søø wiszedszy przylyeczyale czyeczyerze, ani przykrylistani gich (ascendens coturnix cooperuit castra) *BZ* Ex 16, 13; Iøsz gdisz vsliszal Achias gydøc, ana gydze we dzwyrzi, y rzecze (audivit Ahias sonitum pedum eius introeuntis per ostium, et ait) *BZ* III Reg 14, 6.

Ancykryst *cf.* **Antychryst**

Angiał *cf.* **Anioł**

(Angielski) Anjelski '*angielski*': Decem ulnas de bono panno dicti angelske 1379—1404 *Biecz* I 84; Posuit vadium suum, videlicet... duas tunicas, unam viridam panni angelskie tela rubea subductam 1492 *AGZ* XV 297.

Angieł *cf.* **Anioł**

Angioł *cf.* **Anioł**

Ani, Hani I. *spójnik* '*neque, nec, ne*': **1.** *łącznie między częściami zdania*: **A.** *w zdaniu przeczącym* **a.** *z przeczeniem* nie: Palatinus nigdi ne bil tey nyue w dzerzenu, o yansz zalowal, any gospodarzem 1396 *Zab* 537; Orlik... ne mal Marczina swego brata sbiwacz posagem ani nyiednø rzeczø 1398 *HubeZb* 74; Ne wztaiø nemilosciwy w sødze any grzeszniczy w radze (non resurgent impii... neque peccatores) *Fl* 1, 6, *sim. Pul*; Nee ('nie ma') molw any powescy (non sunt loquelae neque sermones, *Pul*: Nye są molwy any kazanya) *Fl* 18, 3; Nye pozanday szony thwego blysznego any domv gego *Dek* I 1. 3—7. II 1. 3. III 14. 15. 26. 29. V 1. VII 2; Nye masz myecz any chwalycz balwana zadnego *Dek* III 13; Przethwą (*leg.* przed twą) sywęthą miloszczą nye mesz (*pro* masz) nycz thayemnego any szkritego w syerczu czloweka *Spow* 7; Yaroslaw any Bogufal tey dzedzini... nye ymal w zastawe 1420 *AKPr* VIIIa 153; Jakom ya na Wszebora ne byl kygem ani vidlami 1423 *ZapWarsz* nr 65; Przyyąncze czyala... ne bøndz my na sąnd any na potøpyene (in iudicium et condemnationem) 1424 *Msza* III s. 66; Jaco przi mnye occyowa imenya nicz nye sostalo ani pczol 1427 *ZapWarsz* nr 2721; Jacom ya myal szedzecz v Micolaye za pancz lath, nyenye (*leg.* nijenej 'ni jednej') dany nye placzancz any robothy 1430 *TymProc* 314; Kto nye gest vbog duchem, nye moze bicz czych any potulen XV *med. R* XXII 239; Na Kayma nye weszrzal any na gego offyerø (ad Cain vero et ad munera illius non respexit) *BZ* Gen 4,5; Gichzes ty ges nye znal ani otczowye twogi (quos et tu ignoras et patres tui) *BZ* Deut 28, 64; Thy pyenądze nye mayą mny⟨e⟩ szgynącz any wam *OrtKal* 143; Jako ja mlyna thego konskyego nye dzyrsza w szasthawye we czthyrdzeszcy kop hany lystha, ale hy ('go') hocyecz moy... kvpyl 1462 *ZapWarsz* nr 1125; Nye korzyszczącz ya v odzenyv any w na⟨w⟩yanczszem gymyenyv

De morte w. 259; Braczya nye mayą any syostry *vystopovaczi zs tego braczthva 1484 *Reg* 708; Szadny angyel any zadny szwyathy ny⟨e⟩ byl... w nyebo thak wszyathy XV *ex. PF* IV 750; ~ Falislaw s Wiszni ne wszął gymena v Maczea za gedennacze grziwen... ani mney, ani wanczey 1420 *AKPr* VIIIa 152; Jako ya tho vyem, esze Jaan Swanschoui nye przeoral myecz any w lankach, any w roly 1439 *ZapWarsz* nr 889; Ani wool, any owcza nye bødze offyerowana (sive illa bos, sive ovis non immolabuntur) *BZ* Lev 22, 28; Nyc otpowyedzal gemu any przes sni, any przes kaplani (non respondit ei neque per somnia, neque per sacerdotes) *BZ* I Reg 28, 6; Czso pan Jaranth zaloval..., tego iest Jan nie uczinil ani ot nego, ani sz gego vedzenim 1412—71 *BiblWarsz* 1861 III 50; Sczepan... nye sluszyl brathu memv any grzywny za kon, any konya vynovath 1498 *ZapWarsz* nr 1836; Jęli... Jesucrista... niektorzy poślad powrozem wstargając, aby nie mogł ani tam, ani sam, zawadzając *Rozm* 653; To nie stoi wszytko ani w Jeremiaszu..., ani w Zachariaszowych księgach *Rozm* 766; Jesus nic nie odpowiedział ani Żydom, ani Herodowi *Rozm* 799.

Szeregi wieloczłonowe: Ne szabyay bratha svadą, ręką, caszną any slą radą Dek III 3. 5. 6. 10. 11. 16. 17. 25. 27—29; Ne korzyszczi w yego poszle, zbozw, wole any oszle *Dek* III 10; Ne pozøday yego poszla, zboza, wolw any oszla *Dek* III 10. 18; ~ Ne szabyay bratha swadą any røkø, kasnø, any radø *Dek* III 1; Ne zabigag ranka nykogo any przycladem, any rzeczą *zlowa slego *Dek* V 1; Nye pozaday (*leg.* pożądaj) zony yego szadnym slowem any skuthkem, any snamynyem *Dek* III 20; Przyszągam... tego ne opuszczycz ny prze szadną myloszcz any prze szadną nenawyszcz, any prze szadny dar XV *p. post. Zab* 539; Czosz thedy krczysz, yeszlysz thy nye yest Xp any Helyasz, any prorok (neque Elias, neque propheta Jo 1, 25) *EwZam* 299; Nie było podobno tego wszytkiego dnia kupować rolej ani sie s pieniądzmi obchodzić, ani też ktorego targu stroić *Rozm* 768; ~ Non occides nicogo røkø ani szlim przicladem, ani rzeczø slowa slego, ani k⟨a⟩sznø, ani kthorą szlą radą *Dek* V 4; Jako ne zapowadal po *sswa dzedzine chodzicz kmethom ani pozitka ginich, ani llowena, ani *robana 1417 *AKPr* VIIIa 140; Yako ya nye przedala kobyl hany skotha, kosz (*leg.* koz), swyny, any gvmna, szytha, any chycz 1463 *ZapWarsz* nr 1138; ~ Nechaycze molwicz... lichoty. Bo ani ode wzchoda, ani od zachoda, ani od pustich gor (neque ab oriente, neque ab occidente, neque a desertis montibus, *Pul*: ny... ny... ny), bo bog sødzø iest *Fl* 74, 6; Chczą na mem vrządze wyerzen bycz... a nye chczą tho odpuszczycz any dla laszky, any dla zaloszcy, any szamych mogych vsth *OrtKal* 205.

b. *bez przeczenia* nie: Raczcze any zadny czlowyek ma szadzycz przyszasznyka... przesz gego vyny *OrtBr* VI 364; Tako niemiłościwie męczyli..., jakoby prawie świętego zakona ani boga znali *Rozm* 664; ~ Ani czy dedziczi, ani Borek byli gospodarzmi dzedziny[e] 1399 *StPPP* VIII nr 8277; Mlod iesm, a iusz iesm se sstarzal ani iesm widzal prawego odrzuczona, ani semø iego szukaiøcz chleba (non vidi iustum derelictum nec semen eius quaerens panem, *Pul*: any yesm wydzyal prawego odrzuczonego, ny yego plemyę) *Fl* 36, 26; Ani lichota moia, any grzech moy, gospodne (neque iniquitas mea, neque peccatum meum) *Fl* 58, 4, *sim. Pul, sim. Rozm* 788; Ani ten człowiek, ani jego rodzina sgrzeszyli (neque hic peccavit, neque parentes eius Jo 9, 3) *Rozm* 420; Święty Marek a święty Łukasz ani Annasza, ani Caifasza wspomina *Rozm* 669.

Szereg wieloczłonowy: Any lylya byalosczya, czyrvona roza krassznosczya, any nardus szva vonyosczya, zamorszky kvyat szva drogosczya Maryey szya rowna 1453 *R* XXV 212.

B. *w zdaniu twierdzącym* '*i nie*' : Czterdzeszcy grzywen possasnich, a ne skodnich any platowych, Vochna... wnosla do Lubanycy 1427 *AKPr* VIIIa 167; (Auaricia) gest nevrzandna any vmerna zødza k wszem rzeczaam tego swatha *ca* 1450 *PF* IV 578; Vdzalasz tv oltarz... s kamyenya... skaly nyerownanego ani vgladzonego (de lapidibus ... et de saxis informibus et impolitis) *BZ* Deut 27, 6; Ma ... zmoviczi trzy paczierze dla onego, yze thak nyeopatrznye any ostroznye przysyągal 1484 *Reg* 717; Przezakowye, przekęszytitlowye, nye dowczeny, any dobrze pysma nye rozwmyeyączy, falsi prophete sunt heretici seu mali christiani non bene docti XV *ex. R* XXV 149; Sznamyona... szącz dzywi nyeszlychane any tesz szwikle XV *ex. MPKJ* II 320; ~ Braczya wszythczy... mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye any barzo byale, any barzo czarne (in... colore non prorsus albo vel nigro) 1484 *Reg* 708; ~ niż — ani '*niż — lub*': Dzerszek yest krwø bliszszi... ku Szacovu nisz Ramsz ani gego strig 1406 *Piek* VI 306.

2. *łącznie między zdaniami*: **A.** *przeczącymi* '*ani nie*' **a.** *w zdaniu dwukrotnie złożonym*: nie — ani: Pecz ne veradl duos equos... ani tego wzitka jma 1396 *Zab* 537; Ne ostaway

me, gospodne bosze moy, any (*Pul*: ny) odstøpay ode mne (ne derelinquas me..., ne discesseris a me) *Fl* 37, 22; Ne iest wem gim przemenenc ani sø se bali boga (non enim est illis commutatio et non timuerunt deum, *Pul*: bo gym nye yest *przemyenye y nye baly szye boga) *Fl* 54, 22; Nyeczystothy nye stroy any krzywego swyadeczstwa broy *Dek* I 1. 3. 6. 7. IV 1; Kaiø sse teze, izesm... vbogego lacznego ne nakarmil any napogil *Spow* 2; Dobeslaus de Quilcza ducit testes contra Stronislawam ... Orsula matka Stronislauiney Dobeslawa Quileczskego ne nagabala o posak Chwalini ani sz nim w roczech stal⟨a⟩ 1400 *Piek* VI 14; Jacom ia Sztascowi . . . sza czt⟨y⟩rzi copi rzeczi ne wszol ani tego vszitku mam 1408 *Czrs* 336; Mikolay ne krald (*pro* kradl) ani szlodzeyssztwem szil 1417 *AKPr* VIIIa 142; Marczin soltis ne pchnal Yacuba wosznego w ogen any go bil 1420 *Bibl-Warsz* 1861 III 40; O kthori list Pyotr na my⟨ø⟩ zalowal, tego ya ne mam anim go ymyal 1423 *ZapWarsz* nr 59; Jakom ya Jacusowa kmecza ne byl anim go pszy (*leg.* psy) szczwal 1424 *ZapWarsz* nr 104; Jakom ya Jacubowy drogy ne szastąpal any ran dal 1427 *ZapWarsz* nr 212; Jacom ya Micolaya nye sbil samotrzecz ani dw (*leg.* dwu) policzku dal 1427 *ZapWarsz* nr 2755; Ne byla any bandze naht (*leg.* nad) cze gyna myla *ca* 1428 *PF* I 481; Nedamyrz ne *przeuczal czeladzy Voczechowey, aby rzeczi othnoszyla do gey domu chąszebną rzeczą, any gych vszythku ma 1431 *ZapMaz* 255; Jacom ya nye widal ksanszich ludzi nyeprzyaczolom na drodze sdradnye any mim widanim szkodi mayø 1436 *ZapWarsz* nr 471; Jan nye cradnye... any sze slodzeymi ziwye 1438 *ZapMaz* 6; Ita me deus adiuuat, izem nye targowal trzech wyeprzow v Jana anim gich wy[a]nowath placzicz 1443 *SKJ* III 332; Jakup nye vykopal any vyrambyl pczol Saschynowy sz gyego braczą szylą 1447 *TymSqd* 73; Gemuzz nie rownego mistrza... ani badze wiączschego asz do dnia sødnego *Gałka* w. 9; Nye chcze any ma swego bronycz skazanya (non prius vult nec tenetur suam sententiam defensare) *Sul* 55; Myedzi slimy luczmy a dobrimy... sgoda nygdi nye bila any bądze XV *med. R* XXII 246; Tunc gaudes defricacione nye bądze szwyrbyalo any bądze dropano XV *med. Zab* 523; Jakom ya nye zabyl loschya w xanzcy pusczy przes zapovyecz any go vzythku mam 1453 *TymLow* 48; Røcze nasze nye przelalista krwye tey to ani oczi vidzali (manus nostrae non effuderunt sanguinem hunc nec oculi viderunt) *BZ* Deut 21, 7; Nye modlcye syø gym any gych czcycye (non adoretis eos neque colatis eos) *BZ* IV Reg 17, 35; Nye posluchami slow krolya Antiocha any bødzem obyatowacz przestøpuyøcz zakona (non audiemus ... nec sacrificabimus transgredientes legis nostrae mandata) *BZ* I Mach 2, 22; Gdyby gednemv vidano prawo, czo by ⟨go⟩ nye lubyl any go chcze myecz za prawo? *OrtKal* 197; Nullus contradicebat al. nye othpyeral ani wspyeral 1457 *AGZ* XV 23; Y⟨a⟩ko ya nye wząla szescydzessąth kop hanym gich wnyosla w dom 1463 *ZapWarsz* nr 1135; Maczey... nye *wnyosk gymyena ruszayaczego, o kthore na mya iuxta citatorium proponit, hany go ya pobral 1466 *ZapWarsz* nr 1262; Bog... yethno mv drzewo zakasal, by go ophszeyky nye rvszal any szya na nye pokvszal *De morte* w. 130; Ale bich ci ne przedluszil any theszknoscy uczynyl, patrzy obecada meego *Park* 413; Nye rodzilam any porodzą non parturivi (non parturivi et non peperi Is 23, 4) 1471 *MPKJ* V 91; Nye vsczwala volu aany go czy charthovye zayedly do szmyerczi 1473 *ZapRpZakr* 6, 320; Jakom ja nye szbyl Jana... na vliczy... hanym jemu rany szyney zadal 1478 *ZapWarsz* nr 1472; Nie w moci konya volą bandze ymyecz any w pyszczelioch mąza lyubicz sie bandze (non in fortitudine equi voluntatem habebit nec in tibiis viri beneplacitum erit ei Psal 146, 10) *MW* 130b; Nygdy nye byla any yest thaka myedzy czorkamy nyewyeszczymy (nunquam fuit nec est talis inter natas mulierum) *Naw* 178; Slugacz nye mosze any gest wolen czynicz zadnego vrządu przez swego pana XV *p. post. R* I s. XLVII; Sządnego nye vdrączayczye any pothfarzy czynczye (neminem concutiatis neque calumniam faciatis Luc 3, 14) *EwZam* 299; ~ nie — ani nie: Szpowadami szø..., yszeszmi... podrosznika na nocz ne polozili any yemw drogy ne wkazali *Spow* 1; Nye wsrzø zemye... any zadni z nich... nye ogladayø gey (non videbunt terram... nec quisquam ex illis... intuebitur eam) *BZ* Num 14, 23; Iacom ya... nye przyschelth (*pro* przyschełhl) gwalthem any thobye trzech ran nye zadal 1457 *AKPr* VIIIa 51; Jako... ya czeladzy ksadza proboszczowey ... nye odbyl gwalthem anym yego... w dochodzech nye vskodzyl 1466 *TymWol* 39; Dzyen szczyąszcza... nyechay myą w grzech nye podnoszy any nocz szmathkow niech czyrplyuoszczy ode mnye nye oddaly *MW* 90b; ~ żaden — ani: Jacobus... za poczestnego, czsnego od zadnego w szadnem zawodzc podesrzany ani yest nalesøn y prze dobri luth... za *tagego myan, dzirsan y chowan 1474 *Zab* 540; ~ ani — ani: Ani przebiwacz bødzc przi tobe zglobliwi, any

przebywacz łødø neprawy (neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti) *Fl* 5, 5, *sim. Pul*; Wolali sø any bil iensz bi zbawoni vczinil ku gospodnu, any wisluszal gich (clamaverunt nec erat, qui salvos faceret ad dominum, nec exaudivit eos) *Fl* 17, 45, *sim. Pul*; Barthos Poneczsky tych ludzi, czo yego stryka zabili..., any... v kloda wzadzal, any trupa k nym do klody przilozyl 1426—7 *BiblWarsz* 1861 III 32; Ten any ku straczenyv, any ku wynye ma bycz skazan, any swey rzeczi straczy (idem ad perditionem non iudicetur, neque suam causam perdet) *Sul* 85; Any bądze rosl, any są posilal XV *med. Zab* 523; Any winyeszeczye myøsa gego na dwor, any koszczy gego zlamyeczy⟨e⟩ (nec efferetis de carnibus eius foras, nec os illius confringetis) *BZ* Ex 12, 46; Anysz sliszal, anysz ⟨poz⟩nal (neque audisti, neque cognovisti) *BZ* Is 48, 8; A wiara krzeszczianska ta iest, abi iednego boga ...czczilibismi any mieszaiacz persoon, any gysznoszczi rozlaczaiancz (neque confundentes personas, neque substantiam separantes Ath 4) *MW* 8b; Snadź jego ani umarłego uźrę, ani mię przepuszczą, abych ji mogła uźreć *Rozm* 697; ~ ani nie — ani: Ianow oczecz any szam ne prossyl kmeczy pana Yanowich do Zagorzicz..., any naymowal 1426 *AKPr* VIIIa 166; ~ ani nie — ani nie: W xanzeyi pusczyey... any stampycz na swyerz nye stawyam, anym xanzego swyaza (*leg.* zwierza) ny⟨e⟩ pokrathl 1471 *TymProc* 197.

b. *w zdaniu wielokrotnie złożonym*: nie— ani— ani: Abiscze vy tose (*pro* teze '*też*') ne kradly any slodzegmy byly, any ktorego cloueka szabyly *Gn* 175a; Ne pogrøszay me potop wodni ani me poszyray morze, ani zatwarzay nade mnø szachta vst swogich (non me demergat..., neque absorbeat..., neque urgeat) *Fl* 68, 19, *sim. Pul*; Tego szita Szewrzid... nye szal any ssnopa dawal, any k nemu prawa mal 1404 *Piek* VI 215; Mikolay... dwa kone ne wøszl (*pro* wszøl) any sugne naszy dal, any tego usziteg mal 1404 *RTH* VI 24; Pany Staskowy dna (*leg.* dnia) roboth... nigdy nye zastawala any wz⟨d⟩ana dawala, any dla zastawy dala robycz kmeczom 1421 *AKPr* VIIIa 155; Wyrszbyanta nye roszmovyl Michałowa paropka any wnoszł do nyego rzeczy za czthirdzeszczy groschy, any go zachowal 1449 *TymWol* 45; Nye gany any sromoczy, any leko wazy XV *med. R* XXIV 360; Johannes Zorawnicsky nye wylowił zlodzeysky... stawy... any ryb z yego w szwoy doom wnyosl, any gych pozythkv gymyal 1453 *RTH* III nr 133; Andrzey nye dal lystha Pawlowy, oczu memu, any go mamy, any o nyem wyemi 1456 *SprTNW* VIII 2, 45; Yakom ya Maczegevi bidla yego samotrzecz nye odbyl any samego zbyl, any ran zadal 1457 *AKPr* VIIIa 51; Jacom ja *Andrzevy hy Mykolayevy nye bil pomocznykyem, gdy Jacuba... byly w dobrovolney gospodze, anym husdi hy drughych rzeczi wzal, any ghych vzhithkv mam 1458 *ZapWarsz* nr 1076; Jako ya nye chowam any mam w domu... wyrzbna..., anym yego vszkodzyl w ksazych barczach 1466 *PF* VIII 20; Jakom ya Piotra... nye sbil gwalthem ani rani ssyney gyemv zadal..., ani w clodze... dzirzal 1468 *TymSąd* 162; Jakom ya Abrama... nye szbil gwalthem anym mv zadal rany othphorzonyey, anym go vschkodzil 1469 *ZapWarsz* 2976; Zaplata nam oth pana bogą bądzye zaplączona..., kthorey oko nye vidzyalo any vcho slyschalo, any w szyercze czlovyecze wstąpylo XV *ex. SKJ* I 144; ~ nie — ani — ani — ani: Ne gest powyszono sercze moge any wznesle gesta se oczy moge, any chodzyl gesm w welykych, any w dzywech nad mø (non est exaltatum... neque elati sunt..., neque ambulavi..., neque in mirabilibus super me) *Fl* 130, 1—2, *sim. Pul*; Jacom ya nye przisetl dwoyczy w dom twoy anym czy zoni layal, any gonyll, anym paropka wygnal 1457 *Czrs* s. L; Stanislaw nye chowal zlodzeya, ktory wycratl Woczechowy sol, any wnyosl w dom yego, any s nym tego pozywal, any go vskodzyl 1460 *TymProc* 202; Iako ya nye przybyegl do wschy Janowey... any zlodzeya yego, Iana mlynarza..., s prawa yego gwalthem se wschy wybyl, any drzwy zlupal, any domu tlukl gwalthem 1465 *TymSąd* 133; Pavel... pczol nye viderl *chaczyebną rzeczą et any y myothu f swoy dom nye wnyoszl, any thego vzithkv ma, any go vschkodzyl yako polthori kopi groschi 1471 *MiesHer* XI 3; Pauel, Yan y Maczey... nye przyschly na gymyenye Janczewo... any zegnaly trzech oraczoph..., any dwv s nych... sbyly, any trzeczyego... ranyly gwaltem, any go vschkodzyly 1476 *TymWol* 68; ~ nie — i nie — ani: Sczepan Brilewsky Thomy dwayczy ne *szodzal w klodą y dwayczy ne wyszadzal any mu mecza gwaltem wsął 1435—7 *BiblWarsz* 1861 III 24; ~ nikt — ani — ani: Oczecz od nikogo iest vczynyon any stworzon, any porodzon (pater a nullo est factus nec creatus nec genitus Ath 20) *MW* 111a.

B. *twierdzącym i przeczącym*: ani '*i nie*': Strzegł iesm drog boszich any iesm zle nosił od boga (custodivi vias domini nec impie gessi a deo) *Fl* 17, 24, *sim. Pul*; Micolae wszøl perzin y ginich rzeczi Andrzeyewy iaco dwe grziwne a on mu wszitkø prawisnø postøpil any nocznø

rzeczø vczekl 1403 *Piek* VI 123; Czanszcz Tupadl stoy w zastawe, czso Marcusz trzima, ani przedano weczne od Iacussza 1403 *Piek* VI 180; Potr y Maczek Katharzinim dzeczem posag zaplaczil ani go szdzil (*leg.* żdżył 'zużył') 1405 *Piek* VI 266; Szedł gest do domu swego any przyloszil swego szercza tesz w tøø chwylyø (ingressus est domum suam nec apposuit cor etiam hac vice) *BZ* Ex 7, 23; Przestały gromowye y gradowye any wyøczcy kapaal deeszcz (cessaverunt tonitrua et grando nec ultra stillavit pluvia) *BZ* Ex 9, 33; Pognatham czy canonyky, proboscze, suffragany any mam o tho przygany *De morte* w. 407; ~ ani nic: Then czlowyek sbyegl any nye vczynyw dosszycz podle prawa, nye oszadzywsszy podla szemszkyego wkładu (*leg.* układu) 1432—7 *RocznHist* XV 68; Gesth to Niccolayowo... tsos dzersal gest rola... podlug zapissu swego, any Crczonowa nye dzirsal 1444 *SKJ* III 333.

II. *partykuła* '*nawet nie, również nie, neque, ne quidem*': Goniez bødø neprzyacele moie y polapø ie; any se obroczø alisz zginø (persequar inimicos meos et comprehendam illos et non convertar donec deficiant) *Fl* 17, 41, *sim. Pul*; Paklibi braczcy nye myal, daycze dzedzicztwo braczy otcza... Iestlibi any striyow myal, daycze dzedzicztwo tim, ktorzis sø bliszni gego (quod si et fratres non fuerint, dabitis hereditatem fratribus patris eius. Sin autem nec patruos habuerit, dabitur hereditas his qui ei proximi sunt) *BZ* Num 27, 11; Y na myø syø rosgnyewal prze was pan rzekøcz: Ani ty wnidzes tam (iratus dominus propter vos dixerit: Nec tu ingredieris illuc) *BZ* Deut 1, 37; Ale any on Iuda ostrzegal przikazanya pana boga swego, ale chodzil w błødzech (sed nec ipse Iuda custodivit mandata domini dei sui, verum ambulavit in erroribus) *BZ* IV Reg 17, 19; Genzie tesz czlowiek od stworzicie⟨ła⟩ swego any po zgrzeszenyu zgynøl *MW* 122b; Vszy mayø, a nye będø slyszecz, bo any yest duch w usczyech gich (aures habent et non audient, neque enim est spiritus in ore ipsorum, *Fl*: bowem ne gest duch w vszech gych) *Pul* 134, 17; Nie odpuścicieli wy ludziem, ani ociec niebieski odpuści wam (si autem non dimiseritis hominibus nec pater vester dimittet vobis Mat 6, 15) *Rozm* 274; Nijeden cie nie potępił? A niewiasta: Nijeden, gospodnie. Odpowiedział... Jesus...: Ani ja ciebie potępię (nec ego te condemnabo Jo 8, 11) *Rozm* 465; To jest dziw, iże jego ani Judasz poznał, jego czeladnik *Rozm* 623.

Anić *łącznie między zdaniami* '*i nie, ani nie, nec*': A uszrzø krew y mynø wasz, anycz bødze na was rana sza⟨gu⟩bna (nec erit in vobis plaga disperdens) *BZ* Ex 12, 13; ~ Rzekli: Nie wiemy, a on im też rzekł: Anić ja też wam powiem (nec ego dico vobis Mat 21, 27) *Rozm* 453.

(Anielski) Anjelski '*angelorum, angelicus*': Glos angelsky ku lyudzom... boga szukayøczym *Pul* 106 arg.; Rzysza angelszka spyewala *De nativ* w. 65; Bilo vidzene thworcza angelszke, besz koncza *Bogur* B—F; ~ Ja potem wstąpię na niebo do boga, ojca mego, do pana anielskiego (angelorum dominum) *Rozm* 171; Posedł dym wonyey drogey z ranky angelskey przed oblicze bozie *MW* 122a; Nye mayacz na szobye cznoth odzyenya angyelskyego *Naw* 82; ~ Angelskiemv krolowy, bogu, poymi pospolu *MW* 107a; Gdzye bych ya myala szyedzyecz kv angyelskyemu stolv *Naw* 122; ~ Jesz krolya angyelskyego w szwogym zywoczye... noszyla *Naw* 53; Chleb angelsky iadl czlowek (panem angelorum manducavit homo) *Fl* 77, 29, *sim. Pul*; Angelske y czlowiecze stworzenye ku poznanyu siebie bog sztworzil *MW* 120a; ~ O zawythay zywy chlyebye angyelsky *Naw* 77; Zdrow bądz krolyv angelsky XV *ex. R* XXV 226; Dvch szvyathy w czya wstapyl, angelszka *radosczyo, szyna bozega (*pro* bozego) porodzysz 1453 *R* XXV 210; Szwyatha Maria, angyelska czvdnosczy, orądvy za mna *Naw* 34; ~ Dziewica Marja, ktoraż krolem anielskiem nade wszytkie insze wybrana (per regem angelorum prae cunctis est electa) *Rozm* 33; Gest gy Xt na tem to svecze angelskim penim weselil adhuc in presenti vita eum deus angelico cantu honorauit *Gn* gl. 79a; Angelskyem poszelsthwem gym poczecha dal *MW* 59b; Przed obliczym angelszkym pyacz bandą tobye *MW* 119b; ~ Przed... oczyma ange⟨l⟩skyma (in conspectu angelorum) bødø gøscz tobe *Fl* 137, 2, *sim. Pul, sim. MW* 136b; ~ Angelszcy byly *Gloger*; ~ Szlvncze... szklonylo szya k yey czvdnosczy oth korow angyelszkych 1453 *R* XXV 212; Plodem szwem Anna szwyatha wyelye korow anyelszkych napelnyla *MW* 82a; ~ Wesel sie, iże będziesz panować wszem korom anielskiem *Rozm* 41; ~ Owocz ten naszwyathszy zyemye przewysszyl kory anyelszkye *MW* 58a; ~ Anno szwyatha... po wszythkych koroch angyelszkych blogoszlawyona *MW* 94b.

(Aniol) Anjoł, Anjeł, *Anjał '*angelus*': Jenze angel... støpiu, praui, angel bozy *Kśw* ar 8; Szadny angyel any zadny szwyathy ny⟨e⟩ byl ...w nyebo thak wszyathy XV *ex. PF* IV 750; Svøty angol gest cy szø ge byl vkaszal *Gn* 4a; Wpuszcza angol boszi w okolu boiøcich se iego (immittet angelus domini in circuitu timentium

eum) *Fl* 33, 7, *sim. Puł*; Aniol Mariey wedczecz dal *ca* 1400 *CyzWroc*; Angol Marie nesze weszczy XV *in. CyzPłoc*; Poszdrowi iø angiol XV *in. R* XXV 218; Pokazal szye yemø (*leg.* jemu) angol 1451 *MacDod* 105; Rzekl gest angyol k nyemu *BZ* Gen 19, 21; Nyechay, myly panye, anyol thwoy przy mnye czuye *MW* 90a; Pastyrzowye kyedy czvly..., angyol szwyathly gye przestraszyl *De nativ* w. 59; ~ Boze, kaszy ty donyeszczy przesz rancze swantego angyola twego (per manus sancti angeli tui) 1424 *Msza* III s. 61, *sim. Msza* IV. VI; Sze mnøcz iest stroza czyala mego anyola bozego *MW* 119b; Rzekl Zacharias do angyola (ad angelum Luc 1, 18) *EwZam* 287; Prossą czycbye, aby thwoy krzysz wybawil mye od anyola byyaczego XV *ex. R* XXV 243; ~ Angyølowy (*pro* angyołowy) przikazal pan (praecepitque dominus angelo) *BZ* I Par 21, 27; Anyolyowi swemu przikazal o tobye *MW* 143b; ~ ⟨Posłał⟩ ... gim na pomoch angela suego suøtego *Kśw* ar 8; Giim tho bilo pres svøtego angola tako othpouedzano *Gn* 2a; Vzrzal aniola boszego (vidit angelum domini) *BZ* I Par 21, 16; Vziczi, abich anyola mego... mogla czczicz *MW* 127a; Nayd⟨ø cz⟩østo w naboszneem vkazanyv skritego *angyala nyeczystoty *Gloger*; ~ Swiøti angele bozi, stroszu cyala mego *MW* 126b; O angele, *yvza vercze sza, ny mam pomoci *SkargaWroc* w. 60; ~ Anyolem mym strozem daleko odpądz wszithlo (*pro* wszithko) nyepodobyenstwo nyeprziiacziela *MW* 132b; Zdrowa bandz, gospodze, angyolem zavythana *Naw* 28; Stala szyą yest z angyolem vyelykoszcz ryczerstva nyebyeskyego (facta est cum angelo multitudo militiae coelestis Luc 2, 13) *EwZam* 292; ~ Dokonaly sie godziny o wlosznym angele przes pyszarza Waczlawa vbogego *MW* 146b; ~ ⟨Dani są nam⟩ angeli suøcy na naucene nasego neumena *Kśw* ar 14; Svøczy angely søcz tho ony bily vczyniily *Gn* 1a; Adame, thi bozi kmeczw,... domeszczisz thwe dzeczi, gdzesz krolwya angely *Bogur* B—F; O spocoynich angeli spyewayą XV *med. R* XXII 243; Cziebie... chwala wszitczi angeli *MW* 123a; Sluza tobye angiely y archangely *Naw* 44; Tamo anieli z archaniołmi *tencują (ibi ... angeli chorizant) *Rozm* 26; Raczi panye..., abi... anyołowie twogi dobrzi nasladowalibi s namy *MW* 16b; Odstapyly od nych angyolovye (discesserunt ab eis angeli Luc 2, 15) *EwZam* 292; ~ Vczinil ies gi malem mney wszech angelow (minuisti eum paulo minus ab angelis, *Puł*: umnyeszylesz gy malo od angyolow) *Fl* 8, 6; Wszitek roszum czloweczi i angolow XIV *ex. Pocz* 232; Czma anyolow legio (duodecim legiones angelorum Mat 26, 53) 1471 *MPKJ* V 120; Stroza swiantich anyolow... raczi bicz... ze wszitkimi nami *MW* 18a; Angyolow vpadlych myeszcze wyelykyem weszelu napelnyl w nyebye *MW* 93b; Syn twoj był krasszy aniołow *Rozm* 841; ~ Angelom twogim bog kazal o tobe (angelis suis mandavit de te, *Puł*: angiolom swym) *Fl* 90, 11; Pojdźcie ode mnie przeklęci wieczny (*leg.* w wieczny) ogień, ktory jest nagotowan djabłu i jego aniołom *Rozm* 492; ~ Mymo wszystki angely narodzil se XIV *ex. Pocz* 233; Genz czynysz angely twoye duchy (qui facis angelos tuos spiritus) *Fl* 103, 5; O Judaszu..., być niebo i anieły, ludzi, ziemię, morze i wszytko, co w nich jest mogli dać, azabyśmy syna bożego... kupić mogli? *Rozm* 512; Yszemcy ga bil vydzal vasze angoly placzøcz *Gn* 182b; Wpuszczene przes angoli zle (per angelos malos) *Fl* 77, 54, *sim. Puł*; I uczynyl... dwa anyoly (duos... cherubim) ze slota klepanego *BZ* Ex 37, 7; Ienze czynysz angyoly twoye duchy (qui facis angelos tuos spiritus) *Puł* 103, 5; Vyrzyczye... angyoly bosze (videbitis... angelos dei Jo 1, 51) wstąpvyacze y stapvyacze na syna czlovyeczego *EwZam* 302; ~ Chwilicze (*pro* chwalicze) gi wszistczi angeli (omnes angeli) iego *Fl* 96, 8, *sim. Puł*; ~ Przed svøth⟨i⟩my angoly gestcy szø ono (*sc.* dzieciątko) bylo [s]smalo *Gn* 4b; Iacob... potka szye s angyoli bozymy (fueruntque ei obviam angeli dei) *BZ* Gen 32, 1; Syn człowieczy ma przydź s chwałą ojca swego, swoimi (*leg.* z swoimi) anioły (cum angelis suis) *Rozm* 365; Wesele będzie przed anioły bożymi (coram angelis dei Luc 15, 10) *Rozm* 385; Marja... na każdy dzień była na modlitwie, mowięcy z bogiem albo świętymi aniołmi (cum angelis) *Rozm* 55; Miły Jesus... częstokroć z aniołmi (cum angelis) mowił *Rozm* 160.

Aniż *łącznie między zdaniami 'i nie, ani nie, nec'*: Jacom ne gonil To[to]mislawa anys gy slymi slowi gabal 1398 *Leksz* II nr 2095; Weszly bili w morze, anysz zayste ostal z nych nygeden (qui... ingressi fuerant mare; nec unus quidem superfuit ex eis) *BZ* Ex 14, 28.

Anjał *cf.* **Anioł**

Anjelski *cf.* **Angielski**

Anjelski *cf.* **Anielski**

Anjeł *cf.* **Anioł**

Anjoł *cf.* **Anioł**

Ano 1. *łącznie między zdaniami równorzędnymi 'i, i oto, et, et ecce'*: Essze yeszmy sandzili Jakuba sz panem Paszkem, ano m[e]y geszmy gemu skaszaly (*sc.* solvere) XXX grziwen 1411 *Czrs* 344; O ktore potrączenye Swąchna na

mya zalovala, o to mya pozvala, ano themu rok mynął 1435 *KsMaz* III nr 1173; Ano bog przykaszal dicente domino innocentem et iustum non interficies XV *p.pr. SKJ* I 301; Wyącz tho szawszdy wstawal reno, ano koszczol zamknyono, wyancz thu leszal pothle proga, phalą, proszą szwego boga, ano sz wyrzchu szla przygoda, nyegdi mrosz, nyegdi woda *Aleksy* w. 102. 105; Przetos movil gest Moyzesz, ano slvcha sbor wszistek (locutus est ergo Moyses, audiente universo coetu Israel) *BZ* Deut 31, 30; Y czedl, ano wszitci sliszely (legitque cunctis audientibus) *BZ* IV Reg 23, 2; Tedi Ozias powstaw, ano syø gemv lyce slzamy polewaiø (Ozias, infusus lacrymis), rzekl *BZ* Judith 7, 23.

2. *przeciwstawnie między zdaniami równorzędnymi 'a jednak, a tymczasem, sed, at vero'*: Potrasz stawil sø na ten rok, iaco mal, ano go ne chczano prziyancz 1400 *Piek* VI 19; Cu Micolayowey røce røczono Micolayeui penødze y one mi opsilal, ano szø mu zaplata ne chczala *stat 1402 *HubeZb* 103; Micolay trzimal ten slad trzi lata, ano go nikt ne vpominal o to 1404 *Piek* VI 213; A mnogy ydze za stol, szødze za nym yaco wol... Ano wszdy wydzø, gdze czszny szedzy *Słota* w. 35; ~ Iako mne pan kaszal na przewoth, ano nye bil moy 1422 *AKPr* VIIIa 45; Iakom ya o thø crzywdø oth Paska vs[i]ztal, cze mi scotha ne wroczyl, ano yemu zan doszicz vczynyono 1426 *KsMaz* II nr 2422; Pobyegnyecze, ano was zadny nye gony (nemine persequente) *BZ* Lev 26, 17.

3. *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że właśnie, jak właśnie, quod modo'*: Gdisz przestøpyla przes prog domowi, nalyazla, ano dzeczø vmarlo (cumque illa ingrederetur limen domus, puer mortuus est) *BZ* III Reg 14, 17; A usliszaw møsz gey Thobyas, ano koszlecz wrzeszczi, rzekl (cum vocem balantis vir eius audisset, dixit) *BZ* Tob 2, 21; Dziewica Marja widzęcy, ano jej miłego syna sromotnie wiodą od Annasza do Caifasza, chciała k temu przystąpić *Rozm* 709.

4. *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo właśnie, interea enim'*: Synowye izrahelsczy... uczynyly søø... chleb prazny, bo nye mogly ukwaszycz, ano ge nøkaly Egipsczy (cogentibus... Aegyptiis) *BZ* Ex 12, 39.

(Antychryst) Antykryst, Ancykryst *'antichristus'*: Cessarsszczi popowie sø anticristowie, gich mocz nie od Crista, ale od anticrista, s cessarskego lista *Galka* w. 32; Musszimy szą modlicz bogu, a miecz naostrzicz, anticrista pobicz *ib.* w. 55; Wstaną łżywi ancykristowie i fałszywi prorocy (surgent enim pseudochristi et pseudoprophetae) *Rozm* 482.

(Antychrystowy) Antykrystowy *'należący do antychrysta, antichristi'*: Prawda — rzecz Kristowa, lezz (*leg.* łeż) — antieristowa *Galka* w. 62.

Antykryst *cf.* **Antychryst**

Antykrystowy *cf.* **Antychrystowy**

Anyż *bot. 'anyż, Pimpinella Anisum L.'*: Anysz anisum 1460 nr *Rost* 3342; *sim.* 1472 *ib.* nr 242.

Apatekarz *cf.* **Aptekarz**

Apist *bot. 'opich, Oenanthe Phellandrium Lmk.'*: Apysth apium *ca* 1500 *Rost* nr 5346.

Apostolski *'apostolorum, apostolicus'*: Glos apostolsky *Pul* 104 arg.; Przyszedł... Jesus... ku świętemu Piotru, nie poślad ale naprzod, bo jest on głowa apostolska *Rozm* 536; Krystus... przyszedł ku świętemu Piotru nie poślad ale naprzod, bo on głowa i książę apostolskie *Rozm* 534; ~ Pospolu sz... wschithkym wlyczayøczym szø w vyarø krzesczygenskø wyerne y tesch krzesczyenszkey y apostolszkey (*Msza* IX: apostolszky) vyary czczøczym (cum... catholicae et apostolicae fidei cultoribus) 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* V—VIII. X; ~ Podług rady pobozne apostola Pyotra *svyątheko, xyązączya apostolzskyego (iuxta beati Petri, apostolorum principis salubre consilium) 1484 *Reg* 710; Podług onego słowa apostolskiego *Rozm* 607; ~ Była uzdrowiona na prośbę apostolską (ad petitionem discipulorum) *Rozm* 288; Na wkazane a na wszyawene apostolszke propter apostolorum representacionem *ca* 1420 *R* XXIV 81; Przes apostolske kazanye *Pul* 75 arg.; ~ Szwyatha Maria, szkarbye apostolsky *Naw* 35; Pozdrowyona bandz Maria, navczyczyelko apostholska (doctrix apostolorum) *Naw* 173; ~ O apostolskey zgodzye *Pul* 132 arg.; ~ apostolskie przeżegnanie *'błogosławieństwo papieskie'*: Pozdrovyenye y apostolschkye przezegnanye 1484 *Reg* 704.

Apostol *'apostolus'*: Yaco mowy s⟨więty⟩ P⟨awel⟩ apostol XV *med. R* XXII 234; ~ Na swyantho swyanthego Iacuba apostola *Sul* 91; Podluk swyątego Pawla apostola XV *med. R* XXII 234; Zaslugami... Jana apostola *MW* 50b; Podług rady pobozne apostola Pyotra 1484 *Reg* 710; We wtorek wigilią suiątego Matusa apostola y ewangelisti bozego 1498 *MacPraw* VI 272; ~ Patrz na Pyotra apostola XV *med. R* XXII 241; ~ Tako ta ista dwa apostoły... należli wszytko (hi duo discipuli... cuncta reppererunt) *Rozm* 527; ~ Xpt mily o dwcz (*leg.* dwuć) on apostołu movy *Gn* 177b; ~ Svączy appostoli szøcz oni tho byly czynily *Gn* 172b; Apostoły... zwyastuyø *Pul* 135 arg.; Po-

szlu⟨s⟩chny sza thobye patriarchovye y prorokowye y wschyczczy apostholy *Naw* 44; Ołtarz jest Cristus, odzienie jego apostoli *Rozm* 672; Apostholowie szyę weszelą *MW* 94a; Apostolovye, zvolenyczy i vcznyovye... ludzy... nauczyly 1484 *Reg* 704; Apostolowe nebeske y take zyemske ku bozey chwale wzywayø *Pul* 148 arg.; Przyszli apostołowie *Rozm* 398; ~ Pamyøcz czczącz... blogoslawyonych apostolow (memoriam venerantes... beatorum apostolorum) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI; Po swyanczye blogoslawyonich Pyotra i Pawla apoſzthołow (post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum) *Sul* 104; Odszedl od thych trzy apostolow 1451 *MacDod* 104; Nyechay nasz wspomoze swiantich apostolow... slache⟨t⟩noszci *MW* 52b; Glos apostolow *Pul* 113 arg.; Dwanaście apostołow jadło s tej misy (duodecim in eodem catino cum domino edebant) *Rozm* 548; ~ Panye..., yenszesz rzekl apostolom twim: Pokoy moy davam vam (domine..., qui dixisti apostolis tuis: Pacem do vobis) 1456 *Msza* VI s. 263, *sim.* III; Ku apostolom *Pul* 112 arg.; ~ Xt mily gest on swe swøthe appostoli... nauczal byl *Gn* 172b; Yesz vydzyala dvcha szwyanthego stapuyancz w szwyanthe apostoly *Naw* 65; Ieszus kyedy vyeczerzal, szwe czyalo rosdawal, apostoli szwe smvthnye szwoyą krwą napawal XV *ex. SKJ* I 144; Kristus... apostoły sebrał (dicunt dominum... discipulos congregasse) *Rozm* 205; ~ Blogoslawieny apostolowie, Simunye y Tadeussv *MW* 51b; ~ Towariszstwo dacz raczy ss twoymy swątimi apostoli y mączenniky (cum tuis sanctis apostolis et martyribus) 1424 *Msza* III s. 62, *sim.* VI—VIII; Dostalasz tham vyelyey chwaly myedzy yego apostoly XV *p. post. SKJ* I 147; Jesus... w swem cielestnem rostaniu swemi (*leg.* z swemi) apostoły niektore znamiona miłosierdzia ukazał *Rozm* 528; Jesus... powiedział o swej męce jawnie przed apostołmi *Rozm* 518; ~ O apostoloch *Pul* 120 arg.

Apoteka *cf.* **Apteka**

Apotekarski *cf.* **Aptekarski**

Apotekarz *cf.* **Aptekarz**

Apotekarzów *cf.* **Aptekarzów**

(Apteka) Apoteka '*sklep z lekami, korzeniami i kosmetykami*': W apothecze 1484 *Rost* nr 6321; Nye pomogv apoteky, przeczyw mnye zathne leky *De morte* w. 307.

(Aptekarski) Apotekarski '*pigmentarius*': Sloszy... kadzydlne rzeczy s wonnych rzeczy przeczystich, dzyalem apotekarskym (opere pigmentarii) *BZ* Ex 37, 29.

(Aptekarz) Apotekarz, *Apatekarz '*pigmentarius*': Apotekarz pigmentarius *ca* 1500 *Erz* 1; ~ Jzem tego nye winowath nits, ocz my Pyotr... vyną dal... wardunku any osmi grziwen u *apatekarza 1443 *StPPP* II nr 3156; Apotekarza pigmentarii (composuit et oleum ad sanctificationis unguentum et thymiama de aromatibus mundissimis opere pigmentarii Ex 37, 29) 1471 *MPKJ* V 20; ~ Apotekarze pigmentarii (memoria Josiae in compositionem odoris facta, opus pigmentarii Ecclus 49, 1) *ib.* 87; ~ Od apotekarzew (*war. lub.*: apothekarzow) a pigmentariis (genae illius sicut arcolae aromatum consitae a pigmentariis Cant 5, 13) *ib.* 73.

(Aptekarzów) Apotekarzów '*pigmentarii*': Podle gego dzalal Ananyas, sin apotekarzow (filius pigmentarii) *BZ* Neh 3, 8.

Arabik '*jakiś kamień podobny do słoniowej kości*': Arabyk arabicus 1472 *Rost* nr 1853.

Aras *cf.* **Haras**

(Arbuz) Karbuz, Karbusz *bot.* '*dynia, Citrullus vulgaris Schrad.*': Carbusz pomum terre 1437 *Rost* nr 2537; Carbusz melo 1437 *Rost* nr 2689; Carbusz citrullus 1460 *Rost* nr 3473; Karbusch cirullue *ca* 1465 *Rost* nr 4269; Karbusz cirullue *ca* 1465 *Rost* nr 4270; Karbuz cucumer 1472 *Rost* nr 211.

Archa *cf.* **Arka**

Archangielski *cf.* **Archanielski**

Archangioł *cf.* **Archanioł**

(Archanielski) Archanjelski '*archangelorum*': Sdrowa bandz krolyewno nyebyeszka angyelska, archangyelska y wschech nyebyosz *Naw* 32.

(Archanioł) Archanjoł '*archangelus*': Yą posdrovyl archanyol Gabryel *Gn* ap. 1a; *Szmyernya sza (*leg.* się) sz nya gest roszmavyal archanyol Gabryel 1453 *R* XXV 212; Wkazal yemu... swyanthy Mychal archangyol ognyewe drzewo XV *ex. Zab* 536; Możem... wierzyć temu, iże sie jemu tedy pokazał Gabriel archanioł *Rozm* 598; ~ Poszlal przez anyoly thvorzecz szve poszelstvo dzewcze archanyola 1453 *R* XXV 209; Szeszli my na pomocz szwyathego Michala archangyola (sanctum Michaelem archangelum) *Naw* 183; ~ Szwyąthy Mychalye archangyelye (sancte Michael archangele) *Naw* 184; ~ Sluza tobye angiely y archangely *Naw* 44; Archangely y angely wszyawyaly yey thayemnoszczy XV *p. post. R* XIX 72; Wschyszczy angyeli y archangyeli bozy spomozczye mye (omnes sancti angeli et archangeli dei succurrite mihi) *Naw* 185; ~ Tamo anieli z archaniołmi *tencują (ibi cum archangelis angeli chorizant) *Rozm* 26.

(Archidiakon) Jardziekon *dostojnik kościelny* '*archidiaconus*': Kaszal... vypisz dacz w rzeczy medzi xzandzem iardzekonem... a medzi Spitkem 1414 *AKH* III 219.

(Archimandryta) Harchimendryta: '*opat generalny, archimandrita*': Harchimendritha Czyrnyecz inculpavit nobilem Voywodam 1445 *AGZ* XIV 175.

Arcybiskup, Jarcybiskup '*archiepiscopus*': Then liszt, k⟨t⟩horemw kszadz arcibiskwp przyganil... ge[he]st *sprauidliwy 1443 *AGZ* XII 108; Xandz Iarosław arcibiskup gneznenski *Sul* 5; W tem tho myeszczye...,w tkoremsze bil yarczibyskvp XV *ex. MPKJ* II 318; ~ Z radi vczonego w bodze oczcza xandza Iaroslawa, swanthey gneznenskey cirekwye arcibyskvpa (ecclesiae Gnesnensis archiepiscopi, *Dział* 2: ksyądza Yaroslawa gnyesznyenskiego koszcola iarczybiskvpa) *Sul* 6; ~ Vyną themv tho ksządzv arczibyskvpowy (eidem domino archiepiscopo)... zaplaczicz ma *Sul* 64; Aczlyby przed iarczybyskvpem dobyl kto miecza..., tedy iarczybyskvpowy syedmnadzeszcza *Dział* 49; ~ Proboscz s kszandzem jarcibiscupem dal cztirdzeszczi grziwen 1402 *JA* VI 204; Pospolstwo upokoycz... raaczysz... pospolu s slugø twym papyeszem naszym y z yarczybiskupem(*Msza* VI: *yaszczybyszcupem) naszym (cum... antistite nostro) 1424 *Msza* III s. 51, *sim.* VII. IX; Przeth ksądzem arczibyskvpem (coram domino archiepiscopo, *Dział* 49: iarczybyskvpem) ten vczynck szą przygodzyl *Sul* 64.

(Arka) Archa '*skrzynia, arca*': Archa bosza bila wiszla do nyego (ingressa est in eam arca domini) *BZ* II Par 8, 11.

Armoniak '*żywica z rośliny Ferula tingitana L.*': Armonyak armoniacum 1472 *Rost* nr 78.

Arnasz *cf.* **Harnasz**

Asi '*ale, sed*': Suøta Katerina... ne meskacy iesc stala, uc złem nc lczala, asy y ty ⟨...jeż są⟩ v błødnem stadlc lczaly, ty iesc suoiø naukø otuodila *Kśw* br 39.

! Assalay '*?*' Datum... anno domini... presentibus nobilibus Sigismundo de Nowoszelicze... Iohanne Knyehniczsky, *que minist⟨e⟩r⟨i⟩ali protunc existenti dicto *assalay 1448 *AGZ* V 164.

(Ataman) Wataman, Watman '*niższy urzędnik w majątku ziemskim, ekonom, vilicus*': Wantraschowicz de Dolhe ducis wathaman est iustus 1435 *AGZ* XII 1; Trusz wathaman servus 1437 *AGZ* XII 19; Iwan wathaman de Hanyowcze 1438 *AGZ* XII 33; Kvnyczowicz wathaman homo alicuius al. opczi 1439 *AGZ* XII 59; Contra nobilem Marcum de Koszowa vathaman magnifici domini Iohannis capitanei Trebowlensis pro repercussione pigneris 1443 *AGZ* XIV 96; Micossium dominus Bidlowsky iure evasit et wathaman eius de Lachowcze 1444 *AGZ* XII 120; Giwan Pszani wathaman in Iamnicza 1444 *AGZ* XII 120; Statuimus, quod kmethones terrigenarum per capitaneos ac alios officiales ipsorum violenter non recipiantur in servitutem vlg. *mordinicae, hoc expresso, nisi prius villicus al. cywan seu watman (*var.* wattaman) 1456 *JusPol* 293; Quam pignoracionem Sigismundus per suum officialem al. vathaman repercussit 1483 *AGZ* XV 210; Per procuratorem tuum al. przez wathamana thwego 1485 *AGZ* XIX 254; ~ *z fleksją łacińską*: Attemptabat terminum super laboriosum Schipula wathamanum 1457 *AGZ* XV 26; Vathamanos et senes de villis... ad nos assumentes eosdem scrutavimus 1472 *AGZ* XIX 542; Ab ipsis vathamanis et senibus iuramentum non affecto 1472 *AGZ* XIX 543.

Atlas, Hatlas '*materia jedwabna, genus telae sericae*': Pro IV staminibus purpure al. atlas nigri coloris 1393 *MMAe* XV 159; Pro V vlnis tele albate ad ioppam de atlassz 1394 *ib.* 187; Terminus... pro litteris et hatlasz 1397 *StPPP* VIII nr CCXXIX 43; Pro manicis de hatlas 1428 *StPPP* II nr 2204; Vna iopula... grysei coloris, alia iopula attlas rubei coloris 1444 *MonIur* III 116; Ornatus de athlasz nigro XV *p. pr. AKH* V 427; Omniaque, que ad faretrum ponentur... tollent et convertent... absque auro et argento, adamasco et athlasz 1454 *MMAe* XIII nr 1835; Manice de hatlasz 1464 *StPPP* II nr 3752; Ad cappam de athlasz 1480 *MMAe* XIII nr 2210; Peplum rubeum simplex hatlasz 1482 *Roczn-Krak* XVI 51; Ornatus de flaveo athlasz 1483 *MPH* V 943; Reposuit schubam de hatlasch viridi subductam cutibus mardurinis ad acta 1493 *MMAe* XVI nr 702.704; Schubam... obsutam mit brawem hatlasz 1494 *CracArt* nr 1153; Undecimam pro duabus subis hathlassy viridi coloris subductis marduribus 1496 *AGZ* XIX 271.

Atlasowy, Hatlasowy '*z atłasu*': Ornatus... cum cruce athlaszowy XV *p. pr. AKH* V 428; Subam al. hatlasowa 1466 *StPPP* II nr 3816; Tunicam nigram subductam hathlaschowa byalkamy *ib.* nr 3858.

Ato '*a oto, ecce*': Ato tez vstawyø (ecce ego statuam) slyub moy myedzy wamy a s waszym naszenym (*leg.* nasienim) po was *BZ* Gen 9, 9.

Atoć '*a oto, ecce*': Atoczsmi sziwi ecce vivimus (*SKJ* I 73: Yako vmarly alycz zywy quasi morientes et ecce viuimus II Cor 6, 9) XV *p. post. R* XXV 258.

Atoli '*oto, mianowicie, ecce, scilicet*': Kako szedl do nyego? Atholi nye przesz szadnego poszla szwego, alyc... szam abiit ad eum scili-

cet personaliter XV *ex. MPKJ* II 318; A przyszedszi do nyego ten krolik, czo vczynil? Atholi proszyl gego barso pokornye, bi stąpyl do nyego abiit ad eum et rogabat eum, ut descenderet (Jo 4, 47) *ib.* 318; Alye kako dalyeko Ih-us bil od nyego? Atholi Cana Galilee... bila... na wyszokem myeszczv Cana Galilee erat in alto loco sita *ib.* 319.

Atrament '*siarczan żelaza używany do wyrabiania inkaustu, atramentum*': Atramenth atramentum 1472 *Rost* nr 50.

Awa '*oto, ecce*': Aua tih slov ⟨wykład z języ⟩ka lacinskego v polsky iesc taky *Kśw* dv 4; A gdyż sie czas przybliżał, awa posłał sługi swoje k tym oraczom, aby pobrali owoce jego (cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas Mat 21, 34) *Rozm* 410.

Awiem *wprowadza pytanie niezależne* '*czy, an*': Auem, praui, puace v moch boga uasego? *Kśw* ar 3; An dubitas, dicit... auem, praui, rospachas, clouece? *Kśw* cv 2; Awem (*Fl*: azaliwem) yen spy, nye pospyeszy, aby wstal (numquid qui dormit, non adiciet, ut resurgat)? *Puł* 40,9.

Awo '*oto, ecce*': On otpowyedzal: awo gesm (adsum) *BZ* Gen 22, 11.

Awszejki *cf.* **Owszejki**

Aza, Haza 1. *wprowadza pytanie niezależne* '*czy, czyż, num, an*': Aza iescz bødø møso bicow, albo krew kozlowø picz bødø (numquid manducabo... aut... potabo)? *Fl* 49, 14, *sim. Puł*; Weszlo na przislowye: Aza gest Saul myedzi proroki (num et Saul inter prophetas)? *BZ* I Reg 19, 24; Vvyyay sza (*leg.* uwijaj się) yako vmyesz: asza mey moczy vydzesz? *De morte* w. 363; Aza mnymasch an putas (an putas, quia non possum rogare Mat 26, 53) 1471 *MPKJ* V 120; Bieda mnie, synku moj, coś to rzekł: aza masz kiedy umrzeć albo aza masz od kogo śmierć cirpieć (vae, vae! fili, quid dixisti, numquid occideris illatam an ab aliquo mortem patieris)? *Rozm* 166; Licemierniku, wszelki z was w sobotę aza odwiąza wołu swego albo osła od jaśli (unusquisque vestrum sabbato non solvit Luc 13, 15)? *Rozm* 376; I mowili są: Kiedy Kristus przydzie, aza będzie więtsze cuda czynić niżli ten czyni (Christus cum venerit, numquid plura signa faciet, quam quae hic facit Jo 7, 31)? *Rozm* 458; Aza mnimasz (an putas Mat 26, 53), iż bych nie mogł prosić ojca mego? *Rozm* 641; ~ aza nie '*nonne*': A rzekacz: Aza wy nye wyecze o thym, ktho tho wmarl? *Aleksy* w. 203; Aszasz nyc czytał szwyathych zyvothą, czo myely czyaszkye *glopothy? *De morte* w. 483; Aza (*Fl*: wszaco) nye bogu poddana będzyc dusza moya (nonne deo subiecta erit anima mea)? *Puł* 61, 1; Aza nye on yest oczecz twoy (numquid)? *Puł* Deut 7; Aza my nie wimy, co jeś ty (numquid te nescimus, quis tu sis)? *Rozm* 141; Aza nie wiedzieliście (an nesciebatis), iże w tych rzeczach mam być, ktore są mego ojca? *Rozm* 144; Tako jęli niektorzy mowić: Aza to nie jest syn Jozefow a Marje (nonne hic est filius Joseph Luc 4, 22)? *Rozm* 251; Tedy rzekł jemu Piłat:... Aza nie słyszysz (non audis Mat 27, 13), jako wielikie świadectwo mowią przeciw tobie? *Rozm* 772.

2. *wprowadza zdanie przedmiotowe* '*aby, ut*': Maria dzewicze, psmy (*pro* prosi) sinka thwego..., haza (CD: aby) nasz hwchowa othe wszego szlego *Bogur* B.

Azaby 1. *wprowadza pytanie niezależne* '*czy, num*': A oni zawołali potem wszyscy:... Abyć nie był złodziej, azabychmy ji podali tobie (si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum Jo 18, 30)? *Rozm* 770.

2. *wprowadza pytanie zależne* '*czy, si*': Mądrczi... radzyly szyą spolv..., aszabi mv ktori sz nych mogl nyeczo dopomocz XV *ex. MPKJ* II 317; Djabeł chodził kusząc, azaby ji mogł nakłonić ku grzechu (accessit, ut temptaret, si posset eum deicere in peccatum) *Rozm* 195; *Aczci okopaję około jego (*sc.* drzewa figowego) i potrzęsę gnojem, azaby urodziło owoc (et si quidem fecerit fructum Luc 13, 9) *Rozm* 375.

3. *wprowadza zdanie celowe* '*aby, ut*': A ty... bødzesz tesz s nym spacz, azabichom zachowaly syemyø ot naszego otcza (ut salvemus semen de patre nostro) *BZ* Gen 19, 34; Obroćmy się ku morzu, azabychmy mogli zbyć tych to silnych puszcz (ergo... ad mare divertamus, ut istas solitudines vitare valeamus) *Rozm* 89; Marja poczęła... narzekać...: Czemu mieszkamy? Podźmy rychlej, azabychmy s nim pomarli *Rozm* 696.

Azać *wprowadza pytanie niezależne* '*czy, numquid*': Pilat... odpowiedział...: Azaciem ja Żyd (numquid ego Judaeus sum Jo 18, 35)? *Rozm* 793—4.

Azaćby *wprowadza zdanie przedmiotowe* '*aby, ut*': Proszy za myą..., azaczbich bil kaplanem 1428 *PF* V 15.

Azali 1. *wprowadza pytanie niezależne* '*czy, an, num*': Azaly chleb mosze dacz, albo gotowacz stol ludu swemu (numquid et panem poterit dare)? *Fl* 77, 24, *sim.* 87, 11—13; Azali nunquid 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Azaly placzesch czlowyeczego stadla nądze abo szmyerczy twego przychodzączego... vmaczenya an forte ploras?

XV *med. SKJ* V 260; Azaly pallacz... stayna numquid aula est stabulum? XV *med. SKJ* V 267; Azalism (num) ya strosz mego brata? *BZ* Gen 4, 9; Azaly thelko num (num unam, inquit, tantum benedictionem habes, pater Gen 27, 38)? 1471 *MPKJ* V 11; Azaly nonne *ca* 1500 *JA* IV 95; Azali i wy chcecie być jego zwolenicy (numquid et vos vultis discipuli eius fieri Jo 9, 27)? *Rozm* 422—3; Azaliś ty więtszy a lepszy occa Abrama naszego (numquid tu maior es patre nostro Abraham Jo 8, 53)? *Rozm* 476; Kristus... rzekł ku swem zwolenikom: Kiedym was słał przez moszny, przez toboły, przez botow..., azali wam czego niedostawało (numquid aliquid defuit vobis Luc 22, 35)? *Rozm* 638; ~ azali nie '*nonne*': Aszali thego dla ne podobno thobe szmilowacz szø nathwim szługą? *ca* 1420 *R* XXIV 82; Gdysz on zalowal po vmarley raczcze (*leg.* ręce), azaly nyc ma tego doszwyathczycz? *OrtBr* VI 365; Azaly nye nonne 1436 *Wisł* nr 2251; Azaly yvsz nye gesth blyszhą Barbara tego domv myecz y ostacz szye w nyem? *OrtBr* VI 389; Rzekl woyth: Gdysz nykth podlug prawa nye mosze zapowyadacz, gyedno woyth albo gyego poszpolny poszel, azaly moye zapowyadanye nye ma myecz moczy? *OrtMac* 45; Azaly naam nye powyesch nonne indicabis nobis (nonne indicas nobis, quid in his tibi velis Ezech 37, 18)? 1471 *MPKJ* V 106; Azaly nye (nonne, *Fl*: czili ne) posnayą wszytczy? *Pul* 13, 8; Będziecieli sie waszej braciej kłaniać telko, azali tego i pogaństwo nie czyni (et si salutaveritis fratres vestros tantum... nonne et ethnici hoc faciunt Mat 5, 47)? *Rozm* 271.

2. *wprowadza pytanie zależne 'czy, si'*: Pytham na prawye, azaly my nye mamy... thego gymyenya dzyerzecz *OrtMac* 51.

3. *wprowadza zdanie przedmiotowe 'ut'*: Panno Maria, prosy syna th⟨w⟩ego..., azali wsdrowi nedostatky czala mogego XV *KatOssol* nr 372, 13.

4. *dubium*: *wprowadza zdanie czasowe*: Azaly donec (factique sunt termini Chanaan venientibus a Sidone Geraram usque Gazam, donec ingrediaris Sodomam et Gomorram Gen 10, 19) 1471 *MPKJ* V 9.

Azaliby 1. *wprowadza pytanie niezależne 'czyż, num'*: Azaliby nie mogł być zbawion rodzaj człowieczy, jedno eżby ty... umorzon był? *Rozm* 167.

2. *wprowadza pytanie zależne 'czy, si'*: A gdisz szyą thak tho Adamowi y Gewye stalo, owa trze navczenszi magistri... veszli szą w rada doradzayącz szobye, aszalibi mv nyeczo mogli dopomocz XV *ex. MPKJ* II 317.

3. *dubium*: *wprowadza zdanie warunkowe 'gdyby, si'*: Azalybichmi temu (*sc.* ofiarowali), gemusz sze Egipsczy klanyayø przed nymy, bi nas obrzuczyli kamyenym (quodsi mactaverimus ea, quae colunt Aegyptii coram eis, lapidibus nos obruent) *BZ* Ex 8, 26.

Azalić *wprowadza pytanie zależne 'czy, si'*: Poczekaymi smylowanya od boga, azalycz swey myerszøczki vkrocy (forsitan enim indignationem suam abscindet) *BZ* Judith 7, 24.

Azaliwiem *wprowadza pytanie niezależne 'czyż, numquid'*: Slowo liche postawili sø przeciwo mne: azaliwem (*Pul*: awem), ien spi, ne przilloszi, abi wstal (numquid qui dormit non adiciet, ut resurgat)? *Fl* 40, 9.

Azawiem *wprowadza pytanie niezależne 'czyż, numquid'*: Azawem (*Pul*: azazes) zaprawdø za dar vstawil ies wszistki sini ludzske (numquid enim vane constituisti)? *Fl* 88, 46.

Azaż *wprowadza pytanie niezależne 'czy, an, numquid'*: Gdy Warsz nye przysz⟨ą⟩gął, azasz my Mykolay to przepadl y straczyl naprzeczywko mnye, czyly nye? *OrtKal* 140; Azazes (*Fl*: azawem) darmo vstawil wszystky syny lyudzke (numquid enim vane constituisti)? *Pul* 88, 46.

Azażby *dubium*: By w sodomskim mieście były ty uczynki były uczynione...., azażby aże do dzisiejszego dnia było zostało (si in Sodomis factae fuissent virtutes, quae factae sunt in te, forte mansissent usque in hanc diem Mat 11, 23)? *Rozm* 318.

Azażci *wprowadza pytanie niezależne 'czy, an, numquid'*: Aszaszczy gy czarczy *nyoszv? *De morte* w. 457.

Azuka *cf.* **Hazuka**

Aż(e), Haże, Jaż I. *spójnik*: **1.** *wprowadza zdanie przedmiotowe 'że, quod, ut'*: Yacom ya ymal s Potrkem liczbø, aze ne mal na mø o sszethm cop zalowacz 1410 *KsMaz* I nr 1458; Poprzyszancz, az gest *OrtBr* VII 561; Czyrpyal, az ...wodą czyekla *ib.*; Mayąly okolyczną myasta... layano albo nye layano ortel s przyszwolenym gych dzedzynnego pana..., az on gym odpuszczy, az maya v nasz ortel bracz albo ysz mogą po ortel do nasz chodzycz, czyly czo gest prawo v wasz? *OrtKal* 295; Az on odpuszczy, az mayą... albo ysz mogą *OrtBr* VII 561; Wysznaly szye ktho, ysz szye dal myaszthu na myloscz, themu moszecze umnycyszycz yako wasza wola, alye zaprzyly szye ktho thego, asz byl wasz, then moze praw bycz na krzyszv podlug prawa *OrtMac* 40; Ty to dzyeczy nye moga oczczyszny swey odzyerszecz s prawa, a tho ma bycz tako dlugo od dzyeczy do

dzyeczy, poko moze bycz dokazano, asz (*OrtMac* 29: ysz) szą wyleganczy *OrtVrtel* 119, *sim. OrtBr* VI 348; Jako ya wyem, aze Paw[y]el Jacubowy nye rosbyl prawą chelmyenskyego 1465 *TymSąd* 140; ~ Jako ja tho vyem, haze Pyotr Stanislavem (*leg.* z Stanisławem) sgednan (*leg.* zjednan) 1461 *ZapWarsz* nr 1118; ~ Pop<r>ossimi Mariey mathki yego, asz nam ghot<o>wa v ssina swego vprossicz daru ducha swenthego 1423 *Zab* 209.

2. *wprowadza zdanie skutkowe 'że, aż, ut'*: Węczsla<w>ow synowecz dal policzek I<a>cuboui parobku, as sø crwa (*leg.* krwią) oblal 1401 *HubeZb* 116; Andrzey swym poczantkem Iadwigø wderzil, asz gey rucha spadla s glowy 1410 *Piek* VI nr 1399; Poczøl szye przemagacz, aze kr[a]wavy poth sz nego poczekl 1451 *MacDod* 105; Poraszeny szlepotø..., tako aze (ita ut) nye mogly drzwy naleszcz *BZ* Gen 19, 11; Pobyly wszitko myasto, az bilo pusto (et depopulati sunt urbem) *BZ* Gen 34, 27; Tak dlugym gnycym gnyl gest, az y trzewa z nyego plinøli (ita ut egereret etiam viscera sua) *BZ* II Par 21, 19; Wiscye ge vkrutnye zmordowaly, tak az w nyebo weszlo wasze vkrucyenstwo (ita ut ad coelum pertingeret vestra crudelitas) *BZ* II Par 28, 9; Geden czlowyek w naszym myescze nawadzon panv lzywye, tako asz szye pan nayn roszgnyewal y kazal gy yancz *OrtBr* VI 391; Rzvczacz szya yako koth na myszy, asz twe szyrcze czasko wdyszy *De morte* w. 66; Naproth szdayv dzewky, chlopcze, asz szya chlop po szyrczv szmekcze *De morte* w. 203; A zloszczywa yesthem, az szye sthrascha wszysthky sthawy ve mnye *Naw* 89; A tu natychmiast uczyniła (*pro* uczyniło) się silne trzęsienie morza, aże łodzicę przykrywały wełny morskie (ita ut navicula operiretur Mat 8, 24) *Rozm* 290; Śmierdziało... z ich ust nieczystych, aż sie serce miłego Jesucrista od przeciwności onego smrodu mogło rosieść *Rozm* 731; Jego niedobrze czcią ('czczą') bijąc ji w lice, aże sie jemu wiercą kręgi *Rozm* 731; Jesus nie odpowiedział jemu ni słowa, aże sie Pilat temu barzo dziwował *Rozm* 813; Rzuciwszy sie z wielką okrutnością poczęli drzeć i siepać odzienie s niego i zwlekli ji, aże stał nag *Rozm* 815.

3. *wprowadza zdanie sposobowe 'że, (ita, sic) ut'*: Ut tu crispe trzyansoglowye aspiceres... crinale eius quale fuit quia corona spinea et tu non abhorres tibi crinale pro X grossis uel pro marca comparare ale yas czy skapa (*leg.* skapa 'skapie' *vel* skapią) na ssygy *ca* 1450 *PF* IV 574; A gdy szye masczisny zwadzą a ud[z]erzy geden drugego kamyenyem..., tako asz nye vmrze, ale asz lążą (*leg.* lęże) w lozv (et ille mortuus non fuerit, sed iacuerit in lectulo Ex 21, 18) XV *p. post. Kałużn* 283; Obłapił słup wszytek..., bo są ciągnęli powrozem, aże musiły ręce około słupa dosiąc *Rozm* 820.

4. *wprowadza zdanie czasowe bezpośrednio następcze 'aż, (do)póki nie, donec, quoad'*: *Gnewonir ne saszwal Marcina, asz tzri (*leg.* trzy) lata mynøla 1394 *Leksz* II nr 1716; Meczko Dobrogosta ne szaszwal, asz trzy lata minøla 1399 *Leksz* II nr 1191; Miczco y Dzerszeg ne placzil plat..., asz trzi latta minonla 1402 *Piek* VI 110; Materni ne gabano... podług praua, asze łata wiszli 1407 *Piek* VI 335; Nye odetchnyesz, az s nymy y zgynyesz (donec exterminеris) *BZ* Judith 6, 4; Przyal szoną svogya, a nve(*pro* nye) vznal <y>ey, asz (donec Mat 1, 25) porodzyla syna *EwZam* 291; Nie zapoje kur, aże (donec) sie mnie trzykroć zaprzysz *Rozm* 557; ~ Quousque jus fiet inter ipsos vlg. asz prawo przebeszy 1399 *Leksz* II nr 1300; A y w czen zkrzidlu twoiu pwacz bødø, asze (donec) pomine lichota *Fl* 56, 2, *sim. Pul*; Ossobne gesm ya, asz (donec, *Pul*: aze) poydø *Fl* 140, 11; Wirzchoslawina matka bila w strzimanu tey roley do swego sziwotha i ona potem, asz pan Ian poslal dwanaczcze plugow 1404 *Piek* VI 225; Dlugo bywsszy szę sz nym, assz podal thyl dyu (*leg.* diu) pugnando convertit in fugam *ca* 1428 *PF* I 485; A bødzecze gescz vzitki stare esz do dzewyøtego lata, asz syø y narodzi novego (donec nova nascantur), bødzecze gescz wyotche *BZ* Lev 25, 22; Po wsze dny przichad<z>aly ku Dauidowy ku pomoci gemv, az gich bila wyelyka łyczba (usquedum fieret grandis numerus) *BZ* I Par 12, 22; Tako dlugo dzerszecz w zacladze, asz ortelem dobadze, ysz moze przedacz w szwem dludze *OrtBr* VI 390; Zalugely ktho nąyn, mogą gego blyszy tho odmowycz tako dlugo, asz on szye do domv wroczy *OrtKal* 184; A wszdy za nyem byegacz mvszv, asz sz nyego vypadza duszą *De morte* w. 464; Szszadz (*leg.* siądź) na prawiczi bosztwa mego na wyeky nyeprzemyennego, az (donec Psal 109, 1) ya wszythky nyeprzyyaczyele thwoye vpokorza *MW* 87b; Nyechay szercze me zawsze roszmyszla przykazanye thwoye, asz my vkazyesz szwoye szmilowanye *MW* 92a; Ma tha<ky tho> vygnany y vypądzony obv<yeszczan?> bycz... tako dlugo, aze sye polepszy 1484 *Reg* 723; Bąncz thamo, asz gdy (usque dum Mat 2, 13) povyem thobye *EwZam* 295; K stolv... asz od nyego wstanieczye (cum acceditis ad mensam, donec inde surgatis), to czo podlug obyczany (*pro* obyczayv) cztą, sluchaycye *ca* 1500*JA* IV92;

Tam szyedzyącz przyszla do nyego mulier Samaritanka, sz ktorąsz barszo dlvgo szyą sz nyą roszmawyał e (*leg.* je'jest'), asz do nyego szwolyenyczi przyszły XV *ex. MPKJ* II 318; Tamo mieszkajcie, aże (donec Mat 10, 11) wynidziecie z miasta *Rozm* 309; Krystus długą chwilę milczał stojąc nad nimi, aż są dobrze odpoczynęli *Rozm* 611; Poseł... prosił miłego Jesucrista nasilnie, aby wstąpił na ten istny ręczniczek i chodzić (*pro* chodził) po nim, aże wszedł wietnicę (*leg.* w wietnicę) *Rozm* 757; Tako ci istni... Żydowie... poczęli ji siepać barzo nielutościwie, aże ji przywiedli pośrod wi⟨e⟩tnice *Rozm* 815; ~ Yacz poydø z nyenagla..., aze (donec) przydø do Seyr *BZ* Gen 33, 14; Y na pvsci, toscze sami vydzeli, nyøsl (*pro* nyosl) czebye pan bog twoy, iako czlowyek obikl noszycz syna swego malego..., az doyødsce (donec) nye przisli na to to myescze *BZ* Deut 1, 31; Y vczinyl... rogy szelyazne y rzekl:... tymy to rozdrzesz zemyø syrskø, asz iø y zgladzisz (his ventilabis Syriam, donec deleas eam) *BZ* III Reg 22, 11; Dał w røkø ge draczom, asz (donec) ge y zarzvcyl od oblycza swego *BZ* IV Reg 17, 20; Ruszilysmi syø..., azsmi (usquequo) y weszly do Ierusalem *BZ* II Esdr 8, 62.

5. *spaja łącznie uwydatniając bezpośrednie następstwo w czasie 'a zaraz, a już, cum (repente)'*: Jedno ją wziął, aż natychmiast ona ista sucha laska puściła odrośli *Rozm* 32; Natychmiast, jednom k niem przyszedł, aże mię poznali, com ja (quia statim cum venissem ad has recognoverunt me, quis essem) *Rozm* 140; A nie dociągnął miły Kristus tego słowa domowić, aże Judasz pojdzie z wieliką tłuszczą Żydow (adhuc eo loquente, ecce, Judas... venit Mat 26, 47) *Rozm* 612; Ale pirwej niżli im miły Kristus na to odpowiedział, aże święty Piotr... mając miecz dobył go, chcąc bronić swego mistrza *Rozm* 636; A jedno pojdzie wietnicę (*leg.* w wietnicę), aż sie wszytki choręgwi pokłoniły przeciw jemu i dały jemu chwałę *Rozm* 757; Ale jedwo wrzucił na sie suknię, aże ji poczęli ciągnąć, ależ potem wzdział swoje ręce w rękawy *Rozm* 827.

II. *partykuła uwydatniająca kres 'usque ad'*: **1.** *w obrębie okolicznika miejsca*: Tho giste veszele ku dlugoszcy gest cy ono bilo velike, przes to iscy szø gest ono od fchodu sluncza asz do szapadu biło rosczøglo *Gn* 2b; Kady Chrczon poydzye od Radzykowskyey granycze albo w czolnye poyedzye po Nrovye rzecze asz do Laznyewskyego granyczy, thady Chrczonovo na pravo 1495 *ZapWarsz* nr 1662; Poruszył nasz lud... począwszy od Galilei aże po wszytkiej Judei i do tego miasta (usque huc Luc 23, 5) *Rozm* 789; Pobudził lud nauczając po wszytkiej żydowskiej ziemi, począwszy od Galileej aże sam (usque huc Luc 23, 5) *Rozm* 795; W jego wszytkim żywocie począwszy od głowy aż do pięt nie było miesca całego *Rozm* 822; ~ Od wirzchnego neba wiszce iego, i potkane iego asz do wirzcha (usque ad summum) *Fl* 18, 7, *sim. Pul*; W szvknya dlugą asz do glosznow induta erat talari tunica XV *med. R* XXV 154; Az w trzecze nyebo vsque ad tercium celum (scio hominem in Christo... raptum huius modi usque ad tertium coelum II Cor 12, 2) XV *med. SKJ* I 68; Asz do przedpyekła vsque ad limbum XV *med. SKJ* V 258; Spadały krwawe kropye asz na zemø 1451 *MacDod* 105; Szczyga ony aze (usque) do Dam *BZ* Gen 14, 14; Przisli na polvdnye asz (usque) do Kadesbarne *BZ* Num 34, 4; W tich dnyoch wyele lystow ot slyachcyczow zidowskich ku Dobyeszovy sø posilani, a przichadzali od Dobyesza asz k nym (et a Tobia veniebant ad eos) *BZ* Neh 6, 17; Koscyol asz ⟨do⟩ zemye skaszon gest (et templum ad solum dirutum) *BZ* Nah 2, 6; Ya gego naszladowal az w gego gospodarza dom *OrtBr* VII 568; Starosta... mosze... zbiega gleytowacz swą moczą y przewiescz asz na granycze zemye *Dział* 61; Ire scopulo usque ad terram..., vlg. ycz kopczem posrotkem pola myedzy kopczy sukmanowskymy y bohutynskymy asch do zyemye czyzowskey 1461 *AGZ* VI 68; Poyda s toba y doprowadza czie az do przeczney vlicze assectabor te ac deducam usque ad divorticulum XV *ex. PF* III 178; Dym they rzeky podnosyl sya asz do nyeba XV *ex. Zab* 536; Warkocz jej święty głowy wisiał aże na pas (usque super cingulum) *Rozm* 22; Trzeciego dnia morskie dziwy ukażą się na morzu, będą ryczeć aże w niebo (usque ad coelum) *Rozm* 478; Uzdrowi mię, gospodnie, iże przyszły wody aż do dusze mojej (usque ad animam meam Psal 68, 2) *Rozm* 733; ~ Po nyem dzalal Neemyas..., ksyøszø pol stroni vlyce Betsur, a przecyw grobu Dauidowu, az do ribnyka..., a ez do domu mocznich (et usque ad domum fortium) *BZ* Neh 3, 16; Po nyem dzalal Melchias, sin zlotnykow, az do domv Natumeyczskich..., a ez do wyeczerzadla wøgelnego (usque ad coenaculum anguli) *BZ* Neh 3, 31.

2. *w obrębie okolicznika czasu*: Od srothnocy asze do balego dna gest cy gim on bil kaszal *Gn* 181b; Szpowadami szø... naszich wszech grzechow, czszoszmi szø gych dopwszczili od naszego porodzena asz do dzysz d[d]na *Spow* 1—5; Sekl na swem..., a tego bil on w dzer-

zenyv ot wyązanya aze do dzyszego dnya 1425 *Przyb* 19; Vszywacz pokoyne y myrzne od Bozego Narodzena asz do drugego Bozego Narodzena *ca* 1428 *PF* I 482; Chowayącz swyerzepycze nyewczone oth swyąntha szwyąnthego Woczecha asz (usque) do swąnthego Mychala *Sul* 20; A paklibi wol bodøczy bilbi od wczyorayszego dnya asz przes trzeczy dzen (ab heri et nudius tertius)..., wol kamyenym obrzuczon bødzye *BZ* Ex 21, 29; Przichadzaly w soboti swe ot czasu az do czasu (de tempore usque ad tempus) *BZ* I Par 9, 25; Od strozey yutrzenney aze (usque Psal 129, 6) do noczi niechay nadzeia ma Israel w panie *MW* 19a; ⟨Od Wschythky⟩ch Swyąthych az do Vyel⟨kyey Noczy⟩ syrody (*leg.* środy) y pyąthky ⟨mayą⟩ posczycz 1484 *Reg* 712; ~ Wszedl asz (usque) do pocolena oczczow swogich y asz (usque) na weky ne vzrzy swecze *Fl* 48, 20, *sim. Pul*; Ne ostaway mne asz do koncza (usquequaque) *Fl* 118, 8, *sim. Pul*; Gemuzz nie rownego mistrza..., ani badze wiączschego asz do dnia sødnego *Gałka* w. 10; To... zna ten, gen zaluge, eze nye ma grizyenya na sąmnyenyv, aczle ma strach, przes gego nikt nye ma bicz asz do smyerczi XV *med. R* XXII 238; Bo stala ass do skonanya perseuerando vsque ad consumacionem XV *med. SKJ* V 274; Mamy poprosycz mathky yego rzekącz: Posdrowona badz, panno Marią, ąsz do koncza 1450 *MacDod* 120; Truchla yest we mnye ma dusza asze do szmerczy 1451 *MacDod* 104; A przeprawyw wszitko, czso gymyal, y ostal sam. Tu syø gest s nym bil (luctabatur) møz aze (usque) do yutra *BZ* Gen 32, 24; Iest myal sbycgli (*leg.* zbiegły) az (usque) do smyerczi biskvpowey bycz w myescze *BZ* Num 35, 28; Nye vnidze vileganyecz... w kosczol bozi az (usque) do dzesyøtego pokolenya *BZ* Deut 23, 2; Bilo zawarto myasto y oblyøszono az (usque) do gedennaczcye lyat krolya Sedechiasa *BZ* IV Reg 25, 2; Mozely *opyekaldnyk opyekanye opvsczycz... albo trudne a twarde rzeczy przewlecz, szlowye odloszycz asz do dzyeczynnych lath *OrtBr* VI 377; Potem mow paczerzs y Sdrowa Maria az do koncza *MW* 32b; Bylesz poszlem oczcza thwoyego az do szmyerczy *Naw* 144; Ale k⟨t⟩o stoi aże (usque Mat 24, 13) do końca, ten będzie sbawion *Rozm* 481; Święty Piotr... bieżał do jednej jaskini i leżał aże k wieczoru *Rozm* 699; Ty słowa i rozmaite dziewica Marja płaczęcy narzekała aże do dnia nie przestający *Rozm* 741; Wezwana jest rola ich żydowskim językiem... aże (usque Mat 27, 8) do siego dnia, to rozumiej do tego dnia, kiedy święty Maciej ewanieliją pisał *Rozm* 764; ~ Asz nine (usque nunc, *Pul*: az do nynyc) przepowadacz bødø dzywi twoie *Fl* 70, 18; Puszcz lyud moy, acz my offyeruge na puszczy; asz dotøøt slyszecz yesz nyc chczyal (et usque ad praesens audire noluisti) *BZ* Ex 7, 16; Vszelkny czlovyek napyrvey dobre vino dava ..., alye thy schovalesz dobre vino asz dothad (usque ad huc Jo 2, 10) *EwZam* 303; ~ Tey niwe Albertus ne bil nigdiy gospodarz po wcupenu asz do tich mayst (*pro* myast) 1398 *StPPP* VIII nr 6621; Ipse sibi ipsos non statuit usque huc asz do tich mast 1414 *TymSąd* 165; Asz do szich (*leg.* sich) maszt actenus *ca* 1420 *R* XXIV 86; Ksandz byl w dzirsenu roley... asz do dzyseyschy⟨ch⟩ masth 1423 *AKPr* VIIIa 162; Az do tich mast actenus 1444 *R* XXIII 304; Quodsi probabiliorem sententiam de his quos usque modo asz do thich myasth llepszego doswathczenya colimus protuleris XV *p. post. R* XXV 182; Już widział moje dni aż do tych miast, przeto musi umrzeć *Rozm* 145; Aż do tych miast (usque modo Jo 16, 24) nie prosiliście nic w me imie *Rozm* 574.

3. *w obrębie innych określeń*: Rozdzelyl wszem po wszitkich ot møsza az (usque) do nyewyasti *BZ* I Par 16, 3; Poślę k nim proroki mądre..., a ty wy będziecie... krzyżować..., aby przyszła na was krew niewinna, ktora jest przelana od prawdziwej krwie Ablowej aże do krwie Zachariaszowej (a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariae Mat 23, 35) *Rozm* 307; Wzowi robotniki, dajże im myto począwszy od poślednich aże (usque Mat 20, 8) do pirwych *Rozm* 393; ~ Ne iest, kto bi vczinil dobrego, ne iest asz do iednego (non est usque ad unum) *Fl* 13, 2, *sim. Pul*; Mocz twoiø y sprawedlnoscz twoiø, bosze, asz w wisoke iesz ies vczinil welicosci (usque in altissima... magnalia) *Fl* 70, 21, *sim. Pul*; Wthori maa pomyenyoon bicz y othprawyon, a thakoosz otrzedzą asz (usque) do poslednych pochodzącz *Sul* 25; Asz do szvroczena ad vomitum *ca* 1450 *PF* IV 579; Pobiges ge... *aż do spadnyenya (usque ad internecionem) y odzirzisz zemyø gego *BZ* Num 21, 35; Iest obykl wol bile (*leg.* byle) szwacz asz do *kozenya (solet bos herbas usque ad radices carpere) *BZ* Num 22, 4; Przischly sinowye asz ku porodzenyv (venerunt filii usque ad partum), a syli (*leg.* siły) nye maiø rodzicz *BZ* IV Reg 19, 3; Wycle maiøci sinow y wnukow az (usque) ku stu a pyøczdzesyøt *BZ* I Par 8, 40; Asch do sbiczia usque ad stimulum (retusae... erant acies vomerum... usque ad stimulum I Reg 13, 21) 1471 *MPKJ* V 36; Ubiją ji aże do śmierci a trzeciego dnia zmartwychwstanie (et

occident eum et tertia die resurget Mat 17,22) *Rozm* 370.

4. *dubium:* Deuicha Maria az pelusek dobrih... ne ymala, a togo dla gy ue zle hustky ogar⟨nęla⟩ *Ksw* cr 31.

Cf. **Eż(e)**

Ażby *wprowadza zdanie*: **1.** *czasowe 'ażby, (do)pókiby nie, donec, quoad'*: Blogoslawoni czlowek, iegosz ti navczisz, gospodne, y s twego zakona navczisz gy. By vcogil iemu ote dnow zlich, aszbi v[o]copan (*leg.* ukopan) bil grzesznemu dol (ut mitiges ei a diebus malis, donec fodiatur peccatori fovea) *Fl* 93, 13, *sim. Puł*; Wzøl, czso bi gyma moglo statczicz na drogø, azbi przislza do Rages (quousque pervenirent) *BZ* Tob 6, 6; Pilat... wyszedł do Żydow... nie dosłuchawszy, ażby jemu miły Jesus odpowiedział *Rozm* 787.

2. *sposobowe 'żeby, (ita, sic) ut'*: Chcze on, bichom mi tako wnątrz syą przeczciwyenstwu radowaly, aschbichom y zewnątrz tho pocazowaly ludzem XV *med. R* XXII 247.

3. *celowe 'żeby, ut'*: Poszylacz (*pro* poszylam) nynye w poselstwye k tobye, ku panu swemu, azbi⟨ch⟩ nalazl myloszcz przed twym oblyczym (mittoque nunc legationem ad dominum meum, ut inveniam gratiam in conspectu tuo) *BZ* Gen 32, 5; Tako wiele mogł mocować, ażby sie w nim wszytko popełniło, co było o nim pisano *Rozm* 825.

4. *warunkowe 'gdyby, chybaby, nisi'*: Et si non remanserunt al. aszby nye oszyedly, extunc ipsos debet mittere domino archiepiscopo sub pena trium marcarum 1454 *AGZ* XIV 507; Nie może nikt tych znamion czynić, ktore ty czynisz, ażby bog s nim był (nemo... potest haec signa facere, quae tu facis, nisi fuerit deus cum eo Jo 3, 2) *Rozm* 236.

Cf. **Eżby**

Ażci, Ażeć *wprowadza zdanie*: **1.** *czasowe 'aż, (do)póki nie, dum, donec, quoad'*: Przebødzesz kylko czasow s nym, aszczy syø za tym vpokogy gnyew (donec requiescat furor) brata twego *BZ* Gen 27, 44; Zawierne wam powiedam, nie pełnicie wszech miast w israelskiej ziemi, ażeć przydzie (donec veniat Mat 10, 23) syn człowieczy *Rozm* 311; Robcie temi pieniędzmi, ażci sie wrocę (dum venio Luc 19, 13) *Rozm* 407.

2. *sposobowe 'że, ut'*: Ony szø ge byly tako szucho przesly, ascy ony svich *nok... ne szocz (*pro* szøcz) ony byly rosmoczyly *Gn* 174b.

3. *spaja łącznie uwydatniając bezpośrednie następstwo w czasie 'a zaraz, a już, (vix), cum subito'*: Gednocz ona gest tho bila vczinila, aszecz natichmasth gest ona sdroua byla *Gn* 4a; Iszecz vele lath przeth tiim to, nislicz gest on bil Adama stworzyl, aszcy gest on przeth tim to oth poczøthkø (*pro* poczøthku) svatha bil *Gn* 4b; A gednocz gest szø on byl boszim czalem op⟨ra⟩uil. asci szø gest on bil barszo stary vcynil *Gn* 184b.

Ażciby *wprowadza zdanie sposobowe 'żeby, (ita, sic) ut'*: O bandz volya twa, myly panye, aczczyby mala kropya vkanala ('ukapnęła') z opphythego myloszyerdzya twoyego, a vczyn mnye. Nawoyka, szluga szwa *Naw* 91; Pokaźniciež jego tako, ażciby wasze książęta uźreli, iżem dobrze pomścił ich krzywdy *Rozm* 815.

Aże *cf.* **Aż**

Ażeć *cf.* **Ażci**

B

Ba 1. '*owszem, przeciwnie, a nawet, etiam, quin etiam, immo*': A ci... mąk nie wierzyli ani czci, ani dostojeństwa, ba i wstania przychodzącego sądu przeli (nam et resurrectionem mortuorum futuram negabant) mnimając, aby dusze po społu s ciały umirały *Rozm* 181; ~ *wprowadzone do pseudoetymologii wyrazu* swadźba: Swaczba convertendo sillabas... ba swacz (*leg.* swa-ć), quod sonat tua est 1414 *R* XXIV 52; Et vir et mulier sibi consentiens unum adhuc dicitur swaczba, convertando silabas, ponendo posteriore a fine et ultimam in principio, ut dicatur: ba swacz, tua[e] est, que debet esse amonicio viri maxima XV *p. pr. R* XXII 344; Szwadzba dicitur quasi diceres: ba swadz, bez szwad 1466 *R* XXV 136.

2. '*nuże, no, age*': Drugi potem przybieżąc uderzył ji w ciemię i rzekł: O Jesusie, snadź ci mirzka w ⟨o⟩czu, ba pokrzep sie im, dobry druże; takeś omdlał, jakoby nie miał boga ojca, ba pochwaci sie, ale nie daj sie sromocić *Rozm* 731.

Baba *formy*: *n. sg.* baba 1411 *HubeZb* 56, 1411 *RTH* VI 25, 1411 *StPPP* VII 478, 1412 *AKPr* X 347, 1421 *AKPr* VIIIa 155, 1436 *JA* XIV 506, 1447 *R* XXII 55, 1472 *Rost* nr 206, 1476 *MMAe* XVI nr 1389, XV *p. post. R* XXII 60, *ca* 1500 *Erz* 1; ~ *g. sg.* baby 1401 *HubeZb* 49, 1418 *TPaw* VII 38, 1478 *ZapWarsz* nr 1208; ~ *ac. sg.* babę *Park* 404; ~ *i. sg.* babą *BZ* Gen 18, 13, *MW* 45b; ~ *l. sg.* (po) babie 1393 *HubeZb* 67, 1404 *Piek* VI 224, 1441 *StPPP* VII 362, 1448 *Kozier* I nr 34, 1449 *MonIur* III 176, 1469 *AGZ* VI 110, 1453—71 *MiesHer* XIV 131, 1472 *AGZ* XII 347, 1474 *ZapWarsz* nr 1433, 1478 *ZapWarsz* nr 1207. 1208, 1488 *ZapWarsz* nr 1632; ~ *n. du.* babie *BZ* Ruth 1, 13; ~ *n. pl.* baby 1466 *R* XXII 22; ~ *ac. pl.* baby *Rozm* 63.

Znaczenia: **1.** '*babka, avia, mater patris seu matris*': Meczko bliszszi po swe babe ku te dzedzine 1393 *HubeZb* 67; Yacoszmi Yana s W⟨o⟩yczechem vyednali (*leg.* ujednali) o yego babi pusczinø 1401 *HubeZb* 49; Vichna zaplaczila swim szestrzeniczam... szeszczdzeszanth grziwen posagu po gich babe 1404 *Piek* VI 224; Yego baba s tego clenota visla 1411 *HubeZb* 56; Yego baba s tego clenotha iest 1411 *RTH* VI 25; Iego baba s tego clenota uisla y nassey krwe yest 1411 *StPPP* VII 478; Maczey y *Margorzantha poszwaly Greta y Lena po szmercy Margorzacyne gich baby 1418 *TPaw* VII 38; Thych dzeczy baba seczdzesanth grzywen wnosla u Lubczą grossow 1421 *AKPr* VIIIa 155; Post auam al. babye 1441 *StPPP* VII 362; Post matrem patris al. po babye 1448 *Kozier* I nr 34; Post matrem matris... al. po babye *ib.*; Post auam eiusdem filie vlg. po babye 1449 *MonIur* III 176; Iure propinquitatis post manum mortuam nobilis Iachne olim ave al. po babye... filii sui Stanislai 1469 *AGZ* VI 110; Post awam vlg. po babye 1453—71 *MiesHer* XIV 131; Jacowa nye wzyąla ssta kop... po babye Vychnye 1474 *ZapWarsz* nr 1433; Jakom ya nye pomloczyl dwv brogv... anym przedal krowy ..., any ... ovyecz, kthorich brogow y krowj, y ovyecz polovicza sluzy... na nye yako y na czya po babye gych ny⟨e⟩gdy Machnye blyskosczya 1478 *ZapWarsz* nr 1207; Jacom ya nye pozal gwaltem zytha y psenicze y yaczmyenyv any ovscha na wyenye olim Jachny baby gych..., anym thego wyozl w dom swoy w wasznoszczy na gych czyansch... yako dwye kopye po baby⟨e⟩ gych 1478 *ZapWarsz* nr 1208; Ieszteszczie pana y boga naszego Jesu Crista ieden dziadem, druga babø *MW* 45b; Jako my tho wyemy, ysze Barbara thako yesth blysska kv pvsczynye po Gedwidze babye yako y Anna 1488 *ZapWarsz* nr 1632; ~ *dubium*: Que sibi cessit post matrem suam al. po babye 1472 *AGZ* XII 347.

2. '*staruszka, anus, vetula*': *Dopyoro bødø rodzycz, yusz bødøczi babø (num vere paritura sum anus)? *BZ* Gen 18, 13; Drzewyey bødzeta babye (ante eritis vetulae), nyszly swadzbi s nymy doczekacye *BZ* Ruth 1, 13; Bąba anus *ca* 1500 *Erz* 1.

3. '*kobieta w ogóle, mulier*': *Babia mulier 1447 *R* XXII 55; Babø bik bodze *Park* 404; ~ Baba stara 1412 *AKPr* X 347, *sim.* 1436 *JA* XIV 506, XV *p. post. R* XXII 60; ~ wieszcza baba '*wróżka, fatidica*': Wyeszcza baba Zakrzewa (*leg.* z Zakrzewa), sc. czari:... Dorothea mulier antiqua de Zakrzewo, que quamplures homines utriusque sexus per suas ex suasu dyabolico divinationes, sortilegia et incantaciones... seducebat et in devium ac errorem per quasdam herbas ac instrumenta alia concitabat 1476 *MMAe* XVI nr 1389.

4. '*położna, obstetrix*': Jozef... wyszedł barzo rącze, chcąc wezwać... baby albo panie (obstetrices cupiens vocare) *Rozm* 63.

5. '*odmiana gruszki, Pirus communis L. var.*': Baba pira 1472 *Rost* nr 206.

6. *pl. tantum* '*konstelacja Pleiades*': Baby pliades 1466 *R* XXII 22.

7. *corruptum*: *nomen proprium* Bala: Spal z zonø otcza swego, ktoreyze to Baba rzekla (*pro* rzeczono) (dormivit cum Bala) *BZ* Gen 35, 22.

Babczyzna '*spadek po babce, hereditas ab avia relicta*': Anastasia... cum consensu mariti sui donavit nobilem Vanyko Lachodowszky... awunkulum suum germanum sibi bona post mortem vetule sue succedencia al. bapczysną 1498 *AGZ* XV 348, *sim. ib.* 553.

Babi *cf.* **Rzyć, Ząb**

Babica *bot.* '*gatunek wierzby, Salix sp.*': Babicza salix 1472 *Rost* nr 246.

Babimór, Babimórz *bot.* **1.** '*widlak, Lycopodium clavatum L.*': Babimor spica gallica, spica celtica, cauda 1437 *Rost* nr 2805; Babymorz spica nardi 1484 *Rost* nr 6333.

2. babimórz włoski '*Valeriana celtica L.*': Babymorz wlosky spica celtica 1484 *Rost* nr 6336.

Babimórz *cf.* **Babimór**

Babina 1. '*babka, avia, mater patris seu matris*': Post ipsius Martini attave, sc. babine mortem 1399 *Leksz* II nr 2337.

2. '*spadek po babce, hereditas ab avia relicta*': Nobilis Elisabeth ... vendidit suam porcionem in Sarnky tam matris sue et awe al. babyna pro viginti marcis 1472 *AGZ* XII 348.

Babizna '*spadek po babce, hereditas ab avia relicta*': Pro aualitate al. babisno 1425 *StPPP* II nr 2023; Bonis... awalibus al. babyzna 1467 *ib.* nr 3865; Bonorum avalium al. babisny 1471 *ib.* nr 4068; Pro patrimonio et matrimonio et awo et awa al. za dzyadowyszna y za babiszna 1476 *StPPP* IX nr 867; Elizabeth ... attentavit terminum primum... pro non exdivisione sortis ipsam Elizabeth concernentem avalium al. babyzny de bonis Babyna post manum mortuam ave ipsius germane olim generose Elizabeth 1476 *AGZ* XIX 233; Partem hereditariam al. dzalą (*leg.* działa) aualem et maternalem al. babyzny y maczerzyszny 1482 *ib.* 237; Post eiusdem Margarethe obitum successione materna et avali al. babyzna *ib.* 238.

Babka 1. '*babka, avia, mater patris seu matris*': Byesdrowsco przipadlo na Lesczinø babkø 1407 *Piek* VI 323; Jakom ja nye raczyla kopy za Anna babka 1453 *ZapWarsz* nr 973; Babka ava (habitavit primum in avia tua II Tim 1, 5) 1471 *MPKJ* V 130.

2. '*położna, obstetrix*': Ioseph podluk obyczaga neuesczego ku ge (*leg.* je 'jej') porodzenu gestcy on byl due bapcze veszual *Gn* 4a; Causa Kachne babcze cum Iohanne Peregrino 1452 *MonIur* III 214.

3. *bot. różne gatunki rośliny rodzaju Plantago*: '*Plantago maior L.*': Babka arnoglossa, plantago maior 1419 *Rost* nr 5040; Vyadsza (*leg.* więtsza) babka arnoglossa 1478 *Rost* nr 2023; Plantaginem al. babka XV *p. post. R* LIII 62; Babka anaglossa *ib.* 64; Babka plantago *ib.* 68; Bapka wyencza plantago maior *ca* 1500 *Rost* nr 7244; ~ '*Plantago lanceolata L.*': Babka arnoglossa, plantago minor 1437 *Rost* nr 2456; Babka mala plantago minor *ca* 1500 *Rost* nr 7246; ~ '*Plantago media L.*': Kosmata babka auriculus leporis, plantago media 1419 *Rost* nr 5042; ~ *gatunek bliżej nieokreślony*: Babka citharia, plantago 1450 *RpKapKr*; Babka citaria XV *p. post. PF* V 11.

4. *pl. tantum*, '*konstelacja Pleiades*': Pliades sunt stelle pluviales vlg. bapky *ca* 1500 *Erz* 1.

Bachmat 1. '*koń tatarski, equus Tataricae originis*': Vasyl... prestitit equum... bachmath czysavy 1500 *AGZ* XV 399.

2. '*rasa psa*(?)': Ubi canes servabantur bachmathi domini principis 1500 *ZsigBud* 40; Ad ligamina canum bachmati al. na obroze *ib.* 47.

Baczenie 1. '*rozwaga, zwracanie uwagi, wzgląd, attentio animi, ratio, respectus, consideratio*': Sklonene, baczene attentio 1434 *PF* V 31; Kv prawdzye mali alybo radszey nygeden bacczenya zrok ymyaan (ad veritatem parvus vel potius nullus respectus habetur) *Sul* 24; Z baczenya in consideracione XV *med.*

SKJ V 277; Baczenye consideracio *ca* 1500 *R* XLVII 370.

2. *'rozmyślanie, contemplatio'*: O glembokych tayemnycz baczenyu *Pul* 103 arg.

Baczka *cf.* **Beczka**

Baczyć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* baczę *ca* 1428 *PF* I 485, 1471 *MPKJ* V 36, *ca* 1500 *Erz* 1, *Rozm* 223. 783; *2. sg.* baczysz *Rozm* 282. 550; *3. sg.* baczy XV *med. R* XXV 157, XV *ex. ErzGlos* 179; *2. pl.* baczycie *Rozm* 600; *3. pl.* baczą *Rozm* 631; ~ *imper. 2. sg.* baczy XV *med. MPKJ* V 426, XV *p. post. R* I s. XLV, *Rozm* 176. 461. 560. 623. 779. 785. 831. 846; bacz *Fl* i *Pul* 140, 1, *BZ* Deut 27, 9, *OrtKal* 197, XV *p. post. R* I s. XXXIX, *Rozm* 517; *1. pl.* baczymy *ca* 1450 *PF* IV 568; baczmy XV *ex. AKLit* III 106, *Rozm* 189; *2. pl.* baczycie *Fl* i *Pul* 93, 8, XV *p. post. PF* I 201, *Rozm* 360. 656. 720; baczcie XV *med. SKJ* V 276, XV *ex. MacDod* 136. 140, *Rozm* 92. 271. 281; ~ *part. praes. act. adv.* bacząc *Sul* 28. 36, 1484 *Reg* 717, XV *p. post. Kałużn* 274, XV *p. post. R* XXV 161, *Rozm* 630; *adi. n. sg. m.* baczący 1447 *R* XXII 40, *Rozm* 143; *d. sg. m.* baczącemu *Rozm* 830; ~ *inf.* baczyć *ca* 1428 *PF* I 487, XV *med. Zab* 513, *Dział* 47, XV *p. post. PF* I 199. 204, XV *p. post. R* XXV 237, XV *ex. MPKJ* II 320, *ca* 1500 *Erz* 1, *Rozm* 153. 155. 395. 616. 624. 701. 817. 844; ~ *fut. 1. sg.* będę baczyć *Pul* Deut 29; ~ *praet. 1. sg. m.* baczyłem *Rozm* 660; *3. sg. m.* baczył jest *Fl* 65, 18; baczył XV *med. SKJ* V 255, *Pul* 65, 18, *Rozm* 786; *f.* baczyła *Rozm* 144; *3. pl. m.* baczyli *MPKJ* V 120, *Rozm* 549. 582; ~ *condit. 2. pl. m.* -byście baczyli XV *med. SKJ* I 64; *3. pl. m.* -by baczyli XV *p. post. PF* I 203; ~ *part. pass. n. pl. f.* baczony 1484 *Reg* 706.

Znaczenia: **1.** *'widzieć, patrzyć, spoglądać, videre, aspicere'*: A przetho bacyl et ideo observabat XV *med. SKJ* V 255; Podstrzegali go, podglądali go, baczyli observabant (et observabant eum Marc 3, 2) *MPKJ* V 120; Qui dixit: Hic in Premislia et forte me non considerasti al. nye baczyl 1479 *AGZ* XVIII 184; Matka jego to baczyła a dzierżała w swem sercu *Rozm* 144; Od jego wielebnego przyrodzenia były ręce jego dobrze ciałem *przykrety (benc tectae), a nijednej żyły *szkarade było tamo baczyć (in illis nullae venulae deformiter turgebant) *Rozm* 153; Co widzisz proszek w oce brata twego, a bierma, ktore w twem oce jest, nie widzisz albo nie baczysz (trabem in oculo tuo non vides Mat 7, 3)? *Rozm* 282; Poczną pytać: Azalim ja? Iże w tem pytaniu nie baczyli, czyja by ręka ostała w misie z Jesucristem *Rozm* 549; Już baczycie waszę krewkość *Rozm* 600; Dobr⟨z⟩y padają na swe oblicze i modlą sie bogu..., ale źli padają wznak... Rozum tego może być, iże dobrzy przed sie bacząc zapominając zasobka *Rozm* 630; Mowi Dawid prorok: Baczyłem na prawicy (considerabam ad dexteram Psal 141, 5) i widziałem, ani był, ktory by mię poznał *Rozm* 660.

2. *w znaczeniu umysłowym*: *'uważać, zauważyć, uświadamiać sobie, attendere, animadvertere, intelligere, percipere'*: Baczoczy[ly] attendentes *Gn* gl. 157a; Przeto wisluszal bog y baczil iest (*Pul*: baczyl) glos prosby moiey (propterea exaudivit deus et attendit voci deprecationis meae) *Fl* 65, 18; Bacz na glos moy (intende voci meae) *Fl* 140, 1, *sim. Pul*; Thego dlya mi baaczącz (unde nos attendentes), ysze grzechi w swogych popelnyczyeloch... thylko myeszcze sobye ziskvyą, wstawyami *Sul* 28; My thake bacząc (nos itaque attendentes) gnvszstwo alybo lenysstwo Franczysszkowo, wirzekami *Sul* 36; Nye baczy non percipit XV *med. R* XXV 157; Chczą, abyscze tho pylnye baczyli ymo diligenter attendere (nolo enim vos ignorare I Cor 10, 1) XV *med. SKJ* I 64; Baczymisz tu *ca* 1450 *PF* IV 568; Bacz (attende) a slysz Israhel *BZ* Deut 27, 9; Przy sadzech wierny sądze nye maya... baczycz gnyewow any lasky (nil habeat vendicare odium vel favor usurpare) *Dział* 47; Baczą animadverto (neque animadvertit I Reg 4, 20) 1471 *MPKJ* V 36; A yesthlyby kto oczh ⟨sye p⟩roznye albo nye bacząc (minus caute) przysyągal..., ma... zmoviczi trzy paczierze 1484 *Reg* 717; Skrygę oblycze moye od nych y będę baczycz skoynczenya gich (considerabo novissima eorum Deut 32, 20) *Pul* Deut 29; Bacząc notantes XV *p. post. Kałużn* 274; Antequam ad evangelium veniemus, notare debetis vlg. macze baczycz XV *p. post. PF* I 199; Notetis baczycze...: tria sunt que sunt causa... sanctitatis *ib.* 201; Oby baczyli lakomy, ucrutny, nyemiloszerny *ib.* 203; Hoc deberent attendere baczycz usurarii, perjuri krzywoprzysząsnyczy, falsi testes *ib.* 204; Przetho szlysz a bacz (audi ergo et attende), w thwem domw gestly naklad albo trawyenye z przychodem gymyenya twego rowni XV *p. post. R* I s. XXXIX; Nye raczy baczycz naszey zloszczy XV *p. post. R* XXV 237; Baczmy notemus XV *ex. AKLit* III 106; Pylnye bączycz attendere; baczą percipio, perfecte capio *ca* 1500 *Erz* 1; Baczcie, by na nas pomsta nie przyszła, jaż ni⟨e⟩gdy zaraziła lud eipski *Rozm* 92; Mowiłli (*sc.* Jezus) kiedy, toć roztropnie, krasną mową, nierychły w słowie ani

przykry..., ale odmawiał barzo zlutujący, śmierny a barzo nabożny, a wszytkę rzecz baczący (patiens et humilis, devotus, studiosus) *Rozm* 143; Trzy członki baczmy we krzczonym Jesucristusie: moc, siłę a światłość *Rozm* 189; Jesus... rzekł...: Baczę, iże mie niekto dotknął, gdy ze mnie moc wyszła (Jesus ait: Aliquis me tetigit, virtutem nam exisse de me scio) *Rozm* 223; Baczcie, abyście nie ukazowali albo czynili dostojeństwa przed ludźmi, aby was widzieli a chwalili (attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis Mat 6, 1) *Rozm* 271; Bacz⟨c⟩ie lilije polne, kako rostą (considerate lilia agri, quomodo crescunt Mat 6, 28) *Rozm* 281; Tako im miły Jesus: Baczycie a chowajcie sie od kwasu licemiernikow i kacerzow, i saduceow (qui dixit illis: Intuemini et cavete a fermento pharisaeorum et sadducaeorum Mat 16, 6) *Rozm* 360; Na to mamy baczyć, iże ten bogaty cirpiał mękę na języku (nota, quod dives dixit se cruciari in lingua) *Rozm* 395; Bacz, tu sie przemienia nauka filozofowa *Rozm* 517; O zakamiała zgłoba, czemu łaski swego mistrza nie baczysz, jen twej złości nie chce zjawić? *Rozm* 550; Judasz... rzekł ku Żydom: ... Też wam powiedam, iże dobrze baczyć macie, kiedy ji imiecie, aby wam nie uciekł *Rozm* 616; Jen padnie na oblicze, ten padnie, gdzie wie; takież i dobrzy we wszem obeźreniu swej myśli bacząc skonanie, co tego koniec będzie *Rozm* 631; Judasz rzekł: Baczycie, byście inego prawego nie jęli, ale kogo ja całuję, tenci jest *Rozm* 656; Byli krzywi a fałszywi świadkowie... Baczycie, iż fałsz, iże więcej słowo przyłożyli *Rozm* 720; Tu baczy na to słowo podług świętego Augustyna *Rozm* 779; Pilat... wyszedł do Żydow, bo baczył dobrze, iże im było barzo nielubo, iże s nim (*sc.* Chrystusem) tako długo mowił *Rozm* 786.

3. '*rozważać, zastanawiać się, deliberare, considerare*': Baczczess pensate XV *med. SKJ* V 276; O sluschnosczyach, ⟨ktore⟩ mayą byczi baczony (de... conditionibus attendendis) przy th⟨ych⟩, ktorzy mayą byczi przyączi w th⟨en⟩ zakon 1484 *Reg* 706; Bączycz albo porozvmyecz dari intelligi; baczycz, vązycz, roszvazącz pensare, ponderare vel deliberare *ca* 1500 *Erz* 1; W tych słowiech dobrze baczy stateczność świętej cerekwie *Rozm* 560; Baczy, czemu wymienia Judasza? *Rozm* 623; Też jeszcze mamy baczyć, wspominając trudną mękę, ktorą cirpiał miły Cristus u Annasza *Rozm* 701; Baczy też, z prawdy dwojako możem rozumieć, pirwe ilkoż ku przyrodzeniu, w ktoremże jesteśmy stworzeni..., wtore być s prawdy, to jest podług miłości, czuż podług niektorego daru, danego od boga *Rozm* 785; Baczyż, coś ty przeciw temu uczynił..., ktoraś służbę jemu ukazał? *Rozm* 823; Przynieśli treść morską tszczą i dali jemu w rękę miasto sceptrum. Baczy, iże tszczą treść ('trzcinę'), a nie laskę drzewa *Rozm* 831; Baczy tu podług świętego Jana Złotoustego, iże Pilat mowiąc to słowo... sam sie osądza *Rozm* 846; ~ '*rozpamiętywać, rozmyślać, meditari, contemplari*': Baczycz contemplari *ca* 1428 *PF* I 487; Baczy zawsze møkø (propterea considera semper passionem filii mei) XV *med. MPKJ* V 426; Baczycz albo myszlącz, albo mowyącz cogitans vel nominans XV *p. post. R* XXV 161; Baczy contemplatur XV *ex. ErzGlos* 179; Nabozny roszmyslacz, bączycz contemplari *ca* 1500 *Erz* 1.

4. '*badać, scrutari*': Baczvczy, visluchayvczy auditor 1447 *R* XXII 40; Baczycz scrutans XV *med. Zab* 513; Bacz dobrze ten ortel, czo gy lagyesz *OrtKal* 197; Baczy albo baday, kako gynssze vleczyl XV *p. post. R* I s. XLV; Odpowiedzieli i rzekli jemu: Azaliż ty też galilejski? Baczy a obeźrzy pismo, iżci od Galil⟨e⟩ej prorok nie postał (scrutare scripturas et vide, quia a Galilaea propheta non surgit Jo 7, 52) *Rozm* 461.

5. '*pamiętać, przypominać sobie, memoria tenere, meminisse*': Baczczye przyklad, kosthirowye, nąpyschczye gy dzysz w zwey glowye XV *ex. MacDod* 136; O miły Boże, i co może przydź ku myśli bacząccmu albo pamiętającemu koronę tarnową miłego Jesucrista, jedno ukazanie wzgardzenia, przeciwność sromoczenia a trudność męczenia? *Rozm* 830.

6. '*wnosić z czegoś, concludere, conicere*': Baczę coniecturo *ca* 1428 *PF* I 485: Thu szthąd baczczye, yzecz thak dawno roszlewągya krew luczką marno XV *ex. MacDod* 140; A stąd mami baczycz, ysz szadni homo non potest habere doszkonalee wyari, alysz mv gee pan bog doposzyczi XV *ex. MPKJ* II 320; S tego jest dobrze bacz⟨yć⟩, iż to dostojne ciało naczystszym przyrodzenim było opłciono (carnem hanc mundissime constat naturatam) *Rozm* 155; Tym baczy, iże od Jadama aże do tego czasu... liczą sie cztyrzy tysiąc dwieście i piętnaście lat *Rozm* 176; S tego baczyli, iże sie rychło miało stać, bo im już jawnie przepowiedał o swej śmierci *Rozm* 582; Iże s tego (*sc.* mamy) baczyć, iż dobrowolnie cirpiał *Rozm* 624; Biskupowie... zeszli sie..., aby oprawili śmierć ich zbawiciela...; w tem baczyć, iże to przeciw ich woli uczynić nie w święty dzień *Rozm* 713; Święty Maciej... mowi książęta, czuż bisku-

powie. W tym baczycie, iże Annasz z Caifaszem byli po społu *Rozm* 713; Pilat... rzekł: Kiedyż mowisz, iże masz krolewstwo, s tego baczę, iżeś ty krolem *Rozm* 783; Kiedy miły Cristus... środ wietnice zewleczon, iżby więtszą boleść miał, niżli kiedy u Caifasza biczowan. A tym to możem baczyć, iże rany pirwego biczowania... były tako wiele wypuściły, iże wszytko ciało krwią oplynęło *Rozm* 817; Już był słyszał (*sc.* Pilat) od Jesucrista, iże rzekł: Jam się na to urodził, abych-świadectwo dał prawdzie, a on słysząc to odpowiedzenie, miał ji wybawić, ale tego zaprawdę nie uczynił, a w tem baczyć, iże jego odpowiedzenie mało albo nic byłoby jemu pomogło *Rozm* 844.

7. '*wiedzieć, być mądrym, scire, sapere*': Rozumeycze glupi w ludzoch a szaleni nekedi baczicze (stulti aliquando sapite) *Fl* 93, 8, *sim. Pul.*

Cf. **Obaczyć, Pobaczyć, Przebaczyć, Rozbaczyć, Ubaczyć, Rozbaczać, Ubaczać**

Bać (się), Bojeć (się) *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 1. sg.* boję *Gn* 172a, *ca* 1428 *PF* I 491, *BZ* Gen 32, 11; *2. sg.* boisz 1451 *MacDod* 105, *BZ* Gen 22, 12: *3. sg.* boi *Fl* i *Pul* 24, 13, XV *med. R* XXII 247. 248; *1. pl.* boim *OrtKal* 180; bojemy *OrtMac* 121, *Rozm* 453; *2. pl.* boicie *Fl* i *Pul* 21, 24; *3. pl.* boją *Fl* i *Pul* 113, 19, *Sul* 42, *BZ* I Esdr 10, 3, *De morte* w. 410, XV *p. post. R* XXV 175.178; ~ *imper. 2. sg.* boj *Fl* i *Pul* 48, 17, *Aleksy* w. 79, *BZ* Lev 25, 36, *MW* 50b, XV *p. post. Kałuż* 286, *EwZam* 288; *3. sg.* boj *Fl* i *Pul* 21, 25; *1. pl.* bojmy XV *med. R* XXII 235; *2. pl.* bojcie *Gn* 175b, *Fl* i *Pul* 33, 9, *BZ* II Par 32, 7, *Rozm* 310; *3. pl.* bojcie *Fl* i *Pul* 66, 6; ~ *part. praes. act. adv.* boję *BZ* I Reg 15, 24, *Rozm* 548; bojąc *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *Sul* 49, *ca* 1450 *PF* IV 570, *BZ* Tob 8, 17, *Rozm* 776. 806; bojęcy *Rozm* 87. 127. 219; ~ *adi. i. sg. m.* bojącym *Fl* i *Pul* 146, 12, *MW* 130b; *n. pl. m.* bojący *Gn* 11b, *Fl* i *Pul* 118, 79, *MW* 30a; *g. pl. m.* bojących *Fl* i *Pul* 84, 10; *d. pl. m.* bojącym XIV *ex. Pocz* 232, *Fl* i *Pul* 33, 9, XV *p. post. MacDod* 32, *EwZam* 289; bojącem *MW* 69b; *ac. pl. m.* bojące *Fl* i *Pul* 14, 5, *BZ* Tob 2, 2; *i. pl. m.* bojącymi *Fl* i *Pul* 102, 16; ~ *inf.* bojeć *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *Sul* 27, *BZ* Ex 14, 13; bać *BZ* Gen 50, 19. Tob 7, 11, *Naw* 120, *EwZam* 291, XV *ex. SKJ* I 143, *Rozm* 846; ~ *fut. 1. sg.* będę bać *Fl* 3, 6. 22, 4, *Fl* i *Pul* 26,1. Is 2, *Pul* 117, 6; bać będę *Fl* i *Pul* 48, 5, *MW* 118b, *Pul* 22, 4; będę bał *Pul* 3, 6; *2. sg.* będziesz bać *Fl* i *Pul* 90, 5, *BZ* Deut 28, 58; *3. sg.* będzie bać *Fl* i *Pul* 26, 5, *BZ* Deut 28, 10; *1. pl.* będziem bać *BZ* Tob 4, 23, będziemy bać *Fl* i *Pul* 45, 2; *3. pl.* będą bać *Fl* 39, 5, *Fl* i *Pul* 51, 6; będą bać(i) *BZ* Deut 17, 13; bać będą *Fl* i *Pul* 64, 8, *Fl* 103, 8, *Pul* 39, 5; ~ *praet. 1. sg. m.* bojałeśm *BZ* Gen 3, 10; bał jeśm *Fl* i *Pul* 118, 120. Hab 1; bałem *BZ* Neh 2, 2, *MW* 39a; jeśm bał *BZ* Gen 31, 31; *3. sg. m.* bojał jest *BZ* Ex 19, 16; bojał *OrtBr* VII 556; bał jest *Fl* 63, 9; bał XV *med. R* XXIV 362, *BZ* I Reg 28, 5, *Pul* 63, 9, XV *p. post. RozmPam* 475, *EwZam* 296; *f.* bała *BZ* Judith 8, 8; *neutr.* bało *Rozm* 605; *3. pl. m.* bojeli *BZ* Ex 14, 10. 34, 30; są bali *Fl* 54, 22; bali *Fl* i *Pul* 77, 58, XV *med. SKJ* V 252, *BZ* IV Reg 17, 41, *Pul* 54, 22, *EwZam* 292; ~ *plqperf. 3. sg. m.* bał jest był *Gn* 11b; *3. pl. m.* są byli bojeli *Gn* 175a. 176b; ~ *condit. 3. sg. neutr.* -by bało *Fl* i *Pul* 85, 10; *2. pl. m.* -byście bojeli XV *med. SKJ* I 99; (byście) bojali 1449 *R* XXV 166; -byście bali *BZ* Jos 4, 25; (byście) bali *BZ* IV Reg 17, 37.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *part. praes. act. adi. n. sg. f.* bojąca *BZ* Judith 8, 29; *i. sg. m.* bojącym 1471 *MPKJ* V 79; *d. pl. m.* bojącym *MW* 139a; ~ *praet. 3. sg. m.* bał 1471 *MPKJ* V 58.

Znaczenia: **I.** '*bać się, lękać się, timere, metuere*': Boyen ssze pawesco *ca* 1428 *PF* I 491; Abyscze sze nye bogely (*R* XXV 166: ne boyąli) ne timveritis (timorem ... eorum ne timueritis I Pet 3, 14) XV *med. SKJ* I 99; Boyącz sze merszanczky szøga *ca* 1450 *PF* IV 570; Boyał szyc *OrtBr* VII 556; Boyą szyą albo drzą contremescunt XV *p. post. R* XXV 178.

a. *absolute*: Acz vstawø przeciwo mne grodi, ne bødze se bacz serce moie (non timebit cor meum) *Fl* 26, 5, *sim. Pul*; Bog nasza vtoka y czesecz... Przeto ne bødzemy se bacz (propterea non timebimus), gdi se bødze mœcicz (*leg.* męcić) zema y przenesoni bødø gori w serecze morske *Fl* 45, 2, *sim. Pul*; Czemu se bacz bødø w dzen zli (cur timebo in die mala)? Lichota støpana mego ogarne mne *Fl* 48, 5, *sim. Pul*; Ne boy se (ne timueris), gdi bogat vczinon bødze czlowek, a gdi rozmnoszona bødze slawa domu iego *Fl* 48, 17, *sim. Pul*; Zamøøczili (*leg.* zamącili) sø se wszistczi (conturbati sunt omnes), gisz sø widzeli ie y bal se iest (*Pul*: bal szye) wszeliki czlowek (timuit omnis homo) *Fl* 63, 9; Y wiwodl ie w nadzegi y ne baly se (non timuerunt), a neprzyaczele gich pocrilo morze *Fl* 77, 58, *sim. Pul*; Owa bog zbawycel moy, smele bødø czynycz, a ne bødø se bacz (non timebo Is 12,2) *Fl* Is 2, *sim. Pul*;

Gospodnye, glos twoy slyszalesm w rayu, a boyalesm szø przeto, yszem nag (et timui, eo quod nudus essem) *BZ* Gen 3, 10; Nye chczyeyczye sze *bącz (nolite timere), zaly sze moszem boszey woly przeczywycz? *BZ* Gen 50, 19; Synowye izrahelszczy uszrzawszy Egipskye za sobøø y bogely sze wyelmy (timuerunt valde) *BZ* Ex 14, 10; Nye chczyeyczye szø bogecz (nolite timere), stoyczye a wydzczye wyelmy wyelyke dzywy bosze *BZ* Ex 14, 13; Poczyøly slyszecz *krzmyenye, a oszwyeczowany søø blyskanym, a oblok przegøsti przykriwayøczy gorø, a szwyøk ('dźwięk') trøby przenagly brznyal gest: boyal sze gest lud (et timuit populus) *BZ* Ex 19, 16; Tak wszistek lvd vsliszawszi, bødø syø baczy (populus audiens timebit), a wyøczcy nizadni nye nadmye syø pychø *BZ* Deut 17, 13; A vzrzaw Saul stani fylystinske y bal syø (timuit) *BZ* I Reg 28, 5; Y balem syø vyelmy barzo (et timui valde) y rzeklem krolyovy *BZ* Neh 2, 2; Chwalø wzdawami tobye, boze israhelski, isze syø nam to nye przigodzilo, gegosz boiøcz syø domnymalysmi syø (quia non contigit, quemadmodum putabamus) *BZ* Tob 8, 17; Dobrzy mnyschzy szya nye boyv, kthorzy zyvoth dobry mayv *De morte* w. 410; Baal a zbledzial (*war. lub.*: zdrza⟨s⟩l szą a. sbledzyal) obstupuit id est timuit (quod ille audiens, illico obstupuit Esth 7, 6) 1471 *MPKJ* V 58; Straschlywym, bogyanczim (*war. lub.*: strasliwy, boyazny, lyąkawy) pusillanimis (noli esse pusillanimis in animo tuo Ecclus 7, 9) 1471 *MPKJ* V 79; A uszlysaw Pylat slowa szlugy szwoy zyony (*leg.* żony) baal szye barzo XV *p. post. RozmPam* 475; I rzekl gey angyol: Nye boy szyą, Maria (ne timeas, Maria Luc 1, 30) *EwZam* 288; ~ I wpuscil w usta moia pene nowe, pastnkø (*leg.* piastnkę 'canticum') bogu naszemu. Vzrzø mnodzi y bødø se bacz (*Pul*: bacz szye będø) y bødø pwacz w gospodna (et timebunt et sperabunt in domino) *Fl* 39, 5; Bog zkazi cze do conecza, wicrøczi cze y wynese cze z przebitka twego... Vsrzø prawdziwi y bødø se bacz (videbunt iusti et timebunt) *Fl* 51, 6, *sim. Pul*; Gospodne, slyszal gesm slyszane twoge y bal gesm sø (audivi auditionem tuam et timui Hab 3, 1) *Fl* Hab 1, *sim. Pul*; Then pokoy... boyączem sye obyeczawa *MW* 69b.

b. *czymś*: Szvyathlosez bosza ogarnąla ony i baly szyą boyasznyą vyelyką (timuerunt timore magno Luc 2, 9, *SKJ* V 252: a ony baly sze wyelkym strachem) *EwZam* 292.

c. *kogoś, czegoś*: On gego [g]grosz (*leg.* groz) ne bal szø gest byl *Gn* 11b; Alle szø ga (*leg.* ja) po grzechu tego barszo bogø *Gn* 172a; Fszythczy søcz szø bily Xpa barszo boge[ge]ly *Gn* 175a; Ne bogcze szø vy niczego *Gn* 175b; Ony tego szøcz szø byly barso bogely *Gn* 176b; Ne bødø se bacz (non timebo, *Pul*: nye będę sze bal, *MW* 118b: nye bacz se banda) tisøcza luda ostøpaiøcych mne *Fl* 3, 6; Ne bødø se bacz zla (non timebo mala, *Pul*: nye bacz szye będę zlego) *Fl* 22, 4; Przerzeczoney wyni y lyczowego przezzenya (*leg.* przeżżenia) nye przes zaslvgy szą bogecz mogą (praemissam poenam et facialem adustionem non immerito poterint formidare) *Sul* 27; Nyekthorzy... pomsty mnyey szą boyącz (minus formidantes) brathoglowstwo czynyą *Sul* 49; Kto sząda a schuka fali na nyebye, tenczy syą nye bogi sromoti na zyemi XV *med. R* XXII 247; Nye bal sze sparzenya non adustus XV *med. R* XXIV 362; O krolu przeszlawny, kako szye bogysz szmerczy 1451 *MacDod* 105; Thego szą po mnye nicz nye boy *Aleksy* w. 79; Wiproszczy myø s røku brata mego... Ezau, bocz syø wyelmy gego boyø (erue me de manu fratris mei Esau, quia valde eum timeo) *BZ* Gen 32, 11; Y vsrzi lvd..., ze ymyø boze nazwano gest nad tobø, y bødze syø czebye bacz (omnes... timebunt te) *BZ* Deut 28, 10; Sgrzeszilem, iszem nye posluchal rzeczi boszey a slow twich, boiø syø lyvda (timens populum) *BZ* I Reg 15, 24; Nye boycye syø (nolite timere) ... krolya asyrskego *BZ* II Par 32, 7; My szye bogemy tego *Ort-Mac* 121; Nye boy szye oblyczneszczy mocznego any bogathego XV *p. post. Kalużn* 286; Szadnego (*leg.* sądnego) dnya ma szya bacz a pyeklą szya lyakącz XV *ex. SKJ* I 143; Jozef, iż był cieśla, dał słudze swojemu dwie drzewie, aby je uciosał rowno podług miary... Ten... nie rozmyśliwszy sie przerąbi ono drzewo i ukroci je, przeto bojęcy sie swego pana wielmi sie smęcił *Rozm* 127; Bojemy sie tłuszczej, by nas nie kamienowali *Rozm* 453; Człowieczeństwo warowało sie albo bało śmierci, bostwo ją wybrało *Rozm* 605; Aza nie wiesz, iże mam moc ukrzyżować cie i moc mam puścić cie? Jakoby rzekł, miał wiedzieć i żądać mej dobrowolności a bać sie mnie i prosić, abych cię puścił *Rozm* 846; ~ *jako objaw kultu religijnego* '*vereri*': [...] gesc wam boyøcym sye boga wsznydze XIV *ex. Pocz* 232; Bylycz szø dostogny a boga szø *bogoczy *Gn* 11b; Ku niczemu przewedzon iest w obesrzenu iego zly, ale boiøcze se boga (timentes... dominum) chwali *Fl* 14, 5, *sim. Pul*; Gisz se bogicze boga (qui timetis dominum), chwalcze gi *Fl* 21, 24, *sim. Pul*; Boy se iego wszitco semø Israhel (timeat eum omne semen Israel), bo ne wzgardzil ani potø-

pil iest prosbi vbogego *Fl* 21, 25, *sim. Pul*; Ktori iest człowek, ien se bogi gospodna (quis est homo, qui timet dominum) ? *Fl* 24, 13, *sim. Pul*; Gospodzin osweczene moie y zbawene moie, iegosz se bødø bacz (quem timebo) *Fl* 26, 1, *sim. Pul*; Boycze se gospodna (timete dominum), wszitczi swøczi iego, bo ne vboszstwa boiøczim se iego (non est inopia timentibus eum) *Fl* 33, 9, *sim. Pul*; Ne iest wem gim przemenene ani sø se bali boga (non timuerunt deum, *Pul*: nye baly szye boga), wsczøgnøl iest røkø swoiø w odplaczanu *Fl* 54, 22; *Xlogoslaw nas, bosze (*Pul*: blogoslaw nas bog), ...y boycze se iego (et metuant eum) wszitczi conczowe zeme *Fl* 66, 6, *sim. Pul*; Blizu boiøczich se iego zbawene iego (prope timentes eum salutare ipsius) *Fl* 84, 10, *sim. Pul*; Wesel se sercze moie, abi se balo ymena twego (ut timeat nomen tuum) *Fl* 85, 10, *sim. Pul*; Myloserdzye boszye od wyeka az do wyeka nad boyøczymy sye yego (timentes eum) *Fl* 102, 16, *sim. Pul*; Gysz se boyø pana (qui timent dominum, *Pul*: gyze boyø sze boga), pfaly søø w pana *Fl* 113, 19; Obroczyczce sø mne boyøczy sø czebe (convertantur mihi timentes te) *Fl* 118, 79, *sim. Pul*, *MW* 30a; Dobrze lvbo gest panv nad boyøcym se gego (beneplacitum est domino super timentes eum) *Fl* 146, 12, *sim. Pul*, *MW* 130b; Wzrostu nye vyelmi visokyego a *zandnego, oblycze mayanci vyelebne, ktorego bi szan, nany wzglandayancz, mogly boyecz a boyancz mylowacz *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Nye wznoszy swey røky na swego syna any gemu czso czyn, boczyesm ... poznal, isze syø pana boga bogysz (times deum) *BZ* Gen 22, 12; Boy syø boga swego (time deum tuum), abi syø mogl ziwicz brat twoy v czebye *BZ* Lev 25, 36; Nye bødzesli syø bacz ymyenya gego (nisi ... timueris nomen eius) slawnego y grosznego, to gest pana boga twego, przisporzi pan ran twich *BZ* Deut 28, 58; Abyscze syø y vi bali pana boga (ut et vos timeatis dominum deum) *BZ* Jos 4, 25; Abiscye czinyły po wszitki dny, a nye baly syø bogow czudzich (non timeatis deos alienos) *BZ* IV Reg 17, 37; Baly syø cy iscy lyvdze boga (fuerunt ... gentes istae timentes ... dominum), ale wszakosz takesz y swim modłam syø klanyały *BZ* IV Reg 17, 41; Podle ... tich, ktorzi syø boiø przikazanya (qui timent praeceptum) pana boga naszego *BZ* I Esdr 10, 3; Przziwyedzi tu nyektore z naszego pokolenya boiøce syø boga (timentes deum) *BZ* I Tob 2, 2; Wycle dobrego bødzem myecz, *bodzemly syø boga bacz (si timuerimus) a grzecha syø wyarowacz, a dobrze czinycz *BZ* Tob 4, 23; Ta bila ... naslawøtnyeysza, yze syø bala boga (timebat dominum) *BZ* Judith 8, 8; Modl syø za nas bogu, bosz ti zona swyøta a boiøcza boga (timens deum) *BZ* Judith 8, 29; Mylosyerdze iego od pokolenya w pokolenyu boiaczym iego (misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum Luc 1, 50, *EwZam* 289: boyaczym szya go, *sim. MacDod* 32) *MW* 139a; Moye sercze rychle bylo szye czyebye bacz y czyebye mylowacz *Naw* 120.

d. *od kogoś, czegoś*: Zamøczø (*leg.* zamącą) se pogani y bacz se bødø, gisz przebiwaiø na conczoch, od znamon twogich (turbabuntur gentes et timebunt, qui habitant terminos, a signis tuis) *Fl* 64, 8, *sim. Pul*; Ne *bodzesz se bacz od strachu nocznego (non timebis a timore nocturno) *Fl* 90, 5, *sim. Pul*; Od porokowanya twego vczekø, ot glossa groma twego bacz sye bødø (a voce tonitrui tui formidabunt, *Pul*: będø strzępacz) *Fl* 103, 8; Od *sodow twogych bal gesm se (a iudiciis... tuis timui, *MW* 39a: sandow twogich balem se) *Fl* 118, 120, *sim. Pul*; Bojcie sie od ludzi (cavete autem ab hominibus) *Rozm* 310.

e. *z inf.*: Czvdzego drapycz szą nye boyą (aliena rapere non formidant) *Sul* 42; Wydzøøcz Aaron y synowye israhelszczy rogatøø Moyszesowøø twarz, bogely szyø blyzu przystøpycz (timuerunt prope accedere) *BZ* Ex 34, 30; Nye boy se wzancz Mariey zony swogy (noli timere accipere Mariam coniugem tuam Mat 1, 20, *EwZam* 291; nye chczycy szya bacz wzyąncz Marią szoną thvogya) *MW* 50b; Pomazacz syą boyą contaminari timent XV *p. post. R* XXV 175; Bal szya thamo gydz (timuit illo ire Mat 2, 22) *EwZam* 296.

f. *ze zdaniem przedmiotowym*: Boymisch syą, bichom pichą (*leg.* pychą) krolewstwa nyebyeskyego *ny straczily XV *med. R* XXII 235; Gesm szø bal, abi my nye odyøl swey dzewky (timui ne violenter auferres filias tuas) *BZ* Gen 31, 31; Raguel vsliszaw lyøknyc syø (expavit), wyedzøcz, czso syø przigodzilo onim syedmy møzom, za ktore bila oddana. Y pocznye syø bacz (et timere coepit), abi snadz y temu takesz nye przigodzilo *BZ* Tob 7, 11; Nye będę szye bacz (*Fl*: ne wzboyø sie), czo my vczyny czlowyek (non timebo, quid faciat mihi homo) *Pul* 117, 6; Marja jęła zakrywać rąbki bojęcy sie, aby jego słońce nie uraziło *Rozm* 87; Oni zli duchowie bojęcy sie (timentes), aby ich nie posłał do głębokości piekielnej, imą jego prosić *Rozm* 219; Jozef z Marją uciekł do Eipta, bojąc sie, aby nie umęczeni *Rozm* 806.

2. *'niepokoić się, sollicitum esse'*: Czlowyek, czsso nawyączcy myługe, o tho syą bogi nawyączcy y łąka XV *med. R* XXII 248; Boym szye tego (wir besorgen vns des) a proszymy vasz: naveczcye nasz *OrtKal* 180; Nijeden z apostołow mogł ubaczyć słow (*leg.* z słow) Jesucristowych, ktory by ji miał zdradzić, bo każdy myślił boję sie o sobie *Rozm* 548; Pilat nic dbając dwu żałob, bojąc sie o trzecią..., spytał jego: Ty jeś krol żydowski? *Rozm* 776.

Cf. **Obać się, Ubać się, Wzbać się, Ubawać się**

Badacz 1. *'badacz, znawca, investigator, inquisitor'*: Badacze inquisitores XV *in. PF* IV 616; Badacz sciscitator *ca* 1455 *JA* XIV 495; Krystus yest badacz wszego somnyenya *Pul* 7arg.

2. *'wróżbita, fatidicus, divinator'*: Badaczye ad divinatores XV *med. R* XXIV 342.

3. *'bodący rogiem, cornupeta'*: Badacz (*war. kal.*: bodacz) cornupeta (quodsi bos cornupeta fuerit... occideritque virum aut mulierem..., lapidibus obruetur Ex 21, 29) *MPKJ* V 17.

Badać *a.* **Badać się** *formy*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 2. sg.* badasz 1466 *R* XXII 19; *3. sg.* bada 1466 *R* XXII 25; ~ *imper. 2. sg.* badaj 1449 *R* XXV 164, *BZ* Num 23, 18; ~ *inf.* badać *Sul* 32, *ca* 1500 *Erz* 1; ~ *fut. 1. sg.* badać będę *MW* 23a. 28b; ~ *praet. 1. sg. m.* badałem *MW* 6b; *3. sg. m.* badał XV *p. post. R* XXV 181, *EwZam* 293.

b. *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 1. sg.* badaję *ca* 1428 *PF* I 486; *3. pl.* badają *Fl* i *Pul* 118, 2; ~ *imper. 2. sg.* badaj 1471 *MPKJ* V 72, XV *p. post. R* I s. XLV; *1. pl.* badajmy 1444 *R* XXIII 302; *2. pl.* badajcie XV *med. SKJ* I 56; ~ *part. praes. act. adv.* badaję *Fl* 7, 10; badając *Gn* gl. 52a, *Pul* 7, 10; *adi.* badając *Fl* i *Pul* 63, 6, 1471 *MPKJ* V 64; badający 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; ~ *inf.* badać *ca* 1428 *PF* I 494, XV *med. SKJ* V 271, *OrtMac* 135, *Dział* 31; ~ *fut. 1. sg.* będę badać *Fl* i *Pul* 118, 34; ~ *praet. 1. sg. m.* badałem XV *p. post. R* XIX 58; *3. sg. m.* badał XV *med. SKJ* V 265, 1471 *MPKJ* V 117; *f.* badała jest *Fl* i *Pul* 118, 129; badała 1462 *R* XXV 270; *3. pl. m.* badali są *Fl* 63, 6; badali 1453 *R* XXV 210, *Pul* 63, 6.

Znaczenia: **1.** *'szukać, quaerere'*: Badaymi queramus 1444 *R* XXIII 302; Gdyby kto zabyth a nye wiedzano by, kto gy zabyl, tedy ... przyaczele mayą badacz wynowatego, podlug prawa mayą pozyskowacz (consanguinei et proximiores culpabilem inquirentes, causam, dum poterint, prosequantur) *Dział* 31.

2. *'pytać, dowiadywać się, exquirere, sciscitari'*: Sządzącemv potrzebno gest wszego szą badacz (iudicantem oportet cuncta rimari) *Sul* 32; A zebrawschy [...] y vczone nad ludem badal et congregans ... et scribas populi sciscitabatur (Mat 2, 4) XV *med. SKJ* V 265; Thych szwyathkow... nye maya pythacz any badacz *OrtMac* 135; Badala sciscitabat 1462 *R* XXV 270; Badasz szą requiris 1466 *R* XXII 19; Bada szą percontatur *ib.* 25; Nye pitay schią a. nye baday non requiras (his amplius, fili mi, ne requiras Eccles 12, 12) 1471 *MPKJ* V 72; Spytal, badal didicit (Herodes clam vocatis magis diligenter didicit ab eis tempus stellae, quae apparuit eis Mat 2, 7) *ib.* 117; Baczy albo baday, kako gynssze vleczyl XV *p. post.* R I s. XLV; Badal sya requisivit XV *p. post. R* XXV 181; Zebrawszy yszystky kszyazata kaplanskye badal szyą od nych, gdzyeby szya Xpus narodzyl (sciscitabatur ab eis, ubi Christus nasceretur Mat 2, 4) *EwZam* 293.

3. *'zgłębiać, investigare, scrutari'*: Vczinisz przespech prawemu, badaiø serdza y *pocrotky (scrutans corda et renes, *Pul*: badayącz szyercza y pokrøntkę) *Fl* 7, 10, *sim. Pul*; Badali sø (*Pul*: badaly) lichoti, seszli sø badaiocz badanim (scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio) *Fl* 63, 6, *sim. Pul*; Blogoslaueny, gysz badayø (scrutantur) swadeczsstwa gego *Fl* 118, 2, *sim. Pul*; Bødø badacz (scrutabor) sakon twoy *Fl* 118, 34, *sim. Pul*; Dzywna *swadeczwa twoya, gospodne, przeto badala gest gee dvsza moya (scrutata est ea anima mea) *Fl* 118, 129, *sim. Pul*; Badaio (*leg.* badaję) investigo *ca* 1428 *PF* I 486; Badacz investigare *ib.* 494; Nye badayaczi inscrutabilis 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Roszvmem baday szą ... ale roszumeycze (non plus sapere, quam oportet sapere Rom 12, 3) 1449 *R* XXV 164; Nye węczey roszumem badayeze o thaygemnyczach boszych investigare de misterys dominicis (non plus sapere quam oportet sapere Rom 12, 3) XV *med. SKJ* I 56; Badacz investigare XV *med. SKJ* V 271; Mystrevye w pyszmye badaly, czo proroczy povyadaly 1453 *R* XXV 210; Badayąncz scrutantes (Psal 63, 7) 1471 *MPKJ* V 64; Blogoslawieny, ktorzi bandą (*pro* badayą) se po swiadeczstwach iego (qui scrutantur testimonia eius Psal 118, 2) *MW* 3b; Oddali ode mnye przeczywnoscz y wsgardzenie, yze swiadeczstw[o] twogich badalem sie (exquisivi Psal 118, 22) *MW* 6b; Day mi rozum y badacz se bandą na zakon twoy (et scrutabor legem tuam Psal 118, 34) *MW* 23a; Ale ia we wszithkim serczu moiem badacz se banda po przikazanyach two-

gich (in toto corde meo scrutabor mandata tua Psal 118, 69) *MW* 28b; W moyem rozumye badalem y takyesz w pyszmye czytalem XV *ex. R* XIX 58; Badacz szya scrutari *ca* 1500 *Erz* 1; ~ '*rozmyślać, considerare*': Videns enim deus humanum genus perisse per peccatum et dure dyaboli oppressioni subiacere, motus in suo consistorio... diutius cunctando badagocz de liberacione humani generis, habuit duas *consiliaritrices *Gn* gl. 52a.

4. '*słuchać, auscultare*': Stoy, Balakv, a baday syø (sta Balac et ausculta), slisz synv Zeforow *BZ* Num 23, 18.

Cf. **Przebadać, Wybadać, Wzbadać się, Zwybadać**

Badanie '*poszukiwanie, pytanie, poznawanie, inquisitio, quaestio, investigatio*': Badali sø lichoti; seszli sø badaiøcz badanim (scrutati sunt iniquitates, defecerunt scrutantes scrutinio) *Fl* 63, 6, *sim. Pul*; Szadza (*leg.* żądza) nauky al⟨bo⟩ vmyenya a b⟨a⟩danye gathk ⟨ro⟩smaytych sciencie desiderium et inquisicio 1461—7 *Serm* 391r; Bądanye questio; bądanye scrutinium *ca* 1500 *Erz* 1.

(Badawia) Badawija, Bedawija, Bedewija '*koń arabski, equus Arabicae originis*': Pro equo castrato al. o bedorvya (*pro* bedavya) 1497 *StPPP* VII 53; Pro eodem equo castrato al. o bedorvya (*pro* bedavya) *ib.*; Pro eodem equo castrato o bedorvya (*pro* bedavya) *ib.*; Debuit addere florenum ad equm dictum badavici (*pro* badavia ?)... et iudicium sibi decrevit badavici (*pro* badavia ?) restituere et equm suum eunuchum recipere 1498 *AGZ* XVII 353; Bedenia (*pro* bedeuia) lysza gnyada 1499 *AKH* VIII 312; Bedania (*pro* bedauia) szywa 1499 *GórsJazRp* 275; Pro freno novo pro vsdzienycza ad badauiam dedi I ortt. 1500 *ZsigBud* 26; Aurifabro pro argento ad duo ficua, ad quorum unum fuit aduc (*pro* a duce?) de Moldauia et aliud a domino Girzik datum cum badauia 1500 *ZsigBud* 33.

Badawija *cf.* **Badawia**

Bagnięć '*gałązka wierzby z pączkami kwiatowymi, bazie, surculi salicis cum gemmis*': Cum palmis benedictis bagnyandem (*leg.* bagnięciem?) *ca* 1450 *PF* IV 575.

Bagno 1. '*bagno, palus, stagnum, limus*': Circa paludinem al. bagno 1426 *MonIur* V 37; Usque ad paludinem al. bagno 1447 *LubPodk* 23, 24; Wsczyøgny røkøø swø nad rzekamy... y nad bagny (super fluvios... et paludes) *BZ* Ex 8, 5; Sz bagny stagnis 1460 *PF* V 38; Stelle celestes trahunt... sursum paludes bagna 1475 *R* XXV 129; Bągno limus *ca* 1500 *Erz* 2.

2. *bot.* **a.** '*bagno, Ledum palustre L.*': Bagno tamariscus 1437 *Rost* nr 2813; Bagno tamariscus *ca* 1500 *Rost* nr 7329; ~ **b.** '*Eriophorum vaginatum L.*': Bagno gramen album 1472 *Rost* nr 885; ~ **c.** '*wrzos, Calluna vulgaris Sal.*': Bagno vel orosz (*pro* wrosz) mirica XV *p. post. PF* V 9; ~ **d.** bagno zamorskie '*Tamarix gallica L.*': Bagno zamorskye tamariscus 1472 *Rost* nr 140; ~ **e.** *rodzaj bliżej nie określony*: Adde herbam dictam in vulgari bagno XV *p. post. R* LIII 63.

Bagstele *cf.* **Buksztele**

Bagsztele *cf.* **Buksztele**

Bajać '*pleść, łgać, fabulari*': Prawdą popi taiø..., lezz (*leg.* łeż) pospolstwu baiø *Galka* w. 65; Bayaly fabularentur *ca* 1450 *PF* IV 573.

(Bajdurzyć) Bańturzyć '*pleść, gadać, fabulari*': Banythurzisch et non dicis, quantum servit ad ius 1483 *ZapRpŁomż* 3, 883.

Bajtko '*pop, presbyter Ruthenicus*': Clisz baythco sz Czarteza 1448 *AGZ* XI 322; Grzegosz zalowal na ruszkyego baythka; ... na tho odpowyedzyal baythko *OrtMac* 143; Nobiles Iohannes et Raphael... recognoverunt se teneri debiti decem marc. nobili et discreto Hryco baythco de Copisthno 1471 *AGZ* XVIII 23; Quia omnis baythko ius habet 1488 *AGZ* XVII 248; Baythko seu pop 1489 *AGZ* XIX 78; Vaszyl baythko 1491 *AGZ* XVIII 313; Exaraciones curie omnes per medium habebunt..., baythko, molendinum... per medium 1498 *AGZ* XVIII 383; ~ *z fleksją łacińską*: Dominus episcopus cum suo capitulo stant pro ipsorum pena iuxta ipsorum baytheonem 1474 *AGZ* XIX 19; Quia tu incaptivasti baytheonem... bathkonem ita bonum ut decem marce in totidem ipsum damnificando 1491 *AGZ* XVIII 297; Kmetho inculpatus erat per... baythkonem pro equa 1500 *AGZ* XV 391.

Bak '*krzyk, clamor*': Paan, sz bakem a s gwalthowym ghelkem przydancz do sandv (dominus cum clamore et violento strepitu ad iudicium veniens), wyną pyancznadzeszcza ma bicz skaran *Sul* 9.

Bakać '*upominać, łajać, increpare*': Protkem sli, bacali qui preibant, increpabant (caecus... clamavit... Et qui praeibant increpabant eum, ut taceret Luc 18, 39) XV *in. R* XXIV 71; Karal, ganyl, bakal, swarzyl exprobravit (recumbentibus illis undecim apparuit et exprobravit incredulitatem eorum Marc 16, 14) *MPKJ* V 122; Karzi, bakay increpa (si peccaverit in te frater tuus, increpa illum Luc 17, 3) 1471 *MPKJ* V 124. ~ *Cf.* **Obakać, Zbakać.**

Bakalarz '*nauczyciel, magister artium, baccalarius*': Nobilis Nicolaus baccalarz 1469

TymProc 135; ~ Albertus et Petrus dicti bakalarzevye, kmethones de Bobyno 1482 *MMAe* XVI nr 1431; ~ *jako wyzwisko* (*cf. med. lat.* baucalis, bacalaus '*rusticus, ineptus*'): Gello rusticus ineptus aliter bancarzs vel baccalarzs 1457 *PF* V 15.

Bakałarzowa '*żona bakałarza, uxor baccalaurei*': Causa inter Paulum cartenmecher et Agnethem baccalarszową data est ad dominos scabinos 1499 *CracArt* nr 1364.

Bakanie '*łajanie, obiurgatio*': Przec[z]lynal verothlą szoyka (*leg.*.sojkę) bakanym increpat et domitam verbere nudat avem 1466 *R* XXII 14; S bakanym, z ganbyenym cum contumelia (sapientiae gloriae correptio cum contumelia Sap 17, 7) 1471 *MPKJ* V 77; ~ '*krzyczenie*': O bakanyv w szandzie (de strepitu in iudicio vel clamore) *Sul* 9.

Bakliwość '*krzyk, clamor, strepitus*': Przes baklywoscz a vporną gych szmyaloscz skaazanye a wyezą̨nstwo obikli odnoszycz (per strepitum et importunam ipsorum audaciam sententiam sive victoriam causarum consueverunt reportare) *Sul* 28.

Baksztele *cf.* **Buksztele**

Bal '*zwój płótna, volumen telae*': Telam aut his similia ulna extra cameras mercimoniorum vendere audeant, preter... barchanum..., et telam stamine al. palem (*pro* balem) dumtaxat quilibet extra cameras predictas vendat 1481 *ZbPrzezdz* 41.

1. Balas '*słup, filar, columna, pila*': Ustawal ballaszami malovanimy, toczonimy sculpsit variis celaturis et torno (parietes templi... sculpsit variis caelaturis et torno III Reg 6, 29, 1471 *MPKJ* V 43: drangy torno) 1461—7 *Serm* 415v.

2. Balas, Balaz '*odmiana granatu barwy fiołkowej, genus pretiosi lapidis violacei coloris*': Balaz balasius 1472 *Rost* nr 1850; Tres annuli aurei cum VII lapidibus granathkj, octavo thureus, nono robyn et decimo balasz 1494 *Spr KHS* VIII s. CLXI.

Balaz *cf.* **2. Balas**

Baldka *cf.* **Baldka**

(Baldrian) Waldryjan *bot.* '*kozłek, Valeriana officinalis L.*': Valdrian valeriana 1472 *Rost* nr 429.

Bałk *cf.* **Belka**

Balka *cf.* **Belka**

Balsam, Balsan, Balszam 1. '*wonna smółka krzewu Commifora Opobalsamum Engl.*': Tamo roskoszna wonia cinamona i balsama (cum nardo balsamus) i wszego roskosznego kwiecia *Rozm* 25.

2. *bot.* **a.** '*Mentha silvestris var. crispata Schard.*': Balsam menta crispa 1478 *Rost* nr 2246; Salviam crispantem id balssan XV *p. post. R* LIII 61; ~ **b.** '*Mentha gentilis L.*': Balsan menta 1472 *Rost* nr 731; ~ **c.** polski balsam '*Calamintha Acinos Clairv.*': Polsky balsam basilicon 1460 *Rost* nr 3382; ~ **d.** *rodzaj bliżej nie określony*: Balsam balsamnis XV *p. post. R* LIII 65.

Balsamita, Balszamita *bot.* '*Chrysanthemum Balsamita L.*': Balszamytha herba christophori 1460 *Rost* nr 3584.

Balsan *cf.* **Balsam**

Balszam *cf.* **Balsam**

Balszamita *cf.* **Balsamita**

(Balwierka) Barbirzka '*żona balwierza, uxor tonsoris*': Honesta Barbara barbirszka concivissa nostra 1482 *AcPosn* II 111.

(Balwierz) Barwierz '*cyrulik, tonsor*': Barvyerz barbitonsor; barvyerze cirurgici, medici wlnerum (*leg.* vulnerum) *ca* 1500 *Erz* 2.

Baldka '*tkanina złotem i srebrem przetykana*': Ornatum de baldka rubei et viridis colorum, auro intextum, cum suis pertinencijs 1419 *SprKHS* IV 66; Item ornatum de auro in rubea baldka cum suis pertinencijs *ib.*

Balwan *formy*: *n. sg.* bałwan 1418 *MMAe* XVII 164, *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *g. sg.* bałwana *Dek* III 13, XV *p. post. R* XXV 180; ~ *d. sg.* bałwanu *Pul* 105, 20; ~ *ac. sg.* bałwana *Fl* 105, 28; ~ *n. pl.* bałwani *Rozm* 755; bałwanowie *Błaż* 320, *Rozm* 92. 754; bałwany *Rozm* 91; ~ *g. pl.* bałwanow *Rozm* 91. 723; ~ *d. pl.* bałwanom *Fl* 105, 20, *Fl* i *Pul* 105, 34. 36, 1440 *R* XXV 241, *Błaż* 321, 1471 *MPKJ* V 38, *Rozm* 91; ~ *ac. pl.* bałwany *Pul* 113 arg. 134 arg., *Rozm* 117. 286.

Znaczenia: **1.** '*bałwan, idolum, dei ficti simulacrum*': Modlyly sø sie rytym balwanom (adoraverunt sculptile, *Pul*: balwanu) *Fl* 105, 20; Poswyøczyly sø balwana poganskego Belfegor (initiati sunt Beelphegor) *Fl* 105, 28; Y sluszyly sø rytym balwanom gich (servierunt sculptilibus eorum) *Fl* 105, 34, *sim. Pul*; Obyetowaly rytym balwanom (sacrificaverunt sculptilibus) *Fl* 105, 36, *sim. Pul*; Salwany (*pro* balwany) poganow srzebro a zloto (simulacra gentium argentum et aurum), dzala røkv ludzkych *Fl* 134, 15, *sim. Pul*; Nye masz myecz any chwalycz balwana zadnego *Dek* III 13; Ne modl szø bogom ginim hoc est baluanom 1440 *R* XXV 241; Alle nyc molw, by waszy balwan⟨o⟩wye bogowye byly *Błaż* 320; Daal ge sgymacz, chczøcz ge przimøcycz, aby sye gych balwanom modlily *Błaż* 321; Przlwodzanczy kv balwanom (incircumcisi isti I Reg 31, 4) 1471 *MPKJ* V 38; Glos... balwany *potøpyayoczy *Pul* 113 arg.;

Abychom odrzuczywszy bałwany boga wyecznego chwalyly *Pul* 134 arg.; Od onego balvana ab illo idolo XV *p. post. R* XXV 180; Balvan simulacrum *ca* 1500 *Erz* 2; Jako eipskie bałwany rosuły sie (omnia idola Egipciorum corruerunt), kiedy wszedł Jesus w ziemię eipską... Byli wszyscy bałwanom poddani (omni idolatriae populo subiecto)... Trzysta a dwadzieścia i trzydzieści *bałwanów tamo w tem krolestwie było (trecenta quinquaginta fuerant erecta ... simulacra) *Rozm* 91; Biskupowie kościelni poczęli pytać, czemu bałwanowie tako ciężce spadli (que ruinae causa foret tam gravis idolorum) *Rozm* 92; Nowy bog wszedł w naszę ziemię... Przed jego siłą naszy bogowie, iż (*pro* jiż) są zatworzeni w złotych *bałwanich (qui sunt clausi in aureis simulacris), stać nie mogli ani śmieli *Rozm* 94; Aby czcili jednego boga, odrzuciwszy swe bogi albo bałwany (idolaque spernere falsa persuadebat) *Rozm* 117; Snadź miał bałwany w domu (forte ydola habebat in domo) *Rozm* 286; Rozność bałwanow *Rozm* 723; Chorągwie i bałwanowie sniżyli sie albo schylili przeciw miłemu Jesusowi *Rozm* 754; Nachylili swe głowy ci istni bałwani i dali chwałę miłemu Jesueristowi...; kiedyśmy dzierżeli chorągwie, bałwani sami od siebie schylili sie *Rozm* 755.

2. *określonej wielkości bryła soli kamiennej*: Bancum salis seu balwan 1418 *MMAc* XVII 164.

Bałwański *f o r m y*: *n. sg. f.* bałwańska XV *med. R* XXIV 361, XV *med. SKJ* I 110; *neutr.* bałwańskie XV *med. SKJ* V 266; ~ *d. sg. m.* bałwańskiemu *Rozm* 91; *f.* bałwańskiej XV *med. SKJ* I 76; ~ *n. pl. m.* bałwańskie *Rozm* 755; ~ *g. pl. f.* bałwańskich XV *med. PF* V 74, *Rozm* 245; ~ *l. pl. m.* (w) bałwańskich *MPKJ* V 90.

Z n a c z e n i e: '*bałwochwalczy, idolorum, idolicus*': Modl balwanszkych supersticiones XV *med. PF* V 74; Pontifices Jacobum accusaverunt byskupia balwanska... oskarzily XV *med. R* XXIV 361; Lakomy na gymyenye, kthore lakomstwo rowna sze balwanszkyey modlye quod est ydolorum seruitus (Eph 5, 5) XV *med. SKJ* I 76; Balwanska szlvzba ydolorum seruitus (manifesta sunt autem opera carnis... idolorum servitus Gal 5, 20) XV *med. SKJ* I 110; Balwanskye modlenye a korzenye idolorum culturam XV *med. SKJ* V 266; W koszczelech balwanskych in delubris... idolorum (respondebunt... sirenes in delubris voluptatis Is 13, 22) *MPKJ* V 90; Tedy są szli ku jednemu kościołu bałwańskiemu (sed ad... idolorum templum divertebant) *Rozm* 91; Ci istni... przyjęli Mojżeszowy księgi..., wszakoż modł bałwańskich nie przestali (nec tamen cessabant ab ydolatria) *Rozm* 245; My jesteśmy prawi pogani a sługi bałwańskie *Rozm* 755.

Bałwaństwo 1. '*bałwochwalstwo, idololatria*': Balwanstwo ydolatria XV *med. SKJ* V 266.

2. '*bałwany, idola*': Nye bądzmy balwanstw (*leg.* bałwaństwu) modlę dawayączy ne efficiamini ydolatre (neque idololatrae efficiamini I Cor 10, 7) XV *med. SKJ* I 104; Balvanstvo diua numina XV *ex. ErzGlos* 182.

Bania *f o r m y*: *n. sg.* bania 1457 *PF* V 14, 1468 *Rost* nr 3850, 3861, XV *p. post. PF* V 11, *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *ac. sg.* banię *BZ* Judith 10, 5, *MPKJ* V 56; ~ *l. sg.* (w) bani 1471 *MPKJ* V 33; ~ *n. pl.* banie 1437 *Rost* nr 2568, XV *ex. R* LIII 66; ~ *g. pl.* bani *BZ* Neh 7, 70; ~ *ac. pl.* banie *BZ* Ex 37, 16, 1471 *MPKJ* V 17, 138; ~ *l. pl.* (w) baniach *MPKJ* V 112.

Z n a c z e n i a: **1.** '*naczynie baniaste z szyjką, czasem w kształcie czaszy, vas lagoenae aut phialae instar factum*': Vdzyelal... ssody kv rozmagytey potrzebye stolowey, ocztowe czbany, banye (phialas), czyesszee y kadzydlnycze, z zlota czystego, w ktorich offyerowany mayo bicz plinoczee rzeczy *BZ* Ex 37, 16; Atersata dal na skarb zlota tysyęcz zavazi, bany (phialas) pyęczdzesyąt, suken kaplanskich V set a XXX *BZ* Neh 7, 70; Wlozila na swo sluszebnyczo lagwyczo vyna a banyo (vas) oleia a kubek *BZ* Judith 10, 5; Banyesk⟨l⟩anne phialas... phiale vitree erant (parabis et acetabula ac phialas..., in quibus offerenda sunt libamina Ex 25, 29) 1471 *MPKJ* V 17; W bany in fiala (in phiala principum obtulit butyrum Jud 5, 25) 1471 *MPKJ* V 33; Baną (*war. kal.*: dzban) vas (vas olei et polentam Judith 10, 5) *MPKJ* V 56; W banyach in fialis (bibentes vinum in phialis Am 6, 6) 1471 *MPKJ* V 112; Banye phialas (viginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, habentes... citharas et phialas aureas plenas odoramentorum Ap 5, 8) 1471 *MPKJ* V 138; Banyą anxilla XV *p. post. PF* V 11; Banya lec[h]itus *ca* 1500 *Erz* 2.

2. *bot.* '*tykwa, Lagenaria vulgaris Ser.*': Banya cucurbita 1457 *PF* V 14; Banya cucurbita 1468 *Rost* nr 3850; Banya vyelka cocurbita 1468 *Rost* nr 3861; Cucurbita szlothovirzba, sed pocius dicatur banyą XV *p. post. PF* V 11; Cucumer, ein kurbesz, cucurbita idem, korbasz vel bąnyą *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *pl. tantum*: Banye cucurbita 1437 *Rost* nr 2568; Cucurbita kurbis vlg. banye XV *ex. R* LIII 66.

Banita '*proscriptus*': Banita prescriptus *ca* 1500 *R* XLVII 355.

Bankarz, Bańkarz '*marny wiejski nauczyciel, ineptus, magister rusticus*': Gello rusticus ineptus aliter bancarzs vel baccalarz 1457 *PF* V 15.

Bant 1. '*obręcz, w którą wchodzą bieguny obracające drzwi, co tworzy prymitywne zawiasy, pars cardinis, in qua uncus vertitur*': Pro III instrumentis dictis banthy, in quibus hostia dependent 1394 *MMAe* XV 63.

2. '*belka spajająca krokwie, cardo, genus tigni*?': Emi sexagenam tignorum super banthi 1461 *SprKHS* V s. XXIX.

Bantować '*skazać, damnare*': O th⟨o⟩ banthowan, szlowie szkazan *OrtBr* VI 372; Banthowany *OrtBr* VII 564; Gdyby... czlowyek... szwan kv pravu, a nye przydzye, a o tho ochtowan, szlowye *banchowan albo zkazan,... yako go maya kv prawv dobycz? *OrtMac* 98; Gynny szą beszmyerny ludze y neszprawny, ysz myru nygdzye nye maya, yako szą osządzeny na szmyercz y czczy odsządzeny, yako tho banthowany, ysz gym nygdzye myr nye gesth *ib.* 112.

Bańka 1. '*naczynie baniaste z szyjką, czasem w kształcie czaszy, vas instar lagoenae, nonnumquam phialae*': S mysky a. s bąnky de craticula (sin autem de craticula fuerit sacrificium, aeque simila oleo conspergetur Lev 2, 7; s mysky *jest źle odczytane z czes.* s mrziezky, *por. Biblia ołomuniecka, co odpowiada łac.* craticula; *do tej błędnej* miski *dorobiono z kolei synonim* bańka) *MPKJ* V 21; In vas vitreum a. banka XV *p. post. R* LIII 62.

2. '*naczynie cyrulickie do spuszczania krwi, cucurbita medica ad eliciendum sanguinem*': Banka ventosa 1472 *Rost* nr 1578; Banką ventosa *ca* 1500 *Erz* 2.

3. *bot.* '*tykwa, Lagenaria vulgaris Ser.*': Banka cucurbita 1468 *Rost* nr 3849.

Bańkarz *cf.* **Bankarz**

Bański *cf.* **Pański**

Bańturzyć *cf.* **Bajdurzyć**

Baran *formy*: *n. sg.* baran 1350 *KodMazL* 61, XV *p. pr. R* XVI 322, 1472 *Rost* nr 1482, *ca* 1500 *Erz* 2; *d. sg.* baranu *BZ* Num 29, 15; ~ *ac. sg.* barana *BZ* Lev 9, 3; ~ *l. sg.* (po) baranu *BZ* Num 29, 4; ~ *n. pl.* baranowie *Fl* i *Pul* 64, 14. 113, 4. 6; ~ *g. pl.* baranow *BZ* Num 29, 15,1470 *ZapWarsz* nr 1308; ~ *d. pl.* baranom *BZ* Gen 30, 40; ~ *ac. pl.* barany 1432 *ZapWarsz* nr 364, 1434 *StPPP* II nr 2549, *BZ* II Par 29, 22; baranow *BZ* I Reg 15, 4; ~ *i. pl.* barany *BZ* Gen 31, 10; ~ *l. pl.* (po) baraniech *BZ* Num 28, 21; (na) baranoch *BZ* II Esdr 8, 15.

Znaczenie: '*aries, agnus*': Dabunt... nobis incole... pro mensa nostra ducali unum arietem singulis annis, qui podworowi baran pollonice appellatur 1350 *KodMazL* 61; Obleczeni sø baranowe owecz (induti sunt arietes ovium) *Fl* 64, 14, *sim. Pul*; Gory weselyly se yako skopowye, a pogorky yako baranowe owecz (sicut agni ovium) *Fl* 113, 4, *sim. Pul*; Gory, weselylyscze sø yako baranowe (sicut arietes) *Fl* 113, 6, *sim. Pul*; Jako... w (*leg.* u) me (*pro* mne) Marczin vtargowaw barani hy ne zaplaczil 1432 *ZapWarsz* nr 364; Sexaginta a[n]gnos vlg. barany 1434 *StPPP* II nr 2549; Baran bidens XV *p. pr. R* XVI 322; Rozdzelyl Iacob stada, a prøczye włozyl we zlobi owczam y baranom (arietum) *BZ* Gen 30, 40; Wydzal gesm, ysze szø zchadzali s barani owce *BZ* Gen 31, 10; Weszmyczye... czyelcza y barana rocznya (vitulum atque agnum anniculos) *BZ* Lev 9, 3; Offyervyczye ... dzesyøtø czøscz dzesyøtka po wszitkich baranyech (offeretisque... holacaustum... decimam decimae per agnos singulos), to iest po sedmi baranyech (per septem agnos) *BZ* Num 28, 21; Offyervicze... ieden dzesyøtek po baranv (unam decimam per agnum) *BZ* Num 29, 4; Dzesyøtø czøscz dzesyøtka kaszdemv baranv (agnis singulis), gichze to spolv baranow czternaczcze *BZ* Num 29, 15; Zlyczil gich iako baranow (quasi agnos) *BZ* I Reg 15, 4; Zarzazaly barani (mactaverunt... arietes) *BZ* II Par 29, 22; Abi to zloto y srzebro bilo sebrano na bicech y na skopoch, y na baranoch (ut colligatur hoc aurum ... ad tauros et arietes) *BZ* II Esdr 8, 15; Yakom ya ... nye szabral dwu szuknyv ... any pacz baranow 1470 *ZapWarsz* nr 1308; Baran aries 1472 *Rost* nr 1482; Baran veruex *ca* 1500 *Erz* 2.

Baranek, Beranek *formy*: *n. sg.* baranek *ca* 1420 *R* XXV 229, 1466 *R* XXII 14, 1472 *Rost* nr 1485, *MW* 72a, 1484 *Rost* nr 5886, XV *p. post. Kałużn* 292, *EwZam* 301, *Rozm* 200. 546. 728. 802; beranek *ca* 1450 *PF* IV 572; ~ *g. sg.* baranka XV *med. SKJ* V 275, *BZ* Ex 12, 4; ~ *ac. sg.* baranka 1471 *MPKJ* V 53, XV *ex. SKJ* I 144, *Rozm* 519. 520. 521; ~ *v. sg.* baranku 1456 *Msza* VI s. 263, *sim.* VII, *Naw* 101, *Rozm* 732; barancek 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; ~ *l. sg.* (o) baranku *Rozm* 442.

Znaczenia: **1.** '*jagnię, agnus*': Baranek, jagnyą 1466 *R* XXII 14; Baranek agnus 1472 *Rost* nr 1485; ~ *baranek wielkanocny u Żydów, Paschalis agnus*: Przymy szøszyada swego... polye lyczbi dusz, geszto bi doszicz moglo bicz ku gedzenyu baranka (ad esum agni) *BZ* Ex 12, 4; Kaplany... søcz czisey ku obyatowanyv baranka wyelykonocznego (ad immolandum pascha)... sinom iøczstwa *BZ* I Esdr 6, 20; Ba-

ranka phase (III Esdr 1, 1) 1471 *MPKJ* V 53; Przykazał był bog Mojżeszowi w starem zakonie o baranku wielikonocnym (de agno paschali) *Rozm* 442; Piątegonaście dnia poczynały sie święta wielikonocne, gdyż było potrzebizna zabić baranka wielikonocnego (necesse erat occidi pascha Luc 22, 7) *Rozm* 519; Nagotujcie nam wieczerzą, czuż baranka wielikonocnego (parate nobis pascha Luc 22, 8), abychmy używali *Rozm* 520; Mistrz nasz mowi, gdzie jest jego odpoczynienie, gdzie jest pokoj jego, gdzieby wielikonocnego pożywał baranka (ubi pascha... manducem Luc 22, 11) *Rozm* 521; ~ *w symbolach i porównaniach chrześcijańskich*: Baranek bozy, kthory ⟨sgladzasz grzechi szwyatha⟩, szluthuy szą nam (agnus dei... miserere nobis) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; Beranek naass obyethowan yest (etenim pascha nostrum immolatus est Christus I Cor 5, 7) *ca* 1450 *PF* IV 572; O baranku bozy, yen sgladzasz grzechi szwyatha, szmyluy sza nad namy (agnus dei... miserere nobis) 1456 *Msza* VI s. 263, *sim.* VII; Przed obliczym baranka in conspectu agni XV *med. SKJ* V 275; Otho baranek boszy, otho chthory gladzy grzechy szvyatha (ecce agnus dei..., qui tollit peccatum mundi Jo 1, 29) *EwZam* 301; Jesusza *mylosnyego gdy Zydowye gyely, baranka *nyewinnyeko rwaly y thargały XV *ex. SKJ* I 144; ⟨Prze⟩ przyjęcie naszych grzechow ofierowan jest baranek nasz Krystus (pro peccatis tollendis pascha nostrum immolatus est Christus) *Rozm* 200; Nasz zbawiciel... związany wiedzion jako niedźwiedź, gdyż on jest baranek naśmierniejszy *Rozm* 728; A co rzeczem o tobie, śmierny baranku, ktoryś tako naśmiewan? *Rozm* 732; Baranek boży przez zakału s wieliką chwałą albo sławą przyjął na sie grzechy świeckie *Rozm* 802; ~ W pątek pirwey godzini wedzon do Pilatha. Tamo nan powedzano swadeczstwo neskladne, on stal yako baranek, swerzanthko pokorne *ca* 1420 *R* XXV 229; Panye Iezu Criste..., kthorysz... na ganyebny sząd przed Pylatha wyedzyon, tham iako baranek nyewynny falszywe obwynyenye pokornye czyrpyal *MW* 72a; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye... yako baranek nyewynny na offyarą wyeszcz..., wybaw mye XV *p. post. Kałuż* 292; Jako owca i baranek niewinny ku cirpieniu takiej męki śmierno sie przyprawia *Rozm* 546; ~ '*hostia*': Ya czyebye, chlyebye zywy nyebyeszky, vyelkonoczny baranku, ... przyyala *Naw* 101.

2. *bot.* '*Vitex Agnus castus L.*': Czysthy baranek agnus castus 1484 *Rost* nr 5886.

Barani '*arietinus, agninus*': Kocz abo torłop barany (pelles agninae) przepadnye *Dział* 51; Kozuchy mayą myeczi baranye (pelles... agninas) 1484 *Reg* 709.

Baraniec '*baranek, agnus*': A etuarte gy uidal suøti Jan pod obrazem baranecha smernego *Kśw* dv 18.

Barankowe '*danina wielkanocna, tributum Paschale*': Pro censu vero solvit... gallos, item ova ratione barankowe pro festo paschae *DlLB* II 224.

Baranowy '*arietis, agninus*': Poczty oslodczone dam tobe s kadzydlem baranowim (holocausta medullata offeram tibi cum incenso arietum) *Fl* 65, 14, *sim. Pul.*

Barańczy '*arietis, agninus*': Przinesecze gospodnu sini bosze, przinesecze gospodnu syni barancze (afferte domino filios arietum, *Pul*: syny barayecze) *Fl* 28, 1.

Barbirzka *cf.* **Balwierka**

Barca *cf.* **Barczce**

Barchan '*tkanina lniano-wełniana, tela e lino et lana contexta*': Liniscenia dicitur vestis ex lino et lana contexta et alio nomine dicitur *liniscus barchan 1450 *RpKapKr*; Barchan linistius 1463 *PF* V 12; Jako themv gwalthowi o szvknya y o barchan, o kthore mnye Borzym poszvął, *rok mynął, thako my pomozi boog y szwanthi crzyschs 1477 *ZapWarsz* nr 3094; Barchan vel brucfa liniscenia XV *p. post. PF* V 9; Barchan cardiunculus *ca* 1500 *Erz* 2; Cubileti al. barchany 1472 *AGZ* VI 159; Sexaginta stamina hansperskye barchani 1472 *StPPP* II nr 4081; Triginta stamina barchany dicti hansperskye ulna exmensurata 1474 *AGZ* XVIII 77; ~ *z fleksją łacińską*: Pro duobus barchanis 1370 *AcCas* 20; Pro stamine barchani ad subducendum lectum regale 1394 *MMAe* XV 182; Damus, quilibet eorum... unam marcam et unum barchannum pro una marca pannum videlicet Conrado et Iacobo 1400 *AcCas* 510; Vigilibus I sexagenam et quatuor quartenses pro uno barchano *ib.*; Tres iopulas, vna brunathika ... et tercia de barchano 1431 *MonIur* III 25; Nouem stamina barchany 1431 *StPPP* II nr 2364; Mathie muratori... IV marcas pro stamine barchany 1437 *MMAe* XIII nr 228; Cubiłeta siue barchana, *pokoczny, harasy, duplaharasy 1439 *KodWP* V 608; Cum ceteris mercanciis videlicet stamina barchany 1474 *AGZ* XVIII 76; Preter... barchanum, harassium, tafftam, kytaykam et telam stamine al. palem dumtaxat quilibet extra cameras predictas vendat 1481 *ZbPrzezdz* 41; Bartholomeus... petit... duodecim marcas... et barchanum et pannum binum XV *ex. AcLeop* II nr 604.

Barchanista, Parchanista, Parchinista '*wyrabiający barchan, barchannik, qui telam e lino et lana facit*': Fideiussit Valentinus parchanista 1452 *LibIur* nr 6068; Hanns Krawze ius habet testimonio sufficienti hic ortus, barchanista nichil dedit, quia hinc ortus 1490 *LibIur* nr 8531; Johannes Nyedzielya parchinista ius habet 1497 *LibIur* nr 8879; ~ *z fleksją łacińską*: Fideiusserunt seniores parchanistarum 1441 *LibIur* nr 5239.

(Barchannik) Parchannik '*wyrabiający barchan, qui telam e lino et lana facit*': Nicolaus Blechar parchannik de Janowicze ius habet, debet portare litteram ad Carnisprivium proximum, fideiusserunt seniores parchner 1493 *LibIur* nr 8702.

Barcki *cf.* **Mydło**

Barcz *cf.* **Barszcz**

Barczalka '*świeżo nobilitowany szlachcic, recens in ordinem nobilium receptus*': Scartabello dicto barczalka vel dicto scirzczalcze XV *ex. AKPr* IV 668.

Barczce(?), Barca, Berce '*urządzenie pociągowe u wozu, orczyk(?), instrumentum tractorium quo equi ad currum iunguntur*': Pro quibusdam atinenciis currus dictis barczcze et restibus curruum regalium 1393 *MMAe* XV 157; Pro I sporta dicta barczcze al. wagy, pro restibus, axibus et pro cordis... curuum regalium *ib.* 171; Pro barcza, restibus ad dictos currus 1394 *MMAe* XV 192; Pro themonibus, axibus et aliis instrumentis curruum dictis barteza ad currus 1395 *MMAe* XV 216; Recepit sibi furtive duos equos abscidendo bercze 1452 *StPPP* VII 398.

Barczeć *a.* **Barczyć** '*ryczeć, rudere, mugire, fremere*': Sonus vehementis venti barczaczego XV *med. R* XXIV 367; Elephas barrit bączy vel myekocze *ca* 1500 *Erz* 2.

Barczyca *cf.* **Barszczyca**

Barczyć *cf.* **Barczeć**

Baré *formy*: *n. sg.* baré (1320) *MMAe* I 155, 156, (1344) 1451 *Paul* 267, (1372) XVI *in. MMAe* VIII 44, 1379—1404 *Biecz* I 100, (1401) 1460—7 *KodWP* V 22, (1418) XVI *in. Matr* III nr 86, 1424 *ZapWarsz* nr 95, *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *g. sg.* barci 1423 *Czrs* 277, *Sul* 95, 1463 *TymSąd* 74, 1471 *MiesHer* XI 3, 1479 *ZapWarsz* nr 1467; ~ *ac. sg.* baré 1398 *HubeZb* 94, 1446 *ZapWarsz* nr 798, *Sul* 95, 1450 *TymSąd* 74, 1473 *RafReg* 22; ~ *i. sg.* barcią 1437 *KodPol* III 412; ~ *l. sg.* (w) barci 1460 *AGZ* VI 63; ~ *n. pl.* barci 1261 *KodPol* III 81, (1365) *MMAe* III 334, 1396 *AGZ* II 37, (1447) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 816, 1453 *MonIur* II 165, 1476 *AGZ* XVII 123; ~ *g. pl.* barci 1425 *Przyb* 19, *Sul* 96; ~ *ac. pl.* barci (1401) *AKPr* V 248, 1425 *MonIur* V 35, 1434 *Ziel* I 153, *Sul* 96, (1464) 1611 *KodPol* III 440, XV *p. post. Czrs* s. XLIII; ~ *i. pl.* barciami *ca* 1455 *JA* XIV 493, 1462 *AGZ* XIII 379, 1493 *AGZ* XIX 99, *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *l. pl.* (w) barciach 1466 *PF* VIII 20.

Znaczenie: '*dziupla w drzewie leśnym, w którym gnieżdżą się pszczoły, obszar lasu z barciami, alvarium in arbore silvestri, pars silvae cum alveis apium*': Cum usibus apum, ubi mella proueniunt, qui usus vlg. barci nominatur 1261 *KodPol* III 81; Petrus... probauit... possessores predicte silue... habentes... potestatem incidere, secare secure qualiscunque sit arbor, et edificare pro se melliflua, quod nominatur barcz (1320) *MMAe* I 155; Tunc Petrus vincens eum... militibus, quod esset possessor merice dicte in Radlow et haberet secare quodlibet lignum et habere ibi apes, quod vlg. dicitur barcz *ib.* 156; Mellificia, que dicuntur in wlgari barcz (1344) 1451 *Paul* 267; Cum mellificijs, que vlg. dicitur barczy (1365) *MMAe* III 334; Melliflua, quod dicitur barcz (1372) XVI *in. MMAe* VIII 44; Pro quibusdam agris... pratis et mellificiis vlg. barczy 1396 *AGZ* II 37; Betrzich thø barcz... trzimal 1398 *HubeZb* 94; Mellificia sive apisteria, dicta barczy (1401) *AKPr* V 248; Omnia mellificia vlg. barcz 1379—1404 *Biecz* I 100; Arbores pro mellificijs valentes vlg. barcz dictis (1401) 1460—7 *KodWP* V 22; Cum mellificio al. barcz in borra chłopsky (1418) XVI *in. Matr* III nr 86; Si exciderit quercum aliquam dzany in porcione barczy Markowey, tunc debet dare alteram quercum 1423 *Czrs* 277; Jako tha bar⟨c⟩z... rozdzelona za naszich oczczow y poloszona sz vrzandem 1424 *ZapWarsz* nr 95; Pan... wydzerzal sto y dwadzessczе y gedna barczy na carpiczskem boru 1425 *Przyb* 19; Apifices... apisteria vlg. barczi tenebunt 1425 *MonIur* V 35; Quartam portionem apum al. barczi... habebunt 1434 *Ziel* I 153; Cum mellificio al. z b⟨a⟩rczą in borra et in siluis, exceptis mellificijs in superiori silua 1437 *KodPol* III 412; Jacom ya zaplacziw myod Dzirzkowy *szy gego spolniky polozil barcz 1446 *ZapWarsz* nr 798; Insuper dat... robora..., exceptis arboribus pro mellificiis al. barcy (1447) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 816; Obyczay wsdawanya barczy *Sul* 95; Vstawyami, ze gdikole i kyelkokrocz nyektori barthnyk... nye chczyalbi, nye mogl albo nyektorim obiczayem vimawal syąn barcy (se excusaret mellificia), ktorąn przet thim spra-

wyal..., tegdi onemu panu albo yego staroszye przi placzenyu myodu albo przi kysczy rzeczonąn barcz ma i vynyen bandzye oblicznye wsdacz albo spusczycz (eadem mellificia debebit... resignare) *Sul* 95; Ten, gen wsdawa..., ma polozicz rąnkoyemstwo o tho, ze nygdi gros (*leg.* groz) ktorich ma czinicz na potem any gabacz czlowyeka..., ktorego ten isti pan ku sprawyenyu swogich barczy tako spuszczonich i prosnich vstawy (quem ipse dominus pro regimine suorum mellificiorum... ordinaverit) *Sul* 96; A abi tesz temu istemu czlowyekowi, gysch w thi iste barczy wstąnpa, ktoregosch ten isti pan ku sprawyenyu gych naydzye, oblicznye postawyw syąn przed oblicznosczyąn tego tho pana... rzeczone barczy w personąn tego tho czlowyeka wsdacz ma (dicta mellificia... resignabit) *Sul* 96; Borram seu mellificium al. barcz... vendidit 1450 *TymSąd* 74; Item mellificia al. barczy 1453 *Monlur* II 165; Sz nywami, lyaszy, s puszczamy, s chrosty, s dąbnyky, sz barczyami, z dzyenyami, szosznyami pinetis *ca* 1455 *JA* XIV 493; In alveariis al. w barczy 1460 *AGZ* VI 63; Cum universis apistiis al. z barczyami 1462 *AGZ* XIII 379; Jakom ya nye vszuszyl schosznycy barczy, o ctora na mya starosztha szalowal 1463 *TymSąd* 74; Mellificia al. barczy in sylvis ipsius sculteti et meis... do et concedo exercere libere... et elaborare (1464) 1611 *KodPol* III 440; Jako ya nye chowam any mam w domu moyem, nye bandancz bartnyk, wyrzbna othe trzech lath przes zapowecz gwaltem, anym yego vszkodzyl w ksazych barczach 1466 *PF* VIII 20; Pavel de Choyeczno Mykolayewy[c] z yego barczi... *dzyessyanczonth pczol nye viderl *chaczyebną rzeczą 1471 *MiesHer* XI 3; Albertus... emit apisterium seu mellificium al. barcz pro sexagena et sex grossis 1473 *RafReg* 22; Cum omnibus silvis et mellificiis al. barczy 1476 *AGZ* XVII 123; Jakom ja nye zegnal Jana... s Kamyona, barthnyka kxanszego z barczy 1479 *ZapWarsz* nr 1467; Cum molendinis, ...apistris al. s barczami 1493 *AGZ* XIX 99; Pawel... nye myal wyąnczy pozythku w lągu na Nabrzezu, yeno na zolądzu w yesseny pascz szwynyc a stare barczy swego znamyenya oprawyacz XV *p. post. Czrs* s. XLIII; Barcz mellificium; s barczamy cum mellificiis *ca* 1500 *Erz* 2; ~ *dubium*: Addidi vnum angulum vlg. canth *maniter, qui vocatur par[ti]czi (*pro* barczi), tantum pro foracione apum 1421 *MMAe* XVII 190. ~ *Cf.* **Bort.**

Bardo '*urządzenie w warsztacie tkackim zbijające sukno, bardo, plocha, pecten textorius*': Perticam fullonis strvną knapska, bardv (*pro* bardo) XV *p. pr. R* XXIV 364.

(Bardzo) Bar-zo *formy*: *comparat.* barziej 1436 *R* XXIII 277, 1460 *PrzBibl* I 187; *superlat.* nabarzie XV *med. R* XXII 247.

Znaczenia: **1.** *przy czasowniku* **a.** '*bardzo, mocno, magnopere, multum, valde*': A cdiszcy vøcz ten tho gisty czeszarsz tho vydzene y ten tho dzif gestcy gy on bil vsrzal, tedycz vøcz gestcy szø on bil themu barszo dzyuoual *Gn* 5a; A ga gesm barso vmøczona y vranona, ysc sobø fsiczka ne flodzø (*leg.* włodzę) et vnde verecundari possim, cum sis senex et ego crudeliter cruciata uel lacerata, ut nemo possit de me voluptari *Gn* gl. 71a; Dusza moia zamøczona iest barzo (turbata est valde) *Fl* 6, 3, *sim. Pul*; Gospodne, w moczy twoiey weselicz se bødze krol y nad zbawenim twoym radowacz se bødze barzo (exultabit vehementer) *Fl* 20, 1, *sim. Pul*; Nade wszemi neprzyaczolmi mogimi vczinon iesm przecora søsadom mogim barzo (factus sum opprobrium et vicinis meis valde) *Fl* 30, 14, *sim. Pul*; Vdrøczil iesm se y vsmerzil iesm se barzo (humiliatus sum nimis) *Fl* 37, 8, *sim. Pul*; Bog nasza vtoka y czescz, pomocznik w *zamotczech, gisz sø nalezli nas barzo (adiutor in tribulationibus, quae invenerunt nos nimis) *Fl* 45, 1, *sim. Pul*; Aby mnę ne zapomynala, barzo czem thwey mylosczy poczonl prossycz *ca* 1428 *PF* I 480; Sercze me yąnlo barzo plakacz *ib.* 481; Slyszelysmy, ysz Pyotr posczygayacz Iana, barso na vlyczy vranyl (graviter in platea vulneravit) *Sul* 33; Dvchownego prawa vstawyenye szkodnyky rolne barso w zawyszcy yma (canonica sanctio depopulationes agrorum multum odio habeat) *Sul* 48; Takosch tego schamim kasznodzycyam nabarsye trzeba a potem caliszdemu XV *med. R* XXII 247; Szam szebyc barzo vpokorzyl maxime humiliauit (sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens Phil 2, 7) XV *med. SKJ* I 79; Czlowiek ty grzechy pelnyączy bogv iest barzo smyerdząci *ca* 1450 *PamLit* IX 319; Bo wthenczasz krwawy poth opyødz z nego barzo poszedl 1451 *MacDod* 105; Barzom znødzon (coarctor nimis), bo Fylysteowye boiviø przecywo mnye *BZ* I Reg 28, 15; Tedi ony barzo syø roznyewaly przecyw ludze y wrocyly syø do swey wloscy (vehementer irati reversi sunt in regionem suam) *BZ* II Par 25, 10; A tu gest ranyon barzo od strzelczow y rzekl swim panoszam (vulneratus a sagittariis dixit pueris suis) *BZ* II Par 35, 23; Y pocznye syø zamøczacz barzo (coepit autem contristari nimis) on y gego zona s nym *BZ* Tob 10, 3; A ta bila myedzi

wszemy naslawøtnyeysza, yze syø bała boga barzo (timebat dominum valde) *BZ* Judith 8, 8; Y rozdarł gest Matatias a synowye gego rucha swa a przikrily syø czylycyum a narzekały sø barzo (planxerunt valde) *BZ* I Mach 2,14; Tego esmy (*leg.* jesmy) ssą barzo v nasz vląkły *OrtBr* VI 364; Acz tesz... vmowa nye vczyaszi albo nye barso vraszi, szłowye nye vdraczy *OrtBr* VII 573; Ludzye barso pyya *ca* 1455 *Dobr* 324; Thocz boli, kyedi chlop kygyem głowa goły, ale barszyey boli, kyedi myła gynszego woły 1460 *PrzBibl* I 187; Pan bog tha rzecz thako noszył, *yszysz go o tho barszo proszył, abych czy szya vkaszała *De morte* w. 52; Gdy przyda, namyleyszy, k thobye, tedy barszo szeczknyesz (*leg.* zeckniesz) szobye *ib.* w. 62; Adam mye w yepicze vkuszył, przetho przesz mya vmrzecz mvszył, w them boga barszo obraszył *ib.* w. 143; Bandv w moyey scolye yeszcze y plebany sz myaszv (*leg.* z miąższą) szyyv, ysz tho barszo pywo pyyv *ib.* w. 273; Barzo oppido (compulit illos oppido, ut diverterent ad eum Gen 19, 3) 1471 *MPKJ* V 10; Gestli c barzo grubcye, thako pissmem czas visnaye; gdy ⟨h⟩ przypissano bødze, ch chvalebne thako sszødze *Park* 413; Szmyluy szye yusz, myli panye, nad namy, barzoszmy grzechi szwemy obczązeny *MW* 80b; Anna szwyatha pan bog barzo vmylował, sz ktorey czyało panny Mariey obral *MW* 85a; A mayą sye byczi barzo vystrzegano y pilnye (precavendum est tamen sollicite), aby zadny kaczerz... nye przymovan... w then tho zakon 1484 *Reg* 706; Myey myc wymowyona v Krystha szyna thwego, bo szyc barso yego gnyew (*leg.* gniewu) boya (me habeto excusatum apud Christum..., cuius iram expavesco) *Naw* 177; Lleszy czało, barszo staka, dvszycza szya barszo laka *SkargaPloc* w. 41—2; Nye barzo vgnyeczony occillatus (*sc.* panis) XV *p. post. PF* III 290; Tedy Herod vydząncz, ysz byl naygran od krolyov, rosznyeval szyą yest barzo (iratus est valde Mat 2, 16) *EwZam* 296; Grzeschą yusz ludze barzo, przetho ye karze bog yawno XV *ex. MacDod* 140; Yako srzebro albo slotho mlothem kuyącz barzo byva roszyrzono, thak y myloscz w przeczyvnoscy szą dosvyathczą y mnoszy *ib.* 148; Jesusza vmarlego stworzenye plakało, pana swego mylego barszo zalowało XV *ex. SKJ* I 145; Mowiłli (*sc.* Jezus) kiedy, toć roztropnie krasną mową, nierychły w słowie ani przykry..., ale odmawiał barzo zlutujący, śmierny a barzo nabożny (patiens et humilis, devotus) *Rozm* 143; Miły Jesus nic odpowiedział jemu ni słowa, aże sie Pilat temu barzo dziwował *Rozm* 813; ~ Iako barzo milowalem zakon twoy, panie (quomodo dilexi legem tuam, domine Psal 118, 97), wszego dnya myslenie moie iest *MW* 35b; ~ Tako barszo adeo *ca* 1428 *PF* I 492; Czso gesm przeczyw tobye zawynyl, zesz szø tako barzo rozgnyewał (sic exarsisti)? *BZ* Gen 31, 36; Czemv szya thako barszo lakasz? *De morte* w. 49; Thako barszo adeo XV *p. post. R* XXV 176; Tako barzo intantum *ib.* 179; A thaco barso przemaga invalescit XV *ex. MPKJ* II 325; Sprosny sługa... w lice... uderzył pana wszego stworzenia tako trudno a tako barzo, iże... sie napełniły krwie jego święte usta *Rozm* 683; Tedy Judasz uźrał... swego mistrza..., iże ji tako uplwano, tako barzo ubito *Rozm* 758; Powiedz mi, skądeś ty, gdzie sie urodził, coś jest za człowiek, coś uczynił, iż cie twoj lud tako barzo nie naźry, iże wszyscy poruszyli sie przeciw tobie, chcąc cie umorzyć? *Rozm* 813; A oni związali jemu ręce i związali około słupa tako barzo i tako przykro, iże cirpiał tako wielikie udręczenie, iż nie podobno... tego wypowiedać *Rozm* 817; I był tako barzo krwią opłynął po jego świętem obliczu..., iże jakoby ji czerwonem płotnem obwinął *Rozm* 822.

b. '*całkowicie, admodum, prorsus*': Tedy vøcz... svøthemu Ganv gestcy on bil barszo slusił y gestcy gy on tesze nasilne miloual bil *Gn* 184a; Vsliszał bog y wzga⟨r⟩dzał y ku niczemu przinosł barzo Israhel (ad nihilum redegit valde Israel)... y dał w *ioczstwo czesez gich y czudnosez gich w *rocze neprzyaczelowi *Fl* 77, 65, *sim. Pul*; Barso pograzony summa unda demersus XV *med. R* XXIII 269; Nye wziwaycye myø Noemy, to gest krasna, ale wziwaycye myø Amara, to gest gorzka, bo gorzkoscy myø napełnył barzo wszechmogøci (amaritudine valde replevit me omnipotens) *BZ* Ruth 1, 20; Barzom posluchał (immo audivi) głosu boszego a chodzilem tøø drogø, iøsz myø poslał pan *BZ* I Reg 15, 20; A ony były barzo zawżdy w służbie boże (perstiterunt in dei semper laudibus) *Rozm* 16.

c. '*dobrze, bene*': Palce miał wielebne, długie a barzo złączone (longi, generosi, bene iuncti) *Rozm* 153.

d. '*szybko, cito*': A tak barzo y richło powstanye przeczyw wam gnyew bozi (cito atque velociter consurget ... furor domini) *BZ* Jos 23, 16.

2. *przy przymiotniku*: **a.** '*bardzo, multum valde*': Timy słoui mødresc (*leg.* mędrzec) faly... Nicolaia ⟨z sk⟩utka duoiakego barzo znamenitego *Kśw* bv 40; A szaprafdøcz by ten

tho clouek byl [b]barszo greszny, gensze by on oth te tho svathloszczy ne bil osfeczon f gego duszii *Gn* 1 b; Pacz bødø ymenu gospodnowemu barzo wisokemu (psallam nomini domini altissimi, *Pul*: naywysszemu) *Fl* 12,6; Szødneysza nad zloto y nad kamen drogi barzo (super... lapidem pretiosum multum) *Fl* 18, 11, *sim. Pul*; Wszelkego skonczenya vydzal gesm konecz; szyroko kazanye twe barzo (latum mandatum tuum nimis) *Fl* 118, 96, *sim. Pul*; Ne dawno mą (*leg.* mię) rzecz byla pothkala, abich barzo crasznø pannø mylował *ca* 1428 *PF* I 481; Obykly nyekthorzy barso klopothlivi pothwarzą mąze nyevynne ... obvynyacz (consueverunt etenim quidam multum litigiosi, calumniose viros innocentes ... accusare) *Sul* 54; Barzo moczni multum strenuus XV *p. pr. R* XLVII 358; Nacrassze id est barso dobre optima XV *med. R* XXIV 361; Panna band[z]acz barzo (*R* XIX 56: vyelmy) mlody (*pro* mloda) yvsz proszyla vyernye boga, by they panny szluga byla 1453 *R* XXV 211; A myął barszo wyelky dwor, procz panosz trzisztha riczerzow *Aleksy* w. 13; Lyudze w tem myeszczye bily barzo grzeszny a zloszczywy przed gospodzynem (pessimi erant et peccatores coram domino nimis) *BZ* Gen 13, 13; Nye zgrzeszay, krolyv, nad swim slugø Dauidem, bo gest przecyw tobye nye zgrzeszil a gego vczinki tobye dobre sø barzo (opera eius bona sunt tibi valde) *BZ* I Reg 19, 4; A tak krol israhelski wiszedł, pobyl konye y wozi a pobyl syrskø zemyø ranø wyelykø barzo (percussit Syriam plaga magna) *BZ* III Reg 20, 21; Spyewaycye panu wszitka zemya..., bo wyelyki pan a chwalebni barzo (laudabilis nimis) *BZ* I Par 16, 25; Sebral syø k nyemv z Israhela wyelyki zbor barzo møzow (coetus grandis nimis virorum) y zon, y dzecy *BZ* I Esdr 10, 1; Bacz tho barszo swyathe slaczyenye y poswaczenye czala y krwye (haec commixtio et consecratio corporis et sanguinis) pana nasz⟨e⟩go 1456 *Msza* VI s. 263; Spowedz ma bycz czysta y werna..., rychla, moczna a barszo poslusna 1466 *R* XXV 138; Barszo vkruthni 1461—7 *Serm* 97r; Barszo wyeszole *ib.* 415r; Tha my rzecz barszo nyemyla, yszesz mya tako postraszyla *De morte* w. 91; Othosz, mystrzv, barszo glupy, nye rosvmyesz o they kupy *ib.* w. 256; Sly mnych... vmasze szya yako vylą (*leg.* wiła), a wszdy mv tha rzecz barszo myla *ib.* w. 454; Barzo pergrandem (et tulit lapidem pergrandem Jos 24, 26) 1471 *MPKJ* V 32; Szirokie przikazanie twoie barzo (latum mandatum tuum nimis Psal 118, 96) *MW* 35b; Iako barzo slotki sø czeluszczam mogim wimowi twoie, nad miod vstam mogim (quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo Psal 118, 103) *MW* 36b; Braczya ... mayą myeczi odzyenye... any barzo byale, any barzo czarne (in ... colore non prorsus albo vel nigro) 1484 *Reg* 708; Item plaszcz brunathny barzo szukna dobrego 1493 *PF* IV 663; Zdrowa bandz, gospodze chwalyebna y barzo vyszmyenyta *Naw* 28; Barzo przeszroczysthego XV *p. post. PF* III 288; Barzo wyelka walą ('chwała') gloria *ib.* 289; Nye barzo twarde yyeczą (*leg.* jejca) *ib.* 291; Wyeza dokonana a myesszek wyproznyony czyny czleka acz nyerichło ale barzo mądrego (turris completa et arca vacuata faciunt valde sed tarde hominem prudentem) XV *p. post. R* I s. XLV; Kazał Pyłat stołyecz... barzo wyelyky przygotowacz przed szwoym palaczem XV *p. post. RozmPam* 474; A vyrzawszy gvyąsdą vesselyly szyą są vesselym vyelykym barzo (gavisi sunt gaudio magno valde Mat 2, 10) *EwZam* 294; Gdisz tak chczesz, barzo rad vczyna quandoquidem ita vis, libentissime faciam XV *ex. PF* III 177; Rzecznyczko nascha dobra, myloschczywa, barzo mądra, racz za namy orądowacz, naschym sokom ('oskarżycielom') odpowyadacz XV *ex. PF* V 105; Otho ya czlovyek barszo zlosny przystapąya do czyała svyatego boga XV *ex. SKJ* I 151; Też była tako barzo czysta, niżli kto więcej może wierzyć (fuitque mundissima, multo plus quam credi possit) *Rozm* 12; Wszytek lud mowił z wielikiem krzykiem rzekąc: Gorze nam, co sie ma stać a przydź przez to wielikie znamie, ktore sie ninie pokazało, przez ten dziw nam barzo okropny (per prodigium hoc cunctis metuendum) *Rozm* 92; Włosy na jego powiekach nie były barzo miąsze ani barzo schylone (non densi nec convexi) *Rozm* 149; Dobrze rozumne (*pro* rozumny) język miał a barzo przestrony (lingua fuit ... bene persuadibilis, multum expedita) *Rozm* 152; Jakoż chcąc odpoczynąć i wsadzili ji barzo w ciemnicę ciemną i postawili strożą barzo wielgą około jego *Rozm* 732; Herod ... uźrawszy miłego Jesucrista ... był jemu barzo rad (gavisus est valde Luc 23, 8) *Rozm* 797; Pilat ... namienił im dwu, jednego Barabasza, ktory był jęt we zwadzie..., bo był wiele synow żydowskich pobił s pieniędzy ... jako zły człowiek, barzo niewierny i pełny wszytkich grzechow *Rozm* 808; Tedy tako iste obrociwszy ji brzuchem i poczęli bić pęgami, ostrych żądł napełnionymi i miotłami barzo żytkimi *Rozm* 821.

b. '*dużo, wiele, multum*': Barzyey roszmislensy digestiora 1436 *R* XXIII 277; A gdy szyą mv

szyn narodzyl, ...then byl oczcza barszo lepszy *Aleksy* w. 36.

3. *przy przysłówku*: '*bardzo, valde, sane*': A tako vøcz gego mila matuchna, gdiszcy gest gy ona bila porodzyla, tedycz vøcz ona gest bila k nemu barszo laskaue mouila *Gn* 4b; Zapalaycze se y zamøceni bødzcze silno wszistcy neprziiacele mogi, obroceni y zaplonøly bødzcze barzo richlo (erubescant et conturbentur vehementer ... inimici mei, convertantur et erubescant valde velociter) *Fl* 6, 10, *sim. Puł*; Isayas prorok nasch vczinyl nam barzo wczasz, wzyawył nam wyelką radoscz XV *med. PF* IV 592 (*MacDod* 123 *i R* XIX 50 *mają nieprawdopodobne* bardzo); Barszo reno summo manc XV *med. R* XXIV 366; Barszo vszyteczno iest multum prodest XV *med. Zab* 513; Tu Judasz szebraw slugy byszkupe y barzo wyele slug ksozøczych 1451 *MacDod* 104; A przetosz byly (*leg.* bili) tego dnya Fylystini od *Machmas asz do Haylon. Y vstał bil lyvd przelys barzo (defatigatus est autem populus nimis) *BZ* I Reg 14, 31; Bo iawno gest, yszem nyemødrze czinyl a barzom wyelya nye wyedzal (ignoraverim multa nimis) *BZ* I Reg 26, 21; A nadto krew nyewynnø przelyal Manases wyele barzo (sanguinem innoxium fudit ... multum nimis), doiød syø nye napełnyl Ierusalem az do vst *BZ* IV Reg 21, 16; Balem syø vyelmy barzo (timui valde ac nimis) *BZ* Neh 2, 2; Kako barzo wyeliko yest slobyl (*leg.* złobił) quanta malignitas est (quanta malignatus est inimicus in sancto Psal 73, 3) 1471 *MPKJ* V 65; A uszlysaw Pylat slowa szlugy szwoy zyony baal szye barzo welmy XV *p. post. RozmPam* 475; Dvsza ... ne zelone lacze *stale stawsy sylno barzo rzewno *zaplekale *SkargaWroc* w. 69; Zalyecz mya barzo pilno tu me magnopere commendato XV *ex. PF* III 178; A przyszedszi do nyego ten krolik, czo vczynil? Atholi proszyl gego barso pokornye, bi stąpyl do nyego abiit ad eum et rogabat eum, ut descenderet (Jo 4, 47) XV *ex. MPKJ* II 318; Ruta est quedam herba..., dobre zyele, czyszczy oczy barzo vyelye *ca* 1500 *Erz* 2; A smęciwszy sie wielmi barzo począł jeden na drugiego mowić (et contristati valde coeperunt singuli dicere Mat 26, 22) rzekąc: Azalim ja, gospodnie? *Rozm* 548; Syn twoj ... jest ... barzo nędznie jęt od Żydow *Rozm* 735; Dziewica błogosławiona ... była ... sromotnie wypędzona ... A takoż ... na drodze stojęcy barzo gorzko płakała *Rozm* 739; Uźrąc panie płacz barzo trudny dziewice Marjej poczęły s nią płakać barzo żałobnie *Rozm* 746; Pomnieli to albo pamiętali niewierni Żydowie barzo dobrze *Rozm* 778; Pilat ... rzekł ... pomawiając cie o krolewstwo, aby sie ty stawił, iżby chciał krolem być, a takiej rzeczy przysłusza wiele pomocnikow i barzo wiele straw *Rozm* 793; Pilat jemu odpowiedział:... biskupowie twoi podali są ciebie mnie, rzekąc, iż ty mowisz, by był krolem..., a o toż ja muszę barzo pilnie pytać, coś uczynił (gens tua et pontifices tradiderunt te mihi: Quid fecisti? Jo 18, 35) *Rozm* 794; Zwlekli ji, aże stał nag jako sie urodził od matki, barzo wieliko sie tego sromaję *Rozm* 815; Niektorzy płakali patrząc na jego wielikie udręczenie i żałość jego matki, przy ktorej stało barzo wiele pań *Rozm* 816; A związawszy jemu tako twardo ręce i ⟨u⟩wiązali za szyję barzo wysoko ku słupowi ... i uwiązali barzo twardo *Rozm* 820; A takoż wszyscy, ktorzy byli z dziewicą błogosławioną, takież narzekali a dziewica błogosławiona podług tego, jako to podobno wierzyć, iże barzo trudno boleść miała wnętrz patrzący na takie niepodobne męki swego miłego syna *Rozm* 841.

Barg, Bark '*bróg, stóg, acervus(?)*': Pro I ligno pro acervo, pro bark 1378 *AcCas* 106; Pro straminibus pro acervo... pro bark 1378 *AcCas* 107; Miczko Oleszniczky racione XV radicum arborum quercinarum, quelibet pro fert. et VII capitum pecorum, quodlibet pro una mrc. et I barg et una stuba Petrum Briger inculpavit 1395 *ScabCrac* nr 2091. ~ *Cf.* **Bróg.**

Bargiel *a.* **Bargieł** *zool.* '*kowalik, Sitta caesia L.*': Bargel bargula 1472 *Rost* nr 1818.

Bargracht *cf.* **Barkracht**

Bargrecht *cf.* **Barkracht**

1. Bark *1.* '*humerus*': Barky lacertis XV *p. pr. R* XVI 349; Bark lacertus 1455 *JA* XIV 491; Bark lacertus *ca* 1500 *Erz* 2; Za barky in brachys *ca* 1500 *JA* X 381; Są związali tako trudno i twardo jego święte ręce i za barki ji ciągnęli *Rozm* 817.

2. '*orczyk u wozu, pars currus, cui funes tractorii alligantur*': Currus non habuit hakow any barkow 1455 *AGZ* XIV 439.

2. Bark *cf.* **Barg**

Barkmistrz '*kierownik żupy solnej, magister montium, salinarum*': Concedimus sibi et suis successoribus legittimis plenam et omnimodam vigorem et potestatem sectores ad inquirendum sał durum locare et male laborantes in montibus ac ipso barkmistrz inobedientes deponere et eis laborem prohibere 1368 *MMAe* X 216.

(Barkmistrzostwo) Barkmistrzowstwo, Warkmistrzowstwo '*urząd i godność kierownika żupy solnej, magisterium salinarum*': Quod nos Kazi-

mirus... rex... dedimus et tenore presencium perpetuo assignamus eidem Iohanni et sue posteritati legittime officium in zuppa nostra Bochnensi vlg. barkmistrzowstwo nuncupatum cum omni iure et cum omnibus prouentibus et utilitatibus ad ipsum officium spectantibus 1368 *MMAe* X 215; Thobias aduocatus de Mislimicze magister moncium in Weliczka totum officium magistratus moncium al. barkmystrzowstwo in zuppis zuppe Weliciensis... Petro de Osszowa in totum arendauit 1458 *StPPP* II nr 3596; Paulus Gladysch de Schunbark recognouit, quia totum magistratum moncium dictum warkmystrzowstwo, quod habet in Bochnya... Johanni... in totum vendidit 1473 *StPPP* II nr 4099.

Barkmistrzowstwo *cf.* **Barkmistrzostwo**

Barkracht, Bargracht, Bargrecht, Bergrecht, Berkracht '*dochód podatkowy z żup solnych, census salinarum*': Cum de eadem salifodina sal procedet seu exibit, tum dominus abbas... debet recipere unam marcam pro iure, quod dicitur berkracht 1340 *KodTyn* 98; Iuribus moncium, que dicuntur vlg. bergracht... bergrecht 1396 *MMAe* VIII 208; Racione iuris dicti bargracht 1399 *MMAe* XVII 63; Salaria que bargrecht dicuntur 1434 *MMAe* XVII 294; Spithko... recognouit, quod... censum suum paternum et hereditarium in zuppa Wyelicensi, barkracht nominatum... monasterio resignauit 1464 *StPPP* II nr 3738; Ex huiusmodi censu barkracht soluendis *ib.*; Altare Petri Sartoris..., quod habet censum in zuppis pro qualibet septimana unum fertonem latorum grossorum in barkrachth *DlLB* II 4; Wyeliczka, oppidum montes habens optimos, in quo sales in abundantia effodiuntur..., in quo si quis propriis sumptibus et labore novum montem repererit, habet ipse singulis hebdomadis unam sexagenam latorum grossorum Pragensium iure perpetuo et haereditario per zuparios Vielicienses absque omni recusatione sibi et suis posteris solvendam; qui census communi appellatione vocatur barkracht *DlLB* III 119; Super quibusdam censibus montanis dictis barkracht in zuppis Vyeliciensibus 1490 *KatOssolPawl* 89; Fundacio altaris... super censum in Vielyczka bergkreycht dicto *ca* 1500 *ib.*

Barł '*baryła, dolium, cadus*': Barl cadus 1437 *Wisł* nr 228, s. 86.

Barłogo *cf.* **Barłóg**

Barłożny '?': Particulam hereditatis al. barloszna plossa 1440 *TymProc* 231.

Barłóg, Barłogo '*legowisko zwierząt, cubile*': Ptaskowe szukagącz ony gnaszda szobe a sverzątha barloga *Gn* 3b; W barłodzyech swogych se skladø (in cubilibus suis collocabuntur) *Fl* 103, 23, *sim. Pul*; Barlok ara 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Kob vel barlogo... ara *ca* 1500 *Erz* 2.

Barman *cf.* **Oberman**

Barski *cf.* **Mydło**

Barszcz *bot.* **1.** '*barszcz, Heracleum Sphondylium L.*': Barscz branca *uronia 1419 *Rost* nr 5285; Barscz branca ursina 1437 *Rost* nr 2492; Barszcz branca ursina 1446 *Rost* nr 3141; Barscz branca ursina 1472 *Rost* nr 254; Barszcz 1478 *Rost* nr 1961; Barscz branca ursina 1484 *Rost* nr 5900; *Barcz branca urssi 1493 *Rost* nr 10917; Barzcz, *barcz branca ursina XV *p. post. R* LIII 65.

2. świni barszcz '*ostróżka, Delphinium Consolida L.*': Swini barscz pes pice 1472 *Rost* nr 1678.

3. *dubium* '*ciecz sfermentowana, fermentum(?)*': Brzeczka, malon (*pro* Malz?), barscz braxalium 1463 *PF* V 12.

Barszczyca *bot.* '*ostróżka, Delphinium Consolida L.*': *Barczicza pes pice 1460 *Rost* nr 3688; Barsczicza pes pice 1472 *Rost* nr 1676.

Bart '*topór, securis*': Duo plachy, ... item capalyn cum barth, item duplices mysky 1475 *MMAe* XVI nr 911; W kopynyczey szbroy bez barthv 1497 *GórsPiech* 208.

Barta '*topór, securis*': Jakom ya sszamowt⟨o⟩r przische⟨d⟩wschi ssz ostrą bronya, sz myeczyem, ze wlocznya y z barthą na *døm ych, nye dobylem sszą gwaltem anym roszbyl czeledzi s thego domv, anym gych vsch⟨ko⟩dzil 1472 *ZapWarsz* nr 3068; Item armatus veniens in domum plebani cum securi al. bartha, ipsum verbis inhonestis dehonestavit 1477 *MMAe* XVIII nr 119.

Bartnik *formy*: *n. sg.* bartnik 1409 *Czrs* 27, 1422 *KodMazL* 167, 1445 *AGZ* XIV 159, *Sul* 96, 1450 *RpKapKr*, 1466 *PF* VIII 20, (1401) *AKPr* V 248; ~ *g. sg.* bartnika 1472 *TymSąd* 77, 1479 *ZapWarsz* nr 1467; ~ *ac. sg.* bartnika 1417 *Czrs* 177, 1445 *TymSąd* 78, *Sul* 97; ~ *n. pl.* bartnicy 1423 *TymSąd* 74, 1428 *RHist* LVII 281, 1441 *RHist* LVII 282, XV *med. AKPr* XI 3, 1478 *AGZ* XIX 33.

Znaczenie: '*pasiecznik, dozorca barci, apiarius, curator apium*': Barthnik 1409 *Czrs* 27; Yan bartnika spusczyl w moyø dzedynø sylø moczø 1417 *Czrs* 177; Vnum mellificem Stephanum bartnik 1422 *KodMazL* 167; Nicolaus habet borram domini Lucis, quod tenet, bene reformare, sicut et vlg. bartniczy 1423 *TymSąd* 74; Mellificiatores al. barthniczi 1428

RHist LVII 281; Mellicidae al. barthnyczy 1441 *RHist* LVII 282; Chodor Colcz barthnyk 1445 *AGZ* XIV 159; Voczech odbyl (*leg.* odbił) czą-szą, kyedim poszlaye (*pro* poszlal) starostha *mycgo czędzącz barthnika *szwyego szila 1445 *TymSąd* 78; Gdi ten isti barthnyk (rector mellificiorum) w przerzeczonich rzeczach dostatecznego rankoyemstwa nye vczyny any wsdanya tego istego any myodu, ktori s prawa placziez myalbi, ⟨nie⟩ zaplaczyw sbyczi..., tegdi pan, ktoremu to iste spelnyono bi nye bilo..., bandzye czyandzal w tem tho myedzye nye zaplaczonem *Sul* 96; Gdi kmyeczye albo myesczanye bronyąn barthnyka (de repulsa insecutorum profugi mellicidae per kmethones) *Sul* 97; Barthniczy, qui ab antiquo in aliquibus villis sedent, nullibi de villis domini recedere debent neque mitti XV *med. AKPr* XI 3; Barthnyk, apiaster, apum magister 1450 *RpKapKr*; Jako ya nye chowam any mam w domu moyem, nye bandancz bartnyk, wyrzbna 1466 *PF* VIII 20; Gernold ... nye sbil barthnyka plathnego Jacuba 1472 *TymSąd* 77; Apiastres seu tributarii al. barthnyczy 1478 *AGZ* XIX 33; Jakom ja nye zegnal Jana... s Kamyona, barthnyka kxanszego z barczy 1479 *ZapWarsz* nr 1467; Statuimus, quod quando ... aliquis rector seu gubernator mellificiorum sive apisteriorum dictus barthnyk ... nollet ... mellificia ... regere et tenere ..., extunc illi domino... circa... annuam solucionem... eadem mellificia debebit... resignare (1401) *AKPr* V 248.

Bartny 1. '*zawierający barć, cum alvariis*': Per diluvium nove piscine, quam fecisti in Huewnouicze, quinquaginta arbores quercuos fructuosos et mellificos barthne subundasti pothopillesz 1446 *AGZ* XIII 197.

2. '*dotyczący barci, ad alvaria pertinens*': Et ultra... subiudex cum successoribus in borris suis et silvis in eadem parte tam domino... Iohanni subiudici et suis filiis debent habere wchody al. barthni voluntaliter al. wolnye prout habuerunt ex antiquo per graniciem sipatam 1487 *AGZ* XV 569.

3. (iudicium) bartne '*sąd bartny, iudicium de apiariis*': Et tandem Laurencius Laszkush... iure propinquitatis revocavit propinquitatem et principales pecunias eidem Nicolao Czagadlo restituit sub tali condicione, quod ipse Czangadlo ipsi Laurencio debuit ostendere et resignare quadruplices apes in eadem borra, quam revocaverat ibidem in iudicio barthne, et datis sibi pecuniis incontinenti transivit videre apes in borra et dum nullos invenit, traxit ipsum Czangadlo in iudicium 1491 *MMAe* XVI nr 1883; Et tandem per aliquos annos mulier filiis suis crescentibus citato ipso Laurencio Laszkush in iudicium barthne restituebat eidem pecunias principales, videlicet mediam quartam sexagenam minus XX gr. defalcando XX gr., quos a Nicolao Czangadlo pro quadruplicibus apibus receperat, qui easdem recipere noluit, nisi ex integro, et sic mulier dedit pecunias ex integro eliberando mellificium, causam sue sciencie reddens, quia tunc fuit testis presens *ib.*; Item... utrum in iudicio barthne Laurencius recepit pecunias *ib.*; Primus testis laboriosus Laurencius Venath... respondit, quod Laurencius Laskush patruus proponentis inculpaverat Nicolaum Stangnycz... pro certis apibus per ipsum in nemoribus eidem raptis et receptis et eundem Nicolaum pro eisdem apibus ad ius barthne citavit et contra eum proposuit pro prefatis apibus in valore I sexagene, qui ad proposicionem negavit raptum *ib.* nr 1884; Et sic ibidem iudices, qui tunc ⟨in⟩ iudicio barthne residebant, decreverunt ipsi Nicolao Stangnycz testes integros ducere in II septimanis *ib.*

Bartodziej '*pasiecznik, dozorca barci, apiarius, curator apium*': A takeszcy swøthy Bartholomeg gest on tho byl vczynil, yszcy on napirsue bogadstwo gest byl oth szebe otszruczyl ('odrzucił')..., bocz on gest byl barszo bogaty, yszcy on gest *xoszøczego rodu byl, alle vy gy barthodzegem naszyuacze *Gn* 173a; Barthodzye⟨y⟩, qui facit vel custodit melliflua 1457 *PF* V 15.

Bartram *cf.* **Bertram**

Baruski (?) *określenie gatunku sukna*: Inter que stamina fuit pannus lunsky brunathny, machelsky rubeus..., barusky et polbruczsky noui coloris 1466 *StPPP* II nr 3858. ~ *Cf.* **Brucki.**

Barwa *formy*: *n.sg.* barwa *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, 1471 *MPKJ* V 87, 1472 *Rost* nr 1200, 1475 *KodMazK* nr 398; ~ *g. sg.* barwy XV *med. MPKJ* V 432, XV *med. R* XXII 322, XV *med. R* XXV 156, *BZ* Ex 36, 8. 37, 1458 *Zap Warsz* nr 1079, 1469 *Czrs* s. LXXXV, 1471 *MPKJ* V 13.18.19, 1471 *TymProc* 281; ~ *ac. sg.* barwę XV *in. R* XXIV 63, *Rozm* 209; ~ *i. sg.* barwą *BZ* Ex 38, 23, 1471 *MPKJ* V 99; ~ *g. pl.* barw *MPKJ* V 19; ~ *ac. pl.* barwy XV *med. MPKJ* V 432; ~ *i. pl.* barwami 1434 *R* XXIV 351, *BZ* Ex 38, 23, 1471 *MPKJ* V 20.61, XV *p. post. R* XXV 174.

Znaczenia: **1.** '*color*': Wlosi mayanci yakobi barva lyeznego orzecha *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Barwø colorem XV *in. R* XXIV 63; Barwamy 1434 *R* XXIV 351; Zle byzkvpyee tayøcze przes trzsy barwy chrobakowe... wy-

obrazzony sø mala episcopi palliantes per tres vermis colores... designantur XV *med. MPKJ* V 432; Byzkvpyee sskvtky przes myøszoscz barwy... wyobrazzony sø episcopi opera per spissitudinem coloris... designantur *ib.*; Rucho barwy rosliczney XV *med. R* XXII 322; Rozlicz[o]ney barwy diversi coloris (fecitque ei tunicam polymitam Gen 37, 3) 1471 *MPKJ* V 13; Dzialem roszlycznym podlug barwy (*var. lub.*: dzalem roszlycznich barw) opere polimito (Ex 28, 15) *ib.* 19; Barwamy tinctis (non conferetur tinctis Indiae coloribus Job 28, 16) *ib.* 61; Barvamy coloribus XV *p. post. R* XXV 174; Wysłuchawszy dziewica Marja ty słowa nasilniej się zmęciła... i spadła jej barwa krasna jako roża, bądź przeminiła się w białość (color eius roseus mutatur in pallorem) *Rozm* 24; Ta istna woda... przeminiwszy swe przyrodzenie wodne i przeminiła barwę czyrwonego wina (unda... derelinquens proprium colorem vini sumit rubicundi colorem) *Rozm* 209.

Działać barwami pióra ptaszego '*haftować, acu pingere*': Obu nauczyl mødroszczy, abi dzyalaly dzalem czyeszelskym, a dzyalem przemyennym y poszywanym *barwamy* pyora ptaszego, s modrey barwi y s sukna czyrwonego dwogecz barwyonego, y byale plotno a pawlokoowe, wszitko abi sedkaly (ut faciant opera abietarii, polymitarii, ac plumarii de hyacintho ac purpura, coccoque bis tincto et bysso, et texant omnia, *Biblia olomuniecka*: dyelem promyennym y possywanym y barwami pera ptaczieho) *BZ* Ex 35, 35; Przyyøw k sobye towarzysza..., ktory bil [s] rzemyeszlnyk z drzewya, przesywacz, y dzelnyk barwamy pyora ptassego, barwø modrøø, pawloky, y s sukna czirwonego dwogecz barwyonego, y s byalego lnu przesukowanego (qui et ipse artifex lignorum egregius fuit, et polymitarius atque plumarius ex hyacintho, purpura,vermiculo, et bysso, *Biblia olomuniecka*: genż byl... dyelnyk barwami pera ptacziclio) *BZ* Ex 38, 23; Barwamy pyerza ptaschego polimitario plumario (Ex 38, 23) 1471 *MPKJ* V 20.

2. czerwona barwa '*czerwony barwik, purpura*': Yako czirwyona barva ut coccinum (si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur Is 1, 18) 1471 *MPKJ* V 87; Czirzwyoną maszczą a. barvą sinopide (et facit laquearia cedrina, pingitque sinopide Jer 22, 14) *ib.* 99.

3. modra barwa '*tkanina jedwabna niebieskiego czy fiołkowego koloru, tela sericea caerulei vel violacei coloris*': Y uczynyly sø ...opoon dzeszyøcz ze lnu byalego przesukowanego a z barwi modrey a pawloky y s postawczu czyrwonego (feceruntque... cortinas decem de bysso retorta et hyacintho, et purpura coccoque) *BZ* Ex 36, 8; Y uczynyl gest dzerszadlo modrey barwi na krayu oponi gedney, na obu boku (fecit et ansas hyacinthinas in ora cortinae unius ex utroque latere) *BZ* Ex 36, 11; Udzyalal... oponø s modrey barwy y s pawloky y sz sukna czyrwonego dwogecz barwyonego y sz byalego lnv przessukowanego (fecit et velum de hyacintho, et purpura, vermiculo, ac bysso retorta) *BZ* Ex 36, 35; Y uczynyl przystrzesze... s modrey barwi, s pawloky y sz czyrwyenecza (fecit tentorium... ex hyacintho, purpura, vermiculo) *BZ* Ex 36, 37; Udzyalal oponøø s barwi modrey, s pawloky, postawcza czyrwonego dwogecz barwyonego (fecit tentorium ex hyacintho, purpura, vermiculo) *BZ* Ex 38, 18; Przyyøw k sobye towarzysza..., ktory bil... przesywacz y dzelnyk barwamy pyora ptassego, barwø modrøø, pawloky y s sukna czirwonego dwogecz barwyonego y s byalego lnu przesukowanego (qui... fuit... polymitarius atque plumarius ex hyacintho, purpura, vermiculo et bysso) *BZ* Ex 38, 23; Barwi modre iacincto (decem cortinas de... hyacintho Ex 26, 1) 1471 *MPKJ* V 18.

4. *jakiś szczegół stroju, może czapka, tegumentum capitis(?)*: Dux Boleslaus Mazouie emit hereditatem... pro duodecim *mercis argenti et equo, veste, tunicaque, per medium de bryczel pelles asperioline sub veste et barwa castorina 1475 *KodMazK* nr 398 (*Cf.* 1540 *Acta Historica* XIII 277: Legavit nobili Iohanni... duas tunicas rubei coloris, duas mitras al. barwy).

5. '*piękność(?), species*': Non habuit speciem barvy neque decorem krassy XV *med. R* XXV 156.

6. nowa barwa **a.** '*kolor niebieski, color caeruleus*': Jakom ja nye wzal Offcze dw (*leg.* dwu) plashczhv, jenegho brunathnego a drughego novey barvy 1458 *ZapWarsz* nr 1079; Anym czy panczerza... wszyal..., any... plascza sukna (*leg.* z sukna) nowey barwi 1469 *Czrs* s. LXXXV; Jacom ya... nye wzanl s skrzynye Jedwydzyney... suknycy nowey barwy 1471 *TymProc* 281.

b. *bot.* '*niezapominajka, Myosotis palustris With.*': Nowa barua gracilla 1472 *Rost* nr 1200.

Barwica 1. *bot.* '*niezapominajka, Myosotis palustris With.*': Barwycza gracilla 1472 *Rost* nr 1203.

2. *dubium*: Mathias... inculparat homines de Bukaczowcze pro furticinio videlicet equo, byszahi, in quibus barwicza et palmares, calige,

calcei, cyrotece, frene fuerunt 1439 *AGZ* XII 74.

Barwić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* barwi 1471 *MPKJ* V 69, XV *ex. R* XXXIII 187; *3. pl.* barwią *MPKJ* V 97; ~ *inf.* barwić 1455 *JA* XIV 494; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* barwion 1471 *MPKJ* V 18; barwiony *BZ* Num 19, 6; *neutr.* barwione *BZ* Ex 35, 6; *g. sg. m.* barwionego *BZ* Ex 38, 18.23; *ac. sg. f.* barwioną *MPKJ* V 19; *n. pl. m.* barwione XV *med. R* XXII 322, 1471 *MPKJ* V 49.

Znaczenia: **1.** '*farbować, tinguere*': Czyrwone sukno dwogecz barwyone (coccumque bis tinctum) *BZ* Ex 35, 6; S... postawcza czyrwonego dwogecz barwyonego (ex... vermiculo) *BZ* Ex 38, 18; S sukna czirwonego dwogecz barwyonego (ex... vermiculo) *BZ* Ex 38, 23; Coccin czirwony dwoyczkrocz barwyoni (coccumque bis tinctum) *BZ* Num 19, 6; Dwoycz barwyon bis tincto (cortinas de... cocco... bis tincto Ex 26, 1) 1471 *MPKJ* V 18; Barwy *flavescunt (ne intuearis vinum, quando flavescit, cum splenduerit in vitro color eius Prov 23, 31) *ib.* 69; Korzenye, ktorim sukno barwya *MPKJ* V 97; Barvirz, co barvy ssukno XV *ex. R* XXXIII 187; In illa die... auferet dominus ornamenta calceamentorum vczyagle trzewiky barwyone (Is 3, 18) XV *med. R* XXII 322.

2. '*czesać, mszyć sukno, lanam pectere*': Barwycz cartare (*pro* cardare) 1455 *JA* XIV 494.

3. barwiony '*barwny, różnokolorowy, coloratus, versicolor*': Barvyoną a. brunathnym pomyeszaną polimitam *MPKJ* V 19; Yako barwyone et quasi scabinios (aurum ad vasa aurea et argentum in argentea... et lapides onychinos et quasi stibinos et diversorum colorum I Par 29, 2) 1471 *MPKJ* V 49.

Barwienek *cf.* **Barwinek**

1. Barwierz *cf.* **Balwierz**

2. Barwierz, Barwirz '*farbiarz, walkarz, fullo*': Barwyerz a. walkarz fullo 1471 *MPKJ* V 5; Barvyerz fullo (candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere Marc 9, 2) *ib.* 121; Fullo valkarz, follarz albo barvirz, co barvy ssukno XV *ex. R* XXXIII 187.

1. *a.* **2.**: In... domo apud barwerz 1448 *StPPP* II nr 3331.

Barwik *bot.* '*niezapominajka, Myosotis palustris With.*': Barwyk polipodium *ca* 1500 *Rost* nr 5600.

Barwina *zool.* '*ryba mrzewka, Barbus vulgaris Flem.*': Barvina galbio 1491 *Rost* nr 11029.

Barwinek, Barwienek *bot.* '*barwinek, Vinca minor L.*': Barvynek semperviua, peruenta 1419 *Rost* nr 5199; Barwyenek senacion 1478 *Rost* nr 2304; Barnynek (*pro* baruynek) XV *p. post. R* LIII 61.

Barwirz *cf.* **Barwierz**

Baryła '*beczka pękata, dolium, cadus*': Jakom ya ne wszyanl barili piwa 1420 *TPaw* VII 187; Barily ydrie XV *med. R* XXIV 366.

Bar-zo *cf.* **Bardzo**

Bar-zy '*szybki, velox, celer*': Przykazalesz ym, bych dzyerzely barzy byeg vczvyrdzenya nyebyoss *Rozm* 5.

Basalyk '*bicz z uwiązanym na końcu ołowiem, caestus*': Baszalyk albo pylathyk cestus *ca* 1500 *Erz* 2; Bassalyk cestus *ca* 1500 *R* XLVII 355.

(Baserunek) Beserunk '*poprawa, restitutio, reparatio*': Hereditatem cum libertate duorum annorum super melioracionem al. na besserung de jure ad requisicionem... adjudicavimus 1462 *WarschPozn* I 136; A reedificacione prefati balnei al. ad besserunkv 1465 *AcPosn* I 386.

Baster '*dziecko nieprawego łoża, bękart, spurius, nothus*': Cum spurio al. baster 1449 *TymProc* 203; De illegitimo thoro progenitos al. bastri *ca* 1458 *ZapRpŁomż* 2, 150; Baster spurius 1462 *R* XXV 269; Bąster, bakarth spurius *ca* 1500 *Erz* 2.

Basterka '*córka nieprawego łoża, spuria*': Testes contra Annam coniugem Joha⟨nnis⟩... Thako nam pomoszy bog..., ysz ta *panya Hanka nye opchodzyla sza *nyszødna slø s rzeczø, my vyemy y k szwey dvszy byerzemy, ysze yest dobrego occza y dobrey macz⟨e⟩rze. Pro quo citaverat Anna... nobilem Jacobum... hoc est de vituperatione, quod esset basterka, in isto se non emundavit et in illo villipendio mansit et nos ei dederamus per bonas et nobiles feminas, quod deberet per eas emundari et illa nec eas constituit, nec sola fuit 1450 *RTH* III nr 293.

Baszta '*wieża obronna, propugnaculum, turris*': Incipiendo a ponte et ad baschty kmethones de Possada XXVI ulnas debent reformare 1448 *AGZ* XI 335; Circumdabunt animam inimici id est demones vallo vlg. baschthi terroris XV *med. R* XXIV 348; A preparacione propugnaculi dicti basta 1476 *RTNŚl* III 336; Alia machina... est in arce al. w basczie 1494 *GórsArt* 218; Stat... poltarasnicza in quedam basta 1494 *GórsArt* 219; Bombarde... et... polhuffnycze in basta aut apud primam valvam 1495 *GórsArt* 219; Bąschtą presidium; baschtą propugnaculum *ca* 1500 *Erz* 2.

Baśń '*fabula*': Kosprawyli (*pro* rosprawyli) my [mne] zloseny bazny (narraverunt mihi iniqui fabulationes, *Pul*: prawyly my zly baszny) *Fl* 118, 85; Poddanysmi... we smyercz a w basn

(in fabulam) *BZ* Tob 3, 4; Baschn celeuma (replebo te hominibus quasi brucho, et super te celeuma cantabitur Jer 51, 14) 1471 *MPKJ* V 101; Baszn ffabula; gathka albo baszn albo przepovyescz parabola *ca* 1500 *Erz* 2.

Batuch *cf.* **Botuch**

Bawełna, Boumwol *bot.* '*Gossypium herbaceum L.*': Bawelna bombax 1437 *Rost* nr 2490; Bavelna *ca* 1455 *JA* XIV 489; Bawelna bombax 1472 *Rost* nr 141; Boumwol bombax 1478 *Rost* nr 1923; Bąvelną bombix *ca* 1500 *Erz* 2.

Bawić *cf.* **Odbawić, Pozbawić, Wybawić, Wyzbawić, Zabawić, Zbawić, Pozbawiać, Wybawiać, Zabawiać, Zbawiać**

Bawoli '*bubalus*': In clenodio seu clipeo bawola glowa a colce v nostrz et zauolane Venawa 1416 *AKPr* VIIIa 139; De clenodio bawola glowa a mecz przesz rogy, proclamacio Poman 1426 *AKH* III 335.

Bawołowy '*bawoli, bubalus*': Rozdzelyl... czəscz myəsa pyeczonego bawołowego (carnis bubalae) *BZ* I Par 16, 3.

Bawół '*bubalus*': Feris dictis bawoły 1394 *MMAe* XV 234; De clenodio Wyenyewa, in clipeo caput bawol 1448 *StPPP* VII 385; Bawol *ca* 1455 *JA* XIV 489; Bawola bubalum (hoc est animal, quod comedere debetis:... cervum et capream, bubalum Deut 14, 5) 1471 *MPKJ* V 29; Baw⟨ol⟩ bubulus 1471 *R* XXIII 283; Bawol bubalus 1472 *Rost* nr 1490.

!Baze Yze Luthek przedal Strzedzcouicze a gescz⟨e⟩ rok ne wyssedl przedanu, a gey czaszcy ne dal dwudzesthu grzywen y dzysch baze penandzi za thą ysto dzedzyną 1424 *MPKJ* II 303.

(Bazylia) Bazylija *bot.* '*Ocimum Basilicum L.*': Bazilya basilicon 1472 *Rost* nr 742.

Bazylija *cf.* **Bazylia**

Bazylika *bot.* **1.** '*Ocimum Basilicum L.*': Basilika baselicon 1484 *Rost* nr 5918; ~ **2.** '*Calamintha Acinos Clairv.*': Bazilika basilicon 1472 *Rost* nr 743; ~ **3.** '*Geum urbanum L.*': Basilica garioffilata 1484 *Rost* nr 6097.

Bazyliszek, Bażyliszek '*bazyliszek, mityczny ptak, basiliscus*': Na zmigi y na basiliszku chodzicz bədzesz (super aspidem et basiliscum ambulabis) y podepczesz lwa y smoku *Fl* 90, 13, *sim. Pul*; W baziliska in regulum (qui comederit de ovis eorum, morietur et quod confotum est, crumpet in regulum Is 59, 5) 1471 *MPKJ* V 96; Ostrovydz, bązylyschek linx *ca* 1500 *Erz* 2.

Bazyliszkowy, Bażyliszków *o kamieniu w ciele legendarnego bazyliszka*: Baziliscow (*sc.* kamień) lapis lincis 1419 *Rost* nr 5318.

Baźnienie '*bojaźń, metus*': Basnyenye metus *MW* gl. 69.

Bażant, Bażąt *zool.* '*Phasianus colchicus L.*': *Bazəd atago 1472 *Rost* nr 1026; Bazanth fasianus XV *p. post. R* XVI 334; Rusticis, qui portaverant domino principi a domino praeposito Albensi aves bazanthi et perdices, dedi XII denarios ungaricales 1500 *ZsigBud* 82.

Bażąt *cf.* **Bażant**

Bażyliszek *cf.* **Bazyliszek**

Bażyliszków *cf.* **Bazyliszkowy**

Bąbel *cf.* **Pępel**

Bączewie *cf.* **Bączywie**

(Bączywie) Bączewie *bot.* '*lilia wodna żółta, Nuphar luteum Sibth. et Sm.*': Banczewye nenufar 1484 *Rost* nr 6217.

Bądź I. *spójnik*: **1.** *spaja człony alternatywy* '*bądź (to) — bądź (to), czy (to) — czy (to), sive — sive*': Bandz ona szla za gyny mąsz, bandcz nye szla *OrtBr* VII 547; Bandz maszczyszna, bandz [nye] szenczyszna *ib.* 563; ~ Bədz to olegem pokropyona, bədz to sucha wszytkym synom Aaronowim rownəə myarəə rozdzyelona kaszdemv bədzye (sacrificium similae... sive oleo conspersa, sive arida fuerint) *BZ* Lev 7, 10; ~ Acz komv... rzeczy... bądz zlodzeystwem, abo zbogem... vczma (per furtum vel spolium), ten gdy przed rokiem... sadownye nye vczinу,... ma bycz dawnoscza odrzvczon *Dział* 50; ~ Mayąly okolyczną myasta ... layano albo nye layano ortel s przyszwolenym gych dzedzynnego pana, bandcz on duchowny albo szwyeczky, az ('jeśli') on gym odpuszczy, az ('że') maya v nasz ortel bracz? *OrtKal* 295.

2. *pozornie alternatywa, w rzeczywistości związek łączny* '*zarówno — jak, ut — ita, et — et*': Ale dvsze, ktoresz z pychy vcinyə *nyeczə sgrzeszə, lecz bədz myeszczanin, lecz bədz goscz, ktoris przeciw panv szemrzəci byl iest, sgynye (anima vero, quae per superbiam aliquid commiserit, sive civis sit ille, sive peregrinus ... peribit) *BZ* Num 15, 30; Rownyly dzal mayą wszqncz dzyewczyny dzyeczy, bandz zenczyszną, bandcz masczyszną, gymyenya gey oczcza ... s paropczymy *OrtBr* VI 370; Bandz powod, bandz odpowyedzczą *OrtBr* VII 562; Wszdawam szwemu mazowy wszyczko, czokolwyek mam, bądz nyewyeszczye rzeczy, szlowye gerade, bądz gynne rzeczy nyewyeszczye, szlowye vngerade, bądz nad zyemya, bądz pod zyemya *OrtMac* 68; A ktoremu vpadnye ten ortel, szlowye ktho straczy, bądz powod, bądz odpowyadacz, ten ma zaplaczycz ty pyenyadze za then ortel a maya tho rowno powod y odpowyadacz *OrtMac* 77; ~ Chczallyby tesz ktory

pan bandz duchowny albo szwyeczky szvoym poddanczom przyszvoly⟨cz⟩, aby mogly waszego prawa pozywacz *OrtKal* 295; Bancz kszaszatha (*leg.* książęta) albo grabye wszythky ya pobyerza k sobye *De morte* w. 182; ~ Bancz to stary albo mlody szathny nye udze szmyertelney skody *De morte* w. 11; ~ Bancz vbodzy y bogadzy (*leg.* bogaci) szvythky ma kosza potraczy *De morte* w. 178.

3. '*czyli, sive*': Wysłuchawszy dziewica Marja ty slowa nasilniej się zmęciła, przeminiwszy swe światłe oblicze i spadła jej barwa krasna jako roża, bądź przeminiła się w białość (color eius roseus mutatur in pallorem) *Rozm* 24.

4. '*choć, quamquam*' *a. jeszcze czasownikowe* '*będąc*': A Sara bødz w dzewyęczydzeszyøt leczyech y porodzyla (et Sara nonagenaria pariet)? *BZ* Gen 17, 17; Yakom ya przed czya szmyala wnydz w thwoy dom modlythwy, bandz nyedosthoyna y grzeschna *Naw* 82; ~ Wszdawam szwemu mazowy wszyczko, czokolwyek mam... besze wszey zawady bądz od przyrodzonych, ale thako ysz ya mam y chczą panya bycz, pokom zywa *OrtMac* 68.

II. *partykuła*: **1.** *wzmacnia zaimek nieokreślony*: Mogaly kogo ku przyszyadze przyczysznacz, kyedy kto na kogo zalowal o dlug albo oczkolye bandcz o gyna rzecz *OrtBr* VI 374; Kyedy komv s prawa przyszagą szkazą albo o dlug, albo o layanye, albo o czokoly bandz na dzen polosony..., czo gest o to prawo? *OrtKal* 212; Kyedy komv szkazą przyszaga o dlug albo o layanye, albo oczkolye bandz na dzen polosony..., tedy sampyerz... przepadl woythowy osszm szelagow wyny *ib.*; Bylolyby tesz: o layanye albo oczkoly bandz gynego myal nosszycz przyszagą, tedy wszdy powodowy przepadl trzydzeszcy szelagow wargyelthv *ib.* 213; Poddaly szye kto przed burgrabyą pod wyszhe prawo oczkoly bandz, a nye dzyerszy tego..., ten przepadl szeszczdzyeszanth szelagow *ib.* 296; ~ Paknyąły kthokole bącz (quispiam) kmyecza zabye, szescz grzywyen zaplaczycz ma *Sul* 67; Aczbi syąn pr⟨z⟩igodzilo, zebi nyektori nyeprzyiaczel albo kthokoli bącz (quispiam) samotrzecznaczczye albo samowthor na nyekogo wrzvczil syąn gy zabycz chczancz ..., takyego do sandu poswacz ma *Sul* 86; Vstawyami, ze kylekoli a kyedikolikrocz nyektori slyachcziez w yego slyachczye przes kogokole bancz (per quempiam) bilbi sesromoczon..., tegdi ten, ktori prziganyl, przi-ganyonemu w pyanczi kopach groschi ... ma bicz pothąnpyon *Sul* 103; ~ Gdi *kteri bącz (aliquis) slyachczycz ... nyecziyąn dzyewkąn dobrego lozaa ... przivaczyelyewy, w zonąn bi prawąn vidal, tegdi ... s gymycnya wlostnego yąn vipossazi *Sul* 90; Vstawyami..., ze gdi kto albo ktora bancz (quis) przes vlostną przissangą albo przes swyatky przissyąnzce a gdisz forma przissyangy ... virzecze, tegdi ... rzanczcza albo pyssarzs ... navczicz ma, abi swoyan przissyangąn przewyodl w vczinek *Sul* 99; Gdyby szye radczcza ... albo pospolny czlowyek ktorykoly bąndz przylubowalby szye ku dworu..., czo gest gego pokuta? *OrtVrtel* 119; Chczemi, abi kaszdi czlowiek ktoregokoli stadla bąndz (cuiuscunque sit status et conditionis) przed sądem sobie rzecznyka zrządzyl *Dział* 11.

2. *wzmacnia spójnik rozłączny*: Gdy nasza krolewska wyelmosznoscz w zyemyą kalyską alybo poznanyską wgeszdzy, sządza na tc myescze lvbo kalysky lvbo poznanysky bącz ma przyechacz a wnycz na nasz dwor a sządzicz (iudex statim ad nostram curiam sive Calisiensis, sive Posnaniensis intrare tenebitur et iudicio praesidere) *Sul* 63.

Cf. **1. Być**

Bądźby '*choćby, etiamsi*': Admisit in ipso fluvio sibi Stanislao et suis hominibus ... pecudes potare piscesque omni et omnimodo prandere et piscare, sit al. bączby ipsum fluvium ipsius Miclasch ⟨pi⟩scina inundaret al. zalalby 1471 *AGZ* XVIII 106.

Bąk *zool.* **1.** '*bąk, ptak z rodziny czaplowatych, Botaurus stellaris Steph.*': Bøk onocrotalus 1472 *Rost* nr 1359.

2. '*puchacz, Bubo maximus Sibb.*': Bąmk bubo *ca* 1455 *JA* XIV 489; Bąnk bubo 1471 *R* XXIII 283; Bąk bubo 1475 *R* XXV 127; Bank bubo, ein steinkeutz oder eule *ca* 1500 *Erz* 2.

Bdelium *gatunek drzewa i żywicy* '*bdellium*': Droge kamyenye, gezto slowye bdelyum (invenitur bdellium et lapis onychinus) *BZ* Gen 2, 12.

Bdła *bot.* **1.** '*grzyb, fungus*': Bdli, grzibi fungi 1437 *Rost* nr 2625; Bdly XV *med. Zab* 516; Bdly boleti XV *p. post. R* LIII 70.

2. denna bdła śmierdząca '*grzyb, Phallus impudicus L.*': Denna bdla smerdzøcza cerviboletus 1472 *Rost* nr 1097.

Bdzieniec '*krzak malin lub ostrężyn, rubus(?)*': Addamus eciam prefato Alberto... pratum... circa viam usque ad rubum vlg. do bdzencza 1405 *KodWP* V 79.

Beczka, Baczka *formy*: *n. sg.* beczka 1400 *StPPP* II nr 596, 1434 *PF* V 32, 1481—5 *AGZ* VII 139, 1492 *AGZ* XIX 223; baczka 1476 *AGZ* II 221; ~ *ac. sg.* beczkę 1394 *StPPP* II nr 7, 1474 *Fontes Śl* II 16; ~ *n. pl.* beczki 1393 *MMAe* XV 158, 1451 *AGZ* VI 36, 1486 *AcLubl* VI, 1490 *MMAe* II 304, 1495 *KodWil* I 504, XV

ex. Zab 530; baczki 1476 *AGZ* II 220, 1478 *MMAe* XIII nr 2173.

Znaczenie: '*dolium, cupa*': Habent terminum o beczkø 1394 *StPPP* II nr 7; Beczcka cadus 1434 *PF* V 32; VII stagvy et II baczky in celario et in braxatorio 1478 *MMAe* XIII nr 2173; Vasa al. beczki 1486 *AcLubl* VI; Magnorum vasorum, quae vlg. beczky appellantur 1490 *MMAe* II 304; ~ Pro vasis dictis beczki, in quibus ceruisia ... recipi debuit 1393 *MMAe* XV 158; Pro beczca cervisie 1400 *StPPP* II nr 596; Za beczka pywa zarskiego 1474 *FontesŚl* II 16; Vasa distillatoria piwne albo vynne al. beczky XV *ex. Zab* 530; ~ Racione annui salarii viginti vasa vlg. beczki dicta salis minuti 1451 *AGZ* VI 36; De unaquaque curiarum... per quinque triticei et ordeacei braseorum tunnas in minori mensura vulgo solony beczky dictas 1495 *KodWil* I 504; ~ Item tria vasa tincarum al. baczky de tribus piscinis 1476 *AGZ* II 220; Unum vas al. baczka tincarum de piscina *ib.* 221; De emissione piscinarum... beczkam unam piscium, quorum fuerit maior copia 1484 *AGZ* IV 198; Per unam tunnam luceorum al. beczka 1481—5 *AGZ* VII 139; Vassili debet ipsi Iacobo de qualibet prefate piscine demissione mediam beczka luceorum *warąkowich et mediam trincarum dare 1492 *AGZ* XIX 223; ~ Ipsius ecclesie canonicis pro tempore existentibus terram meam camporum meorum... ad decem tunnas al. beczki do, ...inscribo (1437) *KodWil* I 167; Item piscinam... cum terra, terram etiam super quadraginta tunnas al. beczki (1478) *ib.* 361; Item campum penes curiam nostram ex opposito curiae plebani super quadraginta beczkas (1456) *ib.* 249.

Beczułka '*doliolum*': Item machinarum pulveres in duobus vasis al. w *byrzuyevyczach per medium noviter recepti et unum vas plenum al. beczulka 1494 *GórsArtRp* 218; Item novem vasa tela al. ⟨s⟩zypow byrzvyenicze siue beczulky et in linterio al. w koricze tela ad existimationem duarum capeciarum et brzechew ad existimationem unius beczulka al. byrvyenicza 1494 *GórsArt* 218.

Bedawija *cf.* **Badawia**

Bedewija *cf.* **Badawia**

Bedłka *bot.* **1.** '*grzyb (trujący), fungus (noxius)*': Boletus est causa mortis vlg. dicitur grzyb vel bedlką *ca* 1500 *Erz* 2.

2. leśna bedłka '*grzyb pasożytujący na nodrzewiu, Polyporus officinalis Fr.*': Lesna bedlka agaricum 1481 *Rost* nr 4965.

Bednarka '*żona bednarza, uxor eius, qui dolia conficit*': Niclossowa, bednarka, posuit... solidum 1451 *Przem* II nr 914; Niclossowa, bednarka, continuauit secundum iudicium *ib.* nr 933; Niclossowa, bednarka, continuauit tercium iudicium *ib.* nr 939; Honesta Katherina, bednarka, vidua de Leopoli 1485 *AcLeop* I nr 1307; ~ Apud filias *bednarcze *DlLb* I 421.

Bednarski '*ad dolia conficienda aptus*': Eodem iudicio adveniens Martin bednar persoluit robora domino preposito, vti apud ipsum emerat robora bednarsky, et persoluit sibi vltimam pecuniam pro eadem robora 1439 *Przem* I nr 2901.

Bednarz '*qui dolia conficit*': Iohannes bednarz 1437 *AGZ* XIII 32; Eodem iudicio adveniens coram nobis advocato et iuratis in banitho iudicio Stanczel stalmach resignauit domum Martino bednar cum omni iure 1440 *Przem* I nr 2921; Bethnarz *ca* 1455 *JA* XIV 490; Nicolaus, bednarz de Lomza 1473 *TymProc* 141; Bednarzy: Mathis et alter Mathis 1493 *AcPosn* II 252; Bednarz doliator *ca* 1500 *Erz* 2.

Bedorwija *cf.* **Badawia**

Begiel '*ciasto przyrządzone na oleju, pączek, opus pistorium in oleo paratum*': Artocopus est panis pistus in oleo, ein Krapff, paczek vel nągnyeczyony chleb vel ornaph vel begel *ca* 1500 *Erz* 2.

Bejngewanty, Bejngwanty *cf.* **Bigwanty**

(Belka) Balk, Balka '*belka, trabs*': Tramites al. balky 1459 *AcPosn* I 294; Recepit currum cum draby, balky 1480 *AGZ* XVIII 200. ~ *Cf.* **Bołki.**

Beltram *cf.* **Bertram**

Bełk '*wir, gurges*': Vir vel belk gurges 1463 *PF* V 12; ~ *przenośnie o ogniu* '*agitatus*': Belk intensus ignis 1436 *R* XXIII 270.

Bełknąć *cf.* **Wzbełknąć**

Bełknienie '*plusk, sonus aquae pulsae*': Belknyenym trabis ictu 1466 *R* XXII 14.

Bełt 1. '*strzała, pocisk, sagitta, telum*': Balista intensa cum superimposito globo al. z beltem nalozonym 1426 *MacPraw* VI 3; S clenotu a s sawolanya Bolezew, czsso nossą trzy belty na sczycze 1422 *AKH* III 326.

2. '*kusza, catapulta*': Be⟨l⟩th katapulta 1425 *PF* V 33; Belth catapultha *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Benedykt *bot.* '*Geum urbanum L.*': *Benedzigt benedicta alba, benedicta rufa, pes leporinus 1472 *Rost* nr 653; Benedickt filla *ca* 1500 *Rost* nr 7128; Benedikt garioffilata *ca* 1500 *Rost* nr 7147.

Benedykta *bot.* '*Geum urbanum L.*': Benedicta alba benedicta 1446 *Rost* 3145; Byala benedicta cariofilatum *ca* 1465 *Rost* nr 4215.

Bengwanty *cf.* **Bigwanty**

Ber *bot.* '*bor, rodzaj prosa, Panicum italicum L.*': Ber iocues, panicus 1437 *Rost* nr 2650; Ber artimilium 1437 *Rost* nr 10850; Ber iogne-rus 1446 *Rost* nr 3076; Ber artimilium 1460 *Rost* nr 3358; Ber iencis *ca* 1465 *Rost* nr 3933; Ber *artimillum, yencis *ca* 1465 *Rost* nr 4149; Proscho a. ber milium (ponet triticum... et milium et viciam in finibus suis Is 28, 25) 1471 *MPKJ* V 92; Ber arthaniclum XV *p. post. PF* V 29; Ber jeners XV *p. post. R* LIII 66; Ber yenoras XV *ex. Rost* nr 2058; Ber panichium *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Yacom ne popasl Recziboroui poltory copi brw 1409 *KsMaz* I nr 1398; Jumenta Dobeslai we bru dampni valoris quatuor capsularum fecerunt 1401 *TPaw* IV nr 2274; Recepit unam mensuram de mileo vlg. bru 1416 *StPPP* II nr 1435.

Beranek *cf.* **Baranek**

Berce *cf.* **Barczce**

Bergmagister, Bergmaister, Berkmajster '*kierownik żupy solnej, salinarum magister*': Heynkoni berkmeyster 1334 *MMAe* X 11; Per... magistrum moncium dictum vlg. bergmagister salis Bochnensis 1450 *Monlur* II 86.

Bergrecht *cf.* **Barkracht**

Berkmajster *cf.* **Bergmagister**

Berkracht *cf.* **Barkracht**

Berla *cf.* **Berło**

(Berło) Berla, Perla, Piorło '*berło, sceptrum*': Na berle in spatula XV *med. R* XXIV 372; Berla (*war. kal.*: perla) sceptrum (non auferetur sceptrum de Juda Gen 49, 10) *MPKJ* V 14; Berlą (*war. kal.*: perlą) virgulam id est sceptrum (nisi forte rex auream virgam ad eum tetenderit pro signo clementiae Esth 4, 11) *ib.* 57; Pyorło sceptrum est signum regale, eyn zepter, vel regia potestas *ca* 1500 *Erz* 66.

Berna *cf.* **Biernia**

Beronika *bot.* '*Betonica officinalis L.*': Beronica betonica 1472 *Rost* nr 1059.

(Bertram) Bartram, Beltram, Biertram, Peltram, Pieltram *bot.* '*rodzaj rumianu, Artemisia Dracunculus L.*': Bartram piretrum 1446 *Rost* nr 2965; Beltram piretrum 1464 *Rost* nr 4892; Byertram piretrum *ca* 1465 *Rost* nr 4037; Byertram piper piretris *ca* 1465 *Rost* nr 4045; Peltram piretrum 1472 *Rost* nr 1051; Piretrum i. peltram XV *p. post. R* LIII 62; Pyeltram piritrum *ca* 1500 *Rost* nr 7269.

Beryl '*kamień szlachetny koloru zielonego, beryllus*': *Berzyl erilla 1472 *Rost* nr 1856.

Beserunk *cf.* **Baserunek**

1. Bez *bot.* '*bez czarny, Sambucus nigra L.*': Bess arborem fetidam XV *in. R* XXIV 65; Bez cameactus, sambucus 1419 *Rost* nr 5066; Besz sambucus, cameactus 1437 *Rost* nr 2768; Besz sambucus 1446 *Rost* nr 3117; Besz *ca* 1455 *JA* XIV 491; Besz sambucus XV *p. post. R* LIII 69; Besz sambucus *ca* 1500 *Erz* 3; Bes sambucus *ca* 1500 *Rost* nr 7284.

2. Bez, Beze I. *z gen.* **1.** '*bez, sine*': Zblandzyly sø na pvsczy bez wod (erraverunt in solitudine, in inaquoso) *Fl* 106, 4; Czolo mayanczi nazwetlsche z oblyczym bez wschego ssmarschczenya *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Gdi kteri bąncz slyachczycz ... slyachczyankąn ... bes przisvolyenya i przes voley (sine voluntate et consilio) przivaczol albo rodzyczyelow wzyanthąn ... przivaczyelyewy w zonąn bi ... vidal, tegdi ... s gymyenya wlostnego yąn vipossazi *Sul* 90; Bez bolyesczy (absque dolore) XV *med. MPKJ* V 425; Bez ⟨niej żad⟩na gyna czsnota wy[...] sine ea nulla videtur alia virtus esse pulchra *ib.* 427; Porodzysz gy bez bolyesczy XV *med. PF* IV 593; Wyera bez vczinkow martwa gest XV *med. R* XXII 321; Besz dzewyczey sromyeszlyvoszczy [...] nec in concepcione inventa sum sine pudore XV *med. R* XXV 152; Besz rosdzelenya sine interfraccione *ib.* 153; Bess *mąszczyny y bess nyewyeszczey twarzy sine viro et femina XV *med. SKJ* V 255; Nasiczenye bez nyedostatka satietas indeficibilis *ca* 1450 *PF* IV 577; Jakom ja nye porambil granicze sculskyey Janowi Vwyelinskemv gwaltem any drugycy besz vrząndu vdzalal 1451 *ZapWarsz* nr 918; Promyen ... sz szyebye szlonczc vypuszczyl, szlonczc szvyatle przesz zachodu, gwyaszda yaszna besz upadu 1453 *R* XIX 57; Jakom ja nyevinovath pyąnczdzyessyath grosszy besz dw (*leg.* dwu) Janovi Wolskemv rankoyemstwa 1453 *ZapWarsz* nr 913; Nachor bil we cztyrdzeszczy leczyech bez gednego (vixit autem... viginti novem annis) *BZ* Gen 11, 24; Wyatr wyeyøczi podzwygnøøl kobilky, ktoreszto weszly nade wszitkøø szemyø egypskøø y szyedzalo gich bez czysla po wszich szemyech egipskich (et sederunt in cunctis finibus Aegyptiorum innumerabiles) *BZ* Ex 10, 14; Vmarly sø Nadab a Abyu ... besz dzeczi (mortui sunt ... absque liberis) *BZ* Num 3, 4; Vmrzely oczczecz besz odzyelenya zyna (*leg.* syna) szwego *OrtBr* VI 370; Mozely woyth besz gayonego sandv rok odbozycz (*pro* odlozycz) do zayvtrzą, gdy szye stanye beszprawna rzecz przed polnoczą *ib.* 386; Gorącze rzeczy ... ma besz odwloky groczszky szandzą szandzycz *OrtKal* 183; Rzeklyby (*leg.* rzekłliby), ysz go kthora rzecz pylna zaszla albo mu zawadzyla, vkązely (*leg.* ukażeli) tho, yak yesth prawo, thedy then przyszyasznyk szbyl (*leg.* zbył) thego besz szkody

podług prawa *OrtMac* 63; Tedy ma przy thym zostacz podług gych wysznanya y przy tem tako, gdzye ten czlowyek myal szwe tramy y szklep daley przesz rok y dzyen besz prawnego nagabanya *ib.* 127; Jakom ya Janowy ne pobral rzeczy z domu *strzya gego... bes lyczby gwalthem 1461 *PF* VIII 19; Quod non consuimus nisi more antiquo videlicet absque apposicione corrigii circa subsaliacionem vlg. besz wgladu (*leg.* wkładu ?)1465 *AGZ* XIX 446; Sine cingulo al. besz pasza *ib.*; Bes vgaschenya, bes przestankv inextingibiliter 1466 *R* XXII 10; Besch wschego odwyedzienya absque retraccione (si per ... filium meum ... absque retractione morietur I Reg 14, 39) 1471 *MPKJ* V 37; Bez drogy (*war. kal.*: przesch drogy) invia (in terra deserta et invia et inaquosa Psal 62, 3) *MPKJ* V 64; Bez lodzey (*war. kal.*: przesch lodzey) sine rate (ostendens, quoniam potens es ex omnibus salvare etiam si sine arte aliquis adeat mare Sap 14, 4) *MPKJ* V 76; Bez pissanich obrzecow (*pro* obrazcow) sine therafin id est sine figuris et aliis ornamentis (quia dies multos sedebunt filii Israel sine rege et sine principe... et sine ephod et sine teraphim Os 3, 4) *MPKJ* V 110; Bez palicze (*war. kal.*: przesch paliczie) absque fuste (tu autem, rex, da mihi potestatem, et interficiam draconem absque gladio et fuste Dan 14, 25) *MPKJ* V 110; Nyechay bandø blogoslawiony rodziczi twogi..., s ktorich bes pokalyanya grzechu wislo czialo twoie, dziewice *MW* 46a; Plascze y kozuchy ... ⟨mayą⟩ myeczi bez konlerzow (chlamydes quoque ac pelles absque scolatura) 1484 *Reg* 709; W kopynyczy zbroy bez kapalyna 1497 *GórsPiech* 207; W kopynyczey szbroy bez barthv 1497 *GórsPiech* 208; Bo yes ty pobyl wszystky *przeczywyayocze szye mnye bez wyny (sine causa, *Fl*: przez) *Pul* 3, 7; Nyeporuszon będę od pokolyenya w pokolyenye bes zlego (sine malo, *Fl*: przeze zla) *Pul* 9, 28; Gospodnye, kto będze myeszkal w przebitcze twoyem...? Gen wchodzy bez wyny (sine macula, *Fl*: przez wini) *Pul* 14, 2; Bez zloszczy (sine iniquitate, *Fl*: przez lichoti) byezal iesm *Pul* 58, 4; Wyrwy mye ... od grzechow czyaskych, abych nye wpadla w myeszcze sproszne, kthore zawzdy yest bez szwyathloszczy y badze na wyeky bez koncza *Naw* 165; Bez zamyeszkanyą XV *p. post. PF* III 289; Uve sine granis et sine pelle yagody besz *gegotho XV *p. post. PF* III 291; Trawyenye a szwadzby kosthowne skoda bez vzythka (nuptiae sumptuosae damnum sine honore conferunt) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Naklad czlowyeku bez myary strawnemu straczony gest (sumptus pro iuvando prodigos perditus est) *ib.*; Dla nyegoz Herod straczyl dzyatky zydowszke ... bez lyczby XV *p. post. RozmPam* 473; Mathko myla, ... badzyesz myecz besz konycza radoszcz XV *p. post. SKJ* I 147; A bes nyego stalo szyą nycz, czo szya stalo (Jo 1, 3) *EwZam* 285; Poradzay szye, yvnochv, bysz na lyatho nye zostal bez grochv XV *ex. R* XXV 145; Maria, ... thysz poczala Jesusza besz grzechv XV *ex. Zab* 215; Trwam w szaloszczy bes przestanya *ib.* 445; To dziecię porodziła dziewica bez ojca, to jest bog urodził sie na niebie przez matki *Rozm* 95.

Pilath gy kazal biczowacz beze wscy luthoszczy *ca* 1420 *R* XXV 229; Beze skol (absque synagogis Jo 16, 2) *ca* 1425 *EwKReg*; Mozely opyekadlnyk przedacz... gymyenye thych dzyeczy, czo szye gymy opyeka besze wszcy odmowy *OrtMac* 62; Thedy on gye thesz ma myecz besze wszcy zawady *ib.* 68; Besze myeskanya XV *p. post. PF* III 289.

Bez mała *cf.* Bez **mała**

2. '*wbrew, contra*': Albertus jan ('jął') mego czloweka ... besz prawa 1409 *TPaw* IV nr 1742; Mne Marczinowi pan Mikolay s Schulmierziez bes prawa kaszal s dzedzini precz y tego grzywną skodi mam 1397—1413 *BiblWarsz* 1861 III 24; Bes prawa absque iure 1455 *TymProc* 278; On mego brata ... noszem besz prawa szgyal (*leg.* zjął 'zdjął') szwyatha (*leg.* z świata) *OrtBr* VI 390; ~ Ysze Jan Marczina kmecza *Szvinanywa dzirszal gy w yanczwe (*leg.* jęcwie 'jeństwie') ... y puszczyl gy bez urzandu szemskyego 1425 *MPKJ* II 304; Jakom ja nye porambil granicze sculskyey Janowi Vwyelinskemv gwaltem any drugyey besz vrządu vdzalal 1451 *ZapWarsz* nr 918; ~ Helwig ne poslal trzidzeszanth woszow do laszu Oppatowa besz yego woley 1425 *AKPr* VIIIa 166; Besz woley y dzaky *OrtBr* VII 564; Jam myal mogey zony wszyczko gydacze gymyenye w sz⟨w⟩ey obronye..., acz moya zona besz mey voley ... klracze (*pro* klucze) komv podala *OrtKal* 311; Nyevyazthy mązathki nye mogą w then zakon wsthąpiczi bez voley ... mązow svoych (mulieribus ... vires habentibus nisi de ipsorum licentia et consensu non pateat ad consortium ... ingressus) 1484 *Reg* 708; My przyszangamy ... welkerzow ne czynycz besz raczkye wolye v swem *rzemiszlye XV *p. post. Zab* 539; ~ Besz gych dzyaky (*leg.* dzięki) an eren wyllen *OrtBr* VII 564; Mozely woyth tho odlozycz daley besz gych dzyaly (*pro* dzyaky) *OrtMac* 116.

3. '*oprócz, praeter*': Mogaly przyszyaszny-

go, szlowye myeszkyego pyszarza? *OrtMac* 129.

4. '*przed, ante*': Przyszaszely ku przysząstwu besz wyrzeczonego czassv, ten nye moze szye szam szandzycz przez przyszątstwa przesz swe obeszczye *OrtKal* 185; Przyszyazely kto kv przyszyaszthw bes wyrzeczonego czaszu, ten nye moze szam szyescz (*leg.* zsieść) sz przyszyasthwa prze szwe obeyszczye, bo przyszyasznyk moze do czasu czyagnacz w drudze (*leg.* drugie) strony *OrtMac* 78.

II. *z ac.* '*przez, per*': Iohannes de Pylcza actor super dominam Margaretham ... terminos per terminos al. bez roki inscripserunt 1451 *AGZ* XI 370; Bez chytrość (per astutiam) Antypatrową lepak synowie Herodowi... byli podeźrani ojcu *Rozm* 103.

Cf. **Przez**

Bez- *cf.* **Przez-**

Bezden '*otchłań, vorago*': Bozednow (*pro* bezednowe, *Żałtarz podiebradzki*: bezdenowe) ogarnęły *so ge (abyssi operuerunt eos Ex 15, 5, *Pul*: odchlany ogarnęły ye) *Fl* Moys 5.

Bezdzięczność '*przymus, necessitas*': Besdeczneszczy przypąandzon necessitate compulsus tradidit eis Danielem XV *p. pr. SKJ* I 301.

Bezlisz '*bardzo, zbyt, valde, nimis*': Rozmagitego plodu wyelye bezlysz (multa nimis) *BZ* Ex 12, 38. ~ *Cf.* **Brzezlisz, Przelisz, Przezlisz.**

Bezmiarny *cf.* **1. Bezmierny**

1. Bezmierny, Bezmiarny '*niezmierny, immensus*': Yensze trudy czyrpyal beszmyern[y]e (C: przesmyerne, BF: zawerne), yeszczecz byl nye przyszpial zawyern[y]e, alesz szam bog zmarthwychwsthął *Bogur* DE; Bezsmerna laszka, o nyewymowna dobrosez *ca* 1413 *JA* XIV 503; Zgromadzyly søø ge na besmyarne kupy (in immensos aggeres) *BZ* Ex 8, 14; Proschą beszmyerney vyelmozney thwoyey opfythoszczy wschego dobrego, aby raczył vlyeczycz moya nyemocz *Naw* 131.

2. Bezmierny *cf.* **Bezmirny**

Bezmiłościwy '*bez miłosierdzia, sine misericordia*': Wymislił czenszke manky, *iosch to *bismiloszczivy kasal manczicy *Dorota* 169.

Bezmiłość '*bezbożność, impietas*': A ktos po dwv dnyv iadlbi yø (*sc.* hostiam), vlopczowan bødze a beszmilosci winyen (si quis post biduum comederit ex ea, profanus erit et impietatis reus) *BZ* Lev 19, 7.

(Bezmirny) Bezmierny '*bez praw, sine legibus*': Gyny szą beszprawny, szlowye beszmyerny, acz... myrv nye mayą *OrtBr* VII 562; Gynny szą beszprawny, szlowye beszmyerny, acz w them myeszczye, gdzye myru nye maya, w thez (*pro* w them) y prawa nye mayą, a then w gynnem myeszczye mogl szwe gymyenye oddacz albo y tesz w them myeszczye, gdzye tho yesth beszmierny, gdyby powod y woyth gyemu myr daly *OrtMac* 112; Gynny szą beszmyerny ludze y neszprawny, ysz myru... nye maya *ib.*

Bezowy *cf.* **Bzowy**

Bezpieczny '*tutus*': Cu bezpyecznemv (*var. kal.*: kv bezprzespyecznemv) przewodv in comitatu tutele (erubui... petere... equites in comitatu tutelae gratia contra adversarios III Esdr 8, 52, *BZ*: bom syø sromal prosycz u krolya geszczczow y pyeszich ku przespyecznemu przevodu przecyw naszim przecywnykom) *MPKJ* V 54.

Bezprawnie '*iniuste*': Jam nykomv nye vkradl they szkory, gwaltovnye na mą szyyą wyazan⟨e⟩y y beszprawnye (mit gewalt... vnd mit vnrechte) *OrtKal* 179; Ysz mu thy lycza... beszprawnye na yego szyyą wyazano *OrtMac* 114.

Bezprawność '*nieposiadanie praw, nulla iuris possessio*': Besprawnosez iuris vacuitas *OrtRp* 21.

Bezprawny 1. '*pozbawiony praw, cui leges ademptae sunt, sine legibus*': Dzyeyą gym beszprawny *OrtBr* VII 557; Gyny szą beszprawny, szlowye beszmyerny, acz... myrv nye mayą *ib.* 562; Wyleganyecz albo beszprawny czlowyek albo gyego dzyeczy moga szwe gymyenye dacz y przedacz, ale beszprawny czlowyek yesth roszmagythy, nyekthorzy szą y dzyeyą gym beszprawny, tho yesth, ysz gych prawo ne gyesth gym thako s pelna yako gynszym ludzyom *OrtMac* 29; Beszprawny, szlowye czo prawa nye ma, a thaczy szą roszmagyczy *ib.* 111; Jedny beszprawny thako szą, ysz gych prawo nye gesth thako szprawne albo doszle yako gynnych ludzy a nyc mogą czlowyeku pomocz przyszyagą, yako szą gygracze, lazebnyczy, lotrowye, kostarze, pyyanycze, czo w karczmye czaszthо bywaya, wylyeganczy, albo czy, czo ye przed prawem przewyczyazono o zlodzyeszthwo, o roszboy... albo o gynne takye rzeczy *ib.*; Gynny szą beszprawny, szlowye beszmyerny, acz w them myeszczye, gdzye myru nye maya, w thez (*pro* w them) y prawa nye mayą *ib.* 112.

2. '*sprzeczny z prawem, legibus repugnans, iniustus*': Czyaszkye rany albo czokoly takyego beszprawnege (*pro* beszprawnego) *OrtBr* VI 384; Gdyby raczcza wydzyal..., ysz kogo zabytho, uranyono albo czokolwyek gynnego beszprawnego komukolwyek bądz uczyny⟨o⟩no *OrtMac* 135; Besprawny illegittimus *OrtRp* 21; ~ Mozely wyoth besz gayonego sandv rok odbozycz (*pro* odlozycz) do zayvtrzą, gdy szye

stanye beszprawna rzecz przed polnoczą? *OrtBr* VI 387; Beszprawna rzecz syrothna *OrtBr* VII 570; Mogaly szye o beszprawne rzeczy w szawyeszony czasz prawowacz? *OrtMac* 116; Gdy woyth foldruye o glową, o czyaszkye rany albo o ktorakolwyek beszprawna rzecz szyrothna *ib.* 124; Mozely woyth besz gaynego sządu rok odlozycz do yutra, gdy szye stanye beszprawna rzecz przed polnoczą, szlowye ysz kogo zabyya albo czyaszko uranyą albo czo thakyego? *ib.* 130; O besprawne rzeczy pro criminalibus *OrtRp* 107.

Bezprzezpieczny '*bezpieczny, tutus*': Kv bezprzespyecznemv (*war. lub.*: cu bezpyecznemv) *przewodą in comitatu tutele (erubui... petere a rege...equites in comitatu tutelae gratia contra adversarios nostros III Esdr 8, 52) 1471 *MPKJ* V 54.

Bezszkodny '*nie ponoszący szkody, incolumis*': Tego dlya, abi yeden drugego besschodnego czyl zachowacz (a damnis vigilet observare), vstawyami *Sul* 99.

Bezwinny '*niewinny, innocens*': S møszem bezwinnim bezvinni bødzesz (cum viro innocente innocens eris, *Pul:* z przezwynnym przezwynny będzyesz) *Fl* 17, 28.

Bezwiństwo '*niewinność, innocentia*': Sødzi me... podlug bezwinstwa mego (iudica me... secundum innocentiam meam) *Fl* 7, 9, *sim. Pul*; Strzegl iesm bezwinstwa (custodi innocentiam) *Fl* 36, 39, *sim. Pul.*

Bęben, Buben '*tympanum*': Wezmicze psalm a daycze bøben (sumite psalmum et date tympanum, *Pul*: bemben) *Fl* 80, 2; Chwalcze ymø gego w gøslach albo w ko⟨r⟩ze, w bøbne (laudent nomen eius in choro, in tympano, *Pul*: bembnye) *Fl* 149, 3; Chwalcze gy w bøb⟨n⟩e (in tympano, *Pul*: bembnye, *sim. MW* 142 b) *Fl* 150, 4; Oppanassoni pro cute perarando (*pro* preparando) ad cymbalos regis vlg. babunny (*leg.* bębny) 1408 *MMAe* XV 375; Tympanum al. bamben 1444 *StPPP* II nr 3211; Buben tympanum *ca* 1450 *PF* IV 574; Tedi wszyøwszy Maria... bøben w rękø swøø y wiszly szø za nyø wszitky nyewyasty za nyø z bøbni (sumpsit ergo Maria... tympanum... egressaeque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis) *BZ* Ex 15, 20; Gygraly... w bøbnyech (ludebant... in tympanis) *BZ* I Par 13, 8; Bamben tympanum 1470 *R* XXIV 379; S ba⟨b⟩ny (*war. lub.*: s bąbny) timpanis (ut prosequerer te cum gaudio et canticis et tympanis Gen 31, 27) 1471 *MPKJ* V 12; Valazek (*leg.* wałaszek) pod babny 1499 *GórsJaz* 275; Baben timpanum *ca* 1500 *Erz* 3.

Bębenek '*rodzaj sieci, genus retis*': Tria recia vlg. dicta wanczerze et bambenky 1408 *KodWP* V 132; Retia bambenky, coszmy et drguby 1497 *KozierRpInscrPosn* 282 v.

Bębenica '*bębnista, qui tympanum pulsat, tympanista*': Bąbenyczą timpanator, timpanista *ca* 1500 *Erz* 3.

Bębennica '*bębnistka, tympanistria*': Przeszly sø ksøszøta prziløczeni zpewaiøczim posrzod mlodziczek bøbennicz (praevenerunt principes coniuncti psallentibus in medio iuvencularum tympanistriarum, *Pul*: bembennycz) *Fl* 67, 27.

Bębennik '*bębnista, qui tympanum pulsat, tympanista*': Wichodzily... vodzøcz tance s pyszczi y z bøbennyki (in tympanis et tibiis) *BZ* Judith 3, 10.

Będący *formy*: *n. sg. m.* będący 1413 *AGZ* III 167, 1449 *R* XXV 163, *BZ* Deut 29, 22. Jer 14, 8—9; ~ *g. sg. m.* będącego *BZ* Tob 8, 9; *neutr.* będącego *BZ* Tob 10, 4; ~ *ac. sg. f.* będącą *BZ* Judith 10, 12; *neutr.* będące *Kśw* br 16, 21; ~ *n. pl. m.* będący *BZ* Lev 25, 30, 1463 *StPPP* IX nr 584; ~ *g. pl. m.* będących 1449 *AGZ* XI 337; *f.* będących 1424 *Msza* III s. 63, 1453 *R* XLVII 350; ~ *d. pl. m.* będącym *ca* 1428 *PF* I 495, *BZ* Lev 22, 3. Tob 2, 12. Judith 5, 13, 1484 *Reg* 704, XV *p. post. Kałuż*n 274; ~ *ac. pl. m.* będące *BZ* I Par 17, 17; ~ *l. pl. m.* będących *BZ* Ex 16, 32.

Znaczenia: **1.** '*przyszły, futurus*': Na bødoce dobro ne glødaiø *Kśw* br 16; Slepy, bo na bødoce dobro ne glødal *Kśw* br 21; Pak⟨n⟩yą y dzedzycz badvczy (iam non est servus... Quodsi filius, et heres per deum Gal 4, 7) 1449 *R* XXV 163; Pyrwnych dobr[o]ych *bødyczych r⟨z⟩eczy futurorum bonorum 1453 *R* XLVII 350; Y rzecze narod bødøczi (dicetque sequens generatio) y synowye, gesto syø narodzø potem *BZ* Deut 29, 22; Mowylesz na dom slugy twego takesz na bødøce czasi (super domum servi tui etiam in futurum) *BZ* I Par 17, 17; Nye prze møø nyeczistotø poymam tø mø syostrø, ale prze myloscz bødøcego plodu (non luxuriae causa accipio sororem meam coniugem, sed sola posteritatis dilectione) *BZ* Tob 8, 9; Przeczsmi cyø wislaly na tø drogø swyatlo naszich oczv..., nadzeia bødøcego plemyenya naszego (spem posteritatis nostrae)? *BZ* Tob 10, 4; Przetom vcyekla od gych oblycza, bocyem poznala bødøczø rzecz, ysze bødø wam podany w plyon (quoniam futurum agnovi, quod dentur vobis in depraedationem) *BZ* Judith 10, 12; Przeto iako goszcz bødøci gesz w szemy..., przeto bødøci gesz iako møsz, gen syø tula (quare quasi colonus futurus es in terra..., quare futurus

es velut vir vagus) *BZ* Jer 14, 8—9; Nykolay papyez... mylym synom... thako nynyeyschym yako y przyslym albo bądączym (futuris)... apostolschkye przezegnanye 1484 *Reg* 704; ~ Zbaw naas... panye od wszech zloszczy minølych, *nynøssych y poteem bądąnczych (libera nos... domine ab omnibus malis praeteritis, praesentibus et futuris) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI. VII; Napelny gomor z nyego (*sc.* manny), a chowayczye bødøøczich potem w narodzech (custodiatur in futuras retro generationes, *Biblia olomuniecka*: chowayte w buduczich potem narodiech), abi znaly chleb, gymszesm karmyl was na puszczy *BZ* Ex 16, 32.

2. *w pl.* '*potomkowie, posteri*': Scultetum vel per quempiam alium successorem al. yego bandaczi fore dedimus 1413 *AGZ* III 167; Powyecz k nim y bødøcim gich (dic ad eos et ad posteros eorum) *BZ* Lev 22, 3; Paklibi nye viplaczil a rok bi przebyegl, cvpyecz dzerzecz ma ge y bødøczi iego (emptor possidebit eam et posteri eius) *BZ* Lev 25, 30; Ale to pokuszenye przeto bog bil nayn przepuscyl, abi bødøcim bil dan prziklad (ut posteriis daretur exemplum) *BZ* Tob 2, 12; Woyska... Egypskich... tak gest wodamy zatopyona, isze z nych nyzadni ziw nye ostal, gen bi ten vczinek zwyastowal bødøcim (non remaneret vel unus, qui factum posteris nuntiaret) *BZ* Judith 5, 13; ~ Pothim bød[z]øczym posteri *ca* 1428 *PF* I 495; Georgius tenebitur eandem *obilagacionem libertare a se ipso et suis successoribus al. po ssobye bandaczich 1449 *AGZ* XI 337; Sui supercognati pothem badaczy et consangvinei in perpetuum et in secula 1463 *StPPP* IX nr 584; Pothem bądączym posteribus XV *p. post. Kałuźn* 274.

Cf. **1. Być**

Będę *cf.* **1. Być**

Bękart '*dziecko nieprawego łoża, spurius, nothus*': Gdyby czlowyek z gyney strony byl a nan by szlyszecz, ysz yesth wylyeganyecz albo bąkarth *OrtMac* 27; Bakarth bastardus; bąster, bakarth spurius *ca* 1500 *Erz* 3.

Biada, Bieda 1. '*biada, vae, heu!*': Byada ve 1418 *JA* XIV 512; Slusza byada competit heu XV *p. pr. R* XVI 349; Byada wam bogathim, gisch tu maczye swą vczyechą XV *med. R* XXII 236; Byada mnye, dzewko moia (heu me, filia mea) *BZ* Jud 11, 35; Byada, byada, bracye moy (heu, heu, mi frater) *BZ* III Reg 13, 30; Byada myastu... krewnemv (vae, civitas sanguinum) *BZ* Nah 3, 1; Byada ⟨mnye⟩ iszem syø narodzil (vae mihi, utquid natus sum) *BZ* I Mach 2, 7; Zaprawdę, a biada mnie, synku moj namilejszy (vae, fili mi dulcissime, vae mihi) *Rozm* 168; Biada wam, licemiernicy, mędrcy (vae vobis, scribae et pharisaei Mat 23, 29) *Rozm* 462; ~ Bieda mnie, synku moj (vae, vae, fili) *Rozm* 166; Bieda wam, licemiernicy (vae autem vobis scribae Mat 23, 13) *Rozm* 461; Dziewica Marja poczęla napirwej narzekać a rzekący: Bieda mnie, bieda mnie nędznej *Rozm* 696; ~ Byda wam, gisch syą smyegeczye, bo badzeczye placacz XV *med. R* XXII 236.

2. *cf.* **Bieda**

Biał *cf.* **Biały**

Białacz *bot.* '*ukwap, Antennaria dioica Gaert.*': Byalacz alleucomia 1472 *Rost* nr 1703.

Białek '*białko, albumen ovi*': Seszlo byelmo z gego oczu iako myøzdra z byalku iagecznego (et coepit albugo ex oculis eius quasi membrana ovi egredi) *BZ* Tob 11, 14.

Białka 1. '*pszenna biała mąka, simila*': Offyerowacz bødø... pyeczonøø byalkø (offerent... coctamque similam) *BZ* Lev 7, 12.

2. '*wiewiórka, futerko z wiewiórki, sciurus, pellis e sciuro detracta*': Tunicam... subductam hathlaschowa byalkamy 1466 *StPPP* II nr 3858.

Biały *cf.* **Biały**

Białmech *bot.* '*podbiał, Tussilago Farfara L.*': *Byalmach ungula aquatica 1419 *Rost* nr 5137; *Byalmach ungula cabelina, bardana minor, lapa 1437 *Rost* nr 2842; Byalmech bardana medla (*pro* media), lapa sulfurea 1472 *Rost* nr 1633.

Białogrzywy '*mający białą grzywę, cum alba iuba*': ⟨Kon⟩ glynka, byalogrzywy 1497 *Górs-Piech* 205.

Białonogi '*cum albis pedibus*': Statuit equm byalonogi gambolissi 1450 *AGZ* XIV 295; Kon vrony lyszy byalonogy 1471 *GórsJaz* 284; Pro eunucho byalonogi iuravit *ca* 1500 *AGZ* XV 390.

Białorzyt *zool.* '*ptak z rodziny sokołów, Strigiceps cineraceus Bp.*': Byalorit milus 1472 *Rost* nr 1340.

Białość *formy*: *n. sg.* białość *Rozm* 21. 148. 149. 150; ~ *g. sg.* białości *Rozm* 154; ~ *ac. sg.* białość 1471 *MPKJ* V 22, *Rozm* 24. 156; ~ *i. sg.* białością 1453 *R* XXV 212, *Rozm* 148; ~ *l. sg.* (w) białości *Błaż* 322, *Naw* 78.

Znaczenia: **1.** '*biały kolor, biel, album, albor, candor*': Gychsze cyala w snyegowey baloscy bila *Błaż* 322; Any lylya byalosczya... Maryey szya rowna 1453 *R* XXV 212; W byaloscz in alborem (eo quod omnis in candorem versa sit Lev 13, 13) 1471 *MPKJ* V 22; Vyerzy podlug thwogych szlow, yzesz thy w byalosczy chlyeba thego prawy bog *Naw* 78; Był nieco rumion od słońca a ta rumioność złączywszy

się z białością silno ji krasiła, bo białość słoneczna więcej sie w nim świeciła (in eo sol rubedinem modicam paravit, quae iuncta cum albedine plus ipsum decoravit, album iunctum rubicundo magis elucebat) *Rozm* 148; Czeluści jego, ty są... dziwno krasne a świecące jako roża, jako białość słączona z rumianością (obductam album rubeo vernabat cum decore) *Rozm* 150.

2. '*bladość, pallor*': Wysłuchawszy dziewica Marja ty słowa nasilniej się zmęciła, przeminiwszy swe światłe oblicze i spadła jej barwa krasna jako roża, bądź przeminiła się w białość (color eius roseus mutatur in pallorem) *Rozm* 24; Zimno z suchem przyrodzenim albo ta dwoja elementa dawały jemu białość (melancolia frigidum et siccum offerebat) *Rozm* 156.

3. '*białko oka, białkówka, album oculi*': Białość w oczu była jako mleko białe (coloris quoque lactei fuit et albumen) *Rozm* 21; Białość jego oczu jakoby białe mleko (albedo fuit oculorum lactei coloris) *Rozm* 149.

4. z białości czerwony '*różowy, roseus*': Pasnokcie miał gładkie... a z białości maluczko czyrwone *Rozm* 154.

Białpuch *bot.* '*podbiał, Tussilago Farfara L.*': Byalpuch ungula aquatica 1419 *Rost* nr 5136; Byalpuch bardana minor 1437 *Rost* nr 2841.

Biały *formy*: *n. sg. m.* biał *Park* 404; biały XV *med. R* XXV 156, 1471 *GórsJaz* 271, 1474 *GórsJaz* 273, 1499 *GórsJazRp* 274, XV *p. post. R* XXIV 374; bieły 1500 *GórsJaz* 286; *neutr.* białe *BZ* Ex 16, 31, XV *med. R* XXII 246, *Rozm* 366; ~ *g. sg. m.* białego *Gn* 181 b, 1471 *MPKJ* V 18, 1488 *ZapWarsz* nr 1627; *f.* białej 1471 *MPKJ* V 9. 22. 38, 1473 *SprTNW* VIII 2, 32, *Rozm* 802; biały 1473 *TymProc* 280, 1499 *ZapWarsz* nr 1840; *neutr.* białego 1484 *Reg* 709; ~ *ac. sg. m.* biały 1422 *AKH* III 327, 1471 *MPKJ* V 39, 1495 *GórsJaz* 278; białego 1449 *Czrs* s. LXXIV, 1480 *ZapWarsz* nr 1511; *f.* białą 1471 *MPKJ* V 53, 1493 *ZapWarsz* nr 1674, *Rozm* 152; bielą 1471 *GórsJaz* 270; *neutr.* białe XV *med. SKJ* V 275, 1484 *Reg* 708, *Rozm* 801. 802; ~ *i. sg. m.* białym 1461—7 *Serm* 345 v, 1471 *MPKJ* V 19; *f.* białą 1471 *MPKJ* V 48, 1499 *GórsJazRp* 275; bielą 1471 *GórsJaz* 270. 271; ~ *l. sg. neutr.* (w) białem 1447—62 *Zab* 545, 1471 *MPKJ* V 21. 53. 120; (w) białym XV *med. R* XXV 152; ~ *n. du. f.* biale 1471 *GórsJaz* 272; ~ *n. pl. f.* białe 1495 *GórsJaz* 278; bicłe 1471 *GórsJaz* 270; *neutr.* białe 1471 *MPKJ* V 88; ~ *g. pl. f.* białych 1456 *TymProc* 334, 1472 *ZapWarsz* nr 2970; *neutr.* białych *BZ* Ex 35, 25; ~ *ac. pl. m.* białe *Rozm* 154; *f.* białe 1490 *ZapWarsz* nr 1650; biele 1471 *GórsJaz* 270; *neutr.* biała *BZ* II Esdr 7, 9; białe *BZ* Gen 31, 8; ~ *i. pl. f.* białymi 1471 *TymProc* 281.

Comparat. n. sg. f. bielsza *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ *n. pl. m.* bielsze *BZ* Gen 49, 12.

Znaczenia: **1.** '*biały, albus, candidus*': Gorzkye nye chcze, ny mosze bicz... slotkym, proszczye mowyącz, byale czarnim XV *med. R* XXII 246; Byali candidus XV *med. R* XXV 156; Jasznim a byalim splendenti candido 1461—7 *Serm* 345v; Byaal id est albus *Park* 404; Byali wybrany candidus electus XV *p. post. R* XXIV 374; ~ **a.** *o materiale*: Veste coruscans w odzyeny balym XV *med. R* XXV 152; Przed obliczym baranka odzane w byale odzyenye in conspectu agni amicti stolis albis XV *med. SKJ* V 275; Nyewyasti... daly søø, czso søø naprzøødly postawczow modrich, pawlok, czyrwonich sukyen dwogecz krassonich y byalich y prøgatich (dederunt hyacinthum, purpuram et vermiculum ac byssum) *BZ* Ex 35, 25; Kaplany... odzeny søcz w byala rucha (amicti stolis) *BZ* II Esdr 7, 9; Swyanch nyc wzal rzeczy byalich za pol kopy 1456 *TymProc* 334; W byalem ruschie feminalibus linteis (vestietur tunica sacerdos et feminalibus lineis Lev 6, 10) 1471 *MPKJ* V 21; W byalem ruschie stolis (statuens sacerdotes per vices dierum stolis amictos in templo domini III Esdr 1, 2) *ib.* 53; Byale rucha ut czechly sindones (in die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum..., monilia..., sindones Is 3, 23) *ib.* 88; W byalem (*war. lub.*: w bylem) plothnye a. w przesczyradle in sindone (et accepto corpore Joseph involvit illud in sindone munda Mat 27, 59) *ib.* 120; Jacom ya... nye wzanl s skrzynye Jedwydzyney... suknyey..., kozucha..., czepcza..., obrusow y czachlow z ynymy byalymy schathamy 1471 *TymProc* 281; Jakom ya przischethwschi do domv Mikolayowego nye wzalem gwaltem nogavicz byalych gyrzinkovich 1472 *ZapWarsz* nr 2970; Braczya... mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye any barzo byale, any barzo czarne (non prorsus albo vel nigro) 1484 *Reg* 708; Syosthry przy plaszcv mogą tez myeczi... kythlyk albo kyeczek plothna byalego (placentinum coloris albi) 1484 *Reg* 709; Jako Mykolay przysethwsy na gymyenye moye Dambrowka pobral schathy byale 1490 *ZapWarsz* nr 1650; Jakosz my czlovyeka thegosz slvpyl na drodze dobrovolney y wsyal *myv svknya byala 1493 *ZapWarsz* nr 1674; Jakom ya nye przyscheth w dom Stanislawov *amy yemv wssal velny byaly gothovey 1499 *ZapWarsz* nr

1840; Jego odzienie było białe jako śnieg (vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix) *Rozm* 366; Naśmiewan też od Heroda, ...iże ji wzgardził..., i oblekł ji w białe odzienie, a to uczynił z jego wielikiej pychy (illusit indutum veste alba Luc 23, 11) *Rozm* 801; Kazał jemu Herod dać białe odzienie białej pawłoki i oblec ji w to istne odzienie *Rozm* 802; ~ **b.** *o zwierzętach*: Iandrzey... gest clenotu Baranow, czsso nossą byały baran na czirwoni⟨m⟩ sczicze 1422 *AKH* III 327; Dzyelcze thu dwu wolu, liszego y yelonka, y konya walacha byalego widzielily na rolya pana 1449 *Czrs* s. LXXIV; Wszitky owce gymyali byale yagnyøta (omnes greges alba pepererunt) *BZ* Gen 31, 8; Kon strzelczy, rowny, nazad ma byele dwe nogy 1471 *GórsJaz* 270; Kon rydzy..., trzy nogy bycłye *ib.*; Kon maly z byela noga *ib.*; ⟨Koń⟩ gnyady, strelcy, prawa noga ma naszad byela *ib.*; ⟨Koń⟩ gnyady z byela gaba *ib.* 271; ⟨Koń⟩ z rydza plesznywy... z noga byela *ib.*; ⟨Koń⟩ byały, crothky ogvn mą *ib.*; Walasek miszathy, dwe nodze byale *ib.* 272; Equus byały 1474 *GórsJaz* 273; Yakom ya thamo konya byalego et kobyla golanba wschyal na roły koszczyola borzanczkyego 1480 *ZapWarsz* nr 1511; Jakom ya Rochowy Stanislawowy nye zabyła wyeprza byalego 1488 *ZapWarsz* nr 1627; Vkazal kon kopynyczy ('kopijniczy') s przyethyłą shyą (*leg.* szyją) baly 1495 *GórsJaz* 278; Vkazal kon sloyerzowathy..., zadnyc nogy byalye obyedwye *ib.*; Kon byały gorczyczasthy 1499 *GórsJazRp* 274; Kon s vrona plesznywy s byała gaba *ib.* 275; Koyn byeli, valach 1500 *GórsJaz* 286; ~ **c.** *o ciele ludzkim*: Zøbi gego byelsze mleka (lacte candidiores) *BZ* Gen 49, 12; Ach moy kwyathkv naroszkosznyeyschy, ...na thwogyem lyczkv byalem kwthaczy a rosza czyrwona w poszrothkv 1447—62 *Zab* 545; ⟨M⟩at⟨k⟩o boza,... nad lilyą ⟨bi⟩elsza *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; Szyję miał światłą a białą jako mleko (collum eius canduit lacteo colore) *Rozm* 152; Pasnokcie miał gładkie, białe a silno czyste (ungues erant limpidae, clarae, bene mundae) *Rozm* 154; ~ **d.** *inne*: ⟨To⟩ (*sc.* manna) bilo gest yako szyemyø kolyandrowe byale (album) *BZ* Ex 16, 31; Byaley mąnky simile (tria sata similae Gen 18, 6) 1471 *MPKJ* V 9; Byaley simile (sacrificium similae Lev 7, 9) *ib.* 22; A pyancz myar byaley mąky et quinque satas polente (quinque sata polentae I Reg 25, 18) *ib.* 38; Mycolay przisschethwschy samotrzecz...zothfarzal zamk⟨y⟩ chanszebna rzecza... ⟨u⟩ byaley scrzynky, v kthorey byly rambky, czepcze 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; Mycolay samotrzecz przysschethwschy... nye zothffarzal zamkow chanszebna rzeczą hany mv byally scrzynky, v kthorey byly rambky, czepcze..., nye vkradl 1473 *TymProc* 280.

2. '*bisiorowy, byssinus*': Z byalego de bysso (decem cortinas de bysso retorta... facies Ex 26, 1) 1471 *MPKJ* V 18; Zieloną byalym *przethikano de bisso retorto (feceruntque... cortinas decem de bysso retorta Ex 36, 8) *ib.* 19; ~ Pawloką byala bysso (I Par 4, 21) *ib.* 48; Bissowa, byala korona cidarim (dabit illi rex Darius... cydarim byssinam III Esdr 3, 6) *ib.* 53.

3. biały dzień '*pełny dzień, nitidus dies*': W dzien byaly gorączy, w squarny ferventi die (II Reg 4, 5) 1471 *MPKJ* V 39; ~ '*świt, ranek, matutinum*': On od sroth nocy asze do balego dna gestcy gim on bil kaszal *Gn* 181 b.

Cf. **Benedykta, Bukwica, Cebula, Ciemierzyca, Czyściec, Gorczyca, Goryczka, Kadzidło, Kapusta, Komonica, Kosaciec, Kuklik, Lebioda, Lebiodka, Len, Lilia, Mak, Marmur, Miętka, Mlecz, Mór, Niedziela, Pieprz, Róża, Ryba, Sasanka, Śliwa, Tojeść**

Białycz *bot.* **1.** '*plesznik, Plantago Psyllium L.*': Byalycz psillium 1468 *Rost* nr 4047.

2. '*śnieżyca wiosenna, Leucoium vernum L.*': Byalicz serenella 1472 *Rost* nr 1258.

Bicie *formy*: *n. sg.* bicie XV *ex. PF* III 177; ~ *g. sg.* bicia 1456 *ZapWarsz* nr 1053, 1471 *MPKJ* V 63. 132. 134, *Rozm* 832; ~ *d. sg.* biciu *Fl* 143, 1, 1424 *ZapWarsz* nr 100, 1469 *ZapWarsz* nr 2931; ~ *ac. sg.* bicie 1424 *KsMaz* II nr 468, *Dział* 40, 1471 *MPKJ* V 92. 107, 1472 *ZapWarsz* nr 3087; ~ *i. sg.* bicim XV *ex. Kałużn* 292; ~ *l. sg.* (w) biciu XV *med. SKJ* I 66. 72, 1471 *MPKJ* V 26, *Dział* 40; ~ *n. pl.* bicia XV *med. SKJ* V 263.

Znaczenia: **1.** '*uderzanie, chłosta, verberatio plagae*': W byczv nadwyschey in plagis supra modum (II Cor 11, 23) XV *med. SKJ* I 66; W byczu, w raszyech, w yecztwach in plagis, in carceribus, in sedicionibus (exhibeamus nosmetipsos... in plagis, in carceribus, in seditionibus II Cor 6, 5) *ib.* 72; Bycza vapulaciones XV *med. SKJ* V 263; Wyatr od welm bycza spiritus procellarum (pluet super peccatores laqueos ignis et sulphur, et spiritus procellarum Psal 10, 7) 1471 *MPKJ* V 63; Byczia pokuschily, czirpyely verbera experti (alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres Hebr 11, 36) *ib.* 132; Mordovanya, schmierci, bicza cedis (spirans minarum et caedis in discipulos domini Act 9, 1) *ib.* 134; Jako sszyn moy... dzew[th]ky szluzebney Dorothyey oth Ondrzeya przes czą̨s[c]zthe byczye

nye odegnal 1472 *ZapWarsz* nr 3087; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye... byczym y layanym gabacz..., wybaw myc XV *ex. Kałuż n* 292; Wyeczey mya rvszaya sslowa nyszly byczye magis stimulant me verba quam verbera XV *ex. PF* III 177; Jego święta głowa cirpiała mękę od trudnego koronowania tarnowego, od bicia tych trudnych lask i od policzkowania *Rozm* 832; ~ '*contusio*': Pro vi i o bicze 1424 *KsMaz* II nr 468; Jako themu byczu Micolayowemu ne masz szeszczy needzel 1424 *ZapWarsz* nr 100; W byczv (in percussionibus) ryczerzow y gynszych naszych poddanych taky obyczay w wynach chczemy trzymacz: aczby ryczerz riczerza... ranyl..., wyną... ma bycz zaplaczona *Dział* 40; Ze wszythkych wyn skazanych za rany abo za bycze (pro vulneribus) dwie cząsczy zbytemv... przykazvgemy dacz *Dział* 40; Vrasch a. byczie percussuram (percussuram plagae eius sanaverit Is 30, 26) 1471 *MPKJ* V 92.

2. '*bitwa, bójka, certamen, pugna*': Vczy rocze moge kv byczv (*Pul*: ku bytwye) albo na woynø a palcze moge kv boyowy (docet manus meas ad proelium) *Fl* 143, 1; Jekom ja thego dla Shczepana zabyl yego dzeczem, hesh na myą poczanthek bycza pirvcy vdzelal 1456 *ZapWarsz* nr 1053; Jakom ya lowczewi paną szandzyego gąsschi... nye wessgnął szyla gwalthe⟨m⟩ anym mv groszyl wyszywayanczi kv byczv 1469 *ZapWarsz* nr 2931; W biczią (*leg.* w biciu) a. we swadzie in sedicione (mortuus est in deserto, nec fuit in seditione, quae concitata est contra dominum Num 27, 3) 1471 *MPKJ* V 26.

3. *dubium* '*rozdział, caput*': Byczie pericopem id est incisionem (unam Jeremiae pericopen Dan Prol) 1471 *MPKJ* V 107.

Bicz *formy*: *n. sg.* bicz *Fl* i *Pul* 90, 10; ~ *g. sg.* bicza *BZ* Nah 3, 2; ~ *ac. sg.* bicz *EwZam* 304, *Rozm* 210; ~ *l. sg.* (w) biczu *Fl* i *Pul* 37, 18, *BZ* Judith 7, 20; ~ *n. pl.* biczowie *Fl* i *Pul* 34, 18; bicze *Rozm* 480; ~ *g. pl.* biczow *Fl* i *Pul* 31, 13, *Rozm* 741; ~ *i. pl.* biczmi *BZ* Ex 5, 16, *Rozm* 818; ~ *l. pl.* (w) biczach *Fl* 88, 32.

Znaczenie: '*bicz, flagellum*': Wele biczow grzesznego (multa flagella peccatoris) *Fl* 31, 13, *sim. Pul*; Zgromadzoni sø na mø biczowe (congregata sunt super me flagella) *Fl* 34, 18, *sim. Pul*; Bo ia w biczu gotow iesm (quoniam ego in flagella paratus sum) *Fl* 37, 18, *sim. Pul*; Nawedzø... w byczach (in verberibus, *Pul*: w ranach) grzechi gich *Fl* 88, 32; Bicz ne przibliszi se przebitcowi twemu (flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo) *Fl* 90, 10, *sim. Pul*; Sluszebnyky twoge byczmy byyø (famuli tui flagellis caedimur) *BZ* Ex 5, 16; W twem byczu pomscy nad naszimy grzechi (in tuo flagello vindica iniquitates nostras) *BZ* Judith 7, 20; Glos bycza (vox flagelli) *BZ* Nah 3, 2; A kyedy vdzyalal yacoby bycz s powroskow, wszystky vyrzuczyl s kosczyola (et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo Jo 2, 15) *EwZam* 304; A jako uczynił sobie jakoby bicz, wszytki wypędził s kościoła *Rozm* 210; Staną... wszytki przyprawy śmierci jego, to jest krzyż..., gwoździe, bicze i ine przyprawy *Rozm* 480; Nie udręczajcie syna mego...; on wam był gotow dać odpuszczenie grzechow, ktoremuż wy dajecie mękę trudnych biczow *Rozm* 741; O tem, kako miły Cristus był okrutnie ubit miotłami albo biczmi u słupa *Rozm* 818.

Biczować *formy*: *praes. ind. 2. sg.* biczujesz *BZ* Tob 13, 2; *3. pl.* biczują *BZ* Deut 22, 18; ~ *part. praes. act. adv.* biczując *Rozm* 652. 738; ~ *inf.* biczować *ca* 1420 *R* XXV 229, XV *ex. Kałuż n* 293, *Rozm* 729. 817; ~ *fut. 2. pl.* będziecie biczować *Rozm* 307; ~ *praet. 3. sg. m.* jest biczował *BZ* Gen 12, 17; biczował *Rozm* 822; *f.* biczowała *Rozm* 823; *3. pl. m.* biczowali *Rozm* 729. 821; ~ *part. pass. n. sg. m.* biczowan XV *ex. SKJ* I 145, *Rozm* 602. 771; *neutr.* biczowano *De morte* w. 486, *Rozm* 648. 824; *g. sg. m.* biczowanego *Rozm* 837; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* jest biczowan *Rozm* 735; ~ *fut. pass. 3. sg. m.* będzie biczowan *Rozm* 404; *3. pl. m.* będą biczowani *Fl* i *Pul* 72, 5; ~ *praet. pass. 1. sg. m.* był jeśm biczowan *Fl* i *Pul* 72, 14; *3. sg. m.* był biczowan *Rozm* 822.

Znaczenie: '*flagellare, verberare*': S ludzmi ne bødø byczowani (cum hominibus non flagellabuntur) *Fl* 72, 5, *sim. Pul*; Bil iesm biczowan (fui flagellatus) *Fl* 72, 14, *sim. Pul*; Pilath gy kazal biczowacz beze wsey luthoszy *ca* 1420 *R* XXV 229; Potem gest pan bog byczował pharaona przewyelykymy ranamy (flagellavit... plagis) *BZ* Gen 12, 17; Popadnø starsi myasta tego møza y byczvyø gy (apprehendentque senes urbis illius virum, et verberabunt illum) *BZ* Deut 22, 18; Bo ti byczugesz y vzdrawyas (quoniam tu flagellas et salvas) *BZ* Tob 13, 2; Aszasz nye czytał..., yako panny mordovano, szyeczono y byczovano *De morte* w. 486; Dzyekvyą thobye, panye Iezu Kryszczye, kthorysz dlya odkvpyenya szwyatha dal szye okrvthnye byczowacz XV *ex. Kałuż n* 293; Jesusz *wlyeczon w odzyenya, w slupa uwyazan, a tham przes mylosyercza okruthnye byczowan XV *ex. SKJ* I 145; Poślę k nim pro-

roki mądre, apostoły a ty wy będziecie... biczować w synagogach waszych (ex eis flagellabitis in synagogis vestris Mat 23, 34) *Rozm* 307; Popełnią sie wszytki pisma, ktore są przez proroki pisany o synu człowieczym, bo będzie podan pogaństwu i będzie naśmiewan, biczowan i uplwan (tradetur enim gentibus et illudetur, et flagellabitur, et conspuetur) *Rozm* 404; Miły Kristus, kiedy u słupa biczowan..., natychmiast skrył swą głowę, czuż swe święte bostwo *Rozm* 602; Niewierni Żydowie... potajemnie słali swe sługi, gdzieby ji biczowano, koronowano, naglądając, barzoli ji męczą *Rozm* 648; Jęli miłego Jesucrista... krzywki w jego bok i w jego (*rp.* boky v vyego) łono potajemnie biczując *Rozm* 652; Żydowie wiedli miłego Jesusa w nocy do kościoła i biczowali potajemnie *Rozm* 729; Biskup... kazał ji biczować barzo trudno *Rozm* 729; Syn twoj... jest od swego zwolenika Judasza wydan... i biczowan tej nocy barzo trudno *Rozm* 735; Słudzy żydowscy naśmiewają sie jemu, bijąc, plując, biczując i męcząc niemiłościwie *Rozm* 738; Przeciw temu wszytkiemu nic nie odpowiedział, aby był wierny cirpienia, jako kiedy biczowan też milczał *Rozm* 771; Czcienie o tem, kako miły Cristus był twardo przywiązan ku słupowi, kiedy mian biczować *Rozm* 817; Jako wtore biczowali miłego Jesusa obrociwszy ji krzebietem *Rozm* 821; Dwojako był biczowan, a to prze to, by sie pismo napełniło, iże szatan biczował dostojnego Jopa trudnemi ranami a jego żona biczowała ji trudnemi słowy *Rozm* 822—3; Bo obyczaj był, kiedy kogo chciano umorzyć, iże ji też biczowano *Rozm* 824; O Żydowie, widzieliście kiedy człowieka temu podobnego, tako zbitego, tako biczowanego, tako stłuczonego, oszkaradzonego? *Rozm* 837. ~ *Cf.* **Ubiczować.**

Biczowanie *formy*: *n. sg.* biczowanie *Rozm* 745; ~ *g. sg.* biczowania *Rozm* 817; ~ *d. sg.* biczowaniu *Rozm* 773. 815; ~ *ac. sg.* biczowanie *Rozm* 169; ~ *i. sg.* biczowanim XV *in. R* XXIV 61, *Rozm* 822; ~ *l. sg.* (w) biczowaniu *MW* gl. 65, *Rozm* 826; ~ *ac. pl.* biczowania *BZ* Judith 8, 27.

Znaczenie: *'verbera, plagae'*: Biczovanym verberibus XV *in. R* XXIV 61; Ta ista zamøcenya przimvymi za mnyeysza biczowanya boza (haec ipsa supplicia minora esse flagella domini) *BZ* Judith 8, 27; W biczovanyv, w chlustanyu in plagis *MW* gl. 65; Ja będę poddan od niemiłościwych Żydow pogaństwu na biczowanie (ego tradar gentibus, flagellis affligendus, a Judeis ipsis) *Rozm* 169; Miły Jesus usłyszał ten głos, ktory wypuściła dziewica błogosławiona, a ten emu więtszą mękę zadał niźli wszytko biczowanie, ktore cirpiał wszytkę noc *Rozm* 745; Będzie podan syn człowieczy pogaństwu ku biczowaniu (filius hominis tradetur... gentibus ad... flagellandum Mat 20, 19) *Rozm* 773; O tem, jako miły Cristus barzo nielutościwie był przywiedzion ku biczowaniu z wielikim siepanim *Rozm* 815; Rany pirwego biczowania... były tako wiele wypuściły, iże wszytko ciało krwią opłynęło *Rozm* 817; Przed tym jego biczowanim stali Żydowie, rozmaicie jemu łając *Rozm* 822; O tem, jako miły Cristus pokornie wziął swe odzienie po tem biczowaniu i oblekł sie *Rozm* 826.

Bić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* biję 1407 *Czrs* 8; *2. sg.* bijesz *BZ* Num 22, 32; *3. sg.* bije *OrtKal* 182, *OrtMac* 49, *Park* 404; *3. pl.* biją *BZ* Ex 5, 16, *ca* 1455 *Dobr* 325, *De morte* w. 459, *Skarga Ploc* w. 45, XV *ex. R* XXV 146, *Rozm* 780; ~ *imper. 2. sg.* bij *BZ* III Reg 20, 37; ~ *part. praes. act. adv.* biję *BZ* Ex 12, 27, *MPKJ* V 120; bijąc *Spow* 5, *BZ* Ex 12, 23, 1471 *MPKJ* V 120, *Rozm* 285. 652. 730. 731. 738. 801; ~ *adi.* bijąc *Rozm* 694. 711; *n. sg. m.* bijący *Sul* 102; *g. sg. m.* bijącego XV *ex. R* XXV 243; *d. sg. m.* bijącemu *BZ* Ex 12, 23; *d. pl. m.* bijącym 1471 *MPKJ* V 95; ~ *inf.* bić 1388 *TPaw* III nr 1107, 1389 *TPaw* III nr 1411, *Gn* 173a, 1428 *ZapWarsz* nr 2816, *Błaż* 320, *BZ* Jos 8, 22, 1479 *Czrs* s. LXXXVI, 1494 *ZapWarsz* nr 1755, XV *ex. Kałuźn* 292, *Rozm* 730. 814. 833; ~ *fut. 3. sg.* będzie bić *BZ* I Par 21, 12; ~ *praet. 1. sg. m.* -m bił 1400 *KsMaz* I nr 17, 1425 *ZapWarsz* nr 125, 1429 *ZapWarsz* nr 304, 1440 *Czrs* s. LXXXII, 1445 *TymWol* 81, 1467 *PF* VIII 20, 1470 *ZapWarsz* nr 2999; -m biłem 1471 *ZapWarsz* nr 3036, 1472 *ZapWarsz* nr 3057. 3082; *f.* -m biła 1427 *ZapWarsz* nr 210. 2688; *3. sg. m.* jest bił *BZ* Gen 32, 24; bił 1388 *Leksz* I nr 320, 1399 *StPPP* VIII nr 8448, 1401 *HubeZb* 48, 1406 *KsMaz* I nr 772, 1414 *RafPocz* 17, 1420 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1422 *ZapWarsz* nr 28, 1425 *KsMaz* II nr 956. 1298. 1510, 1428 *ZapWarsz* nr 2859, 1443 *StPPP* II nr 3153, 1445 *PF* VIII 18, *BZ* Jos 8, 21. III Reg 20, 37, *Park* 403, 1472 *TymSąd* 77, 1473 *RafPocz* 23, 1482 *AGZ* XVIII 234; *f.* biła 1476 *RafPocz* 17; *3. du. m.* biłasta 1436 *R* XXIII 278; *3. pl. m.* bili 1416 *Czrs* 75, 1416 *RafPocz* 19, *BZ* II Par 29, 22, 1458 *ZapWarsz* nr 1076, 1471 *MPKJ* V 34, XV *ex. SKJ* I 145, *ca* 1500 *JA* X 383, *Rozm* 666. 699. 702. 728. 801. 819; ~ *condit. 3. sg. m.* -by bił *BZ* Ex 21. 12. II Par 35, 22; ~ *part. praet. act.* biwszy *ca* 1428 *PF* I 485; ~ *part. pass. n. sg. m.*

bit 1408 *Piek* VI 363, *Park* 402, *Rozm* 702. 729; *f.* bita 1406 *KsMaz* I nr 760, *Sul* 108, *ca* 1500 *Erz* 3; *g. sg. f.* bitej 1492 *ZapWarsz* nr 1732; *ac. sg. m.* bitego XV *p. pr. SKJ* I 301; *f.* bitą 1424 *KsMaz* II nr 835, 1452 *TymSąd* 16, 1453 *ZapWarsz* nr 935, 1493 *ZapWarsz* nr 1735; *ac. pl. f.* bite *BZ* Jer 14, 12; ~ *praes. pass. 1. sg. m.* bit jeśm *Fl* 101, 5; ~ *fut. pass. 2. du. m.* bita będzieta *BZ* Lev 19, 20.

Znaczenia: **1.** '*bić, uderzać, chłostać, caedere, pulsare, verberare*': **a.** *absolute*: Byt iesm (percussus sum, *Pul*: vderzon yesm) iaco syano y zeschlo iest sercze moie, bo iesm zapomnal giescz chleba mego *Fl* 101, 5; Iacom ya pomocznicze ne bila, kedi Smislawa bita 1406 *KsMaz* I nr 760; Przibegly na jego *gospodo i bili 1416 *RafPocz* 19; Biyandzi (*leg.* bijący, percutiens) sbytemu albo czirzpyąnczemu crzywdan ot policzka pyancz kop groschi... zaplaczicz ma *Sul* 102; Bythego, zarzuczonyego et nos portavimus eum leprosum et percussum a deo XV *p. pr. SKJ* I 301; A gdiszbi uszrzal krew na swyrz⟨ch⟩-nych prodzech (in superliminari) y na obu podwoyu, mynyecz dzwyrze domowe, a nye da byyączemu wnydz w wasze domi a uraszycz (et non sinet percussorem ingredi domos vestras et laedere) *BZ* Ex 12, 23; Czlowyek aczbi spal z zon[y]a słączenim szemyenya, geszto bi bila dzewka y takesz *slachczonka, ale wiplatə nye *viplaczono any wiszwolenim darowana: bita bədzeta oba (vapulabunt ambo), ale nyc vmrzeta *BZ* Lev 19, 20; Bith id est percussus *Park* 402; Byl id est percussit *Park* 403; Beneck byka bige *Park* 404; *Pyyączim vellentibus 1471 *MPKJ* V 95; Byyą (*war. kal.*: bygyancz) concidens (clamans et concidens se lapidibus Marc 5, 5) *MPKJ* V 120; Tako okrutnye smagaly y bily *ca* 1500 *JA* X 383; Nasz miły mistrz jęt a nam sie wielika ciężkość stała, bo nie wimy, gdzie ji nam wiedziono, ...jednośmy widzieli przez łąkę Jozef bijąc, pchając, siepając przed sie i za sie *Rozm* 694; Dziewica Marja uźrawszy swe miłe dziecię tako nędznie bijąc, chciał⟨a⟩ k niemu przystąpić *Rozm* 711; Słudzy żydowscy naśmiewają sie jemu, bijąc, plując, biczując i męcząc niemiłościwie *Rozm* 738.

b. *kogoś, coś*: Wawrzinecz ne bil Veronie 1388 *Leksz* I nr 320; O ktore razy Mikolay na *mo *szalował, tom ya yemu uczyl (*pro* uczynil) sza gego *poczotkem, kedy my kmecza mego byl 1414 *RafPocz* 17; Jaco tho swaczczą, ysze Marczin soltis ne pchnal Yacuba wosznego w ogen any go bil 1420 *BiblWarsz* 1861 III 40; Jakom ya Dzirska ne byl samoosm na drodze 1425 *ZapWarsz* nr 125; Jakom ia Sczepana ne byla w mem domu 1427 *ZapWarsz* nr 210; Jacom ya Micolaya ne bil ani gonil 1440 *Czrs* s. LXXXII; A kto bi czlowyeka byl chczącz gy zabicz (qui percusserit hominem volens occidere), szmyerczyə umrze *BZ* Ex 21, 12; Przecz wyączey trzeczey bygesz (cur... verberas) osslicza swə? *BZ* Num 22, 32; A iako y cy, gesto dobiwszy myasta zapalili ge, wyszedwszy z myasta przeczіw swym, w posrotcze nyeprzyiyaczele mayącz, poczəli ge bycz (ferire coeperunt) *BZ* Jos 8, 22; Rzekl k nyemu: Byg myə (percute me). Gensze byl gy (percussit eum) a ranyl *BZ* III Reg 20, 37; Jacom ja... nyc bil pomocznykyem, gdy Jacuba hy Pyotra byly w dobrovolney gospodze 1458 *ZapWarsz* nr 1076; Gorącza gest rzecz, gdy kogo vfaczą, a on kogo byge albo dobyya *OrtKal* 182; Gorącza rzecz yesth, gdy kogo wchwacza, a on kogo byyc albo dobywa *OrtMac* 49; Jakom ya Stachny, zony Grzegorzowey... nye byl 1467 *PF* VIII 20; Gernold pr⟨c⟩sz svego syna Pyothra... nye sbil barthnyka plathnego Jacuba s Popoua y sam s nym nyc bil 1472 *TymSąd* 77; Czsom Hannie uczynyl, tho thedi, kye slugan moyan bila[n] 1476 *RafPocz* 17; Nyc zadavalem thobye szlow zlych... any czyebye bycz vyvabyal 1479 *Czrs* s. LXXXVI; Mężowie, ktorzy ji dzierżeli, ...naśmiewali sie jemu, bijąc go (illudebant ei caedentes Luc 22, 63) *Rozm* 801; Bo ji bili ci istni, aże sie byli wszyscy smęczyli *Rozm* 819; ~ Naklonczye glowy szwoge, byancz pyerszy szwoye mowczye: Boze, bancz myloscziyw *Spow* 5; Na jego święte lice błotem miotano... rwąc za jego święte włosy, zawiązując jego święte oczy i bili poszyki (*leg.* poszyjki) *Rozm* 699; Żydowie ... związali jego święte oczy i bili jego oblicze (percutiebant faciem eius Luc 22, 64) *Rozm* 801; ~ Jacom ya nye byla bidla Falczina samowtora silə 1427 *ZapWarsz* nr 2688; Jacom ya nye byegal na Pawlow dom z ostrə bronyə ani gego dzewki chcyal bicz silə 1428 *ZapWarsz* nr 2816; Jakom ya Swanchny nye bil szamowtor szylan 1429 *ZapWarsz* nr 304; Jakom ya szamotzwarth thako dobrym jako ssąm na drodze dobrowolnyey nye byl bidla Ondrzeyewy gwalthem 1470 *ZapWarsz* nr 2999. ~ *Cf. pod* **f.**

c. *w coś*: Oczy mu zaw⟨a⟩zaly Zydowye okruthny, poszyky (*leg.* poszyjki) mu dawały, w lyczye yego byly XV *ex. SKJ* I 145; Niektorzy bili w jego święte zęby, aż sie krwią oblewał *Rozm* 666; Niektorzy w jego święte lice bili (colaphis cum ceciderunt Mat 26, 67) *Rozm* 728; Napirwej zawiązali jemu oczy...,

iże sie sromali bić albo plwać w jego święte oblicze *Rozm* 730; Jego niedobrze czcią (*rp.* czczyą, *leg.* ćcią) bijąc ji w lice *Rozm* 731; A dopiro zawiązali jego święte oczy i poczęli bić w jego świętą szyję *Rozm* 833.

d. *po czymś*: Jęli miłego Jesucrista, ...niektorzy po szyji bijąc *Rozm* 652; Wziąwszy cięte drewno i bili po szyi i po jego świętej głowie, aże wszytka opuchła *Rozm* 702; Poczęli jemu okropne policzki dawać... bijąc po jego świętej i wielebnej szyi *Rozm* 730.

e. *ku czemuś*: Spadł deszcz, przyszły potopy, vzyały (*pro* vzwyały?) wiatrowie bijąc ku onemu domu (et flaverunt venti et irruerunt in domum illam Mat 7, 27) *Rozm* 285.

f. *czymś*: Climonth ne byl Clary meczowa głowicza 1399 *StPPP* VIII nr 8448; Kaszal gest byl... motlamy gy bycz *Gn* 173a; Kiyem mo bil 1406 *KsMaz* I nr 772; Staszek kigem ne bith ot paney 1408 *Piek* VI 363; Sędza przykazał gy kiymy bycz *Błaż* 320; Ach, sluszebnyky twoge byczmy byyø (flagellis caedimur) a przesprawnye sze dzege przeczyw ludu twemu *BZ* Ex 5, 16; Sły mnych... nye dba, ysz go kygyem bygyv *De morte* w. 459; Mlothem moye pyrzszy bygyv, dusza nye szmye vynycz szygyv *SkargaPloc* w. 45; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye narodzycz... a yako baranek nyewynny na offyarą wyeszcz..., od falszywych szwyathkow oszkarzycz,... czyrnym vkoronowacz, poszyky (*leg.* poszyjki) bycz XV *ex. Kałuźn* 292; O tem, jako miły Cristus tamo iste u Annasza barzo trudno bit ciętemi drwy (*rp.* drvye) *Rozm* 702; Nasz zbawiciel... poszyjki i policzki bit jako szalony *Rozm* 729; A tego Jesusa, kiedyżci jest nieposłuszen waszego zakona, każę ji bić u słupa miotłami *Rozm* 814.

2. '*napadać, incurrere*': Iacom ia ne bil na Mar⟨czino⟩w dom szamotrzecz szilø 1400 *KsMaz* I nr 17; Na gego dom bil y begal 1401 *HubeZb* 48; Yego bracza... strzelały y bili... na mø braczø 1416 *Czrs* 75; Tszom vczinił Barthłomeieui, tom vczinił sza iego poczanthkem, kedi przisiedł na mø gospodø y bil na mø pilatikem 1422 *ZapWarsz* nr 28; Czo vczinił Iasszek Ianowy, tho za yego poczanthkem, kedi pomocznikem byl vel fuit bratu swemv, kedi nan bil vel percussit 1425 *KsMaz* II nr 956; Vczinił... za yego poczanthkem, kedi yemu na striya szekyrø byl *ib.* nr 1298; Czo vczinił Ian Staszcowi, tho za yego poczanthkem, kedi byl na yego syna *ib.* nr 1510; Czsom vczinił Andrzeowi, tho za gego poczanthkem, kedi na mego bratha pilatikem bil 1428 *Zap-Warsz* nr 2859; Luba nye zastampal Mychala any nan byl schamotrzecz szylą 1445 *PF* VIII 18; Jakom ya nye zastąpal Michal⟨a⟩ anym nam (*pro* nani?) byl schamotrzecz szylą 1445 *Tym-Wol* 81; Jakom ya przischethwschi do goszpody szamowt⟨o⟩r gwalthem dobythym myeczeem nye bilem na goscze paną pothkomorzego 1471 *ZapWarsz* nr 3036; Jakom ya sszamopyath gwalthem przischethwschi na gimyenye Bronischowo ssz ostra bronya, nye bilem na zoną gego 1472 *ZapWarsz* nr 3057; Jakom ya sszamopyath ssz *ostrza bronya, sz dospyanym sszamostrzalem nye bilem na dom Jacubow gwaltem *ib.* nr 3082; Thegom ya zabyl za yego *poczothkyem, gdy na mya ostra bronya byl 1473 *RafPocz* 23; Hrycz violenter invadiens in molendinum Gotardi secavit hostium, ...et ad molendinatorem tetigisset al. byl 1482 *AGZ* XVIII 234; Jakom go nye sbyl w domv anym nasedl na dom, alem go zbyl na vagrodzye przed svego oycza wrothy, kyedy na mya począl slovy y myeczem dobythem bycz 1494 *ZapWarsz* nr 1755.

3. '*zabijać, interficere*': Nyszadni z was nye wichocz z domu swego asz do zayutrka, bocz pan poydze byyøcz Egipskye (transibit enim dominus percutiens Aegyptios) *BZ* Ex 12, 23; Pospolne przyszczye pana gest, gdisz szedł gest nad domi synow izrahelskich w Egipczye, byyø Egipskye (percutiens Aegyptios) a domi nasze wiwoluyøcz *BZ* Ex 12, 27; A vszrzaw Iozve y wszistek Israhel, ze gest myasto dobito a dim z myasta vichadzayøczi, nawrocziwsy syø byl møze z myasta Hay (percussit viros Hai) *BZ* Jos 8, 21; Tocz mowy pan: Zwol sobye, ktore chcesz: albo trsy lyata glod... albo trsy dny myecz boszi puszczoni na zemyø smyercy a angyola boszego, gen bødze bycz po wszitkich kraioch Israhela (et angelum domini interficere in universis finibus Israel) *BZ* I Par 21, 12; Panie Iesu, ...prossą czyebye, aby thwoy krzysz wybawił mye od anyola byyaczego XV *ex. R* XXV 243; ~ '*mactare*': Grudzyen gymyecz moye: byya vyeprze szvogye ludzye *ca* 1455 *Dobr* 325; Przeto zbyły biki y wzøły kapłany krew gich y przelyały iø na oltarzv y były takesz skopi (mactaverunt etiam arietes), a tich krew na oltarzu przelyały *BZ* II Par 29, 22.

4. '*wbijać, zakładać, infigere, fundare*': O ktori jasz szałował na mø Vith, ten ja biyø daley trzech lath 1407 *Czrs* 8; Palye *byyyą pali fundantur XV *ex. R* XXV 146.

5. bić się '*walczyć, potykać się, luctari, congredi*': Długo bywszy szę sz nym, assz podał thył dyu pugnando convertit in fugam *ca* 1428

PF I 485; Gdy dwa bylasta szą byky duobus dimicantibus tauris 1436 *R* XXIII 278; Romey byl sza jako dobrj czlowek podluk jego sziku 1443 *StPPP* II nr 3153; Tu syø gest s nym bil møz aze do yutra (ecce vir luctabatur cum eo usque mane) *BZ* Gen 32, 24; Pospyeszil, abi syø byl s nym (ut dimicaret) na polyv Maggedo *BZ* II Par 35, 22; Byly schą certaverunt (filii Israel... in eodem loco, in quo prius certaverant, aciem direxerunt Jud 20, 22) 1471 *MPKJ* V 34; Miły Cristus ...rzekł: Krolowie świeccy mają sługi, ktorzy za nie biją sie, ale wy widzicie, iże za mię nijeden człowiek świecki nie bojuje *Rozm* 780; ~ '*spierać się, contendere*': Meus pater cum Alexio fratre habent rzond diuisiue, quod non debuit bicz sø ad Glandzanouo, quem frater exemit 1388 *TPaw* III nr 1107; Cum Nicolao condictacionem habui, quod in die sancti Johannis ad agrum non veniet, tunc ad ipsum nichil haberet, ne mal szø bicz 1389 *TPaw* III nr 1411.

6. a. bita droga '*via lapidibus strata*': Bytha albo vyelka drogą strata via *ca* 1500 *Erz* 3; ~ **b.** bita kopa '*kara pieniężna za pobicie, multa pro plagis illatis*': ⟨J⟩akom ya mv nye rączyl trzech grzyvyen... *gwalthowney any kopj ⟨by⟩they..., alem y raczyl na posta⟨wye⟩nye y posthavilem gy 1492 *ZapWarsz* nr 1732; ~ **c.** bita ofiara '*ofiara z zabitego zwierzęcia, victima*': A bødøly obyatowacz szszone obyati y byte obyati (si obtulerint holocautomata et victimas), nye przymø gich, bo myeczem a glodem, a morem ia ge zagvbyø *BZ* Jer 14, 12; ~ **d.** bita wina '*kara pieniężna za pobicie, multa pro plagis illatis*': Iakom ya ne szlubowal za Gana Andrzeyewi bithø winø zan zaplaczicz 1424 *KsMaz* II nr 835; Bytha vyna kmyecza (quantitas poenae pro kmethonum verberatione). Item vstawyami, ze gdi nyektorego pana duchownego albo swyeczskyego przebiwacz wsy yego drugego pana kmyeczya sbylbi, taky pan, cziy kmyecz yest sbyt, ma wskazacz panu, ktoregosch wsy przebiwacz sbyl, po ktorem tho wskazanyu panowye, cziy kmyecz sbyt, pol kopi a drugy, cziy kmyecz sbyl, druge pol kopi viczyągnan i vesmą, a taky kmyecz sbythi, acz chcze, o crzywdąn bandzye zalowal *Sul* 108; O ktorą vyna kmyeczą bithą Pyotr na myą zalowal, o thom szą ia s nim pogednal 1452 *TymSąd* 16; Jakom ja gynako nye ranczyla, jano thym obyczayem panv Woythkovi, aczby skazal sądza..., tho pol kopy za bithą wyną 1453 *ZapWarsz* nr 935; Jakom ya tho vyed⟨nal...⟩ myal dacz polthori [...] pyacz grossy Stany⟨slawovi z V⟩nyesthova poth zakla⟨dem ...⟩ kop za vyna bytha 1493 *ZapWarsz* nr 1735; ~ Prolapsus est mihi tres marcas et sexagenam percussionis al. bytha 1454 *TymSąd* 152. ~ *Cf.* **Bite.**

Cf. **Dobić, Nabić, Obić, Odbić, Pobić, Podbić, Przebić, Przybić, Rozbić, Ubić, Wbić, Wybić, Wzbić, Zabić, Zbić, Bijać, Dobijać, Odbijać, Pobijać, Podbijać, Przebijać, Przybijać, Rozbijać, Ubijać, Wbijać, Wybijać, Zabijać, Zbijać**

Bida *cf.* **Biada**

Bidło '*beleczka brony, w której są gwoździe, lignum oblongum occae, cui clavi infiguntur*': ⟨atherine... deperditum et receptum fuerat de irpica al. bydlo cum dentibus fereis 1470 *Trześn* 88; Katherina invenit bydla, sed necivi, quis recepit *ib.*

Biec '*currere*': Jakom ya Stachny... nye ył..., gdy byegla do syna swego zabytego 1467 *PF* VIII 20; Thedy pastyrzovye byegly, nathką, Josepha naleszly *De nativ* w. 73; Maria Magdalena biegła około domu naglądając i widziała jego wszytkę mękę *Rozm* 998; Niewiasty... poczęły k niej mówić: O pani Marja, ktora to nowina jest, iżeś nigdy ni niała w obyczaju, aby tako rano biegła albo *vychodzyala z domu *Rozm* 747. ~ *Cf.* **Obiec, Odbiec, Pobiec, Przebiec, Przybiec, Rozbiec się, Wbiec, Wybiec, Zabiec, Zbiec, Zbiegnąć się, Biegać, Odbiegać, Przebiegać, Przybiegać, Wybiegać, Zabiegać, Zbiegać, Obiegawać, Bieżeć, Obieżeć, Odbieżeć, P ♁ bieżeć, Przebieżeć, Przybieżeć, Rozbieżeć się, Wbieżeć, Wybieżeć, Zabieżeć, Zbieżeć.**

(Biecki) Bieczski (*o suknie*) *wyrabiany w Bieczu*: VII ulnas cum quartali pro quinque grossis byeczskego, quod pannum et debitum debuisti solvere 1465 *AGZ* XIII 475.

(Bieda) Biada 1. '*ubóstwo, nieszczęście, inopia, malum*': Pomogl vboghemv z nedostatkow albo z bady (adiuvit pauperem de inopia, *Pul*: z nędze) *Fl* 106, 41; Na dzen sostey godzini na krisz wedzon z masta, tey badi rozmaytey placala newesta *ca* 1420 *R* XXV 229; Czudzey byadi zalowanye... zalezi w syedmy vczinczech mylossyerdzya XV *med. R* XXII 240; Bog... poleczyl mv rayszkye szady, chczacz gy szbavycz wszey byady *De morte* w. 126; ~ Rozmnoszø twoyø byadø (aerumnas tuas) *BZ* Gen 3, 16; Po wszitki czasy bødzesz czirpyecz bødø (*pro* byadø, calumniam sustineas) *BZ* Deut 28, 29; Bødzes czirpyecz zawzdi byadø obczøzon søøcz po wszytki dni (sis semper calumniam sustinens et opressus cunctis diebus) *BZ* Deut 28, 33; Byadą, nandzą (*war. lub.*: byady) calamitatem (non

timebis calamitatem Job 5, 21) 1471 *MPKJ* V 60; ~ Rani czø pan byadø (egestate) *BZ* Deut 28, 22; Byadą egestate 1471 *MPKJ* V 117.

2. *cf.* **Biada**

Biednik '*biedny, inops*: Bednyk (egenus, *Pul*: stra⟨d⟩nik) *Fl* 108, 21; Pobudzayącz od zy⟨e⟩mye byednika (suscitans... inopem, *Fl*: nedostatecznego) *Pul* 112, 6.

Biedrnik *bot.* **1.** '*biedrzeniec, Pimpinella Saxifraga L.*': Bedrnyk pipinella 1471 *Rost* nr 822.

2. biedrnik koński '*Poterium Sanguisorba L.*': Bedrnyk konski yperipica 1472 *Rost* nr 824.

Biedrny '*biodrowy, coxendicis, femoris*': Zylą byedrną nervum femoris (tetigerit nervum femoris eius et obstupuerit Gen 32, 32) 1471 *MPKJ* V 12.

(Biedronka) Wiodrunka 1. *bot.* '*Ornithogalum umbellatum L.*': Wyodrunka lolium solis 1472 *Rost* nr 1276.

2. *zool.* '*kantaryda, Lytta vesicatoria L.*' :Vyodrunka cantarides 1472 *Rost* nr 354.

Biedrzan *cf.* **Wiedrzan**

Biedrzeniec, Wiedrzeniec *bot.* '*biedrzeniec, Pimpinella Saxifraga L.*': Byedrzenyecz pollium montanum 1468 *Rost* nr 4054; Byed⟨r⟩zyeny⟨e⟩cz pipinella 1478 *Rost* nr 1938; ~ Vyedrzenyecz pipinella 1419 *Rost* nr 5253; Wyedrzenecz pipinella 1437 *Rost* nr 2737; Vyedrzyenyecz pipinella 1446 *Rost* nr 3106; Vedrzenecz pimpinella XV *p. pr. PF* V 29; Wyedrzenyecz herba *ca* 1455 *JA* XIV 491; Wyedrzenecz pipinella 1472 *Rost* nr 821; Wyedrzenyecz pipinella XV *p. post. R* LIII 68; Vyedrzyenyecz pimpinellam *ca* 1500 *PF* IV 760; Vyedrzenyecz pipinella *ca* 1500 *Rost* nr 5606.

Biedzenie '*zapasy, luctatio, certamen*': V bogv (*leg.* boju) a. w byedzenyv in agone (qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet I Cor 9, 25) *MPKJ* V 127.

Biedzicz '*zapaśnik, luctator*': Zapaschnyk, byedzycz luctator 1471 *MPKJ* V 7.

Biedzić się '*pasować się, luctari*': Byedza syan luctor XV *ex. PF* V 9; S tegom szya zyuothem byedzyla, pothem yvszem wszythka mocz straczyla *De morte* w. 213; Lomil schą a. byedzyl luctabatur (ecce vir luctabatur cum eo usque mane Gen 32, 24) 1471 *MPKJ* V 12.

Bieg *formy*: *n. sg.* bieg *Sul* 21, *ca* 1500 *Erz* 3; ~ *g. sg.* biegu *Fl* 90, 6, *ca* 1428 *PF* I 480, *Sul* 21, XV *med. R* XXIV 361, XV *med. R* XXV 158. 160, XV *med. SKJ* V 265, *Rozm* 46. 180; ~ *ac. sg.* bieg XV *p. pr. R* XXII 335, *BZ* II Par 25, 8, *Dzial* 7, 1466 *R* XXII 14, 1471 *MPKJ* V 35, *Rozm* 5; ~ *i. sg.* biegiem XV *med. R* XXV 152, *BZ* II Par 21, 19, *Dzial* 7, 1466 *R* XXII 23, *Rozm* 156; ~ *l. sg.* (na) biegu *MPKJ* V 85; ~ *n. pl.* biegi XV *p. post. JA* XII 144; ~ *g. pl.* biegow XV *med. R* XXV 151; ~ *ac. pl.* biegi 1466 *R* XXII 17.

Znaczenia: **1.** '*bieg, cursus*': Exivit de utero meo giganteo cursu obrzymowym byegem XV *med. R* XXV 152; Lenyvim stąpanym byeg mudzysz pede sopito cursum moraris 1466 *R* XXII 14; L⟨e⟩czaczych coni slonecznych byegyem po gwaszd⟨n⟩em nyebye Criste..., qui luciferorum alipedum tactu stellata per eth⟨e⟩ra gubernas *ib.* 23; Byeg cursus *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Byeg passum 1471 *MPKJ* V 35; Byegi gressus XV *p. post. JA* XII 144.

2. '*koryto (rzeki), alveus, decursus, meatus*': Bądzeli plynyenye rzeki oth wlostnego byegv... odwroczono..., thedi wyącz byeeg rzecki za granicze zawzdi ma ymyaan bycz (si fluxus fluminis a proprio meatu... retrahatur, tunc etenim decursus fluminis pro. terminis semper est habendus) *Sul* 21; Gdyby rzeka moczą swą... opvszczywszy pyrwszy byeg (primevo alveo), gynszym byegyem syą obroczila (diverterit suum meatum sive defluxum), tedy ony brzegy, ktorimi pyrwey woda rzeky czekla, dzedzynam badą za granycze *Dzial* 7; Na byegv rzecznem ad oram (super omnem aquam viriditas et ad oram fluminis ante omne foenum evelletur Ecclus 40, 16) *MPKJ* V 85.

3. '*ruch, obieg ciał niebieskich, cursus, motus, meatus*': Nastaloscz nyebyeszkych byegow successio XV *med. R* XXV 151; Mądry a na wyączey then, ysz (*leg.* jiż 'który') sze na gwyasdach rosumye a z gych byegu o przyydączych rzeczach ⟨przepowiada⟩ sapiens et maxime, qui astrorum cursus sciens ex tali cursu de futuris ⟨predicit⟩ XV *med. SKJ* V 265; Przechodzy rok w ocrądze pochodzącze byegy agit celeres annus in orbe rotas 1466 *R* XXII 17; Przykazalesz ym bych dzyerzely barzy byeg vczvyrdzenya nyebyoss *Rozm* 5; Ci istni rzeczy wszytki bogu przemieniali... mieniąc, iżby to mieli od mocy albo od biegu planet niebieskich (ex motibus superiorum fieri putabant) *Rozm* 180.

4. (*o czasie*) '*upływ, decursus*': Theliko do yednego byegu roka tantum ad vnius anni decursum *ca* 1428 *PF* I 480; Dzen ku dnyv przichodzil a chwyle czasu przed syø biezali, a dwye lecye syø popelnyle swim byegem (duorum annorum expletus est circulus) *BZ* II Par 21, 19.

5. '*sposób, przebieg, modus, ratio*: Inter omnia necessaria est cognoscere cuentagium kursum byeg in omnibus, quod in omnibus est fructus et dampnum XV *p. pr. R* XXII 335; Podlug biegu przyrodzonego secundum cursum

nature XV *med. R* XXIV 361; In habitu glorie seculorum szweczkego byegu XV *med. R* XXV 158; Procz begu pospolnego sine incubitu concepisse XV *p. post. R* XXV 160; Dziewicze porodzenie przez męskiego dotknienia nade wszytki prawa przyrodzonego biegu *Rozm* 46; Cztyrzy elementa... ciało mile Jesu Crista swoim biegiem przyrodzonym tako są opłciły (humores... quattuor... Jesu sui creatoris corpus irrigantes), iż są ciału swego stworzyciela wszytki dostatki dały *Rozm* 156.

6. '*ucieczka, fuga*': Gestly mnysz, iszbi w moci wogenskey zalczalo wycyøstwo boia: przepuscy pan, abi bil przemozon od nyeprzyiacyol, bocz to ⟨boga⟩ gest wspomoci y na byeg obrocycz (dei quippe est et adiuvare et in fugam convertere) *BZ* II Par 25, 8.

7. '*najazd, incursus*': Ne *bodzesz se bacz od strachu nocznego, ...od byegu y dyabla przepoludnego (non timebis... ab incursu et daemonio meridiano, *Pul*: od naboya y dyabla poludnego) *Fl* 90, 6.

Biegać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* biegam *De morte* w. 288; *3. sg.* biega 1411 *HubeZb* 125, *Sul* 97, *De morte* w. 460; *1. pl.* biegamy 1416 *Czrs* 151; ~ *imper. 2. sg.* biegaj *BZ* I Reg 20, 36; *2. pl.* biegajcie *De nativ* w. 64; ~ *part. praes. act. adv.* biegaję 1396 *HubeZb* 27; biegając *Sul* 60; ~ *adi.* biegając *Rozm* 739; *n. sg. m.* (nocno) biegający 1451 *R* XXII 41; *g. sg. m.* biegającego *BZ* IV Reg 11, 13; *f.* biegającej *BZ* Nah 2, 4; *ac. sg. m.* biegającego *Sul* 60; ~ *inf.* biegać *De morte* w. 455. 463, 1471 *MPKJ* V 38; ~ *fut. 2. pl.* będziecie biegać XV *p. post. Kałużn* 287, *3. pl.* będą biegać *BZ* Gen 49, 22, 1471 *MPKJ* V 72; ~ *praet. 1. sg. m.* biegał jeśm *Fl* 58, 4; -m biegał 1403 *KsMaz* I nr 366a, 1413 *KsMaz* I nr 2109, 1438 *Czrs* s. LXXXII, 1444 *ZapWarsz* nr 579; *f.* biegałam *Rozm* 747; - m biegała 1435 *KsMaz* III nr 1413; *3. sg. m.* biegał 1401 *HubeZb* 48, 1403 *HubeZb* 110, 1406 *HubeZb* 84, 1406 *KsMaz* I nr 761, 1407 *HubeZb* 87. 88, 1408 *HubeZb* 123, 1427 *KsMaz* II nr 2749, 1428 *ZapWarsz* nr 2789. 2816, 1449 *TymWol* 28; *f.* biegała *BZ* Tob 10, 7; *3. pl. m.* biegali 1450 *StPPP* II nr 3412; *neutr.* biegały 1476 *AGZ* XVIII 124; ~ *condit. 3. sg. m.* biegałby 1466 *R* XXII 14.

Znaczenia: **1.** '*biec, currere*': Przez lichoti begal iesm (*Pul*: byezal iesm) y chodzil (sine iniquitate cucurri et direxi) *Fl* 58, 4; Byegay, przinaszay my strzali (vade et affer mihi sagittas) *BZ* I Reg 20, 36; Vsliszawszi Atalya glos lyvda byegaiøcego..., vzrzala krolya (audivit autem Athalia vocem populi currentis..., vidit regem) *BZ* IV Reg 11, 13; Wez⟨rz⟩enye gich iako lampi, iako lis⟨ka⟩wyce *byegaiøcey naprzeki (aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia) *BZ* Nah 2, 4; Y thi schamy thamo byegacz mogv pervie sunt (petras, quae solis ibicibus perviae sunt I Reg 24, 3) 1471 *MPKJ* V 38; Bandą byegacz circuibunt (circuibunt in platea plangentes Eccles 12, 5) *MPKJ* V 72; ~ *czegoś*: Idę i biegałam miasta i ulic szukajęcy tego, ktorego miłuje dusza moja *Rozm* 747; ~ *do czegoś*: Pastyrzovye szyą wyeszyelczye a do Bethleem byegaycze *De nativ* w. 64; ~ *za kimś*: Iacom ya Pawla ne gonila szamopøta ani moy szøcz begal za nim szamostrzalem (*leg.* z samostrzałem) 1406 *KsMaz* I nr 761; A wszdy za nyem byegacz mvszv, asz sz nyego vypadza duszą *De morte* w. 463; ~ *po czymś*: Czorky bødø byegacz po muru (filiae discurrent super murum) *BZ* Gen 49, 22; Wokol po wszech drogach byegala (circuibat vias omnes) *BZ* Tob 10, 7; Dziewica błogosławiona... słyszała tęten żydowski mistrzow... biegając po sieni *Rozm* 739; ~ piechotą biegać: Kyedy mnych na konyv szkacze, nyc veszrzalby na nalepsze kolacze..., gdy pyechothv gymyc byegacz, mvsza mv naprzoth zabyegacz *De morte* w. 455; ~ biegać z pogonią '*ścigać*': Wszythky, czo na ostre gonyv, byegam sza nymy s pogonyv *De morte* w. 288; ~ zawód biegać '*ścigać się*': Sly mnych... nye dba, ysz go kygyem bygyv, zavoth byega sz krzyw szygyv *De morte* w. 460; ~ *dubium*: Potrasz mlinarza s mlina ne vhygnal, sza gegosz Climek røczil, nisz czo bega sza rana y vynami 1411 *HubeZb* 125.

2. '*krążyć, obracać się, rotari*': Lodzye mlynne, na kthorych kola byegaly naves molendini, in quibus rote currebant 1476 *AGZ* XVIII 124.

3. '*uciekać, fugere*': Chwal skaszil mi kon... begayø sz lupem 1396 *HubeZb* 27; Idem homo (*sc.* kmeto) recognovit, cum quibus aufugit al. byegal: cum scrophis et gallinis et ceteris 1449 *TymWol* 28; Wogewoda tego tho begayączego chowacz moze (palatinus vero ipsum profugum servare poterit) *Sul* 60; Paknyąlyby... vczekayącz alybo byegayąc z zyemyenynom szkody czynyl (si vero... fugiendo nocumenta terrigenis intulerit), *tegy gymyenye gego nyervszayącze komorze naszey... ma przyłączono bycz *Sul* 60; Cząstokrocz... gwalt w odeymanyu tego tho czlowyeka, ktorisz byega, vczinilibi (saepius... violentiam in defendendo dictum profugum perpetraverint) *Sul* 97; Bandzyeczye byegacz, gdy wasz nykth bandze gonycz (fugietis nemine persequente Lev 26. 17) XV *p. post. Kałużn* 287.

4. biegać (od) prawa '*uciekać przed odpowiedzialnością sądową, a iure recedere*': Iaco czso Mikolaya Potrasz pobral, to gy pobral, esze od nego, od chøszbi y od prawa begal a v nego licze ('corpus delicti') *zastanø 1407 *HubeZb* 87; Czsom v nego bral, tom bral, esze od prawa begal y tego odbegl 1408 *HubeZb* 123; Maluski, czso yest Pyotrow ogrod pooral, to yest vczinil do røkoyemstwa, a Potr od praua begal *ib.*; Nobis datus est terminus hodie, nos respicimus terminum et volumus hodie lucrari et nihilominus a jure non recedimus vlg. prawa ne begamy 1416 *Czrs* 151.

5. '*napadać, robić najazd, incurrere, impetum facere*': Na gego dom bil y begal 1401 *HubeZb* 48; Przibek tego roku ne begal na Janow dom ani iego zene zadal dw (*leg.* dwu) ranu sinu 1403 *HubeZb* 110; Iacom ya ne begal na Stascow dom s golim meczem 1403 *KsMaz* I nr 366a; Yakom ya do Adamowa gumpna ne begal anim mu parobka zbil 1413 *KsMaz* I nr 2109; Conciues fecerunt... violenciam..., cucurerunt al. byegaly eycientes de se subbas et pallios 1450 *StPPP* II nr 3412; Jaco ya tho wem, eze Falek nye byegal na Pawlow dom z ostrø bronyø ani gego dzewki chcyal bicz silø 1428 *ZapWarsz* nr 2816; ~ biegać gwałtem, siłą: Iaco Stanislaw samotrzecznaczcze s tako dobrimi iaco sam na Andrzeow dom gwaltem ne begal ani gemu rani dal, ani domu lomil 1407 *HubeZb* 88; Jacom ya na Hanczyn dom ne begal gwaltem 1438 *Czrs* s. LXXXII; ~ Bogusław ne begal szilø, moczø na Micolayow dom 1406 *HubeZb* 84; Pauel nye byegal na Rosboyowø gospodø samopyanth silø 1427 *KsMaz* II nr 2749; Jaco ya tho wem, eze Climek nye byegal na Jacuszowø gospodø z ostrø bronyø silø 1428 *ZapWarsz* nr 2789; Iakom ya nye byegala na Swyanchnan, na iey dom samoschosta szilan 1435 *KsMaz* III nr 1413; Jacom ya ne byegal na Annyn dom szamowtor sylą 1444 *ZapWarsz* nr 579.

Biegun 1. '*goniec, cursor*': Pospyeszily syø byegunowye z lysti (perrexeruntque cursores cum epistolis) *BZ* II Par 30, 6; Byezely røcze byegunowye, myasto od myasta (cursores pergebant velociter de civitate in civitatem) *BZ* II Par 30, 10; Czyekącz (*leg.* ciekacz), byegvn cursor *ca* 1500 *Erz* 3.

2. '*włóczęga, homo vagus*': Byegvn pedivagus *ca* 1500 *Erz* 3.

3. '*odstępca, profugus, apostata*': Byegvn (*var. lub.*: pobyegly) a. nyevstaviczny apostata (homo apostata, vir inutilis graditur ore perverso Prov 6, 12) 1471 *MPKJ* V 67.

Biel, Bil *formy*: *n. sg.* biel 1427 *MonIur* V 82, 1431 *MonIur* VI 60, *BZ* Ex 9, 32, *Park* 401, 1472 *Rost* nr 33. 472; ~ *g. sg.* bieli *BZ* Lev 23, 17. 24, 5. Num 15, 9. 28, 20; bili *BZ* Num 15, 4. 6. 28, 5; ~ *ac. sg.* biel 1426 *MonIur* V 40, 1428 *MonIur* V 91, *BZ* Lev 9, 4, 1471 *MPKJ* V 98, *MPKJ* VI 10, 1496 *LubPodk* 120; ~ *i. sg.* bielą 1496 *LubPodk* 119. 120; ~ *l. sg.* (w) bieli XV *in. R* XXIV 65, 1432 *MonIur* VI 73; ~ *n. a. ac. pl.* biele 1446 *Rost* nr 2949.

Znaczenia: **1.** '*mąka pszenna, farina triticea, simila*': Pszenycza a byel nye gest zabyta (triticum autem et far non sunt laesa) *BZ* Ex 9, 32; Byel olegem pokropyonø (similam conspersam oleo) offyeruyczye *BZ* Lev 9, 4; Bødzecze offyerowacz... obyatø bogv... chlebi pirwych urod dwa ze dwv dzesyøtkv byeli (similae) quaszenye *BZ* Lev 23, 17; Weszmyesz byely (similam) a warzisz z nyey dwanascze chlebow *BZ* Lev 24, 5; Ktoskoli zabilbi, offyervge bili (similae) dzesyøtø czøstkø *BZ* Num 15, 4; Bødze taka offyera z bily, ze dwv dzesyøtkv (erit sacrificium similae duarum decimarum) *ib.* 15, 6; Ale gdisz z wolow vczinisz offyerø..., panv... dasz na kaszdem wole beli (similae) trzi dzesyøtki *pokroponye olegem *ib.* 15, 9; Offyervycze... dzeszøtø czøscz effy bili (similae), gesz to iest pok⟨r⟩opyona oleem *ib.* 28, 5; Offyerø kaszdø s byeli (ex simila) *ib.* 28, 20.

2. '*bil, tłuszcz niesolony, lardum*': Saciatus hoc ex adipe bely tritico XV *in. R* XXIV 65; Byele bulctas 1446 *Rost* nr 2949; Thuk a. byel adipem (mulieres conspergunt adipem Jer 7, 18) 1471 *MPKJ* V 98; Byel, tuk adipem (tulit ergo Daniel picem et adipem et pilos Dan 14, 26) *MPKJ* V 110; Beel, polecz slonini albugium, lardum 1472 *Rost* nr 472.

3. '*błoto, bagno, palus*': Paludinem dictam byel 1426 *MonIur* V 40; Byel paludinem dictum 1428 *MonIur* V 91; Tangendo paludinem vgl. zagimayacz byeli 1428 *MonIur* V 93; Riwlus incidit in paludines al. w bely 1432 *MonIur* VI 73; ~ *zapewne w tym samym znaczeniu*: Octo mansos... in vertice Maslowa byel sitos 1427 *MonIur* V 82; Cum parte borre, incipiendo a byel usque ad torrentem dictum Crzinowloska 1431 *MonIur* VI 60; Penes locum dictum... al. nath byelą dicta poroszle 1496 *LubPodk* 119; Super byel al. nad byelyą al. dicta poroszle *ib.* 120.

4. '*bielidło, skwara ołowiana, cerussa*': Byel cerusa 1472 *Rost* nr 33.

5. *dubium*: Omnes eciam vocales modo longantur modo patulo breviantur. Ex quarum longacione et breviacione diversus consurgit sensus

diccionum. Exemplum... de e sicut beel, bel *Park* 401.

Biela *bot.* '*lulek, Hyoscyamus niger L.*': Byela iusqiamus 1437 *Rost* nr 11216.

Bieleć '*candere*': *Bileye candet 1466 *R* XXII 13.

Bieleń *cf.* **Bieluń**

Bielica '*wiewiórka, futerko z wiewiórki, sciurus, pellis e sciuro detracta*': Violenter de domo recepit... *sati suptilia cunc, vulpinorum, belycze 1441 *AGZ* XI 183; Ya nyc myal szwych pyenadzy, gedno kopą, wszyaleszm Warsza (*leg.* u Warsza), podzwygnalem albo (*pro* albo podzwygnalem)... yedna y dwadzeszcya grzywyen, a od gednego czlowyeka trzystha byelycz y stho zageczych szkorek (300 werkis eychorner vnd 100 hesens) *OrtKal* 139; Wszyąlem... od gyednego czlowyeka CCC byelycz y stho zayączych szkorek *OrtMac* 47.

Bielić *cf.* **Biel 5., Ubielić, Pobielać**

Bielidło 1. '*lug, saletra, nitrum*': Byekdlem (*pro* byelidlem) nitro (si laveris te nitro, ...maculata es in iniquitate tua coram me Jer 2, 22) *MPKJ* V 97.

2. '*biel, skwara ołowiana, cerussa*': Byelydło cerusa 1472 *Rost* nr 32.

3. *bot.* '*storczyk, Platanthera bifolia Rich.*': Byelidlo bifolium 1472 *Rost* nr 1280.

Bielik *bot.* '*Eriophorum vaginatum L.*': Byelik gramen 1472 *Rost* nr 882.

Bielizna '*futerko z wiewiórki, pellis e sciuro detracta*': Pro subduccione tunice purpuree... propriis pellibus dictis belyszny 1395 *MMAe* XV 219; Palium nigri coloris vario subductum pellicio vlg. belysnamy 1414 *AKPr* X 431; Item palium subductum vlg. podsythy belysznamy 1438 *TymWol* 54; Pallium subductum byelisznami 1462 *StPPP* II nr 3685.

Bieliznowy '*z wiewiórek, e pellibus sciurorum factus*': Jako mne Micolay ranczyl sukną byelysnową yako dzesancz kop 1425 *ZapWarsz* nr 145a; Duo pellicea al. byelysnowa 1475 *StPPP* II nr 4135; Debet dare... peliceam de cusinis al. byelysnovy 1495 *AGZ* XVII 312; Schubka byeliznowa superducta nigro cyndalino 1495 *RocznKrak* XVI 63.

Bielmo '*bielmo, biaława plamka na rogówce oka, albugo oculi*': Belmo 1434 *PF* V 32; Glaucoma... malum in oculo vel nebula et caligo vel obscuritas oculorum vlg. byelmo 1450 *RpKapKr*; Byelmo mayøczi na oczv (albuginem habens in oculo) *BZ* Lev 21, 20; Seszlo byelmo z gego oczu (coepit albugo ex oculis eius ... egredi) *BZ* Tob 11, 14; Equus wrony habens in oculo byelmo dextro 1474 *GórsJaz* 273; Contra belmo equi XV *p. post. R* LIII 63.

Bielmowy *cf.* **Ziele**

Bielon *cf.* **Bieluń**

Bielony *cf.* **Olej**

Bieltram *cf.* **Bertram**

Bieluj *cf.* **Bieluń**

Bielun *cf.* **Bieluń**

Bieluń, Bieleń, Bielon, Bieluj, Bielun *bot.* '*lulek, Hyoscyamus niger L.*': Byelon cassilago 1419 *Rost* nr 5292; Byelon canicularis *ib.* nr 5307; Byelon iusquiamus 1437 *Rost* nr 2655; Byelon iusquiamus 1446 *Rost* nr 2983; De herbis... byelon *ca* 1455 *JA* XIV 491; Byelon yusquiamus 1464 *Rost* nr 4818; Byelon asanius *ca* 1465 *Rost* nr 3792; Byelon *yusquaminus *ib.* nr 3937; Byelon *iusquamum 1472 *Rost* nr 1055; Byelon iusquiamus 1481 *Rost* nr 4991; Byelyon iusquiamus 1484 *Rost* nr 6112; Byelon *ivsqmanus 1491 *Rost* nr 11014; Byelon jusquiamus XV *p. post. R* LIII 66; Byelon jusquiamus; scheley, byelon stolopendia *ca* 1500 *Erz* 3; Byelon jusquiamum *ca* 1500 *Rost* nr 5592; ~ Byelen iusquianus 1460 *Rost* nr 3601; Byelyn iusquianum *ca* 1500 *Rost* nr 5465; Byelwy iusquiamus 1484 *Rost* nr 6113. ~ *cf.* **Bleń.**

Bicly *cf.* **Biały**

Bienduga *cf.* **Binduga**

(Bierać) Birać (*o pokarmie*) '*spożywać, sumere* (*cibum*)': Ienzesz pospolu se mnø slotke byral karmye (dulces capiebas cibos, *Fl*: brał ies karme) *Pul* 54, 15.

Bierco *cf.* **Barczce**

Biermo *cf.* **Bierwno**

Bierne *cf.* **Biernia**

Biernia '*danina, pobór, tributum, exactio*': A dacionibus seu solucionibus generalis collecte, que vulgo berna dicitur 1327 *CodSil* XXII 11; Omnes proventus, qui proveniunt in toto regno Poloniae, qui vlg. nuncupa⟨n⟩tur berne (*ca* 1364) *StPPP* I 226; In omnibus et singulis nostris solucionibus subnotatis, videlicet... in berna (*var.*: perna) (1397) *CodSil* I 61; Nyszadney byernye any ktorich poplatkow od nych pozødaly (nullum tributum neque ulla alia indictio irrogetur) *BZ* II Esdr 8, 25; ~ *z fleksją łacińską*: Aut vexacionibus, bernis, exactionibus 1306 *MMAe* I 147; Collectas, contribuciones, exacciones, bernas et qualescumque soluciones 1343 *CodSil* II 148.

Biertram *cf.* **Bertram**

(Bierwienica) Birwienica, Birzwienica '*beczułka, doliolum*': Pulveres in duobus vasis al. w *byrzuyevyczach 1494 *GórsArt* 218; Vasa tela al. zypow byrzvyenicze siue beczulky et in

linterio al. w koricze tela ad existimationem duarum capeciarum et brzechew ad existimationem unius beczułka al. byrvyenicza *ib.*; In spyzarnya byrvyenicza pulverum pixidarum, in alia byrzvyenicza pulveres eadem ad existimationem unius olle vasis vini *ib.* 219; Item tele due byrzvyenycze, una plena, alia non plena modicum *ib.*

(Bierwno) Biermo, Birwno, Birzmno, Birzmo, Birzwno, Wirzwno *formy*: *n. sg.* birwno *ca* 1455 *JA* XIV 495; birzmno *ca* 1500 *Erz* 3; birzmo *Rozm* 282; wirzwno 1399 *StPPP* VIII nr 9385; ~ *g. sg.* bierma *Rozm* 282; ~ *ac. sg.* birzmo *ca* 1500 *R* XLVII 354, *Rozm* 282; ~ *n. pl.* birzwna 1402 *StPPP* II nr 851; ~ *g. pl.* birzwien 1402 *KsMaz* I nr 134, 1417 *AKPr* VIIIa 141; ~ *ac. pl.* birbna 1474 *ZapWarsz* nr 1436; birzmna *MPKJ* V 42; birzwna 1391 *HubeZb* 63, 1393 *TPaw* III nr 2837; mirmna 1471 *MPKJ* V 42; ~ *i. pl.* birzwny XV *p. pr. R* XVI 345.

Znaczenie: '*belka, tram, drzewo, trabs, tignum*': Co widzisz proszek w oce brata twego, a bierma, ktore w twem oce jest, nie widzisz (trabem in oculo tuo non vides Mat 7, 3)? *Rozm* 282; ~ Thy ... vyranbylesch *byrbna y do dworu thwego do Kyelpini wyozl 1474 *ZapWarsz* nr 1436; ~ Byrwno trabes *ca* 1455 *JA* XIV 495; ~ Byrzmna a. trami (*war. kal.*: *myrmna) trabes (trabes autem posuit in domo per circuitum forinsecus III Reg 6, 6) *MPKJ* V 42; Byrzmno trabs *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Birzmo trabes *ca* 1500 *R* XLVII 354; Niechać wyjmę proch z oka twego, a ono w t⟨w⟩em oce birzmo (et ecce trabs est in oculo tuo Mat 7, 4)... Wyrzuci pirwej birzmo s twego oka (eice primum trabem de oculo tuo Mat 7, 5) *Rozm* 282; ~ Kedim birzwna rambil na tey dzedzinc, nc bil Wlodek tedy w dzerzeny 1391 *HubeZb* 63; Pro... arboribus birzwna 1393 *TPaw* III nr 2837; Iacom ia Pawlininich birzwen ne poszekl 1402 *KsMaz* I nr 134; Trabes al. birzwna 1402 *StPPP* II nr 851; Iacussius... cum Nicolao... quia sibi violenter interdicere voluisset scindi ligna al. birzven et przeczesi ad edificandum 1417 *AKPr* VIIIa 141; Birzwna... trabem XV *in. R* XXIV 74; *Byszvny moszyądzevymy trabibus aenis XV *p. pr. R* XVI 345; ~ Pro trabe dicto virzwno 1399 *StPPP* VIII nr 9385; ~ *dubia*: O cthori *brziswną Pyotr na mya ⟨zalowal⟩ thich ya jamv nye pobral 1438 *ZapWarsz* nr 867; Yakom ya nye virzabyl *brzisznyey szamotrecz w *gaw Pyotrovym *gwanthem anym gothovich *brziszney pobral, anim s thich *brziszney sthodolj sbudoval 1470 *ZapWarsz* nr 1334.

(Bierzmowanie) Birzwnowanie, Birzwowanie '*confirmatio*': Byrzwnowanu in confirmacione 1448 *R* XXIV 354; Byrzwowanye confirmacio XV *med. Zab* 514.

Bies '*diabolus*': Est quasi byesz *ca* 1500 *R* XLVII 368.

(Biesagi) Bisagi, Bisahy '*wór do przewieszania na piersi i na plecy, torby z obu stron siodła, bissaccium*': Kmeto de Tarnawa querulavit... Tu michi capucium furatus es bissagy et iterum aliud capucium 1441 *AGZ* XI 182; ~ Pro furticinio videlicet equo byszahi, in quibus barwicza et palmares, calige, calcei, cyrotece, frenc fuerunt 1439 *AGZ* XII 74.

Biesiada '*zebranie towarzyskie, convivium*': Czugyesz szye, yzesz szye vpyl, waruy szye byesszyadi (sentis vinum, fuge consortium) XV *p. post. R* I s. XLV; Isti, qui po byesyadach obloquentes XV *ex. Zab* 536.

Biesów *cf.* **Gówno**

Bieżeć *formy*: *praes. ind. 2. sg.* bieżysz XV *ex. PF* III 178; *3. sg.* bieży *Fl* i *Pul* 147, 4, 1426 *MPKJ* II 304, *Aleksy* w. 206, *BZ* Num 16, 47. I Par 19, 15, *MW* 133 b, *Satyra* w. 20. *Rozm* 233; *3. pl.* bieżą *Gn* 1 a, *BZ* Deut 33, 26, *Rozm* 660; ~ *imper. 2. sg.* bieży *BZ* Num 16, 46; bież *BZ* I Reg 20, 38; *2. pl.* bieżycie 1449 *R* XXV 164; bieżcie XV *med. SKJ* I 63; ~ *part. praes. act. adv.* bieżąc *Fl* i *Pul* 54, 7; ~ *adi.* bieżąc 1422 *TPaw* VII 268; *g. sg. f.* bieżącej *Sul* 107; *ac. sg. m.* bieżącego *OrtMac* 114, *Rozm* 426; *neutr.* bieżące *BZ* Ex 9, 23; *g. pl. m.* bieżących *BZ* II Par 23, 12; *neutr.* bieżących *Sul* 109; *l. pl. m.* (o) bieżących *Sul* 54; ~ *inf.* bieżeć *Sul* 36. 54. 65; ~ *praet. 1. sg. m.* bieżałjeśm *Fl* i *Pul* 61, 4. 118, 32, *Pul* 58, 4; bieżałem *MW* 8 a; *2. sg. m.* bieżał jeś *Fl* i *Pul* 49, 19; *3. sg. m.* bieżał 1399 *Leksz* II nr 1377, 1401 *HubeZb* 47, 1405 *Piek* VI 277, 1418—23 *RocznHist* XV 56, 1424 *Przyb* 6, XV *in. Cyz-Płoc, BZ* Gen 18, 7. I Reg 20, 37. 21, 10. Tob 6, 1. 11, 9, *Rozm* 93. 160. 510. 553; *f.* bieżała 1405 *HubeZb* 112, *BZ* Gen 24, 20; *3. pl. m.* bieżeli 1403 *Piek* VI 173, 1424 *Przyb* 6, *BZ* Jos 8, 15. II Par 30, 10, 1466 *R* XXV 139, XV *ex. MPKJ* II 320, XV *ex. SKJ* I 144; bieżali XV *ex. JA* XV 537; *f.* bieżały *BZ* II Par 21, 19; ~ *condit. 1. sg. f.* -bych bieżała *Rozm* 695; *3. sg. m.* -by bieżał 1424 *Przyb* 6, *BZ* Num 35, 24; *1. pl. m.* bychom bieżeli *BZ* Jos 8, 6; ~ *part. praet. act.* bieżaw 1411 *HubeZb* 54; bieżawszy *BZ* Gen 24, 28. Jos 7, 22, *Rozm* 125. 759.

Znaczenia: **1. a.** '*biec, currere*': Dzewka byeszawszy (cucurrit... puella) y powye-

dzala *BZ* Gen 24, 28; Pan dal... blyzkanye byeszøcze discurrentia fulgura) na szemyø *BZ* Ex 9, 23; Wyelebnosczø gego byezø obloczi (discurrunt nubes) *BZ* Deut 33, 26; Byesz richlo (festina velociter) *BZ* I Reg 20, 38; Vsliszala Atalya... glos byezøcich (audisset Athalia vocem... currentium) *BZ* II Par 23, 12; Bez zloszczy byezal iesm (*Fl*: begal iesm) y chodzyl (sine iniquitate cucurri et direxi) *Pul* 58, 4; Kady tak prathko biezysz quo tu nunc properas, quo tam celeri gradu tendis? XV *ex. PF* III 178; Byezawschy ony y skarzyly Yozephovy y Marye *Rozm* 125; Marja... rzekła: ...Wicie li ...gdzie ji wiedli..., iżbych ale bieżała i uźrała ji umirając *Rozm* 695; Judasz... pokutą przywiedzion... bieżawszy i przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *Rozm* 759; ~ *do czegoś*: To gdisz vcini Aaron y byezi do posrzotka lvda (cucurrisset ad mediam multitudinem) ..., offyervge kadzidlo *BZ* Num 16, 47; Przeto poslaw Jozve slvgy, gis to byezawszy do gego stanv (qui currentes ad tabernaculum illius), naleszli wszistko skrite *BZ* Jos 7, 22; Namyszlem potraczy klyny, byezy do chrosta po gyny *Satyra* w. 20; Jesusza... gdy Zydowye gyely..., pądem wyelkym byeszely (*JA* XV 537: byeszaly) do myastha szwyethego XV *ex. SKJ* I 144; Afrodosjusz... pochwaciwszy sie natychmiast bieżał do kościoła (et exurgens festinatus templum introivit) i najdzie swoje bogi wszytkie złamany *Rozm* 93; Ods<z>edwszy tajemnie od miłego Jesucrista i bieżał do Żydow *Rozm* 510; ~ *z czegoś*: Vidzal Dzerskowy szwynye byeszandz s Adamowo (*pro* Adamowa) zitha 1422 *TPaw* VII 268; ~ *ku, przeciw komuś, czemuś*: Sam byeszal ku stadu (ad armentum cucurrit) *BZ* Gen 18, 7; A wilawszy wodø w slub ('żłób') y byeszala zasszyø ku studnyczi (recurrit ad puteum) *BZ* Gen 24, 20; Byezi richlo kv lvdv a prosi (pergens cito ad populum, ut roges) *BZ* Num 16, 46; Y byeszely thv szlvdzy przeczyw gemv wzyawyayącz mv sdrowye szyna XV *ex. MPKJ* II 320; Najemnik, ktory nie jest pastyrz, ktoregoż owce nie są własne, uźrzawszy wilka k sobie bieżącego i uciekł (mercenarius... vidit lupum venientem... et fugit Jo 10, 12) *Rozm* 426; ~ *na coś*: Byeszal pacholek na to myasto (venit itaque puer ad locum iaculi) *BZ* I Reg 20, 37; Psek Thobyaszow, gen bil s nyma na drogø byezal (tunc praecucurrit canis, qui simul fuerat in via), ten... przibyegl *BZ* Tob 11, 9; Ut turbe irruerent na welny byezeli in eum 1466 *R* XXV 139; ~ *po kogoś*: Judasz... bieżał po włodyki albo po sługi biskupie *Rozm* 553; ~ *po czymś*: Po fszythkemv krolefstw (*leg.* krolewstwu) posly beszø *Gn* 1a; Jozve y wszistka wyelikosez israhelska porvszili syø z myasta, iakoby przestraszeni byezeli po drodze na pvszczø (fugientes per solitudinis viam) *BZ* Jos 8, 15; Byezely røcze byegunowye, myasto od myasta, po zemy Efraymowye a Manasowye (cursores pergebant velociter de civitate in civitatem per terram Ephraim et Manasse) az do zemye Zabulonowye *BZ* II Par 30, 10; ~ *w czymś*: Beszal iesm w lacznoszczy picza (cucurri in siti) *Fl* 61, 4, *sim. Pul*; ~ *z kimś*: Gdi ies widzal zlodzeia, beszal ies s nim (si videbis furem, currebas cum eo) *Fl* 49, 19, *sim. Pul*; ~ *za kimś, czymś*: Kyedy pan Barthoss byezal za pogonem, ...tedy nyc slal do domu pana Gylowa, aby byezal za nyeprzyaczelmy 1424 *Przyb* 6; Psek byezal gego za nym (canis secutus est eum) *BZ* Tob 6, 1; Ociec tego istnego dziecięcia bieżał z daleka za lwem krzycząc (pater a longe sequens eiulavit) *Rozm* 160.

b. '*postępować, agere*': Drogø kazny twoych bes[l]zal gesm (viam mandatorum tuorum cucurri, *MW* 8a: droga przikazanya twego biezalem), gdy roszyrzyl ges serce moge *Fl* 118, 32, *sim. Pul*; Tako vstawycznye byesece (*R* XXV 164: byezycze), bysece pochwaczyly vyeczną odplatą (nescitis, quod ii, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? Sic currite, ut comprehendatis I Cor 9, 24) XV *med. SKJ* I 63.

c. '*rozchodzić się, divulgari*': Rychlo beszy molwa gego (velociter currit sermo eius) *Fl* 147, 4, *sim. Pul, MW* 133b; V Ewfamyą<na>cz leszy, o gymsze tha phala byeszy *Aleksy* w. 206.

d. *dubium*: '*burzyć się, falować, fluctuare*': *Byerzanczcy fluctuantem id est inundantem (et tamquam navis, quae pertransit fluctuantem aquam; cuius, cum praeterierit, non est vestigium invenire Sap 5, 10) 1471 *MPKJ* V 75.

e. (*o czasie*) '*upływać, currere, labi*': Yąnthym przes Thatari y dlya gych *nyyaney chczemi byezzecz dawnosez (captivis per Tartaros nullam volumus currere praescriptionem) *Sul* 36; O leczech byeszączych w dawnoszy *Sul* 54; Alye prze krzechkosez przyrodzenya wdowam szesez lath w dawnosez dany bączcze, a nyewyastham mązathim... dzeszącz lath byezecz mayą w dawnosez gim (decem anni currant in praescriptione) *ib.*; Dzedzyny... zastawyone po przemynyenyv thych lath, yesz chczemy byezecz (quos volumus currere) oth latha narodzenya bozego tyszącz trzysta y cztirdzeszy szodmego..., przy tych, kthorim szą prze-

dany..., na wycky ostaną *Sul* 65; Glowąn zabythego do czassu dwudzyestu lyath ot dnya mąnzoboystwa vstavyeznye byezanczich (a die commissi homicidii se continue sequentium) ...myecz bąndąn zalowacz... mocz *Sul* 109; Dzen ku dnyv przichodzil a chwyle czasu przed syo byezali (dici succederet dies et temporum spatia volverentur) *BZ* II Par 21, 19.

f. '*ciągnąć się, rozciągać się, tendere, patere*': Droga besszy oth suchego brodv do szkarzischowskego brodu 1426 *MPKJ* II 304; Usłyszał, iże... sława o nim... po *wszytkim Syrii, takiem krolewstwie, ktore bieży od rzeki E⟨u⟩frates aże do wielikiego morza *Rozm* 233.

g. (*o monecie*) '*być w obiegu, currere*': Ta tho gymyenya... mayąn biez... gothowimy pyenyądzmy moneti w zyemy pospoliczye byezanczey okupyona i zaplaczona (ipsa bona... componentur... paratis pecuniis monetae communiter in terra... currentis redimantur et solvantur) *Sul* 107.

h. (*o rozprawie*) '*odbywać się, agere*': Myedzi wrogem y blisznim krewnim sød by byezal (inter percussorem et propinquum sanguinis quaestio ventilata) *BZ* Num 35, 24.

2. '*uciec, fugere*': Oddalil iesm se *beszocz (elongavi fugiens) *Fl* 54, 7, *sim. Pul*; Bødø mnyecz, bichom byezeli (putabunt enim nos fugere) *BZ* Jos 8, 6; Vzrzawszi, ysze byezi Syrski, takesz y ony pobyeszely (videntes, quod fugisset Syrus, ipsi quoque fugerunt) *BZ* I Par 19, 15; Zaluyą na thego zlodzyeya, ysz on... ukradl my thy rzeczy, a ya yego naszladowal asz w yego goszpodarza dom... y tego byazaczego za gorącza yął *OrtMac* 114; ~ Wronina od Scepana bezala precz za noczno rzeczø, a Scepan yeg nygdy ne kazal precz 1405 *HubeZb* 112; Piecz (*Vrtel* 216: precz) beszal Wrban XV *in. CyzPloc*; Byeszal przed Saulem precz (fugit... a facie Saul) *BZ* I Reg 21, 10; Zwolenicy uciekają, znani i przyjaciele precz bieżą *Rozm* 660.

3. '*napaść, zrobić najazd, incurrere, invadere, ingredi*': Y⟨a⟩co Staszek beszal na Micolagow dom, czo vczinil, tho vcinil sza gego poczøntkem 1401 *HubeZb* 47; Yan ne beszal se dwema bratoma i s kmeczem w Dzerszczin dom 1405 *Pick* VI 277; Czso wczinil Sdzeslaw..., to wczinil za gego poczøtkem, issz mv pirwey rani dal besaw na gego dzedzine 1411 *HubeZb* 54; Yako Stanislaw byeszal na Sandzywogewą plosu (*leg.* płosę) y ranil mu paro[m]bky 1418—23 *RocznHist* XV 56; Nyeprzyaczele by⟨e⟩zely w zemją oscodzydz zemyą 1424 *Przyb* 6; ~ Boguphal beszal swimi (*leg.* z swymi) pomoczni⟨ki⟩ na Swanthomirow dom gwałtem 1399 *Leksz* II nr 1377; Micolay nechal pomocz prawa s swimi ludzmi, czso beszeli gwaltem na mø dzedzinø 1403 *Piek* VI 173.

Bieżenie 1. '*biegnięcie, cursus*': Weselil se iaco obrzim na beszene drogi (exultavit ut gigas ad currendam viam) *Fl* 18, 6, *sim. Pul.*

2. '*napad, impetus*': Czciemy też o Dawidzie, iże... jednym rzucenim albo rychłem bieżenim ku swym nieprzyjacielom zabił ośmset mężow pronnych (octingentos interfecit impetu uno II Reg 23, 8) *Rozm* 625.

Bieżny *cf.* **Młyn**

Bigwanty, Bejngewanty, Bejngwanty, Bengwanty, Wingwanty '*część uzbrojenia ochronnego na nogi*': Pro beyngwanthi et armillis al. scorky 1393 *MMAe* XV 159; Pro... *brzelbicza... pro bengwanti..., pro scorky *ib.* 163; Pro beyngewanti 1394 *MMAe* XV 192; Pro panczerio, bigwanti, szlom, scorky, cirothecis *ib* 197; Pro bygwanti datis cuidam Lithwano *ib.* Pro bigwanti missis domino Witoldo *ib.* 198; Michael... debet soluere... bigwanti, scorki et hunsscop 1422 *StPPP* II nr 1854; Pro vinguanti..., scorki..., clobucek 1428 *StPPP* II nr 2176; Pro duobus bigwanthy integris, *wnzcop, skorky et pro tunica 1431 *StPPP* II nr 2384; ⟨Koń⟩ gnedy, mediocrem, kopyenyczi, cum albo pede, cum armis kopyenycza absque bykwanth XV *p. post. GórsJaz* 280.

Bijać '*percutere*': Byaal id est percuciebat *Park* 404; Hinc ergo scribatur baal pro albo et byaal pro percuciebat *ib.*

Bijek '*kół, malleus*': Byek stipus *ca* 1455 *JA* XIV 493.

Bik, Bika '*narzędzie do rozwalania muru, kilof, malleus*': Pro XVI biccis ferreis al. biky 1461 *AKH* XI 492; Ille autem sex littere: b, f, l, m, n, p sub eadem vocis retencione et quantitate nunc grosse, nunc molliter proferuntur. Exemplum primi (*pro* secundi) de b: byk, bith id est percussus. Exemplum secundi (*pro* primi) de b: bil id est fuit, byk id est taurus *Park* 402; Merito b deberet grossari et... molliri, ut in exemplis suprapositis: byk et bik *Park* 403; Bika id est instrumentum latarnorum (*pro* laterinorum) *Park* 404; Malleo muratoris al. byka 1496 *StPPP* II nr 4459.

Bika *cf.* **Bik**

Bikomorowy *cf.* **Sykomorowy**

Bil *cf.* **Biel**

Bindał '*przepaska*': **a.** *jako część stroju kobiecego* '*vitta*': ⟨Syo⟩stry nye mayą chodzicz w byndalyech albo w zvoyczoch, albo w rąbkoch

yedvabnych (bindis et ligaturis sericis non utantur) 1484 *Reg* 709; ~ **b.** *dla chorych 'bandaż, fascia, ligamentum'*: Bindal ⟨s⟩tigmatis 1472 *Rost* nr 1564.

Bindka *'bandaż, fascia, ligamentum'*: Byndka ⟨s⟩tigmatis 1472 *Rost* nr 1565.

(Binduga) Bienduga *'wybrzeże dogodne do wywózki drzewa, ripa fluvii lignis demittendis apta'*: Cum una rippa fluuii Bebrza circa locum benduga, vbi robora ligantur 1427 *MonIur* V 72.

Biodra *cf.* **Biodro**

Biodraty *'laciaty, maculosus'*: Pro bove czyrwony byodraty 1476 *AGZ* XIX 231.

Biodro, Biodra *formy*: *n. sg.* biodra *ca* 1455 *JA* XIV 491, *ca* 1500 *Erz* 3; ~ *g. sg.* biodra *BZ* Gen 32, 32; biodry 1471 *MPKJ* V 33; ~ *ac. sg.* biodrę *BZ* Gen 32, 25. Judith 9, 2; ~ *n. pl.* biodra XV *med. R* XXV 158, 1461—7 *Serm* 248 v, XV *p. post. PF* III 291, *ca* 1500 *Erz* 3; biodry *ca* 1455 *JA* XIV 494; ~ *g. pl.* biodr *BZ* I Par 19, 4, 1471 *MPKJ* V 74; ~ *ac. pl.* biodra XV *p. pr. SKJ* I 301, *BZ* Gen 24, 9. 47, 29. Jer 13, 26; biodry *BZ* III Reg 20, 32. Neh 4, 18, Park 413, *MPKJ* V 70; ~ *i. pl.* biodrami 1471 *MPKJ* V 70; ~ *l. pl.* (w) biodrach 1440 *R* XXV 242, *BZ* III Reg 20, 31. IV Reg 1, 8, 1461—7 *Serm* 97 r, *EwZam* 298.

Znaczenie: *'biodro, lędźwie, górna część uda, coxa, lumbus, femur'*: Sluga, polozyw røkø pod byodra (sub femore) Abrahamowi swego pana y przyssyøgl gemu *BZ* Gen 24, 9; Genze wydzał, yze gego przemocz nye moze, y vderzył gy w byodrø (tetigit nervum femoris eius) *BZ* Gen 32, 25; Gest dodknøl angyol bozy zyli byodra (femoris) gego *BZ* Gen 32, 32; Polosz røkøø swø pod byodra ma (sub femore meo, 1471 *MPKJ* V 14: pod byodrą), a uczynysz se mnø miloszerdze *BZ* Gen 47, 29; Bily nasylnyci... obnaziwszy byodrø panyenskø (violatores exstiterunt... et denudaverunt femur virginis) na poganbyenyc *BZ* Judith 9, 2; Ia obnaszilem byodra twa przeczywo twarzi twey (ego nudavi femora tua contra faciem tuam), a vkazala syø nyesromyeszlywoszcz twa... Byada tobye Ierusalemye! *BZ* Jer 13, 26; Z byodri de femore (Gedeon... habuitque septuaginta filios, qui egressi sunt de femore eius Jud 8, 30) 1471 *MPKJ* V 33; Twich byodr femorum tuorum (quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis! Iuncturae femorum tuorum sicut monilia, quae fabricata sunt manu artificis Cant 7, 1) 1471 *MPKJ* V 74; Ladzvye, byodrą femur est coxa virilis *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Podkasz byodra accinge lumbos tuos XV *p. pr. SKJ* I 301; Bodra lumbi XV *med. R* XXV 158; Opaszmi syø wormy po naszich byodrach (ponamus itaque saccos in lumbis nostris) a powrozi wloszimi na nasze glowi, winydzmi przecyw krolyv israhelskemu: zalycz *snad nas zywy (forsitan salvabit animas nostras)? *BZ* III Reg 20, 31; Opasaly byodri swe wormy (accinxerunt saccis lumbos suos) a wloszily powrozi na swe glowi y przyszly ku krolyowy israhelskemu *ib.* 20, 32; Byodra lumbus *ca* 1455 *JA* XIV 491; Podkaschanymy byodramy (*war. lub.*: potkaszane byodri) succinctus lumbos (tria sunt, quae bene gradiuntur...: Leo fortissimus bestiarum..., gallus succinctus lumbos et aries Prov 30, 31) 1471 *MPKJ* V 70; Ian myal... pas skorzany na byodrach swoych (zonam pelliceam circa lumbos suos Mat 3, 4) *EwZam* 298; Byodrą lumbus *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Møsz kosmati a skorzanim powroskem opasani po swich byodrach (vir pilosus et zona pellicea accinctus renibus) *BZ* IV Reg 1, 8; Kaszdi z dzelnykow bil swe byodri myeczem opasal (aedificantium enim unusquisque gladio erat accinctus renes) *BZ* Neh 4, 18; Gnecze w byodrach stringit in renibus 1461—7 *Serm* 97 r; Byodra renes *ib.* 248 v; Byodra renes XV *p. post. PF* III 291; Byodrą renes *ca* 1500 *Erz* 3; ~ Byodry illia *ca* 1455 *JA* XIV 494; Amom oblisyl (*leg.* obłysił) slugy Dauidowi a ogolyl, a rostrzigal gich suknye ot gich byodr az do nog (praecidit tunicas eorum a natibus usque ad pedes) *BZ* I Par 19, 4; ~ Asina est debilis in humeris na pleczoch, w byodrach 1440 *R* XXV 242; S virzchem okrøglem pissi b: bodri thako napissesch ssvee *Park* 413.

Biokotka *cf.* **Łąkotka**

Birać *cf.* **Bierać**

Birbno *cf.* **Bierwno**

Biret *'rodzaj czapki, biretum'*: Yacosm ne wszanl chøszebnø rzeczø panczi *krziwen y bireta Ianowi Gelenewi 1405 *Piek* VI 252; Schąpką na byreczye apex, idem summitas vel subtilis pileus *ca* 1500 *Erz* 3.

Birka *'racze oko, oculus cancri' (racze oczy są to dwa soczewkowate ciałka wapienne znajdujące się w żołądku raka, duo corpuscula calcaria instar oculi in ventriculo cancri)*: Byrki oculi cancrorum 1472 *Rost* nr 457.

Birwienica *cf.* **Bierwienica**

Birwno *cf.* **Bierwno**

Birzmno *cf.* **Bierwno**

Birzmo *cf.* **Bierwno**

Birzwienica *cf.* **Bierwienica**

Birzwno *cf.* **Bierwno**

Birzwnowanie *cf.* **Bierzmowanie**

Birzwowanie *cf.* **Bierzmowanie**

Bisagi *cf.* **Biesagi**

Bisahy *cf.* **Biesagi**

! **Biscupes** *nomen proprium?*: Pro medicinis equorum domini regis videlicet biscupes et walach 1393 *MMAe* XV 227.

Bisior '*tkanina jedwabna, byssus*', *w przykładach z Rozm może 'paciorki, koraliki, margaritae vitreae*': Bissior bissum (in templo dei... aurum et argentum et lapides preciosos, alii byssum et purpuram et coccum offerunt I Reg prol.) 1471 *MPKJ* V 35; Tkały pawłoki, oprawiając pierłami i bisiorem (ibi texuerunt byssum atque purpuram) *Rozm* 16; Marja tkała, pawłoki bisiorem oprawiała (texebat byssum atque purpuram) *Rozm* 98.

Biskantować *cf.* **Biszkantować**

Biskop *cf.* **Biskup**

Biskup, Biskop, Piskup, Biskupia *formy*: **1.** biskup: *n. sg.* biskup *Gn* gl. 105a, 1423 *AKPr* VIIIa 162, *Sul* 4, XV *med. MPKJ* V 430, *BZ* Lev 21, 10, *MW* 56a, 1484 *Reg* 704, XV *p. post. MPH* III 369, *Rozm* 729; ~ *g. sg.* biskupa *Sul* 110, 1453 *TymWol* 74, *BZ* II Par 31, 13, 1472 *ZapWarsz* nr 1353, 1474 *Zab* 540, 1484 *Reg* 716, *Rozm* 508. 636; piskupa 1430 *Czrs* s. LXXXI; ~ *d. sg.* biskupu XV *med. MPKJ* V 428, *BZ* IV Reg 23, 4, *Rozm* 639; biskupowi 1393 *Leksz* I nr 1544, 1427 *MPKJ* II 307, *Sul* 4, *BZ* II Esdr 9, 50, 1497 *MMAe* XVIII nr 603, *Rozm* 30. 32. 712; ~ *ac. sg.* biskupa 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* VIII, *BZ* Lev 8, 7; ~ *v. sg.* biskupie *MW* 55 b, XV *ex. PF* IV 623; ~ *i. sg.* biskupem 1404 *Piek* VI 208, 1480 *ZapWarsz* nr 1527; ~ *l. sg.* (o) biskupie XV *med. MPKJ* V 431; ~ *g. du.* biskupu XV *med. MPKJ* V 432, *Rozm* 668; ~ *n. pl.* biskupi *De morte* w. 404, *Rozm* 707; biskupowie *Gn* 172b, *BZ* II Par 29, 34, 1484 *Reg* 722, XV *p. post. RozmPam* 476, *Rozm* 92. 411; ~ *g. pl.* biskupow 1484 *Reg* 712, *Rozm* 16. 76; biskopow *MPKJ* V 17; ~ *d. pl.* biskupom *BZ* Ex 22, 8. 9, 1471 *MPKJ* V 17, *Rozm* 24. 460; ~ *v. pl.* biskupowie *Rozm* 716; ~ *i. pl.* biskupy XV *p. post. Kałuż* 290, *Rozm* 175; ~ *l. pl.* (o) biskupiech *Rozm* 763.

2. biskupia: *n. pl.* biskupia XV *med. R* XXIV 361.

Znaczenia: **1.** '*dostojnik kościelny, antistes sacrorum, pontifex*': **a.** *w kościele chrześcijańskim 'biskup, episcopus*': Byskup oblecze na szø xlo (*leg.* gzło) *Gn* gl. 105a; Passek staval Boguslawa przed biskupem 1404 *Piek* VI 208; Byskup... gesth w dzersenu they wodi y pothoku 1423 *AKPr* VIIIa 162; Obyatuyemy thobye za czyrkew swantø..., kthorøsch... rzødzicz racz... pospolu sz slugø thwym y thesch byscupa naschego (una cum famulo tuo papa nostro et antistite nostro) 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* VIII; Jaco ia o tha krywda oth pyskupa *wstol, esz my kaszal wyszey *szecz dny robic 1430 *Czrs* s. LXXXI; Zathym byskvp... *flozy zapowyecz lyvbo interdicht (extunc ordinarius tollet interdictum) *Sul* 4; Napomynanye y nauka kv byskvpu... kako we wszech rzeczach [...] vrzød byzkupa (monitio et informatio ad episcopum... qualiter in omnibus exerceat officium episcopale) XV *med. MPKJ* V 428—9; Przes czvdzolozzczø byskup zly a przes zzonø czerkyew... wyobrazzony sø (per adulterum episcopus malus et per uxorem ecclesia... designantur) *ib.* 430; Slowa matczyna kv dzewyczy pod wyobrazzenym dzywnym o yednem byzkvpye (verba matris ad filiam sub figura mirabili de quodam episcopo) *ib.* 431; Slowa matczyna kv dzyewcze... o zzywoczye tv dwv byzkvpv (de vita duorum istorum episcoporum) *ib.* 432; Cardynaly y byszkvpy zadam gym vyelykye lupy *De morte* w. 404; Przed wamy... kxadzem Jacubem... biskupa ploczskego szadzø vrzadnym 1474 *Zab* 540; A tis biskupie swianti od Emyntra... sczasnyes (*leg.* szczęśnieś) wiszedl *MW* 55b; Seruaci biskup *MW* 56a; Nykolay, papyez y byskup 1484 *Reg* 704; Syrody y pyąthky ⟨mayą⟩ posczycz y thez gynsze posthy, kthorez tho od kosyczyola albo tez od bisskupow... są vstavyony (quarta et sexta feria ieiunabunt, alia, que ab ecclesia sunt statuta) *ib.* 712; Mogą sye do povyąthu svego bysskupa vczyecz (adhibito... episcopi dioecesani consilio) *ib.* 716; Byskvpovye povyathny... mogą vlzyczy bracziey... pokvth (ordinarii autem locorum... poterunt dispensare) *ib.* 722; Maledicens ipsi domino episcopo pastori suo ausus est licet temere et improbe dicere talia verba premisso verbo communi probro chloscz mater byskupowy 1497 *MMAe* XVIII nr 603; Bodzantha... ante mortem suam... visum amiserat et idcirco... a kmetonibus, qui illum noverant, slepi biskup cognominabatur XV *p. post. MPH* III 369; Byszkupye krakowszky XV *ex. PF* IV 623; Mowi święty Biernat ku Eugenimu biskupu *Rozm* 639; ~ Petrasz wroczil wschitki listi xøandzu biskupowi 1393 *Leksz* I nr 1544; Kmecz Maczey ne zasta⟨wy⟩al kxandzu byskupowy... plathu y robothy 1427 *MPKJ* II 307; Slosthnyk then... moze bicz xandzv byskupovi podan (malefactor... domino ordinario tradatur) *Sul* 4; Vstawyami s przyswolenya xandza biskupa (statuimus de consensu

domini episcopi) *Sul* 110; Jako moya czelacz pł⟨e⟩banowy Drosdowskyemu czeladnikowy xądza byscupa Czczibora nye wszęla dw (*leg.* dwu) konyw 1453 *TymWol* 74; Yakom ya nye vygechal samosyothm s gymyenya s Mossen na ymyenye Domanyewo kxandza bysskupa possnanskye⟨go⟩ na łąky possyeczenye 1472 *ZapWarsz* nr 1353; Yakom ya roszgyal (*leg.* rozjął) rok sz Gyanem Kraczyregyem myedzy kxyadzem byskup[y]em poznanyskym Vrielem o szyemsky vrzath 1480 *ZapWarsz* nr 1527.

b. '*wyższy kapłan żydowski, pontifex, summus sacerdos, princeps sacerdotum*': *Obległ byskupa we gzlo lnyane (vestivit pontificem subucula linea) *BZ* Lev 8, 7; Biskvp (pontifex), to iest kaplan nawisszy myedzi braczø swoyø bødze, na iegosz to *glowey przelan iest oley mazanya *BZ* Lev 21, 10; Przikazał krol Elchiaszowy byskupu (praecepit rex Helciae pontifici) *BZ* IV Reg 23, 4; Kaplanow bilo mało any mogly dostateczicz drzecz kozi z dobitka obyetnego, przeto y vczeny... pomogly gym doiød syø sluszba nye dokonala, a doiød syø byskupowye (antistites) nye poswyøcyly *BZ* II Par 29, 34; S przikazanya... Azariasza byskupa (ex imperio... Azariae pontificis) *BZ* II Par 31, 13; Powye Acharaces Ezdre byskupowy (Esdrae pontifici) *BZ* II Esdr 9, 50; O panye Iezv Kriszczye, kthorysz... byl... przed byzkvpy zaszykowan XV *p. post. Kałuźn* 290; Odpowyedzely byszkupowe: Nye mamy krolya, yedno czyeszarza XV *p. post. RozmPam* 476; Tamo były dziwki biskupow żydowskich i wielikich panow (filias pontificum atque magnatorum) *Rozm* 16; Tedy dziewica Marja... odpowiedziała biskupom (tunc... dedit hoc responsum Maria sacerdotibus) *Rozm* 24; Podali je (*sc.* laski) biskupowi (virgas suas... summo sacerdoti dabant) *Rozm* 30; Tedy jął biskupow pytać, gdzie by sie miał Cristus narodzić (interrogat pontifices, ubi nasciturus Christus sit) *Rozm* 76; To sie stało pod książęty kapłańskiemi czuż pod biskupy Annasza i Kaifasza (sub principibus sacerdotum Anna et Caypha) *Rozm* 175; Słyszeli biskupowie i mędrcy żydowscy (principes sacerdotum et pharisaei) *Rozm* 411; Kiedyż są przyszli sługi zasie ku biskupom i licemiernikom (venerunt ergo ministri ad pontifices et pharisaeos), spytali ich *Rozm* 460; Święty Maciej ... nie mieni Annasza, ale telko mowi, iże przywiedli ji do Caifasza, jakokolwie... święty Jan... wspomina, iże w dom obu biskupu był wiedzion *Rozm* 668; Pirwej, niżli był podan Pilatowi, weszli biskupi, popowie i licemiernicy *Rozm* 707; Miły Cristus podan był Caifaszowi, książęciu kapłańskiemu, czuż biskupowi *Rozm* 712; O szaleni biskupowie a nędzni licemiernicy, co czynicie, potępiacie syna bożego? *Rozm* 716; O zaprawdę, ... pełni sie słowo Jesucristowo, ktore był rzekł o tych biskupiech *Rozm* 763; ~ Zebrali sie wszyscy w dom starszego biskupa (in atrium principis sacerdotum), jen słynął Kaifasz *Rozm* 508; ~ Jozef... wszedł w kościoł nosząc swą laskę w ręku i podał ją wyszemu biskupowi (virgam apportavit, quam ad summi sacerdotis manus praesentavit) *Rozm* 32; Święty Piotr... uderzył sługę wyszszego biskupa, czuż Kaifasza (percussit pontificis servum) *Rozm* 636; Posadzili ji na stolcu, na ktorem wyszszy biskup siedział *Rozm* 729.

c. '*wyższy kapłan jakiegoś innego kultu religijnego, pontifex*': Swøty Barthlomeg... gest on krola the to szeme Indie gest byl okrz⟨c⟩yl..., tedy vøcz biskvpoue the tho... szeme szø szø ony byly sgachały a svøtego Barthlomega *szo ony byly gøly *Gn* 172b; Byskupia balwanska... oskarzily pontifices Jacobum accusaverunt XV *med. R* XXIV 361; We wszem Eipcie nie był ni jeden kościoł, w ktoremkolwie byli bożkowie, aby nie strącony. Biskupowie kościelni (pontifices templorum) poczęli pytać, czemu bałwanowie tako ciężce spadli *Rozm* 92.

2. '*sędzia, iudex*': Tagyly szyø zlodzey, pan domowi przywyedzon bødzye k bogom, to gest k byskupom a przyszyøsze (si latet fur, dominus domus applicabitur ad deos, *var.* ad iudices, et iurabit) *BZ* Ex 22, 8; Czsokoły szkody uczynyono mosze bicz, ku bogom, to gest ku byskupom, obu prza ma przydz (quidquid damnum inferre potest, ad deos, *var.* iudices, utriusque causa perveniet) *BZ* Ex 22, 9; Biskupom (*war. lub.*: byszkopow) diis (offeret eum dominus diis, *var.* iudicibus Ex 21, 6) 1471 *MPKJ* V 17.

Biskupi *formy*: *n. sg. f.* biskupia XV *med. MPKJ* V 432, 1471 *MPKJ* V 116; ~ *g. sg. m.* biskupiego 1472 *ZapWarsz* nr 3070; *f.* biskupiej 1423 *AKPr* VIIIa 162, 1461—7 *Serm* 323 r, 1471 *ZapWarsz* nr 1105; *neutr.* biskupiego 1461—7 *Serm* 322 v, *Rozm* 744; ~ *d. sg. m.* biskupiemu 1407 *Piek* VI 316; ~ *ac. sg. m.* biskupi *Gn* gl. 105a; *f.* biskupią *MPKJ* V 104, *Rozm* 671. 685; *neutr.* biskupie XV *med. MPKJ* V 432; ~ *i. sg. m.* biskupim 1424 *KodWP* V 385; ~ *l. sg. neutr.* (w) biskupiem 1417 *Przyb* 13, 1425 *Przyb* 18; ~ *g. pl. f.* biskupich *Sul* 109; ~ *ac. pl. m.* biskupie 1451 *MacDod* 104, *Rozm* 553. 614; ~ *l. pl f.* (na) biskupich 1405 *KsMaz* I nr 643.

Znaczenie: '*należący do biskupa, episcopalis, pontificis*': Przes cin (*leg.* czyn) byskupy... *nix gynsego ne mamy rosumecz gedno gego velebnosecz *Gn* gl. 105a; Yacom ya Paszkowa czloweka ne szekgnal sz lanky, alem secl na biscupich 1405 *KsMaz* I nr 643; Werdiniki (*leg.* wierdunki)... przisluchayø cu stolu byscupemu 1407 *Piek* VI 316; Pooral w ksanszem biskupem trzymanu 1417 *Przyb* 13; Dawno yakom byskup z onem gesth w dzersenu they wodi y pothoku od byskupey zamani they przekopi s pothoku wywedzoney 1423 *AKPr* VIIIa 162; Pontem super Cybina post palacem biskupim fluuio episcopus cum capitulo edificare obligatur 1424 *KodWP* V 385; Czssom yąl..., tom yąl na biscupyem jezerze 1425 *Przyb* 18; Gdikoli przebivacze naschich, biscupich... ktorichkoly wsy yeden przebivacz albo kmyecz przebivacza gynschego zabyye, ten tho manzoboycza osmy kop groschow... zaplaczy (quandocunque ex incolis villarum... spiritualium quorumcunque aliquis incola sive kmetho unius interfecerit incolam alterius, ipse interfector octo sexagenas grossorum... solvat) *Sul* 109; Ssmyara a pycha byzkvpya przes dwye krzydlye... wyobrazzony sø y wylozzony (humilitas et superbia episcopi per duas alas... designantur et exponuntur) XV *med.* *MPKJ* V 432; Byzkvp przes motylya chrobaka a... zle byzkvpyee tayøcze przes trzsy barwy chrobakowe... wyobrazzony sø (episcopus per papilionem vermem et... mala episcopi palliantes per tres vermis colores... designantur) *ib.*; Judasz szebraw slugy byszkupe 1451 *MacDod* 104; ⟨Towarz⟩istwa swyeczskyego, ⟨zak⟩onv mnyszke⟨go⟩, ⟨ro⟩botowanya ⟨pas⟩tirskyego ⟨alb⟩o byssku⟨py⟩ego milicie secularis, observancie regularis, sollicitudinis pastoralis 1461—7 *Serm* 322 v; Vischocosez dostoynoszczi biskupyey eminencia dignitatis episcopalis *ib.* 323 r; Byskvpya czapka cidarim (aufer cidarim, tolle coronam Ezech 21, 26) *MPKJ* V 104; Koruna biskupya cidaris (ponite cidarim mundam super caput eius Zach 3, 5) 1471 *ib.* 116; Yakom ya nowey grobley nye przysthawil ku brzegu, wschi kzadza byskupcy... Domanyewo rzeczoney 1471 *ZapWarsz* nr 1105; Jakom ya gwaltem ... nye szbyl... czlovyeka byszkvpyego anym mv zadal dw (*leg.* dwu) ranv krwavych 1472 *ZapWarsz* nr 3070; Judasz... bieżał po włodyki albo po sługi biskupie *Rozm* 553; Judasz wziął sługi biskupie i licemiernicze (et a pontificibus et pharisaeis ministros) *Rozm* 614; Zwolenik ten istny... wszedł z Jesucristem w sień biskupią (in atrium pontificis Jo 18, 15) *Rozm* 671; Ten istny przeklęty Małkusz... uderzył miłego Jesucrista chcąc tym łaskę odzierżeć biskupią *Rozm* 685; Caifasz ze wszytkimy biskupy... i cokoli ich było s pokolenia biskupiego kazali związać miłego Jesusa *Rozm* 744.

Biskupia *cf.* **Biskup**

Biskupow(y) '*należący do biskupa, episcopalis, pontificis*': Przes viny *bodze, ktos gy zabige, bo iest... myal sbyegli az do smyerczi biskvpowey bycz w myescze (absque noxa erit, qui eum occiderit, debuerat enim profugus usque ad mortem pontificis in urbe residere) *BZ* Num 35, 28; Sbyegowye przed smyerczø biskvpow[y]ø nykakey do swych myast wroczicz syø mogø (profugi ante mortem pontificis nullo modo in urbes suas reverti poterunt) *ib.* 35, 32; Jakom ya... nye zaiąl bydla... ludzem kxadzą biskupowym... any na poswanthnem kxadza biskvpow[y]em zabylem krowi ludzem gego 1468 *ZapWarsz* nr 2928; Nye wynossylem syana... s łąky kxądza byskupovey tham na *Domanyvye 1472 *ZapWarsz* nr 1353; Yakom ya nye postrzelał w puszczy xądza byskupovey na Yaplonyey sarn 1483 *ZapWarsz* nr 1543.

Biskupstwo, Piskupstwo *formy*: *n. sg.* biskupstwo *Rozm* 669; piskupstwo 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; ~ *g. sg.* biskupstwa 1484 *Reg* 714, *Rozm* 666. 668. 669; ~ *ac. sg.* biskupstwo *Gn* 11b, *Fl* i *Pul* 108, 7, *Rozm* 540. 666. 667. 707; ~ *l. sg.* (w) biskupstwie *ca* 1428 *PF* I 492, *Sul* 3.

Znaczenia: **1.** '*diecezja, provincia episcopalis, dioecesis*': W byskupsthwe in dyocesy *ca* 1428 *PF* I 492; Piskupstwo dyocesis 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Mi Iaroslaw... gneznenskey cirekwe arcibiskvb, w krakowskem byskvbstwye na vrzqndze pogesdzanya bandącz, wsystkym... chczem bycz yawno (nos Jaroslaus... Gnesnensis ecclesiae archiepiscopus, in Cracoviensi dioecesi in officio visitationis constitutus, universis... volumus fore notum) *Sul* 3; Laczynnyczy... mayą moviczi... ony psalmy, ktore... spyeva kozyeziol albo obchodzy katedralzky, albo onego bysskupzthva (vel ecclesia cathedralis) 1484 *Reg* 714.

2. '*władza, godność biskupia, potestas, dignitas episcopalis*': Ony tho czynø, iszczy gim o biskubstwo... pochebugø (*leg.* pochlebują) *Gn* 11b; Byscup⟨s⟩two yego wesmy gyny (episcopatum eius accipiat alter) *Fl* 108, 7, *sim.* *Pul*; Przepowiedano o Judaszu we psalmie rzekąc: Biskupstwo jego weźmie iny *Rozm* 540; Ten miał być jako biskupem nad nimi i miał używać tego biskupstwa aże do śmierci, a po jego śmierci syn miał przyjąć biskupstwo *Rozm* 666;

(Herod) widząc sobie użytek s tego i przedał biskupstwo dwiema, Annaszowi i Kaifaszowi..., a ta dwa..., na roki trzymali biskupstwo. Tedy Annasz, ktory był starszy..., przed tym czasem dzierżał biskupstwo, a... tego lata... Caifasz oprawiał biskupstwo *Rozm* 667; Owocim jęt ten łotr, jen tako wiele złego uczynił za twego oprawienia biskupstwa *Rozm* 668; Miły Kristus za jego biskupstwa kazać począł..., biskupstwo już było skażono... Caifasz niesprawnie był biskupsiwa dostał tego lata, ale je był przenajął *Rozm* 669; Caifasz tedy był starszy, bo tego lata oprawiał biskupstwo *Rozm* 707.

Bisowy '*bisiorowy, zrobiony z bisioru, byssinus*': Bissowa, byala korona cidarim (dabit illi rex Darius dona magna, purpura cooperiri... et currum aureo freno et cydarim byssinam III Esdr 3, 6) 1471 *MPKJ* V 53.

Biszkantować '*śpiewać, modulate canere*': Kvka vel byskanthvye, spyevą modulizat *ca* 1500 *Erz* 3.

Bita *cf.* **Bić**

Bite '*kara pieniężna za pobicie, poena pecuniaria pro plagis illatis*': Causa kmethonum domini archiepiscopi super pena bythe... pro percussionibus al. bythe... penas percussionis al. bythe 1447 *TymSąd* 123; Pro percussione al. o bythe 1463 *TymSąd* 150; Andream hominem (*sc.* Petri) ... percussisti violenter, intulisti sibi wlnus cruentatum..., quod wlnus preco de iure receptus conspexit, ideo proponit pro tribus marcis bythego 1465 *TymSąd* 16; Ob quam vulneracionem hominum... petivit sibi penam bythe... adiudicari 1468 *MMAe* XVIII nr 87; Citatorium fuit scriptum..., item respondendo Iacussius dixit: Ego eundem equ⟨u⟩m recepi sibi Dobeslao in verberacione al. w bythem 1469 *TymWol* 60; Libertas... a solutione bitego, a sexagena solvere, quam in perpetuum non tenebuntur cives Novae Varsaviae 1477 *WejWarsz* VI 190.

(Bitować) Butować '*rabować, spoliare, rapere*': Taco isesm prs⟨y⟩ tem bil, gdezes (*leg.* gdzież) Prs⟨y⟩bek butował g sobe kona a o then kon stracził Janus swoy kon 1396 *Leksz* II nr 1850. ~ *Cf.* **Rozbitować, Zbitować.**

(Bitunek) Butynek '*łup, spolium*': Woczech vønl (*leg.* ujął) mne y meym (*pro* moym) towarziszom pøncznasecze grziuen butinku 1393 *Leksz* I nr 1449.

Bitunkować '*dzielić łup, spolia dividere*': Bythvnkovącz diuidere spolia *ca* 1500 *Erz* 3.

Bitwa '*proelium*': Dowyedzyenym bythwy bello vindice 1466 *R* XXII 17; Ktho szya rath kv bythwye myecze, vthna mv raka y plecze *De morte* w. 289; Vczy ręcze... ku bytwye (ad proelium, *Fl*: kv byczv albo na woynø) a palcze moye ku boyowy *Pul* 143, 1.

Blach, Plach, Plech *formy*: *n. sg.* blach 1474 *StPPP* VII 161. 162. 163; plach 1474 *StPPP* VII 162. 163, 1495 *GórsJaz* 279; plech 1471 *GórsJaz* 271. 272, 1499 *GórsJazRp* 274, XV *p. post. GórsJaz* 280; ~ *ac. sg.* plech 1474 *GórsJaz* 273; ~ *n. pl.* plachy 1495 *RocznKrak* XVI 62; plechy 1499 *GórsJazRp* 275; ~ *ac. pl.* plachy 1475 *MMAe* XVI nr 911, 1493 *RocznKrak* XVI 60, 1498 *MMAe* XVI nr 1532; plechy 1475 *AGZ* XIX 166; ~ *i. pl.* blachami 1466 *R* XXII 25; plachy 1497 *StPPP* II nr 4487.

Znaczenie: '*blacha zbroi, thorax*': Blachamy toracibus 1466 *R* XXII 25; Plech *cyrny 1471 *GórsJaz* 271; Plech cysthy *ib.* 272; Habens plech anteriorem et posteriorem 1474 *GórsJaz* 273; Super equo... in lorica, colerio, blach przedny 1474 *StPPP* VII 161; Super equo... in galea, colerio, plach przedsobny y szaszobny *ib.* 162; Super equo... in galea, collerio, przedny blach, bellista *ib.*; Super equo... galea, plach przedsobny, colerium, lorica *ib.* 163; Super equo... galea, przedszobny blach, bellista *ib.*; Super equo... cum bellista, cum blach przedszobny *ib.*; Recepit... duo pectoralia al. plechi, unam loricam, unam galeam 1475 *AGZ* XIX 166; Reposuit arma bellica..., videlicet: duo plachy, unum anterius et aliud posterius 1475 *MMAe* XVI nr 911; Recognovit fuisse duas toraces al. plachi 1493 *RocznKrak* XVI 60; Szadny plach gy przedny 1495 *GórsJaz* 279; Item aduc (*pro* adhuc) alia cista..., in qua dwa plachy przednye, dwa zadnye 1495 *RocznKrak* XVI 62; Sagittarium armatum cum ambobus plachy, lorica, galea, plachowycze... statuit et expediuit 1497 *StPPP* II nr 4487; Submisit se... armaturam, videlicet IV lamina al. plachy retro et ante... restituere 1498 *MMAe* XVI nr 1532; Plech predny, zadny 1499 *GórsJazRp* 274; Plechy, myszky, lap[l]ka, kusza *ib.* 275; Equum album antiquum cum plech nigro XV *p. post. GórsJaz* 280; Equum kopyennyczi cum plech przedny et posledny *ib.*

Blacha *formy*: *n. sg.* blacha XV *ex. R* XXXIII 187, *ca* 1500 *Erz* 3; ~ *n. pl.* blachy 1476 *R* XXV 276, 1476 *RTNŚl* III 338, 1495 *RocznKrak* XVI 62, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *ac. pl.* blachy *ca* 1440 *StatWKal* XCVI, *BZ* Num 16, 38. IV Reg 18, 16, 1471 *MPKJ* V 26; ~ *i. pl.* blachami *BZ* Ex 36, 34. 37, 28. 38, 2, 1471 *MPKJ* V 18. 93; ~ *l. pl.* (na) blachach 1471 *MPKJ* V 61.

Znaczenie: '*lamina*': *Lamniam vlg. blachi zelazne *ca* 1440 *StatWKal* XCVI; Ty (*sc.* żerdzi) *zaystczye blachamy zlotymy poloszyl (laminis aureis operuit) *BZ* Ex 36, 34; A ty szerdzy udzela sz drzewya sethym y pokrył ge blachamy zlotymy (laminis aureis) *BZ* Ex 37, 28; Vdzelal y oltarz offyerni s drzewya sethym, ...gegosz rogy s *woglow wichodzyly søø. I przykryl ge blachamy moszyødzowimy (laminis aeneis) *BZ* Ex 38, 2; Przikasz Eliazarovi..., acz sbyerze kadzidlnicze... y sklepye ge w blachi (ut tollat thuribula, ...producatque ea in laminas, 1471 *MPKJ* V 26: w blachy in laminas) *BZ* Num 16, 38; Tego czasu zlamal Ezechias drzwy domv boszego a blyachi zlote (laminas auri), gesz bil przibyl, y dal krolyowy asyrskemv *BZ* IV Reg 18, 16; Blachi laminis (aurum erat probatissimum, de cuius laminis texit domum II Par 3, 7) 1471 *MPKJ* V 49; Na blachach olownych plumbi lamina (stylo ferreo et plumbi lamina ...sculpantur in silice Job 19, 24) *ib.* 61; Blachamy laminis (Is 40, 19) *ib.* 93; Blachamy (*war. kal.*: blachowe) laminis (ipsas ...tabulas deaurabis et fundes in eis annulos aureos, per quos vectes tabulata contineant, quos operies laminis aureis Ex 26, 29) *MPKJ* V 18; Pro clavis et laminibus al. blachi 1476 *RTNŚl* III 338; Item trona parva, in qua sunt blachy al. lamine ferree in numero 148 1495 *RocznKrak* XVI 62; Blacha bractea XV *ex. R* XXXIII 187; Blachą lamen; blacha zyelaszną lamina *ca* 1500 *Erz* 3; ~ *jako narzędzia tortur* (*?*): Blyachy lampades ardentes 1476 *R* XXV 276; *Goradze blachy ardentes laminas XV *p. post. R* XXV 182.

Blachownica '*rękawica żelazna, chiroteca*': Cirotecas blachownycze ferreas *ca* 1500 *JA* X 381.

Blachowy *dubium*: Blachowe (*war. lub.*: blachamy) laminis (ipsas ...tabulas deaurabis et fundes in eis annulos aureos, per quos vectes tabulata contineant, quos operies laminis aureis Ex 26, 29) 1471 *MPKJ* V 18.

Bladość '*pallor*': Posladcowe chrzepta iego w bladosci zlota (posteriora dorsi eius in pallore auri) *Fl* 67, 14, *sim. Pul*; Bladoscz pallor XV *p. pr. R* XVI 340.

Blady '*pallidus*': Blade 1440 *R* XXV 242; Chvda, blada, szolthe lycze, lsczy szya yako myethnycza *De morte* w. 29; Myszthrz, vydzacz obrasz skarady, zolthe oczy, zyuoth blady, groszno szya thego przelaknal *ib.* w. 44; Blady pallidus (et ecce equus pallidus; et qui sedebat super eum, nomen illi Mors Ap 6, 8) 1471 *MPKJ* V 138; Bladi pallidus XV *p. post. PF* V 7; Blady pallidus XV *ex. R* XXIV 377; Rvmyąne lycze y byale za wieczerzą bylo blade *ca* 1500 *SprTNW* V 15; Weźrzy... kako krwawy i blady na jego świętym obliczu jako trędowaty *Rozm* 758.

Bladzić '*bielić, pudrować, pallidum reddere*'; Błądzą, pomorzayą (hypocritae... exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus ieiunantes Mat 6, 16) *MPKJ* V 118.

Bladzieć '*blednąć, pallere*': Mgleya vszytek y bladzeya, sztraczylem sdrovye y nadzeya *De morte* w. 99. ~ *Cf.* **Zbledzieć.**

Blanki *pl. tantum* **1.** '*dyle, które tworzyły obwarowanie, plancae*': Ortum post blanky ciuitatis al. na walye 1449 *Przem* II nr 498; Dilapostes ...ligna quibus utimur loco muri blanki 1457 *PF* V 14; Ligneisque propugnaculis, quae blanky apud Polonos vocantur *DlHist* II 411; Blan⟨ki⟩ vallamina XV *p. post. PF* V 8.

2. '*miejsca ogrodzone, teatr, locum saeptum, theatrum*': Blanky theatrum, eyn tantzhausz *ca* 1500 *Erz* 3.

Blankowanie '*obwarowanie z blanków, munimentum ex plancis*': Blancovanye, parcan fascenia *ca* 1455 *JA* XIV 493; Blankowanye dilapostes XV *p. post. PF* V 10.

Blask 1. '*jasność, fulgor*': Przed blazkem (prae fulgore) w obezrzenu iego obloczy sø szly *Fl* 17, 14, *sim. Pul*; On gesc blask swat⟨losczi⟩ XIV *ex. Pocz* 232; Cherubyn i serafin ⟨w⟩gløduyø se w ten blask wekuge swatlos⟨czi⟩ *ib.*; Blask syø zyawy (apparuit clibanus fumans) a szwyatle(*pro* szwyatlo) ognyowe *BZ* Gen 15, 17.

2. '*błyskawica, fulgur*': Blask gromowy (*war. kal.*: blyskavycza) fulgur (nam sicut fulgur coruscans de sub coelo Luc 17, 24) *MPKJ* V 124; Blask fulgur XV *p. post. R* XXV 268.

3. '*wspaniałość, splendor*': Blask gego yako swatloscz bødze (splendor eius ut lux erit Hab 3, 4) *Fl* Hab 6, *sim. Pul.*

Blaskaty 1. '*zezowaty, strabo*': Blaskooky, blaskathy, szyl luscus, eyn schylher oder vbersychtig *ca* 1500 *Erz* 3; Blaskaty strabo *ca* 1500 *R* XLVII 355.

2. *corruptum* '*błąkający się, vagus*': Blaskathy (*war. kal.*: blankayączy) vagus (vagus et profugus eris Gen 4, 12) *MPKJ* V 8.

Blaskooki '*zezowaty, strabo*': Non erit aliquis blesus roszoky aut blaszkooky 1466 *R* XXV 139; Nullus erit blesus blaszkooky albo rozoky albo szarlooky XV *ex. R* XXV 147; Blaskooky, blaskathy, szyl luscus; bląskooky strabo, strabus *ca* 1500 *Erz* 3.

Blaszka '*bractea, lamina parva*': Czyenka blaschk⟨a⟩ bractea *ca* 1500 *Erz* 3; Ad parvos

clavos pro laminibus ad cistas cudendas al. prybynacz (*pro* prybyyacz) blasky male, ubi sere clauduntur 1500 *ZsigBud* 55.

Blech *cf.* **Blich**

Blecha *cf.* **Blich**

Blednąć *cf.* **Zblednąć**

Blegot *cf.* **Blekot**

Blegotać *cf.* **Blekotać**

Blegotliwy *cf.* **Blekotliwy**

Blejwas, Blejwejs 1. '*biel ołowiana, cerussa*': Bleyweys flos plumbi 1419 *Rost* nr 5019; Bleyweysz cerusa 1437 *Rost* nr 2632; Bleywass ⟨c⟩erusa 1484 *Rost* nr 6386.

2. blejwas włoski *bot.* '*Euphorbia resinifera Berg.*': Bleywasz włosky euforbium 1484 *Rost* nr 6376.

Blejwejs *cf.* **Blejwas**

Blekanie '*beczenie owiec, balatus*': Po łacinie rzeczon jest agnus od tego słowa agnosco, ktore sie mini poznać, bo wielikie⟨j⟩ (*leg.* w wielikiej) trzodzie jednem blekanim pozna macierz (quia... solo balatu agnoscit matrem) *Rozm* 200.

(Blekot) Blegot '*jąkała, homo balbus*': Blegoth balbus, eyn stamler *ca* 1500 *Erz* 3.

Blekotać, Blegotać 1. '*paplać, garrire*': Blegocze garrit 1466 *R* XXII 19.

2. '*szczekać, latrare*': Blecoczącz latrando 1466 *R* XXII 25.

Blekotliwy, Blegotliwy '*gadatliwy, plotkarz, garrulus, loquax*': Blekothlywa garula (occurrit... mulier ornatu meretricio..., garrula et vaga Prov 7, 10) 1471 *MPKJ* V 67; ~ Bleko⟨tliwego⟩ verbosum XV *p. pr. R* XXIV 363; ~ Ten bogaty cirpiał mękę na języku o ten grzech, ktory językiem uczynił, bo tacy żarłokowie bywają blekotliwi (loquaces esse solent) *Rozm* 395; ~ S blyegotlyvych rancidlum nullum balba de nare locutus XV *p. pr. R* XVI 327.

Bleń *bot.* '*lulek, bieluń, Hyoscyamus niger L.*': Blen attricus 1460 *Rost* nr 3369; Blen dens fabalinus maior *ib.* nr 3502; Blen iusquamum 1472 *Rost* nr 1056. ~ *Cf.* **Bieluń.**

Blewiązgać '*bluźnić, blasphemare*': Blewąsgayø blasphemant 1413—4 *JA* XIV 503.

Blewiązganie '*bluźnierstwo, blasphemia*': Blewąsganya per blasphemias 1413—4 *JA* XIV 503.

(Blich) Blech, Blecha '*miejsce, gdzie się bieli (blichuje) płótno, blich, locus, ubi lintea insolantur*': Casimirus rex... dealbatorium al. blech... construere permittit 1450 *Matr* I nr 90; Dealbatorium al. blech... erigere et de nouo construere dedimus 1450 *MonIur* II 83; Institoribus de albatorio al. blech 1468 *AGZ* IX 99; Habet... hortum latum, in quo tela linea dealbatur, bene septum, qui blech appellatur *DlLB* I 580; Census seu pecunie Krosne ex blech *provienentes 1484 *TPaw* II 5; Dealbatorium al. blech... aedificare permittit 1496 *Matr* II nr 556; ~ Institutoribus de albatorio al. blechi 1467 *AGZ* IX 95; Institoribus de albatorio al. blechi *ib.* 97; ~ Kupno blechy XV *KatKr* I 67.

Blikawy '*jednooki, homo luscus*': Paklybi kto vderzyl w oko slugø swego albo dzewky swey, a blykawe ge uczynylbi, ma ge puszczycz wolno za oko, ktore wibyl (si percusserit quispiam oculum servi sui aut ancillae, et luscos eos fecerit, dimittet eos liberos pro oculo, quem eruit) *BZ* Ex 21, 26.

Z bliska '*prope*': Opatrzø gy, ale nye s bliska (non prope) *BZ* Num 24, 17.

Bliski *f o r m y*: *posit. n. sg. m.* bliski *Naw* 158; *f.* bliska 1399 *HubeZb* 96, 1405 *HubeZb* 112, 1433 *ZapWarsz* nr 424, *OrtBr* VI 362, *OrtVrtel* 118, 1474 *AGZ* XVIII 82, 1488 *ZapWarsz* nr 1632; ~ *g. sg. f.* bliskiej *BZ* II Par 6, 36; *neutr.* bliska *cf.* **Z bliska** ~ *d. sg. neutr.* blisku *cf.* **Blisku**; ~ *ac. sg. neutr.* bliskie *ca* 1428 *PF* I 482; ~ *n. pl. m.* bliscy 1386 *HubeZb* 61, *OrtVrtel* 117, *MW* 55b; ~ *neutr.* bliska *BZ* Deut 1, 7; ~ *d. pl. m.* bliskim *Sul* 7.

Comparat. n. sg. m. bli(ż)szy 1399 *Leksz* II nr 2288, 1406 *Piek* VI 306, 1420 *AKPr* VIIIa 151, 1427 *Zab* 538, 1428 *ZapWarsz* nr 2863, 1441 *ZapWarsz* nr 544, *Sul* 35. 36, *OrtBr* VI 364, *OrtKal* 299, *OrtMac* 84. 85. 114, *Rozm* 147; *f.* bli(ż)sza 1419 *AKPr* VIIIa 147, 1424 *TPaw* VII 384, *OrtBr* VI 389, *OrtKal* 299; *neutr.* bli(ż)sze *OrtMac* 135; ~ *g. sg. m.* bli(ż)szego *Dek* I 3. 7. III 22. V 3; *f.* bli(ż)szej *Sul* 58; ~ *ac. sg. m.* bli(ż)szy *Sul* 104; bli(ż)szego *Dek* III 22. 25. 31, *Sul* 16, *Pul* 87, 19; *neutr.* bli(ż)sze 1461 *ZapWarsz* nr 1122; ~ *l. sg. m.* (w) bli(ż)szem *Sul* 82; ~ *n. pl. m.* bli(ż)szy *Sul* 94, *OrtBr* VI 348, *OrtKal* 184; ~ *g. pl. m.* bli(ż)szych 1474 *ZapWarsz* nr 1384, 1487 *Trześn* 112, *Pul* 37 arg.; ~ *d. pl. m.* bli(ż)szym *Sul* 93, *Naw* 62; ~ *ac. pl. m.* bli(ż)sze *Sul* 13; ~ *i. pl. m.* bli(ż)szymi *OrtKal* 188; ~ *l. pl. m.* (w) bli(ż)szych *OrtBr* VI 369.

Superlat. n. sg. m. nabli(ż)szy *Sul* 12, *MW* 117a; *f.* nabli(ż)sza XV *med. SKJ* V 275, *OrtCel* 9; ~ *g. sg. m.* nabli(ż)szego 1428 *ZapWarsz* nr 2877, *Sul* 39; ~ *ac. sg. neutr.* nabli(ż)sze *BZ* Deut 21, 3; ~ *n. pl. m.* nabli(ż)sze *OrtBr* VI 369.

Z n a c z e n i a: **1.** '*niedaleki*': **a.** *o miejscu* '*vicinus*': Do nablyszego dworv (ad proximiorem curiam)... swyerzepycze... yma dopądzicz *Sul*

39; Do wszy blyszszey (ad villam viciniorem) przyszethwszy..., kv wyesznyczam wolacz bądze *Sul* 58; Then tho ma ye wstrzymacz a w dworze krolewskem bliszszem (in curia proximiori) oszwyathczycz *Sul* 82; Nablischscha vicinissima XV *med. SKJ* V 275; Zmyerzø od myasta tey marchi wzdal wszistkich myast okolo, a ktores nablisse (viciniorem) z nich *BZ* Deut 21, 3; Wyedly iøte do zemye dalekey albo blyskey (quae iuxta est) *BZ* II Par 6, 36; ~ *z dat.*: Poydzcze kv gorze Amoreyskey y k gynemv, ktores to gey bliska sø pola (quae ei proxima sunt campestria) *BZ* Deut 1, 7; Czterdzeszczi lyat nablisszi bil iesm rodzaiowi temu *MW* 117a.

b. *o czasie 'proximus'*: Aczby... dzedzini... ne wykupilibichom na bliske Narodzene Christusovo, tedy nameny... penødze v Szydow si... non exemeremus ad festum prefixum Natiuitatis *ca* 1428 *PF* I 482; Jaco mi Bartel dal na pithanye o zemski velath do nabliszszego sandu 1428 *ZapWarsz* nr 2877; W ponyedzyalek blisschi (feria secunda proxima) po swyanczye blogoslawyonich Pyotra i Pawla aposzthołow *Sul* 104; Blysscheh nunc enim *proprior est nostra salus (Rom 13, 11) XV *med. SKJ* I 49; Nablysze przydacze sandy jako przed nymy powod zaluge *OrtBr* VI 369; W trzech blyszych szandzech *ib.*; Jako mnye vynowath Andrzey po Katherzynye, dzeweze swey, poschagv *cythyrnaszthe kop...'na Boze Narodzenye blysze 1461 *ZapWarsz* nr 1122; Wyslychay modlithwa moyą, bo yvz poznawam czasz moy bycz blisky *Naw* 158.

2. *'krewny, powinowaty, cognatus, propinquus'*: Duchowny z gymyenya oczczyznego na woyną sluzicz albo gymyenye blyszkym (proximis) spvszczicz szan (*leg.* są) povinni *Sul* 7; Szastawyoną dzedzyną zastawcza alybo nablysszy (proximior) do trzydzeszczy lyath bądze mocz wykupyczc *Sul* 12; Ostatki, yez rzeczoni puszczyni kmyecze, paanom przycz nye mayą, alye na blyszsze spadną (derelicta sive puszczyni cmetonum dominis non debent provenire, sed ad proximiores devolvantur) *Sul* 13; Bratha zabyyącz alybo blyszszego (fratricidium committens aut proximum occidens), w dzedzynye go czirzpyecz nye mayą *Sul* 16; Kaszdi gego przyrodzoni alybo blysszy (affinitate proximior) przed naszym sządzą... vczinycz ma yawnye... swyadeczstwo *Sul* 35; Rzeczony zastawcza alybo blyszszi gego (dictus obligans vel proximior)... przes trzydzeszczy lyath wykvpyenya... mocz ma ymyecz *Sul* 36; Wschitko ono gymyenye... vynyen vroczycz blysschim (propinquis) onego zabitego *Sul* 93; Tegdi blisschi (propinqui) ye bandą dzirzeecz *Sul* 94; Nablyszscha rodzyczka proxima cognata *OrtCel* 9; Zalugely ktho nąyn, mogą gego blyszy tho odmowycz tako dlugo, asz on szye do domv wroczy *OrtKal* 184; Azaly my nye mamy podobnye tho gymyenye dzyerszeecz y oszągnącz swymy (*leg.* z swymi) blyszymy sz naszym prawem, nyszlyby ktho nam ge mogl odwyesecz? *OrtKal* 188; Jakom ja ... nye oral... na vyenye *nyeboszky Anny Voczyechovey[h] s Rudnika..., kthore vyano on okupyl s przyszvolenyen (*pro* przyszvolenyem) blyszych 1474 *ZapWarsz* nr 1384; Wwielczi przyiaczicle bozi, a krolewny nyebieszkiey y naswiątse[t]go sina iey bliszczi przirodzeny, Janye Krzicziczelu y Seruacy, biskupie bozi *MW* 55b; Od ... dzyathek ni radzayn (*pro* rodzayu), od blyszych asz do ostatecznych 1487 *Trześn* 112; Czassu męky swoycy od przyaczol y blysszych swych opuszczon byl *Pul* 37 arg.; Oddalyl yes ode mnye przyaczele y blysszego (amicum et proximum) *Pul* 87, 19; ~ bliski *komuś*: Jaco mnye Katharzina tako bliska iako Maczeowi 1433 *ZapWarsz* nr 424; ~ bliższy ku *komuś*: O cthore (*pro* cthory) pancerz Janik na *nyø szalowal, tegom ya nye wzøl oth Micolaya na szidowski dług, alc przeto ez bil (*leg.* był) mego strya, a iam k nemv bliszszi 1428 *ZapWarsz* nr 2863.

3. *o stosunku prawnym 'ten, któremu się według prawa (pokrewieństwa lub innego) należy pierwszeństwo, (propinquitatis sive alio quodam) iure proximus'*: Jaco sse wrzuczili w tø dzelniczø na nassø dzerzawø, a mismi taco bliszczi iaco i nass strig 1386 *HubeZb* 61; Po takym oczczv nye moze na thakye dzyeczy dzyedzyczstwo spascz..., ale tego oczczą albo maczerze przyrodzeny szą blyszszy y mayą tho myecz gymyenye *OrtBr* VI 348; Azaly yvsz nye gesth blyszhą Barbara tego domv myecz *OrtBr* VI 389; Ktho thv gest blyszy, onaly blyszą szyą odprzyszancz samą, czyly blyszy powod nayn szwyathky dokonacz? *OrtKal* 299; Blyszyly ten, czo nany zalugye, szam dokonacz tako, yako prosztho nany szalowal przesz szwyathkow, albo blyszy ten, czo nany zalowano, odydz? *OrtMac* 84—5; Gdysz thego yaczcza przywyedly przed prawo nye owolawszy go s szwyathky..., thedy then yaczyecz blysszy szam szwą ręką na krzyszu odbycz, ysz mu thy lycza... beszprawnye... wyazano *OrtMac* 114; Tho dzyeczyą yest blysszе dokazacz szwych lath szwadeczthwem szwey mathky *OrtMac* 135; Then ortyl mayą, ysze blyszczy szą k themv przicz przyszagą gyedną raką *OrtVrtel* 117; Ad quam divisionem ipsa est ita proxima al. blyska sicut et tu post

obitum tui patris 1469 *AGZ* XVIII 82; ~ bliski, bli(ż)szy *komuś*: Ta dzelnicza yest mi blisza crwø nisze Ianowy 1419 *AKPr* VIIIa 147; Gey blysz[n]ym..., szlowye zenszkye twarzy, czo gesth gey blyska *OrtBr* VI 362; ~ bliski, bli(ż)szy ku *czemuś*: Tochna ku they dzelnicze trzeczey czøsczi, cso yø w uene dzirzala Yagneszka po swem oczczu, yest bliska 1399 *HubeZb* 96; Maczkowa zona yest tako bliska ku pyanczi grziwnam, yako Stanislaw Mszurka 1405 *HubeZb* 112; Iaco to swatczø, iaco Dzerszek yest krwø bliszszi ku Clonowczu y ku Szacowu nisz Ramsz 1406 *Piek* VI 306; Jacom ya blissy ku Januszowey ... czansczy w Moszнach nysz Marczynow... oczecz 1441 *ZapWarsz* nr 544; Gyestły k themv mvrowanemv domv nyewyasthą blyszką, czyly thy tho dzyeczy, czyly prawo *OrtVrtel* 118; ~ bli(ż)szy po *kimś 'z uwagi na kogoś'*: Derzsek po yego ocze (*leg.* oće 'ojca') czocze (*leg.* ciocie, ciotce?) blischy gest kv *Klonovsczv nysz Paszek po swich starsich 1399 *Leksz* II nr 2288; Stanislaw wzal pancz a dwadzescza grzywen pusczini po Michale, po striu po gego, k gymsze blysszy po humarley rancze 1420 *AKPr* VIIIa 151; Czso gest ziscala pyenyandzi..., to gest ona blissha k nym po sszvem striyu ... nisz Rogala 1424 *TPaw* VII 384; Swathczim, yze Micolay yest *plischy po ssestrze oczcza swego, po strzynye... ku trzecze czaszcy wssy Yawydzu 1427 *Zab* 538; Jacom ya ...nye wzanł s skrzynye Jedwydzyney ... obrusow y czachlow z ynymy byalymy schathamy..., ktore wschythky rzeczy k nyey blissz⟨e z ocz⟩cza po ssyestrze yey rodzoney sluchały 1471 *TymProc* 281; Jako my tho wyemy, ysze Barbara thako yesth blysska kv pvsczynye po Gedwidze babye, yako y Anna podla poszwv 1488 *ZapWarsz* nr 1632; Nye szostawyly po szobye dzyeczy, tedy ten gego brath gest po nyem blyszy *OrtBr* VI 364; I przyszło k temu, iże miły Jesus swą (*leg.* z swą) matką ostali przy domu, miły Jesus jako bliszy po ojcu a Marja po swem małżeństwie *Rozm* 147.

4. *'bliźni, alius homo, alter'*: Ne poządav zony *thwogo blysshego (non concupisces uxorem proximi tui Deut 5, 21) *Dek* I 3. 7. III 22. V 3; Nye mow n[y]a szwego blissego szwadecztwa falszywego (nec loqueris contra proximum tuum falsum testimonium Deut 5, 20) *Dek* III 22. 25. 31; Vczym (*pro* vczyni?) mye... miloszyerna kv mogym blyszschym *Naw* 62.

Blisko *formy*: *posit.* blisko XV *in. R* XXIV 72, *BZ* Gen 19, 9. 23, 17. 19. 24, 30. Deut 30, 14. III Reg 20, 39, *OrtBr* VII 572, *OrtMac* 56. 72. 105, 1471 *MPKJ* V 55. 99, *MPKJ* V 133, *Rozm* 138. 484. 611. 665, *ca* 1500 *Erz* 4.

Comparat. bliżej 1399 *StPPP* VIII nr 8539, XV *p. pr. R* XVI 340; bliże, blisze 1415 *AKH* III 248, *Rozm* 105. 113.

Superlat. nabliżej, nabliszej *Sul* 25.

Znaczenia: **1.** *a. o miejscu 'niedaleko, obok, non procul, prope, iuxta'*: A byla blisko erat proximum XV *in. R* XXIV 72; Przikazanye to to, ges to ya dzysz przikazvyo tobye, nye iest nad tobø ani daleko polozono, ani na nyebye postawyono... Ale gest tv rzecz wyelmi blisko (iuxta te est sermo valde), slowo w vszczech twich y w serczv twem *BZ* Deut 30, 14; Kyedy bądzye kthory czlowyek obzalowan o roszboy albo o pozogą blyszko albo daleko *OrtMac* 56; ~ *z gen.*: Filocapcio fry yest to, czo slowe thego blyzey XV *p. pr. R* XVI 340; Pole..., w gemze to bila yaskyny dwogista blisz syebye a blisko Mambre (spelunca duplex respiciens Mambre) *BZ* Gen 23, 17; On stogi v *wyelblodow bliszko studnycey (prope fontem aquae) *BZ* Gen 24, 30; Blisko schanszada e vicino (putasne, deus e vicino ego sum? Jer 23,23) 1471 *MPKJ* V 99; Jednego dnia silny lew przyszedł blisko Nazareta (prope villam Nazareth) *Rozm* 138; Święty Piotr... stał z daleka, le przeto iże miał boga zaprzeć, boby mogł był nikakiej boga zaprzeć, by był blizko boga przystał *Rozm* 665; ~ blisko od *czegoś*: Pogrzebł zonø... w yaskyny dwoytey blisko od Mambre (in spelunca agri duplici, quae respiciebat Mambre) *BZ* Gen 23, 19; ~ *'z bliska, wręcz, comminus'*: Sluga twoy wiszedł boiowacz blysko (egressus est ad proeliandum cominus) *BZ* III Reg 20, 39.

b. *o czasie 'niezadługo, mox, proxime'*: Chczecemi, aby... dnyow naablyszczey naslyadvyących (diebus proxime sequentibus)... wszistczy prawvyączi szą... odprawyeny bily *Sul* 25; Blisko in proximo (in proximo est, ut... curreris Tob 5, 13) 1471 *MPKJ* V 55; Widzcie, iże już blisko lato (prope est aestas Mat 24, 32) *Rozm* 484; Blizko będzie godzina (appropinquavit hora Mat 26, 45), w ktorą będziecie odpoczywać *Rozm* 611.

2. *o stosunku pokrewieństwa*: Ysz mv gest w them czlonkv a tako blyszko przyrodzon ten vmarly *OrtBr* VII 572; Ma na to przysy[y]ądz szam szwą ręką, ysz mu yesth w thym czlonkv thako blyszko przyrodzon ten vmarly yako wymyenyl przed gaynym sądem *OrtMac* 105.

3. *o stosunku prawnym*: Jaco blizey k dzedzinye xandz Symon ani (*sc.* Miczko et Petrus)

k nyey nicz nye maya 1399 *StPPP* VIII nr 8539; Iaco to swatcimi, iaco Ian po Wawrzinowe smercy ne wszanl dwudzeszstu grziwen sbosza pusczini, yaszby Swanchne blisze przisla 1415 *AKH* III 248; Antipater bał się, aby niegdy Herod nie oderwał krolestwa od niego k tym sirotam, bo im po macierzy przysłuchało blisze (quia eos ex parte matris contingebat) *Rozm* 105; Tedy Archelaus począł mowić, iżby jemu krolestwo blisze przyszło, przeto iż był starszy *Rozm* 113.

4. *w przybliżonym określeniu*: **a.** '*około, circiter*': Yacoby a. blisko circiter id est fere a. citra (circiter tria millia Act 2, 41) *MPKJ* V 133; Blysko albo okolo circiter *ca* 1500 *Erz* 4; ~ **b.** '*prawie, fere*': Bili blisko ku wilamanyu drzwy (iamque prope erat, ut effringerent fores) *BZ* Gen 19, 9; Dalyey wasze pythanye... yesth takye, yako albo gdzye szyne rany maya sznany bycz albo szaly (*leg.* sąli) *czyaszkyc rany blyszko zmyerthne? *OrtMac* 72.

Bliskoć 1. '*pokrewieństwo, powinowactwo, cognatio, affinitas*': Item propter propinquitatem id est blyszkoczv *ca* 1500 *R* XLVII 368.

2. '*ziemia posiadana prawem bliskości*': Jaco mnye tako vyednano *szy Janem, eze my myal blysszkocz w Klodnye v Woythka wyprawycz y w kxangy zapyszacz 1440 *ZapWarsz* nr 534.

Bliskość *f o r m y*: *n. sg.* bliskość *BZ* Num 26, 37, 1470 *ZapWarsz* nr 2994, 1471 *SprTNW* VIII 2, 27; ~ *g. sg.* bliskości 1411 *HubeZb* 58, *Sul* 57. 76, *BZ* Lev 20, 20, 1468 *ZapWarsz* nr 3099, 1485 *ZapWarsz* nr 1600, XV *p. post. R* XXV 179; ~ *d. sg.* bliskości *OrtMac* 105; ~ *ac. sg.* bliskość 1463 *Czrs* s. L, 1470 *ZapWarsz* nr 2994; ~ *i. sg.* bliskością 1404 *Piek* VI 197, 1412 *AKH* III 185, 1440 *AGZ* XI 163, *Sul* 57, 1470 *TymWol* 59, 1471 *MPKJ* V 42, 1478 *ZapWarsz* nr 1207, XV *p. post. R* XXV 175; ~ *l. sg.* (po) bliskości 1478 *ZapWarsz* nr 1208; ~ *ac. pl.* bliskości *OrtBr* VII 572.

Z n a c z e n i a: **1.** '*mała odległość, propinquitas, vicinitas*': Dalekoscz distancia, blyszkosczą vicinitate XV *p. post. R* XXV 175.

2. '*pokrewieństwo, powinowactwo, cognatio, affinitas*': Maczey gest geg (*leg.* jej) bliszi bliszcosczø y rodzagem 1404 *Piek* VI 197; Chitrosczy a lsczywosczy przewrothnych lvdzy, gysz... nyckthore dzewky prawem blyszkosczy (iure affinitatis) sz dobrem dzedzynnym... chowayą, nye chczącz gych za mąsz dacz *Sul* 76; Ktos syø szydze z zonø striya..., a wzyavi ganyebnosc bliscosczy swey (ignominiam cognationis suae), ponyeszeta oba grzech swoy *BZ* Lev 20, 20; Tocz iest bliskosc synow Effraym (hae sunt cognationes filiorum Ephraim) *BZ* Num 26, 37; Wymyenycz blyszkosczy..., ysz mv gest w them czlonkv a tako blyszko przyrodzon ten vmarly *OrtBr* VII 572; Nyzad⟨n⟩emu czlowyeku potrzebyszna vkazvye albo szwyadeczthwa gynnego kv blyszkosczy przyrodzenya *OrtMac* 105; Przylączil schią gyest bliskoscą coniunctus est affinitate (affinitate coniunctus est pharaoni III Reg 3, 1) 1471 *MPKJ* V 42; Blyskoscz 1471 *SprTNW* VIII 2, 27; Blyszkosczy racione propinquitatis XV *p. post. R* XXV 179.

3. '*prawo pierwszeństwa w dziedziczeniu wynikające z zasady pokrewieństwa*': Nastka na tą cząscz, czo ye yest Yan dobil bliscoscą, poloszila dzesancz grziwen swego poszagu 1412 *AKH* III 185; Georgius... bona hereditaria... Paulo... cessit propinquitate al. b⟨l⟩iskosczą odstampyl 1440 *AGZ* XI 163; Kaszdv... dzedziny thi lvbo bliskosczą (ex successione), lvbo ktorimkole gynym obyczayem... mayą myecz *Sul* 57; Dzewky w dzedzynach nykako blyskosczy ymyecz nye mogą (non succedant) *Sul* 57; Jacom ya Mycolaya nye sbyl (*leg.* zbił) na dobrowolnym targu gwaltem samowtor... stoyancz sz nym w rocze o bliskosc gego 1463 *Czrs* s. L; Po marthwey rącze blyszkosczyą 1470 *TymWol* 59; Brogow y krowj y ovyecz polovicza sluzy... na nye..., yako y na czya po babyc gych, ny⟨e⟩gdy Machnye, blyskosczya 1478 *ZapWarsz* nr 1207; Jacom ya nye pozal gwaltem zytha y psenicze... na wyenye olim Jachny, baby gych... anym thego wyozl w dom swoy w waszności na gych czyansch... yako dwye kopye po *baby gych... bliskosczy *ib.* nr 1208; Pyothr Byenyada zadncy blyskosczy sham nye ma na oczczysnye nasschcy 1485 *ZapWarsz* nr 1600.

4. '*ziemia posiadana prawem bliskości*': Jacom ne puscila Dzedtrzicha prosno tey czansci bliscosci, czosz vcupil v Micolaia 1411 *HubeZb* 58; Ya nye dzirszą cząsczy y bliszkosczy Malgorzączynyey po szmarley rącza 1468 *ZapWarsz* nr 3099; Jakom ya vrzandv kxazaczego na blysskosc na Pyanowo nye w⟨yo⟩dl..., kthora blysskosc na nye spadla po Gotarcze szmarley rącze 1470 *ZapWarsz* nr 2994.

Blisku a. *o miejscu* '*niedaleko, obok, non procul, prope, iuxta*': Prisedw bliskv masta Philipova, gemvsz dzano Cezaria venit in partes Cesaree Philippi (Mat 16, 13) XV *in. R* XXIV 76; Postawone blisku przinyosl constitutos ... presentavit proximos XV *med. SKJ* V 283; Kako krasne stany twe, Iakobye... Iako zagrodi podle potokow rosmnazane... a iako cedrowye

bliskv podle wod (prope aquas) *BZ* Num 24, 6; Day my wynnyczø swø, acz vczinyø sobye zagrodø szelnø, bo my gest w søsy⟨e⟩dzstwyc a blysskv mego domu (prope domum meam) *BZ* III Reg 21, 2; Blyską (*leg.* blisku) byly aderant 1471 *MPKJ* V 34.

b. *o czasie* '*niezadługo, prope, in proximo*': A blyskv byla (prope erat Jo 2, 13) vyelkanocz szydowska *EwZam* 304; ~ blisku *czegoś*: Szaly (*leg.* sąli) rany czyaszkye albo blyszku szmyerczy *OrtBr* VII 568.

Bliz 1. *o miejscu* '*niedaleko, obok, non procul, prope, iuxta*': Potem gest Abram szedł do Egipta... A gdisz bil bliz Egipta (prope esset, ut ingrederetur Aegyptum), rzekl ku Saray *BZ* Gen 12, 11; Pole..., w gemze to bila yaskyny dwogista blisz syebye a blisko Mambre (spelunca duplex respiciens Mambre) *BZ* Gen 23, 17.

2. *w przybliżonym określeniu* '*około, prawie, circiter, fere*': Wlosi mayanci yakobi barva lycznego orzecha..., blyz do vschv *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Tedi krol israhelski sebraw prorokow blyz ku cztirzem sstom møszow (quadringentos circiter viros) y rzecze k nym *BZ* III Reg 22, 6.

Blizi '*bliski, sąsiedni, vicinus*': Blyziemv czialw (*war. lub.*: okowemv czalv) vicine carni (sin autem viderit locum maculae aequalem vicinae carni Lev 13, 31) 1471 *MPKJ* V 22.

Blizna, Bluzna *formy*: *n. sg.* blizna *Gn* gl. 105b, 1437 *Wisł* nr 228 s. 85. 88, *ca* 1455 *JA* XIV 489, *OrtCel* 2, 1466 *R* XXII 10, 1472 *Rost* nr 1508, *ca* 1500 *Erz* 4; bluzna *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *ac. sg.* bliznę 1497 *GórsPiechRp* 205; ~ *n. pl.* blizny *Gn* gl. 143b, *Fl* i *Pul* 37, 5, XV *in. R* XXIII 281, XV *in. R* XXIV 69, 1444 *R* XXIII 310, XV *med. R* XXV 156, XV *p. post. R* XXV 182, *Rozm* 480; bluzny 1471 *MPKJ* V 129, 1471 *R* XXIV 379; ~ *g. pl.* blizn *BZ* Lev 19, 28; ~ *ac. pl.* blizny 1444 *R* XXIII 305, *Rozm* 368; ~ *i. pl.* bliznami XV *in. R* XXIV 68.

Znaczenia: **1.** '*blizna, cicatrix*': Blisna, rana nullam cicatricem in eo invenientes *Gn* gl. 105b; Blyszni cycatrices *Gn* gl. 143b; Sprochnali sø y zkazili se sø blyzny moie od oblicza gluposci moicy (putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae a facie insipientiae meae) *Fl* 37, 5, *sim. Pul*; Blisni cicatrices XV *in. R* XXIII 281; Blisni cicatrices XV *in. R* XXIV 69; Blisna cicatrix 1437 *Wisł* nr 228 s. 85; Przes wielebne blisny per alma vulnera 1444 *R* XXIII 305; Bliszny propter cicatrices XV *med. R* XXV 156; Pagą blysna cicatrix *ca* 1455 *JA* XIV 489; Cicatricem id est factum wlnus vlg. blyzna *OrtCel* 2; Blyszną cicatrix 1466 *R* XXII 10; Bluszny cicatrices 1471 *R* XXIV 379; Walach gnyady ma na przednym pleczv blyzną 1497 *GórsPiechRp* 205; Blysny cicatrices XV *p. post. R* XXV 182; Blvszną cicatrix *ca* 1500 *Erz* 4; W ciele śmiertelnem ukazał bog swą sławę nieśmiertelności... jako i po wstanie (*pro* wstaniu) s martwych w ciele nieśmiertelnym blizny (sicut post resurrectionem in carne immortali cicatrices) *Rozm* 368; W jego ciału ukażą sie blizny (in carne eius videbuntur cicatrices) jego pięci ran *Rozm* 480.

2. '*znamię, piętno, stigma*': S blisnami cum stigmatibus XV *in. R* XXIV 68; Blizni stigmata 1444 *R* XXIII 310; Nad vmarlimi nyc *bodzecze rzazacz czala swego any zadnego znamyenya blyszn nye cincze wam (super mortuo non incidetis carnem vestram, neque figuras aliquas, aut stigmata facietis vobis) *BZ* Lev 19, 28; Rany, bluzny stigmata (ego enim stigmata domini Jesu in corpore meo porto Gal 6, 17) 1471 *MPKJ* V 129; Blyzną vel pyąthno stigma *ca* 1500 *Erz* 4.

3. '*wada, skaza, menda*': Blisna menda 1437 *Wisł* nr 228 s. 88; Blysna menda 1472 *Rost* nr 1508.

Blizu a. *o miejscu* '*niedaleko, obok, non procul, iuxta*': Blyzv bødz, gospodne (prope es tu, domine) *Fl* 118, 151, *sim. Pul*; Myasto gest tu blyzu (iuxta), do nyegosz mogø vydz *BZ* Gen 19, 20; Alye wydzøøcz Aaron y synowye israhelszczy rogatøø Moyszesowøø twarz bogely szyø blyzu (prope) przystøpycz *BZ* Ex 34, 30; *Blyzą (*war. lub.*: blisv) iuxta (habitavit iuxta oppidum Gen 33, 18) 1471 *MPKJ* V 12; ~ *z gen.*: *Zaprawdy wszaco blizu boiøczich se iego zbawenc iego (prope timentes eum salutare ipsius) *Fl* 84, 10, *sim. Pul*; ~ *z dat.*: Blyzv gest gospodzin *swszem wzywayøczym gy (prope est... omnibus invocantibus eum) *Fl* 144, 19, *sim. Pul*; Blyzu (*Fl*: podle) yest gospodzyn tym (iuxta est iis), czo są zamøczonego szyercza *Pul* 33, 18.

b. *o czasie* '*niezadługo, mox, prope*': Bo zamøtek blyzu iest (tribulatio proxima est), a ne iest, ienszebi pomogl *Fl* 21, 11, *sim. Pul*; Blyzu yest dzyen zatraczenya (iuxta est dies perditionis Deut 32, 35) *Pul* Deut 50; ~ *z gen.*: Pothem blysv koncza czwartego lyatha (prope finem quarti anni) ten tho Grzegorzs ostateczne pyenyądze widawa *Sul* 37; Blyzv thego et prope (iurgantes fortiter et prope vim inferentes Jud 8, 1) 1471 *MPKJ* V 33.

Bliźni, Bliźny *formy*: *n. sg. m.* bliźni, bliźny *BZ* Lev 25, 49. Num 35, 19. Tob 6, 11, XV *p. post. PF* III 287; *neutr.* bliźne *MW* 22b; ~ *g. sg. m.* bliźn(i)ego *Dek* I 1. 5. 6. 8. II 3. III 14. 15. 17. 26. 27. IV. V 1. 2. VII 2. 5, XV *med. SKJ*

I 58, *ca* 1450 *PamLit* IX 318, *ca* 1450 *PF* IV 575, *BZ* Ex 20, 17. Deut 27, 17. III Reg 16, 11, 1461—7 *Serm* 93v, *Rozm* 325. 549; ~ *d. sg. m.* bliźn(i)emu *Fl* i *Pul* 11, 2. 14, 4, *Dek* VII 2. 3, XV *med. SKJ* I 69, *BZ* Ex 20, 16. 22, 9. Deut 19, 18, *Rozm* 798; ~ *ac. sg. m.* bliźn(i)ego *Fl* i *Pul* 34, 17, *Fl* 87, 18, *Dek* III 2. 4—6. 11. 13—19. 23. 27. 29. 30. IV. VI, *ca* 1450 *PamLit* IX 318, XV *ex. MacDod* 148, *Rozm* 331; ~ *i. sg. m.* bliźnim, bliźnym *Fl* 27, 4, XV *med. SKJ* V 253, *BZ* Num 35, 24; ~ *n. pl. m.* bliźni *Fl* i *Pul* 37, 11, *BZ* Tob 2, 8; *f.* bliźnie *Fl* i *Pul* 44, 16; ~ *g. pl.* bliźnich *OrtMac* 53; ~ *d. pl.* bliźnim, bliźnym *Fl* i *Pul* 14, 4, *BZ* Jud 10, 18, *OrtBr* VI 361, *Naw* 57; ~ *ac. pl.* bliźn(i)e *Fl* i *Pul* 121, 8, XV *med. SKJ* I 50, *BZ* Num 25, 5; bliźnich 1484 *Reg* 713; ~ *i. pl.* bliźnimi, bliźnymi *BZ* Lev 21, 2. Num 27, 6, 1484 *Reg* 707, *Pul* 27, 4; ~ *l. pl.* (po) bliźnich, bliźnych *BZ* Num 26, 35.

Znaczenia: **1.** '*krewny, powinowaty, propinquus, consanguineus*': Iedno tilko myedzi przirodzonimi a blisznimi (in consanguineis ac propinquis), to iest nad otczem y nad maczerzø, y nad synem, y nad dzewkø, y nad bratem, y nad syostrø... pokala syø *BZ* Lev 21, 2; Kto chce z braceey gego, viplaczi gy, stry (*leg.* stryj) y stryny (*leg.* stryjny) brat, rodzoni y bliszni (consanguineus et affinis) *BZ* Lev 25, 49; Synowye Effraymovi po bliznich swich bili sø ci to (per cognationes suas fuerunt hi) *BZ* Num 26, 35; Day gim gymyenye myedzi blisznimi (inter cognatos) otcza gich *BZ* Num 27, 6; Bliszny (propinquus) zabitego wrogv iakosz popadnye, zabye natichmyast gy *BZ* Num 35, 19; Rzekla wszitka ksyøszøta Galaaczska blysznym swim (ad proximos suos) *BZ* Jud 10, 18; Zbyl wszitek dom Bazow, a nye ostawyl s nyego any psa, ny blysznyego, ny przyiacyelya gego (non dereliquit... propinquos et amicos) *BZ* III Reg 16, 11; Gest geden møz ... blyzny wasz s pokolenya twego (vir propinquus de tribu tua) *BZ* Tob 6, 11; Gey blysznym wyrzeczonem dzyalyc *OrtBr* VI 361; Mogaly dzyeczy dacz szwe gymyenye procz przyszwolyenya szwych blysznych *OrtMac* 53; Podług zakona inych dni niżli w sobotę mogł każdy używać prażma albo żyta na polu swego bliźniego (licebat... edere grana segetis propinquorum) *Rozm* 325; ~ Naydø krzivego swyatka, ze przeczіw swemv blisznemv powyedzal krziwdø (contra fratrem suum mendacium) *BZ* Deut 19, 18; ~ '*niedaleki, propinquus*': Myedzi wrogem y blisznim krewnim sød by byezal (inter percussorem et propinquum sanguinis quaestio ventilata) *BZ* Num 35, 24; ~ *dubium*: Nyechay se zapali ognyem miloscz, nyechay zazze goranie blizne *MW* 22b.

2. '*bliźni, alius homo, alter*': Nye pozanday szony thwego blysznego (proximi tui Deut 5, 21) *Dek* I 1. 6. 8. II 3. III 14. 26. 27. IV. V 1. 2. VII 5; Nye pozanday rzeczi blisznyego tvego *Dek* I 5. III 15. 17; Nye swaczy na svego blisnego (contra proximum tuum Deut 5, 20) Iszcza (*leg.* Iścią) svadeczstva falssiuego *Dek* III 2. 5. 6. 14. 16. 18. 19. 23. 27. 29. 30; Lszczyą szwadeczthwa falszchywego nye szwyathcz na thwego blyznyego (contra proximum tuum Deut 5, 20) *Dek* III 4. 11. 13. 15. 17; Milui... yako szam szebye swego blisznego (proximum tuum Mat 22, 39) *Dek* IV; Myluy bogą thwego sz w[e]szego szyerczą szwoyego i blysznyego szwego (proximum tuum Mat 22, 39) *Dek* VI; Nye poszanday domu blysznye⟨go⟩ twego (uxorem proximi tui, non domum... illius Deut 5, 21) *Dek* VII 2; Nye przemovisz krziwego svadeczstwa przeczіw twemu blisnemu (contra proximum tuum Deut 5, 20) *Dek* VII 2. 3; Aby przesz tho, czo pyszano yest, vczylybysmy szę cyrpyecz za blysnye doceamur pati pro proximis (Rom 15, 4) XV *med. SKJ* I 50; W pyeczolowanyv o zsbawyenyv blysznego nye bądzcze lenywy sollicitudine non pigri (Rom 12, 11) *ib.* 58; Laszky kv blysznyemv a myloscz kv bogv dileccionem dei et proximi (caritatem autem non habeam I Cor 13, 1) *ib.* 69; A iako ssyebye ssamego mylvy tez swego blysnego *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Czego żądasz od blysznego, by mv zasyą zyczyl tego *ib.*; Nye bødzesz mowycz przeczyw twemu blysznemu (contra proximum) krzywego szwyadzecztwa. Nye szøday domu blysznego twego (proximi tui) *BZ* Ex 20, 16—7; Ieden iako drvgy zaby blisne swe (proximos suos), ktorzi syø klanali Belfegorovi *BZ* Num 25, 5; Przekløti, ktorisz przenoszi myedze swego *bliszńego (proximi sui) *BZ* Deut 27, 17; Kv polepszenv a navczenv blisznego ad edificandum proximum 1461—7 *Serm* 93v; Ma sye z blyznymi svymi y tez z przyaczyoly zgyednaczy (seque nihilominus proximis reconciliare procuret) 1484 *Reg* 707; Braczya... mayą sye trzy razy w rok spovyedaczi... przeprosywszy blyznych (reconciliando se proximis) *ib.* 713; Odzyersy my... zdrowye dvschne y czyelne, yzbychom thwemv yednaczkowy posluzyla, mogym blyznym w dobry przyklad byla *Naw* 57; Laszka... czyrplyva yesth..., bo ktho blysnego prawdzyvye myluye, thedy od nyego zadaną przeczywnoscz mocznye noszy XV *ex. MacDod* 148; Miłuj... bliźniego twego (proximum tuum Luc 10, 27)

jako sam siebie *Rozm* 331; Ale tego miły Cristus jawnie nie rzekł..., ale iż tego nie baczyli... dając nam przykład, iże nikt ni ma zjawiać grzecha tajemnego swego bliznego *Rozm* 549; By mogli... bojować przeciw swemu bliznemu *Rozm* 798.

1. *a.* **2.**: Prosznoscy molwili sø kaszdi ku swemu blisznemu (ad proximum suum, *Pul*: blysznyemu) *Fl* 11, 2; Any vczinił blisznemu swemu (proximo suo, *Pul*: blysznyemu) zlego, any przecorzyzni wzøł iest przeciw blisznim swogim (adversus proximos suos, *Pul*: blysznym) *Fl* 14,4; Gisz to mowø pocoy s blisznim swogim (cum proximo suo, *Pul*: s swymy blysznymy) *Fl* 27, 4; Iaco blisznego (quasi proximum, *Pul*: blysznego), iaco brata naszego, taco lub iesm bił *Fl* 34, 17; Przyaczele mogi y bliszny (proximi, *Pul*: blyszny) mogi przeciwo mne przibliszili sø se *Fl* 37, 11; Przíwedzoni bødø crolowi dzewicze po ney; bliszne iey (proximae eius, *Pul*: blyszne yey) przinesoni bødø tobe *Fl* 44, 16; Oddalił ies ode mne przyaczela y blisznego moiego (proximum, *Pul*: blysszego) *Fl* 87, 18; Prze braczyø moyø y blysznc moge (proximos meos, *Pul*: blysznc) molwach pokoy o tobe *Fl* 121, 8; S blysznym cum proximo XV *med. SKJ* V 253; Na poczwyrdzyenye blyssnego ad edificationem proximi *ca* 1450 *PF* IV 575; Dwoyako wroczy blysznemu swemu (proximo suo) *BZ* Ex 22, 9; Karaly gy gego blyzny (proximi eius) *BZ* Tob 2, 8; Blyszny XV *p. post. PF* III 287.

Bliźniątko '*bliźniak, gemellus*': Mayącz *blysnotką, yagnątka omnes gemellis fetibus (greges... omnes gemellis fetibus et sterilis non est inter eas Cant 4, 2) *MPKJ* V 73.

Bliźniec '*bliźniak, gemellus*': Bliznecz gemellus *ca* 1450 *PF* IV 574; Blysnyecz gemellus *ca* 1455 *JA* XIV 490.

Bliźnięta *pl. tantum* **1.** '*gemelli*': Blisnyata gemelli 1437 *Wisł* nr 228 s. 87; Gemelli sunt bini nati vlg. blysznyatha 1450 *RpKapKr*; Blysznątha gemelli 1463 *PF* V 12; Mayancz blisnyątha, yagnyąthka omnes gemellis fetibus (greges... omnes gemellis fetibus et sterilis non est inter eas Cant 4, 2) 1471 *MPKJ* V 73.

2. '*owoc kasztanu, castanea (nux)*': Blyznyatą castanea *ca* 1500 *Erz* 4.

Bliżny *cf.* **Bliźni**

Bliżyć *a.* **Bliżyć się** *f o r m y*: **a.** *z zaimkiem zwrotnym* się: *praes. ind. 3 sg.* bliży *Rozm* 495. 732; *3. pl.* bliżą *Fl* i *Pul* 26, 3. 54, 20; ~ *pract. 3. sg. m.* bliżył *Rozm* 58; ~ **b.** *bez zaimka zwrotnego* się: *praes. ind. 3. sg.* bliży *Rozm* 146.

Z n a c z e n i e: '*zbliżać się, appropinquare, instare*': Gdi se bliszø (dum appropiant) ku mne zawadcze, bichø jedli møso moie *Fl* 26, 3, *sim. Pul*; Odkupi w pocoiu duszø moiø od tich, gich (*pro* gisz) se bliszø (qui appropinquant) ku mne *Fl* 54, 20, *sim. Pul*; Jozef... mieszkał w Nazarecie, aż czas bliżył sie porodzeniu błogosławionej dziewice (donec partus virginis instabat) *Rozm* 58; Ten ... musi umrzeć, aby stąpił do prorokow..., aby im powiedział, co widział od mego urodzenia aże dotychmiast, a też iże ich odkupienie bliży *Rozm* 146; Już sie bliży, iż mię będą nade wszytek lud przeklinać, kiedy moj miły syn będzie wisieć na krzyżu *Rozm* 495; Jesusie, ... cały rok bychmy cię chcieli męczyć..., ależ to pomaga, iżeć już świta, a już sie twe dokonanie bliży *Rozm* 732. ~ *Cf.* **Przybliżyć się, Przybliżać (się).**

Blochać '*wymiotować, evomere*': Blochayą evomunt 1466 *R* XXII 24.

Blucbrach *cf.* **Bruzblach**

Bluć '*wymiotować, evomere*': Blvcz vomere *ca* 1500 *Erz* 4.

Blusbrach *cf.* **Bruzblach**

Bluszcz *bot.* **1.** '*bluszcz, Hedera Helix L.*': Bluscz edera repens 1419 *Rost* nr 5186; Bluscz edera XV *med. Zab* 515; Bluscz edera 1450 *RpKapKr*; Bluscz *ca* 1455 *JA* XIV 489; Bluscz edera (cogebantur hedera coronati Libero circuire II Mach 6, 7) 1471 *MPKJ* V 117; Bluscz drzewni edera arborea 1484 *Rost* nr 6065; Sub *adera bluscz vlg. XV *p. post. R* XXII 335; Bluscz seu brzostan edera XV *p. post. R* LIII 66; Blvscz edera; blvscz hedera *ca* 1500 *Erz* 4; ~ Bluscze vynykayv edere serpunt XV *p. pr. R* XVI 345.

2. '*kurdybanek, Glechoma hederacea L.*': Bluscz zemni edera terrestris 1484 *Rost* nr 6059; Bluscz edera terrestris *ib.* nr 6060.

3. błotny bluszcz '*słodkogórz, Solanum Dulcamara L.*': Bluscz *plothni edera palustris, edera lutea, amarum dulce 1419 *Rost* nr 5184; Blothni bluscz edera palustris, edera lutea 1437 *Rost* nr 2589; Blothny bluscz edera palustris 1460 *Rost* nr 3511; Blotny bluscz amarodulce 1472 *Rost* nr 153; Blotny bluscz amarum dulce *ca* 1500 *Rost* nr 5356; ~ Bluscz amarum dulce, edera, edera palustris 1460 *Rost* nr 3510.

Bluszczowy '*hederaceus*': Bluszczovem crinali florens edera XV *p. pr. R* XVI 344.

Bluzbrach *cf.* **Bruzblach**

Bluzna *cf.* **Blizna**

Bluźnić '*bluźnić, blasphemare, maledicere*': Tesz sya davam vynyen deo omnipotenti ze dvanascye *czlongow vyary svyateg krzescyan-

skyey, acz bych tesz grzesny czlovyek... vyerzącz w czary... blvsznyl naprzecyvo bogu *Spow* 3; Blusny blas<phe>maverat XV *p. pr. R* XVI 347.

Bluźnienie '*bluźnierstwo, blasphemia, maledictio*': Dzen zamętka, a laianya, a blyvznyenya dzen ten (dies tribulationis et increpationis et blasphemiae) *BZ* IV Reg 19, 3; Vczinyly blyvsznyenya wyelyka przecyw tobye (feceruntque blasphemias magnas) *BZ* Neh 9, 18; Blvsnyenye XV *p. post. R* XXIV 375.

Bluźnierz '*bluźnierca, blasphemus*': Blvsnyerz blasphemus *ca* 1500 *Erz* 4.

Bluźny '*bluźnierczy, blasphemus, maledicus*': Blusnymy marcotal talia blasfemo sibilat ore sibi XV *p. pr. R* XVI 349.

Błagać, Błogać '*łagodzić, mulcere*': Blaga mulcet 1466 *R* XXII 15; Blogal tractabat *ib.* 25. ~ *Cf.* **Pobłagać, Ubłagać, Pobłażać, Błożyć, Pobłożyć, Ubłożyć.**

Błam, Błan '*błam, contextus pellium, qui vestimentis subsuitur*': Pro duabus subducturis de popellicze vlg. blany et pro duabus blany de aspergillis 1422 *StPPP* II nr 1861; Pro pellibus vlg. blam 1424 *TPaw* VII 381; Pro secretario cardinalis M... recepi domino suo blam pro septem florenis de Tchorze 1450 *MMAe* II b 104.

Błan *cf.* **Błam**

Bławacz *bot.* '*chaber, bławatek, Centaurea Cyanus L.*': Blawacz castanicus *ca* 1465 *Rost* nr 4222.

Bławat *bot.* '*chaber, bławatek, Centaurea Cyanus L.*': Blawath sponsa solis 1437 *Rost* nr 11222; Blawath *ca* 1455 *JA* XIV 491; Blawath casthanicus 1460 *Rost* nr 3434; Blawath castanicus *ca* 1465 *Rost* nr 4221; Blauat castanicus 1472 *Rost* nr 1065.

Bławatny '*niebieski, caeruleus*': Blawathny blaueus *ca* 1455 *JA* XIV 490.

(Błazen) Błazno *formy*: *n. sg.* błazno 1500 *ZsigBud* 24. 54. 67, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg.* błazna XV *med. SKJ* V 262; ~ *d. sg.* błaznowi 1500 *ZsigBud* 27. 28. 34. 37. 46. 67. 72; ~ *d. pl.* błaznom XV *p. post. R* XXV 173, 1500 *ZsigBud* 21.

Znaczenia: **1.** '*trefniś, scurra*': Blasznom histrionibus XV *p. post. R* XXV 173; Blasznom cum cesare scolaribus, qui venerant ad dominum principem... dedi II flor. 1500 *ZsigBud* 21; In balneo dedi Schidor pro smigmate ad lavandum canem Byeliyczek et blasno *ib.* 24; Blasnowi pro tela ad femoralia et pro crinali de rosis, pro toto dedit X den. ung. *ib.* 34; Blasnowi a duabus camisiis, quas sibi abluebavit... dedi IIII den. ung. *ib.* 37; Blasnowi ad balneum civile dedi III den. ung. *ib.* 46; A reformatione fornacis, quam blasno destruxerat..., dedi X den. ung. *ib.* 54; Pro mitra vulpina blasznowi dedi... XL den. ung. *ib.* 67; Sutori pro calceis longis factis blasnowi dedi XXXII den. ung. *ib.* 72; Podrzeznyącz albo blazno, vyla mimus; blaszno, pąszyrzyth scurra idem leccator, proprie qui sequitur curiam gratia cibi; blaszno scurra *ca* 1500 *Erz* 4; ~ Doctori blasznowi ad mandata domini principis dedi IIII den. ad camisiam ungaricales, dum infirmabatur 1500 *ZsigBud* 27; Blasnowi doctori na grumathka pro cervisia... dedi VI den. ung. *ib.* 28; Blasno doctori pro pellicio lupino dedi III flor. *ib.* 67.

2. '*głupi, fatuus*': Naszmyanye... zalonego a blasna... strazlywego ridiculum... fatuum... pusillanimem XV *med. SKJ* V 262.

Błazno *cf.* **Błazen**

Błąd *formy*: *n. sg.* błąd 1431 *PF* V 63, XV *med. R* XXIII 279, XV *med. R* XXIV 359, *Rozm* 674. 727. 780. 781; ~ *g. sg.* błędu 1413—4 *JA* XIV 503, 1461—7 *Serm* 249r, XV *p. post. R* XXV 173; ~ *ac. sg.* błąd *Gn* gl. 70b. 75a, *Rozm* 483; ~ *i. sg.* błędem XV *med. AKPr* I 233, *BZ* Deut 30, 17, *Rozm* 765; ~ *l. sg.* (w) błędzie *Rozm* 795; ~ *n. pl.* błędy XV *in. R* XXV 267; ~ *g. pl.* błędow *BZ* Jos 23, 12, 1461—7 *Serm* 322v; ~ *ac. pl.* błędy *Sul* 95, 1461—7 *Serm* 114r; ~ *l. pl.* (w) błędziech *BZ* IV Reg 17, 19.

Znaczenia: **1.** '*błądzenie, uchybienie, błąd, error, vitium*': Błod dubium 1431 *PF* V 63; Nasladowyen gest błąd consequens est error XV *med. R* XXIII 279; Blandu erroris 1461—7 *Serm* 249r; Od mocznego bladu de ingenti errore XV *p. post. R* XXV 173; Księgi stare miały Jozefat prophetą, ale błędem pisarskim położono (sed vicio scriptorum positum est) w Izajaszu, iże nie wiedzieli, ktory to był Jozefat *Rozm* 765; ~ *szczególnie w sensie uchybienia religijno-prawnego*: Błod nedouarkof i kaczerzof gest tøpyla errorem infidelium confunderet *Gn* gl. 70b; Błod cecitatem cordis *Gn* gl. 75a; S błądu greczkego de secta grecorum 1413—4 *JA* XIV 503; Błødem søøcz oklaman, klanyacz syø bødzesz bogom czvdzim (errore deceptus, adoraveris deos alienos) *BZ* Deut 30, 17; Gestli bødzecze chczecz tich narodow... błødow syø przidzirzecz, (quodsi volueritis gentium harum. . erroribus adhaerere)... to... pan bog was (*leg.* wasz) nye zagladzi gich..., doiød was... nye zatraci *BZ* Jos 23, 12; Iuda... chodzil w błødzech israhelskego lyvda (ambulavit in erroribus Israel) *BZ* IV Reg 17, 19; Ten oley ossveczayanczi blandi hoc est oleum illuminans errores 1461—7 *Serm* 114r; Dom nowi, schercze, vyara a myloscza oth staroscżi bladow domus nova, cor, fide et gracia a vetustate erroris 1461—7 *Serm*

322v; Boć wstaną łżywi ancykristowie... i będą dawać znamiona wielikie... tako, by to podobno mogło być, iż i święci będą w błąd wwiedzieni (ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi) *Rozm* 483; Napirwej niewiasta zjawia Piotra..., aby błąd starego grzecha niewieściem plemieniem był zgładzon *Rozm* 674; A oni (*sc.* Żydzi)... poczęli... wołać...: Pobudził lud nauczając po wszytkiej żydowskiej ziemi..., nie ostał ni jeden, ktory by nie był w b⟨i⟩ędzie *Rozm* 795; ~ Chczancz... nyepokoye i blandi o rzeczach nyzey vipyssanich myane oddalicz, vstawyami, ze gdikole i kyelkokrocz nyektori barthnyk... nye chczyalbi... albo... vimawal syąn barcy... sprawyacz... v swego pana, tegdi onemu panu... rzeczonąn barcz ma... oblicznye wsdacz *Sul* 95; ~ Błød horror (*pro* error?) XV *med. R* XXIV 359.

2. '*podstęp, dolus*': Nobilis Nicolaus... compos racionis, sanus et corpore validus, non coactus nec aliqua doli delusione any kthorym bladem seductus ... villam suam... nobili Iohanni... se vendidisse recognovit XV *med. AKPr* I 233.

3. '*szaleństwo, vesania*': Blandą vesanie (contra hunc librum... testes sunt... qui multis versuum milibus eius vesaniae respondentes Dan prol.) 1471 *MPKJ* V 108.

4. '*bezdroże, devia*': Blandy deuia XV *in. R* XXV 267.

Błądzenie '*bezdroże, devia, errores*': Idąc po drodze cirpieli są wielikie niedostatki...: gory, lasy, błądzenie (devia) *Rozm* 82; Wy *wicie, kakośmy wiele złego cirpieli na tej drodze: ...gory, doły, błądzenie, strachy przed złodziejmi (devia latronumque timores) *Rozm* 89.

(Błądzić) Błędzić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* błądzi 1444 *R* XXIII 304, 1471 *MPKJ* V 84, XV *p. post. R* XXV 178, *ca* 1500 *Erz* 4; *2. pl.* błądzicie *Rozm* 414; *3. pl.* błądzą *Fl* i *Pul* 94, 10, *De morte* w. 332, *MW* 117a, *De nativ* w. 21; ~ *imper. 2. pl.* błędzicie XV *med. SKJ* I 112; błędźcie 1449 *R* XXV 166; ~ *part. praes. act. adv.* błądząc 1471 *MPKJ* V 99; *adi. ac. sg. m.* błądzącego 1471 *MPKJ* V 10; *f.* błądzącą *Naw* 153; *n. pl. f.* błądzące XV *med. SKJ* I 83; *ac. pl.* błądzące *BZ* Deut 22, 1; ~ *inf.* błędzić *Fl* i *Pul* 106, 40, *ca* 1428 *PF* I 488, 1444 *R* XXIII 304, *BZ* Deut 27, 18, *Pul* 118 arg. 9; ~ *fut 3. pl.* będą błędzić(i) 1471 *MPKJ* V 100; ~ *praet. 1. sg. m.* błądził jeśm *Fl* i *Pul* 118, 110. 176; błądziłem *MW* 37b. 116a; *3. sg. m.* błądził *Pul* 118 arg. 9; *3. pl. m.* błądzili są *Fl* 57, 3; błądzili *Pul* 57, 3. 106, 4; błądziły *Rozm* 156; ~ *condit. 2. sg. m.* -by błądził XV *p. post. Kałuż* 286.

Znaczenia: **1.** '*błąkać się, błądzić, vagari, errare*': Błødzycz gee vczynyl w przezdroszy (errare fecit eos in invio, *Pul*: błędzicz ye puszczyl w przezdrodze) *Fl* 106, 40; Błødzyl gesm (*MW* 116a: błądzilem) yako owcza (erravi sicut ovis) *Fl* 118, 176, *sim. Pul*; Blondzycz diuagari *ca* 1428 *PF* I 488; Bylyscze nyegdy yako owcze błądzącze eratis enim sicut owes errantes (I Petr 2, 25) XV *med. SKJ* I 83; Gdisz vsrzisz volv brata twego albo owczo błødzøcze, nye minyesz gich (non videbis bovem fratris tui aut ovem errantem et praeteribis) *BZ* Deut 22, 1; Przekłoti, ktosz dopysci błødzicz slepemv na drodze (errare facit caecum in itinere) *BZ* Deut 27, 18; Blandzączego herentem (Abraham... viditque post tergum arietem inter vepres haerentem cornibus Gen 22, 13) 1471 *MPKJ* V 10; *Blodzyly na puszczy w powodzyu (erraverunt in solitudine in inaquoso, *Fl*: zblandzyły sø), drogy myasta przebyta nye nalezly *Pul* 106, 4.

2. '*chwiać się, potknąć się, labare, titubare, offendere*': Blandziez fluctuare 1444 *R* XXIII 304; Nye blandzy non fluctuat *ib.*; Blandzy titubaverit (cum titubaveris in tenebris, condolebit tibi Ecclus 37, 16) 1471 *MPKJ* V 84; Błądzącz (*war. kal.*: blandacz) impingetis (quia oblitus est mei populus meus, frustra libantes, et impingentes in viis suis Jer 18, 15) *MPKJ* V 99; Nye bandą blandziczy non impinguentur (adducam eos per torrentes aquarum in via recta et non impingent in ea Jer 31, 9) 1471 *MPKJ* V 100.

3. '*zejść z czegoś, odstąpić od czegoś, decedere, deficere, discrepare*': Poloszyly sø grzeszny sydlo mne, a od kazny twogych nc błødzyl gesm (et de mandatis tuis non erravi, *MW* 37b: o przikazanyach twogich nye błądzilem) *Fl* 118, 110, *sim. Pul*; ...szye wyklada błødzyl, bo tu zaluye tych, gysz z drogy prawdy błędzycz potwarzany bywayø *Pul* 118 arg. 9; Nye poydzesz za thluscza szle czynycz any w szandze wyaczsze strony przyszwolysz, aby szye od prawdy nye othchylyl albo bladzyl (ut a vero devies Ex 23, 2) XV *p. post. Kałuż* 286; ~ Ty cztyrzy elementa... przeciw jego mocnemu a stałemu przyrodzeniu nic nie błądziły (in frequenti sanitate nihil discrepantes) *Rozm* 156.

4. '*postępować niewłaściwie, non recte facere*': Oddalili sø se grzesznicy od porodzena, błødzili sø od brzucha (alienati sunt peccatores a vulva, erraverunt ab utero, *Pul*: błødzyly od brzucha) *Fl* 57, 3; Weszgi czi błødzø sercem (hi er-

rant corde) *Fl* 94, 10, *sim. Pul, MW* 117a; Nye bladzycze (*R* XXV 166: nye blandzeze) nolite errare, deus enim non irridetur (Gal 6, 7) XV *med. SKJ* I 112; Gdy szwa rodzyna szandza, czaszeho... na szkaszanyv blandzv *De morte* w. 332; Mnye vyedzy, bladzacza odvodzy, przywraczayacza przyymy *Naw* 153; Błądzy errat XV *p. post. R* XXV 178; Falszyvy Szydovye błądzą, pysma szwyąthego nye vydzą *De nativ* w. 21; Odpowiedziawszy miły Jesus i rzekł im: Błądzicie nie wiedząc pisma ani mocy bożej (erratis nescientes scripturas, neque virtutem dei Mat 22, 29) *Rozm* 414.

5. '*mówić bez sensu, bredzić, in delirio inepta dicere*': Thagy szyą vel bladzy delirat *ca* 1500 *Erz* 4; *cf. Mączyński Lexicon, s. v. liro*: Aegrotantes aliquando delirant, choruyący błądzą rzeczą niekiedy.

Cf. **Zabłądzić, Zbłądzić, Zabłądzać**

Błąkać *a.* **Błąkać się** '*błądzić, vagari*': *Podrossnye albo blakąyączye et egenos vagosque induc in domum tuam (Is 58, 7) XV *p. pr. SKJ* I 301; Blankayączy (*war. lub.*: blaskathy) vagus (vagus et profugus eris super terram Gen 4, 12) 1471 *MPKJ* V 8; Podrozne a. błąkagyaczie vagos (frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam Is 58, 7) 1471 *MPKJ* V 96; ~ Błąkącz szyą fluctuare super aquas *ca* 1500 *Erz* 4.

Błeszka *cf.* **Pleszka**

Błesznik *cf.* **Plesznik**

Błędnie '*błąkając się, vagans*': Ktori czlowyek... konya albo volu, albo crowąn blandnye naydzye (invenerit vagabunde)... tegdi ot takyego konya blandnye nalezyonego (vagabunde invento) onemu, kto gy nalyasl, schescz groschi... zaplaczy *Sul* 113.

Błędność '*błąd, błądzenie, error*': Ty nam drogø vkazuyesz, bland[s]noszi nas odeymuyesz XV *p. pr. JA* XV 536.

Błędny *formy*: *n. sg. m.* błędny 1437 *Wisl* nr 228, s. 86; *f.* błędna 1471 *MPKJ* V 22; ~ *g. sg. m* błędnego 1439 *R* XXIV 350, 1440 *PF* VIII 17, 1453 *ZapWarsz* nr 911, 1455 *ZapWarsz* nr 1018, *BZ* Judith 11, 5, 1470 *ZapWarsz* nr 1277, 1488 *ZapWarsz* nr 1633; *f.* błędnej 1455 *ZapWarsz* nr 1018; ~ *ac. sg. m.* błędny 1471 *MPKJ* V 125; błędnego XV *med. R* XXII 240; *f.* błędną XV *ex. MPKJ* II 326; ~ *i. sg. f.* błędną 1471 *MPKJ* V 40; ~ *l. sg. neutr.* (w) błędnem *Kśw* br 40. *Sul* 112; ~ *g. du. m.* błędnu 1471 *ZapWarsz* nr 3011; ~ *n. pl. m.* błędni 1471 *MPKJ* V 67; *neutr.* błędne *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. pl. m.* błędnych 1435 *R* XIX 42, *Pul* 28 arg., *Naw* 57; ~ *ac. pl. m.* błędne *Sul* 28; *f.* błędne 1444 *R* XXIII 308, 1500 *AGZ* XV 401; ~ *i. pl. f.* błędnymi *ca* 1455 *JA* XIV 496; ~ *l. pl. f.* (po) błędnych 1471 *MPKJ* V 33.

Znaczenia: **1.** '*błąkający się, ukazujący się tu i tam, vagus*': Błądna vaga (lepra volatilis et vaga Lev 13, 57) 1471 *MPKJ* V 22.

2. '*zabłąkany, qui itinere oberravit, vagus, profugus*': Mroczek blandnego wolu w szew (*pro* szwe) oborze nye chowal any go zapovyadal 1440 *PF* VIII 17; O bidle blandnem (de equis et pecoribus vagabundis) *Sul* 112; Jakom ja nye wyzyl (*leg.* wyżył) wolu blandnego 1453 *ZapWarsz* nr 911; Jakom ya krovi nye dal do Nadarzina... bladney, kthora bi myela przicz staroszcze varshewskemv any vyeprza bladnego zachoval hv sszebye w domv, kyedhi pony starostha przissilal 1455 *ZapWarsz* nr 1018; Yakom ya nye poyal konya bladnego sz pola, kthori ku stharoscze slu⟨s⟩zal 1470 *ZapWarsz* nr 1277; Jakom ya dw (*leg.* dwu) wolv blandnv nye zachowal w domv mogem 1471 *ZapWarsz* nr 3011; Jakom ya nye chowal konya bladnego 1488 *ZapWarsz* nr 1633; Błądną ovem crabundam XV *ex. MPKJ* II 326; Equas... devias al. błądne 1500 *AGZ* XV 401.

3. '*(o drogach) wprowadzający w błąd, mylny, qui in devia ducit, falsus*': Blandne drogi reflexos calles 1444 *R* XXIII 308; Po drogach bladnych per calles devios (in diebus Jahel quieverunt semitae et qui ingrediebantur per eas, ambulaverunt per calles devios Jud 5, 6) 1471 *MPKJ* V 33; Blandną drogą devio (et ecce populus multus veniebat per iter devium ex latere montis II Reg 13, 34) *ib.* 40; *Blanda devium (iter... devium ducit ad mortem Prov 12, 28) *ib.* 68; Bladne myeszczyą inuia dicuntur errores in aquis, vt naute habent in mari *ca* 1500 *Erz* 4.

4. '*fałszywy, qui in errorem ducit, falsus*': Thy przywyleye ylko kthemv yako szmyerthnee a błądnee prooznee czynymy (ut perniciosa et erronea cassamus) *Sul* 28; Any zadnymy groszamy błądnymy s prawdy szwyedzyon nec aliquo errore devio seductus *ca* 1455 *JA* XIV 496; Bladny (*war. lub.*: blandny a. nyegiszczy) vagi (pedes eius... per semitam vitae non ambulant, vagi sunt gressus eius Prov 5, 6) 1471 *MPKJ* V 67; W bladny schmisl in reprobum sensum (tradidit illos deus in reprobum sensum, ut faciant ea, quae non conveniunt Rom 1, 28) 1471 *MPKJ* V 125.

5. '*grzeszny, errans, peccans*': Ty ⟨jeż są⟩ v blødnem stadle lezaly, ty iesc suoiø naukø otuodila *Kśw* br 40; Tyś... ścieszka błędnych 1435 *R* XIX 42; Bladni errans 1437 *Wisl* nr 228,

s. 86; Ziskanyv błądnego od requisicionem errantis 1439 *R* XXIV 350; Ale duschne (*sc.* uczynki) są gyne, takye syedm: radzicz glupyemu, karacz błądnego XV *med. R* XXII 240; Gego mocz ziwa gest, iasz gest w tobye... ku polepszenyv wszego lyvda błądnego (omnium animarum errantium) *BZ* Judith 11, 5; Prze zgromadzenye błędnych *Pul* 28 arg.; Droga yesz bladnych, powyschschenye vpadlych *Naw* 57.

6. '*obłąkany, delirus*': Błądny delirus *ca* 1500 *R* XLVII 355.

Błędzić *cf.* **Błądzić**

Błękitki *bot.* '*Aster Amellus L.*': Blan[th]kithki xantilla 1472 *Rost* nr 1243.

Błękitny '*caeruleus*': Blan[t]kythne blauus *ca* 1428 *PF* I 486; Pannum scilicet szleftuch et szytawsky⟨e⟩ blankytne 1453 *AGZ* XI 396; Pro filis sericeis pro subducendis duabus schubis de czamlet viridi et blakythny 1500 *ZsigBud* 68.

Błocina '*bagno, lutum*': Luthum al. blotho y bloczyny, quod iacet superius piscinam regalem, similiter et lang 1475 *AGZ* XVI 115.

Błocizna '*bagno, palus*': Ploczyzni (*var. lub.*: ploczysną) paludes (extende manum tuam super fluvios ac super rivos et paludes Ex 8, 5; *BZ*: nad bagny; *Biblia olomuniecka*: nad blatmi) 1471 *MPKJ* V 15.

Błocko '*błoto, palus*': Versus paludem... Rud[e]ne blocko 1296 *KodPol* II 139.

Błoć *cf.* **Włoć**

Błagać *cf.* **Błagać**

Błogo I. *rzeczownik* '*dobro, szczęście, bonum*: Tho wschitko bilo błogo obludne..., bo wyodlo y wyedzye ku wyekugey nądzi, yako snacz na onim bogacz[cz]u, gen po tem błodze, gesch myal dzen *pole dnya goduyącz, potim krople wodi ząbal v zebraka XV *med. R* XXII 234; Swyeczschczi... mayą... wesele, a tho myenyą swoge błogo *ib.* 237; Nądza a błogo stoyą przeczyw schobye yako gorzkye a slotkye *ib.* 248; ~ *dubium*: Błogo benedicciones *ca* 1500 *R* XLVII 372.

II. *przysłówek* '*dobrze, bene*': Geny mowili, eze temu błogo, gen ma dossicz gymyenya XV *med. R* XXII 234; Ktorzikole sącz sprawyedliwy, są milossyerdny, błogo gim, bo ssyą nat nimy tele bog smiluge *ib.* 240; Błogo mnye bene michi XV *med. SKJ* V 272; Błogo bene vobis 1466 *R* XXV 135; ~ *ironicznie*: Błogo wam euge, euge (dilataverunt super me os suum, dixerunt: Euge, euge Psal 34, 21) 1471 *MPKJ* V 64; Błogo nam cha, cha euge, vox irrisiva 1471 *R* XXIV 379.

Błogosławiać '*wielbić, adorare*': Błogoslawaioczi iemu (*Pul*: błogoslawyoczy gy) bidlicz bodø na zemi (benedicentes ei hereditabunt terram), ale zle molwoczi iemu zaginoø *Fl* 36, 23.

Błogosławić *formy*: *praes. ind. 2. sg.* błogosławisz 1426 *Msza* IV s. 315, *BZ* Num 23, 11, *Pul* 64, 12; *1. pl.* błogosławimy *Pul* 113, 27; *3. pl.* błogosławią XV *med. R* XXII 236; ~ *imper. 2. sg.* błogosławi *MW* 32b; błogosław *Fl* 66, 6, *Pul* 108, 27, XV *p. post. Msza* VIII s. 50; *3. sg.* błogosław *Fl* i *Pul* 66, 1. 127, 6. 144, 22, *MW* 120a, *Pul* 66, 6; *1. pl.* błogosławimy *MW* 41b; błogosławmy *MW* 13b, *Rozm* 96; *2. pl.* błogosławcie *Fl* i *Pul* 65, 7. 95, 2. 102, 20. 22. 133, 1. 134, 19, *BZ* Neh 9, 5; *3. pl.* błogosławcie *Fl* i *Pul* 144, 10; ~ *part. praes. act. adv.* błogosławię XV *in. R* XXIV 76; błogosławiąc *Fl* i *Pul* 131, 16, *Pul* 71, 15, *EwZam* 290; *adi. n. pl. m.* błogosławiący *Pul* 36, 23; ~ *imperf. 3. pl.* błogosławiachą *Fl* 61, 4; ~ *inf.* błogosławić XV *med. R* XXII 248, *MW* 120a; ~ *fut. 1. sg.* błogosławić będę *Fl* i *Pul* 15, 7. 62, 5. 131, 16. 144, 1. 2; *2. sg.* błogosławić będziesz *Fl* 64, 12; *3. sg.* błogosławić będzie *Fl* i *Pul* 28, 10; *3. pl.* błogosławić będą *Fl* 71, 15; ~ *praet. 2. sg. m.* błogosławił jeś *Fl* i *Pul* 84, 1; *3. sg. m.* błogosławił jest *Gn* gl. 164a, *Fl* i *Pul* 113, 20, *Pul* 44, 3; błogosławił *Fl* 44, 3, *Fl* i *Pul* 106, 38. 113, 21. 147, 2, *EwZam* 295; *1. pl. m.* błogosławilismy *Fl* i *Pul* 117, 25. 128, 7; *3. pl. m.* błogosławili *BZ* II Par 31, 8, *Pul* 61, 4; ~ *part. praet. act. adv.* błogosławiw XV *in. R* XXIV 72; ~ *part. praet. pass. cf.* **Błogosławiony.**

Znaczenia: **1.** '*wielbić, venerari, celebrare*': Vsti swimi blogoslawachø (ore suo benedicebant, *Pul*: blogoslawyly), a sercem swim poclinachø *Fl* 61, 4; Blogoslawą benedicens (et loquebatur benedicens deum Luc 1, 64) XV *in. R* XXIV 76; ~ **a.** *komuś, czemuś*: Blogoslawicz bodø gospodnu (benedicam dominum) *Fl* 15, 7; Clanacz se bodø od nego zawszdy; wszego dna blogoslawicz bodø iemu (benedicent ei) *Fl* 71, 15; Poycze gospodnu y blogoslawcze ymenu iego (benedicite nomini eius) *Fl* 95, 2, *sim. Pul*; Blogoslawcze gospodnv *wszyczsy angeli yego (benedicite domino omnes angeli eius) *Fl* 102, 20, *sim. Pul*; Blogoslawcze panv wszyczka dzyala yego (benedicite domino omnia opera eius) *Fl* 102, 22, *sim. Pul*; Blogoslawcze panv wszytczy slvghy panowy (benedicite dominum omnes servi domini) *Fl* 133, 1, *sim. Pul*; Dom Ysraheylow blogoslawcze gospodzyny, dom Aaronow blogoslawcze gospodzynowy (domus Israel benedicite domino, domus Aaron benedicite domino) *Fl* 134, 19,

sim. Pul; Swøtczy twogy blogoslawcze tobe (sancti tui benedicant tibi) *Fl* 144, 10, *sim. Pul*; Blogoslaw wszelke czalo ymenv swøtemv gego (benedicat omnis caro nomini sancto eius) *Fl* 144, 22, *sim. Pul*; Ksyøszøta... blogoslauily panu (principes... benedixerunt domino) *BZ* II Par 31, 8; Wstancye a blogoslawcye panv bogu (surgite, benedicite domino deo) *BZ* Neh 9, 5; Blogoslawmi panu *MW* 13b; Blogoslawi panu *MW* 32b; Blogoslawimi panu *MW* 41b; Nye martwy będø chwalycz czyebyc, boze..., alye my, gisz zywy yesmy, blogoslawymy gospodnu (benedicimus domino, *Fl*: bogoslawymy panv) *Pul* 113, 27; ~ **b.** *kogoś, coś*: Blogoslauil gest gy osueczenim gego zywota magnificavit eum sanctitate vite *Gn* gl. 164a; Blogoslawicz cze bødø w sziwocze moiem (benedicam te in vita mea) y w imø twoie wznosø *rocze moie *Fl* 62, 5, *sim. Pul*; Blogoslawcze, poganowe, boga naszego (benedicite gentes deum nostrum) *Fl* 65, 7, *sim. Pul*; Bosze moy... blogoslawycz bødø ymø twe (benedicam nomini tuo) *Fl* 144, 1, *sim. Pul*; Blogoslawycz czø bødø (benedicam tibi) y chwalycz ymø twoge *Fl* 144, 2, *sim. Pul*; Ludzye dny wyessyole y ludzi wyelbyą a blogoslawyą, a on zalostne a placzącze XV *med. R* XXII 236; Blogoslawycz będę gospodna (benedicam dominum) *Pul* 15, 7; Blogoslawyøczy gy bydlycz będø na zyemy (benedicentes ei hereditabunt terram, *Fl*: blogoslawaioczi iemu), alye czy, gysz klnø gy, zagynø *Pul* 36, 23; Klanyacz szye będø od nyego zawszdy, wszego dnya blogoslawyøcz gy (tota die benedicent ei) *Pul* 71, 15; Odforzyly szyą sa tedysz vstha yego... y movyl blogoslavyancz boga (loquebatur benedicens deum Luc 1, 64) *EwZam* 290; Tego dla to dziecię wszyscy błogosławmy (beatum ergo puerum hunc omnes adoremus) *Rozm* 96.

2. *'życzyć szczęścia, obdarzać szczęściem, alicui salutem imprecari, beatum reddere'*: Przeczivo calisdey (*sc.* duszy?) grzech smyertni ossob[ye]nye boyuge nadząc z duscha czlowyeczą, owo (*sc.* błogosławieństwo) ma blogoslawycz, bo nądza a blogo stoyą przeczivv schobye yako gorzkye a slotkye XV *med. R* XXII 248; Powiel, gospodnye, blogoslavicz *MW* 120a; Klyøcz będø ony, a ty blogoslaw (maledicent illi et tu benedices, *Fl*: bogoslawyz) *Pul* 108, 27; ~ **a.** *komuś, czemuś*: Gospodzin blogosławicz bodze ludu swemu (benedicet populo) *Fl* 28, 10, *sim. Pul*; Blogoslawicz bødzesz (*Pul*: blogoslawysz) corone lata miloscі twoiey (benedices coronae anni benignitatis tuae) *Fl* 64, 12; Bog smiluy se nad nami y blogoslaw nam (benedicat nobis) *Fl* 66, 1, *sim. Pul*; Blogoslawyl gym y rozmnoszzyly sø barzo (benedixit eis et multiplicati sunt nimis) *Fl* 106, 38, *sim. Pul*; Pan... blogoslawyl gest nam (benedixit nobis) *Fl* 113, 20; Blogoslawil domowy Ysrahel (benedixit domui Israel) *Fl* 113, 21, *sim. Pul*; Blogoslawony, gensze przyszedl ges w *ymo boszye. Blogoslawylysmy wam (benediximus vobis) z domv panowa *Fl* 117, 25, *sim. Pul*; Blogoslawylismy wam w ymø panowo (benediximus vobis in nomine domini) *Fl* 128, 7, *sim. Pul*; Chwaly Geruszalem pana..., bo... blogoslawyl synom twogym v tobe (benedixit filiis tuis in te) *Fl* 147, 2, *sim. Pul*; Veswalem czebye, aby pokløøl nyeprzyaczele me, a ty przeciw temv blogoslavis gim (ut malediceres inimicis meis vocavi te, et tu e contrario benedicis eis) *BZ* Num 23, 11; Blogoslaw czy gospodzyn z Syon (benedicat tibi dominus ex Sion) *Pul* 127, 6; Blogoslavyl gym Simeon i rzekl do Mariey, mathky yego (benedixit illis Simeon et dixit ad Mariam, matrem eius Luc 2, 34) *EwZam* 295; ~ **b.** *kogoś, coś*: Blogoslawil cze bog (benedixit te deus, *Pul*: blogoslawyl czye yest bog) *Fl* 44, 3; *Xlogoslaw nas bosze, bosze nasz (benedicat nos deus, *Pul*: blogoslaw nas bog, bog nasz) *Fl* 66, 6; Blogoslawil ies, gospodne, zemø twoiø (benedixisti... terram tuam) *Fl* 84, 1, *sim. Pul*; Blogoslaw cebe (benedicat tibi) gospodzyn z Syon *Fl* 127, 6; Wdowø... blogoslawancz blogoslawycz bødø (viduam... benedicens benedicam), vboghe... naszyczø chlebow *Fl* 131, 16, *sim. Pul*; Blogoslawienym wiecznym blogoslaw nas oczczecz wieczny *MW* 120a; Gospodzyn ... blogoslawyl yest nas (benedixit nobis) *Pul* 113, 20.

3. *'poświęcać, nadawać moc uszczęśliwiania, consecrare, salutarem facere'*: A blogoslaviw rosdelil sposobonim kv gedzenv et cum gracias egisset distribuit discumbentibus (Jo 6, 11) XV *in. R* XXIV 72; Tho wschythko, panye, zawszdy dobre sthwarzasch, swanczysch, zyvysch, blogoslawysch (*Msza* I. VIII: bogoszlawysz; III. VI. VII: szegnaasz), davasch naam (per quem haec omnia, domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis) 1426 *Msza* IV s. 315; Proszymy y tesz modlymi, aby przyemna myalby, y poszegnay, blogoslaw dary, *szwyothe obyathy (rogamus ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia) XV *p. post. Msza* VIII s. 50.

Cf. **Bogosławić, Ubłogosławić, Wzblogosławić, Błogosławiać, Ubłogosławiać**

Błogosławienie *formy*: *n. sg.* błogosławienie *Fl* i *Pul* 128, 7, XV *med. R* XXII 236, XV *med. SKJ* V 266, *MW* 101a, *Rozm* 63; ~ *g. sg.* błogosławienia *Fl* i *Pul* 144, 17, *Rozm* 621; ~ *ac. sg.* błogosławienie *Fl* i *Pul* 20, 6. 23, 5, *Rozm* 495. 525; ~ *i. sg.* błogosławienim XV *in. R* XXIV 69, *MW* 120a, *Rozm* 204; ~ *l. sg.* (w) błogosławieniu *Fl* i *Pul* 36, 27, *Rozm* 263.

Znaczenia: **1.** '*błogosławieństwo, szczęście, benedictio, beatitudo*': Bo dasz gi w blogoslawene (in benedictionem) na weky wekom; vweselisz gi w radosci s twogim obliczim *Fl* 20, 6, *sim. Pul*; Iusz iesm se sstarzal ani iesm widzal prawego odrzuczona..., plemø iego w ⟨b⟩logoslawenu bødze (semen illius in benedictione erit) *Fl* 36, 27, *sim. Pul*; Napelnasz wszelke zwerzø blogoslawena (imples omne animal benedictione) *Fl* 144, 17, *sim. Pul*; (Między) pogany wszesslo pyrzwe błogoslawyenye ut... inter gentes oriretur prima benediccio XV *med. SKJ* V 266; S pokolenia Abramowego błogosławienie dano będzie wszemu ludu *Rozm* 63; Dzisia nasz miły zbawiciel... jordańskie rzeki błogosławienim swego krsta poświęcił (hodie fluenta Jordanis benedictione proprii baptismatis consecravit) *Rozm* 204; Po mej śmierci... wezmę cie chwalebnie wiekuiste (*leg.* w wiekuiste) błogosławienie w niebiosa *Rozm* 525; O przeklęty zdrajca..., czemuś sie nie ląkł (*rp.* nye lekl) położyć twych ust pełnych jadu wszego przeklęcia na oblicze krola nieba i ziemie, jen jest studnia i początek błogosławienia? *Rozm* 621; ~ '*błogosławieństwo ewangeliczne*': Blogoslawyeny czischi, bo ony posyądą zyemya... To blogoslawyenye lezi na czirpyenyv XV *med. R* XXII 236; O tem, jako miły Jezus wstąpiwszy na gorę i kazał o dziewięcioru błogosławieniu *Rozm* 263; ~ Newinowati røkama y czistego serczа... ten isti wezme blogoslawene od gospodna (hic accipiet benedictionem a domino) *Fl* 23, 5, *sim. Pul*; Blogoslawene *panowø na was (benedictio domini super vos) *Fl* 128, 7, *sim. Pul*; Szbawyenye dusz naszych wszythko iest od czyebye y ludu *twemn blogoszlawyenye (super populum tuum benedictio tua Psal 3, 9) *MW* 101a; Blogoslawienym wiecznym blogoslaw nas oczczecz wieczny *MW* 120a.

2. '*uwielbienie, veneratio*': Wczeszene blogoslavenym glorificatio XV *in. R* XXIV 69; Krolewno niebieska..., ktokolwie tobie da błogosławienie, *temu będzie zbawienie wiekuiste miał, a kto będzie tobie przeklinać, ten będzie przeklęt na wieki *Rozm* 495.

Cf. **Bogosławienie**

Błogosławieństwo *formy*: *n. sg.* błogosławieństwo XV *med. R* XXII 242, XV *med. R* XXV 152, XV *med. SKJ* V 262, *MW* 58b; ~ *g. sg.* błogosławieństwa XV *med. R* XXII 244, *MW* 82a, 1484 *Reg* 705; ~ *ac. sg.* błogosławieństwo XV *med. R* XXII 236, *BZ* I Par 17, 27, 1471 *MPKJ* V 46, *MW* 68a. 81a; ~ *v. sg.* błogosławieństwo *ca* 1500 *SlOcc* XII 162; ~ *l. sg.* (w) błogosławieństwie XV *med. R* XXII 248, *BZ* Neh 9, 5, *Pul* 20, 3; ~ *l. pl.* (w) błogosławieństwiech *Fl* 20, 3; (o) błogosławieństwach XV *med. R* XXII 245.

Znaczenia: **1.** '*błogosławieństwo, szczęście, benedictio, beatitudo*': Gospodne w moczy twoiey weselicz se bødze krol..., bo przeszedl ies gi w blogoslawenstwech (*Pul*: w blogoslawyenstwe) slotkosci (praevenisti eum in benedictionibus dulcedinis) *Fl* 20, 3; Qui est vita et obiectum blogoslawyenysthwo beatorum XV *med. R* XXV 152; Blogoslawyenstwo beatitudo XV *med. SKJ* V 262; Poczølesz blogoslawyenstwo domu sludze twemu (coepisti benedicere domui servi tui) *BZ* I Par 17, 27; Dal yesz błogoslawyenstwo, miły panye, zyemy thwey (benedixisti, domine, terram tuam Psal 84, 2) *MW* 68a; W praczy rąk szwych chleba pozywaya, a them blogoszlawyenstwo szobye zyszkuya (labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es et bene tibi erit Psal 127, 2) *MW* 81a; Day, myly panye, pozywacz blogoslawyensthwa duszam naszym *MW* 82a; Svyąthy Ffranczischek... cheze, aby... yego synovye... po zyvoczye nynyeysche nądze dostąpiliby vyecznego blogoslavyenystwa (ut... mererentur post vitae praesentis ergastulum aeterne beatitudinis effici possessores) 1484 *Reg* 705; O Iezv, blogoslawyenstwo swiętich *ca* 1500 *SlOcc* XII 162; ~ '*błogosławieństwo ewangeliczne*': Blogoslawyeny vbodzi duchem..., bo gich gest krolewstwo nyebyeszkye... A przeto chczeli kto tho myecz blogoslawyenstwo, napyrwsche tegda misl o pokorze XV *med. R* XXII 236; Blogoslawyeny spocoyny, bo synowye bozi bądą swany. To blogoslawyenstwo gedna czlowyeka ku bogu *ib.* 242; A prosczye trzeba *wschitgyego schesczyorga błogosławyenstwa naprzod myecz *ib.* 244; O tich to blogoslawyenstwach mislączim a robyączim przichodzi przeczіwnoscz... a przesladowanye od slich *ib.* 245; Othosch nakrotcze masch o syedmyorim blogoslawyenstwye, kye gest *ib.* 248.

2. '*uwielbienie, veneratio*': Wstancye a blogoslawcye panv bogu... A blogoslawcye gymyenyv slawi twey z wisokoscy we wszem blogoslawyenstwye a chwale (benedicant nomini gloriae tuae excelso in omni benedictione et laude)

BZ Neh 9, 5; Blogoslavyenstwo dacz benedictionem dari (obsecro itaque, ut accipias benedictionem a servo tuo IV Reg 5, 15) 1471 *MPKJ* V 46.

3. '*modlitwa, precatio*': Blogosławyenstwo: przez Anni swyatey przyczyna raczi nam dacz, panye, laszka thwoya *MW* 58b.

Błogosławion *cf.* **Błogosławiony**

Błogosławiony, Błogosławieny *formy*: *n. sg. m.* błogosławion *Gn* gl. 164b, *Fl* i *Pul* 9, 23, *ca* 1400 *R* XXV 257, *Zdrow* 1—3. 5. 6. 14a. 16, *BZ* Gen 9, 26. Deut 28, 3. 4, XV *p. post. PF* 1 203, *Rozm* 382. 543. 778; błogosławiony *Fl* i *Pul* 17, 50. 40, 1. 118, 12. 127, 2, *Zdrow* 4, XV *med. R* XXII 245, *BZ* Gen 12, 2, *MW* 63a, *EwZam* 290, *Rozm* 142. 228. 362. 486. 752. 815; *f.* błogosławiona *Fl* i *Pul* 48, 19, *Zdrow* 1—6. 14. 14a. 16, 1444 *R* XXIII 307, *MW* 57a, *Naw* 35, *Rozm* 817; *neutr.* błogosławiono *Fl* i *Pul* 71, 17, *Pul* 71, 20; błogosławione *Fl* 71, 20; ~ *g. sg. m.* błogosławionego 1484 *Reg* 703. 724, *Rozm* 723; *f.* błogosławione 1456 *Msza* VI s. 262; błogosławionej *Spow* 6, 1424 *Msza* III s. 59, 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI, *Sul* 6, *Rozm* 734; *neutr.* błogosławionego 1426 *Msza* IV s. 315; ~ *d. sg. f.* błogosławiony *MW* 46b; ~ *ac. sg. m.* błogosławiona *Fl* i *Pul* 40, 2, *SalveReg* 7; błogosławiony *SalveReg* 1. 4; błogosławionego *SalveReg* 1a. 5. 6. 8—15. 17; *f.* błogosławioną 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* V; ~ *v. sg. m.* błogosławiony *BZ* Gen 24, 31; ~ *i. sg. f.* błogosławioną *MW* 139a, XV *p. post. MacDod* 31, *EwZam* 289, *Rozm* 28. 841; ~ *n. pl. m.* błogosławieni *Fl* i *Pul* 2, 13. 113, 24, 1449 *R* XXV 166, XV *med. R* XXII 233, *MW* 3b, *Pul* 127, 1, *Rozm* 263; błogosławiony *Fl* 127, 1, XV *med. R* XXII 237; *f.* błogosławione *BZ* Deut 28, 5, *MW* 47a; *neutr.* błogosławiona *Fl* i *Pul* 71, 18; błogosławiony *Rozm* 331; błogosławieny *Rozm* 337; ~ *g. pl. m.* błogosławionych 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI, *Sul* 104; ~ *ac. pl. m.* błogosławione *Rozm* 539; ~ *i. pl. m.* błogosławionymi 1456 *Msza* VI s. 263.

Superlat. g. sg. f. nabłogosławieńszej *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305; ~ *v. sg. f.* nabłogosławieńsza XV *ex. AKLit* III 106.

Znaczenia: **1.** '*pełen chwały, uwielbiony, laudabilis, beatus*': Blogoslawoni bog (benedictus deus) *Fl* 17, 50, *sim. Pul*; Blogoslawony ges, pane (benedictus es, domine) *Fl* 118, 12, *sim. Pul*; Caifasz rzekł k niemu: Tedy ty jeś syn boga żywego błogosławionego? *Rozm* 723; ~ Przydzy Dusze Swyathi k nam... O, swathlosczy nablogoslawyensza, napelny wnathrnosczy serdecznye twoich vyernich slug (veni Sancte Spiritus... O lux beatissima, reple cordis intima tuorum fidelium) XV *ex. AKLit* III 106; ~ Blogoslauon ouocz gest *ca* 1400 *R* XXV 257; Sdrowa Mar⟨i⟩a... blogosslawon (*Zdrow* 4: blogoslawyony; 9. 10: boguslawyon; 8. 11: boguslaweny; 13. 14: bogoslawyon) owocz zywota thwego (benedictus fructus ventris tui) *Zdrow* 1—3. 5. 6. 14a. 16; Yeszusza, blogoszlawony (*SalveReg* 2: bogoslawoni) owocz zywotha thwego, nam po they tho puszczy wkaszi (et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende) *SalveReg* 1. 4; Yehusse blogoslawonego (*SalveReg* 16: bogoslavonego; 3: pozehnaneho) owocz (*SalveReg* 7: Yczusza blogoslauyona plod) zywota twego nam po tem zywocze wkaszy *SalveReg* 1a. 5. 6. 8—15. 17. O blogoslawyony, kthory obral szobye mathka szwyatey (*leg.* z świętej) Anny *MW* 63a; Jesus... był... miłościwy, zlutujący, dostojny a błogosławiony (pius et compatiens, suavis et benignus) *Rozm* 142; Po swym smartwymwstaniu był błogosławion na duszy i na ciele *Rozm* 543; Wołali: Osanna synu Dawidow, jakoby rzekł: Zdrow bądź na niebiesiech, ktory jesteś błogosławiony *Rozm* 752; Żydowie... ji chwalili w kwietną niedzielę... rzekąc:... Błogosławion, ktory przyszedł w imię boże (benedictus, qui venit in nomine domini Mat 21, 9) *Rozm* 778; Błogosławiony nasz Zbawiciel był podan... katom *Rozm* 815; ~ O blogoslawiona swianta troycza o lux beata trinitas 1444 *R* XXIII 307; ~ Bødz ymø iego blogoslawono (sit nomen eius benedictum) *Fl* 71, 17, *sim. Pul*; Blogoslawone (*Pul*: blogoslawyono) ymø welmnoszstwa iego (benedictum nomen maiestatis eius) *Fl* 71, 20; My, slugy twoy... tego Xpa, syna twego, pana naszego tako blogoslawyoney møky (*Msza* I. VIII: bogoslawyonyego vmączenya; IV: blogoslawyonego vmanczenya; VI: *blogoslawyonye maky; VII: bogoslawyoney) y tesz y s pyekla wstanya... obyatuyemi (nos servi tui... eiusdem Christi filii tui domini nostri tam beatae passionis... offerimus) 1424 *Msza* III s. 59.

Sdrowa Mar⟨i⟩a... blogosslawona (*Zdrow* 2: blogozlawona ies; 3. 6. 16: blogoslawyonas thy; 4: blogoslawyonaa ty; 5. 14. 14a: blogoslavona ti; 9: boguslawyona gyesz; 8. 11: boguslawyenas ti; 10: bogusslawyona gyest; 13: bogoslawyona) mechy (*leg.* miedzy) newessthami (benedicta tu in mulieribus) *Zdrow* 1; Proszą szobye na pomocz blogoszlawyoney dzevycze, panny Maryey *Spow* 6; Criste, ktori blogoslawiony pannye matce *swogim swiantego Joachima y swiątą

Anna osobnym przywileiem za rodzice raczi wibracz, proszimi czią *MW* 46b; Ize obeyrzal pokorą dzyewki swey, owo tego dla błogoslawioną mnye *rzeko wszitci rodzaiowie (ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes Luc 1, 48) *MW* 139a; Swyatha Maria, błogoslawyona nad wschemy nyewyasthamy, orandvy za mna *Naw* 35; Rzekla Maria:... Otho stand błogoslavyoną myą rzekną (beatam me dicent Luc 1, 48) vszystky rodzaye *Ew Zam* 289; O... mathko boszą błogoszla⟨wiona⟩ XV *ex. PF* IV 750; Nablogoslawyenszey dzyevyczy Mariey... panyenstwv... b⟨ądź⟩... chwala *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305; O Żydzie, jen doliczał za błogosławioną dziewicą (de Judeo, qui allegavit pro beata virgine) *Rozm* 28; Święty Jan... przyszedł w dom dziewice błogosławionej *Rozm* 734.

⟨Św. Marcin⟩ bil gest błogoslauon *cystoto gego zyuota fuit magnificatus in castitate *Gn* gl. 164b; Pamyøcz czczącz... błogoslawyonych (*Msza* VII. VIII: bogoslawyonych) apostolow y tesz męczennikow twoych (memoriam venerantes... beatorum apostolorum ac martyrum tuorum) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI; Po swyanczye błogoslawyonich Pyotra i Pawla aposztholow roky velkye mayącz (post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum infra terminos generales per nos celebratos) *Sul* 104; Rzekł pan bog ku Abramowy:... Ya czyø rosplodzø w wyelikø włoszcz y poszegnanye tobye dam a oslawyø twoge gymyø, a bødzesz błogoslawyoni y bødzesz poszegnan (faciamque te in gentem magnam et benedicam tibi et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus. Benedicam benedicentibus tibi) *BZ* Gen 12, 2; S proszba *błogoslawyonyey... bozey mathky dzewycze y błogoslawyonimi (*Msza* I. III. VIII: bogoslawyonimi; VII: bogoslavyonym) apostoly twimi... day myloszczyvy pokoy w czaszy nasze (intercedente beata... virgine dei genitrice... cum beatis apostolis tuis... da propitius pacem in diebus nostris) 1456 *Msza* VI s. 263; Bandzczie zdrowi na wieki w panye wi... błogoslawione Maria Jakobowa y Maria Salomowa *MW* 47a; ⟨Zaczy⟩na ssye regula y zakon br⟨aczycy⟩ y tez syostŭr zakonu trzeczi⟨ego re⟩guly vstavyony od błogoslavy⟨o⟩nego swyąthego Franczyska 1484 *Reg* 703; Miły Jesus odpowiedziawszy i rzekł jemu: Błogosławiony jeś, Symonie Barjona (beatus es, Simon Bar Jona Mat 16, 17) *Rozm* 362; Jesus... rzekł im:... Nie o wszechci wam mowię, czuż nie wszech was czynię błogosławione, boć ja wiem, ktoregom wybrał, abyście byli moi naśladowcy *Rozm* 539; ~ Przyszedł oney dzewky brat do onego to slugi... y rzekł gest k nyemu: Poydzy a wnydz, błogoslawyoni panye (ingredere, benedicte domini) *BZ* Gen 24, 31.

2. '*szczęśliwy, beatus, felix*': Błogoslaweni wszistcy, gisz ymaiø w nem pwø (beati omnes, qui confidunt in eo) *Fl* 2, 13, *sim. Pul*; Zgłobliwi błogoslawon iest (iniquus benedicitur, *Pul*: zlosny błogoslawyon bywa) *Fl* 9, 23; Błogoslawoni, iensze rozume na potrzebuiøczego y vbogego (beatus, qui intelligit super egenum et pauperem) *Fl* 40, 1, *sim. Pul*; Gospodzin... błogoslawona vczini gi na zemi (beatum faciat eum in terra) *Fl* 40, 2, *sim. Pul*; Dusza iego w sziwoce iego błogoslawona bødze (anima eius in vita ipsius benedicetur) *Fl* 48, 19, *sim. Pul*; Błogoslawona bødø w nem wszistka pocolena zeme (benedicentur in ipso omnes tribus terrae) *Fl* 71, 18, *sim. Pul*; Błogoslaweny wy gospodnv (benedicti vos a domino) *Fl* 113, 24, *sim. Pul*; Błogoslauoni (*Pul*: błogoslawyeny) wszytczy, gysz se boyø gospodna (beati omnes, qui timent dominum) *Fl* 127, 1; Błogoslawoni *bodzesz (*Pul*: błogoslawyoni yes) y dobrze tobe bødze (beatus es et bene tibi erit) *Fl* 127, 2; Błogoszlawyeny (*SKJ* I 99: bogoslawyeny beati; si quid patimini propter iustitiam, beati I Petr 3, 14) 1449 *R* XXV 166; Błogoslawyeni vbodzi duchem, bo gich gest crolewstwo nyebeschkye. Błogoslavyeny czyschi... Błogoslaveny, gysch są laczny a spragli spravyedliwoscy... Błogoslaveny czistego ssyercza, bo ony boga vzrzą. *Błogloslavyeny pocoyny (beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum coelorum. Beati mites... Beati, qui esuriunt et sitiunt iustitiam... Beati mundo corde, quoniam ipsi deum videbunt. Beati pacifici Mat 5, 3. 4. 6. 8. 9) XV *med. R* XXII 233; Xpus przeciw themu mowy, esze czy, gysch szaluyą, są błogoslawyony, bo bądą vczyescheny *ib.* 237; Noe... wzwyedzal, czso gemu syn vczynyl gego mnyeyszy... y rzecze: Błogoslawyon bødz synu bozy (benedictus dominus deus Sem) *BZ* Gen 9, 26; Acz ty przikazanya gego *bodzesz slvchacz, błogoslawyon ty w myescze y błogoslawyon na polv (benedictus tu in civitate et benedictus in agro) *BZ* Deut 28, 3; Qui pronus, id est velox... benedicetur bądzc błogoslawyon XV *p. post. PF* I 203; Zbożny jeś ty a błogosławiony, iżeś w mię uwierzył (tu es felix et beatus, nam in me credidisti) *Rozm* 228; Kiedy czynisz gody, wzowi ubogie... i będziesz błogosławion, boć ni mają czym zapłacić (beatus eris, quia non habent retribuere tibi Luc 14, 14) *Rozm* 382; Błogosławiony ten

sługa, kiedy pan jego przydąc nalazł ji tako czyniąc (beatus ille servus, quem, cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem Mat 24, 46) *Rozm* 486.

Acz ty przikazanya gego *bodzesz slvchacz..., blogoslawyon plod zemyc twey y plod skota twego y stada baranow twich (benedictus... fructus terrae tuae, fructusque iumentorum tuorum, greges armentorum tuorum) *BZ* Deut 28, 4; Blogoslawyone stodoli twe y pozegnani ostatkowye twogi (benedicta horrea tua et benedictae reliquiae tuae) *BZ* Deut 28, 5; Jesus... rzekl: Błogosławiony są ty oczy, *ktorzy widzą, co widzicie (beati oculi, qui vident, quae vos videtis Luc 10, 23) *Rozm* 331; Ale waszy błogosławieny uszy, iże słyszeli, a oczy, iże widzieli (vestri autem beati oculi, quia vident, et aures vestrae, quia audiunt Mat 13, 16) *Rozm* 337.

Błogosławność '*szczęście, beatitudo, felicitas*': Xpus wyedzącz, eze ludze ginako blogoscz albo blogoslawnoscz myenyą, nysze gest..., raczil na początku swogego kaszanya yą usznamycz, kye bi bila XV *med. R* XXII 233; Blogoslavnoscz felicitas 1461—7 *Serm* 322v.

Błogosławny '*pełen chwały, honoratus*': Weselcze sie w panye, zawzdi szczęszny a nablogoslawnyeyszi Joachymye y Anno *MW* 45a.

Błogość '*szczęście, beatitudo, felicitas*': Xpus wyedzącz, eze ludze ginako blogoscz albo blogoslawnoscz myenyą, nysze gest..., raczil na początku swogego kaszanya yą usznamycz, kye bi bila XV *med. R* XXII 233; Dyabel mystrze pobral, gisch blogoscz albo blogoslawyenstwo na dzywnich rzeczach kladli *ib.* 234; Drudzi mowili, eze blogoscz wyrzchnya gest gescz a pycz dobrze... A trzeczy cladli blogoscz we czczy tego swyata a w mądroscczi *ib.* 234; Blogoscz ku othplaczenv beatitudo ad retribuicionem 1461—7 *Serm* 349v.

Błona 1. '*łożysko, secundae partus*': Blona maceria, in qua concipitur fetus (illo vero retrahente manum, egressus est alter, dixitque mulier: Quare divisa est propter te maceria? Gen 38, 29) 1471 *MPKJ* V 13.

2. '*plaster, emplastrum*': Blona emplastrum 1457 *PF* V 14.

Błoniawa '*płaszczyzna, planities*': In quadam planicie blonavye XV *p. post. R* XXV 173.

Błonie, Błoń *formy*: *n. sg.* błonie 1386 *StPPP* VIII nr 3976, 1389 *StPPP* VIII nr 5047, 1401 *MMAe* V 138, 1415 *Przem* I nr 741, (1423) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 565, *ca* 1428 *PF* I 496, 1445 *Przem* I nr 3431, 1446 *Przem* II nr 90, 1452 *Przem* II nr 1148, *DlLB* I 130, 1480 *AGZ* XVIII 196, 1487 *AGZ* XIX 206, 1488 *AGZ* XIX 68, XV *ex. PF* V 12; błoń (1405) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 445; ~ *g. sg.* błonia 1426 *MonIur* V 44, 1436 *Przem* I nr 2613, 1464 *KodTyn* 466; ~ *ac. sg.* błonie 1436 *StPPP* II nr 2650, 1440 *ZapWarsz* nr 433, 1443 *WarschPozn* I 70, *ca* 1500 *JA* X 384; ~ *l. sg.* (na) błoniu (1334) 1610 *KodWP* II 466, 1427 *MonIur* V 86, 1430 *MonIur* VI 126, 1443 *KodWP* V 669, 1500 *AGZ* XVI 301; (na) błoni 1494 *WarschPozn* I 377; ~ *n. pl.* błonia 1445 *Przem* I nr 3492, 1473 *AGZ* VII 129; ~ *l. pl.* (w) błoniach 1479 *Czrs* s. XLII.

Znaczenie: '*równina, łąka, planities, pratum, campus*': A quo loco... usque ad scopulum acialem iacentem in sarepta al. na blonu (1334) 1610 *KodWP* II 466; Terminum ad colloquium... pro blone 1386 *StPPP* VIII nr 3976; Pro... nawze (*leg.* nawsie) et blone 1389 *StPPP* VIII nr 5047; Planiciem que blonye dicitur 1401 *MMAe* V 138; Planitiem in suburbio civitatis Haliciensis blony dictam pro hortis et braseatoriis construendis civibus... donat (1405) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 445; Terciam partem campi vlg. blonya 1426 *MonIur* V 44; In planicie vlg. na bloniv 1427 *MonIur* V 86; Blonye tempe *ca* 1428 *PF* I 496; Cum medietate agrorum et pratorum curie in planicie vlg. na bloniv iacentibus 1430 *MonIur* VI 126; Ortus iaczet in fine camoi al. blonya 1436 *Przem* I nr 2613; Petrus et Jacobus planiciem al. blonye, que inter eundem fossatum et curiam dicti Nicolai iacet, eidem Nicolao... resignauerunt 1436 *StPPP* II nr 2650; O cthore blonye i o wangrodø na myø s bracyø Mancimir szalowal, tho ssyø nam dzalem pothi, kandim szetl, dostalo, a Mancimir tamo nye ma niczs 1440 *ZapWarsz* nr 433; In prato al. na blonyu civili 1443 *KodWP* V 669; In prato al. na blonye 1443 *WarschPozn* I 70; Ad planities aliter do blonya 1464 *KodTyn* 466; Confinat cum pratis civitatis Cracoviensis al. blonye *DlLB* I 130; Prata eciam tria diu blonna nuncupata 1473 *AGZ* VII 129; Pratis et tribus blonye prescriptis *ib.* 130; Domaschewska czyascz... ma bycz thako vyelka jako Plichczinska... w gayach, w blonyach, wodach 1479 *Czrs s.* XLII; Cum campo al. blonye 1480 *AGZ* XVIII 196; Petro cessit... prata al. blonye 1487 *AGZ* XIX 206; Pro Iohanne... cessit... piscina... et altera piscina in blonye 1488 *AGZ* XIX 68; Circa fenum na blony 1494 *Warsch-Pozn* I 377; Blonye resqua XV *ex. PF* V 12; Et debet habere libertatem in bofforio al. na blonyv, w lągach, in stagnis al. w gyezyerzech 1500 *AGZ* XVI 301; Diese kloly die hostie, aus welcher das blut strzykala, verscharrten

es na yedno blonye *ca* 1500 *JA* X 384; ~ Blonye arvum *ca* 1500 *R* XLVII 355; ~ *może już nomen proprium*: Clemens resignavit ortum, situm in blonie 1415 *Przem* I nr 741; Laneum in blone cum prato Krziczka Lanka... donat (1423) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 565; Barthossius de planicie al. blonye persolvit VI marcas racione prime solucionis orti, siti in suburbio 1445 *Przem* I nr 3431; Ortum, situm in blona *ib.* nr 3492; Hanek porrexit vnum laneum agri circa Paulum... iaczentem vna cum predio foris ciuitatem iaczentem ad *plonye euntem 1446 *Przem* II nr 90; Vanczwk... resignauit Iwani ortum in blonye 1452 *Przem* II nr 1148. ~ *Cf.* **Płonie.**

Błonka '*membrana*': Blonka reticulum (offerent ... in oblationem domino... duos renes cum adipe, quo teguntur ilia et reticulum iecoris cum renunculis Lev 3, 4) 1471 *MPKJ* V 21; Vsthna blonką miringa *ca* 1500 *Erz* 4.

Błoń *cf.* **Błonie**

Błotnica '*pratum palustre*': Ad pratum lutosum al. blotnicy (1449) *MMAe* XVII 492.

Błotny 1. '*błotnisty, paluster*': Cyolka szą (*leg.* czołka się 'czołga się') po *blothnyey per sordentem serpit humum XV *p. pr. R* XVI 340; Prata superiora media inferiora al. brzesnych (*leg.* brzeżnych) eciam media lutorum al. blothnych 1495 *AGZ* XVIII 362; ~ Quid sunt inaquosa blothne wodi XV *in. R* XXIV 63.

2. '*gliniany, luteus*': Sząd blothny vas luteum XV *med. SKJ* V 278.

3. błotne taczki '*taczki do gnoju*': Blothne thaczky scenoductorium *ca* 1500 *Erz* 4.

Cf. **Bluszcz, Lubszczek**

Błoto *formy*: *n. sg.* błoto 1413—4 *JA* XIV 503, 1424 *MonIur* V 4, 1427 *MonIur* V 86, 1428 *AGZ* III 198, XV *med. R* XXIV 366, 1472 *Rost* nr 54, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg.* błota *Fl* i *Pul* 39, 2. 68, 18, 1461 *AGZ* VI 68, 1471 *MPKJ* V 7, *Rozm* 421; ~ *d. sg.* błotu *BZ* Judith 5, 10; ~ *ac. sg.* bloto *Fl* i *Pul* 17, 46, 1427 *ZapWarsz* nr 2687, 1467 *SprTNW* VIII 2, 34, *Rozm* 420. 421. 804; ~ *i. sg.* błotem 1484 *ZapWarsz* nr 1560, *Rozm* 662. 699. 710. 711; ~ *l. sg.* (na) blocie 1400 *TPaw* IV nr 673, *Pul* Hab 23; ~ *n. pl.* błota 1487 *KodPol* II 570; ~ *i. pl.* błoty 1475 *AGZ* XVI 115; ~ *l. pl.* (na) błociech 1421 *AKPr* VIIIa 155, 1436 *StPPP* II nr 2650.

Znaczenia: **1.** '*błoto, ziemia rozmokła, lutum limus*': Iaco bloto vlicz sgladzę ie (ut lutum platearum delebo eos) *Fl* 17, 46, *sim. Pul*; Paulus... nye gonyl... any go w blotho deptal 1467 *SprTNW* VIII 2, 34; Z gylą, z glyny, z blota de limo (formavit... deus hominem de limo terrae Gen 2, 7) 1471 *MPKJ* V 7; Jesus plunąwszy na ziemię i uczynił błoto ślin (*leg.* z ślin) (exspuit in terram et fecit lutum ex sputo Jo 9, 6) *Rozm* 420; On człowiek... uczynił błoto i pomazał oczy *moich (ille homo... lutum fecit Jo 9, 11) *Rozm* 421; Położył mi błota na oczy (lutum mihi posuit super oculos Jo 9, 15) *ib.*; Z wieliką tłuszczą luda wynidzie przeciw jemu... rzucając nań błotem, kamieniem *Rozm* 662; Na jego święte lice błotem miotano *Rozm* 699; Pluskając błotem na jego święte lice *Rozm* 710; Dziewica Marja... uźrawszy ji sromotnie pluskając błotem, poczęła z wielikiem płaczem narzekać *Rozm* 711; Pochwatając kamienie, błoto, drwa... i rzucali na miłego Jesucrista *Rozm* 804; ~ Gdisz ge nødzil krol egypski, dzalem swich myast blotu poddal ge (cumque gravaret eos rex Aegypti, atque in aedificationibus urbium suarum in luto et latere subiugasset eos) *BZ* Judith 5, 10.

2. '*mokradło, bajoro, palus, stagnum*': Wiwodł me iest z iezora nødze y ze blota droszdszy (eduxit me de lacu miseriae et de luto faecis, *Pul*: z blota kwapnego) *Fl* 39, 2; Witargn me ze blota, bich ne vglnøl (eripe me de luto ut non infigar) *Fl* 68, 18, *sim. Pul*; Vidzelil... na blocze... łøki 1400 *TPaw* IV nr 673; Mamka gego kmecza... lanky na bloczech w osminacze grzywen dzersala 1421 *AKPr* VIIIa 155; Circa paludinem dictam bloto 1424 *MonIur* V 4; Cum medietate paludinis dicti blotho campiste (*leg.* kępiste) 1427 *MonIur* V 86; Jaco ya tho wem, o othore blotho Jacub na Wiszca szalował, tho gest Wiszcowo weczne 1427 *ZapWarsz* nr 2687; Una cum sta[n]gno vlg. blotho, in quo piscina poterit preparari 1428 *AGZ* III 198; Quod pratum iacet na bloczech 1436 *StPPP* II nr 2650; Monte supra dicto eundo usque ad lutum al. do blotha 1461 *AGZ* VI 68; Cum paludibus et lacubus al. z blothy y z ye[r]zerzysky 1475 *AGZ* XVI 115; Jakom ya nye wzoral any possyal rolyey Pawlowy kmeczyewy... na Pyelyaszkowye za kampysthym blothem 1484 *ZapWarsz* nr 1560; Palludines sev blotha 1487 *KodPol* II 570; Blotho vel moczydlo palus *ca* 1500 *Erz* 4; ~ Drogy vczynyl yes w morzu konyom twoym, w blocze wod wyelya (in luto aquarum multarum Hab 3, 15) *Pul* Hab 23.

3. '*nieczystości, gnój, caenum, stercus, fimus*': Szarethne *ploto ganyebna szarathnosez 1413—4 *JA* XIV 503; Blotho stercora XV *med. R* XXIV 366; Blotho lutum 1472 *Rost* nr 54; Blotho cenum idem lutum; blotho scenum *ca* 1500 *Erz* 4.

Błożyć '*schlebiać, sprzyjać, blandiri, favere*': Bloszyl favet nobis 1448 *R* XXIV 351; Bioszą blandiuntur 1466 *R* XXII 12. ~ *Cf.* **Błagać.**

Błyskać *formy*: *imper. 2. sg.* błyskaj *Fl* i *Pul* 143, 7; ~ *part. praes. act. adi. n. sg. neutr.* błyskające *Rozm* 191; *g. sg. neutr.* błyskającego *BZ* Nah 3, 3, 1471 *MPKJ* V 114, *Pul* Hab 17; *i. sg. neutr.* błyskającym XV *med. SKJ* V 261; ~ *inf.* błyskać *ca* 1500 *Erz* 4.

Znaczenie: '*błyskać, błyskać się, fulgurare, coruscare*': Pane,... błyskay błyszkawyczø y trsz⟨as⟩kawyczø (fulgura coruscationem) *Fl* 143, 7, *sim. Pul*; W czelnem kstalcze wydzely, w yasnem odzenyv, s błyskayączym oblyczym a szwyathlym corporali specie viderent, veste candida, rutilanti facie, wltu iocundo XV *med. SKJ* V 261; Byada myastu... nye odydze ot cyebye... glos bycza... a liskaiøcego myecza a bliskaiøcego kopya (micantis gladii et fulgurantis hastae) *BZ* Nah 3, 3; Bliskayączego fulgurantis (Nah 3, 3) 1471 *MPKJ* V 114; Sloyncze y myeszyøcz... poydø w plsczenyu błyskayøczego kopya twego (in splendore fulgurantis hastae tuae Hab 3, 11) *Pul* Hab 17; Błyskacz choruscare *ca* 1500 *Erz* 4; Niebo było jakoby błyskające i spuściło światłość na ziemię (ac si coelo aereo et siderio reseratis splendor coeli empirrei terris infunderetur) *Rozm* 191. ~ *Cf.* **Łyskać.**

Błyskanie '*błyskawica, fulgur*': Bliskanie choruscacio 1444 *R* XXIII 302; Pan dał grom a graad a błyzkanye byeszøcze na szemyø (discurrentia fulgura super terram) *BZ* Ex 9, 23; Poczyøły slyszecz krzmyenye, a oszwyeczowany søø błyskanym (coeperunt audiri tonitrua ac micare fulgura) *BZ* Ex 19, 16; Błyskanye choruscatie *ca* 1500 *Erz* 4. ~ *Cf.* **Łyskanie.**

Błyskawica *formy*: *n. sg.* błyskawica 1448 *R* XXIV 352, XV *med. PF* V 29, 1471 *MPKJ* V 124; ~ *ac. sg.* błyskawicę *Pul* Deut 59; ~ *i. sg.* błyskawicą *Fl* 143, 7; ~ *n. pl.* błys'kawice *Fl* i *Pul* 76, 18. 96, 4; ~ *ac. pl.* błyskawice *Fl* i *Pul* 17, 16. 134, 7.

Znaczenie: '*fulgur*': Pogrzmal iest z neba gospodzin..., błyzkawicze rozmnoszil (fulgura multiplicavit) *Fl* 17, 16, *sim. Pul*; Rosweczili sø błyzkawicze twoie *okrogu zeme (illuxerunt coruscationes tuae orbi terrae) *Fl* 76, 18, *sim. Pul*; Sweczili sø błyzkawicze iego (illuxerunt fulgura eius) *Fl* 96, 4, *sim. Pul*; Wywodzø obloky od konecza szeme; błyzkawycze w dezdz wczynyl (fulgura in pluviam fecit) *Fl* 134, 7, *sim. Pul*; Panc... błyskay błyszkawyczø (fulgura coruscationem, *Pul*: trzaskawyczø) *Fl* 143, 7; Błysskawycza fulgur 1448 *R* XXIV 352; Błiscawicza XV *med. PF* V 29; Błyskavycza (*war. lub.*: blask gromowy) fulgur (Luc 17, 24) 1471 *MPKJ* V 124; Zaostrzę yako błyskawyczę (ut fulgur Deut 32, 41) myecz moy *Pul* Deut 59. ~ *Cf.* **Łyskawica.**

Błyszczeć się '*błyszczeć złotawo, rutilare*' Dzisia będzie deszcz, bliszczy sie niebo (hodie tempestas, rutilat enim triste coelum Mat 16, 3) *Rozm* 354.

Bo 1. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*bo, quia, quoniam, quod*': Czso posual Jacub medzi mnø a medzi Bodzechnø, tho posual po prawe, bosmi tho sandziłi 1388 *Leksz* I nr 461; Clouecze, ne oddałag k milemv Xpoui nafrociez..., bo thy albo ga (*leg.* ja) moszesz dzysza albo iutrze s tego svatha szycz *Gn* 14b; Przlymice pokaznene, bo snadz rozgnewa se gospodzin (apprehendite disciplinam, nequando irascatur dominus, *Pul*: aby sze... nye rozgnyewal gospodzyn) *Fl* 2, 12; Smiluy se nade mnø gospodne, bo nemoczen iesm; vsdrow me..., bo zamøczoni sø wszitki cosci moie (miserere mei..., quoniam infirmus sum; sana me..., quoniam conturbata sunt ossa mea) *Fl* 6, 2, *sim. Pul*; Miss Grzimalsky czandzal voly pana podsandkowi..., bo ssø mu poddal pod woly 1406 *AKPr* VIIIa 96; Przetpelk w tey szwadze ne bil, kedi gesth zabith Maczey, bo w ten czasz w laszny bil 1419 *TPaw* VII nr 1025; *Szesez czlowyckow ranyono, o pyancz gich mowyą tim rasem, szostego *wygmugyo, czso leszy we szmyertnich ranach, bo nye wem bądzeli szyw abo umrze 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Sz gych (*sc.* sług) vbyczenya panowye nyemale szkody przymvyą a yakoby dzedziczsthwo straczyly, bo slvgy *nywolne pan chcze gdze poszadzycz moze (quum servos illiberos dominus, ubi vult, locare potest), dzedzyną nową przes nye zakladayącz *Sul* 82; Czichi ... scham wschitko czirpy przes gnyewu, bo nawyączschi gnyew biwa o gimyenye albo o czci ruschenye XV *med. R* XXII 236; Bødze gim odpvscono, bo (quoniam) sø nye swey (*leg.* z swej) woley sgrzeszili *BZ* Num 15, 25; Proszymy waszey navky, bo my nye szmyemy na ławyczy w szandze szyedzyecz *OrtKal* 136; A tego my zał, bom to movyl swey (*leg.* z swej) gluposczy y s lekosczy 1464 *AcPosn* I 366; Alem koszy naruszyla, gdym Crystvsza vmorzyla, bo w nyem byla boszka zylą *De morte* w. 210; Chwaliez czyø bandą, panie, wszitci krolowie zemie, bo sliszeli wszitka slowa vst twogich (quia audierunt omnia verba oris tui Psal 137, 4) *MW* 137a; Braczya nye mayą chodzyczy na nyepoczlive gody..., bo gym tho... yesth zapovyedziano

1484 *Reg* 710; Panye, wyslvchay modlithwa moyą, bo yvz poznawam czasz moy bycz blisky *Naw* 158; Nye boy szye oblyczności mocznego any bogathego, bom ya pan bog wachs (*pro* wasch) XV *p. post. Kalużn* 286; Nye boy szyą, Maria, bosz nalasla laską v boga (ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud deum Luc 1, 30) *EwZam* 288; Falschywye, nyedobrze mowyą, ktorzy czudną panną mazą, pyrwym grzechem nye zmazaną, bo przez boga zachowaną XV *ex. PF* V 103; Dlatego czya prossza..., yszbych dostoynye przyyął czyało yego, bo przesz nyego nye masz sbavvcnya mego XV *ex. SKJ* I 151; Cristus... rzekł: Gospodnie ojcze moj... uczyni (*rp.* vczem) rychlej wysłuchanie, bom wielikim (*leg.* w wielikim) udręczeniu *Rozm* 610.

2. *nawiązuje zdanie przyczynowe do poprzedniego kontekstu 'bo, nam, enim'*: Moui... pocazuią, iz sø gresnicy ctuoracy; bo moui to słouo albo sedøcim, albo spøcim, albo leżøcim, albo uma<rłym> *Kśw* br 10; Pred uolem a pred oslem v yaslkah s<ię położyć> [...] bil. Bo deuicha Maria az pelusek dobrih ... ne ymala, a togo dla gy ue zle hustky ogar<nęła> *Kśw* cr 31; Oteymy ote mne przeczywnoscz..., bo gesm *swadeczstwie twoy>e szukal. Bo sedzely sø kxøszøta, przecywu mne molwyly; ale sluga twoy snaszyl se (*leg.* snażył się 'ćwiczył się') w prawotach twogych (etenim sederunt principes et adversum me loquebantur; servus autem tuus exercebatur in iustificationibus tuis) *Fl* 118, 23, *sim. Pul*; Kamo... od oblycza twego vczekø?... Acz... przebywacz bødø w krayoch morza? Bo y tamo *røkø twoya przewedze myø (etenim illuc manus tua deducet me) *Fl* 138, 9, *sim. Pul*; Spocoyny sluną, gisch napyrwey w... swem syerczu, daley myedzi braczi[cz]ą rostarszoną czinyą pocoy. Bo czsso pomoze, albo platno tobye gine s sobą gednacz a pocoycz, gdi w t<w>ey duschi gest walka grzeschna? XV *med. R* XXII 242; Kako dlvgo mozesz przebiwacz? Bo Azvr pochwiczi czø (quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te) *BZ* Num 24, 22; A ivsz czso rzeczemi, panye boze nasz po tem? Bosmi opuscyly twa przikazanya (et nunc quid dicemus deus noster post haec? Quia dereliquimus mandata tua) *BZ* I Ezdr 9, 10; Moy namyleyschy, nade wszythky gyne w navkach nauczonye, <w> przyrodzenyv czvdne, mocznye, mądrze y thesch wymownye nawybornyeyschy. Bo thy szwą <nauk>a Aristhothelyscha... przewyszasch 1447—62 *Zab* 544; Wprzagaya chory dobythek, chczącz zlechmanycz then dzyen wsithek: bo vmyszlnyc na to godzy, ysz sye panu zlye vrodzy *Satyra* w. 13; Bidlenye czlowyeka zmudliwego yest dom yego w nadzyegi vpadnyenya. Bo czszo gyest zamieskanye rządzącznego dom (quid est negligentia gubernantis domus)? XV *p. post. R* I s. XXXIX; Ten zaprzał pana, ktory przed tym poznał bożego syna. Bo i ktorego nawiętszego męża od początka świata niewiasta ku kłopotu nie przyprawiła? *Rozm* 693; ~ Poszdrovyenye gdy yey daval... archanyol Gabryel..., s oblokv promyen wystapyl, szlvncze szyebye (*leg.* z siebie) yest wypuszczyl. Szlvncze szvyathle przesz zachoda, gvyaszda yaszną przesz zapadv oboye szvyathloszczy. Szlvncze bo vyeczney szvyathloszczy szklonylo szya k yey czvdnoszczy oth korow angyelszkych 1450 *R* XXV 212; Panye woyczye, yusz bo czyą y pytham na prawye... yesthly to szlubyenye moczno *OrtMac* 71.

3. *corruptum*: Acz gesz lepszi Balacha, sina Sefor, krolya Moabskego, bo (*błędnie za czeskie* anebo '*albo*') rzecz moszesz isze[sz] syø wadzil s Israhelem y walczil przecyw gemu (nisi forte melior es Balac... aut docere potes, quod iurgatus sit contra Israel)? *BZ* Jud 11, 25.

Cf. **Bociem, Boć, Bowiem, Abociem, Abojem, Abowiem**

Bobek *bot.* '*laur, Laurus nobilis L. — drzewo lub jego owoc*': Bobek bacce lauri 1419 *Rost* nr 5166; Bobek XV *med. PulKras* 33; Bobek laurea 1466 *R* XXII 28; Bobky calamentum 1484 *Rost* nr 5930; Bobek laureus XV *p. post. R* LIII 67; Bobek bacca est fructus oliue et lauri; bobek lauribacca; bobek laurus, eyn lorberbawm *ca* 1500 *Erz* 4.

Bobenek *cf.* **Bobonek**

Bobkowy *cf.* **Drzewo, Olej**

Bobonek *bot.* **1.** '*Physalis Alkekengi L. — roślina lub jej owoc*': Bobonek alkekengi 1472 *Rost* nr 701; Bobonki alkekengi *ib.* nr 700; Bobenky alkekengi *ib.* nr 695.

2. '*Glechoma hederacea L.*': Bobonki edera nigra 1472 *Rost* nr 151.

Bobownik *bot.* **1.** '*Veronica Beccabunga L.*': Bobownik fabaria 1437 *Rost* nr 2601; Bobownik fabaria XV *ex. R* LIII 66. ~ *Cf.* **2. Bobrownik.**

2. '*gatunek koniczyny, trifolium*': Trifolium cabellinum vlg. bobownik XV *in. R* XXV 228.

Bobrowe '*danina prawa polskiego, tributum aut servitus a fibris dicta*': Incolas... ab exaccione, que Polonico idiomate bobne (*pro* bobroue) dicitur, facimus liberos (1292) *MMAe* IX 184; Ab omnibus solucionibus, laboribus et vexacionibus universis juris Polonicalis incole... sint soluti et exem<p>ti... specialiter...

a godne, pzarszkye, bobrowe 1368 *KodMazL* 79; Ab omnibus nostris solucionibus, exactionibus, tributis ac laboribus... sint soluti, liberi penitus et exempti, et specialiter a sep, obraz, narzaz..., a pozewne..., a godne, psarske, socolowe et bobrowe (1377) XVI *KodWP* III 456; Ab omnibus nostris solucionibus... sint liberi... specialiter tamen ab hijs, que secuntur, videlicet... bobroue 1382 *WierzbWarsz* 5; Absolvendo eam ab omnibus solutionibus et specialiter a sep..., sokolne et bobrowe (1383) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 311; Libertatem a sep..., szronowe, podymne, bobrowe et sokolowe donat *ib.* nr 313; Psarske, sokolowe, bobrowe 1385 *MonIur* VI 103; Ab... solucionibus... a... podworowe, bobrowe, socolowe... sint liberi 1386 *AKH* IV 344; Ab omnibus exactionibus iuris Polonici liberi esse debebunt, utpote a sep..., sokolne, bobrowe 1416 *KatOssolPawl* 28; Sokolne, bobrowe 1416 *KodPol* I 293; Sokolne, bobrowe, psarskye 1444 *Bon* 5.

Bobrownicze '*rodzaj daniny, genus tributi publici a fibris dicti*': 2 urnas mellis et grossum post datiam *bobrownyczeho grossum... et universos labores dare debebit (1483) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 1090.

1. Bobrownik '*czlowiek ze stanu służebnego, zajmujący się bobrami, castorum venator*': Item excepimus sepe nominatos homines ipsorum ab omni servitute iuris Polonici, ut est stan, strosa, pouoz, prewod qualecumque, bobrounici, psare (1228) 1260 *CodSil* I 4; Dedimus autem dictae villae et hominibus ibidem locatis... talem libertatem, quod ad nulla penitus servitia ducalia vel exactiones tenebuntur, ex quibus hic nominatim duximus exprimenda videlicet socolnici, pouoz, venatores, bobrovnici, poduodi, poradlne (1239) XVI *WrocKorn* 9.

2. Bobrownik *bot.* '*bobownik, Veronica Beccabunga L.*': Bobrownyk fabaria *ca* 1500 *Rost* nr 5437.

Bobrowy 1. '*bobra dotyczący, fibri, castoris*': Contulimus omnimodam libertatem... videlicet a na⟨r⟩zaz, a povoz..., a custodia falconis, a capete annone, a curru feni, a iata bobrova... sint liberi et exempti 1268 *KodWP* I 382; Ad castorum turrim do ⟨bo⟩browe wyeszy 1428 *MonIur* V 93.

2. pan bobrowy '*bobrowniczy (urzędnik książęcy)*': Dominus castorum dictus wlgo pan bobrowi 1275 *MMAe* IX 136.

Cf. **Strój, Treść**

(Bochenek) Bochenk, Bochnek '*unus panis totus*': Libo id est sacrificio uidelicet bochenk 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Bochnek artodius 1472 *Rost* nr 1528.

Bochenk *cf.* **Bochenek**

Bochnek *cf.* **Bochenek**

Bochniec '*bochenek chleba, unus panis totus*': Octo panes al. bochnyecz 1439 *StPPP* II nr 2771; Bochnyecz lubula XV *p. post. PF* V 30; Offyerowacz bødø... pyeczonøø byalkø a *bocheyncza (coctamque similam et collyridas) *BZ* Lev 7, 12; Wszøw... bochnyecz okropyoni olegem (tollens... collyridam conspersam oleo) *BZ* Lev 8, 26; Maszly... piøcz bochenczow, day my (quinque panes, da mihi) *BZ* I Reg 21, 3; Boch[i]enczow panes (quinque panes, da mihi I Reg 21, 3) 1471 *MPKJ* V 37; ~ Post patrem Griff, proclamacione Sweboda..., post matrem Curnicz deferentes panem bochnecz 1445 *StPPP* VII nr 826; In clenodio medium panem al. medium bochnecz, proclamacione Curniczi 1446 *StPPP* II nr 3277.

Bocian 1. '*Ciconia alba L.*': Boczan ciconia 1472 *Rost* nr 1335; Boczan ciconia *ca* 1500 *Erz* 4.

2. '*ibis, Threskiornis religiosa Gray.*': Bocziana ibim (haec sunt, quae de avibus comedere non debetis et vitanda sunt vobis:... bubonem et mergulum et ibin Lev 11, 17) 1471 *MPKJ* V 22; Boczyan ibis *ca* 1500 *Erz* 4.

Bociani '*ciconiae*': Ad nidum ciconie vlg. *boczany gnasdo 1403 *Piek* VI 167. ~ *Cf.* **Nos, Nosek.**

Bociem 1. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*bo, quia, quoniam, quod*': Na dom twoy, panye, zaleszy *swiotoscz, chwalczye lawka nogam iey (*pro* iego), bocziem *swiothy iesth (adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est Psal 98, 5) *MW* 114b; I rzekł bog ku mnie: Rzuci to myto w kościoł, bociem tym jestem kupion od nich (proice illud ad statuarium, decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis Zach 11, 13) *Rozm* 765.

2. *nawiązuje zdanie przyczynowe do poprzedniego kontekstu* '*bo, nam, enim*': Ktoraz tho vyara nye bądzye nygdy zlamana any... zsthluczona zadnymy przeczywnymi navalnosczyami. Boczyem tho yest prawdzyva a vyerna vyara (recta veraque fides) 1484 *Reg* 704; Napelnyona yest dvcha szvyathego Elszbyetha y zavolala:... A skąd tho mnye, aby przyszla mathuchna pana mego do mnye. Boczyem otho, gdy stal szya yest glos pozdrovyenya thvego wszv moych (ecce enim, ut facta est vox salutationis tuae in auribus meis Luc 1, 44) radovalo szyą wesselyv d⟨z⟩yeczyathko w szyvoczye moym *EwZam* 289; Pyothr padl do kolyan Ihusevych movyancz: Odstap ode mnye, boch czlovyek grzeszny yestem, panye. Boczyem

zvmyenye ogarnąło go (stupor enim circumdederat eum Luc 5, 9) *EwZam* 306.

Cf. **Boć**

Boczyć się '*sprzeciwiać się, adversum esse*': Bødzeczeli chodzicz boczøøcz syø przeczіwko mnye..., przidam ran waszich (si ambulaveritis ex adverso mihi..., addam plagas vestras) *BZ* Lev 26, 21; Zały syø przecyw krolyovy boczicye (numquid contra regem vos rebellatis)? *BZ* Neh 2, 19.

Boć 1. *wprowadza zdanie przyczynowe* '*bo, quia, quoniam, quod*': On napirsue bogadstwo gest byl oth szebe otszruczyl..., bocz on gest byl barszo bogaty *Gn* 173a; W braczkych rzeczach nye korzyszczy, bocz kaszn bosza thako gyszczy *Dek* III 24. 25; Jacz mu nye mam za prziszangan, boczem gy wczasch wsperl 1428 *ZapWarsz* nr 289; Radvycze syą a wyessyelczye syą, bocz otplata wascha opvyta gest (quoniam merces vestra copiosa est Mat 5, 12) XV *med. R* XXII 233; Bødzesz Abraham wezwan, bocz (quia) yesm czyø vstawyl oczczem mnogich *rodzayøw *BZ* Gen 17, 5; Any gemu czso czyn, boczyesm nynye poznal, isze syø pana boga bogysz *BZ* Gen 22, 12; Uczyeczmy przed Izrahelem, bocz (enim) pan *boyøge za nye *BZ* Ex 14, 25; Przes myecza zgubysz gee, bocz snadz vstanøcz w praci (vel certe fatigati), podadzø tobye myasto swe *BZ* Judith 7, 9; Prosza czebye, ostap malo, bocz nye vyem, czocz my szya stalo *De morte* w. 98; Patrzy obecada meego..., boc v nyem kaszde slovko thobe pissmem rosni glos da v ssobe *Park* 413; Woszy ploth Wyączsław, bocz syegye capusta Grzegorz 1471 *CyzKłob* 444; Mnymacz kasdy czlowyek prawye, by byl prosthak na postawye, bocz sye sda yako pravy volek, alyecz yesth chitrzi pacholek *Satyra* w. 25; Wyliey lzy z oczv mogych, bocz zatwardzyale yesth szercze moye *Naw* 160; Myszly o nakarmyenyw bidla twego y o napoyenyw, bocz lacznye a nye prosshy (nam esuriunt et non petunt) XV *p. post. R* I s. XXXIX; O tem yako zyona Pylatowa poslala ku Pylatowy szwoye szluge, rzekąncz... a yszby przeczyw yemu sądu nye wydal, bocz yest czlowyek sprawedlywy XV *p. post. RozmPam* 474; Gydz do szyemye ysr⟨ae⟩lszkyey, bocz vmarly są, chtorzy szvkaly dvsze dzyeczyaczya (defuncti sunt enim, qui quaerebant animam pueri Mat 2, 20) *EwZam* 296; Vesely szyą czekayacz svego mąza, bocz szyą trzeczyego dnya k tobye vroczy *Rozm* 7.

2. *nawiązuje zdanie przyczynowe do poprzedniego kontekstu* '*bo, nam, enim*': Rzecze Dauid k Achimelechowy: Maszly tu ... kopye albo myecz? Bocyem myecza a brony swey nye wszøl s sobø (quia gladium meum et arma mea non tuli) *BZ* I Reg 21, 8; Y bødzeta ... vszi moy przichiloni ku modlytwye gego, kto bi na tem myeszczv syø modlyl. Bocyem zwolyl y poswyøcylem sobye myasto to (elegi enim et sanctificavi locum istum) *BZ* II Par 7, 16; Bolesz⟨cz⟩ mam w szwogyem szerczv nynye, a tho pre mogye [...] po thobye wyelkye thuszenye y nyewymownye myszlyenye. Bocem szluzyla [...] zlycznye y wspanyle lyczka vrodzenye 1447—62 *Zab* 544; W czemkoly bych thwą mysl wyedzala, wszye[...] ⟨p⟩opyelnycz mylye chczyala. Bocz nye byla tha szadna godzyna, gdy [...] ⟨w⟩ mem szerczv nye byla *ib.* 545.

Cf. **Bociem**

Bodacz '*bodący rogiem, cornu petens*': Bodacz (*war. lub.*: badacz) cornupeta (quodsi bos cornupeta fuerit... occideritque virum aut mulierem..., lapidibus obruetur Ex 21, 29) 1471 *MPKJ* V 17.

Bodaj, Bogdaj, Bohdaj 1. '*niechby, oby, utinam*': Ne ma talerza karmenu swemu, eszby gy vcrogyl drugemu, a graby szø w myszø przod, ysz mu medzwno yako mod; bogday mu zalegl vsta wrzoth *Słota* w. 26; Omnes tui inimici boday vrychlye kyem szbycy y kapustą pluszkany XV *p. post. R.* XXII 59; ~ Bohday vczyęty XV *KatMog* 249. ~ *Cf.* **Daj.**

2. '*przynajmniej, saltem*': Kto tho moze vczinycz albo myecz, abi... wydząez swoyą zaloscz a yą czirpyącz nye telko syą nye wyesselil, ale boday sczirpyal a zamilczal XV *med. R* XXII 247.

Bodlak *bot.* '*Eryngium campestre L.*': Bodlak yringi 1472 *Rost* nr 524; Bodlak cretanus 1478 *Rost* nr 2205.

Bodzenie '*kolka, rodzaj dolegliwości cielesnej, genus molestiae corporis, tormina*': Kloczye, bodzenye compunctio et molestia *ca* 1500 *Erz* 4.

Bogacić '*locupletare*': Wyele gych bogaczącz multos autem locupletantes (sed in omnibus exhibeamus nosmet ipsos sicut dei ministros... sicut egentes, multos autem locupletantes II Cor 6, 10) XV *med. SKJ* I 73; Nawyedzyl yes zyemyę y napoyl yes yø; rozmnozyl yes bogaczycz yø (multiplicasti locupletare eam, *Fl*: napelnicz iø) *Pul* 64, 9; Swawola boga gniewa, raj łupi, pkieł bogaci a wszemu grzechowi jest początek *Rozm* 611. ~ *Cf.* **Rozbogacić się, Ubogacić, Wzbogacić, Ubogacać, Wzbogacać.**

Bogacstwo *cf.* **Bogactwo**

Bogactwo, Bogacstwo, Bogastwo, Bogatstwo *formy*: *n. sg.* bogatstwo *Kśw* dr 8, *Gn* gl. 78b; bogactwo XV *in. R* XXIV 63; ~ *g. sg.* boga-

(t)stwa 1449 *R* XXV 166, 1461—7 *Serm* 315 r; bogactwa XV *med. R.* XXII 236; ~ *d. sg.* bogactwu *BZ* Nah 2, 9; ~ *ac. sg.* bogastwo *Gn* gl. 78 b; ~ *i. sg.* bogac(s)twem 1449 *R* XXV 163, *BZ* Neh 9, 25, *Pul* 40 arg.; ~ *l. sg.* (w) bogatstwie XV *ex. MPKJ* II 317; (w) bogactwie *Sul* 61, *BZ* Judith 8, 7; ~ *n. pl.* bogatstwa *Pul* 61, 10; bogactwa *Fl* 61, 10; ~ *g. pl.* bogac(s)tw *Fl* i *Pul* 48, 6, *ca* 1500 *PF* IV 748; ~ *ac. pl.* bogac(s)twa *Fl* i *Pul* 48, 10, *Rozm* 440; ~ *l. pl.* (w) bogac(s)twiech *Fl* i *Pul* 36, 3; (w) bogactwach *MW* 5 b.

Znaczenia: **1.** '*zamożność, dobrobyt, dostatek, opulentia*': Troiaka rech crola m⟨ocniejszego po⟩cazuie: vstauichne uicøzstuo, mochne ⟨włodyc⟩stuo, velike bogathstuo *Kśw* dr 8; Cystota cala a bogadstwo *Gn* gl. 78 b; Pastwon bødzesz w bogaczstwech iego (pasceris in divitiis eius, *Pul*: w bogacztwyech) *Fl* 36, 3; Na drodze swadeestw swogych kochal gesm se, yako we *wszechem *bogastwo (in via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus divitiis, *Pul*: we wszech roskoszach, *MW* 5 b: we wsitkich bogaczstwach) *Fl* 118, 14; Bogaczthvo XV *in. R* XXIV 63; Myedzy bogaczstvem 1449 *R* XXV 163; Oplwytowaly bogaczstvem (deliciis) *BZ* Neh 9, 25; Bogacz⟨tvy⟩ oplvitu⟨jąc⟩ diviciis affluendo 1461—7 *Serm* 176 v; Zadne⟨go⟩ bogathstwa nullius boni 1461—7 *Serm* 315 r; Y bil szaszyą on rex wyelykem (*leg.* w wyelykem) bogatstwye XV *ex. MPKJ* II 317; ~ '*obfitość, affluentia*': Aby wam dal podlug bogastwa chwaly cznotha cyrpedliwoscyz, abysceze bili stwerdzeny (ut det vobis secundum divitias gloriae suae virtute corroborari Eph 3, 16) 1449 *R* XXV 166; Kaszdi taky nye chcze any mosze thu myecz vczyechi *swyey, żądaiącz nyebyeskye podluc bogaczstwa a chfali nyebyeskye XV *med. R* XXII 236; Vbogaczil bogacztwem pokoya wyekuygego *Pul* 40 arg.

2. '*majątek, dobra, divitiae, opes, bona*': Bogastwo bil gest dobrze rosgodzil bene dispensaverat de suis diuiciis *Gn* gl. 78 b; We mnoszstwe bogaczstw swogich slawøø se (in multitudine divitiarum suarum gloriantur, *Pul*: bogacztw) *Fl* 48, 6; Ostawø czudzim bogaczstwa swoia (relinquent alienis divitias suas, *Pul*: bogacztwa) *Fl* 48, 10; Bogaczstwa (divitiae, *Pul*: bogatstwa), acz bødø p⟨rz⟩ichodzicz, ne przicladayeze serdza *Fl* 61, 10; Zydowskey sloszcy w them szą zawszdy w themsze vmysl obartha, aby chrzeszczyany nye thylko w wyerze, gylko tesz w bogaczsthwye (in divitiarum depressione) zawszdy ponyzyla a szkazyla *Sul* 61; Bila vyelmy iasnego wezrzenya, geyze to møz bil odvmarł w bogaczstwye wyelykem (reliquerat divitias multas) *BZ* Judith 8, 7; A nye koncza bogaczstwv ze wszech ssødow (non est finis divitiarum ex omnibus vasis) *BZ* Nah 2, 9; Bogacztfh opfytoszczi opes *ca* 1500 *PF* IV 748; Przetoż Rzymianie bogactwa i skarby kościelne (opes templi)... wezmą *Rozm* 440.

Bogacz *formy*: *g. sg.* bogacza 1438 *R* XXII 351; ~ *l. sg.* (na) bogaczu XV *med. R* XXII 234; ~ *g.* a. *ac. pl.* bogaczow XV *med. SKJ* V 262; ~ *ac. pl.* bogacze *EwZam* 289; ~ *i. pl.* bogaczmi XV *med. SKJ* V 261.

Znaczenie: '*dives*': Zawartu vschu *teyo bogacza yeden glosz vbogego ne *mogloch auribus diuitis obturatis nihil esset vox vnius clamantis 1438 *R* XXII 351; Tho wschitko bilo blogo obludne..., yako snacz na onim *bogaczczu, gen po tem blodze... krople wodi żądal v zebraka XV *med. R* XXII 234; Czynył bogaczmy faceret divites XV *med. SKJ* V 261; Bogaczow divitibus XV *med. SKJ* V 262; Laczncze napelnył dobrym, a bogacze opuszczył prosne (esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes Luc 1, 53) *EwZam* 289.

Bogarodzica, Bogorodzica, Bogurodzica *formy*: *g. sg.* bogorodzice *MW* 18 a; ~ *v. sg.* bogarodzice *MW* 46 a; bogarodzica *Bogur* CDF, (1386) 1742 *MMAe* XVII 7, (1410) *ca* 1500 *MPH* II 901, XV *med. R* XXIV 365, XV *med. R* XXV 151, 1462 *R* XXV 269, 1499 *MMAe* XVI nr 887, XV *p. post. ErzGlos* 176, XV *ex. MPKJ* II 326; bogorodzica *MW* 14 a; bogurodzica *Bogur* ABE, (1440) *MMAe* XII 415.

Znaczenie: '*matka boża, dei genetrix*': Bogvrodzicza dzewicza *Bogur* ABE; Bogarodzycza dzewycza *Bogur* CDF; Nawibornycysza veziniona ies y slodka w roszkoszach twogich, swianta bogorodzicza *MW* 14 a; Modlitwa swiąntcy bogorodzice, panni Mariey,... raczi bicz zawzdi ze wszitkimi nami *MW* 18 a; O Maria, bogarodzice chwalebna, nyechay bandø błogoslawieny rodziczi twogi *MW* 46 a; ~ *jako nazwa pieśni, nomen cantilenae*: Cantilenam Bogarodzicza dziewicza... canere (1386) 1742 *MMAe* XVII 7; Omnes unanimiter cum fletu Bogarodzycza cantare ceperunt et ad bellum processerunt (1410) *ca* 1500 *MPH* II 901; Domino episcopo Cracoviensi Te deum laudamus et post Bogurodzicza in eadem ecclesia cathedrali Cracoviensi intonante (1440) *MMAe* XII 415; Dicamus hanc oracionem... Bogarodzycza XV *med. R* XXIV 365; Voce humili et corde devoto dicentes Bogarodzycza XV *med. R* XXV 151; Cantantes devote corde

ad laudem et honorem eius... cantalenam Bogarodzyeza, que cantalena est diu a sanctis patribus composita, dicentes sic: Bogarodzyeza dzevyeza usque ad finem 1462 *R* XXV 269; In cantilena, quam ibi existentes pauperes et alii cantabant, videlicet Bogarodzyeza 1499 *MMAe* XVI nr 887; Beatam virginem... salutemus dicentes Bogarodzyeza dzevieza XV *p. post. ErzGlos* 176; Canas Bogarodzyeza XV *ex. MPKJ* II 326.

Bogastwo *cf.* **Bogactwo**

Bogat *cf.* **Bogaty**

Bogatka *bot.* '*Antennaria dioica Gaert.*': Bogathka alleucomia 1472 *Rost* nr 1704.

Bogatstwo *cf.* **Bogactwo**

Bogaty *formy*: *n. sg. m.* bogat *Fl* i *Pul* 48, 17, XV *med. R* XXII 236; bogaty *Gn* 3a, *Fl* i *Pul* 48, 2, 1437 *Wisl* nr 228, s. 88, *Sul* 50, XV *p. pr. R* XXV 271, *BZ* Gen 13, 2, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg. m.* bogatego XV *med. MPKJ* V 431, XV *p. post. Kałuźn* 286; ~ *d. sg. m.* bogatemu *OrtKal* 205, XV *p. post. Zab* 539; ~ *ac. sg. m.* bogatego *Sul* 50. 61; ~ *n. du. m.* bogata *Gn* 182a; ~ *n. pl. m.* bogaci *Gn* 182a, *Fl* i *Pul* 33, 10. 44, 14, *De morte* w. 178, *MW* 52a; *neutr.* bogata *Rozm* 587; ~ *g. pl. m.* bogatych *OrtKal* 136; ~ *d. pl. m.* bogatym *BZ* IV Reg 15, 20, *ca* 1500 *Wisl* nr 168; ~ *ac. pl. m.* bogate *Gn* 5b, XV *med. R* XXII 236, *MW* 139b; ~ *i. pl. m.* bogatymi *Fl* i *Pul* 9, 29.

Znaczenie; '*dives*': Krol... szø gest on dzysza vczinil... bogaty *Gn* 3a; Abicz on tesze nasz... vczinil bogathe f krolefstwe nebeskem *Gn* 5b; Bylastha dwa bracencza barso bogatha *Gn* 182a; Bøczcze... bogaczy *Gn* 182a; Sedzi we sericzi s bogatimi w tayniczach (sedet in insidiis cum divitibus in occultis), by vbil przezwinnego *Fl* 9, 29, *sim. Pul*; Bogaczy se vvboszely (divites eguerunt) *Fl* 33, 10, *sim. Pul*; I czori tirske w daroch oblicze twe chwalicz bødø; wszistczi bogaczy luda (omnes divites plebis) *Fl* 44, 14, *sim. Pul*; Pospolu w iedno bogati y vbogi (dives et pauper) *Fl* 48, 2, *sim. Pul*; Ne boy se, gdi bogat vczinon bødze czlowek (cum dives factus fuerit homo) *Fl* 48, 17, *sim. Pul*; Bogati opimus 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Gdi vbogy czlowyek o gwalth bogathego pozywa, przesze swyathky bogathy szą ma y mvszy wywyescz (cum pauper homo divitem pro violentia citat, dives de violentia per testes habet et debet se expurgare) *Sul* 50; Any tedy gemv tho slvsza vczynycz, alysz thako bogathego w myasto szebye kmyecza vstanowy (nec tunc hoc sibi liceat, nisi aeque divitem loco sui emetonem constituat) *Sul* 61; Bogati w dzyedzystwe dives in hereditate XV *p. pr. R* XXV 271; O dobrego bogatego szczøscżyv (de boni divitis felicitate) XV *med. MPKJ* V 431; Gencole (*leg.* jenkole) ma wyerną wyarą w panye bodze, nye schuka w tich nądzach bicz bogath XV *med. R* XXII 236; Dziwna nauka pana naschego: ludzye bogathe a pani czestne blogosławyą zaw[a]szde, a on vbogye duchem blogosławy *ib.*; Bil gest wyelmy bogaty w zloto (dives valde in possessione auri) *BZ* Gen 13, 2; Polozil Manaen szrzebro na israhelski lyvd, wszitkim mocnim a bogatim (potentibus et divitibus), abi dawaly krolyowy asyrskemv pyøczdzesyøt lotow szrzebra *BZ* IV Reg 15, 20; Wybyerayą przyszyasznyky ku lawyczy na prawye szyedzecz s przepuszczenym... krola pana, sz wyeczenym (*pro* wyedzenym) vbogych y bogathych *OrtKal* 136; Chczą... kaszdemu prawo czynycz, tako vbogemv yako bogatemv *ib.* 205; Bancz vbodzy y *bogadzy, szvythky (*leg.* szwytki 'wszystkich') ma kosza potraczy *De morte* w. 178; Ieszteszczie bogaczi w laszcze *MW* 52a; Bogathe opuszczil w proznoscz (divites dimisit inanes Luc 1, 53) *MW* 139b; Nye boy szye oblyczności mocznego any bogathego, bom ya pan bog wachs (*pro* wasch) XV *p. post. Kałuźn* 286; Chczem prawdą mowycz ku chwale bosze tako vbogemu jaco bogatemu XV *p. post. Zab* 539; Bogathy opulentus *ca* 1500 *Erz* 4; Ludzom wbogym y bogathym sprawyedływy ortel znacz chcze *ca* 1500 *Wisl* nr 168; A ono za nim i bogata panięta chodzą *Rozm* 587.

Bogdaj *cf.* **Bodaj**

Bogini '*dea*': Nadzieję sie, iże nowy bog wszedł w naszę ziemię, iże nasze bogi wypędził i bogini⟨e⟩ wygnał (qui deos nostros expulit et deas effugavit) *Rozm* 93.

Bogobojny '*timens deum*': Ta ista sloua zmouona ocheem suøtim, iemuz bese ymø Symeon, suøti praudiui, bogoboyny *Kśw* dv 4; Bogoboyny bonus XV *med. R* XXIV 338; Bogoboyny vir celebris 1466 *R* XXII 18; Bogoboyny vir iustus et timoratus 1466 *R* XXV 135; Bogoboyny bonus et iustus *ib.* 136; Bogoboyny iustus et timoratus *ib.* 137.

Bogomyślny '*kontemplacyjny, contemplativus*': Bogomyslny zyvoth contemplatiua vita *ca* 1500 *Erz* 4.

Bogorodzica *cf.* **Bogarodzica**

Bogosławić *formy*: *praes. ind. 2. sg.* bogosławisz *Fl* 108, 27, 1413—4 *Msza* 1 s. 263, *sim.* VIII; *1. pl.* bogosławimy *Fl* 113, 27; *3. pl.* bogesławią *Naw* 25; ~ *imper. 3. sg.* bogosław *MW* 10b; ~ *part. praes. act. adv.*

bogosławiąc *Rozm* 10; ~ *inf.* bogosławić XV *ex. SKJ* I 143; ~ *praet. 3. sg. f.* bogosławiła *Naw* 50; ~ *part. praet. pass. cf.* **Bogosławiony.**

Znaczenia: **1.** *'wielbić, venerari'*: Ne martwy bødø chwalycz czebe gospo⟨d⟩nye..., ale my, gysz szywy geszmy, bogoslawymy panv (benedicimus domino, *Puł*: blogoslawymy gospodnu) ot nyne asz na weky *Fl* 113, 27; Bogoslaw dusza moia panu (benedic anima mea domino Psal 102, 1) *MW* 10b; Swyanta Maria..., czyebye bogoszlawya wszythky rodowye *Naw* 25; Veselyączy szyą... poczely pyacz vesole pyenye, bogoslavyącz boga wschechmogaczego *Rozm* 10.

2. *'życzyć szczęścia, obdarzać szczęściem, precari alicui salutem, beatum reddere'*: Kłøcz bødø ony, a ty bogoslawyz (maledicent illi, et tu benedices, *Puł*: blogoslaw) *Fl* 108, 27; Przeklinayącze czyebye nye przeklynacz, ale vyączcy bogosląvycz XV *ex. SKJ* I 143.

3. *'poświęcać, nadawać moc zbawienną, consecrare, salutarem facere'*: ⟨Przesz J. Chr. pana naszego⟩, przesz kthorego tho thy wysztky (*pro* wszytky) zawszdy sthwarzyasz, szwyaczysz, zyvysz, bogoszlawysz (*Msza* IV: blogoslawysch; III. VI. VII: szegnaasz) y dayesz ⟨nąm⟩ (per Christum... per quem haec omnia, domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; Radvy szye dzyewycze... naszwyantscha, yaz szwyatha troycza... mocza szwego boszthwa bogoszlawyla *Naw* 50.

Cf. **Ubogosławić**

Bogosławienie 1. *'życzenie szczęścia, benedictio'*: Mylowal *zgłøbø albo kłøtwø... a ne chczal yest bogoslavena (dilexit maledictionem... et noluit benedictionem, *Puł*: blogoslawyenya) *Fl* 108, 16.

2. *'szczęście, bonum'*: Neptalim w zysznoscz poziwacz bødze a pelen bodze bogoslawyenya bozego (plenus erit benedictionibus domini) *BZ* Deut 33, 23.

Bogosławion *cf.* **Bogosławiony**

Bogosławiony, Bogusławiony *formy*: *n. sg. m.* bogosławion *Zdrow* 13. 14, *BZ* Deut 33, 29; bogusławion *Zdrow* 9. 10; bogosławiony *Fl* 126, 6; bogusławieny *Zdrow* 8. 11; *f.* bogosławiona *Zdrow* 13, XV *ex. Zab* 215, *Rozm* 745; bogusławiona *Zdrow* 9. 10; bogusławiena *Zdrow* 8. 11; ~ *g. sg. f.* bogosławionej 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VII. VIII; *neutr.* bogosławionego 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VIII; ~ *ac. sg. m.* bogosławiony *SalveReg* 2; bogosławionego *SalveReg* 16; ~ *v. sg. f.* bogosławiona *Naw* 26, *Rozm* 6; *neutr.* bogosławione XV *p. post. Kałużn* 290; ~ *n. pl. m.* bogosławieni XV *med. SKJ* I 99, *Rozm* 263; ~ *g. pl. m.* bogosławionych XV *p. post. Msza* VII s. 53, *sim.* VIII; ~ *d. pl. m.* bogosławionym XV *p. post. Msza* VII s. 65; ~ *v. pl. m.* bogosławieni *Naw* 167; ~ *i. pl. m.* bogosławionymi 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* III. VIII.

Znaczenia: **1.** *'pełen chwały, uwielbiony, laudabilis, beatus'*: Szdrovasz Maria..., blogoslavyona thy myedzy nyevyastamy y bogoslavyon (*Zdrow* 1—3. 5. 6. 14. 16: blogosslawon; 4: blogoslawyony; 8. 11: boguslawcny; 9. 10: boguslawyon) ovocz zyvota tvego Iesusz (benedictus fructus ventris tui Jesus) *Zdrow* 14, *sim.* 13; Jeszusza bogoslawoni (*SalveReg* 16: bogoslavonego; 1. 4: blogoszlawony; 3: pozehnaneho; 5. 6. 8—15. 17. 20: blogoslauonego; 7: blogoslauyona) owocz z⟨y⟩wotha twego nam po tey puszci ukaszi (Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exilium ostende) *SalveReg* 2; ⟨My⟩ panye, sludzy thwoy ⟨ale y lud thwoy swathy tego Xta syna thwego, pana naszego tako⟩ bogoslawyonyego (*Msza* IV: blogoslawyonego) vmączenya (*Msza* III. VII: blogoslawyoncy møky; VI: blogoslawyonye maky)... damy szwathley ⟨wy⟨e⟩lebnoszcy⟩ thwoy (nos servi tui sed et plebs tua sancta eiusdem Christi filii tui domini nostri tam beatae passionis... offerimus praeclarae maiestati tuae) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VIII; ~ Bogoslawyona (*Zdrow* 1. 4. 5. 14. 14a: blogosslawona; 2: blogozlawona ies; 3. 6. 16: blogoslawyonas; 8. 11: boguslawyenas; 9: boguslawyona gyesz; 10: bogusslawyona gyest) ⟨thy myedzy nyevyastamy⟩ (benedicta tu inter mulieres) *Zdrow* 13; Szastąpuyącz sza nasz bogoslawyoney (*Msza* III. VI: blogoslawyoney) y wyelebney ⟨bozey⟩ rodzyczy... ⟨day myloszczyvy pokoy w czaszy nasze⟩ (intercedente beata et gloriosa... dei genitrice... da propitius pacem in diebus nostris) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VII. VIII; Czyebye proschą bogoslawyona dzyewko szwyantha Maria *Naw* 26; Bogoszlawyona thy... i thwoya szwyantha mathka Anna XV *ex. Zab* 215; Sdrova bądz thy bogoslavyona nyevyasto *Rozm* 6; Miły Jesus usłyszał ten głos, ktory wypuściła dziewica bogosławiona *Rozm* 745; ~ Szastąpuyącz sza nasz bogoslawyoney y wyelebney ⟨bozey⟩ rodzyczy sz bogoslawyonimi (*Msza* VI: blogoslawyonimi) ⟨apostoly... day myloszczyvy pokoy w czaszy nasze⟩ (intercedente beata et gloriosa... dei genitrice... cum beatis apostolis... da propitius pacem in diebus nostris) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* III. VIII; S prozbą bogoslavyoney... mathki bozey y bogoslavyonym apostolom Pyothra y Pawla (cum beatis

apostolis tuis Petro et Paulo)... day myloszczyvy pokoy w nasze czasy XV *p. post. Msza* VII s. 65; Thako czye proschą myly panye... abych thez byla na prawyczy thwey szlyschacz on gios, gdy thako rzeczesch: Podzczye, bogoszlawyeny oycza mego *Naw* 167; Pamyąncz [y] czczyącz... bogoslawyonych (*Msza* III. VI: blogoslawyonych) ⟨apostolow y tesz⟩ mączannykow thwogych (memoriam venerantes... beatorum apostolorum ac martyrum tuorum) XV *p. post. Msza* VII s. 53, *sim.* VIII; O krzyzv, drzewo bogoslawyone XV *p. post. Kałuż̇n* 290.

2. '*szczęśliwy, felix, beatus*': Bogoslawony (*Pul*: blogoslawyony) mansz, gensze nepelnil (*pro* napelnil) gest sødzø (*leg.* żądzą) swogø (beatus vir, qui implevit desiderium suum) *Fl* 126, 6; Czyrpycze prze *sprzawyedlywoscz, bogoslawyeny (*R* XXV 166: blogoszlawyeny) sed et si quid patimini propter iusticiam, beati (I Pet 3, 14) XV *med. SKJ* I 99; Bogoslawyon ges ty, Israel (beatus es tu, Israel) *BZ* Deut 33, 29; Błogosławieni ubodzy duchem... Bogosławieni skromni, bo oni osiędą ziemię. Bogosławieni, ktorzy płaczą... Bogosławieni, ktorzy żądają a pragną prawdy (beati pauperes spiritu... Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Beati, qui lugent... Beati, qui esuriunt et sitiunt iustitiam Mat 5, 3—6) *Rozm* 263.

Bogubicz *bot.* '*jeżyna* (*krzew*), *Rubus fruticosus L.*': Bogubicz rubus caninus 1437 *Rost* nr 2791; Scorpio est quasi rubus acculeatus id est bogubicz XV *med. R* XXIV 359; Bogubycz ramnus 1472 *Rost* nr 194; ~ *dubium*: Bogvvacz (*pro* bogvbicz?) mirtus XV *ex. R* XXXIII 187.

Bogurodzica *cf.* **Bogarodzica**

Bogusławion *cf.* **Bogosławiony**

Bogusławiony *cf.* **Bogosławiony**

Boguwacz *cf.* **Bogubicz**

Bohdaj *cf.* **Bodaj**

Bojar '*szlachcic na Rusi i Litwie, nobilis Russiae et Lituaniae*': Barones etiam nobiles boyari terrarum nostrarum Lyttwaniae 1413 *UnLit* 64; Barones, boyari et proceres terrarum Lyttwaniae *ib.* 66; Praedicti nobiles, proceres et boyari terrarum Littwaniae *ib.* 70; Coram nobis iudice predicto nec non capitaneo Chelmensi ac nobilibus al. boyari 1428 *MiesHer* II 82; Prout ceteri kmethones aliorum nostrorum terrigenarum sive boiarorum Ruthenorum... complere sunt consueti 1428 *KodWil* I 132; Praelati, duces, boyari et nobiles terrarum Lythwaniae et Russiae 1432 *UnLit* 81; Nostrum et infrascriptorum praelatorum, ducum, boyarorum, militum et procerum... sigilla sunt appensa sub ratihabitione, voluntate et consensu omnium aliorum absentium praelatorum, ducum et boyarorum 1433 *UnLit* 94; Nos... boyari, milites Magni Ducatus 1434 *UnLit* 105; Nos praeterea prelati, duces, barones, nobiles, boyari et proceres terrarum Lithwaniae et Russiae infrascripti 1437 *UnLit* 108; Regni incliti Poloniae et Magni Ducatus Lythwaniae principes, praelati, barones, boyari, proceres, nobiles ac incolae in unione caritatis (1446) *UnLit* 116; Nos praelati, principes, barones, boyari et nobiles ac universi incolae magni ducatus Lythwaniae *ib.* 117; Nos boyari et consiliarij magnifici Petri woyuode et domini terre Moldauie 1448 *MonIur* II 61; Barones et boyari 1457 *KodPol* I 335; Ad quas bellorum expediciones seu terrestria negocia boyari et servitores Zuchowiczczi... et quicunque alii ad eandem Hiskolth spectant et pertinent cum apparatibus, sumptibus et impensis propriis se debent et debebunt expedire 1471 *KodWil* I 316; Quas expediciones boyari et servitores ei Hiskolth curie nostre associati... implere tenebuntur *ib.* 317; ~ Cum tribunis duobus z boyarmi XV *p. pr. R* XLVII 357.

Bojarzyn '*wojownik, miles, bellator*': Boyarzin pugnator *ca* 1418 *JA* XIV 512; Boyarzin bellator 1447 *R* XXII 41; Boyarzyn argillaspida XV *p. pr. R* XVI 341; Boyarzyn bellans 1466 *R* XXII 27; Dominus mecum tamquam bellator fortis moczny boyarzyn 1466 *R* XXV 135; Moczny boyarzyn bellator XV *p.post. R* XXV 197; ~ Bogarzini ku bogu pugiles ad pugnandum *Gn* gl. 155a.

Bojaźliwie '*timide, pavide*': Boyaslyve pavide XV *p. post. R* XXV 177.

Bojaźliwość, Bojeźliwość '*timor, pavor*': Boyazliwoscz 1449 *R* XXV 166; Boyezlywoscz timorem (timorem autem eorum ne timueritis I Pet 3, 14) XV *med. SKJ* I 99.

Bojaźliwy 1. '*lękliwy, timidus, pavidus*': Szmąthny, boyazlywy formidans XV *p. post. Kałuż̇n* 272; ~ Boyaslyua formidale XV *med. R* XXIV 48; ~ Wy, boiaźliwe mężyce, do Galilei idzcie XV *R* XIX 92.

2. '*bogobojny, timens deum, religiosus, pius*': A czlovyek then byl spravyedlyvy a boyaszlyvy (et homo iste iustus et timoratus Luc 2, 25) *EwZam* 294.

Bojaźność bojaźność boża '*bogobojność, timor dei, religio, pietas*': Poddany bączcze geden drugemv spolv w boyasznoscz bozey subiecti invicem in timore domini (Eph 5, 21) XV *med. SKJ* I 119.

Bojaźny '*lękliwy, timidus, pavidus*': Strasliwy, boyazny, lyąkawy pusillanimis (noli esse pusillanimis in animo tuo Ecclus 7, 9) *MPKJ*

V 79; Pavidus sląkły et timidus boyasny XV *p. post. R* XXIV 375; ~ Bogyazne, straschne, lankayąncze pusillanimes (consolamini pusillanimes I Thes 5, 14) 1471 *MPKJ* V 130.

Bojaźń *formy*: *n. sg.* bojaźń *Fl* i *Pul* 54, 5. Moys 18, 1437 *Wisł* nr 228, s. 89, XV *p. pr. PulKras* 12, *ca* 1450 *PF* IV 579, 1461—7 *Serm* 100 r. 103 v, *EwZam* 287. 290, *Rozm* 736; ~ *g. sg.* bojaźni *Fl* i *Pul* 33, 11. 52, 6, *BZ* Deut 18, 22, *EwZam* 290; ~ *d. sg.* bojaźni XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; ~ *ac. sg.* bojaźń *BZ* II Esdr 8, 8, 1461—7 *Serm* 99 r, *MW* 44 a; ~ *i. sg.* bojaźnią *Fl* i *Pul* 52, 6, *Sul* 42, XV *med. Zab* 523, *BZ* I Par 10, 4, *MW* 39a, *Naw* 177, XV *p. post. R* XXV 181, *EwZam* 292, *Rozm* 557; ~ *l. sg.* (w) bojaźni *Fl* i *Pul* 5, 8, XV *med. R* XXII 238, *BZ* Neh 5, 9, *MW* 81 b, 1484 *Reg* 716, XV *p. post. R* I s. XLI.

Znaczenia: **1.** '*bojaźń, lęk, timor, pavor*': Tu sø drszeli boiaznø, gdzesz ne bilo boiazni (illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor) *Fl* 52, 6, *sim. Pul*; Boiazn y drszene prziszły sø na mø (timor et tremor venerunt super me) *Fl* 54, 5, *sim. Pul*; Pada na ne strach y boyazv (*pro* boyazn; irruat super eos formido et pavor Ex 15, 16) *Fl* Moys 18, *sim. Pul*; Boyazn rigor 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; *Vsmączonym a boyasnyą anxietate et timore XV *med. Zab* 523; Turbatus est et timor irruit boya⟨z⟩ny ogarnala *ca* 1450 *PF* IV 579; Czosz gest on prorok... prorokował, a to syø nye stało: tego iest pan nye movil, ale s boyaszni (sed per tumorem, *var.* timorem animi) swego vmisla skladal gest sobye prorok *BZ* Deut 18, 22; Nye chcyal odzenyec tego vczinycz, boiasznyø bødøcz przestraszon (noluit autem armiger eius hoc facere, timore perterritus) *BZ* I Par 10, 4; Pokuszenya bozego z boiazny⟨ø⟩ nye przyiøły (tentationes non susceperunt cum timore domini) *BZ* Judith 8, 24; Boyaszn timorem 1461—7 *Serm* 99 r; Boyaszn a srom timor et pudor *ib.* 100 r; *Poyassnyą metu XV *p. post. R* XXV 181; Boyaszn padła nan (timor irruit super eum Luc 1, 12) *EwZam* 287; Stała szyą yest boyaszn na vszysthky sąszyady gych (factus est timor super omnes vicinos eorum Luc 1, 65) *ib.* 290; Aby przez boyazny z ręky nyeprzyacelyow naszych vybavyeny, szluszylybysmy mv (ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi Luc 1, 74) *ib.*; Baly szyą boyasznyą vyelyką (timuerunt timore magno Luc 2, 9) *ib.* 292; Na koniech przybiegli jako mężowie ku boju, przetoż strach i bojaźń przyszła na nas *Rozm* 736; ~ A tego dla thaczy oth kaszdey prziczyny szbyeganya abi boyasznyą męky biliby othczągnyeny (ut... formidine poenae retrahantur), vstawyamy *Sul* 42; Isze wszisthka *szaradnoscz slow o skaradą mową... ma bycz wyarowana, a gynako nyszly boyasznye (*pro* boyasznyą) męky nyegdi drvdzy oth kakych przestayą, przetho gdiby kthole... layalby..., zaplaczi szeszczdzesąth grzywyen (quoniam omnis scurrilitas verborum et turpiloquium... debent non immerito evitari atque non aliter, nisi metu poenae, quandoque aliqui a talibus prohibentur, unde volumus, ut si quispiam... improperaverit,... solvat LX marcas grossorum) *Sul* 48; Czy takye, gisch są w zeli, boyaszny potąpyenya, badą vczyescheny sbawyenym XV *med. R* XXII 238; Boyaszn potampyenya timor punicionis 1461—7 *Serm* 103 v; A nyeprzyaczelow oddalywszi boiazn, czaszi nasze pod twoią obroną abi bili spokoyne *MW* 44 a; Łakomoscz gyest szama w szobye mązoboycza, w bogyazny vbosstwa, w vbostwye zywąncz (quid est avaritia? Paupertatis timor semper in paupertate vivens) XV *p. post. R* I s. XLI; Nie zapoje kur, aże sie mnie trzykroć zaprzysz, czuż troje zaprze[s]czenye poczniesz bojaźnią śmierci *Rozm* 557; ~ Ezdras bil w tem odzerszal wyelykø boiazn, abi nyczego nye opuscyl (in his... Esdras magnam disciplinam obtinebat, ne praetermitteret quidquam) *BZ* II Esdr 8, 8.

2. bojaźń boga '*bogobojność, timor dei, religio, pietas*': Poclonø se v kosczola swętego twego w boiazni twoiey (adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo) *Fl* 5, 8, *sim. Pul*; Boiazni boszey nauczø was (timorem domini docebo vos) *Fl* 33, 11, *sim. Pul*; Othosz na tho zalyeszy boyaszn bosza XV *p. pr. PulKras* 12; Przecz w boiazny boga naszego nye chodzicye (quare non in timore dei nostri ambulatis) *BZ* Neh 5, 9; Zepchay boiaznyą twoią czialo moie, ize sandow twogich balem se (confige timore tuo carnes meas, a iudiciis enim tuis timui Psal 118, 120) *MW* 39 a; Tho blogoszlawyensthwo czlowyek otrzymawa, kthory w boyazny boszkycy szye kocha (sic benedicetur homo, qui timet dominum Psal 127, 4) *MW* 81 b; Braczia mayą... svoyą czeladzi w boyazny bozey (in timore dei) navczaczi 1484 *Reg* 716; O Maria,... naznamyonvy mye boyaznya boza (signa me timore dei) *Naw* 177; Ku boze boyasny et (*pro* ad) timendum deum XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316.

Bojeć, Bojeć się *cf.* **Bać się**

Bojewać *cf.* **Bojować**

Bojewanie *cf.* **Bojowanie**

Bojewisko '*klepisko, area*': Gvmno a. bogyevisko area (ventilabrum in manu sua et permundabit aream suam et congregabit triticum suum in horreum Mat 3, 12) 1471 *MPKJ* V 117.

Bojewnik *cf* **Bojownik**

Bojeźliwość *cf.* **Bojaźliwość**

Bojkowizna (?) '*spadek po wuju, hereditas post avunculi mortem accepta*': Nobilis Hanula... vendidit totam suam evanculitatem (*pro* avunculitatem) al. boykovyzną et matrimonium fratri suo patrueli 1491 *AGZ* XVIII 309.

Bojnie *cf.* **Bujnie**

Bojomocny '*mężny w boju, fortis bello*': Boyomocznı choroxsze (*znak* ox *zastępuje u tego pisarza* ø) palestripotens vexillifer 1451 *R* XXII 41.

Bojować, Bojewać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* bojuje XV *med. R* XXII 248, XV *med. SKJ* I 63, *BZ* II Par 32, 8, *BZ* Judith 4, 13, 1466 *R* XXII 16, *Rozm* 277. 780; *3. pl.* bojują *BZ* I Reg 28, 15, 1466 *R* XXII 11; ~ *imper. 2. sg.* bojuj *BZ* Ex 17, 9; ~ *part. praes. act. adv.* bojuję *BZ* Num 22, 11; bojując *Sul* 62, *BZ* Num, 21, 33. I Par 5, 20; ~ *adi. n. sg. m.* bojujący *Fl* i *Pul* Moys 4; *f.* bojująca XV *med. SKJ* V 282, XV *p. post. R* XXV 174; *g. sg. m.* bojującego *BZ* Deut 2, 14; *f.* bojującej XV *p. post. R* XLVII 352; *i. sg. m.* bojującym *Rozm* 830; *g. pl. m.* bojujących *Fl* i *Pul* 55, 2, 1461—7 *Serm* 415 r; *ac. pl. m.* bojujące *Fl* 34, 1; *l. pl. m.* (na) bojujących *BZ* IV Reg 19, 25; ~ *inf.* bojować XV *med. R* XXIV 367, *BZ* III Reg 22, 6, 1471 *MPKJ* V 122, *Rozm* 638. 798; ~ *fut. 3. sg.* bojować będzie *BZ* Deut 20, 4; *2. du.* bojować będzieta *BZ* Deut 33, 7; ~ *praet. 1. sg. m.* bojewałem 1471 *MPKJ* V 40; *2. sg. m.* -ś bojował *BZ* I Par 22, 8; *3. sg. m.* bojował XV *p. pr. R* XXII 334, 1471 *MPKJ* V 29; *3. pl. m.* są bojowali *Rozm* 114; bojowali *Fl* 119, 6, *BZ* I Par 5, 10, *Rozm* 92; bojewali 1471 *MPKJ* V 48. 92; ~ *condit. 3. sg. m.* -by bojował *BZ* II Par 26, 6; bojowałby XV *p. post. R* XXV 179; *1. pl. m.* bychom bojowali *BZ* III Reg 20, 23; bychmy bojowali *Rozm* 601; *3. pl. m.* -by bojowali *BZ* III Reg 20, 18, *Rozm* 455.

Znaczenie: '*toczyć bój, bitwę, walczyć, wojować, dimicare, bellare*': Boyowal militavit XV *p. pr. R* XXII 334; Oportet nos duellare ros⟨t⟩ropnym bogem (*leg.* bojem) boyovacz XV *med. R* XXIV 367; Boiuiaczey militantis XV *p. post. R* XLVII 352; Boy boyvge, naprzeczyw cladzye pugna opponit 1466 *R* XXII 16; Bogyowal dimicavit (deus... pro vobis contra adversarios dimicabit Deut 20, 4) 1471 *MPKJ* V 29; Bogyewalem dimicavi (cumque dimicasset, cepit eam II Reg 12, 29) *ib.* 40; Bogyewaly dimicaverunt (dimicaverunt contra I Par 5, 19, Is 29, 7) *ib.* 48. 92; Boyvyacza militans XV *p. post. R* XXV 174; Boyovalby certaverit XV *p. post. R* XXV 179; ~ **a.** *absolute*: Gospodzyn yako mosz boyvyøczy (dominus quasi vir pugnator Ex 15, 3) *Fl* Moys 4, *sim. Pul*; Thym, ktorzy... mązzne boyvyącz zabyczi, danyna ma wzzącz mocz wyekvystą (his, qui... viriliter in bello pugnantes fuerint interfecti, donatio perpetuam recipiat firmitatem) *Sul* 62; W boyv, ve *sramkach sze bycz ma, boyvye omnis, qui in agone contendit (I Cor 9, 25) XV *med. SKJ* I 63; Posrzatl (*leg.* pośrzatl 'spotkał') ge Og... boyvyøcz w Edray (occurrit eis Og... pugnaturus in Edrai) *BZ* Num 21, 33; Poklni gy, zaliez bich kako boyvyø mogl zaploszicz gy (maledic ei, si quo modo possim pugnans abigere eum) *BZ* Num 22, 11; Doyødze iest nye *sginol sbor wszistek lvda boyvyøczego (donec consumeretur omnis generatio hominum bellatorum) *BZ* Deut 2, 14; Gydø..., abi boiowaly (veniunt... ut proclientur) *BZ* III Reg 20, 18; Mamły gydz do Ramot Galaad boiowacz, czily nyes (ire debeo in Ramoth Galaad ad bellandum, an quiescere)? *BZ* III Reg 22, 6; Bødø w vpad na pagorcech boiviøcich myasta murowana (eruntque in ruinam collium pugnantium civitates munitae) *BZ* IV Reg 19, 25; Boga wziwaly, boiviøc (deum invocaverunt, cum proeliarentur) *BZ* I Par 5, 20; Wyelesz krwye przelyal a wyelesz boiow boiował (plurima bella bellasti) *BZ* I Par 22, 8; W Gudumei dwa tysiąca rycerzow starych, ktorzy są za Heroda bojowali, uczynili sobie krola (in Idumaea duo millia veteranorum, qui sub Herode militaverant, regem creaverant) *Rozm* 114; On jest mocarz wyciężny nad nieprzyjacielem bojującym, jakoż to zjawił świętemu Janowi w tajemnicach niebieskich *Rozm* 830; ~ Boyvyącza ecclesia militans XV *med. SKJ* V 282; Pod Esdrø a Neemiassem pobudovani, oto gest coszol boiuyøczich 1461—7 *Serm* 415 r; Cerkiew czuż zbor krześcjański, ktora, czuż cerkiew, jeszcze bojuje na ziemi (ecclesia... quae adhuc militat in terra) *Rozm* 277; ~ **b.** *przeciw komuś, czemuś*: Bo wele boiuiøczich przeczyw mne (quoniam multi bellantes adversum me) *Fl* 55, 2, *sim. Pul*; Gdy molwych gym, wywoyowaly albo boyowaly pr⟨z⟩eczywo mne darmo (cum loquebar illis, impugnabant me gratis) *Fl* 119, 6; Bo przeczivo calisdey (*sc.* rzeczy) grzech smyertni ossob[ye]nye boyuge XV *med. R* XXII 248; Boyuy przeczyw Amalechowy (pugna con-

tra Amalec) *BZ* Ex 17, 9; Pan bog... przeciw nyeprzyaczelom wassim boyowacz bødze (dominus deus... contra adversarios dimicabit) *BZ* Deut 20, 4; Fylysteowye boiviø przecywo mnye (Philisthiim pugnant adversum me) *BZ* I Reg 28, 15; Lepyey, abichom przecyw gym boiowaly na polyv (melius est, ut pugnemus contra eos in campestribus) *BZ* III Reg 20, 23; Boiowaly przecyw Agarenskim (procliati sunt contra Agareos) *BZ* I Par 5, 10; Wigechal, abi boiowal przecyw Fylystym (egressus est et pugnavit contra Philisthiim) *BZ* II Par 26, 6; Boyvyą naprzeczywko te debellare 1466 *R* XXII 11; Naprzeczivo moczi bogyovacz contra stimulum calcitrare 1471 *MPKJ* V 122; Biskupowie... żydowscy... zazrością bronno uczynili swe *palycze serce i by mogli mocno bojować przeciw swemu bliznemu *Rozm* 798; ~ **c.** *kogoś*: Wiboiuy boiuiøcze (*Pul*: nagabayącze) mne (expugna impugnantes me) *Fl* 34, 1; ~ **d.** *za kogoś, za coś*: Røce gego boyowacz bødzeta *zań (manus eius pugnabunt pro eo) *BZ* Deut 33, 7; Pan bog... boivge za nas (dominus deus... pugnatque pro nobis) *BZ* II Par 32, 8; Niedawno żydowska ziemia poddana była za cesarza Augusta rzymskim cesarzem, iżeby oni bojowali za mir... Nicktorzy mowili, iże podobno dać dań rzymskim cesarzom, aby walczyli za pokoj *Rozm* 455; Krolowie świeccy mają sługi, ktorzy za nie biją się, ale wy widzicie, iże za mię nijeden człowiek świecki nie bojuje *Rozm* 780; ~ **e.** *o coś*: Wzbudź nas, gospodnie,... bychmy s tobą o nasze zbawienie... bojowali *Rozm* 601; ~ **f.** *czymś*: Wzpomynaycye na Moyszesa..., gen Amalech vfaiøcego... nye zelyazem boiuge, ale swyøtimi modlytwamy... pobyl (memores estote Moysi..., qui Amalec confidentem... non ferro pugnando, sed precibus sanctis... deiecit) *BZ* Judith 4, 13; Nikt ni ma mieczem bojować, aliż ji bog wybierze *Rozm* 638; ~ **g.** *z kimś*: Bogowie morscy bojowali z bogi ziemskimi a są je przemogli (dii maris pugnaverunt cum diis terrae proeliantes et his praevaluerunt) *Rozm* 92. ~ *Cf.* **Pobojować, Wybojować, Zbojować.**

Bojowanie, Bojewanie *formy*: *n. sg.* bojowanie 1434 *R* XXIV 349, *MPKJ* V 130; ~ *g. sg.* bojowania 1444 *R* XXIII 304, *Sul* 21; ~ *d. sg.* bojowaniu *BZ* Deut 3, 1. I Par 12, 25, *Rozm* 277; ~ *ac. sg.* bojewanie 1471 *MPKJ* V 76; ~ *i. sg.* bojowanim 1466 *R* XXII 27; ~ *l. sg.* (w) bojowaniu 1461—7 *Serm* 322 v, *Rozm* 605.

Znaczenia: **1.** '*bitwa, bój, proelium, certamen, pugna, bellum*': Wstawyami, aby ryczerz kazdi... pod pewną podnyeszoną chorangwyą... staal, yszbi w przypadzenyv potrzebizni *poyowanya a szirmyce z nyeprzyiaczelmy vmyaal myesteze wzancz (statuimus, ut quilibet miles... sub certo vexillo erecto... conquiescat, ut ingruente necessitate belli et dimicationis cum hostibus sciat capere locum) *Sul* 21; Wiszedl iest... kv boyowanyv (egressusque est... ad bellandum) *BZ* Deut 3, 1; Møszow przesylnich ku boiowanyv syedm tysyøczow (virorum fortissimorum ad pugnandum septem millia) *BZ* I Par 12, 25; Boyowanym agone 1466 *R* XXII 27; I było miedzy im takie poruszenie, iże sie uczynił jako w dokonaniu, czuż w takiem bojowaniu (et factus in agonia Luc 22, 43) *Rozm* 605; ~ Boyowane certamen 1434 *R* XXIV 349; Wislauiay ludsky ianzig wielebnego... boiouania boyw pange lingua gloriosi prelium certaminis 1444 *R* XXIII 304; Cztyrzy modlitwy, ktoreż jeszcze w pacierzu są, przysłuszają ku bojowaniu tego świata (quattuor, quae sequuntur, ad militiam huius vitae spectant) *Rozm* 277; ~ Gadanye, bogyewanye certamen (custodivit illum ab inimicis et a seductoribus tutavit illum et certamen forte dedit illi, ut vinceret et sciret, quoniam omnium potentior est sapientia Sap 10, 12) 1471 *MPKJ* V 76; Swady, gadanye, boyowanye conflicciones *MPKJ* V 130.

2. *dubium*: W boiowanyv in officiorum exercicio 1461—7 *Serm* 322 v.

Bojownik, Bojewnik 1. '*wojownik, pugnator*': Wzidzi⟨e⟩ s starszimi na czolo woysky, a ogarnyon søøcz pomoczø boyownikow (ascendit cum senioribus in fronte exercitus, vallatus auxilio pugnatorum) *BZ* Jos 8, 10; Cy to... bily przesylny a wiborny boiownyci (hi quoque... erant fortissimi et egregii pugnatores) *BZ* I Par 12, 1.

2. '*obrońca, propugnator, defensor*': Bogyewnik propugnator (ego, qui loquor iustitiam et propugnator sum ad salvandum Is 63, 1) 1471 *MPKJ* V 96.

Bojownikowy '*dotyczący wojownika, żołnierza, pugnantis, militis*': Ani mozesz przisporzicz cisla boyownikowego (nec potest bellantium... augere numerum) *BZ* Deut 20, 19.

Bojowny 1. '*zdatny do boju, bitny, waleczny idoneus pugnae, bellicosus, fortis*': Møsz przesylni y boiowni (vir fortissimus atque pugnator) *BZ* Jud 11, 1; Sinowye Rubenowy... møszowye boiowny (filii Ruben... viri bellatores) *BZ* I Par 5, 18; Vstauil ksyøszøta boiowna w woysczе (constituitque principes bellatorum in exercitu) *BZ* II Par 32, 6; Zabyl wszelkego møsza sylnego y boiownego (percussit omnem

virum robustum et bellatorem) *BZ* II Par 32, 21; ~ Symeon a Lewy braczya, sødowy⟨e⟩ nyesprawyedlywoszczy boyowni (Simeon et Levi fratres, vasa iniquitatis bellantia) *BZ* Gen 49, 5.

2. prawo bojowne '*prawo wojenne, ius belli*': Bocz sø nye zlapaly gich sinowye Benyamynowy prawem boiownim (non enim rapuerunt eas iure bellantium) *BZ* Jud 21, 22.

3. odzienie bojowne '*zbroja, arma*': Vmyely v odzenyv boiownem (instructi armis bellicis) ...przyszly na pomocz Dauidoui *BZ* I Par 12, 33.

Bojowy 1. prawo bojowe '*prawo wojenne, ius belli*': Myasta, gesz bil odiøl Ioataszowy, oczczv gego, prawem boiowim (urbes..., quas tulerat de manu Joachaz patris sui iure proelii) *BZ* IV Reg 13, 25.

2. odzienie bojowe '*zbroja, arma*': Wszøwszi na syø odzenya swa boiøwa (*pro* boiowa) y obsadzily wøskoscy drog myedzi goramy (assumentes arma sua bellica, sederunt per loca, quae ad angusti itineris tramitem dirigunt inter montosa) *BZ* Judith 7, 5.

Bok *formy*: *n. sg.* bok *BZ* Ex 38, 14, *Naw* 95, XV *ex. SKJ* I 145, *ca* 1500 *Erz* 4, *Rozm* 525; ~ *g. sg.* boka *Galka* w. 39, *BZ* Ex 36, 31, *Pul* 90, 7, *ca* 1500 *JA* X 385; boku *Fl* 90, 7, *BZ* Gen 2, 22, *MW* 86a, *Rozm* 653; ~ *d. sg.* boku *BZ* Ex 36, 32; ~ *ac. sg.* bok *ca* 1420 *R* XXV 229, *Bogur* CDEF, XV *p. pr. R* XXII 334, *BZ* I Par 19, 17, *Rozm* 652; ~ *l. sg.* (na) boce *BZ* Ex 37, 3; (w) boku *MW* 86a; ~ *l. du.* (na) boku *BZ* Ex 36, 11; ~ *n. pl.* boki *Fl* i *Pul* 47, 2; ~ *ac. pl.* boki *BZ* Num 22, 27, 1471 *MPKJ* V 86; ~ *l. pl.* (po) bocech *BZ* Ex 37, 27.

Znaczenia: **1.** '*część ciała, latus*': Vpadnøø od boku (*Pul*: od boka) twego tysøcz (cadent a latere tuo mille) *Fl* 90, 7; Wloczni⟨ą⟩slepy wlodika bok otworzyl gego *ca* 1420 *R* XXV 229; Czyebye dla, czlowyecze, dal bog przeklocz szobye bok, racze, nodze obye *Bogur* CDEF; Gegosz iad wylan z boka w cirkwi rok od roka *Galka* w. 39; Dal przecloczi sobye bok, rancze, nodze *obey XV *p. pr. R* XXII 334; Udzalal pan bog s tey koszczy, gezto s Adamowa boku wiyøl, szonø (aedificavit dominus deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem) *BZ* Gen 2, 22; Bil kiem boki gey (caedebat fuste latera eius) *BZ* Num 22, 27; Boky skrwawicz latus sanguinare (servo pessimo latus sanguinare Ecclus 42, 5) 1471 *MPKJ* V 86; Prosz za namy, Anna szswyatha, wnuka szwego, dla nasz na krzyzv vmarlego y w boku wlocznyą zranyonego *MW* 86a; Panye Iesu Criste..., kthory... bogu oyczu duszą offyerowal, krew oplphytą boku zranyonego wylal dla zbawyenya naszego *MW* 86a; Twoy szwyanthy bok byl przekloth *Naw* 95; *Bog yego wloczna przekloth XV *ex. SKJ* I 145; Bok, latus *ca* 1500 *Erz* 4; V otvorzenyv boka *ca* 1500 *JA* X 385; Miły Jesus odpowiedział:... a przeto musi moj bok i me serce otworzono i przekłoto, tedy będą niebiosa otworzony *Rozm* 525; Jęli miłego Jesucrista... niektorzy krzywki w jego bok i w jego (*rp.* boky v vyego) łono potajemnie biczując *Rozm* 652.

2. '*strona różnych przedmiotów, przestrzeni, latus*': Zacladana iest weselim wszelika zema (*pro* wszelike zeme) gora Syon: boky polnoczi, masto crola welikego (fundatur exultatione universae terrae mons Sion: latera aquilonis, civitas regis magni) *Fl* 47, 2, *sim. Pul*; Uczynył gest dzerszadlo... na obu boku (fecit et ansas... ex utroque latere) *BZ* Ex 36, 11; Udzelyal szerdzy... g dzerszenyu desk gednego boka stanowego (fecit et vectes... ad continendas tabulas unius lateris tabernaculi) *BZ* Ex 36, 31; Pyøcz gynych, gynemu boku *czkam (*pro* desk) srzødzonych (quinque alios ad alterius lateris coaptandas tabulas) *BZ* Ex 36, 32; Dwa krøgy na gednem bocze, a dwa na drugem (duos annulos in latere uno, et duos in altero) *BZ* Ex 37, 3; Udzyelal gemu coronøø zlotøø, a dwa pyerszczyenya zlota pod korunø po wszech boczech (per singula latera) *BZ* Ex 37, 27; Slupow trzy s podstawky swymy geden dzerszal bok (columnarum trium cum basibus suis unum tenebat latus) *BZ* Ex 38, 14; Rzucy syø na nye, szikowaw na bok gednø woyskø (irruitque in eos, et direxit ex adverso aciem) *BZ* I Par 19, 17; Jęli miłego Jesucrista... niektorzy z boku pchając *Rozm* 653.

Bokowy '*dotyczący boku, lateris*': Nycmocz bokowa colica XV *p. post. PF* III 290.

Boksornica (?) '*rodzaj sukni, genus vestis*': Pro veste scarletica... et pro alia boxornica 1345 *MMAe* III 259.

Bolać '*boleć, dolore affici, dolere*': Bola languet 1466 *R* XXII 20; Otho oczyecz thvoy y ya bolayaczy szvkalyszmy czyą (ecce, pater tuus et ego dolentes quaerebamus te Luc 2, 48) *EwZam* 297.

Bolanie '*jęk, gemitus*': Bolanye gemitus 1466 *R* XXII 14. ~ *Może raczej* wołanie *(?)*

Bolączka 1. '*ból, dolor*': Bolączka czyrpyacz dolentes XV *med. SKJ* V 281; Bolączka dolor XV *p. post. PF* V 6.

2. '*wrzód, ulcus, apostema*': Bolaczką, przymyoth apostema *ca* 1500 *Erz* 4.

1. Boleć *formy*: *part. praes. act. adi. n. sg. m.* bolejący *Fl* 68, 34; ~ *inf.* boleć XV *ex. PF*

V 25, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *praet. 2. sg. f.* jeś bolała *Naw* 64.

Znaczenia: **1.** '*boleć* (*3. sg. praes.* bolej), *cierpieć, dolere*': Ia iesm vbogi y bolciącz (ego sum pauper et dolens, *Pul*: czyrpyączy) *Fl* 68, 34; Prze thy wszysthky bolyesczy, gymysz gyesz przen bolyala *Naw* 64.

2. '*rodzić, parturire*': Bolecz parturiri *ca* 1500 *Erz* 4.

3. '*żałować, paenitentiam agere*': Bolyecz za grzechi vel skruschenye myecz resipere XV *ex. PF* V 25.

Cf. **Rozboleć się**

2. Boleć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* boli 1460 *PrzBibl* I 187; *3. pl.* bolą XV *ex. PF* V 372; ~ *part. praes. act. adi. n. sg. m.* bolący *Sul* 93; *g. sg. m.* bolącego *Sul* 93; *d. sg. m.* bolącemu *Sul* 93; *ac. pl. neutr.* bolące *BZ* Gen 29, 17; ~ *praet. 3. pl. f.* bolały *BZ* III Reg 15, 23.

Znaczenia: **1.** '*boleć* (*3. sg. praes.* boli), *dolere*': Lya myała gest oczy bolyącze (Lia lippis erat oculis) *BZ* Gen 29, 17; ~ W gego starosczy bolyali gy nogy (in tempore senectutis suae doluit pedes) *BZ* III Reg 15, 23; Thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly, ale barszyey boli, kyedi myla gynszego woly 1460 *PrzBibl* I 187; Wielika mylosez oczy zaszlyepia, a od mylego rany nye bolyą XV *ex. PF* V 372.

2. bolący '*pokrzywdzony, laesus*': Paklibi ktori krziwi... bolanczemu dosycz vczinycz bi nye chczyal (si vero aliquis culpabilis... laeso satisfacere nollet), tegdi czsokoli bi gymyenya... myalbi, tho wschisthko... on bolyąnczy ma dzyrzeecz w pokoyv (laesus tenere debet pacifice)...; paklibi onemu bolanczemu przigodzylo syąn (si vero illi laeso contigerit), ze pomsthąn wzyął..., tegdi wschitko... vynyen vroczycz...; paklibi... on sbyeeg... wmarlbi, a tho *procza pomsthi onego bolyanczego, tegdi... bolyanczi (laesus)... gymyenye tego tho mązoboycze bandzye dzirzaal *Sul* 93.

Boległów. Bolehlaw *bot.* **1.** '*Conium maculatum L.*': Bolehlaw cicuta *solerago 1472 *Rost* nr 649; Cicuta swyną wesz boleglow svina ves XV *ex. R* LIII 65; Bolkaw (*pro* bolehlaw?) cicuta *ca* 1500 *Rost* nr 5404. ~ *Cf.* **Bolesław.**

2. '*Lathyrus tuberosus L.*': Boleglow ciclamen XV *p. post. R* LIII 65.

Bolehlaw *cf.* **Boległów**

Bolenie 1. '*ból, dolor*': Bo szszedl iest w bolenu sziwot moy (quoniam defecit in dolore vita mea, *Pul*: w boleszczy) *Fl* 30, 12.

2. '*żal, paenitentia*': Szcruszene a bolene za grzechi *ca* 1420 *R* XXIV 79.

Boleń *zool.* '*ryba Ciprinus barbus L.*': Bolen colundrium XV *p. post. PF* V 32.

Bolesław (?) *bot.* '*Conium maculatum L.*': Boleszlaw cicuta 1478 *Rost* nr 2206. ~ *Cf.* **Boległów.**

Bolesny, Bolestny '*dolorem efficiens*': Kamykyem a. kamyka malego, ostrego, bolestnego calculo (suavis est homini panis mendacii et postea implebitur os eius calculo Prov 20, 17) *MPKJ* V 68; Nye dopvsczayze myę na zatraczenie przez twe bolesne *vmęczęnye *ca* 1500 *SlOcc* XII 163.

Bolestny *cf.* **Bolesny**

Boleściwy '*żałosny, miserabilis*': Bolesczivc dzivi miserabilia XV *in. R* XXIV 69.

Boleść *formy*: *n. sg.* boleść *Fl* i *Pul* 38, 3, 1441 *PF* V 67, XV *p. pr. R* XVI 328, 1461—7 *Serm* 103v, *ca* 1500 *Erz* 4, *Rozm* 166. 820; ~ *g. sg.* boleści *Fl* I Prol. 10, *Fl* i *Pul* 40, 3, XV *p. pr. SKJ* I 301, XV *med. MPKJ* V 425, XV *med. R* XXV 155, XV *med. SKJ* V 278, *BZ* Gen 49, 3, *etc.*; ~ *ac. sg.* bolcść *Fl* i *Pul* 114, 4, XV *med. SKJ* V 269, 1447—62 *Zab* 544, 1471 *MPKJ* V 13, *etc.*; ~ *i. sg.* boleścią *BZ* II Par 21, 18, *Rozm* 538. 759. 798; ~ *l. sg.* (w) boleści 1447—62 *Zab* 544, *BZ* Gen 34, 25, *Rozm* 736; ~ *n. pl.* boleści *Fl* i *Pul* 17, 5, *BZ* Ex 15, 14; ~ *g. pl.* boleści *Fl* i *Pul* 93, 19, *Rozm* 480; *g. pl.* a. *g. sg.* boleści 1442 *R* XIX 77, *MW* 43a, *Naw* 74, XV *ex. MPKJ* II 320, XV *ex. R* XIX 89, *ca* 1500 *JA* X 379, *Rozm* 537; ~ *ac. pl.* boleści *Fl* i *Pul* 9, 36, 1447 *R* XXII 60, *De morte* w. 497, *Naw* 74, XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316, XV *ex. SKJ* I 146, *Rozm* 830; ~ *l. pl.* (przy) boleściach *Pul* 114 arg., XV *p. post. R* XXV 265.

Znaczenia: **1.** '*ból fizyczny, dolor corporis*': **a.** '*uczucie bólu*': Ogarnoli sø mnc bolesci smertne (dolores mortis) *Fl* 17, 5, *sim. Pul*; Gospodzin pomocz przines iemu na loszu bolesci iego (dominus opem ferat illi super lectum doloris eius) *Fl* 40, 3, *sim. Pul*; Angel Gabriel zwastowal: Zdrowa yessz, panno mylosszcy, porodzyss przes bolesszcy 1442 *R* XIX 77; Obrzezaly pacholyky; tedi gdisz... w nawyęczszey boleszczy bily (quando gravissimus vulnerum dolor est), dwa syni Iacobowa... sbylasta wszitky møsze *BZ* Gen 34, 25; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnoscy, czyrzpyancz tako czaszkye boleszczy *De morte* w. 497; Prze wyeliką bolesez ob difficultatem (ob difficultatem partus Gen 35, 17) 1471 *MPKJ* V 13; Yesz porodzyla sbavyczyelya wsego szwyatha... przeze wschey bolyeszczy *Naw* 54; V ymyą mąky y bolyeszczy szynaczka twego raczy wlyekczycz ('ulżyć') bolye-

sczy me *Naw* 74; Contusa sunt narusyly sya od bolescy viscera mea *ca* 1500 *JA* X 379; Bolescz ci cięską zadano, gdi twe czialo... zraniono *ca* 1500 *SlOcc* XII 162; Miły Cristus... więcszą boleść miał, *iż kiedy u Caifasza biczowan *Rozm* 816; A to jemu była nawiętsza boleść, bo jemu były wszytki stawy wytargniony z ramion *Rozm* 820; A takoż dwojako był biczowan, a to prze to..., iże... cirpiał boleść w ciele od biczowania szatanowego a boleść smętka miał w sercu od biczowania języka swej żony *Rozm* 823; Im ciało naszego miłego Jesucrista było roskoszniejsze i wielebniejsze, tem boleść jego była gorzczejsza i przykrsza *Rozm* 823; Miły Cristus, przyjmując koronę tarnową... pchającą ciernim, mienił, iże nasze boleści sam on miał nosić *Rozm* 830; ~ **b.** '*choroba, niemoc, morbus*': Bolescz torsio 1441 *PF* V 67; Rany gy pan trzewnø bolescyø (percussit eum dominus alvi languore) *BZ* II Par 21, 18; Krew jego przyrodzona nigdy sie w nim nie przeminiła... ani ktorej boleści wrzodowe w nim poruszyła (morbique molestias nullas inducebat) *Rozm* 157; Miły Jesus nigdy niemocen nie postał ... ani ktore boleści albo nagabania wrzodowego miał (nec molestabatur morborum aegritudine) *Rozm* 158; Miły Jesus schodził... wszytkę galilejską ziemię... uzdrawiając każdą niemoc i każdą boleść luda (sanans omnem languorem et omnem infirmitatem in populo Mat 4, 23) *Rozm* 262; ~ Wstanie lud naprzeciwko ludu a krolewstwo naprzeciw krolewstwu i będą mory, głody i ziemie drżenie po rozmaitych stronach, ale ty wszytki rzeczy są początki boleści (haec autem omnia initia sunt dolorum Mat 24, 8) *Rozm* 480.

2. '*ból psychiczny, animi dolor, motus*': Onemal iesm...y milczalesm od dobrich a bolescz moia odnowila se iest (dolor meus renovatus est) *Fl* 38, 3, *sim. Pul*; Podlug mnoszstwa bolescy (dolorum) mogich w serczu moiem wesela twoia vweselili sø duszø moiø *Fl* 93, 19, *sim. Pul*; Smøtek a bolescz (dolorem) nalez⟨l⟩ gesm *Fl* 114, 4, *sim. Pul*; Welykw (*pro* welykye) bolesczy mamy myslączy szawzdy o thobey (*pro* thobye) 1447 *R* XXII 60; Myłoscz... v szmuthky (*pro* szmuthkv)..., w theszknosczy y thesch w nyewymowney szercza bolescz⟨i⟩ tr[a]wa y przemyeszkawa 1447—62 *Zab* 544; Myly,... ⟨zalo⟩scz wyelka y bolesz⟨cz⟩ mam w szwogyem szerczv nynye *ib.*; Rvben, pyrzworodny moy syn, ty gesz szyla ma a poczyøtek bolyeszczy mey (principium doloris mei) *BZ* Gen 49, 3; Weszly sø ludze a rozgnyewaly sze; bolyeszczy odzerszely søø bidlyøczy Philistynskich (dolores obtinuerunt habitatores Philisthiim)... Wtargnye sze na nye strach a boyasn *BZ* Ex 15, 14; Nachwalebnyeysza panno, mathko Maria, ktorey naszwiatsza dusza w godziną wielebney manki twoicy myecz boleszczi przeszedł *MW* 43 a; Bolescz o thwą złą zoną vsskromys yą, gdy *thaką czszo vszliszys o czudzych (dolorem de mala uxore tuo mitigabis, quando audies de uxoribus alienis) XV *p. post. R* I s. XLIII; Poymyely mlodego..., bandzye pyla v nyego z kyelicha bolesszczy (accipiat iuvenem..., bibit cum eo doloris calicem) *ib.* s. XLVII; Po wszech boleszczach, załoszczach XV *p. post. R* XXV 265; Dlya wyelykee szaloszczy a bolyeszczy verba Xr non intellexit XV *ex. MPKJ* II 320; Myecz bolesczy gyą przyenykał XV *ex. R* XIX 89; Maria, przesz bolesczy, kthore yesz czyerpala, oddal od nasz sloszczy XV *ex. SKJ* I 146; Słyszeć twą śmierć jest silna boleść sercu memu (audire mortem tuam maximum dolorem cordi meo generat) *Rozm* 166; Słodka matko moja, nie dopuszczaj takiego smętku ani boleści (dolore) na serce swoje *Rozm* 168; O żałościwa matko... twe serce rozkociło sie wieliką boleścią, ale iże twoj syn nie chciał, aby tako trudną boleścią umarła *Rozm* 538; Dziewica Marja... rzekła...: Zemdlał żywot moj, w boleści serce moje i ciało zemdlało *Rozm* 736; Barzo trudno boleść miała wnętrz, patrzący na takie niepodobne męki swego miłego syna *Rozm* 841; ~ Biskupowie... żydowscy poczęli nań s pełna żałować... Nie s miłości ale z boleści przychodziły nań ich wiele zazrości *Rozm* 797; Przy każdem grzesze jad djabli człowieczemu sercu będzie wlan, iże boleścią zazrości wszelkie serce obwiąże *Rozm* 798; ~ '*żal, paenitentia*': Bolescz mayacz a zaluyącz dolentes XV *med. SKJ* V 269; Bolescz skruszenya dolor contricionis 1461—7 *Serm* 103v; Ad penalitatem vlg. na bolescz XV *p. post. ErzGlos* 175; Judasz... pokutą przywiedzion, czuż... udręczenim i boleścią serca,... przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *Rozm* 759; Judasz... acz miał boleść serca, spowiedź ust i dosyć uczynienie uczynka, wszakoż *nadzieja ni miał zbawienia *Rozm* 760; ~ '*współczucie*': Bolescz compasionem XV *ex. PamLit* XXVIII 307.

1. *a.* **2.**: Vczecha bolesci iest, poznane werney swatlosci iest (consolatio doloris est, agnitio vere claritatis est) *Fl* I Prol. 10; Bo ty trud y bolescy znamonuiesz (laborem et dolorem consideras) *Fl* 9, 36, *sim. Pul*; Polescz (*pro* bolescz) dolor XV *p. pr. R* XVI 328; Et desideravimus eum despectum et novissimum virorum virum doloris bolesczy XV *p. pr. SKJ* I 301; Procz bole-

sczy sine ve XV *med. SKJ* V 278; Ten psalm yest vczyecha wyernych przy bolyeszczyach *Pul* 114 arg.; Na nascha cząskye bolleszczy ad maximos nostros dolores XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; Nye bądze czy⟨r⟩pyalo *bolyeszczye non scrupuletur XV *p. post. PF* III 287; Bolescz dolor *ca* 1500 *Erz* 4.

Boleśliwie '*z przykrością, z bólem, moleste*': Boleslywe moleste XV *med. Zab* 514.

Bolew *cf.* **Ziele**

Bolkaw *cf.* **Boległów**

Bolki '*sanie, traha*': Attemptavit super currum et bolky et brascum, triticum et cum millio et tritico superque quatuor boves 1488 *AGZ* XIX 318. ~ *Cf. Dal: Tolkowyj słowar' żiwogo wielikoruskogo jazyka, wyd. 3. t. I s. 270. Ale może corruptum za* balki, *cf.* **Belka.**

Borak *cf.* **Burak**

Boraks 1. *mineral* '*borax*': Borax borax 1419 *Rost* nr 5226.

2. '*żabi kamień, stożkowata narośl wapienna na głowie ropuchy, lapis ranae*': Borax botrax 1472 *Rost* nr 47.

Borek '*lasek, silva*': A scopulo..., qui est circa quercum, *aquitavit per silvam et pratum sipando scopulos..., a prato *aquitavit per campum sipando scopulos et venit ad finem borrek, qui quondam dicebatur Hrodylowszky, et a fine borrek iterum *aquitavit per campum faciendo scopulos usque ad viam publicam 1488 *AGZ* XV 571.

Borg, Brog na borg '*na kredyt, non praesenti pecunia*': Myeszczanyn ... craamne rzeczi zyemyanynovy na borg dayancz, przes swyatki doswyathczy o dlug, sądem odzyrzy (civis... merces terrigenae ad *praestam accommodans, per testes probabit, et debitum iudicialiter obtinebit) *Sul* 11; Vstawyamy, abi nygeden othichmyast zemyenyn nasz z czvdzozemczem... kostek nye gygral na pozyczki alybo na brog (decernimus, ut deinceps nullus terrigena noster cum alienigena... ludat taxillos ad praestantiam) *Sul* 46.

Borgować '*pożyczać, mutuari*': Slvza vstawycz, aby zadny Zyth daley kthoremv chrzesczyanynowy... penyądzy na lysthy zastawne nye poszyczal any borgowal (convenit statuere, ut nullus Judaeus amplius alicui Christiano... pecunias super litteras obligationis praestet aut mutuet) *Sul* 61; Borguyaczy creditor XV *med. R* XXIV 367; Borgvyesz accomodas *ca* 1500 *JA* X 386.

Borgowanie '*pożyczanie, mutuatio*': Borgowanye mutuacio 1437 *Wisł* nr 228, s. 88.

Borman *cf.* **Oberman**

Bormistrz *cf.* **Burmistrz**

Borowica *bot.* **1.** '*wrzos, Calluna vulgaris Sal.*', **2.** '*bagno, Ledum palustre L.*', **3.** '*paproć, Aspidium Filix mas Sw.*': Mirica, que eciam t[r]amarica dicitur, borovyczą vel pąprocz filix idem *ca* 1500 *Erz* 5.

Borowina *bot.* '*wrzos, Calluna vulgaris Sal.*': Borowina mirica 1472 *Rost* nr 137.

Borownik *bot.* '*czerwona borówka, brusznica, Vaccinium Vitis Idaea L.*': Borownyk pinaria *ca* 1465 *Rost* nr 4518; Borownik pinaria 1472 *Rost* nr 1808.

Borowy 1. '*sosnowy lub świerkowy, pineus vel piceus*': Borouc sziszky pineti 1441 *R* XXV 268; Borowa szyska picia (*pro* picea) XV *p. pr. R* XVI 346.

2. starostwo borowe '*starostwo bartne, capitaneatus mellicidarum*': Nobilis Lubewo podal unam borram perpetue nobili Paulo... et alias y starostwo borowe 1442 *TymSqd* 78.

Cf. **Mieczyk, Mieczykowie**

Borówka *bot.* '*czerwona borówka, brusznica, Vaccinium Vitis Idaea L.*': Borowka pinaria 1460 *Rost* nr 3689; Borowky millifrega 1460 *Rost* nr 3645; Borowky pinaria 1472 *Rost* nr 1807.

Borsztyn *cf.* **Bursztyn**

Bort '*kłoda, pień, truncus, robur*': Zzuk non recepit furtiue bortow de silua Alberti nec huius utilitatem habet 1400 *TPaw* III nr 4828; Pro quibusdam roboribus dictis borthy 1415 *Czrs* 52. ~ *L. Malinowski TPaw V s. CXXIX identyfikuje z barcią.*

Bos *cf.* **Bosy**

Boski, Bożski *formy*: *n. sg. f.* bo(ż)ska 1444 *R* XXIII 307, *De morte* w. 210. 428, *MW* 47b; ~ *g. sg. m.* bo(ż)skiego *MW* 81a; *f.* boskie 1449 *R* XXV 167; bo(ż)skiej 1448 *R* XXIV 354, XV *med. SKJ* I 114, *ca* 1450 *PF* IV 579. *MW* 60b, *Rozm* 725. 812; *neutr.* bo(ż)skiego 1413—4 *JA* XIV 503, XV *med. SKJ* V 266, 1466 *R* XXII 20, XV *p. post. R* XXV 180, *Rozm* 840; ~ *d. sg. m.* bo(ż)skiemu 1484 *Reg* 719; *f.* bo(ż)skiej *MW* 102a; *neutr.* bo(ż)skiemu XV *in. R* XXV 218, *Sul* 28; ~ *ac. sg. f.* boską *Rozm* 725; ~ *v. sg. f.* boska *ca* 1500 *SlOcc* XII 161; ~ *i. sg. f.* bo(ż)ską *MW* 59a, *Rozm* 68. 830; *neutr.* bo(ż)skim 1426 *Msza* IV s. 316, XV *med. R* XXV 151, 1466 *R* XXII 26, 1461—7 *Serm* 442r, *MW* 127a; ~ *l. sg. m.* (w) bo(ż)skiem 1484 *Reg* 714; *f.* (w) bo(ż)skiej *MW* 88a; *neutr.* (w) boskiem XV *med. PamLit* XXVIII 308; ~ *g. pl. m.* bo(ż)skich *Galka* w. 16, XV *ex. R* XXV 148; ~ *i. pl. f.* bo(ż)skimi 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII; ~ *l. pl. f.* (w) bo(ż)skich 1461—7 *Serm* 390v.

Znaczenie: '*boży, dei, divinus*' (*tylko przy rzeczownikach abstrakcyjnych*): Bezsmerna laszka, o nyewymowna dobroscz, o dzyw⟨n⟩a dostogna dlugoscz, syrokoscz, vysokoscz y głøbokoscz *myloszerdze boszkego 1413—4 *JA* XIV 503; Boszkymy przyyemnoscz amy nyebyeszkymy y myloszczamy ⟨napelnyeny bychom byly⟩ (ut... omni benedictione coelesti et gratia repleamur) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII; Zebichom... przislzi g boszkemu posznanu XV *in. R* XXV 218; Proszymy: przykazanym zbawyonym vpomynany[m] y dostoynym y boschszkym vstawyenym sthworzeny szmyeli rzecz (oremus: praeceptis salutaribus moniti et divina institutione formati, audemus dicere) 1426 *Msza* IV s. 316; Bosska chuala ympnum 1444 *R* XXIII 307; Napoyły szą byly oney mylosscz bosszkey 1448 *R* XXIV 354; Wselke pełnoscz boske (ut impleamini in omnem plenitudinem dei Eph 3, 19) 1449 *R* XXV 167; Abyscze byli napełneny wsselkyey pełnoscz bosskyey vt impleamini in omnem plenitudinem dei (Eph 3, 19) XV *med. SKJ* I 114; Wikleph... od boskich rozumow asz do luczskich umow rzeczi pospolite wiele madrczom zacrite uczinyl odcrite *Gałka* w. 16; Thakee myanowanye... przeczywya szą przykazanyv bozskemv (contrariatur praecepto divino) *Sul* 28; W boskem rosmyslanyv de asumpcione XV *med. PamLit* XXVIII 308; Obwyaszacz obwyasznym (*leg.* obwięznym) myszlenym boszkym occupari occupacione quiete contemplacionis XV *med. R* XXV 151; Bila sze gym skryla, a tho z bozskyego yednanya occultauerat se eis ex dei disposicione XV *med. SKJ* V 266; Ocropnoscz bozskyey sprawyedlywoscz y *ca* 1450 *PF* IV 579; S przesznanya boszkyego potanpyony ex fato periturus 1466 *R* XXII 20; Boskym odarowanym divinis dotibus 1466 *R* XXII 26; Boszkych offerach in sacrificiis 1461—7 *Serm* 390v; Iaco przicazanim duschim vpomeneni a boszkim vstawenim sicut preceptis salutaribus moniti et diuina institucione ⟨formati⟩ *ib.* 442r; W nyem byla boszka zyłą (*leg.* siła) *De morte* w. 210; Gdy przydze dzyen szathny (*leg.* sądny),... vszrza madrzy thego szwyatha, ysz dobra boszką othplathą *ib.* w. 428; Szostry krolewny nyebieszkey, a pana naszego Iezu Crista czotuchny, o iaka iest wasza slache⟨t⟩noscz, ktora znamyenitą vczinilo panyey wszego swiata przirodzenyu (*pro* przirodzenye?), a boszka zbawiczicla naszego krewnoscz *MW* 47b; Anna swiatha s pokolenya kaplanyskyego a z mathky krolyewskyego slusznye iesth rzeczona laszka boszka obdarzona *MW* 59a; Tacz gesth pany Anna swyata, nad gynsze pany blogoslawyona, kthorym nyeczo laszky boszkyey bylo vdzyelono *MW* 60b; Błogoszlawyeny wszythczy boyączy szye gnyewu boszkyego *MW* 81a; Melchyszedech chleb y wyno w szluszbye boszkyey offyerowal *MW* 88a; Uprosz nam na szwieczye czysthe szamnyenye, ku chwale boszkyey sprawyenye *MW* 102a; Wszechmogączi, moczny bosze, iegosz boskym przeyrzenym człowieczemu rodzaiowi wirzchnych duchow pomoci naam vsluguyø *MW* 127a; O godzinach y o vrządzye bosskyem (de septem horis canonicis domini officii) 1484 *Reg* 714; Ma byczi pyłen albo ⟨tez⟩ pylny szvoych modlythw y vrządovy bosskyemv (orationi et officio sit intentus) *ib.* 719; Vzyvala boszkyego vydzyenyą, gdy sze modlyl XV *p. post. R* XXV 180; W pomnozenyw darow boszkych w czlowyecze mnozą szye theze wyątsze lydzby czlowyekowy z onych darow XV *ex. R* XXV 148; O mądroscy boska *ca* 1500 *SlOcc* XII 161; Zastępy aniołow... tako są wstąpili na niebo s pienim i z chwałą boską (sic ad coelum ascenderunt cum laude deitatis) *Rozm* 68; Obyczaj był żydowski, kiedykoli usłyszeli krzywdę boską, tedy natychmiast drapali na sobie odzienie *Rozm* 725; Żydowie mnimali, iżby to było sromocenie boże, aby bog miał syna, bojąc się, aby sie też to nie dotknęło bostwa i wielebności boskiej *Rozm* 725; Wywiedź uwłoczcę czci boskiej, aby ⟨ji⟩ wszytek lud kamionował *Rozm* 812; Boską wolą stało sie, iże tako ukoronowan, aby sie tym ukazan, iże on jest mocarz wyciężny nad nieprzyjacielem bojującym *Rozm* 830; Czytali w piśmiech urodzenia boskiego *Rozm* 840.

Boso '*nudis pedibus*': Boso discalciatus *Gn* gl. 75a.

Bosy '*nudis pedibus, excalceatus*': Varugmis (*leg.* warujmyż) szø grzecha..., gako boszy vøsza *Gn* 172a; Boschy, rozuthi discalceatus (*var. lub.:* bosch, roszuth discalciatus) (Calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic, vadens nudus et discalceatus Is 20, 2) 1471 *MPKJ* V 90; Boszy nudipes *ca* 1500 *R* XLVII 354; Tedy i że miły Krystus i wszyscy zwolenicy jego bosi chodzili, też począł święty Piotr karać tego młodzieńca świętego Bartłomieja, iżby też bos chodził... Święty Bartłomiej usłyszawszy jego pokarania natychmiast sie zuł i poszedł bos *Rozm* 235.

! Boszthezoch *bot.* '*Aristolochia Clematitis L.*': Boszthezoch aristologia (*po bokach dopisano*: pyelnyk v. podrazecz, risthek, rystek, cocorzek) XV *p. post. R* LIII 64.

Bot *cf.* **But**

(Botuch) Batuch *'ręcznik kąpielowy, linteum balnearium, Badetuch'*: Item knapflyky, kolnyerzyky, kyeczky, bathuchy 1493 *PF* IV 664.

Boumwol *cf.* **Bawełna**

Bowiem, Bowim 1. *wprowadza zdanie przyczynowe 'bo, ponieważ, quoniam, enim, nam'*: Vwrozy spadli sø mne w swatlich, bowem dzedzicztwo moie swatlo iest mne (funes ceciderunt mihi in praeclaris, etenim hereditas mea praeclara est mihi, *Pul*: yze) *Fl* 15, 6; Vszy ymayø a ne bødø slyszecz, bowem ne gest duch (neque enim est spiritus, *Pul*: bo) w vszczech gych *Fl* 134, 17; Konyecz themv bandze, gdy lekarsz w mey scolye szandze, bovyem przyczyw szmyrtelney szczodze nye naydze szelya na ogrodze *De morte* w. 315; I wzwyastuyø nyebyossa sprawyedlnoszcz yego, bowem (quoniam, *Fl*: bo) bog sędzyø yest *Pul* 49, 7; Ja nędzny... nie jestem dostojen poruszyć tako świętego dziewictwa, bowim ja już przyszedł w stare lata *Rozm* 34; Wesel się, twoję obietnicę bowim bog wszechmogący przyjął nade wszystki ine *Rozm* 41; Jesus... każdemu sie mił pokazał..., bowim (enim) było jego przyrodzenie tako okrasiło..., iż w nim nie było ni jednego pobrudzenia *Rozm* 148; ~ Bovym quum XV *med. SKJ* V 259; Bovyem nye przyyąliscze ducha sluszby non enim accepistis spiritum servitutis XV *p. post. AKH* VI 446; Bow[e]yem n[e]ye wabyą wam pospolu kupowanye cum non est vobis colluctatio XV *p. post. R* XLVII 351.

2. *nawiązuje zdanie przyczynowe do poprzedniego kontekstu 'bo, enim, nam'*: W ymenu twoiem wzgardzimi wstaiøcze na nas. Bowem (enim) ne w łoczisco moie bødø pwacz, a mecz moy ne zbawi me *Fl* 43, 8, *sim. Pul*; Prawye sędzczye, synowye lyudzczy. Bowem w szyerczu (etenim in corde, *Fl*: bo zaprawdø) zloszcz stroycze *Pul* 57, 2; Prawda z zyemye wezla yest, a sprawyedlnoszcz z nyeba wezrzyala yest. Bowem (etenim, *Fl*: bo zaprawdø) bog da lyuboszcz, a zyemya nasza da owocz swoy *Pul* 84, 13; Bog krolyowal, w krasę oblyekl szye, oblyekl sze bog w mocz y przepasal szye. Bowem (etenim, *Fl*: bo zaprawdø) stwyrdzyl okrøg zyemye, yenze nye poruszy szye *Pul* 92, 2; ~ Wzyął yesz dary na lyudzyoch. Bowem nye wyerzøcze bydlycz gospodna boga (accepisti dona in hominibus. Etenim non credentes inhabitare dominum deum, *Fl*: bo zaprawdø) *Pul* 67, 20; Nyeprzyaczele twogy... po spolu przeczyw tobie obrzød polozyly... Ghebal y Amalech, czudzozyemczy przebywayøcz w Tyrze. Bowem Assur przyszel sz nymy (alienigenae cum habitantibus Tyrum. Etenim Assur venit cum illis, *Fl*: bo zaprawdø) *Pul* 82, 7.

Cf. **Abowiem**

Bowim *cf.* **Bowiem**

Bozednow *cf.* **Bezden**

!Bozly *'?'* Contra calculum... Recipe... rzepne sy⟨e⟩mye, srnowky (*pro* sarnowky 'skorupy') racowe, bozly XV *p. post. R* LIII 62.

Boż *cf.* **Boży**

Bożnica *cf.* **Bóżnica**

Bożski *cf.* **Boski**

Bóstwo *cf.* **Bóstwo**

Boży *formy*: *n. sg. m.* boż *BZ* IV Reg 1, 3; boży *Kśw* ar 9, *Gn* la. 177a, *Fl* i *Pul* 33, 7, *Bogur* B—F, *ca* 1420 *R* XXIV 83, *BZ* IV Reg 23, 16, *De morte* w. 333, *Rozm* 423, *etc. etc.*; ~ *f.* boża *Gn* 180b, *Fl* i *Pul* 23,1. 116, 2, XIV *ex. Pocz* 233, *Dek* III 10. 20, 1420 *MMAe* VIII 460, *Sul* 5, XV *med. R* XXII 237, *BZ* Gen 27, 20, *Pul* 104, 19, *Rozm* 273, *etc. etc.*; ~ *neutr.* boże *Fl* i *Pul* 3, 8. 88, 18, XIV *ex. Pocz* 232, 1422 *ZapWarsz* nr 30, *ca* 1428 *PF* I 489, *BZ* Jud 21, 19. Jer 29, 30, 1495 *GórsJaz* 277, *Pul* 21, 31, *Rozm* 725, *etc.*; ~ ~ *g. sg. m.* bożego *Gn* 172a, *Fl* i *Pul* 77, 13, XIV *ex. Pocz* 232, *BZ* IV Reg 23, 17. I Mach 1, 66, 1498 *MacPraw* VI 272, *etc. etc.*; ~ *f.* boże *Gn* 2b. 172a. 181b, *Słota* w. 101, *Pul* 33, 11; bożej *Fl* 33, 11, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1449 *R* XXV 167, *Sul* 4, 1424 *Msza* III s. 61, *sim.* VI. VIII, *BZ* Ex 34, 29, XV *ex. SKJ* I 150, *etc. etc.*; boży *MW* 49b; ~ *neutr.* bożego *Gn* 4b. 179a, *Fl* i *Pul* 32, 5, *Dek* III 12. IV. V. VII 3, *Sul* 70, *BZ* IV Reg 23, 16, *Ort Mac* 142, *Rozm* 784, *etc. etc.*; ~ ~ *d. sg. m.* bożemu *Fl* i *Pul* 42, 4, *BZ* II Esdr 9, 49, 1471 *MPKJ* V 38, XV *ex. SKJ* I 150; ~ *f.* bożej *Spow* 1. 3. 6, *Pul* 104 arg.; boży *Spow* 5; boże *Spow* 2, XV *p. post. Zab* 539; ~ *neutr.* bożemu *BZ* Lev 23, 13, XV *ex. MPKJ* II 320; ~ ~ *ac. sg. m.* boży *Aleksy* w. 113, *BZ* II Par 24, 7, XV *ex. SKJ* III 67; bożego *Kśw* ar 16, *OrtMac* 80, *Naw* 31; ~ *f.* bożą *Fl* i *Pul* 82, 11, *Dek* III 1. 2, *Spow* 2, 1405 *SKJ* III 196, *Sul* 55, *BZ* Gen 33, 10. Jos 4, 25, *EwZam* 297, *etc. etc.*; ~ *neutr.* boże *Gn* 175a, *Fl* i *Pul* 68, 35, *Spow* 5, *BZ* Gen 21, 33, *MW* 122a, XV *ex. MacDod* 137, *Rozm* 718, *etc. etc.*; ~ ~ *v. sg. m.* boży 1444 *R* XXIII 304, 1456 *Msza* VI s. 263, *sim.* VII, *MW* 126b, XV *ex. SKJ* I 150; ~ *f.* boża 1413 *JA* XIV 498, *Naw* 33. 46, XV *ex. PF* IV 750, *etc.*; ~ *neutr.* boże *Fl* i *Pul* 86, 2; ~ ~ *i. sg. m.* bożym *Gn* 173b, *BZ* I Esdr 10, 1, *Rozm* 812. *etc.*; bożem *Rozm*

742. 840; ~ *f.* bożą *Gn* 180 b. 183 b, *Sul* 113, *ca* 1450 *PF* IV 576, *BZ* Ex 18, 5. Tob 9, 12, 1471 *MPKJ* V 122, *etc.*; ~ *neutr.* bożym *Fl* i *Pul* 32, 6, 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI. IX, *BZ* Ex 38, 22. Lev 24, 4, *MW* 120 b, XV *p. post. PF* I 202, XV *ex. MPKJ* II 316, *Rozm* 762; bożem XV *p. post. Msza* VII s. 64; ~ ~ *l. sg. m.* (w) bożem *Fl* i *Pul* 22, 9. 54, 15, *Fl* 91, 13, *BZ* II Par 24, 14, *etc.*; bożym *Pul* 91, 13, *EwZam* 294; ~ *f.* (w) bożej *Kśw* br14, *Dek* III 28, 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* V, *Pul* 74, 7; boże *BZ* Num 28, 7, *Pul* Moys arg.; ~ *neutr.* (w) bożem *Fl* 60, 7, *BZ* II Par 25, 2, *OrtRp* 68, 1484 *Reg* 718, XV *ex. SKJ* I 144; bożym XV *ex. SKJ* I 146; ~ ~ *n. du. neutr.* boże *Fl* i *Pul* 32, 18; ~ ~ *i. du. neutr.* bożyma *BZ* Is 49, 5, *Pul* 108, 13; ~ ~ *n. pl. m.* boży *Fl* i *Pul* 36, 21; ~ *f.* boże *Fl* i *Pul* 17, 33; ~ *neutr.* boża *Fl* 104, 19; ~ ~ *g. pl. m.* bożych *Fl* i *Pul* 27, 7, *BZ* II Par 26, 18, *Naw* 173, *Rozm* 810; ~ *f.* bożych *Fl* i *Pul* 17, 24, *BZ* II Par 31, 2, *etc.*; ~ *neutr.* bożych *Gn* 181 a, *Fl* i *Pul* 77, 9, *Sul* 85; ~ ~ *d. pl. m.* bożym *Gn* 1 a, *Fl* i *Pul* 73, 9; ~ *f.* bożym 1424 *Msza* III s. 64; ~ *neutr.* bożym 1484 *Reg* 724; ~ ~ *ac. pl. m.* boże *Fl* i *Pul* 79, 11, *BZ* II Par 36, 7, *Pul* 83, 1, *EwZam* 302, *etc.*; ~ *f.* boże *Fl* 83, 1, *BZ* I Mach 2, 21, *Naw* 38, XV *ex. MacDod* 137; ~ *neutr.* boża *Fl* i *Pul* 45, 8, *BZ* Ex 18, 16. Jer 29, 20; boże 1484 *Reg* 707; ~ ~ *v. pl. m.* boży *MW* 53 b, *Pul* 28, 1; boże *Fl* 28, 1; ~ *f.* boże *Rozm* 737; ~ ~ *i. pl. m.* bożymi *MW* 14 b, *EwZam* 285; bożemi *Rozm* 839; ~ *f.* bożymi 1456 *Msza* VI s. 264; ~ ~ *l. pl. m.* (w) bożych *Fl* i *Pul* 88, 7; ~ *f.* (na) bożych *MW* 137 a.

Znaczenie: '*dei, divinus*': **1.** *przy rzeczownikach konkretnych*: **a.** *o ludziach*: Swøthy Barthlomeg gest byl skorø swego czala sdrzucyl, isbicz szø on bosziim ryczerzem vkaszal byl *Gn* 173 b; Neprzyaczele zaprawdø boszi (inimici vero domini)... schodzøcz iaco dim schodzy *Fl* 36, 21, *sim. Pul*; O ratayv bozy cultor dei 1444 *R* XXIII 304; Nye twoy to rzød..., ale kaplanow bozich (sacerdotum) *BZ* II Par 26, 18; *Pomazianczewy bozemv Cristo domini (propitius sit mihi dominus, ne faciam hanc rem domino meo, Christo domini, ut mittam manum meam in eum I Reg 24, 7) 1471 *MPKJ* V 38; Ze wszitkimi swiat⟨y⟩my y wibranimi bozimi raczi prosicz za nami grzesznimi do pana boga naszego *MW* 14 b; Wielczi przyiaczielе bozi, nachwalebneysi apostołowie *MW* 53 b; We wtorek, wigilią suiątego Matusa,... ewangelisti bozego 1498 *MacPraw* VI 272; Boza porodzyczyelko, proszy za mna *Naw* 33; O namyloszyernyeyscha Maria, o gospodze moya naczudnyeyscha, o dzyewycze boza *Naw* 46; Pozdrowyona bandz Maria, poczwyerdzyczyelko męczennykow bozych (ave Maria, confortatrix martyrum) *Naw* 173; Dziewica Marja... rzekła ku... paniam, ktore tamo były: O wy, dziwki jerozolimskie, oblubienice miłe boże, was proszę, abyście se mną szez uroniły *Rozm* 737; ~ Szyn boszy... prysetl bil *Gn* 177 a; Przinesecze gospodnu, sini bosze (filii dei, *Pul*: synowye bozy), przinesecze gospodnu syni baraneze *Fl* 28, 1; Kto... rowennik bødze gospodnu w synoch boszich (in filiis dei)? *Fl* 88, 7, *sim. Pul*; O narodzeny syna boszego XIV *ex. Pocz* 232; Nasz dla wstal z marthwich syn bozy *Bogur* B—F; Szyna bozego wydzyała vmarłego *Naw* 31; Dal gym mocz szyny boszymy bycz (dedit eis potestatem filios dei fieri Jo 1, 12) *EwZam* 285; Criste panye, szyny boszy XV *ex. SKJ* I 150; Tedy wszyscy rzekli: A coż jeszcze pożądamy świadectwa? A my sami słyszeli, iże sie synem bożem mieni *Rozm* 742, *sim.* 840; A tem prawem chcieli, by ji Pilat osądził ku śmierci, prze to iże sie synem bożym nazywał *Rozm* 812, *sim.* 840; A gdyżci oni mogli sie zwać syny bożemi, daleko więcej syn boga wszechmogącego przyrodzony nie uwłoczył czci boskiej, acz sie bogiem mienił *Rozm* 839; ~ Gestcy on bil f Rzyme mathky bosze obrasz... vydzal *Gn* 2 b; Ia gresni czlowek kaiø se... mile Marie, mateze boze *Spow* 2; Za druge zitho mal dacz poltrzecze grziwni na mathka bozø w iesseni 1405 *SKJ* III 196; Mila matuchno boza, dzankugø tobe, banczze se mnø 1413 *JA* XIV 498; Oth mathky bosze tø mocz mayø, ysz przeczyw gym kszøzøta wstayø *Słota* w. 101; Tako mi bog pomozi, mathka boza 1420 *MMAe* VIII 460; Słudzi nawielebneysey matki bozi *MW* 49 b; O... mathko boszą blogoszla⟨wiona⟩ XV *ex. PF* IV 750; ~ Iozias... pobral koscy z rowow y spalyl koscy na oltarzv, a pokalyal gy podle slowa boszego, gesz mowyl møsz boszi (vir dei) *BZ* IV Reg 23, 16; Gest grob tego møsza boszego (sepulcrum est hominis dei), gen bil przyszedl s iudzskey zemyc, a przepowyedzal ta slowa *BZ* IV Reg 23, 17; ~ Pouedamcy... slugam boszim *Gn* 1 a; Bog grzesznych nie słucha, jedno tego, ktory jest sługa boży a czyni jego wolę (si quis dei cultor est et voluntatem eius facit) *Rozm* 423.

b. *o rzeczach*: Gesm wydzal twarz two yako boszøø (quasi viderim vultum dei) *BZ* Gen

33, 10; Na *swyeczniki przeczistem polozeni bødø wszdi przed obliczim bozim (in conspectu domini) *BZ* Lev 24, 4; Przed obliczym bozym pyacz banda thobie *MW* 120b; Posedl dym wonyey drogey z ranky angelskey przed oblicze bozie *MW* 122a; Humiliamini bądze pokorny in conspectu domini przed oblyczym boszym et exaltabit vos XV *p. post. PF* I 202; ~ Nye bil posluszen vst boszich (ori domini) *BZ* III Reg 13, 21; Ve vszelkym slove, chtore pochodzy z vsth boszych (de ore dei Mat 4, 4) *EwZam* 300; ~ Owa oczi bosze na ti, gisz se iego boiø (oculi domini super metuentes eum) *Fl* 32, 18, *sim. Pul*; Oslawyon gesm przed oczyma boszyma (in oculis domini) *BZ* Is 49, 5; Wroczy sze zloszcz oyczow ye⟨go⟩ przed oczyma bozyma (in conspectu domini, *Fl*: przed oczyma gospodnowyma) *Pul* 108, 13; ~ Aby wzwyedzeli... przesilnø røkø bozø (domini manum) *BZ* Jos 4, 25; Czasza w ręcze bozey (in manu domini, *Fl*: w røce gospodnowe) *Pul* 74, 7; ~ Nixecz ginsego thamo ne søcz ony bily nalesly, gedno pelen grob manny bose, tocz gest chleba nebeskego *Gn* 181b; Bosza iest zema (domini est terra) *Fl* 23, 1, *sim. Pul*; Wnidø ku oltarzowy boszemu (ad altare dei) *Fl* 42, 4, *sim. Pul*; Pocrila iest gori czma iey, a chrost iey cedri bosze (cedros dei) *Fl* 79, 11, *sim. Pul*; Dzedzistwem osødzmi swøtoscz boszø (sanctuarium dei) *Fl* 82, 11, *sim. Pul*; Schodzi dusza moia w wesze bosze (in atria domini, *Pul*: w przebytky boze) *Fl* 83, 1; Miluie bog wrota Syon nade wszistki stany Iocob (*pro* Iacob). Slawona rzeczona sø o tobe, masto bosze (civitas dei) *Fl* 86, 2, *sim. Pul*; Stani swe rozbyl pod gorø boszøø (iuxta montem dei) *BZ* Ex 18, 5; Rogate bilo licze gego s towarzysztwa rzeczy boszey (ex consortio sermonis domini) *BZ* Ex 34, 29; Offyervicze... w swyøczi bozee (in sanctuario domini) *BZ* Num 28, 7; Ezechias vstauil... kaplany..., abi sluszily... we wrocyech twyrdz bozich (in portis castrorum domini) *BZ* II Par 31, 2; Ssødi bozee przenyosl (vasa domini transtulit) *BZ* II Par 36, 7; Bozye rany yesth odnąwyal XV *ex. Mac-Dod* 137; ~ Dajcie cesarzowi, co na cesarza przysłusza, a bogu, co boże jest (et quae sunt dei, deo Mat 22, 21) *Rozm* 775, *sim.* 791; ~ Abich przebiwal w domu boszem (in domo domini) na dluge dny *Fl* 22, 9, *sim. Pul*; W domu boszem chodzyla ieswa (in domo dei ambulavimus) *Fl* 54, 15, *sim. Pul*; Szczepyeni w domu boszem (plantati in domo domini, *Pul*: bozym), w trzemech domu boga naszego kwyscz bødøø *Fl* 91, 13; Skazily bily dom bozi (domum dei) *BZ* II Par 24, 7; Offyerowaly obyati swe w bozem domv (in domo domini) *BZ* II Par 24, 14, *sim.* Jer 29, 26; Testamenth s tego vczynycz... na bozy dom *Ort-Mac* 80; Othpusty, ktore przydany szą temv bozemv domv XV *ex. SKJ* I 150; ~ Wstany, pusczi człowyeka thego, othemkny mv koszczol boszy *Aleksy* w. 113; Prosyl boga... leszø przed koscyolem bozim (ante templum dei) *BZ* I Esdr 10, 1; ~ Strzegl iesm drog boszich (vias domini) *Fl* 17, 24, *sim. Pul*; Bichmy pyały na drogach boszich (in viis domini Psal 137, 5), bo wielka iest chwala bosza *MW* 137a; Gothvyczye drogą boszą (parate viam domini Luc 3, 4) *EwZam* 297; ~ *także przenośnie*: Baranek bozy (agnus dei, *Msza* VI. VII: baranku bozy), kthory ⟨sgladzasz grzechi szwyatha⟩ szluthuy szą nam 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII.

2. *przy rzeczownikach abstrakcyjnych*: Mir boszy bøcz na szemy ludzem dobre vole *Gn* 1a; Bosze iest zbawene (domini est salus) *Fl* 3, 8, *sim. Pul, MW* 119a; Wymolwy bosze (eloquia domini) ognem skuszony *Fl* 17, 33, *sim. Pul*; Ne vrozumeli sø scutcow boszich (opera domini) *Fl* 27, 7, *sim. Pul*; Przebiwa na weky w obesrzenu boszem (in conspectu dei, *Pul*: przed oblyczym bozym) *Fl* 60, 7; Przestacz kaszimi wszem dnom swøtim boszim od zeme (omnes dies festos dei a terra) *Fl* 73, 9, *sim. Pul*; Ne strz⟨e⟩gli sø obrzøda boszego (testamentum dei) *Fl* 77, 13, *sim. Pul*; Bosze iest wznesyene nasze (domini est assumptio nostra) *Fl* 88, 18, *sim. Pul*; Prawda bosza (veritas domini) przebywa na weky *Fl* 116, 2, *sim. Pul*; Wmakczon (*leg.* umiękczon) bywa bozi gnew *ca* 1420 *R* XXIV 83; Boszym ustawenym (divina institutione, *Msza* VII: bozem usthawyenyem) stworzeni... szmemi rzeecz...: Otcze naz 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* VI. IX; Sz prawa bozego (ex iure divino) dzyrzą, ysz słoscz genego drvghemv nye ma skodzicz *Sul* 70; Offyerowany bødø... kv kadzenyv bozemv (in incensum domini) *BZ* Lev 23, 13; Swyøto roczne bosze gest (solemnitas domini est ... anniversaria) *BZ* Jud 21, 19; Czinyl dobre w wydzenyv bozem (in conspectu domini) *BZ* II Par 25, 2; Nye gest vsziteczno nam opusczycz zakon a sprawyedlywoscy bosze (legem et iustitias dei) *BZ* I Mach 2, 21; Gdy przydze szath boszy, szandza w myech pysczely wloszy *De morte* w. 333; Bozee iest krolewstwo (domini est regnum, *Fl*: gospodnowo iest crolewstwo) *Pul* 21, 31; Wyarą homo przychodzy kv dobrodzyeestw (*leg.* dobrodziestwu) boszemv XV *ex. MPKJ* II 320;

Pyacznasczye rosmyslyanya w boszym *vmyeczyenu szą do nyeba w⟨s⟩thąpyly (*JA* XV 539: szlapyenye, *pro* szlopyenye 'stopnie') XV *ex. SKJ* I 146; Tu sie poczyna modlitwa, ktora jest rzeczona modlitwa boża, bo sam bog napirwej nauczał swe zwoleniki pacierza *Rozm* 273; Judasz... obiesił sie... Niektorzy mowią, iżby przed bożym wstanim z martwych (ante resurrectionem domini) *Rozm* 762; ~ Angel bozy... ⟨pobił⟩... pøc tysøcy luda poganskego *Kśw* ar9; Videh... angela bozego *Kśw* ar16; Wpuszcza angol boszi w okolu boiøcich se iego (immittet angelus domini in circuitu timentium eum) *Fl* 33, 7, *sim. Pul*; Angyol bosz mowyl (angelus... domini locutus est) *BZ* IV Reg 1, 3; Swiøti angele bozi *MW* 126b; Vyrzyczye... angyoly bosze (videbitis... angelos dei Jo 1, 51) *EwZam* 302; ~ Boiazni boszey (timorem domini, *Pul*: boyaszny boze) nauczø was *Fl* 33, 11; Z boiaznyø bozø (cum timore domini) swadzebne godi slavyly *BZ* Tob 9, 12; ~ Glos... ku chwale bozey wzywayøczy *Pul* 104 arg.; My przyszagami bogu, ysze chczem prawdą mowycz ku chwale bosze tako vbogemu, jaco bogatemu XV *p. post. Zab* 539; ~ chwała boża '*nabożeństwo*': Gdzekoly klyanthi... do cirekwe... wnidze, thedi ma przestano oth bozey tham sluzsbi, alye iako s czyrekwye... vinydze, boza phała dostoynye szą konacz ma (divina licite resumantur) *Sul* 5; Proscye boga... doslvchawszy do koncza tey to bozey chvaly XV *ex. SKJ* I 150; ~ Nowe latho dan (*pro* day), szczodri krcyny bosze przyszly nam nasz bosze XV *in. CyzPloc*; Nowe latho y krcziny boszetho naąm day wszem nasz boze 1471 *CyzKłob* 443; ~ Patrszmy tego dobrze, abichom tego boszego daru ne straczyly *Gn* 172a; Odpowiedział Pilat...: Zawżdy wasz lud był niewdzięczny darow bożych *Rozm* 810; ~ Widzcze dzala bosza (videte opera domini) *Fl* 45, 8, *sim. Pul*; Abichø ne zapomneli dzal boszych (operum dei) *Fl* 77, 9, *sim. Pul*; ~ Any vy teszc bosze ymø f sv[g]oga vstha darmo ne berszcze *Gn* 175a; Chwalicz bødø ymø bosze (nomen dei) *Fl* 68, 35, *sim. Pul*; ⟨W⟩ prosnoszczy nestatku twego ne mey ymena bozego (nomen domini dei Deut 5, 11) *Dek* III—V. VII 3; Wzywal gymyø boze (nomen domini dei) *BZ* Gen 21, 33; W boze gymyą yeden gygral XV *ex. MacDod* 137; ~ Dzeszøtha kaszn boza, ne pozøday czudzego szboza *Dek* III 10. 20; W yego rzeczy nye korziszczy, w bozey kaszny gy vgiszczy *Dek* III 28; Kaiø sse teze, izesm przestøpil dzessønczorø bozø kazn (*Spow* 5: boze przykazanye) *Spow* 2; ~ Dzyalo syąn... alyth bozich (anno domini) tisyancz trzistha syedmdzyesyant syodmego *Sul* 85; Latho bozye thyssyancz cztherzysta dzyewanczdzyessyanthego panthego 1495 *GórsJaz* 277; ~ Chczesli myecz laska bozu, czci ocza y matka swoya *Dek* III 2; Tha szaloscz gest laska bosza XV *med. R* XXII 237; ~ A ftorecz tho vy macze vedzecz, ysze ktoracz szø tha to byla snamona bosego milos⟨er⟩dza *Gn* 179a; Miloserdza boszego pelna iest zema (misericordia domini plena est terra) *Fl* 32, 5, *sim. Pul*; Miloszerdze boze diuina gracia *ca* 1428 *PF* I 489; W bozem myloszyerdzyv nygdy nye vathpycz XV *ex. SKJ* I 144; ~ V miloscy bozey rospachaiø *Kśw* br14; Miloscz bosza poczyna se XIV *ex. Pocz* 233; W bratnich rzeczy ne korzysci, boszø miloscz tako wgiszczy *Dek* III 1. 3. 11. 13. 14. 17. 22. 24. 25. 27. 30. 31; Szą ndza... bozą myloscz opvszczywszy (dei timore postposito) skazowalby przeczywko kthorey stronye *Sul* 55; Na przykaszanyc osswyeczonego xandza Boleslawa, boszą n mylosczą n xandza pana i dzyedzycza czyrskyego *Sul* 113; ~ Gacz tobe, Drusiana, kaszø boszø moczø, aby thy natichmasth fstala *Gn* 183b; Boze, kaszy ty ⟨offyery⟩ donyeszczy... przed obliczym boszcy moczy twey (in conspectu divinae maiestatis tuae) 1424 *Msza* III s. 61, *sim.* VI. VIII; Moyszeszowo pyenyc o moczy boze *Pul* Moys arg.; ~ Oth stvorzena Adamouego, asze do narodzena boszego bilocz gest pincz thyszøcz lath *Gn* 4b; Wtore narodzenc bosze gesc duchowne XIV *ex. Pocz* 232; Konyecz thych praw stal szye w ponyedzyalek, w oktawą trzech krolow... roku thyszyacznego y pyączszethnego od bozego narodzenya *OrtMac* 142; Lyata po bozem narodzenyv anno domini *OrtRp* 68; Czaszv poganszkego... a tho przed narodzenym boszym XV *ex. MPKJ* II 316; ~ Allecz on s boszø pomoczø gestcy on sz nego pres urasza visetl byl *Gn* 180b; Domino cooperante sz pomoczą bozą sznamyona czynøcz *ca* 1450 *PF* IV 576; Z bozą pomoczą domino cooperante (illi autem profecti praedicaverunt ubique domino cooperante Marc 16, 20) 1471 *MPKJ* V 122; ~ Chzeszly przykazanya bozego strzedz *Dek* III 12; *Tago mi po⟨mo⟩szy bog y dzeszanczoro bosze przicaszane 1422 *ZapWarsz* nr 30; Otpowyedzal Moyszesz:... Przychodzø ku mnye, abich... ukazal gym przykazanya bosza (ut... ostendam praecepta dei et leges eius) *BZ* Ex 18, 16; Ktore (*sc.* nastroge 'sprzęty') Beseleel... boszym przez Moyszesza przykazanym wipelnyl (domino... iubente) *BZ* Ex 38, 22; Ma przykazanya boze wschytky chovaczi (ut promittat se divina praecepta omnia servaturum) 1484

Reg 707; Ale ssą povynny... tą tho pokuthą pelnyczi... vyąwszy nyzby thym vystąpyly, czo by bylo pravye naprzeczywko przykazanyom bozym *ib.* 724; ~ A tako vøcz natichmasth moczø tich to bosich slof svøty Gan gestcy szø on bil rodzo[s]n⟨y⟩m szynem panne Marie vcinil *Gn* 181a; Slowem boszim nebosa sø sczwerdzona (verbo domini coeli firmati sunt) *Fl* 32, 6, *sim. Pul*; Slowa bosza (eloquium domini, *Pul*: molwa boza) zaszgla gy *Fl* 104, 19; Sliszcye slowa bosza (audite verbum domini) *BZ* Jer 29, 20; Stalo syø gest slowo bosze (verbum domini) kv Ieremyaszowy *BZ* Jer 29, 30; Braczyą ... mayą sobye zyednacz... mąza... w szlovye bozem nauczonego (in verbo dei competenter) 1484 *Reg* 718; Ktory jest z boga, słowa bożego słucha (qui ex deo est, verba dei audit Jo, 8, 47) *Rozm* 784; ~ boża służba '*nabożeństwo*': Szpowadami szø..., yszeszmi szgrzeszili... leniwszthwem qu bozey (*Spow* 5: bozy) szluszbe *Spow* 1. 3. 6; Doszluchawszi bozey szluszbi *ca* 1420 *R* XXIV 81; Pamøthay panye slug... thwich y wschythkych stoyøczich przy bozey sluzbye (et omnium circumstantium) 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* V; W nych (*sc.* cerkwiach) vrzanth sluzbi bozey nye ma bycz przes kaplani czinyon (in eisdem divinum officium non debet celebrari) *Sul* 4; ~ Caifasz... zawołał wielikim głosem rzekąc: Słyszeliście sromocenie boże (audistis blasphemiam)? *Rozm* 718; Żydowie mnimali, iżby to było sromocenie boże, aby bog miał syna *Rozm* 725; ~ F... xøgach gest bila thagemnicza bosza napiszana była *Gn* 180b; Ymeycze twardoscz y gednoscz w pokoyv y lasky, aby gotouiscze byly naszwyøthszym tayemnyczam boszym (*Msza* VI: thayemnyczamy bozimi) 1424 *Msza* III s. 64; Swyatha Maria, thayemnycze boze vyedzacza *Naw* 38; ~ Tedycz ga na (*pro* ne) chczø cynicz vole bosze *Gn* 172a; Wole bozey (ut impleamini agnitione voluntatis eius Col 1, 9) 1449 *R* XXV 167; Boza wolya bila (voluntas dei fuit) *BZ* Gen 27, 20; A poky gyesth vola bozą, pothy czlovyek praw nyeszbosza ('wolny od nieszczęścia') *De morte* w. 305; ~ Vczily lyvd zakonu bozemv (legem domini) *BZ* II Esdr 9, 49; A nye chcyely pokalyacz za⟨kona⟩ boszego (legem dei) *BZ* I Mach 1, 66; Yako napysano yest w zakonye boszym (in lege domini Luc 2, 23) *EwZam* 294; Jusz na marach milczancz leszi, czso nabivayacz gymyena przestapowal zakon bozi XV *ex. SKJ* III 67.

Cf. **Ciałko, Ciało, Drewno, Drzewce, Drzewko, Leu, Męka, Miętka, Mlecz, Narodzenie, Ostek, Pieniądz, Pościelica, Rączka, Rosa, Róża, Slez, Toje, Tojeść, Trawa, Trawka, Włos, Włosek, Ziele**

Bożyc '*syn boży, filius dei*': Twego dzela krzcziczela boszicze (*Bogur* C: sbosnycza; D: szbosznyczą; E: szbosznycza; F: bozyczyela), vslisz glosi, naplen (*pro* napeln) misli czlowecze *Bogur* AB.

Bożyciel *cf.* **Bożyc**

Bożyczka '*ubóstwiona, podniesiona do znaczenia bóstwa, in deorum numerum relata*': Azaly prze tho yss yess bozyczką numquid enim quia deificata es XV *med. SKJ* V 280.

Bób *bot.* **1.** '*bób, Vicia Faba L. — roślina lub jej owoc*': Bob faba 1437 *Rost* nr 2599; Boob faba 1472 *Rost* nr 1063; Tho yest dobro yako groch y yako szyemya, a rzathko yako bob *DlLB* III 355, *cf. ib.* 356: Ibi invenies grana auri, sicut pisarum et aliorum frumentorum; Bob faba XV *p. post. R* LIII 66; Bobu XV *p. post. PF* III 291.

2. wilczy bob '*gatunek łubinu, Lupinus albus L.*': Vylczy bob lupini marsilium 1472 *Rost* nr 845.

3. bob kierz '*drzewo laurowe, laurus*': Bob kerz laurus XV *med. R* XXIII 280.

Bóbr *formy*: *n. sg.* bobr XV *med. R* XXIII 269, *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1471 *MPKJ* V 22, 1471 *R* XXIII 283, 1472 *Rost* nr 353, XV *p. post. PF* V 8, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg.* bobru 1461 *AKPr* VIIIa 53; ~ *n. pl.* bobry (1256) 1510 *KodPol* III 70, 1266 *OpMog* II nr 27, (1295) *MMAe* I 136, 1420 *Przyb* 14; ~ *g. pl.* bobrow 1442 *StPPP* II nr 3069; ~ *ac. pl.* bobry 1402 *KsMaz* I nr 149.

Znaczenia: **1.** '*bóbr, fiber, castor*': Cszom lowil bobri, tom lowil w mey rzecze, ale ne w Michałowe zawodze 1402 *KsMaz* I nr 149; Jako czso zabiti bobri y wydry, tho sabythy na mem, a nye *Swyantoslaowem 1420 *Przyb* 14; Andrzey... gest tego praw, tso nanj zalowano o *dwaneczcze bobrow 1442 *StPPP* II nr 3069; Bobr fiber XV *med. R* XXIII 269; Bobr *ca* 1455 *JA* XIV 490; Any bobru s ranky *Maczayowy woytha wzal gwaltem 1461 *AKPr* VIIIa 53; Bobr girogrillus dicitur a croceo colore et est animal habitans in aquis (*war. lub.*: bobr quadrupes) 1471 *MPKJ* V 22; Bobr castor 1471 *R* XXIII 283; Bobr castor 1472 *Rost* nr 353; Bobr[z] *viber XV *p. post. PF* V 8; Bobr castor; bobr fiber *ca* 1500 *Erz* 4.

2. bobry '*danina prawa polskiego, genus stipendii aut servitutis a fibris dictum*': Facimus insuper omnes incolas villarum... ab omnibus exactionibus, que vlg. staan, stroza, pouoz,

preuod, ouis, vacca, bobri nuncupantur, cum omni posteritate sua liberos (1256) 1510 *KodPol* III 70; Facimus... omnes... villas... reddendo in perpetuum ab his servitiis et solutionibus, stan videlicet, strosa, povoz, crova, ovis, bobri... semper immunes, liberos et exemptos 1266 *OpMog* II nr 27; Facimus... omnes... incolas ville ab alijs solucionibus et seruicijs, videlicet powoz, stroza... a stan, targoue, croua, bobri, owcha... liberos (1295) *MMAe* I 136.

Bóg *formy*: *n. sg.* bog *Ksw* ar 6, 1396 *Zab* 537, 1397 *RTH* VI 23, 1398 *RTH* III nr 3, 1399 *TPaw* IV nr 2073, *Gn* 4b, *Fl* i *Puł* 7, 12, XIV *ex. Pocz* 232, *Zdrow* 1—5. 8—11. 14. 14a. 16, *Bogur* B—F, 1406 *MMAe* IIa 28, 1413—4 *Msza* I s. 263, 1407—15 *BiblWarsz* 1861 III 23, 1415 *AKPr* VIIIa 131, XV *in. Szwed* 49, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* boga *Ksw* ar 3, XIV *ex. Pocz* 232, *Wierzę* 1. 2. 4—9. 12. 14. 15. 18, *Dek* I 6. 7. II 1. 2. III 1—7. V. VII 1, *Spow* 3. 6, 1423 *Zab* 209, 1424 *Msza* III s. 66, XV *med. PF* IV 594, *BZ* Gen 24, 50, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* bogu (1285) 1357 *KodWP* I 511, *Ksw* av 12, *Gn* 4b, *Spow* 3. 5. 6, *Bogur* DE, 1424 *Msza* III s. 63, *Gałka* w. 54, XV *med. MPKJ* V 428, *ca* 1450 *PamLit* IX 319, *OrtKal* 206, *etc. etc.*; bogowi *Fl* 46, 6, *Rozm* 803; ~ *ac. sg.* bog *tylko* **1.** *w wyrażeniach przyimkowych*: prze bog 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, *ca* 1400 *CyzWroc*, *Spow* 5, 1449 *R* XXV 164, *Sul* 93, XV *med. MPKJ* V 428, *Aleksy* w. 124, *BZ* Tob 4, 9, *OrtBr* VII 557. 560, *OrtKal* 143. 304, *Rozm* 31; przed bog *Rozm* 626; w bog *Fl* i *Puł* 83, 2, *Wierzę* 3. 5. 10 11, *Rozm* 578; **2.** *w stałym połączeniu*: pana bog (*dubium*) *Gn* ap. 1b; *zresztą* boga *Ksw* ar 5, XIV *ex. Pocz* 232, *Gn* ap. 1b, *Wierzę* 1. 4. 6—9. 12. 14. 17. 18, *Dek* I 1—5. 8. II 3. III 26. IV. VI. VII 4. 5, *Spow* 6, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1444 *Zab* 316, XV *med. PF* IV 594, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* boże *Fl* i *Puł* 3, 6. 8, 1, *Spow* 5, 1413—4 *JA* XIV 502, 1436 *JA* XIV 506, XV *p. pr. MacDod* 102, *KartŚwidz*, 1454 *PF* IV 758, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* bogiem *Bogur* A—F, 1424 *Msza* III s. 66, XV *p. pr. R* XXII 344, XV *med. R* XXII 235, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Is 49, 4, 1456 *Msza* VI s. 264, 1473 *AcPosn* II 39, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* (w) bodze *Gn* 14b, *Fl* i *Puł* 4, 6, XV *in. R* XXV 218, XV *p. pr. SKJ* I 306, XV *med. R* XXII 236, 1453 *R* XXV 211, *BZ* Ex 6, 3, 1466 *R* XXV 135, 1474 *Zab* 540, *MW* 51a, *SkargaPloc* w. 80, *SkargaWroc* w. 63, XV *ex. R* XIX 89, *Rozm* 6; (w) bogu *BZ* Deut 33, 29, *Puł* 113, 18; ~ *n. pl.* bogowie *Fl* i *Puł* 81, 6, *Błaż* 320, *BZ* IV Reg 19, 18, *Rozm* 92. 95, *etc. etc.*; ~ *g. pl.* bogow *Fl* i *Puł* 81, 1. 83, 7. 135, 2, *Dek* VII 2. 3, *Błaż* 321, *BZ* IV Reg 17, 37, *MW* gl. s. 67; ~ *d. pl.* bogom *Ksw* av 10, *BZ* Ex 22, 8. II Par 25, 15, *Puł* Deut 25, XV *p. post. Kałużn* 282. 285. 286, *Rozm* 71; ~ *ac. pl.* bogi *Fl* i *Puł* 81, 1. Ath 19, *BZ* I Reg 28, 13. IV Reg 19, 18, 1471 *MPKJ* V 36, *MW* 110b, *SkargaPloc* w. 31, *Rozm* 94. 117; bogow *MPKJ* V 36; ~ *i. pl.* bogi *Fl* i *Puł* 95, 4, *BZ* Ex 12, 12, *Rozm* 839; ~ *l. pl.* (w) bodzech *Fl* i *Puł* 85, 7, *BZ* IV Reg 18, 35; (w) bogoch *Fl* II Prol. 4, *Błaż* 321.

Znaczenia: **1.** '*deus*': *Kaye ssc bogu (1285) 1357 *KodWP* I 511; Puace v moch boga uasego *Ksw* ar 3; Pocohø sø modlich, izbi ie bog zbauil *Ksw* ar 6; Obetnicø bogu vzdahø *Ksw* av 12; Thy gesz bok mog..., a prestocz ga dzysza thobe *tako chualø gako bogu dagø *Gn* 4b; Xt dostogn⟨y⟩m ludzem a *bugu sluszøczim neuele dzeczy... dage *Gn* 11b; Zbawona me vczin, bosze moy (salvum me fac, deus meus) *Fl* 3, 6, *sim. Puł*; Ymeycze nadzeiø w bodze (in domino) *Fl* 4, 6, *sim. Puł*; Bog sødza prawi (deus iudex iustus) *Fl* 7, 12, *sim. Puł*; Spewaycze bogowi (*Puł*: bogu) naszemu (psallite deo nostro) *Fl* 46, 6; Trzy boghy y pany molwycz pospolita wara zakazvge (tres deos aut dominos dicere catholica religione prohibemur) *Fl* Ath 19, *sim. Puł*, *MW* 110b; W gichsze slowech dwoyaka rzecz ⟨sye meszczi, to czusz s⟩wyrzchowanego boga laska XIV *ex. Pocz* 232; Bog rzekl ku mne: Syn moy ges ti *ib.*; Sdrowa Maria ... bog s tobw (ave Maria ... dominus tecum) *Zdrow* 1—5. 8—11. 14. 14a. 16; Czczy boga gyednego *Dek* I 1—5. 8. II 3. III 26. IV. VI. VII 4. 5; Nye myey boga gyenego *Dek* I 6. 7. II 1. 2. III 1—7. V. VII 1; Miluy boga s prawa warø *Dek* III 1. 3. 18; To czinøcz mil bødzesz gogu (*pro* bogu) *Dek* IV; Ne berzy darmo ymena boga twego *Dek* VII 1. 2; Ya grzessny czlovyek spovyadam sya bogv ... y tobye, kaplanye w myasto boga vstavyony *Spow* 3; Aczbych tesz grzesny czlovyek ... blvsznyl naprzecyvo bogu *Spow* 3; Boze, bancz myloszczyw mnye grzesznemv *Spow* 5; Bogvrodzicza dzewicza, bogem slawena Maria *Bogur* A—F; Kthory s tobą zywye y kroluye ..., bog przesz wszythky wyeczne wyeky (vivit et regnat... deus per omnia saecula saeculorum) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; Zgothowano gest wszem dobrim a osobno w bodze szczodrim XV *in. R* XXV 218; Michale, prosza swanthka boga Crista 1444 *Zab* 316; Chcemli tszczice zabycz,... musszimy szą modlicz bogu *Gałka*

w. 54; Cristus zmartwichwstał yest, ludu przyclad dal gest, ezz nam zmartwichwstaczi, z boghem krolewaczi XV *p. pr. R* XXII 344; Nye molw, by waszy balwan⟨o⟩wye bogowye byly, allecz sø dyabl⟨i⟩ *Błaż* 320; Zbaw miø othe krwy, bosze, bosze zbauenaa mego *KartŚwidz*; Bog moy o⟨n⟩ moy, ale ya slug⟨a⟩ (deus meus ipse est dominus meus, ego vero servus) XV *med. MPKJ* V 425; Vbogyego ducha ... gest ten, gen ... ma syą przed bogyem yako zebrak przed krolem XV *med. R* XXII 235; Pamyątacze o *bosze XV *med. R* XXIV 359; Vbacz grzechow ssiedm bycz ...: Czlowiek ty grzechy pelnyączy bogv iest barzo smyerdząci *ca* 1450 *PamLit* IX 319; Anna szmvthkv szvego czyala thego na bodze zadala (*leg.* żądała), by ya (*leg.* ją) bog plodem navyedzyl 1453 R XXV 211; Blogoslawyon Abram bogu nawisszemu (benedictus Abram deo excelso) *BZ* Gen 14, 19; Kto rowni bødze tobye, lvd, genze syø sbavysz w bogv (quis similis tui, populc, qui salvaris in domino)? *BZ* Deut 33, 29; Bog gorni gest gich a nye bog dolow (deus montium est dominus, et non est deus vallium) *BZ* III Reg 20, 28; Sød moy s panem, a dzalo me z bogem mim (iudicium meum cum domino et opus meum cum deo meo) *BZ* Is 49, 4; Raczcze ... mayą przyszagącz bogu... krolowy *OrtKal* 206; Mozely ktho szwe dzyedzyczthwo ... oddacz ... na koszczyol albo na czyrkew, albo gyndze prze boga w thestamenczye *OrtMac* 76; O regina celi,... tu esto spes nostra post deum nawyanczey w cza pwamy po bocze 1466 *R* XXV 135; Otwroczenye twe oth boga szlaye czø aversio tua increpabit te 1461—7 *Serm* 150r; Policarpusz... prosyl bogą o tho prauye, by vsrzal szmyercz w gey postavye *De morte* w. 21; Gdy sthworzyl bog czlowyeka, yszby byl szyph (*leg.* żyw) esz do vyeka, szthworzyl bog Yewa sz koszczy, Adamovy kv radoszczy *De morte* w. 117—119; Wyelky boze Adonay (nomen meum Adonai Ex 6, 3) 1471 *MPKJ* V 15; Przed wamy, velebnim w bodze oczczem y kxadzem, kxadzem Jacubem, s boga miloscy biskupa ploczskego szadzø vrzadnym ... rzecznik ... dicit 1474 *Zab* 540; Gdy wesla gwiazda szwiatłoscy, boga proszmy, nabozni, abi w dziennich vczynkoch nas zachowal od grzechow *MW* 1 b; Boog oczczecz, bog sin, boog duch swianti, a wszakoz nye trzey bogowie, alc ieden iest boog *MW* 110a; Przed obliczym angelskym pyacz bødø tobie, bosze moy *MW* 141a; Nye bądzye... w lasscze przed oblicznosczyą navysschego pana y boga (in conspectu altissimi) 1484 *Reg* 705; Dom Aaron myał yest nadzyeyę w bogu (*Fl*: w panv, domus Aaron speravit in domino) *Puł* 113, 18; Thy yesz bog moy, ya thwoy robak *Naw* 113; Szobyem byl sczothr, bogv szkapy (*leg.* skąpy), czom kyedy bogv poszlvbyl, thegom nygdy nye vczynyl *SkargaPłoc* w. 38—9; Lleszy czalo, barszo staka (*leg.* stęka), dvszycza szya barszo laka, bog szya sz lyczby vpomyna *SkargaPłoc* w. 43; Ny mam vernych przyaczol *ne them svecze, w *szemem mam bocze *nedzeye *SkargaWroc* w. 63, *sim. SkargaPłoc* w. 80; Do ktorego krolestwa dovedze nas ocecz, bog syn y dvch svathi *SkargaWroc* w. 80; Czeka lenywy pomoczy od boga (a deo) XV *p. post. R* I s. XLVII; Nye badzye nyepodobno v boga vszelykye slovo (non erit impossibile apud deum omne verbum Luc 1, 37) *EwZam* 288; Thu czya polieczam bogv hic te commendo superis XV *ex. PF* III 178; [...] povythan szwąthy grobye, w kthorym lezal *bok szam XV *ex. PamLit* XXIX 115; Nauką Chrystus nam dal, by zadny z nasz nye roszpaczal, ale aby w bodze duffal XV *ex. R* XIX 89; Myey nadzyeyą w bodze *Rozm* 6; Od boga tako dzień chowali, iże tego dnia ani ciała umywali (a deo sabbatum observabant, quod nec ea die alvum purgabant) *Rozm* 183; Kristus modli sie ... za ty, ktorzy by wierzyli w bog przez kazanie apostolskie *Rozm* 578; Idźcie przed bog wojska rzycerzow *Rozm* 626; Podług zakona ma umrzeć bo sie synem bożym czyni, a to jest uwłoczenie czci bożej, bo bog swego (*leg.* z swego) żywota nie może płodzić *Rozm* 838.

A tich dzyssya pelen swyath, gich gest brzuch bog (quorum deus venter est Phil 3, 19) XV *med. R* XXII 234; Ktho gyest w opwythoszczy vina trzezwy, then gest zemsky bog (terrenus deus) XV *p. post. R* I s. XLV; Halerzem lakomo szbyeral, szwoy zyvoth roszpusthnye chowal, prze thy dwą *boky przeclatha (*leg.* przeklęta) nye czkylem (*leg.* czciłem) szathnego szwyatha (*leg.* święta) *SkargaPłoc* w. 31; Ten uczyniwszy sie bogiem i zwiod niektory lud w galilejskiej ziemi i szedł s nimi na puszczą, aby jemu ofiary ofiarowali jako bogowi *Rozm* 803.

W stałych połączeniach: **a.** bóg bogów *'deus deorum'*: Widzan bødze bog bogow w Syon (videbitur deus deorum in Sion) *Fl* 83, 7, *sim. Puł*; Ch⟨w⟩alcze boga bog⟨o⟩w (confitemini deo deorum) *Fl* 135, 2, *sim. Puł*; ~ **b.** gospodzin bóg *'dominus deus'*: Gospodne bosze nasz (domine dominus noster), kako dziwne iest ymø twoie *Fl* 8, 1, *sim. Puł*; Nye vzrzę gospodna boga w zyemy zywyączych (non videbo dominum deum in terra viventium Is 38, 11, *Fl*:

ne vzrzø pana boga w zemy szywych) *Pul* Ez 11; Miłuj gospodna boga twego (dominum deum tuum) s twego wszytkiego sierca *Rozm* 331; ~ **c.** miły bóg '*deus amabilis*': F milem bodze ne mamy rospacy mecz (*leg.* mieć) *Gn* 14b; Ach myly bosse, kthoz v cyebye bycz mosse 1413—4 *JA* XIV 502; Boze myli, pofalon bøcz 1436 *JA* XIV 506; Chwala mylemv bogu ... na wyeky wyekom XV *med. MPKJ* V 428; Ach myli boze, thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly 1460 *PrzBibl* I 187; Myly boze, raczy szø smylovacz nad nami grzechsnymi chrzeszczyany XV *p. post. MacPam* II 352; O miły boże, i co może przydź ku myśli baczącemu... koronę tarnową miłego Jesucrista? *Rozm* 830; ~ **d.** bóg ociec '*deus pater*': Mocz boga occza, myloscz syna gego, mødroscz dwcha swethego 1391 *MacDod* 34; Cerki w⟨e⟩ trzoch mszach wspomyna... ⟨bo⟩ga oczcza XIV *ex. Pocz* 232; Werzø... w Ihu Xpa... yen... szedzi na prawicze boga oczcza (qui... sedet ad dexteram dei patris) *Wierzę* 1. 2. 4—9. 12. 14. 15. 18; Mocz boga occza ... *bocz s wami se wssymi 1423 *Zab* 209; Od czebye nygdy na weky bycz odłøczonu przepuszczy, yen szyuesz y tesz krolivyesz z bogem oczczem (a te nunquam separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem deo patre) 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI; Przetho raczyl szø na then swyath narod[c]zycz..., aby przes tvø swøthø szmercz medzy bogem oczczem a medzy grzesznym myr uczynyl 1451 *MacDod* 105; V gymya boga oczcza czalo pana naszego Chr. raczy strosz bycz czalą y dusze moyey 1456 *Msza* VI s. 264; Bogu oczczu bącz chwala *MW* 2a; Boog oczczecz, bog sin, boog duch swianti *MW* 110a; O panye Iezu Kryszczye, chwalyc czye ... na pravyczy boga oycza szyedzącczego XV *ex. Kałużn* 291; Bog oczyecz szyna vydal na sbawyenye dusnye XV *ex. SKJ* I 144; O tem też bog ociec mowi przez proroka Izajasza *Rozm* 839, *sim. ib.* 578. 779. 826; ~ **e.** pan bóg '*dominus deus*': Prosczye pana bog (*pro* boga?) *Gn* ap. 1b; Prosczye thesz pana boga *Gn* ap. 1b; Yakomkoly szgrzeszyl y pana boga rosznyewal *Spow* 6; Yusz nam czas ... panu bogu chwala daczy *Bogur* DE; Pan bog wsrost dal deus incrementum dedit XV *in. Szwed* 49; W⟨o⟩lą szą na panye bodze szwem et invitatur in domino deo suo XV *p. pr. SKJ* I 306; Gencole ma wyerną wyarą w panye bodze, nye schuka w tich nądzach bicz bogath XV *med. R* XXII 236; Panye bosze... racz przeszegnacz then lud 1454 *PF* IV 758; Od pana bogacz ta rzecz possla (a domino egressus est sermo) *BZ* Gen 24, 50; W panye bodze israhelskem myal nadzeiø (in domino deo Israel speravit) *BZ* IV Reg 18, 5; Pan bog tha rzecz thako noszyl, *yszysz go o tho barszo proszyl, abych czy szya vkaszala *De morte* w. 51; Raduycze sie barzo w panye bodze *MW* 51a; Odpoczynyenye vyeczne day gym panye boze 1484 *Reg* 720; O krzyzv szwyethy, bądz pozdrowyon, na kthorim pan bog moy, byl zawyeszon XV *ex. Kałużn* 290; Szadni homo non potest habere doszkonalec wyari, alysz mv gee pan bog doposzyczi XV *ex. MPKJ* II 320; Da yemv pan bog stolyecz Dauida (dabit illi dominus deus sedem David Luc 1, 32) *EwZam* 288; Panie boze daj tho, aby *wsystych Turkow pobitho XV *p. post. MacPam* II 352; To mieni pan bog, rzekąc nikakie *Rozm* 839; ~ **f.** pan bóg miły '*dominus deus amabilis*': Yacomkolvyek sgrzeszyl naprzeczyw panv bogv mylemv *Spow* 5; Davam szyą vynyen panv bogv mylemv ze wszythkych grzechow mogych *Spow* 5. 6; Thy othpuszthy racz wam dacz mily pan bog *ca* 1420 *R* XXIV 81; Proszilczem za wasz milego pana boga *ca* 1420 *R* XXIV 81; Dawa mu scruschenye mili pan bog moczą swątosci XV *med. R* XXII 241; ~ **g.** prze bóg '*per deum, pro deo, propter deum*': Poslali comornika hy vosnego do paney hy do Paska prossącz gych prze bok, aby gim othpuscili przissangą 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Micolay prosil prze bok, by mu othpustil *przisigą 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Ja vem, esz ... prze bog dal swoy plascz Marczin *ca* 1400 *CyzWroc*; Prze bog (*SKJ* I 57: yen dawa yalmvsna, nyechacz dawa ... prze boga) 1449 *R* XXV 164; Gdi wlodika zabyye slyachczycza ..., pokoran ma vczinycz ... a ma prosycz prze bog, abi yemu obrazenye otpuszczono (debet petere propter deum, ut sibi indulgeret) *Sul* 93; Yasney wolyey nye ymyal czyrzpyecz męczennyczstwo prze bog (hilarem voluntatem non habuit *pariendi martyrium pro deo) XV *med. MPKJ* V 428; Prze bog y prze dobre ludzy *OrtBr* VII 560; Rzekla ta pany na vczechą... gosczowy: Prze bog, panye gosczyv, mye⟨y⟩czye dobra myszl *OrtKal* 143; Gdyby ktho vczynyl naglą rzecz nad syrothą..., mozely woyth ... fordrowącz ... prze bog albo mozely w them fordrowanyv tego tesz zarączycz? *OrtKal* 304; Pomagał ubogiem, niemocnym, pielgrzymom i każdemu, ktokoli prze bog prosił *Rozm* 31; ~ dawać, udzielać, brać prze bóg '*dawać, brać jałmużnę*': Szą szwyąthego gy trzimano y wyele mu prze bog dawano *Aleksy* w. 124; Gestly bødzesz myecz malo, takez malo rad vdzelyay prze bog (si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude, *Biblia*

Radziwiłłowska: a iesli małą masz maiętność, nie boyże się dawać iałmużny z oney twey trochy) *BZ* Tob 4, 9; Czo nye byerzą prze bog albo nye zebrzą *OrtBr* VII 557; ~ **h.** prze miły bóg '*per deum amabilem*': Czyebye, oyczye duchowny, prosza prze myly bog, aby myą rosgreszył *Spow* 5; ~ **i.** tako bóg daj '*sic deus det, sic deus benevertat*': Amen, tako bog day, bichom szły *swyczczy w ray *Bogur* B—F, *sim. ca* 1455 *Dobr* 323; Dzeviczo panno Maria bądz nam wsch⟨y⟩thkym myloszczyva, thago (*leg.* tako) day bog XV *med. KatOssol* nr 278; Thako bog day wszythkym nam amen XV *p. post. Kalużn* 288, *cf.* **Bodaj**; ~ **j.** tako... bóg pomoży '*sic deus adiuvet*': Taco nam bog pomozi, iaco praue bilismi przi tem, kegdi Prandota dayał list Jacobo 1396 *Zab* 537, *sim.* 1415 *AKPr* VIIIa 131, 1424 *Zab* 537, XV *p. pr. BiblWarsz* 1861 III 39, XV *p. post. Zab* 539; Tako nam bog pomosz y swanti crisz, iaco csokoli na ti dzeci zaloual pan lowczy, tego gest macz szbila prawim szødem 1394 *HubeZb* 68, *sim.* 1427 *Zab* 538, *OrtKal* 205, XV *p. post. Zab* 539; Tako nam pomozy bog y s.+ yako Janusz yest nash brath 1397 *RTH* VI 23, *sim.* 1398 *RTH* III nr 3, 1399 *Leksz* I nr 3109, *etc.*; Taco nam pomoz bog y swanthi crzisz, iaco wemi y swathczimi, eze pan Lenarth ... wzol oborzne 1402 *HubeZb* 101, *sim.* 1398 *Leksz* I nr 2607, 1401 *HubeZb* 80, 1423 *Kozier* II nr 7, 1428 *MonIur* V 137, *etc. etc.*; ~ **k.** bóg w trójcy jedyny '*deus in trinitate unus*': Nye masz myecz ... balwana zadnego, alye thylko tego boga w throyczy gyedynego *Dek* III 13; Czyebe navyszy boze w troyczy gyedyny wszelkye sthworzenye wszyva XV *p. pr. MacDod* 102; ~ **l.** bóg wszechmocny '*deus omnipotens*': Pokorny czebe proszymi wszechmoczni boze (te rogamus omnipotens deus) 1424 *Msza* III s. 61, *sim.* V; Prosza szobye na pomocz boga uszyechmocznyego w troyczy yedynego 1450 *MacDod* 120; Vkasz syą nam mathka..., yszbysmy oglądaly y syna tvego boga wszechmocznego XV *ex. PamLit* XXVI 398; ~ **l.** bóg wsze(ch)mogący '*deus omnipotens*': Pospesihø sø do coscola na modlituø pred boga usemogøcego *Kśw* ar 5; Werzø w bog otcza wsemogøczego, tworziczela neba (credo in deum, patrem omnipotentem, creatorem caeli) *Wierzę* 3. 5. 10. 11; Bog wsyemoganczy wstal z *mertwich *ca* 1450 *PF* IV 572; ~ Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego *Spow* 3; Davam sya vynyen ... yssem boga *wszech mogocego nyc myloval *Spow* 3. 6; Panye boze wszechmogączy, przethwą (*leg.* przed twą) ... milosczą nye *mesz nycz thayemnego any szkritego w syerczu czloweka *Spow* 7; Bog fschechmogøczi fstal s martwi XV *p. pr. R* XXII 334; Mylvy boga wshechmogączego ze wszysthkiego ssercza twego *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Ktoryszem szø wyawyl ... Iacobowy w bodze wszechmogøczem (qui apparui ... Jacob in deo omnipotente) *BZ* Ex 6, 3; Po prymye ... mayą zmoviczi mnycysze Credo ... tho yesth vyerzą w boga wszechmogączego (minus Symbolum) 1484 *Reg* 714; Boze wsechmogączy XV *ex. MPKJ* V 139; Zatim vasz bogv wszechmogvcemv pole⟨camy⟩ XV *ex. SKJ* I 150; ⟨N⟩a poczathku slowa moyego proschą sobye boga wszechmogączego XV *ex. Zab* 536; ~ Werzø w boga w oczcza wszechmogøczego, thworziczela neba (credo in deum patrem omnipotentem, creatorem caeli) *Wierzę* 1. 4. 6—9. 12. 14. 17. 18; Szedzi na prawicze boga oczcza wszechmogøczego (sedet ad dexteram dei patris omnipotentis) *Wierzę* 1. 2. 4.—9. 12. 14. 15. 18; W nycem gest tobye bogu oczczu wszechmogączemu ... welka czescz y chwala (in ipso est tibi deo patri omnipotenti ... omnis honor et gloria) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VII; Wsznyoszwszy oczy swe w nyebo do czyebye boga oczcza wschechmogøczego (elevatis oculis in caelum ad te, deum patrem suum omnipotentem) 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* VIII; ~ **m.** z bogiem '*deus te servet bene*': Giczcie dobrze z bogyem bene ambuletis (respondens autem Tobias ait: Bene ambuletis et sit deus in itinere vestro Tob 5, 21) 1471 *MPKJ* V 55; Z bogem 1473 *AcPosn* II 39; ~ **n.** bóg żywy '*deus vivus*': Sercze moie y czyalo moie weselila se iesta w bog sziwi (cor meum et caro mea exultaverunt in deum vivum) *Fl* 83, 2, *sim. Pul*; *Dawayo sluszbø swogø wecznemu bogu szywemu y prawemu (reddunt vota sua aeterno deo vivo et vero) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* IV. VI; Panye Ihu Xe, synu boga szywego ... zbaw mye (domine Jesu Christe, fili dei vivi ... libera me) 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI; Przymvyą goscza thego, syna boga zywego XV *med. PF* IV 594; Tako mi miły bog żywy i wierny pomoży, iżem nie znał tego człowieka *Rozm* 690; Przysięgam wam... przez boga żywego i wiernego,... iże tego człowicka nie znam *Rozm* 691; Zaprzysięgam cie przez boga żywego (adiuro te per deum vivum Mat 26, 63) *Rozm* 722; ~ *Cf.* **Dalibóg.**

2. '*bóstwo pogańskie lub posąg bóstwa, deus, idolum, dei simulacrum*': Bogom modlø iesce vzdaualy *Kśw* av 10; Bog gego, chos mv gest bylo

tho ymø Astarosth dzano, gest on s vysokoscy na szemø spatl byl a f proch gest szø on byl obroczil *Gn* 173a; Wiszedl iesm przeciwo czudzozemczowi y molwil mi zle w bogoch swoich (locutus est mihi male in diis suis) *Fl* II Prol. 4; Ne iest rowennik tobe w bodzech (non est similis tui in diis) *Fl* 85, 7, *sim. Pul*; Weliki gospodzin y chwalni barzo, grozni iest nade wszemi bogi (super omnes deos) *Fl* 95, 4, *sim. Pul*; Nye bandzesz mecz bogow ginich *Dek* VII 2. 3; Czarny sø waszych bogow obraszy *Błaż* 321; Zdradzilyscye mye w mich bogoch, wmyotaliscye ge w gezyoro *Błaż* 321; Nade wszemy bogy egipskymy uczynyø søød (in cunctis diis Aegypti faciam iudicia) *BZ* Ex 12, 12; Abiscye ... nye baly syø bogow czudzich (et non timeatis deos alienos) *BZ* IV Reg 17. 37; Wmyotaly gych bogy w ogen, bo nye bily bogowye, ale vczinkowye røku łyvdzsku z drzewa (miserunt deos eorum in ignem, non enim erant dii, sed opera manuum hominum ex ligno) *BZ* IV Reg 19, 18; Ktorzi sø ... we wszech bodzech, gisz wizwolyly z røki mey wloscz swø (quinam illi sunt in universis diis terrarum, qui eruerunt regionem suam de manu mea)? *BZ* IV Reg 18, 35; Roznyewal syø pan przecyw Amaziaszowy, poslal k nyemv proroka, gen bil rzekl k nyemv: Przeczesz syø modlyl bogom (cur adorasti deos)? *BZ* II Par 25, 15; Yszeszmy slusba bogow naszych byli opathani, thego dla s pelna vzythchych (*leg.* wszytkich) twych slow szroszumyeczszmy ne mogli *MW* gl. 67; Obyetowaly dyablom, a nye bogu, bogom, gychze nye znaly (immolaverunt daemoniis et non deo, diis, quos ignorabant Deut 32, 17) *Pul* Deut 25; Ktho offyaruge bogom procz gednego pana boga szamego, zabyesz ... gy (qui immolat diis, occidetur, praeterquam domino soli Ex 22, 20) XV *p. post. Kałużn* 285; On obraz... położyli w ziemię, gdzie sie modlili swoim bogom (ubi gens barbarica delubra colebat) *Rozm* 71; Bogowie morscy bojowali z bogi ziemskimi a są je przemogli (dii maris pugnaverunt cum diis terrae proeliantes et his praevaluerunt) *Rozm* 92; Toć jest to dzieciątko, ktore wszedszy w naszę ziemię i podeptał nasze bogi swoją mocą, przed nim naszy bogowie nie śmieli stać (hic est ille puer, nostram qui terram huc intravit et virtute sua deos nostros conculcavit. In conspectu suo dii stare non audebant) *Rozm* 94—5; Jozef ... począł je napominać też, aby czcili jednego boga, odrzuciwszy swe bogi albo bałwany (idolaque spernere falsa persuadebat) *Rozm* 117.

3. *zawsze w pl. 'ludzie mający najwyższą władzę, książęta, sędziowie, mędrcy, kapłani, wieszczbiarze, principes, iudices, sapientes, sacerdotes, fatidici'*: *Bot stat (*pro* bog stal) we sborze bogow, w posrzotku zaprawdø bogy rosødza ...: Bogowe iescze y sinowe wisokego wszistczy. Wy zaprawdø iaco ludze mrzecze, a iaco ieden ze ksøszøt padnecze (deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos diiudicat ...: Dii estis et filii excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini et sicut unus de principibus cadetis) *Fl* 81, 1—6, *sim. Pul*; Przywyedzon bødzye k bogom, to gest k byskupom (applicabitur ad deos) *BZ* Ex 22, 8; Rzecze nyewyasta ku Saulowy: Bogym wydzala gydøcze s zemyc (deos vidi ascendentes de terra). Tedi Saul rzecze: Iaka twarz gego? K temu ona rzecze: Møsz stari gydze, odzaw syø plaszczem. Y zrozumyal Saul, yscze Samuel *BZ* I Reg 28, 13; Dostoyne bogy (*var. lub.*: modlebnych bogow) divos, divinos (vocaverunt Philisthiim sacerdotes et divinos I Reg 6, 2) 1471 *MPKJ* V 36; Tedi tho pan oszwyathczy bogom slowye kaplanom (offeret eum dominus diis Ex 21, 6, *BZ*: przywyedz gy pan bogom) XV *p. post. Kałużn* 282; Bogom thwym, tho gest kaplanom nyc vwlaczay (diis non detrahes et principi populi tui non maledices Ex 22, 28) XV *p. post. Kałużn* 286; Przez uwłoczenia czci boskiej synowie zwoleni mogą sie zwać bogi, bo o tem sam mowił przez Dawida proroka rzekąc: Jam rzekł, bogowieście a synowie wyszniego (Psal 81, 6) *Rozm* 839.

Bój *formy*: *n. sg.* boj *Gn* gl. 148b. 170a, *Fl* 26, 6, *ca* 1455 *JA* XIV 489, *BZ* III Reg 22, 35. I Par 20, 4, 1466 *R* XXII 13. 22, 1461—7 *Serm* 417r, XV *p. post. JA* XII 143; ~ *g. sg.* boja *Fl* i *Pul* 77, 12, *BZ* I Reg 29, 4. III Reg 22, 1. II Par 25. 8. 28, 12, *MPKJ* V 71, XV *ex. SKJ* I 144; boju 1444 *R* XXIII 304, 1466 *R* XXII 26, *Rozm* 605; ~ *d. sg.* boju *Gn* gl. 155a, XV *med. SKJ* V 253, *BZ* Num 1, 38. I Par 19, 7, *Rozm* 736; bojowi *Fl* i *Pul* 17, 37. ~ *ac. sg.* boj *Gn* gl. 170a, *Fl* i *Pul* 75, 3, *BZ* Deut 20, 3. I Mach 2, 32, *Rozm* 620; ~ *i. sg.* bojem XV *in. R* XXV 272, XV *med. R* XXIV 367; ~ *l. sg.* (w) boju *Gn* 5a, *Fl* i *Pul* 23, 8, XV *med. SKJ* I 63, 1471 *MPKJ* V 127, *MW* 127a, XV *p. post. R* XXV 180, *Rozm* 601; ~ *n. pl.* boje 1444 *R* XXIII 307, *Pul* 26, 6; bojowie *BZ* III Reg 16, 27; ~ *g. pl.* bojow *Fl* i *Pul* 67, 34, *Rozm* 480; ~ *d. pl.* bojom *BZ* I Par 7, 9; ~ *ac. pl.* boje *Fl* i *Pul* 45, 8, XV *in. R* XXIV 70, *BZ* Ex 13, 17. Jud 11, 27. Judith 9, 10, *Rozm* 480.

Znaczenie: '*bój, proelium, bellum, certamen*': Genszecz gest byl barszo mødry, a f bogu moczny *Gn* 5a; Stal sø gest bog factum est proelium *Gn* gl. 148b; Bogarzini ku bogu pugiles ad pugnandum *Gn* gl. 155a; Boyg eius pugna mirabilis *Gn* gl. 170a; Pres gego ymø welyky (*leg.* w wieliki) boyg gesz fstøpiła pro eius nomine laboriosum subisti certamen *Gn* gl. 170a; Iensze vczy røcze moie ku boiowi (ad proelium) *Fl* 17, 37, *sim. Pul*; Ktori iest ten crol slawi... gospodzin mogøcy w boiu (dominus potens in proelio) *Fl* 23, 8, *sim. Pul*; Acz wstane przeciwo mne boy (proelium, *Pul*: wstaną przeczyw mnye boye), w ten ia bødø pwacz *Fl* 26, 6; Widzcze dzala bosza, iasz iest poloszil czuda na zemy, oteymuyø boie (auferens bella) asz do concza zeme *Fl* 45, 8, *sim. Pul*; Rosipi pogani, gisz chczø boiow (quae bella volunt) *Fl* 67, 34, *sim. Pul*; Tamo zlamal iest syly,... mecz y boy (gladium et bellum) *Fl* 75, 3, *sim. Pul*; Sinowe Effrem... obrocyli se sø w dzen boia (conversi sunt in die belli) *Fl* 77, 12, *sim. Pul*; Plodzø boye movent prelia XV *in. R* XXIV 70; Duellare støpnym boyem XV *in. R* XXV 272; Wislauiay ludsky ianzig wielebnego... boiouania boyw pange lingua gloriosi prelium certaminis 1444 *R* XXIII 304; Boye nyeprzyaczielske bella hostilia *ib.* 307; Oportet nos duellare rost⟨t⟩ropnym bogem boyovacz XV *med. R* XXIV 367; W boyv, ve *sramkach sze bycz ma in certamine (omnis... qui in agone contendit I Cor 9, 25) XV *med. SKJ* I 63; Any sze kuszycz daley bądą ku boyv, ku valcze nec exercebuntur vltra ad prelium XV *med. SKJ* V 253; Boy *ca* 1455 *JA* XIV 489; Nye wyodl gest gich bog po szemy ffylistynskyey..., *billybi wydzal wstawayøcze boge przeczyw sobye (si vidisset adversum se bella consurgere) *BZ* Ex 13, 17; Padnye kalsdi na swø braczø iako boy vczekayøøcz (quasi bella fugientes) *BZ* Lev 26, 37; Policzoni sø... nadto wszitczi, gysz to mogø kv boyv gycz (qui poterant ad bella procedere) *BZ* Num 1, 38; Dzysz s nyeprziiaczelmi swimi boy weszmyesz (pugnam committitis) *BZ* Deut 20, 3; Ti przecywo mnye zle czinysz vkladaiø przecywo mnye boge (bella) nyesprawyedlywe *BZ* Jud 11, 27; Nyechacz syø wrocy møsz, a syedzi na swem myescye..., acz nye geszdzi s namy do boia (in proelium) *BZ* I Reg 29, 4; Gyny vczinkowye Amri a boiowye gego (proelia eius), gesz myewal, to popysano w ksyøgach *BZ* III Reg 16, 27; Mynøla trsy lyata przes boia (absque bello) myedzi syrskø zemyø a israhelskø *ib.* 22, 1; Y sstal syø boy tego dnya (commissum est ergo proelium in die illa) *ib.* 22, 35; Y zlyczeny sø po swich czelyadzach ksyø⟨szø⟩ta przirodzona ku boiom przesylny (ad bella fortissimi) dwadzescya tysyøczow a dwyescye *BZ* I Par 7, 9; Sinowye Amonowy sebrawszi syø s swich myast pocyøgly ku boyv (venerunt ad bellum) *ib.* 19, 7; Potem sszedł syø boy (initum est bellum) w Gazer przecyw Filysteom *ib.* 20, 4; Gestly mnysz, iszbi w moci wogenskey zalezalo wycyøstwo boia (in robore exercitus bella consistere), przepuscy pan, abi bil przemozon od nyeprzyiacyol *BZ* II Par 25, 8; A takesz staly møzowye wogewodi... przecyw tim, gisz szly z boia (qui veniebant de proelio) *ib.* 28, 12; Sposobyl przeczyw gemu boy (bellum) *ib.* 35, 22; Rzekl swim panoszam: Wiwyedzcye myø z boia (de proelio), bocyem ranyon *ib.* 35, 23; Chceszly ge przes boia (sine congressione pugnae) przemocz: polosz stroszø v studnyc, acz z nych nye byerzø wodi, a tak przes myecza zgubysz gee *BZ* Judith 7, 9; Nye wyedzø, yszesz ti sam bog nasz, gen trzesz boge przecywne (qui conteris bella) ot poczøtka *ib.* 9, 10; Vstaw⟨yly⟩ przecyw gym boy w sob⟨otny⟩ dzen (constituerunt adversus eos proelium) *BZ* I Mach 2, 32; Nądzny boy duellum 1466 *R* XXII 13; Boy boyvge, naprzeczyw cladzye pugna opponit *ib.* 16; Boy palestram, certamen, proelium *ib.* 22; Boyv, valky palestram *ib.* 26; Boy, valka 1461—7 *Serm* 417r; Przeczіw bogyą a. korv contra falangas (stansque clamabat adversum phalangas Israel I Reg 17, 8) 1471 *MPKJ* V 37; Na początkv boyą ingruente bello (nec sinitur quiescere ingruente bello Eccles 8, 8) *MPKJ* V 71; W bogyv in agone (qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet I Cor 9, 25) 1471 *MPKJ* V 127; Angele bozi, strzezi myą w tem boyu *MW* 127a; Boy repugnancia XV *p. post. JA* XII 143; Na thakym boyv in tali conflictu XV *p. post. R* XXV 180; Jesusz w ogrodzyecz wstąpyl..., krwawy pot przezen plynul dla boyą wyelkyego XV *ex. SKJ* I 144; I macie też słyszeć boje i grozy bojow (audituri enim estis proelia et opiniones proeliorum Mat 24, 6) *Rozm* 480; Nie jest podobno, aby krol był w boju, a sługa odpoczywał w łożu *Rozm* 601; A s takiego boju począł sie pocić barzo mocno *Rozm* 605; O przeklęty Judaszu,... przez całowanie oprawiasz boj, przez znamię mir⟨u⟩ obrządzasz śmierć *Rozm* 620; Na koniech przybiegli jako mężowie ku boju, przetoż strach i bojaźń przyszła na nas *Rozm* 736.

Ból '*dolor*': Obrocz se bol iego w glowø iego (convertetur dolor eius in caput eius) *Fl* 7, 17.

Bór *formy*: *n. sg.* bor (1320) *MMAe* I 155, (1379) *MMAe* III 412, 1394 *StPPP* VIII nr 5638, 1401 *StPPP* II nr 733, *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg.* boru 1401 *HubeZb* 80, 1405 *HubeZb* 105, 1426 *MPKJ* II 305, 1456 *ZapWarsz* nr 1039, 1463 *TymProc* 201, 1478 *Czrs* s. LXXXVI; ~ *ac. sg.* bor 1415 *Czrs* 64, 1446 *ZapWarsz* nr 796, 1456 *ZapWarsz* nr 1039, 1496 *LubPodk* 114; ~ *l. sg.* (na) boru 1398 *Leksz* II nr 1130, 1425 *Przyb* 19, 1435 *ZapWarsz* nr 511, 1436 *KsMaz* III nr 2412, 1445 *TymSąd* 72, 1446 *TymSąd* 73, *Sul* 111, 1456 *ZapWarsz* nr 1047; (w) borze 1423 *ZapWarsz* nr 77; ~ *g. pl.* borow 1465 *ZapWarsz* nr 1174; ~ *ac. pl.* bory 1451 *ZapWarsz* nr 940; ~ *i. pl.* bory *ca* 1428 *PF* I 481; bormi 1499 *Zap Warsz* nr 1831.

Znaczenia: **1.** '*las szpilkowy, zwłaszcza sosnowy, silva, pinetum*': Super hoc presens scriptum devoti obtulimus easdem villas..., que sic vlg. nuncupantur: Lanscuo..., Mokre, Brensco, lacus cum districtu latissimo bo[z]re et silvarum, in quibus omnibus venacio pertinet domino episcopo 1229 *KodMazL* 3; Et usque ad borram versus Wratislaviam et ab alia parte versus Poloniam 1249 *UrkŚl* 316; Totum quicquid est ad sinistram, est domini abbatis..., usque igitur ad mediam bo[z]ram seu *meritam, quae est inter Seb et rivulum 1256 *KodWPRacz* 47; Silvarum, borrarum 1277 *PPom* 244; Usque in borram et sic per descensum borre *ib.* 246; Tradidimus... Plocensi episcopo... trecentos mansos diocesi Plocensi contiguos et extra borram positos 1289 *KodMazL* 28; Per borram, ita quod borra est nostra ducalis.... deinde ab agris... usque ad lucum 1309 *CodSil* I 21; Qua silua nuncupatur vlg. Radlowsky bor... et Petrus ... probauit... possessores predicte silue... habentes.. potestatem incidere, secare secure qualiscunque sit arbor, et edificare pro se melliflua, quod nominatur barcz (1320) *MMAe* I 155; Pro silua dicta bor 1394 *StPPP* VIII nr 5638; Pro borro dicto Russky bor... dictus borrus pertinebat ad Goray 1401 *StPPP* II nr 733; Swatczimi, yssze czso pan Jan chorøsze *czodzal (*leg.* ciądzał) na sswem boru Micolaga..., tho uczinil s dobrim prawem 1398 *Leksz* II nr 1130; Jaco Dzirszcowym wyechanim w moy bor vczinil my skody swimy ogary w moyem bydle za cztirzi kopy gwaltem 1446 *ZapWarsz* nr 796; W lyesye, dambrowye, w boru (in silva, merica aut borra)... naydzye tako drwa albo drzewa rąnbyąnczego i schkodąn czinyanczego, tegdi taky ot dwu konyu schescz groschi, ot dwu volu trzi grosche a ot syekyri yeden grosch zaplaczy *Sul* 111; Jakom ya nye wzanl samoczwarth... Mycolayevy... czthirzech kony hy dw (*leg.* dwu) szekyrv w dzekanowskyem borv gwalthem xandza Yenusszovem 1456 *ZapWarsz* nr 1047; Jacom ya Janowy nye szegnal sz boru robothnykow drzew szamotrzecz 1478 *Czrs* s. LXXXVI; Usque ad borram plebanalem al. po szvyąthny bor 1496 *LubPodk* 114; Iohanni... bona... in gori et bori in Vnyezyrz 1497 *Matr* II nr 879; Jakom ya szya vyethnala y rosdzyelyla... rolamy, lassmy, bormy, lakamy 1499 *ZapWarsz* nr 1831; Bor borra *ca* 1500 *Erz* 4.

2. '*las z barciami, często jako jednostka gospodarcza obejmująca 60 drzew bartnych*': Post multas irritaciones... kmethonum regalium nec non domini Iohannis... utreque partes concordiam propter mericam siue siluam, que vlg. Baly bor dicitur, taliter inierunt, sic quod exnunc kmethones regales cedunt et cesserunt a mellificijs excisorum laborum suorum medietate (1379) *MMAe* III 412; Iako wedzø y szwatczø eze Thomislawa w trzeczey czøsczi boru v Kozanek ne bila... w dzerszenu 1401 *HubeZb* 80; Extirpare vlg. copacz in borra seu in merica... et si aliquis ipsorum extirpando peruenerit ad pinum aliquem, vlg. do dzeniey seu ad quercum, tunc sedecim cupidibus ex omnibus partibus eiusdem arboris mellificati non debent extirpare 1404 *AKPr* VIIIa 88; Hannus nye podarl boru Miczkowa... any go vszytka ma 1405 *HubeZb* 105; Jacom ya ne vipuszcil tu dw (*leg.* dwu) niwy Wawrzinczowy, kedim s nym bor dzelil 1415 *Czrs* 64; Pan... Ressotarzewsky wydzerzal sto y dwadzessczе y gedna barczy na Carpiczskem boru 1425 *Przyb* 19; Yako ya nye kradną myedzi nastawnyky w xanzem boru pczol 1445 *TymSąd* 72; Pyotr nye vcrlath *(pro* vcrathl) Michalovy myodv w gyego boru 1446 *ib.* 73; Borram seu mellificium al. barcz... vendidit 1456 *ib.* 74; Jacom ja zadzirzal borj y lassy w pokoyw trzy latha... y myodu Paszkowy nye... dawal 1451 *ZapWarsz* nr 940; Jan nye vcradl Nadborowy z gego boru... myodu 1463 *TymProc* 201; Yakom ya nye wyrabyl borow, gayw, lassow *Mykolaywy 1465 *ZapWarsz* nr 1174; Item habet villa praefata, duo gaya quercina bona et duas borras *DlLB* I 537.

1. *a.* **2.**: Jakom ya nye rambil w *Semowowe borze ani wiwoszil 1423 *ZapWarsz* nr 77; Ludze... ne porambyly Raphalowa lasszu y boru 1426 *MPKJ* II 305; Ze wszitkimi wodami y tesze... puszchami, bory (cum ... nemoribus, borris) *ca* 1428 *PF* I 481; Dixit michi, quod ipsum deciperemus sicud in borra al. tako

byscze myą sdrzadzyly na boru 1435 *ZapWarsz* nr 511; Iako ya tho vyem, esze Micolai uye (*pro* nye) sbil Ondrzeioui dzewki na iego boru 1436 *KsMaz* III nr 2412; Jakom ya samowthor nye wyechal w Maczeyow bor anym *yamv borv vyrambyli 1456 *ZapWarsz* nr 1039.

Bóstwo *formy*: *n. sg.* bostwo *Kśw* cv 7, *Fl* Ath 6, XV *med. PF* IV 592. 593, 1451 *MacDod* 104, *MW* 109a, XV *ex. MPKJ* II 317, *ca* 1500 *Erz* 5, *Rozm* 396. 605. 825; ~ *g. sg.* bostwa *Fl* Ath 31. 33, XV *med. Msza* V 262, 1461—7 *Serm* 314 v, *MW* 87a. 88a. 88b. 112b, *Naw* 122. 155, XV *p. post, Kałuż* 275, XV *ex. SKJ* I 151, *Rozm* 35. 613. 629. 725; ~ *d. sg.* bostwu *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305, *Rozm* 725. 838; ~ *ac. sg.* bostwo *ca* 1420 *R* XXIV 83, XV *med. MPKJ* V 431, XV *p. post. SKJ* I 147, XV *ex. PF* IV 750, *Rozm* 505; ~ *i. sg.* bostwem 1444 *R* XXIII 306, *Aleksy* w. 4, 1466 *R* XXII 19, *Naw* 62, *Rozm* 208. 477. 605; ~ *l. sg.* (w) bostwie *MW* 87b. *Rozm* 164. 165.

Znaczenia: **1.** *'bóg, deus'*: Gdas sø... usmerilo taco mochne bostuo, v cem buiach moze nase mdle clouechstuo si igitur tanta humilitate se deprimit humana infirmitas, superbire in quo audet humana infirmitas? *Kśw* cv 7; Do Nazareth poselstwo srządzylo wyerne bostwo XV *med. PF* IV 593; Vyeszelą sze w poszivanyv bosztwa gaudent fruicione 1461—7 *Serm* 314 v; Bostwem natchnyeny 1466 *R* XXII 19; Thego dzyw bosthwu (*pro* bosthwo?) pożądalo, aby zywoth panyenyszky plod noszyl przez dothknyenya maszkyego *MW* 65a; Tzyebye proscha... prze twe vyednanye z boszthwem *Naw* 62; Bostwo numen idem diuinitas vel ipse deus vel dei potestas vel maiestas *ca* 1500 *Erz* 5; Naszwyathszemv bosthwv, nyerosdzyelney... Tro⟨jcy⟩, Pana naszego Jesv Crista czl⟨owie⟩czenstwv... b⟨ądź⟩... chwala *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305; Ten istny biskup... zawołał wielikim głosem rzekąc: Uwłoczy bostwu! i co jeszcze potrzebujem świadectwa (tunc princeps sacerdotum... dicens: Blasphemavit! Quid adhuc egemus testibus Mat 26, 65)? *Rozm* 725; Ale nie uwłoczył bostwu pan nasz miły Jesus Cristus *Rozm* 838.

2. *'natura boska, boskość, natura, vis divina, divinitas'*: Ale oczczowa y synowa y dvcha swøtego gedno gest bostwo (patris et filii et spiritus sancti una est divinitas) *Fl* Ath 6, *sim. Puł*; Rowen oczczv podlvg bostwa (aequalis patri secundum divinitatem) *Fl* Ath 31, *sim. Puł*; Geden zagiscze ne obroczenym boszstwa w czalo, ale przyyøczym czloweczstwa w boga (unus autem non conversione divinitatis in carne sed assumptione humanitatis in deo) *Fl* Ath 33, *sim. Puł*; Przesz boszthwo szyna bozego *ca* 1420 *R* XXIV 83; Zachouaua troiakim bostwem continuat numine triplici 1444 *R* XXIII 306; Bozzstwo przes grod a grzechy przes klodky... wylozzony (deitas per castrum et peccata per seras... designantur) XV *med. MPKJ* V 431; Bądze w nyem bostwo XV *med. PF* IV 592; Wszakosz by ne bylo we mne prawe skrythe bostwo, nye mogloby bycz przesz mogø szmercz grzesznych wykupyene 1451 *MacDod* 104; Priday rosvmv k mey rzeczi, me szercze boszthewm (*pro* boszthwem) obleczy *Aleksy* w. 4; Owocz ten iesth my w bostwie y w moczy rowny *MW* 87b; Moczą bosthwa swego pothlumyl nyeprzyyaczyela zbawyenya naszego *MW* 88a; Unyzenye bosthwa swego w naturze czlowyeczey wyelykye czyrpyal *MW* 88b; Ginna iest persona oczcza, gyna sinowa, gyna ducha swiątego, ale oczczowo y sinowo y ducha swiatego gedno iest bostwo *MW* 109a; Rowny oczczu podlug bozstwa, mnieyszi oczcza podlug czlowieczenstwa *MW* 112b; Chczesch nakarmycz y napoycz, oczyszczycz thwego bosthwa szlothkoszczya *Naw* 122; Bog oczyecz y thez szyn yego y perszona szwyathego dvcha, wyszczye thrzey bostwa yedynego boga w throyczy yedynego *Naw* 155; Boszthwo szvoye vkazvyancz, przethobą (*leg.* przed tobą) w nyebo vstąpvyancz XV *p. post. SKJ* I 147; O przywlaszczenyv szobye bostwa dowyada szyą nunc de usurpatione deitatis examinat XV *p. post. Kałuż* 275; Przesz drvgego mystrza Platona, gysz bil vszdrowyl onego krola intelligitur bostwo X-wo XV *ex. MPKJ* II 317; Bo⟨sz⟩thwo szwoye, czosz noszylo na szwyeczc panyenszthwo thw⟨o⟩ye XV *ex. PF* IV 750; Otho ya... przystapvya do syna tvego... yako slepy do svyecze bosztva yego XV *ex. SKJ* I 151; Bostwo numen idem divinitas vel ipse deus vel dei potestas vel maiestas *ca* 1500 *Erz* 5; Miły gospodnie, proszę, aby mię raczył z[a]bawić, abych nie przymęczon tej świętej dziewicy poruszyć, ktora jest zwierciadło czystoty i przybytek wiernego bostwa (receptaculum verae deitatis) *Rozm* 35; Przez swego ('wszego') początka w jednym bostwie z wieczności przebywamy w rownej mocy boskiej (nullo sub initio cum una deitate ab aeterno mansimus in pari maiestate) *Rozm* 164; Jesteśmy przed (*pro* pod) trzemi personami w jednem bostwie (sub personis tribus sumus in una deitate) *Rozm* 165; Dziewica Marja wiedzęcy, iże jej syn może uczynić bostwem, cokolwie jego święta wola, i rzekła ku sługam (Maria sciens filium habere potestatem, quaecumque vellet facere per divi-

nitatem, ministris ait) *Rozm* 208; Temu sie nie trzeba dziwować, iże minią, iżby dusza miała członki, bo i bostwo tymże obyczajem przez członki jest znamionano (cum divinitas eodem tropo per membra distinguatur) *Rozm* 396; Miły Jesus skrywszy sie... bostwem uczynił, iż jego nie widzieli *Rozm* 477; Matko miła... więcej muszę być posłuszen ojca mego kaźni, bo od niego mam bostwo, a od ciebie człowieczeństwo *Rozm* 505; A to gadanie było miedzy imi samemi, czuż miedzy człowieczeństwem a miedzy bostwem *Rozm* 605; Podług człowieczego przyrodzenia chciał śmierci uciec, ale bostwo owszeją chciało, aby umarł *Rozm* 605; Widział oczyma twego bostwa wszytko, co sie miało stać nad tobą *Rozm* 613; Jednem głosem rzewniwą tłuszczę w okropnym czynie przeze wszej broni pobił... mocą skrytego bostwa twego *Rozm* 629; Żydowie mnimali, iżby to było sromocenie boże, aby bog miał syna, bojąc sie, aby sie też to nie dotknęło bostwa i wielebności boskiej *Rozm* 725; Bostwo w nim będzie to pomagało jego człowieczeństwo (*pro* człowieczeństwu), iże tako wiele mogł mocować, ażby sie w nim wszytko popełniło, co było o nim pisano *Rozm* 825; ~ Bosze raczy tho przeneszcz... przed obliczim bostwą (deus iube haec perferri... in conspectu divinae maiestatis tuae) XV *med. Msza* V 262; Szszadz na prawiczi bosztwa mego na wyeky nyeprzemyennego (sede a dexteris meis Psal 109, 1) *MW* 87a.

Bóść '*cornu petere*': Paklibi wol bodøczy bilbi... a sabylbi møsza albo szonø, wol kamyenym obrzuczon bødzye a pana gego zabyyø (bos cornupeta... lapidibus obruetur et dominum eius occident) *BZ* Ex 21, 29; Obyema rogoma bodzye 1466 *R* XXII 13; Babø bik bodze *Park* 404. ~ *Cf.* **Pobóść, Przebóść Zabóść, Zbóść.**

Bóżnica *formy*: *n. sg.* bożnica 1431 *PF* V 64, 1489 *AGZ* XIX 78; ~ *g. sg.* bożnice *EwZam* 307; ~ *ac. sg.* bożnicę 1452 *Przem* II nr 1090, XV *p. post. R* XLVII 352; ~ *l. sg.* (w) bożnicy *EwZam* 307, *Rozm* 224; ~ *ac. pl.* bożnice 1471 *MPKJ* V 111; ~ *l. pl.* (w) bożnicach *Rozm* 119. 272.

Znaczenie: '*świątynia, templum*': Boznycza synagoga 1431 *PF* V 64; *Posznyczie (*war. lub.*: modlebnicze, *poznicze) delubra (oblitus est Israel factoris sui et aedificavit delubra Os 8, 14) 1471 *MPKJ* V 111; W bosznyczą synagoga XV *p. post. R* XLVII 352; Wszedł... dnya sobothy do bosznycze (intravit... die sabbati in synagogam Luc 4, 16) *EwZam* 307; Vszystkych w bosznyczy oczy byly glądayaczy nan (omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum Luc 4, 20) *ib.*; Nie bądźcie jako licemiernicy, ktorzy miłują sie modlić w ich bożnicach a na ulicach stojąc (non eritis sicut hipocritae, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare Mat 6, 5) *Rozm* 272; ~ Pogaństwo eipskie... wielmi sie smęcili przez Jesucrista miłego; wiele ludu eipskiego obrazy ich (fecerunt), dziewica nosząc dzieciątko, i stawili ich w ich bożnicach (et eas in oraculis suis posuerunt) i czynili im wieliką cześć... a tak wiele ludu eipskiego onych obrazow ⟨w⟩ swych bożnicach mieli *Rozm* 119; ~ Centurio albo książę uczynił obraz s kamienia... na podobność Jesucristusa i postawił ji w swej kaplicy albo swej bożnicy (in eius hanc imaginem hortulo locavit) *Rozm* 224; ~ Revocauit donacionem et testamentum pro sinagoga et criłosch al. na bozniczą 1452 *Przem* II nr 1090; Iohannes... Iacobo cessit baythko seu pop cum boznycza et duodecim cmethones 1489 *AGZ* XIX 78.

Bracia *cf.* **Brat**

Bracianek '*brat stryjeczny, filius patrui*': Cognati braczanky id est dwu brathv dzeczy 1475 *Wisl* nr 301.

Bracic *cf.* **Braciec**

Bracica (*?*) '*bracia, fratres*': A spocoynicz są, gisch, mayącz pocoy w swich syerczach od grzechu, potem myedzi braczicą czinyą a gednayą... Spocoyny sluną, gisch napyrwey w... swem syerczu, daley myedzi braczicą rostarszoną czinyą pocoy XV *med. R* XXII 242.

Bracić się *cf.* **Zbracić się**

Braciec '*brat, frater*': Nye zabyay braczcza svądv (*pro* svadą) *Dek* III 8; Tham nauka nąm yesth wydal, by braczczyv kasdj odpusczal XV *ex. R* XIX 88; Braczyczow (*leg.* braćcow) zydowszkych Machabeorum *ca* 1492 *Zab* 148. ~ *Cf.* **Bracieniec.**

Bracien *cf.* **Bratni**

Bracieniec, Braciniec *formy*: *n. du.* bracieńca *Gn* 182a. b. 183a; bracińca *Rozm* 401; ~ *d. du.* bracieńcoma *Gn* 182b; ~ *ac. du.* bracieńca *Rozm* 213; ~ *n. pl.* bracieńcy *Rozm* 116; ~ *g. pl.* bracieńcow XV *med. SKJ* I 4; bracińcow *Rozm* 413.

Znaczenie: '*brat, frater*': Bylastha dwa bracencza barso bogatha *Gn* 182a; Onima dwema braczenczoma tho bil pouedzal *Gn* 182b; Tedy vøcz ona dwa braczencza szøcz ony bily na [sz]swe oblycze pred svøthim Ganem padly *Gn* 182b; Tedy vøcz ona dwa braczencza szøcz ony na ftorky ku [s]svøthemu Ganu bily pry-

staly *Gn* 183a; Xęgi braczyenczow Liber Machabeorum XV *med. SKJ* I 4; A takoż trze bracieńcy posłani w żydowskie krolewstwo (et sic remissi sunt in Judaeam tres fratres) *Rozm* 116; Idąc... Jesus (*sc.* ujrzał) drugie dwa bracieńca (vidit alios duos fratres Mat 4,21): Jakuba... i Jana, brata jego *Rozm* 213; Tedy dwa bracińca... nauczyli są swą matkę, aby prosiła daru *Rozm* 401; U nas było siedm bracińcow (fratres Mat 22,25) *Rozm* 413. ~ *Cf.* **Braciec.**

Bracień *cf.* **Bratni**

Bracki, Bracski *formy*: *n. sg. m.* bracki 1480 *ZapRpGrój* 3, 351; ~ *g. sg. m.* bracskiego 1405 *KsMaz* I nr 493; *f.* brackiej XV *med. SKJ* I 97; ~ *ac. sg. m.* bracski 1425 *KsMaz* II nr 1730; *f.* bracską *ca* 1420 *R* XXIV 79; ~ *l. sg. neutr.* (o) bracskiem *Sul* 16; ~ *g. pl. m.* bracskich 1435 *KsMaz* III nr 1324; *f.* brackich *Dek* III 16; ~ *ac. pl. m.* bracskie 1484 *Reg* 723; ~ *l. pl. f.* (w) brackich *Dek* III 4. 5. 8. 24.

Znaczenia: **1.** '*należący do brata, fratris*': **a.** '*krewnego*': O ctori liszth braczszky zalował Olexi na Daczboga, tego mu on ne rœczil 1425 *KsMaz* II nr 1730; Iakom ya nye wynowath Sczepanowy braczskich pyenądzi 1435 *KsMaz* III nr 1324; O braczszkeem zabyczyw. Bratha zabyyąncz alybo blyszszego (fratricidium committens) *Sul* 16; ~ **b.** '*bliźniego*': W brathczkych rzeczhach nye korzyszcy *Dek* III 4. 5. 8. 24; Braczkych rzeczi nie korzyszczy *Dek* III 16; ~ **c.** '*zakonnego*': Mynystrovye... vyny y nyedostathki braczszkye (fratrum... culpas)... mayą navyedzaczovy... povyedaczy 1484 *Reg* 723.

2. '*należący do bractwa, ad sodalitium pertinens*': Pecunias eclesialium fraternalny al. braczky 1480 *ZapRpGrój* 3, 351.

3. '*braterski, fraternus*': Szluthowane a miloszcz braczszką ymagącz medzi szobą compacientes, fraternitatis amatores (I Petr 3, 8) *ca* 1420 *R* XXIV 79; Bracztwa albo... myloszczy braczkyey mylosnycy (*R* XXV 166: *braskye yednoszczy *brastwa mylosnyczy) fraternitatis amatores (I Petr 3, 8) XV *med. SKJ* I 97.

4. *dubium*: bracki miód '*uczta bracka*': Yacom ya Reczibora ne wipanczal sz braczsz⟨k⟩ego *modu gwaltem sz mego domu 1405 *KsMaz* I nr 493.

Bracski *cf.* **Bracki**

Bracstwo *cf.* **Bractwo**

Bractwo, Bracstwo *formy*: *n. sg.* brac(s)two *Sul* 82, (1446) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 814; ~ *g. sg.* brac(s)twa XV *med. SKJ* I 97, 1484 *Reg* 707. 716; ~ *ac. sg.* brac(s)two 1484 *Reg* 706. 708, XV *ex. SKJ* III 67, *ca* 1500 *SlOcc* XII 159; ~ *i. sg.* bractwem 1484 *Reg* 706; ~ *l. sg.* (w) bractwie *OrtKal* 177, 1484 *Reg* 723; ~ *d. pl.* brac(s)twam *Sul* 82; ~ *ac. pl.* brac(s)twa *Sul* 82; ~ *l. pl.* (o) brac(s)twach *Sul* 82.

Znaczenia: **1.** '*stowarzyszenie, consociatio, fraternitas*': **a.** '*cech*': O braczsthwach w lokczach y my⟨a⟩rach... Kv przekazenyv drogy braczsthwam (ad praecludendam viam fraternitatibus), gesz rzemyąszlnyczy myasth dzirzą, vstawyamy... A paknyąły przeczivko themv naszemv vstawyenyv daley czynycz braczsthwa... myedzy rzemyąslnyky... wyszvkano (fraternitates... reperientur), tedy czy rzemyąslnyczy, myedzy kthorimy by thake bylo braczstwo nalezono (fraternitas reperta fuerit), vyną... ma... zaplaczycz *Sul* 82; Moszely wyleganyecz... bycz w kthorem rzemyeszle albo w bracztwye yako malzenszcy ludzye? *OrtKal* 177; ~ **b.** '*zakon*': Gdyby yuz ktokoli chczyał w then zakon wsthąpiczi a tho braczthwo przyączi (fraternitatem huiusmodi... intrare), thedy mynisthrovye... nad braczthvem thym ku przymovanyv w zakon spossobyeny mayą onego wsthąpvyączego... polozenye... vypytaczi..., povyedayącz yemu thrudnoszczy... thego tho braczthwa (fraternitatis onera) 1484 *Reg* 706—7; Vstavyamy ..., aby zadny po svem wstąpyenyv w tho braczthwo (post ipsius fraternitatis ingressum) nye smyal... ku svyathu sye ⟨wracaczi⟩ *ib.* 708; Thedy ministrovye albo prelaczy thego braczthva mayą sye o tho vczyecz do bysskupow *ib.* 716; Ma tha⟨ky tho⟩ vygnany... obv⟨yeszczan?⟩ bycz y vymyenyan w them tho braczsthvye *ib.* 723; ~ **c.** '*bractwo kościelne*': Episcopus... approbat fraternitatem sub titulo fossoriae fraternitatis al. copaczkye bracztwo in ecclesia... in Jlkusch (1446) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 814; K nyemu braczstwo sbiraya, a przyacele sya o gymyenye targaya XV *ex. SKJ* III 67.

2. '*bratanie się, braterstwo, fraternitas*': Bracztwa albo... myloszczy braczkyey mylosnycy (*R* XXV 166: *brastwa mylosnyczy) fraternitatis amatores (I Petr 3, 8) XV *med. SKJ* I 97; Gnyew s thich grzechow iesteczy czwarthy, a zazdroscz braczthwo dzierzy s czarthy *ca* 1500 *SlOcc* XII 159.

Bracz '*zabierający coś siłą* (*może* '*poborca*'), *exactor*': Bracze a. gwalthowniczi (*war. lub.*: dracze a. gwaltowniczy) exactores (populum meum exactores sui spoliaverunt Is 3, 12) 1471 *MPKJ* V 88.

Braczarz *cf.* **Brakarz**

! Braczel '*?*': Dux Boleslaus Mazouie emit hereditatem... a filio Nicolaj pro duodecim

*mercis argenti et equo, veste, tunicaque per medium de *braczel, *pelles asperioline sub veste, et barwa castorina 1475 *KodMazK* I nr 398.

Brać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* biorę *OrtMac* 26, *Rozm* 582; bierzę 1394 *Leksz* II nr 1638, 1405 *HubeZb* 112, 1436 *ZapWarsz* nr 676, 1448 *ZapRpCzers* 1b 172, *Aleksy* w. 66, *OrtBr* VII 557, *OrtKał* 301, 1464 *ZapMaz* 50, *De morte* w. 283, *ca* 1500 *Czrs* s. LXVI; ~ *2. sg.* bierzesz 1451 *MacDod* 105, *BZ* Judith 10, 11, *Rozm* 599; ~ *3. sg.* bierze 1397 *Leksz* II nr 2030, 1400 *Piek* VI 13, *Fl* i *Pul* 75, 12, 1417 *Czrs* 178, XV *in. R* XXIV 63. 73, *Sul* 17, XV *med. R* XXV 155, 1453 *LubPodk* 77, *BZ* Ex 38, 3. Deut 27, 25, *etc. etc.*; ~ *1. pl.* bierzem 1404 *Piek* VI 199, 1429—37 *BiblWarsz* 1861 III 25; bierzemy 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20, 1449 *TymProc* 295, 1450 *RTH* III nr 293, *OrtBr* VI 356, 1470 *TymSąd* 137; ~ *2. pl.* bierzecie *Fl* 81, 2, *BZ* Neh 5, 7; ~ *3. pl.* biorą *Fl* i *Pul* 79, 13, *Rozm* 205. 821; bierzą *ca* 1413 *JA* XIV 503, *Sul* 42. 46. 50. 55, *ca* 1455 *Dobr* 324, *BZ* IV Reg 22, 7. Judith 7, 9; ~ *imper. 2. sg.* bierzy *Dek* I 1—5. II 1.2. III 6.7.13.18.21.23.25.30.31. IV. V 1—4. VII 1, *BZ* Tob 9, 3; bierz *Gn* ap. 3b, *Dek* I 6—8. II 3. III 2—5.8.10.11.14—17.22.27.29. V 4. VI. VII 4.5, *BZ* Gen 27, 43. Ex 10, 28. Lev 25, 36, *De morte* w. 220, XV *p. post. Kałuż* 286; ~ *1. pl.* bierzmy 1471 *MPKJ* V 95; ~ *2. pl.* bierzycie 1424 *Msza* III s. 56; bierzcie *Gn* 175a, *MW* 62b, XV *p. post. Msza* VII s. 56, *sim.* VI, XV *p. post. Msza* VII s. 58, *Rozm* 595; biercie *BZ* Jud 21, 21; ~ *part. praes. act. adv.* bierzę 1418 *TPaw* VII nr 129; bierząc *Spow* 3, *Sul* 18, *BZ* I Reg 27, 9. Neh 5, 11, *De morte* w. 338.339, *EwZam* 303; ~ *adi. n. sg. f.* bierząca 1475 *R* XXV 130; *g. sg. m.* bierzącego XV *med. R* XXV 152; *ac. sg. m.* bierzącego 1474 *Zab* 540; *g. pl.* bierzących *Sul* 48; *d. pl.* bierzącym 1456 *Msza* VI s. 263; ~ *inf.* brać 1396 *Leksz* II nr 1895, 1397 *Leksz* I nr 2556, 1426 *ZapWarsz* nr 152, 1427 *ZapWarsz* nr 275, *Sul* 44. 100.112, *Aleksy* w. 169, *BZ* I Reg 21, 12, *etc. etc.*; ~ *fut. 2. pl.* brać będziecie *BZ* Ex 16, 16; ~ *3. pl.* brać będą *BZ* Num 1, 51; będą brać *Sul* 112, *BZ* Neh 10, 37, *Rozm* 414; ~ *praet. 1. sg. m.* jeśm brał *Fl* i *Pul* 68, 6; -m brał 1400 *KsMaz* I nr 12, 1402 *KsMaz* I nr 170, 1406 *KsMaz* I nr 723, 1408 *HubeZb* 123, 1427 *ZapWarsz* nr 273.2699, 1434 *ZapWarsz* nr 458, 1440 *Czrs* s. LXXXII, 1441 *ZapWarsz* nr 700, 1452 *ZapWarsz* nr 966, 1472 *ZapWarsz* nr 2966; ja brał 1489 *Czrs* s. LXXXVII, *ca* 1500 *Czrs* s. LXVI; *f.* -m brała 1448 *ZapWarsz* nr 820; ~ *2. sg. m.* brał jeś *Fl* 54, 15; *neutr.* -ś brało XV *p. post. R* XIX 97; ~ *3. sg. m.* brał jest *Fl* 14,6; jest brał 1394 *HubeZb* 68; brał 1399 *StPPP* VIII nr 8448, 1402 *JA* VI 207, 1403 *HubeZb* 104, 1411 *HubeZb* 56.90, 1419 *AKPr* VIIIa 44, 1425 *Przyb* 19, 1436 *ZapWarsz* nr 474, 1438 *ZapWarsz* nr 853, 1444 *SKJ* III 333, *Aleksy* w. 85.135. 152, *BZ* I Reg 19, 22, 1471 *StPPP* II nr 4038, *etc. etc.*; *f.* brała 1428 *ZapWarsz* nr 2902, 1437 *ZapWarsz* nr 695, *BZ* Judith 10, 5, *SkargaWroc* w. 37; *neutr.* brało XV *in. R* XXIV 71; ~ *3. du. m.* brałasta *BZ* Num 22, 39; *f.* bralesta *BZ* Ruth 1, 19; ~ *3. pl. m.* brali są *BZ* Num 2, 34; brali XV *p. pr. SKJ* I 301, *BZ* Jos 8, 20. IV Reg 12, 15. II Esdr 9, 3. Judith 6, 8. I Mach 2, 32, *OrtBr* VI 356, *Dział* 32, 1471 *MPKJ* V 104, *Rozm* 485; ~ *condit. 3. sg. m.* -by brał 1392 *HubeZb* 66, 1399 *Leksz* II nr 2438, 1407 *Piek* VI 323; ~ *1. pl. m.* bychmy brali *Rozm* 752; ~ *2. pl. m.* bralibyście XV *med. SKJ* I 72; ~ *3. pl. m.* -by brali 1395 *Leksz* II nr 1773, *Sul* 68, *OrtMac* 73, *Rozm* 595; *f.* by brały *ca* 1500 *JA* IV 92; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* brano 1407—15 *BiblWarsz* 1861 III 23, *Sul* 29; *n. pl. m.* brani *OrtMac* 44; ~ *inf. pass.* być brano *Sul* 112.

Znaczenia: **1.** '*brać, capere*': **a.** '*brać, ujmować, accipere, sumere, haurire, petere*': Szdzyalal... wødi y male wødzycze, w czem szyø ogyen byerze (uncinos et ignium receptacula) *BZ* Ex 38, 3; A kiedym uźrała, iże już biorą miotłę, ja ku pirwemu razu jako sercem urażonem odwiedziona jestem od rozumow,... a po małej chwili ocuciwszy sie uźrałam ciało jego wszytko zedrane *Rozm* 821; ~ Iensze po spolu se mnø slotke bral ies karme (dulces capiebas cibos, *Pul*: byral) *Fl* 54, 15; Byerzyczye albo przymicze, a gedzcze albo uszywaycze ss tego wszistczy (accipite et manducate ex hoc omnes) 1424 *Msza* III s. 56; Bacz tho barszo swyathe slaczyenye y poswaczenye czala y krwye pana nasz⟨e⟩go J. Chr. wszem byerzaczim (*gl.*: przymuyaczim) (*sc.* na) sbavyenye dusze y czala y zyvothu vyecznemu odtrzymanyv srządzenye dostoyne stan sze (haec commixtio... fiat accipientibus nobis in vitam aeternam preparatio) 1456 *Msza* VI s. 263; Byerzmy sumamus (venite, sumamus vinum et impleamur ebrietate Is 56, 12) 1471 *MPKJ* V 95; Byerzczye y gedzczye s thego wszythczy (accipite et manducate ex hoc omnes) XV *p. post. Msza* VII s. 56, *sim.* VI; Byerzcye y pyyczye ⟨ss tego⟩ wszythczy (accipite et bibite ex eo omnes) XV *p. post. Msza* VII s. 58; Aby nye szamy czeluszczy po-

karmy braly (nec solae vobis fauces sumant cibum) *ca* 1500 *JA* IV 92; ~ Dokød sødzicze lichotø y oblicze grzesznich byerzecze (facies peccatorum sumitis, *Pul*: przymuyecze) *Fl* 81, 2; ~ '*zbierać*': Winniczø z Egipta przenosł ies... i czemu, bosze, zkazyl ies sczanø iey, y byorø iø wszistczi (vindemiant eam omnes) *Fl* 79, 13, *sim. Pul*; Kedy byerzø grona *ca* 1413 *JA* XIV 503; Mnye... *pasdzernycz dzeya, w mye iagodi vinne byerza *ca* 1455 *Dobr* 324; Oral albo ssekl, albo syano bral... na swem 1425 *Przyb* 19; ~ '*podbierać*': Stanislaw czso bral pczoly, to bral na prawem swem, yako na przywileyu ma 1411 *HubeZb* 90; Czo Pyotr bral p[o]czoli, tho bral mogye, ale nye Stanyslawovy 1438 *ZapWarsz* nr 853; Maria myod byerze (*var.* laszbi) 1471 *CyzKłob* 444; ~ '*czerpać*': O chtorø wodø zalowal na mø lasek, tøm (*leg.* tę-m) ya bral s yego wolø, eze mi otpusczil s gego studney 1402 *KsMaz* I nr 170; O ktorą wodą Przemysl na mya zalowal, tam ya bral s gego wolya 1441 *ZapWarsz* nr 700; Polosz stroszø v studnyc, acz z nych nye byerzø wodi (ut non hauriant aquam) *BZ* Judith 7, 9.

b. w *stałych połączeniach*: brać imię '*wymawiać imię, używać*': Czczy boga..., nye byerzy nadaremno gymyena gyego (non usurpabis nomen domini dei tui frustra, *Dek* III 1: ne mey, III 26: nye spomynay, III 28: nye wsiway, VII 2.3: nye weszmyesz) *Dek* I 1—5. II 1.2. III 6.7.13.18.21.23.25.30.31. IV. V 1—3. VII 1; Nye myey boga gyenego any berz na darmo gymena iego *Dek* I 6—8. II 3. III 2—5.8.10. 11.14—17.22.27.29. V 4. VI. VII 4.5; Any vy tesze bosze ymø f... vstha darmo ne berszcze *Gn* 175a; Nye byerz nadaremno gymyenyą bozego *Gn* ap. 3b; ~ brać ślub '*nubere*': Micolayow oczecz bral szlub sz yego maczerzø y on sø oth nich vrodzil 1402 *JA* VI 207; Contr⟨axit⟩ matrimonium al. bral slub 1471 *StPPP* II nr 4038; We wstaniu s martwych ani sie będą pojmować, ani ślubu brać (neque nubentur Mat 22, 30), ale będą jako anieli boży na niebie *Rozm* 414; Bo jako było w ony dni przed potopem, iż są jedli i pili i pojmowali sie, brali ślub (nubentes et nuptui tradentes)..., także będzie przyście syna człowieczego *Rozm* 485; ~ brać prawo, ortel: Karsow ma to prawo, ktore Prawcowicze, a s Prawcowicz po nemeczscu brano 1407—15 *BiblWarsz* 1861 III 23; Mayąły okolyczną myasta... layano albo nye layano ortel s przyszwolenym gych dzedzynnego pana..., az on gym odpusczy, az maya v nasz ortel bracz albo ysz mogą po ortel do nasz chodzycz, czyly czo gest prawo v wasz? *OrtKał* 295; ~ brać moc '*umacniać się*': Mocz bralo confortabatur (puer... crescebat et confortabatur Luc 2, 40) XV *in. R* XXIV 71; ~ brać wstecz '*apelować*': Byerząncz wstecz (recipientes wstecz) do sandzey, gdi pamyąntha, wisznacz ymaa *Sul* 18; O wyrzeknyenyv wąthpyącz do szą̨dzego byerzą wstecz (recipitur wstecz) *Sul* 55; ~ brać przyczynę: Gest gych wy⟨e⟩le, gysz... pokarm... straviwszy, byerzą szobye prz⟨i⟩ciną procz wlosthnych stron myaszkanya (assumunt sibi extra propria occasionem divagandi), a thako szą powlaczayącz czvdzego drapycz szą nye boyą *Sul* 42; ~ brać bydlenie '*brać mieszkanie*': Vstawyami..., ze gdi ktori kmyecz... nye wczinyf prawa w zyemy naschey vstawyonego... panu swemu, ot kthorego wischedl, w drugego zyemyanyna vyes bidlenya w ney bracz yestbi syąn przemyenyl albo przenosl (quod cum quis kmetho... non exhibito iure... domino suo, a quo recessit in alterius terrigenae villam, incolatum in eadem accepturus, se transtulerit)..., ten isti slyachczicz..., do ktorego rzeczoni kmyecz vczyekl..., ku płaczenyu prawa... pyrw[i]schemu panu przerzeczonego kmyecza ma przypandzicz *Sul* 100; ~ brać szkodę '*ponosić szkodę*': Z roskoszy celesthnych *sczodą vyelka byerze człowyek his enim epulis tota damnificatur hominis substantia XV *med. R* XXV 155; ~ brać cierpienie '*cierpieć*': Nye przeczyw twey woly berzesz czyrpyenye 1451 *MacDod* 105; A wszakoż nie przeciw twej woli bierzesz cirpienie, ale dobrowolnie chcesz człowieka odkupić *Rozm* 599; ~ brać radę '*radzić się*': Od dobrich radą braly exta consuluerunt (interrogavit idola, exta consuluit Ezech 21, 21) 1471 *MPKJ* V 104; ~ brać przykład '*naśladować*': W ney sye sthadlo koszdy (*pro* koszde) ma kochacz, z ney cznot przyklady bracz *MW* 62a; Jusz wy, wszythky szwyeczkye panny, byersczye przyklad szwyathey Anny *MW* 62b; ~ brać wolę '*skłaniać się*': O dvszyce,... *thanes se zlemv dvchv *przedela, gdysz kv grzechv vola zła brala (*SkargaPłoc* w. 56: yszesz szya w grzeschech kochala) *SkargaWroc* w. 37; ~ brać przysięgi '*odbierać przysięgę*': Kyedy komv szkazą przyszaga... ⟨a ten, czo by myal nosycz przyszagą, nye bylby⟩... a powod by byl, chczącz przyszagy bracz od sampyerza, yako s prawa skazano, tedy sampyerz straczyl szwa rzecz *OrtKał* 213; ~ *z wyrażeniem przyimkowym:* brać na się (zbroję) '*ubierać się*': Ma dacz zbroyą schowacz... y nie ma yey na sią bracz (neque illa reassumat) 1498 *MacPraw* VI 273; ~ brać na pomoc, na myśl, na rozum: Prossza svego stvorzyczyela

byerzvcz szobye na pomocz pannv Mariv, mathvchna yego, aby raczyl veyrzecz oczyma svego mylosyerdzya na mya *Spow* 3; Tø rzecz pocznye (*sc.* Dawid) bracz na miszl w swem syerczu (posuit... in corde) *BZ* I Reg 21, 12; Chczeszly yescze, wszyavya tobye, gethno byerz na roszvm szobye *De morte* w. 220; ~ brać na *kogoś* '*przekazywać na kogoś*': Oczecz twoy ne prza sya o ty dzedzine any byerzą na szachoczcza podlug prawa zemskego, dal na sya roku stacz 1418 *TPaw* VII nr 129; Quia non debuisti se dare cittare, neque ad actorem recipere al. a n[y]a gyszcza bracz pro eadem fideiussoria 1485 *AGZ* XIX 242; ~ brać na *coś lub* ku *czemuś* (*w formule przysięgi*): '*przerzucać odpowiedzialność*': To *berze na mą dusche y na mą prawdi, iakom ne recepi... duas rotas 1394 *Leksz* II nr 1638; Berzem na swø dusszø 1404 *Piek* VI 199; ~ Byerzø to kv mey duszy y ku mey prawdze, yako tamo dzeszancz grziwen, czso przidze na Stachnicowø czanscz y na Stachnynø 1405 *HubeZb* 112; Ja tho byerzą ku mey duszy y ku czczy 1436 *ZapWarsz* nr 676; Byerzem to k naschey stare przischadze 1429—37 *BiblWarsz* 1861 III 25; Ja tho byerza cu memu *szomnyenyv 1448 *ZapRpCzers* 1 b 172; Byerzemi tho ku naszey duszy y ku starey przysządze 1449 *BiblWarsz* 1861 III 20; Mi tho byerzyemi ku duschi i ku starey przisząndze 1449 *TymProc* 295; My vyemy y k szwey dvszy byerzemy 1450 *RTH* III nr 293; Tho my byerzemi kv stharey przisząże 1470 *TymSąd* 137; ~ brać prze bog '*żebrać*': Czo nye byerzą prze bog albo nyc zebrzą *OrtBr* VII 557; ~ brać w dziedzictwo, w obronę '*dziedziczyć*': Yako zenyno gydacze gymyenye czlowyek byerze albo moze bracz w szwa obrona ('dzierżenie'), szlowye thako aszby tho gymyenye... gemv przyszlo *OrtMac* 87; Xpus w dzedzyczтwo byerze wszystek lyud od boga oycza Dauidowo *Pul* 2 arg.; ~ brać w prawo '*przenieść pod (inną) jurysdykcję*': A mozely on thesz szwe gydacze gymyenye w gyne prawo wwyescz y bracz? *OrtMac* 28; Mozeszly tesz on szwe gydacze gymyenye w gyne prawo bracz y wywyescz? *OrtVrtel* 119; ~ brać w się '*mieścić*': Gracia... magis ac magis capax byerzącza eterne beatitudinis 1475 *R* XXV 130; A byly thamo kamyenne sądy szescz, poloszone podlvg oczyszczyenya szydowszkyego, byerzacz w szyą pewne myary dwye abo trzy (capientes singulae metretas binas vel ternas Jo 2, 6) *EwZam* 303; ~ brać z jętwa '*uwalniać z niewoli*': Wythay, wyerne boze czyalo, ysze szya nam vydzyecz dalo tak, yakosz na krzyzu pvyalo (*pro* pnyalo), yegdysz then szwyath sz yaczthwa bralo XV *p. post.* *R* XIX 97; brać z świata '*pozbawiać życia*': Dawnocz pan bog zle ludzy karze... Kthore naydze wanthley (*leg.* w wątłej) wyerze, thycz przed czaszem szwyatha (*leg.* z świata) byerze XV *ex.* *MacDod* 138; ~ '*wnosić, przypuszczać*': Bracz v. przypuszczacz admittere XV *ex.* *PF* V 19; Ci mowią, iże Kristus... kazanie nagoręcsze przed uczynienim cuda uczynił, to jest wina z wody, a to s tego biorą, gdyż to cztą, iże Kristus był wezwan na swaćbę (dicunt... sermonem in monte factum ante vini miraculum, quia legunt dominum et discipulos eius invitatos ad nuptias) *Rozm* 205.

2. (*o pieniądzach, daninach, czynszach, jałmużnie itp.*) '*pobierać, otrzymywać, dostawać*': Orandowal *iszm do gich domv, by penødze brali, a ony gich ne chczeli wzøcz 1395 *Leksz* II nr 1773; Kedi mu chczano zaplaczene dacz, an necha bracz 1396 *Leksz* II nr 1895; Obsilal Michala..., aby bral swe penøde 1399 *Leksz* II nr 2438; Swanthoslaw slal do Ianusza, by swe penandze bral 1407 *Piek* VI 323; ~ Ienszе dobra swego ne dal iest na lichfø y darow na przezwinnich ne bral iest (munera super innocentem non accepit, *Pul*: nye bral) *Fl* 14, 6; Ex parte qui dedit stroni (*leg.* z strony) tego, gen dal..., ex parte hominis suscipientis dar byerzaczego XV *med.* *R* XXV 152; Hortamur vos, ne in vacuum graciam dei recipiatis darow lepak bralybyscz⟨e⟩ (II Cor 6, 1) XV *med.* *SKJ* I 72; Przekløti, ktosz byerze dari (qui accipit munera), aby zabyl dvszø nyevinnye *BZ* Deut 27, 25; Nye byerz darow (nec accipies munera Ex 23, 8), bo oszlepyaya oczy mandrych y przewraczayą szlowa sprawyedlywych XV *p. post.* *Kałużn* 286; ~ Iaco Bogusław ne bral po mey sestrze Swachne nygeney puszcini 1419 *AKPr* VIII a 44; Iaco mnye Paszek trzi kopi za ramkogemstwo Chrczonowo zaplacil, a gine dlugi nan pisane na swe potrzebi bral 1436 *ZapWarsz* nr 474; Kedi kthorą wyesz cząądzayąą, gdze szescz wolow bylo wzząącz, trzidzeszczy alybo czthirdzeszczi [b]brano (recipiebantur) *Sul* 29; Gdi vmrze macz, wszego ymyenya dzeczy oczcza gych byerzą polowyczą (tollunt mediatem) *Sul* 46; A racz my szwą gyelmoszna dacz, bych mogl thy odrobyny bracz, czo bądą sz thwego stola padacz *Aleksy* w. 169; Gomor myarø na kaszde poglowye podlya czysla duszy waszich... tak bracz bødzeczye (sic tollletis) *BZ* Ex 16, 16; Nye myewaly ny geney lyczbi cy lyvdze, gysz ge (*sc.* pieniądze) braly (qui accipiebant pecuniam), abi ge rozdawaly rze-

myøszl⟨ni⟩kom *BZ* IV Reg 12, 15; Nye dawaycye gym w lyczbø srzebra, gesz byerzą (quod accipiunt), ale acz w swey moci maiø a w wyerze *ib.* 22, 7; Czo yesth za prawo na thego, czo lychwa byerze? *OrtMac* 39; Mozely woyth bracz szwe vyny ('grzywny') o thakye albo o gynnerzeczy besz szkazanya? *OrtMac* 63; A maly tesz pyszarz to wszythko szam bracz, czo zaroby od łystow, czyly nye *OrtMac* 122; Szandza... przewradzal (*leg.* przewracał) szady (*leg.* sądy) vyerne byerzuncz vyny ('grzywny') nyevmyernye *De morte* w. 338; Nye byerze czla nyeobiczaynego any dzyela... rosterku myedzi syemya ruska y mazovyeska 1483 *SprTNW* VIII 2, 39; Yako ya nye bral any byerzą czla any mostowego na braneczkem moscze *ca* 1500 *Czrs* s. LXVI; Ten istny rycerz... rzekł: Krolu miłościwy, kiedyś mię był posłał do Jerusalem..., bychmy dani brali w mieściech, tedym widział... Jesusa *Rozm* 752; ~ Tho raczcze magą na nyem bracz (*OrtMac* 50: wszyacz) nye patrzacz gynego prawa *OrtBr* VI 355.

Z wyrażeniami przyimkowymi: *od kogoś, czegoś*: Ot ludzy... xanzą nth mazowesskich..., ot ktorichkoly rzeczi kupy..., targowego braacz nye mayąn, myanso a ribi telko viyąwschi, ot ktorich, to yest myąnsza a rib, podlug starego obiczaya targowe ma bicz brano (tolli debent) i dzwygano *Sul* 112; Myanso a ribi telko viyąwschi, ot ktorich takyesch rownye targowe bandąn braacz (recipient) *ib.*; Bral od nych gyelmvszny gych *Aleksy* w. 135; Nye byerz (ne accipias) lify od nyego any czso wyøczey, niszlis gemv dal *BZ* Lev 25, 36; A laialem slyachcyczom y vodzom, a rzeklem gym: Zaly lyfi byerzecye (usurasne... exigitis) kazdi z vas ot svey bracy? *BZ* Neh 5, 7; Nawroczcyesz gym dzisz gich dzedzini y vynnyce gich..., nye byerzøcz y se ssta czøstky pyenyødzi, zbosza, vyna y oleia, iøszescye bily obikly ot nych bracz, dacye za nye (reddite eis... agros suos...: quin potius et centesimam pecuniae..., quam exigere soletis ab eis, date pro illis) *BZ* Neh 5, 11; Piszarz nasz byerze od kasdego szepszelynka geden grossz *OrtBr* VI 383; Mozely yemu thego myastho bronycz w they myerze, yszby od nyego nyzadnego szoszu nye braly *OrtMac* 73; Ya nye gradna (*leg.* kradnę) sarn xazathom... any oth slodzey, czso sarni cradna, przemithu byerza 1464 *ZapMaz* 50; Szandza... przewradzal (*leg.* przewracał) szady (*leg.* sądy) vyerne,... byerzacz oth szloszthnykow dary *De morte* w. 339; Dziedzicz onego yazv nye ma wiączei bracz od plinączego iedno pol grziwni (non plus dabit haeredi fluitans)..., choczbi thesz on, kthori plinye,... wielye *thraffth... myal .1498 *MacPraw* VI 274; Avgustus... szwyath wszysthek popysacz kasal, a czynsz oth kasdey glovy bral *ca* 1500 *De nativ* w. 4; ~ *u kogoś*: Iaco v mne Iacup nosza za polczwarta grosza ne cupil anim ia v nego penødzi bral 1406 *KsMaz* I nr 723; Tako my bog pomoszy, isze to, czsom bral v Kosnika, tom sprawne bral 1408 *HubeZb* 123; ~ *z kogoś, czegoś*: Jacub ma Wyczøskowo f sz[y]astawe, a berze sz nego plat 1397 *Leksz* II nr 2030; Bar wycupil membranø ot Bolika, an mimo to berze s nego przi prawne penandze 1400 *Piek* VI 13; Testamur, ize Jurka... ne bral czinsu se mlina 1444 *SKJ* III 333; Navczeny dzesyøtki bødø bracz (Levitae decimas accipient) ze wszech myast naszey roboti *BZ* Neh 10, 37; Jako ya nye poszyathl pol Usczyencza, pol Volyey Usczyenskyey uzythkow y czynszow bral s lang 1489 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *za coś*: Marczin nye mal vmowy s Passzkem, aby myal zitho bracz za oborzne, ale penandze 1426 *ZapWarsz* nr 152; Jako ya thakan ymał vmowan s Falkem: kedy bych yemu szytho spasl albo lankan, tedi myal bracz othe mye szytho za szitho a trawan za trawan 1427 *ZapWarsz* nr 275; Vstawyamy tesz, aby Zydzy w naszych myeszczech nye wyączey przes tydzen za lyphą braly (non plus de usura recipiant), nyszly po genemv groszv oth kasdey grzywny *Sul* 68; Czo wasz pyszarz byerze podlug dawnego obyczaya za szwą robothą albo za szluszbą, tho wszyszthko yest yego, poko on za tho roby *OrtMac* 123.

3. '*zabierać, zajmować, grabić, rapere, auferre, occupare, furari, pignerari*': Berze rapit XV *in. R* XXIV 73; ~ Iaco o tho, czso zalowal Wyssoczin kmecz na Dzerska, bi bral o gego rzecz iego rankoymø, o to gy pothwarza 1392 *HubeZb* 66; Mostropeni (*pro* postrobeni, confortati) sø, gisz gonyly *so mne neprzyacele mogi po crziwdze; iegosz iesm ne bral, to iesm zaplaczal (quae non rapui, tunc exsolvebam) *Fl* 68, 6, sim. *Pul*; Groznemu y iemu, iensze byerze duch ksøszøczi (qui aufert spiritum principum), groznemu v wszech crolow zeme *Fl* 75, 12, sim. *Pul*; Nye bers gymyenya* czuczego (furtumque non facies) *Dek* III 2—5. VI; Ne berzi nicz *czuczego przes voley iego *Dek* V 4; ~ Lupu pomagal bracz iako dwe griwne 1397 *Leksz* I nr 2556; ~ Climonth ne byl Clary meczowa głowicza... ani yey penandzi bral 1399 *StPPP* VIII nr 8448; Wanczlaw wszal voli Yanowi na ych dzedzine, an czski ('deski') berze 1417 *Czrs* 178;

Tako my pomoszy bogh..., jakom ya w Ondrzeyowye ogrodze szamowtor nye tlucl grusk any gych bral 1427 *Zap Warsz* nr 273; Jacom ya tego nyczsz ne brala, s czym Margorzatha przyala w dom syna swego 1448 *Zap-Warsz* nr 820; Gdiby... czeladnyczy zytho w noczi kmyecze... pobraly, slvszno... panv thego zytha... otheymowacz ye, konye byerzączych ye (equos recipientium)... volno szobye wszącz *Sul* 48; Tesz za kopą yarzyny... skazalyszmy geną *cziwirtnyą; gdi yą byerzą na wosz (dum recipitur ad currum), tedi gwalth, alye gdy w brzemyonach, slodzeystwo w them bicz wykladamy *Sul* 50; Y zagubyal Dauid wszitkø tø zemyø gych, a nye ostawyal møsza sziuego any szoni, a byerzøc (tollensque) owce, woli, osli y wyelblødi y odzenya y wraczal syø, a przichodzil ku krolyowy Achis *BZ* I Reg 27, 9; Szlachczyczom byerza szypy, tulcze a ostavyam gye w gyeney kosvlcze *De morte* w. 283; Dano wyną jednemu czlowyekowy..., ysz on gym kazal bracz tho szyano *OrtMac* 38; Podlug starego obyczaya bylo, ysz gdy sluszebnyczi kv... zabitemv na polv... byly przywolany,... krwawne odzenye, w ktorem zabyty byl, sobie brali (exspoliabant) *Dział* 32; Byenya dobrze vye, komv moge lysthy bral, nye panv ych Mykolayovy B⟨ienia⟩ wzal, alye sludze memv XV *ex. SlArch* I pril. 20; ~ Nykt przez czygey woley czvdza rzecz ma dracz (*pro* bracz) *Dział* 35; Gdy kto komv byerze gego gymyenye *OrtKal* 191; ~ '*zajmować*': Iaco gest Paszek ne bral Colowske ani vz⟨y⟩tka ma, a to stogø s nim w roczech 1394 *HubeZb* 68; A gdyby kto drwa rąbyl w lesye gynszego pana, ma pozbycz syekyri. Aczlyby ten, kto byerze syekyry (pignora vero praedicta si pignorans),... nye myal gdze chowacz, tedy do blyszszego dworv naszego ma ge dacz *Dział* 56; ~ '*fantować*': Iaco vemi..., eze czso Tomek bral pana Benika o sszina, to s prawa bral, ez sø yemu poddal poth czøzø 1403 *HubeZb* 104; Jaco to swatczimi, jaco Micolay ne szaszwał pana Filippa po spuszczenu burkrapstwa, az *szecz nedzel wisla, o dwadzescza grziwen, czczo gy bral na yego dzedzynye 1411 *HubeZb* 56.

W stałych połączeniach: brać siłą: Iacom ia v Strzechni ne bral bidla ani szita szilø 1400 *KsMaz* I nr 12; Jacom ya nye pral (*pro* bral) mchv s Jacubowa krza samopyanth silø 1427 *ZapWarsz* nr 2699; Jacom ya nye bral ksanzego syana... silø 1434 *ib.* nr 458; Jaco ya to wem: Rochna nye brala Crczonowa szyana szyłą 1437 *ib.* nr 695; ~ brać gwałtem: Jacom ya o thø krziwdø oth Arnoltha wstal, eze mi gego szona gwalthem møkø brala s mego sola 1428 *Zap-Warsz* nr 2902; Jacom ya zitha sz bro⟨d⟩ła gwaltem Pyotrowi ne bral 1440 *Czrs* s. LXXXII; Gwalthownyk yawney droghi tho yest, komv dadzą wyną, ysz gwalthem byerze na wolney drodze *Sul* 17; Jakom ia nye lowil ani bral rib... gwaltem 1452 *ZapWarsz* nr 966; Slvschno... zakazacz, aby gyadącz z woyny do domow swych..., sąly ksyąszata, ryczerze..., sobye nye mayą nyczs gwaltem bracz (vi recipiant) any szadnego gwaltv czynycz, any mayą przypadzacz kogo kv przedanyv *Dział* 65; Jakom ya czasszv sznywa zitha sznącz nye bral przesz voley y wyedzeną (*leg.* wiedzenia) Janowego gwalthem 1472 *ZapWarsz* nr 2966; ~ brać przez dzięki: A my bacząc, yszby nykth nye myal czvdzych rzeczy bracz przes dząky pana gych (attrectare... invito) *Sul* 44; ~ brać nocną rzeczą '*kraść*': Aczby nyektory kmyecz... zbosze czygekole na polyv noczną rzeczą bral abo kradl (de nocte... receperint), tedy aczby gego ten zabyl, czyge bądze zbosze, tedy za to nyczs nye pokvpy *Dział* 39.

4. '*wybierać, eligere*': Ysz pryszyasznyczy maya gynne przyszyasznyky wybyeracz, tho yesth nam dobrze pamyąthno a yesth podlug... prawa..., thedy yeszlysczye wy thakowy brany y *poszthowyeny podlug waszego stharego obyczaya, mozeczye dobrze w lawyczy na szadzye szyedzyecz y prawo wyrzecz *OrtMac* 44; ~ A gest nam tesz k themv podtrzebyen y vzytheczen, wybyeramy go w radą y byerzemy k szobye w szedzaczą radą (*OrtMac* 51: moze bycz wybran... y przyyath k wam) *OrtBr* VI 356.

5. brać się: **a.** '*iść, proficisci, se conferre*': *absolute*: Gdisz bracz syø bødø (cum proficiscendum fuerit), seymø slvgy stanowe stan *BZ* Num 1, 51; Stani rosbili sø po zastøpyech swych a brali sø syø po czeladzy (profecti per familias) *BZ* Num 2, 34; Y bralesta syø spolu (profectaeque sunt), *przisziasta do Bethlema *BZ* Ruth 1, 19; Tedi przikazal Olofernes slugam swim, abi popadnøcz Achiora... daly gy w røce sinom israhelskim. A *wszowszi gy sludzi Olofernoui, braly syø po polyoch (profecti sunt per campestria) *BZ* Judith 6, 8; Y wlozila na swø sluszebnyczø lagwyczø vyna a banyø oleia... y brala syø (profecta est) przed syø *BZ* Judith 10, 5; Byerze schią, gydzie, vadens (sicut avis ad alia transvolans et passer quolibet vadens Prov 26, 2) 1471 *MPKJ* V 69; O miły Jesucriście,... widziałeś... niewiernego Judasza pilnie wojskę namawiając, aby się rychlej brali a rzekąc: Już ci czas, bierzcie się, tej godziny

możem ji najdź *Rozm* 595; ~ *z wyrażeniami przyimkowymi*: *do czegoś* (*miasta lub kraju*): His congregatis berze sø ad Ierusalem XV *in. R* XXIV 63; Wszyathl na morze w koga, bral szą do szemye do *gydney, do myasta Szyrey *Aleksy* w. 152; Y bralasta syø spolv do myasta (perrexerunt ergo simul et venerunt in urbem), ktoresto na poslednich krayoch bilo gego krolewstwa *BZ* Num 22, 39; Zlapaycyesz ge sobye kaszdi genø zonø a *byercye syø s nymy do zemye Benyamynowi (et pergite in terram Beniamin) *BZ* Jud 21, 21; Tedi syø wyelmy roznyewal Saul y bral syø sam do Ramata (abiit etiam ipse in Ramatha) *BZ* I Reg 19, 22; Bilo viwolano... y w Ierusalem, abi wszitci, giz przislzy z iøczstwa, braly syø do Ierusalem *BZ* II Esdr 9, 3; Miły Jesus... gdyż sie dzień znamionował, począł sie brać na tę drogę do Jerusalem *Rozm* 519; ~ *ku komuś* '*do kogoś*': Ach, tocz Ezau, twoy brat, ... chce czyø zabycz. A ti posluchay myø. Byerz syø ku Labanowy (fuge ad Laban), bratu memu, do Aram *BZ* Gen 27, 43; Przimy k sobye dobitczøta a slugi, byerzisz syø ku Gabeeloui (vadas ad Gabelum) do Raies *BZ* Tob 9, 3; A natich⟨myast⟩ syø braly k nym (perrexerunt ad eos) *BZ* I Mach 2, 32; ~ *od kogoś, czegoś*: Jvthrocz sza byerzą od czebye... A gdycz wszythky stoly osządą, thedycz ya ivsch w drodze bandą *Aleksy* w. 66; A yeko zaiwtra wstal, od obyąda szą precz bral *ib.* 85; Byerz szyø ode mnye (recede a me) a waruy *szyo, abi *wyoczey na myø nye patrzil *BZ* Ex 10, 28; Y stalo syø, gdisz szla z gori na dnyv, potkaly syø s nyø stroszowye asyrsci y vstanowyly iø rzekøcz: Odkød syø byerzesz (unde venis) a dokød ydzesz? *BZ* Judith 10, 11; I nie będzie, kto by was bronił, a przeto iże sie od was biorę *Rozm* 582; ~ *z czegoś*: Dixitque ei vir: Recesserunt de loco isto braly sszyą s tego XV *p. pr. SKJ* I 301; ~ '*udawać się do* (*wyższego*) *sądu, odwoływać się, appellare*': Predicta domina accipit se, al. byerze syą ad ipsorum inscripciones terrestres 1453 *LubPodk* 77; Rzekl szwym rzekznykyem (*pro* rzecznykyem): po wthore ten ortel gest nysprawyedlywy..., y bral szye o tho (*OrtMac* 81: wszyal szye) do krolewszkego dwora *OrtBr* VI 365; They vmarley nyewyasty brath rzekl...: Pytham prawa, mamly lepsze prawo k themv gymyenyv, gdysz ona mnye... sz pełnym prawem gey gymyenye wszdala..., pyrwey nyszly gego zona szostala; a... tho szye byerza (*OrtMac* 26: byorą) do reystra przyszyasznyczego, czo s prawa gesth myedzy thymą dwyemą *OrtKal* 301; ~ Czlowyek z woythowszkey wssy z gedna nyewyasta z Opawy ⟨stali⟩ przed nymy szyedzaczą radą o pyenądze a braly szye na gych wysznane: tako to ma bycz gysczono, yako szyedzaczą radą wysznala *OrtBr* VI 356.

b. '*sposobić się, se parare*': Then, czo schą na nauką, na vczienye byerze qui *catetizatur (communicet... is, qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat Gal 6, 6) 1471 *MPKJ* V 129; Mamj wszyczy k themu szą dzysz bracz, biszmy mogli laszką u bogą zyskacz XV *ex. MacDod* 137.

c. '*podawać się za kogoś, se exhibere aliquem*': Naprzeczywko negtoremu Johannem za szaka se berzøczego Plocensis ocloczy 1474 *Zab* 540.

d. '*opierać się, resistere*': Møzowye myeszczi, ktorzisto gonili Iozve, osrzafszy syø y vsrzeli dim w myescze az kv nyebv wzchadzayøczi, nye mogøcz daley ani szam ani tam vczecz, a nawyøczey przeto, gdysz cy, gesto byli iako pobyegly, chczøøcz syø na pvszczø wroczicz, potem obrocziwszy syø przesylnye syø brali (contra persequentes fortissime restitissent) *BZ* Jos 8, 20.

Cf. **Dobrać, Nabrać, Obrać, Odebrać, Pobrać, Przebrać, Przybrać, Rozebrać, Ubrać, Wezbrać, Wybrać, Zabrać, Zebrać, Bierać, Nabierać, Przebierać, Rozbierać, Ubierać, Wybierać, Zabierać, Zbierać**

Brak '*wybór, selectio*': pod brakiem '*dokonawszy wyboru*': Hannus... tenetur prouido Laurencio... sexagenarium al. sachczyg drzewa, hoc debet sibi presentare in Gdansko in prima aqua in prato sub eleccione al. pod brakem 1452 *MonIur* III 223.

Brakarz, Braczarz 1. '*wymieniający pieniądze, argentarius, nummularius*': Electores vlg. bracarze fieri debebunt circa solucionem dictarum peccuniarum 1437 *KsMaz* III nr 2601; Przemyenyaczow, brakarzew pyenyądzy numulariorum (Jesus... eiciebat... vendentes..., et mensas nummulariorum... evertit Mat 21, 12) 1471 *MPKJ* V 119.

2. '*sortujący towar, utilia ab utilibus separans*': Pol zachczika drewa bonorum roborum vlg. wibracouanego sicud braczarze dicunt[ur], quod sint bona robora eadem robora 1428 *MonIur* III 9.

Brakować 1. '*wybierać, eligere*', *tylko part.* brakowany '*wybierany, doborowy, electus, bonus*': Quatuor centa roborum boni valoris brakowanego dicti wanczosz 1425 *KsMaz* II nr 1044; Quinque lastos cinerum electorum al. bracowanego 1427 *KsMaz* II nr 2702; Vnum millenarium roborum, vlg. zachczik... bonorum roborum electorum vlg. bracouane 1436 *MonIur*

III 51; Mathias... tenetur X centa roborum bonorum al. *bracowyenego 1438 *MonIur* III 69; Moneta communis regni, minuta et communis, a falso est discreta al. bracowana 1444 *AKPr* I 156.

2. '*zbierać winne grona, vindemiare*': Vinea vindemiatur brakovana byva XV *med. R* XXIV 372.

Cf. **Wybrakować**

1. (Brama) Brona *formy*: *n. sg.* brona 1255 *MMAe* IX 100, 1412 *AKPr* VIIIa 114, (1445) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 811, *BZ* Jos 2, 5; ~ *g. sg.* brony *BZ* I Par 19, 9, Neh 3, 20. 8, 1, 1470 *FontesŚl* II 16; ~ *d. sg.* bronie *BZ* Neh 2, 13. 2,14. 3,26; ~ *ac. sg.* bronę *BZ* Neh 2,8, *MPKJ* V 40, *Rozm* 140; ~ *i. sg.* broną *BZ* Neh 2, 13; ~ *l. sg.* (w) bronie *BZ* I Par 11,17; ~ *n. pl.* brony *BZ* Neh 1,3. Nah 2, 6; ~ *ac. pl.* brony *BZ* III Reg 16,34; ~ *i. pl.* bronami *BZ* IV Reg 23,8; ~ *l. pl.* (w) bronach *BZ* II Par 23,19.

Znaczenia: **1.** '*brama* (*głównie warowna*), *strażnica, porta* (*in primis munita*), *locus custodiae*': Quequidem pars (*sc.* hereditatis) nuncupatur Samborowska brona 1412 *AKPr* VIIIa 114; Aream circa fluvium Rudawa inter valvam civitatis dictam Kazimirska brona... donat (1445) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 811; Odewrze tobye broni (portas), wszistek lvd... sbawyon bodze a bodze tobye slvzicz w poddanyv *BZ* Deut 20,11; Brona zawarta bila (porta clauderetur) *BZ* Jos 2,5; W Segub... postawil broni gego (posuit portas eius) *BZ* III Reg 16, 34; Skazil oltarze przed bronamy (destruxit aras portarum) *BZ* IV Reg 23,8; Møszowye bronny w noci vcyekly drogø tey broni (per viam portae), gesz gest myedzi dwoym murem *BZ* IV Reg 25,4; O abi kto dal my wodi s cysterni bethleemskey, iasz gest w bronye (quae est in porta) *BZ* I Par 11,17; Szedszi sinowye Amonowy, spyczø sposobyly podlug broni myesczskey (direxerunt aciem iuxta portam civitatis) *BZ* I Par 19,9; Vstauil wrotne w bronach domv bozego (constituit... ianitores in portis domus domini) *BZ* II Par 23,19; Mur ierusalemski skazon gest, a broni gego spalyoni sø ognyem (portae eius combustae sunt igni) *BZ* Neh 1, 3; Day my... lyst ku Azafowy..., abi my dal drzewa, abich mogl pokricz bronø koscyola bozego (ut tegere possim portas turris domus) *BZ* Neh 2,8; Viszedlem bronø walnø... asz ku bronye gnoyney (egressus sum per portam vallis... ad portam stercoris) *BZ* Neh 2,13; Szedlem ku bronye studnyczney (ad portam fontis) *BZ* Neh 2,14; Dzalal na gorze Baruch... od wøgla asz do broni domv (ad portam domus) wyelykego kaplana *BZ* Neh 3, 20; Natumeysci, gisz bidlyly w Ofel, przecyw bronye wodney (contra portam aquarum) na wschod sluncza vdzalaly wyeszø przewisokø *BZ* Neh 3,26; Sydze syø... lyvd... do vlyce, gesz gest v broni vodney (ante portam aquarum) *BZ* Neh 8,1; Broni po⟨to⟩kowe otwarti sø (portae fluviorum apertae sunt), a koscyol asz ⟨do⟩ zemye skaszon gest *BZ* Nah 2,6; Od liepienya brony 1470 *FontesŚl* II 16; Na broną in fastigio porte (speculator... qui erat in fastigio portae super murum II Reg 18, 24) *MPKJ* V 40; Jesus jako jest opuścił lwy, poszedł w bronę mieską i wszedł sam (atque portam civitatis solus introisset) *Rozm* 140; ~ *Z fleksją łacińską*: Villam hominum castri Cracouiensis ad custodiam brone de Mislimich pertinentium (1253—8) 1287 *KodTyn* 43; Incole undecunque venientes ad inhabitandam ipsam civitatem (*sc.* Sandecz) per ducatus nostros Cracovie et Sandomirie liberum habeant transitum, a theloneis absolvuntur et iidem incole in civitate comorantes per utramque wartham id est bronam in wulgari, versus Ungariam, ad nullum eciam theloneum teneantur (1292) 1344 *KodPol* III 158.

2. '*opłata za przejazd lub przewóz czegoś przez bramę, vectigal, quod de personis et mercibus pro transitu urbis portae exigebatur*': Marcam auri de theloneo, populariter dicto brona 1255 *MMAe* IX 100.

2. Brama 1. '*pudełeczko używane przez Żydów podczas modlitwy, zawierające ustępy z Biblii pisane na pergaminie, phylacterium*': Fila⟨c⟩terium est membranula vel breuicellus, in quo scripta fuerat lex, vt seruaretur, quam antiqui deferebant ante pectus, brama *ca* 1500 *Erz* 5; Phila⟨c⟩teria sunt membrana phariseorum, in quibus decem precepta erant scripta, bramy *ib.*

2. '*ozdoby noszone przez kobiety na nogach* (*lub rękach*), *periscelis*': Polokthy, bramy, pachi *perichelides (in die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum et lunulas et torques et monilia et armillas et mitras et discriminalia et periscelidas et murenulas Is 3,20, XV *med. R* XXII 322: powyesitky, pachy perichlides) 1471 *MPKJ* V 88; *Perichileydes id est bramy (Is 3, 20) XV *p. post. Kalużn* 281.

3. Brama '*brzeg szaty, bramowanie, fimbria*': Fimbria est extremitas vestis, brąmą; hora etc. quarto significat fimbriam vestimenti, ein sawm, bramą *ca* 1500 *Erz* 5.

Bramka *formy*: *n. sg.* bramka 1492 *RocznKrak* XVI 58, 1493 *PF* IV 664, 1500 *AGZ* XV 403; ~ *n. du.* bramce 1495 *RocznKrak* XVI 63; ~ *n. pl.* bramki 1496 *AGZ* XIX 271, 1500 *AGZ* XV 403.

Znaczenie: '*drogocenny kobiecy strój na głowę czy na szyję, crinale, monile*': Bramka palona 1492 *RocznKrak* XVI 58; Dwye bramcze ex margaritis 1495 *ib.* 63; Item bramka perloua za sthyrzy szlothe 1493 *PF* IV 664; Pro tribus crinalibus al. bramky de margarithis al. suthe 1496 *AGZ* XIX 271; Sibi excepit... Stanislaus... summa pecunie centum marcarum et capitolorio al. bramke 1499 *AGZ* XIX 118; Arestaverat circa eundem monilia al. bramka *podowa et conquestus super eundem..., quod sunt eidem cum prefato monili al. bramka alia duo monilia cum annulis al. bramky 1500 *AGZ* XV 403; Quod ego hoc monile al. bramka non subtraxi *ib.*; Neque aliquam utilitatem habet, tantum de bramka gemmea quam circa illum arestaverat *ib.*

Branica '*branka, niewolnica, captiva, serva*': Electa est Esther, pauper orphana, branycza, que interpretatur abscondita XV *med. R* XXIV 351.

Branie *formy*: *g. sg.* brania 1490 *MiesHer* XIV 161, 1493 *ZapWarsz* nr 1672; ~ *i. sg.* branim 1471 *MPKJ* V 41; ~ *l. sg.* (o) braniu *Sul* 48, 1490 *MiesHer* XIV 161.

Znaczenia: **1.** '*zabieranie, wynoszenie* (*także bezprawne*), *exportatio* (*etiam furtiva*), *asportatio*': O glvpyem branyv rzeczy czvdzych *Sul* 44; O ranach nocznych a o branyv czvdzego zythaa w noczy *Sul* 48; Jako mye pany Owska (*leg.* Ofka) odegnala od wymyerzanya myar y od branya gych sz mlyna mego 1493 *ZapWarsz* nr 1672.

2. branie ślubu '*connubium*': Albertus... est de... clenodio Laszqky... j poczal szya p⟨o⟩ *dany j po branyu *sluby j urodzyl szyą nye v pol roka v czasz jako od branyą *sluby et est verus heres et non spurio 1490 *MiesHer* XIV 161.

3. *corruptum*: Branym, bronnymy ludzmy municionibus (circumdederunt munitionibus civitatem II Reg 20,15, *Biblia ołomuniecka*: osadili brannymy mesto) 1471 *MPKJ* V 41.

Branina *cf.* **Kraina**

Brant '*próba złota albo srebra, obrussa auri vel argenti eiusque signum*': Eundem montem in Thatry... appreciaverunt et convenerunt... pro 64 mr. argenti sub signo seu brant Cracoviensi 1495 *CracArt* nr 1400; Quiquidem pretacti appreciatores unus pro alio et quilibet pro toto promittunt ad quelibet quatuor tempora per 17 mr. argenti Cracoviensis signi sive brant nunc a quatuor temporibus sancte Lucie proximo venturis primam incipiendo facere solucionem *ib.*

Brat, Bratr, Bracia *formy*: **1.** Brat: *n. sg.* brat 1397 *RTH* VI 23, 1398 *RTH* III nr 3, XIV *ex. Pocz* 233, *Fl* i *Pul* 48,7, 1404 *Kozier* II nr 3, 1405 *KsMaz* I nr 646, 1408 *Czrs* 338, 1408 *MiesHer* XIV 113, 1412 *JA* III 481, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* brata *Gn* 172b, *Dek* I 2.8. II 1.2. III 1—6. 10—31, *Sul* 104, *Gloger*, 1450 *ZapWarsz* nr 603, *etc. etc.*; bratra *BZ* Deut 25,7; ~ *d. sg.* bratu *Fl* i *Pul* 49,21, 1403 *KsMaz* I nr 389, *ca* 1420 *R* XXIV 82, *Sul* 57, 1453 *ZapWarsz* nr 912, *BZ* Gen 24,30, 1484 *Reg* 711; bratowi 1472 *ZapWarsz* nr 2963; ~ *ac. sg.* brata *Fl* i *Pul* 34,17, *Dek* III 3.10. 20.28, 1403 *KsMaz* I nr 390, 1422 *ZapWarsz* nr 22, 1428 *ZapWarsz* nr 2859, XV *med. R* XXII 235, *BZ* Gen 4, 2; ~ *v. sg.* bracie *BZ* III Reg 13,30; bratrze XV *in. PulKras* 39; ~ *i. sg.* bratem 1427 *Zab* 538, *Sul* 3, XV *med. SKJ* V 258, *MW* 51b, 1495 *ZapWarsz* nr 1664; ~ *l. sg.* (na) bracie 1405 *Piek* VI 267, 1420 *AKPr* VIIIa 150. 153, XV *ex. MacDod* 137; ~ *n. du.* (*?*) braty *BZ* Gen 13,11; ~ *g. du.* bratu 1407 *Piek* VI 321, 1475 *Wisł* nr 301; ~ *d. du.* bratoma *BZ* Gen 9, 22; ~ *ac. du.* bratu *EwZam* 302. 303, *Rozm* 402.799; ~ *i. du.* bratoma 1405 *Piek* VI 277, 1419 *TPaw* VII 123; ~ *g. pl.* bratow *Sul* 57, *BZ* Gen 9,25. Deut 2, 4. Jud 9, 56. I Reg 20, 29, *Rozm* 397; ~ *d. pl.* bratom *BZ* Gen 27, 29; ~ *ac. pl.* braty *BZ* Gen 31,23, *OrtMac* 20; ~ *i. pl.* braty XV *med. SKJ* V 263, *BZ* Gen 31,32; ~ *l. pl.* (o) bratoch *Pul* 119 arg.

2. Bracia: *n.* bracia *Fl* II Prol. 4, XV *in. CyzPloc* 437, 1416 *Czrs* 75, *ca* 1428 *PF* I 479, 1430 *MiesHer* XIV 118, *Sul* 57. 67. 72. 104, XV *med. SKJ* I 84, *BZ* Gen 50,15, *etc. etc.*; ~ *g.* bracie 1396 *Leksz* I nr 2186, *BZ* Deut 18,2. 20,8. I Par 15,9.16; braci 1418 *TPaw* VII 26, *BZ* Neh 5,7; braciej 1404 *KsMaz* I nr 433, *Sul* 86, XV *med. MPKJ* V 433, *BZ* Gen 50,17. Lev 25,48. I Par 9,32.38, 1471 *ZapWarsz* nr 2951, *MW* 54b. gl. s. 66, 1484 *Reg* 707, *Pul* 36 arg., *Rozm* 381; ~ *d.* braci *Fl* i *Pul* 21,23, *Fl* 68,11, 1408 *HubeZb* 123, 1411 *HubeZb* 54, *Sul* 23, *BZ* Deut 33, 9. Neh 5,1. II Esdr 7,12; braciej 1415 *KsMaz* I nr 2369, 1484 *Reg* 704, *Pul* 68,11. 132,1, *Rozm* 271; ~ *ac.* bracią *Fl* i *Pul* 121,8, 1416 *Czrs* 75, 1422 *ZapWarsz* nr 45, 1427 *ZapWarsz* nr 2717, 1428 *ZapWarsz* nr 2810, *Sul* 105, *BZ* Gen 27, 37. Num 18,6. I Par 6,48. 16,37, *OrtCel* 3, 1484 *Reg* 723, 1495 *ZapWarsz* nr 1664, *Ew-*

Zam 286; ~ *v.* bracia *Ksw* cr 11, *Gn* 14a, *Gloger*, *BZ* Gen 19,7. Tob 7,3, 1470—93 *R* XIX 48, *Rozm* 586. 600; ~ *i.* bracią 1398 *HubeZb* 95, 1399 *Leksz* I nr 2840, *Fl* II Prol. 1. 132,1, 1415—26 *ZapMaz* 1, 1427 *ZapWarsz* nr 219, 1442 *TymProc* 167, 1447 *TymSąd* 73, 1448 *ZapWarsz* nr 811, *Sul* 105, *BZ* I Mach 2,17, *OrtBr* VII 549; ~ *l.* (po) braci *Rozm* 245; (przy) bracie 1484 *Reg* 719; (o) braciej *Sul* 69.

Forma przydawki: *przydawka sg.*: *n.* moja b. XV *in. CyzPloc* 437, 1430 *MiesHer* XIV 118, *Sul* 72; ~ *g.* mojej b. 1396 *Leksz* I nr 2186, *BZ* Deut 18,2. 20,8. I Par 9,38. 15,16. Neh 5,7, *MW* gl. s. 66, 1484 *Reg* 707; ~ *d.* mojej b. *Fl* i *Pul* 21,23. 68,11, *Sul* 23, *BZ* Deut 33, 9. Neh 5,1. II Esdr 7,12, *Rozm* 271; ~ *ac.* moję b. *Fl i Pul.* 121, 8, 1416 *Czrs* 75, 1427 *ZapWarsz* nr 2717, 1428 *ZapWarsz* nr 2810, *Sul* 105, *BZ* Gen 27,37, 1484 *Reg* 723, 1495 *ZapWarsz* nr 1664; ~ *v.* moja b. *Ksw* cr 11, *Gn* 14a, *Gloger*, *BZ* Gen 19,7, *ca* 1470 *R* XIX 48, *Rozm* 586. 600; ~ *i.* moją b. 1398 *HubeZb* 95, *Fl* II Prol. 1, 1427 *Zab* 538, 1442 *TymProc* 167, *OrtBr* VII 549; ~ *l.* o mojej b. *Sul* 69; ~ ~ *przydawka pl.*: *n.* moi b. *ca* 1428 *PF* I 479, *Sul* 57, *ca* 1475 *SprTNPozn* IV 44, 1484 *Reg* 708, *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *g.* moich b. *BZ* Gen 50,17, *Pul* 36 arg., *Rozm* 381; ~ *l.* (przy) moich b. 1484 *Reg* 719; ~ ~ *przydawka sg. i pl.*: *n.* b. moja mali *Fl* II Prol. 4; ~ *v.* młoda b. nasi *BZ* Tob 7,3.

Forma orzeczenia: *orzeczenie do podmiotu* bracia *zawsze w pl.*

Znaczenia: **1.** '*brat rodzony, frater germanus*': Bystram wzal... kosuch lyszy za pancz grzywen po Michale, bracze gego rodzoney (*pro* rodzonem) 1420 *AKPr* VIIIa 150; Jan y Jędrzey, braczą rodzeny *ca* 1428 *PF* I 479; Brathow rodzonych alybo stryecznych nye bądzcly (fratribus... uterinis seu patruelibus non existentibus), kaszdy, gen... bliszszy bądze,... dzedziny thi... mayą myecz *Sul* 57; A thosz o braczey rodzoney y kthorichkole gynszich przyrodzonych wykladamy myecz dzirzecz (et idem de fratribus germanis vel quibuslibet consanguineis declaramus fore servandum) *Sul* 69; Pyotr ne rączil Py⟨o⟩trowy y Jacubowy za Parissa ⟨postauicz⟩ Micolaya, strya yego, any Sassina bratha yego rodzonich 1450 *ZapWarsz* nr 603; Jako masch moy nyegdy Sczepan... rosdzelyl sya ymyenym rvschayaczim... s brathem s rodzonem nyegdy Michalem... Jako my rosdzelyly Sczepana et Michala s Pyelaskova, braczya rodzona, gymyenym rvschayaczim po oczczv gych 1495 *ZapWarsz* nr 1664.

Szechna ne vøla (*pro* vszøla '*wzięła*') ot swe bracze nigednich penøndzi 1396 *Leksz* I nr 2186; Stan swø (*leg.* z swą) braczø w tim pokazanu... vczinil Crzistkowi swimi (*leg.* z swymi) strigmi za trzidzeszczi grziwen skodi 1398 *HubeZb* 95; Poczczasze posnanski s braczø ne ma do yeszora Gorskego niczs 1399 *Leksz* I nr 2840; Do bratha tego gystego krola szø go ony bily przyuedly *Gn* 172b; Malutki iesm bil medzy braczø moiø y mlodszi iesm bil w domu oczcza mego (parvulus eram inter fratres meos et iunior eram in domo patris mei) *Fl* II Prol. 1; Brat ne odkupi, odkupy czlowek (frater non redimit, redimet homo)? *Fl* 48,7, *sim. Pul*; Przeciwo bratu twemu molwil ies (adversus fratrem tuum loquebaris) y przeciwo sinowi macerze twoiey kladl ies szkodø *Fl* 49,21, *sim. Pul*; Czudzy vczinil iesm se braczi (*Pul*: braczyey) moiey y pelgrzim sinom maczerze moiey (extraneus factus sum fratribus meis et peregrinus filiis matris meae) *Fl* 68,11; Cszom ya bil Pawla, tom vczinil za lowi, kedi mi bratu slodzeye podawal 1403 *KsMaz* I nr 389; Cszom ya Iacubowi vczinil, tom vczinil za yego poczøtkem, kedi mi na brata szek⟨l⟩ na mey dzedzine 1403 *KsMaz* I nr 390; Szlubowal za swa bracze (*pro* braczø) 1403 *Piek* VI 181; Iacom mi ne zarzuczili Dobka i gego braczey *glowo s naszey dzedzini na gich, ani o to scodi mayø 1404 *KsMaz* I nr 433; Yaco Passek, moy brath, ne winowath dw (*leg.* dwu) copu Santhcowy 1405 *KsMaz* I nr 646; Ian wwanzal we trzi szladi w Morawczewe we trzidzeszczi grziwen, czszo gich dobil na yego bracze Woczesze 1405 *Piek* VI 267; Yan ne beszal se dwema bratoma i s kmeczem w Dzerszczin dom *ib.* 277; Katharzina... dala trzinaczcze grziwen... yego maczerzi y braczy 1408 *HubeZb* 123; Vbislaw Janoui y yego braczi ne rosoral trzsi copczow 1411 *HubeZb* 54; Yakom ya ne winowath Potrowy y gego braczey cztirdzesanth grossy za sswine 1415 *KsMaz* I nr 2369; Czom uczynił, tom uczynil za Yacubowym poczanth⟨k⟩em, kedy yego bracza przibegly na mø gospodø y strzelały y bili... na mø braczø 1416 *Czrs* 75; Yadwiga przedala swa czanscz w Golach y iam poslem bil do gey bracy ot ney 1418 *TPaw* VII 26; Margareta ma tako dobra czanscz maczerzista w Osyancynach, iako ktori medzi dwema bratoma 1419 *TPaw* VII 123; Pan Dobec po dzadu a po bracze Stawiska y Mliniska ode czterdzesanth lath byl w dzerszenu 1420 *AKPr* VIIIa 153; Cszom vczinil Woiczechowi, tom vczinil sza iego poczanthkem, kedi na mego brata mecza dobil 1422 *ZapWarsz* nr 22; Mi-

chal slubil Michaloui wiprauicz listh za *schostrzy y za braczø na trzeczø czøscz Michalouicz *ib.* nr 45; Wawrzinecz z bracza wolny sza 1415—26 *ZapMaz* 1; O ctorą dzedziną zaloual Iacusz na mø s brathem, thø on Maceyewy s braczą wyeczne przedal 1427 *ZapWarsz* nr 219; Jaco mnye i moyø bracyø tandi gednacze vgednali s Staszkem i s Pawlem, kandi myernik rosdzelil *ib.* nr 2717; Micolay yest *plischy po ssestrze oczcza swego... ku trzecze czaszcy wssy ...nyzly Yan Schyrek z bracza swa y s *sostrzamy 1427 *Zab* 538; Mycolay ne byl dzelen ss Yanem bratem *ib.*; O cthore penødze Macyey na nyø (*pro* myø) i na moyø bracyø szalowal, tich mi gemv... nye winowaci 1428 *ZapWarsz* nr 2810; Czso vczinil Pyotr Andrzeowi, tho za gego poczanthkem, kedi na gego bratha pilatikem byl *ib.* nr 2859; Swachną yey oczecz za masz wydal, ale nye brath 1441 *ZapWarsz* nr 707; Rola non debet ... ipsis fratribus za Rołyną bracza 1442 *TymProc* 167; Jakup nye vykopal any vyrambyl pczol Saschynowy sz gyego braczą szylą 1447 *TymSąd* 73; Jacom ya Yana roszdzelil sz maczerza, s bracza y s sostramy wecznim dzalem 1448 *ZapWarsz* nr 811; Dwa alybo trzey bracza roszdzal myedzy sobą vczynyą (duo vel tres fratres divisionem inter se fecerint) *Sul* 67; Koschdi z braczyey myalbi swan czanscz (unusquisque ex fratribus haberet suam portionem) *Sul* 86; Aczbi tha ista dzyewka nyyednego bratha zyvego nye myala (si ipsa filia nullum fratrem germanum vivum haberet)..., tegdi tho iste gymyenye k tey dzyewcze bandzye przisluscheecz *Sul* 104; Aczbi tha... nyewyastą braczya yey vidali..., tedi tha nyewyastha po spolu s yey braczyąn vczą̨nstnyczka bandzye thego gymyenya (si ipsam... mulierem fratres sui maritaverint..., tunc eadem mulier una cum ipsius fratribus participabit de eisdem bonis) *Sul* 104—5; Gdibi tha nyewyastha... swe prawo przerzeczone w swąn braczyan bi przelozyla (cum autem eadem mulier... suum... ius praedictum in fratres suos transtulerit), tegdi daley na pothem ku takyemu gymyenyu tha ista nyewyastha nyyednego prawa otrzima *Sul* 105; Caszdi, gen opusczy dom, brata (qui reliquerit domum vel fratres aut sorores Mat 19,29), oczcza... prze me gymyą, sstokrocz tele wezmye XV *med. R* XXII 235; Zgoda myedzy brathy, myloszcz myedzy blysznymy concordia fratrum, amor proximorum XV *med. SKJ* V 263; Jakom ja nye prosil Jacuba, aby za myą ranczyl pol kopy Janovi, brathu yego 1453 *ZapWarsz* nr 912; Potem vrodzyla brata gego Abela (rursumque peperit fratrem eius Abel) *BZ* Gen 4,2; Cham... powyedzal bratoma swima (Cham... nuntiavit duobus fratribus suis) *ib.* 9,22; Przekłøte moge dzeczyø bødz Chanaan, a bødz podnoskyem slugam twich bratow (maledictus Chanaan, servus servorum erit fratribus suis) *ib.* 9,25; To powyadala bratu tako *ib.* 24,30; Sluzycz tobye bødø rod⟨y⟩... a bødzesz pan bratom swim (serviant tibi populi... esto dominus fratrum tuorum) *ib.* 27,29; Laban poymye s sobø trzy brati (Laban... assumptis fratribus suis) *ib.* 31, 23; Boyøcz sze braczya gego (timentes fratres eius)..., bi... sze nye rospomyonøl na krzywdø, yøszto gest czyrzpyal..., wskazaly sø gemu rzekøcz: Oczyecz twoy nam przykazal..., abi zapomnyal sgrzeszenya braczyey twich (ut obliviscaris sceleris fratrum tuorum) *ib.* 50, 15—7; A iestlyby nye chczal poyøcz zony bratra swego (uxorem fratris sui), poydze zona kv bronye myestkye... rzekøøcz: Nye chcze brat møza mego wsbvdzicz syemyenya bratra swego *BZ* Deut 25,7; Rzekl otczv swemv y maczerzi swey: Nye znam wasz, a braczy swey: Nye vidzø wasz (dixit... fratribus suis: Ignoro vos) *ib.* 33,9; Geden z bratow myø prosyl (unus de fratribus meis accersivit me) *BZ* I Reg 20, 29; Przeslawni gesz a wyelyki w tem myescye, okraszoni sinmy a bracyø (ornatus filiis et fratribus) *BZ* I Mach 2,17; Rownyly dzal mayą wszą̨ncz dzyewczyny dzyeczy... gymyenya gey oczcza... s paropczymy, szlowie s tey brathą dzyeczmy *OrtBr* VI 370; Szwą braczą albo szyostry *OrtBr* VII 549; Zosthawy po sobye długy y dzyathky... y brathy albo szyosthry *OrtMac* 20; Falco mlodszy brath (alter frater) przyszedwszy szalowal na Indrzycha *Dział* 29; Ondrzey przessz Janowego y braczey gego wyedzenya ymyenya nye myal przedacz poth zakladem 1471 *ZapWarsz* nr 2951; Jakom ya thego byl jednączem, jsze Zyemak sz Gadowa czascz szwoya w Kamyeniczy nąn szluschayacza Pyotrovy, brathowy szwoyemv sz Omyeczyn przedal 1472 *ZapWarsz* nr 2963; Cognati braczą̨nky id est dwu brathv dzeczy 1475 *Wisł* nr 301; Dzathky sz mathkv narzekayv, braczya mya rzkomo szalvyv, ku gymyenyv przymyerzayv *SkargaPłoc* w. 14; Jacob porodzyl Iudą i braczyą yego (Judam et fratres eius Mat 1, 2) *EwZam* 286; Ihus... vydzyal dw (*leg.* dwu) brathv, Symvna... y Yądrzeya (vidit duos fratres, Simonem... et Andream Mat 4,18) *EwZam* 302; A poszedvszy zonąd vyrzal drvgą dw (*leg.* dwu) brathv, Iakvba Zebedevszovego y Iana (vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedaei et Joannem Mat 4, 21)

EwZam 303; Ną brączye wschyczko pozyszkal XV *ex. MacDod* 137; Kiedy czynisz obiad albo wieczerzą, nie zowi przyjacioł albo twoich braciej, ani przyrodzonych, ani też twoich sąsiad bogatych (noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos divites Luc 14,12) *Rozm* 381; Mam pięć bratow (habeo... quinque fratres Luc 16,28) *Rozm* 397; Matka świętego Jana i świętego Jakuba prosiła... Jesusa, by jej dwa syny posadził... w swym krolewstwie... Usłysząc to rozgniewali sie są na ony dwu bratu (de duobus fratribus) *Rozm* 402; Ten... przywiodł twego ojca ku gniewu, iże zabił twoich dwu bratu *Rozm* 799. ~ Iaco blisznego, iaco brata naszego, taco lub iesm bil (quasi proximum, et quasi fratrem nostrum, sic complacebam) *Fl* 34, 17, *sim. Pul*; Yako bracza myluycze szye vt fratres diligite XV *med. SKJ* I 84; ~ Bo on... gescz oczecz nasz i brat nasz XIV *ex. Pocz* 233; A przyyawschy na szą nascha szmyertelnoszcz, naschym bratem sze vczynyl noster frater factus est XV *med. SKJ* V 258; Suknya Christhvsszowa..., szvknya bratha nasszego tunica fratris nostri XV *p. post. Kałuż̇n* 272; Ktokoli czyni wolę ojca mego, ktory jest na niebiesiech, toć jest moj brat, siostra i matka (quicumque enim fecerit voluntatem patris mei, qui in coelis est, ipse meus frater et soror et mater est Mat 12,50) *Rozm* 344.

2. '*krewny dalszego stopnia, consanguineus*': **a.** '*brat przyrodni, frater eodem patre vel matre natus*': Pamyętay, yze Tanita (*pro* Tamara) od swego brata czystotø szgubila *Gloger*; Otplacyl bog zloscz, iøsz bil vczinyl Abimalech..., zbyw syedmdzesyøt bratow swich (interfectis septuaginta fratribus suis) *BZ* Jud 9, 56; ~ brat przyrodni: Brath przyrodny novercarius 1489 *PF* V 30; Przyrodny brat vterinus frater *ca* 1500 *Erz* 5.

b. brat ciotczany, ciotczony '*brat cioteczny, amitae vel materterae filius*': Raduycze sie..., apostolowie Simunye y Tadeussv, ktorzisczie zasluzily myecz cziotuchna krolewna nyebieszką, a pana Jezussza bratem *cziotczonym *MW* 51b; O myli panye, prosimi cziø, abismy chwalebnych apostolow twogich, Jakuba mnyeyszego y wiaczsego, braczey *cziotczony, przirodzeny bili *wspomosczemy *MW* 54b; Czyothczący brąth amitinus *ca* 1500 *Erz* 5; Brąthąnek a. czyothczący brąth consobrinus, sobrinus idem *ib.*; Czyoczczyany braczya albo szyostry po maczyerzy matrueles dicuntur filii vel filie matertere *ib.*; Niektorzy minią, iżby ta swaćba była świętego Jana Ewanjelisty, przetoż wezwana Marja, jako ciotka jego, a Jesus jako cio⟨t⟩czony brat (et ideo vocata est Maria, quia matertera eius, et dominus, quia consobrinus eius) *Rozm* 206.

c. brat stry(je)czny, stryjny '*brat stryjeczny, patruelis*': Jako Climonth yest nasz brath stryini, naszcy krwe, yedney dzelnicze, *noszego cleynotha y zawolana 1408 *MiesHer* XIV 113; Ian Gorzescoth yest nas brath stryni y naszego clenotu y iest nas crewny brath 1424 *AKH* III 333; Bracza rodzeny alybo stryeczny *keszdey szestrze cztirdzeszczy grzywyen zaplaczycz mayą (fratres uterini vel patrueles cuilibet sorori quadraginta marcas solvere teneantur) *Sul* 57; Dzewky... brathv stryecz[e]nemv abo tesz rodzonemv (fratri uterino seu patrueli) o szwoy poszak ny geney skargy rvszycz nye mogą *ib.*; Bracza stryeczna sostram w rok gothowymy pyenyądzmy podlug ossaczowanya zaplaczycz mayą (fratres patrueles sororibus infra annum parata pecunia... persolvere tenebuntur) *Sul* 72; Abner... bil striczni brat Saulow (Abner... patruelis Saul) *BZ* I Reg 14,50; Stryeczny braczą albo szyostry filii duorum fratrum sunt patrueles inter se *ca* 1500 *Erz* 5.

d. '*członek jednego rodu, cognatus, consanguineus*': Janusz yest nash brath 1397 *RTH* VI 23; Szeczslaw yest nasz brath, naszego sczitha y zawołana 1398 *RTH* III nr 3; Powadacz bødø ymø twe braczy moiey (narrabo nomen tuum fratribus meis) *Fl* 21,23, *sim. Pul*; Prze braczyø moyø y blyszne moge molwach pokoy o tobe (propter fratres meos et proximos meos loquebar pacem de te) *Fl* 121,8, *sim. Pul*; Owa kako dobrze y kako weszelo przebywacz braczø (*Pul*: braczey) w gedno (ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum) *Fl* 132,1; Jaco gest gych *prat y gych sawolana 1404 *Kozier* II nr 3; Dzerszek yest tu dwu bratu gich *krewe, gich sczita 1407 *Piek* VI 321; Jaco iest Wawrzinecz nas brath, jenego snamena i jenego imena 1408 *Czrs* 338; Pan Janusz yest nasz brath y z naszey crwe viszedl 1412 *JA* III 481; Ian Gorzescoth yest nas brath crewny po yego maczerzy y nassego clenotu 1424 *AKH* III 333; Jaco Stanislaw et Janusch... *szo n[y]asa bracza krewnya y genego zawolanya 1430 *MiesHer* XIV 118; Tha tho gymyenya blyszszey swey braczy layczkey (proximis suis laicis fratribus) mayą spvsczicz *Sul* 23; Dwv starszv swego rodv... ma wyescz..., gysz przyszągą, ysz brath sz gych sczytha a szestrzenyecz gest *Sul* 72; Y rozdzelylasta szyø brati spolu (divisique sunt alterutrum a fratre

suo): Abram bidlyl w zemy Kanaan, a Loth przebywal... podle Yordana *BZ* Gen 13,11; Przygedze Ezau... Tedi gemu Isaac rzece:... Panem twim gegosm vstawyl y wszitkø twoyø braczyø pod gego panstwem (omnes fratres eius servituti illius subiugavi) *BZ* Gen 27,37; Sina Musi, sina Merari, sina Leui a bracyø gich Leuite (fratres quoque eorum Levitae), gysz vstawyeny sø ku wszemu przislugowanyv... domu boszego *BZ* I Par 6, 48; S sinow Kaathowich, bracyey gich, *wlodnoly chlebi poswyøtnimy (de filiis Caath, fratribus eorum, super panes erant propositionis) *ib.* 9,32; Bidlyly kromye krayu wloscy bracyey swey w Ierusalemye s bracyø swø (habitaverunt e regione fratrum suorum in Jerusalem cum fratribus suis) *ib.* 9, 38; Z sinow Ebronowich: Heliel ksyøszø a bracye gego osmdzesyøt (de filiis Hebron: Eliel princeps et fratres eius octoginta) *ib.* 15, 9; Rzekl Dauid ksyøszøtom slug koscyelnich, abi vstauily z bracye swey spyewaki (dixitque..., ut constituerent de fratribus suis cantores) *ib.* 15, 16; Ostauil tu przed skrzinyø zaslyvbyenya boszego Azapha a bracyø gego (coram arca foederis domini Asaph et fratres eius) *ib.* 16, 37.

3. '*członek tej samej grupy ludzi odczuwanej jako wspólność*': **a.** '*plemienna, qui eiusdem gentis est*': U kogokoly swe bogy naydzesz, bødze przede wszemy brati nassymy zagubyon (necetur coram fratribus nostris) *BZ* Gen 31, 32; A zvbozalli (*leg.* zubożałli) brat twoy y przedal syø..., moze gy wiplaczicz kto chce z braceey gego (qui voluerit ex fratribus suis, redimet eum) *BZ* Lev 25, 48; Iaczem dal wam braczø wasze slvgi kosczolovi (ego dedi vobis fratres vestros Levitas) *BZ* Num 18, 6; Poydzecze przes myedze bratow waszich (transibitis per terminos fratrum vestrorum) *BZ* Deut 2, 4; Kosczelni... offyeri obyati boze bødø gescz, a nicz ginego nye przymø s gimyenya braczee swee (nihil aliud accipient de possessione fratrum suorum) *ib.* 18, 2; Ktori iest czlowyek straszivi..., gidzi a wroczi syø do domv swego, aby nye wstraszil syercz braczee swee (ne pavere faciat corda fratrum suorum) *ib.* 20, 8; Stal syø krzik wyelyki w lyvdu, møzow y zon gych przecyw bracy swey Zidom (adversus fratres suos Judaeos) *BZ* Neh 5,1; Zaly lyfi byerzecye kazdi z vas ot svey bracy (usurasne singuli a fratribus vestris exigitis)? *ib.* 5,7; Potem wszitci sinowye iøczstwa obyatowaly przyscye y bracy swey kaplanom, y samy sobye (immolaverunt Phase universi filii captivitatis et fratribus suis sacerdotibus et sibimetipsis) *BZ* II Esdr 7, 12; Też niegdy Żydowie zwali je Jakobitami, czuż posiadaczmi, iże ich ziemie posiedli, ktoraż im przysłuchała po ich braci (quandoque tamen Judei vocaverunt eos Jacobitas id est supplantatores, quia terram fratrum suorum, quae eos contingebat, eis supplantaverant) *Rozm* 245; Będziecieli sie waszej braciej kłaniać telko, azali tego i pogaństwo nie czyni (et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? Nonne et ethnici hoc faciunt Mat 5, 47)? *Rozm* 271.

b. '*zawodowa a. korporacyjna, eiusdem societatis, congregationis*': Nynyeyszych czasow nyemnodzy yego braczyey znamyø Yezvkrystowy møky przes Domyenyka swyøtego gym dane gydø modernis temporibus pauci de suis fratribus sequuntur signum passionis Christi per sanctum Dominicum eis datum XV *med. MPKJ* V 433; Consodales id est skabinos przez towarzysche braczą przysyasznyky *OrtCel* 3; Bracza naschy lawnyczy post nos ad scampnum locati *ca* 1475 *SprTNPozn* IV 44; Nykolay papyez...: Mylym synom bracziey y teze vybranym syostram... zakonu pokuthuyączego... *apostolschkye przezegnanye 1484 *Reg* 704; Taky ma byczi przyąth z rostropney braczyey doradzenym (cum aliquorum discretorum fratrum consilio) *ib.* 707; Braczya wszythczy thego zakonv mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye (fratres insuper istius fraternitatis de humili panno in pretio... communiter vestiantur) *ib.* 708; A yesthlhyby sye tho przygodzylo kthoremv brathv thego nye spelnyczi..., thedy po them ma trzy paczyerze zmoviczy *ib.* 711; Ize mayą myeczy pylnosczy przy *braczie nyemocznych (de cura et visitatione fratrum... infirmantium) *ib.* 719; Tedy taky ma byczi vydan y povyedzan przez... nyektorą braczyą (discretorum fratrum aliquorum) visitatorovy *ib.* 723; ~ '*Wszyscy Święci*': Bracza swancza XV *in. CyzPloc* 437.

c. *w zwrocie grzecznościowym*: Vidce, braca mila, zbauene, vidce uelike sina bozego priiazny *Kśw* cr 11; Bracza, dze, mila, patrzymy tego dobrze *Gn* 14a; Bracza moia mali y welicy (fratres mei parvi et magni), a nine lubo bilo w nich gospodnu *Fl* II Prol. 4; *Tot tobye Machu, bratrze myly XV *in. PulKras* 39; Myedzy nayaszneyszym ksandzem, panem Kaszymyrem..., a myedzy ksądzem Bodzanthą, brathem naszym namyleyszym, byskvpem *Sul* 3; Mila bracza, powiadaam waam zaprawdø, yzee vrøpnoscz czyny często z møsczyny nyewieesczee serczee *Gloger*; Møzowye tego myasta ostøpyly ge... y wszelky lud pospolu... Wiszedl k nym Lot...: Nye porokuyczye, braczya myla, proszø wasz (nolite, quaeso, fratres

mei, nolite malum hoc facere) *BZ* Gen 19,7; Tedi prorok wszøw møsza boszego cyalo... y poloszil gy w swem grobye, a plakaly gego rzekøcz: Byada, byada, bracye moy (heu, heu, mi frater) *BZ* III Reg 13,30; A gdisz wnydø do Raguela, przyiøl ge s wyelykø radoscyø... Raguel... rzecze: *Otkodescye, mloda bracya naszi (unde estis, iuvenes fratres nostri) *BZ* Tob 7,3; Poszluchaycze, bracza myla 1470—93 *R* XIX 48; Miła bracia i panowie, podobniej ci ji nam zagubić, niżli taką mieszkę i taki błąd cirpieć *Rozm* 586; A wrociwszy sie do onych trzech apostołow nalazł je śpiąc... Rzekł...: O czemu, bracia miła, śpicie? *Rozm* 600.

4. '*bliźni, proximus*': Nye zabyyay bratha (*Dek* I 3: bliźniego) thwego (non occides Deut 5, 17) *Dek* I 2.8. II 1.2. III 1—6.10—31; Nye posąnday zony bratha (*Dek* I 1. 5.6.8. II 3. III 14.15. 17.26.27. VII 2.5: bliźniego) szvego (non concupisces uxorem proximi tui Deut 5,21) *Dek* II 1.2. III 13.21.29; Ne mow neprawdi na brata (*Dek* III 2. 4—6.11.13—19. 23. 27. 29. 30: blisnego; III 22.25.31: blysschego) suego (nec loqueris contra proximum tuum falsum testimonium Deut 5, 20) *Dek* III 3. 10. 20.28; Thakesz y oczecz moy nebeszky wczini wam, acz ne othpuszczicze wszelky... brathw szwemu gnew (*leg.* gniewu) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Od falszyvey braczyey in falsis fratribus *MW* gl. s. 66; Xpus wszech sprawyedlywych... zbawyenye yest wyekuye y odwodzy od zlych braczey *Pul* 36 arg.; Glos czerekwye skargę dayøczey o zdradnych bratoch *Pul* 119 arg.

5. siostra z bratem: *bot.* '*bratek, Viola tricolor L.*': Schiostra z bratem 1437 *Rost* nr 2646.

Bratanek *formy*: *n. sg.* bratanek 1391 *TPaw* III nr 2128, 1441 *StPPP* II nr 2979, *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *d. sg.* bratankowi 1447 *AGZ* XI 296; ~ *ac. sg.* bratanka 1447 *AGZ* XI 296; ~ *l. sg.* (po) bratanku 1498 *AGZ* XV 560; ~ *i. pl.* bratankami 1420 *AKPr* VIIIa 151.

Znaczenia: **1.** '*syn brata, filius fratris*': Filiaster bratanek 1391 *TPaw* III nr 2128; Nicolao suo bratanko⟨wi⟩ 1395 *TPaw* IV nr 5171; Alszbetha vgednala sze swimi (*leg.* ze swymi) brathankami o dwescze grzywen 1420 *AKPr* VIIIa 151; Esset bratanek uxoris 1441 *StPPP* II nr 2979; Suo nepoti al. bratankowy 1447 *AGZ* XI 296; Nepotem bratanka suum *ib.*; Post ipsius nepotem al. po bratankv germanum 1498 *AGZ* XV 560; Brąthąnek fratruelis *ca* 1500 *Erz* 5.

2. '*cioteczny brat, consobrinus* (*?*)': Consobrinus, sobrinus idem brąthąnek albo czyothczany brąth *ca* 1500 *Erz* 5.

Bratanka '*filia fratris* (*?*)': Neptis vlg. bratanka 1446 *KozierRpTerPosn* f. 147v; ~ '*siostra przyrodnia, soror uterina* (*?*)': Brathanka comatrix *ca* 1455 *JA* XIV 494.

Bratek '*braciszek, fraterculus*': Grzegorzu, brathku XV *p. post. R* XLVII 361; Brąthek fraterculus *ca* 1500 *Erz* 5.

Bratewizna *cf.* **Bratowizna**

Bratnal, Bretnal '*gwóźdź, clavus trabalis*': Clauorum dictorum brathnale 1394 *MMAe* XV 274; Item habuit XXX sexagenas brathnal, XXXI br⟨a⟩thnal 1419 *RachBoch* 194; Emi ducentas capecias clauorum bratnale super ipsa pinacula 1461 *SprKHS* V s. XXX; Pro sex sexagenis bretnale ad prethorium 1496 *Warsch-Pozn* I 417.

Bratni, Bratny *formy*: *g. sg. m.* bratnia *Dek* III 21; bratniego *Dek* III 18, *Rozm* 282; ~ *ac. sg. m.* bratnego 1435 *Czrs* s. LXXXI, *OrtMac* 73; ~ *g. pl. f.* bratnich *Dek* III 11. 22; ~ *l. pl. f.* (w) bratnich *Dek* III 1. 2. 13. 18. 25. 30. 31; (w) bratniech *Dek* III 27.

Znaczenie: '*należący do brata*': **a.** '*krewnego, cognati*': Jaco Alexy conya mego do domu poyął[ą], a bratnego poziczil y geszdzil na nyem, gdze chcyal 1435 *Czrs* s. LXXXI; Wmarl (*leg.* umarł) czlowyek y zosthawyl po szobye szyestr⟨z⟩ynego szyna... y thesz bratnego *OrtMac* 73; ~ **b.** '*bliźniego, alterius hominis*': W bratnich rzeczy (*pro* rzeczach) ne korzysci *Dek* III 1; W bratnich (*Dek* III 6: brathnoch, III 27: brathnyech) *rzechach nye korziszczi *Dek* III 2. 13. 18. 25. 30. 31; Bratnich rzeczi ne korzisczy *Dek* III 11. 22; Nye posząday brathnyego (*Dek* III 21: brathnya) wolu, conya, oszla any gego poszla *Dek* III 18; Wyrzuci pirwej birzmo s twego oka, więc będziesz moc wyjmować proszek z bratniego oka (de oculo fratris tui Mat 7, 5) *Rozm* 282.

Bratny *cf.* **Bratni**

Bratogłowiec '*bratobójca, fratricida*': Wszysthky brathoglowcze (fratricidas) alybo oczczoglow[s]cze przeszeczczywe (*leg.* przezeczciwe) skazvgemy a nyegodząthne kv kthorey czczy povyszszenya (*pro*: povyszszenyv) *Sul* 49.

Bratogłówstwo '*bratobójstwo, fratricidium*': Yakole prawo thako nowego, yako starego zakonv brathoglowstwo (fratricidium)... pothąpya, a wszakosz nyekthorzy... brathoglowstwo (fratricidium) czynyą, bratha, szostrą alybo blyszego zabyayą *Sul* 49.

Bratowizna '*spuścizna po bracie, res e bonis fraternis hereditate acceptae*': Pany Sboszkowa Brigisa vsdala szw (*leg.* swą) rzecz... przed prawem na stratą i na szy⟨s⟩k o *otszyszną, ma-

czyer⟨z⟩yzną y *brathevyszną 1465 *Ośw* nr 132.

Bratów *formy*: *g. sg. f.* bratowej *Sul* 69; *neutr.* bratowego XV *p. pr. MPKJ* II 312; ~ *ac. sg. f.* bratową 1452 *ZapWarsz* nr 932, *BZ* Lev 20,17; ~ *g. pl. m.* bratowych 1495 *GórsJaz* 277.

Znaczenie: '*należący do brata, fratris*': Nyszlyby oczecz sz vyny synowey alybo syn sz oczczowey alybo brath sz vyny brathowey vczasthny[ą]czą ('uczestnicząc') w grzesze ganyebnem byl vidan (de culpa fratris participando in crimine, criminose delatus),... nye mogłby szą oczyszczycz *Sul* 69; Nawyscz bratowego sczescza inodiencia fraterne caritatis XV *p. pr. MPKJ* II 312; Jako ja thobye nye rzecl dw (*leg.* dwu) wolu dacz po smirczi bratha thwego za brathova sluszba 1452 *ZapWarsz* nr 932; Ktos bi kole poyøl szostrø *swyø... a opatrzilbi gaynbø gey, a ona opatrzilabi ganbø bratowø (conspexerit fratris ignominiam), *nyeslvsnyø iesta rzecz vcinila, zabita bødzeta oba *BZ* Lev 20,17; Pan Wyssyel vkazal cztherzy konye nyebozczyka brathowych 1495 *GórsJaz* 277.

Bratr *cf.* **Brat**

Bratrzyk '*braciszek, frater*': Bratrzik 1447 *R* XXII 55.

Brażyca '*proszek z rośliny Trigonella Foenum Graecum L.*': Brazyca pulvis fenugreci 1419 *Rost* nr 5321.

! **Bresin** '*rodzaj sieci, genus retis*': Cum reti, quod bresin vocatur 1294 *Haeus* 136.

Bretnal *cf.* **Bratnał**

Brew *formy*: *n. sg.* brew *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *n. pl.* brwi XV *p. pr. R* XVI 340. 344, *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *g. pl.* brwi XV *p. pr. R* XVI 329; ~ *ac. pl.* brwi XV *ex. Zab* 536, *Rozm* 149; ~ *l. pl.* (o) brwiach *Rozm* 149.

Znaczenie: '*supercilium*': Vyelky (*pro* wyelkych?) brvy ciliosus erat XV *p. pr. R* XVI 329; Czarnobrva byla my myla, brvy, czolo *ib.* 340; Brvy supercilia *ib.* 344; Ibi fuerunt multi homines nigri diuersimode ardentes, aly ad cingula po pasz,... aly ad oculos po oczy, aly po brwy XV *ex. Zab* 536; Po brwy pro supercilia *ib.*; Brew cilium, brew supercilium, brwy supercilia *ca* 1500 *Erz* 5; O brwiach Jesusowych. Brwi miał wielmi czarne a nadobne (de superciliis. Nigra supercilia) *Rozm* 149.

Brewiarz '*breviarium*': Brevyarz breviarium *ca* 1500 *Erz* 5.

(Brezylia) Bryzylija *bot.* '*drewno farbiarskie, Caesalpinia Sappan L.*': Bryzylia brisilium 1472 *Rost* nr 1801.

Brlok '*zezowaty, perversis oculis*': Brlyok, smok strabo *ca* 1455 *JA* XIV 493.

Brocznica (?) '*przedsionek, vestibulum*': Broczniczą (*war. kal.*: oblocznycza) vestibulum (in ostio templi domini inter vestibulum et altare Ezech 8, 16) *MPKJ* V 103.

Broda *formy*: *n. sg.* broda 1460 *Rost* nr 3389, 1472 *Rost* nr 357.440, 1478 *Rost* nr 2132, XV *p. post. R* LIII 64, XV *ex. Rost* nr 2020.2190, *ca* 1500 *R* XLVII 355; ~ *g. sg.* brody *BZ* Lev 21,5, *ca* 1500 *JA* X 383; ~ *ac. sg.* brodę *Fl* i *Pul* 132, 2, *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *BZ* I Reg 21,13, 1498 *ZapWarsz* nr 1807, *Rozm* 152. 652. 662. 701. 730; ~ *l. sg.* (o) brodzie *Rozm* 152; ~ *n. pl.* brody *BZ* I Par 19,5.

Znaczenia: **1.** '*barba*': Yako mascz na glowe, yasz støpyla w brodø, w brodø Aaronowø (sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron) *Fl* 132,2, *sim. Pul*; Brodan mayanci dostatecznan y dlugan, yego wlosom podobnan *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Nye bødø golicz glowi any brodi (non radent caput nec barbam) *BZ* Lev 21, 5; Cyekli gemu szlyni na brodø (defluebant salivae eius in barbam) *BZ* I Reg 21,13; Przikazal, abi ostaly w Iericho, doiødbi nye odrosli brodi gich (praecepit, ut manerent in Jericho, donec cresceret barba eorum) *BZ* I Par 19,5; Pomvskayvcz (*leg.* pomuskając) mv brody *ca* 1500 *JA* X 383; O brodzie Jesusowej. Brodę miał wieliką, nieco obdłużą (de barba Jesu. Jesu barba nigra fuit et prolixa satis) *Rozm* 152; Jęli miłego Jesu Crista,... niektorzy z wielikim gniewem jego świętą brodę targając *Rozm* 652; Potem jego świętą brodę tako trudno siepając, iże sie jemu wszytki zęby poruszyły *Rozm* 662; Niektorzy rwali za jego świętą brodę *Rozm* 701; Plwali w jego święte oblicze, rwąc... za jego świętą brodę *Rozm* 730.

2. '*mentum*': Jakom ya nyc gymal any wyazal powrozy przesz szwa zona Ffranczka czeladnyka Jacubowego, anym mv zadal rany w broda krwawey 1498 *ZapWarsz* nr 1807; Brroda mentum *ca* 1500 *R* XLVII 355; Brodę miał... silno nadobną; niewiele była zastąpiła oblicza, ale telko *brodę* a czeluść (non pars magna vultus eius per eam occupatur, sed tantum mandibula mentumque tegebatur) *Rozm* 152.

3. czartowa broda: *bot.* **a.** '*polna rzeżucha, Lepidium ruderale L.*': Czartowa broda nasturtium agreste 1472 *Rost* nr 440; ~ **b.** '*tawuła, Spiraea Aruncus L.*': Czarthova broda barba hircina 1478 *Rost* nr 2132.

4. kozia broda: **a.** *bot.* '*ostróżka, Delphinium Consolida L.*': Kozą broda aquileia, *var.* kozya broda XV *p. post. R* LIII 64; Coszya broda *aquilena aquilegia XV *ex. Rost* nr 2020; Koza

broda *aquilena 1478 *Rost* nr 2190; ~ **b.** *bot.* '*tawuła, Spiraea Aruncus L.*': Coszya broda barba hirci 1460 *Rost* nr 3389; ~ **c.** '*jakiś lek z włosów koziej brody*' (*?*): Koza broda caprillus 1472 *Rost* nr 357.

Brodacz *bot.* '*obrazki, Arum maculatum L.*': Brodacz barba aaron 1472 *Rost* nr 325.

Brodaty '*barbatus*': O thy chlopye brodathy XV *ex. SKJ* V 284.

Brodawica '*brodawka piersiowa, mamilla*': Brodawka, brodawcza (*pro* brodawicza) mamilla 1472 *Rost* nr 1745.

Brodawka 1. '*brodawka, verruca*': Brodawka porrus 1472 *Rost* nr 1308; Brodawka vernca (*pro* veruca) vel warex 1481 *PF* IV 747; Brodawka puberta XV *p. post. PF* V 9, *sim. PF* V 12; Brodawką tuber, tubea, brodawka tuber *ca* 1500 *Erz* 5; ~ Na brodawky contra verrucas 1491 *Rost* nr 11031; Brodawky verrucas XV *p. post. PF* III 288; Contra verucam in manibus brodawky XV *p. post. R* LIII 61.

2. '*brodawka piersiowa, mamilla*': Brodawka mamilla 1472 *Rost* nr 1744.

Brodek '*mały bród, parvum vadum*': Ad fluvium Bystrzycza, inferius aggeris, ubi est brodek 1452 *LubPodk* 59.

Brodło '*stóg, foeni, stramenti strues*': Artocopum al. brodlo feni 1419 *ZiemsKrak* I 286; Jacom ya zitha sz bro⟨d⟩la gwaltem Pyotrowi ne bral 1440 *Czrs* s. LXXXII.

Brodowy '*należący do brodu*': Usque ad viam in vado vlg. do brodowe drogi 1425 *MonIur* V 27.

Brodzić '*vado ingredi*': Brodzymy vadamus 1431 *PF* V 63; Prodzycz (*pro* brodzycz) vadare 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Piscari debet tragena et sacco... solum natando al. brodzacz..., piscari posset tragena al. wlokyem et ssakyem solum pedester al. brodzacz 1482 *AGZ* XIX 240.

Broić 1. '*czynić, wykonywać, facere*': Nyeczystothy nye stroy any krzywego swyadeczstwa broy (*Dek* II 2. V 1. 3. 4: czyn, V 2: cziny) *Dek* I 1.3.5; W personąn zaprawdąn gwaltownyka... conyeczna mąnka przes xanząn podlug myloscz yego ma bicz broyona (in personam vero violatoris... ultimum supplicium per ipsum dominum ducem iuxta gratiam suam decerni debebit) *Sul* 89.

2. '*brać udział, participem esse*': Broy, obczvge communicet autem... in omnibus bonis (Gal 6, 6) XV *med. SKJ* I 112.

Brojenie 1. '*czynienie, postępowanie, zachowanie się, negotium, habitus*': Brogena a negocio XV *med. R* XXIV 350; Pokornosez w szereczu, w vczynkv y broyenyv humilitatem in corde, opere et habitu XV *med. SKJ* I 62; W broyenyv in conversando XV *med. R* XXV 276; Starego broyen⟨ya⟩ de pristina conuersacione omittendo peccatum et peccati circumstancium 1461—7 *Serm* 90 r. ~ *Cf.* **Bronienie.**

2. '*przestawanie, pożycie, wspólność, commercium cum aliquo*': Broyenye, obczowanye poganystwem, zlym crzesczyanstwem conversacionem vestram inter gentes (I Pet 2,12) XV *med. SKJ* I 83.

Brokinia *cf.* **Brzoskwinia**

1. Brona *cf.* **1. Brama**

2. Brona *formy: n. sg.* ,brona 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, *ca* 1455 *JA* XIV 493, 1456 *TymProc* 236, 1463 *PF* V 13, 1471 *R* XXIII 283, XV *p. post. PF* V 11, *ca* 1500 *Erz* 5, *ca* 1500 *R* XLVII 355; ~ *g. sg.* brony 1411 *KsMaz* I nr 1664; ~ *ac. pl.* brony *BZ* I Par 20, 3, 1471 *MPKJ* V 48.

Znaczenie: '*brona, occa, crates dentatae*': Yacom ya ne wzøl Adamowi broni na polu 1411 *KsMaz* I nr 1664; Brona erpica 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Brona rolna dentena *ca* 1455 *JA* XIV 493; Kazal gy cepi mlocycz, a zelyazne broni (trahas) po nych wloczicz *BZ* I Par 20, 3; Brona et redlo aratrum 1456 *TymProc* 236; Brona trageta 1463 *PF* V 13; Zielazne brony trahas (fecit super eos tribulas et trahas et ferrata carpenta transire I Par 20,3) 1471 *MPKJ* V 48; Brona arpica 1471 *R* XXIII 283; Brona traha XV *p. post. PF* V 11; Broną erpica; grabye vel broną rastrum *ca* 1500 *Erz* 5; Brona, szanye traha *ca* 1500 *R* XLVII 355; ~ *dubium*: Suas Drziconis spicas (*pro* arpicas?) broni non secuit ne posecl 1393 *TPaw* IV nr 4586.

3. Brona '*moc, potestas*': W bronye in potestate *OrtRp* 74.

Bronatny *cf.* **Brunatny**

Bronia *cf.* **broń**

Bronić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* bronię 1423 *TPaw* VII 325, 1476 *AGZ* XV 480; *2. sg.* bronisz 1453 *TymWol* 55, 1471 *StPPP* II nr 4056; *3. sg.* broni *Puł* 34 arg. 146 arg.; *2. pl.* bronicie 1439 *AGZ* XII 70; *3. pl.* bronią 1431 *StPPP* VII nr 602, *Sul* 97, *BZ* Judith 7,8, 1461—7 *Serm* 320v, 1496 *StPPP* II nr 4449; ~ *imper. 2. sg.* broni *MW* 75a; broń XV *ex. PF* V 104; ~ *part. praes. act. adv.* bronię 1398 *StPPP* VIII nr 6581, 1410 *HubeZb* 53; broniąc *Sul* 11, XV *med. R* XXII 246, 1473 *RafPocz* 2; ~ *inf.* bronić 1401 *Piek* VI 46, 1408 *Piek* VI 369, 1410 *Piek* VI 396, 1443 *StPPP* II nr 3149, *etc.*; ~ *praet. 1. sg. m.* -m bronił 1412 *KsMaz* I nr 1789, 1464 *SprTNW* VIII 2, 29; *3. sg. m.* bronił 1410 *JA* VI

210, 1417 *Przyb* 13, 1423 *AKPr* VIIIa 163, 1451 *AGZ* XII 210, *BZ* Gen 15,11. Jud 11,20. IV Reg 18,7, 1457 *ZapWarsz* nr 1057, 1477 *KochOdcz* 135, 1490 *AGZ* XVII 260, XV *ex. MacDod* 139; *f.* broniła *BZ* Ruth 1,18; ~ *condit. 3. sg. m.* broniłby 1444 *AGZ* XIV 156, 1449 *AGZ* XIX 330; -by bronił *OrtMac* 43, *Naw* 183; *3. pl. m.* broniliby XV *med. Zab* 514; -by bronili *OrtMac* 90, *ca* 1500 *SprTNW* V 17; ~ *inf. pass. pl. m.* byci bronieni 1484 *Reg* 716.

Znaczenia: **1.** *'odpierać napad, bronić, ochraniać, strzec, defendere, protegere, tueri'*: Petrassius voyewodzi... mandauit... burgrabio Costanensi iuuare vlg. bronicz Mathiam... in tercia parte Potrowa 1401 *Piek* VI 46; Non protegitis violenter al. nye bronicze 1439 *AGZ* XII 70; Tuere al. bronicz 1443 *StPPP* II nr 3149; ⟨Defendere⟩ al. bronycz 1449 *AGZ* XIII 288; Qui Raphael debet eum protegere al. bronyycz 1455 *AGZ* XI 406; A qualibet persona per triennium debet tueri, al. bronycz 1459 *TymSąd* 77; Debet ipsum tueri al. bronicz a fratribus suis germanis 1466 *AGZ* XIII 496; Bronycz salvare (num salvare nos poterit iste? I Reg 10,27) 1471 *MPKJ* V 36; ~ **a.** *absolute*: Wiszedł przecyw gemu w Gessa, a sylnye bronyl (fortiter resistebat) *BZ* Jud 11, 20; Pilat... rzekł przed wszytkim ludem, iże ktokolwie *chcą pomawiać Jesusa, ten przystąp przeze wszego strachu i chcę zastąpić i bronić *Rozm* 805; ~ **b.** *kogoś, coś*: **aa.** *bez dopełnienia dalszego*: Gdi kmyeczye albo myeszczanye bronyąn barthnyka (de repulsa insecutorum profugi mellicidae per kmethones) *Sul* 97; Bronilibi mø decertarent pro me XV *med. Zab* 514; Gori bronyø gich (montes defendunt illos) *BZ* Judith 7,8; Iusz czaszkoscz przychodzy mego zywotha, thy brony mye, w kthorem nadzyeya mam *MW* 75a; Ktorym obyczayem braczia y tez syosthry mayą byczi bronyeny 1484 *Reg* 716; Zaszczycza y brony swoyę czerkew *Pul* 34 arg.: Szeszli my na pomocz szwyathego Michala archangyola, by mye bronyl (mitte mihi in adiutorium sanctum Michaelem archangelum, qui me defendat) *Naw* 183; Kxądz Boleszlaw... z starostą szą tam nye bronyl XV *ex. MacDod* 139; Anyolom raczy przykaszacz, kyedy yusz bądą vmyracz, aby myą mocznye bronyly *ca* 1500 *SprTNW* V 17; Ia przysengam..., ysz ja... chcze... then przyschensnyczy stolecz podlug nyemyeczkego prawa bronycz, yako nasprawyedlywye wyem albo moga *ca* 1500 *Wisł* nr 168; Cristus... wszytki rzeczy takie, tym podobne, mogłby wam uczynić, by sie chciał bronić, aleć sie bronić nie chce *Rozm* 629; ~ **bb.** (*od*) *czegoś*: Czo wczinil, to wczinil, bronan sze ot swego sziwota 1398 *StPPP* VIII nr 6581; Bronya sza much abigat muscas 1461—7 *Serm* 320v; Apostoly... zyawyayø nauczayøc zawzdy boga chwalycz... dzękuyøcz, ysz nas od zlych brony *Pul* 146 arg.; Prosch za namy pana boga, bron nasch ode zlego wroga XV *ex. PF* V 104; ~ **cc.** (*przeciw*) *komuś lub czemuś*: Vbislaw czso vczinił, to vczinil Swantoslaovi bronø sø gwaltom 1410 *HubeZb* 53; Cso Stanislaw dal Swąchowi rani, to mu ye dal, eze szø mu na slodzeystwe bronil 1410 *JA* VI 210; Marczin Staska szoltissa mal bronicz krziwdze oth wszelknego człoweka 1410 *Piek* VI 396; Snydze na dol ptastwo na marchø, ale Abram syø gym bronyl (descenderuntque volucres super cadavera et abigebat eas Abram) *BZ* Gen 15,11; Bronyl syø przecyw krolyowy asyrskemv (rebellavit quoque contra regem Assyriorum) *BZ* IV Reg 18,7; Iakom ya ⟨nie przyszedł na gospodę... anim go uderzył toporem...⟩, anym zwolal Karwowskych, nye bandancz s nymy genego kleynotha, gdy my scha bronyl przeth gospodą 1477 *KochOdcz* 135; ~ **dd.** *czymś*: Prawem nyemyeczskym chczą szą bronycz (iure teutonico volunt se tueri) *Sul* 43; Sly bronyącz syą w swich słoszczyach... omową, przeczywyenstwem, a myrsyaczkamy dobrim otdawayą, czsso mogą XV *med. R* XXII 246; Yakom ya Ilistha nye zachowal, ktori sluschil (*leg.* służył) Boguslavovy y dzathkam yego, anym go ssobye na pomocz chowal, anym ssą gym bronil 1464 *SprTNW* VIII 2, 29; ~ **ee.** *czemuś czymś*: Ogonem bronya sza mucham y gynschim chrobakom iadovitim abigunt muscas adiutorio caude 1461—7 *Serm* 320v; ~ **c.** *czegoś*: Gen za początkem drugego rany kogo zyvotha broonyącz (vitam defendendo) thego, bandzely mocz doswyathczicz, yma *Sul* 11; Gdy Jacub na mya bil myeczem, ostra bronya, tedy ya bronyancz mego szywotha... zabil 1473 *RafPocz* 2; Racz *bronyy szwey Polszky XV *ex. PF* IV 623.

2. *'odmawiać, zabraniać, nie dopuszczać, recusare, vetare, prohibere'*: Terminum peremptorium al. *sdany... non permittunt al. pronyą (*pro* bronyą) 1431 *StPPP* VII nr 602; Protegeret al. bronylbi dare intromissionem 1444 *AGZ* XIV 156; Si ipsi Prandotha Wolczek intromissionem bronylby 1449 *AGZ* XIX 330; Recusaret al. bronil 1451 *AGZ* XII 210; Bronycz inhibere *OrtRp* 59; Bronycz contradicere *ib.* 66; Tu michi denegas et recusas al. bronysch 1471 *StPPP* II nr 4056; Iudex non contradixit al. nye bronyl 1490 *AGZ* XVII 260; Quia

ipsi arauerunt seu arare fecerunt viam et prohibuerunt al. bronyv eandem viam, que via tendit de Zasczythov... in villam... Cunczycze 1496 *StPPP* II nr 4449; ~ **a.** *kogoś, czegoś*: **aa.** *bez dopełnienia dalszego*: Yacom ya ne bronil tego zita, thso Gimka cupila v Euky 1412 *KsMaz* 1 nr 1789; Ktho moze przynyewolycz thego, ktho by szye bronyl przyszyaszthwa? *OrtMac* 43; Gdyby thego bronyły, yako ma przeczyw themu czynycz? *OrtMac* 90; Non plus tenco, nisi tantum mea litera dotalicii ostendit et nemini recuso al. nye bronya mensuracionem al. myary 1476 *AGZ* XV 480; ~ **bb.** *komuś*: Tegdi mu szye bronil czøsze dacz 1417 *Przyb* 13; Sulek wygonw al. sczyegyey (*leg.* ściegny) ... *staradawnyego wylozonego bronyl Micolayowy y gego ludzem 1423 *AKPr* VIIIa 163; Mym ludzem ne bronya szvini gego pascz 1423 *TPaw* VII 325; Essze mi bronisz mich ludzy, czsszo mą w ne prauo wyązalo 1453 *TymWol* 55; Dzyeczyą... moze... dacz gye (*sc.* swe jimienie) y nyechacz komu chcze, a mogaly mu thego przyrodzeny bronycz? *OrtMac* 90; Czssom gy zbyl..., thom gy zbyl, zhe my bronyl bidla zayancz na... moyey shkodze 1457 *ZapWarsz* nr 1057; ~ **b.** *komuś*: Wandø (*leg.* wędą) ribi lowili... taco dlugo, asz im ianl bronicz 1408 *Piek* VI 369; A to vzrzawszi Noemy, isze zatwardzalim vmislem Ruth bila syø vparla s nyø gydz, wyocey gey nyc bronyla (adversari noluit) any syo wrocycz zasyo radzila *BZ* Ruth 1,18.

Cf. **Obronić, Odbronić, Zabronić, Obraniać, Odbraniać, Zabraniać**

Bronienie *formy*: *n. sg.* bronienie *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *g. sg.* bronienia 1471 *MPKJ* V 38; ~ *d. sg.* bronieniu *Sul* 39, *BZ* Judith 5,1; ~ *l. sg.* (w) bronieniu XV *med. SKJ* I 80.

Znaczenia: **1.** '*obrona, walka obronna, defensio*': Chczemy..., aby dnya tedi nasnamyonanego przyszedl, a stal kv vkazanyv a bronyenyv (defensurus) prawa swego *Sul* 39; Sinowye israhelsci przyprawyaly syø ku bronyenyv (ad resistendum) *BZ* Judith 5,1; Z bronyenya a. pobyczia a cede (ut David reverteretur a caede Amalec II Reg 1,1) 1471 *MPKJ* V 38.

2. '*osłona, tegmen*': Bronyenye tegmen *ca* 1500 *Erz* 5.

3. *dubium* '*postawa, wygląd, habitus*': W bronyenyv (*pro* broyenyv?), w obleczenyv naszego czlowyeczenstwa nalezon yest yako czlowyek habitu inventus ut homo (Phil 2,7) XV *med. SKJ* I 80.

Bronka *formy*: *n. sg.* bronka 1450 *RpKapKr*, *OrtCel* 2, *OrtZab* 528; ~ *ac. sg.* bronkę *BZ* Ex 35,16. 38,4; ~ *i. sg.* bronką *BZ* Ex 37,26; ~ *ac. pl.* bronki 1471 *MPKJ* V 102.

Znaczenia: **1.** '*krata, ogrodzenie, crates*': Gerre, -arum in plurali dicuntur sepes ferree vel reticule circa altaria et choro vlg. bronka 1450 *RpKapKr*; Uczyn... oltarz offyerny y bronkø (craticulam) gego myedzanøø *BZ* Ex 35,16; Przykril gy zlotem przeczystym s bronkøø y szczyanamy y rogy (cum craticula ac parietibus et cornibus) *BZ* Ex 37,26; Bronkøø (craticulam) gego podobnøø szyeczy vczynyl myedzyanø *BZ* Ex 38,4; Bronka craticula *OrtCel* 2; Bronka craticuła *OrtZab* 528.

2. '*duża dziurkowana łyżka, cochlear foraminatum*': Bronky crates (et lebetes et creagras et psalteria et phialas et mortariola et omnia vasa aerea, quae in ministerio fuerant, tulerunt Jer 52, 18) 1471 *MPKJ* V 102.

Bronne '*rodzaj kary, genus poenae*': Prefato Petro... sculteciam... damus... cum quattuor mansis liberis agrorum... ac tercio denario pro qualibet re et causa magna aut parva iudicata cum penaque nuncupata vlg. bronne 1398 *KodMazŁ* 125.

Bronno '*zbrojnie, armis*': Przeto Żydowie bronno szli łapać miłego Jesucrista, iże sie bali jego przyjacielow, by im jego nie odjęli *Rozm* 612; ~ bronno się przybrać, uczynić '*uzbroić*': Moc wasza, ktorąście sie przeciw światłości bronno przybrali..., jest we ćmach *Rozm* 650; Biskupowie... żydowscy... zazrością bronno uczynili swe *palycze serce i by mogli mocno bojować przeciw swemu bliznemu *Rozm* 798.

Bronny *formy*: *n. sg. m.* bronny XV *in. R* XXIV 72; ~ *ac. sg. neutr.* bronne *BZ* II Par 23, 7; ~ *i. sg. f.* bronną *Sul* 34, *OrtVrtel* 119, *Dział* 15; ~ *n. pl. m.* bronni *BZ* IV Reg 25,4; *f.* bronne 1471 *MPKJ* V 95; ~ *g. pl. m.* bronnych *Rozm* 625. 642; ~ *i. pl. m.* bronnymi *Sul* 56. 106, 1471 *MPKJ* V 41; ~ *l. pl. m.* (przy) bronnych *Sul* 101.

Znaczenia: **1.** '*zbrojny, uzbrojony, armatus*': Mocarz bronni fortis armatus (cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quae possidet Luc 11,21) XV *in. R* XXIV 72; Powynyen gest kaszdy slachczycz... kv pospolythemv dobremv pewnymy bronnymy lvdzimy slvzycz (armatis hominibus deservire) *Sul* 56; Møszowye bronny (viri bellatores) w noci vcyekly *BZ* IV Reg 25, 4; *Branym, bronnymy ludzmy municionibus (circumdederunt munitionibus civitatem II Reg 20,15) 1471 *MPKJ* V 41; Samson jedną czeluścią osłową zabił tysiąc mężow bronnych *Rozm* 625; Jeden anioł czasu krola Dawida jednego dnia zabił ośm tysięcy

mężow bronnych *Rozm* 642; ~ (z) bronną ręką '*zbrojnie, z bronią w ręku, armatus, cum armis*': Ian wysznal sze tho wczynycz thego dla, ysz ranką bronną (armata manu) dom gego nagabal *Sul* 34; Przystapyl sz bronya, bronną raką ku swemv przyyaczyelowy *OrtVrtel* 119; Panowie nye mayą przychodzycz przed sąd z bronną ąką *Dział* 15; ~ *jako tytuł szlachcica*: Na roczech velykich... przi bronnich, slyachatnich mąnzoch (praesentibus strenuis nobilibusque dominis)... vstawyami *Sul* 101; Mi Ian... s nyzey vipyssanimy bronnimy slyachathnimy (strenuis, nobilibus)... mąnszmy... vstawyami *Sul* 106.

2. '*służący do obrony, ad defensionem aptus*': Sludzi koscyelny obstøpcye krola, maiøcz... bronne odzenye swe (arma sua) *BZ* II Par 23,7; Bronne vyeziczky a. oikyerze propugnacula (et ponam iaspidem propugnacula tua Is 54,12) 1471 *MPKJ* V 95.

Cf. **Bronne**

Broń, Bronia *formy*: *n. sg.* broń *Sul* 75, XV *med. R* XXIV 362; ~ *g. sg.* bronie 1484 *Reg* 713; broni 1448 *ZapWarsz* nr 832, *BZ* I Reg 21, 8, *OrtCel* 6, *Dział* 48, 1470 *ZapWarsz* nr 2948, *Rozm* 514.627; ~ *ac. sg.* broń *Fl* 34,2, *BZ* IV Reg 11, 8. II Par 32, 5, 1466 *R* XXII 14, *Rozm* 595.629; bronię 1449 *R* XXV 165; ~ *i. sg.* bronią 1388 *TPaw* III nr 910, 1405 *KsMaz* I nr 595, 1415 *Czrs* 65, 1419 *AKPr* VIIIa 43, 1426 *ZapWarsz* nr 160, *etc.*; ~ *i. pl.* broniami *Rozm* 612.

Znaczenia: **1.** '*arma* (*latiore sensu*)': Paszco terrebat violenter cum sociis cum nudis defendiculis bronø ad domum ipsius 1388 *TPaw* III nr 910; Wezmi bron (*Pul*: czyn) y sczit (apprehende arma et scutum) *Fl* 34, 2; Jakom ya ne gonil Sdzich⟨a⟩... bronyą 1426 *ZapWarsz* nr 160; Czsom ya vczinil, tom vczinil za Miroslaowim poczathkem, kedy mą pirwey sekirka vderzil, anym mu brony vzyal 1448 *ZapWarsz* nr 832; Vstawyamy, aby zona... tylko przy them oprawyenyv... ostala, viyąwszy scarb, yako szą pyenyądze, szrzebro..., wszisthka harnasz albo bron (omnibus armis) *Sul* 75; Arma charnasz y bron XV *med. R* XXIV 362; Bocyem myecza a brony swey (gladium meum et arma mea) nye wszøl *BZ* I Reg 21, 8; Oblyøszecye gy, maiøcz bron w røkv waszv (habentes arma in manibus vestris) *BZ* IV Reg 11, 8; Sprawyl rozmaytø bron y sczity (fecit universi generis armaturam) *BZ* II Par 32, 5; Inermes id est sine armis al. przez brony wszelkyey *OrtCel* 6; Przystapyl sz bronya bronną raką ku swemv przyyaczyelowy *OrtVrtel* 119; Aczlyby dobywszy brony nykogo nye vranyl, tedy ma pokvpycz viną syedmnadzesscza *Dział* 48; Rospuscza, poklada, wswyrą bron dirigit arma 1466 *R* XXII 14; Bronyą odwodzy raszy armis reparat ictus *ib.* 17; Jakom ya... nye sbyl Jana... anym mv brony, kthora myal, wząl, anym go vschkodzil 1470 *ZapWarsz* nr 2948; Braczya nye mayą chodzyczi z bronyą 1484 *Reg* 713; Braczya nye mayą nosyczi valeczney bronye albo oręża (arma impugnationis) *ib.*; Yeslibi... zyemyanyn... smialbi wnicz przed oblicznoscz sądziego... z... bronyą (cum armis)..., staroscie zaplaczicz ma wyny dwie, a sądziemu... iedną kopą grosy 1498 *MacPraw* VI 273; Być wam nie uciekł..., tego dla nagotujcie broni, być było wiele luda, być kopije, włocznie były, być były świece i pochodnie *Rozm* 514; O miły Jesucriście, widziałeś... w dworze krolewskim władyki... gotując broń, aby cie przyszli łapać *Rozm* 595; Judasz pojdzie... ⟨z⟩ rozmaitymi broniami, s laternami, s pochodniami (venit illuc cum laternis et facibus et armis) *Rozm* 612; Jeden głos tłuszczę rzewniwą, czynem straszliwą, *przeswey broni zaraził, odpędził i porzucił *Rozm* 627; Cristus... by mogł wszytkę waszę broń zetrzeć, jako uczynił wojsce syrskiej, iże wszyćki cięciwy ich łęczysk na jeden czas robacy zgryźli *Rozm* 629; ~ ostra broń '*broń sieczna*': Yacom ya ne begal na Micolayow dom s ostrø bronø 1405 *KsMaz* I nr 595; Jacom ya Prandothy ne gonyl szamopanth sz osztrø bronø 1415 *Czrs* 65; Iacom ya ne odegnal Micolaya samossost s ostran bronan od gego szyta (*leg.* żyta) 1419 *AKPr* VIIIa 43; Jaco mnye Viszek gonil z ostrø bronyø i wlocznyø vderzil 1427 *ZapWarsz* nr 2714; Jacom ya nye wignal s domv Falcowa rathagya s ostrø bronyø samowtor silø *ib.* nr 2729, *sim. ib.* nr 437.1680.2930; Thedysz thy n[y]a mya wybyekl sz ostra bronya 1443 *TymSąd* 144; Gdy kto komv droga szastapy z ostra bronya *OrtBr* VI 378; Zassadzenye s ostra bronya obsidia armis evaginatis *OrtRp* 101; Jakom ya Ondrzegewi, gdy gnął sskoth sz pola, nye zasthapyl gwalthem drogi anym go gonyl ss ostrza bronya, anym go vschkodzil 1469 *ZapWarsz* nr 2975; Jakom ya sszamopyath ssz ostrza brony,a sz dospyanym sszamostrzalem nye bilem na dom Jacubow gwaltem 1472 *ZapWarsz* nr 3082; Thegom ya zabyl za yego poczothkyem, gdy na mya ostra bronya byl 1473 *RąfPocz* 23; Jakom ya gwaltem ostra bronya, szabla y syekyerka Zyemakowy... rany krwawey nye zadal 1489 *PF* VIII 20; Gwalthownye na mya byl ostra bronya thylczem *ib.*; Sz ostra bronya, sz sabla y syekyerka 1489 *ZapRpŁomż* 2, 895; ~ *przenośnie*: Przez bronya (*SKJ* I 73: zbroyą)

spravedlivosczy (per arma iustitiae II Cor 6, 7) 1449 *R* XXV 165.

2. '*nóż żelazny stanowiący część składową pługa, krój, culter ferreus aratri*': De clenodio Rolye, rosam cum tribus bronya ('z trojq bronią') in clipeo deferentes 1462 *StPPP* II nr 3681.

Brońca '*obrońca, defensor*': Gdyby vrazyl... otheymacza zytha abo bronczą, zaplaczy reny vrazonemv (et si vulnerarent... frumentorum defensorem, solvant vulnera laeso) *Sul* 48.

Broskiew *cf.* **Brzoskiew**

Broskinia *cf.* **Brzoskwinia**

Broskiniowy *cf.* **Brzoskwiniowy**

Brost *cf.* **Brzost**

Brostblach *cf.* **Bruzblach**

! Broszat '*?*': Arboris dicte broszycze vel broszat contra epidimiam tiriacam polonicam XV *ex. R* LIII 63.

! Broszyca '*?*': Arboris dicte broszycze vel broszat contra epidimiam tiriacam polonicam XV *ex. R* LIII 63.

Brotan *bot.* '*gatunek bylicy: Artemisia Abrotanum L.*': Brotan abrotanum 1472 *Rost* nr 399.

Brotfas '*rodzaj naczynia na chleb, canistrum, panarium*': Argentum aduc appositum est ad magnam phascha argenteam al. ⟨b⟩rothwasz 1500 *ZsigBud* 51; Ad magnam phassam argenteam, que stat ad mensam domini principis, quam laborat aurifaber Alemanus, al. brothphasz *ib.* 57; A cudendo cum laminibus ferreis, in quo servatur argenteum brothphasz *ib.* 79; Pro tribus ulnis panni albi ad futrale pro magno brotphasz *ib.* 80; Ad tecturam pro applicandis corigiis in futrali pro brotphas dedi V den. ung. *ib.* 82; ~ Pro finali labore brothphasze magne pro argento trium marcarum, quod ibi appositum est,... sicque pro toto argento trium marcarum in summa dati sunt XVIII flor. et XVIII den. ung. *ib.* 58.

Browar '*braxatorium*': Browar *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Browarnia '*browar, braxatorium*': Browarnya braxatorium *ca* 1500 *Erz* 5.

Browarz '*piwowar, braxator*': Browarz braxator *ca* 1500 *Erz* 5.

Brożec '*mały bróg, parva strues foeni, stramenti*': Jaszczko... debet sistere dominum Spiczimirski... contra Andream... ex eo, quia mandauit sibi violenta manu secare seu destruere vlg. broszcze 1400 *TPaw* III nr 4885.

Brożyny *pl. tantum* '*części konstrukcji brogu (drągi i daszek)*': Pro brozini usurpatis et dampni ...in gayo facti 1398 *StPPP* VIII nr CCLXVIII (14); Iacom ya ne pobral Falislawowich broszin s yego gumna szilø 1406 *KsMaz* I nr 741.

Bród *formy*: *n. sg.* brod 1371 *KodWP* III 360, 1428 *KodPol* II 445, 1428 *Monlur* V 93, 1431 *PF* V 63, 1431 *RHist* LVII 235, 1437 *Wisl* nr 228, s. 89, 1493 *AGZ* XV 307, XV *p. post. PF* V 9, *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *g. sg.* brodu (1366) *MMAe* X 202, (1381) XVI *KodWP* III 516, 1406 *TPaw* IV nr 2619, 1426 *MPKJ* II 304, *De morte* w. 165, 1473 *StPPP* II nr 4112; ~ *ac. sg.* brod *BZ* Gen 32, 22; ~ *i. sg.* brodem 1471 *MPKJ* V 107; ~ *n. pl.* brody 1432 *StPPP* II nr 2395; ~ *d. pl.* brodom *BZ* Jos 2, 7.

Znaczenia: **1.** '*vadum*': Wlodiczka wzøl VII marcas... na thø nywø, czso u brodu 1406 *TPaw* IV nr 2619; Usque ad vadum brod 1428 *Monlur* V 93; Vadum vlg. brod 1431 *PF* V 63; Cum... quodam vado vlg. brod 1431 *RHist* LVII 235; Prod (*pro* brod) vadum 1437 *Wisl* nr 228, s. 89; Poyøl swe dwye zenye..., y przeydø przez brod (vadum) Yaboth *BZ* Gen 32, 22; Byli poslani gonicz po nich po drodze, gesto wyedze kv brodom Jordanovim (ad vadum Jordanis) *BZ* Jos 2, 7; Oth polnoczy do szachodv chodza nye pytayancz brodv *De morte* w. 165; Za brodem trans, ultra 1471 *MPKJ* V 107; Penes vadum al. v brodu 1473 *StPPP* II nr 4112; Misimus theloneum a fluvio Iaryczouiensi al. broth in Blyszyvodi 1493 *AGZ* XV 307; Brod vadum *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *Może już nomen proprium*: Campos... w starego brodv (1366) *MMAe* X 202; A vado dicto paseczni brod 1371 *KodWP* III 360; A vado antiquo al. od brodu starego (1381) XVI *KodWP* III 516; Droga besszy oth suchego brodv do szkarzischowskego brodu przes pole wychotskye 1426 *MPKJ* II 304; Usque ad crowi brod et a crowi brod usque ad glamboky brod 1428 *KodPol* II 445; Fluvius... cursum suum proprium habet, incipiendo a swine brodi 1432 *StPPP* II nr 2395.

2. '*miejsce w rzece sztucznie przysposobione do łapania ryb, locus in fluvio aggere coartatus piscium capiendorum gratia*': Brod bracca XV *p. post. PF* V 9.

3. *dubium*: Petrus procurator plebani proposuit verbo, quomodo emerit stadium al. v brod (*może* u bród 'u brodów', u brodu *albo rzeczownik* ubród) lignorum pro media marca in hereditate 1438 *MMAe* XVI nr 338.

Bródka kozia bródka: **a.** *bot.* '*ostróżka, Delphinium Consolida L.*': Kozya brodka calcatripa 1472 *Rost* nr 178; ~ **b.** *bot.* '*tawuła, Spiraea Aruncus L.*': Kozya brothka ypegristidos *ca* 1465 *Rost* nr 3941; ~ **c.** '*jakiś lek z włosów koziej brody*' (*?*): Boza (*pro* kozia) brothka spirillus *ca* 1500 *Rost* nr 5559.

Bróg *formy*: *n. sg.* brog 1402 *KsMaz* I nr 243, 1481 *PF* IV 747, *ca* 1500 *Erz* 5; ~ *g. sg.* broga 1434 *KsMaz* III nr 587, 1436 *ZapWarsz* nr 523, 1489 *ZapWarsz* nr 1592; brogu 1399 *Leksz* II nr 2379; ~ *ac. sg.* brog 1402 *JA* VI 205, 1436 *ZapWarsz* nr 528, 1457 *ZapWarsz* nr 1027.1032, 1471 *AGZ* XIX 8, 1471 *CyzKłob* 444, 1500 *ZapWarsz* nr 1843; ~ *l. sg.* (w) brodze 1419 *TPaw* VII 99; (w) brogu 1493 *ZapWarsz* nr 1741; ~ *g. du.* brogu 1478 *ZapWarsz* nr 1205.1207; ~ *n. pl.* brogi 1478 *ZapWarsz* nr 1207; ~ *g. pl.* brogow 1442 *StPPP* II nr 3104, *BZ* II Par 31, 6, 1478 *ZapWarsz* nr 1207; ~ *ac. pl.* brogi 1421 *Czrs* 256, *BZ* Ex 22, 6. II Par 31, 8, 1471 *MPKJ* V 98.

Znaczenia: **1.** '*stóg* (*zboża, siana*), *meta, strues* (*stramenti, foeni*)': Czewley... ne zwonl (*pro* wzonl) brogu rszy 1399 *Leksz* II nr 2379; Bodzantha brog zita pana woyskego szilø, moczø pomloczil 1402 *JA* VI 205; Iaco iesto (*leg.* jest to) ne Micolayow brok rsz⟨i⟩, o chtorim ia zalowal, cszo stogi w mem gumne 1402 *KsMaz* I nr 243; Iakom ne rzekl w tem brodze, czsom czi przedal XXX mensuras 1419 *TPaw* VII 99; Tres cumulos al. brogi 1421 *Czrs* 256; O ktore szito szalowal Dobek na Yana, tego on nye uicradl (*leg.* wykradł) s gego broga 1434 *KsMaz* III nr 587; Jacom ya na Woyczechowem ogrodze nye postawyl broga 1436 *ZapWarsz* nr 523; Jaco v mnyc Mroczek kupyl brog rzy za pyacz kop *ib.* nr 528; Swantochna nye sesgla (*leg.* zeżgła 'spaliła') seszci brogow zita 1442 *StPPP* II nr 3104; Uchopilbi brogy szydne (*leg.* żytne) (comprehenderit acervos frugum) *BZ* Ex 22, 6; Jakom ja s Pyotrem, z moym sinem trzech kop hy dvadzeszce grosshi nye wynovatha Pelce za brog zhitha 1457 *ZapWarsz* nr 1027; Kthorhim ja brog zhitha hv Yakuba Pelczhyna rzanczcza kupyl, themhem Pelcze hyszczczovy zaplaczyl *ib.* nr 1032; Tu recepisti eidem homini acervum al. brog siliginis, cumulum al. stog avene et alium cumulum ordei 1471 *AGZ* XIX 8; Pyotr noschi sznop, Domyenyk szyano, Wawrzek kładzye w brog 1471 *CyzKłob* 444; Jakom ya nye szmloczyl dwv brogv schamoozm, genego zytha a drugyego psenicze 1478 *ZapWarsz* nr 1205: Jakom ya nye pomloczyl dwv brogv, yenego pszenycze, a drugyego zytha po zapowyedzy vosznego, anym przedal krowy plovey any schescy ovyecz, kthorich brogow y krowj y ovyecz polovicza sluzy na nasch... *Thago dobre brogy yako XL gr., krova y owcze yako XX-ti gr. *ib.* nr 1207; Brog acervws 1481 *PF* IV 747; Jakom ja nye pobral kmyeczyowy yego Syrocze broga syana gwalthem przesh wlodarza swego Maczeya na wozy 1489 *ZapWarsz* nr 1592; Jakosz thy mnye popasl syano w brogv w ogrodzenyv gwalthem sthadem swoyem na lacze (*leg.* łące) 1493 *ZapWarsz* nr 1741; Za... yethnanye wschalyesch (*leg.* wziąłeś) brok zytha 1500 *ZapWarsz* nr 1843; Brog aceruus *ca* 1500 *Erz* 5. ~ *Cf.* **Barg.**

2. *ogólnie* '*stos, acervus*': Obyetowaly sinowyc israhelsci pyruich vrod wyele z vzitkow, z wyna y z oleia,... y ze wszego, czsosz syø na zemy rodzi..., oferowaly dzesyøcyni z wolow y z owyecz a dzesyøcyni poswyøtne... A wszitko snyoszszi, nadzalaly wyele brogow (fecerunt acervos plurimos) *BZ* II Par 31, 6; Vzrzawszi brogy (acervos) *ib.* 8; W brogy in acervos (et dabo Jerusalem in acervos arenae Jer 9, 11) 1471 *MPKJ* V 98.

Cf. **Borg**

Brózda *cf.* **Bruzda**

! Brucfa '*barchan, tela e lino et lana contexta*': Barchan vel brucfa liniscenia XV *p. post. PF* V 9.

(Brucki) Brucski (*o gatunku sukna*) '*wyrabiany w Brukseli, genus panni, quod Bruxellae conficiebatur*': Pro uno stamine panni bruczsky 1433 *StPPP* II nr 2497. ~ *Cf.* **Baruski.**

Brucski *cf.* **Brucki**

Brud '*sordes*': Zgrzeszyly yemu, a nye synowye yego w brudoch (peccaverunt ei, et non filii eius in sordibus Deut 32, 5) *Pul* Deut 5.

Brudny '*sordidus*': Ye sz mnogø twarzø czudnø, a bødze mecz røkø brudnø *Slota* w. 28.

(Brudzić) Brzudzić '*brzydzić się, mieć wstręt, fastidire*': Brzudzycz abhorrere XV *med. R* XXIV 372. ~ *Cf.* **Pobrudzić, Zbrudzić.**

Bruk '*via lapide strata*': Bruk licostratus (*pro* lithostratus) 1476 *AKLit* III 108; Pater edificare tenebitur... licostratum al. brug 1488 *RocznKrak* XVI 56; Brvk licostratus *ca* 1500 *Erz* 5.

Brukarz '*qui vias lapidibus sternit*': Micolay Maly bruckarzs 1467 *LibIur* nr 7016; Stanislaus brukars de Kuyawia ius habet 1489 *LibIur* nr 8476; Item bruckarzi circa kottilhouff 1493 *WarschPozn* I 362; Brukarzom 1/2 marcam in toto soluti 1495 *WarschPozn* I 406.

Brukować '*sternere lapidibus*': Ganek brukowany przed domem, nye mayączy nad szobą przykryczia licostratos (*pro* litostratos), id est structura de lapidibus, hebraice golgotha XV *p. post. Kałużn* 275.

Brukowanie '*bruk, via lapide strata*': Camyonna droga vel brukowanye licostratus (*pro* lithostratus) 1437 *Wisł* nr 228, s. 87.

(Brukselski) Bruselski (*o gatunku sukna*) '*wyrabiany w Brukseli, genus panni, quod Bruxel-*

lae conficiebatur': Pro XII vlnis panni brusselske ad mandatum regis literale VI marc. 1394 *MMAe* XV 178.

Bruna '*gniadosz a. siwek, equus aut fuscus aut albus*': Kon bruna 1471 *GórsJaz* 282; Koń bruna, średni, kopijniczy, dobry *ib.* 284.

Brunat 1. *bot.* '*Celosia cristata L.*': Brunath flos amoris 1437 *Rost* nr 2616; *Brumath flos amoris 1460 *Rost* nr 3560; Brunat fflos amoris 1472 *Rost* nr 1219.

2. *dubium*: Brunath brunarius XV *in. Zab* 520.

Brunatek *bot.* '*Celosia cristata L. a. Amaranthus caudatus L.*': Brunatek fflos amoris *ca* 1465 *Rost* nr 4359.

Brunatny, Bronatny *formy*: *n. sg. m.* brunatny 1466 *StPPP* II nr 3858, 1493 *PF* IV 663, *ca* 1500 *R* XIX 75; bronatny 1466 *R* XXII 20; ~ *g. sg. m.* brunatnego 1458 *ZapWarsz* nr 1079; ~ *i. sg. m.* brunatnym *MPKJ* V 19; bronatnym 1466 *R* XXII 28.

Znaczenie: '*szkarłatny, coloris coccinei*': Jakom ja nye wzal Offcze dw (*leg.* dwu) plashczhv, jenegho brunathnego, a drughego novey barvy 1458 *ZapWarsz* nr 1079; Bronathny puniceus 1466 *R* XXII 20; Bronathnym puniceo *ib.* 28; Pannus lunsky brunathny 1466 *StPPP* II nr 3858; Barvyoną a. brunathnym pomyeszaną polimitam *MPKJ* V 19; Plaszcz brunathny barzo szukna dobrego 1493 *PF* IV 663; Cwatek brunathny *ca* 1500 *R* XIX 75.

Bruny *cf.* **Bruna**

Brus '*kamień do ostrzenia, cos*': Philip... furtum mansit contra Potrasium de ibidem pro tunica... et pro lapide, qui dicitur brus 1385 *StPPP* VIII nr 3423; Bruss cos 1472 *Rost* nr 57.

Brusblach *cf.* **Bruzblach**

Bruselski *cf.* **Brukselski**

Brusić *cf.* **Pobrusić**

Brusiny '*osad powstający w korytku z wodą przy ostrzeniu narzędzi na brusie, limus, qui ex cote imo in labro in aqua subsidit, cum ferrum acuitur*': Brussyni chimolea 1472 *Rost* nr 59.

Bruspłat '*napiersnik, thorax*': Pro pectorali dicto bruszplath 1394 *MMAe* XV 199; Pro I brusplath vni Walacho 1/2 marc. *ib.* 206.

Brutfanna *cf.* **Brytfanna**

Brutka '*oblubienica, narzeczona, sponsa*': Bruthka sponsa XV *p. post. PF* V 8.

Bruzblach, Blucbrach, Blusbrach, Brostblach, Brusblach, Lucbrach, Rusblach '*napiersnik, thorax*': Pro pectorali dicto brusblach 1394 *MMAe* XV 192; Brusblach lagium (*pro* logium) 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Recepisti... arma ad pectus pertinencia al. brusblyachy 1447 *RocznHist* IV 2, 129; Brusblach pectulium 1463 *PF* V 12; Brusblach logium XV *p. post. PF* V 7; ~ Duas loricas, clobuczek et hunczkop et bluczbrach 1434 *ZapRpWarsz* 2, 300; ~ Blusbrach pectorale 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Loricas, galeas, blusbrachy 1437 *StPPP* II nr 2700; ~ Jan Grzimala sartor restituit galeam clopuczecz et pectorale *brzostblach 1424 *Warsch-Pozn* I 141; ~ Luczbrachi toracibus 1451 *R* XXII 41; Za plati a. luczbrach pro torace (induet pro thorace iustitiam et accipiet pro galea iudicium Sap V 19) *MPKJ* V 75; ~ Rvsblachy toraces XV *p. pr. R* XVI 332.

(Bruzda) Brózda *formy*: *n. sg.* brozda 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; ~ *i. du.* brozdoma 1471 *MPKJ* V 45; ~ *n. pl.* brozdy 1381 *StPPP* VIII nr 977, 1382 *StPPP* nr 1404, 1388 *StPPP* VIII nr 4878, 1396 *AKPr* VIIIa 62, 1398 *StPPP* VIII nr CCLIX 14, 1400 *StPPP* VIII nr 11169, *MPKJ* V 62; ~ *g. pl.* brozd 1381 *StPPP* VIII nr 617, 1382 *StPPP* VIII nr 1404. 1593, 1443 *AGZ* XIV 100, 1444 *AGZ* XII 133; ~ *ac. pl.* brozdy 1448 *R* XXIV 352, 1471 *MPKJ* V 84.

Znaczenie: '*zagon, sulcus, lira*': Quatuor milia br[z]osd colit violenter..., kmethones... quatuor milia brosd arrauerunt 1381 *StPPP* VIII nr 617; Pro aracione granicierum et aracione agrorum CCCLX brosdi et omnes granicies destruxit *ib.* nr 977; Pro C brodz (*pro* brozd) per ultra granicies et VII *brodzdi 1382 *StPPP* VIII nr 1404; Pro IIII-or C... brosd[z] *ib.* nr 1593; Pro I 1/2 liris al. brozdi 1388 *ib.* nr 4878; Marzansky contumax... pro brosdi 1396 *AKPr* VIIIa 62; Pro IV milibus liris aratis vlg. brosdi 1398 *StPPP* VIII nr CCLIX 14; Pro CC *surcis dictis brosdi 1400 *ib.* nr 11169; Brosda, skyba, strona lira 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Prosda (*pro* brosda) sulcus *ib.*, s. 89; Computavit liras al. brosd centum cum viginti novas et monstravit sibi ministeriali viginti sulcos al. zagonow 1443 *AGZ* XIV 100; Fecit centum et duos falcos al. broszd 1444 *AGZ* XII 133; Brosszdy sulcos 1448 *R* XXIV 352; Yako dwyema brosdoma quasi per duas araciunculas (fecitque aquaeductum quasi per duas aratiunculas in circuitu altaris III Reg 18, 32) 1471 *MPKJ* V 45; ~ Prosdy (*pro* brosdy) sulci (si adversum me terra mea clamat et cum ipsa sulci eius deflent Job 31, 38) *MPKJ* V 62; Yakoby brosdy wywraczowal ad versandos sulcos (cor suum dabit ad versandos sulcos Ecclus 38, 27) 1471 *MPKJ* V 84.

Bruździć *cf.* **Zbruździć**

Bryła '*okrągławy kawał czegoś, massa*': Obfita bryla sufficiens massa XV p. pr. *R* XVI

349; Bryly massa 1466 *R* XXII 24; Bryla massam XV *p. post. R* XXV 182; Bryłą massa *ca* 1500 *Erz* 5; Brylą myaszą (*leg.* mięsa) sarcinus *ib.*; ~ Super prato al. na lanczcze est schachta cooperta lapidibus al. brila *DlLB* III 356.

(Brytfanna) Brutfanna '*brytfanna, płaskie naczynie do pieczenia, sartago*': Panew vlg. brvthffanną ffrixorium *ca* 1500 *Erz* 5.

Bryzylija *cf.* **Brezylia**

Bryż '*kryza, mankiet, limbus crispatus annexus vesti, limbus manicae praefixus*': Pro zonis ad brize pro moderz et filis albatis 1394 *MMAe* XV 201; Pro I 1/2 vlna attlantis ad manicas ad brise domino regi I marc. *ib.* 203; Pro serico ad consucionem predictarum manicarum dictarum brisze XXI scot. *ib.*; Pro filis ponendis ad bryze... cabacii *ib.* 211.

Brzanki *bot.* '*brzanka, Phleum L. (?)*': Ortimilium vel brzanky XV *p. post. R* LIII 62.

(Brzask) Brzazg '*prima lux, diluculum*': Na braszgv diluculo 1448 *R* XXIV 352; Brzaszg *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Brzazg *cf.* **Brzask**

Brzazgać się '*świtać, dilucescere*': Brzesdzye sya seu swyta lucesci[s]t XV *p. post. JA* XII 143.

Brzazgota *bot.* '*plesznik, Plantago Psyllium L. (?)*': Brzashothąn, brzaszgotan psilium XV *p. post. R* LIII 68.

1. Brząk *cf.* **Brzęk**

2. Brząk *bot.* '*Pirus (Sorbus) torminalis Ehrh.*': Brzook (*pro* brzøøk) ferreolanus 1472 *Rost* nr 1186.

Brzechwa '*brzechwa, drewniana część strzały, lignea pars sagittae*': Brzechwa telum 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; In linterio al. w koriczie tela ad existimationem duarum capeciarum et brzechew ad existimationem unius beczulka 1494 *GórsArt* 218; Item brzechwy, iste non sunt numerate, quorum est capecie mille et ultra capecie 1495 *GórsArt* 219.

Brzeczka 1. '*brzeczka, ekstrakt słodowy, z którego wyrabia się piwo*': Brzecka braxidium, id quod primo exit de braseo, cum coquitur cerevisia 1450 *RpKapKr*; Brzeczka *braxma *ca* 1455 *JA* XIV 494; Brzeczka braxalium 1463 *PF* V 12; Brzyeczka braxivium XV *p. post. PF* V 10; *Wrzeczka brixinium *ib.* 9.

2. '*słodki napój, dulcis potus*': Nectar brzeczka secundum polonos *ca* 1500 *Erz* 5; Brzeczką nectar, dulcis potus *ib.*

Brzecztan, Brzestan, Brzeszczan, Brzostan *bot.* '*bluszcz, Hedera Helix L.*': Brzestan edera repens 1419 *Rost* nr 5185; Brzeszczan 1446 *Rost* nr 2918; Brzeszthan eufrasia *ca* 1465 *Rost* nr 3899; Brostan edera repens *ib.* nr 4316; Brzostan hibernaria *ib.* nr 4379; Brzostan edera arborea 1472 *Rost* nr 146; Brzecztan edera arborea *ib.* 147; Brzestan edera 1481 *Rost* nr 4987; Bluscz seu brzostan edera XV *p. post. R* LIII 66; Bczecztayn (*leg.* brzecztan) hedera XV *R* XXIII 290.

Brzeg *formy*: *n. sg.* brzeg 1291 *PPom* 433, 1460 *AGZ* VIII 137; ~ *g. sg.* brzega XV *p. post. R* XXV 182, *Rozm* 350; brzegu *BZ* Deut 1, 7, 1465 *AGZ* XVI 23, 1471 *MPKJ* V 33, 1494 *AGZ* XIX 426, XV *ex. R* XXV 142; ~ *d. sg.* brzegu 1471 *MPKJ* V 50, 1471 *ZapWarsz* nr 1105; ~ *ac. sg.* brzeg 1346 *SandAnal* 81, 1422 *Czrs* 270, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, *Sul* 21, 1471 *MPKJ* V 45, 1490 *ZapWarsz* nr 1645; ~ *i. sg.* brzegiem *BZ* Num 34,5; ~ *l. sg.* (na) brzedze *BZ* Gen 22,17. Ex 14, 31. Deut 2, 36, 1466 *R* XXII 10; (po) brzegu 1446 *AGZ* XI 264, *BZ* Gen 49, 13. Ex 7, 15, 1458 *Zab* 515, 1471 *MPKJ* V 15, 1473 *ZapWarsz* nr 1424, XV *p. post. R* XXV 182; ~ *n. pl.* brzegi *Dział* 7; ~ *g. pl.* brzeg 1485 *AGZ* XV 568; ~ *ac. pl.* brzegi *BZ* Jos 3, 15.

Znaczenia: **1.** '*brzeg (nadwodny), pobrzeże, ripa, litus, ora*': Ad albam ripam que dicitur beli breg 1291 *PPom* 433; Pro prato, quod vlg. po wysoki *bresg lanca nuncupatur 1346 *SandAnal* 81; Pro ripa o brzek 1422 *Czrs* 270; Są yachali ną dzedziną a przyyawszy na brzeg y puszczili ludzy... gedny na konyech..., druge w lodzyach 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Przi-szedwschy ad flumen... debet transire granicies po brzegu 1446 *AGZ* XI 264; Kaszda dzedzyna zwoy brzeeg yma oney rzeki (quaelibet hereditas suam ripam teneat illius fluminis) *Sul* 21; Rozplodzø twe syemyø... yako pyasek, genze gest wposzrzod morza y w brzedze morskyem (in litore maris) *BZ* Gen 22,17; Na brzegv morskyem (in litore maris) bødzye bidlycz *BZ* Gen 49,13; Na brzegu rzecznem (super ripam fluminis) *BZ* Ex 7, 15; Na brzedze morskyem (super litus maris) *BZ* Ex 14, 31; Z Elemona asz do potoka..., a wyelikyego morza s brzegyem kona syø (maris magni litore finietur) *BZ* Num 34, 5; Podle brzegv morskyego (iuxta litus maris) *BZ* Deut 1, 7; Na brzedze potoka (super ripam torrentis) *BZ* Deut 2, 36; Iordan pirwey brzegy byl napelnil czasv zniwa (Jordanis autem ripas alvei sui tempore messis impleverat) *BZ* Jos 3, 15; Na brzegu in littore 1458 *Zab* 515; A gdyby rzeka moczą swą... gynszym byegyem syą obroczila, tedy ony brzegy (primus alveus), ktorimi pyrwey woda rzeky czekla, dzedzy-

nam badą za granycze *Dział* 7; Cuius fluvii... unam ripam seu litus al. brzeg 1460 *AGZ* VIII 137; Cessit sibi brzegu Iassyenowskiego ad illam piscinam 1465 *AGZ* XVI 23; Na brzedze in littore 1466 *R* XXII 10; Po brzegu per crepitudinem (puellae... gradiebantur per crepidinem alvei Ex 2, 5) 1471 *MPKJ* V 15; Pod vyvalem brzegv crepidinem (fugientes usque ad Bethsetta et crepidinem Abelmehula Jud 7, 23) 1471 *MPKJ* V 33; Kv brzegą (*leg.* brzegu) ad oram (ad oram maris Rubri II Par 8, 17) 1471 *MPKJ* V 50; Yakom ya nowey grobley nye przysthawil ku brzegu wschi kzadza byskupey 1471 *ZapWarsz* nr 1105; Yako mnyc Marczyn gwalthem wzyął dwye klodzyc soly a nye s moym doswolenym na brzegv vyslnem 1473 *ZapWarsz* nr 1424; Jako nam prawo na brzek rzeky Jezorey sluzancze sgynalo 1490 *ZapWarsz* nr 1645; Angelus fideiussit pro... Toma et Iacobo pro inscripcione concordie... pro piscine rippe al. brzegv 1494 *AGZ* XIX 426; Do brzega ad ripam XV *p. post. R* XXV 182; Na brzegu in littore *ib.*; Przywyodwszy do brzegw lodze subductis ad terram navibus XV *ex. R* XXV 142; A jako odpchnęli sie od brzega i byli na morzu *Rozm* 350; ~ *może 'koryto rzeki, alveus'*: Brzeg alveum torrentis (facite alveum torrentis huius fossas et fossas IV Reg 3, 16) 1471 *MPKJ* V 45; ~ *dubium*: Equitavimus per silvam... Kymirszky lasch po wirzch do brzeg 1485 *AGZ* XV 568.

Brzemienność *'ciąża, graviditas'*: Chcąc ją (*sc.* Elżbietę) nawiedzić przy jej brzemienności..., weszła w dom Zacharjaszow *Rozm* 52.

1. Brzemienny *formy*: *n. sg. f.* brzemienna *Gn* 3b, XV *ex. MPKJ* II 324, *Rozm* 62; ~ *ac. sg. f.* brzemienną XV *p. post. Kałuż* 283, *Rozm* 54; ~ *i. sg. f.* brzemienną *EwZam* 292, *De nativ* w. 8; ~ *n. pl. f.* brzemienne 1471 *MPKJ* V 103, 1484 *Reg* 712, XV *p. post. R* XXV 178; ~ *g. pl. f.* brzemiennych XV *med. SKJ* V 257; ~ *ac. pl. f.* brzemienne *BZ* IV Reg 15, 16, XV *ex. SKJ* I 148.

Znaczenie: brzemienna *'ciężarna, praegnans'*: Ona... bila [brze]brzemenna *Gn* 3b; Gynych brzemyennych zon smąthku nye czyrpyala reliquas pregnancium non habuit passiones XV *med. SKJ* V 257; Zgubyl wsz⟨i⟩tki zoni gich brzemyenne (praegnantes) *BZ* IV Reg 15, 16; Brzemyenne (*war. lub.*: przemyonne) fete (de sacrificiis eorum fetae et menstruatae contingunt Bar 6, 28) 1471 *MPKJ* V 103; A syosthry, kthore dzyathkamy chodzą albo brzemyenne (sorores gravidae) az do swego vyvyedzyenya nye mayą robiczi cziązko 1484 *Reg* 712; A vderzy ktho brzemyenną nyewyasthą (et percusserit quis mulierem praegnantem Ex 21, 22)..., ma zaplaczycz XV *p. post. Kałuż* 283; Brzemyenne pregnantes XV *p. post. R* XXV 178; Iszby vysnaval z Maria po⟨s⟩lvboną sobye szoną brzemyenną (ut profiteretur cum... uxore praegnante Luc 2, 5) *EwZam* 292; *Brzemennya pregnans XV *ex. MPKJ* II 324; Rogemus eciam deum omnipotentem pro mulieribus brzemyenne XV *ex. SKJ* I 148; Thamo Joseph szwoya (*leg.* z swoją) oblubyenyczą posedl sz Maryą brzemyenna *De nativ* w. 8; Czcienie o wroceniu Jozefowem, kiedy j⟨u⟩ż nalazł Marję brzemienną (quod Joseph invenit Mariam praegnantem) *Rozm* 54; Marja będęcy brzemienna siedziała na osiełku *Rozm* 62. ~ *Cf.* **Brzemię.**

2. Brzemienny *cf.* **Wrzemienny**

1. Brzemię *formy*: *n. sg.* brzemię (*ca* 1250) *MPH* II 483, *Fl* i *Pul* 37, 4, XV *in. R* XXV 267, 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, *Sul* 23, XV *med. SKJ* V 256, 1471 *MPKJ* V 91, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *g. sg.* brzemienia *Sul* 95, *BZ* Gen 27, 40; ~ *ac. sg.* brzemię *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1443 *AGZ* XIV 113, *Sul* 95, XV *med. SKJ* I 112, *BZ* Ex 18, 22. IV Reg 21, 13, 1457 *AGZ* XV 22, *Rozm* 393. 417. 595; ~ *i. sg.* brzemieniem 1405 *KsMaz* I nr 615; 1428 *ZapWarsz* nr 2878, 1434 *KsMaz* III nr 267, XV *med. SKJ* V 270; ~ *g. pl.* brzemion *Fl* i *Pul* 80, 6, *BZ* Deut 1, 12. 17, 17; brzemiun 1472 *ZapWarsz* nr 1353; brzemień 1467 *ZapWarsz* nr 1286; ~ *ac. pl.* brzemiona 1400 *StPPP* VIII nr 10576, *BZ* Deut 26, 6. Neh 4, 17; brzemienia *BZ* Gen 18, 16; ~ *i. pl.* brzemieniami 1471 *MPKJ* V 34; ~ *l. pl.* (w) brzemionach *Sul* 50.

Znaczenia: **1.** *'brzemię, jakikolwiek ciężar, moles, onus', także przenośnie 'ucisk, molestia'*: Brzemo (*pro* brzemø) enim onus sive pondus dicitur in vulgari (*ca* 1250) *MPH* II 483; Lichoti moie... iaco brzemø czoszke (*pro* czøszke) vczøszily se sø nade mnø (sicut onus grave gravatae sunt super me) *Fl* 37, 4, *sim. Pul*; Odwroczil od brzemon iego (divertit ab oneribus dorsum eius) *Fl* 80, 6, *sim. Pul*; Bremø, brzemø pondus XV *in. R* XXV 267; Brzemø dna (pares illos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei Mat 20, 12) *ca* 1420 *R* XXIV 83; Brzemya (*leg.* brzemię), cząscosez moles 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Brzemyą nawyącyey, kthore wszystkych tyczc, myedzi wyelymy roszdzelyonec, lekczey bywa nieszono (onus... divisum facilius deportatur) *Sul* 23; Geden drugego brzemye grzechv nosy alter alterius onera portate (Gal 6, 2) XV *med. SKJ* I 112; Geden yako drugy brzemę szwe ponyesse vnusquisque enim

onus suum portabit (Gal 6, 5) *ib.*; Brzemyenyem grzech pondere in aliud trahit XV *med. SKJ* V 270; Przydze czasz, yze sproszczon bødzesz brzemyenya (solvas iugum) swoyu pieczu *BZ* Gen 27, 40; Lyekczey bedze tobye roszdzeliwszy myedzi gyne brzemyø (partito in alios onere) *BZ* Ex 18, 22; Nye mogø sam waszich potrzeb snyescz, y brzemyon, y karcenya (non valeo... sustinere... pondus) *BZ* Deut 1, 12; Nye bedø myecz wyele zon,... ani srebra y zlota, nyesmyernich pyenyedzi brzemyon (immensa pondera) *BZ* Deut 17, 17; Nødzili sø nasz Egipsci... wskladayøcz na nasz przeczøska brzemyona (imponentes onera gravissima) *BZ* Deut 26, 6; Zawlekø na Ierusalem powrozek samarski, a brzemyø (pondus) domv Achabowa, a zgladzø Ierusalem *BZ* IV Reg 21, 13; Dzalaiøci na murze, a noszøcy brzemyona (portantium onera), a wkladaiøci, genø rękø dzalaly a drugø myecz dzerszely *BZ* Neh 4, 17; Brzemyą dolowe onus vallis (onus vallis visionis Is 22, 1) 1471 *MPKJ* V 91; Brzemya onus *ca* 1500 *Erz* 6; Ale pirwi... szeptali przeciw ojcu czeladnemu rzekąc: Ty pośledni robili jednę godzinę, a tyś je nam rowne uczynił, ktorzyżeśmy nosili brzemię dnia (qui portavimus pondus diei Mat 20, 12) *Rozm* 393; Oni mowią, ale sami nie czynią; wwiązują brzemie ciężkie (alligant enim onera gravia Mat 23, 4) a niepodobno nosić i wkładają ludziom na ramiona *Rozm* 417; Poczekajcie albo wzdzierżcie brzemię smętku ku cirpieniu *Rozm* 595; ~ I wam gorze, iże zakon widzicie, iże udręczacie lud brzemienny (*pro* brzemienmy), ktorychże oni nie mogą, a sami jednem palcem nie dotykacie ciężkości sie (quia oneratis homines oneribus, quae portare non possunt, et ipsi uno digito vestro non tangitis sarcinas Luc 11, 46) *Rozm* 306.

2. '*duży tobół* (*do noszenia na plecach*), *sarcina*': De oreo VI pondera vlg. brzemona... deportauit 1400 *StPPP* VIII nr 10576; Yacom ya ne winoszil Luthkowy lanky brzemenem 1405 *KsMaz* I nr 615; Jacom ya nye winosil Hindrzichowa gayv brzenyenem (*pro* brzemyenem) 1428 *ZapWarsz* nr 2878; Dorothka nye winoszila Michalowy szita brzemenem chąnszebna rzeczą 1434 *KsMaz* III nr 267; Za kopą yarzyny... gdi yą byerzą na wosz, tedi gwalth, alye gdy w brzemyonach (in ponderibus), slodzeystwo w them bicz wykladamy *Sul* 50; O *kradzyezu brzemyenya trawi *Sul* 95; Przydącz w lankąn yego, zlodzyeysky yedno brzemyąn trawi vinyosl (unum pondus graminum exportaret) *Sul* 95; Yako Yan y Maczey nye winoszyl szytha brzemyen 1467 *ZapWarsz* nr 1286; Z brziemyenyamy cum sarcinulis (vidit senex sedentem hominem cum sarcinulis Jud 19, 17) 1471 *MPKJ* V 34; Yakom ya nye vygechal... na łąky possyeczenye, nye wynossylem syana brzemyun s ludzmy 1472 *ZapWarsz* nr 1353; Brzemya sarcina *ca* 1500 *Erz* 6.

3. '*zastaw*, *pignus*': Pro pignore al. o brzemya (*leg.* brzemię) 1443 *AGZ* XIV 113.

4. '*nabrzmienie*, *tumor*': Brzemyą tumor XV *med. SKJ* V 256.

5. wejść (wstąpić) w brzemię '*zajść w ciążę*': Ipsa iam intravit in pondus al. w brzemyø per maritum suum 1457 *AGZ* XV 22.

6. *corruptum*: brzemyena *za stczes.* vprziemo: Obroczyly swoge brzemyena przeczyw Sodomye (direxerunt oculos contra Sodomam, *Biblia ołomuniecka*: Obratichu oczi swogi vprziemo proti Sodomie) *BZ* Gen 18, 16.

2. Brzemię *cf.* **Wrzemię**

Brzeskinia *cf.* **Brzoskwinia**

Brzestan *cf.* **Brzecztan**

Brzeszczan *cf.* **Brzecztan**

Brzezie '*las brzozowy*, *silva betulis consita*': Pratum... situm retro flumen Wyrzbicza in multicorticineto al. in brzesze (1417) *MMAe* VIII 419.

Brzezień '*miesiąc marzec*', *tu jako odpowiednik hebrajskiego miesiąca Adar* (*styczeń — luty*): Dokonal syø dom nasz we trsyech a we dwudzestu dny myesyøcza brzeznya (usque ad tertiam et vicesimam diem mensis Adar) *BZ* II Esdr 7, 5.

Brzezina 1. '*brzozy w lesie*, *betulae silvis immixtae*': Silvam ... de generibus: grabyna, ossina, lipina, brzeszyna 1446 *AGZ* XIII 197; Y wsdal gyemv przed namy s robotamy,... gyezermy, vodamy *czykaczymy y stoyaczymy hy sz *lovyem u bryeszym (*leg.* u brzeziny?) 1489 *SKJ* III 335.

2. '*drzewo*, *drewno brzozowe*, *arbor vel lignum betulae*': Hominibus autem ipsius... admisit Vozvcinski de eisdem suis mericis liberam facultatem... ligna ducere brzezyną et quercus iacentes 1489 *AGZ* XIX 375.

Brzezlisz '*bardzo*, *zbyt*, *magnopere*, *nimis*': Barzo a. brzesslissch mylą mulier zelotipa (dolor cordis et luctus, mulier zelotypa Ecclus 26, 8) *MPKJ* V 82. ~ *Cf.* **Przezlisz, Przelisz.**

Brzeźnica '*las brzozowy*, *silva betulis consita*': Mericam brzesnycza cum 42 mansis... donat (1265) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 34.

Brzeźnik '*las brzozowy*, *silva betulis consita*': Qui camerarius ad locum granicierum veniens

videlicet ad montem Szachari in eodem monte al. w brzesznykv primum et principalem fecit scopulum 1480 *AGZ* XIX 552.

Brzeżdżenie '*brzask, świt, diluculum*': Vsneszyle (*pro* vspeszyle) gesta oczy moge ku tobe na brzeszdzenv (praevenerunt oculi mei ad te diluculo, *Pul*: z zaranya) *Fl* 118, 148.

Brzeżdżyć się '*świtać, dilucescere*': Brzesdzilo schią illucescebat (dies erat parasceves et sabbatum illucescebat Luc 23, 54) 1471 *MPKJ* V 124.

Brzeżne '*rodzaj opłaty*': Censu seu theloneo, qui vlg. dicitur brzeszne seu pletne 1391 *MMAe* VIII 164.

Brzeżnienie *cf.* **Brzmienie**

Brzeżny '*położony na brzegu, ad ripam situs*': Eciam prata superiora, media, inferiora al. brzesnych, eciam media lutorum al. blothnych 1495 *AGZ* XVIII 362. ~ *Cf.* **Brzeżne.**

Brzęk, Brząk *formy*: *n. sg.* brzęk *BZ* Ex 19, 19; brząk *BZ* Jos 6, 20; ~ *g. sg.* brzęku 1471 *MPKJ* V 91; ~ *ac. sg.* brzęk *Rozm* 93; ~ *i. sg.* brzękiem XV *med. R* XXIV 365; ~ *l. sg.* (w) brzęce *BZ* Lev 23, 24; (po) brzęku 1464 *Wisł* nr 783.

Znaczenie: '*dźwięk, krzyk, zgiełk, sonus, clamor, strepitus*': Pre confusione sonitus maris przed brząkem XV *med. R* XXIV 365; Brzøk trøøby z nyenagla rozl (*pro* rosl) (sonitus buccinae... crescebat) *BZ* Ex 19, 19; Bødze wam sobota pamyøtliwa w brzyøcze trøbi (clangentibus tubis) *BZ* Lev 23, 24; Ten brzøøk przidze (vox sonitusque increpuit) w vsszy wszego mnostwa *BZ* Jos 6, 20; Szyercze bhi szyą moye szmyąło, gdibhi yaky wązel po brząnku wydzyalo peln 1464 *Wisł* nr 783; *Brzanką (*war. lub.*: brąkv) clamoris (clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans Is 22, 2) 1471 *MPKJ* V 91; Słyszę ('słysząc') *Afradosje, książę tego miasta, taki krzyk a taki brzęk (clamorem atque strepitum) a mieszanie wszego miasta, jął pytać, czemuby taki strach był w mieście *Rozm* 93.

Brzmieć, Brznieć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* brzni 1444 *R* XXIII 308, *BZ* I Reg 15, 14, 1466 *R* XXII 27; *3. pl.* brznią 1444 *R* XXIII 302; ~ *part. praes. act. adv.* brzniąc 1466 *R* XXII 26; *adi. n. sg. m.* brzniący 1444 *R* XXIII 307; *neutr.* brzmiące XV *p. post. R* XXV 174; *i. pl.* brzmiącymi 1466 *R* XXII 23; *l. pl.* brzniących *MW* 142b, *Pul* 150, 5; ~ *inf.* brznieć *BZ* Ex 19, 13, 1466 *R* XXII 27, 1471 *MPKJ* V 16; ~ *praet. 3. sg. m.* brzniał jest *BZ* Ex 19, 16; brzmiał 1476 *AKLit* III 108; *f.* brzniała 1466 *R* XXII 23; *3. pl. m.* brznieli *BZ* I Par 15, 19. II Par 7, 6; ~ *condit. 3. sg. m.* -by brzniał *BZ* I Par 16, 5; *f.* -by brzniała *MW* 1b.

Znaczenia: **1.** '*brzmieć, wydawać z siebie brzmienie, rozlegać się, dawać się słyszeć, sonare, sonum reddere, perstrepere*': Poczyøla brznyecz trøøba (cum coeperit clangere buccina) *BZ* Ex 19, 13; Szwyøk trøby przenagły brznyał gest (clangorque buccinae vehementius perstrepebat) *BZ* Ex 19, 16; A gdysz zabrzni zwyøk trøbny dalszy y przemyenny w vsv waszich *brznyøcze (in auribus vestris increpuerit), wzvola wszistek lvd wołanim *BZ* Jos 6,5; A ktori gest to głos, gesz brzny w mu vszu (quae resonat in auribus meis) *BZ* I Reg 15, 14; Brzmyączymy trzepyothky comis... lupatis 1466 *R* XXII 23; Brznyecz clangere (cum coeperit clangere buccina Ex 19, 13) 1471 *MPKJ* V 16; Yanzyk zatrzymawaiacz abi vszmyerzyl, bi szwadi przykroscz nye brznyalla *MW* 1b; Chwalczie gy we zwonkoch brznyączich (laudate eum in cymbalis bene sonantibus Psal 150, 5) *MW* 142b; Chwalcze gy w zwonkoch dobrze brznyøczych (bene sonantibus, *Fl*: wz⟨n⟩øczych) *Pul* 150, 5; Cimbalum tingens brzmyacze XV *p. post. R* XXV 174; ~ brzniący głos '*dźwięczny, śpiewny, canorus*': Brznaczy głos vox canora 1444 *R* XXIII 307; Voces clarissimas gloszna, suauissimas brznyącza XV *ex. MPKJ* II 326.

2. '*grać na instrumencie muzycznym, instrumento musico canere*': Azaph a Ethan na zwoneczkoch myedzanich brznyely (concrepantes) *BZ* I Par 15, 19; Vstawyl przed skrzinyø boszø z koscyelnich slug, gyszbi... chwalyly pana boga israhelskego... Ale Azaph, abi brznyal zwonki (cymbalis personaret) *BZ* I Par 16, 5; Kaplany brznyely w trøbi (canebant tubis) *BZ* II Par 7, 6; ~ Slothy cimbal brznyala aurea cimbala pulset 1466 *R* XXII 23.

1. *a.* **2.**: Brzną sonant 1444 *R* XXIII 302; Brzni reboat *ib.* 308; Brznyącz reboans 1466 *R* XXII 26; Brznyecz resonare *ib.* 27; Brzny clangit *ib.* 27; Brzmyal insonuit 1476 *AKLit* III 108.

Cf. **Zabrzmieć**

Brzmienie, Brznienie '*sonus*': Brzmienie organ, słodkie głosy skrzypice i gęśli rozmaite głosy dawają (ibi sonant organa cum dulci melodia) *Rozm* 25; ~ Brz[esz]nyenia clangoris 1466 *R* XXII 26; Brznyenym scrzppycz (*pro* scrzypycz) sonis sistri 1466 *R* XXII 27.

Brznieć *cf.* **Brzmieć**

Brznienie *cf.* **Brzmienie**

! **Brzosco** '*?*': Pro fune de pilis ad parandum wlok dictum, ad rethe dictum drgubicza ...pro plumbo et brzosco (*pro* brzozka*?*, brzost*?*) ad eundem rethe 1393 *MMAe* XV 158.

Brzoskiew, Broskiew *bot.* '*kapusta ogrodowa, Brassica oleracea L.*': Brzozkew brasica, caulis romanus 1419 *Rost* nr 5288; Broskew brasica *ca* 1465 *Rost* nr 4190; Brzoskew de oleribus recentibus XV *p. post. R* LIII 63.

Brzoskini *cf.* **Brzoskwinia**

Brzoskinia *cf.* **Brzoskwinia**

Brzoskiniowy *cf.* **Brzoskwiniowy**

Brzoskwinia, Broskinia, Brzeskinia, Brzoskini, Brzoskinia *bot.* '*brzoskwinia, Amygdalus Persica Lam.*': Broszkynya persica 1446 *Rost* nr 3229; Bro⟨s⟩kynya castanea *ca* 1455 *JA* XIV 491; Broszkynye persica 1478 *Rost* nr 2175; Broszkynya persica 1478 *Rost* nr 2255; Broskynya persica XV *p. post. R* LIII 68; ~ Brzeskina persicus 1472 *Rost* nr 1053; Pherzką, brzeskynyą persicus *ca* 1500 *Erz* 6; Kastąnya vel brzeskynya castanea *ib.*; ~ Brzoszkyny persica *ca* 1500 *Rost* nr 5542; ~ Brzoskine persica 1437 *Rost* nr 2725; Brzoskine persicaria (*pro* persica) XV *p. pr. PF* V 29; Brzoszkynya castanea *ca* 1455 *JA* XIV 491; Brzoszkynya persica *ca* 1465 *Rost* nr 4027; Brzoszkynya persica XV *p. post. R* LIII 68; Monachis de Sancto Paulo, qui portaverant domino principi wyelkie brzoskynye... dedi 1/2 flor. 1500 *ZsigBud* 53; ~ Brzoskwine persicarum 1432 *StPPP* II nr 2464.

Brzoskwiniowy, Broskiniowy, Brzoskiniowy '*arboris sive mali Persici*': *Przozkynove iadra (*leg.* jądra) mandula amara, nucleus persici 1419 *Rost* nr 5123; Broszkynova folia 1446 *Rost* nr 2986; Nucleos hoc est broszkynove kosztky XV *p. post. R* LIII 63; O drzewie brzoskwiniowym, ktore sie nakłoniło Jesu Cristusowi (de arbore persico, quae inclinavit se) *Rozm* 90; A tako są szli blisko jednego drzewa brzoskwiniowego (prope quandam arborem, quae est appellata persicus) *ib.*

Brzost 1. *bot.* '*brzost, gatunek wiązu, Ulmus campestris L.*': Sexagena bukow, grabi, brostow 1415 *KozierRpTerCost f.* 39v.; Stat arbor dicta brzost 1431 *KodTyn* 258; Arbores dictas brzost et vyrzba 1460 *StPPP* II nr 3652; Brzost peranus 1472 *Rost* nr 1787; A pascua ad montem acquitavimus ad arborem, que vocatur brzosth ibidem faciendo scopulos 1475 *AGZ* XIX 535; Brosth vl. vyaz ebanus *ca* 1500 *Erz* 6.

2. *dubium*: '*kij (?), łyko do wiązania (?)*': Mulier in bannito iudicio fuit volens coniurare ministrum Gregorium pro puero, quod puer sit suus; tamen dominus Kosnynsky, notarius... terruit ipsam minis volens ipsam vinculare, ne ipsum coniuraret, mandans afferri al. brosth 1490 *MMAe* XVI nr 1870.

Cf. **Brzosco**

Brzostan *cf.* **Brzecztan**

Brzoza *bot.* '*Betula alba L.*': Brzoza vibex, multicortix, redulus 1437 *Rost* nr 2832; Brzosza multicortex, redulus 1472 *Rost* nr 1155; A predicto lacu per lutum gradiens palos locavit... usque ad arborem brzoza 1473 *AGZ* XIX 548; Brosza *bedala XV *p. post. PF* V 6; Brzozą multicortex, genus arboris *ca* 1500 *Erz* 6; ~ Pro CL arboribus brozy 1398 *StPPP* VIII nr CCLVI 60; ~ *Octuginta·brzoz et quinque quercus 1438 *AGZ* XIII 59.

Brzozowica *dubium*: '*łąka, na której rosną brzozy, pratum cum betulis (?)*': A quo scopulo de monte infra equitavimus per agros usque ad pratum brozowycza 1480 *AGZ* XIX 552.

Brzozowy *formy*: *n. sg. m.* brzozowy 1498 *MMAe* XVI nr 1538; ~ *g. sg. f.* brzozowej 1421 *KodWP* V 315; ~ *ac. sg. neutr.* brzozowe 1494 *ZapWarsz* nr 1228; ~ *g. pl. neutr.* brzozowych 1489 *ZapWarsz* nr 1642; ~ *ac. pl. neutr.* brzozowe 1498 *ZapWarsz* nr 1801.

Znaczenie: '*brzozowy, cum betulis, e betula factus*': Podlye brzoz⟨o⟩wey łanki 1421 *KodWP* V 315; Jako ya... nye wyrabyla drew brzozowych na Sheligach 1489 *ZapWarsz* nr 1642; Jako ya tho wyem, isze thy Mathia scidisti in nemore meo Wyeska drzewo schosnovo et y drugye drzewo olschove y brzozoue et ultra ligna convertisti ad utilitatem tuam 1494 *ZapWarsz* nr 1228; In rubetum corticum al. brzozowy 1498 *MMAe* XVI nr 1538; Jako on yemv rabal drwa olszowe y brzoszowe 1498 *ZapWarsz* nr 1801.

Brzuch, Brzucho *formy*: *n. sg.* brzuch *Fl* i *Pul* 30, 11. 43, 27, XV *med. R* XXII 234, *ca* 1450 *PF* IV 572, XV *p. post. R* XLVII 361, *Rozm* 762; ~ *g. sg.* brzucha *Fl* i *Pul* 57, 3. 70, 7. 126, 4, *Zdrow* 8. 11, *BZ* Deut 28, 4. IV Reg 23, 24. II Par 21, 15. Is 49, 1, *MW* gl. 69; ~ *ac. sg.* brzucho *BZ* Ex 13, 2. 15; brzuch *Rozm* 356; ~ *i. sg.* brzuchem *Rozm* 821; ~ *l. sg.* (w) brzusze *BZ* I Reg 28, 3; (w) brzuchu *Rozm* 304.

Znaczenie: '*brzuch, venter, alvus*': Zamøcylo se iest w gnewe oko moie, dusza moia y brzuch moy (conturbatus est in ira oculus meus, anima mea et venter meus) *Fl* 30, 11, *sim. Pul*; Smarsczil se iest na zemi brzuch nasz (conglutinatus est in terra venter noster) *Fl* 43, 27, *sim. Pul*; Grzesznicy... błodzili sø od brzucha (peccatores... erraverunt ab utero) *Fl* 57, 3, *sim. Pul*; A tich dzyssya pelen swyath, gich gest brzuch bog (quorum deus venter est Phil 3, 19), yaco mowy s⟨więty⟩ P⟨aweł⟩ apostol XV *med. R* XXII 234; Nostri bu⟨m⟩baczy timent,

aby gym nye sklasl brzuch *ca* 1450 *PF* IV 572; Wignal bil Saul s zemye... wyesczce a guszlnyki a pobyl ty wszitki, gysz myely w brzusze wyescze czari *BZ* I Reg 28, 3; Y ti, z gichsze brzucha zly duchowye prorokuiø, a czarownyki... zatracyl (pythones et ariolos... abstulit) *BZ* IV Reg 23, 24; Ty bødzesz nyemocen przezlø nyemoczø twego brzycha (tu autem aegrotabis pessimo languore uteri tui) *BZ* II Par 21, 15; Brzucha vczøzaa, vczøzene ventris ingluuies *MW* gl. 69; Asz czi szą brzuch odm⟨ye⟩ XV *p. post. R* XLVII 361; Jako był Jonasz w brzuchu w wielorybowem (in ventre ceti Mat 12, 40) trzy dni a trzy nocy *Rozm* 304; Nie rozumiecie, iże wszytko, ktore idzie w usta, wnidzie w brzuch (in ventrem vadit Mat 15, 17) a potem będzie dalej wypuszczono *Rozm* 356; Judasz... obiesił sie i skrzepł na powietrzu... a brzuch sie jemu roskocił i wypłynęły jego wnętrze s niego *Rozm* 762; Tedy tako iste obrociwszy ji brzuchem i poczęli bić pęgami... i miotłami..., aż zbroździli jego ciało wszytko *Rozm* 821; ~ *'brzuch kobiety-matki, uterus'*: Z brzucha maczerze moiey ty ies zaszczitcza moy (de ventre matris meae tu es protector meus, *Pul*: od *brucha) *Fl* 70, 7; Oplata owecz (*pro* owocz) brzwcha (merces fructus ventris) *Fl* 126, 4, *sim. Pul*; Owocz, plod brzucha twego (ventris tui, *Zdrow* 1—6. 9. 10. 14. 16: zywota) *Zdrow* 8. 11; Poszwyøcz my wszelkye pyrworodzone, ktore odwyera brzucho synow izrahelskich (sanctifica mihi omne primogenitum, quod aperit vulvam in filiis Israel) *BZ* Ex 13, 2; *Offyeruyo bogu wszitko, czso odwyera brzucho samczowego pokolyenya (immolo domino omne, quod aperit vulvam masculini sexus) *BZ* Ex 13, 15; Blogoslawyon plod brzycha twego (benedictus fructus ventris tui) *BZ* Deut 28,4; A z brzycha matki mey wspomyonøl na me gymyø (de ventre matris meae recordatus est nominis mei) *BZ* Is 49, 1.

Brzuchacz *'pijak (z wielkim brzuchem), potator'*: Brzuchacze potatores *ca* 1450 *PF* IV 577.

Brzucho *cf.* **Brzuch**

Brzudzić *cf.* **Brudzić**

Brzyca *bot. 'gatunek prosa, Panicum glaucum L.'*: Brzicza miliatilla, miliastrum 1472 *Rost* nr 1715.

Brzydki 1. *'brzydki, foedus, turpis'*: Brzythkye displicibile XV *med. R* XXV 155; Brzythka displicens *ib.* 159.

2. *'budzący niechęć, obrzydzenie, abominabilis'*: Wsgądzony vel brzythky abominabilis *ca* 1500 *Erz* 6.

3. *'przykry, acerbus'*: Brzytką per amaram passionem 1453 *R* XXIII 298.

4. *'surowy, severus'*: Brzitka rigorosam vitam 1444 *R* XXIII 310.

Brzydkość *formy*: *n. sg.* brzydkość 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, 1448 *R* XXIV 353, XV *med. R* XXIV 339, XV *med. R* XXV 151, 1451 *R* XXII 41, *ca* 1455 *JA* XIV 493, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *d. sg.* brzydkości *BZ* IV Reg 23, 13; ~ *g. pl.* brzydkości XV *p. post. R* XXIV 375.

Znaczenia: **1.** *'uczucie wstrętu a. rzecz wstrętna, taedium, fastidium'*: Brzythkoszczy fastidium 1448 *R* XXIV 353; Brzythkoscz opprobrium XV *med. R* XXV 151; Brzitcoszczi fastidium 1451 *R* XXII 41; Brzythkoscz abominatio *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *'brzydkie słowa, opprobria'*: Saturabitur opprobriis brzythkoszczy, przeczywnoszczy, pothvarzy, sromothy, przyganyanya, bodrzesnyanya (*pro* podrzesnyanya), nasmyevanya, naygravanya XV *p. post. R* XXIV 375; ~ *o bóstwie pogańskim*: Gorne modli,... iøsz (*pro* iesz) bil vdzalal Salomon... Melchon, brzitkoscy sinow Amon, poganbyl krol (*sc.* Jozjasz) a zlamal sochi (excelsa..., quae aedificaverat Salomon... Melchom, abominationi filiorum Ammon, polluit rex, et contrivit statuas) *BZ* IV Reg 23, 13.

2. *'zgroza, klęska, horror, calamitas'*: De luxuria veniunt... horror *przithkoscz futuri seculi XV *med. R* XXIV 339; Brythkoscz abolitio *ca* 1455 *JA* XIV 493.

3. *'nudności, wymioty, choroba morska, vomitus, nausea'*: Brzitkoscz nausea 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Brzythkoscz albo ochwath nausea est appetitus vomendi, causatus ex fetore et contingit in mari *ca* 1500 *Erz* 6.

Brzydliwość 1. *'wstręt, obrzydzenie, detestatio'*: Brzydlywoszczy in signum detestationis XV *p. post. Kałuż* 273.

2. *'świąd, pruritus, prurigo'*: Brzydliwoscz pruritum XV *p. post. PF* III 291.

Brzydzić się 1. *'czuć obrzydzenie, niechęć, abhorrere'*: Brzydzy sya abhorret XV *p. post. R* XXV 183; Brzydzycz szya abominare *ca* 1500 *Erz* 6.

2. *'lękać się, horrere'*: Ny⟨e⟩ brzydzy non horret *ca* 1455 *JA* XIV 505.

3. *'ulegać chorobie morskiej, nauseare'*: Brzydzycz szya nauseare *ca* 1500 *Erz* 6.

Cf. **Obrzydzić**

Brzydzieć (*?*) *'zachowywać się niedorzecznie, desipere'*: Brzygczeye (*leg.* brzydzicje) desipit *ca* 1455 *JA* XIV 491. ~ *Może mylka pisarska zamiast* brydzi*?*

Brzyk *bot.* '*gatunek prosa, Panicum glaucum L.*': Bryk miłistrum 1460 *Rost* nr 3647; Brzyg millistrum *ca* 1465 *Rost* nr 4456; Brzik miliatilla miliastrum 1472 *Rost* nr 1714.

Brzytwa '*culter tonsorius*': Pro II rasoriis dictis brzythwi 1394 *MMAe* XV 212; Iako brzitwa ostra vczinil ies newarø (sicut novacula acuta fecisti dolum) *Fl* 51, 2, *sim. Pul*; Brzythwą nouaculum *ca* 1500 *Erz* 6.

Bubak *cf.* **Bumbak**

Buchs *cf.* **Buks**

Bucić się '*unosić się butą, pysznić się, iactare se, superbire*': Gisz se buczøø, ne bødø powiszeni samy w sobe (qui exasperant, non exaltentur in semetipsis) *Fl* 65, 6, *sim. Pul*; Ne zostagy mne, bo snadz buczycz sø (*Pul*: wznaszacz szye) bødø (ne derelinquas me, ne forte exaltentur) *Fl* 139, 9; Buczysz sye iactitas te XV *med. R* XXIII 269.

Buczyna '*drzewo bukowe, fagus*': Item et recentia demptis arboribus quercu, tilia, abiete al. gyedlina, buczina et lyeszczina *DlLB* I 622.

Buda *formy*: *n. sg.* buda XV *med. R* XXIV 366, 1455 *AcPosn* I 229, 1466 *AcPosn* I 396, 1486 *AGZ* XIX 284, 1487 *AGZ* XIX 211, (1492) 1663 *AGZ* IX 138, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *g. sg.* budy 1466 *AKPr* VIIIa 49, 1497 *StPPP* VII 51; ~ *l. pl.* (w) budach 1471 *MPKJ* V 132, 1493 *Matr* II nr 135.

Znaczenia: **1.** '*chata, szałas, domek, casa, tugurium*': Iaco ya tho wyem, Michal Stanislawovy nye wsayl dwstu drzewa... s budy 1446 *AKPr* VIIIa 49; De domo sive buda 1466 *AcPosn* I 396; W budach in cassulis (demoratus est in terra repromissionis... in casulis habitando Hebr 11, 9) 1471 *MPKJ* V 132; Domum al. budam dictam postrzigadlna 1418—75 *Zab* 512; Goworek... debet edificare bvda, hoc est... stubam cum pallacio 1486 *AGZ* XIX 284; Michael debet sibi edificare tugurium al. buda, stubam et pallacium 1487 *AGZ* XIX 211; Tugurium al. buda (1492) 1663 *AGZ* IX 138; Venit cum quattuor nobilibus et duobus inferioribus suis coadiutoribus ad gazam (*pro* casam) al. do budy ipsius ad ignem 1497 *StPPP* VII 51; Yatha albo bvda, strzechą tugurium *ca* 1500 *Erz* 6.

2. '*budka targowa, kram, taberna mercatoria*': Cessio bude allecum:... Petrus... cum Agnethe... cesserunt libere de buda..., que buda fuit ad prefatam Agnethem... devoluta 1455 *AcPosn* I 229; Institam sive budam 1482 *ib.* II 116; Budam allecum inter budas 1495 *ib.* II 269; De et super apotecis seu budis mercatorum forensium et hospitum ad annale forum in civitatem Poznaniensem veniencium 1496 *ib.* II 321; Iuxta tabernam na budach dictam 1493 *Matr* II nr 135.

3. '*nakrycie, operimentum*': Buda operimentum XV *med. R* XXIV 366.

Budel *cf.* **Butel**

Budne *opłata targowa* '*foralia*': Turbatione siveque solutione foralium vulgari institutione budnego nuncupata 1462 *MMAe* IIb 219; Solucioneque foralium et dacie vlg. budwego (*pro* budnego) nuncupate 1476 *KodMazL* 267.

Budnica '*żona budnika, kramarza, uxor institoris*': Quitacio Barbare budnicze cum obligacione... Recepisse viginti quatuor flor. hungar. a honesta Barbara consorte Stanislai budnik racione finalis solucionis bude per ipsam et olym maritum suum Ytalicum empte 1485 *AcPosn* II 151.

Budniczka '*żona budnika, kramarza, uxor institoris*': Reposita est pelicea de wlpibus tergorum domino Simoni Bederman altariste... per Margaretham Polska budniczkam 1455 *AcPosn* I 223.

Budnik '*kramarz, institor*': Andreas, budnik 1433 *WarschPozn* I 281; Jocob, budnik 1438 *AcPosn* I 52; Budnyczi 1440 *ib.* I 73; Inter discretum dominum Blasium parte ex una et providos institores alias budniki et fraternitatem ipsorum parte ex altera 1442 *ib.* I 89; Budniczy 1443 *ib.* I 99.

Budowacz '*budowniczy, aedificator*': Budovacz plotow edificator sepium 1461—7 *Serm* 323r.

Budować *formy*: *praes. ind. 3. sg.* buduje *MPKJ* V 127; *2. pl.* budujecie *Rozm* 306; ~ *part. praes. act. adv.* budując *Fl* 146, 2; *adi. n. pl. m.* budujący *Pul* 117, 21; ~ *inf.* budować XV *p. post. R* I s. XLV, 1500 *ZapWarsz* nr 1843; ~ *fut. 1. sg. m.* będę budował XV *in. R* XXIV 76; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* budowan jest *EwZam* 304; ~ *inf. pass.* (budowania mogła) być budowana *Sul 46*.

Znaczenia: **1.** '*aedificare*': Wczynø albo budvyø (aedificans, *Pul*: uszyedlyayøcz) Gervsalem, gospodzyn rozproszena yzrahelska sberze *Fl* 146, 2; Bądą budoval edificabo XV *in. R* XXIV 76; Vstawyamy... stany sz drew czynycz narąbyonych abo wszątkich... w chroszczech nye godzączych szą kv bvdowanyv, aby thako przes tho bvdowanya czala ostala y na pothem mogla bicz bvdowana *Sul* 46; Stawyczel, czo budvye architectus (ut sapiens architectus fundamentum posui I Cor 3, 10) *MPKJ* V 127; Kamyen, yen odrzuczyly buduyøczy (aedificantes, *Fl*: dzalayøcz) *Pul* 117,

21; Sztherdeszczy y szeszcz lyath bvdovan yest kosczol then (aedificatum est templum hoc Jo 2, 20) *EwZam* 304; Jakom ssya vyethnal s thobem (*leg.* z tobą), *yszech thy myal skazicz mlin ...anisch go myal budovacz 1500 *ZapWarsz* nr 1843; Wy ich groby budujecie (aedificatis eorum sepulcra Luc 11, 48) *Rozm* 306.

2. budować się '*budować sobie dom, sibi domum aedificare*': Chczesz szye bvdowacz (si vis aedificare domum), nyechay czye nye przywodzy k themv ząndza twa, ale potrzeba XV *p. post. R* I s. XLV.

Cf. **Pobudować, Przybudować, Ubudować, Wzbudować, Zbudować**

Budowanie *formy*: *n. sg.* budowanie 1470 *AGZ* XII 335, XV *ex. ErzGlos* 182; ~ *g. sg.* budowania *Sul* 53, *Dział* 45, 1471 *ZapWarsz* nr 3038, (1487) 1566 *AGZ* IX 131, XV *p. post. R* I s. XLV; ~ *d. sg.* budowaniu 1419 *AKPr* VIIIa 148, 1425 *KsMaz* II nr 1214, *Sul* 46, *Dział* 37, XV *p. post. R* XXV 180, 1498 *ZapWarsz* nr 1885; ~ *ac. sg.* budowanie *Gn* gl. 154, *OrtMac* 127, 1471 *MPKJ* V 106, 1487 *AGZ* IX 131, *Rozm* 477; ~ *n. pl.* budowania *Sul* 46, *Rozm* 479; ~ *ac. pl.* budowania (1487) 1566 *AGZ* IX 131.

Znaczenia: **1.** '*czynność budowania, aedificatio*': Kaszdy oczczecz czeladny, dothknyony boyasznyą thą, oth oprawyenya gymyenya wscząga szą a oth domow thesz bvdowanya (a reparatione bonorum se subtrahit et domorum erectione) *Sul* 53; Domownyk czastokrocz odtrączy syą od bvdowanya y polepszenya swego gymyenya *Dział* 45; Ząndza budowanya ⟨od?⟩ bvdowanya nye gynye (cupiditas aedificandi aedificando non tollitur) XV *p. post. R* I s. XLV; Kv budovanyv XV *p. post R* XXV 180; More boni edificatoris budovanye rzemøslika XV *ex. ErzGlos* 182.

2. '*budynek, aedificium*': Lygostay (*sc.* debet)... dare robora ku wissemv budowanv vel ad totum edificium 1425 *KsMaz* II nr 1214; Aby... bvdowanya czala ostala y na pothem mogla bicz bvdowana (ut... aedificia villarum intacta consistant) *Sul* 46; Szaly (*leg.* sąli) czy przyszyaszny ludze... postaweny, aby... ogladaly *myedznye albo gynne krzywdy o budowanye myedzy sząszyady roszprawyaly, tedy ma przy thym zostacz..., gdzye ten czlowyek myal szwe tramy y szklep *OrtMac* 127; Cessit tota curia... et structura al. budowanye 1470 *AGZ* XII 335; Rozmyerczie budowanye meciatur fabricam (et confundantur ab iniquitatibus suis et metiantur fabricam Ezech 43, 10) 1471 *MPKJ* V 106; Jakom my domow..., chlewow, stodol y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv noczncgo nye szeszgli 1471 *ZapWarsz* nr 3038; Andreas... non habet capere de agro nec domum alio dare al. budowania. Et... Andreas... fecit pervendere alio homini agrum, al. budowanie (1487) 1566 *AGZ* IX 131; Tego dla są k niemu przystąpili zwołenicy, by pokazali jemu budowanie kościoła (ut ostenderent ei aedificationes templi Mat 24, 1) *Rozm* 477; Szostego dnia upadą wszytki budowania (ruent aedificia) *Rozm* 479; ~ W budowane in structuram celestem *Gn* gl. 154b; ~ Sagnew rambyl luczmi swimi budowanu ('ku budowaniu') drzewo na dzedzine Mancinine 1419 *AKPr* VIIIa 148; Stany sz drew czynycz narąbyonych abo wszątkich w leszyech ab⟨o⟩ w chrosczech nye godzączych szą kv bvdowanyv *Sul* 46; Nygednego drapyesstwa... mayą czynycz... any... w dąbrowach, any w gayoch kv bvdowanyv (pro aedificiis valentibus) *Dział* 37; Yako mnye Sthanyslaw Myczkowycz w gayv moyem czasthokrocz wyeszdzayancz rabal drzewo godnye kv budowanyv y gynsche drzewa 1498 *ZapWarsz* nr 1885.

Budzicht *bot.* '*Geum urbanum L.*': Budzicht benedicta alba XV *Rost* nr 4952.

Budzić '*pobudzać, movere*': Budzy wolą movet enim liberum XV *med. R* XXV 157. ~ *Cf.* **Obudzić, Pobudzić, Wzbudzić, Zbudzić, Obudzać, Pobudzać, Wzbudzać.**

Bugiel '*obarzanek, precel, panis spirae instar coctum*': Quando piscabit (*pro* pistabit) tortulas al. bugle, de uno trunco tritici ipsas tortulas pro duobus grossis parvis... solvere debet 1437 *AGZ* V 92.

Bugstele *cf.* **Buksztele**

Bugwica *cf.* **Bukwica**

Bujać *formy*: *part. praes. act. adv.* bujaję *BZ* I Par 13, 9; *adi. n. sg. neutr.* bujające *ca* 1455 *JA* XIV 505; ~ *inf.* bujać *Ksw* cv 4; ~ *praet. 3. sg. f.* bujała 1471 *MPKJ* V 48; ~ *condit. 3. sg. m.* by bujał *Ksw* cr 38.

Znaczenie: '*działać przekraczając pewną miarę, być zuchwalym, pysznym, hroić, superbire, lascivire*': V cemze ty clouece mozez buiach, a togo, ize ide tobe crol smerny, ne hces pamøtach?... Gdas sø praui usmerilo taco mochne bostuo, v cem buiach moze nase mdle clouechstuo? *Ksw* cv 4. 7; Yde tobe crol smerny na to, izbi ty ne buial, izbi onogo buynego crola dyabla ne nasladoual *Ksw* cr 38; Buyayacze corpus superbum *ca* 1455 *JA* XIV 505; Scyøgnøl Oza røkø swø, abi potparl skrzinyø, bo zaiste wol buyaio (lasciviens) malyvtko gey bil nachilyl *BZ* I Par 13, 9;

Buyala lasciviens (tetendit Oza manum suam, ut sustentaret arcam, bos quippe lasciviens paululum inclinaverat eam I Par 13, 9) 1471 *MPKJ* V 48. ~ *Cf.* **Rozbujać.**

Bujawka '*?*': IV sexagenas minus I fertonem pro buyawka 1412 *Czol* II 117.

Bujnie '*ponad miarę, supra modum*': Boynye (*leg.* bujnie) curiose XV *p. post. R* XXV 201.

Bujno '*ponad miarę, supra modum, vehementius*': Rzekl k nyemu bog:... bądzesz Abraham wezwan, bocz yesm czyø vstawyl oczczem mnogich *rodzayøw. Y kaszø tobye wyelmy buyno roszcz (crescere vehementissime) *BZ* Gen 17, 6; Bvyno curiose incedentem 1466 *R* XXV 140.

Bujność '*przepych, pompa*': Sine pompis buynosczy, dwornosczy XV *med. R* XXV 150.

Bujny '*przekraczający pewną miarę, zuchwały, pyszny, intemperatus, lascivus, superbus*': Yde tobe crol smerny na to, izbi ty ne buial, izbi onogo buynego crola dyabla ne nasladouał *Kśw* cr 38; Ne *ne⟨śladujmy towarzy⟩stua luda y crola buynego, ale bøchmy s touaristua crola s⟨miernego⟩ *Kśw* cr 42; Czuyna, buyna wnatrza intemperata viscera 1444 *R* XXIII 304; Yari, buynhy, obyrznhy, whychopnhy lascivus XV *med. R* XXIV 363.

Buk *bot.* **1.** '*buk, Fagus silvatica L.*': Pro CCC arboribus buk 1398 *StPPP* VIII nr 7586; Ubicunque fagus al. buk seu szyr (*leg.* żyr) fructum dederit in silvis regalibus 1451 *AGZ* XII 210; In quo scopulo stat arbor dicta fagus al. buk 1460 *AGZ* VIII 137; Stant duae arbores, videlicet iawor et buk *DlLB* III 356; Buk fagus 1437 *Rost* nr 10832; Buk faginula 1472 *Rost* nr 220; Bvk fagus *ca* 1500 *Erz* 6; ~ Ty dwa kona, *czosme wsal Jaroszeuiczu oth buku tym wsal w prawem 1422 *Przyb* 16; S bukw de fago XV *p. pr. R* XVI 346; ~ Sexagena bukow, grabi, brostow 1415 *KozierRpTerCost f.* 39 v.

2. *dubium*: '*bukszpan, Buxus sempervirens L.*': Buk buxus (Cant 5, 15) 1471 *MPKJ* V 73.

Bukać '*krzyczeć, increpare*': Czso Glowacz vczinil Gruszcze, to mu vczinił za iego poczantkem, isz gi vranil y nan bucał 1404 *Piek* VI 216.

Bukiew *formy*: *n. sg.* bukiew (1342) *MMAe* X 51, 1457 *PF* V 14, 1460 *Rost* nr 3536, 1463 *PF* V 13, 1468 *Rost* nr 4339, 1494 *Matr* II nr 373, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *g. sg.* bukwie 1485 *AGZ* XVI 193; ~ *ac. sg.* bukiew *Dzial* 59; ~ *i. sg.* bukwią *Sul* 59, XV *p. pr. AKPr* II 48; ~ *ac. pl.* bukwie XV *p. pr. R* XVI 324.

Znaczenia: **1** '*owoc buku, glans fagi*': Glandines et eciam quod vlg. bukew dicitur (1342) *MMAe* X 51; Idem dicimus per omnia observandum in eo, qui pro suis scrophis vel porcis pro precio conduxerit in silvam bukva vel glandinibus habundantem XV *p. pr. AKPr* II 48; Za mytho nayął lasz bvkwyą alybo zołądzem oblwythvyączy (silvam glandinibus abundantem) *Sul* 59; Bukew fagi 1457 *PF* V 14; Bukew fagenula 1460 *Rost* nr 3536; Aczby kto do czygego łyasa z myta na pastwą chczal gnacz na bvkyew abo na szołądz *Dzial* 59; Bukyev ffagenula 1468 *Rost* nr 4339; Debent habere... libera pascua glandium faginarum al. bvkwye et szyrv (*leg.* żyru) et graminum 1485 *AGZ* XVI 193; Cum pascuis scrofarum in faginibus al. bukyew 1494 *Matr* II nr 373; Bvkove drzevo faginus vel bvkyew fructus eius *ca* 1500 *Erz* 6. ~ *Cf.* **Bukwa.**

2. *dubia*: Bukvye castaneas XV *p. pr. R* XVI 324; Bukyew terrifumium 1463 *PF* V 13; Bvkyew laureolus *ca* 1500 *Erz* 6.

Buklerz *cf.* **Puklerz**

Bukowie (*?*) **1.** '*las bukowy, silva faginea*': Circa silwam bukowye 1452 *LubPodk* 60. 62.

2. '*owoce bukowe, bukiew, glandes fagi*': Pascua silvarum scrofis faynulas al. *bukyavye sive zyr in silvis 1471 *AGZ* XVI 87.

Bukowina '*las bukowy, silva faginea*': Silvam, que aput modernos nunc vocabulo dicitur bucuwin 1270 *KsHenr* 15v; Silve Glambovitz in aliud vocabulum, sicut hodierna die dicitur aput Polonos bucuwin *ib.* 17v; Silwe, que bukcovina dicitur in wlgari 1340 *Haeus* 156.

Bukowy '*fagineus*': Silva nigra bukowy lasch 1448 *Matr* I nr 57; Bvkovy fagineus; bvkove drzewo faginus vel bvkyew fructus eius *ca* 1500 *Erz* 6.

(Buks) Buchs '*część instalacji wodnej, pars quaedam aquaeducti*': Item Sulenske super labore buchssow duas marcas 1493 *Warsch-Pozn* I 361; Fabro Sulenszka pro labore buxorum ad cannalia de ipsius ferro proprio *ib.* 363.

(Buksztele) Bagstele, Bugstele *pl. tantum* '*podstawa z drzewa do murowania sklepienia, sustentacula ad concamerationem faciendam constructa, das Bogengestelle*': Carpentarius... in...capella debet facere sustentacula pro testitudinibus vlg. dicta bagstelle et... talamos, super quibus predicta sustentacula debent stare 1417 *MMAe* XVI nr 74; Ipse Mathias debet sibi dare ad hoc cementum, arenam, lapides et lateres et Albertus debet dare ligna, bugstele et cordas 1500 *CracArt* nr 1372.

Bukwa *bot.* **1.** '*owoc buku, glans fagi*': Tempore fertilitatis glandinum et bukwa 1441 *AGZ* V 112. ~ *Cf.* **Bukiew.**

2. '*bukwica, Betonica officinalis L.*': Bukwa betonica 1472 *Rost* nr 1058.

Bukwica 1. *bot.* '*bukwica, Betonica officinalis L.*': Bvkwycza betonica 1419 *Rost* nr 5282; Bukwicza bethonica 1437 *Rost* nr 2482; Bukwycza betonica 1437 *Rost* nr 10859; Bucvycza bethonica 1446 *Rost* nr 2974; Bukwycza *ca* 1455 *JA* XIV 489; Bukkwycza bethonica 1460 *Rost* nr 3397; *Bugvycza betonica *ca* 1465 *Rost* nr 3803; Bukwicza betonica 1472 *Rost* nr 1060; *Bykuvicza betonica *ib.* nr 1061; Bukvycza 1478 *Rost* nr 1886; *Bugvycza bethonica 1478 *Rost* nr 1937; Bwkwicza bethonica 1481 *Rost* nr 4972; *Bugwycza betonica 1484 *Rost* nr 5898; Bukquicza betonica 1485 *Rost* nr 5899; Bukwicza bethonica 1491 *Rost* nr 11005; *Bugwycza bethonica 1493 *Rost* nr 2337; Accipe vrothicz, bukvicza, rumyen swoysky XV *p. post. R* LIII 62; Bvkwycza, bucuicza bethonica *ib.* 65; Bvkwyczą betonica *ca* 1500 *Erz* 6; Bukwycza betonica *ca* 1500 *R* XLVII 354.

2. biała bukwica: *bot.* **a.** '*pierwiosnek, Primula veris L.*': Byala bukwicza premula veris 1491 *Rost* nr 11080; ~ **b.** '*stokrotka, Bellis perennis L.*': Byala bukwycza primula veris *ca* 1500 *Rost* nr 7272.

3. *bot.* '*Corydalis tuberosa D. C. a. Tithymalus sp.*': Esula schosznka, cucorzecze, sosnka, *buczkwicza XV *p. post. R* LIII 66.

(Bulla) Buła '*rozporządzenie papieskie, bulla*': Then lysth, bulla y regula dana w Reathe 1484 *Reg* 724.

Buła *cf.* **Bulla**

Bułarnia '*piekarnia, pistrina*': Ad pistrinam al. do bularnyey 1500 *KapWloc* 62.

Bułatowy '*stalowy, e chalybe*': Laurencius... debet omnes res restituere viceuersa prouido Petro... sciliczet... tres cutelli bulatowe 1453 *MonIur* III 228.

Buława '*maczuga, clava ferrea longo manubrio*': Cum pharatico als s bulawa 1448 *ZapRpZakr* 14, 38; Baccellum seu feriaticum ferеum vlg. bulava uel maleum, dictum kylofi uel alia arma 1483 *AcRect* I nr 890; Bulava dica *ca* 1500 *JA* X 383.

Bułga '*worek skórzany na wodę, uter*': Wczynyl gesm sø yako bulga w przymroszv (factus sum sicut uter in pruina, *Pul*: pęchyrz w zerzawu) *Fl* 118, 83.

Bułka '*genus operis pistorii*': Bulka canticus 1472 *Rost* nr 1531.

Bumbak (*?*) '*opój, pijak, potor*': Nostri bubaczy (*JA* XV 318: bumbaczy) timent, aby gym nye sklasl brzuch *ca* 1450 *PF* IV 572.

Buntowanie '*concitatio*': Bvnthowanye yakye machinatio aliqua XV *p. post. Kałuż* 274.

Buracz *cf.* **Burak**

Burak, Borak *bot.* '*ogórecznik, Borrago officinalis L.*': Borag vulgus dicit borago 1465 *Rost* nr 3816; Borak borago *ib.* nr 4182; *Boracz *ib.* nr 4183; Burak borago 1472 *Rost* nr 543; Borak borago 1478 *Rost* nr 2193.

Burderz '*sztylet, pugio*': Burderz pugione 1436 *R* XXIII 278.

Burdnik *cf.* **Burdynek**

Burdynek, Burdynk '*pojedynek, certamen duorum*': Duorum bellum in circulo burdink *OrtCel* 3; Monomachia id est duellum burdink w kresye *ib.* 8; Burdnik (*pro* burdink) w kresye duellum *OrtLel* 234; Duellum est mortalitas vel pugna duorum in circulo vlg. burdink *OrtZab* 528; Duellum, mortalitas al. burdinek XV *ex. Zab* 526.

Burdynk *cf.* **Burdynek**

Burgmistrz *cf.* **Burmistrz**

Burgrabi burgrabi sąd '*sąd prawa niemieckiego, któremu przewodniczył burgrabia, iudicium iure Teutonico agens*': Iudicium magnum al. burgraby 1448 *Przem* II nr 466; Rzecz, czo szlusze w ⟨g⟩roczkye prawo, tho ma besz odwloky szadzycz groczky szadzya, ale bądzyely ktho zarączon kv burgrabyemu sądw, then ma thamo k nyemu przydz *OrtMac* 54.

Burgrabia, Burgrabi, Mułgrabia *formy*: *n. sg.* burgrabia *OrtBr* VII 546, *OrtKal* 200, *OrtMac* 33.136, 1456 *TymProc* 325; burgrabi *OrtBr* VI 390, *ib.* VII 546; ~ *g. sg.* burgrabi 1448 *Przem* II nr 359; burgrabie 1423—6 *RocznHist* XV 69; burgrabiego *OrtBr* VII 547; ~ *i. sg.* burgrabią *OrtBr* VII 547, *OrtKal* 296; mułgrabią *ca* 1500 *R* XLVII 371.

Znaczenia: **1.** '*sędzia w sądzie prawa niemieckiego, iudex in iudicio iuris Teutonici, burggravius*': Tego czlowyeka (*sc.* ją!) burgraby (*OrtMac* 136: burgrabya) prze gego rzeczy ('mowy') odmyany, slowie, ysz myeszal rzeczą *OrtBr* VI 390; Goracze rzeczy, czo sluszą ną groczszkye prawo, tho ma besz odwloky groczszky szandzą szandzycz, ale bądnely kto zaraczon ku burgrabyego szandv (*OrtMac* 54: kv burgrabyemu sądw), ten mą thamo k nyemv przycz y stacz *OrtBr* VII 547; Gdy wst[w]anye burgrabya, tedy wyną nye gest wyąthsza, iedno osszm szelagow *OrtKal* 200; Poddaly szye kto przed burgrabyą pod wyszhe prawo oczkoly bandz, a nye dzycrszy tego..., ten przepadł szeszdzyeszanth szelagow *ib.* 296, *sim. OrtMac* 98; We trzech wyelkich szadzyech, gdy bywaya yeden na szwyąthy Yan,... trzeczy na dzyen szwąthey

Agathy, gdy burgrabya szyedzy na sządzye *OrtMac* 33; Burgrabya nye chczyal wyerzycz y poszlal lyst do Fridborku *ib.* 136, *sim. OrtBr* VII 546 ; Thedy burgrabyą (*OrtBr* VII 546: burgraby) postawyl tego yaczczą przed gaynym szadem *ib.*; ~ Burgrauius id est supremus castellanus nawyszschy sadza grodzsky prawa wysokyego *OrtCel* 2; Burgrabius supremus nawyssy sandzya grodszky wyssego prawa *OrtZab* 527.

2. *'zastępca kasztelana, potem starosty w grodzie, vicesgerens castellani, capitanei in castro'*: Yakosmy bili poszli od pana Mycolaya do burgrabye pana Przedpelcowego 1423—6 *RocznHist* XV 69; Remiserunt... Petrum... cum Dauid... ad... capitaneum pro ortilegio, quod fuerat coram... capitaneo apertum et hoc ad postulacionem domini burgraby 1448 *Przem* II nr 359; Jacobo olim burgrabya 1456 *TymProc* 325; Eius pater in graniciebus Boemorum fuit mvlgrabyą *ca* 1500 *R* XLVII 371; ~ Nobilis Iohannes..., burgrabius castri Premisliensis 1449 *Przem* II nr 497; Dominus castellanus... loco sui iudicem constituit generosum dominum Johannem Rokos burgrabium castri Cracouiensis 1444—52 *AKH* VIII 140.

(Burgrabstwo) Burkrabstwo *'urząd zastępcy kasztelana, officium vicesgerentis castellani'*: Micolay ne szaszwal pana Filippa po spusczenu burkrapstwa 1411 *HubeZb* 56.

Burkrabstwo *cf.* **Burgrabstwo**

Burmistrz, Bormistrz, Burgmistrz *formy*: *n. sg.* burmistrz 1463 *R* XXII 382; burgmistrz *OrtBr* VII 564; bormistrz *ca* 1500 *Erz* 4; ~ *g. sg.* burmistrza XV *p. post. R* XXV 182; burgmistrza 1405 *Piek* VI 272, *Sul* 113; bormistrza 1471 *MPKJ* V 134; ~ *i. sg.* burgmistrzem 1399 *Leksz* I nr 2906.

Znaczenie: *'jeden z rajców, który przewodniczył radzie miejskiej, proconsul'*: Adamowa iest za swim mozem burgmistrzem poznanskim a cosczanskim 1399 *Leksz* I nr 2906; Ian ne chodzil do Adama do burgmistrza ot pana Medzirzeczskego y ne szandal, bi mu szø gwalth ne sstal o yanczcza 1405 *Piek* VI 272; Pyszani przes rąnkąn Mykolaya Suleda, pyszarza i burgmistrza w thy czassy war[z]eczskyego *Sul* 113; Burmysztrz (*OrtBr* VII 564: burgmystrz), raczcze y przyszyasznyczy myasta Fridborku *OrtMac* 136; I o tem vye Pavel burmistrz 1463 *R* XXII 382; Bormistrza (*war. lub.*: bormistrą) proconsule (qui erat cum proconsule Sergio Paulo Act 13, 7) 1471 *MPKJ* V 134; Burmystrza *prothoconsulis XV *p. post. R* XXV 182; Bormystrz *preconsul *ca* 1500 *Erz* 4.

Burnsztejn *cf.* **Bursztyn**

Bursa *'mieszek na pieniądze, sacculus'*: Bvrsa gemv vpadla, w kthorey bylo oszmy skoth, a Mykolay... nalasl thą tho bursą..., alye... zaprzal szą przerzeczoney burszy nalescz (bursa eidem cecidit,... Nicolaus vero... invenit bursam eandem..., autem negavit se praedictam bursam invenisse) *Sul* 52; Jakom ya nye wzyanl gwaltem... Maczyeyowy suknyey, kapthura, passa, burschi z sesczy groschi 1462 *Czrs* s. XLI; Oth burszy a loculo XV *p. post. PF* III 287.

Bursztejn *cf.* **Bursztyn**

Bursztyn, Borsztyn, Burnsztejn, Bursztejn *'electrum'*: Ardentem lapidem, qui burnsteyn dicitur (1323) *ca* 1512 *KodPol* II 678; Ad farnisium faciendum al. pogost (*leg.* pokost) recipe lapidem bursthin et terre XV *med. AKPr* I 191; Bursthyn *cababre 1460 *Rost* nr 3415; Burstyn carabe *ca* 1465 *Rost* nr 4196; Borstin karabe 1491 *Rost* nr 11066; Item legibula de burstyn sola recepit in valore viginti grossorum 1497 *AcLeop* II nr 1625; Burstin piro XV *p. post. PF* V 9; ~ Bursteyn agates 1472 *Rost* nr 9; ~ Burstin asbeston XV *med. R* XXIII 280; Bvrschthyn ebeston *ca* 1500 *Erz* 6.

Bursztynowy *'ex electro, electrinus'*: Item paczyerze yedny koralowe a drugye burstynowe 1493 *PF* IV 664; Trinum paternoster, unum coralinum et duo burstynowe 1494 *AcLeop* II nr 1287.

Burt (*?*) *'czarownik, magus'*: Si inter vos aliquis inveniatur burti[...], noli ei credere *ca* 1500 *R* XLVII 373; Si quid vis a burtony *ib.* 374; Qui spem ponit in bu⟨r⟩tovanyv... in burto *ib.*

Burtnica *'czarownica, maga cantatrix'*: Quando enim diabolus considerat burtnyczą, quod tibi vult carminare, statim currit ad eam et ei suggerit *ca* 1500 *R* XLVII 374.

Burtowanie *'czarowanie, artes magicae, incantatio'*: Secundum peccatum ex superbia procedens est supersticio id est burtovanye vel czarovanye *ca* 1500 *R* XLVII 369; Una generacio est omnium supersticionum scilicet mulierum vel virorum, qui volunt scire aliqua per burtovanye... pro revelacione secretorum sive aliquem coniungere in illicitum amorem *ib.* 371; Quicumque alios informant burto⟨wanim⟩ *ib.*; Qui spem ponit in bu⟨r⟩tovanyv *ib.* 374.

Bury *'ciemno-szaro-brunatny, fulvus'*: Rude, bure fulvum (quodcumque furvum, *var.* fulvum, et maculosum, variumque fuerit, tam in ovibus quam in capris, erit merces mea Gen 30, 32) 1471 *MPKJ* V 12.

Burza *formy*: *n. sg.* burza *Fl* i *Pul* 49, 4, 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, 1444 *R* XXIII 302, 1471 *MPKJ* V 59.76; ~ *g. sg.* burze *Fl* i *Pul* 80, 7, *Fl* 148, 8, XV *med. R* XXIV 366, *BZ* II Par 28, 9, 1471 *MPKJ* V 75; ~ *l. sg.* (w) burzy *Fl* i *Pul* 82, 14, *BZ* Tob 3, 22, 1471 *MPKJ* V 60; ~ *n. pl.* burze 1471 *MPKJ* V 89, XV *p. post. R* XXV 173.

Znaczenie: '*procella, tempestas*': W ocrodze iego burza grozna (in circuitu eius tempestas valida) *Fl* 49, 4, *sim. Pul*; Wisluszal iesm cze we skriczy burze (exaudivi te in abscondito tempestatis) *Fl* 80, 7, *sim. Pul*; Yaco ogen, iensze szsze las..., tako gonycz bodzesz ye w burzy twoiey (in tempestate tua) *Fl* 82, 14, *sim. Pul*; Chwalcze gospodna... oghen, grad, sneg, lod, duch weln albo burze (spiritus procellarum) *Fl* 148, 8; Burza caligo 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Burza tempestas 1444 *R* XXIII 302; Ut navicula operiretur fluctibus zacrila szyc velnąmy burze XV *med. R* XXIV 366; Po burzi (post tempestatem) iasnoscz czinysz *BZ* Tob 3, 22; Burza a. vycher turbo (noctem illam tenebrosus turbo possideat Job 3, 6) 1471 *MPKJ* V 59; W burzi in turbine (in turbine enim conteret me Job 9, 17) *ib.* 60; Od burze, welmy (*war. lub.*: welni) a procella (spes impii tamquam lanugo est... et tamquam spuma gracilis, quae a procella dispergitur Sap 5, 15) *ib.* 75; Burza dimowa fumigo (fumigabunda constat deserta terra Sap 10, 7) *ib.* 76; Burze wyatrowe impetus tempestatis (ungulae equorum eius ut silex, et rotae eius quasi impetus tempestatis Is 5, 28) *ib.* 89; Burze vel welny procelle XV *p. post. R* XXV 173; ~ '*zamieszki*': Zgymaly sinowye israhelsci z bracyey swey dwyescye tisyączow pyeszich, zon... y plyon przes lyczbi... Za tey burze (ea tempestate) bil tu prorok bozi gymyenyem Obeth *BZ* II Par 28,9.

Burzenie '*wzburzenie, szaleństwo, perturbatio animi, furiae*': Burzenye hemis, furia 1451 *R* XXII 41.

Burzyć '*wzburzać, exagitare*': Burzą exagitabunt (aliquando monstrorum exagitabantur timore Sap 17, 14) 1471 *MPKJ* V 77. ~ *Cf.* **Oburzyć, Poburzyć, Rozburzyć, Wzburzyć, Zaburzyć, Zburzyć.**

But, Bot *formy*: *g. sg.* bota *ca* 1500 *R* XLVII 354; ~ *n. pl.* boty 1471 *ZapWarsz* nr 3051, *Rozm* 235; ~ *g. pl.* botow *EwZam* 299, *Rozm* 638; ~ *ac. pl.* boty 1415 *KsMaz* I nr 2559, *BZ* Deut 25, 9. Jos 5, 16, 1470 *ZapWarsz* nr 1275, 1478 *Trześn* 100, *Rozm* 387; buty 1448 *AGZ* XI 328, *Rozm* 235.

Znaczenie: '*calceus, calceamentum*': O ctore boti Mscziszek na mø szalowal, thichem ya v Pechni ne wzøl 1415 *KsMaz* I nr 2559; Item *budky pro tribus grossis et buthy magnas usque ad genu IIII-or grossos 1448 *AGZ* XI 328; Zona... zvge boti z gego nog (tollet calceamentum de pede eius) *BZ* Deut 25, 9; Zvy boty (solve... calceamentum) z nog twich, bo myescze, na nyemze to stogis, swyøte gest *BZ* Jos 5, 16; Mnye wthoremu dzeye luthy, geszlisz nag, przyodzeyey ⟨bo⟩thy *ca* 1455 *Dobr* 324; Dal my szuknya sza trzinaccze grozi, a bothi za poltrzecza groza 1470 *ZapWarsz* nr 1275; Jakom ya drogy... kxadzv Janowy... nye zasthapyl... *amy go gonyl, any w them gemv szgynaly bothy, pyerz, sschaffran y vszda 1471 *ZapWarsz* nr 3051; Byla obwyny⟨o⟩na o bothy *zyamischowa 1478 *Trześn* 100; Nye yestem dostoyen rosvyąsacz rzemyszka bothow yego (solvere corrigiam calceamentorum eius Luc 3, 16) *EwZam* 299; Wyechecz sz botha *blathra *ca* 1500 *R* XLVII 354; Święty Bartłomiej... miał odzienie pawłoczyste na sobie..., a buty perłami i drogiem kamieniem oprawione,... a to odzienie i ty boty aże do jego świętej śmierci nigdy sie nie starzało *Rozm* 235; Ociec rzekł... ku swem sługam:... dajcie pierścień na jego rękę i boty na nogi (date... calceamenta in pedes eius Luc 15, 22) *Rozm* 387; Kristus... rzekł ku swem zwolenikom: Kiedym was słał przez moszny, przez toboły, przez botow (sine sacculo et pera et calceamentis Luc 22, 35)..., azali wam czego nie dostawało? *Rozm* 638.

Buta '*superbia, arrogantia*': Butha vel picha presumpcio XV *med. R* XXIV 360; Podnyeszyenya albo bvthy vystrzegacz szya XV *ex. SKJ* I 144; Chelplyvoscz, buthą iactantia *ca* 1500 *Erz* 6.

Butek '*bucik, calceolus*': Item *budky pro tribus grossis et buthy magnas usque ad genu IIII-or grossos 1448 *AGZ* XI 328.

Butel, Budel, Butyr '*pachołek a. oprawca miejski, der Büttel*': Bedellus dicitur buthir *OrtZab* 527; Buthlof ignobilium bedellorum 1477 *MPKJ* II 324; Budel amputator id est bedellus XV *ex. PF* V 27.

Butować *cf.* **Bitować**

Butowe '*opłata od piwa i miodu*': Buthowe. Item monasterium Clobuczense habet censum specialem ex omnibus oppidanis et suburbanis Klobuczensibus, cervisiam aut medonem propinantibus, qui vocatur buthowe; quilibet enim cervisiam in oppido aut suburbiis eius propinans, tenetur monasterio solvere unum grossum,

qui cervisiam et medonem propinaverit, tenetur solvere monasterio tres grossos *DlLB* III 166.

Butyn(e)k *cf.* **Bitunek**

Butyr *cf.* **Butel**

By I. *spójnik*: *wprowadza zdanie*: **1.** *celowe 'by, aby, ut'* **a.** *przy wspólnym podmiocie zdania celowego i nadrzędnego*: Grzeszni... godzi, bi vlapil vbogego (insidiatur, ut rapiat pauperem, *Pul*: aby) *Fl* 9, 31; Gdi se bliszø ku mne zawadcze, bichø iedli møso moie (dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas, *Pul*: aby) *Fl* 26, 3; Pospeszi, bi me odiøl (accelera, ut eruas me) *Fl* 30, 2, *sim. Pul;* Poloszcze sercza wasza we czcy iey..., biscze powadali (ut enarretis)...: Tu iest bog *Fl* 47, 12, *sim. Pul*; Ne pozandag... rzeczy przes prawa yego, bj (*leg.* by) ne straczyl miloserdza mogego *Dek* V 1; Lenywe oth gnussthwa a lenywsthwa thake bychom othczągnąly a wsbvdzyli, vstawyamy (ut a torpore et pigritia tales retrahamus et excitemus..., statuimus) *Sul* 53; Posłany bily k nyemu, bi go opitaly (missi fuerant ad eum, ut interrogarent) *BZ* II Par 32, 31; Poradzay szye yvnochv, bysz na lyatho nye zostal bez grochv XV *ex. R* XXV 145; Ląsky od szyebye nye opuszczacz, nye przyszyągacz, by zle nye poprzyszyagl (ne forte periuret) XV *ex. SKJ* I 143.

b. *przy różnym podmiocie zdania celowego i nadrzędnego*: Orandowal i⟨e⟩szm do gich domv, by penødze brali 1395 *Leksz* II nr 1773; Jacom bil posłem ot Maczka do Piotrasza, bi zaplaczene wszal 1397 *Leksz* I nr 2497; Przyszedl ⟨yesm puszczicz oghen na zemø, to⟩ czusz biscze gorzeli w miloserdzu w mem XIV *ex. Pocz* 233; Witargl ies duszø moiø ze smercy, a nogy moie od vpelznena, bich lub bil (ut placeam) *Fl* 55, 13, *sim. Pul*; Dal ies boiøczim se czebe znamø, bichø vczekali od oblicza *locziszka (ut fugiant a facie arcus, *Pul*: by vczyekaly przed łęczyskyem) *Fl* 59, 4; Otewroczy oczy moy, bysta ne wydzely (ne videant, *Pul*: by nye wydzyały) prozноszczy *Fl* 118, 37; Ne berzy... z obiczaya twego... gymena mogego, by cze bog vchowal ode fszego zlego *Dek* V 1.4; Iurga slał do Potrasza..., bi mu s sinem prawa pomogł 1409 *Piek* VI 393; Franciszka Marek wipchal, by tho wedzecz dal Jad⟨widze⟩ XV *in. CyzPloc*; Oczecz, szyn, duch szwanthi,... racz bicz sze mnø y sz wami sze wszemi, by szø tho szthalo, czosz zødami *ca* 1420 *R* XXIV 79; Yano ('jedno') prawo y moneta we wszeem krolewstwye ymyano maa bicz, bi nye bylo yako dzyw *Sul* 19; Yest vwynyon, bychmy... rucho nyewynnoszczy przyyaly involuitur, ut... reciperemus XV *med. SKJ* V 260; Gospodzynye wszechmogączy,... pomoszy my tho dzalo szloszycz, bych gye mogl pylnye vyloszycz kv thwey phalye *De morte* w. 4; Szthworzyl bog Yewa sz kosczy, Adamovy kv radosczy, dal gyemv mocz nath szvyerzathy, by panoval yako szvyathy *De morte* w. 122; Bich ci ne przedluszil any theszknosczy uczynyl, patrzy obecada meego *Park* 413; Day duszam naszem poczeszenye, byszmy przesz grzechow byly, s tobą wyecznye krolowaly *MW* 97a; Szwyąthy Mychalye,... obron mye w skodzye, bych nye zgynala (defende me in periculo, ut non peream) *Naw* 184; Iezv,... day nam laszką, bychmy oplakaly twoye vmeczenye XV *p. post. Kałuż* 290; Rownego szącsszyada czyrp, bycz... nye przyląnczyl nyerownego (parvum consortem patienter sustineas, ne tibi fortiorem societ) XV *p. post. R* I s. XLV; Swathy dusche, zavithay k nam, nasze szercza napelny szam, bychom czyebye mylovaly XV *p. post. R* XXV 236; Jesu,... day nam laszka nynye, byszmy oplakaly tvoye vmaczenye XV *ex. SKJ* I 150; Jesus czynił rozmaite cuda insza, ktore nie są popisany w tych księgach, ale bychmy tym łacnie⟨j⟩ wierzyli..., tuta ich nieco popisano (sed ut credatur..., hic pauca recitantur) *Rozm* 162, *sim. ib.* 745.752.777.

2. *przedmiotowe*: **a.** *po verbum iubendi, desiderandi, voluntatis w zdaniu nadrzędnym 'żeby, aby, ut'*: Pamyantay, tobe vyele (*leg.* wielę), by czczil suato y nyedzela *Dek* III 2; Dzekan... z płączem yal papyezą zandacz, by mu odpusthy raczyl dacz XV *ex. MacDod* 139; Przykazalesz ym, *bych dzyerzely barzy byeg vczvyrdzenya nyebyoss *Rozm* 5; ~ Micolay prosil prze bok, by mu othpustil przisi⟨an⟩gą 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Prossø... czebe occze duchowni, bi me raczil rosdrzessicz *Spow* 2; Proszilczem za wasz milego pana boga, by wam racził bicz miloszcziw *ca* 1420 *R* XXIV 81; Prosсha czyebye, by my poszlal angyola thwego *Naw* 127; Poprosmy swyatego ducha, bychom byly prawey wyary XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Jedno pytanie, prosze cie, by mi wyłożył (sed unam mihi quaestionem, deprecor, expone) *Rozm* 167; ~ Nye chczemy, by tho zgromadzenye navyedzal... kthory lagyk (nolumus tamen congregationem huiusmodi a laico visitari) 1484 *Reg* 721; Czeszarz chczyal, bych szye z ludem zydowskym vmyal *opyekasz XV *p. post. RozmPam* 473; Nigdym temu wierzyć nie chciał, bych kiedy tak miłować miał XV *ex. Zab* 447; Oni rzekli...: Gdzie chcesz, byśmy przygotowali (illi dixerunt: Ubi vis, paremus Luc 22,9)? *Rozm* 520.

b. *po verbum cogitandi, declarandi 'że, żeby, jakoby, ut, quod'*: Mnyssly ty panno, bych był mal XV *p. pr. Cant*; Swyøty Blaszey gemu rzekł: Wylo, mnymasz, by *twey møky mogly odyøcz miloscz bozø *Błażej* 320; Dzewki moge,... nye domnymayta syø, bista mogle se mnye wyøcey møsze my⟨e⟩cz (ut viros ex me sperare possitis?) *BZ* Ruth 1, 11; A gdisz vzrzely ksyøszøta... Jozaphata, mnyely, bi on bil krol (cum ergo vidissent principes... Josaphat, suspicati sunt, quod ipse esset rex) *BZ* III Reg 22, 32; Cy wszitci grozily nam mnymaiøcz, bi nasze røce otpa⟨d⟩le tego dzala (omnes enim hi terrebant nos, cogitantes, quod cessarent manus nostrae ab opere) *BZ* Neh 6, 9; Mnymalyscze, chlopy, by thego nye pomsczono *Tęcz* w. 18; Mnymacz kasdy czlowyek prawye, by byl prosthak na postawyc, bocz sye sda yako pravy volek, alyecz yesth chitrzi pacholek *Satyra* w. 24; Patrz, bysz myą nye sdradzil cave ne deluseris me XV *ex. PF* III 180; Panie... cieszyły dziewicę Marją... rzekąc: O miła pani Marja,... nie jest, jako wy mowicie i mnimacie, by to był wasz syn, ktory jest jęt *Rozm* 746; ~ Roman Ianoui ne slubowal, bi mu szø gwalth ne sstal w gego domu 1405 *Piek* VI 272; Drudzi meną, by bil (quem dicunt homines esse filium hominis? At illi dixerunt: Alii Joannem Baptistam, alii autem Eliam Mat 16, 14) XV *in. R* XXIV 76; Ia tobie nie sznayø, bich tobie to movil 1425 *RTH* III nr 76; Czso iest na nas szalowano, w tem szye nicz na ('nie') snagem, bichom tho uczinili ten gwalt[i], bosmy bili tego dnya w *Pacoszy czali dzen 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; On sie mieni, aby był syn boży a też by był krolem *Rozm* 749; Odpowiedział miły Jesus...: Samli to od siebie mowisz, czyli ini o mnie powiedali, bych ja był krol? *Rozm* 776; ~ Sczepan zalowal, bi Przibkowa dzewka mu pancz grziwen wcradla 1401 *HubeZb* 109; Do wroczlawyanow poszlaly..., a szkarzancz na zemyany, by gym gwalthy dzalaly *Tęcz* w. 13.

c. *po verbum affectus 'żeby nie, ne'*: Boymisch syą, bichom pichą krolewstwa nyebyeskyego ny straczily XV *med. R* XXII 235; Pilat... wiedział, iż ji (*sc.* Jezukrysta) przez zazrość jęli wyszy kapłani... bojąc sie, by weń wszyscy wierzyli *Rozm* 809; A gdyż miły Cristus był obleczon, tako użrząc to... książęta żydowscy a bojąc sie, by jego Pilat nie puścił, naprawili wszytek lud, aby wołali przeciw jemu *Rozm* 837; ~ Byli krzywi, bo im był przykazał, aby nie spali; a kiedy przyszedł a oni śpią, pochwacili sie ze snu..., bo im było żal i srom, by jego pośledniej kaźni nie mogli popełnić *Rozm* 610.

3. *podmiotowe 'żeby, jakoby, ut, quod'*: Tocz yest volą bogą naszego, bychom pelnyly przykazanye *yago *Dek* II 1; Zda syą ludzem, biszczye bily nadzarze, nyczego dobrego nyedostoyny XV *med. R* XXII 246; Nyepodobno, byz nye byla wysluchana od Jeszusza swego wnuka *MW* 95a; Pilat rzekł: Ty jeś krol żydowski? Jakoby rzekł: Jeśli to prawda, by ty był krol żydowski, jako oni mowią *Rozm* 792; Pochwatając... błoto... i rzucali na miłego Jesucrista i upluskali ji silno i było niedobrze znać, by był człowiek *Rozm* 804; O dziewica (*rp.*: dzycyczą) przesławna,... nie widzi mi sie, by twoj syn był a moj mistrz miły, boć on był prześwietlszy słońca, a ten ci jest trędowaty *Rozm* 841.

4. *przydawkowe 'żeby, ut'*: Micol⟨ay⟩ s Wawrzincem ne vmawal nigednei vmo⟨wi⟩, bi meli pusczicz na przyaczele 1399 *Leksz* II nr 1376; Wera krzyscyanska ta gest, bychom gednego boga... czczyly (ut unum deum... veneremur) *Fl* Ath 3, *sim. Puł*; Iacosm tey vmovi z Yankem... ne mal, bich mu mal list wroczicz 1403 *Piek* VI 174; Nyczso bilo, bi gemu nye bilo iawno (quod non perspicuum ei fecerit) *BZ* II Par 9, 2; Odpovyedz wszyavszy ve sznye, by szya nye vraczaly do Heroda, przes gynszą drogą vroczyly szyą sa (responso accepto in somnis, ne redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt Mat 2, 12) *EwZam* 294; W them nauką Chrystus nam dal, by zadny z nasz nye roszpaczal XV *ex. R* XIX 89.

5. *skutkowe 'żeby, ut'*: Nie jesteśmy tako źli, bychmy to uczynili *Rozm* 790.

6. *warunkowe 'gdyby, si'*: Bo bi bil chczal offarø, dalbich bil (si voluisses... dedissem) *Fl* 50, 17, *sim. KartŚwidz*, *Puł*; Bo by bog ne podpomogl me, przes mala przebiwalabi bila w pekle dusza moia (nisi quia dominus adiuvit me, paulo minus habitasset in inferno anima mea) *Fl* 93, 17, *sim. Puł*; Thedysz thy n[y]a mya wybyekl sz ostra bronya szyła (*leg.* siłą); bychczy byl thobye nye wstapyl..., zabyłby mya 1443 *TymSąd* 144; Wszakosz by ne bylo we mne prawe skrythe bostwo, nye mogloby bycz przesz mogø szmercz grzesznych wykupyene 1451 *MacDod* 104; O Jeruzalem, Jeruzalem..., by tho vyedzalo, they by dobrey druzyny plakalo 1454 *BiblWarsz* 1860 II 559; Dalbych dobry colacz vpyecz, bych mogl przeth tobv vczyecz *De morte* w. 152; By mya chczalą trocha slvchacz, chczalbych czya nyeczo pytacz *De morte* w. 296; Zabylbych go byl, by go dobrzy nye obronyly 1475 *ZapMaz* 102; By mu byl bog nye przekazyl, wschythky by

byl Rzymyany pobył XV *ex. MacDod* 141; Ja wam powiedam, iże tu jest więcszy kościoła, a *bychcie wiedzieli (si autem sciretis), iżeć miłosierdzia chcę a nie ofiary, nigdy byście nie potępiali niewinnych *Rozm* 326; Gospodnie, by ty tu był, brat by mi moj nie był umarł (si fuisses hic, non esset mortuus frater meus) *Rozm* 436; A jako... uźrał grzeszne... Jerusalem i płakał nad nim rzekąc: Iże i ty, by poznało upadnienie, ktore ma przydź na cie, płakałoby i ty *Rozm* 447.

7. *przyzwalające 'choćby, etiamsi'*: (Pothkomorze wszącz ma)... dwa rydla a nye wyączey, by tesz dwye alybo trzy dzedzyny myedzy dwyema granyczyl (etiamsi duas aut tres hereditates inter duos limitaret) *Sul* 63; Bi mi dal Balaach dom swoy..., nye mogø przemycnicz slowa pana boga (si dederit mihi Balac... domum suam..., non potero immutare verbum domini dei) *BZ* Num 22, 18; Bi my dal polowyczø domu twego, nye poydø s tobø (si dederis mihi mediam partem domus tuae, non veniam tecum) *BZ* III Reg 13, 8; By sza pothnoszyl na povyetrze, mvszysz placzycz swyanthopyetrze *De morte* w. 394.

II. *partykuła uwydatnia życzenie 'niech, oby, utinam'*: Bosze moy, ne milczy ote mne, bi negdi ne milczal ote mne (deus meus, ne sileas a me, ne quando taceas a me) *Fl* 27, 1, *sim. Puł*; Odwroczi iøzik twoy ote zlego, a wargi twoie bichø (*Puł*: by) ne molwili lsczi (et labia tua ne loquantur dolum) *Fl* 33, 13; Maya bycz yawnye vel by byly yawnye 1454 *R* XLVII 351; Bichom bili sgynøli (utinam periissemus) *BZ* Num 20, 3; Ach, bichom bili ostali... za Iordanem (utinam... mansissemus trans Jordanem) *BZ* Jos 7, 7; Ey, bi bili nygdi ty pyenyødze nyc bili, po ktoresz gy poslal (numquam fuisset ipsa pecunia, pro qua misisti eum) *BZ* Tob 5, 24; Bichmy pyaly na drogach boszich, bo wielka iest chwala bosza (cantent in viis domini, quoniam magna est gloria domini Psal 137, 5) *MW* 137a; Chcza rad szlvszycz yey myloszczy do mego skonczenya vyernye, by raczyla vyedzyecz pewnye wszelky czasch w noczy y *vye dnye XV *ex. Zab* 444; Piotr... rzekł: Biada mnie nędznemu, bych był pirwej umarł, niż mi sie to stało *Rozm* 738.

Cf. **Aby, Aczby, Aczciby, Aczkoliby, Aczliby, Aćby, Alećby, Ależby, Aliby, Aliżby, Azaby, Azaćby, Azaliby, Azażby, Ażby, Ażciby, Bądźby, 1. Być, 2. Być, Co, Coż, Eżby, Gdyby, Gdyżby, Iż(e)by, Jak(o)by, Jeśliby, Jeśliżeby, Kiedyby, Niźliby, Pakliby, Paknięliby, Zaliby, Żeby**

Bycha *bot. 'gorczyca, Sinapis alba L.'*: Bycha eruce (*pro* eruca) *ca* 1500 *Rost* nr 2040.

Bycie 1. *'byt, żywot, vita'*: Wspomyen, czo yest moye bycze (*Fl*: moia czøscz, memorare, quae mea substantia)? *Puł* 88, 46; Czlowek przes nowy zakon pokrzepyony yusz wyernego byczya proszy *Puł* 118 arg. 3.

2. *'obecność, praesentia'*: Baczy, czemu wymienia Judasza, iże stał s nimi? K temu rzecz *taką, iże miły Kristus pytał ich niejako nie wiedząc... Tego dla święty Jan przywodzi bycie Judaszowo osobne, bo mogłby niekto rzec, iże nie jest to nijeden dziw, iże Cristus nie poznał *nijednego czeladnikow *Rozm* 623.

Byczak *'byczek, iuvencus'*: Czalvysze thy Rogowszky w rzicz biccaka XV *p. post. R* XXII 60.

Byczało *bot. 'storczyk, Platanthera bifolia Rich.'*: Byczało bifolium 1472 *Rost* nr 1282.

Byczek *'iuvencus'*: Duo biczki trzeczaczki 1446 *AGZ* XI 272.

Byczel *bot. 'storczyk, Platanthera bifolia Rich.'*: Byczel bifolium 1472 *Rost* nr 1281.

1. Być

Układ

Formy

Praesens ind. 183
Praesens ind. formy ściągnięte z partykułą przeczącą 185
Imperativus 185
Participium praes. act. 186
Futurum 186
Aoristus 187
Imperfectum 187
Infinitivus 187
Praeteritum 187
Conditionalis 189
Participium praet. act. 190

Funkcje i znaczenia

1. *słowo posiłkowe służące do tworzenia czasów złożonych różnych czasowników* 190
2. *łącznik* 194
3. *'żyć, być, istnieć, esse, adesse'* . . . 198
4. *'stać się, zdarzyć się, fieri, evenire'* . 199
5. *(o czasie) 'nastąpić, advenire'* . . . 199
6. *'odbyć się, agi, fieri'* 200
7. *'znajdować się, esse, inveniri'* 200
8. *'przebywać, versari, morari'* 200
9. *'być obecnym, adesse, praesentem esse'* 200
10. coś jest komuś *'ktoś coś ma, aliquid est alicui'* 201
11. coś jest kogoś *'coś jest czyimś, aliquid est alicuius'* 201

12. być z czegoś, skądś *'pochodzić skądś, ortum esse, esse ex quo'* 201
13. być nad kogoś *'górować, stać na czele, superiorem esse, praeesse'* . . 201
14. jest *cum inf. 'należy, opportet'* . . . 201
15. to jest *'to znaczy, hoc est, scilicet'* . 201
16. tako jest *'tak, sic est, etiam'* 202

Formy

Praesens ind.

1. sg. **I.** *pełne* jeśm, jestem, -(e)m jest **1.** *w odmianie czas. być*: jeśm *Fl* i *Pul* 6,2. 21,6. 85,2. 118, 94, 1418 *TPaw* VII nr 600, 1449 *R* XXV 163, XV *med. R* XXII 246, *BZ* Gen 24, 47. 32,10, 1467 *Zab* 447, *MW* 27b. 125a, *Pul* 103,34, XV *p. post. Kałuż* 286; ~ jestem 1439 *AGZ* XI 157, *BZ* Lev 20, 26. Deut 1,42, *OrtBr* VII 558, *Naw* 83. 84, XV *p. post. RozmPam* 476, *EwZam* 287.299, XV *ex. PF* III 180, *Rozm* 47. 740. 777. 783; ~ **2.** *jako część składowa praet.* **a.** *czas. być*: jeśm (był) *Fl* II Prol. 1, *Fl* i *Pul* 119,6, *MW* 117a; ~ jestem (był) *BZ* Ex 18, 3; ~ **b.** *innych czasowników*: jeśm (przysiągł) *Ksw* av 7, 1400 *Piek* VI 28, *Gn* 172a, *Fl* 29,2. 85,3. 140,1, *Fl* i *Pul* 72,24, 1404 *Piek* VI 216, *KartŚwidz*, XV *med. MPKJ* V 427, *BZ* Gen 19, 34. Ex 6,8. 15, 26, *Pul* 38, 3, *ca* 1500 *JA* IV 96; ~ jestem (rozburzył) 1466 *R* XXII 26, *BZ* Gen 20, 5, 1471 *MPKJ* V 87, *Rozm* 167.382.474; ~ -(e)m jest (oglądała) *Naw* 148, *Rozm* 678; ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: jeśm (umęczona) *Gn* gl. 71a, *Fl* 38, 3, *Fl* i *Pul* 2,6, 1449 *R* XXV 164, *Naw* 58; ~ (był) jeśm (biczowan) *Fl* i *Pul* 72, 14; ~ jestem (kupion) *BZ* Gen 48, 11, *Rozm* 765; ~ (posłan)-(e)m jest *EwZam* 287; ~ **4.** *jako część składowa praes. (cum part. praes. act.) w odmianie różnych czasowników*: (bydlący) jeśm *Fl* i *Pul* 118,19; ~ (przebywający) jestem *MW* 6a.

II. *niepełne* -(e)śm, -(e)m **1.** *w zastępstwie pełnej formy praes. czas. być*: -(e)śm *Gn* 1a. 175a, *Błaż* 319, *BZ* Gen 20, 13; ~ -em XV *in. Małk* 119, 1423 *ZapWarsz* nr 75, 1427 *ZapWarsz* nr 38, 1428 *ZapWarsz* nr 2863, 1441 *AGZ* XI 183, XV *med. PF* IV 594, *ca* 1450 *PF* IV 573, *BZ* III Reg 13, 14, *De morte* w. 77. 104, XV *p. post. Kałuż* 286, *Rozm* 420. 437. 610. 742; ~ **2.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: -eśm (bit) XV *med. SKJ* I 66; ~ -(e)m (tczon) *Fl* Ez 4, XV *in. R* XXIV 69, *BZ* I Reg 20, 3, *OrtBr* VII 558, 1466 *R* XXII 13; ~ **3.** *w funkcji końcówki ruchomej praet. i plqperf.* **a.** *czas. być*: -(e)śm (był) 1386 *Leksz* I nr 26, 1387 *Leksz* I nr 202, 1398 *StPPP* VIII nr 6902; ~ -(e)m (był) 1393 *Leksz* II nr 1530, 1395 *Leksz* II nr 1773, 1397 *Leksz* II nr 2025. 2039, 1409 *Czrs* 342, 1419 *AKPr* VIIIa 43, 1420 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1421 *PF* VIII 17, 1426 *TymWol* 46, *ca* 1428 *ZapWarsz* nr 31, 1469 *ZapWarsz* nr 2983, 1472 *ZapWarsz* nr 3066, *SkargaPloc* w. 38; ~ **b.** *innych czasowników*: -(e)śm (żałował) 1393 *Leksz* II nr 1548, 1399 *StPPP* VIII nr 8585, *Spow* 2, 1403 *Piek* VI 169. 174, 1408 *MacDod* 43, 1409 *Piek* VI 386, 1414 *AKH* III 232, 1422 *ZapWarsz* nr 30, XV *med. R* XXII 241, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Gen 18, 17. 48, 7. Ex 6, 6. Lev 25, 42; ~ -(e)śm (umarł był) *Gn* 177b; ~ -(e)m (wegnał) 1386 *Leksz* I nr 80, 1398 *StPPP* VIII nr 6982, 1399 *StPPP* VIII nr 8668, *Gn* ap. 4b, *Fl* i *Pul* 39, 10, *Spow* 3—6, 1403 *Piek* VI 169, 1406 *RafPocz* 11, 1408 *Czrs* 336, *etc. etc.*

III. *osobliwe*: -m (biłem) 1471 *ZapWarsz* nr 3036. 3045, 1472 *ZapWarsz* nr 3057.3082; jem (chciał) 1412 *KsMaz* I nr 1906, 1469 *ZapWarsz* nr 1326; -ch (mogła) *Naw* 89; jest ja 1447—62 *Zab* 545; jest ja (sepchnął) *Rozm* 126; ja jest *Rozm* 472; je (kamionowan) XV *med. SKJ* I 66; *bohemizmy*: jsem *Fl* 103,34; sem XV *p. pr. SKJ* I 302, *BZ* Gen 27, 19, 1471 *MPKJ* V 61; był sem *SkargaPloc* w. 5; sem (pozwał) 1440 *Ośw* nr 4, 1441 *StPPP* II nr 2957, *BZ* Gen 20, 12. Lev 7, 34.

2. sg. **I.** *pełne*: jeś, jest jeś, jesteś, jeś jest, -(e)ś jest **1.** *w odmianie czas. być*: jeś *Fl* i *Pul* 2,7. 15,5. 21,9. 51,1, XIV *ex. Pocz* 232, *Ojcz* 1.3.4.7. 9.10.14—17, *SalveReg* 14. 1442 *R* XIX 77, XV *p. pr. R* XLVII 358, XV *med. SKJ* V 276, *ca* 1450 *PF* IV 571, *BZ* Gen 3,19. Tob 5,19. Is 49,3. I Mach 2,17, 1471 *MPKJ* V 119, *Naw* 114. 175, *EwZam* 302, XV *p. post. Kałuż* 290, XV *ex. Zab* 215, *De nativ* w. 46, *Rozm* 37. 141. 184. 230. 690. 753. 799; ~ jesteś *OrtBr* VII 558, *Naw* 117, XV *p. post. R* I s. XLVII, XV *p. post. RozmPam* 472, *EwZam* 293. 302. 305, *Rozm* 839; ~ -(e)ś jest *Naw* 75, XV *p. post. Kałuż* 290, *Rozm* 813; ~ **2.** *jako część składowa praet. i plqperf.* **a.** *czas. być*: jeś (był) *Fl* 43,5. 79,10. 88,42, *Fl* i *Pul* 62,7. 98, 9. Moys 14, *BZ* Ex 15,13, *ca* 1500 *R* XIX 66; ~ **b.** *innych czasowników*: jeś (starł) *Fl* i *Pul* 3,7, 1410—5 *R* XXV 220, 1420 *MMAe* VIII 459, 1423 *AKPr* VIIIa 159, *ca* 1440 *R* XIX 99, *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 242, *BZ* Deut 28, 64. III Reg 14, 9. II Par 34, 27, *Naw* 26, XV *p. post. R* XIX 90, *ca* 1500 *PamLit*

XXIX 118, *Rozm* 5. 246; ~ jeś (był odmawiał) *Gn* 177b; ~ jest jeś (odbił) 1454 *AGZ* XIV 422; ~ jesteś (napełnił) *BZ* Gen 32,10, 1477 *AGZ* XV 487, *Naw* 80, *ca* 1500 *R* XIX 66; ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: jeś (stworzon) *Gn* 174a, *Zdrow* 2.9, *BZ* Deut 33, 29, *MW* 5a, *Naw* 125, XV *p. post. R* XXV 182, *Rozm* 6. 10. 49. 362. 532; ~ jesteś (uwielbiona) *ca* 1500 *R* XIX 66, *Rozm* 752; ~ **4.** *jako część składowa praes. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: jeś (powyszają) *Fl* i *Pul* 3, 3.

II. *niepełne*: -(e)ś **1.** *w zastępstwie pełnej formy praes. czas. być*: *Gn* 12a. 178b, *Ojcz* 2.5, *Zdrow* 14, *SalveReg* 1a. 13.15, XV *in. Malk* 119, XV *in. R* XXIV 74, *ca* 1420 *R* XXIV 84, 1425 *RTH* III nr 76, XV *med. PF* IV 594, *BZ* III Reg 13, 14. Judith 9, 19, *ca* 1455 *JA* XIV 495, 1466 *R* XXII 16, *De morte* w. 50. 256, XV *p. post. R* XIII s. XXIV, *Rozm* 184. 813; ~ **2.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: -(e)ś (błogosławiona) *Zdrow* 3.6. 11.16, 1444 *R* XXIII 305, 1447 *R* XXII 41, *ca* 1500 *R* XIX 66; ~ **3.** *w funkcji końcówki ruchomej praet.* **a.** *czas. być*: -(e)ś (był) *Rozm* 132; ~ **b.** *różnych czasowników*: -(e)ś (wytargł) *Fl* i *Pul* 21,9, 1408 *MacDod* 43, 1420 *MMAe* VIII 459, *ca* 1420 *R* XXIV 82, 1421 *PF* VIII 16, 1425 *RTH* III nr 76, *etc. etc.*

III. *osobliwe*: (czyniłeś) jest XV *med. SKJ* V 270; jesi *Ojcz* 6; jesi (przyszedł) 1498 *SKJ* III 335; (bogusławiona) jest *Zdrow* 10; ty jest *MW* 62a, *Rozm* 185. 726; ~ *bohemizm*: jsi *Ojcz* 8.11; si 1411 *Czrs* 351; (przykazał) si XV *med. R* XXII 243.

3. sg. **I.** *pełne*: jeść, je, jest **1.** *w odmianie czas. być*: jeść *Kśw* av 13.15. br 36. bv 4. cr 22. 35. 36. cv 21. 28. 34. dr 6. dv 5, XIV *ex. Pocz* 232. 233, *Fl* 103, 26, *Słota* w. 98, XV *ex. MPKJ* II 325; ~ je *Kśw* ar 10. av 6. dr 2. 3, 1404 *Piek* VI 194, 1416 *Czrs* 152, *BZ* Ex 13, 14, XV *ex. MPKJ* II 318; ~ jest 1386 *Leksz* I nr 72, 1394 *Leksz* II nr 1581, 1397 *RTH* VI 23, 1398 *RTH* III nr 3, 1399 *MacDod* 33, *Gn* 4b. 11a. 173a, *Fl* 31,11, *Fl* i *Pul* 7,2. 72,24. 102,12, *ca* 1400 *CyzWroc*, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa praet. i plqperf.* **a.** *czas. być*: jest (było) *Gn* 2b. 14a. 174b. 182a, *Fl* 105,43, *BZ* Gen 4,2. Ex 14,11. Num 15, 30. 26,37, *OrtVrtel* 118, *Rozm* 112. 145. 421. 432; ~ je (był) *BZ* Num 27,3; ~ **b.** *innych czasowników*: jeść (stała) *Kśw* br 39.40. cr 24. 36. cv 37. dv 7, 1390 *HubeZb* 62; ~ je (zmartwychwstał) *Fl* i *Pul* 40, 6, XV *p. pr. Bersohn* 22, *BZ* Num 26,10; ~ jest (zmartwychwstał) *Gn* 171b, *Fl* 7,15, *Wierzę* 1, 1404 *BiblWarsz* 1860 III 85, 1417 *AKPr* VIIIa 140, 1423 *ZapWarsz* nr 73, *ca* 1428 *PF* I 490, 1435 *Pocz* 283, *Sul* 44.78, XV *p. pr. R* XVI 339, XV *p. pr. SKJ* I 303, XV *med. MPKJ* V 432, *ca* 1450 *PF* IV 568, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Gen 48,7. Ex 16,24, *OrtVrtel* 119, 1461—7 *Serm* 96r, *Park* 380, 1498 *MacPraw* VI 272, *Pul* 37,10, *Naw* 43, *EwZam* 291, XV *ex. MacDod* 137.139, XV *ex. SKJ* I 145, XV *ex. Zab* 215. 536, *ca* 1500 *R* XLVII 373, *Rozm* 33. 831; ~ jest (było dosięgło) *Gn* 2b. 4a. 11b; jest (był paniał był) *Gn* 3a; jest jest (był okrzcił) *Gn* 172b; ~ ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: jeść (naleziona) XIV *ex. Pocz* 232; ~ jest (imiano) *Fl* 105,31, *Fl* i *Pul* 9,16. 142,4, *Dek* II 1.2, 1406 *TPaw* IV 310, 1424 *Msza* III s. 52, *sim.* V. VII, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, *ca* 1428 *PF* I 487, 1438 *R* XXII 351, *etc. etc.*; ~ jest (był okraszony) *Gn* 11a. 177a. gl. 41a, *Rozm* 288. 395; ~ **4.** *jako część składowa praes. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: jest (śmierdzący) *ca* 1450 *PamLit* IX 319, *Dział* 1, *Pul* 6 arg. 95 arg.

II. *osobliwe*: jesta (zmartwychwstał) XV *p. pr. R* XXV 222.

1. du. **I.** *pełne*: jeswa **1.** *w odmianie praes. czas. być*: *BZ* Tob 7,3; ~ **2.** *jako część składowa praet. różnych czasowników*: jeswa (chodziła) *Fl* 54,15. **II.** *niepełne*: -swa: *w funkcji końcówki ruchomej praet.* **a.** *czas. być*: -swa (była) 1399 *StPPP* VIII nr 8641, 1482 *ZapWarsz* nr 1518; ~ **b.** *innych czasowników*: -swa (widziała) 1399 *StPPP* VIII nr 8794.

2. du. niepełne -sta: *w funkcji końcówki ruchomej praet. różnych czasowników*: -sta (ućwirdziła) *BZ* Jos 6,22. Ruth 1,8.

3. du. **I.** *pełne*: jesta **1.** *w odmianie praes. czas. być*: *BZ* I Reg 19,22; ~ **2.** *jako część składowa praet. i plqperf. różnych czasowników*: jesta (przymowała) *Fl* 39,15. 84,11. 118,82, *Fl* i *Pul* 22,5. 80,6. 118,73; ~ jesta (była przyszła) *Gn* 3b. **II.** *niepełne*: -sta **1.** *w zastępstwie pełnej formy praes. czas. być*: *BZ* Ex 6,27. Jos 2,4; **2.** *w funkcji końcówki ruchomej praet. różnych czasowników*: -sta (wiodła) 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, *BZ* Gen 19,8. Ex 6,27. Num 26,3. Jos 2,3. 2,5. 2,21. Ruth 1,5. 1,8. Tob 7,3; ~ -sta (była przyszła) *BZ* Jos 2,4.

1. pl. **I.** *pełne*: jesmy, jestesmy, **1.** *w odmianie praes. czas. być*: jesmy *Fl* i *Pul* 102,14. 113,27, XV *p. pr. Zab* 519, *BZ* I Par 11,1. 12,

18. II Esdr 8,77; ~ jestesmy *BZ* Neh 9,36, *Rozm* 755; ~ **2.** *jako część składowa praet. różnych czasowników*: jesmy (słychali) *Kśw* cv 10, *Gn* gl. 156a, *Fl* 19,9, *Fl* i *Pul* 43,19. 47,7. 136,1, 1411 *Czrs* 344, *OrtBr* VII 558; ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: jesmy (uczynieni) *Fl* 78,8, *Fl* i *Pul* 122,4, *Pul* 123,7.

II. *niepełne*: -(e)smy **1.** *w zastępstwie pełnej formy praes. czas. być*: -(e)smy XV *in. Małk* 118, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, XV *med. R* XXV 154, *BZ* Gen 50,18. Ex 16,7. Neh 2,17, XV *p. post. R* XXV 258, XV *ex. MacDod* 138; ~ **2.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: -(e)smy (opętani) 1410—5 *R* XXV 218, *BZ* Neh 4,19, *Pul* 78,8, *Rozm* 841; ~ **3.** *w funkcji końcówki ruchomej praet.* **a.** *czas. być*: -(e)smy (byli) 1395 *Leksz* II nr 464, 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18, 1470 *TymSąd* 137, 1487 *ZapWarsz* nr 1617, 1497 *ZapWarsz* nr 1779a; ~ **b.** *różnych czasowników*: -(e)smy (wyręczyli) 1391 *Leksz* I nr 1019, *Gn* 172a, *Fl* 105,6, *Fl* i *Pul* 43,19, *Spow* 1, 1408 *Piek* VI 368, XV *in. Małk* 118, *etc. etc.*

III. *osobliwe*: jesm (swyzwoleni) *Fl* 123,7; (przeniesieni) jestmy 1438 *R* XXII 357; (winowaci) -chmy *ib.*; -chmy (pisali) *OrtBr* VII 558; -sm (byli) 1387 *Leksz* I nr 144; -sm (czynili) 1408 *Piek* VI 368; -m (byli) 1391 *Leksz* I nr 985; -m (widzieli) 1421 *TPaw* VII nr 2370, 1443 *ZapWarsz* nr 718; -em (byli) 1480 *ZapWarsz* nr 1479; ~*bohemizm*: -sme byli 1410 *SKJ* III 196.

2. pl. **I.** *pełne*: jeście, jesteście **1.** *w odmianie czas. być*: jeście *Fl* 81,6, *ca* 1428 *PF* I 492, 1438 *R* XXII 351, 1449 *R* XXV 164, *BZ* Gen 29,4. I Par 15,12, *Rozm* 558; ~ jesteście XV *med. SKJ* I 65, *BZ* Jos 24, 22, *OrtBr* VII 558, *MW* 45b. 52a, *Pul* 81,6, *Rozm* 474. 843; ~ **2.** *jako część składowa praet. i plqperf. różnych czasowników*: jeście (wzdawali) *Kśw* av 9.10, *Rozm* 269; ~ jeście (byli słyszeli) *Gn* 2a; ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: jeście (błogosławieni) XV *med. R* XXII 246, XV *med. SKJ* I 110, *BZ* Ex 16, 32, *Rozm* 264.

II. *niepełne*: -(e)ście **1.** *w zastępstwie pełnej formy praes. czas. być*: XV *med. R* XXII 241, *BZ* Lev 25,23. Jud 11,7. Tob 7,3. Judith 8,21, *Rozm* 839; ~ **2.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: (wiedzieni)ście 1449 *R* XXV 166, XV *med. R* XXII 246, *OrtKal* 138; ~ **3.** *w funkcji końcówki ruchomej praet. różnych czasowników*: -(e)ście (stracili) *Gn* 182b, *Błaż* 322, XV *med. R* XXII 240, *BZ* Ex 10,11. Deut 29,6, *OrtBr* VI 364. VII 558, *etc. etc.*

3. pl. są **1.** *w odmianie czas. być*: *Kśw* br 1. 10. 12. 13. cr 8, *Gn* 11b. gl. 70b, *Fl* i *Pul* 9,20. 13,6. 24,6, 1414 *JA* XIV 499, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa praet. i plqperf.* **a.** *czas. być*: są (były) *Fl* 41,3. 89,2, *Fl* i *Pul* 37,12, 1417 *MacPam* II 344, *BZ* Ex 6,16, 1498 *SKJ* III 335, *Rozm* 799; ~ **b.** *innych czasowników*: są (usłyszeli) *Kśw* cr 9. cv 39, *ca* 1400 *PF* IV 752, *Gn* gl. 134a, *Fl* 17,45. 88,50. 94,9. 104,40. 105,29, *Fl* i *Pul* 34,13. 47,5. 77,22, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1425 *RTH* III nr 76, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1448 *LubPodk* 30, *Sul* 47, XV *p. pr. SKJ* I 309, XV *med. SKJ* V 266, *ca* 1450 *PF* IV 579. 580, 1451 *MacDod* 104, *BZ* Ex 15,5, 1465 *Ośw* nr 126, XV *p. post. RozmPam* 473. 475, *EwZam* 303, *Rozm* 15. 819. 838. 840; ~ są (byli powiedali) *Gn* 1a. 2b. 171b. 172b. 176a. 182b; ~ **3.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: są (dani) *Kśw* ar 13. av 2. dv 3, *Gn* 175b, *Fl* i *Pul* 9,14. 67,33. 68,7, 1427 *MPKJ* II 305, *ca* 1428 *PF* I 485, *etc. etc.*; ~ są (były przyniesiony) *Gn* 2a. 2b; ~ **4.** *jako część składowa praes.* (*cum part. praes. act.*) **a.** *w odmianie czas. być*: są (będący) *Sul* 29; ~ **b.** *w odmianie innych czasowników*: są (czujący) *BZ* Num 18,4.

Praes. ind. formy ściągnięte z partykułą przeczącą: *1. sg.* niestem *Rozm* 240; ~ *3. sg.* niest *OrtBr* VII 558, *OrtVrtel* 119, 1466 *R* XXII 15.16; ~ nie 1398 *Leksz* I nr 2756, *Fl* 5,10. 35,1, 1410 *Piek* VI 407, 1418 *MPKJ* II 299, XV *in. R* XXIV 72, *Galka* w. 6, *Sul* 9. 85, XV *med. R* XXII 243, 1455 *PF* V 17, *BZ* Gen 32,12. Ex 9,14. III Reg 22,33. Tob 6,17. Judith 5,25. Nah 2,8. 2,9, *OrtBr* VII 563, *OrtMac* 52, 1471 *MPKJ* V 13, *MW* 125b, *Pul* 13,2. 31,11, *Naw* 79. 155, XV *p. post. R* XIX 97, *Rozm* 25. 215. 433. 527. 786.

Imperativus

2. sg. bądź **1.** *w odmianie czas. być*: *Gn* 180b, *Fl* i *Pul* 118, 151, *SalveReg* 4.10.11.18, *Spow* 5, 1413 *JA* XIV 498, *ca* 1420 *R* XXIV 85, 1444 *R* XXIII 303, *BZ* Ex 18,19. Tob 7,14, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa imper. pass. różnych czasowników*: bądź (powyszon) *Fl* i *Pul* 7,6. 36,7. 82,1, 1436 *JA* XIV 506, 1450 *MacDod* 120, *Naw* 175; ~ **3.** *jako część składowa imper.* (*cum part. praes. act.*): bądź (modlący) *Fl* 89,15.

3. sg. bądź, niechaj będzie **1.** *w odmianie czas. być*: bądź *Gn* 1a. 176b, *Fl* i *Pul* 19,3. 39,18. 105,47. 108,6, *Ojcz* 1—11.14—7, 1413—4

Msza I s. 263, *sim.* VIII, *ca* 1420 *R* XXIV 85, 1423 *Zab* 209, 1424 *Msza* III s. 66.67, *sim.* VI, *ca* 1428 *PF* I 492, *Sul* 22.32.58, *BZ* Gen 1,6. 49,17. Judith 10,9. I Mach 2,21, 1471 *MPKJ* V 55, *MW* 16a. 129a, *Naw* 36, XV *ex. Zab* 215, XV *ex. SKJ* I 150, *Rozm* 223.804; ~ niechaj będzie *MW* 29b; ~ **2.** *jako część składowa imper. pass. różnych czasowników*: bądź (postrobion) *Fl* i *Pul* 9,19. 108,12, *Sul* 8. 39, XV *p. post. RozmPam* 474. ~ *Cf. też* **Bądź, Bądźby.**

1. pl. bądźmy **1.** *w odmianie czas. być*: *Ksw* cr 42; ~ **2.** *jako część składowa imper. pass. różnych czasowników*: bądźmy (obleczeni) 1449 *R* XXV 163; ~ **3.** *jako część składowa imper. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: bądźmy (żądający) 1449 *R* XXV 166, XV *med. SKJ* I 104.

2. pl. bądźcie **1.** *w odmianie czas. być*: *Gn* 182a, *Fl* 31,11, *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1438 *R* XXII 355, *BZ* II Par 30,7, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa imper. pass. różnych czasowników*: bądźcie (chwaleni) *Fl* i *Pul* 58,13. 104,3, 1438 *R* XXII 359, 1449 *R* XXV 167; ~ **3.** *jako część składowa imper. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: bądźcie (mający) 1438 *R* XXII 355, 1471 *MPKJ* V 45, *Rozm* 281.

3. pl. bądźcie, niechaj będą **1.** *w odmianie czas. być*: bądźcie *Fl* i *Pul* 108,8. 12, *Sul* 13, *Rozm* 443; ~ **2.** *jako część składowa imper. pass. różnych czasowników*: bądźcie (zamąceni) *Fl* i *Pul* 6,10. 101,19, *Rozm* 293; ~ niechaj będą (nakłonione) *MW* 18b; ~ **3.** *jako część składowa imper. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: bądźcie (słuszające) *Fl* i *Pul* 129,2.

Participium praes. act.

sę, sąc, sący, będę, będęcy, będąc, będący, będąca, będące **1.** *w odmianie czas. być* **a.** *adv.*: sę 1411 *JA* VI 212; ~ sąc *Gn* gl. 169a, XV *med. R* XXII 243, *BZ* Num 30, 4. Deut 22, 24. 24,5. II Par 34,3. Tob 11,21; ~ będę 1401 *HubeZb* 100, 1410 *JA* VI 210, 1421 *AKPr* VIIIa 155, 1425 *KsMaz* II nr 1372, 1433 *ZapWarsz* nr 418; ~ będęcy *BZ* Gen 18,13, *Rozm* 40.98; ~ będąc *Gn* 180b. 183b, 1403 *Piek* VI 177, 1405 *KsMaz* I nr 627a, 1419 *StPPP* II nr 1651, *BZ* I Par 23,1, 1471 *TymSąd* 15, 1471 *ZapWarsz* nr 1421. 3048, 1472 *ZapWarsz* nr 3079, *etc. etc.*; ~ **b.** *adi.*: sąc *Fl* Ath 30, 1417 *MacPam* II 344, *Sul* 33, XV *med. R* XXII 237.240, *BZ* Deut 22,17. II Par 24,15, Tob 6,15; ~ będę 1398 *HubeZb* 94; ~ będęcy *Rozm* 28.52.62; ~ będąc *ca* 1428 *PF* I 480, 1443 *Kozier* 1 nr 28, *Sul* 32, *Dział* 32, 1470 *AGZ* XV 454, 1493 *ZapMaz* 158, 1498 *SKJ* III 335, *Pul* Ath 30, XV *p. post. R* I s. XLVII; ~ *n. sg. m.* będący 1453 *ZapWarsz* nr 990, *MW* 112b, 1498 *MacPraw* VI 272, XV *ex. SlArch* I pril 23; *f.* będąca XV *med. R* XXIV 368; ~ *g. sg. m.* będącego *Sul* 4, *Pul* 89 arg.; ~ *ac. sg. f.* będącą *Sul* 37, 1447—62 *Zab* 544; ~ *l. sg. neutr.* (w) będącem *Sul* 51; ~ *n. pl. m.* będący *Sul* 27; *neutr.* będące *BZ* Lev 20,25; ~ *i. pl. m.* będącymi *Sul* 45; ~ *l. pl. f.* (w) będących *ca* 1428 *PF* I 480; *neutr.* będących *Sul* 112; ~ *cf. też* **Będący.** ~ **2.** *jako część składowa part. pass. różnych czasowników*: sąc (ucieszon) XV *med. R* XXII 238, XV *med. SKJ* V 278, *BZ* Deut 28,29. 30,17. Jos 8,10. Jud 21,18. I Par 10,1; ~ sący (oczyszczon) *BZ* Lev 22,7; ~ będąc (proszeni) *Sul* 12.23.41, *BZ* Ex 34,31, XV *ex. MPKJ* II 320; ~ **3.** *jako część składowa praes. (cum part. praes. act.) w odmianie czas. być*: *n. pl. m.* (są) będący *Sul* 29.

Futurum

1. sg. będę **1.** *w odmianie czas. być*: *Fl* i *Pul* 38,18. 49,22, *Aleksy* w. 69, *BZ* Gen 33,12. Ex 33,19, 1471 *MPKJ* V 78, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników* **a.** *cum inf.*: będę (sie bać) *Fl* 3,6. 26,13, *Fl* i *Pul* 4,9.17,26, XV *med. SKJ* I 67, *BZ* Gen 18,13, *etc. etc.*; ~ **b.** *cum part. praet. act.*: będę (mowił) *Gn* 174b, *Pul* 3,6. 26,13, *EwZam* 287; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będę (pomdlon) *Fl* 25,1, *Fl* i *Pul* 16,17. 30,20. 50,8, *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 240, *BZ* Ex 33,19, *etc. etc.*

2. sg. będziesz **1.** *w odmianie czas. być*: będziesz *Gn* 5a, *Fl* i *Pul* 9,37. 17,28. 81,8, *Dek* IV, 1449 *MMAc* XIII nr 1771, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników* **a.** *cum inf.*: będziesz (szukać) *Fl* i *Pul* 36,10. 79,5. 90,13, *Dek* III 28. VII 2.3, *KartŚwidz*, *BZ* Ex 15,26. Deut 28,29, *etc. etc.*; ~ **b.** *cum part. praet. act.*: będziesz (stradał) 1418 *BiblWarsz* 1860 III 78, XV *med. Zab* 523, *BZ* Ex 15,26, *EwZam* 287; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będziesz (pastwion) *Fl* i *Pul* 36, 3.

3. sg. będzie **1.** *w odmianie czas. być*: *Gn* 2a, *Fl* i *Pul* 1,3. 21,33. 58,14, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, *ca* 1428 *PF* I 481, *Galka* w. 9, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników* **a.** *cum inf.*: będzie (darować) *Ksw* dr 3, *Gn* 2a, *Fl* i *Pul* 45,2. 49,13. 84,8, *Sul* 42, XV *med. R* XXV 154, *MW* 8b, 1484 *Reg* 722, *Rozm* 838, *etc. etc.*; ~ **b.** *cum part. praet. act.*: będzie (mięszkał) *Gn* 2a. 175a, 1438 *R* XXII

356, 1444 *PF* IV 590, 1449 *R* XXV 164, *Sul* 42, XV *med. R* XXV 153, *etc. etc.*; ~ **c.** *cum part. praes. act.*: będzie (ślubujący) *Fl* 77, 42; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będzie (odziana) *Gn* gl. 164a, *Fl* i *Pul* 48,17, 1424 *Msza* III s. 58, *sim.* IV. VI, 1438 *R* XXII 358, *Gloger, etc. etc.*

1. du. będziewa: *w odmianie czas. być*: *Aleksy* w. 65, *BZ* Jos 2,17. Tob 8, 4; ~ *2. du.* będzieta **1.** *w odmianie czas. być*: *BZ* Gen 2, 24, *Rozm* 485; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników*: będzieta (mieć) *BZ* Deut 25, 11; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będzieta (bita) *BZ* Lev 19,20. Tob 6,9.

1. pl. będziem, będziemy **1.** *w odmianie czas. być*: będziem *BZ* I Esdr 10,4, *MPKJ* V 9; ~ będziemy 1471 *MPKJ* V 9; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników*: będziem (wielbić) *Fl* 11,4, *Fl* i *Pul* 79,19, *EwZam* 298, *Rozm* 281.744; ~ będziemy (piać) *Fl* 136,5, *Fl* i *Pul* 45, 2, *Rozm* 281. 647; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będziem (chwaleni) *Fl* i *Pul* 43,10. 79,8, *Pul* 79,20; ~ będziemy (zbawieni) *Fl* 79,20, XV *med. Zab* 514, *MW* 11b.

2. pl. będziecie **1.** *w odmianie czas. być*: XV *in. R* XXIV 73, XV *p. post. PF* I 202; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników* **a.** *cum inf.*: będziecie (czyrpać) *Fl* i *Pul* Is 4, 1413—4 *Msza* I s. 262, XV *med. Msza* V s. 262, XV *med. R* XXII 246, *BZ* Ex 12,7, *etc. etc.*; ~ **b.** *cum part. praes. act.*: będziecie (idący) *BZ* Lev 20, 22; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będziecie (zwalczeni) XV *p. pr. PulKras* 12.

3. pl. będą **1.** *w odmianie czas. być*: *Fl* 36, 11, *Fl* i *Pul* 18,15. 62,9. 64,14, *Sul* 61, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa fut. różnych czasowników*: **a.** *cum inf.*: będą (pomnieć) *Fl* i *Pul* 44,19. 61,10, *Sul* 14, XV *med. R* XXII 233. 246, *ca* 1450 *PF* IV 569, *etc. etc.*; ~ **b.** *cum part. praet. act.*: będą (mogli) *Fl* i *Pul* 17,42; ~ **c.** *cum part. praes. act.*: będą (cirzpiący) *Fl* i *Pul* 91,14; ~ **3.** *jako część składowa fut. pass. różnych czasowników*: będą (poznani) *Gn* gl. 102b, *Fl* i *Pul* 70, 26. 138,11, XV *p. pr. SKJ* I 301, XV *med. R* XXII 233, XV *med. Zab* 515, 1484 *Reg* 720, *etc. etc.*

Aoristus

3. sg. by **1.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: by (uczynił) 1398 *StPPP* VIII nr 6902, 1444 *SKJ* III 333, *BZ* Num 22, 41. 30,15; ~ **2.** *jako część składowa pass. różnych czasowników*: by (dan) XV *med. SKJ* I 102, *BZ* Gen 2, 7. *Co do resztek aorystycznych* -ch, -chmy *cf.* s. 183. 185.

Imperfectum

3. sg. bieszc *Kśw* dv 4, *Fl* 104,36; ~ *3. pl.* biechą *Fl* 77,34.

Infinitivus

być, być(i) **1.** *w odmianie czas. być*: być *Gn* 172a. 184a, *ca* 1414 *JA* XIV 502, *ca* 1420 *R* XXIV 79.81, 1426 *ZapWarsz* nr 189, *Sul* 26. 37. 49.90, *etc. etc.*; ~ być(i) XV *in. R* XXIV 75, XV *p. pr. MonWlad* XXVI nr 73, *BZ* IV Reg 1,2, 1484 *Reg* 721, *SkargaPloc* w. 22; ~ **2.** *jako część składowa inf. pass. różnych czasowników*: być (oświecon) *Gn* 1b. gl. 52a, *Fl* i *Pul* 36,1. 83,11. Ath I, 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI, 1426 *AKPr* VIIIa 166, 1436 *R* XXIII 276.278, *etc. etc.*; ~ być(i) (trzymani) XV *med. Zab* 513, 1484 *Reg* 705. 706; ~ być (odłączonu) 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI, 1436 *R* XXIII 276, *Sul* 6.

Praeteritum

1. sg. był jeśm, byłem, jeśm był, -(e)śm był, -(e)m był, -m buł, jestem był, był, był sem **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* był jeśm *Fl* i *Pul* 119,6, *MW* 117a; ~ *m.* byłem *BZ* Gen 31,38, 1471 *MPKJ* V 135; XV *p. post. R* XXV 173, *etc. etc.*; ~ jeśm był *Fl* II Prol. 1; ~ *m.* -(e)śm był 1386 *Leksz* I nr 26, 1387 *Leksz* I nr 202, 1398 *StPPP* VIII nr 6902; ~ *m.* -(e)m był 1393 *Leksz* II nr 1530, 1395 *Leksz* II nr 1773, 1419 *AKPr* VIIIa 43, *etc. etc.*; ~ *m.* -m buł 1397 *Leksz* II nr 2039; ~ *m.* jestem był *BZ* Ex 18,3; ~ *m.* ja był 1409 *Czrs* 24, 1422 *PF* VIII 17, 1422 *ZapWarsz* nr 42, 1426 *ZapWarsz* nr 164, 1428 *MonIur* V 137; *f.* ja była *De morte* w. 140; ~ *bohemizm*: *m.* był sem *SkargaPloc* w. 5; ~ **2.** *jako część składowa praet. pass. różnych czasowników*: *m.* był jeśm (biczowan) *Fl* i *Pul* 72,14; ~ **3.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* -(e)śm był (umarł) *Gn* 177b; ~ *m.* -(e)m był (widział) *Gn* 182b, 1423 *StPPP* II nr 1941, 1428 *ZapWarsz* nr 2840, XV *med. Zab* 315; ~ **4.** *jako część składowa praet.* (*cum part. praes. act.*): *m.* byłem (niedbający) *SkargaWroc* w. 5.

2. sg. był jeś, byłeś, jeś był, -(e)ś był **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* był jeś *Fl* 79,10, *Fl* i *Pul* Moys 14, *BZ* Ex 15,13, *Pul* 98,9; ~ *m.* byłeś *BZ* Neh 9,12, *Pul* 79,10; *f.* byłaś *Naw* 39, XV *p. post. Sob* III 348; ~ *m.* jeś był *Fl* 43,5. 88,42, *Fl* i *Pul* 62,7; *f.* jeś była *ca* 1500 *R*

XIX 66; ~ *m.* -(e)ś był *Rozm* 132; ~ **2.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* byłeś (popełnił) 1466 *R* XXII 19; ~ *m.* jeś był (odmawiał) *Gn* 177b.

3. sg. był jest, był je, jest był, był **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* był jest *Gn* gl. 164b, *Rozm* 421. 783; *f.* była jest *BZ* Num 26,37; *neutr.* było jest *BZ* Ex 14,11, XV *p. post. RozmPam* 474; ~ *m.* był je *BZ* Num 27,3; ~ *m.* jest był *Gn* 14a. 176a, *BZ* Gen 4,2, *Rozm* 112. 145. 838. 842; *f.* jest była *Gn* 180b, *OrtVrtel* 118; *neutr.* jest było *Gn* 2b. 174b. 182a, *Fl* 105, 43, *Rozm* 432; ~ *m.* był *Ksw* cr 26, 1396 *Zab* 537, 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, XIV *ex. Pocz* 232, *Fl* i *Pul* 17,45. 77,43, *etc. etc.*; *f.* była *Ksw* br 24.25, *Fl* 1,9, *Bogur* BD—F, 1402 *StPPP* II nr 842, 1423 *AKPr* VIIIa 162, 1423 *MPKJ* II 302, *etc. etc.*; *neutr.* było *Ksw* br 22, 1398 *BiblWarsz* 1861 III 23, XIV *ex. Pocz* 233, *Gn* gl. 70a, *Fl* 108,31, *Fl* i *Pul* 52,6. 77,41, 1403 *Piek* VI 177, *etc. etc.*; beło *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; ~ **2.** *jako część składowa praet. pass. różnych czasowników*: *m.* był jest (błogosławion) *Gn* gl. 164b; *f.* była jest (ścięta) *Gn* gl. 41a; *neutr.* było jest (rzeczono) *Rozm* 395; ~ *m.* jest był (poznan) *Gn* 1b. gl. 41a; *f.* jest była (dziana) *Gn* 177a; jest była (napisana) była *Gn* 180b; *neutr.* jest było (dziano) *Gn* 11a, *Rozm* 288; ~ *m.* był (oświecon) *Gn* 1b, 1419 *AKPr* VIIIa 147, 1427 *Zab* 538, *Sul* 45, XV *med. MPKJ* V 425, *etc.*; *f.* była (miana) *Gn* 3a. gl. 153b, 1471 *ZapWarsz* nr 2955, 1478 *Trześn* 100, XV *p. post. R* XXV 177, *Rozm* 829.831.833; *neutr.* było (zgubiono) XIV *ex. Pocz* 233, *Gn* 2a. 176a, *BZ* Gen 2,20, *Rozm* 825. 833. 846; ~ **3.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* jest był (narodził) *Gn* 11b. 172a. 180b; jest był (paniał) był *Gn* 3a. 5a. 174b. 180b. 183a; *f.* jest była (miała) *Gn* 3b. 4a. 4b. 5a; *neutr.* jest było (dosięgło) *Gn* 2b; ~ *m.* był (karał) *Gn* 11a. 174b, *Fl* i *Pul* 104,37, *Bogur* B—F, 1406 *Piek* VI 304, XV *in. R* XXIV 72. 75, 1429 *MPKJ* II 308, 1443 *TymProc* 344, XV *p. pr. SKJ* I 301, XV *med. MPKJ* V 437, XV *med. R* XXV 153, 1454 *R* XLVII 350, 1455 *TymWol* 77, *OrtBr* VI 367, 1471 *Kozier* I nr 56, 1473 *Czrs* s. LXXXV, XV *ex. MPKJ* II 317, XV *ex. R* XIX 89, *Rozm* 752. 768. 799. 808. 822; *f.* była (mogła) *Gn.* 180a, *Sul* 45, *Aleksy* w. 155, 1487 *LubPodk* 110, XV *ex. MPKJ* II 317, *Rozm* 834; beła (pozwała) XV *in. Małk* 119; *neutr.* było (opłynęło) *Rozm* 818. 819. 833; ~ **4.** *jako część składowa praet. (cum part. praes. act.) różnych czasowników*: *m.* był jest (szemrzący) *BZ* Num 15,30.

1. du. m. -swa była 1399 *StPPP* VIII nr 8641, 1482 *ZapWarsz* nr 1518.

3. du. byłasta, bylesta, -sta była, byle, są była, są byle, jesta była **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* byłasta *Gn* 182a, *BZ* Gen 2,25. 4,8. Num 3,21. Jos 2,10. 2,22; *neutr.* bylesta *BZ* Judith 6,11; ~ *m.* -sta była *BZ* Gen 18,11; ~ *f.* byle 1392 *HubeZb* 66, 1428 *AKPr* VIIIa 170; ~ *f.* są była *BZ* Ex 9, 32; ~ **2.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* byłasta (usnęła) *BZ* Jos 2,8; ~ *m.* jesta była (przyszła) *Gn* 3b; ~ *m.* -sta była (przyszła) *BZ* Jos 2,4; ~ *m.* są była (sprzedała) *Gn* 182a; *f.* są byle (uschle) *Gn* 4a.

1. pl. bylismy, -(e)smy byli, -(e)sm byli, -(e)m byli, byli, -(e)sme byli: *w odmianie czas. być*: *m.* bylismy 1396 *Zab* 537, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *m.* -(e)smy byli 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18, 1470 *TymSąd* 137, 1487 *ZapWarsz* nr 1617, 1497 *ZapWarsz* nr 1779a; -smy beli 1395 *Leksz* II nr 464; -sm byli 1387 *Leksz* I nr 144; ~ *m.* -(e)m byli 1391 *Leksz* I 985, 1480 *ZapWarsz* nr 1479; ~ my byli 1440 *ZapWarsz* nr 879; 1494 *ZapWarsz* nr 1684, 1497 *ZapWarsz* nr 1791; ~ *bohemizm*: -sme byli 1410 *SKJ* III 196.

2. pl. jeście byli, byli **1.** *w odmianie czas. być*: wy byli XV *p. post. Kałużn* 285; ~ **2.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* jeście byli (słyszeli) *Gn* 2a.

3. pl. byli są, są byli, byli **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* byli są *BZ* Gen 9,18. 10.19; *f.* były są *Fl* 41,3; *neutr.* była są *BZ* Ex 6, 16; ~ *m.* są byli *Fl* i *Pul* 37,12, 1498 *SKJ* III 335, *Rozm* 799; *f.* są były *Fl* 89,2; ~ *m.* byli *Fl* i *Pul* 105,7, 1421 *PF* VIII 16, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1432 *ZapWarsz* nr 416, *etc. etc.*; *f.* były *Fl* i *Pul* 118,54, 1423 *AKPr* VIIIa 162, *BZ* Gen 7,19, *ca* 1500 *JA* X 402, *Rozm* 182. 816; *neutr.* była *Fl* 49,20, *Błaż* 322; ~ **2.** *jako część składowa praet. pass. różnych czasowników*: *m.* są byli (napełnieni) *Gn* 2b; *f.* są były (powiedziany) *Gn* 2a; ~ *m.* byli (uiszczeni) XV *med. SKJ* V 268; *m.* były (wytargniony) *Rozm* 820; *f.* były (napełnione) *Rozm* 826; ~ **3.** *jako część składowa plqperf. różnych czasowników*: *m.* są byli (zstępowali) *Gn* 1a. 2b. 171b. 172b. 176a. 182b; ~ *m.* byli (zjachali) *Gn.* 172b, 1466 *R* XXV 141, *Rozm* 775.819; *f.* były (przyszły) *Rozm* 746. 752. 817; *neutr.* była (się ukazała) *Gn* gl. 101a; *neutr.* były (wyszły) XV *med. R* XXIV 361; ~ **4.** *jako część składowa praet. (cum part. praes. act.)*: *m.* byli (strzegący) *BZ* I Par 9,26, *EwZam* 292; *f.* były (stojące) *Fl* i *Pul* 121,2; (dzieci) były (omiaszkający) *Sul* 14.

Conditionalis

(*Cf. też pod różnymi spójnikami, zwłaszcza* **Aby, By, 2. Być, Gdyby, Iżby**).

1. sg. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* byłbych 1464 *Wisł* nr 783; ~ *m.* (-)bych był *Fl* i *Pul* 55,13, 1424 *TymWol* 48, 1425 *RafPocz* 11, 1428 *PF* V 15, *BZ* Gen 17,7, XV *ex. Sl-Arch* I pril 23, *Rozm* 776; *f.* bych była *MW* 140b; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)bych (miał) *Gn* 171b, *Fl* 38,18, *Fl* i *Pul* 118,73. 142,10, 1403 *Piek* VI 174, 1408 *MacDod* 43, 1425 *RTH* III nr 76, 1427 *ZapWarsz* nr 275, 1429 *ZapWarsz* nr 2924, XV *p. pr. R* XLVII 359, 1450 *MacDod* 120, *OrtBr* VI 375, 1447—62 *Zab* 545, *De morte* w. 4. 53. 115. 152, *Park* 413, *Naw* 184, *Skarga-Płoc* w.22, XV *ex. Zab* 447; ~ bych (wstąpiłem) *Spow 3*; ~ (chciał)-bym XV *med. MacDod* 35; ~ (kazał)-byśm 1449 *R* XXV 164; ~ **3.** *jako część składowa condit. praet. różnych czasowników*: *m.* (-)bych był (służył) *Gn* 1b, 1443 *TymSąd* 144, 1475 *ZapMaz* 102, *MW* 35a, *Rozm* 738; ~ **4.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: (-)bych (skruszon) *Fl* i *Pul* 29,15, XV *med. Zab* 516.517, *Pul* 38,18, *Rozm* 780; *m.* bych był (poruszon) *Fl* i *Pul* 15,8, *BZ* Jud 9,54; ~ *m.* byłbyśm (zarzucony) 1449 *R* XXV 164.

2. sg. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* by był *BZ* I Reg 15,1, *Rozm* 436; byś by był 1498 *AGZ* XV 366; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)by (nie naśladował) *Kśw* cr 38.23.37. cv 12—14, *Gn* 178a, *Fl* i *Pul* 9, 34. 27,1. 30, 2, *Dek* III 1—6. 10. 11. 13—6. 18. 22. 25. 27—30. V 1—4, *Spow* 2, 1414 *TymSąd* 165, *ca* 1450 *PamLit* IX 318, 1454 *BibIWarsz* 1860 II 559, *BZ* Ex 8,29. III Reg 13,8, *De morte* w. 295. 394, *Naw* 127, *Rozm* 167. 447. 731. 793. 813; ~ (-)byś (czcił) *Dek* III 17.26, 1444 *R* XXIII 305, XV *p. post. Kałuż* 286, XV *ex. PF* III 180, XV *ex. R* XXV 145; ~ **3.** *jako część składowa condit. praet. różnych czasowników*: *m.* by był (chciał) *Fl* i *Pul* 50,17, *Kart-Świdz*; ~ **4.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: (-)by (sprawion) *Fl* i *Pul* 50,5, *KartŚwidz*, XV *p. post. PF* III 290; ~ *f.* byś była (wysłuchana) *MW* 95a.

3. sg. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* byłby *MW* 34b; *f.* byłaby 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* I. VIII; *neutr.* byłoby XV *med. Msza* V s. 261; ~ *m.* był -by *BZ* Deut 29,18, *Rozm* 775.792; *neutr.* było -by *BZ* Num 18,15; ~ *m.* (-)by był *Fl* i *Pul* 39,7, 1404 *Piek* VI 194, XV *in. R* XXIV 75.76, *Sul* 109, XV *med. R* XXII 241, *etc. etc.*; *f.* (-)by była 1414 *TymSąd* 165, 1430 *ZapWarsz* nr 354, 1436 *JA* XIV 506, *BZ* III Reg 14, 5, *etc. etc.*; *neutr.* (-)by było *Gn* 173b, 1424 *Msza* III s. 55, *ca* 1428 *PF* I 495, *Sul* 19, *etc. etc.*; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)by (wystała) (*ca* 1360) *KodWP* III 92, *Kśw* ar 6. cr 1. 20. 22, *Gn* gl. 70b, *Fl* i *Pul* 106,12, XV *in. Małk* 118, 1429 *ZapWarsz* nr 251, XV *med. R* XXII 238, *ca* 1450 *PF* IV 579, *etc. etc.*; ~ **3.** *jako część składowa condit. praet. różnych czasowników*: *neutr.* byłoby (pomogło) *Rozm* 844; ~ *m.* by jest był (narodził) *Gn* 11b; ~ *m.* -by był (poklął) *Fl* i *Pul* 54,12, 1409 *TPaw* IV nr 1854, XV *ex. MacDod* 141, *Rozm* 546. 624; *f.* (-)by była (przebywała) *Fl* 93,17, *De morte* w. 93, XV *p. post. BibIWarsz* 1866 I 316; ~ **4.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: (-)by (natchnion) XV *p. pr. PF* IV 615, *Sul* 5, XV *p. pr. SKJ* I 301, *OrtBr* VI 387, *OrtKal* 297, *Tęcz* w. 18, XV *p. post. PF* III 288, *Rozm* 776—778; ~ *m.* byłby (czczon) XV *p. post. R* XXV 180, XV *p. post. PF* III 288; *f.* byłaby (wzięta) *Sul* 61, XV *p. post. PF* III 290; ~ *neutr.* byłoby (wołano) *Sul* 14, 1484 *Reg* 709; ~ *m.* -by był (zjawiony) *Fl* i *Pul* 24,15, *Fl* 93,13, XV *med. R* XXII 244, XV *med. Zab* 513, 1484 *Reg* 720, XV *p. post. PF* III 288, XV *ex. Kałuż* 279; *f.* -by była (skażona) *MW* 12b, *Rozm* 846; *neutr.* (-)by było (miano) *Gn* 176a, *ca* 1428 *PF* I 480, *BZ* Deut 29,18. I Reg 15,22. ~ *Cf. też* **By, 2. Być.**

1. du. bychowa: *jako część składowa condit. różnych czasowników*: -bychowa (odpoczynęła) *BZ* Tob 6,10. 8,10: ~ *2. du.* bysta: *jako część składowa condit. różnych czasowników*: bysta (mogle) *BZ* Ruth 1,11; ~ *3. du.* bysta, by: *jako część składowa condit. różnych czasowników*: bysta (widzieli) *Fl* 118,37; ~ by (odpadle) *BZ* Nch 6,9.

1. pl. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* bylibychom 1424 *Msza* III s. 63, *ca* 1428 *PF* I 473; ~ *m.* (-)bychom byli XV *p. post. R* XIII s. XXIV; ~ *m.* bylibychmy *Rozm* 462; ~ *m.* (-)bychmy byli 1438 *R* XXII 353, *Rozm* 462; ~ *m.* bysmy byli *MW* 97a; ~ bychmy *Rozm* 732; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)bychom (dostąpili) *Kśw* av 16, cv 35.36, *Gn* 14a. 172a, *Fl* i *Pul* 66,2. Ath 3, *Dek* II 1, 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII, 1424 *Msza* III s. 61, 1447 *R* XXII 55, *Sul* 53, *BZ* Tob 12, 2, *OrtBr* VII 559, 1498 *SKJ* III 335, XV *p. post. R* XXV 236, XV *p. post. Zab* 522; ~ bychmy (mogli) *SalveReg* 14, XV *med. SKJ* V 260, *OrtBr* VII 559, *MW* 137a, XV *ex. Kałuż* 290, XV *ex. PF* V 104, *Rozm* 124. 162. 520.

732; ~ (-)bysmy (pełnili) *Dek* II 2, 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII, XV *med. MacDod* 91, XV *med. R* XXV 151, XV *med. SKJ* V 276, 1493 *PF* IV 664, *etc. etc.*; ~ **3.** *jako część składowa condit. praet. różnych czasowników*: **a.** *cum part. praet. act. m.* bychom byli (zginęli) *BZ* Num 20, 3. Jos 7, 7; ~ **b.** *cum part. praes. act.*: *m.* -bychom byli (mający) *Sul* 6; ~ **4.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: bychom (wyzwoleni) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; ~ *m.* bychom byli (napełnieni) 1424 *Msza* III s. 61, *sim.* IV. VI. VIII, 1426 *Msza* IV s. 315, *sim.* VI. VIII.

2. pl. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* (-)byście byli 1424 *Msza* III s. 64, *sim.* VI, *Tęcz* w. 16, *MW* 48a, *Rozm* 425; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)byście (chodzili) *Kśw* av 8. cr 10, XIV *ex. Pocz* 233, *Gn* 175a. 182a, *Fl* i *Pul* 47,12, *ca* 1420 *R* XXIV 84, 1435 *ZapWarsz* nr 511, *OrtKal* 211, *etc. etc.*; ~ bychcie (wiedzieli) *Rozm* 326; ~ **3.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: *m.* -byście byli (stwierdzeni) 1449 *R* XXV 166—7.

3. pl. **1.** *w odmianie czas. być*: *m.* bychą byli *Fl* 77,10; ~ *m.* (-)by byli 1421—3 *BiblWarsz* 1861 III 17, *Sul* 46, *Błaż* 320, XV *med. R* XXII 246, *BZ* Deut 29,18, *Rozm* 835; *f.* (-)by były *ca* 1428 *PF* I 481, 1430 *ZapWarsz* nr 355, *OrtKal* 195, *MW* 1b; ~ *m.* by były nie były *BZ* Tob 5,24; ~ **2.** *jako część składowa condit. różnych czasowników*: (-)bychą (poruszyli) *Fl* 16, 6. 26, 3. 33, 13. 59, 4, *Fl* i *Pul* 37, 17, XV *in. Malk* 118, XV *med. MPKJ* V 426, *Pul* 145 arg.; ~ (-)by (domieścili) *Kśw* dv 1, 1395 *Leksz* II nr 1773, *Gn* 174b. ap. 3a, XV *in. R* XXIV 73, 1423 *AKPr* VIIIa 163, *etc. etc.*; ~ bych (dzierżeli) *Rozm* 5; ~ **3.** *jako część składowa condit. praet. różnych czasowników*: *m.* bychą byli (mieli) *Gn* 176a; ~ *m.* by byli (wierzyli) *Gn* 11b; ~ **4.** *jako część składowa condit. pass. różnych czasowników*: bychą (zbawieni) *Fl* 107, 5; ~ by (pozwani) *Dział* 49, *Pul* 59,5. 107,5; ~ *m.* bychą byli (zbawieni) *Fl* 59, 5; ~ *m.* by byli (ustawieni) *Sul* 24, 1484 *Reg* 721; *f.* by były (skradziony) 1481 *ZapWarsz* nr 1521; *neutr.* by była (poddana) *MW* 44a; by były (obciążony) 1484 *Reg* 711.

Participium praet. act.

1. *adv.* byw *Rozm* 215; ~ **2.** *adi.* bywszy *BZ* Jud 21, 8.

Funkcje i znaczenia

1. *słowo posiłkowe służące do tworzenia form złożonych różnych czasowników* **A.** *act.* **a.** *ind.* **aa.** *praet.*: Prisøgl iesm *Kśw* av 7; Gestem to vczynyl (feci hoc) *BZ* Gen 20, 5; Owa czegoczyem zadala (*leg.* żądała), thom yesth ogladala *Naw* 148; ~ Otpissal gess czterdzeszczi tissøcz kop..., yegoschess nye myal vczinicz 1420 *MMAe* VIII 459; Przicazal ssy (*leg.* si 'jesteś') panye, a takosz syą y dzege XV *med. R* XXII 243; Repercussisti al. gyest gyes odbyl hostiam 1454 *AGZ* XIV 422; Ya gesm nyedostogen myloszerdza twego, a zaprawdø gestesz myø gego napelnyl (explevisti) *BZ* Gen 32, 10; ~ Clementh czszo yescz pczoli poruszil, to yescz na szwem na prawem poruszil 1390 *HubeZb* 62; O kthori kon Pauel na Miroslawa zalowal, temu gest rok minøl 1423 *ZapWarsz* nr 73; Chrystus zmartwichwstal ge, ludu przicladal ge, esz nam zmartwichwstaci XV *p. pr. Bersohn* 22; ~ W domu boszem chodzyla ieswa (in domo dei ambulavimus, *Pul*: chodzilaswa) *Fl* 54, 15; ~ Røcze twoy, gospodnye, wczynylesta mnø y *stworzsyly gesta mø (manus tuae fecerunt me et plasmaverunt me) *Fl* 118, 73, *sim. Pul*; ~ My wstali iesmi (nos... surreximus, *Pul*: my wstaly) *Fl* 19, 9; Essze yeszmy sandzili Jakuba sz panem Paszkem, ano m[e]y geszmy gemu skaszaly XXX grziwen 1411 *Czrs* 344; ~ Bogom modlø iesce vzdaualy *Kśw* av 10; Potem jeście słyszeli, iże rzeczono w starem zakonie (iterum audistis, quia dictum est antiquis) *Rozm* 269; ~ Poplinøli wody, poszly *seø (fluxerunt... abierunt, *Pul*: poplynęły... poszly) po svszy rzeky *Fl* 104, 40; Tego na nye szaluyą (*leg.* żałuję), gdzesz we cztyrzista chlopow... są yachali *ną dzedziną 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40.

bb. *plqperf.* **aaa.** *słowo posiłkowe w aor.*: Jacuss ranczyl za Stasschca, esz myal... poprauicz..., a gdi by ('był') tego nye vczinil, tedi Jacuss trzy grziwni Michalcoui ostal 1398 *StPPP* VIII nr 6902; Gesth to Niccolayowo..., tsos (*leg.* coż) dzersal gest rola..., any Crczonowa nye dzirsal, tsos (*leg.* coż) by Crczon cupil 1444 *SKJ* III 333; A gdisz by syø stalo za ivtra, viwyedze gego na wiszokoscz Baal (mane autem facto duxit eum ad excelsa Baal) *BZ* Num 22, 41; Czoszkoli zaslvbila bi albo slvbila iest, napelni (quidquid voverat, atque promiserat, reddet) *BZ* Num 30, 15; ~ **bbb.** *słowo posiłkowe w praet.*: Musisz vmrzecz, gakoczesm ga vmarl byl *Gn* 177b; Jakom ya bil przedal tø dzeszøczynø 1423 *StPPP* II nr 1941; Vpilem syą byl piwem bydgostskim XV *med. Zab* 315; ~ Thy ges my nekegdy byl tho odmaual *Gn* 177b; Bylesz popelnyl 1466 *R* XXII 19; ~ On thamo to bødøcz, gestcy on bil... Apokalypsim

napyszal *Gn* 180b; Potrek postawil panu Pribisla⟨w⟩oui szoltisa, czso mu bil zan ranczil 1406 *Piek* VI 304; Sedl byl za ⟨morze⟩ abiit trans mare (abiit Jesus trans mare Galilaeae Jo 6, 1) XV *in. R* XXIV 72; ~ Ioseph s Mariø gesta ona bila do tego tho mastha Bethlehem prisla *Gn* 3b; Røcze szø ge byle usch[ch]le *Gn* 4a; Gegoscy nebo y szema sderszecz bila ne mogla *Gn* 180a; ~ Gescze vy bily slyszely *Gn* 2a; ~ Kroleue, choszcy ('cozci') szø oni na fchod sluncza swa krolefstwa bily mely, cycz ('cić') szøcz ge ony bily opuszczyly *Gn* 2b; Pysze szø... f svøthem pyszme o... svøtich, kakocz szø ony velikø møkø cirpely drzeve byly *Gn* 171b; Gey byly wyszly latha XV *med. R* XXIV 361; Vloszyli bili composuerant 1466 *R* XXV 141; ~ *formacje osobliwe*: Czeszarsz Augustus gestcy on bil f ten tho czasz nade fszytkiim svathem panal bil *Gn* 3a; Gdisz gest on krola the to szeme Indie gest byl okrz⟨c⟩yl ... tedy vøcz biskvpoue... byly sgachaly *Gn* 172b.

cc. *fut.*: Ne bødø se bacz (non timebo, *Pul*: nye będę sze bal) *Fl* 3, 6; Chowacz se bødø (observabo me) od lichoti moiey *Fl* 17, 26, *sim. Pul*; ~ Pomscysz, gdi sødzycz bødzesz (vincas, cum iudicaris Psal 50, 6) *KartŚwidz*; Modlamy ne bødzesz siø kochacz (holocaustis non delectaberis Psal 50, 18) *ib.*; Bødzeszly posluchacz kazanya gego, a bødzeszly postrzegal wszego przykazanya gego (si... oboedieris mandatis eius custodierisque omnia praecepta illius), wszitkø nyemocz, ktorøø gesm poloszyl w Egipczye, nye wzwyodø na czyø *BZ* Ex 15, 26; ~ Bøde darouach *Kśw* dr 3; Xt... prydzecz on k vam, a dalecz on nix (*leg.* niczs) ne bødze møskal *Gn* 2a; Uelikacz on sznamona czynicz bødze *Gn* 2a; Gdi bąndze chczal, posczygacz bądze (cum voluerit, agitabit) *Sul* 42; ~ Wrocz mi..., gdy badzewa oba w nyebyeskim krolewstwye *Aleksy* w 65; ~ Będzieta dwa na roli *Rozm* 485; ~ Iøzik nasz bødzem welbicz (linguam nostram magnificabimus) *Fl* 11,4; Ne bødzemy se bacz, gdi se bødze møczicz (*leg.* męcić) zema (non timebimus, dum turbabitur terra) *Fl* 45, 2, *sim. Pul*; *Ymo twe wziwacz bødzem (nomen tuum invocabimus) *Fl* 79,19, *sim. Pul*; Kako pacz bødzemy (quomodo cantabimus)? *Fl* 136,5; ~ Ylkokrocz... vczynycze (*Msza* V: czynycz *baczecze), na moya pamyecz bądzecze czynycz (quotiescumque feceritis, in mei memoriam facietis) 1413—4 *Msza* I s. 262; ~ Zlamø ie, ny bødø mogly stacz (confringam illos, nec poterunt stare) *Fl* 17, 42, *sim. Pul*; Gwalthem nyewyasti pokalyayanczy... nye bąndą szą mocz prawem nyemyeczskym obronycz (in iure teutonico non poterint se tueri) *Sul* 14; Szonovacz... ne bandø go honorabit *ca* 1450 *PF* IV 569.

dd. *praes.* (*cum part. praes. act.*): Bydłoczy ya gesm (*MW* 6a: przebywaiaczi ia iestem) na szemy (incola ego sum in terra) *Fl* 118,19, *sim. Pul*; ~ Ty, gospodne, przyiemcza moy ies, slawa moia y powiszaiø (*Pul*: powysszayøcz) glowø moiø (susceptor meus es, gloria mea et exaltans caput meum) *Fl* 3,3; ~ Czlowiek ty grzechy pelnyączy bogv iest barzo smyerdząci *ca* 1450 *PamLit* IX 319; Wszelkye stworzenye *swyąta gest nye trwayącze samo w sobie (omnis creatura consistat sub vitio) *Dzial* 1; Kristus yest wybyrayøczy (*pro* wybyyayøczy) nyeprzyaczyoly nasze, poszylyayøczy nas *Pul* 6 arg; Xpus od drewna w narodoch krolyuyøcz opyøcz yest czakayøczy przyszczym *Pul* 95 arg.; ~ Acz s tobø sø czvyøczi w strozi stanowey y we wszech obiczayoch gego (sint... tecum et excubent in custodiis tabernaculi et in omnibus ceremoniis eius) *BZ* Num 18, 4.

ee. *praet.* (*cum part. praes. act.*): *Bylam s *lmodoscy pvsthy, *nedbeyacy, roskosvyacy, ne slalem *w cesz swe dvszy *SkargaWroc* w. 5; ~ Lecz bødz myeszczanin, lecz bødz goscz, ktoris przeciw panv szemrzøci byl iest, sgynye (sive civis sit ille, sive peregrinus, quoniam adversus dominum rebellis fuit, peribit) *BZ* Num 15, 30; ~ Stoyøcze byly noghy nasze w palaczoch twogych (stantes erant pedes nostri in atriis tuis) *Fl* 121, 2, *sim. Pul*; Tim cztirzem slugam koscyelnim swyerzona bila wszitka lyczba wrotnich. Y bily strzegøci ssødow a skarbow domu boszego (erant super exedras et thesauros domus domini) *BZ* I Par 9, 26; Pastyrze byly w krolyesthvye onym czvyączy a strzegancz stroszey noczney nad thrzodą svogyą (pastores erant in regione eadem vigilantes et custodientes vigilias noctis super gregem suum Luc 2, 8) *EwZam* 292.

ff. *fut.* (*cum part. praes. act.*): On zaprawdø iest miloserdni, slutuioczi bødze grzechom gich (ipse... est misericors et propitius fiet peccatis eorum, *Pul*: lyutoszczyw *będzę) *Fl* 77,42; ~ Ostrzegayczе praw mich..., abi was *zemyø nye wyrzvczila, w nyøsz to gidøczi y*przebiwyayøczi bødzecze (custodite leges meas... ne et vos evomat terra, quam intraturi estis et habitaturi) *BZ* Lev 20, 22; ~ Ieszcze rozplodzø se w starosci oplwitey, a dobrze cirzpøczy bødø (adhuc multiplicabuntur in senecta uberi et bene patientes erunt) *Fl* 91,14, *sim. Pul.*

b. *imper.* (*cum part. praes. act.*): Modłoczy bødz nad slugami twogimi (deprecabilis esto

super servos tuos, *Pul*: vslyszczø bødz) *Fl* 89, 15; ~ Nye bvdzmi prozney chwali zadąyaczy 1449 *R* XXV 166; Nye bądzmy balwanstw modlę dawayączy ne efficiamini ydolatre (I Cor 10, 7) XV *med. SKJ* I 104; ~ *Bwczye maywczy (*leg.* mający) estote... ante omnia autem mutuam in vobismet ipsos caritatem continuam habentes (I Petr 4,8) 1438 *R* XXII 355; Znamyonąyączcie baczczie animadvertite (vocavit autem rex Israel omnes seniores terrae et ait: Animadvertite et videte, quoniam insidietur nobis III Reg 20,7) 1471 *MPKJ* V 45; Nie bądźcie pieczałujący (nolite ergo solliciti esse Mat 6,31) rzekąc: Co będziem pić albo jeść? *Rozm* 281; ~ Bødzcze vszy twoge sluszayøcze (*Pul*: slyszøczy) glossa modlytwy mogey (fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae) *Fl* 129, 2.

c. *condit.* **aa.** *z formą praet.*: O gichsze møcze vele bich mal vam pouedacz, allecz thø to chwyłø ne czasz gest tego tho vyslouicz *Gn* 171b; *Znamo vczyn *me (*Pul*: zyawyonę vczyn my) drogø, po geysz bych chodzyl (viam in qua ambulem) *Fl* 142,10; Jako ya thakan ymal vmowan s Falkem, kedy bych yemu szytho spasl albo lankan, tedi myal bracz othe *mye szytho za szitho a trawan za trawan 1427 *ZapWarsz* nr 275; Rath bych vyedzal do ostathka, gdze thwoy oczecz albo mathka *De morte* w. 115; ~ Czego ządasz od blysznego, by mv zasyą zyczyl tego, a czego by ssam nyerad myal, nykomv tego nye dzyalay *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Ty by ni miał nijednej mocy nade mną, być nie dana była od wirzchnej mocy *Rozm* 813; ~ Richle by kamen umøczczyl (*pro* vmøkczyl)..., nisliby misl te to defky ot uari kresciganske... odfrocil facilius possent saxa molliri..., quam ut mens puelle istius ab intencione christiana... reuocetur *Gn* gl. 70b; Ne bylo, yen by pomogl (nec fuit, qui adiuvaret) *Fl* 106,12, *sim. Pul*; Woythowstwo dwa opcza czlowyeky mayą gee oszączowacz, zacz by stało *OrtKal* 212; Jego odpowiedzenie mało albo nic byłoby jemu pomogło *Rozm* 844; ~ Raczysz thego vszyczyczy, a swą laszką nam daczy, przesz ktora bychmy mogly nabycz ducha swathe⟨go⟩ *SalveReg* 14; Radzy bychmy... poszluszyly, czo bychom vmyely *OrtBr* VII 559; ~ Pytalyszczye nasz o prawo..., zaluyącz na waszego woytha... prze tho, byszczye go woythem myecz nye chczely, prosząc nasz, czo byszczye sz nym myely vczynycz *OrtKal* 211; ~ Fszythczy szemane (*leg.* wszytcy ziemianie)... szøcz ony na tho radø byly mely, kakocz bichø ony s tim tho vczinicz bily mely *Gn* 176a; Aczby szą stali ktore rany Dobkowi Coslowskemu, thi bi szą staly za yego poczanthkem 1423 *AKPr* VIIIa 163; Alia festa non habetis, czo by vam przekazaly robocye XV *ex. SKJ* I 148; ~ **bb.** *z formą part. praes. act.*: Potrzebuge cząnstocrocz szmyaloscz przewrothnich, abichom nye bily samym slosczy zapowyedzenym doszycz mayanczi (ut non simus... contenti), alye thesz bichom vyną pomsti przestampczom wstawily *Sul* 6. ~ *Cf. też pod spójnikami, szczególnie* **Aby, By, 2. Być, Iżby.**

B. *pass.* **a.** *ind.* **aa.** *praes.*: Postawon iesm crol (ego... constitutus sum rex) *Fl* 2,6, *sim. Pul*; Nye gestem przelszczyon od twego wydzenya (non sum fraudatus aspectu tuo) *BZ* Gen 48,11; ~ Mas szø..., clouecze, na tho rospamøtacz, ysze gesz thy s szeme stworzon *Gn* 174a; Thy yesz sthworzon duchem szwyąthym *Naw* 125; Posswyaczon yesz dedicata es crux XV *p. post. R* XXV 182; O krolyewno nyebyeszka..., od szvyathey troyczy yestesz vvyelbyona, od nyebyeszkyey rzyszy gyestesz oszvyeczona *ca* 1500 *R* XIX 66—7; Coż uczynisz, człowiecze, ktorykolwie jeś za⟨ż⟩żony gniewem, zazrością *ządzony, pychą przemożony? *Rozm* 532; ~ ⟨P⟩rzeszmerna cychota naleszona gesc XIV *ex. Pocz* 232; W uczinkoch røku swoiu polapon iest (*Pul*: vchwaczon iest) grzesznik (in operibus manuum suarum comprehensus est peccator) *Fl* 9, 16; Wyodø yø w dol..., ienze iest nigdi nye oran (ducent eam ad vallem..., quae nunquam arata est) *BZ* Deut 21, 4; ~ Gymyano yemv yest (*Pul*: ymyano yemu) za prawotø (reputatum est ei in iustitiam) *Fl* 105, 31; Yest przeproszono Bløda za thø glowø y zaplaczono 1406 *TPaw* IV 310; Tho tesz capitulum owszeyky sbywa, bo ge gest yvsz polozono *Sul* 71; Kaszdi ssøød zloty darom boszym wiløczono gest (omne vas... separatum est) *BZ* Ex 35,22; ~~ Napelnony gesmy w⟨z⟩gardzena (repleti sumus despectione, *Pul*: napelnyeny yesmy gardzenya) *Fl* 122, 4; *Pzrenyeseni yesthmy nos scimus, quoniam translati sumus 1438 *R* XXII 357; Perszona boga... wiznawacz krzeszczianską prawdą przipądzeny ie⟨s⟩teszmi *MW* 110b; ~ Dvchem szwathym wyedzeny geszcze quodsi spiritu ducimini (Gal 5,18) XV *med. SKJ* I 110; Geszczye wiwyedzeny z szemye egipskyey (educti estis de terra Aegypti) *BZ* Ex 16, 32; ~~ Sø ta ista sloua zmouona ochcem suøtim *Ksw* dv 3; Kuszeni sø (probati sunt) srzebrem *Fl* 67,33, *sim. Pul*; Są dani czthirzy rani Andrzeyoui 1427 *MPKJ* II 305; Rzeczyeny szą XV *p. post. PF* III 288.

bb. *praet.*: Bil iesm biczowan wszistek dzen (fui flagellatus tota die) *Fl* 72,14, *sim. Pul*; ~ Xt gesthcy on posnan bił svathloscz̨o *Gn* 1b; Syn czloweczi... przyszedł szukacz, cso bylo sz⟨gubono⟩ XIV *ex. Pocz* 233; Kmecz mu doszycz vczinil za tho, w czem byl wsdzany 1419 *AKPr* VIIIa 147; Adamowy nye bilo naleszono pomocznyka podobnego gemu (non inveniebatur adiutor similis eius) *BZ* Gen 2, 20; ~ Pefne veszczy sœcz ony nam biły pouedzany *Gn* 2a; Bily vgyschczeny fuerunt certificati XV *med. SKJ* V 268; Stopy... były krwie napełnione *Rozm* 826; ~ *formacja osobliwa*: F gichszecz xœgach gest bila thagemnicza bosza napiszana byla *Gn* 180b.

cc. *fut.*: Ne bødø osromoczon (non confundar) *Fl* 30, 20, *sim. Pul*; Ocropisz me, gospodne, yzopem y ocziszczon bødø (mundabor), omyiesz me y nad zneg vbelon bødø (dealbabor) *Fl* 50,8, *sim. Pul, KartŚwidz*; ~ Pway w gospodna... y pastwon bødzesz (pasceris) w bogaczstwech iego *Fl* 36, 3, *sim. Pul*; ~ Krew za waas... bandze roszlana (calix sanguinis... pro vobis... effundetur) 1424 *Msza* III s. 58, *sim.* IV.VI; Wyswolono bydzye (ipsa creatura liberabitur Rom 8,21) 1438 *R* XXII 358; ~ Bosze..., pokaszi oblicze twoie y zbaweni bødzem (salvi erimus) *Fl* 79,8, *sim. Pul*; Szgladzeny badzemy delebimur XV *med. Zab* 514; ~ Badzyeczye szwalczeny XV *p. pr. PulKras* 12; ~ Czmy ne oczeneny bødø ot czebe (tenebrae non obscurabuntar a te) *Fl* 138,11, *sim. Pul*; Bądą vstawyony... swyathowye albo wyekowye et aedificabuntur in te deserta seculorum (Is 58,12) XV *p. pr. SKJ* I 301.

dd. *part. comp.*: Kto... gest w vstawney szely (*leg.* żeli 'żalu') swogich grzechow, aczbi ... sącz vczyeschon darem ducha swyątego zapomnyal,... ten... zaluyączi bądze vczyesson XV *med. R* XXII 238; Szącz napoyona... duscha debriatus amore animus XV *med. SKJ* V 278; Bødzesz czirpyecz bødø (*pro* byadø), oczøzon søøcz na misli nasilim (calumniam sustineas et opprimaris violentia) *BZ* Deut 28,29; Błødem søøcz oklaman klanyacz syø bødzesz bogom czvdzim (errore deceptus adoraveris deos alienos) *BZ* Deut 30,17; Iozve... wzidzi⟨e⟩... na czolo woysky a ogarnyon søøcz pomoczø boyownikow (Josue... ascendit cum senioribus in fronte exercitus vallatus auxilio pugnatorum) *BZ* Jos 8,10; Dzewek naszich nye moszemi gym dacz, søcz zawyøzany przisyøgø (filias... nostras eis dare non possumus, constricti iuramento) *BZ* Jud 21,18; Møszowye israhelsci... padly ranyeny søc (viri Israel... ceciderunt vulnerati) *BZ* I Par 10,1; ~ Søczi ocziszczon gescz bødze (mundatus vescetur) *BZ* Lev 22, 7; ~ Sąszedzy mayø slodzeya posczygacz..., gynako szkodą cyrzpyanczemv zaplaczą sząszadowy, gemv, proszeny bandącz, gonycz *ny pomagali *Sul* 12; Dzewycza... pozwana bandąncz, przydze na rok (virgo... citata venerit ad terminum) *Sul* 23; Mąszoboycza nye bądzeli w szaplaczenyv, tho gest nye bądzeli mocz zaplaczicz, wfaczon bandącz, mąką glowną ma bicz skaran (homicida, si non fuerit in solvendo, captus poena capitali puniatur) *Sul* 41; Przyzwany bødøøcz od nyego, wroczyli szyø (vocatique ab eo, reversi sunt) *BZ* Ex 34, 31; Krolyk, bądącz yvsz poszylon in fide szlow Xr-sowych, szedł s dowyarztwem do domv XV *ex. MPKJ* II 320.

b. *imper.*: Wstan, gospodne, w twoiem gnewe y powiszon bødz w craioch neprzyacelow mogich (exsurge, domine, in ira tua et exaltare in finibus inimicorum meorum) *Fl* 7, 6, *sim. Pul*; Ne bødz miłowan w tem (noli aemulari in eo) *Fl* 36,7, *sim. Pul*; Boze myli, pofalon bœcz 1436 *JA* XIV 506; ~ Ne postrobon bødz czlowek (non confortetur homo, *Pul*: nye poszylyon bądz) *Fl* 9,19; Ktho gynako przystampycz bandze szmal, wyną pyanthnadzeszcza bancz... skaran (puniatur) *Sul* 8; Kasdemv... chczącemv tho gyste skazanye layacz... bącz mocz zapowyedzana (sit interdicta potestas) *Sul* 39; Zydowe poczely wołacz rzekancz: *Vmeczom bądz zloczyncza XV *p. post. RozmPam* 474; ~ Budzmy obleczeny induamur (induamur arma lucis Rom 13,12) 1449 *R* XXV 163; ~ Poszyleny bwdczye confortamini (fratres, confortamini in domino Eph 6,10) 1438 *R* XXII 359; Napelnyeny *badzcze ducha swątego impleamini spiritu sancto (Eph 5, 18) 1449 *R* XXV 167; ~ Napysana bødzczcze ta w pokolenv drughem (scribantur haec in generatione altera) *Fl* 101,19, *sim. Pul*; Niechay bandø vsze twoie naklonione ku gloszu proszbi moiey (fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae Psał 129,2) *MW* 18b; Co łacniej rzec: odpuszczony bądźcie twoje grzechy, czyli rzec: staniże, chodziż (quid est facilius dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge et ambula Mat 9,5)? *Rozm* 293.

c. *condit.* **aa.** *bez formy praet.* był: Abi pala tobe slawa moia, a bich ne scruszon (ut cantet tibi gloria mea et non compungar) *Fl* 29,15, *sim. Pul*; Mala imprecantes dicentes vlg. day bich zabith XV *med. Zab* 516; Sługi moje zaprawdę odjęliby mię, iżbych nie podan Żydom (ministri mei utique decertarent, ut non traderer Judaeis Jo 18,36) *Rozm* 780; ~ Zle przed tobø czinil iesm, bi sprawon w mołwach two-

gich (malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis) *Fl* 50, 5, *sim. Pul, KortŚwidz*; Aleszby wsznan nisi noveris XV *p. post. PF* III 290; ~ Wstawyami, abi interdicth troydzenni ... nye dzirzan any chowan, by wyelyoscz lyvdzi... sluszbi bozey nye oddalyona a swego nye pozsbawyona nabozenstwa (statuimus... quod interdictum triduanum... nullatenus debeat teneri et observari, ne pluralitas plebis... divinis officiis privetur et sua orbetur devotione) *Sul* 5; Gdyby czego w naszem myeszkyem prawye nye naleszyono, a ta rzecz nalezona by w szyemszkyem prawe[m] pyssanym, mozemly tho... szyemszkye prawo wyersycz (*leg.* wyrzec) za nyemyeczszkye prawo? *OrtKal* 297; ~ Bychom zawszdy wyszwoleny (da... ut... a peccato simus semper liberi) 1413—4 *Msza* I s. 263, *sim.* VIII; ~ Powyszy se na neba, boze,... bychø zbaweny myly twoye (exaltare... ut liberentur dilecti tui, *Pul*: aby zbawyeny) *Fl* 107,5.

bb. *z formą praet.* był: Na prawiczi mne iest, bich ne poruszon bil (ne commovear) *Fl* 15, 8, *sim. Pul*; Gdyz ginszym kasalbys[e]m, ya szam zarzuczony bilbism ne forte, cum aliis predicaverim, ipse reprobus efficiar (1 Cor 9, 27) 1449 *R* XXV 164; Vderz w myø, abi snadz nye rzekly, bich od nyewyasti zabyt bil (percute me, ne forte dicatur, quod a femina interfectus sim) *BZ* Jud 9,54; ~ Nyepodobno, byz nye byla wysluchana od Jeszusza swego wnuka *MW* 95a; ~ Obrzød iego bi ziawcni bil gim (testamentum ipsius ut manifestetur illis, *Pul*: by tym byl zyawyon) *Fl* 24,15; Tosz slvsza kmyeczom vczynycz, kedy o vyną pana swego cząsza bylaby gym wszątha (cum ob culpam sui domini pignora fuerint recepta eisdem) *Sul* 61; ~ Vyslo gest prykaszanc bylo... tego dla, isbicz ten tho *svyczek svath popyszacz bilo mano *Gn* 176a; Azaly pan chce zaszszonim offyeram albo obyatam, ale wyøccy, abi bilo posluchano glosu gego (ut obocdiatur voci domini)? *BZ* 1 Reg 15,22; ~~ Racz dacz, aby... wszym poszegnanym nebesskym... napelneny bychom byly (ut... omni benedictione caelesti... repleamur) 1424 *Msza* III s. 61, *sim.* IV.VI.VIII; Aby wam dal podlug bogastwa chwaly cznotha cyrpedliwoscz, abyscze bili stwerdzeny (ut det vobis secundum divitias gloriae suae virtute corroborari Eph 3,16) 1449 *R* XXV 166—7; ~ Bichø zbaweni byly (ut liberentur, *Pul*: aby wybawyeny) mili twogi *Fl* 59, 5; Yako ya thych rzeczy, kthore by przesz Katharzzina byly szkradzioni..., vszythku nye mam 1481 *ZapWarsz* nr 1521. ~ *Cf. pod różnymi spójnikami, zwłaszcza* **Aby, By, Iżby**.

d. *inf.* Ktorycz clouek... che (*leg.* chce) bycz f gego duszy thø to svatloszcø osveczon *Gn* 1b; Wibral iesm odrzuczon bicz (elegi abiectus esse) *Fl* 83, 11, *sim. Pul*; Kandy gechaly..., tandy granicze mayø bycz sypani 1426 *AKPr* VIIIa 166; Vloszylysmy tho myeszanye sadow bycz zlomyono (decrevimus praedictorum iudiciorum seu causarum decidere et evellere varietatem) *Dział* 6; Thaczy tho mogą byczi przypusczeny... w then tho zakon 1484 *Reg* 706; A mayą sye byczi barzo vystrzegano y pilnye (praecavendum est tamen sollicite), aby zadny kaczerz... nye przymovan... w then tho zakon 1484 *Reg* 706; ~ Od czebye nygdy.,. bycz odløczonu przepuszczy (a te nunquam separari permittas) 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI; Bicz vcwirdzanemu se stabiliendum 1436 *R* XXIII 276; Kaszdemv z mąnzow nye doszycz gest... harnascha bicz vbranv czvdnoszczą (cuilibet non sufficiat virium... armorum pulchritudine esse ornatum) *Sul* 6; ~ Bicz varovaną fugiendam 1436 *R* XXIII 278; Obyasznyłyszmy, thego tho Mykolaya... nye myecz bicz slvchanego (non esse audiendum) *Sul* 40; Bycz vyspovya‹da›nego, pocutuyączego compunctum volo me 1466 *R* XXII 19; ~ Napomynanye... o obyczayv ymayøcz bycz trzymanem w zzywyenyv, w odzyenyv (monitio... de modo tenendo in victu et vestitu) XV *med. MPKJ* V 428.

2. *łącznik* **A.** *w orzeczeniu złożonym: orzecznikiem jest* **a.** *rzeczownik* **aa.** *w nom.*: Toch to (*leg.* toć to) y iesch (*leg.* jeść) prauda *Św* cr 22; Janusz yest nash brath... y nasha crew 1397 *RTH* VI 23; Bog rzekl ku mne: Syn moy ges ti XIV *ex. Pocz* 232; Gaceszm (*leg.* jacieśm) namnegszy poszel *Gn* 1a; Ia czirw iesm a ne czlowek (ego... sum vermis et non homo) *Fl* 21, 6, *sim. Pul*; Bo ies byl pomocznik (fuisti adiutor) *Fl* 62,7, *sim. Pul*; Pywo yest dzywny oley 1414 *JA* XIV 499; Szthwozryl (*leg.* stworzył) [...], abychmi bily poczwthek, glowa sthwodzienya (*pro* sthworzenya) yego (genuit nos..., ut simus initium aliquod creaturae eius Jac 1,18) 1438 *R* XXII 353; Iestem *ossad ('osiadł') sum terrigenus 1439 *AGZ* XI 157; Cessarsszczi popowie so anticristowie *Gałka* w. 32; Boyan y Boguslaw sø wsze zeme cuyawskye zlodzeye XV *p. pr. BiblWarsz* 1861 III 39; Przicazal ssy (*leg.* si 'jesteś') panye..., abi kaszde nyerządne samnycnye czlowyecze bilo samo sobye mąka a czirpyenyc XV *med. R* XXII 243; Prze myą, gen... gesm prawda, yąsz wi powyedaczye, gen gesm droga..., yąsz wi

gidzeczye..., gen gesm ziwot, gen wi wyedzeczye (ego sum via et veritas, et vita Jo 14, 6) XV *med. R* XXII 246; Vstawyø slub moy myedzi mnø a myedzy tobø..., przeto bich bil twoy bog (ut sim deus tuus) *BZ* Gen 17,7; Gesm dzeczyø Batuelowo (filia Bathuelis sum) *BZ* Gen 24, 47; Bøødz Dan wøøsz rogati (fiat Dan coluber in via) *BZ* Gen 49, 17; A gdisz vzrzely ksyøszøta... Iozaphata, mnyely, bi on bil krol (suspicati sunt, quod ipse esset rex) *BZ* III Reg 22,32; Zrozumyely ksyøszøta..., ysze nye krol israhelski (quod non esset rex Israel) *BZ* III Reg 22,33; Maczyeyczy geszm grzyeschny 1467 *Zab* 447; Vrban tho yest lathv pan 1471 *CyzKlob* 444; Vczøsznyk ia iesm wszithkich boiąnczich se czebie *MW* 27b; Mnymacz kasdy czlowyek prawye, by byl prosthak na postawye *Satyra* w. 24; Jako shya Allexemv dosthalo dzalem XII eque [...] y thegosmy dzelcze byly 1487 *ZapWarsz* nr 1617; Gosczyą nye vszmaczay any gnaby, goszczye wy tesz byly (advenae enim et ipsi fuistis Ex 22, 21) w eypszkyey zemy XV *p. post. Kałużn* 285; Nye boy szye oblycznosczy mocznego any bogathego, bom ya pan bog wacss (*pro* wasch) XV *p. post. Kałużn* 286; Thy yesz vonyayącza rosza *De nativ* w. 46; Tejci dawaję mego syna jedynego, aby temu matka była, jemuż jestem ociec *Rozm* 47; Dzieci żydowskie poczęły wołać po żydowsku, a tyś nie rozumiał, bo jeś grecki człowiek *Rozm* 753; ~ **bb.** *w instr.*: Iszem bil posslem 1395 *Leksz* II nr 1773; Thy bøcz szynem ge *Gn* 180b; Smerni bødø dzedziczmi zeme (hereditabunt terram) *Fl* 36,11; O cthorø chan⟨s⟩cz szeme (*leg.* część ziemie) Dorotka na Wichnø szalowala, o tho ya byl rankoymø 1422 *PF* VIII 17; Uszyczy, aby we wszelkych zaszczyczenya twego usczyczeny bychom byly pomoczą (concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio) 1424 *Msza* III s. 54, *sim.* I.IV.V.IX; Jako Falek Stanislawa ne bil (*leg.* bil) any pomocznikiem bil (*leg.* był) 1427 *ZapWarsz* nr 220; Johanno panno,... proszy za myą boga..., azaczbich (*leg.* azaćbych) bil kaplanem 1428 *PF* V 15; Nye bødzecz ten to twim dzedzycem (non erit hic heres tuus) *BZ* Gen 15, 4; Samuel ku Saulowy rzecze: Mnye poslal pan, abich cyebye pomazal, abi bil krolem (me misit dominus, ut ungerem te in regem) *BZ* I Reg 15,1; Wysnawam, ysz byl y yest dobrym a vczlywym czlowyekem 1464 *AcPosn* I 366; Jakom ya nye byl pomocznykyem kv zabyczv oczcza gych 1472 *ZapWarsz* nr 3066; Ieszteszcie pana y boga naszego Jesu Crista ieden dziadem, druga babø *MW* 45b; A kto yesth laczynnykyem..., tedy ma zpyaczi pyądzdzyessyąth psalmow 1484 *Reg* 720; Yestem czy pomocznykyem w potrzebach thwoich sum tibi socius in negotiis XV *ex. PF* III 180; Bądźcie dzieci jego sirotami a żona jego wdową (fiant filii eius orphani et uxor eius vidua) *Rozm* 443.

b. *przymiotnik* **aa.** *w nom. deklinacji niezłożonej*: Jaco yest moy pan neuinouat Sulcoui 1386 *Leksz* I nr 72; Nemoczen iesm (infirmus sum) *Fl* 6, 2, *sim. Pul*; S swøtim swøt bødzesz, a s møszem bezwinnim bezvinni bødzesz (sanctus eris..., innocens eris, *Pul*: szwyęty będzyesz..., przezwynny będzyesz) *Fl* 17, 28; To czinøcz mil bødzesz gogu (*pro* bogu) *Dek* IV; Boze, banez mylosczyw mnye grzesznemv *Spow* 5; Breuis es tu michi in planta vlg. crotek sszy (*leg.* si 'jesteś') mi w stopø, ut aduersus me vexilla subleuares 1411 *Czrs* 351; Geszm skodzey (*leg.* szkodzień) tako vele iako dwe grziwne 1418 *TPaw* VII nr 600; Przyyąncze czyala... pomoczno bąndz *mye (perceptio corporis... prosit mihi) 1424 *Msza* III s. 66; Nye wem, bądzeli szyw abo umrze 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Nyczesz (*leg.* niceż) nyc yeszm wadom o ssobye (nihil enim mihi conscius sum I Cor 4, 4) 1449 *R* XXV 163; Tactus per ministerialem... tanquam inpossessionatus, ut iustificares al. abysch by byl prav 1498 *AGZ* XV 366; Pąthnykowy ne bandz czyaszek (peregrino molestus non eris Ex 23,9) XV *p. post. Kałużn* 286; Przywiedli ji licemiernikom, ktory był jest ślep (adducunt eum ad pharisaeos, qui caecus fuerat) *Rozm* 421; ~ **bb.** *deklinacji złożonej* **aaa.** *w nom.*: Dauid uznamonaw o gego silnem vbostue iesc suadecstuo dal, reca:... Pauper sum ego et in laboribus a iuuentute mea. Toch uboky croleuich bil *Ksw* cr 26; Veszele gestcy ono bilo ku *globokosczy velike *Gn* 2b; Bødø tobe podobni (ero tui similis) *Fl* 49,22, *sim. Pul*; Swøti iesm (sanctus sum) *Fl* 85,2, *sim. Pul*; Wtore narodzene bosze gesc duchowne XIV *ex. Pocz* 232; Wancz s nich clamayø chlogi (*pro* chłopi), a rzekøcz saleny sø popy 1414 *JA* XIV 499; Czom uczinil Sdzesławowi, tho za yego *poczothkem, kedi mi rzecl, abych ja bil newerni 1425 *RafPocz* 11; Swathczim, yze Micolay yest plischy (*pro* blischy) po ssestrze oczcza swego... ku trzecze czaszcy wssy 1427 *Zab* 538; *Bodzecze mnye swyøci, bocz iestem swyøti ia pan (eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego dominus) *BZ* Lev 20, 26; Thysz sly szlym tuus sermo multis pedibus procedit *ca* 1455 *JA* XIV 495; Wyszlucham go, bo yeszm myloszyerny (quia misericors sum Ex 22,27) XV

p. post. Kałuż̇n 286; ~ **bbb.** *w instr.*: Dobrzi y vczinky, y mową sle nawodzą, bi dobrimi bili XV *med. R* XXII 246.

c. *liczebnik*: Dzeszaczoro iest przikaszane 1399 *MacDod* 33; Genszecz gest bil po swøthem Petrze trzeczy *Gn* 14a; Troyakye sø rzeczy, przez yezz sye kto wydzy od lyvda swyøt (tria quoque sunt, propter quae quis videretur a populo sanctus) XV *med. MPKJ* V 428; Gichze to liczba bila iest dwa a trzidzesci tiszøcow a pyøczsed (quarum numerus fuit triginta duo millia quingenti) *BZ* Num 26, 37; Nye dwa ale geden iest Cristus *MW* 113a; ~ Lyata szywota Lewy bila søø sto a trzydzeszczy a szedm lyat (anni autem vitae Levi fuerunt centum triginta septem) *BZ* Ex 6, 16.

d. *zaimek*: Yaczyem on quia ego ipse sum *ca* 1450 *PF* IV 573; Czso ge to (quid est hoc)? *BZ* Ex 13, 14; Alye mi czsosmi (nos vero quid sumus)? *BZ* Ex 16, 7; Porzekla syø, bi nye bila ta, ktorasz bila (dissimularet se esse, quae erat) *BZ* III Reg 14, 5; Lysth... powye, ktho yest ya 1447—62 *Zab* 545; Herod pytał... Jesucrista...: Ty-li jeś ten, o ktorego moj ociec posiekł dzieci w Betleem *Rozm* 799; ~ Wykład z języ⟨ka lacinskego v polsky iesc taky *Kśw* dv 5; Twoy gesm ya (tuus sum ego) *Fl* 118, 94, *sim. Pul*: Clamacze, chlopy, yako psy, byscze thaczy byly *Tęcz* w. 16; Thakye tho szą sandy (haec sunt iudicia Ex 21, 1), czo gye postawych XV *p. post. Kałuż̇n* 282; Cząnsthokrocz opatrzay, czszo twogye gyest (saepius revidere, quae tua sunt) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Pylath Zydow yesth pythal, kye szv yego vyny XV *ex. SKJ* I 145; Ty jest taki, ow owaki *Rozm* 726; ~ Ysze szą myeny, czym nyesth est male, quod non est 1466 *R* XXII 15.

e. *bezokolicznik*: Cristus... kiedykoli stąpił, tedy wszystki stopy było znać, były krwie napełnione *Rozm* 826.

f. *przysłówek*: Trudno gest ge nam oszobno vyslouicz *Gn* 171b; Jako ya mam pastwø, kediby vgori bili *pospulv, t⟨egdi ya mam v cebye pastfą wyeczne 1430 *ZapWarsz* nr 355; Zenye gyego dzano Agliasz, tha byla *wboszthw w czasz *Aleksy* w. 26; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnosczy, czyrzpyancz tako czaszkye boleszczy *De morte* w. 496; A Cristvsew... rodzay thako byl (Christi autem generatio sic erat Mat 1, 18) *EwZam* 291.

g. *wyrażenie przyimkowe*: Veszele ...fszythkemu ludu... bødze na uczeszene *Gn* 2a; Żądam..., abisczie my bili na pomocz w kazdey potrzebie *MW* 48a; ~ Tho my byerzemi kv stharey przisządze, ysze obraczim (*leg.* obręczym) czlowyeką s prawą (*leg.* z prawa) paną naschego y na themszmy prawye byli 1470 *TymSąd* 137; Wolaly oyczowye swyaczi... zadayącz, aby z nyeba stąpil, kthori bi gym na poczyesze byl *MW* 59a; ~ In multis escis non deerit infirmitas nye badze przesz nyemoczy XV *med. R* XXV 155; Thy yenzesz yest przez poczathku *Naw* 75; ~ Modlitwa yego bødz w grzech (fiat in peccatum) *Fl* 108, 6, *sim. Pul*; ~ Gychsze cyala w snyegowey baloscy bila *Błaż* 322; Blogoslavyeni, gisch sa w zely (*leg.* żeli '*żalu*'), bo ony bądą vczyescheny XV *med. R* XXII 233; Dziewka ta istna była we dwunaście lat (annorum tunc duodecim fuit haec puella) *Rozm* 222; ~ Dominus palatinus nigdi ne bil tey nyue w dzerzenu 1396 *Zab* 537; Ysze Hanna bila w dzirzszenyv zastawy 1423 *MPKJ* II 302; ~ Bøchmy s touaristua crola sm⟨iernego⟩ *Kśw* cr 42; Przystąpiąc ci... i rzekli Piotrowi: Zaprawdę ty jeś z jego zwolenikow *Rozm* 690; ~ Bøødzyeli za dzøkowanye obyata, offyerowacz bødø chlebi (si pro gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes) *BZ* Lev 7, 12.

h. *wyrażenie porównawcze*: Gresnik u greseh zapeccłony jesc iaco klodnik u cemnicy scouany *Kśw* bv 4; Dary vase sø my gako proch *Gn* gl. 70b; Blogoslawoni møsz... bødze iaco drzewo (erit tamquam lignum)..., iesz owocz swoy da w swoy czas *Fl* 1, 3, *sim. Pul*; Yano ('jedno') prawo... we wszeem krolewstwye ymyano maa bicz, bi nye bylo yako dzyw (unum ius in toto regno haberi debet) *Sul* 19; Nye bødzcye iako waszi oczczowye (nolite fieri sicut patres vestri) *BZ* II Par 30, 7; Obleczcie sie w odzienie żałujące, aby była jako niewiasta długi czas płaczący umarłego (ut sis quasi mulier iam plurimo tempore lugens mortuum II Reg 14, 2) *Rozm* 735; ~ Bødz yako mlothszy fiat sicut iunior *ca* 1420 *R* XXIV 85; Et efficiemini a nye ⟨bą⟩czecze yako maludczy, non intrabitis in regnum coelorum (Mat 18, 3) XV *p. post. PF* I 202;

i. *atrybutywne zestawienie przymiotnika (lub zaimka przymiotnego) z rzeczownikiem w gen. lub instr.*: Suøta Katerin⟨a... dobrego⟩ sømnena bila *Kśw* br 24; Yse bił gest velikego miloserda multe compassionis fuit *Gn* gl. 164b; Kto chcze boga wydzecz..., bi czistego bil syercza XV *med. R* XXII 241; Dobrey mysly bandz animequior esto (Mar 10, 49) 1471 *MPKJ* V 121; W tobye... yestem vyelykiey nadzyeye *Naw* 84; Poprosmy swyatego ducha, bychom byly prawey wyary XV *p. post. R* XIII s. XXIV; ~ Wszitci ostatci z Israhela gednim syercem

bily, abi krolem bil Dauid (uno corde erant, ut rex fieret David) *BZ* I Par 12, 38.

Z odcieniem znaczeniowym przynależności lub pochodzenia: Dambek yest... nassego zawolana y nassey krwe 1398 *StPPP* VIII nr 6576; Szeczslaw yest thego sczitha Buynow y zawolana 1398 *RTH* III nr 3; Symon yest naz prawy brad y naszchego sczitv 1399 *Leksz* II nr 2308; On gest xoszøczego rodu byl *Gn* 173a; Testamur, jako gest nasego scita y nascy kreve 1402 *TPaw* IV nr 846; Gdi... nyektori zyemyanin... drugego zyemyanyna, ktoregokoli by stadla, rodu i dostoynosczy bil (cuiuscumque status, conditionis et eminentiae fuerit), zabyl, tegdi dzyatky... o tho manzoboystwo... myecz bądąn zalowacz... mocz *Sul* 109; Byl wyszokyego rodv *Aleksy* w. 27. ~ *Cf.* **12.**

B. *w związkach imiesłowu* **a.** *z rzeczownikiem* **aa.** *w nom.*: Gdy kto, bądącz powod (cum actor), nyekomv da winą w nyemyeczskyem prawie..., tedi winowąti tam ma powoda sluchacz *Dział* 32; Jako ya nye chowam any mam w domu moyem, nye bandancz bartnyk, wyrzbna 1466 *PF* VIII 20; ~ Boiø syø, bi my syø tez nye przigodzilo, søcz gedzini sin oczczow a macyerzyn, slozø staroscz gich... do pyeklow (timeo ergo, ne forte et mihi haec eveniant et cum sim unicus parentibus meis, deponam senectutem illorum... ad inferos) *BZ* Tob 6, 15; Yakom ya nye bandacz opyekun Swyachnyn... przywyleya na tho gymyenye nye wzalem 1471 *SprTNW* VIII 2, 34; ~ **bb.** *w instr.*: Woyutha bandacz opyekadlnikem y zapissal k swey rancze III 1/2 (*sc.* grzywien) dlugu 1403 *Piek* VI 177; Dopyoro bødø rodzycz, yusz bødøczi babø (num vere paritura sum anus)? *BZ* Gen 18, 13; Nye nalaszlem gey pannø søøcz (non inveni filiam tuam virginem) *BZ* Deut 22, 17; Iozias... søcz gescze pacholykem, iøl syø szvkacz boga oczcza (Josias... cum adhuc esset puer, coepit quaerere deum) *BZ* II Par 34, 3; Sigismundus... y Troian... bandacz yednaczmy vgednaly, ysch Petrus... nye wydzelil czansczy Prachny 1476 *ZapWarsz* nr 1459; ~ Stach bødø Yanowim *opocadlnikem, dal gy swu (*leg.* z swu) røku na sluszbø 1401 *HubeZb* 100; ~ Gdiby pozyczyli pyenyądzy thakemv synowy, porodziczelmy gego bądączymy gescze sdrowymy (exstantibus parentibus adhuc sanis), pozyczenye nye ma bicz waszno *Sul* 45.

b. *z przymiotnikiem w nom.*: Pakosz... nakladal s pospolstwa a ne bødø s nami dzelen naszimi penøczmi y swimi 1398 *HubeZb* 94; Dzath Stanislawow szø (*leg.* sę 'będąc') nedzelen zastawil thø dzedzino, yosz pany... vikupila 1411 *JA* VI 212; Gdi yusze czlowyek sącz tako vbog y czych wspomyenye, esze gest grzeschen..., natichmyast ma szaloscz XV *med. R* XXII 237; Gdisz møsz poymye zonø..., prozen bødze przes pokvti w domv swem, za czali rok vyeszol søøcz swø (*leg.* z swą) zonø (ut uno anno laetetur cum uxore sua) *BZ* Deut 24, 5; Dauid bødøcz star... vstauil krolem Salomona (igitur David senex... regem constituit Salomonem) *BZ* I Par 23, 1; Quia tu Mikythe existens debitus al. ba. d ącz mv dluzen sexaginta marcas 1470 *AGZ* XV 454; Any ma ('mię') then czlowyek s tim Wawrzinczem, moym synowczem, yeschcze badancz zyw... *poslal 1471 *TymSąd* 15; ~ Then czlovyek bądączy V. M. pothdany, na ymya Gregyel, postrzygacz sthary XV *ex. SlArch* I příl. 23; Sdrovy bądacz na rozvmye y ną czyelye sanus existens mente et corpore *ca* 1500 *Erz* 6; ~ Bili szø (*sc.* pieniądze) tako dobrze Maczkowy, jako gey, ne ssancz s nim dzelna 1417 *MacPam* II 344; Gdim szedzal w Kąszacech kmyeczem, a thy bądączy starsza nye wimerzylasz my trzecey roley 1443 *TymProc* 343; Po Annye zenye mey nye osthalo wyprawy za dwanascze kop po szmerczy yey, ysz tho bandacz sdrowa potrawyla 1486 *ZapWarsz* nr 1609; Ya przysthapvyą... naga badacz kv krolyowy chwaly *Naw* 130; Dziewica Marja będęcy brzemienna siedziała na osiełku *Rozm* 62; ~ Ktorzikole sącz sprawyedliwy są milossyerdny, blogo gim XV *med. R* XXII 240; Oczyecz sz maczerza ziwy badacz wydawały Dorothya 1471 *ZapWarsz* nr 3048.

c. *z liczebnikiem*: Zidzi... bødøcz pyøczdzesyøt møzow a sto, gisz przichadzaly ku mnye (Judaei... centum quinquaginta viri et qui veniebant ad nos) *BZ* Neh 5, 17.

d. *z wyrażeniem przyimkowym*: Swyrchowany bog, swirchowany czlowek, od dvsze rozvmne y czloweczego czala søcz (ex anima rationali et humana carne subsistens, *Pul*: będøcz, *MW* 112b: z dusze rozumney... bandączi) *Fl* Ath 30; ~ Yacom ya ne szdzil (*leg.* żdżył 'zużył') Katussini czansczi, bandancz w ye opekanu 1405 *KsMaz* I nr 627a; Kmetho oszadl dobrowol n ye, nye w yąsthwye bądącz 1419 *StPPP* II nr 1651; Dzywne rzeczy, w myloszczy bendocz, poczyøly sszą medzy nąmą *ca* 1428 *PF* I 480; Francyszek wnukephi (*leg.* wnukiew 'wnuczkę') swogą Lucziyą, bądączą w leczech mlodich (constitutam in aetate infantili)... wszyął na swą pyeczą *Sul* 37; On czyrpy maky nye badacz w zadney wynye *ca* 1493 *R* XIX 48; Elżbieta..., w starych leciech będęcy, poczęła i porodzić miała swoj płod *Rozm* 52;

~ Andrzey y Stanislaw..., badancz sz herbw Osthoya, byly pomocznyczy Stanyslawowy Konarskyemv 1493 *ZapMaz* 158.

e. *z atrybutywnym zestawieniem przymiotnika z rzeczownikiem w gen.*: Gdiby kthole, dobrey slawąthnoszczi *szących, o kthorekole gwalthi byl poswan, powod powynyen bącz... doszwasthczycz (si aliquis alias bonae famae in iudicium pro quibuslibet violentiis evocatur, actor teneatur... comprobare) *Sul* 33; Iakom ya ⟨nie przyszedł na gospodę...⟩ anym zwolal Karwowskych, nyc bandancz s nymy genego kleynotha 1477 *KochOdcz* 135; Skazviemy, is yeslibi niekthori zyemyanyn kthoregokolwie sthadla... bądączy (aliquis nobilium cuiuscunque status) smialbi wnicz... do miescza sządowego zbroino, ... zaplaczicz ma 1498 *MacPraw* VI 272.

C. *w związkach bezokolicznika* **a.** *z rzeczownikiem* **aa.** *w nom.*: Raczy strosz bycz czalą y dusze moyey (custodiat animam meam) 1456 *Msza* VI s. 264; Ządagyacz glodu, ządasz bicz wbogich nyeprzigiaczyel (diligens caristiam, cupit esse pauperum homicida) XV *p. post. R* I s. XLI; Dusche swyąthy,... racz bycz placzączych poczyeshenye XV *p. post. R* XIII s. XXIV; Wierni moi... nadziewając sie być mieszczanie przychodzący świata, to czuż krolewstwa niebieskiego *Rozm* 782; ~ **bb.** *w instr.*: Maria panno czysta, racz nam biczi pomocznicza XV *p. pr. MonWlad* XXVI nr 73; Wiszedl czlowyek... chczęcz tam podrosznykem bicz (abiit... homo .ę. ut peregrinaretur) *BZ* Ruth 1, 1; Cupiens postea hereditare bicz dzedzyczem XV *med. R* XXV 155; Kaz lakozyrsstwu walczicz z mieskyem a warwy (*leg.* waruj) szyc bicz rzecznykyem gyego (cave cuius advocatus existas) XV *p. post. R* I s. XLI; Ihus... vydzyal dw brathv... y rzekl gym...: Vczynyą vas bycz rybythvy lyvczkymy (faciam vos fieri piscatores hominum Mat 4, 19) *EwZam* 302; Żydowie... rozmaite jemu winy dawali... Pilat... o trzecią spytał barzo pilnie, iże sie bał,... aby przepuścił kogo krolem być mimo cesarza *Rozm* 792; ~ **cc.** *w acc.*: Jan... pomowil gy bycz slodzegya, abi gemu s nechgkthorey skrzynky vcradl dzesącz cop groszow cusnic praskey 1474 *Zab* 540.

b. *z przymiotnikiem* **aa.** *deklinacji niezłożonej* **aaa.** *w nom.*: Proszilczem... boga, by wam raczil bicz miloszczim *ca* 1420 *R* XXIV 81; Sit autem omnis homo velox ad audiendum rychl a ręcz bycz, tardus autem ad loquendum a nyerichly a ponuczen ku nestatkom *ca* 1450 *PF* IV 575; Przysągam bogu..., ysze chczą na mem vrządze wyerzen bycz *OrtKal* 205; Wykny dobroczyą lub ('miły') bycz (stude bonitate placere XV *p. post. R* I s. XLIII; Ffalszyvy my szwyath povyedal, bych ya dlugo szyf byczy myal *SkargaPłoc* w. 22; ~ **bbb.** *w dat.*: Paklibi tey... nyewyeszczye... dluzey ziwye bicz nyzly takyemu mąnzu... przigodzylo syąn (si eandem... mulierem... maritum suum supervivere contingerit), thegdi ku prawu... ma bicz przipusczonąn *Sul* 90; Zyw (*leg.* żywu?) bycz vixisse XV *p. pr. R* XVI 334; Drudzi mowili, eze blogoscz wyrzchnya gest gescz a pycz dobrze a wyessyolu bicz XV *med. R* XXII 234; Poradzcye syø s Belzabubem..., bødøly moc zyw biczi (utrum vivere queam) s tey mey nyemoci *BZ* IV Reg 1, 2; Przikaz przyiącz w pokoiv duch moy, bocz my ivsz slusze wyøcey vmrzęcz nyszly sziwu bicz (expedit enim mihi mori magis quam vivere) *BZ* Tob 3, 6; Czso tedi nam gescze sziwim bicz (quo ergo nobis adhuc vivere) *BZ* I Mach 2, 13; Sbosznykow nye czyrp zywu bycz (maleficos non patieris vivere Ex 22, 18) XV *p. post. Kałuż* 285; ~ **bb.** *deklinacji złożonej* **aaa.** *w nom.*: Ktoricz clouck che (*leg.* chce) do boga prycz, tenczy ma bycz swøthy, alle ne grzeszny any tesze cløthy *Gn* 172a; Kaszdi ma bicz pyrwey scham schobyc mylossyerni XV *med. R* XXII 240; Poznawam czasz moy bycz blisky *Naw* 158; ~ **bbb.** *w instr.*: Gdyby macz gego kvrvą myanowal..., w thakąsz vyną skazvyemy gy bicz vpadlym (si matrem eius meretricem nominavit,... in... pocnam ipsum decrevimus incidisse) *Sul* 49.

c. *z liczebnikiem*: Vbacz grzechow ssiedm bycz teze, ktore wiodą do pyekla dvshe *ca* 1450 *PamLit* IX 319.

d. *z zaimkiem*: Kim myeną ludze bicz szyna czlouieczego quem dicunt homines esse filium hominis (Mat 16, 13)? XV *med. PF* V 59.

e. *z przysłówkiem*: Nye mosze bycz szytho (*leg.* syto) non redundat 1453 *R* XLVII 353; Kakoby to mogło być, iżby Jeremiasz mowił, a tego nie czciemy w Jeremiaszu? *Rozm* 764.

f. *z wyrażeniem przyimkowym*: Panye boze..., raczy my bicz na pomoczy *MW* 64b; Być s prawdy... czuż podług niektorego daru danego od boga ku sprawiedliwości *Rozm* 785.

3. *'żyć, być, istnieć, esse, adesse'* **a.** *twierdząco*: Bylastha dwa bracencza barso bogatha *Gn* 182a; Spyewacz bødø bogu memv, doyød ysem (psallam deo meo quamdiu sum, *Pul i MW* 125a: yesm) *Fl* 103, 34; Dwą kostarze Wągrzech ('w Węgrzech') byly XV *ex. MacDod* 137; Tego tesz... cząsza (*leg.* czasa)... bily tesz tres philosophowye XV *ex. MPKJ* II 317; Bychmy byli w ty dni, kiedy byli naszy occowie, nie

bylibychmy im towarzysze ku wylaniu krwie prorockiej (si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine prophetarum) *Rozm* 462; Wszelki, ktory jest s prawdą, to czuż se mną *Rozm* 784; ~ Jaco w Iedliczi bilo nemeczke prawo, ale *sginaul przywiley 1398 *BiblWarsz* 1861 III 23; Ten tho obyczag gest na... svecze *Gn* 4a; Slawa oczczv... yakosz bylo na poczantkv *Fl* 108, 31; Bila radoszczy (*leg.* radość), bila miloszczy (*leg.* miłość), bilo vidzene thworcza angelszke *Bogur* BD—F; ⟨Tego⟩ szø Hanka wirzecla i na to bil ‹lyst›, ale... sgynøl 1421 *ZapWarsz* nr 5; Rossy, *pano, swyeczyczku, przysuczywa dratwiczku, yako pyrwe bylo XV *p. pr. Cant*; Yego vrząd ma thrvaczy y byczi do pewnego czasszv (eius ministerium certus terminus comprehendat) 1484 *Reg* 721; Gdy na nyebye albo na powyetrzv gesth nyepogoda, zamyeszanye quando superiora celestia aliquam patiuntur intemperiem XV *p. post. Kałuż* 273; ~ **b.** *przeczące* **aa.** *podmiot w nom.*: Odpusci mi, bich se ochlodzil, drzewey nisz odydø a daley ne bødø (remitte mihi, ut refrigerer prius quam abeam et amplius non ero) *Fl* 38, 18, *sim. Pul*; Rachel placząncza szynow svoych..., ysze nye są (Rachel plorans filios suos..., quia non sunt Mat 2, 18) *EwZam* 296; ~ Gospodne,... wiba⟨w⟩y (*Pul*: vchoway) me..., gdi ne iest, kto bi odkupil (dum non est, qui redimat) *Fl* 7, 2, *sim. Pul*; Nye bil, kto bi wspomogl Israhelowy (non esset, qui auxiliaretur Israel) *BZ* IV Reg 14, 26; Wszytko mie ucieszenie opuściło..., nie, kto sie smiłując nade mną i nad moją żałością *Rozm* 527; ~ Rozbyły stani swe..., gdze nye bila woda ku pyczyu (castra metati sunt..., ubi non erat aqua ad bibendum populo) *BZ* Ex 17, 1; Ey, bi bili nygdi ty pyenyødze nye bili, po ktoresz gy poslal (numquam fuisset ipsa pecunia, pro qua misisti eum) *BZ* Tob 5, 24; Poczęli tako... okropno bić, iż od głowy aż do ziemie nie było całe miesce na jego świętym ciele *Rozm* 818; ~ Ne bødzcze iaco kon a mul, w gichsze ne iest rozum (nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus, *Pul*: w gychze nye rozuma) *Fl* 31, 11; Myedzi slimy luczmy a dobrimy... sgoda nygdi nye bila any bądze XV *med. R* XXII 246; Nye gest konyecz marcham (nec est finis cadaverum) *BZ* Nah 3, 3; Prawdzyvy Israelita, w kthorym łszczyvoscz nye yest (in quo dolus non est Jo 1, 47) *EwZam* 302; Cristus... ukazał, iżby ni miał mocy sądzić jego, by nie była moc wirzchnia *Rozm* 846; ~ **bb.** *podmiot w gen.*: Polapeny bødzcze... y ne bødze gich (comprehendantur... et non erunt) *Fl* 58, 14, *sim. Pul*; Gemuzz nie rownego mistrza... ani badze wiączschego *Gałka* w. 6. 9; Poszlyø wszitky swe rany... na lud twoy, abi wydzyal, sze my nye rownya we wszey szemy (ut scias, quod non sit similis mei in omni terra) *BZ* Ex 9, 14; Nye iest, kto by vczynyl dobre, nye go asz do iednego (non est, qui faciat bonum, non est usque ad unum) *Pul* 13, 2; Nad czya boga gynego nye *Naw* 155; ~ Nye bilo gest grobow w Egipczye (non erant sepulcra in Aegypto) *BZ* Ex 14, 11; Nye bylo vark v gyey gaby (*leg.* u jej gęby) *De morte* w. 35; Był tako silnie ubit, iże... od głowy aż do pięt nie było miesca całego *Rozm* 822; ~ Ne w gich vszczech prawdy (non est in ore eorum veritas, *Pul*: nye yest w vszczyech gych prawda) *Fl* 5, 10; Nie dostatka non est substantia 1455 *PF* V 17; Myedzy szyosztramy nye dawnoszczy rokv y dnya o oyczyszną any o maczyerzyszną *OrtMac* 52; Oczyszczy nasze szamnyenye, w ktorem nyczey dobrego nye XV *p. post. R* XIX 97; Tamo nie płaczu ani wzdycha⟨n⟩ia (nec luctus, neque gemitus est tibi) *Rozm* 25.

4. *'stać się, zdarzyć się, fieri, evenire*: Chuala bøcz bogu na uiszokoscy. A tesze bøcz mir na szemy ludzem dobre vole *Gn* 176b; Drzewey nisz sø gori byly (priusquam montes fierent)..., od weka y asz do weka ti ies bog *Fl* 89, 2; Bwncz thwa wola (fiat voluntas tua) *Ojcz* 1—11. 14—7; Si invenient domini, abi ktora vyna bila in meis hominibus, tedy gotowem yą czirpecz 1414 *TymSąd* 165; Grzegorzs pythal gest Franczyszka, kedy gemv... pszenyczą pozycyl, odpowyedzal: cztirzi latha mynąla themv bicz (respondit, quattuor annos fuisse elapsos) *Sul* 37; Bøødz stworzenye (*pro* stwyerdzenye) wposzrzod wod (fiat firmamentum in medio aquarum) *BZ* Gen 1, 6; Pitalysczye nasz o wszyelkye wyny y o zaplathą, y o kaszdą rzecz, yle o rany, o głową albo oczkoly bądze wyączey *OrtKal* 201; Od przyssyąg... wszythczy sye mayą vyarovaczi..., nyzlyby... potrzebą byla (nisi necessitate cogente) 1484 *Reg* 717; To myeszczye, gdzye stolyecz byl postawyon, nazwano yest po greczku lycostratus..., a bylo yest tedy w pyątek XV *p. post. RozmPam* 474; Ale jeszcze mogło spytanie być, iże mowi miły Cristus: Krolewstwo moje nie jest stąd, tedy snadź ten świat nie jest krolewstwo Jesucristowo *Rozm* 780.

5. (*o czasie*) **a.** *'nastąpić, advenire'*: Ne czasz gest tego tho vyslouicz *Gn* 171b; Bidlyly... abi, gdiszbi czas bil, ony rano otwyeraly drzwy (morabantur..., ut, cum tempus fuisset, ipsi

mane aperirent fores) *BZ* I Par 9, 27; Gesthły czasz sad gaycz? *OrtKal* 309; Gdyż jest był dzień wielikonocny (instante autem azymorum die), tłuszcza wszytka poczęła zapowiedać biskupu poświęcanie *Rozm* 112; ~ *nieosobowo*: Gdisz bilo trzeczy dzen (die tertio),... dwa syni Iacobowa... szły do myasta *BZ* Gen 34, 25; Gdyż jest było święty dzień (die festo mediante),... Jesus... jął nauczać *Rozm* 432; A jako już było dzień (et ut factus est dies), biskupowie żydowscy... wiedli... Jesucrista w radę *Rozm* 742; ~ Cdiszcy vøcz trzecego dna gesth bilo, tedy vøcz barszo velike gromy szø oni byly thamo vderzyly *Gn* 174b; Gdy belo czasv kompłetnego, nye chcialo syę pogrzescz cziala twego *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; ~ **b.** '*upłynąć*, *praeterire*': Pirzuey nis bile dwe nedzeli, slauismi (*pro* slanismi) do Santhka 1392 *HubeZb* 66; Czso Vøcencz wzøl Micolaievi quon (*leg.* koń), temu trzi lath ne 1398 *Leksz* I nr 2756; Yako prauie roku ne, yako mlinarz visedl za Yablonicze do panye 1418 *MPKJ* II 299.

6. '*odbyć się*, *agi*, *fieri*': Pyse sø nam o ueselu svadzebnem, gese bylo agitur de nupciis sponsalibus que fuerunt *Gn* gl. 70a; Than lanką, o yasz bylo widzenye, Micolay... dzirzal w pokoyu 1420 *AKPr* VIIIa 153; Od trzy lath Potr gesdzil tą drogan, a nikth go ne gabal o nąn w Keskowe po lancze, gdze bylo vydzene 1420 *MPKJ* II 301; Jacom ya nye ranczyl daley zapusth... za Pyotra, yano ten rok, czszo myal bycz na zapusth 1439 *ZapWarsz* nr 535; Thymsze obyczayeem chczemi bicz pozew (volumus fieri citationem) *Sul* 26.

7. '*znajdować się*, *esse*, *inveniri*': leszcze karme gich bechø (*Pul*: byly) w usczech gich (adhuc escae eorum erant in ore ipsorum), a gnew boszi wstøpil na ne *Fl* 77, 34; Gelyko gest wschod od zapada, daleko vczynyl od nas lychoty nasze (quantum distat ortus ab occidente, longe fecit a nobis iniquitates nostras) *Fl* 102, 12, *sim. Pul*; Ianusz... wstal rok... o rany y o ginszye rzeczy, y gesz są na lyszczye 1424 *AKPr* VIIIa 163; Trup pole ('podle') gych bil 1426—7 *BiblWarsz* 1861 III 32; Malo by na them, co w xąghay (*pro* xąghach 'księgach') gesth, gothow na tho mogym prawem, gagonym sządem nad xągy dowescz 1443 *TymSąd* 140; W ktorego xanschthwye ona dzyedzyna bandzye albo lezi (in cuius ducatu illa haereditas fuerit) *Sul* 111; Mikolay gesth z tego loza y tey krwe... jaco Pavel i Mikolay, ktorzy w liszcie są 1464 *PF* VIII 19; Jakom ya... nye vyrabyl chrostha albo zapvsthi, kthora yesth na vyelgyem poly ('polu') 1472 *ZapWarsz* nr 2964; Thamo byla yedna rzeka ognyewą XV *ex. Zab* 536.

8. '*przebywać*, *versari*, *morari*': Otcze nas, yenze yes na *nebissich (qui es in coelis) *Ojcz* 1.3.4.7.9.10.14—17; Maczey s (*pro* f 'w') te drodsze s Mycołagem ne bil 1404 *RTH* VI 24; Benivole mansi apud Stiborium, nunquam me illiberavit vlg. niddi ('nigdy') mą ne ponewalal, abich w nego bil 1424 *TymWol* 48; Jaco gich wancze ne wyem, czsso by bily w tey drodze 1421—3 *BiblWarsz* 1861 III 17; Gothowysmy szye oczisczycz thrzemy słachcziczi y dwyema kaplanoma, czso s namy ten czali dzen bili 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Pyotr, nyegdy Gelitowsky, nynye w Myrzewye bądącz, yest post patrem suum de clenodio Lopyana 1443 *Kozier* I nr 28; Oko, gim thu sącz czlowyek boga moze wydzyecz, gest nasch rozum XV *med. R* XXII 243; Nyewyasta, gdiszbi czso slvbila... søøcz w domv otcza swego (quae est in domo patris sui)..., dlvszna bødze slvbem *BZ* Num 30, 4; Tedy ona szedwszy przyslasta na gori a bylasta tv trzy dny (illi vero ambulantes pervenerunt ad montana et manserunt ibi tres dies) *BZ* Jos 2, 22; A tako naleszly bidlycyele Jabes Galaad w tey woyscze nye biwszi (inventi sunt habitatores Jabes Galaad in illo exercitu non fuisse) *BZ* Jud 21, 8; Dzeczancza s namy nye puer non comparet (Ruben... non invenit puerum et... ait: Puer non comparet Gen 37, 30) 1471 *MPKJ* V 13; Macz w doma bandacz chczely mąza pogyacz, schalenye czyny XV *p. post. R* I s. XLVII; Mnymayączy go bycz... w pospolsthvye..., szvkaly go myedzy przyrodzonymy (existimantes... illum esse in comitatu..., requirebant eum inter cognatos Luc 2, 44) *EwZam* 297; Marja... była... długo na modlitwie (persisteret... orando) *Rozm* 37.

9. '*być obecnym*, *adesse*, *praesentem esse*': Tedi go w domu ne bilo 1403 *Piek* VI 177; Paknąły zona kthorego slachczicza nye bandączego doma dzeszancziną podrapi,... przeczywko gey czinyono maa bycz (ubi autem uxor alicuius nobilis viro absente decimam rapuerit,... contra ipsam procedatur) *Sul* 4; Ho themze, kedi w zemi nye dzyedzicza *Sul* 9; Jam podlug smowy bylem v Szochaczewye przed pravem, ha hony nye bily: any iszczecz, any recoymyc 1461 *ZapWarsz* nr 1146; Zathna nyevyastha tham byla, kthora by mathcze szluzyla *De nativ* 35; ~ Jacosm przi tem bil, gdze Sandzywoy umovil sye ssz tem, yse mal upominacz... o ten dług 1386 *Leksz* I

nr 26; Iaco praue bilismi przi tem, kegdi Prandota dayal list Jacobo 1396 *Zab* 537; Marczin... ne pchnal Yacuba wosznego w ogen .... alem byl przy tem, ysze od welkey nemoczy wpadl szam w ogen 1420 *BiblWarsz* 1861 III 40; Ten jest był przy mem narodzeniu *Rozm* 145; Krystus ubaczył nie byw tamo *ib.* 215.

10. coś jest komuś '*ktoś coś ma, aliquid est alicui*': Ta ista sloua zmouona ochcem suøtim, iemuz bese ymø Symeon *Kśw* dv 4; Czso wem mne iest na nebe, a od czebe czso iesm chczal na zemi (quid enim mihi est in coelo et a te quid volui super terram)? *Fl* 72, 24, *sim. Pul*; Tamo laszøczi zwyerz, gemvsz nye gescz (*Pul*: nye yest) czysla (illic reptilia, quorum non est numerus) *Fl* 103, 26; Hancze nye dwnaczcze lat 1410 *Piek* VI 407; Chcesz... roszyrzycz syemyø me yako pyasek w morzu, gemusz to lyczbi nye (dilatares semen meum sicut arenam maris, quae prae multitudine numerari non potest) *BZ* Gen 32, 12; Slvga y slvzebniczka bødze wam s rodv (sint vobis de nationibus), gesto okolo was sø *BZ* Lev 25, 44; W Rafidim rosbili stani swe, gdzes to *syø lvdv bil nyedostatek wodi cv pyczv (ubi populo defuit aqua ad bibendum) *BZ* Num 33, 14; Raczcze... mayą przyszagącz bogu..., a nye gest gym potrzebyszna woythowy przyszagacz *OrtKał* 206; Wszythka nam iesth nadzyeya w thobie *MW* 66b; A ne byl gym szyn themv, ysze Elszbyetha byla nyeplodna (non erat illis filius, eo quod esset Elisabeth sterilis Luc 1, 7) *EwZam* 287; Moje... serce nigdy wesoło nie może być, kiedy wim, iż tobie taka męka ma być (tantam tibi passionem cum sciam imminere) *Rozm* 170; Wszytki rzeczy im były pospolne (habebant omnia communia) *ib.* 182. ~ *Cf.* **14.**

11. coś jest kogoś '*coś jest czyimś, aliquid est alicuius*': Dzelnycza dzedziny w Ledniczy bila naszego oczcza 1402 *StPPP* II nr 842; Paklybi pan dal gemu szonø a urodzylabi gemu syny y dzewky, nyewyasta y dzewky y synowye *bødu gego pana (mułier et liberi eius erunt domini sui, *Kałuźn* 282: zoną y dzeczy yego bandą pana yego) *BZ* Ex 21, 4; Thy... pyenadze byly naszego oczczą *OrtVrtel* 117; Mayą myeczi visitatora navyedzacza kaplana, kthoryz by byl nyektorego zakonv dosvyathczonego (visitatorem habeant sacerdotem, qui alicuius approbatae religionis existat) 1484 *Reg* 721; Mynystrovye, ktorzy szą thego braczthva, jawne vyny... braczszkye... mayą navyedzaczovy... povyedaczy (ministri vero manifestas fratrum... culpas visitatori denuntient puniendas) *ib.* 723; Figulus może tu być włoście imię tej roli albo tego człowieka, ktorego była ta rola *Rozm* 763.

12. być z czegoś, skądś '*pochodzić* (*skądś*), *ortum esse, esse ex quo*': Iacob rzece ku pastucham: Braczya, odkød geszczye (fratres, unde estis)? Tedi ony otpowyedzely, ze z Aram *BZ* Gen 29, 4; Z Gersona bilasta dwoya czeladz (de Gerson fuere familiae duae): Lebniczka a Semeyczka *BZ* Num 3,21; *Otkodescye, mloda bracya naszi? Onasta otpovyedzala: Geswa s pokolenya Neptalymowa (unde estis, iuvenes, fratres nostri? At illi dixerunt: Ex tribu Nephthali sumus) *BZ* Tob 7,3; Z wyelykego rodu gesz ty (ex magno genere es tu) *BZ* Tob 5, 19; Micolay gesth s tego loza y tey krwe, y s tego korzenya iaco Pavel 1464 *Zap-Maz* 52; Wy jesteście z ojca waszego djabła (vos ex patre diabolo estis) *Rozm* 474; Pilat wiodł... Jesucrista witnicę (*leg.* w wietnicę) i pytał,... skądby był, coli by za człowiek był? *Rozm* 812; Wy jesteście s niskości[ą], a ja z wysokości jestem *Rozm* 843; ~ Ioseph... gest byl rodem s te tho szeme Galilee *Gn* 176a; Poszedł miły Jesus w ty strony, *ktory zwany Cesarea, gdzie był święty Philip rodem (venit... Jesus in partes Caesareae Philippi) *Rozm* 362.

13. być nad kogoś, coś, nad kimś '*górować, stać na czele, superiorem esse, praeesse*': Ne byla any bandze nath cze gyna myla *ca* 1428 *PF* I 481; Nad to yess precellis XV *med. SKJ* V 276; Gdisz sødza nad lyvdem bil, sstal syø glod (quando iudices praeerant, facta est fames) *BZ* Ruth 1,1; Dawaly krol a loyada tym, ktorzi bily nad lyvdem domv bozego (qui praeerant operibus domus domini) *BZ* II Par 24,12.

14. jest, było *cum inf.* '*należy, opportet*': Chogo ('czego') iemu bilo doych, ne pa(miętał) *Kśw* br 22; Nics by nam ne mescach, aleby ... zbauicela y iego prisca pozudach *Kśw* cr 3; Mowylly to ktho..., ysze radzcze nye szą prawdzywy albo gym nye gest wyerzycz (*OrtMac* 37; albo ysz nye maya wyerzycz gym) *OrtBr* VII 558. ~ *Cf.* **10.**

15. to jest, to są '*to znaczy, hoc est, scilicet*': Ve sbore asirskem, to ie poganskem *Kśw* ar 10; Paan gych nye ghaban bąncz, nyszbi wszistczi, tho gest paan y kmyecze, bily crzywi (dominum inquietare non praesumat, nisi omnes sint culpabiles) *Sul* 8; Przywyedzon bødzye k bogom, to gest k byskupom (applicabitur ad deos) *BZ* Ex 22,8; Biskvp, to iest kaplan nawisszy (pontifex, id est sacerdos maximus) myedzi braczø swoyø bødze *BZ* Lev 21,10; Then mvszy thym dzyeczom gych gymyenye gydacze vpewnycz szwym nyegydaczym gymyenym, to gest stoya-

czym *OrtBr* VI 385; Paweł, Yan y Maczey... nye... zegnaly trzech oraczoph... any dwv s nych, tho gest Stanislawa y *Odrzeya, sbyly 1476 *TymWol* 68; Jesus rzecze k nim, to jest ku dzieciom *Rozm* 130; Wezwana jest rola ich żydowskim językiem Acheldemach, to jest rola kupiona mytem krwie niewinnej *Rozm* 764; ~ Takocz szø on dzysza byl vczinil maly, iszecz szø on na dw malu mastku gest bil pomescil, tocz gest f gaslach *Gn* 4b; Sz naszim neprzygaczelem, tocz gest se sliim duchem, chemy valczycz *Gn* 173a; Veronica... thwarz Cristową myecz sządala, przetho yemv szwoy (*leg.* zwoj) podala, swfoy na oblycze przyloszyl myly Jesus y wythvforzyl oblycze swoye naszwyąthsze, thocz iesth vczyeszenye duszne *ca* 1500 *SprTNW* V 16; ~ Nepriiacele, to sø dyably, urocy (*leg.* wrodzy) clouеca gresnego, gloz sø, praui, scrvsena vslisely *Kśw* cr 8.

16. tako jest (*w odpowiedzi*) '*tak, sic est, etiam*': Przystąpiwszy ci, co są cło brali, ku świętemu Piotru i rzekli jemu: Mistrz wasz cła nie zapłacił. Odpowiedziawszy święty Piotr i rzekł: Tako jest (ait: Etiam Mat 17,24) *Rozm* 372.

Cf. **Bądź, Będący, By, 2. Być, Było, Były, Nietu, Dobyć, Nabyć, Odbyć, Pozbyć, Przebyć, Przybyć, Ubyć, Wybyć, Zabyć, Zbyć, Bywać, Dobywać, Nabywać, Odbywać, Pozbywać, Przebywać, Przybywać, Ubywać, Wydobywać, Zabywać, Zbywać**

2. Być I. *spójnik*: *wprowadza zdanie przedmiotowe*: Powecz gemu Tyburczemu, bicz przibesal zam (*leg.* sam 'tu') Woyczech *ca* 1400 *CyzWroc*; Nye patrz, yzecz po lyczkw rwmyona, ale patrzay, bycz byla domowa XV *ex. R* XXV 145; Jesusie..., wierz temu, iżcibychmy temu radzi, być cały rok nie świtało *Rozm* 732.

II. *partykuła*: *uwydatnia życzenie*: Alle bicz mø ony do trzeczego dna tamo czakaly y gothuy byly (et sint parati in diem tertium Ex 19,11) *Gn* 174b; Rozumeycze temu, gisz zapominacze boga; bicz (*Puł*: by) nekedi ne polapil (nequando rapiat) *Fl* 49,23.

(Bydgoski) Bydgostski (*o piwie*) '*wyrabiany w Bydgoszczy, Bidgostiensis*': Vpilem syą byl piwem bydgostskim XV *med. Zab* 315.

Bydgostski *cf.* **Bydgoski**

! Bydlanycza : S bydląnyczą cum licio id est congregatione crinium (si septem crines capitis mei cum licio plexueris..., infirmus ero Jud 16,13) *MPKJ* V 34. ~ *Może* bidlanica, *cf.* bidło '*urządzenie w warsztacie tkackim*'.

Bydlący *cf.* **Bydlić**

Bydlenie *formy*: *n. sg.* bydlenie XV *med. AKPr* I 233, XV *med. R* XXII 239, *BZ* Nah 2, 11, 1471 *MPKJ* V 104, XV *p. post. R* I s. XXXIX; ~ *g. sg.* bydlenia XV *in. R* XXIV 70, *ca* 1420 *R* XXV 229, *Sul* 108, 1461—7 *Serm* 314v, XV *p. post. R* I s. XXXIX; ~ *d. sg.* bydleniu XV *med. SKJ* V 280, *BZ* I Par 17, 4. Jer. 14, 8, 1484 *Reg* 716; ~ *ac. sg.* bydlenie *Sul* 108, *BZ* IV Reg 17,26, 1466 *R* XXII 20, XV *p. post. R* I s. XXXIX, *De nativ* w. 91, *ca* 1500 *R* XIX 67; ~ *l. sg.* (w) bydleniu 1444 *R* XXIII 309, XV *med. R* XXIV 361. 367, XV *med. R* XXV 153, *BZ* Gen 34, 23; ~ *n. pl.* bydlenia XV *med. Zab* 513; ~ *ac. pl.* bydlenia 1484 *Reg* 716.

Znaczenia: **1.** '*mieszkanie*' **a.** *czynność* '*habitatio, commoratio*': Vstawyami..., ze gdi ktori kmyecz... nye wczinyf prawa w zyemy naschey vstawyonego... panu swemu, ot kthorego wischedl, w drugego zyemyanyna vyes bidlenya w ney bracz (incolatum in eadem accepturus) yestbi syąn przemyenyl albo przenosl ..., ten isti slyachczicz..., do ktorego rzeczoni kmyecz vczyekl..., ku placzenyu prawa... pyrwischemu panu przerzeczonego kmyecza ma przypandzicz *Sul* 100; W bidlenv in convictu XV *med. R* XXV 153; Locus aridus, incultus, horribilis et inhabitabilis svche, nye wykopane, okropne a ku *bydlenyą nye srządzone XV *med. SKJ* V 280; Nyesgodny k bydlenyv locus inhabilis ad habitandum *ib.*; Abichom wszitczy bily geden lud w bidlenyu (habitantes simul unum efficiemus populum) *BZ* Gen 34,23; Narodi, geszesz przewyodl, a w bidlenyesz vsadzil w myescyech samarskich, nye znaiøc zakonnego vstawyenya boga tey zemye (quas transtulisti et habitare fecisti) *BZ* IV Reg 17, 26; Nye bødzesz ti mnye dzalacz domu ku bidlenyv (ad habitandum) *BZ* I Par 17, 4; Vchilyasz syø kv bidlenyv (declinans ad manendum) *BZ* Jer 14, 8; *Bythlenye communitatem 1466 *R* XXII 20; Jesthlyby ktory pan... onego myeszcza,... gdzye braczya... myezskayą,... czynyl... naprzeczyw gych bydlenyu..., thedy ministrovye... mayą sye vczyecz do bysskupow 1484 *Reg* 716.

b. '*miejsce zamieszkania, locus habitationis*': Rzemyeslnyk bidlenye przemyenyayancz..., przemyenyenye bidlenya swego onemu panu... wszkazacz bandzye vynyen (mechanicus incolatum mutando... mutationem status sui illi domino... intimare teneatur) *Sul* 108; Swoga bydlenya loca XV *med. Zab* 513; W bhydlenyv in statu XV *med. R* XXIV 361; Gdze gest bidlenye lwowe (ubi est habitaculum leonum) *BZ* Nah 2,11; Bidlenye incolatus (et eligam de vobis transgressores et impios, et de terra

incolatus eorum educam eos Ezech 20, 38) 1471 *MPKJ* V 104; Jesthlyby ktory pan... onego myeszcza,... gdzye braczya... myezskayą albo gdzye bydlenya mayą (ubi domicilium obtinent), ... nagabal braczią y tezby czynyl... naprzeczyw gych bydlenyu..., thedy ministrovye... mayą sye o tho vczyecz do bysskupow 1484 *Reg* 716; Przigoda nyedomnymana moze dom twoy y bidlenie skazycz (casus inopinatus poterit destruere statum eius) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Bidlenye czlowyeka zmudliwego yest dom yego w nadzyegi vpadnyenya (status hominis negligentis domus est ruinosa) *ib.*

2. '*życie, postępowanie, vita, vitae conditiones*': Propter sanctitatem conversacionis in mundo bidlena XV *in. R* XXIV 70; Racz nam vziczicz sbawena, bidlena dobrego, a po smerczy domeszczy nasz stadla nebeskego *ca* 1420 *R* XXV 229; O bidlenyw de vita 1444 *R* XXIII 309; Presentis evi lubrica condicio lu⟨d⟩skye bydlyenye XV *med. AKPr* I 233; Sprawyedliwoscz tu rzeczona bidlenye dobre a swyąte XV *med. R* XXII 239; Reddere racionem de progressu o bidlenyv XV *med. R* XXIV 367; Wsstawyenye bidlenya... nye ma biez oppwszono (non... hoc timore vivendi est regula omittenda) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Day nam spokoyne bydlenye, po szmyerczy wyeczne szbawyenye *De nativ* w. 91; Day myrne bydlyenye i vyn odpuszcze⟨n⟩ye *ca* 1500 *R* XIX 67.

3. *dubium*: Velna na odzenye bidlenya lanam in vestimentum conuersacionis 1461—7 *Serm* 314v.

Bydlę *formy*: *g. sg.* bydlęcia XV *med. PF* V 73, *BZ* Lev 5,7, *Dział* 32; ~ *ac. sg.* bydlę 1434 *R* XXIV 350, *Sul* 15. 22, *OrtMac* 143, *Pul* 77,53; ~ *i. sg.* bydlęciem *BZ* Lev 20,15.

Znaczenia: **1.** '*zwierzę domowe, pecus*': Jakom gemu nevinouath pyantego *bidlancyø prziplodu 1424 *TPaw* VII nr 3586; Spastwyl, pozarl moye bydlą 1434 *R* XXIV 350; Pastyrza wynvyą o nyekthore bidlą (pro aliquo pecude), yszbi ge straczyl *Sul* 15; Obykli szą lakomy sandzee..., ysze gdysz za wyni... slyaachtą czandzayą, na them myescze lup dzelyą... Paknąlybi thaczi sandzee... myedzi szobą roszdzelily alybo rostrwanyli, alibo theesz oddalyly yano bydlyą (unum animal), skodą czyrpącemv... szacunk (valorem)... maya wroczycz *Sul* 22; O zabyczv bydlyaczia (de occiso iumento, poledro). ⟨V⟩stawiamy..., acz kto nyevczone bydlyą (indomitum iumentum) zabygc, ten ma dacz temv, czyge gest, za nye trzy grzywny *Dział* 57; Bydlaczą pec[cat]oris XV *med. PF* V 73; A gestlybi nye mogl offycrowyacz bidlyøczya, offycrowacz bødzyc dwye garlyczi (sin autem non potuerit offerre pecus, offerat duos turtures) *BZ* Lev 5, 7; Ktos s dobitczøczem albo s bidløczem sydze syø, smyerczø vmrze (qui cum iumento et pecore coierit, morte moriatur) *BZ* Lev 20,15; Gdy kto komu bydlą napądzy, ysz szyc vraszy, albo zabyye, albo na kolye przekolyc *OrtMac* 143; Gdyby nyekto popasl osyanyc gynszemv..., chczem, aby... od kaszdego bydlyącza dzeczskyego dal trzy pyenyądze *Dział* 32.

2. *dubium*: '*posiadłość, possessio*': I wydal gradom skot gich, y bydlyę (*Fl*: dzerszene) gich ognyowy (et tradidit grandini iumenta eorum, et possessionem eorum igni) *Pul* 77,53.

Bydliciel *formy*: *n. pl.* bydliciele *BZ* Jos 2, 9; ~ *g. pl.* bydlicielow *BZ* Num 33,55; ~ *d. pl.* bydlicielom *BZ* Lev 23,14; ~ *ac. pl.* bydliciele *BZ* Num 33,53. Jer 13,13.

Znaczenie: '*mieszkaniec, incola, habitator*': Przikazanye iest wyeczne waszem⟨u⟩ pokolenyv y wszitkim bidliczelom wasim (cunctisque habitaculis vestris) *BZ* Lev 23,14; Wszistki sgvbicze bidliczele (habitatores) *BZ* Num 33, 53; Nye bødzecze chezecz (*pro* chczecz) bidliczelow (habitatores) zemye zagladicz *BZ* Num 33,55; Omdleli sø wszitczi bidliczele (habitatores) w zemi *BZ* Jos 2,9; ⟨Napełnię...⟩ y kaplani gego, y proroki, y wszitki bidlycyele ier⟨v⟩salemske opylstwem, a rozpødzø ge (implebo... habitatores... ebrictate et dispergam eos) *BZ* Jer 13,13.

Bydlić *formy*: *praes. ind. 2. sg.* bydlisz *Rozm* 526; *3. sg.* bydli *Fl* i *Pul* 134,21, *Sul* 80, *BZ* Deut 28,43. I Reg 19,19. Jer 29,16, *OrtBr* VII 571, *OrtMac* 74, 1466 *R* XXII 25, 1471 *MPKJ* V 68. 85, *Rozm* 30; *3. du.* bydlita 1471 *MPKJ* V 73; *1. pl.* bydlimy *BZ* Neh 9, 36; *3. pl.* bydlą *Sul* 80, *BZ* IV Reg 22,19, 1461—7 *Serm* 98v, *Satyra* w. 1, 1484 *Reg* 717; ~ *imper. 2. sg.* bydli *Fl* 36, 28, 1471 *MPKJ* V 79; bydl *BZ* III Reg 17, 9; *2. pl.* bydlicie *BZ* Gen 34,10. Jer 29, 28; bydlcie *BZ* Jer 29,5; ~ *part. praes. act. adv.* bydląc *Sul* 81, *OrtBr* VII 555, *OrtMac* 92; bydlęcy *Rozm* 47; ~ *adi. n. sg. m.* bydlący *Fl* i *Pul* 118,19, *BZ* Lev 19, 34; *d. sg. m.* bydlącemu XV *p. post. Zab* 539; *n. pl. m.* bydlące 1471 *MPKJ* V 134, *Pul* 104,12; bydlący *Fl* 104, 12, *Sul* 5, *MPKJ* V 134, *Pul* 32,8; *g. pl. m.* bydlących *BZ* Jud 11,21; *d. pl. m.* bydlącym BZ Num 15,29, *OrtMac* 51, 1484 *Reg* 719, XV *p. post. Zab* 539; *ac. pl. m.* bydlące *BZ* II Par 32, 22; *i. pl. m.* bydlącymi *OrtMac* 52; ~ *inf.* bydlić *Gn* 172b, *Fl* 83,11, *Sul* 105, *BZ*

Gen 16,3. Judith 12,1, *Rozm* 545.590; ~ *fut. 2. sg. m.* będziesz bydlił *BZ* Gen 35,1; *3. sg.* będzie bydlić *Fl* 100,9; bydlić będzie *BZ* Deut 33,12; *1. pl.* będziem bydlić *BZ* Gen 34,16; *3. pl.* bydlić będą *Fl* 36, 31; ~ *praet. 1. sg. m.* bydlił jeśm *Fl* i *Pul* 54,7; *3. sg. m.* bydlił jest *BZ* Gen 23,10; bydlił XV *med. R* XXII 233, *OrtMac* 48, 1471 *MPKJ* V 66, *Rozm* 187; *f.* bydliła *Fl* i *Pul* 119,5, *BZ* II Par 34,22; *neutr.* bydliło *BZ* I Reg 27,8; *3. du. m.* bydliłasta *BZ* I Reg 19,18; *3. pl. m.* bydlili są *BZ* Jos 6,25; bydlili *BZ* Lev 26,35, 1471 *MPKJ* V 32; *f.* bydliły *Rozm* 16; ~ *condit. 1. sg. m.* bych bydlił *BZ* I Reg 26,19; *3. sg. m.* (-)by bydlił *OrtMac* 30; *f.* (-)by bydliła *Pul* 84,10; *1. pl. m.* bysmy bydlili *Bogur* C; *3. pl. m.* (-)by bydlili *BZ* Neh 8,14; ~ *part. praet. pass. n. pl. f.* bydlone 1471 *MPKJ* V 97.

Znaczenia: **1.** '*mieszkać, habitare, incolere*': Me (*pro* ne) bødze bidlicz (non habitabit, *Pul*: bydlyl) pozrzod domu moiego, ien czini pich *Fl* 100,9; W domu, w ktorem ten tho mansz yey bidlycz bil obykl..., myaszkala bandzye (in domo, quam idem vir suus... inhabitare consveverat..., manebit) *Sul* 105; Przebiwacz bødze dovffale w nyem, iako ⟨w⟩ poscely wszittek dzen bidlicz bødze (quasi in thalamo tota die morabitur) *BZ* Deut 33, 12; Przikazal pan..., abi sinovye israhelsci bidlyły w stanyech (ut habitent filii Israel in tabernaculis) *BZ* Neh 8,14; Kazal gey wnydz tu, gdze bilo slozenye gego skarbow, a tam gey kazal bidlycz (et iussit illic manere eam) *BZ* Judith 12,1; Stawcye domi, a bidlcye (et habitate) *BZ* Jer 29, 5; Dzalaycye domi, a bidlycye (et habitate) *BZ* Jer 29,28; Bydlyl sz nym przesz szyma w *thymszą domu *OrtMac* 48; Colonie id est gencium, gentes colentes *bydlone (terras earum coloni gentium possidebant Jer Prol.) 1471 *MPKJ* V 97; Kazali byli uczynić... dom klastorowi podobny... Takoż na każdy dzień w służbie boże są tamo bydliły (sic in dei laudibus iugiter manserunt) *Rozm* 16; Nadziesz ją, a ona w malutkim domku bydlęcy (*rp.*: byelyączy), ale już kroluje i panuje w pałacoch niebieskich *Rozm* 47; ~ Wibral iesm odrzuczon bicz w domu boga mego wøczey, nisz bidlicz w przebitczech grzesznicow (habitare in tabernaculis peccatorum) *Fl* 83,11, *sim. Pul.*

2. '*przebywać, żyć, manere, morari*': Czin dobre y bidli na weki wekom (et inhabita in saeculum saeculi) *Fl* 36,28, *sim. Pul*; Przebit moy przedlvszyl sø gest, przebywal gesm s przebywayøczymy w Czedar. Dlvgo bydlyla dvsza moya (multum incola fuit anima mea) *Fl* 119, 5, *sim. Pul*; Bydly degit 1466 *R* XXII 25; Wszedwszi bydla tam ingressi habitant ibi 1461—7 *Serm* 98v; Bidly versabitur (qui autem timet praeceptum, in pace versabitur Prov 13, 13) 1471 *MPKJ* V 68; Dlugo bydlanczy (*war. lub.*: dlugowye[l]ky) longevus (longaevus et honorabilis ipse est caput Is 9, 15) 1471 *MPKJ* V 89; Bydly, przebywa, myąszka conversatur (qui conversantur secus domos impiorum Ecclus 41,8) *ib.* 85; Kako to może być, aby moj syn namilejszy, jen nigdy przeze mnie nie chciał żyć ani bydlić, by mogł to ścirpieć, iżby ode mnie tako nędznie odić? *Rozm* 590; ~ **a.** *w mieście, in urbe, oppido*: Blogoslawony pan s Zyon, gen bydly w Gervzalem (qui habitat in Jerusalem) *Fl* 134, 21, *sim. Pul*; O thich, ktorzy w myeszczech bydlą (qui in civitatibus residentes) *Sul* 80; Byerz syø do Betel, a tam bødzesz bidlyl (ascende Bethel et habita ibi) *BZ* Gen 35,1; Szedł Dauid y Samuel y bidlylasta w Nayot (et morati sunt in Naioth) *BZ* I Reg 19,18; Dauid w Ayocye, w Ramata bidly (ecce David in Naioth in Ramatha) *BZ* I Reg 19,19; Wstan, a gydzy do *Serepti Sydonskey, bidlsze tu (et manebis ibi) *BZ* III Reg 17, 9; Vlyøklo syø syerce twe,... vsliszaw rzeczy przecyw temv myastu, a przecyw tym, gysz w nyem bidlyø (contra... habitatores eius) *BZ* IV Reg 22,19; Odszedl Elchias... ku Oldze... A ta bidlyla w Ierusalem (quae habitabat in Jerusalem) *BZ* II Par 34,22; Mowy [...] k⟨v⟩ [...] lyvd⟨v⟩, ⟨gen⟩sze to bidly w tem myescye (dicit... ad ... populum habitatorem urbis huius) *BZ* Jer 29, 16; Braczya..., w kthoremkoly myesczye myeszkayą y bydlą (fratres..., cuiuscunque civitatis aut loci...), mayą slv⟨chaczy mszy⟩ 1484 *Reg* 717; Bracziey y syostram w onem myesczye bydlączym ma byczi opovyedzyano (fratribus et sororibus... praesentibus nuntietur) *ib.* 719; Tu bydli w Betleem syn Jakobow s pokolenia Juda, na imię Jozef (hic habitat in Bethlehem Jacob patre natus, de tribu Juda, nomine Joseph appellatus) *Rozm* 30; ~ **b.** *na świecie, in mundo, terra*: Prawi bidlicz bødø na zemi y przebiwacz bødø na weky wekom na ney (iusti... hereditabunt terram et inhabitabunt... super eam) *Fl* 36,31, *sim. Pul*; Wszyszcy bydlyøczy na szwyeczye (inhabitantes, *Fl*: *przebywaioczi na zemi) *Pul* 32,8; Tyś sie święta porodziła i bydlisz na świecie *Rozm* 526; ~ *w bliżej określonym miejscu na ziemi, in terrae locis propius definitis*: Oddalil iesm se *beszocz y bidlil iesm na pusczi (mansi in solitudine) *Fl* 54,7, *sim. Pul*; Zandayąncz, abi poddani naschi w krolewstwye

naszem bydlącz̨i (degentes)... czestnye zyli..., prawaszmi vczynili *Sul* 5; Bily poczøly bidlycz w zemy Canaan (habitare coeperant in terra Chanaan) *BZ* Gen 16,3; Nye odpocziwala w szoboti wasze, gdiszcze bidlili w zemi waszey (quando habitabatis in ea) *BZ* Lev 26, 35; Przichodzen, genze bidli s tobo w zemi (qui tecum versatur in terra), zwyssi syø nad czø *BZ* Deut 28, 43; Gysz myø wirzucyły dzisz, abich nye bidlyl w dzedziczstwye boszem (ut non habitem in hereditate domini) *BZ* I Reg 26,19; Tich lyvdzi nyewyernich bidlylo pełno z dawna po wszey zemy tødi, gesz to chodzily ot tego myasta Sur asz do Egypskey zemye (hi enim pagi habitabantur in terra antiquitus, euntibus Sur usque ad terram Aegypti) *BZ* I Reg 27,8; Owa, mi slugy samy twoy dzisz gestesmi, a *zemyø, iøszesz oddal oczczom naszim, abi gedly chleb y gedly wszitko dobre, a mi slugy twe bidlymi w nyey (sumus in ea) *BZ* Neh 9,36; Bidlyly versabantur (reges..., qui versabantur in montanis Jos 9,1) 1471 *MPKJ* V 32; Myaskal, bydlyl accola fuit (Jacob accola fuit in terra Cham Psal 104,23) *ib.* 66; Bidlyta resident (oculi eius sicut columbae super rivulos aquarum, quae lacte sunt lotae et resident iuxta fluenta plenissima Cant 5,12) *ib.* 73; A wszakosz błyzu boyøczych szye yego zbawyenye yego, aby bydłyła slawa w zyemy naszey (ut inhabitet gloria in terra nostra, *Fl*: iszbi przebiwala) *Pul* 84,10; ~ **c.** *z kimś, cum aliquo*: Wszysczy szwyaczy..., nam grzesnim spomosczye, bysmy s vamy bydlily *Bogur* C; Kakoczby ony na them tho svecze medzy xpiany bydlicz mely *Gn* 172b; Bidlyl gest Efrom myedzi syni Heth (habitabat autem Ephron in medio filiorum Heth) *BZ* Gen 23,10; Bidlyczye z namy (habitate nobiscum) *BZ* Gen 34,10; Tedi bødzem po spolu bidlycz (habitabimus vobiscum) *BZ* Gen 34,16; Bidlili sø posrod Israhel (habitaverunt in medio Israel) *BZ* Jos 6,25; Gdyby masz bydlyl szwa (*leg.* z swą) poczesna zona w malzenszthwe *OrtMac* 30; Jesus... rzekł swym zwołenikom:... S kakim miłosierdziem umiałem s wami bydlić, tajemnice moje powiedając wam *Rozm* 545.

3. '*żyć według jakichś praw, postępować, secundum leges vivere, agere*': Kaszdi ss nych tako bidlil, yako tuta wilozil pan Ihus Xpus XV *med. R* XXII 233; Przebiway, bidly conversare (ne despicias narrationem presbyterorum sapientium et in proverbiis eorum conversare Ecclus 8, 9) 1471 *MPKJ* V 79; Mimo to wszytko aże do tego czasu albo wieku, jenże wszytki grzechy może przyjąć, w zakonie bydlił (propterea usque ad hanc aetatem, quae omnia solet capere peccata, in legis observatione permansit) *Rozm* 187; ~ Chitrze bydlą s pany kmyeczye *Satyra* w. 1.

4. bydlić w prawie '*podlegać prawu, ius habere, iure uti*': Czo thu w tem prawye nye bydły *OrtBr* VII 571; My przyszagami bogu, ysze chczem prawdą mowycz ku chwale bosze tako vbogemu, jaco bogatemu..., w tem tho prawye bydlanczim XV*p. post. Zab* 539; My przysagamy bogu,...tako goszczowy, jaco szansadowy, w tem to prawye bydlanczemu, ysz my chczemy *sprawydlywoszcz mnoszycz *ib.*; ~ *Gyedy gosczya... wydadza gosczyowy za ręką albo gynnemu czlowyekowy, czo thuta nye oszyadl w them prawye, czo... maya s thym vczynycz, a yako daleko szyedzacz, szlowye bydlacz (*OrtBr* VII 555: szyedząc̨z, szlowye bydląc̨z) od thego prawa ma bycz gosczyem szwan podług prawa? *OrtMac* 92.

5. bydlić pod kimś '*być poddanym, esse in potestate alicuius*': Bądzely ten sbyek... groszy (*leg.* grozy) czynyl poszedząc̨zim rolą kakekole, pan, poth ktorym bidly,... prawo... ma vczynycz (dominus, sub quo degerit,... ius... poscentibus ministrare) *Sul* 80; Barczy na puszczach albo w gymyenyv gynszego pana kmyecze trzymayąc̨z, albo prawem dzedzynnym mayąc̨z, a poth ginszim bydląc̨z (sub alio degentes) dany sz myodv mayą dacz *Sul* 81.

6. '*sprawować urząd, magistratum obtinere*': Gdy ktho bydly w nagyemnym woytowszthwe *OrtMac* 74.

7. bydlący '*mieszkaniec, obywatel, indigena, civis, incola*': Gdy so byli czysla krotkego, maluczczy y bydløczy yego (paucissimi et incolae eius, *Pul*: bydløcze) *Fl* 104,12; Bydløczy ya gesm na szemy (incola ego sum) *Fl* 118,19, *sim. Pul*: Bolyeszczy odzerszely søø bidlyøczy philistynskich (dolores obtinuerunt habitatores Philisthiim) *BZ* Ex 15,14; Bødze myedzi wami iako bidløczy (indigena) *BZ* Lev 19, 34; Tak bidløczim iako przichodzøcim gedno prawo bødze (tam indigenis quam advenis una lex erit omnium) *BZ* Num 15,29; Wwyøzal syø we wszitkø zemyø amoreyskø bidlyøcich tich craiow (possedit omnem terram Amorrhaei habitatoris regionis illius) *BZ* Jud 11, 21; Zbawyl pan Ezechiasza a bidlyøce ierusalemske (et habitatores Jerusalem) *BZ* II Par 32,22; Mlodsza szye prawowala... rzekacz..., yszem nyedzyelna szyoszthra... anym szye odrzekla... szwey czaszczy..., yakosz tho yesth wydamo ('wiadomo') stharym cznym bydlaczym *OrtMac* 51; Pytham na prawye, azaly my nye mamy podobnyey thego gymyenya dzyerzecz y osząg̨nacz... sz naszym pra-

wem, nyszly mogl nam odwyesez stharymy thu bydlaczymy szwyadeczthwem *ib.* 52; Bydlacze (*war. lub.*: bydlączy) incole (deus plebis Israel elegit patres nostros et plebem exaltavit cum essent incolae in terra Aegypti Act 13,17) 1471 *MPKJ* V 134.

Cf. **Pobydlić**

Bydlny 1. '*odnoszący się do bydła, bydlęcy, pecuarius, pecoris*': Domus... Nicolai et camera bidlna sibi est cremata 1427 *StPPP* II nr 2142; Recessit a suis bonis videlicet quatuor bobus, qui dati fuerunt per modum muneris al. zalogą bydlną 1491—1504 *BiblWarsz* 1858 IV 651.

2. *dubium*: Pro VI wlneribus liuidis et pro colaphisacionibus et pro scropha bidlna 1398 *StPPP* II nr 211.

Bydło *formy*: *n. sg.* bydło 1394 *Leksz* I nr 1809, 1400 *StPPP* VIII nr 10671, 1403 *StPPP* II nr 1016, *Sul* 111, 1453 *AGZ* XI 388, *BZ* Gen 33,14, 1462 *R* XXV 270; ~ *g. sg.* bydła 1393 *Leksz* II nr 1548, *Fl* 104, 20, 1403 *KsMaz* I nr 360, 1424 *Przyb* 18, 1427 *ZapWarsz* nr 2716, *etc. etc.* ~ *d. sg.* bydłu XV *med. Zab* 516. 517; ~ *ac. sg.* bydło 1386 *TPaw* III nr 61, 1399 *StPPP* VIII nr 9489, 1412 *KsMaz* I nr 1867, 1428 *ZapWarsz* nr 294, *etc.*; ~ *i. sg.* bydłem 1392 *TPaw* IV nr 4346, 1400 *StPPP* VIII nr 10801, 1406 *KsMaz* I nr 857, 1419 *AKPr* VIIIa 43. 44, 1423 *Czrs* 284, 1428 *ZapWarsz* nr 2781, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) bydle 1403 *HubeZb* 103, *Sul* 46, 1471 *ZapWarsz* nr 3038; ~ *d. pl.* bydłom *BZ* Num 35,3; ~ *ac. pl.* bydła 1398 *BiblWarsz* 1861 III 41, *Fl* 134, 4, 1447 *RocznHist* IV 130, *BZ* Lev 26, 22, 1477 *ZapRpŁomż* 3, 683.

Znaczenia: **1.** '*bydło, pecus*': Debet iumenta et bidlo adducere 1386 *TPaw* III nr 61; Pecoribus al. bidlem 1392 *TPaw* IV nr 4346; Czso Micolayeui pobrano bidla, to ne o mø winø 1393 *Leksz* II nr 1548; Pro [u] bidlo, equis et bovibus et porcis 1394 *Leksz* I nr 1809; Pecora bidla aquisit vlg. dobival 1398 *BiblWarsz* 1861 III 41; Pani Stachna... dzedzinø swego mansza... wikupila y bidlo ss swego domv z Woyslauicz... przignala tamo giste 1399 *StPPP* VIII nr 9489; Cum frumentis seminatis, ac cum toto bydlo 1400 *StPPP* VIII nr 10671; Ipsius peccoribus vlg. swim bidlem *ib.* nr 10801; Morzantha vszkodzil Stanislaoui w bidle 1403 *HubeZb* 103; Iacom ya ne dzirsal Stascowa bidla wiszey godzini 1403 *KsMaz* I nr 360; Exceptis frumentis... ac bydlo 1403 *StPPP* II nr 1016; Iacom ya ne popasl Ondrzeyowi *nim bidlem trzech cop zita 1406 *KsMaz* I nr 857; Tsom ya vczinil Potrowi, tom vczinil za gego poczøthkem, kedi mi bydlo rosgnal hy othyøl 1412 *KsMaz* I nr 1867; Iacom ya w *Mikolayw dom mansza swego wniosła dwanaczcze kop bidlem penandzi 1419 *AKPr* VIIIa 43; Iaco Pabyan popasl man (*leg.* mię) sam y pot pastusrzem swim bidlem *ib.* 44; Cristinus... debet solvere Jacobo... decem sexagenas skladem dobrim bidlem pro scrophis 1423 *Czrs* 284; Helska nye wzøla... bidla 1424 *Przyb* 18; Jaco mich troge dzeczi nye napauali w Jacubowe wodze bidla silø 1427 *ZapWarsz* nr 2716; O ctori ploth Margorzatha na myan zalowala, thegom ⟨j⟩ey ya nye polamal gonan (*leg.* gonię) bidlo 1428 *ZapWarsz* nr 294; Jacom ya nye winowath Staszcowi pyanci grziwen penødzmi gothowimi, ale bidlem *ib.* nr 2781; Jacom ya nye wiwarl bidla s Barnathowi obori, alem ge wiranczil *ib.* nr 2879; Jacom ya ne othbil Andrzeyowa parobka oth gego bydla zamowthor szylo 1432 *ZapWarsz* nr 396; Jaco sza mya Stanislaw nye ranczyl gotowych pyenandzy Wlodzimirowy, ale pyacz kop prze dzesanczy grossy bydlem 1442 *ZapWarsz* nr 560; Citant pro quatuor centis ovibus, et pro sexagena peccoribus cornutis, ... et pro duodecem equis laboriosis, et pro centum truncis apum bene possessos, et pro aliis supellecti⟨li⟩bus inferioribus al. o bidla podlye⟨y⟩ssa 1447 *RocznHist* IV 130; Drapyeszstwa w konyech, w drobye, w bidle abo w ginszich szą nye dopvszczay (nec rapinas in equis, pecudibus, pecoribus, aut in aliis rebus committat) *Sul* 46; Paklibi on, cziye bidlo... zayąntho bandzye, thego tho bidla naglee vikupycz zamyanschka, tegdi on, ktori ye... zayąnl, ye chowaacz ma (si vero ille, cuius pecora al. bydlo impulsa fuerint, huiusmodi pecora sua exemere neglexerit, extunc ille, qui ea impulerat..., ea servare debet) *Sul* 111; ⟨A⟩cz komv konye, abo woly, skot y gynsze bydlo (in pecoribus, pecudibus), abo gynsze rzeczy ktorekolebądz zlodzeystwem... vezma, ten gdy przed rokiem o takye rzeczy... sadownye nye vcziny, tedy potem... ma bycz dawnoscza odrzvczon *Dział* 50; Multa armenta szkotha, bydla XV *med.* *R* XXIV 359; Peccora et omnia genera animalium al. bidlo 1453 *AGZ* XI 388; Jakom ya nye prosyl Andream, aby za myą wyraczyl oborznye v Regnoltha de Grudowo za bydlo 1453 *ZapWarsz* nr 972; Chovay bidlo kaszdy szvoye: grudzyen gymyecz moye *ca* 1455 *Dobr* 325; Yacz poydø z nyenagla za tobø, yako mosze bidlo statczycz (sicut videro parvulos meos posse) *BZ* Gen 33,14; Wipuszczø na was zwyerz polny, ienze szlepcze (*leg.* zlepce) was

y bidła wasze (quae consumant vos et pecora vestra) *BZ* Lev 26,22; Przedmyesce bødze dobitkom a y bidłom (suburbana sint pecoribus ac iumentis) *BZ* Num 35, 3; Cum vacca et vitula et bove al. z by›dłem 1457 *AGZ* XV 25; Yakom ya Maczegevi bidła yego samotrzecz nye odbył 1457 *AKPr* VIIIa 51; Czssom gy zbył..., thom gy zbył, zhe my bronył bidła zayancz na... moyey shkodze 1457 *ZapWarsz* nr 1057; Bydło pecudes 1462 *R* XXV 270; Non aliquo vadio, nec bydłem, solum paratis pecuniis 1463 *TymProc* 51; Wilczy bydła poyedły 1477 *ZapRpŁomż* 3,683; Jakom ya nye vłapył wołu płowego nyevka Yakubowego v bydła, kthoregom yemv po syestrze posthapył 1498 *ZapWarsz* nr 1806; Poleczyły ktho komv volv, oszła, owcza albo kthorekoły bydło w stroza (si quis commendaverit... omne iumentum ad custodiam Ex 22, 10), a... chramye..., ma przyszancz, komv poleczono w strozą XV *p. post. Kałuźn* 285; Kto szkvczy sz bydłem, smyerczą vmrze (qui coierit cum iumento, morte moriatur Ex 22, 19) *ib.*; Myszły o nakarmyenyw bidła twego y o napoyenyw (cogita de cibo et potu animalium tuorum) XV *p. post. R* I s. XXXIX; ~ bydło rogate, nierogate, gomołe *'pecus cornutum aut sine cornibus'*: Gdi ktori... vyesnyanin... w gymyenyu w swem... bidło rogate albo nyerogate naydzye..., ma ye zayąncz (si aliquis... villanus... in bonis suis... pecora sive pecudes invenerit... debet ea impellere) *Sul* 111; Yako... Andrzey, oczecz nassch, nye wzyął po Graby, po oczczu Stachnynem et Prachnynem, gymyenya russayączego, zytha, y bjdła rogathego, y gomolego, y gynsych rzeczy 1473 *ZapWarsz* nr 1401; Jakom ya nye othbyła trzydzeszczy bydła rogatego 1474 *Czrs* s. XCIII; Jakom ya Mykolayowy kopy [w]swyerzepycz y dwu kopu bydła rogatego... nye odbyła 1478 *Czrs* s. LXXXVI; Jakom ya nye pobrała gymyenya russayaczego, bydła, zytha, triticum, bydła rogathego y nyerogathego post Apolonyey *syessrze 1485 *ZapWarsz* nr 1603; Jako Michał odbył gwałtem rzayczy ('rządcy') memv Stanisławowy... pyaczdzessanth kobył, bydła rogathego, dwe kopye owyecz y kossh (*leg.* koz) stho, gdy ge gnał sse skody mey 1487 *ZapWarsz* nr 1570; Cum medietate ‹peco›rum al. s bydłem rogathym 1497 *AGZ* XV 549; ~ bydło wielkie, małe *'armenta, pecora'*: Gdiby ktho nasyenya... bidłem wyełkym popasł (si aliquis alterius semina... pecoribus maioribus depascat) *Sul* 39; Jacom ya nye recył (*leg.* ręczył) bidła vyełkyego y małego, y kobył pana Dobrogostha z obory 1459 *TymProc* 275; Jakom ya s brathem Pyotrem przyschethwschi s Croczewa nye zaiął bydła wyełgiego y małego 1468 *ZapWarsz* nr 2928; Jakom my domow... chłewow, stodoł y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv nocznego nye szeszgli any w rzeczach domowych..., w bydle mąłem y wyełgyem, w pyenyadzach, we zbroy schkody nye vczinyły 1471 *ZapWarsz* nr 3038; ~ łajanie bydłu *'wymyślanie od bydła'*: Ut plurimum nazyvanye, podrzeznyany malediccio vlg. łagyanye bidłu XV *med. Zab* 516; Nazyvanye, podrzesnyanye malediccio vlg. łayanye bydłu *ib.* 517.

2. *'posiadłość, possessio'*: Postawił gyey (*leg.* jej 'go')... ksødzem wszego bydła swego (constituit eum... principem omnis possessionis suae, *Pul*: paynstwa swego) *Fl* 104, 20; Bo Yakob wybral sobe pan, Ysrahel w bydła sobe (quoniam Jacob elegit sibi dominus, Israel in possessionem sibi, *Pul*: w bydło) *Fl* 134, 4.

3. *'żywot, vita'*: Tyś roskosz bydła rayskego 1435 *R* XIX 42; Vitam bidło łautam habere 1466 *R* XXV 139.

Byk *formy*: *n. sg.* byk 1391 *AcCas* 263, 1444 *AGZ* XIV 155, XV *med. TymProc* 332, *ca* 1455 *JA* XIV 490, *Park* 402, 1472 *Rost* nr 1296. 1489, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *g. sg.* byka 1469 *ZapWarsz* nr 1306, 1470 *ZapWarsz* nr 3000; ~ *d. sg.* bykowi 1472 *ZapWarsz* nr 3073; ~ *ac. sg.* byka *Park* 404, 1494 *WarschPozn* I 389; ~ *v. sg.* byku *ca* 1455 *Dobr* 323; ~ *n. pl.* byki 1436 *R* XXIII 278; ~ *g. pl.* bykow *Fl* 49, 14, *BZ* II Par 29, 21; ~ *ac. pl.* byki XV *p. pr. R* XLVII 358, *BZ* II Par 29, 22; ~ *l. pl.* (na) bycech *BZ* II Esdr 8, 15.

Znaczenia: **1.** *'byk, taurus, bos'*: Item pro thauro civitati vlg. bic dedimus 1/2 mrc. 1391 *AcCas* 263; Aza iescz bødø møso bicow albo krew kozłowø picz bødø (numquid manducabo carnes taurorum, *Pul:* myęso bykowe)? *Fl* 49, 14; Gdy dwa bylasta szą byky duobus dimicantibus tauris 1436 *R* XXIII 278; Solum vitulam cum iuvenco al. byk recipiat 1444 *AGZ* XIV 155; Biky tauros XV *p. pr. R* XLVII 358; Byk XV *med. TymProc* 332; Szathanyszky bykv! *ca* 1455 *Dobr* 323; De animalibus: lany, caper szarn,... byk *ca* 1455 *JA* XIV 490; Ofyerowały spolu bikow syedm (obtuleruntque simul tauros septem) *BZ* II Par 29,21; Zbyły biki (mactaverunt... tauros) *BZ* II Par 29, 22; Abi srzebro bilo sebrano na bicech y na skopoch (ut colligatur ... argentum ad tauros et arietes) *BZ* II Esdr 8, 15; Yako ya nye wszał... byka Mykolayowa gwałthownye 1469 *ZapWarsz* nr 1306; Jakom ya Ondrzeyewy nye sznyadł ('zjadł') byka nyeczisczonyego chazebną rzecza

thako dobrego yako sszyemdzessanth groschi 1470 *ZapWarsz* nr 3000; Exemplum... de b: bil id est fuit, byk id est taurus *Park* 402; Beneck byka bige *Park* 404; Byk bos 1472 *Rost* nr 1489; Jakom ya nye vczął gwaltem sszamotrzecz bykowy nogy Ondrzeyowemv 1472 *ZapWarsz* nr 3073; Item Makowcze pro uno bicku unam m. VI gr. 1493 *WarschPozn* I 363; Pro bove exempto al. bicka 19 gr. 1494 *WarschPozn* I 389; Byk thaurus *ca* 1500 *Erz* 6.

2. morski byk '*taurus marinus*' (*?*): Morsky byk onocentaurus *ca* 1500 *Erz* 6.

3. '*membrum virile*': Byk virga virilis 1472 *Rost* nr 1296.

Bykać '*ryczeć, mugire*': Bika id est mugit *Park* 404.

Bykowy '*z byka, taurinus*': Yeszcz bedę myęso bykowe (manducabo carnes taurorum, *Fl*: møso bicow) *Pul* 49, 14. ~ *Cf.* **Korzeń**.

Bykuwica *cf.* **Bukwica**

Byl '*łodyga kwiatu, caulis floris*': Omnes eciam vocales modo longantur, modo patulo breviantur. Ex quarum longacione et breviacione diversus consurgit sensus diccionum... Exemplum de i: był, bil *Park* 401.

Byle 1. '*ziele, trawa, herba*': Tarnye a glog bødze rodzycz a bile szemskye bødzesz geszcz (spinas et tribulos germinabit tibi et comedes herbam terrae) *BZ* Gen 3, 18; Tak sgladzi ten to lvd wszistek, ktoris waszich (*leg.* w waszych) kraynach przebiwa, kakos iest obykl wol bile szwacz asz do *kozenya, (quomodo solet bos herbas usque ad radices carpere) *BZ* Num 22, 4.

2. '*krzaki kolczaste, herba inutilis, vepres*': Vepres byle et omnia inutilia (succensa est enim quasi ignis impietas, veprem et spinam vorabit Is 9, 18) *MPKJ* V 89.

Bylek '*dziewanna, Verbascum Lychnitis et sp. aff.*': Bylek tapsus barbastus 1472 *Rost* nr 888.

Bylica *bot.* **1.** '*bylica, Artemisia vulgaris L.*': Artemisia... est mater herbarum quae vocatur biwurz, in polonica biliza XIII *ex. JA* X 414; Bylicza artemesia 1419 *Rost* nr 2851; Bylicza arthemesia 1437 *Rost* nr 2459; Bylycza arthomasia 1446 *Rost* nr 3131; Bhylicza matricaria maior 1460 *Rost* nr 3634; Bilicza artemesia 1464 *Rost* nr 4750; Bylycza artomasia *ca* 1465 *Rost* nr 3777; Bylycza, bilycza teda pinguis *ca* 1465 *Rost* nr 4604. 4605; Bilicza artemesia 1472 *Rost* nr 388; Bylycza artomacia 1478 *Rost* nr 1945; Bilicza arthemisia 1481 *Rost* nr 4969; Bylycza arthimesia 1484 *Rost* nr 5842; Bilicza artimesia 1491 *Rost* nr 11001; Bylycza artimasia 1493 *Rost* nr 10918; Ad capitis dolorem accipe vrothicz, bukvicza..., bilicza XV *p. post. R* LIII 62, *sim.* 64; Bilicza XV *AKLit* III 116; Bylyczą arthemesia *ca* 1500 *Erz* 6; Arthemesiam vlg. bylyczą *ca* 1500 *PF* IV 759, Bylicza artomasia *ca* 1500 *Rost* nr 5594; ~ Bilycza ogrodna arthimesia 1484 *Rost* nr 5843; ~ Bilicza polna arthimesia 1419 *Rost* nr 5024.

2. '*wrotycz, Tanacetum vulgare L.*': Bylicza arthimesia domestica 1419 *Rost* nr 5025; Bylicza domacza atanasia 1419 *Rost* nr 5026.

3. wielika bylica '*Chrysanthemum Parthenium Bernh.*': Wyelyka bilycza matricaria 1484 *Rost* nr 6181.

Byliczka *bot.* '*orlik, Aquilegia vulgaris L.*': Byliczka benus celestis 1472 *Rost* nr 1271.

Było 1. *partykuła podkreślająca, że się czynność odbyła w przeszłości:* Gdisz gey bilo wodi nyedostanye w lagwyczi, (cumque consumpta esset aqua in utre) posadzi dzeczyø *BZ* Gen 21, 15; O tem, jako było też miłego Jesucrista w ciemnicę wsadzili *Rozm* 732; Aże sie częstokroć mięso biczmi wyrywało z jego... ciała..., bo ji było tako twardo i tako wysoko u słupa uwiązali *Rozm* 818.

2. '*albo, aut*': Alybo s mnyeyszych dąbow, bilo ginszich drew wosz napelny (aut de minoribus quercubus vel aliis lignaminibus currum repleverit) *Sul* 48.

Były '*odbyty, ten który był, actus, qui fuit*': Pan Ian xandz mazowesski... takye członky i wstawyenya na roczech vyelikich, na swyantho swyanthego Iacuba apostola w Czirsku bilich (celebratos), vichwalil *Sul* 91.

! Byrza '*conquaestus*': Cecus et... contractus... multam pecuniam mendicabant... Nolebant autem sanitatem consequi, ne periret conquestus eorum ysbi gich byrza ne sgdzynøla *Gn* gl. 165 b.

Bystrość 1. '*gwałtowność, pęd (wody), impetus, rapiditas fluminis*': Rzeczna bistroscz weseli masto bosze (fluminis impetus laetificat civitatem dei) *Fl* 45, 4, *sim. Pul*; Bystroscz vehemencia 1444 *Wisł* nr 2246; Bistroscz rzek fluminis impetus (Psal 45, 5) 1471 *MPKJ* V 64; Vslysz nas, boze,... yenze zamøczasz głębokoszcz morza, szum bystroszczy yego (exaudi ... qui conturbas profundum maris, sonum fluctuum eius, *Fl*: zwøk czeczena iego) *Pul* 64, 7.

2. '*gwałtowność usposobienia lub uczuć, impetus, violentia*': Od bistrosczy trosky a mortis impetu, turbacione 1444 *R* XXIII 306; Preceps dicitur homo omnia sine mora et periculo faciens prąthky, bystroscz *ca* 1500 *Erz* 6.

Bystry *formy*: *n. sg. m.* bystry 1471 *MPKJ* V 109; ~ *n. pl. f.* bystre *ca* 1455 *JA* XIV 491,

Rozm 284; ~ *ac. pl. f.* bystre 1471 *MPKJ* V 31; ~ *i. pl. f.* bystrymi XV *p. post. PF* III 286.

Znaczenie: '*gwałtowny, szybko płynący, vehemens, rapidus*': Byszthre wody weszbraly torrentes inundaverunt *ca* 1455 *JA* XIV 491; Bistre (*war. lub.*: bystrze) fluenta (postquam ergo audierunt omnes reges..., quod siccasset dominus fluenta Jordanis..., dissolutum est cor eorum Jos 5, 1) 1471 *MPKJ* V 31; Bystry *ripuidus (fluvius igneus rapidusque egrediebatur a facie eius Dan 7, 10) *ib.* 109; Bistrymy insanis aquis XV *p. post. PF* III 286; Spadł deszcz wieliki, przyszły rzeki bystre (venerunt flumina Mat 7, 27) *Rozm* 284.

Bystrze '*gwałtownie, bystro, cum impetu, rapide*': Bistrze impetu (fons hortorum, puteus aquarum viventium, quae fluunt impetu de Libano Cant 4, 15) 1471 *MPKJ* V 73.

Byt 1. '*mieszkanie, przebywanie, habitatio*': Kthory czlowyek szyedzy w prawie myeszczkyem, maydborszkyem prawye y tam bytem zyl albo zywye (*OrtMac* 91: bythem myaszka), ten moze szwey zenye dacz wyano *OrtBr* VI 370; Gdyby... przyszyasznyk... muszyl do gynego myasta poydz bythem (*OrtBr* VII 561: myszlyl bythem, wonunge, do gynego myasta pocz), tedyby szye mogl wyszadzycz *OrtMac* 78; Bith id est habitacio *Park* 403.

2. '*życie, vita*': Marek nam potre bith *ca* 1400 *CyzWroc*; Czy, gisch placzą przetluzenya tego bita (*gl.*: zyvota), bądą vczyescheny XV *med. R* XXII 238; Ne felsivym (*leg.* na fałszywym) svecze byth kladlam, bychcy na nym dlvgo zyw bycz mal XV *p. post. SkargaWroc* w. 21.

Bytni *cf.* **Bytny**

Bytność *formy*: *n. sg.* bytność 1444 *R* XXIII 306, 1448 *R* XXIV 352, 1466 *R* XXII 15, XV *p. post. R* XXV 176, *ca* 1500 *Erz* 6; ~ *g. sg.* bytności 1444 *R* XXIII 304, XV *med. R* XXIV 367, XV *p. post. PF* III 288; ~ *l. sg.* (w) bytności XV *med. R* XXIII 280, XV *med. R* XXIV 48, XV *med. R* XXIV 367, XV *med. SKJ* V 267, 1461—7 *Serm* 349 v; ~ *n. pl.* bytności 1477 *MPKJ* II 323.

Znaczenia: '*byt, istnienie, istota, esse (sensu substantivi)*': Dla bitnoscy racione esse 1444 *R* XXIII 304; Dostoyna bitnosc res essencia digna *ib.* 306; Bythnosc substancia 1448 *R* XXIV 352; W[y] bythnoschi in situ XV *med. R* XXIV 48; Bythnoscy unius essencie XV *med. R* XXIV 367; W bythnoscy in essencia *ib.*; Bithnoscy essencie XV *med. R* XXV 157; W yey bythnoszczy in substancia XV *med. SKJ* V 267; Bithnoszczy essencie *ib.*; Moya bythnosc esse meum 1466 *R* XXII 15; Przes miloscz oczyscza schandza oth grzechow, a rodzacz vsznanye oczyscza rosum..., yschbi mogl czlovyek vidzecz ovego, genschc gest f swoye bithnoscy cromya czala fides enim operans per dileccionem mundat affectum a viciis et generans cognacionem mundat intellectum a fantasiis, ut intueri possit eum, qui est sine corpore subsistens 1461—7 *Serm* 349 v; Bithnoscy *ib.*; Sunt tres substancie bithnoscy 1477 *MPKJ* II 323; S bythnoscy XV *p. post. PF* III 288; Bythnosc substancia XV *p. post. R* XXV 176; Bythnoscy subsistencie XV *ex. MPKJ* II 324; Bythnosc essencia; gysznosc, bythnosc substantia *ca* 1500 *Erz* 6; ~ prawdziwa bytność '*prawda, veritas*': Nye w bithnoscy *brawdziwey non in veritate XV *med. R* XXIII 280.

Bytny, Bytni '*istniejący, istotny, qui est, verus*': Bytny, vec[z]uysthy, essencialis XV *p. post. R* XXV 200; Vyerne, prawdziue, bytnye XV *p. post. Wisł* nr 2242; ~ bytne rzeczy: Bithne rzeczy entia XV *med. R* XXIII 279.

Bywać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* bywam XV *p. pr. R* XVI 334, 1446 *R* XXII 19, *De morte* w. 186, XV *p. post. R* XXV 182, XV *p. post. R* XXV 183; *3. sg.* bywa XIV *ex. Pocz* 233, *Gn* 12a, *ca* 1420 *R* XXIV 83, 1449 *R* XXV 166, *Sul* 17. 28, XV *p. pr. SKJ* I 301, XV *med. MPKJ* V 427, *etc. etc.*; *1. pl.* bywamy 1436 *R* XXIII 277, 1449 *R* XXV 166; *3. pl.* bywają *Gn* 12a, *Sul* 27. 29, XV *med. R* XXV 157, 1454 *R* XLVII 352, *BZ* I Mach 2, 7, *OrtKal* 200, *OrtMac* 111, 1471 *MPKJ* V 85, *Pul* 118 arg. 9, XV *p. post. PF* III 289, XV *p. post. R* XXV 180.181, XV *ex. MPKJ* II 320. 325; ~ *imper. 2. sg.* bywaj *BZ* I Reg 22, 5, 1471 *MPKJ* V 79; *2. pl.* bywajcie *Pul* 31, 11; ~ *part. praes. act. adv.* bywając 1470 *ZapWarsz* nr 2940; ~ *inf.* bywać(i) *BZ* Gen 18, 11, 1484 *Reg* 722; ~ *praet. 1. sg. m.* bywałem *BZ* Tob 5, 8, *MW* 25a; *3. sg. m.* bywał *Sul* 41, *BZ* Dan 2, 49, *Rozm* 591.615; *f.* bywała *Sul* 41; *neutr.* bywało *Sul* 99; *3. pl. m.* bywali *Sul* 28.

Znaczenia: **1.** *słowo posiłkowe służące w połączeniu z imiesłowem biernym do tworzenia czasu teraźniejszego i przeszłego strony biernej czasowników*: **a.** *niedokonanych*: Thacy slostnyczy przes thakee zachoczczow myenyenye wyzwalyaany biwaly (huiusmodi malefactores per eandem nominationem a poena liberabantur) *Sul* 28; Nyeegdi stayączy kv prawv... vczążany bywayą o nyestaanyee (quandoque non contumaces... pro contumacia puniuntur et gravantur) *Sul* 29; Vina mązoboystwa msczona biuala

(poena homicidii puniebantur) *Sul* 41; Noszon byvam ducor XV *p. pr. R* XVI 334; Brakovana byva vinea vindemiatur XV *med. R* XXIV 372; Roszdavani byvay⟨ą⟩ secunde epule dispersantur XV *med. R* XXV 154; Sczynan bywa plectatur 1466 *R* XXII 20; Roswevan bywa dissolvitur pulvis 1466 *R* XXII 27; Chwalyon bywa grzeszny... y zlosny blogoslawyon bywa (laudatur peccator... et iniquus benedicitur, *Fl*: blogoslawon iest) *Pul* 9, 24; Tu zaluye tych, gysz z drogy prawdy błędzycz potwarzany bywayø *Pul* 118 arg. 9; Byva opherovana XV *p. post. PF* III 288; Bywaya obdar⟨z⟩any praebendantur XV *p. post. PF* III 289; Byva grizyon a vermibus consumitur XV *p. post. R* XXV 173; Bywa vydzyan presentatur XV *p. post. R* XXV 178; Bywa malovana mors pingitur XV *p. post. R* XXV 180; Rzadczeny (*leg.* rządzeni) biwaya spiritu dei aguntur XV *ex. MPKJ* II 325; ~ Przes wschitky, gysch przi they przissyądze syedzeli albo przistali, milczano bywalo (per omnes assidentes vel astantes iuramento tacebatur) *Sul* 99; Yako byva obraczano quo versatur (factus est subcineritius panis, qui non reversatur Os 7,8) 1471 *MPK J* V 111; Thak biwa placzono zawzdy as do wipelnienya svmmi glowney (a sexagena ponitur et inscribitur cautio de solvendis sex grossis census... quolibet anno usque ad solutionem sexagenae) 1498 *MacPraw* VI 275; Biva vybyerano theloneum repetitur XV *p. post. R* XXV 180; ~ **b.** *dokonanych*: Vkazana tobe biwa miloszcziwa XIV *ex. Pocz* 233; Wmakczon bywa bozi gnew *ca* 1420 *R* XXIV 83; Poganbeni bivami vilescimus 1436 *R* XXIII 277; Dan biwa (*SKJ* I 102: Przesz laskę bozą daan by waam wyeczny zywoth, gratia autem dei: vita aeterna in Christo Jesu domino nostro Rom 6, 23) 1449 *R* XXV 166; Przywyedzeny, przyparczy kv dobremv bywamy 1449 *R* XXV 166; Gdi wlodarz alybo sluga przes pana obwynyon bywa, sluga przeczywko panv ma sza ('się') szeszcą swyathky wywyescz (cum vlodarius aut familiaris per dominum inculpatur, debet se cum sex testibus expurgare) *Sul* 17; Czelyadnyczy... na dworzee naszeem bandączy... pozwani bywayą (familiares... in curia nostra constituti... evocantur) *Sul* 27; Wsządzono bywą et erit quasi lignum quod transplantatur super aquas XV *p. pr. SKJ* I 301; A starth bywa et conteritur XV *med. R* XXV 153; Odyantha bywa gracia subtrahitur XV *med. R* XXV 155; Doskonany byvaya perficiuntur XV *med. R* XXV 157; Swarta biwa concluditur 1451 *R* XXII 42; Naszyczon bywa reficitur 1453 *R* XLVII 351; Posznany bywayą signa 1454 *ib.* 352; Syedzøcz tu gdisz dani biwayø swyøte rzeczi w røce nyeprzyiaczol (vae mihi, ut quid natus sum videre contritionem populi mei et... sedere illis, cum datur in manibus inimicorum?) *BZ* I Mach 2, 7; Rosyeiø ('rozsieję') ge iako myrzwø, iasz to wyatrem biwa wschopyona (disseminabo eos quasi stipulam, quae vento raptatur in deserto) *BZ* Jer 13, 24; Quia tunc oculus fedatur vlg. naproschono biwa pulvere avaricie 1456 *R* XXXIII 184; Byvam rostargnyon confundor 1466 *R* XXII 19; Poznano bywa intelligere (ex studiis suis intelligitur puer Prov 20, 11) 1471 *MPKJ* V 68; Poznany byvayą comprobantur (omnia enim in tempore suo comprobabuntur Ecclus 39, 40) *ib.* 85; Mowilem o swiadeczstwach twogich przed obliczim krolow, a nye biwalem zesromoczon (et non confundebar Psal 118, 46) *MW* 25a; Byva posznamonano signatur XV *p. post. PF* III 288; Byva szthravyono *ib.* 291; Nye thelko nyeprzygiaczyel przepomozon bywa myeczem, ale y posluzenym (non semper gladio sed saepe servitio vincitur inimicus) XV *p. post. R* I s. XLI; Nye bywa pohanbyono nec coinquinatur XV *p. post. R* XXV 178; Bywa sewleczona exuitur *ib.* 179; Byvayą popelnyony *ib.* 180; Byva ogarnyon *ib.*; Szkazony byvayą restringuntur *ib.* 181; Bywa skruszono cor concutitur *ib.* 182; Byvam przypadzon cogor *ib.*; Bywam przynakan cogor *ib.* 183; Yako srzebro albo slotho mlothem kuyącz barzo byva roszyrzono, thak y myloscz w przeczyvnosczy szą dosvyathczą y mnoszy XV *ex. MacDod* 148; Czvda szącz dzywi wydome, ktoresz aczkoli oblycznye biwayą wydane, a wszakosz wszgam nyeczo gynszego na przyszli czasz sznamyonvyą (prodigia dicuntur miracula, quia licet in presencia sunt monstratura in futuro aliquid demonstrant) XV *ex. MPKJ* II 320.

2. *łącznik w orzeczeniu złożonym*: ⟨Trzecie odzie⟩nye, to yest yedwa⟨bne⟩, ⟨b⟩ywa s chrobakow (tertium vestimentum scilicet sericum, quod sit de vermibus) XV *med. MPKJ* V 427; Nye byvay nyevstavyczny iaco wyatr non ventiles te in omni vento (non ventiles te in omnem ventum Ecclus 5, 11) 1471 *MPKJ* V 79; Nye bywaycze (nolite fieri, *Fl*: ne bødzcze) yako koyn a mul *Pul* 31, 11.

3. *'być często, saepius esse, fieri'*: **a.** *'być od czasu do czasu, nonnumquam adesse'*: Ti wszitky scyeszki sø my iawni, bom gymy często chodzil, a biwalem v Gabela brata waszego (et mansi apud Gabelum fratrem nostrum) *BZ* Tob 5, 8; Jedny beszprawny thako szą, ysz... nye mogą czlo-

wyeku pomocz przyszyagą, yako szą gygracze..., pyyanycze, czo w karczmye czasztho bywaya *OrtMac* 111; Thesz byvam v czeszarszkyey szeny zymye, lyecze y w geszeny *De morte* w. 186; O *kthory gymyenye Prandotha na nass zalowal, tho my dzirszymy w pokoyv wyszey trzech lath... a *øn w zemy bywaiacz nassz nye gabal, anym thego gymyenya z eygo (*pro* yego) wola vziwali 1470 *ZapWarsz* nr 2940; Nye biway non desis (non desis plorantibus in consolatione, et cum lugentibus ambula Ecclus 7, 38) 1471 *MPKJ* V 79; Tamo był jeden ogrod, w ktoremże miły Jesus często bywał na noc (ibi fuit quidam hortus, in quo pernoctare saepius consueverat Jesus) *Rozm* 591; Wiedział Judasz dobrze, iże miły Kristus tamo często bywał na modlitwie *Rozm* 615; ~ **b.** '*przebywać, manere, morari*': Odkupi w pocoiu duszø moiø od tich, gich (*pro* gisz) se bliszø ku mne, bo medzy welmi bywal se mnø (quoniam inter multos erant mecum) *Fl* 54, 20, *sim. Pul*; Nye biway daley na tey posatce (noli manere in praesidio) *BZ* 1 Reg 22, 5; A sam tak Daniel biwal (erat) we wrocyech krolyowich *BZ* Dan 2, 49; ~ **c.** '*zdarzać się, dziać się, accidere, fieri*': Czanstokrocz bywa (plerumque fit), ysz... nyekthorzy... przes baklywosez... wyczą̨nstwo obikli odnoszycz *Sul* 28; Nawyączschi gnyew biwa o gimyenye albo o czci ruschenye XV *med. R* XXII 236; Wyessyelenye biwa zewną̨trz, ale radowanye wną̨trz XV *med. R* XXII 247; Przestala gey bila biwacz zenska nyemocz (desierant Sarae fieri muliebria) *BZ* Gen 18, 11; Przesz thosz, moy namyleyschi, racz wyedzeczy, ysch myloscz tho w szobye mą, ysze rzathko albo nygdy wyeszelu (*leg.* w wiesielu) bywą 1447—62 *Zab* 544; Potrzeba bywa opus sit (porta atrii interioris, quae respicit ad orientem, erit clausa sex diebus, in quibus opus fit Ezech 46, 1) 1471 *MPKJ* V 107; Moze bywaczi navyedzanye cząsczicy (fuerit pluries facultas) 1484 *Reg* 722; Ze zlego doradzenya rada nyeprzyazny przyczyna pochodzy, a z dobrey rady rzadko chwala bywa (de malo exitu consilii redargutio sequitur quam de bono laus) XV *p. post. R* I s. XLIII; A nye byva tho sznenaczka ale iako rychlo szlov[y]a wymowi kaplan XV *p. post. R* XXV 200; ~ **d.** '*przypadać, cadere, incidere*': Yelye dny do roką bywa, thele lath Szandomyrz odpustow myewa XV *ex. MacDod* 139; Ihus przyszedl do onee stvdnyce yako o tem biwa ewangelia poszczye XV *ex. MPKJ* II 318; ~ **e.** '*stawać się, powstawać, fieri, oriri*': Sz nesktorego szyna slodzeg byua, kostarsz y pyganicza, a s dzefkicz tesze mnogdy sla szona byua *Gn* 12a; Ktoricz clouck ma on vele dzecy a [a] na slusbøcz ge on vyrzødzy, vøczcy ony byuagø slachethny *Gn* 12a; Kmyecz drvgego kmyecza zabyyącz, zaplacziw trzy grziwny groszow od vini mąszoboystwa praw bival (cmeto alium cmetonem occidendo, solutis tribus marcis grossorum, a poena homicidii liberabatur) *Sul* 41; Rany, sz kthorych bywa chromotha, thy dzyerza za czyaszkye rany *OrtMac* 72; Lepeyey gym rozgyachacz syą po swyathu, nysszly roserwacz gymyenye, bo gich thaky dzyal rad bywa rossprosz⟨e⟩nye gymienya (melior est saepe eorum per mundum dispersio, quam hereditatis divisio. Nam saepe est gravis eorum dissolutio huiusmodi hereditatis divisio) XV *p. post. R* I s. XLVII; Jest jezioro, ktoreż bywa, kiedy Jordan nabierze (lacus est qui fit Jordane influente) *Rozm* 213; ~ **f.** '*odbywać się, fieri, agi*': We trzych wylkych sandzech, gdy bywayą gyeden na szwyathego Iana y Pawla dzyen,... gdy burgrabya szyedzy na sądze..., gyest wyna osszmdzyeszath szelągow *OrtKal* 200; Feria quinta ipso die s. Procopij al. gkyedy v Buszkv gyarmak bywa 1471 *AKH* XVI 400; Gdze tark bywa forum (Paulum et Silam perduxerunt in forum ad principes Act 16, 19) 1471 *MPKJ* V 134.

Bzducha *bot.* '*Falcaria vulgaris Bernh.*': Bzducha audoma *ca* 1465 *Rost* nr 4133.

Bzik *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Bzyk ebulus 1472 *Rost* nr 245.

Bzowy, Bezowy *formy*: *n. sg. m.* bzowy 1419 *Rost* nr 2861, 1472 *Rost* nr 1175; *f.* bezowa XIII *ex. Rost* nr 5015; *neutr.* bzowe 1419 *Rost* nr 5067, *ca* 1500 *Rost* nr 5344; ~ *n. pl. f.* bzowe 1419 *Rost* nr 5068, 1437 *Rost* nr 2464. 2769; ~ *g. pl. f.* bzowych *BZ* Dan 3, 7.

Znaczenie: '*sambuceus*': Bezoua atrapassa XIII *ex. Rost* nr 5015; Bzowy kwat flos cameacti 1419 *Rost* nr 2861; Bzowe kwycze atropassa *ib.* nr 5067; Bzowe yagody atraplasta *ib.* nr 5068; Bzowe iagodi attraplasta 1437 *Rost* nr 2464.2769; Sø vsliszely wszitci lyvdze szwyøk trøb, pyszczely a gøszly, bzowich gøszlyczek (sonitum tubae, fistulae et citharae, sambucae) *BZ* Dan 3, 7; Bzowy oley oleum de sambuco 1472 *Rost* nr 1175; Bzove kvyeczie antroplata *ca* 1500 *Rost* nr 5344.

Bździocha *bot.* '*Falcaria vulgaris Bernh.*': Bsdzyocha audoma *ca* 1465 *Rost* nr 4134; Bzdzocha fedam 1472 *Rost* nr 503; Bzdzocha hemonia 1472 *Rost* nr 1861.

C

Cale '*w całości, bez naruszenia, statu integro*': Ten possag... sobye nyeodzewnye zachowayąn... czale i s pelna (reservabunt... integraliter et ex toto) *Sul* 90; Czale integraliter 1461—7 *Serm* 99 r.

(Calić) Celić '*naprawiać, reficere*': Instaurantur id est integrantur; instauro id est reparo [...] ad similitudinem prioris rei facio czylą (*pro* celę?) (Rom 13, 9) 1471 *MPKJ* V 126.

Cał *cf.* **Cały**

Cało 1. '*w całości, bez uszkodzenia, statu integro*': Mikosz wrocil Thome ten conn czało, a ne pogorszil mu go 1400 *Piek* VI 7; Yacom ya taco czalo wroczyl Thomcoui skrzinø, yacom yø wsøl 1411 *KsMaz* I nr 1608; O ethorego wolv Jasczolth na Boguslawa szalowal, thego on gemv czalo wroczil 1428 *ZapWarsz* nr 2796; Sądza czanzą... hoszm dny czalo schowacz yma (tenetur illibata conservare) *Sul* 7; Vstawyamy przikazvyącz, abi bidlo alybo kthorekole gy⟨n⟩sze rzeczi dla cządzanya wszanthe szandza panv wszy alybo wyesznyczam... thy tho czalo a s pelna (*Dział*: kromye szkodi y obraszenya) na rąkoyemstwo wroczycz mayą (eadem pignora integraliter et ex toto super fideiussoria cautione restituere teneantur) *Sul* 31; Ale gdze c svoy glos meva, sviklem (*leg.* zwykłem) pysmem calo tak da *Park* 413.

2. '*w całości, nie w kawałkach, statu priori ac integro*': Kiedy niegdy (*sc.* dzieci) płakały, rozbiwszy swoje sędy, Jesus natychmiast wrocił im cało (haec eis Jesus reddidit integris his factis) *Rozm* 101; O vodzye, ktoraz noszyl matcze svey, a yako dzbany rozbyte czynyl czalo (et quod fractas amphoras reparavit) *Rozm* 123.

Całość '*nienaruszoność, integritas*': Tha czistoscz nycz ginego nye gest, geno czyala y dusche czaloscz ot zmazanya XV *med. R* XXII 241; Pannenska czaloscz myala quia virginitatis integritatem habuit XV *med. R* XXV 154; Dla panenstwa a prze czaloszcz propter virginitatem et integritatem XV *med. SKJ* V 263; Czalosci integritatis 1461—7 *Serm* 416r; Ostanie w całości dziewicze, a takoż będzie matka *Rozm* 47.

Całować, Całuwać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* całuję *Rozm* 514. 617. 656; *3. sg.* całuje *Rozm* 616; całuwa 1466 *R* XXII 15; ~ *imper. 2. sg.* całuj XV *p. post. R* XXII 60; ~ *part. praes. act. adv.* całuję *BZ* Gen 50, 1; całując *Rozm* 138. 319; całuwając *BZ* I Reg 20, 41; całujęcy *Rozm* 199; ~ *inf.* całować 1407 *JA* X 389, *BZ* Gen 29, 11. 31, 55. 33, 4, *Rozm* 619; ~ *pract. 3. sg. m.* całował *BZ* Gen 48, 10, *Rozm* 619; *f.* całowała *Rozm* 320; *3. du.* całowałasta *Pul* 84, 11; całowalesta są *Fl* 84, 11; ~ *plqperf. 3. sg. m.* był całował *Rozm* 769; ~ *part. pract. adv.* całowawszy *BZ* Ruth 1, 14.

Znaczenia: **1.** '*całować, osculari*': **a.** Czalvva circuit ore 1466 *R* XXII 15; ~ *kogoś, coś*: Milowacz gymeli (*sc.* Chrystusa) y wszegdi gego nogy czalowacz 1407 *JA* X 389; Ezau... oblapyl gy y poczøł gy czalowacz s placzyem s wyelykym (osculans flevit) *BZ* Gen 33, 4; Przytulyw ge k sobye, czalowal ge (applicitosque ad se deosculatus) *BZ* Gen 48, 10; Iosef vderzyl sze na obliczye otczowo, placzø a czaluyø gy (flens et deosculans eum) *BZ* Gen 50, 1; Wszyscy poskoczyli (*sc.* lwy) k niemu..., liżąc jego święte ręce, całując i ucierając jego nogi są ji czcili (lingendo quoque manus Jesu deosculabantur, extergendo pedes suos hos venerabantur) *Rozm* 138; Zwierzęta... dały są chwałę Jesucristusowi... a gdziekolwiek szedł, to jego naśladowały, całujęcy jego stopy (eiusque vestigia linxerunt osculando) *Rozm* 199; Tako niewiasta... poczęła łzami jego święte nogi umywać i ucirając włosy swoimi głowy, całując jego święte nogi (osculabatur pedes eius) pomazowała *maście drogą *Rozm* 319; Całowaniaś mi nie dał, a ta,

jakom szedł w ten dom, tako nie przestający całowała moje nogi (non cessavit osculari pedes meos) *Rozm* 320; Kiedykolwie jego sługa ktory k niemu skąd przydzie, tego on całuje *Rozm* 616; ~ Gymye syø gey czalowacz (osculatus est eam) a zaplakaw y rzekl gey, yze gey gest brat *BZ* Gen 29, 11; Gymye sye czalowacz swey dzewky y wnøkow swich (osculatus est filios et filias suas) y poszegnał ge *BZ* Gen 31, 55; ~ *w coś*: Czalvysze (*leg.* całujże) thy, Rogowszky, w rzicz biccaka (*leg.* byczaka) XV *p. post. R* XXII 60; Miły Cristus miłościwie i barzo łaskawie nachyliwszy sie k niemu i dał mu sie całować w swoje święte usta *Rozm* 619; ~ *czymś*: Wnętrze lało sie w ty usta jego, ktoremi był boga całował *Rozm* 769; ~ **b.** '*pocałować*': Orffa czalowawszi (osculata est) swyekrew wrocy syø *BZ* Ruth 1, 14; Judasz... rzekł im: ... kogoć ja całuję..., więc ji natychmiast imcie *Rozm* 514; Rzekł (*sc.* Judasz) ku Żydom:... ktoregoż ja całuję, tenci jest *Rozm* 617; Judasz... przystąpiwszy ku miłemu Jesucristusowi obłapił ji i całował *Rozm* 619; Judasz rzekł: Baczycie, byście inego prawego nie jęli, ale kogo ja całuję, tenci jest (quemcumque osculatus fuero, ipse est) *Rozm* 656.

2. całować się '*całować jeden drugiego, osculari inter se*': Sprawedlnosez a pocoy czałowalesta se sø (iustitia et pax osculatae sunt, *Pul*: czałowałasta szye) *Fl* 84, 11; Czaluwaiøcz syø (osculantes se alterutrum) plakalasta oba *BZ* I Reg 20, 41.

Cf. **Pocałować, Ucałować**

Całowanie, Całuwanie *formy*: *n. sg.* całowanie *Rozm* 620. 621; ~ *g. sg.* całowania *Rozm* 320; ~ *ac. sg.* całowanie 1456 *Msza* VI s. 264, *Rozm* 621; ~ *i. sg.* całowanim *Rozm* 619. 651. 769; ~ *l. sg.* (w) całowaniu 1449 *R* XXV 165, *Rozm* 621; (na) całuwaniu XV *med. R* XXII 238.

Znaczenia: **1.** '*całowanie, osculatio*': V czalovanyv (*SKJ* I 76: szproszneszcz w oblapyenyv albo w *vczalowanya ut in osculis et *amplexionis) 1449 *R* XXV 165; Czlowyecza roskosch... zalezicz na pyczu, na gedzyeny, na tanczech, na czaluwanyv XV *med. R* XXII 238.

2. '*pocałunek, osculum*': Całowaniaś mi nie dał (osculum mihi non dedisti) *Rozm* 320; Judaszu, całowanim (osculo Luc 22, 48) syna człowieczego zdradzasz *Rozm* 619; O... Judaszu, całowanie twe jest całowanie niedźwiadkowo *Rozm* 620; O tem, jako jeden apostoł powiedział dziewicy Marjej o tym Judaszowym całowaniu. O dziewice błogosławiona, by była wiedziała i widziała, iże całowanie jego było znamię śmierci syna twego, dobrze by była mogła rzec, nie czyń, niemiłościwy, nie czyń, bo synowi memu dajesz całowanie zdradzenia *Rozm* 621; Wojska pogańska i starosta ich..., upewnieni Judaszowem całowanim zdrajce..., jęli miłego Jesucrista *Rozm* 651; Wnętrze lało sie w ty usta jego, ktoremi był boga całował, na ukazanie tego, iż całowanim mir ukazują (*pro* ukazuję), miał w uścich swych *Rozm* 769; ~ Yesz czalovanye (*Msza* III: czyalo) vsty przyalyszmi, czystą myslą przymymi (quod, *sc.* caro, ore sumpsimus, domine, pura mente capiamus) 1456 *Msza* VI s. 264.

Całta *cf.* **Cołta**

Całun '*nakrycie łóżka, vestimentum lecti*': Czalun syndon 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Czalun tectura lecti 1456 *AcLubl* II; Jacom ya... nye wzanl s skrzynye Jedwydzyney... czachla s kvnlerzem..., czalmra (*pro* czaluna) y posszczeley 1471 *TymProc* 281; Deka lecti simplex, item czalun stary 1495 *RocznKrak* XVI 63.

Całuwać *cf.* **Całować**

Całuwanie *cf.* **Całowanie**

Cały *formy*: *n. sg. m.* cał XV *p. pr. Cant, Park* 414; cały XV *med. SKJ* I 268, *BZ* Ex 38, 7, 1471 *GórsJaz* 283; *f.* cała *ca* 1428 *PF* I 476, *Sul* 22, XV *med. Zab* 451, 1460 *R* XXV 243, 1466 *R* XXV 138, XV *JA* XV 534; *neutr.* cało *Rozm* 646; całe *Rozm* 818. 822; ~ *g. sg. m.* całego *BZ* Num 19, 2. I Reg 28, 20, 1471 *MPKJ* V 22, *Pul* 36, 27; *f.* całej *Naw* 123; *neutr.* całego *Rozm* 819; ~ *ac. sg. m.* cał 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; cały *Fl* i *Pul* 31, 3, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, *BZ* Neh 5, 18, *OrtMac* 57, *Rozm* 732; cała *Błaż* 320; *f.* całą XV *in. R* XXIV 62, 1428 *ZapWarsz* nr 328, *Sul* 67, *Błaż* 319, *BZ* Ex 21,36. Num 14,1. I Reg 15, 11, *OrtBr* VII 573, *OrtMac* 116, *MW* 8b; ~ *i. sg. m.* całym *Sul* 4; ~ *l. sg. neutr.* (w) całem *BZ* II Par 6, 38. Jer 29, 13, *MW* 3b. 5a. 26b; (w) całym 1500 *AGZ* XV 414; ~ *n. du. f.* cale *Sul* 96; ~ *n. pl. neutr.* cała *Sul* 46; ~ *g. pl. m.* całych *Sul* 86.

Znaczenia: **1.** '*cały, obejmujący pełną jednostkę, plenus, totus*': Cal *Park* 414; ~ **a.** (*o rzeczach*): Pistor malym qwasem naqvaszi czalø dzeszø XV *in. R* XXIV 62; Teda tø czalø drogø kazanya nye przestayal *Błaż* 319; Grzywną czałą (unam marcam integram) sam ranyączy za wyną ma zaplaczycz *Sul* 67; Wroczy wol za wol a marchø czaløø wyeszmye (cadaver integrum accipiet) *BZ* Ex 21, 36; Przipravyano k memv stolu na kozdi dzen czali vol (parabatur... bos unus) *BZ* Neh 5, 18; Gdyby

komu vczyatho czaly czlonek sz palcza..., tho zewyemy chromothą *OrtMac* 57; Od czalego a solido (abrumpet eum et a solido dividet Lev 13, 56) 1471 *MPKJ* V 22; ~ w całym sercu '*in toto corde*': Obroczillybi syø k tobye w czalem syerczv swem (in toto corde suo) *BZ* II Par 6, 38; Bødzecyc szvkacz m⟨n⟩ye w ⟨cz⟩alem sy⟨ercz⟩v (in toto corde) *BZ* Jer 29, 13; Blogoslawieny, ktorzi ... w czalem szerczu szukayą iego (in toto corde exquirunt eum Psal 118, 2) *MW* 3b; W czalem serczu moiem szukalem cziebie (in toto corde meo exquisivi te Psal 118, 10) *MW* 5a; Modlilem se przed obliczim twogim wszitkem (*leg.* w wszytkiem), czalem serczu moiem (in toto corde meo Psal 118, 58) *MW* 26b; ~ In quibus admisit intromissionem in unum kmethonem... residentem in integra area al. dworzyskv czalym 1500 *AGZ* XV 414; ~ **b.** orać całym pługiem '*uprawiać cały łan*': Kthorikole kmecz orze czalim plugem (arat cum integro aratro)... powynyen dacz czthirzi kythi konopi..., a ktori polplugem orze (cum medio aratro arat), dwye kycze dacz wynowath *Sul* 4; ~ **c.** (*o czasie*): Iesm wolal czali dzen (tota die) *Fl* 31, 3, *sim. Pul*; Bosmy bili tego dnya w Pacosz⟨cz⟩y czali dzen ot sluncza wschodu do sluncza *zachodą 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Pan Bidgoscsky bil czal dzen w[o] Nakle *ib.*; Tha zastawa do trzydzyeszcy lyath czalich bandzye trwala (ad triginta annos integre durabit) *Sul* 86; Czały rok drogy vnius anni itinere XV *med. SKJ* V 268; Tego dla zawolaw wssitek lvd plakal czalø nocz tv (flevit nocte illa) *BZ* Num 14, 1; Samuel... wolal ku panu czalø nocz (clamavit... tota nocte) *BZ* I Reg 15, 11; Saul... syli nye myal, bo bil nye iadł chleba czalego tego dnya (quia non comederat panem tota die illa) *BZ* I Reg 28, 20; Badzyely ktho obzalowan o glową..., a on nye yesth przy them, na thego mayą zalowacz przesz czalą nocz (*OrtBr* VII 573: czała nocz) *OrtMac* 116; Czalego dnya czyny myloszcz (tota die miseretur, *Fl*: wszego dna smiluie se) *Pul* 36, 27; Jesusie..., wierz temu, iżcibychmy temu radzi, być cały rok nie świtało, cały rok bychmy cię chcieli męczyć *Rozm* 732; ~ całego wieku '*dorosły, adultus*': Acz prziwyodø przed czø krowø czirwonø czalego wyekv (aetatis integrae) *BZ* Num 19, 2.

2. '*nie wydrążony, solidus*': Alye oltarz ten nye byl czali, alye wnøøtrz proszni s desk a *nøtrz dzurawi (altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis et intus vacuum) *BZ* Ex 38, 7.

3. '*nie naruszony, nie uszkodzony, integer, salvus*': Jakom ya Chrczoncze coldran (*leg.* kołdrę) wraczala czalø, ana gey nye chczala wszan⟨cz⟩ 1428 *ZapWarsz* nr 328; Cząnzza... oszm dny czala... ma bicz chowana (octo diebus illibata debent... conservari) *Sul* 22; Stany sz drew czynycz ⟨ma⟩ narąbyonych abo wszątkich w leszyech, ab⟨o⟩ w chroszczech nye godzączych szą kv bvdowanyv, aby thako przes tho bvdowanya czala ostala (ut ex hoc aedificia villarum intacta consistant) y na pothem mogla bicz bvdowana *Sul* 46; Wsdawa[n]yanczi barcz ... ma viwyescz... dwoye pczoli dobrze godzancze w swoyem royu czale (binas apes vivas et bene valentes) *Sul* 96; Rozzy, panno, kahanecz, ohledawa kned wynecz, gyesszcz-li ge czal XV *p. pr. Cant*; A zatym vzrzely wyika, a on wyeprza zasyø nyesye y puscyl gy czala y zdrowa oney nyewyescye *Błaż* 320; Kon myska (*leg.* myszka) kopynyczi..., cleczą⟨wy⟩ (*leg.* klesawy 'kulawy') a w ragistre krolew⟨s⟩kyem czały pszan 1471 *GórsJaz* 283; Czalą integrum *ca* 1500 *R* XLVII 371; Miły Cristus schyliwszy sie k niemu przytknął jemu ucho a natychmiast było cało *Rozm* 646; Od głowy aż do ziemie nie było całe miesce na jego świętym ciele *Rozm* 818; Gdyż ji tako okrutnie i nędznie ubiczowali na *grzebyeczye, iże całego miesca na wszytkiem ciele nie było *Rozm* 819; Na wszytkim jego świętym ciele nie ostało było namniejsze miesce całe skory *Rozm* 822.

4. '*zupełny, integer*': Spowyedz ma bycz... szromyeslywa, czala, tagemna *ca* 1428 *PF* I 476, *sim.* XV *med. Zab* 451, 1460 *R* XXV 243, 1466 *R* XXV 138, XV *JA* XV 534; Ktorą iedno (*sc.* wiarę) wszelki czala y nyeporuszona nye chowacz bandze, kromie wątpyena na wieki zgynye *MW* 8b; Thwe szwyąthe czyalo y thwa dobra krewy (*leg.* krew) myala przydz... kv vczwyerdzenyv czaley przeszpyecznoscy *Naw* 123.

Cana *cf.* **1. Cena**

Cantarzyja *cf.* **Centuria**

1. Cap *zool.* '*Capra hircus L.*': Cap id est hircus vallacorum vel interjeccio percucientis *Park* 406; In molliter autem asperatis scribatur simplex c sine omni asperacione, ut: cap, cebula, cisz *Park* 407.

2. Cap '*ciach, bęc!*': Cap id est hircus vallacorum vel interjeccio percucientis *Park* 406.

Capi *cf.* **Czapi**

Cber *cf.* **Ceber**

Ceber, Cber, Cebr, Czber, Czeber, Czebr, Dzber, Dżber *formy*: *n. sg.* ceber 1437 *PF* V 16, *ca* 1500 *Erz* 7; cber *ca* 1500 *Erz* 7; cebr 1497 *RocznKrak* XVI 65; ~ *ac. sg.* cebr 1494 *WarschPozn* I 383; dzber 1435 *AGZ* XII 425; ~ *i. sg.*

cebrem 1476 *MMAe* XVI nr 845; ~ *n. pl.* cebry (1113) XIV *MPH* I 397, 1471 *MPKJ* V 125, 1473 *StPPP* IX nr 856; cebrowic *BZ* IV Reg 12, 13; ~ *ac. pl.* cebry 1471 *MPKJ* V 102, 1472 *Matr* I nr 891.

Znaczenia: **1.** '*duże naczynie na płyny, ceber, hydria, labrum, vasis maioris species*': Decem situlae, Sclavonice cebri (1113) XIV *MPH* I 397; Czeber tina 1437 *PF* V 16; Nye biwali s tich pyenyądzi wodny cebrowye (non fiebant ex eadem pecunia hydriae) *BZ* IV Reg 12, 13; Czebri idrias (omnia vasa aerea, quae in ministerio fuerant, tulerunt, et hydrias et thymiamateria et urceos Jer 52, 19) 1471 *MPKJ* V 102; Czebri idrie (erant autem ibi lapideae hydriae sex Jo 2, 6) *ib.* 125; Duo... cebry 1473 *StPPP* IX nr 856; Cum tinca al. s czebrem 1476 *MMAe* XVI nr 845; Za czebr et laboratori 1494 *WarschPozn* I 383; Orca al. czebr 1497 *RocznKrak* XVI 65; Czber tena; czber albo czeber tina; czber vel vąnną tunna *ca* 1500 *Erz* 7.

2. '*miara objętości, mensurae genus*': Viccum tritici al. dzber... dare debet 1435 *AGZ* XII 425; Casimirus rex... 4 tunnas al. czebri... salis minuti donat 1472 *Matr* I nr 891.

Cebernica, Czebernica '*dzban, hydria*': Czyebemicze (*pro* czyebernicze, *var. kal.*: dzbany) idrias (fecitque Salomon omnia vasa in domo domini:... hydrias et fascinulas et phialas III Reg 7, 50) *MPKJ* V 43.

Cebr *cf.* **Ceber**

Cebrówka, Cębrówka, Czebrówka '*sól miałka ładowana do beczek, species salis minuti*': Sal... tunnatum al. czębrowka (1451) XVI *MMAe* V nr 154; Occasione vendicionis salis vlg. czebrowka (*MMAe* V nr 153: czembrowka) nuncupati 1451 *AGZ* IV 160, *sim.* 1451 *Matr* I nr 129, 1451 *Monlur* II 120.

Cebula, Cybula *bot.* **1.** '*cebula, Allium Cepa L.*': Iakom ya ne porwala Ondrzeyowi czibuli z gego ogroda 1435 *KsMaz* III nr 1374; Dzeszanczina s pelna ma dana bicz wyiąwszi rzepą, mak, kapustą, cybulyą (exceptis rapis... cepis, *Dział* 5: czebula) *Sul* 4; Czibula cepe 1478 *Rost* nr 1927; Cybula cepe 1484 *Rost* nr 5966; Czibula cepe *ib.* nr 5967; ~ Czebula cepe 1464 *Rost* nr 4772, *sim.* nr 3149; Czebula ffanula *ca* 1465 *Rost* nr 3915; In molliter autem asperatis scribatur simplex c sine omni asperacione, ut: cap, cebula, cisz *Park* 407; Czebula cepa 1472 *Rost* nr 539; Czebula cepe *ca* 1500 *Rost* nr 7105; Cepe, cepa idem est czebula *ca* 1500 *Erz* 7.

2. '*Scilla maritima L.*': biała cebula: Byalya cebulya calamentum 1475 *Rost* nr 3051; ~ cebula morska: Czybula morska squilla 1484 *Rost* nr 6312; ~ psia cebula: Psa czebula bulbus agrestis, cepa marina 1419 *Rost* nr 5053; Psza czebula cepa canina 1437 *Rost* nr 2484; ~ świerzepia cebula: Swerzepa czebula bulbus agrestis, cepa canina 1437 *Rost* nr 2485; ~ wilcza cebula: Vilcza czebula percola, squilla 1472 *Rost* nr 537; ~ włoska cebula: Wloska czyebula squilla 1484 *Rost* nr 6311; ~ cebula zamorska: Czybula zamorszka squilla *ca* 1465 *Rost* nr 4074; ~ Czebula *wszla squilla *ca* 1500 *Rost* nr 7308.

3. '*Citrullus Colocynthis Schrad.*': czerwona cebula: Czyrvona czebula coloquintida *ca* 1500 *Rost* nr 5390; ~ gorzka cebula: Gorzka ⟨cybula⟩ coloquintida 1478 *Rost* nr 2159; Cibula gorka colloquintida XV *ex. R* LIII 65.

Cech, Cecha *formy*: *n. sg.* cecha 1472 *AGZ* VI 154; ~ *g. sg.* cechu 1495 *StPPP* II nr 4442; ~ *d. sg.* cechowi 1449 *Przem* II nr 589, 1497 *CracArt* nr 1299; ~ *l. sg.* (w) cesze 1472 *AGZ* VI 152; ~ *n. pl.* cechy 1455 *WilkLubl* 4, 1462 *StPPP* II nr 3661a. 3662.

Znaczenie: '*cech (zrzeszenie albo jego kierownicy), contubernium, fraternitas fabrum*': Hanula... duo maccella carnificum sua comisit fraternitati carnificum al. czechowi 1449 *Przem* II nr 589; Consules novi et antiqui statuimus, quod signa al. czechi seu magistri mechanicorum non debent facere convenciones al. gromad 1455 *WilkLubl* 4; Cum consulibus et artistis al. cechy 1462 *StPPP* II nr 3661a; Nec non seniores artificum seu mechanicorum al. czechy *ib.* nr 3662; In eorum (*sc.* sellatorum) artis contubernio al. w czesszye 1472 *AGZ* VI 152; Hoc contubernium al. czecha debet in se habere... modum et ordinem *ib.* 154; Causam... receperunt ad magistros artificij carnificum... al. do czechu 1495 *StPPP* II nr 4442; Ipse Martinus debet preparare... candelas fraternitati al. czechowy cerdonum 1497 *CracArt* nr 1299; ~ *z fleksją łacińską*: Ad czecham seu magistros artis 1471 *AGZ* VI 142; Magister senior al. czechmystrz, cum sedetur in prefato contubernio al. in czecha, debet ipsam czecham bannire al. gagycz 1472 *AGZ* VI 153; Ad czecham seu fraternitatem 1480 *AGZ* VI 197; Drwalowa recognovit se debere 5 marcas fraternitati sive czeche pictorum 1483 *CracArt* nr 858.

1. Cecha '*znak lub przedmiot znakowany służący jako dowód określonego uprawnienia lub wywiązania się z zobowiązań, signum vel res signata*': Czechy signa 1441 *R* XXV 268; Bene ponderaremus istas omnes res praedictas et significatas vlg. czechy sicuti circa baptizmum et ita

circa confirmacionem XV *med. R* XXII 321; Tali modo de brasco disponitur: committit procurator alicui civi signa al. czechy, apud quem stat cista, in qua brascum servatur; item cechy sunt sedecim, quia alias apud molendinatorem stipendarii recipiebant; item quando signa exemit, sive dantur de manibus civis, fiunt tria brasca et quodlibet brascum continet in se octo choros et sic veniunt sedecim chori pro curia et octo molendinatori. Item huiusmodi cechy exemit de manibus civis infra tres aut quatuor septimanas *DlLB* I 622; Solvimus theloneum et czechi recepimus 1493 *AGZ* XV 307.

2. Cecha *cf.* **Cech**

3. Cecha, Cycha '*poszwa, culcitae involucrum*': Czecha von czwelich 1479 *RocznKrak* XVI 50; Czicha swabisch pro cervicali 1482 *ib.* 51; Czicha in qua 5 collibia 1483 *ib.* 52; 2 superductilia al. czichy,... dwye czysche 1495 *ib.* 63; Plumatica de plumis bonis al. mchowa cum czycha de tela dupłata,... plumatica... cum czycha de simplici tela 1497 *ib.* 65; Czicha una de nigra tela ad cussinum..., czycha duplata et tela ad pulvinar *ib.*

Cechmistrz *formy*: *n. sg.* cechmistrz 1466 *StPPP* II nr 3812, 1472 *AGZ* VI 153; ~ *ac. sg.* cechmistrza 1472 *AGZ* VI 153; ~ *n. pl.* cechmistrze *ca* 1500 *JA* X 381; ~ *ac. pl.* cechmistrze XV *p. post. Kałuż*n 273.

Znaczenia: **1.** '*starszy cechu, magister senior contubernii*': Debet esse obediens seniorem magistrum al. czechmystrza 1472 *AGZ* VI 153; Magister senior al. czechmystrz, cum sedetur in prefato contubernio al. in czecha, debet ipsam czecham bannire al. gagycz *ib.*; Nos consules... una cum advocato..., magistris mechanicorum al. s *czechmystrzy... significamus 1464 *AGZ* VII 112; Consules antiquos et iuvenes necnon magistros tocius artificii al. *czechmystrzcze totamque comunitatem opidi... citavit ad diem hodiernam 1483 *AGZ* XV 207; Necnon magistros tocius artificii al. czechmystrze... citavit *ib.* 208; Vezwal Pilath kxązątha, czechmysthrze ...convocatisque principibus... et magistratibus XV *p. post. Kałuż*n 273; Magistratibus plebis cechmystrze *ca* 1500 *JA* X 381.

2. '*starszy nad czeladzią ratuszną, senior familiae praetorii*': Cum Petro magistro seruorum ciuitatis al. czechmistrz 1466 *StPPP* II nr 3812.

Cedr *formy*: *n. sg.* cedr *Fl* i *Pul* 91, 12, 1472 *Rost* nr 92, *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *d. sg.* cedrowi *BZ* IV Reg 14, 9, II Par 25, 18; ~ *n. pl.* cedry *Fl* i *Pul* 36, 37; cedrowie *Fl* i *Pul* 103, 18. 148, 9, *BZ* Num 24, 6; ~ *ac. pl.* cedry *Fl* i *Pul* 28, 5, *BZ* IV Reg 19, 23.

Znaczenia: *bot.* **1.** '*cedr, Cedrus Libani Barr.*': Zlame gospodzin cedri libanske (cedros Libani) *Fl* 28, 5, *sim. Pul*; Widzał iesm nemilosciwego nadpowiszonego y podnesonego iaco cedri libanske (sicut cedros Libani) *Fl* 36, 37, *sim. Pul*; Winniczo z Egipta przenosl ies..., pocrila iest gori czma iey, a chrost iey cedri bosze (arbusta eius cedros dei) *Fl* 79, 11, *sim. Pul*; Prawi... iaco cedr lybanski rozplodzi se (iustus... sicut cedrus Libani multiplicabitur) *Fl* 91, 12, *sim. Pul*; Nasyczona bødø drwa polna a cedrowe lybanszczy, ⟨jeż⟩ sadzyl gest (cedri Libani, quas plantavit) *Fl* 103, 18, *sim. Pul*; Chwalcze gospodna... drwa owoczna y wsytky cedrowe (omnes cedri) *Fl* 148, 9, *sim. Pul*; Kako krasne stany twe Iakobye!... Iako cedrowye bliskv podle wod (quasi cedri prope aquas) *BZ* Num 24, 6; Carduus lybanski poslal ku cedrowy (misit ad cedrum), gen gest na Lybanye *BZ* IV Reg 14, 9, *sim. BZ* II Par 25, 18; Wzgechalem... na wyrzch lybanski y posyeklem wisoke cedri gego (cedros eius) *BZ* IV Reg 19, 23; Czedr cedrus *ca* 1500 *Erz* 7.

2. '*gatunek jałowca, Iuniperus Oxycedrus L.*': Cedr cedrus, iuniperus 1472 *Rost* nr 92.

Cedrowy *formy*: *n. sg. f.* cedrowa 1419 *Rost* nr 2862; ~ *g. sg. m.* cedrowego *BZ* I Par 17, 6; ~ *ac. sg. neutr.* cedrowe *BZ* Num 19, 6; ~ *l. sg. m.* (w) cedrowem *BZ* I Par 17, 1; ~ *ac. pl. neutr.* cedrowe *BZ* I Par 14, 1.

Znaczenia: **1.** '*cedrinus*': Drzewo cedrowe[y]... kaplan wrzvczy w plomyen (lignum quoque cedrinum... sacerdos mittet in flammam) *BZ* Num 19, 6; Poslal Iram... posli ku Dauidoui a drzewye cedrowe (ligna cedrina) y rzemyoslnyki scyan drzewyanich, abi vdzalaly genu dom *BZ* I Par 14, 1; Owa ia bidlyø w domu cedrowem (in domo cedrina) *BZ* I Par 17, 1; Przeczesz my nye vdzalal domu cedrowego (domum cedrinam)? *BZ* I Par 17, 6.

2. cedrowa jagoda '*zmięśniała szyszka cedrowego jałowca Iuniperus Oxycedrus L.*': Cedrowa y⟨agoda⟩ bace yuniperi 1419 *Rost* nr 2862.

Cedzić '*percolare*': Pelni sie słowo Jesucristowo, ktore był rzekł o tych biskupiech rzekąc: Cedząc (*rp.* cedzącz, *leg.* cedząc?) komora, wielbląda pogłytając (*rp.* poglytayącz, *leg.* pogłytając?) (duces caeci, excolantes culicem, camelum autem glutientes Mat 23, 24) *Rozm* 763. ~ *Cf.* **Przecedzić, Scedzić.**

Cegielnica '*cegielnia, lateraria*': Orreum laterum, quod vlg. cegelnicza nominatur 1360 *MMAe* III 305; Horreum laterum, quod vlg. czegelnicza nominatur ca 1400 *WilkKrak* 6;

Uni laboratori v czegelniczi 1495 *WarschPozn* I 392; Za kolka do czegelnitz *ib.* 405.

Cegielnik '*ceglarz, laterarius*': Philip *czigilnik habet ius civile 1392 *Liblur* nr 9.

Cegielny '*ad lateres pertinens*': [...] myary czegelney yako drzewyey any wczora, any dzysz (quare non impletis mensuram laterum sicut prius nec heri, nec hodie)? *BZ* Ex 5, 14; Noszydła czyegelne lat⟨er⟩ifera *ca* 1500 *Erz* 7.

Ceglany '*latericius*': Pod murem czeglanym sub latericio muro (sume lapides grandes in manu tua et abscondes eos in crypta, quae est sub muro latericio in porta domus Pharaonis Jer 43, 9) 1471 *MPKJ* V 101.

Ceglarz '*laterarius*': Czyeglarz lat⟨e⟩rifex *ca* 1500 *Erz* 7.

Cegła *formy*: *n. sg.* cegła *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *g. sg.* cegły 1494 *WarschPozn* I 382; ~ *g. pl.* cegieł *BZ* Gen 11, 3. Ex 5, 16. 18. 19; ~ *ac. pl.* cegły *BZ* Gen 11, 3.

Znaczenie: '*later*': Nadzalaymi czegel a sezzemi ge w ognyu. Y myely sø cegli myasto kamyenya (faciamus lateres... Habueruntque lateres pro saxis) *BZ* Gen 11, 3; Slomi nye dawayø nam, a czegel yako drzewyey potrzebuyø (lateres similiter imperantur) *BZ* Ex 5, 16; Słomi wam nye bødze dano, a wy dayczye obiczyaynø lyczbø czegel (reddetis consuetum numerum laterum) *BZ* Ex 5, 18; Nye pomnyeyszyøcz wam nyczs czegeł po wszitky dny (non minuetur quidquam de lateribus per singulos dies) *BZ* Ex 5, 19; Dzirsz ceg⟨lø⟩ (tene laterem) *BZ* Nah 3, 14; Ot toczenye ('toczenia') czegli 1494 *WarschPozn* I 382; Czegla later *ca* 1500 *Erz* 7.

Ceklarz '*pachołek ze straży miejskiej, miles in servitio civitatis*': Ego existens in servicio civitatis circuivi per plateas cum czeklarze 1491 *MMAe* XVI nr 860; Czeklarz lictor *ca* 1500 *Erz* 7.

Cekmistrz '*woźny ratuszny zwany cerkelmagister, puerorum in servitio civitatis magister*': Veniens Niclos czekmistrz, nuncius, differebat sic, quod nescit de termino 1441 *StPPP* II nr 2990.

Cektać się '*sprzeczać się, altercari*': Czektayącz sszą altercantibus XV *med. R* XXIV 352.

(Cektanie) Cetanie '*sprzeczanie się, altercatio*': Kv wyarowanyv wszego swarzenya alybo cetanya vstawilismy (ad evitandum autem quamlibet altercationem decernimus) *Sul* 39.

Cel '*punkt, do którego się strzela, cel, punctum, quod telo petitur*': Czelu ad hoc signum non sagittant XV *med. SKJ* V 262; A ia trsy strzali wipuszczø podle gego y wistrzelyø, jako bich zwikal strzelyacz ku celu (quasi exercens me ad signum) *BZ* I Reg 20, 20; Traphiles w czel scopum attigisti XV *ex. PF* III 180.

Celbrat '*tablica lub stolik do odbierania i rachowania pieniędzy, tabula ad ratiocinandum accommodata*': Celbrat trapizetum 1437 *PF* V 16; Spondula lignea et duo trapaseta al. czelbraty, unum maius altero 1495 *RocznKrak* XVI 61; In quam mensam est eciam reposita tabella cum trapasetis al. czelbrathy, in quibus sunt notata aliqua percepta et debita *ib.*; Czelbrat spirillum XV *p. post. PF* V 8; Czyelbrat trapeta vel trapetum *ca* 1500 *Erz* 7.

(Celestat) Celstat, Celsztat '*strzelnica, locus ad iaculandum accommodatus exercitationis causa*': Czu der czelstat 1419 *Czoł* III 56; Molendinum... versus celstat situm 1465 *AcPosn* I 390; Molendinum ante portam Summi in fossato civitatis nostre juxta locum czelstadt situm 1470 *WarschPozn* I 70; A ductura argille na czelstat 1496 *WarschPozn* I 418.

Celić *cf.* **Calić**

Celidon *bot.* '*jaskółcze ziele, Chelidonium maius L.*': Celydon celidonia 1478 *Rost* nr 2207; Celidon celidonia *ca* 1500 *Rost* nr 5399.

Celidonia *bot.* '*jaskółcze ziele, Chelidonium maius L.*': Celidonia celidonia 1475 *Rost* nr 3157.

Celinka '*ugór, ziemia nieuprawna, ager cessans (?)*' (*może nomen proprium?*): Nicolaus... medietatem aree nywy czelinky, duos campos retro nagorzinky circa fluuium... obligauit tenendum 1400 *StPPP* VIII nr 10867.

Celnik '*poborca cła, publicanus*': Czelnika theolonarium *Gn* gl. 145 a; I przyszły thesz czelnykovye (venerunt autem et publicani Luc 3, 12) *EwZam* 298; Czelnyk theolonarius *ca* 1500 *Erz* 7; Qui fuit *celnych *ca* 1500 *R* XLVII 374.

Celny '*dotyczący cła, vectigalis*': Grabya nye winouath Macyeowi dw (*leg.* dwu) coppu celnich penødzi 1427 *ZapWarsz* nr 2722.

(Celować) Cylować '*mierzyć, competere*': Czyluyą competunt XV *med. SKJ* V 283.

Celstat, Celsztat *cf.* **Celestat**

(Cembrować) Cemrować '*contabulare*': A they wodze yasszkynya pod zyemya, a gydzysz yedno stayanye, a pothem tha woda sznaydzesch, bo thamczem ya czemrowal czysszem *DILB* III 354.

Cemrować *cf.* **Cembrować**

1. Cena, Cana '*wartość, pretium*': Sine omni taxa czany XV *in. R* XXIV 64; Nescit homo precium eius czeni 1461—7 *Serm* 36 v.

2. Cena *cf.* **Cyna**

1. Cendat '*rodzaj tkaniny jedwabnej, textile Sericum*': Cendath cendatum XV *in. Zab* 520.

2. Cendat *zool.* '*sandacz, Lucioperca sandra Cuv.*': Cendath llambeta 1472 *Rost* nr 1398.

Ceniany *cf.* **Cyniany**

Cenić *'oceniać, aestimare'*: Schaczovacz albo czenycz taxare *ca* 1500 *Erz* 7. ~ *Cf.* **Zacenić**.

Cenowy *cf.* **Cynowy**

Centarzyja *cf.* **Centuria**

Centaurzea *cf.* **Centuria**

Centnar, Centner *cf.* **Cetnar**

Centorzyja *cf.* **Centuria**

(Centuria) Cantarzyja, Centarzyja, Centaurzea, Centorzyja, Centuryja *bot. 'Erythraea Centaurium Pers.'*: Centaurzea centaurea 1419 *Rost* nr 5211; Centarzia centaurea, febrifuga 1437 *Rost* nr 2530; Czentarzia *centarea *ca* 1465 *Rost* nr 3867; Centuria centaurea 1464 *Rost* nr 4773; Czantarzia centaurea 1472 *Rost* nr 834; Centorzya centaurica 1478 *Rost* nr 1935; Centhuria centaurea 1484 *Rost* nr 5937; Cent[g]urya centaurea 1493 *Rost* nr 10990.

Centurio *cf.* **Centurion**

(Centurion) Centuryjo, Centuryjon *formy*: *n. sg.* centuryjo *Rozm* 224. 286; ~ *g. sg.* centuryjego *Rozm* 285; ~ *d. sg.* centuryjemu *Rozm* 287; ~ *d. pl.* centuryjonom *BZ* II Par 23, 9; ~ *ac. pl.* centuryjony *BZ* II Par 25, 5.

Znaczenie: *'setnik, centurio'*: Dal Ioyada kaplan centurionom (centurionibus) osczepi y tarcze *BZ* II Par 23, 9; Sebraw Amazias ludø y vstaui gee po czelyadzach, tribuni y centurioni (tribunosque et centuriones) *BZ* II Par 25, 5; Czcienie o słupie alb⟨o⟩ obrazie, ktory uczynił centurio na pamięć Jesucristowę *Rozm* 224; Na pamięć i na słodkie jego wspominanie a na miłość ten istny centurio albo książę uczynił obraz s kamienia *Rozm* 224; Jesus uzdrowił syna centuryego albo tego książęcia, ktory miał sto rycerzow *Rozm* 285; A centurio albo książę, ktore miało sto rycerzow pod sobą, odpowiedział jemu rzekąc (et respondens centurio, ait Mat 8, 8) *Rozm* 286; I rzekł miły Jesus centurjemu: Idzi (dixit Jesus centurioni: Vade Mat 8, 13) *Rozm* 287.

Centuryja *cf.* **Centuria**

Centuryjo, Centuryjon *cf.* **Centurion**

Cep, Cepy *formy*: *n. sg.* cep XV *p. pr. PF* V 29; ~ *n. pl.* cepy 1400 *StPPP* VIII nr CCCXLVII 28, 1450 *RpKapKr*, *Park* 406, 1471 *GórsPiech* 209, XV *p. post. PF* V 18, *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *ac. pl.* cepy *BZ* I Par 21, 23, 1471 *MPKJ* V 48; ~ *i. pl.* cepy *BZ* I Par 20, 3.

Znaczenia: **1.** *'narzędzie do młócenia zboża (czasem różne od naszych cepów)'*: Ipse rusticus receptis cepi eam de se expelit XV *in. R* XXIV 67; Czep tribula XV *p. pr. PF* V 29; Tribula est instrumentum aptum ad tribulandum, que est genus vehiculi, in quo excuciunt frumenta, tribula czepy 1450 *RpKapKr*; Ten lyvd, gen bił w nyem, wiwyodł (*sc.* Dawid) gy precz y kazał gy cepi mlocycz (fecit super eos tribulas) a zelyazne broni po nych wloczicz, a okowanimy wozi przes nye geszdzicz tak, abi biły rostargany *BZ* I Par 20, 3; Dam y woli ku obyecye y cepi w myasto drew (tribulas in ligna) *BZ* I Par 21, 23; Cum... duobus tritulatoribus (*pro* tribulatoribus) quemlibet cum czepi 1468 *AGZ* XIJI 571; Tripliciter (*sc.* c) in Polonorum ideomate asperatur: grosse, grossius et molliciter... Exemplum tercii: cepi, cebula *Park* 406; Czepy tribulas (et fecit super eos tribulas I Par 20, 3) 1471 *MPKJ* V 48; Czepy tribula XV *p. post. PF* V 18; Tribulus est oszeth, -lum czepy *ca* 1500 *Erz* 7; ~ Pro uiolenta repercussione peccorum ac pro uiolenta seccione vlg. czepy 1400 *StPPP* VIII nr CCCXLVII 28.

2. *'cepy bojowe, armorum species'*: Czepy a myecz 1471 *GórsPiech* 209; Peditem... cum czepy, pawesza et galea 1474 *StPPP* VII 163; Peditem cum gladio ac czepy 1498 *StPPP* VII 146.

Cera *cf.* **Córa**

Cerekwny *cf.* **Cerkiewny**

Cerki *cf.* **Cerkiew**

Cerkiew, Cerki, Cyrkiew *formy*: *n. sg.* cerki XIV *ex. Pocz* 232; cerkiew (1388) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 336, XIV *ex. Pocz* 232, XV *med. MPKJ* V 430, *Pul* 117 arg., *Naw* 67, *Rozm* 277. 672; cyrkiew 1413—4 *JA* XIV 503, *Sul* 4; ~ *g. sg.* cerekwie *Fl* i *Pul* 21, 23, *Pul* 17 arg., *Rozm* 203. 602; cerkwie (1407) 1549 *AGZ* VII 50, *Rozm* 40; cyrekwie 1424 *Msza* III s. 64, 1427 *ZapWarsz* nr 2709. 2749, *Sul* 3, XV *med. R* XXII 248; cyrkwie 1456 *Msza* VI s. 263; cerekwi *Pul* 61 arg. 122 arg.; ~ *d. sg.* cerekwi *Pul* 121 arg.; cyrekwi *Sul* 40, *OrtMac* 51; ~ *ac. sg.* cerkiew *Wierzę* 6. 7. 18, (1439) 1532 *KodWP* V 605, *Pul* 34 arg., *Rozm* 363. 463; cyrkiew *Wierzę* 1. 3—5. 16. 17, 1426 *Msza* IV s. 313, *OrtMac* 76; ~ *i. sg.* cyrekwią *Kśw* cr 20; ~ *l. sg.* (w) cerekwi *Fl* i *Pul* 88, 6, *Pul* 121 arg., *Rozm* 607; (w) cyrekwi *Fl* 34, 21; (w) cyrkwi *Galka* w. 40; (w) cerekwie 1408 *KsMaz* I nr 1102; ~ *n. pl.* cyrekwi *Sul* 4; ~ *l. pl.* (w) cerekwiach *Fl* 25, 12, *Pul* 8 arg.; (w) cyrkwiach *Sul* 5.

Znaczenia: **1.** *'świątynia, kościół, templum, ecclesia'*: Posrzod czerekwe chwalicz cze bødø (in medio ecclesiae laudabo te) *Fl* 21, 23, *sim. Pul*; W czerekwach (in ecclesiis, *Pul*: w koszczyelech) chwalicz czebe bødø *Fl* 25, 12; Spowadacz czi se bødø w czirekwi (in ecclesia, *Pul*: w koszczyelye) *Fl* 34, 21; Poznaiø... prawdø twoiø w czyerekwi (in ecclesia) *Fl* 88, 6, *sim.*

Pul; Villas... superius scriptae czerkwie pertinentes (1407) 1549 *AGZ* VII 50; O chtore *dzewo Ondrzey zalowal na mø, tom ia wiprawil i poloszil v cirekwe 1408 *KsMaz* I nr 1102; O cthorø drogø Gunolth na mø szalowal, tha nye gest gemv wiloszona do cirekwe wecznye 1427 *ZapWarsz* nr 2709; O cthori ogrod s domem na myø Pyotr szaloual, tho mi gego ocyecz do cirekwe weczne przidal *ib.* nr 2749; Około kościoła al. mymo czerkyew (1439) 1532 *KodWP* V 605; Gegozz iad wylan z boka w cirkwi rok od roka *Gałka* w. 40; Mi Iaroslaw bozym przerzenym swanthey gneznenskey cirekwe (ecclesiae) arcibiskvb *Sul* 3; Tham cirkew albo cirekvi (illius loci ecclesia vel ecclesiae), acz gych wyancey gest, prawem... szą zapowyedzany *Sul* 4; Interdicth troydzenni... ve wszystkych cirkwach (per omnes ecclesias) przes trzi dni chowan *Sul* 5; Kyelych... daan czirekvi (ecclesiae) parochynney *Sul* 40; Bądacz ona sz namy w gednym myeszczye, kv yedney czyrekwy chodzacz, o tho mylczala *OrtMac* 51; Mozely ktho szwe dzyedzyczthwo... oddacz... na koszczyol albo na czyrkew? *OrtMac* 76; Kiedy się modlą, ciało w cerekwi mają, a serce na ulicy *Rozm* 607; ~ *'ecclesia Ruthenica'*: Usque ad ecclesiam ruthenicalem Dorozowska czerkyew (1388) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 336.

2. *'kościół (jako instytucja), ecclesia, fidelium communitas'*: Sircе iego iemu doracy (*leg.* doradzi), yzbi... suøtø (*leg.* z świętą) cyrekuø dinsa zauolal *Kśw* cr 20; ⟨Yako dzysza cer⟩kew poge XIV *ex. Pocz* 232; ⟨Yako dzysza swø⟩ta cerki w⟨e⟩ trzoch mszach wspomyna *ib.*; Werzø w... szwøthø czirkew (*Wierzę* 6. 7. 18: cerkew; 8: *czirkviev; 9. 12: *czierkaw; 10: *czyrkoff; 19: koscol) chrzeszczyanszkø *Wierzę* 1. 3—5. 16. 17; Wszyawya cyrkeff representat ecclesia 1413—4 *JA* XIV 503; Przes zzonø czerkyew (per uxorem ecclesia), a przes poselkynyø mylowanye swyata wyobrazzony sø XV *med. MPKJ* V 430; Panye Iesu Criste..., aby nye patrzyl grzechy nasze, ale na wyarø czyrekwe (*Msza* VI s. 263: czyrkwe) twey (ecclesiae tuae) 1424 *Msza* III s. 64; Yako przyemnø myalby... ty dary..., ktore dayemi, obyatuyemy thobye za czyrkew (pro ecclesia) swantø albo za zgromadzenye wyernego krzeszczyanstthwa 1426 *Msza* IV s. 313; Ludze conyeczney czirekwye, tho gest czassow naposlednyeyschich,... myeli bicz silno falą swyeczską vyączy XV *med. R* XXII 248; O czerekwyach... molwymy *Pul* 8 arg.; Krystus zaloszcza yest czerekwye *Pul* 17 arg.; Xps... brony swoyę czerkew *Pul* 34 arg.; Xpus yest pomocznyk, w gegosz wszytek zbor czerekwy yma pwacz *Pul* 61 arg.; Czerkew o swoych przewrotnykoch mowy *Pul* 117 arg.; Prorok w duchu o apostoloch y czerekwy, a Kristus molwy ku czerekwy *Pul* 121 arg.; Glos czerekwy albo apostolsky o vdrøczenyu zlych *Pul* 122 arg.; Przez thy wszysthky radoszczy, yesz czy napomyna czerkyew szwyatha..., pokazy my... vczyecha dvschy mey *Naw* 67; Jakoż sie czcie o tem w księgach, jeż słową swierciadło świętej cerkwie *Rozm* 40; Ale przeciw tym jest obyczaj cerekwie (sed eis obviat ecclesiae consuetudo) *Rozm* 203; Jako niebieska cerkiew (ecclesia), czuż niebieski zbor nic nie może chcieć, takież jest cerkiew, czuż zbor krześcjański *Rozm* 277; Na tej skale ustawię cerkiew moję (ecclesiam meam Mat 16, 18) *Rozm* 363; Aby na was, czuż na cerkiew lichotną, to jest na pospolstw⟨o⟩ przeklęte, przyszła krew..., ktora jest przelana na ziemię *Rozm* 463; Głowa świętej cerekwie jest Kristus *Rozm* 602; To ucieczenie znamionuje święta cerkiew w *opłupieniu ołtarzow w Wielki Czwartek a w gaszeniu świec *Rozm* 672.

(Cerkiewny) Cerekwny, Cyrkiewny, Cyrkwny *'kościelny, ecclesiasticus'*: ⟨Do⟩br czerekwnych (bonorum ecclesiae) XV *med. MPKJ* V 431; (Wiklef) o cirkwney gednoszczi... popissal s pelnoszczi *Gałka* w. 21; Przigodzi szą w Krakowye interdicth cirkewni dzirzecz (interdictum ecclesiasticum teneri) *Sul* 5.

Certa *zool. 'certa, ryba karpiowata, Abramis vimba L.'*: Czertha cabarus, spinga idem, spurga idem; czerthą spinga, quidam piscis *ca* 1500 *Erz* 7.

Cesarkini *'królowa, imperatrix, regina'*: *Pazdrowyona bandz Maria..., angyelska ceszarkyny (angelorum imperatrix) *Naw* 176.

Cesarski *formy*: *g. sg. m.* cesarskiego XV *p. post. RozmPam* 473; *f.* cesarskiej *Rozm* 776. 792; *neutr.* cesarskiego *Sul* 42, *Rozm* 812; ~ *ac. sg. m.* cesarski XV *p. post. RozmPam* 474; *f.* cesarską *Rozm* 640. 756. 775; *neutr.* cesarskie *Rozm* 813—4; ~ *l. sg. f.* (w) cesarskiej *De morte* w. 186; *neutr.* (w) cesarskiem *Sul* 81; ~ *n. pl. m.* cesarscy *Gałka* w. 31, *OrtCel* 8; ~ *g. pl. m.* cesarskich *OrtCel* 8.

Znaczenie: *'imperialis, imperatoris'*: Cessarsszczi popowie sø anticristowie *Gałka* w. 31; Sz prawa cesarskego (ex lege imperiali) yaszną siwyathlosczą nam swyadomo gest *Sul* 42; W prawye czesarskem (in lege imperiali) stogy *Sul* 81; Urzadnykow abo slvg czesarskych *OrtCel* 8; Urzadnyczy cesarsczy minister id est servus imperii..., dignitarii *ib.*; Thesz byvam v czeszarszkyey szeny (*leg.* sieni) zymye, lyecze y w ge-

szeny *De morte* w. 186; A yesly yego gym nye wydam, nye pozbedu szemranya ludskego y gnyewu czeszarzkego XV *p. post. RozmPam* 473; Lyepyey yest gy... ku szmyerczy potapycz, nyzely gnyew czeszarsky otrzymacz *ib.* 474; A miecza ma dobyć rycerz kapłańskim powiel⟨en⟩im na kaźń cesarską *Rozm* 640; Pilat... rzekł k nim: Przysięgającć wam przez moc cesarską i zdrowie..., iżeć wasze głowy mają ścinany być *Rozm* 756; Pilat... słyszał, kiedy byli pytali o cesarską dań *Rozm* 775; Pilat... bojąc sie..., iżby nie obmowion ku cesarzowi, by sie tamo kto krolem czynił kromia cesarskiej mocy, i spytał jego: Ty jeś krol żydowski? *Rozm* 776; Gr⟨z⟩ech narażenia cesarskiej wielebności *Rozm* 792; Pilat... lękł sie tych słow..., bo widział, iż już musił ji dać ubić, bo był sędzia i wydawca prawa cesarskiego *Rozm* 812; Przysięgam wam przeze cesarskie zdrowie, iże nijednej winy na nim nie mogę najdź *Rozm* 813—4.

Cesarstwo *formy*: *n. sg.* cesarstwo *ca* 1428 *PF* I 490, XV *p. pr. R* XLVII 358, *OrtCel* 6, XV *p. post. R* XXV 180; ~ *g. sg.* cesarstwa *Rozm* 218; ~ *d. sg.* cesarstwu XV *med. SKJ* V 253; ~ *ac. sg.* cesarstwo *Fl* Ann 16, *BZ* I Par 16, 28.

Znaczenia: **1.** '*państwo, imperium*': Gospodzyn... da czesarztwo (dabit imperium I Reg 2, 10, *Pul*: *czesarstw) krolu *Fl* Ann 16; Cessarszthwo imperium *ca* 1428 *PF* I 490; Czeszarstwo imperium XV *p. pr. R* XLVII 358; Czessarstwv imperio XV *med. SKJ* V 253; Czesarstwo imperium *OrtCel* 6; Ceszar⟨s⟩thwo imperium XV *p. post. R* XXV 180; Nasz łup albo nasz zboj żądasz odjąć a naszego cesarstwa dobyć (imperium nostrum devastare)? *Rozm* 218.

2. '*władza cesarska, potestas imperatoris*': Przinyescye bogu slawø y cesarzstwo (afferte domino gloriam et imperium) *BZ* I Par 16, 28.

Cesarz *formy*: *n. sg.* cesarz *Gn* 2b. 3a. 5b. 178b. 180a, XV *med. R* XXV 268, *Aleksy* w. 50, *OrtMac* 43, XV *p. post. RozmPam* 473, *Rozm* 744; ~ *g. sg.* cesarza *Gn* 175b, *EwZam* 297, *Rozm* 177. 455. 744; ~ *d. sg.* cesarzewi *Gn* 3a. 3b. 5a; cesarzowi XV *p. post. RozmPam* 472. 476, *Rozm* 775; ~ *ac. sg.* XV *p. post. RozmPam* 476, *Rozm* 775; ~ *v. sg.* cesarzu *Naw* 97; ~ *i. sg.* cesarzem *Gn* 5b, *Galka* w. 43, 1500 *MMAe* XIV 469, *Rozm* 111; ~ *n. pl.* cesarze *Rozm* 448; ~ *d. pl.* cesarzom *Rozm* 455; cesarzem *Rozm* 455.

Znaczenie: '*imperator*': Ten tho gisty czeszarsz... gestcy on bil f Rzyme mathky bosze [o] obrasz... vydzal *Gn* 2b; Ten tho czeszarz Augustus gestci on bil f ten tho czasz nade fszytkiim svathem panal bil *Gn* 3a; A tako vøcz gescy on to bil prikasal, abycz fszeliky clouek... szobø (*leg.* z sobą) thø to dan przynosl bil, gaszczy gest ona rzimskemv czeszarzevy dacz byla mana *Gn* 3a; Volu tego dla szøcz ony szobø (*leg.* z sobą) [ve]vedly byly, isbycz gy ony bily przedaly, a czinsz czeszarzeui giim ony szaplaczyly *Gn* 3b; Ta tho gistha krolefna Sibilla gestcy ona themu tho gistemu czeszarzevy tako bila rzecla *Gn* 5a; A *takacz vøcz on czesarsz oth sich masth ne dalcy szø gest on bil czeszarzem svacz *Gn* 5b; Tedy vøcz vysło gest prykaszane bylo od tego tho czeszarza *Gn* 175b; F ten tho czasz svøthy Gan gestcy on bil møkø cirpal, a tho gdiszcy gest gy byl f Rzyme ten tho czeszarsz... gøl *Gn* 178b; Tedy vøcz ten tho czeszarsz ... gestcy gy on gøl byl *Gn* 180a; Schatan go pobudzil, by cesarzem ludzil *Galka* w. 43; Caesar czesarz videlicet wvrzazany (*pro* wyrzazany) z zywota XV *med. R* XXV 268; A wyacz mv czeszarz dzewka dal, a papyesz gy sz nyą oddal *Aleksy* w. 50; Gdy Otho, then szwyathy czeszarz, rzymszkyego czezarszthwa doszyagl..., poszthawyl byszkvpa kv duchownemu praw (*leg.* prawu) *OrtMac* 43; Powythay Sabaoth angyelsky, czeszarzv nyebyeszkyey rzyschey *Naw* 97; A vyrzawszy tho Zydowe... zawolaly na gy rzekancz: Yeszly wypuszczysz yego, nye yestesz przyacyel czesarzowy XV *p. post. RozmPam* 472; Bo kazdy ktory szye krolem czyni, przyczyvya szye czeszarzowy *ib.*; Wszedł wythnycze (*leg.* w witnicę) y zebraw radą szwą y rzekl yey: Naymylszy moy czeszarz rzymsky mnye tu vstawyl starszym *ib.* 473; A podlug obyczaya rzymskego czeszarz chczyal, bych szye z ludem zydowskym vmyal *opyekasz *ib.*; A uzrzawszy to Pylat,... ysz yemu dawaly wyną, aby czynyl przeczywko czeszarzowy, wzyąwszy wody y umywal szwe rącze *ib.* 476; Odpowyedzely byszkupowe: Nye mamy krolya, yedno czyeszarza *ib.*; Lyatha pyacznasthego... przykazovanya Tyberivsza ceszarza (imperii Tiberii Caesaris Luc 3, 1) *EwZam* 297; Pokoy y przyaczyelszthwo bądzyemy chovacz y brath nasz Alexander, xyandz vyelky lithewsky s czeszarzem z solthanem Bayazaithem 1500 *MMAe* XIV 469; Czcienie o zwadzie braciej przed Augustem cesarzem o krolewstwo *Rozm* 111; Ale sie w kronikach rzymskich czcie, iże sie wiek szosty począł od Tyberjusza cesarza (ab imperio Tyberii inchoata legitur) *Rozm* 177; Przydą na cie dni, iże cie ogarną twoi nieprzyjaciele, czuż rzymscy cesar⟨z⟩e *Rozm* 448; Niedawno ży-

dowska ziemia poddana była za cesarza Augusta rzymskim *cesarzem, iżeby oni bojowali za mir. A takież była miedzy ludem wielika walka, bo niektorzy mowili, iże podobno dać dań rzymskim cesarzom, aby walczyli za pokoj *Rozm* 455; Pilat ci jest prosto jako cesarz albo miasto cesarza *Rozm* 744; Dajcie cesarzowi, co na cesarza przysłusza, a bogu, co boże jest (reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari et quae sunt dei, deo Mat 22, 21) *Rozm* 775.

Cesarzów '*Caesaris, imperatoris*': Cesarz... kazał, aby Gaius, wnęk Agripow, syn cesarzow, jegoż był cesarz wziął sobie za syna, ten siedział nawysze *Rozm* 113; On ich począł pytać rzekąc: Czyj to pieniądz, a czyj obraz na nim? A oni rzekli, iże cesarzow (dicunt ei: Caesaris Mat 22, 21) *Rozm* 328; A on ich począł pytać rzekąc: Czyj to obraz...? A oni rzekli: Cesarzow (Caesaris Mat 22, 21). Tedy on im rzekł: Tego dla dajcie cesarzowi, co jest cesarzowo, a co jest boże, bogu (reddite ergo, quae sunt Caesaris, Caesari et quae sunt dei, deo Mat 22, 21) *Rozm* 457; Dajcie cesarzowi, co cesarzowo jest (quae sunt Caesaris, Caesari Luc 20, 25) *Rozm* 791; Pilat... wiedział, kiedy spytali o dań, iże odpowiedział: Dajcie cesarzowi cesarzowo *Rozm* 792.

Cesarzówna '*władczyni, imperatrix*': C⟨e⟩szarzownasz (*R* XIX 51: cesarzownasz) nyebyeska XV *med. PF* IV 595; Czeszarzowna yesz nyebyeszka XV *p. post. R* XIX 63.

Cesta *cf.* **Cześć, Część**

(Ceszka) Cyszka '*poszewka, culcitae involucrum*': 9 czisky super cussinos 1483 *RocznKrak* XVI 52; Czyschka ad cussinum 1495 *ib.* 62; Czyschka ex pulvinari *ib.* 63.

Cetanie *cf.* **Cektanie**

Ceter '*łapaj! gwałtu!, vocabulum usurpatum a petentibus auxilium*': Przeczslaus... super uxore Ursula... jure acquisiuit pro eo, quia sibi dixit: Newerny, sdradny curwy maczere synu, czether nan! 1414 *StPPP* II nr 1327; Yeden czlowyek przywyodl drugyego przed gayny sząd, a na drodze, wyodacz gy, wolal trzykrocz: Ceter, ceter! szlowye nyestoczye na mego mordarza! *OrtMac* 138, *sim. OrtBr* VII 564.

Cetlos *bot.* '*Colchicum autumnale L.*': Czetlosz hermodalticus 1437 *Rost* nr 2636.

(Cetnar) Centnar, Centner, Cętnar '*jednostka wagi, librae mensura centum pondo*': Concluserunt fusori campane... dare a quolibet czanthnar materie 3 fertones 1455 *CracArt* nr 484; Grzywną vel czanthnar talentum, id est libram (talentum plumbi portabatur Zach 5, 7) 1471 *MPKJ* V 116; Primo vectori ab adduccione... minere sive cupri XXX czentner cum uno quartali et XIII czentner plumbi... dati sunt viginti floreni 1484 *Jorga* 283; Ad ferrum pro uffnale, pro uno czathnar fabro 1500 *ZsigBud* 44; Cząthnar talentum, qui continet in se XX et IIII ffvnthow; kąmyen vel cząthnar vel fvnth talentum *ca* 1500 *Erz* 7.

Cetno, Czetno '*liczba parzysta, numerus par*': W czetnye in pari numero 1462 *R* XXV 270.

Cew *cf.* **Cewa**

(Cewa) Cew *formy*: *n. sg.* cew 1394 *MMAe* XV 201, 1479 *RocznKrak* XVI 50; ~ *l. sg.* (na) cewi *BZ* Ex 37, 19; ~ *i. du.* cewiama *BZ* Ex 37, 21; ~ *n. pl.* cewi *BZ* Ex 37, 17. 18; ~ *g. pl.* cewi *BZ* Ex 37, 19. 21; ~ *ac. pl.* cewi 1461 *AKH* XI 488; ~ *l. pl.* (po) cewiach *BZ* Ex 37, 19.

Znaczenia: **1.** '*rurka (w świeczniku), calamus, fistula*': I udzyalal szwyeczydlnyk..., s k⟨l⟩oregosz to poszrzodka czewy... pochodzyly søø..., trzy czewy na gedney stronye, a trzy na drugey (de cuius vecte calami... procedebant..., tres calami ex parte una, et tres ex altera) *BZ* Ex 37, 17—8; Trzy czyaszky ku orzechu podobne po wszech czewyach..., a trzy czyaszky... na czewy (tres scyphi... per calamos singulos... et tres scyphi... in calamo altero) *BZ* Ex 37, 19; Rowne bilo dzyalo szeszczy czewy (aequum erat opus sex calamorum), ktore pochodzyly s poszrzodka szwyeczydlnyka *BZ* Ex 37, 19; *Kroszky pode dwyema czewyama po trzech myeszczyech, ktorich pospolu szeszcz gest czewy (sphaerulae sub duobus calamis per loca tria, qui simul sex fiunt calami) *BZ* Ex 37, 21.

2. '*szpulka, fistula ad fila glomeranda apta*': Pro I spula dicta czew auri filati 1394 *MMAe* XV 201.

3. '*cewa młyńska, cylindrus quo lapis molaris movetur*': Pro cevi et duabus rothis aquaticis ad molendinum 1461 *AKH* XI 488.

4. *dubium*: Item corallinum paternoster, item czew, item duo colliria 1479 *RocznKrak* XVI 50.

Cewka *formy*: *n. sg.* cewka 1437 *Wisł* nr 228, s. 89, *ca* 1455 *JA* XIV 489, 1471 *MPKJ* V 17, 1495 *RocznKrak* XVI 63; ~ *n. pl.* cewki 1471 *MPKJ* V 20; ~ *ac. pl.* cewki 1471 *MPKJ* V 18; ~ *i. pl.* cewkami *Rozm* 688. 818.

Znaczenia: **1.** '*rurka, fistula, tubulus*': Czewka canna 1471 *MPKJ* V 17; Znamienicie ewanjeliści wspominają, bo tako twardo związan, iże ze wszech paznokciow jego rzucała sie krew jako cewkami *Rozm* 688; Gdy są związali tako trudno i twardo jego święte ręce..., iże... ze wszech świętych paznokciow krew wyrzu-

ciła sie jako cewkami *Rozm* 818; ~ '*rurka w świeczniku, calamus*': Czewky calamos (facies et candelabrum ductile de auro mundissimo, hastile eius et calamos Ex 25, 31) 1471 *MPKJ* V 18; Czewky calami (qui simul sex fiunt calami procedentes de vecte uno Ex 37, 21) *ib.* 20.

2. '*szpulka, fistula ad fila glomeranda apta*': Czewka texita 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; Prządzywo, czewka *ca* 1455 *JA* XIV 489; Petrus... czewkam auri pro media sexagena apud fatum dominum Stanislaum recepit 1489 *AcLeop* II nr 2130; Alie res parve cum 1/2 cephka auri 1495 *RocznKrak* XVI 63.

Cębrówka *cf.* **Cebrówka**

Cętka '*blaszka ozdobna do zawieszania lub nabijania (na pas), monile, ornamentum cinguli bracteati*': Ornatus... cum monilibus al. czanthky argenteis deauratis XV *p. pr. AKH* V 427; Czøtky anulos et gemas (in die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum..., et monilia..., et annulos, et gemmas Is 3, 21) XV *med. R* XXII 322; Cingulum argenteum deauratum super rubea tląka cum 5 fibulis al. czentkamy..., ząkyel, prząska o ctirzi czentky 1495 *RocznKrak* XVI 63; Cingulum argenteum deauratum cum 8 czentek, prząska et zankel rubeum ex axamyntho *ib.* 64; Cingulum argenteum deauratum, tląka zlota, trzy czentky et zenkyel cum przenska *ib.*

Cętnar *cf.* **Cetnar**

Cha, Cha, Cha '*okrzyk wyszydzający, vox irrisionis*': Baba stara ha, ha, ha! 1412 *AKPr* X 347; Euge, vox irrisiva: blogo nam cha, cha! 1471 *R* XXIV 379.

Chabed *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Chabeth ebulus 1484 *Rost* nr 6055. ~ *Cf.* **Chebd.**

Chaber *bot.* '*bławatek, Centaurea Cyanus L.*': Chaber castanicus 1472 *Rost* nr 1066; Chaber costanicus 1478 *Rost* nr 2139.

Chabry *cf.* **Chrobry**

Chałmieński *cf.* **Chełmiński**

Chałupa '*nędzny dom, casa, domus rustica*': Chałupa magale id est domus pastoris 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Chałupy casas (in locis desertis fixerunt casas Sap 11, 2) 1471 *MPKJ* V 76; Gurgustium, obscurum et latens habitaculum, pyekytha albo chalvpa, vel locus tabernarum tenebrosus, vbi turpia conviuia fiunt *ca* 1500 *Erz* 7.

Chałupować '*rabować, łupić, spolia et latrocinia facere*': Micossium fore traditorem al. sdr[z]accza et predonem al. lapa et spolia per modum latroczinij Bohemie residens tunc per ipsum comitenda al. chalupowal 1429 *StPPP* II nr 2253; Quia ipse Micossius esset defraudator al. zdzadcza (*pro* zdradcza) et ad Bohemiam equitaucrat prout lapka et ibidem chalupowal *ib.* nr 2254.

Chamcha *cf.* **Kamcha**

Charcica '*samica charta, Canis familiaris Graius L. femina*': Pro charcicza subtracta 1382 *StPPP* VIII nr 1643; Pro charczicza recepta 1397 *StPPP* VIII nr 6231; Pro valtra vlg. charczicza 1403 *StPPP* II nr 954; Pro cane charczicą 1412 *AKH* III 198; Yakom ya gwalthem nye wszyal... Wawrzinczowy... chartha sz charczycza 1468 *ZapWarsz* nr 1299.

Charnieć '*głośno westchnąć, wzburzyć się, infremere*': Zarwał, charnyal (*war. kal.*: zarzval) infremuit (Jesus... infremuit spiritu et turbavit se ipsum Jo 11, 33) *MPKJ* V 125.

Charpać *cf.* **Chrapać**

Charpęć, Charpięć, Karpęć '*bezdrożne, uciążliwe pustkowie, devia cavernosa et deserta*': Po charpyączyam per nubila 1466 *R* XXII 27; Charpączy cavernas XV *p. post. R* XXIV 44; Tamo są szli po puszczy a po charpęciach (*rp.* charpyączach, hi per solitudinis transibant... desertum) *Rozm* 81; Wy wi⟨e⟩cie, kakośmy wiele złego cirpieli na tej drodze, głod,... puszcze silne, charpęci (*rp.* carpaczy), węże, smoki (deserta, solitudines, serpentes et dracones) *Rozm* 89.

Charpięć *cf.* **Charpęć**

Chart *formy*: *n. sg.* chart XV *p. pr. R* XVI 343, 1437 *Wisł* nr 228, s. 84, *Park* 408, *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *g. sg.* charta 1468 *ZapWarsz* nr 1299; ~ *ac. sg.* chart 1421 *TPaw* VII nr 2077; charta 1440 *SprTNW* VIII 2, 41; ~ *i. sg.* chartem (1440) 1598—1604 *KodWP* V 626; ~ *n. pl.* chartowie 1473 *ZapRpZakr* 6, 320; ~ *g. pl.* chartow 1404 *Piek* VI 221, 1419 *Przyb* 13; ~ *ac. pl.* charty 1431—68 *Zab* 525, 1500 *Zsig Bud* 75; ~ *i. pl.* charty 1434 *TymŁow* 58.

Znaczenie: *zool.* '*chart, Canis familiaris Graius L.*': Iacom Wiszocze chartow w mem domu ne dal 1404 *Piek* VI 221; Any kony cradzonych... chowal any zamycal any chartow 1419 *Przyb* 13; Pro valthere o chard czirniui 1421 *TPaw* VII nr 2077; Pyotr nye wzął przeth Voythkovymy charthy, ogary, vyszly lyscha schamowtor szylą 1434 *TymŁow* 58; Velter... est quoddam genus canum venaticorum vlg. ogarz, charth 1437 *Wisł* nr 228, s. 84; O kthorego chartha mye xącz winø dal, tegom ya nye widal 1440 *SprTNW* VIII 2, 41; Z jednym psem al. chartem (1440) 1598—1604 *KodWP* V 626; Chart valter XV *p. pr. R* XVI 343; Pro duobus

walteribus al. charthy 1431—68 *Zab* 525; Yakom ya gwalthem nye wszyal... Wawrzinczowy... chartha sz charczycza 1468 *ZapWarsz* nr 1299; De ch... asperato nulla est difficultas ut: chleb, chmeel, chaarth, chrost, quia antiquam retinet figuracionem, scilicet per c et h *Park* 408; Nye vsczwala volu aany go czy charthovyc zayedly do szmyerczi 1473 *ZapRpZakr* 6, 320; Pro novis obroszy et corigia ad eas ad canes domini principis charthi 1500 *ZsigBud* 75; Chąrth velter *ca* 1500 *Erz* 7.

Charwat '*pacholek ze straży miejskiej(?), miles in servitio civitatis*': Item charwatowi duodecim grossos 1494 *WarschPozn* I 365; Item charwathowi sex grossos *ib.*

Chądzienby *cf.* **Chąsiebny**

Chądźba *cf.* **Chąśba**

Chąsa, Chąza '*banda, złodzieje, rozbójnicy, fures, latrones*': Trzebeslaow lud otbil chanse Andrzegeui kone 1387 *Leksz* I nr 256; Olsam ne chował chansi na Szandziuoya ani vsidka mal 1396 *Leksz* II nr 1033; Marczin ne chowal chonson sname⟨nicie⟩ any s gego domu jala, any Iaszka yonla 1401 *Piek* VI 67; Lisek ne poslal swey chosi Wiszacowi coni pobracz 1410 *Piek* VI 406; Vit nye cradnye any s chąssa sziwye 1434 *KsMaz* III nr 644.

Chąsiebne, Chąziebne '*grzywna za kradzież, poena furti*': Ipse soluit troye potwarne y *dwogya chaszebne 1419 *TPaw* VII nr 759; Symon... ne placyl troyga potwarnego y genego chamszebnego *ib.* nr 800.

Chąsiebny, Chądziebny, Chąziebny (*tylko w stałych połączeniach*) **1.** (kara) chąsiebna '*kara, grzywna za kradzież, poena furti*': Penam choszebnø tres marcas adiudicavimus 1443 *AGZ* XI 222; Penas parwas et pro furticinio terciam al. chazyebna 1455 *TymSąd* 160; Binam penam chązebna 1462 *TymSąd* 160.

2. chąsiebną rzeczą '*po złodziejsku, furis more*': Sandcziwoy ne wsøl kona chøsebnø reczø Janusewi 1395 *Leksz* II nr 1740; Jacub ne lupil Maczege chøszebnø rzeczø 1398 *Leksz* II nr 1156; Swaczczø, czosmkoly vczinil, tosm vczinil na mym sza nocznø *rzeczo y *køczebnø rzeczø w mem ogrodzenem ogrodze 1399 *Leksz* II nr 2427; Szydowka ne swonl (*pro* wsonl) kona Koblowy *chkonszebno rzeczon 1400 *Leksz* II nr 2480; Dobeslaw ne sdzil Pawlowi voluw chanszebnø rzeczø 1400 *Piek* VI 32; Benak ne wybil Pawlowich cony chøzebnø rzeczø *ib.* 33; Pech... ne wzøl soczewice chanzebnø rzeczø 1401 *Piek* VI 51; *Micolo ne vkrad kone Micolaievi chøsebnø *rzeczi *ib.* 52; O choro (*pro* chtorø) scrzinø załowala Clara na Potra, tey on ne ucratl chøszebnø rzeczø ani gey vszitku ma 1409 *KsMaz* I nr 1324; Troyan ne wzøl Symanowa sodla chøzebnø rzeczø 1412 *KsMaz* I nr 1734; Jako ya ne ⟨w⟩szął Yanowa kona... chąszebną rzecza 1425 *ZapWarsz* nr 111; *Nedamyrz ne *przeuczal czeladzy Voczechowey, aby rzeczi othnoszyla do gey domu chąszebną rzeczą 1431 *ZapMaz* 255; Jacus ne widal Janowa konya chązebną rzeczą 1446 *ZapWarsz* nr 773; O cthori lysth Jacub na myan zaluye, ⟨then⟩ do mego domv nye wnyessyon chanzebnan rzeczan 1450 *SprTNW* VIII 2, 29; Jakom ja nyc sesłal do Michala swey czaladzy wywrzecz skotha chądzebną rzeczą 1450 *ZapWarsz* nr 945; Jako moya czelacz... nye wszęla dw (*leg.* dwu) konyw chąszebną rzecza 1453 *TymWol* 74; Jakom ya Ondrzeyewy nyc sznyadl (*leg.* śniadł) byka nyeczisczonyego chazebną rzecza 1470 *ZapWarsz* nr 3000; Pavel... Mykolayewy[e] z yego barczi... *dzyessyanczonth pczol nye viderl *chaczyebną rzeczą 1471 *MiesHer* XI 3; Jakom ya zlodzeya nye przechowywala anym rzeczi v nyego gwalthem *chazyebnya rzecza zabrala 1471 *ZapWarsz* nr 3020; Mycolay... zothfarzal zamk⟨y⟩ chanszebna rzecza 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; Jakom ya... any s pluga zelas sbyl lemyasha y kroya chadzebna rzecza, any thego vzythkv mam 1486 *ZapWarsz* nr 1606; ~ Nye pobralam... rzeczy domovich... anym gich wnyosla brzemyenyem w dom moy noczna rzecza chazebna 1475 *ZapWarsz* nr 1198.

3. *dubium*: Andreas... testes ducebat ex consensu partis adverse decretos chaszebnye ad instanciam... Dorothee 1491 *ZapMaz* 151.

Chąśba, Chąźba, Chądźba *formy*: *n. sg.* chąśba (1286?) 1408 *KodTyn* 63, (1290?) 1408 *KodTyn* 75, 1416 *KwartHist* XLV 1, 17, 1422 *Czrs* 265, *etc.*; ~ *g. sg.* chąśby 1400 *HerbSier* 380, 1405 *TPaw* IV nr 2506, 1407 *HubeZb* 87, 1420 *KwartHist* XLV 1, 17, 1424 *KsMaz* II nr 151, 1425 *Czrs* 307, *etc.*; ~ *ac. sg.* chąśbę 1393 *TPaw* IV nr 112, 1396 *Leksz* II nr 1885, 1401 *HubeZb* 116, 1402 *Piek* VI 115, 1415 *Czrs* 138, 1423 *AKPr* VIIIa 47, 1427 *ZapWarsz* nr 2743, *etc.*; chądźbę XV *p. pr. MonIur* V 127; ~ *i. sg.* chąśbą 1403 *HubeZb* 110.

Znaczenia: **1.** '*kradzież, furtum*': Dirslaus... erga... Paulum ruit furtiu⟨itatem⟩ vlg. chøszbø 1393 *TPaw* IV nr 112; Czo załøwal (*pro* załowal) Micolay na Ocesla⟨wo⟩wego czlowec[z]a o chøsbø, temu trzi lata minøły 1396 *Leksz* II nr 1885; Marczin przeprzal o tan chasbø *vinovatheco czloveka 1401 *HubeZb* 116; Od Boguslawa ne wyano (*leg.* wyjano 'wyjechano') na

chanszbø bracz coni 1402 *Piek* VI 115; Gnewek ne zywe chozbø 1403 *HubeZb* 110; Furticinii vlg. chøzbi 1405 *TPaw* IV nr 2506; Czso Mikolaya Potrasz pobral, to gy pobral, esze od nego od chøszbi y od prawa begal, a v nego licze *zastanø 1407 *HubeZb* 87; Pro furticinio al. chanszba 1416 *KwartHist* XLV 1, 17; O ktoraz chasba na Wyącha zalowal, o thą on podluk yednania myal za mya zaplaczicz 1423 *AKPr* VIIIa 47; S[i] chanszbi vel de furticinio 1424 *KsMaz* II nr 151; Jacom ya s Sczepanem vgednan pod zacladem, eze syø nye gmal (*leg.* imiał) na przeciwo mnye od Marcisza przec o chansbø 1427 *ZapWarsz* nr 2743; Jan Kalensky, kmetho de Scorosze ducit testes contra dominum ducem pro chąsba 1438 *ZapMaz* 6; Pro furticinio vlg. o chandzba XV *p. pr. Monlur* V 127; Za koppą kthoregolye zarna we dnye wząnthą trzy grzywni sandowy... ma zaplaczycz, wząlły w noczy, thedi chąnzbą wynowath (decernimus esse furtum) *Sul* 16; Za geną kopą ktoregole szarna wszątha... czirzpyączemv skodą pyancznadzescza, paknyąlibi czasv nocznego wszątha byla, skazvgemy bicz chąszbą (decernimus esse furtum) *Sul* 50.

2. '*kara, grzywna za kradzież, poena furti*': Abbas domus Tynciensis habet iudicare... causas subsequentes: me⟨c⟩h (*leg.* miecz), kigy (*leg.* kij), sedmnadzeszcza, *penadzeszcze, glova, saglovna, sec ('sześć') grziven, chanzba (1286?) 1408 *KodTyn* 63; Ad nostre curie cognicionem iudicii et examen aliqua causa deducta fuerit, sicut est sboy, chązba, gloua, zaglouna, zest ('sześć') griwen et trista (1290?) 1408 *KodTyn* 75; ⟨Jaco P⟩aseg ne placzil nigdy chasby 1400 *HerbSier* 380; Subjudex acquisivit in eo totum vlg. chaszbø 1415 *Czrs* 138; In decem marcis furti al. chansby 1420 *KwartHist* XLV 1, 17; Pro pena videlicet chąszba 1422 *Czrs* 265; Pro pena al. chaszba 1424 *Czrs* 303; Pro causis duabus chąszba triginta sexagenarum *ib.* 306; Wyach de Sucha luit duas penas chaszby erga Wyelislaum 1425 *Czrs* 307; Pene furti vlg. chanszban 1436 *KsMaz* III nr 1892; Paulus Pstrang penam ⟨f⟩urti al. chanszban Mathie predicto solvet 1443 *ZapMaz* 8; In ipso Andrea binum furtivum al. chązba decretum est in actis, ideo nos in tercia chązba ipsum ad mortem furticinii... decrevimus suspendii 1445 *KwartHist* XLV 1, 21; Pro pena furti al. o chanszban 1446 *TymSąd* 161; Vyni rzeczone pyąnczdzyesyand i chąnszbi, ktoresz naschemu skarbu... obikli placzoni bicz (de poenis dictis piaczdziesyat et furti, quae nostrae curiae ... consueverunt applicari) *Sul* 98; Capitaneus monuit se pro pena al. chasba 1455 *TymSąd* 167; Capitaneus dixit, quod tu przebral penam al. chąsba *ib.*; Pena furti al. chanszby 1473 *TymProc* 265; Pro tribus marcis pene furti al. chansby 1473 *TymSąd* 41; Andreas... ad instanciam... Dorothee relicte olim... Johannis de Plona luit penam L-em et ammissionem cause videlicet... 15 sexagenas... ducatui et chaszbi,... cittatus pro septem bovibus subtractis re furtiva 1491 *ZapMaz* 151.

Chąśnik *czy* **Chęśnik** '*rabuś, włóczęga, raptor, grassator*': Chasnykw infidelis raptor, vispilio XV *p. pr. R* XVI 347.

Chąza *cf.* **Chąsa**

Chąziebne *cf.* **Chąsiebne**

Chąziebny *cf.* **Chąsiebny**

Chązba *cf.* **Chąśba**

Chbed *cf.* **Chebd**

Chcenie, Chcienie *formy*: *n. sg.* chc(i)enie XV *in. R* XXIV 68; ~ *g. sg.* chcienia *Rozm* 25; ~ *ac. sg.* chc(i)enie *Fl* 106, 33; chcienie *Rozm* 81. 117. 158. 159; ~ *l. sg.* (w) chc(i)eniu *Fl* 68, 26.

Znaczenia: **1.** chcenie picia '*pragnienie, sitis*': W chczenu picza moiego (*Puł*: w pragnoszczy moyey) napawali me ocztem (in siti mea potaverunt me aceto) *Fl* 68, 26; Poloszył... wscie wod w chczene pycza (posuit... exitus aquarum in sitim, *Puł*: w pragnoszcz) *Fl* 106, 33; Tamo nie głodu ani chcienia picia (neque fame, neque siti... quisquam ibi premitur) *Rozm* 25; Tamo idąc po drodze cirpieli są wielikie niedostatki, głod, chcienie picia albo pragnienie (per viam saepe sitim maximam habebant) *Rozm* 81; Częstokroć silne udręczenie mieli, chcienie picia są cirpieli (sitim plurimam ipsi sustinebant) a ku wodzie albo ku studni rzadko przyszli *Rozm* 117; Miły Jesus... wielekroć cirpiał głod, chcienie picia, wielkie zimno (famem, sitim plurimam et frigus tolerabat) *Rozm* 158; Chcienie picia ugasił (suam sitim recreando) *Rozm* 159.

2. '*zamiar, intencja, intentio*': Chczene intencio XV *in. R* XXIV 68.

Chcieć, Chocieć, Kcieć, Ścieć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* chcę 1399 *Leksz* II nr 785, *Gn* 172a, 1402 *Małk* 117, 1443 *TymProc* 344, XV *med. SKJ* I 64, *Aleksy* w. 160, *BZ* Ex 33, 19. I Par 22,5, *etc. etc.*; *2. sg.* chcesz *Kśw* cv 5, *Gn* 5b, *Dek* I 3. III 2—6. 10—12. 14—19. 21. 22. 25—31. IV. VI, XV *in. Małk* 119, 1414 *JA* XIV 499, *etc. etc.*; chocesz *Dek* III 1; kcesz *Dek* III 13; *3. sg.* chce *Gn* 1b, *Fl* i *Puł* 33, 12, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *Galka* w. 11, *Sul* 82. 108. 109, *BZ* Gen 19,14. I Reg 15, 22, *etc. etc.*; *1. pl.* chcemy

Gn 14b. 171b, *Sul* 24, *BZ* Judith 7, 17, *OrtKał* 184, 1484 *AGZ* XV 223, *Rozm* 767, *etc.*; chcem *Gn* 12a, *Gałka* w. 51, *Sul* 3, *Dział* 15. 31, *De morte* w. 149, XV *p. post. Zab* 539, *Rozm* 147; *2. pl.* chcecie *Błaż* 319. 321, *Aleksy* w. 208, *OrtMac* 129, 1471 *ZapWarsz* nr 3012, *Rozm* 810, *etc.*; *3. pl.* chcą *Gn* 172b, *Fl* i *Pul* 67, 34, *Sul* 93, XV *med. R* XXII 233, *BZ* Num 14,10. I Reg 29,3, *etc.*; ~ *imper. 2. sg.* chciej *Fl* i *Pul* 36,1, *ca* 1455 *JA* XIV 491, *BZ* Ex 8,29, *MW* 8a, *EwZam* 291; *2. pl.* chciejcie *Fl* 74, 4, *Fl* i *Pul* 61,10, *BZ* Ex 14,13, *EwZam* 298; ~ *part. praes. act. adv.* chcę XV *med. PF* IV 593, *BZ* Num 14, 30. 35,15. Deut 19, 4. 21, 11. 24,20; kcę XV *p. post. R* XIX 51; chcąc *Gn* 3a, *Dorota* 169, 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18, 1435 *Pocz* 283, 1447 *BiblWarsz* 1857 II 801, *Sul* 27. 51. 52, *etc. etc.*; ~ *adi. n. sg. m.* chcący *Fl* i *Pul* 5, 4; *d. sg. m.* chcącemu *Sul* 39; *i. sg. f.* chcącą *OrtMac* 136; *g. pl. m.* chcących *Sul* 71; *d. pl. m.* chcącym XV *med. MPKJ* V 428; ~ *inf.* chcieć *BZ* I Reg 15, 23, 1474 *Zab* 541; ~ *fut. 2. sg.* będziesz chcieć *Aleksy* w. 42; *3. sg.* będzie chcieć *Fl* i *Pul* 36, 24. 49,13, *Sul* 43, *BZ* Gen 24, 39. I Esdr 7, 16, 1471 *MPKJ* V 66, *Rozm* 246; *f.* będzie chciała *Sul* 51; *2. pl.* będziecie chcieć *BZ* Num 33, 55; *3. pl.* będą chcieć *Sul* 28; ~ *praet. 1. sg. m.* (jeśm) chociał *Ksw* av 7; jeśm chciał *Fl* i *Pul* 118, 35; chciałem *ca* 1428 *PF* I 480, *BZ* I Reg 26, 23, *MW* 23b, *etc.*; chciał jem 1412 *KsMaz* I nr 1906; -(e)m chciał *Spow* 5, 1428 *ZapWarsz* nr 2816, *OrtBr* VI 388, *OrtMac* 134, 1480 *ZapWarsz* nr 1480, XV *ex. Zab* 447; *2. sg. m.* jeś chciał *BZ* Ex 7, 16; chciał jeś *Fl* i *Pul* 39, 9; chciałeś *BZ* I Par 17, 19, XV *ex. Kałuźn* 291; -(e)ś chciał 1483 *ZapWarsz* nr 1576, *Rozm* 728; *neutr.* chciałoś *Rozm* 419; *3. sg. m.* chciał jest *BZ* Ex 10, 27. Deut 2, 30; jest chciał XV *med. R* XXV 221; chciał 1391 *HubeZb* 10, 1393 *Leksz* I nr 1451, 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, *Fl* i *Pul* 17, 22. 113, 11, 1403 *Piek* VI 174, *etc. etc.*; kciał XV *p. post. R* XIX 51; ściał 1396 *Zab* 537; *f.* chciała 1402 *HubeZb* 103, 1425 *ZapWarsz* nr 131, *BZ* Lev 6, 5, XV *ex. SKJ* I 145; *neutr.* chciało XV *med. R* XXXIII 122. 123, *De morte* w. 76, *ca* 1500 *SlOcc* XII 163, *Rozm* 324. 491; *1. pl. m.* -smy chcieli *BZ* Ex 14, 5; *2. pl. m.* -ście chcieli *BZ* Num 14, 43, *Rozm* 805; *3. pl. m.* chcieli *Fl* i *Pul* 77, 13, 1401 *SKJ* III 193, *Aleksy* w. 200. 221, *BZ* I Mach 1,66, *OrtBr* VI 368, *Rozm* 774. 840, *etc.*; chciali 1446 *AKPr* VIIIa 49; ścieli *Rozm* 460; ~ *plqperf. 3 sg. m.* chciał jest był *Gn* 3a; *3. pl. m.* chcieli są byli *Gn* 14b; ~ *condit. praet. 1. sg. m.* chciałbych *De morte* w. 296. 349; bych chciał *BZ* Gen 31, 29; chciałbym XV *med. MacDod* 35; *f.* bych chciała 1447—62 *Zab* 545; *2. sg. f.* by chciała *De morte* w. 295; *3. sg. m.* chciałby XV *in. R* XXIV 75, *Dział* 21; -by chciał *Gn* 14b, *Sul* 25, *OrtMac* 63, *etc.*; -by ściał 1393 *Leksz* nr 1368; *f.* -by chciała *Sul* 75, *OrtKał* 307, *OrtMac* 94; *neutr.* chciałoby *OrtBr* VI 388; *1. pl. m.* -bychom chcieli XV *p. post. Zab* 522; bychmy chcieli *Rozm* 732; *3. pl. m.* chcieliby *Sul* 87; -by chcieli XV *med. R* XXII 243, *BZ* Ex 19, 21, 1484 *Reg* 722, *Rozm* 770; *f.* chciały-by *Rozm* 734; -by chciały *ca* 1420 *R* XXIV 84; *2. du. f.* (bysta) chciele *BZ* Ruth 1, 13; ~ *condit. plqperf. 3. sg. m.* by był chciał *Fl* i *Pul* 50, 17, *KartŚwidz*; *neutr.* -by było chciało *Gn* 1a; ~ *part. praet. act.* chciawszy *Rozm* 411; ~ *part. praet. pass. n. sg. neutr.* chciano 1396 *Leksz* II nr 1895, 1396 *Zab* 537, *OrtMac* 135, *Rozm* 824.

Układ znaczeń

1. '*mieć wolę, pragnąć, życzyć sobie, velle, cupere, optare*' 225
   A. chcieć (bez przeczenia) 225
   B. nie chcieć '*nolle*' 228
2. '*być gotowym, skłonnym, paratum, promptum esse ad*' 229
3. '*zamierzać, consilium capere, propositum habere*' 229
4. '*usiłować, conari, operam dare*' . . 230
5. chce mi się '*bierze mię chęć, ochota*' 230
6. chcąc '*dobrowolnie, z zamysłem, sua sponte, consulto*', nie chcąc '*nieumyślnie, mimo woli, inconsulto, nolens*' . . 230
7. '*móc, posse*' 231
8. (*o rzeczach*) '*być bliskim dokonania czynności*'. 231
9. *wykładnik formalny* a. *czasu przyszłego*, b. *trybu rozkazującego*, c. *zdania celowego*. 231

Znaczenia: **1.** '*mieć wolę, pragnąć, życzyć sobie, velle, cupere, optare*': **A.** chcieć (*bez przeczenia*): **a.** *z inf.*: Czeszarsz... *chalcy (*leg.* chciałci) gest on tho bil przeuedzecz *Gn* 3a; Ioseph, *chęcz on te tho kaszny posluszen bicz, y posetlcy gest on bil do tego tho mastha *Gn* 3a; *Chesly thy tho uedzecz? *Gn* 5b; Ma thø misl, isbi szø go on na ftorky *chal dopuscicz *Gn* 14b; *Chemi otrzymacz sbauene *Gn* 14b; *Chemily czynicz volø naszego otheza nebeszkego, tedy... mamy dzerszecz varø *Gn* 171b; Chczesshly zywoth weczny mecz, mussysch kazny bozey strzecz *Dek* I 3. III 12. 16. IV. VI; Chczesli (*Dek* III 1: choczeszly, III 13: kczeszly) myecz laska bozu, czci ocza y matka swoya *Dek* III 2—6. 10. 11. 14—19. 21. 22. 25—31;

Nye czyn grzechu nyeczysthego..., chzeszły zywoth wyeczny myecz, chzeszly przykazanya bozego strzedz *Dek* III 12.16; Caplane, chces polepsicz duse swey, ne mow czansto: Piwa naley 1414 *JA* XIV 499; Ktorako ch[i]czalby gy manowacy quem vellet vocari cum XV *in. R* XXIV 75; Chceszly wnydz w nebeszke szbosze *ca* 1420 *R* XXIV 79; Sszlussza szwego mysszstrza czczicz, acz szø chcze w yego wczenw nawczicz *ib.* 81; Kto chce tego dowieszcz, ta gest o niem powieszcz *Gałka* w. 11; Chcemli tszczice zabycz,... musszimy szą modlicz bogu *ib.* w. 51; Gdi bandze zaloba dzedzynna, sandzaa... thą naam ma powyedzecz, yeyzze poznanyee przed naszą y ricerzow naszych ob⟨l⟩yczneszczą chczemi y skazvgemi oprawyacz (volumus et decernimus pertractari) *Sul* 24; Bandały ch[e]czecz naszego sandzenya szą zwyarowacz, na szą nye chczyąącz przyyąącz tychsze zzaloob, skazalyzmi (si nostram iurisdictionem voluerint declinare, nolentes in se accipere easdem quaestiones, decrevimus) *Sul* 28; Mykolay othpowyedzal... chczącz są szeszcą swyathky s tego oczyszczycz (volens cum sex testibus de hoc se expurgare) *Sul* 52; Paklibi gyndze procz sandu chczyelibi syąn siednacz, thedi thimy iednaczmy... syan w⟨y⟩wyodąn (si tunc...alibi concordiam inire voluerint extra iudicium, tunc eisdem mediatoribus... se educant) *Sul* 87; Chczesz nyeewiasty widzecz przekraszø, tegdi pamyøtay, yze Tanita (*pro* Tamara) od swego brata czystotø szgvbila *Gloger*; Isto volo pro lucro habere, aliter thim chcza ziskacz 1450 *TymProc* 348; Na ctore slowa chczalbym vam nyeczo povyedzyecz XV *med. MacDod* 35; Pyrzwe yest lzza zdradzayøczych y podobacz sye *chczøczym (primum est mendacium fallacium et placere volentium) XV *med. MPKJ* V 428; A przeto chczeli kto tho myecz blogoslawyenstwo, napyrwsche tegda misl o pokorze XV *med. R* XXII 236; Angeli spyewayą..., iacobi chczyeli rzecz: Ni geden pocoya... myecz nye moze, geno kto ma dobrą wolą *ib.* 243; Iacosz tho Iudyth Olopharna zabyla pysznyego, myeczem glowa szczala prze lud bozy, kthor [z]isz yest on chczal rad zagubicz XV *med. R* XXV 221; Stradacz chczal odzenya carere disposuit tegumentis XV *med. SKJ* V 260; Czthą w yednich kszagach o nym, ktho chcze szluchacz, yą powyem *Aleksy* w. 10; Czsosmi chczyely vczynycz (quid voluimus facere), yszesmi puszczyly Yzrahelya *BZ* Ex 14, 5; Gimyesz syø gey milowacz, chczø yø sobye za zonø myecz (adamaveris eam voluerisque habere uxorem) *BZ* Deut 21, 11; Aczbich mogla teyto noci poczøcz sini y porodzicz a wi chcyele czekacz (si eos expectare velitis) *BZ* Ruth 1, 13; Chcyalesz oznamycz wszitka zwyelyczenya ta (nota esse voluisti universa magnalia) *BZ* I Par 17, 19; Lyvd bødzely chcyecz (voluerit) obyatowacz obyati *BZ* I Esdr 7, 16; Dzeczą tego vmarlego mowy, ysz ma latha a chcząloby szye szamo opyekacz *OrtBr* VI 388; Woythowy myeszkyemv y ludzom prawe ortele naydcz ('najść') chczemy *OrtKał* 184, *sim. OrtMac* 64; Then ortel... ya layą y chczą szprawyedlywoscz *nadz *OrtMac* 67; Gdyby raczcza wydzyal albo przyszyąsznyk..., ysz kogo zabytho..., a gdyby chczyano tho gymy doszwyadczycz, trzebaly gemu wthore przyszyadz k temu szwyadeczthw (*leg.* świadectwu)? *OrtMac* 135; Gdyby nyektorzy bili w gednem powiecze,... a geden drugego chczalby o zlodzeystwo... wyzwacz przed sad, tho ma vczinycz, nyszli rok mynye *Dział* 21; Chczalczy crolowy szluszyczy, szwa choragyew myeczy *Tęcz* w. 6; Moy namyleyschy, w czemkoly bych thwą mysl wyedzala, wszye... ⟨p⟩opyelnycz mylye chczyala 1447—62 *Zab* 545; Volo super iure satis habere al. chcza na pravye dosycz myecz 1463 *RHist* LXIX 334; Przyclad o them chcza povyedzecz, szluchay thego, ktho chcze vyedzecz *De morte* w. 17—18; Gdy szya gyma s kosza plaszacz, chcza gych thyszacz pokaszacz *ib.* w. 169; By mya chczalą trocha slvchacz, chczalbych czya nyeczo pytacz *ib.* w. 296; Chczalbych othmovycz s tobv, moglybych (*leg.* mogł li bych) szya szkrycz przeth tobv *ib.* w. 349; Ktho chce pissac doskonale gøzik polski, i tesz prave, umey obecado moye *Park* 412; W rącze thwoie... poleczam dusza moyą, bo thy chczesz yą myecz przesz krwye szwey okruthne wylanye *MW* 99a; Dixerunt consules, quod volumus iustificari al. chczemy bycz prawy 1484 *AGZ* XV 223; A mogąly syosthry, thedy syą mogą wstrzymav[y]aczi, chczący y wzdzierzavaczi (si voluerint abstinere) 1484 *Reg* 712; Thak chczemi miecz, abi (volumus..., quod) zadni ziemyanyn... nye smyal w zbroy chodzicz 1498 *MacPraw* VI 273; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye narodzycz XV *ex. Kałuż* 291; Chcę być wasz przyjaciel a też chcę wam przysiąc, iżeć pomszczę waszej krzywdy nad nim *Rozm* 510; Jesusie..., cały rok bychmy cię chcieli męczyć *Rozm* 732; Pisał im, chciałyliby ji żywo uźreć, aby... przybiegły natychmiast *Rozm* 734; Mienili, aby chcieli zakon pełnić,... a... jako fałszywi! *Rozm* 770; Miły Kristus nie pyta, jako co wiedzieć, ale więcej chcąc zjawić zgłobę żydowską *Rozm* 777; Miłościwy krolu Herodzie, chcesz li mieć pomstę

rozlania krwie, ktore są pobity, pomści nad tym złym człowiekiem *Rozm* 798; Coś jest za człowiek..., iże wszyscy poruszyli sie przeciw tobie, chcąc cie umorzyć? *Rozm* 813; ~ *z inf. pass.*: Clouek... *che bycz... osveczon *Gn* 1b; *Chemly takesz bycz thamo pouiszeniy, tego... dostathcicz ne moszemy *Gn* 12a.

b. *z elipsą inf.* (*w zdaniu pobocznym*): Smyluyø sze, nad kym chczøø (miserebor, cui voluero) y myloszczyw bødøø, nad kym my szyø lyuby *BZ* Ex 33, 19; To gymyenye ono... mosze... swey matcze dacz albo gynemv swemv przyrodzonemv, kyedy *on chcze *OrtKal* 294; Szatan, ktory był dawno Judasza osiągł, uczyniwszy jeden, co chciał, odstąpił od niego na chwilę *Rozm* 769; ~ Vstawyamy, aby oczecz zywącz mogl dzeczem swogim y zenye, aczby chczala (si ipsa affectaverit), vstawycz pewne opyekadlnyky *Sul* 75; Paklibi prziyaczycle zalowalibi sgvbyenya yego..., mogąn, acz chczą̨n, gy otkupycz (si volunt, possunt ipsum redimere) *Sul* 93; Taky kmyecz sbythi, acz chcze, o crzywdą̨n bandzye zalowal (percussus de sua iniuria, si vult, agat) *Sul* 109; Ty sie czynisz... synem bożym, a przetoż jeśli to tako, niechać (*rp.* nyechczącz) pomoże, acz chce *Rozm* 730; ~ Alexy conya mego do domu poyą[ą]... y geszdzil na nyem, gdze chcyal 1435 *Czrs* s. LXXXI; Slvgy ny⟨e⟩wolne pan, chcze gdze (*pro* gdze chcze), poszadzycz moze (ubi vult, locare potest) *Sul* 82; Gotowcyesm s wamy gechacz, gdzekoly chcecye *Błaż* 319; Yam myal... gymyenye w szwey obronye... y kupczylem gym wszą̨dy, gdyem chczyal *OrtMac* 134, *sim.OrtBr* VI 388; Yze volen dacz, przedacz, gdze chczącz 1463 *R* XXII 382; Nye vkradłem konya... anym go obroczyl, gdzem chczal 1480 *ZapWarsz* nr 1480; Dvch, gdye chcze, dmye (spiritus, ubi vult, spirat Jo 3, 8) *EwZam* 305; ~ Thomislaf vzøl... 400 grziuen poszagu y obroczil, yamo *czal 1393 *Leksz* I nr 1451; ~ Mal gego rzecz oprauacz tako dlugo, iakoby Micolay sczal 1393 *Leksz* I nr 1368; Ty pyenyadze... myal w szwey obronye y gymy szye obchodzyl, yako chczyal *OrtMac* 75; Pyszarza... mozeczye wy trzymacz..., yako szye wam podobą̨ y godzy, yako chczeczye *OrtMac* 129; Vczyn sch nyą̨ yako chczesch utere ea, ut libet (ancilla tua in manu tua est, utere ea, ut libet Gen 16, 6) 1471 *MPKJ* V 9; Pilat... rzekł...: Ani Herod mogł nań ktorej winy... najdź... i żałowaliście nań, jakoście chcieli, a wszakoż jemu nic nie stało ku śmierci *Rozm* 805; ~ Bo zaprawdę ją̨ć sie chciał dać, ale nie pirwej, ależ chciał *Rozm* 630.

c. *z gen.*: Ktori iest czlowek, iensze chcze szi-wota (quis est homo, qui vult vitam)? *Fl* 33, 12, *sim. Pul*; Obetnicze y modly chczal ies (sacrificium et oblationem noluisti, *Pul*: nye chczyal ies) *Fl* 39, 9; Rosipi pogani, gisz chczø boiow (dissipa gentes, quae bella volunt) *Fl* 67, 34, *sim. Pul*; Przewedzy myø we stdzy *kaznich twoych, bo gesm gey chczal (quia ipsam volui) *Fl* 118, 35, *sim. Pul*; Obwyanzan bandzye, yako obiczay zemyc thego chcze i viczyą̨nga (prout terrae consvetudo exigit et requirit) *Sul* 108; Pogym... szoną̨ szobye, kthorey gyedno bandzesz chczyecz *Aleksy* w. 42; Raczcze chczely od nyego zaplathy thych dlusznych szoszow *OrtBr* VI 368; Mąsz od szvey zony chcze od thego opyekadlnyka gyey wyana *OrtMac* 20; Powiedzi mie, panie, na sczieczce przikazania twego, yze iey chczalem (deduc me in semitam mandatorum tuorum, quia ipsam volui Psal 118, 35) *MW* 23b; Mam ya *manża puchnacza: ya mu davam grochu, a on chcze kolacza XV *ex. PF* V 372.

d. *z dat.*: Azaly pan chce zaszszonim offyeram albo obyatam (numquid vult dominus holocausta et victimas)? *BZ* I Reg 15, 22.

e. *z acc.*: Zbawona me vczinil, bo chczal me (salvum me fecit, quoniam voluit me) *Fl* 17, 22, *sim. Pul*; Drogø pocoia (*Pul*: drogy yego) bødze chczecz (viam eius volet) *Fl* 36, 24; Bo bi bil chczal offarø, dalbich bil (si voluisses sacrificium, dedissem) *Fl* 50, 17, *sim. Pul*; Bog nasz..., czoskoly chczal, vczynil yest (quaecumque voluit, fecit) *Fl* 113, 11, *sim. Pul*; Bo bi byl chcial modlø, wzdalbich byl ouszem (si voluisses sacrificium, dedissem utique Psal 50, 18) *KartŚwidz*; Vczyn s nyø, czso chczesz (utere ea, ut libet) *BZ* Gen 16, 6; Iacz bich mogl y nynye, czso bich chczyal nad tobø vczynycz (valet manus mea reddere tibi malum) *BZ* Gen 31, 29; Kogo chcesz, acz wskrzeszø tobye (quem suscitabo tibi)? *BZ* I Reg 28, 11; Czso chczø Szidowye cy (quid sibi volunt Hebraei isti)? *BZ* I Reg 29, 3; Mogaly przyszasznyczy... ortel odwloczycz albo odloczycz besz woley strony, a gdyby gedną̨ stroną̨ tha (*pro* tho) chczala, a druga nye chczalą̨, a kako wyelyekrocz moze bycz albo nye mozc? *OrtKal* 307, *sim. OrtMac* 94.

f. *z acc. cum inf.*: Wsystkym... chczem bycz yawno (universis... volumus fore notum) *Sul* 3.

g. *ze zdaniem przedmiotowym*: Fabricius... *slybcze posslal... chczoncz, by gemu poswolila, Crista zaprsala *Dorota* 169; Czarny sø waszych bogow ob⟨ra⟩szy, alle chcecyely, bychom syc gym modlily, odpuscycyesz naam, acz ge do

wody donyesyemy *Błaż* 321; Chczą, abyscze tho pylnye baczyli ymo diligenter attendere (nolo enim vos ignorare I Cor 10, 1) XV *med. SKJ* I 64; Nye vnidzecze do zemye, na nyøsz toczem wznyosl røkø swø chczø ('chcąc'), abiscze w nyey przebiwali (ut habitare vos facerem) *BZ* Num 14, 30; Chcemi, abiscye ivsz podaly myasto (contestamur..., ut iam tradatis civitatem) w røce ricerstwu Olofernowu *BZ* Judith 7, 17; Dla ktorey chytrosczy chczem, aby odtychmyast nasze vbostwo nye zdradzono *Dział* 15; Chczem, aby... to gymyenye... naszemv stolv... przysądzono *Dział* 31; Svyąthy Ffranczischek... chcze (voluit), aby... yego synovye thą tho vyarą zsthalye vyznavały 1484 *Reg* 705; Obyczay thaky yuze vypissany chczemy, aby był trzyman, chovan y dzyelan (hoc quoque... volumus observari) *ib.* 720; Podlug obyczaya rzymskego czeszarz chczyal, bych szye z ludem zydowskym vmyal *opyekasz XV *p. post. Rozm-Pam* 473; Thego bog chczyal, aby swyanthy Pawel pyekyelne mąky nyethso (*leg.* nieco) oglądal XV *ex. Zab* 536; Chcieli, aby ukrzyżowan, aby jego sławy i jego czci mogli tem więcej uwlec *Rozm* 774; Miły Jesus nie odpowiedział ni słowa chcąc, aby sie tym rychlej czas prorokowania popełnił *Rozm* 800; Odpowiedział im Pilat:... Kiedy chcecie, aby ten zły człowiek puszczon, a coż uczynim z Jesusem? *Rozm* 810.

h. *absolute:* Chczeszły yescze, wszyavya tobye, gethno byerz na roszvm szobye *De morte* w. 219; Bandzie chczecz volet (beatus vir, qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis Psal 111, 1) 1471 *MPKJ* V 66; Yszbychom chczely ut velimus XV *p. post. Zab* 522.

B. nie chcieć '*nolle*': **a.** *z inf.*: Togo, ize ide tobe crol smerny, ne hces pamøtach *Kśw* cv 5; Michal zødal v Paszka cobily..., a on mu yeg ne chal ('chciał') dacz 1391 *HubeZb* 10; Prandota dayal list Jacobo, a on go ne sczal wsancz, na ten dzen chczal oprauicz, a oni tego ne chczano od nego przivacz 1396 *Zab* 537; Mnø se to ne roszeslo, ia tego scazacz ne chczø 1399 *Leksz* II nr 785; Ga na ('nie') chczø cynicz vole bosze *Gn* 172a; Ne strz⟨e⟩gli sø obrzøda boszego, a w zacone iego ne chczeli chodzicz (in lege eius noluerunt ambulare) *Fl* 77, 13, *sim. Pul*; Ya ne chczø othpusczicz *przisigy 1402 *Malk* 117; Ti kone wraczani Ianowemu kmeczevi sdrowo..., an ich ne chczal wszancz 1403 *Piek* VI 174; Stanek Woythka wabil..., a Woythek ne chczal gicz 1421 *MPKJ* II 301; Jako ya tho wem, Jan do Rochny ne szedl, esz ne chczala zan zemskyego prawa obranczicz 1425 *ZapWarsz* nr 131; Micolay Pyotrowi nyewastø wraczal, a on gey wzøcz nye chczal 1428 *ZapWarsz* nr 2852; Micolay ne chczal vczinicz prawa sz radnim paropkem 1443 *ZapWarsz* nr 730; Rzekla... Maria:... Kakocz syna mogą myecz, o mązv nyczsz nye chczą (*R* XIX 51: kcza) wyedzecz XV *med. PF* IV 593; Swyathkowye stali, alye przeth poludnyem prziszącz nye *chczyali 1446 *AKPr* VIII a 49; Nolens in penis succumbere al. nye chczacz szą wjnami dacz porazicz 1447 *Bibl-Warsz* 1857 II 801; Powod... nye bądzye chczecz przyszącz (actor citans... renuerit iurare) *Sul* 43; Nye chczączych przedacz nye mayą przypądzacz (vim inferant volentibus vendere) *Sul* 71; Thego nye chczyal vczinicz (hoc facere noluerit) *Sul* 91; Kaszdi taky nye chcze any mosze thu myecz vczyechi sw⟨o⟩yey XV *med. R* XXII 236; Po wsz⟨y⟩thkych domyech szvkano: nye mogli go nygdzey naycz, a wszdy nye chczely przestacz *Aleksy* w. 200; Czsosz, acz nye bødze chczyecz se mnø zona gydz (quid, si noluerit venire mecum mulier)? *BZ* Gen 24, 39; Asz dotøøt slyszecz yesz nye chczyal (usque ad praesens audire noluisti) *BZ* Ex 7, 16; Nye chczyal gest gich pan puszczycz (noluit dimittere eos) *BZ* Ex 10, 27; Nye chczal iest Seon... dacz nam przecz (noluit Sehon... dare nobis transitum) *BZ* Deut 2, 30; Padnyecze, przeto zescze nye chczeli przisvolicz panv (corruetis, eo quod nolueritis acquiescere domino) *BZ* Num 14, 43; Przecywycz syø gest iako grzech wyeszczego, a nye chcecz pozwolycz iako grzech modli poganskey (quasi scelus idololatriae nolle acquiescere) *BZ* I Reg 15, 23; Nye chcyalem wznyescz rø⟨ki⟩ mey (nolui extendere manum meam) *BZ* I Reg 26, 23; Nye chcyely pokalyacz za⟨kona⟩ boszego (noluerunt infringere legem dei) *BZ* I Mach 1, 66; Dorotka dawala *pyenyadza Mykolayowy, w ktorich gemu plascz zastawyla, a on gych nye chczal wzancz ani gey plascza wroczycz 1463 *AKPr* VIII a 54; Nye chczą pozywacz nolo abuti (cum plurimis gentibus imperarem..., volui nequaquam abuti potentiae magnitudine Esth 13, 2) 1471 *MPKJ* V 59; Tych tho pyenyadzi mne placzicz nye chczecze any dbacze 1471 *ZapWarsz* nr 3012; Jakom ya thobye thego czlowyeka nye wypusczyl, Jakuba, kthoregom ya ranczyl..., a thysz go puszczycz nye chczal 1483 *ZapWarsz* nr 1576; Yesthlyby... braczya nye chczyeli sye polepszycz..., mayą byczi vypądzeny 1484 *Reg* 722; A ktory by brath nyekarny, a tez by sye nye chczial polepszycz, a po trzeczicm vpomynyenyv

thrvalby w szvey vpornoscy, pokuthy y karanya nye chczącz przyączi, tedy taky ma byczi vydan... visitatorovy *ib.* 723; Osthathkv posagw iemv nye chczesch zaplaczicz 1494 *ZapWarsz* nr 1761; Nygth sza myą nye chcze vmrzeczy *SkargaPłoc* w. 78; Gdy belo czasv kompletnego, nye chcialo syę pogrzeszcz cziala twego roskosnego, bo acz vmarle belo, yednak bostwo przi szobie myalo *ca* 1500 *SlOcc* XII 163; *Zalona omowa tych popow, ktorzyż nie chcą pokuty czynić *Rozm* 761; Ludzie... czytali w piśmiech urodzenia boskiego, ale rozumem osiąc nie chcieli *Rozm* 840.

b. *z elipsą inf.*: Com sgrzeszyl cudze grzechy obmavyayancz, poszandzayancz, a szwogychcm szya spowyadacz nye vmyal albo nye chczyal *Spow* 5; Miły Jesus mogł ukazać, iże ten jest, ale nie chciał przeto, iże im był mocniejszy, tym cirpiętszy *Rozm* 844.

c. *z gen.*: Bog ne chczący zlego ty ies (non deus volens iniquitatem tu es) *Fl* 5, 4, *sim. Pul*; Na ten dzen... byl gotow Jaszek penadze dacz..., a ony nye chczely gych 1401 *SKJ* III 193; Jakom ya przy tem byl, kedy rzekl Andrzych parobkv: Ne chcza go 1426 *TymWol* 46; Bog nye chcze szmyerczi grzesznego czlowyeka XV *p. post. Kałużn* 288; ~ Ya przez czyebye nycz nye moga any chcza *Naw* 80; Nye chcza czya, yzby myę daliey prowadzil nolo te longius comitem esse XV *ex. PF* III 178.

d. *ze zdaniem przedmiotowym*: Nye chczemy, by tho zgromadzenye navyedzal... kthory lagyk 1484 *Reg* 721.

e. *absolute*: Jerusalem, Jerusalem,... kielkokroć chciałem (*sc.* zebrać) syny twoje, jako zbira kokosz kurzęta swoje pod skrzydła, a nie chciałoś (quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti Mat 23, 37) *Rozm* 419.

2. '*być gotowym, skłonnym, paratum, promptum esse ad*': Jacosm bil poslem, kedi mu chczano zaplaczene dacz, an *necha⟨l⟩ bracz 1396 *Leksz* II nr 1895; Vosni po czwartem upominanu podnosl crzis, tedi kmecz Micolay chczal pczisącz (*pro* przisącz), a Pasek tego ne chczal za prawą *przigicz 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Ani go doma szastal, ani mu *chal pomocz 1398 *TPaw* IV nr 465; To chøczø (*pro* choczø) szlachciczi ukaszacz 1399 *TPaw* IV nr 570; Tedi yest go pan starosta spital:... Chczesli thu prawo czirpecz? XV *in. Malk* 119; Kyedy komv szkazą przyszaga o dlug..., a powod by byl, chczącz przyszagy bracz od sampyerzą,... tedy sampyerz straczyl szwa rzecz *OrtKal* 213; A yako gdy on po thym przykazanyv nye przydzye any by chczyal przydz, maly on za tho pokupycz czo? *OrtMac* 63; Thą wyna moze on wszyacz, chczely mu ya ktho dacz, a nye chczely mu gyey dacz, thedy go moze woyth poszwacz *ib.*; By mya chczalą trocha slvchacz, chczalbych czya nyeczo pytacz *De morte* w. 295; Volalby... smercz ymecz y *podyocz, nisly taka slova sprosna... od przerzeczonego Iana czirpecz et *przyyocz chczecz od nego 1474 *Zab* 541; Ieslizebi on plinączi s thrzaskiem a wneth naprawilby albo bi chczial naprawycz on jasz,... thedi bądzye wolien od placzenya they skody (si... vellet reparare,... erit liber) 1498 *MacPraw* VI 275; Nalaslem ya k swey luboszcy, chcza rad szlvszycz yey myloszcy XV *ex. Zab* 444.

3. '*zamierzać, consilium capere, propositum habere*': Prisøgl iesm, iz uam hochal ⟨jeśm podać zi⟩emø urogow *Kśw* av 7; Ony varø kresciganskø *cheli szø szagubicz biły *Gn* 14b; Ancas... ad stabulum pellere volui vlg. chczal gem zayøcz do obori 1412 *KsMaz* I nr 1906; Rzekl Domenyk: *Checze *schecz XV *in. CyzPłoc*; Gdy chczalem na szluszbą ot *czebę yachacz precz, przyalem do domv thwego *ca* 1428 *PF* I 480; A thesz thystne (*leg.* ty istne) pyenyądze, kyegdy ge chczal do myasta wyescz, thedy ge s nyekthorimy lyudzmy snamyenycze liczyl 1435 *Pocz* 283; Nye chczą szą othprzecz, essze panu memw dano wączsze rzeczy 1443 *TymProc* 344; Strona, kthora nye stala... przy poslednyey godzynye polvdnya, gdi sądza yakobi chczaal wstacz,... skazana bącz (pars, quae fuerat absens... circa extremam horam meridiei, iudice quasi surgere volente,... condemnetur) *Sul* 25; Nyewyasta mayącz dzeczy, acz gynszego mąsza weszmye alybo wszącz bądze chczala (mulier... alium virum... recipere voluerit), skazvgemy, aby tylko na thysz dzeczy wszysthko gymyenye... spadlo *Sul* 51; A kam chczesch et quo tu tendis XV *med. SKJ* V 259; Dom, gen ia chczø dzalacz bogu, taki ma bicz (domus..., quam aedificari volo domino, talis esse debet) *BZ* 1 Par 22, 5; Wyszna-ly szye, tedy straczyl glową swą, a lezy na radczach, czo chczą sz nym vdzalacz *OrtVrtel* 120; Ja mv slubvyą pod moya rolą, czosz lepsza gest nyszly ten dlug, ysz mv chcza zaplaczycz *OrtKal* 314; Ktho chcze orthel layacz, then ma szthoyacz thako rzecz *OrtMac* 67; Wstan ku mnye, moszesz my vyerzacz, nye chczacz sya dzyszya sznycvyerzacz *De morte* w. 110; Chczem do czyebye poczthy noszycz, aby szya dala przeproszycz *ib.* w. 149; Warvy sszye lekarza, kthory na thobye swe navky napyrzwey chcze kostowacz

(cave tibi a medico volente in te exquiri) XV *p. post. R* 1 s. XLV; Chczesz szye bvdowacz, nyechay czye nye przywodzy k themv zandza twa, ale potrzeba (si vis aedificare domum, inducat te necessitas, non voluntas) *ib.*; Macz w doma bandacz, chczeły mąza pogyacz, schalenye czyny (mater vero forte remaritari quaerit, stulte agit) *ib.* s. XLVII; Any chczą vznacz nec propono cognoscere virum XV *p. post. R* XXV 180; Pylath potym szukal, yakoby mogl Jezu Krysta wypuszczyc, yako y pyerwey to *też chczyal vczynycz XV *p. post. RozmPam* 472; My przyszagami bogu, *ysze chczem prawdą mowycz..., a thego ne chczem opuszczyc prze szadnu miloszcz XV *p. post. Zab* 539; Thego nycz nye dbali any chzą dbacz XV *p. post. Zab* 515;Kiedy ktory wstał, chcąc krzywe świadectwo mowić, ten natychmiast... *omieniał *Rozm* 715; Niektorzy w jego święte lice bili... rzekąc: Prorokuj Criste, kto jest, kto cie uderzył. A to... na sromotę jemu mowili, jakoby rzekł, iżeś sie chciał mieć u twych apostołow za proroka *Rozm* 728; Przeto wam troję rzecz pospołu chcę powiedzieć *Rozm* 743; Święty Maciej... pirwej, niż wypisał umęczenie boże..., kładzie historją o Judaszu. Tego dla my to chcemy ją s pełna wypisać *Rozm* 767; Obyczaj był, kiedy kogo chciano umorzyć, iże ji też biczowano *Rozm* 824; ~ *dubium*: A chczely czoln schiekacz a. zrambacz et passi sunt eam excidere (tunc absciderunt milites funes scaphae et passi sunt eam excidere Act 27,32) 1471 *MPKJ* V 136.

4. *'usiłować, conari, operam dare'*: Gdis gy *chø szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige *Gn* 172b; Jacom ya nye byegal na Pawlow dom z ostrø bronyø ani gego dzewki chcyal bicz silø 1428 *ZapWarsz* nr 2816; Chczącemv tho gyste skazanye layacz (volenti eandem sententiam arguere)... bącz mocz zapowyedzana *Sul* 39; Ludze ginako blogoscz... myenyą, nysze gest, a ginako k nye chczą przicz, nysze sluscha XV *med. R* XXII 233; Czsom uczinil, thom uczinil za yego poczathkem, kyedy mnye chczal sbicz na mey robocye gwalthem 1452 *RafPocz* 31; Chczely mv lysth sz rąky wszącz *Aleksy* w. 221; Zaprzyszyøsz lud, aby znacz nye chczyely przestøpycz granycz (contestare populum, ne forte velit transcendere terminos) *BZ* Ex 19,21; Nawroczy wszytko, czsosz prz⟨e⟩s leszcz odzerszecz chczyala (reddet omnia, quae per fraudem voluit obtinere) *BZ* Lev 6,5; Gdisz... kamyenim *chczøocz ge obrzvczicz, zayavila syø gim phala boza (cumque... lapidibus eos vellet opprimere, apparuit gloria domini) *BZ* Num 14,10; Iestli nye bødzecze chczecz bidliczelow zemye zagladicz (sin... nolueritis interficere habitatores terrae),... bødø wam iako gosdze w oczv *BZ* Num 33,55; Pobyegly, chczøøcz syø na pvsczø wroczicz (simulaverant fugam et tendebant ad solitudinem) *BZ* Jos 8,20; Chczøcz zona gedna viwadzicz møza swego s røkv sylnycyszego (volensque uxor alterius eruere virum suum de manu fortioris), sczøgnølaby røkø..., vtnyesz røkø gey *BZ* Deut 25,11; *Trzepycza szye, gdy chce spevacz XV *p. post. PF* III 288; Czemu wy chczeczye nyewyna krew zagubycz? XV *p. post. RozmPam* 472; Mędrcy... chciawszy ji jąć, bali sie zastępow, bo są ji mieli wszyscy jako proroka (et quaerentes eum tenere, timuerunt turbas, quoniam sicut prophetam eum habebant Mat 21,46) *Rozm* 411; Niektorzy s nich chcieli (*rp.* sczyely) ji uchwaci⟨ć⟩ (quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum Jo 7,44) *Rozm* 460; On... nasze soboty i dni święte potępia i chce zagubić nasz zakon starych ojcow *Rozm* 749; Pilat pytał Żydow, czym by Jesus chciał ich zakon zagubić *Rozm* 749.

5. chce mi się *'bierze mię chęć, ochota'*: Mow sze mnv, bocz mam dzalo, gdycz szya sze mnv movycz chczalo *De morte* w. 76; Examythy y posztawcze, thych sza mnye nygdy nye chcze *ib.* w. 263; ~ (*o ochocie do jedzenia*) *'esurire'*: Acz mi bødze chcecz se yescz, ne powem tobe (si esuriero, non dicam tibi) *Fl* 49,13, *sim. Pul*; My ssye chcyalo, ⟨dali⟩scye my pokarmy (esurivi enim et dedistis mihi manducare Mat 25,35) XV *med. R* XXXIII 122; Ale zwolenicy jego, kiedy sie im chciało jeść, poczęli targać kłosie i jedli (discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere spicas et manducare Mat 12,1) *Rozm* 324; Gdy mi sie chciało jeść, daliście mi pokarmienie (esurivi enim et dedistis mihi manducare Mat 25,35) *Rozm* 491; ~ (*o ochocie do picia*) *'sitire'*: Chcyalo my sye pycz, dalyscye my napoye (sitivi et dedistis mihi bibere Mat 25,35) XV *med. R* XXXIII 123; Wszelki, ktory będzie pić tę wodę, potemże jemu będzie sie chcieć pić (omnis, qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum Jo 4,13) *Rozm* 246; Chciało mi sie pić, daliście mi napicie (sitivi et dedistis mihi bibere Mat 25,35) *Rozm* 491.

6. chcąc *'dobrowolnie, z zamysłem, sua sponte, consulto'*: Posznaly szye, ysz on chczacz gyemu na szkodą k themu gaynemu szadowy ne przyszedl, thedy then vczynyl naprzeczyw szwey przyszyadze *OrtMac* 63; Ale szą *czocz (*war. lub.*: chczącz) wyznawam *eruti me fateor (sed velle fateor, sed eniti me profiteor Prol.) 1471 *MPKJ* V 7; ⟨Aczbi⟩ ktho chczącz zastapyl

blyszemv szwemv ⟨y⟩ zabyge gy, od mego oltharzą odłączycz (*pro* odłączysz), slowye wydasz gy, asz vmrze (si quis per industriam occiderit proximum suum et per insidias, ab altari meo evelles eum, ut moriatur Ex 21,14) XV *p. post. Kałużn* 283; A Żydowie wżdy rzekli przeciw Pilatowi: Myśmy widzieli, kako sie oni sami chcąc nachylili dając jemu chwałę *Rozm* 755; ~ nie chcąc(y) '*nieumyślnie, mimo woli, inconsulte, nolens*': Tho vczynil nyc chczącz w gygrze (hoc fecit nolens in ludo) *Sul* 51; Myasta mayø bycz kv pomocy vczeklim, ktorzis bi nye chczøcz krew przeleli (qui nolentes sanguinem fuderint) *BZ* Num 35,11; S tich myast... trzi bødø za Jordanem..., aby vczekl do nych, ienze ne chczø krew przelal (ut confugiat ad eas, qui nolens sanguinem fuderit) *BZ* Num 35,15; Ktosz by zabil blisnego swego nye chczø (qui percusserit proximum nesciens), ... ten do gednego s tich myast vczecze *BZ* Deut 19,4; ~ Tego czlowyeka burgrabya przesz yego rzeczy odmyany, szlowye ysz nye chczącą rzeczą then czlowyek zobowyązal szye w gyaczthwye lysth szlowye vkazacz od myasta Fridborku *OrtMac* 136.

7. '*móc, posse*': Nigdym temu wierzyć nie chciał, bych kiedy tak miłować miał XV *ex. Zab* 447; ~ *przy podmiocie nieżywotnym*: Cu Micolayowey røce røczono Micolayeui penødze y one mi opsilal, ano szø mu zaplata ne chczala *stat 1402 *HubeZb* 103; Naymnye⟨jszy grzech nie ch⟩cze bycz przez opra⟨wienia⟩ (non minimum peccatum vult esse sine emendatione) XV *med. MPKJ* V 426; Stogy na roly, w lemyess klyekczye, rzekomocz mv plug oracz nye chczye *Satyra* w. 18.

8. (*o rzeczach*) '*być bliskim dokonania czynności*': Gdisci szø Xt gest byl... narodzil, tedy vecz krolefstwo nebeszke takocz gest ono bilo... veszeliim napelnono, yszecz szø gest ono ludzem na szemy tako bilo vydzalo, gakobi szø ono na ne obalicz bilo *chalo *Gn* 1 a; Yakoby chczali zathonøcz lodze (impleverunt ambas naviculas, ita ut paene mergerentur Luc 5, 7) *ca* 1420 *R* XXIV 84; Glowa my sza w kolo toczy, sz nyey chcza vypascz oczy *De morte* w. 371.

9. *wykładnik formalny*: **a.** *czasu przyszłego*: Yusz thv chcza czyrzpyecz mąką y wsz⟨y⟩thky szle phyle ymyecz *Aleksy* w.160; Poth wszchodem gy naydzecz⟨e⟩, acz go gyedno szvkacz chczecze *ib.* w. 208; Winydczye s tego myasta, bocz pan bog chce zatraczycz to myasto (delebit dominus civitatem hanc) *BZ* Gen 19,14; Powyecz my, czso chcesz ode mnye wszøcz (dic, quid mercedis accipias)? *BZ* Gen 29, 15; Wyøcey nye chczø nycs zlego uczinycz tobye (nequaquam enim ultra tibi malefaciam) *BZ* I Reg 26, 21; Wszitko, czso na myø vloszisz, chczø cyrzpyecz (omne, quod imposueris mihi, feram) *BZ* IV Reg 18,14; Nye chcze wynydz wolen (non egrediar liber Ex 21, 5) XV *p. post. Kałużn* 282; A wsgardzyczyely moya prawa..., ya tesz tho wam vczynycz chczą (si spreveritis leges meas..., ego quoque haec faciam vobis Lev 26,16) *ib.* 287; Inego męża nigdy *ni poznaję, ale sie jemu czysta i błogosławiona chcę chować (sed me semper illibatam et castam conservabo) *Rozm* 25; Miły Jesus odpowiedział: Chcem tamo idź, miła matko: co będzie podobno, toć chcę pomoc *Rozm* 147; Dalej rzekł Herod: Jesusie,... obiecuję tobie..., iże cie puszczę..., i jeszcze cie chcę w mem domu chować a dawać tobie wszytki potrzeby *Rozm* 800.

b. *trybu rozkazującego*: Ne chczey milowan bicz (noli aemulari) *Fl* 36, 1, *sim. Pul*; Ne chczeycze pwacz w lichoti (nolite sperare in iniquitate) *Fl* 61,10, *sim. Pul*; Rzekl iesm... dopuszczayøczim se: Ne chczeycze wznosicz (*Pul*: nye wznaszaycze) rogu (nolite exaltare cornu) *Fl* 74, 4; Alye myø dalyey nye chczyey obludzowacz (noli ultra fallere) *BZ* Ex 8, 29; Nye chczyeyczye szø bogecz (nolite timere) *BZ* Ex 14,13; Nye chczey milowan bycz noli emulari (Psal 36,1) *ca* 1455 *JA* XIV 491; Przistalem swiadeczstwom twogim, panie; nye chczey mie pogambicz (noli me confundere Psal 118, 31) *MW* 8 a; Iozephye,... nye chczyey szya bacz wzyąncz Marią, szoną thvogya (noli timere accipere Mariam, coniugem tuam Mat 1, 20) *EwZam* 291; Nye chczyeyczye movycz v szobye (ne velitis dicere intra vos Mat 3, 9): Oycza mamy Abrama *EwZam* 298.

c. *zdania celowego*: Jacom ya... na weczu... schedzal..., kyedy xancz opath Kopythka ku prawu wolacz kazał, chcząncz nan zalowacz o dwe grzywne 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18; Pan starosta zalował oth krolya, yszcbych ya wnosl pyenyądze falschowne w gego myasto Poznan, chczancz scaszycz gego monetha krolewską 1435 *Pocz* 283; Mi thakee klopothanye a vgabanye zkazycz chcząncz, vstawyami (obviare volentes, statuimus) *Sul* 27; Sødza daal ge sgymacz chczøcz ge przimøcycz *Błaż* 321; Da swe serce roszkr⟨w⟩awycz, *chącz gresną duszą wybawycz (*R* XIX 51: dal..., kczyal szam dusze sz mak vybawycz) XV *med. PF* IV 592; Ach, tocz Ezau, twoy brat, grozycz, chce czyø zabycz (ecce Esau, frater tuus, minatur,

ut occidat te) *BZ* Gen 27, 42; Nye nawroczisz syø, chczø to sebracz (non reverteris, ut colligas) *BZ* Deut 24, 20; Przyslasta chczøcz ogløbacz wsszitkø zemyø (omnem terram considerare venerunt) *BZ* Jos 2, 3; Przicyøgnøl Syrus... chczøc pomoc Adadezerowy (supervenit autem et Syrus..., ut auxilium praeberet Adarezer) *BZ* I Par 18, 5; Wiszla s myasta swego pøtnycstwa s obyema nyewyastama a ivsz na drodze søcz, chczøcz syø wrocycz do zemye Iudowi (iam in via revertendi posita in terram Juda) *BZ* Ruth 1,7; Podal yemv ryby sz morza, chczacz go szbavycz wszego gorza *De morte* w. 124; Bog... poleczyl mv rayszkye szady, chczacz gy szbavycz wszey byady *ib.* w. 126; Ienze przydzye sządzicz zywe y marthwe, chczacz napelnycz vpad anyolow y kory nyebyeszkye *MW* 88b; Wprzagaya chory dobythek, chcząc zlechmanycz then dzyen wsithek *Satyra* w. 12; Jakom ya nye srzadzyla any sesslala syedmy person obczych... do domv Jana Jezewskyego w noczy gyego schvkacz y dobywacz, *chacz gy sbycz 1488 *ZapWarsz* nr 1588; Rzekl Zydom: Oto krol wasz! *chczyącz wzdy gnyew gych utolycz XV *p. post. RozmPam* 476; Mathka mu zabyeszala, chczala (*JA* XV 538: chczancz) gy *oglidacz XV *ex. SKJ* I 145.

Cf. **Zechcieć**

Chcienie *cf.* **Chcenie, Cień**

Chciu, chciu '*okrzyk wyszydzający, vox irrisionis*': Mathias... invasit... Dobeslaum, dicens sibi: Chczw, chczw, se, se, rudek! 1437 *MMAe* XVI nr 329.

!Chczitel '*jakiś strój kobiecy*': Chczitel palutellum XV *p. post. PF* V 7.

Chebd, Chbed *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Chebd ebulus 1419 *Rost* nr 5101; Chbeth ebulus 1437 *Rost* nr 2580; Chebd ebulus 1460 *Rost* nr 3509; Chebd ebulus *ca* 1465 *Rost* nr 4311; Che⟨b⟩d ebulus *ib.* nr 4312; Chebd ebulus 1472 *Rost* nr 244; Chebd ebulus 1475 *Rost* nr 3058; Chebd ebulus 1484 *Rost* nr 6054; Chebth ebulus *ib.* nr 6056; Chebd ebulus 1493 *Rost* nr 10911; Chebd ebula *ib.* nr 2323; Contra fluxum narium rafanum minorem et chebd buli siliginis et da bibere *ca* 1500 *JA* IV 90. ~ *Cf.* **Chabed.**

Chebda *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Gchegda (*pro* chebda) ebulus *ca* 1465 *Rost* nr 3891.

Chebdzie *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Chebdze ebulus 1437 *Rost* nr 2581; C[c]hepdzye *elitropia 1460 *Rost* nr 3534; Chebdzye ebulus 1475 *Rost* nr 3165; Radices ebuli id est ch[y]ebdye XV *p. post. R* LIII 61; Chebdze (*var.* *chebdzen) ebulus *ib.* 66; Chebdzye ebulus *ca* 1500 *Rost* nr 5426.

Chebdziewie *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Chebdzewye ebulus 1419 *Rost* nr 5102.

Chebdzina, Chebzina *bot.* '*chebd, Sambucus Ebulus L.*': Chebdzyna ebulus 1478 *Rost* nr 1999; Chebsina ebulus 1491 *Rost* nr 11018; Ebulus in vulgari chebdzina XV *ex. R* LIII 60.

Chebzina *cf.* **Chebdzina**

Chełbić się *cf.* **Chełpić się**

Chełmieński *cf.* **Chełmiński**

(Chełmiński) Chałmieński, Chełmieński' '*z Chełmna się wywodzący, Culmensis*': **a.** miara chełmińska (*miara powierzchni*) '*włóka chełmińska = około 17,4 ha*': Poltory wloky... myary chelmyenskyey 1472 *TymProc* 217; Jakom my przischethwschi na gymyenye dzedziczne Olbrachczicze w oszmy parszvnach ('personach') luczszkych nye zaoralyszmy polwloczka myari chelmyenszkyey plugyem y pluzicza gwaltem 1472 *ZapWarsz* nr 3085.

b. prawo chełmińskie '*odmiana prawa magdeburskiego*': Jakom ya nye sandzyl Pyotra... polskym prawem, ale chalmyenskym 1458 *TymSąd* 136; Pyothr nye sandzyl Pyotra polskym prawem, ale chelmyenskym *ib.*; Pawyel Jacubowy nye rosbyl prawą chelmyenskyego 1465 *TymSąd* 141; Swiathki mayą poprzisiącz mązoboyczą wedlug prawa *chelemskiego (prout ius Culmense requirit) 1498 *MacPraw* VI 274.

Chełpa *formy*: *n. sg.* chełpa 1461—7 *Serm* 250r. 254v; ~ *g. sg.* chełpy XV *med. R* XXIV 350, XV *med. R* XXIII 279, XV *med. R* XXV 151, XV *med. SKJ* V 254, 1461—7 *Serm* 96v, *ca* 1500 *JA* X 383; ~ *ac. sg.* chełpę XV *med. R* XXIV 351, 1466 *R* XXV 139.

Znaczenie: '*pycha, chełpienie się, wynoszenie się, iactantia, superbia, arrogantia*': Swecskø chelpø, gdze kroluge pyc⟨ha⟩ XIV *ex. Pocz* 233; Podnyeszoney chelpy volantis superbie XV *med. R* XXIII 279; Nye dla chelpi XV *med. R* XXIV 350; Chelpą iactanciam *ib.* 351; Chelpy elacionis XV *med. R* XXV 151; Chwaly a chelpy[...] na vkazanye wyelkoszczy szwyatha a moczy rzymskyey propter gloriam et iactanciam uel ad ostendendam orbis magnificenciam et potenciam Romanorum XV *med. SKJ* V 254; Chelpą arroganciam 1466 *R* XXV 139; Chelpi ostentacionis 1461—7 *Serm* 96v; Picha a. chelpa iactancia *ib.* 250r, *sim. ib.* 254v; Chelpy,... przechwaly ostentacionem *ca* 1500 *JA* X 383.

Chełpić się, Chełbić się(*?*) *formy*: *praes. ind. 2. sg.* chełpisz *BZ* II Par 25,19; *3. sg.* chełpi 1466 *R* XXII 19, *MW* gl. 64; *3. pl.* chełpią *BZ* Judith 6,15, *Pul* 48,6; ~ *part. praes. act.*

adi. chełpiąca 1436 *R* XXIII 278; ~ *inf.* chełpić *ca* 1455 *JA* XIV 493, *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *fut. 3. pl.* chełbić będą 1471 *R* XXIV 379.

Znaczenie: '*chełpić się, wynosić się, gloriari, se iactare, intumescere*': Chelpiącza turgida 1436 *R* XXIII 278; Chelpysz syø, yszesz pobyl Ydumske, a przeto podnyoslo syø syerce twe w picho (dixisti: Percussi Edom, et idcirco erigitur cor tuum in superbiam) *BZ* II Par 25,19; Slavycz szya, chel[i]pycz insolescere *ca* 1455 *JA* XIV 493; Chelpi szą inflatur 1466 *R* XXII 19; Effabuntur, id est cogitaciones prauas efferent vlg. chelbicz szye bandą 1471 *R* XXIV 379; Chelpy iactat *MW* gl. 64; Rzyczacz, chelpycz szyą jactare id est arrogare *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *czymś*: Mnostwem bogacztw swych szye chelpyø (in multitudine divitiarum suarum gloriantur, *Fl*: we mnoszstwe bogaczstw swogich slawøø se) *Pul* 48,6; ~ *w czymś*: Boze..., wezrzi na gich pichø... a vkasz, yze... *tyste, gisz w syø vfaiø a w swey syle syø chelpyø, ponyzasz (praesumentes de se et de sua virtute gloriantes, humilias) *BZ* Judith 6,15.

Chełpienie '*chełpienie się, iactantia*': Chellpyenye superbia, iactancia *MW* gl. 64; Chelp[u]yenye jactancia, superbia *ib.* 68.

Chełpliwość '*iactantia*': Buthą, chelplyvoscz jactantia id est arrogantia *ca* 1500 *Erz* 7.

Chełpność '*wyniosłość, duma, superbia*': Chelpnoscz extollencias 1447 *R* XXII 41.

Chelst '*szum, zgiełk, strepitus, fremitus*': Przes chelstv luda sine strepitu *ca* 1500 *JA* X 380; Będą znamiona w słońcu... a na ziemi udręczenie ludа przed strachem chełstu abo ryczenia morskiego (in terris pressura gentium prae confusione sonitus maris Luc 21,25) *Rozm* 482.

Chełstanie '*szemranie, świst, murmur, sibilus*': Chelstanym murmure, sibilo XV *p. pr. R* XVI 341.

Chełznać '*kiełznać, frenare*': Chelznacz frenare 1444 *R* XXIII 308. ~ *Cf.* **Ochełznać, Wskiełznać.**

Chęć 1. '*smak, sapor*': Sdzyal gest... gymyø gego Man, przeto zze... chocz gego yako szemla se drdzøø (gustus eius quasi similae cum melle) *BZ* Ex 16,31; Smak, chancz saporem (nonne auris verba diiudicat et fauces comedentis saporem? Job 12,11) 1471 *MPKJ* V 60.

2. '*przyjemność, delectatio*': Laczni ge (*leg.* je) sz chączyą a myloszczyą, a nygdi przestacz nye misly podluk potrzebi XV *med. R* XXII 239; Pylnoscz, chancz, zandza delectacio XV *med. Zab* 523.

Chędożyć '*porządkować, ordinare, componere*': Chandoszycz componere *ca* 1455 *JA* XIV 492; Chadoszyly ordinauerunt *ca* 1500 *JA* X 383. ~ *Cf.* **Ochędożyć.**

Chęśnik *cf.* **Chąśnik**

Chętność '*przyjemność, suavitas*': Chętnoscz 1434 *PF* V 31; Szwyøczona gest obyata w vonyøø chętnoszczy boszey szwyętoszczy (in odorem suavitatis sacrificii domino) *BZ* Lev 8,28; Chathnoscz suavitas *ca* 1455 *JA* XIV 495; Usta jej roskoszna była a barzo ucieszna, wsze słodkości i wsze chętności (os eius delectabile fuit et amoenum, omnique dulcedine seu suavitate plenum) *Rozm* 21; ~ '*słodycz, dulcedo*': Ty istne chleby były białe a barzo rozkosznej woniej, a tako dziwnej a rozmaitej słodkości i chętności (albi nimis panes hi fuerunt et saporis suavis atque varii mirique dulcoris) *Rozm* 102.

Chętny *formy*: *n. sg. m.* chętny *Fl* 144,9, XV *in. R* XXIV 68; *f.* chętna XV *med. Zab* 523, 1471 *MPKJ* V 73; ~ *g. sg. f.* chętnej *BZ* Gen 8,21; ~ *d. sg. f.* chętnej *BZ* Lev 4,31; ~ *ac. sg. m.* chętnego XV *med. R* XXII 320; chętny *MPKJ* V 85; *f.* chętną *BZ* Num 15,3; ~ *i. sg. m.* chętnym XV *med. R* XXIII 279; ~ *n. pl.* chętne XV *in. R* XXIV 66.

Znaczenie: '*mily, przyjemny, suavis, dulcis*': Chętny albo lvbesny (*Pul*: lyubyezny) pan we wszem (suavis dominus universis) *Fl* 144,9; Cibaria non sunt saporosa chøthne XV *in. R* XXIV 66; Chøthni suavis *ib.* 68; Sapidum chąntnego facit XV *med. R* XXII 320; Chatnim, yadrnym actu grandi XV *med. R* XXIII 279; Mądroscz chątna sapida sciencia XV *med. Zab* 523; Powonyaw pan bog wonyey chętney (odoratusque est dominus odorem suavitatis) y rzekl gest k nyemu *BZ* Gen 8,21; Zakadzy na oltarzv kv wony chętney panv (adolebit super altare in odorem suavitatis domino) *BZ* Lev 4,31; Vczinycze offyerø... kadzocz wonyø *chatnø panv (adolentes odorem suavitatis domino) *BZ* Num 15,3; Chanthna svavis (pulchra es, amica mea, suavis et decora Cant 6,3) 1471 *MPKJ* V 73; *Chotni (*var. kal.*: slothky) gloss suavem melodiam (tibiae et psalterium suavem faciunt melodiam Ecclus 40,21) *MPKJ* V 85.

(Chichot) Chychot '*cachinnus*': Chychot cachinnus XV *med. R* XXIII 270.

(Chichotanie) Chychotanie '*cachinnus*': N[y]a chichotanya ad cachinnos XV *p. post. R* XXV 200; Chychotanye cachinnus *ca* 1500 *Erz* 8.

Chlać '*bluźnić, blasphemare*': Nye layalacz, nye chlalacz non maledicebat, non blasfemabat XV *med. SKJ* V 274.

Chleb *formy*: *n. sg.* chleb *Fl* i *Pul* 103,17, *Slota* w. 10, 1437 *Rost* nr 2406. 2534, 1437 *Wisl*

nr 228, s. 85, 1449 *JA* XV 475, *BZ* Ex 16,15, 1472 *Rost* nr 231, *ca* 1500 *Rost* nr 2057, *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *g. sg.* chleba *Gn* 181b, *Fl* 13,8, *Fl* i *Pul* 101,5. 104,39, XV *in. R* XXIV 81, XV *med. SKJ* V 254, *BZ* I Reg 21,6, *etc*; ~ *ac. sg.* chleb *Fl* i *Pul* 101,10. 103,16, *Ojcz* 1—17, 1415 *Przyb* 11, 1418 *TymWol* 80, 1424 *Msza* III s. 56, *sim.* IV. VI—VIII, *ib.* s. 59, *sim.* IV. VI, *BZ* I Reg 21,6, *OrtMac* 50, *Park* 399, *etc.*; ~ *v. sg.* chlebie *Naw* 101. 153; ~ *i. sg.* chlebem *Fl* i *Pul* 79,6, *BZ* Ex 16,12, *EwZam* 300; ~ *l. sg.* (na) chlebie *BZ* Ex 34,25, 1472 *TymSąd* 77, 1472 *ZapWarsz* nr 3087, XV *p. post. PF* VIII 19, *EwZam* 300; ~ *n. pl.* chlebowie *Fl* i *Pul* 41, 3, *BZ* I Reg 21, 6; chleby *BZ* Num 4, 7; ~ *g. pl.* chlebow *Fl* i *Pul* 131,16, *BZ* III Reg 14,3; ~ *d. pl.* chlebom *BZ* Neh 10,33; ~ *ac. pl.* chleby *Fl* i *Pul* 40,10, *BZ* Lev 21,8; ~ *i. pl.* chlcby *BZ* I Par 9,29, 1471 *MPKJ* V 19, *Pul* Ann 7; chlebmi *Fl* Ann 7; ~ *l. pl.* (w) chlebiech 1471 *MPKJ* V 85.

Znaczenia: **1.** *'chleb, panis'*: Wszitcy, czso stroiø lichotø, gisz to szrø lud moy iaco karmø chleba (qui devorant plebem meam sicut escam panis, *Pul*: chlyebową) *Fl* 13,8; Bowem czlowek..., iensze iadl chleby moie (qui edebat panes meos), vweliczil na mø zdradø *Fl* 40,10, *sim. Pul*; Bili mi sø zlzi moie chlebowe (fuerunt mihi lacrimae meae panes) we dne y w noczi *Fl* 41,3, *sim. Pul*; Karmicz bødzesz nas chlebem zlez (cibabis nos pane lacrimarum) *Fl* 79, 6, *sim. Pul*; Zeschło iest sercze moie, bo iesm zapomnal giescz chleba mego (quia oblitus sum comedere panem meum) *Fl* 101,5, *sim. Pul*; Popyol iaco chleb iadl iesm (cinerem tamquam panem manducabam), a pyczye moie se placzem smeszal iesm *Fl* 101, 10, *sim. Pul*; Wywodzy syano skotu a sele slusbye ludskcy. Aby wiwyodl chleeb z szemye (ut educas panem de terra), a wyno vwessely serczse czlowyeczee *Fl* 103,16, *sim. Pul*; Chleeb serczse czlowyeczye sczwyrdzy albo possyly (panis cor hominis confirmet) *Fl* 103, 17, *sim. Pul*; Prosyly y przyszla cyecyerza y chleba nebyesskego nasycyl ge (pane coeli saturavit eos) *Fl* 104,39, *sim. Pul*; Vboghe gego naszyczø chlebow (pauperes eius saturabo panibus) *Fl* 131,16, *sim. Pul*; Napelneny pyrzwey za chlebmy (*Pul:* chlyeby) sø se posadzely, a laczny nakarmeny (repleti prius pro panibus se locaverunt, et famelici saturati sunt) *Fl* Ann 7; Chleb (*Ojcz* 1: schlib, 14: clep) nasz phszedny day nam dzysya *Ojcz* 3, *sim. Ojcz* 2. 4—13. 15—17; Stol weliky sweboda, staye na nym pywo y voda, y k temu møszo y chlep *Słota* w. 10; Wszął chleeb w swąthe y tcesz welebnee rancze swoy (accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas) 1424 *Msza* III s. 56, *sim.* IV. VI—VIII; Proverbium: Mowa szyą da movycz, a chleb yescz 1449 *JA* XV 475; Chleba panis XV *med. SKJ* V 254; Wyeczyor bødzeczye geszcz myøsso, a rano nasyczeny bødzeczye... chlyebem (mane saturabimini panibus) *BZ* Ex 16,12; To gest ten chleb (iste est panis), kto⟨ry⟩ dal wam pan k gedzenyu *BZ* Ex 16,15; Nye bødzesz offycrowacz na kwassonem chlebye krwye offyery mey (non immolabis super fermento sanguinem hostiae meae) *BZ* Ex 34, 25; Bo iest poswyøczon bogv swemv a chlebi obyetne offyerowacz bødze (panes dei sui offerunt) *BZ* Lev 21,8; Stol... obietny owinø modrim plaszczem... Chlebi zawszdi na nyem bødø (panes semper in ea erunt) *BZ* Num 4, 7; Tedi kaplan dal gemu chleb poswyøtni, bo gynego chleba tu nyc bilo, geno chlebowye obyetowany (dedit ergo ei sacerdos sanctificatum panem. Neque enim erat ibi panis, nisi tantum panes propositionis) *BZ* I Reg 21,6; Weszmy na swø røkø dzesyøcz chlebow (tolle quoque in manu tua decem panes) *BZ* III Reg 14,3; Ktorim poleczoni bili ssødi swyøte, wlodnøly nad chlebi a nad wynem (qui credita habebant utensilia sanctuarii, praeerant similae et vino) *BZ* I Par 9,29; Abi z nas kaszdi dal trzecyznø szelyøgow... ku chlebom obyetnim (ad panes propositionis) *BZ* Neh 10, 33; Myesczanyn, czo szyedzy w lawyczy a przedawa chleb albo czokolwyek gynnego, thego dobrze wybracz w radą *OrtMac* 50; Boze, daj... pokratha chleba y czeszky szyr 1460 *PrzBibl* I 187; Panis comeditur... chleb szyą gye *Park* 399; Obyethnymy chleby proposicionis panibus (quisquis vestrum sapiens est, veniat et faciat... mensam cum... propositionis panibus Ex 35,13) 1471 *MPKJ* V 19; Po skybye chleba colidriam panis (et partitus est universae multitudini Israel... singulis collyridam panis unam II Reg 6,19) *ib.* 39; W chlebyech in panibus (Eclus 41,24) *ib.* 85; Melchyszedech chleb y wyno w szluszbye boszkyey offyerowal *MW* 88a; Rzekny, yszeby kamyenye tho chlebem szyą stalo (dic, ut lapides isti panes fiant Mat 4,3) *EwZam* 300; Nye w samym chlyebye szyvye czlovyek (non in solo pane vivit homo Mat 4, 4) alye ve vsszelkym slove, chtore pochodzy z vsth boszych *EwZam* 300; Po skybye chlyeba post buccellam XV *ex. R* XXV 142; Splesznyaly chleb muscidus panis; chleb pyecz pinsere, id est pistare, panem facere *ca* 1500 *Erz* 7; Beda mieni, iże po roce *myny uczynił a po czworgu chleba tegoż dnia cudo (Beda dicit, quia post revoluto

anno eodem die fecit miraculum de quinque panibus) *Rozm* 204; Przyjacielu, daj mi wzajem troje chleba (amice, commoda mihi tres panes Luc 11, 5) *Rozm* 274; O Judaszu,... ty ręce, ktore... chleb na puszczy rozmnożyły, umywają tobie twoje nogi niedostojne *Rozm* 535; Jen używa chleba mego..., podniesie piętę swoję nad mie (qui manducat mecum panem, levabit contra me calcaneum suum Jo 13,18) *Rozm* 540; Tego dla Judasz jest wziął kęs chleba rozmoczonego *Rozm* 553; ~ nagnieciony chleb '*rodzaj ciasta, opus pistorium in oleo paratum*': Nagnyeczyoni chlep artocopus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Artocopus est panis pistus in oleo, ein krapff, paczek vel nagnyeczyony chleb *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *o eucharystii*: Pelen grob manny bose, tocz gest chleba nebeskego *Gn* 181b; Obyatuyemi... obyatø... chleeb swøty szywotha wecznego (offerimus... hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae), kelych zbawyenya wyecznego 1424 *Msza* III s.59, *sim.* IV. VI; Moya vyara... vyerzy..., yzesz thy w byaloszczy chlyeba thego prawy bog *Naw* 78; Ya czyebye, chlyebye zywy, nyebyeszky... baranku,... przyyala *Naw* 101; Angyelsky chlyebye, powythay *Naw* 153; Pod oszobą chleba i vina in specie panis et vini XV *p. post. R* XXV 173; Kupyeczka (*leg.* kupiecką) yest panna lodzya (*leg.* łodzią), chleb zywy w sobye noschąca XV *ex. PF* V 104.

2. '*utrzymanie, wikt, victus*': Bo z wczena mødrego dobywayø czczy y chleba dobrego XV *n. R* XXIV 81; Moy synowyecz rodzony Wawrzinyecz, nye wyschethschy s mego domv, s mego chleba y s moycy soly..., moya reda... any zabil gwaltem Andrzeyowego człowyeka 1471 *TymSąd* 15; Gernold pr⟨ze⟩sz svego syna Pyothra, kthorego choua w domv swem y na szvem chlebye, nye sbil barthnyka 1472 *TymSąd* 77; Jako sszyn moy badacz ssze mną na genem chlebye y w yenem domv nyedzelny przikazanym moym *dzewthky szluzebney Dorothycy oth *Ondrzeya... nye odegnal 1472 *ZapWarsz* nr 3087; Maczey Zakrzewsky nye zachowal w domu swogym na swym chlebie y na pywye zlodzeyow, lotrow XV *p. post. PF* VIII 19; ~ jeść swój chleb '*być na własnym utrzymaniu*': Otha po tem dzele dobrowolne viszedzal trszy latha w swem domu swoy chleb yedzącz 1415 *Przyb* 11; Stanislaus... comedit suum panem vlg. sswoy chlep 1418 *TymWol* 80; W praczy rąk szwych chleba pozywaya, a them blogoszlawyenstwo szobye zyszkuya (labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es et bene tibi erit Psal 127, 2) *MW* 81a.

3. świętego Jana chleb: *bot.* **a.** '*Ceratonia Siliqua L.*': Rozky, swøtego Iana chleb carubia 1472 *Rost* nr 231; ~ **b.** '*dziurawiec, Hypericum perforatum L.*': Svyathego Yana koryenye albo chleb herba sancti Iohannis, herba sancti Petri, castofori, hypericon *ca* 1500 *Rost* nr 2057.

4. świni chleb *bot.* '*Lathyrus tuberosus L.*': Swyni chleb herba leonis 1437 *Rost* nr 2406; Swini chleb ciclamen *ib.* nr 2534.

Chlebica '*skórka chleba, crusta panis*': Chlebycza crusta XV *R* XXIII 284.

Chlebić '*schlebiać, blandiri, adulari*': Chleby condulcabit, id est adulando loquitur dulcia (in conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum Ecclus 27, 26) 1471 *MPKJ* V 82; Slugy twym obiczayom chlebyąnczego odbancz (famulum tuis moribus blandientem repelle) XV *p. post. R* I s. XLV. ~ *Cf.* **Pochlebować.**

Chlebny 1. '*chlebowy, panem attinens*': **a.** kwas chlebny '*zaczyn*': Tedy są dopiro rozumieli, iże im rzekł, by sie bali i wiarowali nie kwasu chlebnego, ale nauki i zrady licemiernikow (tunc intellexerunt, quia non dixerit cavendum a fermento panum, sed a doctrina Pharisaeorum Mat 16,12) *Rozm* 361.

b. (*o pacholku*) '*noszący chleb*', (*dicitur de famulo*) '*panifer*': Pro saccis famulis paniferis dictis chelbnim (*pro* chlebnim) regalibus, in quibus panis ad mensam portatur 1393 *MMAe* XV 168; Hanczlik dictus chlepny (*pro* chlebny) domine regine 1403 *AKPr* X 120.

c. (niedziela) chlebna '*4. niedziela postu, inaczej Laetare*': Dominica hec vocatur panis chlebna 1466 *R* XXV 138.

2. '*urodzajny, fertilis*': Winydzcye ku mnye... doiød nye przydø a nye przenyosø was... do zemye plodney y vrodney wyna, zemye chlebney a wynney (in... terram panis et vinearum) *BZ* IV Reg 18, 32.

Chlebojedziec *cf.* **Chlebojedźca**

Chlebojedźca, Chlebojedziec *formy*: *n. sg. m.* chlebojedźca 1395 *TPaw* III nr 3613, 1411 *KsMaz* I nr 1605, 1435 *ZapW. rsz* nr 508, *OrtBr* VII 561, *OrtCel* 11, *Or ac* 49, 1483 *AGZ* XVIII 264, 1496 *AGZ* XVII 325, 1496 *StPPP* VII 440; *f.* chlebojedźca 1462 *AGZ* XIII 388; ~ *i. sg.* chlebojedźcą 1424 *Przyb* 18, 1427 *MPKJ* II 306; ~ *l. sg.* (na) chlebojedźcu 1430 *Przyb* 23; ~ *n. pl.* chlebojedźce 1433 *StPPP* II nr 2509, 1442 *AGZ* XI 207, 1457 *AGZ* XV 4; ~ *ac. pl.* chlebojedźce 1417 *MacPam* II 340, 1471 *AGZ* XV 181, 1494 *StPPP* II nr 4423; ~ *i. pl.* chlebojedźcami 1457 *AGZ* XV 4, 1475 *AGZ* XII 369, 1486 *StPPP* II nr 4307; chlebojedźcy 1498 *AGZ* XV 361.

Znaczenie: *człowiek będący na czyimś utrzymaniu (także członek rodziny), familiaris vel mercenarius, qui a domino alitur*': Non fuit proprius serwus nec chlebogeczcza 1395 *TPaw* III nr 3613; Yaco moy chleboyeczcza s mø pomoczø Micolayewa gayv ne pozekl sylø 1411 *KsMaz* I nr 1605; Starosta wneowski posslal iest na Boguslawow dom ludzi i w them sø bili gego chlebogeczcze 1417 *MacPam* II 340; Jan... nye byl Borcowim chleboyeczczą any slugą 1424 *Przyb* 18; Thczo są dani czthirzy rani Andrzeyoui..., thy ne sø dani Jana... radø any gego chlebogeczczø any s gego vedzenym 1427 *MPKJ* II 306; Pan Borek wkazal mną na slachcziczu, na swem chleboieczczu rana 1430 *Przyb* 23; Homines ipsius commensales chleboyecze 1433 *StPPP* II nr 2509; Jaco Abramow chleboyedzcza pobral koly w mogey dzedzyne y thych on vszytek ma 1435 *ZapWarsz* nr 508; Pro familiaribus al. chleboyeczcze 1442 *AGZ* XI 207; Serwus id est mercenarius vlg. nagemnyk uel chlyebogedzcza *OrtCel* 11; Thakyemu nye moze pomagacz przyszyadz oczyecz any... przyyaczyel, any gyego chlebogyeczcza (*OrtBr* VII 561: chlebogedczą) *OrtMac* 49; Cum viginti ita bonis sicut ipse Stanislaus et totidem inferioribus ipsius panis comestribus al. chlebogedzczamy 1457 *AGZ* XV 4; Quia sui familiares, comestres panis al. chlebogedzcze *ib.*; Nolite iudicare consortem meam, detis ipsam ad meum ius de mea iuridicione comedens panem meum al. moya *chleboyeczscha 1462 *AGZ* XIII 388; Quia vos superdestinantes familiam vestram et panicomessores vestros al. chlebogieczcze 1471 *AGZ* XV 181; Coram familia vestra al. przeth chleboyeczą̨my vasymy 1475 *AGZ* XII 369; Illustris dux Iaczko filius suus impossessionatus commensalis al. chleboyeczcza existens 1483 *AGZ* XVIII 264; Cum familia tua non possessionata ... al. s thvymy chleboyeczczamy 1486 *StPPP* II nr 4307; Commensales tuos al. chleboyecze 1494 *StPPP* II nr 4423: Meus comedens panem al. yako moy chleboyeczcza 1496 *AGZ* XVII 325; Famulus al. chleboyeczcza 1496 *StPPP* VII 440; Cum... tuis comensalibus al. z chleboyedczy thvemy 1498 *AGZ* XV 361; ~ *z fleksją łacińską*: Non juste me citasti et per tuum chleboyeczczam 1398 *StPPP* II nr 224.

Chlebowy 1. '*panis (gen.)*': Szrø lud moy, iaco karmø chlebowø (devorant plebem meam ut cibum panis) *Fl* 52,5, *sim. Pul*; Kaplany vstawyeny bødø nad chlebi poswyøtnimy a nad obyatø chlebowø (super panes propositionis et ad similae sacrificium) *BZ* I Par 23,29; Azaly nye posnayą wszytczy, czosz czynyą zloszcz, czy, czo poszyrayą lyud moy yako karmyą chlyebową (qui devorant plebem meam sicut escam panis, *Fl*: chleba)? *Pul* 13,8; Crusta et hoc crustum superficies vel cortex panis skora chlebová *ca* 1500 *Erz* 7.

2. chlebowa misa '*ad panem pertinens*': Chlebowa misą nuppadogundium XV *p. post. PF* V 7.

3. chlebowy stół '*stół, przy którym się jada, ad quem cibi sumuntur*': Gospodne, da my tho wedzecz, bych mogl o them czszo powedzecz o chlebowem stole *Słota* w. 3.

Chlew *formy*: *n. sg.* chlew *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *g. sg.* chlewa 1405 *KsMaz* I nr 596a, 1415 *KsMaz* I nr 2518, 1444 *ZapWarsz* nr 567, 1494 *ZapWarsz* nr 1764a; ~ *ac. sg.* chlew 1406 *KsMaz* I nr 739, 1444 *ZapWarsz* nr 578, 1478 *ZapRpCzers* II 248; ~ *l. sg.* (w) chlewie *Gn* 5b, 1419 *ZiemsKrak* I 708; ~ *n. pl.* chlewy *BZ* Deut 28,4, 1471 *MPKJ* V 115, XV *RocznHist* II 71; ~ *g. pl.* chlewow 1425 *TymProc* 241, *BZ* Gen 29,7, 1471 *MPKJ* V 113, 1471 *ZapWarsz* nr 3038, 1474 *ZapWarsz* nr 1377; ~ *ac. pl.* chlewy *BZ* II Par 32, 28, 1471 *MPKJ* V 28. 51; ~ *l. pl.* chlewy 1421 *Czrs* 256.

Znaczenia: **1.** '*pomieszczenie dla zwierząt domowych, stabulum, caulae*': O chtori chlew na mø zalowal Falislaw, tenem ia odial s gego wolø 1406 *KsMaz* I nr 739; Johannes in sua area, in qua sedebat, debet remanere... omnes sepes una cum stabulis al. chlewi 1421 *Czrs* 256; Jakom ya nye pobral chlewow... na Pothrowe szedlisku 1425 *TymProc* 241; Jaco ya to wem, o ktory chlew Anna na Marczina zalowala, ten ona szama pozgla 1444 *ZapWarsz* nr 578; Chlevow caularum (ponam illum, quasi gregem in ovili, quasi pecus in medio caularum Mich 2,12) 1471 *MPKJ* V 113; Chlevy caule (et erit funiculus maris requies pastorum et caulae pecorum Soph 2,6) *ib.* 115; Jakom my domow, *gvlmną, zyth, chlewow, stodol y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv nocznego nye szeszgli 1471 *ZapWarsz* nr 3038; Yakom ya s domv swego s Golaszewa do domv pana Janowa... nye othvyeralem jemv domowh, *chlewoh gwalthem anym yego vszcodzyl moyhm odvyeranim 1474 *ZapWarsz* nr 1377; Laboriosus Nic⟨olaus⟩..., qui exivit a nobili Johanne de Srobycze,... stabulum... al. chlew rubeto non reformavit al. nye pochrosczyl 1478 *ZapRpCzers* II 248; Jakom ya chmyelv yego nye sdarl s chleva yego gwalthem anym go wnyosl do domv mego 1494 *ZapWarsz* nr 1764a; Curia... cum tribus ortis... et allodio,

obora et chlevy XV *RocznHist* II 71; ~ Equi sunt arrestati in ipsius hereditate pascibulo al. chlewyc 1419 *ZiemsKrak* I 708; ~ Volovy chlew bostar *ca* 1500 *Erz* 7; ~ Yacom ya Regnolthowy yego szwini sz chlewa ne othbil szamowtor 1405 *KsMaz* I nr 596a; Swyny chlew vel kob swyny suarium *ca* 1500 *Erz* 7; ~ Pawel ne ucrathl Nemerzi czforga yagnøth s chlewa 1415 *KsMaz* I nr 2518; Jaco ya to wem, Elena ne ucradła v Anny szeszczorga owecz sz chlewa any gych vzithcu ma 1444 *ZapWarsz* nr 567; Nye gest godzyna gnacz stad do chlewow (nec est tempus, ut reducantur ad caulas greges), ale napogycz owce y gnacz ge lepak na pastwø *BZ* Gen 29,7; Blogoslawyon... plod skota twego y stada baranow twich y chlevi owyecz twich (benedictus... fructusque iumentorum tuorum, greges armentorum tuorum et caulae ovium tuarum) *BZ* Deut 28,4; Skarbi sobye zgromadzil..., staynye wszemu dobitku y chlewi stadom (thesauros sibi... congregavit..., pracsepia omnium iumentorum caulasque pecorum) *BZ* II Par 32, 28, *sim.* 1471 *MPKJ* V 51; Owczarnye a. chlewy caulas, staynye stabula (aedificate... caulas et stabula ovibus ac iumentis Num 32, 24) 1471 *MPKJ* V 28.

2. '*lichy dom, buda, taberna, casa*': A p⟨rze⟩s tocz szø gest on bil f chuele (*pro* chleue, *gl.*: f pospolitem domv) narodzil *Gn* 5b.

Chlewnia '*pomieszczenie dla zwierząt domowych, stabulum*': Uno mense fecerunt satis primo chyczc, stodole, chlewni 1457 *TymProc* 240.

Chluba, Chłuba '*pycha, iactantia*': In superbia, in vana gloria ff chlubye XV *med. R* XXII 319.

Chlubić się, Chłubić się '*chełpić się, gloriari*': Chlwbyczy szą będą *efferbuerunt (usquequo peccatores gloriabuntur, effabuntur et loquentur iniquitatem Psal 93,4, *Fl*: wyslowø) *MPKJ* V 65.

Chlubny, Chłubny '*chełpliwy, gloriosus*': Chlubny petulans (*war. kal.*: slubny petulans id est importunus, ad laudem petens Prol.) *MPKJ* V 7.

Chlusnąć '*uderzyć, percutere*': Quia dum michi non dabat boves impellere de meo dampno et eos michi defendebat, potui cam tangere al. chlusnancz. Et preco... vulnera livida et aliud wlnus cruentum... vidit 1458 *ZapWarsz* nr 1082.

Chlustanie '*chłostanie, plagae*': W biczovanyv, w chlustanyu in plagis *MW* gl. s. 65.

Chluśnienie '*uderzenie, cios, ictus*': Chluszнyenye ictum *ca* 1500 *JA* X 381.

Chłodek zajęczy chłodek: *bot.* **a.** '*przytulia, Galium verum L.*': Zaiøczi chlodek asparagus 1472 *Rost* nr 672; ~ **b.** '*Crepis tectorum L.*': Yayanczy (*pro* zayanczy) cchlodek leponaria 1460 *Rost* nr 3619; Zayaczy chlodek leponaria *ca* 1465 *Rost* nr 4419.

Chłodnąć '*tepescere*': Chlodnye tepescit XV *p. post. PF* IV 754.

Chłodnica *formy*: *n. sg.* chłodnica XV *in. R* XXIV 61, 1431 *PF* V 64, 1450 *AKLit* III 163, 1450 *RpKapKr*, *ca* 1455 *JA* XIV 495, 1471 *MPKJ* V 114, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *l. pl.* chłodnicami XV *med. SKJ* V 270.

Znaczenia: **1.** '*miejsce zacienione, altana, szpaler, umbraculum*': Chlodnicza in estuariis id est sub tectis ramorum XV *in. R* XXIV 61; Festum Iudeorum... tunc... sedent... in estuarijs vlg. chlodnicza seu in tectis ramorum 1431 *PF* V 64; Chlodnycza esuls 1450 *AKLit* III 163; Poth clodnyczamy sub umbraculis et tugurys XV *med. SKJ* V 270; Chlodnycza vmbrella *ca* 1455 *JA* XIV 495; Przybythek vel chlodnyczą, clodnyczą lobium; chlodnycza saltus *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *może łaźnia lub jej część, fortasse balneae vel balnearum pars*': H[i]lodnyczy estuarium 1450 *R* I 45; Estuarium est stuba vel balneum, edificium factum de rubeto seu de virgultis vlg. ch⟨l⟩odnyczą 1450 *RpKapKr*.

2. '*jakaś osłona nad żołnierzami atakującymi mury, vinea vel testudo*': Stanek, chlodnycza umbraculum (recordabitur fortium suorum..., velociter ascendent muros... et praeparabitur umbraculum Nah 2,5) 1471 *MPKJ* V 114.

Chłodnicze *cf.* **Kłodnicze**

Chłodnik *bot.* '*przytulia, Galium verum L. (?)*': Chlodnyk asparagus 1472 *Rost* nr 674.

Chłodny '*cienisty, umbrosus*': Pod dolem chlodnym sub umbrosa valle XV *p. pr. R* XVI 334; Stroznycza chlodna (*war. lub.*: strozniczą *chlodzyną) umbraculum (derelinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea Is 1, 8) 1471 *MPKJ* V 87.

Chłodzić '*refrigerare, rigare*': Chlodzysz mundaque corda rigas 1466 *R* XXII 18; Chlodicz XV *p. post. R* XXV 200. ~ *Cf.* **Ochłodzić, Ochładzać.**

Chlodzina *cf.* **Chłodny**

Chłop *formy*: *n. sg.* chłop 1404 *StPPP* II nr 1077, 1422 *MMAe* XVIII nr 464, 1425 *RTH* III nr 76, 1428 *RTH* III nr 96, 1428 *StPPP* VII 334, *etc.*; ~ *ac. sg.* chłopa 1397 *Leksz* I nr 2560, *Sul* 90; ~ *v. sg.* chłopie XV *ex. SKJ* V 284; ~ *n. pl.* chłopi *Tęcz* w. 7; ~ *g. pl.* chłopow 1427 *BiblWarsz* 1861 III 39—40; ~ *v. pl.* chłopi *Tęcz* w. 3. 16. 18.

Znaczenia: **1.** '*chłop, rusticus, ignobilis*' (*o przynależności klasowej*): Swanthoslaf... v⟨z⟩ønl kon przes praua y chlopa 1397 *Leksz* I

nr 2560; Clemens Wantropca... contumax... contra Czciconem..., quia sibi dixisset: Tu es chlop 1404 *StPPP* II nr 1077; Wancz s nich clamayø chłogi (*pro* chlopi), a rzekøcz saleny sø popy 1413—4 *JA* XIV 499; Zalowal Sandek... na Jarantha: Tego na tø zalugø, yszes mi przziganil... Tedi Jarant otpowedzal..., yszess ty mne pirvey rzekl, yszessz chlop, przetom tobie ja rze⟨k⟩l, isszess ti chlop 1425 *RTH* III nr 76; We *cztyrzista chlopow y we *dwonnoscze y w oszmy *sluchcziczow tako dobrich yako sam wyyali z umislem y są yachali ną dzedziną 1427 *BiblWarsz* 1861 III 39—40; Nobilis Nashuto dixit Jacussio de Moscziska, quod esset rusticus al. chlop, qui vero dixit se fore nobilem de cleynodio Nowyna 1428 *RTH* III nr 96; Ipsum in iure nobilitatis et milicie uituperauit, dicens sibi, quod ipse esset kmetho al. chlop, nec esset de nobili progenie 1428 *StPPP* VII 334; Ipsum (*sc.* Lucam) appellauit ribaldum clop... Dixit, quod idem Lucas est chlop. Qui Lucas volens probare arma dixit se esse de armis tres strychy nigri et tres strichy albi 1432 *StPPP* II nr 2428; Terminus... inter strenuum dominum Nyemerzam de Kyschewo et Vincencium olim de *Dzyeczinarowycze pro eo, quod dixit, patri suo, quod esset de malo thoro filius, de matre non copulata et esset spurio al. pokrzywnyk, et soli filio suo dixit, quod esset ribaldus al. chlop wrodzony 1434 *AKH* III 341; (Nicolaus) ipsum (*sc.* Barthossium) inculpauit et crimen ignobilitatis impinxit, quod esset plebeius al. chlop et quod non esset tam bonus sicut ipse 1448 *Kozier* I nr 34; Gwalt slyachczyancze albo vsylstwo przes chlopa vczinyoni... Gdibi... chlop (rusticus) albo nyeslyachcziez takisch gwalt vcziniczbi smyal slyachczyancze, tedi nye ma bicz gynąn vynąn karan, yeno glowi sczyanczym *Sul* 90; Nobilis Petrus, heres de Burzin, inculpauerat al. naganyl nobilem Petrum... de Cowalyowy dicens ipsum fore rusticum al. chlopp 1450 *StPPP* VII 396; Non es ita bonus sicut ego, sed es ribaldus vlg. chlop 1456 *TymProc* 351; Micolay gesth s tego loza... y s tego korzenya..., nye yest chlop 1464 *ZapMaz* 52; ~ *jako wyzwisko*: Nescio, an tu es clericus vel laicus, sed ex quo ita facis, es utique ribaldus al. chlop 1422 *MMAe* XVIII nr 464; A yaczy tho szly ludze myeszczanye cracovianye, zeby pana swego, wyelkyego choragyewnego, zabylyscze, chlopy, Andrzeya Thanczinskyego *Tęcz* w. 3; Chczalczy crolowy szluszyczy ..., a o chlopy pogambeli, daly gy zabyczy *Tęcz* w. 7; Clamacze, chlopy, yako psy *Tęcz* w. 16; Mnymalyscze, chlopy, by thego nye pomsczono *Tęcz* w. 18; O thy chlopye brodathy XV *ex. SKJ* V 284.

2. '*mężczyzna, vir*': Thocz boli, kyedi chlop kygyem glowa goly 1460 *PrzBibl* I 187; Naproth szdayv dzewky, chlopcze, asz szya chlop po szyrczv szmekcze *De morte* w. 203; Myly mylø myluge, chlop szø temu dzivuge XV *p. post. MacPam* II 351.

Chłopi '*chłopski, należący do chłopa, ad rusticum pertinens*': Przesz plothy chlopye gonya szoravye y dropye *De morte* w. 384. ~ *Cf.* **Dusza.**

Chłopiec '*iuvenis*': Chlopecz 1447 *R* XXII 55; Naproth szdayv dzewky, chlopcze, asz szya chlop po szyrczv szmekcze *De morte* w. 202.

Chłopię '*iuvenis*': Cum... tribus iuvenibus al. chlopyąthi 1456 *AGZ* XIV 493.

Chłopowic '*ktoś pochodzący z chłopów, patre rustico ortus*': Hincza... suos testes iuramento suo produxit erga Janussium..., quia suae nobilitati derogauit dicens..., quod esset rustica progenie al. chlopowicz 1425 *Kozier* I nr 15.

Chłościć (*w wyrażeniu obelżywym*) chłościć matkę: Jacobus Socolecz de Bychawa... dixit Sobeslao de Mathczin vlg. chloszczys swa maczerz et pro isto receperunt pro corulo 1427—31 *Zab* 538; Episcopo... ausus est... dicere talia verba, premisso verbo communi probro: chlosczmater byskupowy 1497 *MMAe* XVIII nr 603. ~ *Cf.* **Uchłościć.**

Chłód '*miejsce chłodne, cieniste, refrigerium, umbra*': Chlod refrigerium XV *p. pr. R* XLVII 358; We chlodzye in umbra 1458 *Zab* 515.

Chłuba *cf.* **Chluba**

Chłubić się *cf.* **Chlubić się**

Chłubny *cf.* **Chlubny**

Chłupaty '*kosmaty, hispidus*': *Chlubati, kosmati hispidus (rufus erat et totus in morem pellis hispidus, vocatumque est nomen eius Esau Gen 25,25) *MPKJ* V 11.

Chmiel *formy*: *n. sg.* chmiel 1419 *Rost* nr 2908, 1437 *Rost* nr 2634. 2804. 2835, *Park* 408, 1472 *Rost* nr 914, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *g. sg.* chmiela 1437 *ZapWarsz* nr 492; chmielu 1399 *TPaw* IV nr 2090, 1411 *KsMaz* I nr 1672, 1455 *TymProc* 256. 293, 1463 *ZapWarsz* nr 1162, 1494 *ZapWarsz* nr 1764a; ~ *ac. sg.* chmiel 1401 *Piek* VI 52, 1423 *Przyb* 16, 1425 *KsMaz* II nr 1253.

Znaczenia: *bot.* **1.** '*chmiel, Humulus Lupulus L. — roślina lub owoc*': Ne darl chmelu Pelcze 1399 *TPaw* IV nr 2090; Ian zalowal na Sandziuoia o chmel 1401 *Piek* VI 52; Yakom ya ne poczosal chmelu Wszeborowa 1411 *KsMaz* I nr 1672; Jaco czsso moy ludze wczandzaly

włodarza ..., to wcządzaly w mem lesse prawem, a on rwe chmel 1423 *Przyb* 16; O kthori ch[y]mel Andrzey na Marczina zalowal, o tho szø s nim vprauil, esze ne mal nan zalowacz 1425 *KsMaz* II nr 1253; Chmyel herba volubilis maior, humulus, lupulus 1437 *Rost* nr 2634; Chmel volubilis, herba volubilis *ib.* nr 2835; Jakom ya Stanislawowi chmyelya nye widarl w gego lyessze 1437 *ZapWarsz* nr 492; Corum chmyelyu 1455 *TymProc* 256; Medium coreum chmyelyu *ib.* 293; Nye hvcrathl hossmynacze corczy chmyelv 1463 *ZapWarsz* nr 1162; De ch... asperato nulla est difficultas ut: chleb, chmeel *Park* 408; Ch[y]myel humulus 1472 *Rost* nr 914; Jakom ya chmyelv yego nye sdarl s chleva yego gwalthem 1494 *ZapWarsz* nr 1764a; Chmyel humulus *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *'wypustki chmielu, summitates Humuli Lupuli L.'* Chmel sparagus, summitates tenere lupuli 1437 *Rost* nr 2804.

2. polny chmiel *'Rhinanthus Crista Galli L.'*: Polny chmyel fuga demonis 1419 *Rost* nr 2908.

Chmielik *bot.* **1.** *'Prunella vulgaris L.'*: Chmelik diapentica 1472 *Rost* nr 582.

2. *'Oenanthe Phellandrium Lmk.'*: Chmyelyk apium *ca* 1465 *Rost* nr 3776.

3. *'Trifolium agrarium L.'*: Chmelik corona regia 1472 *Rost* nr 620.

Chmielnica *bot.* *'Prunella vulgaris L.'*: Chmelnicza 1475 *Rost* nr 2938.

Chmielnik *formy*: *n. sg.* chmielnik 1408 *WierzbWarsz* 8, 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, *OrtCel* 9, 1472 *Rost* nr 584, 1484 *Rost* nr 5838, XV *ex. Zab* 526, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *i. sg.* chmielnikiem 1462 *AGZ* XI 479; ~ *n. pl.* chmielniki (1419) 1507 *Samb* 11, 1440 *AGZ* XIII 89; ~ *ac. pl.* chmielniki 1473 *StPPP* II nr 4101.

Znaczenia: **1.** *'ogród chmielowy, humuletum, hortus humuli'*: Cum orto, qui vlg. chmelnik dicitur 1408 *WierzbWarsz* 8; Hum⟨u⟩leta aliter chmyelniky... plantare (1419) 1507 *Samb* 11; Chmyelnyk humuletum 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Pro... duabus domibus et duobus ortis et cum aliis duobus chmelniki 1440 *AGZ* XIII 89; Humuletus al. chmyelnik *OrtCel* 9; Sub orto *humili al. pod chmelnikem 1462 *AGZ* XI 479; Dimittendo humuletum al. mynącz chmyelniky 1473 *StPPP* II nr 4101; Humule[n]tus vlg. chmye⟨l⟩nyk XV *ex. Zab* 526; Chmyelnyk humuletum *ca* 1500 *Erz* 8.

2. *bot.* **a.** *'Prunella vulgaris L.'*: Chmelnik diapentica 1472 *Rost* nr 584; ~ **b.** *'Oenanthe Phellandrium Lmk.'*: Chmyelnyk apium 1484 *Rost* nr 5838.

Chmura *'mgła, caligo'*: Oblok y chmura okolo yego (nubes et caligo in circuitu eius, *Fl*: oblok y czemnoscz okolo iego) *Pul* 96,2.

Chmurzyć *cf.* **Zachmurzyć, Zachmurać**

Chobot *'ogon, cauda'*: Pirzwy pop Lassota wzzøl mocz od chobota Cønstantina smoka *Gałka* w. 37.

Chobotnia *'sieć na ryby, zastawiana pod upustami, retis iaculi species'*: Damus praefato Gregorio postampnicza vlg. zatoka, ibidem tali tamen conditione, quia debet sepire gulgustra videlicet chobothnya ponere ante rotam 1460 *Paul* 301.

Chochać *cf.* **Kochać**

Chochol *'wierzch, czub, summum, caput'*: Chochol caput 1463 *PF* V 12.

Chocholaty *'czubaty, elevatus'*: Skrzynye s chocholatimj wyekamy ciste cum eleuatis tecturis *OrtCel* 3; Scrzynye chocholate vel czvbate ciste elevate *OrtZab* 527.

Chocholek *'głowica kolumny, caput columnae'*: Chocholky (*war. lub.*: chocholky a. makowycze) capitella (habebat columna... capitellum aereum super se IV Reg 25, 17) 1471 *MPKJ* V 47; Chocholky epistilia (columnas duas et epistylia et capita II Par 4, 12) *ib.* 49; Chocholky capitella (de columnis:... capitella super utramque aerea Jer 52, 22) *ib.* 102.

Chocia, Chociaj *wprowadza zdanie przyzwalające 'choć, quamquam, etsi'*: Kaszdy czlowyek moze w gayonem sądze swa zalobą odpusczycz..., choczyą tha zaloba gyesth... vszwyathczona albo przekonana *OrtBr* VI 359, *sim. OrtBr* VII 560, *OrtMac* 56; Myesczanyn[a], czo wasz (*leg.* u was) szy⟨e⟩dzy w myeszkym prawye, choczą domu szwego... wasz (*leg.* u was) nye ma, chczeczycly..., moze bycz wybran w radą *OrtMac* 51; ~ Choczay *OrtBr* VII 560. ~ *Cf.* **Choć.**

Chociaj *cf.* **Chocia**

Chocieć *cf.* **Chcieć**

Chocik *cf.* **Chwościk**

Choć I. *spójnik*: *wprowadza zdanie przyzwalające 'choć, quamquam, etsi'*: Jakokoly stary obyczay dawnego prawa bandze odmyenyon w lepsy obyczay, tako wszdy ma szye szostacz, czo szandzono starym obyczągem, chocz any woyth ten s tymy obyczaymy ku prawu nye przyszągl *OrtBr* VI 360.

II. *partykuła uwydatniająca 'nawet, etiam'*: Ustawiami..., ys ieslizebi... ziemianyn... smialbi moczą a gwalthem... dom cziykolwie nayachacz..., a chocz thes ieslibi rzeczy gospodarskie... pobral..., uthracza czescz 1498 *MacPraw* VI 272; Jeslizebi ktho drvgiego na roki albo chocz thes z rokoff iadączego, albo thes

w onem mieszczie, kądi roki czasv rocznego, zabil, thedi thakowi ma zaplaczicz xiążączyv wini kop piąthnasczye *ib.* 273; Ieslizebi kmiecz kmieczia zabil na drodze dobrowolney albo chocz kądi ynądy (in libera via aut ubicunque), thedi przliaczielie onego zabithego... mayą poprzisiącz mązoboyczą *ib.*

Cf. **Chocia**

Chodnik '*ścieżka, semita, via*': Iuxta semitam dictam chodnyk 1419 *MMAe* VIII 452; ~ Dowyodl mye na chednyky (*Fl*: po stdzach) sprawyedlnoszczy (deduxit me super semitas iustitiae) *Pul* 22, 3; Day nam szyvoth czysty y chodnyk przeszpyeczny Iesusza oglądacz *ca* 1500 *R* XIX 68.

Chodować prozno chodujący '*próżny*': Prosno choduyaczą mulier est mollis et vacabilis XV *med. R* XXIV 363. ~ *Cf.* **Chodzić.**

Chodzenie, Chodzienie *formy*: *n. sg.* chodzenie 1471 *MPKJ* V 81; ~ *g. sg.* chedzenia XV *p. post. R* XXV 174, *Rozm* 154; ~ *ac. sg.* chodzenie *Rozm* 217; ~ *l. sg.* (w) chodzeniu *Fl* 101, 23; ~ *ac. pl.* chodzenia *Fl* i *Pul* 16, 6.

Znaczenia: **1.** '*chodzenie, ambulatio, ambulandi potestas*': Ku *chodz⟨e⟩nyo nye wadzylo nichilum ad ambulandum obfuit XV *med. SKJ* V 256; W młodości miły Jesus miał nogi krasne a silno wielebne, ale potem od wielikie drogi a od wielikiego chodzenia pokaziły sie jemu (sed fuerunt postea corrosi propter iter plurimum multumque confracti) *Rozm* 154; ~ chodzenie w jedno '*schodzenie się, conventus*': We snymanyv albo w sebranyv albo w chodzenyv luda w gedno (in conveniendo populos in unum, *Pul*: we wchodzenye lyuda w yedno), a krolowe eszbichø sluszily gospodnv *Fl* 101, 23; ~ dawać chodzenie '*dawać zdolność chodzenia, ambulandi potestatem dare*': Chromem chodzenie, skrzywionem a załamionem dawał zdrowie (gressumque restituit claudis) *Rozm* 217.

2. '*chód, kroki, gressus, ambulandi modus*': Doconay chodzena moia we sczach twogich (perfice gressus meos in semitis tuis) *Fl* 16, 6, *sim. Pul*; Animalia pigra y nyestathecznego chodzenyą XV *p. post. R* XXV 174.

3. dubium '*powodzenie, processio*': Chodzienye processio (est processio in malis viro indisciplinato Ecclus 20, 9) 1471 *MPKJ* V 81.

Chodzić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* chodzę *Fl* i *Pul* 41,13, 1406 *KsMaz* I nr 771, *OrtKal* 199, *De morte* w. 165; *2. sg.* chodzisz *Fl* i *Pul* 103, 4, *BZ* Deut 28,23. Is 48,17; *3. sg.* chodzi 1398 *StPPP* VIII nr 7608, XV *med. PF* IV 594, *BZ* Num 24, 1, *OrtMac* 110, *Dział* 5; *2. pl.* chodzicie *BZ* Neh 5, 9; *3. pl.* chodzą *Fl* i *Pul* 11, 9. 81,5. 83,13. 118,1, XV *med. Zab* 516, *BZ* Tob 3, 17, 1455 *MMAe* XVI nr 524, *MW* 81a, 1484 *Reg* 712, *Pul* 79,13, *Rozm* 181; ~ *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *1. sg.* ać chodzę *BZ* Jud 11, 37; *3. sg.* ać chodzi *BZ* I Reg 21,15; ~ *imper. 2. sg.* chodzi *BZ* Num 22,12. I Par 14,14, *Rozm* 293. 351; chodź *BZ* Ruth 2, 8, *Naw* 89; *1. pl.* chodzimy 1449 *R* XXV 166; chodźmy XV *med. SKJ* I 100; *2. pl.* chodzicie *Fl* 65, 4, *Rozm* 468; chodźcie 1449 *R* XXV 166, *BZ* Ex 8, 28. Lev 20, 23. Jos 8, 4; ~ *part. praes. act. adv.* chodząc *Spow* 6, *ca* 1450 *PF* IV 570, *BZ* Lev 26, 23, *OrtMac* 51, 1475 *ZapWarsz* nr 1198, 1484 *Reg* 705, *EwZam* 302; ~ *adi.* chodząc *Gn* 182a, *Fl* i *Pul* 88, 40, *Fl* 100, 8, *BZ* Deut 31, 27, *Rozm* 132. 142. 200. 361; *n. sg. m.* chodzący *Pul* 100,8; *g. sg. m.* chodzącego *BZ* Gen 3,8; *f.* chodzącej *Fl* 90, 6; *neutr.* chodzącego *Pul* 90,6; *ac. sg. m.* chodzącego *EwZam* 301; *g. pl. m.* chodzących *Fl* i *Pul* 67, 23; ~ *inf.* chodzić *Fl* i *Pul* 77, 13, 1417 *AKPr* VIIIa 140, *BZ* Gen 24,11. Deut 28,56, *OrtKal* 295, 1484 *Reg* 709. 710. 713, *Rozm* 160. 714. 757; ~ *fut. 1. sg.* będę chodzić *Fl* i *Pul* 137,8, XV *p. post. Kałużn* 287; chodzić będę *BZ* Lev 26, 12. 41; *2. sg.* będziesz chodzić *Fl* i *Pul* 31,10, *Pul* 90, 13; chodzić będziesz *Fl* 90, 13, *BZ* Ex 33, 16; *3. sg.* chodzić będzie *Fl* 84, 14; *1. pl.* będziemy chodzić *Rozm* 281; *2. pl.* będziecie chodzić *BZ* Lev 26,3, XV *p. post. Kałużn* 286; *3. pl.* będą chodzić *Fl* 68,32, *Fl* i *Pul* 113,15, *Pul* 88,30; chodzić będą *Fl* i *Pul* 58,7. 88,16, *Pul* 103, 21; ~ *praet. 1. sg. m.* chodził jeśm *Fl* i *Pul* 37,6. 118,45; chodził (jeśm) *Fl* i *Pul* 58, 4; chodziłem *BZ* I Reg 15, 20, *MW* 24b; -m chodził 1403 *KsMaz* I nr 349, 1410 *HubeZb* 53, 1427 *ZapWarsz* nr 201, 1470 *ZapWarsz* nr 2987; *f.* -m chodziła 1437 *ZapWarsz* nr 696; *2. sg. m.* -ś chodził *BZ* III Reg 16, 2; *3. sg. m.* chodził jest *Fl* 72, 9, *BZ* Gen 5, 24; jest chodził *BZ* Gen 6, 9; chodził 1407 *HubeZb* 89, *BZ* Num 24,1. Tob 1,19, 1474 *Zab* 540, *Pul* 72, 9, *Rozm* 159; *f.* chodziła *HubeZb* 84, *BZ* Tob 2,19, XV *p. post. R* XXV 177, *Rozm* 715; *neutr.* chodziło 1469 *ZapWarsz* nr 2934; *1. du. m.* chodziła jeswa *Fl* 54,15; chodziłaswa *Pul* 54,15; *1. pl. m.* -(e)smy chodzili *BZ* Jos 24,17; *3. pl. m.* chodzili są *BZ* Ex 15,19; są chodzili *Rozm* 369; chodzili *Fl* 88,30, *Fl* i *Pul* 118,3. 125,7. Moys 23, XV *p. pr. SKJ* I 302, XV *med. SKJ* V 269, *BZ* Gen 48,15. Jos 3,6, *MPKJ* V 124, 1484 *Reg* 704, *EwZam* 296; ~ *plqperf. 3. sg. f.* jest była chodziła *Gn* 176a; ~ *condit. 1. sg. m.*

bych chodził *Fl* i *Pul* 22, 4, *Fl* 142, 10; *2. sg. m.* -by chodził *BZ* Deut 26, 17; *3. sg. m.* -by chodził *OrtMac* 138, 1498 *MacPraw* VI 273; *3. pl. m.* -by chodzili *BZ* Judith 5, 22; ~ *condit. plqperf. 3. sg. m.* by był chodził *Fl* i *Pul* 80, 12; ~ *part. praet. act.* chodziwszy *BZ* Num 33, 8.

Znaczenia: '*chodzić, ambulare, incedere*': **A.** *bez oznaczonego kierunku* **a.** *absolute*: Przez lichoti begal iesm y chodzil (sine iniquitate cucurri et direxi) *Fl* 58, 4, *sim. Pul*; Rancze ymayø, a ne bødø maczecz (*Pul*: maczacz), noghy ymayø, a ne bødø chodzycz (manus habent et non palpabunt, pedes habent et non ambulabunt) *Fl* 113, 15, *sim. Pul*; Yakomkoly szgrzeszyl y pana boga rosznyewal spyacz, czwyaczy, chodzacz, leszacz *Spow* 6; Podlug rozvmv nadchnyena ducha swątego chodcze, pelnicze (spiritu ambulate et desideria carnis non perficietis Gal 5, 16) 1449 *R* XXV 166; A gdisz vsliszalasta glos pana boga chodzøcego po poludnyu (deambulantis in paradiso ad auram post meridiem), skril szø Adam i gego szona *BZ* Gen 3, 8; Panye woycze, gdyszem na ten ortel s prawa layal, pytam, mogły wnycz w lawyczą, iako tu stayą (*pro* stoyą) y chodzą *OrtKal* 199; Oth polnoczy do szachodv chodza nye pytayancz brodv *De morte* w. 165; Chodzyla incedebat XV *p. post. R* XXV 177; Należli Jesusa chodząc i tam, i sam (ibi Jesum ambulantem hinc inde viderunt) *Rozm* 132; Co łacniej, rzec (*rp.* rzeczy): odpuszczony bądźcie twoje grzechy, czyli rzec: staniże, chodziż (surge et ambula) *Rozm* 293; Tako przywiedzion k niemu jeden ślepy..., a miły Jesus... włożywszy ręce na jego oczy i spytał jego: Widziszli co? A weźrawszy rzekł: Widzę ludzi chodząc jakoby drzewiej (et aspiciens ait: Video homines velut arbores ambulantes) *Rozm* 361; ~ Idancz chodzyly y plakaly (euntes ibant, *Leopolita i Wujek*: idąc szli) *Fl* 125, 7, *sim. Pul*; Chodzyly ibant XV *med. SKJ* V 269; Ian... vyrzavszy Ihusa chodzączego rzekl (respiciens Jesum ambulantem dixit Jo 1, 36, *Rozm* 200: uźrawszy Jan Jesucrista chodząc) *EwZam* 301; ~ '*być jakimś, esse alicuius animi vel conditionis*': Smøczen chodzil iesm (contristatus ingrediebar) *Fl* 37, 6, *sim. Pul*; Przecz ies zapomnal me y przecz smøczen chodzø (quare contristatus incedo)? *Fl* 41, 13, *sim. Pul*; Przecz ies me odpødzil y przecz smøczen chodzø (quare tristis incedo)? *Fl* 42, 2, *sim. Pul*; A uszry gy..., ysz on wolno chodzy, mozely gy tesz gabacz o szwoy dług? *OrtMac* 110; Jesus... nigdy nie był lekich obyczajow, nigdy nie był prożno chodząc (nunquam levis, nunquam vanus) *Rozm* 142.

b. *czymś* (*drogą, ścieżką*): Targaly sø gy (*sc.* Dawida) wszistcy chodzøcz drogø (diripuerunt eum omnes transeuntes viam) *Fl* 88, 40, *sim. Pul*; O chtorø scdzø zalowal Siman na mø, tø ya chodzø daley trzech lat 1406 *KsMaz* I nr 771; Chodzilem tøø drogø, iøsz myø poslal pan (ambulavi in via, per quam misit me dominus) *BZ* I Reg 15, 20.

c. *po czymś* **aa.** *po powierzchni*: Wszedł gest pharao... s geszczy (*leg.* s jeźdźcy) swogymy w morze y swadl (*pro* swodl) na ne gospodzyn wodi morzke. Ale synowe *ysrahelsky chodzyly (*BZ*: chodzyly søø) po svsy (ambulaverunt per siccum Ex 15, 19) poszrod gego *Fl* Moys 23, *sim. Pul*; Jako ne zapowadal po *sswa dzedzine chodzicz kmethom 1417 *AKPr* VIII a 140; Zona..., yas to nye mogla chodziez po zemi... prze myøkoscz swych nog..., zawydzecz bødze møzv swemv (mulier..., quae super terram ingredi non valebat..., invidebit viro suo) *BZ* Deut 28, 56; Poseł... prosił miłego Jesucrista nasilnie, aby wstąpił na ten istny ręczniczek i chodzić po nim, aże wszedł wietnicę (*leg.* w wietnicę) *Rozm* 757; ~ chodzić po drodze: Rozum czi dam y nauczø cze na drodze tey, po ieysze bødzesz chodziez (in via hac, qua gradieris) *Fl* 31, 10 *sim. Pul*; *Znamo vczyn me drogø, po geysz bych chodzył (notam fac mihi viam, in qua ambulem) *Fl* 142, 10; Ostrzegal nasz na wszitkich drogach, po ktorichzesmi chodzili (custodivit nos in omnia via, per quam ambulavimus) *BZ* Jos 24, 17; Bily støpyly z drogy, iøsz dal gym bog, abi po nyey chodzily (recessissent a via, quam dederat illis deus) *BZ* Judith 5, 22; ~ By lud moy sluszal bil me, Israhel by po drogach mogich bil chodzil (si populus meus audisset me, Israel si in viis meis ambulasset), za niczs snadz neprziiaczele gich vsmerzil bich bil *Fl* 80, 12, *sim. Pul*; *Chodzocz (*Pul*: chodzøczy) po drodze nepokalaney (ambulans in via immaculata), ten my sluszil *Fl* 100, 8; Blogoslauoni wszytczy, gysz se boyø gospodna, gysz chodzø po drogach gego (qui ambulant in viis eius, *MW* 81a: kthorzy chodzą w szprawyedlywoszczy yego) *Fl* 127, 1, *sim. Pul*; Pana ges wibral dzysz, aby byl tobye w bog, a ty, aby... chodzil po drogach gego (et ambules in viis eius) *BZ* Deut 26, 17; Posadzilem cyø wodzem nad lyvdem mim israhelskim, a tisz takesz chodzil po drodze Geroboamowe (tu autem ambulasti in via Jeroboam), a przyprawyalesz lyvd moy ku grzechu *BZ* III Reg 16, 2; Chcze, aby ony tho yego synovye... po they tho sczyescze... poboznye... chodzącz..., dostąpiliby vyecznego blogoslavyenystwa 1484 *Reg* 705; ~ **bb.** *z jednego miejsca*

na drugie: Chodziwszi trzi dny po pvsci Etan, zastavili stany swe w Mara (ambulantes tribus diebus per desertum Etham, castra metati sunt in Mara) *BZ* Num 33, 8; Przepuscz my, acz dwa myesyøcza *chodzo po gorach (dimitte me, ut duobus mensibus circumeam montes) *BZ* Jud 11, 37; Tedi Tobyas... chodzil kazdi dzen po wszey rodzinye swey (quotidie pergebat per omnem cognationem suam) cyeszøcz ge, a czsoz mogl, z gymyenya swego gym pomagal *BZ* Tob 1, 19; ~ Poloszili sø w nebossa vsta swoia, a iøzik gich chodzil iest (*Pul*: chodzyl) po zemi (posuerunt in coelum os suum et lingua eorum transivit in terra) *Fl* 72, 9. ~ *Cf.* **I.**

d. *na czymś*: Na zmigi y na basiliszku chodzicz bødzesz (super aspidem et basiliscum ambulabis, *Pul*: będzesz chodzycz) *Fl* 90, 13; Genzsze chodzysz na skrzydlech wyatrow (qui ambulas super pennas ventorum) *Fl* 103, 4, *sim. Pul*; Bo czy, gysz dzalayø lychotø, na drogach gego ne chodzyly (non enim, qui operantur iniquitatem, in viis eius ambulaverunt) *Fl* 118, 3, *sim. Pul*; Bødze ...*zemyø, na nyeyze to chodzisz zelaszna (terra, quam calcas, ferrea) *BZ* Deut 28, 23.

e. *w czymś*: W ocole nemilosciwi chodzø (in circuitu impii ambulant) *Fl* 11, 9, *sim. Pul*; Iensze po spolu se mnø slotke bral ies karme, w domu boszem chodzyla ieswa (*Pul*: chodzilaswa) s przilubenim (in domo dei ambulavimus cum consensu) *Fl* 54, 15; Ne *bodzesz se bacz od strachu nocznego, od strzali *lataioczey we dne, od potrzebyzny chodzøczey (*Pul*: od orędzya chodzøczego) we czmach (a negotio perambulante in tenebris) *Fl* 90, 6; Chodzyl gesm w szyrokosczy, bo kazny twoge dobywal gesm (ambulabam in latitudine, quia mandata tua exquisivi, *MW* 24b: chodzilem w szirokoszczi, yze przikazanya twego szukalem) *Fl* 118, 45, *sim. Pul*; Ia pan bog twoy... sprawyam cyø po drodze, w nyeysze to chodzisz (in via, qua ambulas) *BZ* Is 48, 17; Polozylesz czmy, vczynyla sze nocz, w nyey chodzycz będø (in ipsa pertransibunt, *Fl*: przechodzycz bødø) wszelyka zwyerzęta lyassa *Pul* 103, 21; ~ *'znajdować się, trwać, permanere'*: Bog zlame glowi neprzyacelow swogich, wirzch wlosa chodzøczich w grzeszech swogich (verticem capilli perambulantium in delictis suis) *Fl* 67, 23, *sim. Pul*; Przilosz lichotø na lichotø gich, a ne bødø chodzicz w zprawedlnosczy twoiey (non intrent in iustitiam tuam, *Pul*: nye wnydø w sprawyedlywoszcz twoyę) *Fl* 68, 32; Ne strz⟨e⟩gli sø obrzøda boszego a w zacone iego ne chczeli chodzicz (in lege eius noluerunt ambulare) *Fl* 77, 13; Ne wedzeli sø ani rozumeli, we czmach chodzø (in tenebris ambulant) *Fl* 81, 5, *sim. Pul*; Ne zbawi dobr gich, gysz chodzø w newinowaczstwe (non privabit bonis eos, qui ambulant in innocentia) *Fl* 83, 13, *sim. Pul*; Gospodne, w swatlosci oblicza twego chodzicz bødø (in lumine vultus tui ambulabunt) *Fl* 88, 16, *sim. Pul*; Sinowe iego ostali sø zacona mego a w sødzech mogych ne chodzili (in iudiciis meis non ambulaverint, *Pul*: nye będø chodzycz) *Fl* 88, 30; Blogoslaueny nepokaleny na drodze, gysz chodzø w zakone gospodnowem (qui ambulant in lege domini) *Fl* 118, 1, *sim. Pul*; W nowosczy zywotha, w dobrych vczynkoch chodzmy (in novitate vitae ambulemus Rom 6, 4, *R* XXV 166: od dobrych vczinkow chodzimi) XV *med. SKJ* I 100; V roskoszy czelney chodzancz zaduszaan slowo *ca* 1450 *PF* IV 570; Nye chodcze wlosnosczach (*leg.* w włosnościach) narodow (nolite ambulare in legitimis nationum), ktoresz to ya wyzonø przed wami *BZ* Lev 20, 23; Bødzeczeli w przicazanyach mich chodzicz (si in praeceptis meis ambulaveritis),... dam wam descz czasy swimi *BZ* Lev 26, 3, *sim.* XV *p. post. Kałuż*n 286; Any tak ch⟨c⟩ecz bødzecze przyøøcz kaszn mø, chodzøøcz w przeciwnosczach (quod si nec sic volueritis recipere disciplinam, sed ambulaveritis ex adverso mihi)... a przeciwicz syø bødzecze, y ia przeciwko wam poydø *BZ* Lev 26, 23; Przecz w bojazny boga naszego nye chodzicye (quare non in timore dei nostri ambulatis)? *BZ* Neh 5, 9; Nygdim syø ku ygrziwim nye przimyesyła any k tim, gisz w lekkoscy chodzø, vczøstnam syø vczinyla (neque cum his, qui in levitate ambulant, participem me praebui) *BZ* Tob 3, 17; Novo ale pod latym boszego narodzena MCCCCXXII osmego dyna *ckxaszycza lutego w mescze ploczskem rzeczony Jan chodzyl, ne wedzecz kthorim duchem zavedzon albo kthorø pychø nadchnony 1474 *Zab* 540; Blogoszlawyeny..., kthorzy chodzą w szprawyedlywoszczy yego (qui ambulant in viis eius Psal 127, 1) *MW* 81a; Ktoraz tho vyarą... apostolovye... ludzy, ktorzyz tho w cziemnosczyach chodzyli (populos gentium, qui ambulabant in tenebris), nauczyly 1484 *Reg* 704; Kiedy są to chodzili w Galilei ziemi (conversantibus autem eis in Galilaea Mat 17, 21), miły Jesus rzekł ku swem zwołenikom *Rozm* 369; Rzekł im miły Jesus...: Chodzicie w światłości, aby was ćmy ⟨nie⟩ ogarnęły (ambulate, dum lucem habetis, ut non vos tenebrae comprehendant) *Rozm* 468; ~ *'być przy czymś, stykać się z czymś'*: Jacom w them chodzil, gdi Staszek ne chczal ranczicz za starostan Thomka dz⟨e⟩sanci grziwen Lewkowskim 1410 *HubeZb* 53. ~ *Cf.* **I.**

f. *przed kimś, czymś*: Sprawedlnoscz przed nim chodzicz bødze (iustitia ante eum ambulabit) *Fl* 84, 14, *sim. Pul*; Bosze, przed gegosz to oblyczym chodzyly mogy odczowye (in cuius conspectu ambulaverunt patres mei) *BZ* Gen 48, 15; Y powye kv kaplanom: Weszmicze skrzynya zaslvbyenya bozego, a gydzcze przed lvdem. Ktorzis to przikazanye napelniwszi, wzyøwszi skrzinyø, y chodzili przed nimi (et ambulaverunt ante eos) *BZ* Jos 3, 6.

g. *za kimś*: Y *rzek gemv bog: Nye chodzi za nymy, otydzi ot nych (non ascendas post eos, recede ab eis) *BZ* I Par 14, 14; Panye nye chodz za mna wschadzye, bomczy zgrzeschyla przeczyw thwey naszwyathschey mylosczy *Naw* 89; Drugie ji w tem pomawiali, aby on był skaźca zakona, a rzekąc, iże przepuszcza młodym niewiastam chodzić za sobą *Rozm* 714; Trzecie ji w tem pomawiali albo winowali, aby on był nieustawiczen, a to prze świętą Marję Magdalenę, iże za nim chodziła *Rozm* 715.

h. *między kimś, pośród a. wśród czegoś*: Chodzicz bødø myedzi wami (ambulabo inter vos, *Kałuźn* 287: bandą chodzycz) *BZ* Lev 26, 12; ~ Bo aczbich chodzil posrzod czena smercy (etsi ambulavero in medio umbrae mortis), ne bødø se bacz zla *Fl* 22, 4, *sim. Pul*; ~ Bødaly chodzycz (*Pul*: będęly chodzycz) wesrod zamøta, *oszywycz mø (si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me) *Fl* 137, 8, *sim. Pul.*

i. *z kimś*: Enoch... chodzyl gest s bogem (ambulavitque cum deo), a nye zyawyl szø, bo gi precz wszøl bog *BZ* Gen 5, 24; Noe bil møsz sprawyedlywi a wisszy nade wszitko swe pokolenye: s bogem gest chodzyl (cum deo ambulavit) *BZ* Gen 6, 9; S namy chodzycz bødzyesz, abichom oslawyeny bili (nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur) *BZ* Ex 33, 16; Y rzecze pan kv Balaamovi: Nye chodzi s nimi (noli ire) any poklynay lvda *BZ* Num 22, 12; Moyzesz... dopelnił... rzekø:... Gescze za mego ziwota a s wami gescze chodzøcz (vivente me et ingrediente vobiscum) zawsdyscze swarliwye czinili przeczivv panv. Cim wyøczey, gdy ya vmrø? *BZ* Deut 31, 27; Prossa cza, nyechay czy nye bandze czaszko ze mną chodzicz quaeso te, ne graveris mecum ambulare XV *ex. PF* III 177.

j. *przeciwko komuś* '*występować przeciwko komuś*': Sznødzeny bødø, doyøød... zlego... nye wspomyonø, gimze to przestøpili sø przeczivvko mnye. Przetos y ia chodzicz bødø przeczivvko gim (ambulaverunt ex adverso mihi. Ambulabo igitur et ego contra eos, *Biblia radziwiłłowska*: przećiw mnie wystąpili... ia też iem przećiwnem stał) *BZ* Lev 26, 41.

k. *po coś*: A gdisz bil wyelblødi ostawyl przed myastem v studnycey wyeczor tego to czassu, gegosz to czasu myali zoni po wodø chodzycz (tempore quo solent mulieres egredi ad hauriendam aquam), pocznye syø modlycz *BZ* Gen 24, 11. ~ *Cf.* **l.**

l. *w stałych połączeniach*: chodzić w sukni '*nosić suknię, vestimentis opertum esse*': Szøcz ony bily swe sludzy f drodzem odzenv chodzøcz vsrzely *Gn* 182a; Syostry mayą tez chodzyczi w ssvknyach (sorores etiam chlamyde induantur) 1484 *Reg* 709; ⟨Syo⟩stry nye mayą chodzicz w byndalyech albo w zvoyczoch, albo w rąbkoch *ib.*; Miły Jesus w odzieniu mało sie kochał, bo w jednej sukni telko chodził (Jesus quoque vestibus paucis utebatur, nam sola tantum tunica hic induebatur) *Rozm* 159; Nie bądźcie pieczałujący rzekąc: Co będziem pić albo jeść, albo w czym będziemy chodzić (nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus aut quid bibemus, aut quo operiemur Mat 6, 31) *Rozm* 281; ~ chodzić z bronią, zbrojno '*nosić broń, arma ferre*': Braczya nye mayą chodzyczi z bronyą (non ferant arma) 1484 *Reg* 713; Abi zadni ziemianin w roki zbroino nie chodzil (nullus nobilium armatus die terminorum incedat) 1498 *MacPraw* VI 273; ~ chodzić dzieckiem '*być brzemienną, gravidam esse*' Maria gest ona brzemenna byla a svim szinkem milim gestcy ona bila chodzila *Gn* 176a; Elzbyetha synem chodzy, szwyąthego Jana porodzy XV *med. PF* IV 594; A syosthry, kthore dzyathkamy chodzą albo brzemyenne (sorores gravidae), az do swego vyvyedzyenya nye mayą robiczi cziązko 1484 *Reg* 712; ~ chodzić po zastawie '*być w zastawie, pignori datum esse*': S *Yaschowa ranky chodzi dzedzina po zastawye w panczinaczcze grziwnach 1398 *StPPP* VIII nr 7608; Ta dzedzina v Janouicz od mego occza chodzila po zastawam w pøcznaczcze lath 1406 *HubeZb* 84; Thady kandym schedl y *obyschedl, thady yesth moge a po zasthawach chodzylo wyschey trzidzeszczy laath pothla vphali (*leg.* podla ufały) zemye 1469 *ZapWarsz* nr 2934; ~ chodzić po prawo '*zasięgać porady prawnej przez odwołanie się do sądu wyższego*': Myasta, targy..., czo leszą pod waszym prawem..., czy mogą do wasz po prawo chodzycz *OrtKal* 295; ~ pług chodzi (*o pługu orzącym, de aratro arante*): Gdzekole plug w ogrodzech chodzy abo na polv, thv dzesyaczina ma bycz s pelna dana (ubicunque aratro in hortis aratum vel in campis fuerit, decima plenarie exsolvatur) *Dział* 5.

B. *w oznaczonym kierunku* **a.** *ku czemuś*: Anna, zona gego, chodzila na kozdi dzen ku tkaczskemv rzemyøslu (ibat ad opus textrinum quotidie) *BZ* Tob 2, 19; A bądacz ona sz namy w gednym myeszczye kv yedney czyrekwy chodzacz, o tho mylczala *OrtMac* 51; Vidit quendam librum..., in quo comperit testis hec verba: a drudzy chodzan ku Bozemu Czalku na otpust[w] 1455 *MMAe* XVI nr 524.

b. *do kogoś, do czegoś*: Stanislaw... choczil do Jaska y gy upominal, abi to popelnil, czso gednacze vgednali 1407 *HubeZb* 89; Cząsto chodzyly do domu isti frequentabant domum Joachim XV *p. pr. SKJ* I 302; Puscycye gy precz, acz nye chodzi do mego domu (hiccine ingredietur domum meam) *BZ* I Reg 21, 15; Audivit legi in eodem libro hec verba: a drudzy lyudzye chodzan do Bozego Czalka 1455 *MMAe* XVI nr 524; Jacom ya nye przemovyla Dorothygey sluzebnyczky Maczeyovey, chodzacz do domv yego, y nye pobralam oth nyey rzeczy domovich 1475 *ZapWarsz* nr 1198; A chodzyly rodzyczevye yego na kaszdy rok do Ierusalem (et ibant parentes eius per omnes annos in Jerusalem Luc 2, 41) *EwZam* 296; ~ Dwye stayanie roley... ku rzeczc na dol, kady do gory chodza 1476 *SKJ* III 333.

c. *na coś*: Slisz dzewko, nye chodz na gyne pole zbyracz klosow (ne vadas in alterum agrum ad colligendum) *BZ* Ruth 2, 8; Braczya nye mayą chodzyczy na nyepoczlive gody (sit eis ad inhonesta convivia... accessus penitus interdictus) 1484 *Reg* 710; Miły Jesus... począł częstokroć chodzić na puszczę (in desertum sepius solus ambulavit) *Rozm* 160; ~ *'nachodzić w celach rabunkowych, invadere'*: Iacom ia ne chodzil na Staskowi dom ni na gednø scodø 1403 *KsMaz* I nr 349; Jakom ya ne chodzyl gwaltem na Gunoltow dom 1427 *ZapWarsz* nr 201; Jakom ya nye chodzil na dom sz ostrą bronya y nye szbilem paroppka, Moysescha gymienyem, gwalthem 1470 *ZapWarsz* nr 2987.

d. *w coś*: Samy dobrych dusze w inna ciała chodzą (solas bonorum animas in alia transire corpora) aże do wstania s martwych *Rozm* 181; ~ *'nachodzić w celach rabunkowych, invadere'*: Fructus arboris furantur nocte et die vlg. w szady chodzą XV *med. Zab* 516.

e. *przez coś*: Jacom ya nye chodzyla przesz Crczonowo gumno szylą 1437 *ZapWarsz* nr 696.

f. *mimo coś, podle czegoś*: Czemusz skazyl szczyanę yey (*sc.* winnicy) y byorø yø wszystczy, gysz chodzø mymo yø (qui praetergrediuntur viam) *Pul* 79, 13; ~ Chodzącz Ihus podlyą morza Galylyeyskyego (ambulans autem Jesus iuxta mare Galilaeae Mat 4, 18) vydzyal... Symvna... y Yądrzeya *EwZam* 302.

g. *około czegoś*: Glod cirzpecz bødø iaco psi, y chodzicz bødø ocolo masta (circuibunt civitatem) *Fl* 58, 7, *sim. Pul.*

C. *w funkcji formacji z przedrostkiem*: Chodzicze y widzcze (venite et videte, *Pul*: przydzczye y wydzczye) dzala bosza *Fl* 65, 4; Rano chodzyly accelerabant (omnis populus manicabat ad eum in templo, *war. kal.*: przichadzaly, *Leopolita*: lud na switaniu przychodził k niemu Luc 21, 38) *MPKJ* V 124; Ale święty Piotr odpowiedziawszy i rzekł: Gospodnie, jestliś ty, każy mi, abych k tobie przyszedł... A on jemu rzekł: Chodzi (at ipse ait: Veni Mat 14, 29) *Rozm* 351; ~ A gdisz wsrzal Balaam, ze syø lvbi bogv, abi pozegnal Israelovi, nykakey nye chodzi, iakosz pirwey chodzil (nequaquam abiit, ut ante perrexerat), aby wyeszcbi patrzil *BZ* Num 24, 1; Ya ządam, aby odtąd nye chodzyl, asz my zaplaczy *OrtMac* 138; ~ Y rzecze ffarao: Ya puszczøø was, abyszczye offyerowaly panu bogu waszemu na puszczy, alye daley nye choczczye (ne abeatis) *BZ* Ex 8, 28; Poloscze strozø za myastem, a daley nye choczcze (nec longius recedatis) y bødzecze wszistczi gotovi *BZ* Jos 8, 4; ~ Chodzilem lustravi (lustravi universa animo meo, ut scirem et considerarem et quaererem sapientiam et rationem Eccles 7, 26, *Wujek*: obejźrzałem wszytko myślą moją) 1471 *MPKJ* V 71.

Cf. **Dochodzić, Nadchodzić, Obchodzić, Ochodzić, Odchodzić, Pochodzić, Przechodzić, Przedchodzić, Przychodzić, Rozchodzić się, Schodzić, Uchodzić, Wchodzić, Wschodzić, Wychodzić, Zachodzić, Obchadzać, Odchadzać, Pochadzać, Przechadzać, Przychadzać, Schadzać się, Wchadzać, Wschadzać, Wychadzać, Chodować**

Chodzienie *Cf.* **Chodzenie**

Choina, Chojna 1. *'gałęzie drzew szpilkowych, rami arborum coniferarum'*: Pro chonya (*pro* choyna?) 1493 *WarschPozn* I 361; Pro *chona ad gatczi in Lubom 1495 *WarschPozn* I 392; Za *chonu ad gatczi *ib.* 407; A secacione *chonya ad aggerem 1497 *WarschPozn* I 433; Choina pampinus XV *p. post. PF* V 7.

2. *w przekładach Biblii 'wrzos', w rzeczywistości 'jakaś pustynna, odporna na suszę roślina'*: Choyna wrzossz et a domino recedit cor eius, erit enim quasi mirice in deserto (Jer 17, 6) XV *p. pr. SKJ* I 302.

Chojka, Chwojka *bot. 'gatunek jałowca, Iuniperus Sabina L.'*: Chwoyka sauina 1472 *Rost*

nr 94; Choyka savina 1481 *Rost* nr 5001; Chwoyka sauina *ca* 1500 *Rost* nr 7292.

Chojna *cf.* **Choina**

Chojnik '*lasek sosnowy, pinetum*': Choynik pynetum *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Cholebać się *cf.* **Kolebać się**

Cholebka *cf.* **Kolebka**

(Cholera) Kolera '*temperament choleryczny, ingenium fervidum*': Takie to przyrodzenie, ktoreż sie znamienuje kolera, nigdy go nie uczyniła gniewliwem (nunquam eum colera fecit iracundum) *Rozm* 157.

Cholewa '*prymitywne okrycie nogi, tegmen pedum, solea*': Chole⟨wa⟩ solea XV *p. post. PF* V 8.

Chomątarz '*rzemieślnik robiący chomąta, opifex iuga conficiens*': Nicolaus chomatarz 1401 *AKPr* X 102; Pro parte... Nicolai dicti chomantharz 1404 *AKPr* VIIIa 89.

Chomąto 1. '*iugum equi*': Chomatho collopedium 1437 *PF* V 16; Chomatho *ca* 1455 *JA* XIV 489; Plach przedny, stary, item 3 clipei, item troye chomątha, 4 selle sine strepis 1495 *RocznKrak* XVI 63; Unum *chomąti *ib.*; Dwoye chomąt 1496 *ib.* 64; Chomuntho cum dula 1497 *ib.* 65.

2. *dubium*: Chomąta coloriorum 3 cum parva picta cistella 1495 *RocznKrak* XVI 62.

Chomelka '*przepaska na głowę do podtrzymywania włosów*': Bursam al. kyelnyk, chomelka et ⟨cum⟩ peplo 1477 *MMAe* XVIII nr 120.

Chomik *zool.* '*kret, Talpa Europaea L.*': Tria milia talparum nigrarum al. chomykow 1498 *AGZ* XV 350, *sim. ib.* 352.

Chopić się '*chwycić się, objąć, comprehendere, amplecti*': Chopyla sza nog yest gego cumque venisset ad virum dei in montem, apprehendit pedes eius (IV Reg 4, 27) XV *p. pr. SKJ* I 302; A chopywszi syø r[z]odziczowye dzewki swey, poczøly iø czalowacz (et apprehendentes parentes filiam suam, osculati sunt eam) *BZ* Tob 10, 12; ~ *przenośnie*: Bo opuscyly pana boga oczczow swich... y chopyly syø bogow czvdzich (apprehenderunt deos alienos) a klanyaly syø gym *BZ* II Par 7, 22. ~ *Cf.* **Pochopić, Uchopić, Wschopić, Wychopić, Uchapić.**

! Chor '*?*': Uxor Alberti... cum Clemente... terminum tercium pro L marcis, XX marcis vadii, de capitali pecunia XX marcis et pro chor 1382 *StPPP* VIII nr 1706; Martinus... dixit subiudici: Ita sum bonus sicut et tu. Et cum subiudex contra eundem ius egit, prefatus Martinus respondit: Domine subiudex vlg. chorem przecyw thobe 1399 *TPaw* IV nr 2099.

Chorągiew *formy*: *n. sg.* chorągiew 1448 *DlPrut* 575, XV *p. post. R* XXV 181, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *g. sg.* chorągwie *Sul* 21, *Dzial* 8, 1461—7 *Serm* 92v; ~ *ac. sg.* chorągiew *BZ* I Reg 15, 12, *Tęcz* w. 6, 1471 *MPKJ* V 40. 68; ~ *i. sg.* chorągwią *Sul* 21, *Dzial* 8; ~ *n. pl.* choręgwi *Rozm* 757; chorągwie *Rozm* 754; ~ *g. pl.* chorągiew *Sul* 7; ~ *ac. pl.* chorągwi *Rozm* 756; chorągwie *Rozm* 755. 756; ~ *i. pl.* chorągwiami *Gn* 4a, *Sul* 21, *Aleksy* w. 211; ~ *l. pl.* (na) chorągwiach *Rozm* 755.

Znaczenia: **1.** '*sztandar, vexillum, signum*': **a.** '*sztandar wojskowy, militare*', *także* '*oddział wojska, cohors, turma*': Banderium minus al. gonicza *chorougew 1448 *DlPrut* 575; Kthorzi potheem w naschey woynye procz pewnych swych choranghew stacz nalezeny bandą..., mayą nam bicz prziwyedzeni *Sul* 7; Nyekthorzi... ny pod czyyą chorągwyą z naszey woyszki stanowycz szą obykli (sub nullius vexillo de nostro exercitu se locare consueverunt) *Sul* 21; Braczya gych pod pewnymy chorangwamy postawyeny (sub certis vexillis locati) *Sul* 21; Wstawyami, aby ryczerz kazdi... vmyaal myesteze wzącz pewne kv obronye szwey chorągwye (pro sui vexilli defensione) *Sul* 21; Vkladamy, aby kaszdy riczerz... pod swa choragwą (sub certo vexillo erecto) stal, aby gdy przydą walky, vmyalby swe myeszczcze pod choragwą odzerszecz kv obronyenyv swey choragwie (pro sui vexilli defensione) *Dzial* 8; Kaszdi po zastøpyech, *znamyona i *chorø[k]gwi po domyech rodzin swich stany rosbyø synowe israelszczi (singuli per turmas, signa atque vexilla... castra metabuntur) *BZ* Num 2, 2; Chczalczy crolowy szluszyczy, szwa choragyew myeczy *Tęcz* w. 6; Choragyew vexillum XV *p. post. R* XXV 181; *Chorugwye dobre vexille feode *OrtZab* 530; Choragew vexillum idem bannerium *ca* 1500 *Erz* 8. ~ *Cf.* **2.**

b. '*chorągiew w kulcie religijnym*': Ludze s kaplany, s chorøguamy, s r[z]eliquiamy naprzecif ge vynydzø *Gn* 4a; Wyacz thv papyesz sz kardynaly... szly sza k nyemv sz chorąkwamy *Aleksy* w. 211; Przeleczy do chorøg[g]wye crzisa ad vexillum crucis euola 1461—7 *Serm* 92v; ~ '*posążek bóstwa niesiony na drążku*' (*jak rzymskie znaki wojskowe*): Chorągwie i bałwanowie sniżyli sie albo schylili przeciw miłemu Jesusowi *Rozm* 754; A kiedy miły Jesus poszedł, tedy chorągwie... natychmiast sie skłoniły *Rozm* 754; Uźrawszy to Żydowie, iże znamie na chorągwiach swe oblicze skłania głowy i dało chwałę miłemu Jesucristowi, jeszcze więcej zawołali przeciw chorążam, aby oni *sły-

schely chorągwi i dali chwałę Jesusowi *Rozm* 755; A oni odpowiedzieli Pilatowi:... Kiedyśmy dzierżeli chorągwie, bałwani sami od siebie schylili sie i dali jemu chwałę i modłę *Rozm* 755; Kazali im dzierżeć ony chorągwie *Rozm* 756; Wezwawszy Pilat miłego chorążego pirwszego, *ktory pirwej dzierżeli chorągwi, rzekł k nim *Rozm* 756; A jedno pojdzie wietnicę (*leg.* w wietnicę), aż sie wszytki choręgwi (*rp.* chorągvy) pokłoniły przeciw jemu i dały jemu chwałę *Rozm* 757.

2. '*znak* (*łuk*) *triumfalny*, *fornix triumphalis*': Chorangyew a. lanczisczе fornicem id est arcum triumphalem (dissipat impios rex sapiens et incurvat super eos fornicem Prov 20, 26) 1471 *MPKJ* V 68; ~ W tø dobø powyedzano Samuelowy, ysze Saul przyszedl na Karmelum y wiwyesyl sobye na czescz chorøgew wycyøsznø (erexisset sibi fornicem triumphalem) *BZ* I Reg 15, 12; Chorangyew wyvyeschil erexerat titulum (porro... erexerat sibi... titulum...; dixerat enim: Non habeo filium et hoc erit monimentum nominis mei. Vocavitque titulum nomine suo et appellatur Manus Absalom II Reg 18, 18) 1471 *MPKJ* V 40.

3. chorągiew powietrzna '*żagiel*, *velum*': Choragew povyethrzna velum *ca* 1500 *Erz* 8.

Chorągiewny 1. chorągiewna dobra '*dobra lenne nadawane z użyciem symbolu chorągwi*': Chorągewna, wolna dobra abo gymyenya vexillifeoda *OrtCel* 12.

2. '*rycerz*, *któremu powierzono obronę chorągwi*, *antesignanus*': Pana swego, wyelkyego choragyewnego, zabylyscze, chłopy *Tęcz* w. 2.

Chorąże *cf.* **Chorąży**

Chorążny 1. chorążny pan '*rotmistrz*, *tribunus*': Filius tribuni chorøsznego pana XV *p. pr. R* XLVII 359.

2. '*przedniejszy rycerz*, *eques nobilior*': Chorąsny nobiliores, validiores XV *p. pr. R* XVI 343.

Chorąży, Chorąże *formy*: *n. sg.* chorąże 1195 *I.Pom* 76, (1295) XIV *PPom* 469, 1366 *MMAe* X 198, 1398 *Leksz* II nr 1130, 1408 *TPaw* IV nr 1516, 1408 *WarschPozn* I 64, 1434 *AKPr* VIIIa 174, 1437 *Wisl* nr 228, s. 89, 1451 *R* XXII 41, *ca* 1455 *JA* XIV 490; chorąży 1393 *Leksz* I nr 1544, 1409 *RTH* III nr 16, 1444 *AGZ* XII 131, *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1467 *AGZ* II 196, 1499 *CodSil* I 148, XV *p. post. R* XXV 181, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *g. sg.* chorążego 1496 *ZapWarsz* nr 1768; ~ *ac. sg.* chorążego 1399 *Leksz* I nr 2898, *Rozm* 755. 756; ~ *i. sg.* chorążym *Sul* 98; ~ *n. pl.* chorąża *Sul* 85; chorąże *Rozm* 755; ~ *d. pl.* chorążam *Rozm* 755; ~ *ac. pl.* chorąże *Rozm* 755; ~ *i. pl.* chorążami *Sul* 95; ~ *l. pl.* (przy) chorążach *Sul* 101.

Znaczenie: '*vexillifer*': Choranschze 1195 *LPom* 76; Presentibus testibus subnotatis... comite Mathia, choranze (1295) XIV *PPom* 469; K[o]rsczon, choranze 1366 *MMAe* X 198; Paszek, choranszi Kaliszіensis 1393 *Leksz* I nr 1544; Pan Jan, chorøsze, *czodzal na sswem boru Micolaga 1398 *Leksz* II nr 1130; Her Jaroslaw, choransche 1408 *WarschPozn* I 64; De Vozniki choranzi Yeserski 1409 *RTH* III nr 16; Chorąsze signifer 1437 *Wisl* nr 228, s. 89; Andrzey Czolek, Goworek Pauel s Radzonowa, choranzaa (vexilliferi),... przi tem oblicznye bily *Sul* 85; S... Dadfridem varschewskym, Nadborem czechonowskim, choranzamy *Sul* 95; Nadborem, choranzim (vexillifero) *Sul* 98; Przi... panyech... Vigandzye warschewskyem, Nadborze czechonowskyem, choranzach *Sul* 101; Boyomoczni choroxsze (ox *pro* ą) palestripotens vexillifer 1451 *R* XXII 41; Chor[z]asze signifer, chor[z]aszy *ca* 1455 *JA* XIV 490; Chorązy 1467 *AGZ* II 196; Pawel... ranczyl zyemsky vrzand za robothlyvego Marczyna, kthory vyszethl do dobrze vrodzonego Stanislawa, choranschego zacroczymskyego 1496 *ZapWarsz* nr 1768; Albert, chorunzy 1499 *CodSil* I 148; Chorąszy vexillifer XV *p. post. R* XXV 181; Choraszy vexillifer *ca* 1500 *Erz* 8; A kiedy miły Jesus poszedł, tedy chorągwie dwojenaćcie, ktore dzierżeli dwanaście chorąże pogańskie, natychmiast sie skłoniły... Uźrawszy to Żydowie,... zawołali przeciw chorążam, aby oni *slyschely chorągwi i dali chwałę Jesusowi... Pilat karał chorąże, iże sie nachylili przeciw Jesusowi. Wezwawszy Pilat chorążego i rzekł *Rozm* 755; Wezwawszy Pilat... chorążego pirwszego... rzekł *Rozm* 756; ~ Hanka ma postauicz zachoczczø... pana choranszego Paska 1399 *Leksz* I nr 2898; Borowecz zaoral thø rolø, o yøsz pan chorøsze v[e]gednal 1408 *TPaw* IV nr 1516; Pan choransze nye wszął dwstu grzywyen wyana po *swyeg szenye 1434 *AKPr* VIIIa 174; Dominus choranszi 1444 *AGZ* XII 131; Pana chorąschego 1479 *ZapRp-Zakr* 13, 120.

Chorążyc '*syn chorążego*, *vexilliferi filius*': Petrus, choranszicz de Pissari 1420—34 *AKH* VIII 251; Choranszycz 1464 *AGZ* XIII 447; Martinus Wroczymowski al. chorazicz de Wroczimovicze 1471—8 *AKH* VIII 74; Paulo, choranszicz 1472 *AGZ* XVII 78; Choranzycz 1472 *KodUniw* III 13; Marcissius, choranzicz de Wroczymovicze 1490—3 *AKH* VIII 250; Iohanne,

chorązycz 1495 *AGZ* XVII 309; Sigismundus, chorąszycz de Yagyelnycza 1499 *AGZ* XV 379.

Chorążycowa '*żona chorążyca, nurus vexilliferi*': Hedvigis, chorąziczowa de Bolesthraschicze 1498 *AGZ* XVII 354.

Chorążyna '*żona chorążego, uxor vexilliferi*': Contra dominam Hankam, dictam chorøszina de Parzinczewo 1398 *TPaw* IV nr 5636; Domina chorąszyna 1475 *AGZ* XVI 118.

Choroba '*morbus*': Ktoryle chorobą myal, nathemyescz szdrow ostal *Aleksy* w. 218; Nyemocz abo choroba infirmitas 1461—7 *Serm* 248r; Maka nyemoczi albo chorobi *ib.*; Chorobi *ib.*; Nygdy we zdrowyu yest pyssan y w wyelikey chorobye dokonan *Pul* s. 622.

Chorość '*choroba, morbus*': Braczia... nye mayą myąssa gyesczi... nyzlyby nyemocz albo mdlosczi y tez chorosczi (*leg.* chorość) ynak radzyla, albo potrzebovala (nisi aliud infirmitatis vel debilitatis instantia suaderet) 1484 *Reg* 711.

Chory '*aeger*': Czudzey byadi zalowanye... zalezi w syedmy vczinczech mylossyerdzya: lacznego nakarmicz, spraglego napogicz, podroszнego noczowacz, chorego nawyedzacz XV *med. R* XXII 240; Y chorego, y strowego sbavya szyuotha kaszdego *De morte* w. 174; Wprzagaya chory dobythek chczącz zlechmanycz then dzyen wsithek *Satyra* w. 11; Tez mayą myeczi na vyeczerzy y w obyedzye dosyczy, vyąwszy (*leg.* wyjąwszy) mdle, chore, nyemoczne y podrozne (exceptis languidis et viatoribus, ac infirmis) 1484 *Reg* 711; Thy tho pyenyądze ma rozdzyelaczi..., a navyączey myedzy nyemoczne y chore (et praecipue infirmantes) *ib.* 718; ~ *przenośnie*: Mdle a chore misly labiles mentes 1444 *R* XXIII 304.

Chorzeć '*chorować, aegrotare*': Chorzege infirmatur XV *p. post. JA* XII 145. ~ *Cf.* **Schorzeć.**

Choszczki *cf.* **Chwoszczki**

Chościk *cf.* **Chwościk**

Chować *formy*: *praes. ind. 1. sg.* chowam 1466 *PF* VIII 20, 1468 *ZapWarsz* nr 2985, 1471 *SprTNW* VIII 2, 38, 1496—1504 *ZapWarsz* nr 1829; *2. sg.* chowasz *BZ* Neh 1, 5, *Naw* 87; *3. sg.* chowaje *Rozm* 564; chowa 1425 *ZapWarsz* nr 128, *Sul* 82, XV *med. R* XXII 242, 1454 *TymWol* 76, 1468 *ZapWarsz* nr 1322, 1472 *TymSąd* 77; *1. pl.* chowamy *Gn* 171b; *3. pl.* chowają *Fl* 102, 17, *OrtMac* 69, *De morte* w. 481, 1471 *MPKJ* V 100, 1474 *Zab* 540, XV *p. post. R* XXV 200; ~ *praes. ind. z partykułą* ać *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. sg.* ać chowa *Rozm* 444; *3. pl.* ać chowają *BZ* Lev 22, 2; ~ *imper. 2. sg.* chowaj *BZ* Gen 24, 6. 31, 24. Deut 18, 9. 25, 19, *ca* 1455 *Dobr* 325, *De morte* w. 153, *Rozm* 180; *2. pl.* chowajcie *BZ* Ex 16, 32. Jos 6, 18. III Reg 22, 27, *Rozm* 308. 360. 417; ~ *part. praes. act. adv.* chowający *Rozm* 56; *adi. n. sg. m.* chowający *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; *d. pl. f.* chowającym *Rozm* 482; *ac. pl. m.* chowające *Fl* i *Pul* 30, 7; ~ *inf.* chować(i) 1484 *Reg* 707. 719; chować *Gn* 171b, *ca* 1428 *PF* I 489, 1430 *ZapWarsz* nr 341, *Sul* 60. 65, *Aleksy* w. 81, 1445 *PF* VIII 18, *BZ* Gen 17, 10. Ex 12, 42, *etc.*; ~ *fut. 1. sg.* chować będę *Fl* i *Pul* 17, 26; *2. sg.* będziesz chować *Fl* i *Pul* 129, 3; chować będziesz *Fl* i *Pul* 11, 8; *3. sg.* będzie chować *Rozm* 476; chować będzie *Fl* 36, 12, *MW* 8b, *Pul* Ath 2; *2. pl.* będziecie chować *BZ* Ex 12, 6. 25, *Rozm* 568; *3. pl.* chować będą *Fl* 55, 6; ~ *praet. 1. sg. m.* chował jeśm *Fl* i *Pul* 118, 101. 168; chowałem *BZ* Is 49, 8, *Rozm* 408; -m chował 1428 *ZapWarsz* nr 336. 2911, 1464 *SprTNW* VIII 2, 29, 1471 *ZapWarsz* nr 2957, 1488 *ZapWarsz* nr 1633, *Skarga Ploc* w. 30; ja chował *Rozm* 568; *f.* -m chowała *BZ* Tob 3, 16; *2. sg. m.* -ś chował *BZ* Gen 27, 36. *Rozm* 209; *3. sg. m.* chował 1404 *Piek* VI 212, 1406 *Piek* VI 309, 1428 *ZapWarsz* nr 2808, 1440 *PF* VIII 17, *Sul* 82, 1450 *Czrs* s. LXXXIII, XV *med. SKJ* V 283, *Aleksy* w. 17. 19, *etc.*; *f.* chowała *EwZam* 293, *De nativ* w. 78, *Rozm* 135; *2. pl. m.* -ście chowali *Błaż* 321; *3. pl. m.* chowali są *Fl* 105, 14; chowali *Fl* i *Pul* 77, 63, XV *med. SKJ* V 265, *De morte* w. 429, *Pul* 105, 14, *Rozm* 183. 326; ~ *plqperf. 3. sg. m.* jest był chował *Gn* 172a; ~ *condit. 1. sg. m.* -bych chował *De morte* w. 351; *2. sg. m.* -by chował *BZ* Deut 28, 1. 13. 15; *3. sg. m.* -by chował 1484 *Reg* 719; *f.* (-)by chowała *Rozm* 14. 182; *1. pl. m.* -bychom chowali *Gn* 172a; ~ *part. praet. act.* chowawszy *Sul* 13; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* chowany *Słota* w. 54; 1471 *MPKJ* V 134; *g. sg. m.* chowanego *Sul* 61; *ac. sg. f.* chowaną 1414 *AKH* III 242, 1470 *ZapWarsz* nr 2997; ~ *inf. pass. sg. f.* być chowana *Sul* 22; chowana być *BZ* Ex 12, 42; *pl. m.* być chowany *Sul* 63; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* jest chowan 1474 *Zab* 540; *neutr.* chowano jest *Sul* 63; *3. pl. m.* bywają chowani *Sul* 82; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* -by był chowan 1484 *Reg* 720; -by chowan był *Sul* 72, *BZ* Ex 16, 34; *neutr.* -by było chowano *BZ* Ex 16, 33; *3. pl. m.* -by byli chowani *Sul* 82; *także bez verbum finitum 3. sg. f.* -by chowana *Sul* 5; *3. pl. f.* -by chowany *Sul* 78.

Znaczenia: **1.** '*ukrywać, occultare*': Rzeszo-

tarzewski Cuyawki w ti czaszi ne choval, kedi Grzimcze... scot pobralj ani iego radø, ani kasznø 1406 *Piek* VI 309; Stanislaw w x⟨an⟩zey zemy [...] ⟨slo⟩dzeyow ne chowa any vzytku ⟨ma⟩ 1425 *ZapWarsz* nr 128; Mroczek blandnego wolu w szew (*pro* w szwe) oborze nye chowal any go zapovyadal 1440 *PF* VIII 17; Nyevolny, rąkv panow szwogych vczyekayącz a wyerowacz szą chczącz, v obczych zemyan..., gdy vczekayą, noczowani bywayą y chowany (pernoctantur et servantur) *Sul* 82; A thego dla, gdyby thaczy (*sc.* zbiegowie) v kogo pothem noczowany byly a chowany (pernoctabuntur et servabuntur), then tho ma ye wstrzymacz *Sul* 82; Paknyąly... pan slvgy onego... doszwyathczy przecziwko gemv, ysz on nyewolne chowal (quod illum illiberum sic non protestatum servaverit), tedy panu, czy (*leg.* czyj) byl, ma gy zaplaczycz *Sul* 82; Zdzyschek z slodzeyem nye zil ani go w domu chowal 1450 *Czrs* s. LXXXIII; Stanislaw nye chowal zlodzeya, ktory wycratl Woczechowy sol 1460 *TymProc* 202; Jako ya nye chowam any mam w domu moyem, nye bandancz bartnyk, wyrzbna 1466 *PF* VIII 20; Jakom ya Mycolaya, m⟨l⟩inarczika, przesz zapovyecz panską nye chowal w mlynye 1471 *Czrs* s. LXXXV; W mem domv zlodzeya nye chowam 1471 *SprTNW* VIII 2, 38; Nye choval... w domv... nyeprzyączol z Ruschy 1482 *SprTNW* VIII 2, 39; Jakom ya nye chowal konya bladnego 1488 *ZapWarsz* nr 1633; Jakom ya nye ossadzyl kmyecza Woczecha Curowycza po rankoyemsthwye any syedzy v mnye we wszy Conothopey, any go chowam, any byl po Bozem Narodzenyv 1496—1504 *ZapWarsz* nr 1829; ~ Micolay ne chowal Iana a Sczepana na Sandziuoiewi kone, ani gich vzitka ma 1404 *Piek* VI 212; ~ chować się '*ukrywać się, se occultare*': Gdybych szyą w szemy choval albo twardo szamvroval, zalybych wszethl thwey moczy? *De morte* w. 351.

2. '*przechowywać, tueri*': **a.** *w bezpieczeństwie* '*servare*': Cząnzza... oszm dny czala przes czązzebnyka... ma bicz chowana (pignora... debent... conservari) *Sul* 22; Chczemy, aby przerzeczone kszągy wyelkego wyecza y dzeye poth zamkem trzech klvczow oththychmyasth chowany (sub clausura trium clavium a modo conservetur) *Sul* 78; Czyczibor nye dal Byernathowy tkanky chowacz partowey yako szeszcznaczcze kop 1445 *PF* VIII 18; Przyvyley, kthori oczecz Jacubow Nathborovy chowacz dal 1455 *SprTNW* VIII 2, 45; Napelny gomor z nyego (*sc.* manny), a chowayczye bødøøczich potem w narodzech (imple gomor ex eo et custodiatur in futuras retro generationes, *Biblia ołomuniecka*: chowayte w buduczich potom narodiech), abi znaly chleb, gymszesm karmyl was na puszczy *BZ* Ex 16, 32; Weszmy ssøød geden, a puszcz tam mannø, czsocz mosze wszøøcz gomor, a polosz przed panem, abi bilo chowano w narody wasze (ad servandum in generationes vestras)... I poloszyl gest Aaron ustawnye (*pro* w stanye), abi chowan bil (posuit... in tabernaculo reservandum) *BZ* Ex 16, 33—4; Ku... gyeradzye... szlusza... zyemszkye (*pro* zenszkye) odzyenye..., *szgrzynye y *szgrzynky, czo na nyewyasthą szluszaya, czo szwe nyewyesczye rzeczy chowaya y zamykaya *OrtMac* 69; Jako mye Pelka nye dal chovacz Iystha... wyennego Malgorzacyna na wroczenye 1462 *ZapWarsz* nr 1156; Kto komv da-ly czokolye chowacz (si quis commendaverit... in custodiam Ex 22, 7), vkradną-ly mv tho, nayda-ly zlodzyeya, vczyną yako szc zlodzyegem XV *p. post. Kałuźn* 285; Krolu, mna twoja, ktorążem wziął, chowałem ją obwinąwszy rąbek (ecce mna tua, quam habui repositam in sudario Luc 19, 20) *Rozm* 408; ~ Jako mne Stanislaw nye dal m⟨ye⟩cza chowacz 1430 *ZapWarsz* nr 341; Yako my Stanislaw nye dal cztyrzech y dwdzyesthu koop chovacz ku vye⟨r⟩ney rącze 1471 *ZapWarsz* nr 1421.

b. *na później* '*reservare, observare*': O kthorego paropka Stanislaw na Micolaya zalowal, thego hon chowa s Stanislawowa wola 1454 *TymWol* 76; W[y]eszmyeczye koszelka a bødzyeczye gy chowacz (servabitis eum) asz do czwartego naszczye dnya *BZ* Ex 12, 6; Yakom ya [l]listha nye zachowal, ktori sluschił Boguslavovy y dzathkam yego, anym go ssobye na pomocz choval 1464 *SprTNW* VIII 2, 29; Jako ya nye przechowiwam oczczowego gymyenya, ale czo chowam, tho chowam swogye 1468 *ZapWarsz* nr 2985; Wszelki człowiek pirwej wino dobre postawi, a kiedy sie upiją, tedy da, co podlejsze ma, aleś ty chował dobre wino aż dotychmiast (tu autem servasti bonum vinum usque adhuc Jo 2, 10) *Rozm* 209; Nie chowajcie złota ani srebra (nolite possidere aurum neque argentum Mat 10, 9)... waszych (*leg.* w waszych) mieszkoch *Rozm* 308; Wszedł w synagogę (*sc.* Krystus)... a tu był człowiek, ktory miał rękę uschłą, a Żydowie ji chowali chcąc, aby ji miły Jesus uzdrowił w sobotę, aby ji mogli nawadzić albo osoczyć (et observabant eum, si sabbatis curaret, ut accusarent illum Marc 3, 2) *Rozm* 326; Tedy rzekł miły Jesus: Niechaj jej, ać chowa tę maść ku memu pogrzebu (ut in diem sepulturae meae servet illud) *Rozm* 444; Dalbych dobry colacz vpyecz, bych

mogł przeth tobv vczyecz. Mors dicit: Chovay szobye poczthy szwoye, roszdrasznysz mya tyle dwoye *De morte* w. 153; ~ ~ Azasz mnye takyesz nye chowal pozegnanya (numquid non reservasti... et mihi benedictionem)? *BZ* Gen 27, 36; A Maria chovała wszystky slova thy (conservabat omnia verba haec Luc 2, 19), noszącz w szyerczv svoym *EwZam* 293; Wyelebna mathuchna boza slowa w szyerczv szwem chowala *De nativ* w. 78; ~ '*mieć na uwadze, respicere*': Bødzeszly lychoty chowacz, pane, pane, kto sczyrzpy (si iniquitates observaveris, domine, domine, quis sustinebit)? *Fl* 129, 3, *sim. Pul.*

3. '*przechowywać dla zabezpieczenia sądowego, in custodia retinere*': **a.** *człowieka*: Micolay temu kmeczoui cztir ran ne dal, ale yaw (*leg.* jąw 'jąwszy') gi w szwem gayu, *choualem gi iako yanczcza 1423 *TPaw* VII 330; Wogewoda tego tho begayączego chowacz moze przes szescz nyedzel (palatinus vero ipsum profugum servare poterit per sex septimanas)..., a przes then czasz then tho wogewoda... sprawyedlywoscz gemv szvkay *Sul* 60; Then tho ma ye (*sc.* zbiegi) wstrzymacz a w dworze krolewskem bliszszem oszwyathczycz a powyedzecz, ysz thake ma wszcągnyone a chowa (quod tales haberet retentos et servaret) *Sul* 82; Jakom ya ny⟨e⟩ vybyl Mykolaya, slodzyeya yego, se czwyrdzey, kthorego on choval kv praw (*leg.* prawu) yako swego slodzyeya, gwalthem szamoczwarth de domo ipsius 1490 *ZapWarsz* nr 1703; ~ In domum laci gdzie ianczcze chovayą (ingressus est Jeremias in domum laci et in ergastulum et sedit ibi Jeremias diebus multis Jer 37, 15) 1471 *MPKJ* V 100.

b. *zwierzę*: Jakom ya Przeyczina scotha nye chowal mymo godzinan 1428 *ZapWarsz* nr 336; Jacom ya o thø krziwdø oth Abrama wstal, eze mi krowø wzøl..., a yam gemv za yvtra cinsz dawal, a on go nye chcyal wzøcz ani krowi wroczicz, ale gø chowal dwe nyedzele przes dw (*leg.* dwu) dnv *ib.* nr 2808; Cyrzpyączcy skodą oth popaszce zytha a konye albo skoth zayąthi przes nocz chowawszi (pecora per noctem reservans) do blyszsey obori kastellanskey alybo xanszkey dopądzycz mayą *Sul* 13; Jakom ya wolv w oplothkach nye zayal gwalthem a onego nad obyczay nye chowal w oborze 1471 *ZapWarsz* nr 2957.

4. (*o umarłych*) '*grzebać, humare*': Gyeden czlowyek szam szye byl obyeszyl: czo sz nym maya vczynycz, mayaly gy chowacz, a yako albo gdzye gy pogrzescz? *OrtMac* 129.

5. '*utrzymywać, alere*': **a.** '*żywić, sustentare*': To blogoslawyenstwo gedna czlowyeka ku bogu tako tho, eze ządzą swą boga myluge yako swoy początek a swego pana, gen gy chowa y gim syą opyeka XV *med. R* XXII 242; *Cchowal gyc na wyelebnoscz y na krasze y myąl koszdy szwe szlothe paszy *Aleksy* w. 17; *Cchowal szyrothy i wdowy, dal gym oszobne trzi stoly *ib.* w. 19; Wsadzcye tego møsza w cyemnyczø, a chowaycye gy chlebem *zamotka a wodø truchloscy (sustentate eum pane tribulationis et aqua angustiae) *BZ* III Reg 22, 27; Polyeczyl ycy szwe dzyeczy chowacz do pelnych lath *OrtMac* 82; Jakom ya zonka (*leg.* z żonką) chowaną w domv czeleszthnye nye vdzelal zivyey (*leg.* z żywiej) marthwey glowi 1470 *ZapWarsz* nr 2997; Spolv chovany collactaneus id est eodem lacte nutritus (erant... in ecclesia... prophetae et doctores, in quibus... Manahen, qui erat Herodis tetrarchae collactaneus Act 13, 1) 1471 *MPKJ* V 134; Gernold pr⟨ze⟩sz svego syna Pyothra, kthorego choua w domv swem y na szvem chlebye, nye sbil barthnyka 1472 *TymSąd* 77; Thy mnye chovasch y zywysch az do thego czaszv dzyszyeyschego *Naw* 87; Dalej rzekł Herod: Jesusie,... obiecuję tobie..., iże cie puszczę... i jeszcze cie chcę w mem domu chować a dawać tobie wszytki potrzeby *Rozm* 800; ~ chować dziatki '*karmić, nutrire*': Ale gorze będzie żonam w ony dni płod noszącym i takież swe dziatki chowającym (praegnantibus et nutrientibus Mat 24, 19) *Rozm* 482; ~ '*wychowywać, educare*': Bo czego ne we doma chowany, tho mu powe geszdzaly *Słota* w. 54; ~ chować się '*być, remanere*': Nigdy się nie skalała podług obyczaja dziecięcego, ale sie zawżdy czyście chowała (sed... semper... se munde conservabat) *Rozm* 13.

b. '*hodować, pascere*': Dobesz zabil Katharzininą szarną sze szwonky chovaną 1414 *AKH* III 242; O cthorego weprza na myø Pyotr szalowal, tegom ya s gego wolyø w mem domv nye chowal 1428 *ZapWarsz* nr 2911; Pozyczaw konya v przyiaczelya, ochromyegely w nyego, ma gy chowacz (servare debebit) za dwye nyedzely. Gysz wsmozeli, wroczy mv gy, nyc wsmoszely, z pozyczą (*leg.* z pożyczcą) szą ony przyiaczelsky ma *zegednacz *Sul* 12; Choval pascit XV *med. SKJ* V 283; Strawą kto *mo zaplaczycz, a kto ma thego konya w szwey obronye chowacz? *OrtMac* 128; Jakom ja panv Mjcolayevy... nye vkrathł ryp s szadzem s wody, kthorc on sobye ku potrzebye swcyh chowal 1475 *ZapWarsz* nr 1389.

6. '*żyć, vivere*': **a.** chować się: Szwych starszych nykdy nye gnyewą⟨y⟩, chową⟨y⟩ szą w czczy i w kaszny *Aleksy* w. 74; Jako ya tho

vyem, eze sya Micolay Praczki v szemy vczczivye chovą 1468 *ZapWarsz* nr 1322.

b. chować żywot '*vitam agere*': Nasz tutha dale naucza, abichom nasz szyuoth czystho... *chwouały *Gn* 172a; Madrzy thego szwyatha... chovaly thv zyvoth szwoy czaszno *De morte* w. 429; Halerzem lakomo szbyeral, szwoy zyvoth roszpusthnye chowal *SkargaPłoc* w. 30.

7. '*strzec, chronić, custodire, tueri*': Ty, gospodne, chowacz bødzesz nas (servabis nos) y strzedz bødzesz nas *Fl* 11, 8, *sim. Pul*; Ode wszelky zley droghy chowal gesm noghi moge (prohibui pedes meos) *Fl* 118, 101, *sim. Pul*; Nødzny, czemuscye nye chowały bogow naszich, aby sye gym ta nyeczescz nye stala? *Błaż* 321; Kaszdi czlonek w mym ziwocze chczą chowacz w kaszny y w cznocze *Aleksy* w. 81; Bily posłany od krolya ku Oldze..., zenye Sellum..., gensze chowal odzenya poswyøtna (Sellum..., custodis vestium) *BZ* II Par 34, 22; W dzen zb⟨awye⟩nya pomoglem tobye, a ch⟨owa⟩lem ⟨cy⟩ø (servavi te) *BZ* Is 49, 8; Chovay bidlo kaszdy szvoye, grudzyen gymye-cz moye *ca* 1455 *Dobr* 325; ~ chować się (od) czego '*strzec się, cavere*': Chowacz se bødø od lichoti moiey (observabo me ab iniquitate mea) *Fl* 17, 26, *sim. Pul*; Choway syø (cave) tego, abi nye wodzil syna tamo s sobø *BZ* Gen 24, 6; Choway szø (cave), abi nye mowyl przeczyw Iacobowy *BZ* Gen 31, 24; Mow kv Aaronowi a k synom gego, acz syø chowayø (ut caveant) od tego *BZ* Lev 22, 2; Choway syø (cave), abi nye nasladowal ganyebnosczi wszistkich tich narodow *BZ* Deut 18, 9; Choway syø (cave), a nye zapomnysz *BZ* Deut 25, 19; A vi syø chowaycze (cavete) tego, abyscze syø wszego nye dotikali *BZ* Jos 6, 18; Przeto ja chciałem sie tego grzecha chować niewinien (ab hoc autem me peccato volebam temperare) *Rozm* 35; Baczycie a chowajcie sie (et cavete Mat 16, 6) od kwasu licemiernikow i kacerzow *Rozm* 360.

8. '*zachowywać, dochowywać, servare, observare*': **a.** *obyczaj, przykazanie, radę, przymierze, legem, mandatum, pactum*: Kmyecz othydz ma oth swego pana... tylko w Boze Narodzenye podlvg obyczayv dotychmyasth chowanego (iuxta consuetudinem hactenus observatam) *Sul* 61; Vstawyamy a vyvolanym wyekvgistim chowacz kazemy (statuimus et edicto perpetuo servari mandamus) *Sul* 65; Bødzeczye chowacz ty to obiczage duchowne (observabitis ceremonias istas) *BZ* Ex 12, 25; Obyczay thaky... chczemy, aby *był trzyman, chovan y dzyelan (volumus observari) 1484 *Reg* 720; Dlatego obyczay tych chowaya, czo truya ludzy XV *p. post. R* XXV 200; ~ A prawda yego nad syny synowymy tczem, czso chowayø vstawenye (qui servant testamentum) *Fl* 102, 17; Cchowal gesm kazny twoge (servavi mandata tua) *Fl* 118, 168, *sim. Pul*; Ale bødzesli *slvthacz glosv pana boga swego, aby czinil y chowal wszistko przikazanye gego (ut...custodias omnia mandata eius),... vczini czø pan bog twoy visszego nad wszistki lvdzi *BZ* Deut 28, 1; Bødzesz slvchacz przikazanya (mandata) pana boga twego, gesto ya przikazvyø tobye dzysz, aby chowal y pelnil (et custodieris et feceris) *BZ* Deut 28, 13; A iestli nye chczesz sliszecz głosv *panv boga twego, aby chował y pelnil wszitka przikazanya gego y dvchowne obyczage (ut custodias et facias omnia mandata eius et ceremonias),... spadnø na czø wszitki kłøtwy *BZ* Deut 28, 15; Ma slubiczi, yze ma przykazanya boze wschytky chovaczi y pelnyczi (ut promittat se divina praecepta omnia servaturum) 1484 *Reg* 707; Kaźń Mojżeszowa zakonu rad chował (statuta legis Moysi libens observabat) *Rozm* 31; A to więc słuła phylacteria od tego żydowskiego słowa phylare chowaj tak sie wykłada, a od drugiego słowa chorat, ktoreż słowie czcić, przeto phylakterja sluły, jakoby rzekł: czci, a chowaj albo pełni (et haec dicebantur philacteria a philare, quod est servare, et thorath, quod legem sonat) *Rozm* 180; Jen ma kaźń moję a chowaje ją (qui habet mandata mea et servat ea Jo 14, 21), ten (*rp.* tenczy) jest, jen mie ⟨mi⟩łuje *Rozm* 564; Będziecieli kaźni moje chować (si praecepta mea servaveritis Jo 15, 10), ostaniecie we mnie i w miłości mojej, jako ja chował kaźń boga ojca mego (sicut et ego patris mei praecepta servavi Jo 15, 10) i jestem w jego miłości *Rozm* 568; ~ Ne chowały s[e]ø rady yego (non sustinuerunt consilium eius, *Pul*: nye chowaly rady yego) *Fl* 105, 14; Wszytko, cokoli wam będą powiedać, chowajcie i czyńcie (servate et facite Mat 23, 3) *Rozm* 417; Będzieli kto słowa moje chować (si quis sermonem meum servaverit Jo 8, 52), śmierci nie uźry na wieki *Rozm* 476; ~ Y otewroczili sø se y ne chowali smolwy (non servaverunt pactum) *Fl* 77, 63, *sim. Pul*; Tocz gest slub moy, genze maczye chowacz (hoc est pactum meum, quod observabitis) *BZ* Gen 17, 10; Panye boze..., gen chowasz slyvb (qui custodis pactum) *BZ* Neh 1, 5.

b. *termin, formę, diem constitutam, formam*: Chczemi, abi forma przekazanya w lyszczech polozona pylnye chowana y pelnyona (quod forma mandati in rescripto posita diligenter servetur et exsequatur) *Sul* 5; Roky, yako dothychmyast chowano gest, mayą bycz dzyrzany

y chowany (prout hactenus observatum extitit, teneantur) *Sul* 63; Vstawyano bycz osządzamy, aby oszmynaczcze nyedzel rok wpolyczono chowan alybo vstawyon byl kv zaplaczenyv (ex gratia censuimus statuendum, ut XVIII septimanis terminus inclusivus observetur de solvendo) *Sul* 72.

c. *powagę, milczenie, gravitatem, silentium*: V karanyv yest grozni, a w vpomynanyv lagodni a mylozczyvi, *vyezoli alye w vyeszelyv vaschnaszcz (*pro* vaschnoszcz) chovayanci (hilaris servata gravitate) *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Brath wszelky... ma tho chovaczi, yzby mylczenye myal, choval y trzymal (studeat... observare silentium) 1484 *Reg* 719.

d. *wiarę, czystość, próżność, fidem, castitatem, vanitatem*: Ne nasrzal ies chowaiøcze (*Pul*: *chwowayøcze) prosznoscy (odisti observantes vanitates) *Fl* 30, 7; Czistøm chowala duszø mø (mundam servavi animam meam) ot wszelkego zlego poszødanya *BZ* Tob 3, 16; Panye, czo czysztoscz chovaya, yako sza v boga mayv? *De morte* w. 481; Iøz (*sc.* wiarę) wszelyky s pelna y nyeporusznye nye chowacz będze (*Fl*: zachowa), kromye wøtpyenya na wyeky zgynye (quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit,... in æternum peribit) *Pul* Ath 2, *sim. MW* 8b; Kaźniąc... by chowała czystotę (servare pudicitiam) *Rozm* 14; Poczęła chowający swe dziewictwo nieporuszone (concepit, salva tamen sua virginitate) *Rozm* 56; Acz sie mienili czystotę wzdzierżeniu (*leg.* w wzdzierżeniu) chować, wszakoż tako, iżby sie rodzaj człowieczy nie umniejszał (nam si homines abstinendum arbitrarentur vel artarentur a coniugio, humanum genus deficeret) *Rozm* 184; ~ Gego dary mamy chouacz *Gn* 171b; Alle kako my ten tho boszy dar chouamy, gdis szø [s]smerthnego grzecha dopusczamy *Gn* 171b; Thy tho dary gest on thuardo byl choual, a pres tocz szø gest on do krolefstwa nebeszkego byl dostal *Gn* 172a.

e. *prawdę* '*wiarę, wierność*', *fidem*: Ezeici... nimieli (*pro* mienili) bać sie nieumierności przebywać z niewiastami, mnimając, aby s nich nijedna prawdy nie chowała (cavendam intemperantiam feminarum, nullam earum fidem viro servare putantes) *Rozm* 182.

f. *dzień, noc* '*święcić, observare noctem, diem festum*': Nocz ta to gospodnowa ma chowana bicz (nox ista est observabilis domini)... Tøø chowacz mayø (hanc observare debent) synowye wszitczy izrahelszczy *BZ* Ex 12, 42; Od boga tako dzień chowali (adeo sabbatum observabant), iże tego dnia ani ciała umywali *Rozm* 183.

9. chować kogoś za coś '*uważać, aestimare*': Jacobus... za poczestnego, czsnego... yest... myan, dzirsan y chowan y tesz ninye gy maiø, dzirsza y chowayø za czsnego y falonego cloveca 1474 *Zab* 540.

10. *dubia*: Chowacz bødze (*Pul*: strzecz) grzeszni prawego (observabit peccator iustum) y skrszitacz bødze nan zøbi swimi *Fl* 36, 12; Przebiwacz bødø y scryo (*leg.* skryją), oni stopø *møiø chowacz bødø (inhabitabunt et abscondent, ipsi calcaneum meum observabunt, *Pul*: strzecz będø) *Fl* 55, 6; Chowacz tollerare *ca* 1428 *PF* I 489; Holdovaly, chovaly omagium prestarent XV *med. SKJ* V 265; Chowal schią oblectaret (oblectaret se in his, quae praeparaveram Eccles 2, 10) 1471 *MPKJ* V 71.

Cf. **Chowały, Dochować, Odchować, Pochować, Schować, Uchować, Wschować, Wychować, Zachować, Pochowawać, Przechowawać, Zachowawać, Przechowywać**

Chowadlnica '*zbrojownia, armamentarium*': Chowadlnyczią, spizarnyą *armentarium (scuta aerea... reportabant ad armamentarium scutariorum III Reg 14, 28) 1471 *MPKJ* V 44.

Chowały '*zachowywany, przestrzegany, observatus*': Kmyecz se wsy..., nye wczinyf prawa w zyemy naschey vstawyonego, trzimalego, myanego i chowalego panu swemu,... wischedl (non exhibito iure et ordine in terra statuto, tento, habito et servato... recessit) *Sul* 100.

Chowanie *formy*: *g. sg.* chowania *Sul* 107; ~ *d. sg.* chowaniu *Sul* 37; ~ *ac. sg.* chowanie *BZ* Ex 22, 7; ~ *l. sg.* (w) chowaniu 1500 *AGZ* XVIII 418.

Znaczenia: **1.** '*przechowanie, custodia*': Aczbi kto polyeczyl przyyaczyelyowy pyenyødze albo szøød w chowanye (si quis commendaverit amico pecuniam aut vas in custodiam), a od tego, ktory przyyøl, kradzesztwem *odyoty bi bily, bødzyely nalyeszon zlodzey, dwoyako ma wroczycz *BZ* Ex 22, 7.

2. '*schowek, arca vel scrinium actis conservandis aptum*': Privilegia super villam... tenes in tuo reservaculo al. w thhvem chovanyv 1500 *AGZ* XVIII 418.

3. '*utrzymanie, tutela*': Francyszek wnukephi (*leg.* wnukiew) swogą... s gymyenym... kv trzymanyv y chowanyv wszyął na swą pyeczą (neptem suam... cum bonis... tenendam et servandam in suam curam recepit) *Sul* 37.

4. '*prawo zwyczajowe, ius, consuetudo*': On, na kogo zaluyąn, ale nye powod, swoyan nyevynnoscz oczisczicz ma podług rządu i obiczaya, i chowanya zyemye naschey (iuxta consuetudinem et observantiam terrestrem) *Sul* 107.

Chowatedlnica **1.** *'zbrojownia, armamentarium'*: Potem ge (*sc.* szczyty) zasyø przinosyly do chowatedlnyce odzenya sczitowego (scuta aerea... reportabant ad armamentarium scutariorum) *BZ* III Reg 14, 28.

2. *'skarbona, skarbiec, arca'*: Wszøw loyada byskup chowatedlnyczø pycnyøznø y otworzil *dzuro z gori (tulit... gazophylacium unum aperuitque foramen desuper) *BZ* IV Reg 12, 9; Wydzely, ysz sø wyclyke pyenyødze w chowatedlnyczi (in gazophylacio) *BZ* IV Reg 12, 10.

Chowiąsło *'krążel u kądzieli, coli pars superior, cui lana circumponitur'*: Chovyasło vel obvyasło epistilum *ca* 1500 *Erz* 8.

Chowierać się *'chwiać się, nutare'*: Chwyeyą⟨cz⟩ szą, chowyerzącz syą (*war. kal.*: chwyegyącz schią) nutantes (nutantes transferantur filii eius et mendicent Psal 108, 10) *MPKJ* V 66.

Chód *formy*: *n. sg.* chod *Fl* i *Pul* 36, 24, *Park* 414; ~ *ac. sg.* chod *Pul* 17, 40; ~ *n. pl.* chodowie *Fl* 36, 33; ~ *ac. pl.* chody *Fl* 17, 40, *Fl* i *Pul* 39, 3. 84, 14. 118, 133. 139, 5; ~ *l. pl.* (w) chodziech *Fl* i *Pul* 143, 16.

Znaczenia: **1.** *stąpanie, krok, gressus'*: Roszirzil ies chodi moie (*Pul*: chod moy) pode mnø (dilatasti gressus meos subtus me) y ne sø pomdloni sladowe mogi *Fl* 17, 40; Vsta prawego mislicz bødø mødroscz... y ne zdradzoni bødø chodowe iego (non supplantabuntur gressus eius, *Pul*: pochodowye yego) *Fl* 36, 33; Postawil iest na opoce nogi moie y naprawil iest chodi moie (direxit gressus meos) *Fl* 39, 3, *sim. Pul*; Sprawedlnoscz przed nim chodzicz bødze y poloszy na drodze chodi swe (ponet in via gressus suos) *Fl* 84, 14, *sim. Pul*; Chody moge spraw podlug molwy twogye (gressus meos dirige secundum eloquium tuum) y ne panvye mne wszelka krzywda *Fl* 118, 133, *sim. Pul*; Gysz to myslyly podlos[c]zycz chody moge (qui cogitaverunt supplantare gressus meos, *Pul*: zdradzycz chody moye) *Fl* 139, 5; Chood *Park* 414; ~ Owcze gych plodne, opylwyte w chodzech swogych (oves eorum fetosae, abundantes in egressibus suis) *Fl* 143, 16, *sim. Pul.*

2. *'postępowanie, vivendi agendique ratio atque via'*: V gospodna chod czloweczi sprawon bødze (gressus hominis dirigentur) a drogø pocoia bødze chczecz *Fl* 36, 24, *sim. Pul.*

Chór, Kór *formy*: *n. sg.* kor *MW* 93b; ~ *g. sg.* koru XV *med. R* XXV 221; chora *ca* 1500 *R* XIX 75; ~ *d. sg.* koru 1471 *MPKJ* V 37; ~ *l. sg.* (w) korze *Fl* i *Pul* 149, 3, *MW* 138a. 142b, *Pul* 150, 4; ~ *n. pl.* korowie *Naw* 45; ~ *g. pl.* korow 1453 *R* XXV 212, *MW* 82a; ~ *d. pl.* korom *Rozm* 41; ~ *ac. pl.* kory *MW* 58a, *Naw* 37; ~ *l. pl.* (po) koroch *MW* 94b.

Znaczenia: **1.** *'śpiew chóralny, cantus chori'*: Chwalcze ymø gego w gøslach albo w ko⟨r⟩ze (laudent nomen eius in choro) *Fl* 149, 3, *sim. Pul*; Chwalcye gy w bąbnye y w korze (laudate eum in tympano et choro Psal 150, 4) *MW* 142b; Chwalcze gy w bembnye y w korze (in tympano et choro, *Fl*: w gøslych) *Pul* 150, 4.

2. *'zastęp aniołów i świętych w niebie, angelorum et sanctorum chorus'*: Szeszlal anyola k thobye sz nyebeszkego korv XV *med. R* XXV 221; Szlvncze... szklonylo szya k yey czvdnoszczy oth korow angyelszkych 1453 *R* XXV 212; Owocz ten naszwyathszy zyemye przewysszyl kory anyelszkye *MW* 58a; Plodem szwem Anna szwyatha wyelye korow anyelszkych napelnyla *MW* 82a; Koor szwyathych patriarchow sz[sz]czyebye ma osszoblywe weszele *MW* 93b; Anno szwyatha, mathko laszkawa, po wszythkych koroch angyelszkych blogoszlawyona *MW* 94b; Przymy w mirze duch moy y offyeruy swiątey troyci w korze angelskym *MW* 138a; Swyantha Maria..., przez szmylowąnye szyna thwego, genze czyebye... povyschyl nad kory angyelskye, vysłuchay mye *Naw* 37; Poszlu⟨s⟩chny sza thobye patriarchovye y prorokowye... y wschysthczy korowye nyebyeszczy *Naw* 45; Cwatek czarny gescy pokora, ona ⟨n⟩as domeszczyla nyebyeskyego chora *ca* 1500 *R* XIX 75; Wesel sie, iże będziesz panować wszem korom anielskiem (dominaberis choris angelorum) *Rozm* 41.

3. *'hufiec, phalanx'*: Przeczіw bogyą a. korv (*war. lub.*: przeciw sborw) contra falangas (stansque clamabat adversum phalangas Israel I Reg 17, 8) 1471 *MPKJ* V 37.

Chrabry *cf.* **Chrobry**

Chrachać *'charkać, screare'*: Chrąchącz screare *ca* 1500 *Erz* 8.

Chrachel *'flegma, pituita'*: Chrachel screa *ca* 1500 *Erz* 8.

Chramać *formy*: *praes. ind. 3. sg.* chramie XV *p. post. Kałużn* 285; ~ *inf.* chramać *Sul* 45, XV *med. R* XXV 155; ~ *praet. 3. sg. m.* chramał jest *BZ* Gen 32, 32; chramał *Dział* 35; *3. pl. m.* chramali są *Fl* 17, 49; chramali *Pul* 17, 49.

Znaczenie: *'kuleć, claudicare'*: Sinowe czudzi przestarzely sø sc y chramali sø (*Pul*: chramaly) od swogich drog (inveterati sunt et claudicaverunt a semitis suis) *Fl* 17, 49; Ydzyk skarzyl gest, ysz pyeszs Falkow s... poszczwanya gego thako gi wranyl..., ysze sz onego vkązenya

vkazowal y myenil szą chramacz (quod ex illo morsu ostendebat et asserebat se claudicare) *Sul* 45; Idzyk szalowal na Falka, ysze s poszczwanya gego gest gy pyes vkąszyl tako, ysze chramal (ostendebat et asserebat se claudicare) *Dział* 35; Chramacz na nogy malum habentes in pedibus XV *med. R* XXV 155; Prze to ze gest dodknøl angyol bozy zyli byodra gego y chramal gest az do szmyerczy (eo quod tetigerit nervum femoris eius et obstupuerit) *BZ* Gen 32, 32; Poleczy-ly ktho komv volv, oszla, owczą albo kthorekoly bydlo w strozą, a wmrze albo chramye (et mortuum fuerit aut debilitatum Ex 22, 10) a thego nykth nye wydzal, thako ma przyszancz..., ysz gego nye vderzyl XV *p. post. Kałuż* 285.

Chrapać, Charpać, Chrapieć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* chrapi 1471 *MPKJ* V 67, XV *ex. R* XXV 149; chrapie *MPKJ* V 67; ~ *part. praes. act. adv.* chrapiąc XV *ex. R* XXV 149; ~ *inf.* chrapać 1466 *R* XXII 16, *ca* 1500 *Erz* 8; charpać XV *med. PF* V 29; ~ *praet. 1. sg. m.* chrapiałem 1471 *MPKJ* V 63; *3. sg. m.* chrapał *ca* 1470 *R* XXIV 379.

Znaczenia: **1.** '*chrapać śpiąc twardo, stertere in sopore*': Sapacz vel charpacz sterto XV *med. PF* V 29; Chrapal soporatus *ca* 1470 *R* XXIV 379; Chrapyałem (*war. lub.*: chrapyal sem) soporatus (ego dormivi et soporatus sum Psal 3, 6) 1471 *MPKJ* V 63; Chrapy (*war. lub.*: chrapye) stertit (qui congregat in messe, filius sapiens est, qui autem stertit aestate, filius confusionis Prov 10,5) *ib.* 67; Chrapącz stertere *ca* 1500 *Erz* 8.

2. '*wydawać chrapliwe dźwięki, raucum edere sonum*': Si corde (*leg.* chordae) ad se invicem discordant, ita quod una discrepat rzi (*leg.* rży) extra alteram raucitando chrapyącz, ibi nullam melodiam faciunt audienti XV *ex. R* XXV 149; Si corde ad se invicem discordant, ita quod una stat extra rzaszy (*leg.* rzęzi), altera est rauca chrapy *ib.*

3. '*burczeć kogo, increpitare aliquem verbis*': Chrapacz na slvgy zaleszy stertere servorum 1466 *R* XXII 16.

Cf. **Ochrapieć**

Chrapieć *cf.* **Chrapać**

Chrapota '*chrypka, raucitas*': Chrapothą raucedo *ca* 1500 *Erz* 8.

Chraścina *cf.* **Chruścina**

Chrąska *cf.* **Chrząstka**

Chrąst *cf.* **Chrząszcz**

Chrąszcz *cf.* **Chrząszcz**

Chręścić *cf.* **Chrzęścić**

Chrobaczek *cf.* **Robaczek**

Chrobacznik *cf.* **Robacznik**

Chrobak *cf.* **Robak**

Chrobakowy *cf.* **Robakowy**

Chrobry, Chabry, Chrabry '*dzielny, audax*' (*tylko jako określenie króla Bolesława I*): Hic iacet in tumba princeps, generosa columba. Chabri tu es dictus, sis in aevum benedictus XIV *med. MPH* I 320; De primo Bolezlavo, qui dicebatur gloriosus seu chabri XIV *p. post. MPH* I 399; Boleslaus primus magnus dictus et animosus, qui in Polonico chrobri (*var.* chabri) nuncupatur XIV *p. post. MPH* II 482; Bolezlavus magnus, qui chrabri dicitur XIV *MPH* II 828; Boleslao dictus chabri XV *p. pr. PF* IV 616; Hic Boleslaus Polonice chabri nuncupatur XV *med. PF* V 73; Per Boleslaum chabry *DlLB* I 5; Poray... unus ex fratribus... in Poloniam veniens a Boleslao chabri rege primo benigne susceptus XV *p. post. DlKlejn* 58.

Chrom *cf.* **Chromy**

Chromić *cf.* **Ochromieć, Schromić, Ochromić, Chramać**

Chromota, Kromota (*?*) *formy*: *n. sg.* chromota *OrtBr* VII 561, *OrtMac* 57. 72, *OrtRp* 44, 1493 *StPPP* II nr 4393; kromota 1426 *StPPP* II nr 2061; ~ *g. sg.* chromoty *OrtMac* 33; ~ *ac. sg.* chromotę 1405 *Piek* VI 261, 1424 *TPaw* VII nr 3740, *BZ* Lev 24, 20, *OrtKal* 202, 1477 *StPPP* II nr 4187, 1493 *StPPP* II nr 4393; ~ *i. sg.* chromotą *OrtMac* 57; ~ *g. pl.* chromot *OrtKal* 202.

Znaczenie: '*trwałe, ciężkie okaleczenie (połączone zwykle z obcięciem lub złamaniem jakiegoś członka), mutilatio, claudicatio*': Andrey vroczil se vmislem y dal Dobeslauovi rani y chromotø 1405 *Piek* VI 261; Dobek Swanchoui na dobrouolney drodze dal sex wlnera gwaltem y w tey schostey ranye chromotø ma 1424 *TPaw* VII nr 3740; In manu mutilacio al. cromotha 1426 *StPPP* II nr 2061; Chromotø za chromotø, oco za oco, zaab za zaøb wroci (fracturam pro fractura, oculum pro oculo, dentem pro dente restituet) *BZ* Lev 24, 20; Gesc⟨ze⟩szczye nasz pytały o zaplathą za chromothą, yako wyelką ma bycz *OrtKal* 202; Yako wyelye chromothy (*OrtKal* 202: chromoth) albo ran, thako wyelye thych zaplath, a woyth⟨o⟩wy thelyekrocz oszm szelagow *OrtMac* 33; Czo moze bycz weszwano chromothą albo czyaszkye ranyenye, na tho mowyemy prawo: wybyały (*leg.* wybijali) komu zab albo vthnały mu kabalyecz (*pro* kavalyecz) palcza, czo nye gyesth czały czlonek, albo kawalecz vcha, tho nye gyesth ochromyenye..., ale gdyby komu vczyatho czały czlonek sz palcza albo vcho,

albo nosz, vsztha, nogą, oko albo madzye, tho zowyemy chromothą podług prawa *OrtMac* 57, *sim. OrtBr* VII 561; Proszthe rany, kthore szą na gyeden pasznogyecz w glabyą a gyeden członek wszdlusza, ysz nye rany, sz kthorych bywa chromotha, thy dzyerza za czyaszkye *OrtMac* 72; Chromotha mutilacio *OrtRp* 44; Pro mutilacione al. a (*pro* o) chromothą 1477 *StPPP* II nr 4187; Intullerunt sibi.. duo wlnera cruenta, a quibus wlneribus... claudicaturam al. chromotą in ambabus suis manibus habet..., claudicaturam al. chromota manuum,... pro prefata claudicatura al. o chromotą 1493 *StPPP* II nr 4393.

Chromy *formy*: *n. sg. m.* chrom 1475 *AGZ* XV 476; chromy *BZ* Lev 21,18, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *ac. sg. m.* chromego *Sul* 39; ~ *i. sg. f.* chromą 1491 *AGZ* XIX 89; ~ *n. pl. m.* chromi *Błaż* 320, *Rozm* 315. 450; ~ *g. pl. m.* chromych *Rozm* 358; ~ *d. pl. m.* chromem *Rozm* 217. 226; ~ *ac. pl. m.* chrome *Rozm* 358. 749.

Znaczenie: '*ułomny, kulawy, bezwładny, debilis, claudus*': Maczcy thego ystigo konya gemv wroczyl chromego (eundem equum sibi restituit claudicantem) *Sul* 39; Slepe, chrome *ca* 1450 *PF* IV 578; Billibi slepi albo chromi... nye przistøpy offyerowacz panv (si caecus fuerit, si claudus..., non accedet offerre... domino) *BZ* Lev 21,18; Bødzeli slepe albo chrome..., nye offyervycze tego panv (si caecum fuerit, si fractum..., non offeretis ea domino) *BZ* Lev 22,22; A quo vulnere ipse est claudus hucusque al. na raką le⟨wą⟩ yest chrom 1475 *AGZ* XV 476; Manum dextram fecisti letalem al. chromą 1491 *AGZ* XIX 89; Chromy claudus *ca* 1500 *Erz* 8; ~ Gyny nyemoczny, slepy y chromy przes gego prosbø vsdrowyeny byly *Błaż* 320; Jesus... chromem chodzenie, skrzywionem a załamionem dawał zdrowie (gressumque restituit claudis) *Rozm* 217; O tobieśmy słyszeli wielikie dziwy i wieliką twoję moc, ktorąż czynisz niemocnem, mdłym (*rp.* mledm) i chromem (quam facis in debilibus, infirmis et aegrotis) *Rozm* 226; Chromem czynisz, iż chodzą (claudos facis ambulare) *ib.*; Ślepi widzą, chromi chodzą (caeci vident, claudi ambulant Mat 11, 5) *Rozm* 315; Tedy przyszły k niemu wielikie tłuszcze ludа, ktorzy są mieli s sobą wiele ślepych, wiele chromych (et accesserunt ad eum turbae multae, habentes secum mutos, caecos, claudos Mat 15, 30) *Rozm* 358; Tłuszcze dziwowały sie, widząc nieme mowiąc, chrome chodząc (ita ut turbae mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes Mat 15, 31) *ib.*; Potem przystąpili k niemu ślepi, chromi w kościele a on je wszytki uzdrowił (et accesserunt ad eum caeci et claudi in templo et sanavit eos) *Rozm* 450; My mamy zakon w sobotę nikogo nie uzdrawiać, ale ten nieme, chrome... jego złymi uczynki ⟨uzdrawiał⟩ *Rozm* 749.

Chrona '*miejsce schronienia, skład, schowek, receptaculum*': Plew a szana gest dosycz v nas, a chroni dosycz ku przebitku (et locus spatiosus ad manendum) *BZ* Gen 24,25; Chroni a. pochroni receptacula (omnem domum illius implebit a generationibus et receptacula a thesauris illius Ecclus 1, 21) *MPKJ* V 78.

Chronić 1. '*strzec, cautum esse, fovere*': Chronila fovit XV *in. R* XXIV 69; S ktorą schą nye chrony non avertente (in filia non avertente se, *var.* invercunda, firma custodiam, ne inventa occasione utatur se Ecclus 26, 13) 1471 *MPKJ* V 82.

2. '*chronić w użyciu, parcere*': Instrumentum stathek, quod indebite exercetur chronø (*leg.* chronią) XV *in. R* XXIV 68.

Cf. **Schronić się**, **Uchronić się**

Chropawy '*chropawy, drapiący, asper*': Chropave severos, tortuosos ungues XV *med. R* XXIII 269. ~ *Cf.* **Skropawy**.

Chrost (*?*) *bot.* '*szelężnik, Rhinanthus Crista Galli L.*': Ch[s]rosth creparia 1460 *Rost* nr 3458.

Chroszcz *bot.* '*szelężnik, Rhinanthus Crista Galli L.*': Ch⟨r⟩oschcz creparia *ca* 1465 *Rost* nr 4250; Chroszcz creparia *ib.* nr 4252; Chroscz loliastrum 1472 *Rost* nr 1672.

Chróst *cf.* **Chrust**

Chróściel *cf.* **Chruściel**

Chróścikoń *cf.* **Chruścikoń**

Chróślina *cf.* **Chruślina**

(Chrust) Chróst *formy*: *n. sg.* chrost 1392 *TPaw* III nr 2419, *Fl* i *Pul* 79, 11, 1464 *AGZ* XIII 440, *Park* 408, 1472 *Rost* nr 1638; ~ *g. sg.* chrosta 1399 *StPPP* VIII nr 8728, 1407 *KsMaz* I nr 1032, 1422 *ZapWarsz* nr 21, 1466 *ZapWarsz* nr 1280, 1472 *ZapWarsz* nr 2964, *Satyra* w. 20. 21; chrostu 1456 *ZapWarsz* nr 997, 1474 *ZapWarsz* nr 1369; ~ *d. sg.* chrostowi 1466 *R* XXII 22; ~ *ac. sg.* chrost 1423 *AKPr* VIIIa 163, 1495 *WarschPozn* I 392; ~ *i. sg.* chrostem 1427 *ZapWarsz* nr 2694; ~ *l. sg.* (przy) chroście 1403 *Piek* VI 153; ~ *n. pl.* chrosty 1397 *StPPP* II nr 35; ~ *g. pl.* chrostow 1473 *AGZ* XIX 17; ~ *ac. pl.* chrosty 1406 *Piek* VI 283, 1429 *Montur* VI 5, *ca* 1455 *Dobr* 325; ~ *i. pl.* chrosty *ca* 1455 *JA* XIV 493; ~ *l. pl.* (w) chrościech *Sul* 46.

Znaczenia: **1.** '*wycięte zarośla, suche gałęzie, sarmenta, ramalia arida*': Homines detinuisti cum chrost, et in silua Stanislai seccaue-

runt 1392 *TPaw* III nr 2419; Wiram[by]bili yey ludze pyandzessant woz chrosta 1399 *StPPP* VIII nr 8728; Iacom ya ne rəbil na Potrowe dəbrowe chrosta, anim go cladal na wosz szilə 1407 *KsMaz* I nr 1032; Jaco ia tho wem, Wanczslaw Iacussowa chrosta syeczonego ne pobral szamowtor 1422 *ZapWarsz* nr 21; Pansky rambyl chrosth ku yazowy y ku grobly, gdze sprawne mal podlug swych lysthow ku ribemu lowysky, czso potrzeba 1423 *AKPr* VIIIa 163; Jako ya tho wem, eze Marcin nye zanyotal ('zamiotał') Falislaowa nasyenya chrostem samowtor silə 1427 *ZapWarsz* nr 2694; Jako ja nye pobral Janovy robothi, slowye chrostv, gwalthem, czsso Nicolaus kmetho rambyl 1456 *ZapWarsz* nr 997; Cum rubeto exciso al. chrost 1464 *AGZ* XIII 440; Yako ya nye virabyl gwalthem szamowthor drew y chrostha Pawlowa y Yanowa sz Łyszycz za graniczami yako za *thwye kopye 1466 *ZapWarsz* nr 1280; Chrost ramenta 1472 *Rost* nr 1638; Jakom ya gwalthem szyekyrą nye vyrabyl chrostha albo zapvsthi, kthora yesth na wyelgyem *poly za sznaky stharymy 1472 *ZapWarsz* nr 2964; Yakom ya nye bral chroszthu rąbionego robothy jego gwalthem w Pyelaszkovye, kthory narządzyl byl dla plothow 1474 *ZapWarsz* nr 1369; De ch... asperato nulla est difficultas ut: chleb,... chrost, quia antiquam retinet figuracionem, scilicet per c et h *Park* 408; Za chrost 1495 *WarschPozn* I 392.

2. '*zarośla, virgultum, arbustum*': Prata... chrosty 1397 *StPPP* II nr 35; Pocrila iest gori czma iey, a chrost iey cedri bosze (operuit montes umbra eius, et arbusta eius cedros dei) *Fl* 79, 11, *sim. Pul*; Czso lanek wczøgnøl Woyczechovi cone, to gy wczøgnøl przi Przesprawoue chroscze 1403 *Piek* VI 153; Arestauit denseta vlg. zapusti, chrosti velke 1406 *Piek* VI 283; Virgultos al. chrosty... habet excidere 1429 *Monlur* VI 5; Stany sz drew czynycz narąbyonych abo wszątkich w leszyech ab⟨o⟩ w chroszczech nyegodzących szą kv bvdowanyv (stationes faciat de lignis in silvis, gaiis aut rubetis incisis et receptis, ut ex hoc aedificia villarum intacta consistant) *Sul* 46; Mnye listopadl dzeya: v ognya szą ludze grzeya. Lupya chrosthy, wszelkye gaye, chovay bidlo kaszdy szvoye: grudzyen gymyecz moye *ca* 1455 *Dobr* 325; Sz nywami, lyaszy, s pusczamy, s chrosty *ca* 1455 *JA* XIV 493; Chrostowy rosas dumis et lilia campis condis 1466 *R* XXII 22; Rubetorum sive virgultorum al. chrostow 1473 *AGZ* XIX 17; Namyszlem potraczy klyny, byezy do chrosta po gyny; sedw do chrostha, za krzem lyezy *Satyra* w. 20—1.

Chruszec *cf.* **Kruszec**

(Chruściel) Chróściel *zool.* '*derkacz, Rallus aquaticus L. et Crex pratensis Bechst.*': Chrosczel rusillus 1472 *Rost* nr 1376.

(Chruścikoń) Chróścikoń *bot.* '*koniczyna*': **1.** '*Trifolium pratense L.*': Chrosczikon trifolium 1472 *Rost* nr 629.

2. '*Melilotus officinalis Lam.*': Chrosczykon trifolium ceruinum, creon 1468 *Rost* nr 4612; Chroszczykon *ib.* nr 4613.

(Chruścina) Chrəścina '*zarośla, virgultum*': Y wsdal gyemv przed namy s robotamy, lukamy,... laszy, chraszcynamy 1498 *SKJ* III 335. ~ *Bohemizm jeden z wielu w tym tekście.*

(Chruślina) Chróślina '*zarośla, virgultum*': Bog vdzalal nyebo y szemyø, y wszelkø *chrøszlyna polskø (fecit dominus deus... omne virgultum agri) pyrzwey, nysz wiszla na szemyø y wszelkye zele po kragynach drzewycy, nyszly gest plod nyosla *BZ* Gen 2, 5.

Chrzan *bot.* '*chrzan, Cochlearia Armoracia L.*': Chrzan raphanus maior 1464 *Rost* nr 4901; *Chran rafanus *ca* 1465 *Rost* nr 4056; *Chran, rzodkew radix 1472 *Rost* nr 842; *Cchrzan raphanus maior 1475 *Rost* nr 3108; Chrzan, *szrzothkyew rafanus 1478 *Rost* nr 1964; Chrzan acedula *ib.* nr 2156; Chrzan, kadzydlnyk centrum *ib.* nr 2210; Chrzan radix 1484 *Rost* nr 6267; Chrzan raphanus minor 1493 *Rost* nr 10963; Chrzan albo rzothkyew raphanus *ca* 1500 *Erz* 8; Chrzan raphanum *ca* 1500 *PF* IV 759; Chrzan rafanus maior *ca* 1500 *Rost* nr 5546; Chrszan raffanus *ib.* nr 7275.

(Chrząkać) Krząkać (*o świni*) '*grunnire*': Aper frendit krzaka, sgrzytha vel skrzeka; sus *grinit kvyczy albo krzaka; sus brixitat krząka *ca* 1500 *Erz* 35.

Chrząslka *cf.* **Chrząstka**

(Chrząstka) Chrąska, Chrząslka, Chrzęslka, Krząska '*cartilago*': Chrzalską (*pro* chrzaslką) cartilagine XV *med. R* XXIII 280; Crząska gurgia; chrąszka *ca* 1455 *JA* XIV 490; Chrzøschlka lactus 1464 *Rost* nr 4938; Chrzaszlka lacertus 1478 *Rost* nr 1921; Chrząslką cartilago; noszna chrzaslką pirula *ca* 1500 *Erz* 8.

Chrząszcz, Chrąst, Chrąszcz *zool.* '*chrząszcz, Melolontha vulgaris Fabr.*': Przyszla kobilka y chrøst (*Pul*: chrzøszcz), gemusz ne bylo czysla (locusta et bruchus, cuius non erat numerus) *Fl* 104, 33; Chrzascz brucus 1436 *R* XXIII 276; Byzkvp przes chrøsta chrobaka, slowna rzecznosez przes wylyeczyenye (*leg.* wylecenie)... sø wyobrazzony (episcopus per bruchum vermem, verbosa eloquentia per evolatum... desig-

nantur) XV *med. MPKJ* V 432; Sezrze cyø iako chrø⟨st⟩, sbyerz syø przeto iako chrø⟨st⟩ (devorabit te ut bruchus, congregare ut bruchus) *BZ* Nah 3, 15; Chrøst rozwyozl s⟨kr⟩zidle (bruchus expansus est) *BZ* Nah 3, 16; Chrąscz, chrzascz *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Chrzbiet *cf.* **Grzbiet**

Chrzciciel, Krciciel, Krzciciel, Krześciciel *formy*: *n. sg.* krciciel XV *med. MPKJ* V 431, *MW* 56a, *ca* 1500 *Erz* 34; ~ *g. sg.* kr(z)ciciela *Bogur* A—F; krześciciela *Rozm* 240. 241; ~ *ac. sg.* kr(z)ciciela *MW* 93b; ~ *v. sg.* krciciełu *MW* 55b; ~ *i. sg.* chrzcicielem *ca* 1500 *SlOcc* XII 165; ~ *l. sg.* (o) krciciełu *MW* 55a.

Znaczenie: '*udzielający chrztu, baptista*': Twego dzela krzcziczela (*Bogur* C: *krzyczela, F: *krzyczyczyela), boszicze, vslisz glosi, naplen (*pro* napeln) misli człowecze *Bogur* ABDE; Mayą szobą (*leg.* z sobą) Jana szwyathego..., *krziczyela bozego *MW* 93b; Krczyczyel baptista *ca* 1500 *Erz* 34; ~ *jako nomen proprium*: Swyøty Yan Krczyczyel przywodzy pewnoscz oblyvbyenyczy Yezvkrysta yey molwyøczego (Joannes Baptista inducit sponsae certitudinem Christi sibi alloquentis) XV *med. MPKJ* V 431; O dwu przyaczielu dziewiczi Mariey, Janye Krczitzelu y Seruacim *MW* 55a; Spiewayczie panu..., Janye Krcziczielu y Seruacy, biskupie bozi *MW* 55b; Jan Krcziczicl *MW* 56a; Przed s. Janem Chrzcziczielem *ca* 1500 *SlOcc* XII 165; I stała sie jedna gadka miedzy zwoleniki albo ucznmi świętego Jana Krześciciela a miedzy Żydy *Rozm* 240; Czcienie o jęciu świętego Jana Krześciciela *Rozm* 241.

Chrzcić, Krcić, Krścić, Krzcić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* chrzczę 1473 *AGZ* XV 162; krc(z)ę *EwZam* 299; krzc(z)ę *Rozm* 185; *2. sg.* krcisz *EwZam* 299; krzcisz *Rozm* 185; *3. sg.* krci *EwZam* 301; krzci *Rozm* 192; *1. pl.* chrzcimy 1473 *AGZ* XV 162; ~ *imper. 2. sg.* krci *Rozm* 229; ~ *part. praes. act. adv.* krc(z)ąc *EwZam* 301; ~ *inf.* krzcić *Rozm* 192; krcić *EwZam* 301; ~ *fut. 3. sg.* krzcić będzie *Rozm* 185; ~ *praet. 3. sg. m.* krzcił *Rozm* 190; *f.* chrzciła *OrtBr* VII 567; krzciła *OrtMac* 114; *3. pl. m.* chrzcili *OrtBr* VI 374; krzcili *Rozm* 177; ~ *condit. 3. sg. m.* -by krzcił *Rozm* 175; *3. pl. m.* -by krścili *Rozm* 239; *f.* -by krzciły *Rozm* 178; ~ *part. praet. pass.* chrzczono *OrtBr* VI 374; krzc(z)ono *OrtMac* 103; ~ *praes. pass. 3. pl. m.* krc(z)eni są *EwZam* 298; ~ *praet. pass. 3. sg. m.* był krc(z)on *EwZam* 300; *3. pl. m.* byli krzc(z)eni *Rozm* 190.

Znaczenia: **1.** '*udzielać chrztu, baptizare*': Myeny..., ysz to dzyeczą bylo zywo, asz ge chrzczono (*OrtMac* 103: krzczono) albo chrzczyly *OrtBr* VI 374; Krczeny są od nyego w Yordanye (baptizabantur ab eo in Jordane Mat 3, 6), vysnavayancz grechy svogye *EwZam* 298; I pythaly go a movyly yemv: Czosz thedy krczysz (*Rozm* 185: krzcisz, quid ergo baptizas Jo 1, 25), yeszlysz thy nye yest Xp any Helyasz, any prorok? *ib.* 299; Iacz vodą krczą vas (ego quidem aqua baptizo vos Luc 3, 16), alyecz przyydzye mocznyeyszy..., then vas okrczy w dvchv szvyathym y ognyv *ib.*; Gdysz byl krczon vszelkny lyvd (cum baptizaretur omnis populus Luc 3, 21) *ib.* 300; A ya nye vyedzyalem go, alye yszby byl ob[v]yavyon w Isr⟨ae⟩l⟨u⟩, dlya thego przyszedlem ya w vodzye krczancz (propterea veni ego in aqua baptizans Jo 1, 31) *ib.* 301; Chtory poslal mnye krczycz w vodzye, on my rzekl (qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit Jo 1, 33) *ib.*; Then yest, chtory krczy w dvchv szvyąthym (hic est, qui baptizat in spiritu sancto Jo 1, 33) *ib.*; Słowo boże stało sie nad Janem, synem Zacharjaszowem na puszczy, aby krcił i kazał, i przepowiedał uciechę odkupienia (ut baptizans et praedicans solacium redemptionis annunciaret) *Rozm* 175; Odpowiedział święty Jan: Ja zaprawdę krzczę wodą (ego baptizo in aqua Jo 1, 26), ale miedzy wami stoi, jegoż wy nie wiecie; ten was krzcić będzie duchem świętem (ipse baptizabit vos in spiritu sancto) *Rozm* 185; Począł sie modlić bogu ojcu, aby (*sc.* dał) duch⟨a⟩ świętego tym wszytkim, ktorzysz byli krzczeni *Rozm* 190; Krci wszytki, ktorzy będą w mie wierzyć (iussit eum, ut... credentes in eum cunctos baptizaret) *Rozm* 229; ~ chrzcić się '*przyjmować chrzest, baptizari*': K temu Janowi wychodziła wszytka żydowska ziemia i krzcili sie w Jordanie (et baptizabantur in Jordane) *Rozm* 177; Tego dla począł mowić ku tłuszczam, ktoreż by przyszły, aby sie krzciły od niego (ut baptizarentur ab ipso Luc 3, 7) *Rozm* 178; Kiedy się krzcił wszytek lud tej istnej ziemie od świętego Jana w Jordanie *Rozm* 190; Tenci krzci duchem świętym, gdzie my mowimy ninie przy krzcie, chcesz sie krzcić *Rozm* 192; Święty Jan ich słał barzo wiele do miłego Jesucrista, aby sie tamo krścili *Rozm* 239.

2. '*trzymać do chrztu, commatrem esse*': Zona yednego dobrego czlowyeka krzczyla (*OrtBr* VII 567: chkrzczyla) dzyeczyą, szlowye kmothrą zostala *OrtMac* 114.

3. '*żegnać znakiem krzyża, signo crucis signare*': Manu dextra debet bundicere faciem suam et dicet: Sancte Micula, veraciter faciem

meam bundico al. swe lycze chrcza et veraciter iuro 1473 *AGZ* XV 162; S. Micula, veraciter faciem nostram bundicimus al. swe lycze chrczy[...]my et veraciter iuramus *ib.*

Cf. **Ochrzcić, Zechrzcić**

Chrzciny, Krciny 1. '*chrzest, baptismus*': Odpusczy nam nasze wyny przesz twoye naszwyąthsze krczyny *De nativ* w. 84.

2. '*dzień chrztu, dies baptismi*' (*o dniu Trzech Króli, Epiphaniae Domini, obchodzonym m. in. na pamiątkę chrztu Chrystusa w Jordanie*): Nowe Lato day, sweczki, Chrczini Boze prissli nam, nas boze *ca* 1400 *CyzWroc*; Nowe Latho dan (*pro* day), sczodri Krcyny Bosze XV *in. CyzPloc*; Nowe Latho y Krcziny Bosze, tho naąm day wszem, nasz boze 1471 *CyzKlob* 443.

(Chrzczenie) Krcenie, Krczenie, Krzcenie, Krzczenie *formy*: *n. sg.* krc(z)enie 1471 *MPKJ* V 121; ~ *g. sg.* krzc(z)enia *Rozm* 188. 189. 192; ~ *l. sg.* o krzc(z)eniu *Rozm* 185.

Znaczenie: '*udzielanie chrztu, baptismus*': Czcienie o krzczeniu Jesucrysta (de Jesu baptizato) *Rozm* 185; Ale święty Jan począł odmawiać Jesusowi krzczenia *Rozm* 188; Tego dla sie tobie mniejszemu podaję, aby więczsy nie gardzili krzczenia abo oprawy od mniejszych (ideo modo subdo me tibi minori, ne dedignentur maiores a minoribus baptizari et regi) *Rozm* 189; Krystus... tę istną moc krzsta sobie zachował, ale służbę krzczenia inszem dał (Christus... potestatem baptismi retineret sibi, sed potestatem baptizandi aliis daret) *Rozm* 192; ~ *w mylnym tłumaczeniu łac. baptisma* '*umywanie*': Omyvanye, cziszczenye, krczienye (*war. lub.*: vmyvanye a. plokanye, czyszczenye) baptismata (et alia multa sunt, quae tradita sunt illis servare, baptismata calicum et urceorum et aeramentorum et lectorum Marc 7, 4) 1471 *MPKJ* V 121.

Chrzebiet *cf.* **Grzbiet**

Chrzebt *cf.* **Grzbiet**

Chrzebtowy *cf.* **Grzbietowy**

Chrzest, Krest (*?*), **Krzest** *formy*: *n. sg.* krzest *Gn* 171b, *Rozm* 453; krest *Rozm* 176. 185; ~ *g. sg.* krzsta *Rozm* 192; krsta *Rozm* 204; krztu *EwZam* 298; ~ *d. sg.* krzstu *Rozm* 177; ~ *ac. sg.* krzest *EwZam* 297. 298; krest *Rozm* 175. 177; ~ *i. sg.* krzstem *Rozm* 175. 185; ~ *l. sg.* (na) krzcie XV *med. SKJ* I 49, *SkargaWroc* w. 56; (na) krcie XV *p. pr. R* XVI 336, *Rozm* 185; (na) chrzcie *SkargaPloc* w. 57.

Znaczenie: '*baptismus*': Thocz gest svothy kresth *Gn* 171b; Na crczye baptismi titulo XV *p. pr. R* XVI 336; Nyszly gdy vyerzylyszmy na krzcze scilicet in baptismo (nunc enim prior est nostra salus, quam cum credidimus Rom 13, 11) XV *med. SKJ* I 49; Pamyathay, czosz na chrzcze (*SkargaWroc* w. 56: *ne kgrzce) szlvbowala, gdysz szya dyablą othrzekala *SkargaPloc* w. 57; I przyszedł... kąszącz (*leg.* każąc) krzesth pokvthy na odpvszczenye grzechow (praedicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum Luc 3, 3) *EwZam* 297; Vydzancz vyelye... saducevszow przychodzącze na krzesth (*var.* do krzthv) yego, rzekl gym (videns autem multos... Sadducaeorum venientes ad baptismum suum, dixit eis Mat 3, 7) *ib.* 298; I przeszedł wszytko krolestwo około Jordanu..., a krzcił krzstem pokuty (baptizans baptismo poenitentiae), bo ku pokucie napominał ty, ktore krzcił..., przepowiedając krest odpuszczenia grzechow (baptismum in remissionem peccatorum) *Rozm* 175; Tego lata dokonało sie obrzezanie żydowskie, a począł sie krest (et inchoavit baptismus) *Rozm* 176; Uźrąc święty Jan wiele... saduceuszow idąc ku krzstu (venientes ad baptismum Mat 3, 7), począł im kazać a przepowiedać krest pokuty na odpuszczenie grzechom (baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum Luc 3, 3) *Rozm* 177; Pytali jego o Heliaszu... a o krcie Jesucristowym w proroce Ezechielu *Rozm* 185; Mnimali, aby ⟨ni⟩ ku komu inszemu krest przysłuchał jedno k tem prorokom (putabant ad alium non pertinere baptismum) *Rozm* 185; Ten was krzcić będzie duchem świętem... czuż krzstem (ipse baptizabit vos in spiritu sancto..., in spiritu in baptismo) *Rozm* 185; Krystus... tę istną moc krzsta sobie zachował, ale służbę krzczenia inszem dał (potestatem baptismi retineret sibi, sed potestatem baptizandi aliis daret) *Rozm* 192; Dzisia nasz miły zbawiciel... jordańskie rzeki błogosławienim swego krsta poświęcił (benedictione proprii baptismatis consecravit) *Rozm* 204; Krzest (baptismus Mat 21, 25) świętego Jana skąd był, s nieba czyli od ludzi? *Rozm* 453.

(Chrzestny) Krzesny, Krzestny '*baptismi*': **a.** chrzestna kąpiel '*chrzest, baptismus*': Xpus w krzestney szwyętey kopyely nasze odpuszcza grzechy *Pul* 41 arg.; ~ **b.** chrzestna mać '*chrzestna matka, matrina*': Krzesna macz *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Chrześcijan *cf.* **Chrześcijanin**

Chrześcijanin, Chrześcijan, Krześcijanin, Krześcijan *formy*:

1. *n. sg.* krześcijanin *OrtMac* 140; krześcijan *Gn* 171b, XV *med. SKJ* I 67, *OrtBr* VII 546, *Rozm* 270; ~ *d. sg.* chrześcijaninowi *Sul* 61; ~ *ac. sg.* krześcijanina *OrtBr* VII 546, *OrtMac* 140; krześcijana 1438 *R* XXII 354, *OrtBr*

VII 546; ~ *i. sg.* krześcijanym *Rozm* 689; ~ *n. pl.* krześcijanie XV *med. R* XXIV 350; krześcijani 1448 *R* XXIV 352, *OrtMac* 140, 1484 *Reg* 711, XV *ex. MacDod* 138, XV *ex. MPKJ* II 316, *Rozm* 608; ~ *g. pl.* krześcijanow 1424 *Msza* III s. 51, *sim.* VI. VII, *ca* 1428 *PF* I 482, *Pul* 16 arg., *Rozm* 277; ~ *d. pl.* krześcijanom *Gn* 177a; chrześcijanom *Sul* 79; ~ *ac. pl.* krześcijany *Gn* 178a, *Bogur* B—F; chrześcijany *Sul* 61; ~ *v. pl.* krześcijany XV *ex. SKJ* I 145; ~ *i. pl.* chrześcijany XV *p. post. MacPam* II 352.

2. *dubium*: *n. pl.* krześcijania *Gn* ap. 2a.

Znaczenie: '*Christianus*': Kalsdy krescygan vøczecz gest on vdarouan, nisly ktory krol pogansky *Gn* 171b; Fszythkiim krescyganom vernim ony velike vesele pouedagø *Gn* 177a; Gestcy on tho byl [p]prze fszythky verne krescygany vcynil *Gn* 178a; Szluthuyczye szyą nad namy, acz nycz alye vy krzesczyanyą (*pro* krzesczyanye?), przyaczyele nasszy *Gn* ap. 2a; Iezu Cristh... swa swanthø crew przelal za nasz crzesczyani *Bogur* B—F; Prosymi, aby prziem⟨ny⟩ ymal... ti dari..., yeesz my tobye obyetuyemi za pospolstwo twych wycrnich krzescyyanow (offerimus pro ecclesia tua sancta catholica) 1424 *Msza* III s. 51, *sim.* VI. VII; Moze... namenone penødze v Szydow albo v krzesczyanow skodø (*leg.* z szkodą) albo prze skody ('bez szkody') podlug obyczaya nacz ('najść') apud Judeos sev Christianos cum dampno vel sine dampno more solito sev consueto acquirere *ca* 1428 *PF* I 482; My crzesczyanye mussymy szą falbicz w crzyszv nasschego pana Ihu Crista XV *med. R* XXIV 350; Vycrnego *kzresczyaną verum cultorem dei (si quis autem putat se religiosum esse Jac 1, 26) 1438 *R* XXII 354; My crzessczyany ymamy szą welbycz 1448 *R* XXIV 352; Zydowskey sloszcy w them szą... vmysl obartha, aby chrzesczyany... zawszdy ponyzyla (Judaicae pravitatis intentio in hoc versetur, ut Christianos... semper deprimat) *Sul* 61; Slvza vstawycz, aby zadny Zyth daley kthoremv chrzesczyanynowy (alicui Christiano)... na lysthy zastawne nye poszyczal *ib.*; Zydowskye przewyarsthwo... chrzesczyanom zawszdi gest przeczіwne (Judaica perfidia... semper Christianis contraria est) *Sul* 79; Ktory krzesczyaan de omnibus fidelibus nyemoze dvszną nyemoczą (quis infirmatur II Cor 11, 29) XV *med. SKJ* I 67; Na krzeszczyyana *OrtBr* VII 546; Mayaly krzesczyany pokupycz Zydowy o layanyc? *OrtMac* 140; Geden Zyd zalowal na krzesczyanyna, ysz mu layal..., thego szye wysznal krzesczyanyn (*OrtBr* VII 546: krzesczyan) *ib.*; Gdy syą svyatho vyelykye przygodzi, w kthorez tho... wszythczy krzesczyany (ceteri Christiani)... ⟨myąsso⟩ pozyvayą, onym tez odpusczono gyeszczi myąsso 1484 *Reg* 711; Krystus przed myastem od zydowstwa byl obstøpyon za zbawyenye wszech krzeszczyanow *Pul* 16 arg.; Myly boze, raczy szø smylovacz nad nami, *grzechsnymi chrzesczyany XV *p. post. MacPam* II 352; Thwoy gnyew wschiczko sthworzenye... poznąło..., ale wyąnczey krzesczyany XV *ex. MacDod* 138; Czaszv poganszkego, gdi yeszcze in mundo nye bily krzeszczyyany..., erat quidam rex dives XV *ex. MPKJ* II 316; Jesus s krziszem podnyeszon, pathrzcze, kresczyany XV *ex. SKJ* I 145; Jako ma każdy chrześcjan (*rp.* krzesczyan) dostojny jeden drugiego miłować *Rozm* 270; Daj nam chleb nasz, to jest Jesucrista, ktory jest chleb nas wiernych krześcjanow (panem nostrum, id est Christum, qui proprius est fidelium) *Rozm* 277; Wieliko by sie mieli sromać krześcjani, ktorzy tej nocy nie czują modląc sie *Rozm* 608; Mowi święty Augustyn...: Nie tylko ten przy Crista, jen przy, aby on był Cristus, ale i ten (*pro* jen?) sie krześćjanym być przy *Rozm* 689.

Chrześcijański, Krześcijański, Krześcijeński *formy*: *n. sg. m.* krześcijański *Rozm* 277; *f.* chrześcijańska XV *med. R* XXII 321; krześcijańska *Fl* Ath 3. 40, *MW* 8b, XV *ex. Kalużn* 290; *neutr.* krześcijańskie XV *p. post. JA* XII 145; ~ *g. sg. m.* chrześcijańskiego *Sul* 79, 1500 *MMAe* XIV 469; krześcijańskiego *Gałka* w. 8, *Pul* 141 arg.; *f.* krześcijańskie *Gn* gl. 70b, 1484 *Reg* 704. 713; chrześcijańskiej *Spow* 1, XV *p. pr. Msza* IX s. 259; krześcijańskiej *Spow* 3, 1424 *Msza* III s. 51, *sim.* VI. VII. X, 1426 *Msza* IV s. 315, *ca* 1450 *PF* IV 576, *Błaż* 321, 1484 *Reg* 704; krześcijeńskiej 1426 *Msza* IV s. 314; *neutr.* krześcijańskiego *OrtCel* 10; ~ *d. sg. m.* krześcijańskiemu 1444 *R* XXIII 303; *f.* krześcijańskiej XV *med. PF* IV 592; *neutr.* krześcijańskiemu *OrtMac* 43; ~ *ac. sg. f.* chrześcijańską *Wierzę* 1; krześcijańską *Gn* 14b. 172b. 178a, *Fl* Ath 1, *Wierzę* 4—8. 14. 17. 18, *MW* 8a, *Rozm* 230; krześcijeńską 1426 *Msza* IV s. 314; *neutr.* krześcijańskie *ca* 1420 *Msza* II s. 259; ~ *v. sg. m.* chrześcijański XV *p. post. SKJ* I 157; ~ *i. sg. m.* krześcijańskim *MW* 110b; *f.* krześcijańską *Fl* Ath 19, *sim. Pul*, *MW* 110b; ~ *l. sg. m.* (w) krześcijańskiem 1449 *R* XXV 167; *f.* (o) krześcijańskie 1484 *Reg* 706.

Znaczenie: '*chrześcijański, Christianus*': A drudzycz tesze przyclad mamy o sfwøthem Maczegu i tesze o *sfwothem Paule, chosczy ony varø kresciganskø cheli (*leg.* chcieli) szø szagubicz bily *Gn* 14b; A napirsvecz tutha movy,

ysze ktory clouek che (*leg.* chce) czynicz volø othcza nebeskego, tenczy ma mecz varø kresczyganskø *Gn* 171b; Swøty Barthlomeg... gest on krola the to szeme Indie gest byl *okrzyl y na uarø kresczyganskø gest gy on byl nafroczyl *Gn* 172b; A pres to na snamø tego kalsdy pralath malbi szø on o crifdø kosczelnø y tesze o uarø krescyganskø fszøcz, abycz mu sza tho [s]smercz podgøcz *Gn* 178a; Richle by kamen umøczcyl ('umiękczył'), nisliby misl te to defky ot uari kresciganske... odfrocil ab intencione Christiana... reuocetur *Gn* gl. 70b; Verze kresciganske more Christiano *Gn* gl. 74b; Ktorykole chcze zbawon bycz, przede wszym potrz⟨e⟩byszno gest, aby dzerszal krzescanskø werø (ut teneat catholicam fidem) *Fl* Ath 1, *sim. MW* 8a; A wera *krzyscyanska ta gest (fides autem catholica haec est), bychom gednego boga we troyczy, a troyczø w gednoszczy czczyly *Fl* Ath 3, *sim. MW* 8b; Krzescyanskø prawdø przyczysneny gesmy (Cristiana veritate compellimur) *Fl* Ath 19, *sim. Pul, MW* 110b; Szpowadami szø..., yszeszmi szgrzeszili we dwnaczcze czloncow chrzeszczianszkey (*Spow* 3: krzescyanskyey) wary *Spow* 1; Werzø w... szwøthø czirkew chrzeszczyanszkø (credo in... sanctam ecclesiam catholicam, *Wierzę* 4—8. 14. 17. 18: krzesciyanską) *Wierzę* 1; Za posp⟨o⟩lstuo... swate crzeszczyanske (pro ecclesia tua sancta catholica) *ca* 1420 *Msza* II s. 259; Pospolstwo... sprawyacz raaczysz... po spolu s slugø twym papyeszem... y teesz krzeszczyianskey (*Msza* IV: krzeszczyenszkey, IX: chrzescian⟨s⟩kyey) wyari slugaam (cum... catholicae et apostolicae fidei cultoribus) 1424 *Msza* III s. 51, *sim.* VI. VII. X; Obyatuyemy thobyc za czyrkew swantø..., kthorøsch... rzødzicz racz... po spolu sz slugø thwym... y thesch wschithkym wlyczayøczym szø w vyarø krzeszczygenskø wyerne (una cum... omnibus orthodoxis) 1426 *Msza* IV s. 314; Pamøthay thesch, panye,... ludzy, kthorzysch nasz przeschly znamyenyem wyari krzeszczyanskey (qui nos praecesserunt cum signo fidei) *ib.* s. 315; W (*pro* k?) sboru krzescianskemu congregacioni Christianitatis 1444 *R* XXIII 303; W szborze krzeszczyanskyem (in ecclesia Eph 3, 21) 1449 *R* XXV 167; Gemuzz nie rownego mistrza poganyskiego y krzeszczianyskiego *Galka* w. 8; Sz chrzeszczyanyskego zakonu povynnysmy y mvszymy (ex Christiana religione tenemur et debemus) *Sul* 79; Yøl g⟨y⟩ namalwacz onze grozø, onze dobrø rzeczø, aby sye odwrocyl od kr⟨ze⟩scyanskey wyary *Błaż* 321; Nową pyeszn scladam... kv vcyeszye krzescyanskyey XV *med. PF* IV 592; Fides Cristiana in lectione vlg. vyera chrzeszczyanska XV *med. R* XXII 32 1; Quo iure stipendium alimenti ab ecclesia tollit ktorym vrzandem pozywa jalmusny cresczanskey *ca* 1450 *PF* IV 576; Qui non carent legalitate, id est qui sunt legitimi kthorzy nye stracza oddanya malszenyskyego podlvg vstawyenya krzeszczyanskyego *OrtCel* 10; Gdy Otho, then szwyathy czeszarz, rzymszkyego czezarszthwa doszyagl, a gdy myszlyl kv duchownemu *krzeczyyanszkyemu praw (*leg.* prawu), na tho thwyerdzylo nasze myasztho *OrtMac* 43; Yze iako iest osobnye wszelka perszona boga y pana, wiznawacz... przipądzeny ie⟨s⟩teszmi, tako trzi bogi albo trzi pany mowicz krzeszczianskim zakonem zakazaniszmi (catholica religione prohibemur Ath 19) *MW* 110b; O fundamenczie vyary svyąthey krzezczyanyskye (de fundamento sacrae et catholicae fidei) 1484 *Reg* 704; Na fundamenczie vyssokyem yesth polozona... ⟨t⟩hwardoszczy vyary krzeszczyanyskyei (solidum Christianae religionis positum noscitur fundamentum) *ib.*; Takych tho mayą pilnye rozpytaczi o vyerzc krzeszczyanyzkie (de fide catholica) *ib.* 706; Braczya nye mayą nosyczi valeczney bronye..., yedno na obroną kosyczyola rzymzkyego a vyary krzeszczyanyzkyc (nisi pro defensione Romanae ecclesiae, Christianae fidei) *ib.* 713; Glos lyuda krzeszczyaynskyego *Pul* 141 arg.; Crzescyanskye pocolenye humanum genus XV *p. post. JA* XII 145; Vyerz, czlovyecze chrzeszczyanszky! XV *p. post. SKJ* I 157; Thy yesz pewna nadzyeya nasza y krzeszczyanszka vczyecha wzythka XV *ex. Kałużn* 290; Przyszyagamy na thy szwyathe ewangelye vedlug zakonv naschego chrzescyanszkyego 1500 *MMAe* XIV 469; Uzdrow krola Abagara, nauczy ji wierze krześcjańskiej *Rozm* 229; Poczynie kazać wiarę krześcjańską albo bożą *Rozm* 230; Cerkiew, czuż zbor krześcjański, ktora... jeszcze bojuje na ziemi *Rozm* 277.

Chrześcijaństwo, Krześcijaństwo *formy*: *n. sg.* krześcijaństwo *Gn* gl. 52a, XV *med. SKJ* I 87; ~ *g. sg.* chrześcijaństwa *Sul* 79; krześcijaństwa 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* VI, 1444 *R* XXIII 306; ~ *ac. sg.* krześcijaństwo *Dzial* 65; ~ *v. sg.* krześcijaństwo 1453 *R* XXV 210; ~ *i. sg.* krześcijaństwem XV *med. SKJ* I 83.

Znaczenia **1.** '*chrześcijanie, kościół katolicki, Christiani, ecclesia catholica*': Crzescyianstwo ecclesia *Gn* gl. 52a; Obyatuyemy thobyc za czyrkew swantø albo za zgromadzenye wyernego krzeszczyanstthwa (tibi offerimus pro ecclesia tua sancta catholica) 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* VI; Zastamp nouego krzeszczyanstwa 1444

R XXIII 306; Zydowskye przewyarsthwo... na pothąpyenye chrzesczyansthwa zawszdy vmysl ma (in... depauperationem Christianorum intendit) *Sul* 79; Poganystwem, zlym crzesczyanstwem inter infideles et cetoros Cristianos (conversationem vestram inter gentes habentes bonam I Pet 2, 12) XV *med. SKJ* I 83; Moczne boszkye tagemnosczy o Maryey vyełebnosczy, krzesczyanstvo..., racz thego poszluchaczy 1453 *R* XXV 210; Vmysl szydowsky na to nastogy zawszdy, aby krzesczyanystwo... znysczyl (ut Christianos... deprimat et avellat) *Dział* 65.

2. '*religia chrześcijańska, religio Christiana*': Tego prozne nabozenstwo, krzesczyanstwo professio Cristiana (si quis autem putat se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, huius vana est religio Jac 1, 26) XV *med. SKJ* I 87.

(Chrześnica) Krześnica '*chrzcielnica, baptisterium*': Krzesznyczą baptisterium *ca* 1500 *Erz* 35.

Chrzęsłka *cf.* **Chrząstka**

Chrzęst '*clangor, crepitus*': Chrz⟨ø⟩st clangor armorum XV *p. pr. R* XVI 343.

Chrzęścić *a.* **Chręścić** '*chrzęścić, strepere*': Chrąsczy perstrepit 1466 *R* XXII 25.

Chrzybiet *cf.* **Grzbiet**

Chrzybtowy *cf.* **Grzbietowy**

Chto *cf.* **Kto**

Chtory *cf.* **Który**

Chuć chuć głodu '*uczucie silnego głodu, ardor famis*': Chucz glodu ardor famis XV *med. R* XXIII 279.

Chudnąć '*marcescere*': Chudnye marcescit 1436 *R* XXIII 278. ~ *Cf.* **Chudzić, Uchudzić, Ochudziały.**

Chudoba 1. '*chudość, macies*': Chudoba macies XV *p. pr. R* XVI 341.

2. '*ubóstwo, inopia*': Ten ps⟨alm⟩ wypowyada, yze Xpus prze chudobę naszę y nędzę wstal z martwych *Pul* 11 arg.

Chudość '*macies*': Chudoscz macies 1437 *Wisł* nr 228, s. 88.

Chudy *formy*: *n. sg. m.* chudy 1437 *Wisł* nr 228, s. 88. 89, *ca* 1500 *Erz* 8; *f.* chuda *De morte* w. 29; ~ *n. pl. f.* chude 1471 *MPKJ* V 13; ~ *g. pl. m.* chudych 1435 *R* XIX 42.

Znaczenia: **1.** '*chudy, macer*': Barzo chudi macilentus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Chudi (*pro* niechudi) vber *ib.* 89; Chuda corpora macilenta XV *p. pr. R* XVI 340; Chvda, blada, szolthe lycze, lsczy szya yako myethnycza *De morte* w. 29; Chude macilente (et ecce, has sequebantur aliae septem boves in tantum deformes et macilentae, ut nunquam tales in terra Aegypti viderim Gen 41, 19) 1471 *MPKJ* V 13; Chvdy macer *ca* 1500 *Erz* 8.

2. '*ubogi, pauper, inops*': Tyś wszech pragnych swiatla sprawcze, tyś wszech chudych sczodra darcze 1435 *R* XIX 42.

Chudzić '*czynić chudym, fame macerare*': Chudzą człowyeka XV *p. post. PF* III 290. ~ *Cf.* **Chudnąć.**

Chusta *formy*: *ac. sg.* chustę *Rozm* 303; ~ *i. sg.* chustą *De morte* w. 33; ~ *n. pl.* chusty *OrtBr* VII 566, *OrtMac* 69; ~ *g. pl.* chust 1472 *ZapWarsz* nr 3076; ~ *ac. pl.* chusty *Sul* 93, *Rozm* 69. 123; ~ *i. pl.* chusty 1471 *TymProc* 275; ~ *l. pl.* (w) chuściech 1471 *ZapWarsz* nr 3038, XV *p. post. R* XXV 179.

Znaczenia: **1.** '*chustka na głowę, capitis operimentum muliebre*': Slogerze, szlowye thy chvsty, czo na nyewyeszczką glową szluszayą *OrtBr* VII 566; Ku... gyeradzye, szlowye nyewyeszczkym rzeczam, szlusza... zyemszkye (*pro* zenszkye) odzyenye, rabky, szlowye chuszthy, czo na nyewyeszczya glową szluszaya *OrtMac* 69; Przevyaszala glova chvstv, yako szamoyecz krzyvousta *De morte* w. 33; Rzekł k niej: Niewiasto, maszli rąbek albo chustę białą?... Wziąwszy swej (*leg.* z swej) głowy podwikę, jako w ten czas wdowy nosiły, i podała *Rozm* 303.

2. *pl.* '*odzienie, bielizna, vestimenta*': Gdi wlodika zabyye slyachczycza,... pokoran ma vczinycz, chusti alysz do passa opusczyw a nago syąn vczinyw (vestimenta sua usque ad cingulum dimittens et sic denudatus)..., ma prosycz prze bog, abi yemu obrazenye otpusczono *Sul* 93; Jakom ya kmyeczyw Jacubowy... szczynye (*leg.* skrzynie) s chuschy (*pro* chusthy) nye wszalem gwaltem anym go uskodzyl y we czteryech kopach grossorum 1471 *TymProc* 275; Jakom my domow... y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv nocznego nye szeszgli any w rzeczach domowych, w chu⟨s⟩czyech, w bydle mąlem... schkody nye vczinyly 1471 *ZapWarsz* nr 3038; Jakom ya po oczczv y po maczerzi vmarlych rąnkv rzeczi domovich s solą (*leg.* z soła) y sz *komori szkrzin y w nych chvsth y gynschych potrzeb domovych nye wzal sszyla na Yedwyga szluschayaczych 1472 *ZapWarsz* nr 3076; Preparabat se ad nupcias cum apparatu vestibus w chvsczyech XV *p. post. R* XXV 179; Naczyrpal vody v podolek svego odzyenya y noszyl yako vyedrze (*leg.* w wiedrze)... Vzryawschy to yne dzyeczy, rozbyly svoye dzbany y yaly czyrpacz vodą podolky, alye voda podlvg svego przyrodzenya przeschedschy przez chvsthy y vyczyekla dzyvramy przez chvsty (per pannique

foramina fluens emanavit) *Rozm* 123; ~ Uźrzeli (*sc.* pasterze)... dzieciątko z jego matką, Marją, obwinione w chusty (panniculis velatum) i położone w jaśli (*rp.* yasly) *Rozm* 69.

Chustka '*płat płótna, może część odzienia, panniculus aut vestimentum quoddam*': Deuicha Maria az pelusek dobrih ne ymala, a togo dla gy ue zle hustky ogar⟨nęła⟩ *Kśw* cr 32.

Chustny grzęda chustna '*żerdź do wieszania odzieży, pertica transversa vestibus suspendendis apta*': Grząda chuszthna vestibulum *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Chutki '*skory, prędki, promptus*': Chvthky (*gł. późniejsza*: rychly, crechky) lubricus (in quodvis facinus lubricus est animus) 1466 *R* XXII 18.

Chwacić, Chwacić się '*chwycić (się), objąć, comprehendere, amplecti*': Chwacywszi syø gey røkama y wcysly iø do tey drogy (imposueruntque ei manus et impegerunt eam per viam), iøsz to s konmy wgeszdzaiø..., y zabita tu *BZ* IV Reg 11, 16; To Raguel vsliszaw, sszige Thobyaszovi chwacyw syø, pocznye gy czalowacz, a dzerszal syø gego sszige s placzem (misit se Raguel et cum lacrimis osculatus est eum et plorans supra collum eius) *BZ* Tob 7, 6; Gdy ktho czo nyevrzadnego vczyny w myesczye..., a chwaczy (*pro* chwaczą?) gy gorączo y szawolanym przed szą̨d przywyodą..., blyszyły ten, czo nany zalugye... albo blyszy ten, czo nany zalowano? *OrtMac* 84. ~ *Cf.* **Ochwacić, Pochwacić, Podchwacić, Schwacić, Uchwacić, Wychwacić, Zachwacić, Chwatać, Odchwatać, Pochwatać, Rozchwatać, Pochwatnić, Uchwatnić.**

(Chwałacz) Falacz '*czciciel, wyznawca, cultor*': Pospolicze szynem (*leg.* z synem) s twym papyeszem... y apostolskycy vary walaczmy (una cum famulo tuo papa... et apostolicae fidei cultoribus, *Msza* III: wyari slugaam, IV: vyary czczøczym, VII: wyary chwałączymy slugamy, IX: vary slugamy) XV *med. Msza* V s. 260.

Chwalanie *cf.* **Chwalenie**

(Chwalbić) Falbić '*chlubić się, szczycić się, gloriari*': My crzesczyanye mussymy szą falbicz w crzyszv nasschego pana Ihu Crista XV *med. R* XXIV 350; Falbycz gloriari 1448 *R* XXIV 352; My crzesczyany ymamy szą welbycz, wesszelycz,... gloriari falbycz, magnificari welbycz *ib.*

(Chwalca) Falca '*rozjemca, arbiter*': Stroni, chczancz kv konczv zgodi... przycz, w nas... spvsczyli y poszlubyly, iako w iadnacza szlvbyonego, w falczą̨n, skazacza y przyiaczelskego vcladacza (in nos... compromiserunt tanquam in arbitrum compromissarium, arbitratorem, laudatorem, definitorem seu amicabilem compositorem) dayą̨cz... naam... mocz, abychom mogli... na thi czlonki virzecz, vfalycz a skazacz, wgednacz a vrząndzicz *Sul* 3.

Chwalebnie '*cum laude*': Gestli c barzo grubeye, thako pissmem czas visnaye, gdy ⟨h⟩ przypissano bødzc, ch chvalebne (*możliwa lekcja*: chwalebne) thako sszødze *Park* 413; Odkvpvyącz nasz chphalyebnye, szbaw nasz, Chryste, thak dostoynyc XV *p. post. R* XIX 97, *sim. Naw* 156; Jesus odpowiedział swej matce...: Po mej śmierci... wczmę cie chwalebnie wiekuiste (*leg.* w wiekuiste) błogosławienie w niebiosa *Rozm* 525.

Chwalebność '*zacność, honestas*': *Chvalepnoscz 1436 *R* XXIII 277; Chwalebnoscz commendacionem 1456 *Wisł* nr 2337.

Chwalebny, Falebny *formy*: *n. sg. m.* chwalebny *Fl* Moys 12, *BZ* I Par 16, 25, *ca* 1500 *Erz* 8; *f.* chwalebna 1444 *R* XXIII 303, *MW* 92b; *neutr.* chwalebne 1444 *R* XXIII 303, *Rozm* 53. 154; ~ *g. sg. m.* chwalebnego XV *p. pr. R* XVI 349, *Sul* 95; *f.* chwalebnej *Sul* 106, XV *p. post. Msza* VII s. 53. 65; falebnej 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VIII; ~ *d. sg. f.* chwalebnej 1426 *Msza* IV s. 314; *neutr.* chwalebnemu *ca* 1455 *JA* XIV 489; ~ *v. sg. m.* chwalebny *Puł* Moys 12; *f.* chwalebna *MW* 46a, *Naw* 42, *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ *i. sg. m.* chwalebnym *Sul* 5; ~ *g.* a. *ac. pl. m.* chwalebnych *MW* 54a; ~ *i. pl.* falebnymi 1466 *R* XXII 26.

Comparat. d. sg. m. a. *neutr.* falebniejszemu 1434 *PF* V 32.

Superlat. n. sg. f. nachwalebniejsza 1466 *R* XXII 26; ~ *d. sg. m.* a. *neutr.* nachwalebniejszemu *ca* 1428 *PF* I 489; ~ *ac.* a. *i. sg. f.* nachwalebniejszą *MW* 45a; ~ *v. sg. f.* nachwalebniejsza *MW* 14a; ~ *v. pl. m.* nachwalebniejszy *MW* 53b.

Znaczenia: **1.** '*godny chwały, laudabilis, gloriae plenus*': Kto rowen tobe..., pane?... *Welkoczynoczy ges w swøtoszcy twogey... y chwalebny a czynøczy dzywy (quis similis tui..., domine..., magnificus in sanctitate... atque laudabilis, faciens mirabilia? Ex 15, 11) *Fl* Moys 12, *sim. Puł*; Wyelyki pan a chwalebni barzo (magnus dominus et laudabilis nimis) *BZ* I Par 16, 25; Iże mi wieliką rzecz uczynił, jen jest mocny a jego imię jest święte i chwalebne (sanctum atque gloriosum) *Rozm* 53; ~ Pomni, panc, slug... twych..., ktorzysz tobye obyatuya tø obyatø... pamyøcz czczącz... napirzwcy falebney (*Msza* VI: *chwalebnye, VII: chwalebhney) albo

slawøtney panni dzewicze Mariey (*Msza* IV: chwalebney... dzewiczy, porodzyczelcze bozey, memoriam venerantes in primis gloriosae semper virginis Mariae) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VIII; Ku chwale wschechmogąnczego i gyego chwalebney porodzyczyelky (genitricis gloriosae) *Sul* 106; Naaswiathsza y nachwalebnieysza y wiekuista panno Maria! *MW* 14a; Weselcze sie..., Joachymye y Anno..., bosczie wi szamy zasluzili miecz czorką matką bozą nachwalebnieyszą *MW* 45a; O Maria, bogarodzice chwalebna! *MW* 46a; O chwalyebna Maria, ty yesz vlyczka rayszka *Naw* 42; S przymovą y s prozbą bogoslavyoney y chwalebney (*Msza* I. VIII: wyelebnyey, III: szdrowey, VI: dostoyney) zawszgy dzyevycze Mariey (intercedente beata et gloriosa semper virgine... Maria) .... day myloszczyvy pokoy w nasze czasy XV *p. post.* *Msza* VII s. 65; ⟨M⟩at⟨k⟩o boza chwalebna! *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ Nayutrza swyantego Voczyecha, mąnczennyka i biskupa chwalebnego... vstawyami *Sul* 95; Raduy sie na wiekj w bodze, wassa wielmozna wisszokoscz..., nachwalebneysi apostolowie, *mnyeszi Iakubie... y Jakubie *wiensi *MW* 53b; O myli panye, prosimi cziø, abismy chwalebnych apostolow twogich... bili *wspomosczemy *MW* 54a; Thy yesz Anna chwalebna, darem laszky boszkyey rzeczona *MW* 92b; Chv⟨alebny⟩ (gloriosus)... svyąthy Ffranczischek 1484 *Reg* 705; ~ Xandz Iarosław... sz krolem Kazimirem, chwalebnym krolyem polskym *Sul* 5; Chwalebnemu kszazyączy *ca* 1455 *JA* XIV 489; ~ *bez kontekstu*: Nachwalebneysemv gloriosissimo *ca* 1428 *PF* I 489; Phalebneysemu gloriosissimo 1434 *PF* V 32; *Wchalyebn⟨e⟩go a vszythtecznyo (*pro* vszythtecznego) gloriosum et fructuosum XV *p. pr. R* XLVII 359; Chvalebny gloriosus *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *'laskawy, almus'*: Phalepnymy almis 1466 *R* XXII 26; Nachwalebnyeyscha alma *ib.*

2. *'sławny, chlubny, clarus, laudis plenus'*: My, panye, thwoy szludzy... tego Crista... w nyebyossa *chwalebnye wstøpyenye (*Msza* I. VII: wyelebnego wsztąpynya, III: *blogoslawyoney, fhalebney wstąpyenye w nyebo) dayemi... obyathø (domine, nos servi tui... eiusdem Christi... in coelos gloriosae ascensionis offerimus... hostiam) 1426 *Msza* IV s. 315, *sim.* VIII; Chualebna ocrassa clarum decus 1444. *R* XXIII 303; Chualebne nobile *ib.*; Chwalebnego stolcza inclite troni XV *p. pr. R* XVI 349; A wszakoż takie stąpanie było lubieżne a chwalebne (planus et laudabilis fuit eius gressus), śmierne a nie rzucające *Rozm* 154.

Chwalenie, Falenie *formy*: *n. sg.* chwalenie *Fl* i *Pul* 110, 10, *Pul* 146, 1; falenie *Fl* 146, 1; ~ *d. sg.* chwaleniu *BZ* I Par 16, 7. II Par 7, 6, *MW* 27a; ~ *ac. sg.* chwalenie *Fl* i *Pul* 9, 13. 118, 62. 141, 10. 144, 22; ~ *n. pl.* falenia 1477 *MPKJ* II 324; ~ *ac. pl.* chwalenia *Fl* 55, 12.

Znaczenia: **1.** *'oddawanie chwały, czci, adorare, venerari'*: Posrzod noczy wstal gesm na chwalenc tobe (media nocte surgebam ad confitendum tibi) *Fl* 118, 62, *sim. Pul*; Wywedzy ze stroszcy dvsza moyø na chwalene ymenv twemv (educ de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo) *Fl* 141, 10, *sim. Pul*; W ten dzen vstauił Dauid ksyøszø ku chwalenyv pana Azapha a bracyø gego (in illo die fecit David principem ad confitendum domino Asaph et fratres eius) *BZ* I Par 16, 7; Kaplany staly w rzødzech swich, ale slugy koscyelne na organyech pyeszny bozych, gesz zloszil Dauid ku chwalenyv pana (quae fecit David rex ad laudandum dominum), ysze gest dobri, a isze na wyeki mylosyerdze gego *BZ* II Par 7, 6; W polnoci wstawalem kv chwalenyu czebie (media nocte surgebam ad confitendum tibi Psal 118, 62) *MW* 27a; Any swontosczy dostage naszey, any angelskye, abychmy *yo mogli schwalicz, bo ona wyanszey (*leg.* więcej) chwaleny⟨a⟩ dostoyna XV *med. PamLit* XXVIII 308.

2. *'pieśń pochwalna, hymnus'*: Powiszasz me z wrot sme⟨r⟩tnich, bich wipowedzal wszitco chwalene twoie (exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas) *Fl* 9, 13, *sim. Pul*; We mne sø, bosze, obetnicze twoie, gimisz wroczø chwalena twoia (in me sunt, deus, vota tua, quae reddam laudationes tibi, *Pul*: chwały tobye) *Fl* 55, 12; Chwał⟨e⟩ne gego przebywa na wek weko⟨m⟩ (laudatio eius manet in saeculum saeculi) *Fl* 110, 10, *sim. Pul*; Chwalane (*pro* chwalene?, *Pul*: chwalyenye) panowo molwycz bødø vsta moyø (*pro* moya) (laudationem domini loquetur os meum) *Fl* 144, 22; Bogv naszemv bødz weselee y krazne pfalene (deo nostro sit iucunda decoraque laudatio, *Pul*: chwalene) *Fl* 146, 1; Falenya celebritates 1477 *MPKJ* II 324.

Chwalić, Falić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* chwalę *Słota* w. 83, XV *p. pr. Wisł* nr 1723, XV *med. R* XXIV 360, XV *med. SKJ* I 69, *ca* 1455 *JA* XIV 492, *Naw* 38, *Rozm* 476, *etc.*; falę XV *in. R* XXIV 75; *2. sg.* chwalisz *Fl* i *Pul* 51, 1, XV *med. SKJ* V 282; *3. sg.* chwali *Fl* 9, 23, *Fl* i *Pul* 14, 5, 1444 *R* XXIII 302, 1449 *R* XXV 164, XV *med. R* XXII 235, *MW* 94a, XV *p. post. R* I s. XLIII; fali *Kśw* bv 39, *ca* 1440 *R* XXV 220; *1. pl.* chwalimy *MW* 123b; *3. pl.* chwalą 1444

R XXIII 307; ~ *imper. 2. sg.* chwali *Dek* II 3, *Fl* i *Pul* 147,1. Is 7, *BZ* Tob 4, 20, *MW* 125a, *Pul* 145, 1; chwal *Dek* VII 4. 5, 1471 *MPKJ* V 55. 69; *3. sg.* chwali *MW* 142b, *Pul* 150, 5; chwal *Fl* 150, 5; *1. pl.* chwalmy XV *p. pr. R* XXII 334, 1471 *MPKJ* V 49; *2. pl.* chwalicie *Fl* 95, 8. 98, 5. 99,5. Is 4; chwalcie *Fl* i *Pul* 116, 1. 117,1, 1449 *R* XXV 163, XV *med. SKJ* I 51, *BZ* Tob 12, 18. 20, *MW* s. 6, *Pul* 99, 5. 106 arg. Is 4; *3. pl.* chwalcie *Fl* i *Pul* 68, 39. 144, 10, *BZ* Tob 8, 7; ~ *part. praes. act. adv.* falę XV *in. R* XXIV 75, *Aleksy* w. 104; chwalęcy *Rozm* 24; chwaląc *Fl* i *Pul* 17, 4, 1424 *Msza* III s. 53, *sim. Msza* I. IV. V. VIII, XV *med. PF* V 58, XV *med. SKJ* V 259, *BZ* Tob 7, 17, *EwZam* 293; ~ *adi.* chwaląc *BZ* I Reg 19, 20. II Par 23, 13; *g. sg. m.* chwalącego XV *p. post. R* I s. XLV; *n. pl. neutr.* chwalącа XV *med. MPKJ* V 432; *g. pl. m.* chwalących *BZ* II Par 23, 12, *EwZam* 292; *f.* chwalących *MW* 20a, *Pul* 73, 20; *d. pl. m.* chwalącym *Pul* 102 arg.; *i. pl. m.* chwalącymi XV *p. post. Msza* VII s. 51; ~ *aor. 3. pl.* chwalechą *Fl* 101, 9; ~ *inf.* chwalić *Gn* gl. 70b, *Dek* III 13, *Słota* w. 97, 1444 *R* XXIII 301, 1449 *R* XXV 164, XV *med. SKJ* I 65, *BZ* Tob 13, I, *EwZam* 293, *etc.*; falić *MW* gl. 66; ~ *fut. 1. sg.* chwalić(i) będę *ca* 1400 *PF* IV 753; chwalić będę *Fl* i *Pul* 25, 12. 33, 1. 55, 11. 107, 3. 137, 1, *MW* 136a; będę chwalić *Fl* i *Pul* 117, 27, *Pul* 55, 11. 58, 18. 145, 1, *MW* 125a; *3. sg.* chwalić będzie *Pul* 118, 175, *MW* 116a; będzie chwalić *Fl* i *Pul* Ez 12, *Pul* 75, 10; *1. pl.* chwalić będziem *Pul* 43,10. 78,14; chwalić będziemy *Pul* 74,1; *3. pl.* chwalić będą *Fl* 44,14. 93,3, *Fl* i *Pul* 62,6. 83,5. 137,5, *MW* 137a, *Pul* 64,14. 85,8; będą chwalić *Fl* i *Pul* 113, 26, *BZ* I Par 16, 33; ~ *praet. 3. sg. m.* jest falił XV *med. R* XIX 79; *f.* chwaliła *De nativ* w. 66; *3. pl. m.* chwalili są *Fl* 105,13, *Rozm* 359; są chwalili *Rozm* 818; chwalili *BZ* Neh 6,19. Tob 12,22, *Pul* 101,9. 105,13, *Rozm* 744. 778, *etc.*; ~ *condit. 1. sg. m.* chwaliłbych *EwZam* 294; *3. sg. f.* by chwaliła *Naw* 182; *1. pl. m.* (-)bychom chwalili *Fl* i *Pul* 105,46, *Pul* 134 arg.; bychmy chwalili *Bogur* DE; bysmy chwalili *Bogur* C; *2. pl. m.* -by chwalilibyście XV *med. SKJ* I 50; *3. pl. m.* chwaliliby 1438 *R* XXII 352; -by chwalili *BZ* II Par 29, 30, *Rozm* 265. 271; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* chwalony 1444 *R* XXIII 304; *neutr.* chwalono XV *p. pr. R* XXII 335; *ac. sg. m.* falonego 1474 *Zab* 540; ~ *praes. pass. 3. sg. m.* chwalon bywa *Pul* 9, 24; *f.* chwalona jest *Gn* gl. 70a; chwalona bywa *Sul* 32; ~ *imper. pass. 2. pl.* chwaleni bądźcie *Fl* i *Pul* 104, 3; ~ *fut. pass. 3. sg. f.* będzie chwalona *Fl* i *Pul* 33,2; *1. pl. m.* chwaleni będziem *Fl* i *Pul* 43, 10; *3. pl. m.* chwaleni będą *Fl* i *Pul* 62,10. 63,11; ~ *condit. pass. 2. sg. m.* by chwalon *Fl* i *Pul* 105,5; *3. sg. neutr.* -by było chwalono *BZ* Tob 8, 9.

Znaczenia **1.** '*wyrażać uznanie, pochwalać, laudare*': Ku niczemu przewedzon iest... zly, ale boiącze se boga chwali (timentes... dominum glorificat) *Fl* 14, 5, *sim. Pul*; W gospodne bądze chwalona dusza moia (in domino laudabitur anima mea) *Fl* 33, 2, *sim. Pul*; W bodze chwaleni bądzem wszego dna (in deo laudabimur tota die) *Fl* 43, 10, *sim. Pul*; W bodze chwaleni bądø wszistczi, gisz przisøgaiø w nem (laudabuntur omnes, qui iurant in eo) *Fl* 62, 10, *sim. Pul*; Chwaleni bądø wszistczi prawego serdza (laudabuntur omnes recti corde) *Fl* 63, 11, *sim. Pul*; Chwaleny bądcze w ymenv swyøtem yego (laudamini in nomine sancto eius) *Fl* 104, 3, *sim. Pul*; Ya wasz chwalø, panny, pane, ysz przeth wami niczsz lepszego ne *Słota* w. 83; Ktocoly czsznø matkø ma, sz ney wszytkø czescz otrzima..., tøcz ma mocz kasda czsna pany, przetoz ye nam ch[a]walicz slusza *ib.* w. 97; Tho nyebiesske pienie spolu chuali hoc carmen celeste comprobat 1444 *R* XXIII 302; Chwalyly gy (*sc.* Dobyesza 'Tobiasza') przedc mnø, a slova moia wskazovaly gemv (laudabant eum coram me) *BZ* Neh 6, 19; Jacobus... za poczestnego, czsnego... yest... myan, dzirsan y chowan y tesz ninye gy maiø, dzirsza y chowayø za czsnego y falonego cloveca 1474 *Zab* 540; Kiedy czynisz jałmużnę, nie daj przed sobą trąbić, jako czynią licemiernicy w synagogach a na ulicach, aby je ludzie chwalili (ut honorificentur ab hominibus) *Rozm* 271; ~ Vbogyego ducha albo dusche gest ten..., gen syą scham schobye ny wszem nye podoba any chfali XV *med. R* XXII 235; ~ *o bogu i świętych*: Timy sloui mødresc faly suøtego Nicolaia ⟨z sk⟩utka duoiakego barzo znamenitego. Y faly gy piruey z iego [...] *Kśw* bv 39; Chualona gest (*sc.* św. Agata) pre ge velebne ocrasene commendatur ipsa a decenti ornatu *Gn* gl. 70a; Tescy gø (*sc.* św. Agatę) pres to mamy chualicz, yscy na obliczu gest bila crasna, a fsakocz sø celnego grecha nigdy ne gest dopuscila item laudabilis fuit eius virginitas, que multum sollicita fuit et tamen peccatum non commisit *Gn* gl. 70b; Pamyøcz czczącz albo chwaløcz napirzwey falebney albo slawøtney panni dzewicze (memoriam venerantes in primis gloriosae semper virginis) 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* I. IV. V. VIII; Ysse yess taką, yąss chwalyss quia esse meruisti, quod laudas XV *med. SKJ*

V 282; Dziewica Marja odmowiła męża pojąć, przywodzęcy swoj ślub, iże czystotę ślubiła bogu, a chwalęcy swego oblubieńca *Rozm* 24.

2. *'przechwalać się, gloriari'*: Bo se chwali (*Pul*: chwalyon bywa) grzesznik w szødzach dusze swoiey (laudatur peccator in desideriis animae suae) *Fl* 9, 23; Czso se chwalisz we zlosci (quid gloriaris in malitia)? *Fl* 51, 1, *sim. Pul*; Dokød... grzeszny chwalicz se bødø (usquequo peccatores gloriabuntur, *Pul*: dokond grzeszny wyelbycz sze będø)? *Fl* 93, 3; W czem ktho szmye sze chwalicz (*R* XXV 164: chvalicz, vyelbycz) gloriari (in quo quis audet, in insipientia dico, audeo et ego II Cor 11, 21) XV *med. SKJ* I 65; W malecz sze chwalę (*R* XXV 164: malocz sze chwaly) parce me laudo (et si voluero gloriari,... parco autem II Cor 12, 6) XV *med. SKJ* I 69; Chvale sche *ca* 1455 *JA* XIV 492; Nye chwal schią non glorieris (ne glorieris in crastinum ignorans, quid superventura pariat dies Prov 27, 1) 1471 *MPKJ* V 69; Falicz sø potrzebno bi si gloriari oportet *MW* gl. 66; Jesus... rzekł...: Chwałęlić ja sam siebie, chwała moja nic nie jest, aleć jest ociec moj, ktory mie wielbi (si ego glorifico me ipsum, gloria mea nihil est; est pater meus, qui glorificat me Jo 8, 54) *Rozm* 476.

3. *w kulcie religijnym 'czcić, wyrażać uznanie (słowem, pokłonem), laudare (cantando, confitendo, adorando)'*: W czerekwach chwalicz czebe bødø, gospodne (in ecclesiis benedicam te, domine) *Fl* 25, 12, *sim. Pul*; W bodze chwalicz bødø slowo, w gospodne chwalicz molwø (in deo laudabo verbum, in domino laudabo sermonem, *Pul*: chwalycz będę... będę chwalycz) *Fl* 55, 11; Chwalcze gi nebo y zema (laudent illum coeli et terra) *Fl* 68, 39, *sim. Pul*; Na weky wekom chwalicz cze bødøø (in saecula saeculorum laudabunt te) *Fl* 83, 5, *sim. Pul*; Chwalicze (*Pul*: chwalcze) ymø gospodnowo, bo slotki iest gospodzin (laudate nomen eius, quoniam suavis est dominus) *Fl* 99, 5; Gospodne,... nawyedzy naas..., by chwalon s dzedzyneø twoyeø (visita nos..., ut lauderis cum hereditate tua) *Fl* 105, 5, *sim. Pul*; Y wyerzyły seø slowom yego (*sc.* gospodna), y chwalyly seø chwalø yego (laudaverunt laudem eius, *Pul*: chwalyly chwalę yego) *Fl* 105, 13; Ne martwy bødø chwalycz czebe. gospo⟨d⟩nye,... ale my, gysz szywy geszmy, bogoslawymy panv (non mortui laudabunt te..., sed nos, qui vivimus, benedicimus domino) *Fl* 113, 26, *sim. Pul*; Chwalcze pana, wszytky pogany, chwalcze gy wszyteczy ludze (laudate dominum, omnes gentes, laudate eum, omnes populi) *Fl* 116, 1, *sim. Pul*; Szywa bødze dvsza moya y *chalycz *bodze cze (vivet anima mea et laudabit te, *Pul* i *MW* 116a: chwalycz będze) *Fl* 118, 175; Chwały, Geruszalem, pana, chwały boga twego, Syon (lauda, Jerusalem, dominum, lauda deum tuum, Sion) *Fl* 147, 1, *sim. Pul*; Wsz⟨e⟩lky duch chwal (laudet, *Pul* i *MW* 142b: chwały) gospodna *Fl* 150, 5; Radwy sø y chwały, przebywane Syon (exulta et lauda, habitatio Sion), bo welyky wesrzod czebe swøty Yszrahel *Fl* Is 7, *sim. Pul*; Chwały (*Dek* VII 4. 5: chwal) boga yednego *Dek* II 3; Nye masz myecz any chwalycz balwana zadnego *Dek* III 13; Wszyscy szwyaczy przosczye..., bysmy (DE: bychmy)... vyecznye boga chwalily *Bogur* C; Bona opera vestram honestatem diligentius intuentes laudent chwaliliby (conversationem vestram inter gentes habentes bonam, ut ... glorificent deum in die visitationis I Pet 2, 12) 1438 *R* XXII 352; Ma chualicz gaudere debet 1444 *R* XXIII 301; Chualony benedictus *ib.* 304; Cristus smartwifstal gest..., chw⟨a⟩lmi gego s weselim XV *p. pr. R* XXII 334; Veneror chwalø XV *p. pr. Wisł* nr 1723; Chwalancz boga benedixit dominum XV *med. PF* V 58; Wszyczczy pogany, coscze na szwyathv wyarą weszwany, chwalcze, wyelbycze wszythko pokolenye zydowske (laudate, omnes gentes, dominum et magnificate eum, omnes populi Rom 15, 11) XV *med. SKJ* I 51; Radowacz sze badze wyeszelącz a chwalącz exultabit letabunda et laudans XV *med. SKJ* V 259; Vzrzely zastøp prorokow chwalyøcz boga (vidissent cuneum prophetarum vaticinantium), a Samuela stoiøcego nad nymy. Tedi ty, gysz bily przyszły, nadstøpy duch boszi y poczøły y ony prorokowacz *BZ* I Reg 19, 20; Bødø chwalycz drzewye lesne przed bogem (laudabunt ligna saltus coram domino) *BZ* I Par 16, 33; Przikazal Ezechias krol a ksyøszøta vczonim, abi chwalyly pana (praecepitque Ezechias et principes Levitis, ut laudarent dominum) *BZ* II Par 29, 30; Po wszitki czasi chwały gospodna a prosz gego (benedic deum et pete ab eo) *BZ* Tob 4, 20; Potem godovaly chwalyøcz boga (epulati sunt benedicentes deum) *BZ* Tob 7, 17; Panye boze oczczow naszich, chwalcye cyø nyebo y zemya (benedicant te coeli et terrae) *BZ* Tob 8, 7; Poymam tø mø syostrø... prze myloscz bødøcego plodu, w nyemsze bi bilo chwalyono twe swyøte gymyø (in qua benedicatur nomen tuum) *BZ* Tob 8, 9; Gy chwalcye a spyewaycye gemv (ipsum benedicite et cantate illi) *BZ* Tob 12, 18; Chwalcye boga a powyadaycye wszitki dziwi gego (benedicite deum et narrate omnia mirabilia eius) *BZ* Tob 12, 20; Tedi richlo padszi

na swa oblycza, za trsi godzini chwalyly boga (benedixerunt deum) *BZ* Tob 12,22; ⟨Ch⟩walcye, nyebyossa (laudate, coeli et exulta terra, iubilate montes laudem) *BZ* Is 49, 13; Chwal benedic (omni tempore benedic deum Tob 4, 20) 1471 *MPKJ* V 55; Czebie, boga, chwalimy te deum laudamus *MW* 123b; Pogany... klanyacz szye będø przet tobø, boze, y chwalycz będø ymyę twoye (gentes... adorabunt coram te, domine, et glorificabunt nomen tuum (*Fl*: slawicz bødø ymø twoie) *Pul* 85, 8; Xpus chwalyøczym szye krolewstwo a paynstwo nyebyeske... daye *Pul* 102 arg.; Alleluia, to iest, chwalcze gospodna *Pul* 106 arg.; Glos apostolsky ku wyerzøczym, abychom odrzuczywszy balwany boga wyecznego chwalyly *Pul* 134 arg.; Czyebye chwala, thobye szye modla y vyelbya *Naw* 38; Zadna rzecz nye yest, kthora by czye nye chwalila *Naw* 182; Pospolstpho... sprawyacz raczy... s slugą thwogem... y thez apostolskyey wyary chwalączymy slugamy (pro ecclesia..., quam pacificare... digneris... cum famulo tuo... atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus, *Msza* V: vary walaczmy) XV *p. post. Msza* VII s. 51; Narodzyl szcha nazarenszky..., angyol paszthucham obyavyl, oszyel y vol yesth gy falyl XV *med. R* XIX 79; *Chalmysz boga oczcza wszechmogaczego XV *p. post. R* XXV 237; I wroczyly szya są pastyrzovye, vyelbyąncz a chvalyancz boga (glorificantes et laudantes deum Luc 2, 20) *EwZam* 293; Przyszlysmy chvalycz go (venimus adorare eum Mat 2, 2) *ib.*; Opovyeczczye my, iszeby y ya przyszedwszy *chalylbych go (ut et ego veniens adorem eum Mat 2, 8) *ib.* 294; Chwalycz benedicere XV *ex. PF* V 21; Tako świci wasza światłość przed ludźmi, aby widzieli wasze dobre uczynki a chwalili ojca waszego, ktory jest na niebiesiech (ut... glorificent patrem vestrum, qui in coelis est Mat 5, 16) *Rozm* 265; Tłuszcze dziwowały sie widząc nieme mowiąc, chrome chodząc, ślepe widząc i chwalili są boga (magnificabant deum Mat 15, 31) *Rozm* 359; ~ *głosem, cantando, confitendo*: Chwaløcz wzowø gospodna (laudans invocabo dominum) *Fl* 17, 4, *sim. Pul*; Chwalicz bødø gospodna (benedicam dominum)..., weszdi chwala iego w usczech mogich *Fl* 33, 1, *sim. Pul*; On iest gospodzin bog twoy y clanacz se bødøø iemu. I czori tirske w daroch oblicze twe chwalicz bødø (filiae Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur, *Pul*: w darzech oblycza twego będø proszycz) *Fl* 44, 14; Wargami wesela chwalicz bøødø vsta moia (labiis exultationis laudabit os meum) *Fl* 62, 6, *sim. Pul*; Zbawony vczyn nas, gospodne,... bychom chwalyly albo zpowedaly ymenv swøtemv twemv (salvos nos fac, domine..., ut confiteamur nomini sancto tuo, *Pul*: bychom chwalyly ymyę szwyęte twoye) *Fl* 105, 46; Chwalycz cze bødø w *lvzøch, gospodne (confitebor tibi in populis, domine) *Fl* 107, 3, *sim. Pul*; Chwalcze pana, bo dobry (confitemini, domine, quoniam bonus) *Fl* 117, 1, *sim. Pul*; Bog moy gess ty y bødø chwalycz czø (confitebor tibi) *Fl* 117, 27, *sim. Pul*; Chwalycz czø bødø, gospodne, we wszem *serczy mogem (confitebor tibi, domine, in toto corde meo) *Fl* 137, 1, *sim. Pul, MW* 136a; Chwalycz czø bødø, pane, wszytky krolewe szeme (confiteantur tibi, domine, omnes reges terrae) *Fl* 137, 5, *sim. Pul, MW* 137a; Chwalcze czebe, gospodne, wsytka dzala twoga (confiteantur tibi, domine, omnia opera tua) *Fl* 144, 10, *sim. Pul*; *Chwalcze, dvsza moya, gospodna, bødø pyacz bogv memv, dokød... gesm (lauda, anima mea, dominum, laudabo dominum in vita mea, psallam deo meo, quamdiu fuero, *Pul* i *MW* 125a: chwaly, dusza moya, gospodna, będę chwalycz gospodna w zywoczye moym, będę pyacz bogu memu, dokond yesm) *Fl* 145, 1; Chwalycze (confitemini, *Pul*: chwalcze) gospodna a wzywaycze ymø gego *Fl* Is 4; Bo *nye pkel ne bødze chwalycz czebe any spowedacz sø bødze tobe, any smercz chwalycz czebe (quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te, *Pul*: bo pkyel nye będze spowyadacz sze tobie any szmyercz będze chwalycz czebe) *Fl* Ez 12; Confiteor chwaliczi bødø *ca* 1400 *PF* IV 753; Fala magnificans (regressus est cum magna voce magnificans deum et cecidit in faciem ante pedes eius Luc 17,15) XV *in. R* XXIV 75; Falyą confiteor (confiteor tibi, pater, domine coeli et terrae Mat 11, 25) *ib.*; Ihu Xpe,... czebye fali yązyk cosdy *ca* 1440 *R* XXV 220; Sgodnyc chuala concinnant 1444 *R* XXIII 307; Wyancz thu leszal pothle proga, phalą, proszą szwego boga *Aleksy* w. 104; A tako nagle stalo sze wyelge poruszene rzyschey nyebyeszkey *chwaløczego pana a rzekøcz et subito facta est cum angelo multitudo milicie celestis exercitus laudancium deum et dicencium (Luc 2,13, *EwZam* 292: stala szyą yest z angyolem vyelykoszcz ryczerstva nyebyeskycgo *chyalyączych boga a movyaczych) XV *med. R* XXIV 359; Whyznawam thobye, panye, y chwalyą czyebye confitebor tibi, domine *ib.* 360; Aby *yednostaymą myslą, yednym gloszem chwalilibyscze vt vnanimes vno ore honorificetis (Rom 15, 6) XV *med. SKJ* I 50; Chwalcze bogą wschyczczy (dico... gen-

tes... super misericordia honorare deum Rom 15, 9, *R* XXV 163: chvalcze boga vsty ore) *ib.* 51; Gdisz vsliszala Atalya... glos... chwalyøcich krolya (vocem... laudantium regem), weszla k lyvdu do koscyola bozego. A gdisz vzrzi krolya... a ksyøszøta y zastøpi przi nyem y wszitek lyvd zemski raduyøcz syø, a trøbyøc trøbamy y w rozlyczne gødzbi spyewaiøc, a chwalyøc krolya (populum terrae gaudentem atque clangentem tubis et diversi generis organis concinentem, vocemque laudantium), rozdarszi rucho swe rzekla: Oklamanye *BZ* II Par 23, 12—3; Thobyas... pocznye chwalycz (benedixit) boga rzekøcz: Wyelyky gesz, panye *BZ* Tob 13,1; Chwalmy confitemur (confitemini domino, quoniam bonus II Par 5, 13) 1471 *MPKJ* V 49; W gymyenyu twoym chwalicz cze będzem na wyeky (in nomine tuo confitebimur in saeculum, *Fl*: w ymenu twoiem spowadacz se bødzem tobe na weky) *Pul* 43, 10; Będę chwalycz mocz twoyę (cantabo fortitudinem tuam, *Fl*: pacz bødø mocz twoiø) *Pul* 58, 18; Wolacz będø, bo y chwałycz będø (clamabunt, etenim hymnum dicent, *Fl*: wolacz bødø y zaprawdø pene mowicz bødø) *Pul* 64, 14; Nye daway zwyerzom dusz chwalyøczych czie (ne tradas bestiis animas confitentes tibi, *Fl*: dusze spowadaiøczey se tobe) *Pul* 73, 20, *sim. MW* 20a; Koor szpowyednyczy y wdowy, y panyenszky czebye oszoblywie chwały *MW* 94a; Chwalycz czye, boze, będzemy, chwalycz czie bedzemy y wzowyem ymyę twoye (confitebimur tibi, deus, confitebimur et invocabimus nomen tuum, *Fl*: spowadami se tobe, bosze, spowadami se y wzowemi ymø twoie) *Pul* 74, 1; Myszlyenye czlowecze będze czye chwalicz (cogitatio hominis confitebitur tibi, *Fl*: mislene czlowecze spowadacz se bødze tobe) *Pul* 75, 10; Chwalycz czie będzem na wyeky (confitebimur tibi in saeculum, *Fl*: spowadacz czi se bødzem tobe na weky) *Pul* 78, 14; Rzysza angelszka spyewala a pana boga chvalyla *De nativ* w. 66; Mowili, by sie on krolem czynił... A temu snadź pochwat imieli z onej chwały dziecinnej, ktorą ji chwalili w kwietną niedzielę *Rozm* 778; ~ *pokłonem, adorando*: Chwalicze gospodna w trzeme... iego (adorate dominum in atrio... eius, *Pul*: pokloyncze sze gospodnu w trzemye szwyętym yego) *Fl* 95, 8; Powiszaycze gospodna boga naszego y chwalicze podnoszek nog iego (exaltate dominum deum nostrum et adorate scabellum pedum eius, *Pul*: klanyaycze sze podnoszkowy nog yego, *MW* s. 6: chwalczye lawka nogam *iey) *Fl* 98, 5; Naleszly dzyeczyą z... mathką yego a padvszy *chalyly go (invenerunt puerum cum Maria, matre eius, et procidentes adoraverunt eum Mat 2, 11) *EwZam* 294.

4. '*zachwalać, polecać, commendare*': W wyelich rzeczach rączoscz chwalona bywa (in pluribus casibus celeritas commendetur) *Sul* 32; Matrimonium comendandum est a fidelibus chwalono XV *p. pr. R* XXII 335; Slowa dzyewycze kv dzyewcze zzywot y zakon swyøtego Domyenyka chwalyøcza (verba virginis ad filiam vitam et ordinem sancti Dominici commendantia) XV *med. MPKJ* V 432; Wstal jeden fałszywy świadecznik... A ku tego radzie wszyscy przystali i chwalili wszytki radę jego *Rozm* 744; Kiedy już tako poczęt wiązać a podan w ręce tym niewiernym katom, bieżawszy jeden i przyniosł ty istne powrozy, ktoremi mi⟨ły⟩ Jesus był wybił s kościoła Żydy targujące, bo są chwalili ty istne powrozy, dopiro ji tako twardo wiązali *Rozm* 818.

5. '*schlebiać, aliquem praesentem laudare*': Wszego dna przegarzali sø mne neprzyaczele mogi, a *gich me chwalechø (*Pul*: gysz mye chwalyly), przeciwo mne przisøgachø (qui laudabant me, adversum me iurabant) *Fl* 101, 9; Przyaczyelem szobye nye lycz, ktory czye oczywysczye chwały (amicum non reputes, qui te praesentem laudat) XV *p. post. R* I s. XLIII; Slugy od sąnsyada chwalączego odbądz (famulo et vicino te praesentem laudantibus resistas: aliter cogitant te decepisse) *ib.* s. XLV.

Cf. **Pochwalić, Schwalić, Uchwalić, Wychwalić, Pochwalać, Przechwalać się, Uchwalać**

Chwalny 1. '*chwalebny, godzien chwały, laudabilis, laudandus*': Weliky gospodzin y chwalny barzo (magnus dominus et laudabilis nimis) *Fl* 47, 1. 95, 4, *sim. Fl* 144, 3, *sim. Pul*; Od sluncza wzchoda asz do zapada chwalne ymø bosze (a solis ortu usque ad occasum laudabile nomen domini) *Fl* 112, 3, *sim. Pul*; Kto rowyen gest tobye w wyelmosznich, panye w szwyøtoszczy groszni y chwalni, a czynyøczy dzywi (quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis, faciens mirabilia)? *BZ* Ex 15,11.

2. '*zalecony, commendabilis*': Chwalny commendati (sapientia... infinitus... thesaurus est hominibus; quo, qui usi sunt, participes facti sunt amicitiae dei, propter disciplinae dona commendati Sap 7, 14) 1471 *MPKJ* V 75.

3. '*zalecający, commendaticius*': Poleczonych a. chwalnich *commendaciis (incipimus iterum nosmetipsos commendare, aut numquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad

vos, aut ex vobis? II Cor 3,1) *MPKJ* V 127.

Chwała, Fała *formy*: *n. sg.* chwała *Gn* 1a, *Fl* i *Pul* 21,27. 33,1. 64,1. 110,3. 117,14. 148,13.14,1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VI—VIII, *ca* 1440 *R* XXV 220, XV *med. MacDod* 91, XV *med. MPKJ* V 428, *etc. etc.*; fała 1437 *Wisł* nr 228, s. 85.88, *Sul* 5, XV *med. R* XXII 243, *Aleksy* w. 148, *BZ* Num 14,10, *MW* gl. s. 63; wała(*?*) XV *p. post. PF* III 289; ~ *g. sg.* chwały *Gn* 5a. 14a, *Fl* i *Pul* 49,15. 70,9. 108, 1, 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* IV. VII, 1424 *Msza* III s. 52, *sim.* IV. VI. VII, 1449 *R* XXV 166 *etc. etc.*; fały XIV *ex. Pocz* 233, 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII, 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, 1448 *R* XXIV 352, XV *med. R* XXII 241.247, 1462 *R* XIX 74, 1461—7 *Serm* 320 v; wały (*?*) *BZ* Is 48,11; ~ *d. sg.* chwale *Fl* i *Pul* 65,1, 1426 *Msza* IV s. 315, *Sul* 106, XV *med. R* XXIII 279, *MW* 64b, *Pul* 104 arg., XV *p. post. Zab* 539, XV *ex. MacDod* 141, *etc.*; fale *Sul* 6, XV *med. R* XXII 241, *De morte* w. 5; ~ *ac. sg.* chwałę *Gn* 4b. 184a, *Fl* i *Pul* 8,3. 34,32. 50,16. 78,15. 118,164. 118,171, *Bogur* CDE, *Slota* w. 103, 1424 *R* XXV 225, 1444 *R* XXIII 307, 1449 *R* XXV 165, *etc. etc.*; fałę *Kśw* dv 2, XIV *ex. Zab* 520, *Bogur* F, 1424 *Msza* III s. 57, *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 247, *Aleksy* w. 122, *ca* 1500 *SlOcc* XII 161; ~ *v. sg.* chwało *Naw* 32, *Pul* 56,11; ~ *i. sg.* chwałą *BZ* Ex 12,14, *MW* 116b, *Rozm* 68.365.483.802.804; fałą XV *med. R* XXII 248; ~ *l. sg.* (w) chwale *Fl* i *Pul* 68,35. 99,4. 146,7, XV *med. SKJ* V 274, *BZ* IV Reg 14,10, *MW* 14a. 130a, *Rozm* 143.281; (w) fale XV *med. R* XXII 247, XV *med. R* XXV 154; ~ *n. pl.* chwały *Pul* 55,12; ~ *g. pl.* chwał *Pul* 1 arg.; ~ *ac. pl.* chwały *Fl* i *Pul* 77,5. 105,2, *BZ* II Par 29,31, *MW* 66a, XV *p. post. R* XXV 226; ~ *l. pl.* (w) chwałach 1444 *R* XXIII 302, 1471 *MPKJ* V 129, *MW* 12a, *Naw* 67.

Znaczenia: **1.** '*uznanie, rozgłos, laus, gloria*': Wye⟨I⟩kyey faly famosus 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Na pomsta zle czynączim, na chwala dobrich (ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum I Pet 2, 14) 1449 *R* XXV 165; [...] yeden yako drugy, a tako szam w szobye telko tego chwala (*sc.* mieć będzie) (opus autem suum probet unusquisque, et sic in semetipso tantum gloriam habebit et non in altero Gal 6, 4) 1449 *R* XXV 166; Propter gloriam et iactanciam uel ad ostendendam orbis magnificenciam et potenciam Romanorum chwały a chelpy [...] na vkazanye wyelkoszczy szwyatha a moczy rzy⟨m⟩skyey XV *med. SKJ* V 254; In honore ⟨w⟩ chwale *ib.* 274; Szwąthemv Allexemv... nyelvba mv phala byla *Aleksy* w. 148; Pobyw y wzmoglesz syø nad Edomskimy y podnyozlo syø syerce twe, myey dosycz na swey chwale (contentus esto gloria) a syedzi w twem domv *BZ* IV Reg 14, 10; Otpocznyenye a spelnenye fali quies et consumacio glorie 1461—7 *Serm* 320v; Odzienye chwały stola glorie (qui timet deum..., adimplebit illum spiritu sapientiae et intellectus et stola gloriae vestiet illum Ecclus 15,5) 1471 *MPKJ* V 80; Barzo wyelka *wałą gloria XV *p. post. PF* III 289; Ze zlego doradzenya rada nyeprzyazny przyczyna pochodzy, a z dobrey rady rzadko chwala bywa (facilius de malo exitu consilii redargutio sequitur, quam de dono laus) XV *p. post. R* I s. XLIII; Chwala gloria *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *w kulcie religijnym jako cecha przynależna bogu i świętym*: Z ust dzeczskich y ssøcych swirzchowal ies chwalø prze neprziiacz⟨e⟩le twoie (ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos) *Fl* 8,3, *sim. Pul*; Powadaiøcz chwali gospodnowi y czcy iego, y dziwi iego, iesz vczinil (narrantes laudes domini et virtutes eius et mirabilia eius, quae fecit) *Fl* 77,5, *sim. Pul*; Kto molwycz bødze moczy gospodnowy, vslyszany vczyny wszytki chwały yego (auditas faciet omnes laudes eius) *Fl* 105,2, *sim. Pul*; O yey fąle powyadaymy famam suam recitamus XV *med. R* XXV 154; Day nam, panno, szpomozeny, day nam phały vyszlawyeny krolya pan[n]a nassego 1462 *R* XIX 74; Gospodzynye,... pomoszy my tho dzalo szloszycz, bych gye mogl pylnye vyloszycz kv thwey phalye *roszmnoszenye *De morte* w. 5; Panye boze..., przysthany ku sluzbye moyey, kthora bandzie ku chwalye twoyey *MW* 64b; Poddzwygnyczye szye wrota wyekuya, a wnydzye krol chwały (introibit rex gloriae, *Fl*: slawy) *Pul* 23,7; Xps stworzyl nas y mamy yemu... spyewacz psalm we spowyedzy chwały y grzechow *Pul* 99 arg.; Jesus... w stadle męskiem rosł we cnotach a w dobrych obyczajoch, w chwale i w sławie boga wszechmogącego (in laudem et in gloriam dei patris) *Rozm* 143; Baranek boży przez zakału s wieliką chwałą albo sławą przyjął na sie grzechy świeckie *Rozm* 802; ~ Ta sloua pise suøti Lucas na cesch y na falø godom nyneysim *Kśw* dv 2; Gego oczecz svøthemu Ganu na czescz y na chfalø gestcy mu on kosczol vmuroual byl *Gn* 184a; Kv phalye wszechmogąnczego boga... vmislylysmi (ad laudem dei omnipotentis... decrevimus) *Sul* 6; Ku chwale wschechmogąnczego (ad laudem dei omnipotentis)... vstawyami *Sul* 106; My przyszagami bogu, ysze chczem prawdą mowycz ku chwale bosze tako vbogemu jaco

bogatemu XV *p. post. Zab* 539; ~ Then, kthory thą pyosznką yesth złozyl, ku czczy, chwalc thwey, Chryste, gyą wylozyl XV *ex. MacDod* 141; ~ marna, prozna, świecka chwała '*inanis gloria*': Pres to, isbichom ne patrzyly marne chualy tego to swatha *Gn* 14a; A eze tho mylossyerdze, sye nye biwa czisto ot marney fali, a prosczye prze bog a ku boszey falc, tegda gest darmo XV *med. R* XXII 241; Zadni, gen ma w schobye falą marną na czemcole, tego nye telko nye vczinycz, ale y czirpycz nye moze *ib.* 247; Gelecole kto wyessyeli syą a cocha w marney fale, tele tesze y smącza syą... prze ganyenye *ib*; Richli a nyechwalebny yest vczinek, *rabotha vel vszilnoscz ku marney chwale quia violentus et inglorius actus est laudacionis conatus XV med. *R* XXIII 279; Marna ffala inanis gloria *MW* gl. 63; ~ Proszna fala cenodoxia 1437 *Wisl* nr 228, s. 85; Nye bvdzmi prozney chwali zadąyaczy (non efficiamur inanis gloriae cupidi Gal 5,26) 1449 *R* XXV 166, *sim.* XV *med. SKJ* I 111; ~ Ludze... mycli bicz silno falą swyeczską vyączy XV *med. R* XXII 248.

2. (*w religii chrześcijańskiej*) '*szczęście wieczne jako nagroda za bogobojne życie, coelestis sanctorum beatitudo*': Kto sząda a schuka fali na nyebye, tenczy syą nye bogi sromoti na zyemi XV *med. R* XXII 247; Bandą se weszelicz szwiancz⟨i⟩ w chwale *MW* 14a; Mnye ... thrwayacza w chwala przywyedz *Naw* 153; O panye Iezu Kriszczye, ... raczy dvszą moyą od sządv zaszlvzonego vybavycz, a do chwali twoyey domyeszczycz XV *ex. Kaluzn* 290; Mir na ziemi a chwała na niebiesiech (pax in coelo et gloria in excelsis Luc 19, 38) *Rozm* 447; ~ Krol wyeczney faly 1448 *R* XXIV 352; Aby przesz tho, czo pyszano yest, vczylybysmy szę cyrpyecz za blysnye w nadzey vyeczney chwali ita speremus gloriam, quam Cristus accepit (ut per patientiam et consolationem scripturarum spem habeamus Rom 15,4) XV *med. SKJ* I 50; O chwala wyeczna (*R* XXV 166: O chwalc wyecznyey) wnątrz wzdycha albo zwnatrz propter expectacionem future gloriae (in libertatem gloriae filiorum dei... omnis creatura ingemiscit Rom 8, 22) *ib.* 97; Iezu Criste, krolu wieczney chwali *MW* 21b; Raczyla szobye vchowacz y vproszycz chwala vyeczna *Naw* 163; ~ In illo tempore cum appropinquauit Ihus Iherusalem, plurima autem turba [...] o phala nebeska, o spaszenc... hoc ewangelium legitur in missa XIV *ex. Zab* 520; Kaszdi taky nye chcze any mosze thu myecz vczyechi *swyey ząday ącz nyebyeskye podluc bogaczstwa a chfali nyebyeskye XV *med. R* XXII 236.

3. (*w kulcie religijnym*) '*uroczyste wyrażanie uznania, słowa pieśni wyrażające uznanie, laudatio cantusque*': V czebe chwala moia w kosczele welikem (apud te laus mea in ecclesia magna) *Fl* 21,27, *sim. Pul*; Chwalicz bødø gospodna w kaszdy czas, weszdi chwala iego w usczech mogich (semper laus eius in ore meo) *Fl* 33,1, *sim. Pul*; Oferuy bogu offerø chwali (immola deo sacrificium laudis) *Fl* 49, 15, *sim. Pul*; Chwalicz bødø ymø bosze s penim y welicz⟨icz⟩ gi bødø w chwale (magnificabo eum in laude) *Fl* 68, 35, *sim. Pul*; Napelnona bødzcze vsta moia chwali twey (repleatur os meum laude, *MW* 116b: chwala twoia) *Fl* 70,9, *sim. Pul*; Bosze chawly (*pro* chwały) moyey ne mylczy (laudem meam ne tacueris) *Fl* 108,1, *sim. Pul*; Mocz moya y chwala moya pan (fortitudo mea et laus mea dominus) *Fl* 117,14, *sim. Pul*; Tobe obyatuyemi... tø obyatø chwali za szø y za sswe wszytky (hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus) 1424 *Msza* III 52, *sim.* IV. VI. VII; Iesu Criste crolu, racz przyyanczi naszø chwałø 1424 *R* XXV 225; Fala preconium 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Oferuycye panu obyati y chwali (victimas et laudes) w domv bozem *BZ* II Par 29,31; Cziebie dostoyna iest chwala y czescz, gospodnye *MW* 123b; Wc mnye sø, boze, obyetnycze twoye, yes wroczę, chwały tobye (in me sunt, deus, vota tua, quae reddam, laudationes tibi, *Fl*: chwalena twoia) *Pul* 55,12; Gotowo szyercze moye, boze,... pyacz będę y psalm mowycz. Wstayn, chwalo moya (*Fl*: slawo), wstayn z oltarzu y gęszly (exsurge, gloria mea, exsurge psalterium et cithara) *Pul* 56,11; Xpus... w krasę wstanya z martwych oblyekl szye, w chwalę pyenya *Pul* 92 arg.; Głos... ku chwale bozey wzywayøczy *Pul* 104 arg.; Głos... ku chwalye bozey napomynayøcz w personye męczennykow molwy *Pul* 116 arg.; O apostoloch molwy napomynayøcz nas ku chwalye bozey *Pul* 144 arg.; Apostoli czerkew ponøkayø ku chwalye, za oddanye yey myloszcz bozø *Pul* 147 arg.; Apostolowe nebeske y take zyemske ku bozey chwale wzywayø *Pul* 148 arg.; Gdycz szeszłal dvcha szwyathego, dostalasz tham vyelyey chwały myedzy yego apostoły XV *p. post. SKJ* I 147; Ihu Xpc krolu, racz przygączy nasze chwały XV *p. post. R* XXV 226; Zastępy aniołow... poczęli chwalić boga... rzekąc: Chwała bogu na wysokości... Tako są wstąpili na niebo s pienim i z chwałą boską (ad celum ascenderunt cum laude deitatis) *Rozm* 68; Mowili, by sie on krolem czynił... A temu snadź pochwat imieli z onej chwały dziecinnej, ktorą ji chwalili w kwietną niedzielę

Rozm 778; ~ Chwala y welykoscz dzalo yego (confessio et magnificentia opus eius) *Fl* 110, 3, *sim. Pul*; Speywaycze panv w chwale (in confessione) *Fl* 146, 7, *sim. Pul*, *MW* 130a; Chwala gego (confessio eius) na nebe y na szemy *Fl* 148, 13, *sim. Pul*; Bog nyebyosa vczinyl, chwala a wyelebnoscz przed nym (confessio et magnificentia coram eo) *BZ* 1 Par 16, 27; Chwala y krasa (confessio et pulchritudo, *Fl*: spowedz y crassa) przed nym *Pul* 95, 6; Chwalę y krasę oblyekl yes sze (confessionem et decorem induisti, *Fl*: zpowyedzø y kraszø oblekl sie) *Pul* 103, 2; ~ Czebe slusza chwala, bosze (te decet hymnus) *Fl* 64, 1, *sim. Pul*, 1471 *MPKJ* V 64; Trzemy iego we chwale (atria eius in hymnis) *Fl* 99,4, *sim. Pul*; W chualach in ympnis 1444 *R* XXIII 302; V chvalach in himnis (loquentes vobismetipsis in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus Eph 5, 19) 1471 *MPKJ* V 129; Poczynayø szye kszyęgy glosznych chwal albo samorzecznych proroka Dawyda krolya (incipit liber hymnorum vel soliloquiorum prophetae regis David) *Pul* 1 arg.; ~ '*nabożeństwo, dei cultus*': Boza phala dostoynye szą konacz ma (divina licite resumantur) *Sul* 5; Ymam przikazacz..., abi ostrzegaly chwali bozey (ut custodiant viam domini) *BZ* Gen 18, 19; A bødzeczye myecz dzen ten to w pamyøczy, a bødzeczye gy slawycz gody panu w waszich rodzech chwalø wyecznø (et celebrabitis eam solemnem domino in generationibus vestris cultu sempiterno) *BZ* Ex 12, 14; Twogim nas, prosimi, panie, napeln myloserdzim, abi przes wszitck ten dzen weszelacz se w twogich chwalach vstawicznem lubouralibiszmy *MW* 12a; Przez thy wszysthky radoscz y, yesz czy napomyna czerkyew szwyatha w szwogych chwalach, pokazy my... vczyecha dvschy mey *Naw* 67; Proscye boga... dosłvchawszy do koncza tey to bozey chvaly XV ex. *SKJ* I 150; ~ Chwała komuś: Chuala bøcz bogu *Gn* 1a; Chwala wszem swøtym gego (hymnus omnibus sanctis eius) *Fl* 148, 14, *sim. Pul*; Ihu Xpe..., thobye chwala przes przestanya *ca* 1440 *R* XXV 220; Chwala mylemv bogu... na wyeky wyekom XV *med. MPKJ* V 428; Ffala bogu na wischocoscz y XV *med. R* XXII 243; Chwala thobye, gospodzyne 1455—60 *R* XIX 110; Amen, a chwala bødz bogu (hymnum domino) *BZ* I Par 16, 36; Pyszma dokonal, gloszem wyelkym zawolal: Chwala bogu 1464 *Wisł* nr 783; Chwala oczczu y szynu, y duchu szwiątemu, iako byla sz poczathka, y nynye zawzdy, y na wiek wiekom *MW* 1a, *sim.* XV *ex. R* XXV 243; Racz bycz bogv chvala albo chvala bogv, chvala bądzi bogu (cum deo gracias iterando) 1484 *Reg* 711; Chwala bącz bogv szywemv, thobye szynv ycdynemv, mylemv dvchv szwyathemv, bogv w troyczy yedynemv XV *p. post. R* XIX 98; Chvala na vysokoscz y bogv (gloria in altissimis deo Luc 2, 14) *EwZam* 292; Naszwyathszemv bosthwv... b⟨ądź⟩ vyeczna chwala od wszythk⟨iego⟩ sthworzenya *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305; Rzysza angelszka spyewala...: Chwala bogu bącz na nyebyc *ca* 1500 *De nativ* w. 67; ~ cześć i chwała komuś: Prze Ihesu Crista... gest tobye bogu oczczu wszechmogączemu w gednoscz y ducha swątheg o welka czescz y chwala (est tibi... omnis honor et gloria) 1424 *Msza* III 63, *sim.* IV. VI—VIII; Tobye oczcze nyebyeszky bącz czescz, chvala sz dvchem szvyathym XV *med. MacDod* 91; Criste panye... y tobye oczcze nyebyeszky bącz czescz, chvala sz dvchem szvyathym XV *ex. SKJ* I 150.

Dać, czynić, mowić... chwałę '*wyrazić*' (*słowem, pokłonem*) *uznanie, laudare* (*cantando, confitendo, adorando*)': Tøcz ma mocz kasda czsna pany..., ot mathky bosze tø mocz mayø, ysz przeczyw gym kszøzøta wstayø i welkø gym chwalø dayø *Słota* w. 103; ~ Gego mila matuchna... gest bila k nemv barszo laskaue mouila a rzekocz gemv tako...: Ga dzysza thobe tako chualø gako bogu dagø *Gn* 4b; Iusz nam czasz... bogu chwala (*Bogur* F: fala) daczy *Bogur* CDE; Poteem tobye fałą dayącz (*Msza* I. VIII: dząky czynyącz, IV: dzankø czynøcz, VI. VII: chwala daya) przesz⟨e⟩gnaal, roszdaal uczennikom swym (item tibi gratias agens, benedixit deditque discipulis suis) 1424 *Msza* III s. 57; Chuala dauayancz canentes 1444 *R* XXIII 307; A gdysz tho po nym vsznaly, wyelika mu phalą daly *Aleksy* w. 122; Zaplakaw Gabelus dal chwalø bogu (benedixitque deum) *BZ* Tob 9, 8; Wali mey gynemv nye dam (gloriam meam alteri non dabo) *BZ* Is 48, 11; Wszyal chlyeb..., podnyoswszy oczy... k thobye, bogu oczczu..., tobye chwal[y]a (*Msza* I. IV. VIII: dzaką, III: s chwalø) dayą, posegnal (panem..., tibi gratias agens, benedixit) 1456 *Msza* VI s. 261, *sim.* VII; Jozef... natychmiast padnął na swe kolana, dał chwałę dzieciątku (puerum cum gaudio pronus adoravit) *Rozm* 64; Idźcie, pytajcie pilnie o tem dzieciątku, a jako je najdziecie, powiedzcie mi, by⟨m⟩ *y też szedł i dał jemu chwałę (ut et ego veniens ipsum adorare possim) *Rozm* 76; O księdzu Afrodosjem, ktory napirwe poznał syna bożego i dał jemu chwałę (adoravit eum) *Rozm* 93; Jesus... jako sie k niemu przybliżył, tako lew poklęknąw-

szy na swa kolana dał jemu chwałę (ipsum leo genua flectens adoravit) *Rozm* 138; Uźrąc on swoje dzieciątko żywe... pocznie płakać a weseląc sie Jesucristusowi dał chwałę (et gaudens Jesu maximas grates referebat) *Rozm* 161; Rzekł: Wierzę, gospodnie. A padszy na swe oblicze i dał jemu chwałę (et procidens adoravit eum Jo 9, 38) *Rozm* 424; Uźrawszy to Żydowie, iże znamie na chorągwiach swe oblicze skłania głowy i dało chwałę miłemu Jesucristowi, jeszcze więcej zawołali przeciw chorążam *Rozm* 755; ~ Octauianus... ne d[z]alcy gest on bil szobe vøce chualy tako gako bogu czinicz bil *Gn* 5a; ~ Sedemkrocz we dne chawlø (*pro* chwalø) molwyl gesm tobe (septies in die laudem dixi tibi) *Fl* 118, 164, *sim. Pul*; Tako chwala banda mowil gymyonowi twemu (sic psalmum dicam nomini tuo) na wieky wiekow *MW* 9b; ~ Przespyewa⟨y⟩cye, g⟨ori⟩, chwalø (iubilate montes laudem) *BZ* Is 49,13; Boga proszmy nabozni, abi... gemv spiewalibiszmi chwalą *MW* 2a; ~ Stworziczielu..., day, aby yąnzyk nasz wyznawal chwaly twoie *MW* 66a; Panie boze,... ięzik moy będzie wiznawal ffalę... thwoię *ca* 1500 *SlOcc* XII 161; ~ Wyrzygnø warghy moge chwalø (eructabunt labia mea hymnum) *Fl* 118,171, *sim. Pul*; ~ Gospodne,... vsta moia ziawø chwalø twoiø (os meum annuntiabit laudem tuam, *KartŚwidz*: zyawiø, *gl.*: przepowedzøø falø twoyø) *Fl* 50, 16, *sim. Pul*; Ziawimi chwalø twoiø (annuntiabimus laudem tuam) *Fl* 78,15, *sim. Pul*; ~ Iøzik moy pomnecz bødze prawdø twoiø, wszistek dzen chwalø twoiø (lingua mea meditabitur iustitiam tuam, tota die laudem tuam) *Fl* 34, 32, *sim. Pul*; ~ Chwalø psalmum (nomini tuo psalmum dicam Psal 17,50, *Fl*: psalm bødo molwicz) 1471 *MPKJ* V 64; Vezmyczie chwalą sumite psalmum (sumite psalmum et date tympanum Psal 80, 3, *Fl*: wezmicze psalm a daycze bøben) 1471 *MPKJ* V 65.

4. '*postawa budząca uznanie, majestat, maiestas domini*': Ani Salomon we *wszytkiem swojej chwale (in omni gloria sua Mat 6,29) był kiedy odzian jako... lilija *Rozm* 281; ~ *o bogu*: Spewaycze bogu wszelika zema, psalm mowcze ymenu iego, day⟨cze⟩ slawø chwale *eius (date gloriam laudi eius) *Fl* 65, 1, *sim. Pul*; Przistøpimy s warøø prz⟨e⟩d tron fali s⟨wøtey⟩ XIV *ex. Pocz* 233; ⟨Bozc⟩, przykaszy thy ⟨dary⟩ przenyescz przed oblycznosczą boszkey fali, chwały (*Msza* III. VI. VIII: moczy, IV: chwali albo wyelmoschthwa, X: welebnosczy) ⟨thwey⟩ (deus, iube haec perferri ... in conspectu divinae maiestatis tuae) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII; Dayemi swathley chwałe thwey albo szwyathlemu wyelmoschthw (*Msza* III: dostoynosczy, wyelebnosczy, VI: wyelykosczy, VII. VIII: szwøtoszczi) sz thwich darow... obyathø czystø (offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis... hostiam puram) 1426 *Msza* IV s. 315; Rzecz, ktorøsz to przykazal bog, vczynczye, a syawy syø wam chwala gego (apparebit vobis gloria eius) *BZ* Lev 9, 6; Gdisz... kamyenim chczøocz ge obrzvczicz, zayavila syø gim phala boza na strzechø stanv zaslvbyenya (apparuit gloria domini super tectum foederis)... y rzecze pan ku Moyzeszovi *BZ* Num 14, 10; A vydzyelysmy chvalą yego, chvalą yakoby yedynego od oycza pelnego lasky y prawdy (gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre plenum gratiae et veritatis Jo 1, 14) *EwZam* 285; Thąn vdzyalal początħek znamyon Ihus w Chanye Galylyeyskyey y obyavyl chvalą svoya (manifestavit gloriam suam Jo 2, 11) *EwZam* 303; Syn człowieczy ma przydź s chwałą ojca swego, swoimi (*leg.* z swoimi) anioły (in gloria patris sui cum angelis suis Mat 16, 27) *Rozm* 365; Tedy uźrą syna człowieczego idącego w obłoce z mocą a s chwałą wieliką (venientem in nubibus coeli cum virtute multa et maiestate Mat 24, 30) *Rozm* 483; Uźrycie syna człowieczego siedzącego na prawicy u boga ojca wszechmogącego i mając moc i chwałę, i oprawę wszego świata *Rozm* 718.

5. '*ozdoba, chluba, decus atque laus*': Sdrowa bandz, krolyewno nyebyeszka..., sdrowa bandz, chwalo luczka *Naw* 32; Maria,... thy yesz chwala Jerusalyem *Naw* 43; Pochwatając kamienie... i rzucali na miłego Jesucrista...: O wszytko stworzenie, bądź *tobie żałostne, iże chwałą niebieską tako pomiatają *Rozm* 804.

6. *dubium* '*mowa, sermo*': Sdzalaly sø gemu gymyø Babel, przeto yze gest tu poganyl chwalø wszey zemye (Babel... ibi confussum est labium universae terrae) *BZ* Gen 11, 9.

(Chwast) Fast '*zielsko, herba inutilis*': Ff grossum scribamus geminum vel geminatum... Exemplum...: ffaal, ffasth, ffitaa *Park* 404.

(Chwaścić) Faścić '*przechwalać się, chelpić, se iactare*': Otocz kaszdy lekarz fasczy, nye pomogv yego masczy *De morte* w. 301.

Chwatać, Fatać *formy: praes. ind. 3. sg.* chwata XV *med. SKJ* V 268, 1466 *R* XXII 13; ~ *part. praes. act. adv.* chwatając *ca* 1428 *PF* I 489, *Rozm* 745; fatając *BZ* II Par 35, 13; ~ *adi. n. sg. m.* chwatający *Fl* i *Pul* 21,13, *BZ* Gen 49, 27; *v. sg. m.* chwatający *Rozm* 535; *n. pl. m.* chwatający XV *med. R* XXV 155, *Rozm* 283. 815; *g. pl.* chwatających *Fl* 34,12, *Rozm* 660; ~ *praet. l. sg. m.* -m się fatał 1410 *HubeZb* 52;

3. sg. m. chwatał *Rozm* 640; *3. pl. m.* chwatali są *Fl* 43,12; ~ *condit. 3. pl. neutr.* by chwatały *Pul* 103, 22.

Znaczenia: **1.** '*chwytać, comprehendere*': Jacom sza ne phatal Virzbanthi za yego gardlo ani go sepal w yego domu gwaltem 1410 *HubeZb* 52; Ale czemu sie to stało, iże jemu wziął (*pro* uciął) ucho, a nie rękę, ktorąż chwatał Jesucrista? *Rozm* 640; ~ Sloszczywy nyeprzyaczelu, ysch sze bogysch przyszcza Kristowa, nye chwathacz szmyertelna sboza, yesz czy dawa [...] hostis... impie, Christum venire qui times, non arripit mortalia, qui... dat XV *med. SKJ* V 268.

2. '*porywać, zabierać, rapere*': Wytargaiøcz potrzebuiøczego z røku mocznich iego, neymaiøczego y vbogego od chwataiøczich (*Pul*: rostargayączych) gy (eripiens inopem de manu fortiorum eius, egenum et pauperem a diripientibus eum) *Fl* 34, 12; Obroczil ies opak po naszich neprzyaczelech, a gisz sø ne nasrzely nas, chwatali sø (*Pul*: plenyly) sobe (avertisti nos retrorsum post inimicos nostros, et qui oderunt nos, diripiebant sibi) *Fl* 43, 12; Chwathayøcz mancipandum *ca* 1428 *PF* I 489; Rapientes chwathayaczy predam XV *med. R* XXV 155; Lapą, chwathą rapit 1466 *R* XXII 13; Szczenyęta lwow rzwyøcz, by chwataly (*Fl*: bychø vlapyly) a szukaly od boga karmy sobye (catuli leonum rugientes, ut rapiant et quaerant a deo escam sibi) *Pul* 103, 22; ~ chwatający '*drapieżny, rapax*': Otworzili sø na mø vsta swoia, iaco lew chwataiøcy y riczøcy (aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens) *Fl* 21,13, *sim. Pul*; Benyamyn wykl (*pro* wylk) chwatayøczy, z zarayn sznye lub, a wyeczor zbutuge lub (Beniamin lupus rapax, mane comedet praedam, et vespere dividet spolia) *BZ* Gen 49, 27; Warujcie sie od fałszywych prorokow, ktorzy przychodzą k wam jako w owczem odzieniu, aleć wnątrz są wilkowie chwatający (attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces Mat 7,15) *Rozm* 283; O łotrze przeklęty, o zdrajca niewierny, o wilku chwatający,... nie chcesz sie nad nim smiłować *Rozm* 535; A takoż wiedzion śmierny baranek od chwatających Żydow ku Jerusalem *Rozm* 660; Tako ci istni nielutościwi Żydowie rzucili sie na śmiernego baranka, miłego Jesucrista, jako wilcy chwatający poczęli ji siepać barzo nielutościwie *Rozm* 815.

3. chwatając '*szybko, prędko, festinanter*': Obyati warzili... w garnczoch, a fataiøcz rozdawały wszemv lyvdu (hostias coxerunt in... ollis et festinato distribuerunt universae plebi) *BZ* II Par 35,13; Ci inszy wielcy chwatając kwapili, aby tego dnia dano nań osądzenie, bo wtorego dnia było wielikie święto żydowskie, przetoż sie bali, by nie oddalono *Rozm* 745.

(Chwatanie) Fatanie '*przemoc, gwałt, vis, violentia*': Gwalth albo fatanye dzewycz albo nyewyasth (violentia feminarum) *Sul* 79.

Chwatliwie '*prędko, porywczo, raptim*': Acz thego [...] rzathko abo nyegdy [...] a tho tess chwathlywye y thess wyelmy maly czass dano bandze zakusszycz si tale [...] raro interdum [...] et hoc quidem raptim atque vnius vix momenti spacio experiri donatur XV *med. SKJ* V 279.

Chwatliwy '*czepiający się, zaraźliwy, contagiosus*': Chwatlyvy contagiosus *ca* 1450 *PF* IV 576.

Chwiać, Chwiejać, Fiać *formy*: *part. praes. act. adv.* chwieję *MPKJ* V 66; chwiejąc 1471 *MPKJ* V 66; ~ *praet. 3. sg. m.* fiał *Park* 403; *3. pl. m.* chwiejali *Fl* 21, 7; chwiejeli 1446—8 *R* XXIV 354; chwieli *Fl* 108, 24; chwiali *Pul* 21,7. 108,24.

Znaczenie: '*chwiać, poruszać, movere, concutere*': Chwegely agitarent 1446—8 *R* XXIV 354; Faal id est movit *Park* 403; ~ chwiać głową '*kiwać głową*': Wszistczy widzøcz me nasmewali se mne, molwili sø vsti y chweiali głowø (*Pul*: chwyały głowę, moverunt caput) *Fl* 21,7; Ya vczynil se gesm w przecywnoscz gym; wydzely sø me y chwely sø (*Pul*: chwyały) głowamy swym⟨y⟩ (moverunt capita sua) *Fl* 108, 24; ~ chwiać się '*nutare*': Chwyegyączcz schią (*war. lub.*: chwyeyą szą, chowyerzącz syą) nutantes (fiant filii eius orphani... Nutantes transferantur filii eius et mendicent Psal 108, 9—10) 1471 *MPKJ* V 66. ~ *Cf.* **Pochwiewać się.**

Chwianie '*poruszanie, commotio*': Rvchąnye, chvyanye commocio *ca* 1500 *Erz* 8.

Chwiejać *cf.* **Chwiać**

Chwila, Fila *formy*: *n. sg.* chwila *BZ* Gen 29, 20, 1458 *MMAe* XVI nr 550, *ca* 1470 *R* XIX 48; ~ *g. sg.* chwile *BZ* Is 48, 7. 8, 1471 *MPKJ* V 94; ~ *ac. sg.* chwilę *Gn* 182a, *BZ* Ex 9, 14. Judith 7, 18, *Rozm* 302. 611. 687. 701. 758. 769. 816; filę XV *med. R* XXII 241; ~ *i. sg.* chwilą 1397 *Leksz* II nr 1967, *Gn* 171b, *ca* 1500 *Erz* 8, *Rozm* 228; ~ *l. sg.* (w) chwili *Gn* 173b. 182b, *BZ* Ex 17,4, 1471 *MPKJ* V 16, *Rozm* 690. 821; ~ *n. pl.* chwile *BZ* II Par 21,19; ~ *ac. pl.* file *Aleksy* w. 161.

Znaczenie: '*chwila, przeciąg czasu, tempus, temporis momentum, spatium*': T[w]ø *chilø, gdi vmarł Boguslaw, teti Woyczech stal s nim w praue 1397 *Leksz* II nr 1967; Thø to chwylø ne czasz gest tego tho vslouicz *Gn* 171b; F krothke

chvyly vmrzecz muszyl *Gn* 173b; Bøczcze vy na them to swecze na chfilø bogaczy, alle biscze vy pothem na ueky szebraly *Gn* 182a; Tedy vøcz po male chvily on mlodzenecz gesthcy on smarthfyfstal byl *Gn* 182b; K tey czistoscy nabiczu trzeba tich wod: Napyrwey wodi mądrosczi..., a tasz nye da prosznowacz w tą to fila, bo grzechom kąblanye gest proznowanye XV *med. R* XXII 241; Yusz thv chcza czyrzpyecz mąką y wsz⟨y⟩thky szłe phyle ymyecz *Aleksy* w. 161; Iacob sluzył z Rachel syedm lyat, a wydzala syø gemu mała wyelmy chwyla (videbantur illi pauci dies) *BZ* Gen 29,20; Albocz w tøø to chwylyø poszlyø wszitky swe rany (quia in hac vice mittam omnes plagas) *BZ* Ex 9,14; Geszcze po maley chwyly a ukamyonuyøcz myø (adhuc paululum et lapidabit me) *BZ* Ex 17,4, *sim.* 1471 *MPKJ* V 16; A gdisz dzen ku dnyv przichodzil, a chwyle czasu przed syø byezali, a dwye lecye syø popelnyle swim byegem (cumque diei succederet dies et temporum spatia volverentur, duorum annorum expletus est circulus) *BZ* II Par 21,19; Sstal syø płacz... za długø chwylyø (per multas horas) *BZ* Judith 7,18; Nynye stworzo⟨ne s⟩ø a nye od oney chwyle pr⟨zed⟩ dnyem (nunc creata sunt et non ex tunc et ante diem) *BZ* Is 48,7; Any od oney chwyle ot⟨war⟩to vcho twe (neque ex tunc aperta est auris tua) *BZ* Is 48,8; Respondit, quod post expulsionem gregis post meridiem et bibit usque prope occasum solis et perbibit duos grossos pro ista parva hora al. thsila (*pro* chfila) 1458 *MMAe* XVI nr 550; Czaszka moya chwylya krwawa godzyn wydzacz nyewyernego Zydowyna, ysz on bygyc, maczy mego mylego syna *ca* 1470 *R* XIX 48; Od oney chwile extunc (ex tunc, antequam venirent Is 48, 5) 1471 *MPKJ* V 94; Interea tha chwyla, interim thą chwylą *ca* 1500 *Erz* 8; Masz wiedzieć, iż nie jest podobno, abych k tobie tą chwilą przyszedł (nunc ad te venire) *Rozm* 228; Usłyszawszy to niewiasta... dała odpoczywanie miłemu Krystusowi w swem domu, a mieszkał tamo Jesus dobrą chwilę *Rozm* 302; A zmowiwszy to miły Krystus długą chwilę milczał *Rozm* 611; Jako był podan Annaszowi, tako na chwilę był rozwiązan *Rozm* 687; Po małej chwili jakoby po godzinie... rzekli Piotrowi *Rozm* 690; Postawili ji środ domu i dali jemu długą chwilę stać *Rozm* 701, *sim. Rozm* 816; Od... silnej żałości nic mogła przemowić długą chwilę ni słowa *Rozm* 758; Szatan... odstąpił od niego na chwilę *Rozm* 769; A po małej chwili ocuciwszy sie użrałam ciało jego wszytko zedrane *Rozm* 821.

(Chwilka) Filka '*breve temporis spatium*': Yacz thesz kosw szyeka vylky, sarny lapa drvgyey philky *De morte* w. 383.

Chwist, Fist *formy*: *n. sg.* chwist *ca* 1455 *JA* XIV 490, XV *p. post. PF* V 30, *ca* 1500 *Erz* 8; fist *Park* 403; ~ *v. sg.* fiście 1477 *MMAe* XVI nr 921; ~ *n. pl.* chwistowie 1451 *R* XXII 41.

Znaczenie: '*błazen, scurra, mimus*': Chwysth mimus *ca* 1455 *JA* XIV 490; Imo alicubi vocalis producitur et f mollitur, ut fysth et e converso, vocalis corripitur et ff grossatur, ut ffytaa et iterum i breviatur, ut fisth, ffita, figi *Park* 403; Chwysth mimus XV *p. post. PF* V 30; ~ '*rozpustnik, adulter*': Chvyst leno, eyn bub oder eyn decklach *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *jako wyzwisko*: Chvistovye nebulones 1451 *R* XXII 41; Me verbis contumeliosis et inhonestis invasit dicens: Pessime et infelix mime al. physczye 1477 *MMAe* XVI nr 921.

Chwojka *cf.* **Chojka**

Chwoszczki, Choszczki *bot.* '*skrzyp, Equisetum arvense L.*': Przøslka, skrzyp, lyssovecz, chwoszczki, choszczki, zorave nozki, vodny skrip cauda equina 1472 *Rost* nr 117. 118.

(Chwościk) Chościk *bot.* '*skrzyp, Equisetum arvense L.*': Cho⟨ś⟩czyk cauda equa *ca* 1465 *Rost* nr 3822.

Chwycić się '*uciec się, odwołać się* (*do prawa*), *confugere* (*ad ius*)': Cum ipse Roza se prescriptionem rapuit al. gdy sya chwiczyl dawnoszczy 1475 *AGZ* XVIII 101. ~ *Cf.* **Pochwycić, Uchwycić, Zachwycić, Chwytać, Podchwytać.**

Chwytać, Fytać '*rapere*': Nye fytal non rapui 1448 *R* XXIV 352; Chvytha *czucze rzeczy rapit alienas res XV *med. SKJ* V 270; Imo alicubi vocalis producitur et f mollitur, ut fysth, et e converso, vocalis corripitur, et ff grossatur, ut ffytaa, et iterum i breviatur, ut fisth..., ffita, figi *Park* 403; Chood, daal, dzaal, esz, ffitaa, figi, i, gee, ye *Park* 414.

Chybić *cf.* **Pochybować, Pochynąć**

Chybkość '*gibkość, zwinność, tenuitas*': Chybkoscz, velocitas richloscz 1449 *R* XXV 165; Corporis subtilitas id est tenuitas al. *chybchoscz XV *med. SKJ* I 87.

Chychot *cf.* **Chichot**

Chychotanie *cf.* **Chichotanie**

Chycić się '*chwycić, comprehendere*': Chicywszi syø røkama gey gardla (imposuerunt cervicibus eius manus) wiwyedly iø precz *BZ* II Par 23,15. ~ *Cf.* **Pochycić, Podchwycić, Uchycić, Zachycić, Pochytawać.**

Chycz, *częściej pl. tantum* **Chycze** *formy*: *n. sg.* chycz 1422 *Czrs* 268, 1445 *TymProc* 249,

1446 *TymProc* 238, 1455 *TymSąd* 156, 1456—66 *BiblWarsz* 1858 IV 639; ~ *ac. sg.* chycz 1420 *TymProc* 245; ~ *n. pl.* chycze 1409 *Czrs* 128, 1425 *Czrs* 314. 315, 1432 *TymProc* 237, 1435 *KsMaz* III nr 1625, 1442 *TymWol* 7.14, 1444 *TymProc* 238, 1446 *TymSąd* 155, 1447 *TymProc* 322, 1450 *TymProc* 237, 1450 *TymSąd* 156, 1452 *TymWol* 65, 1455 *TymProc* 245.256, 1455 *TymWol* 8, 1461 *TymSąd* 138, 1464 *TymProc* 237, 1464 *TymWol* 84; chyczy 1455 *TymProc* 259; ~ *g. pl.* chycz 1408 *KsMaz* I nr 1116, 1422 *Czrs* 257, 1427 *ZapWarsz* nr 2702, 1428 *ZapWarsz* nr 320, 1446 *ZapWarsz* nr 783, 1463 *ZapWarsz* nr 1136; ~ *ac. pl.* chycze 1406 *KsMaz* I nr 673, 1407 *KsMaz* I nr 1020, 1409 *KsMaz* I nr 1390, 1423 *ZapWarsz* nr 61, 1424 *TymProc* 288, 1426 *AKPr* VIIIa 47, 1448 *TymProc* 261, 1450 *ZapWarsz* nr 916, 1452 *TymProc* 245; ~ *l. pl.* (w) chyczach 1403 *KsMaz* I nr 409.

Znaczenie: '*chata, zagroda chłopska, aedificia rustica*': Iacom ia[n] ne rœczil v Sczepana dwu wolu w chiczach i w ploczech 1403 *KsMaz* I nr 409; Yacom ya ne przyøl Olbrzikowa parobka, ale do mne prziszeth człowel (*pro* człowek) zonathy w chicze 1406 *KsMaz* I nr 673; O chtore chicze Stanisława na mø zalowala, ti ge⟨s⟩t mne wipuszczila 1407 *KsMaz* I nr 1020; Ne s mø wolø oprawal chicz Potr, o chtorem nan zalowal 1408 *KsMaz* I nr 1116; Nicolaus heres... fideiussit pro Nicolao, suo kmethone... sepes et gazas vlg. chycze reformare 1409 *Czrs* 128; Se mnø Sandek ymal smowø syœcz chicze do sswantego Yana 1409 *KsMaz* I nr 1390; Chycz opprawycz[...] pro tabernatore 1420 *TymProc* 245; Jaco mne Yndrich vipuszczil s chicz oprawanya 1422 *Czrs* 257; Non dedisti mihi in tempore gazam chycz et propterea a te surrexi *ib.* 268; Jako yest Jan w mne przyanl chicze 1423 *ZapWarsz* nr 61; Chicze oprawicz 1424 *TymProc* 288; Kmetho Mathias, qui exiit..., sedebat in wardansztwo apud dominam Powalina et jus solvebat, et laborabat sicut alter wardąszen in chicze 1425 *Czrs* 314; Petrus... tenetur reparare chicze, sepes reformare *ib.* 315; Iacom ya Ianowi vczinil dosicz za tchicze (*pro* chicze) y za stodoløø 1426 *AKPr* VIIIa 47; Jacom ya o thø krziwdø oth Staszca wstal, eze mi chicz nye dal, na ktorich mø osadzil 1427 *ZapWarsz* nr 2702; Jakom ya o than krziwdan do Woyczecha nye szedl, esz my chicz nye posedlil na ten dzen, na kthori szmowil 1428 *ZapWarsz* nr 320; Domum al. chicze 1432 *TymProc* 237; Domum al. chicze 1435 *KsMaz* III nr 1625; Collocare domum al. chycze 1442 *TymWol* 7; Chicze non translocavit *ib.* 14; Domulas al. chycze 1444 *TymProc* 238; Edificia al. chicz acomodavi 1445 *TymProc* 249; Casam videlicet granarium et palacium al. chicz 1446 *TymProc* 238; In bannito iudicio molendinum simul cum casa al. chycze acceptavit 1446 *TymSąd* 155; Jaco mnye Marczyn obrączil dwoye chycz na thwi prawa 1446 *ZapWarsz* nr 783; Sepes al. chicze ⟨emendare debet⟩ 1447 *TymProc* 322; Pro... areis al. o chycze 1448 *TymProc* 261; Domunculam al. chicze 1450 *TymProc* 237; Domunculas al. chicze *ib.*; Preco venit cum uno nobili conspicere domunculas al. chicze et sepes 1450 *TymSąd* 156; Jakom ya thako dzelon, eze Jan myal syancz chycze do roka pod dzessyącyą kop zacladu s mego ssyedliska 1450 *ZapWarsz* nr 916; Plothi y chycze opravicz 1452 *TymProc* 245; Suscepit casas wardasskye al. chycze 1452 *TymWol* 65; Reformaret domum al. chice 1455 *TymProc* 245; Cazam al. chycze *ib.* 256; Debet sepem sepire al. ogrodzy ortum et chyczy *ib.* 259; Preco e iure missus... ad videndum chycz et sepes 1455 *TymSąd* 156; Domunculam al. chycze 1455 *TymWol* 8; Ad conspiciendum sepes, olodium, chicze 1461 *TymSąd* 138; Yako ya nye przedala kobyl... any chycz thako dobrych yako szescydzessąth kop 1463 *ZapWarsz* nr 1136; Pro domibus al. chicze 1464 *TymProc* 237; Faber de orto debet complere ordinem terrestrem... videlicet sepes super festum sancti Adalberti proxime venturum, chicze super festum sancti Iohannis 1464 *TymWol* 84; Pro area al. chicz 1456—66 *BiblWarsz* 1858 IV 639.

Chycze *cf.* **Chycz**

Chyczec *a.* **Chyczek** '*domek, aediculae*': Kykyecz a. chiczieez (*war. lub.*: chiszek) ediculum (qui habitabant in aedibus Michae Jud 18,22) 1471 *MPKJ* V 34.

Chyczek *cf.* **Chyczec**

Chylać się 1. '*opuszczać się, opadać, cadere, decidere*': A yako kobylka chylagancz schią (*war. lub.*: chylacz szą) g ziemy gyest gyego et sicut locusta demergens descensus ejus (Ecclus 43,19) 1471 *MPKJ* V 86.

2. (*o granicach*) '*ciągnąć się, tendere*': Chilayancz schią tendens (terminus... tendens usque ad terminos Debera de valle Achor Jos 15, 7) 1471 *MPKJ* V 32.

Chylić się *formy*: *praes. ind. 3. sg.* chyli XV *in. R* XXIV 62, *BZ* Gen 35, 16. Jud 21, 19, 1471 *MPKJ* V 18. 29; ~ *part. praes. act. adi.* chyląc *MPKJ* V 86; ~ *inf.* chylić *BZ* Num 34, 7; ~ *praet. 3. sg. m.* chylił 1471 *MPKJ* V 34. 37; *3. pl. m.* chylili *BZ* Jos 8 24.

Znaczenia: **1.** '*opuszczać się, opadać, cadere, decidere*': A yako kobylka chylacz szą (*war. kal.*: chylagancz schią) g zemi gesth gego et sicut locusta demergens descensus ejus (Ecclus 43, 19) *MPKJ* V 86.

2. '*dążyć, pergere*': Zbiwszi wszistki, gesto sø Israhela gonili, ani syø chilili na pvsczø (omnibus interfectis, qui Israelem ad deserta tendentem fuerant persecuti), a... zagladziwszy wszistki myesczani, wroczili syø *BZ* Jos 8, 24; ~ A tho sø k themu chily quod hodie XV *in. R* XXIV 62.

3. (*o drogach i granicach*) '*prowadzić, ciągnąć się, vergere* (*de terminis*)': Przyszedl do zemye, yasz syø chily ku Efraten (ducit Ephratam) *BZ* Gen 35, 16; Od morza wyelikego pocznye syø myedza chilicz asz do gori (a mari magno termini incipient pervenientes usque ad montem) *BZ* Num 34, 7; Ku wschodu slunecznеy stronye drogy, iasz syø chily ku Betel do Sychymi (de Bethel tendit ad Sichimam) *BZ* Jud 21, 19; Chyli vergit (in latere meridiano, quod vergit ad austrum Ex 26, 18) 1471 *MPKJ* V 18; Chily vergit (post viam, quae vergit ad solis occubitum Deut 11, 30) *ib.* 29; Chilyl schią ferebatur (caederent per duas semitas vertentes terga, quarum una ferebatur in Bethel Jud 20, 31) *ib.* 34; Chilyl schią vergebat (surrexit David de loco, qui vergebat ad austrum I Reg 20, 41) *ib.* 37.

Cf. **Dochylić się, Nachylić, Odchylić, Pochylić, Przechylić się, Przychylić, Schylić, Uchylić się, Wschylić się, Chylać się, Nachylać, Odchylać, Pochylać się, Przychylać się, Schylać, Uchylać się**

Chytrca (*?*) '*człowiek przebiegły, homo versutus*': Takie to przyrodzenie, ktoreż sie znamienuje kolera, nigdy go nie uczyniła gniewliwem albo chytrcą (*rp.* chytrza) nieustawiczną ku roztargnieniu myśli (nunquam eum colera fecit iracundum, versutum vel instabilem sive furibundum) *Rozm* 157.

Chytroć 1. '*chytrość, podstęp, astutia, dolus*': Chytrocz... ls⟨c⟩yywocz dolus... astucia 1457 *PF* V 14.

2. *dubium*: Chytrocz mixtura *ca* 1428 *PF* I 485.

Chytrość *formy*: *n. sg.* chytrość XV *p. pr. R* XXII 333, 1450 *RpKapKr*, XV *p. post. PF* V 9, *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *g. sg.* chytrości 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, *Sul* 45, *Dział* 15; ~ *d. sg.* chytrości *Sul* 76; ~ *ac. sg.* chytrość *Fl* 48, 3, *Rozm* 103. 165. 167. 677; ~ *i. sg.* chytrością *Dział* 33. 50, 1474 *SprTNW* VIII 2, 30, *Rozm* 139. 140. 168; ~ *ac. pl.* chytrości XV *med. PF* V 73, 1471 *MPKJ* V 75; ~ *i. pl.* chytrościami *ca* 1420 *R* XXIV 86, *Dział* 15, 1471 *MPKJ* V 53.

Znaczenia: **1.** '*podstępność, przebiegłość, astutia, vafritia, fraus*': Chitroszczamy astuciis *ca* 1420 *R* XXIV 86; Potrzeboual rosmaitego sdracze (*leg.* zdradźce 'zdrajcy'), wielkego chittrcza chitroscz depoposcerat multiformis proditoris ars 1444 *R* XXIII 304; Kv zathworzenyv gygraczom kostek slosczіwey chytrosczy (ad praecludendam lusoribus taxillorum malitiae subtilitatem), gysz obykly pyane a kv gnyewa porvszenyv nyefortvną gygri przywyedzone, na *brok alybo na poszyczki gygrayącz, s pyenądzy, sz kony a nyegdi y s dzedzyn oblvpycz... A przetho... vstawyamy, abi nygeden othichmyast zemyenyn nasz z czvdzozemczem... kostek nye gygral na pozyczki alybo na brog, yano tylko za pyenyądze gothowe *Sul* 45; Chitrosczy a lsczywosczy przewrothnych lvdzy... drogą przekazycz ządayącz, gych (*pro* gysz) gymyenyem opyekanya (astutiae et dolositati perversorum hominum... viam praecludere cupientes, qui nomine tutorio)... dzewky prawem blyszkosczy sz dobrem dzedzynnym... ymayącz yusz dorosle..., nye chczącz gych za mąsz dacz..., eszby gymyenye gych mogly dlvzey dzyrzecz, vstawyamy *Sul* 76; Ale ysze taczy zlosnyczy kv odpyranyv swey zlosczy wzały sobye w obyczay myeszkacz w myesczech abo we wsyach, gdzesz to by syą nyemyeczskym prawem odpyraly, a tako cząstokrocz swą chytrosczą od smyerczy wychodzą *Dział* 33; Ysze chytroscz⟨ą⟩ kosteczna (lusoribus taxillorum malitiae subtilitatem) slyachtą myedzy sobą spywszy syą geden drvgemv na kosthkach na zaklad pyenyadzy dawa a zasyą zyskvge *Dział* 36; Chitrosczamy astuciis 1471 *MPKJ* V 53; Jako ya s Marczynem, Pyothrem..., zadnym duchem zazzenym any smova, any chytroszcza... nye zaprzaly, any zatagyly przyvyleya korzennego 1474 *SprTNW* VIII 2, 30; Chytroscz astutia *ca* 1500 *Erz* 8; Bez chytrość Antypatrową (per astutiam Antipatri) lepak synowie Herodowi, Aleksander i Aristobulus, byli podeźrani ojcu *Rozm* 103; Przez chytrość djabła (fraudes per diaboli) ninie jest jęt rodzaj człowieczy *Rozm* 165; Djabeł ni ma we mnie ni jednej mocy, wszakoż będzie przeciw mie ukazować swoję chytrość (tamen contra me nitetur falsitatem exercere) *Rozm* 167; Pokusami swemi będzie mię kusić a jego chytroszczą przyprawi mię ku śmierci (et suggestionibus mihi procurabit mortem) *Rozm* 168; Spytał jego o uczennikoch... Ale to mowił na chytrość, jakoby chcąc ji karać o wy-

myślanie nowych rzeczy *Rozm* 677; ~ Owa ten nas chce (*rp.* czye) skazić swoją chytrością czarnoksięską (hic nos arte magica conatur devastare) *Rozm* 139; Zaprawdę nie jest to igra dziecięcia, ale chytrość czarnoksięska albo chytrego djabła (sed est ars incantatoris vel demonis subtilis) *Rozm* 139; Snadzieś nawykł nauką czarnoksięską i chytrością (artem istam magicam) *Rozm* 140.

2. '*podstęp, dolus*': Cchitroszcz, lesczyvoscz dolus 1450 *RpKapKr*; Przydawa syą..., ysze dworzanye... albo gynszy, ktorzykole... przed sądzą naszego pozywayącz, chytrze a rozmagite szaloby wymyslayą dla vcząszenyą strony a potąpyenya: przeto... vstawiamy, aby... czy, ktore pozową..., dobre a dluge ymyeli rozmyslenye na odpowiadanye przed sadem, aby takymy chytrosczamy abo chytrzymy szalobamy nye byli przechytrzeny *Dział* 15; Czastokrocz przed nas skarga przynaszana, kako slvszebnyczi abo wozny... vbogą slachtą... navczyli syą lvpycz, a to kromya szadney vini... skladayą na nye pozwy a dawayącz gym roky. Przeto vbostwo vbawszy syą groz gych pyenyądzmy gotowymy przepraszayą. Dla ktorey chytrosczy chczem (unde nos huiusmodi vexacioni obviare volentes, statuimus), aby... nasze vbostwo nye zdradzono *ib.*; Aczby naszy dworzanye... pozwany... nyenawyszczyą abo chitrosczą, tedy nye mayą odpowiedacz. Alysz gdybi bili pozwany dowodnye..., tedy mayą odpowiadacz *ib.* 50; Chitroscz lsciuoscz dolus XV *p. post. PF* V 9.

3. '*roztropność, przezorność, prudentia*': Vsta moia molwicz bodø mødroscz, a mislene sercza mego chitroscz (meditatio cordis mei prudentiam, *Pul*: rostropnoszcz) *Fl* 48, 3; Przes chitrosczy iners 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Chitroscz tam subtilis responsio XV *p. pr. R* XXII 333; Chitrosczy a. opatrnosczy astucia (ut detur parvulis astutia, adolescenti scientia et intellectus Prov 1,4) 1471 *MPKJ* V 66; ~ Chitroszcy versucias XV *med. PF* V 73; Chitrosczy versucias (et si multitudinem scientiae desiderat quis,... scit versutias sermonum et dissolutiones argumentorum Sap 8, 8) 1471 *MPKJ* V 75.

Chytry, Chytrzy *formy*: *n. sg. m.* chytry *Rozm* 616. 617; chytrzy 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, 1471 *MPKJ* V 68, *Satyra* w. 26; ~ *g. sg. m.* chytrego 1471 *MPKJ* V 34, *Rozm* 139; *f.* chytrej *Rozm* 159; ~ *i. sg. f.* chytrą 1447—62 *Zab* 544; ~ *ac. pl. f.* chytrze *Dział* 14; ~ *i. pl. f.* chytrzymi *Dział* 15.

Comparat. n. sg. m. chytrzeszy 1436 *R* XXIII 276; chytrzszy XV *med. R* XXIII 279; ~ *n. pl. m.* chytrszy XV *p. post. R* XXV 173.

Znaczenia: **1.** '*podstępny, wykrętny, przebiegły, callidus, astutus, versutus*': **a.** *o ludziach*: Chitresy dolosior 1436 *R* XXIII 276; Chitrzy argutus 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Chithrzschi astucior XV *med. R* XXIII 279; Chitrzy versipellis (liberat animas testis fidelis et profert mendacia versipellis Prov 14, 25) 1471 *MPKJ* V 68; Bocz sye sda yako pravy volek, alyecz yesth chitrzi pacholek *Satyra* w. 26; Zaprawdę nie jest to igra dziecięcia, ale chytrość czarnoksięska albo chytrego djabła (sed est ars incantatoris vel demonis subtilis) *Rozm* 139; Judasz... rzekł ku Żydom:... Dobrze baczyć macie, kiedy ji imiecie, aby wam nie uciekł..., boć jest barzo chytry *Rozm* 616; Judasz... rzekł ku Żydom:... Ktoregoż ja całuję, tenci jest, dzier⟨ż⟩cie ji a wiedźcie mądrze, boć jest barzo mądry a barzo chytry i ci łacwie może sie sk⟨r⟩yć i wynidź z waszych ręku *Rozm* 617; ~ **b.** *o rzeczach*: Przydawa syą..., ysze dworzanye... albo gynszy, ktorzykole... przed sądzą naszego pozywayącz, chytrze a rozmagite szaloby wymyslayą dla vcząszenyą strony a potąpyenya: przeto... vstawiamy, aby... czy, ktore pozową..., dobre a dluge ymyeli rozmyslenye na odpowiadanye przed sadem, aby takymy chytrosczamy abo chytrzymy szalobamy nye byli przechytrzeny *Dział* 14—15.

2. '*przemyślny, pomysłowy, callidus, subtilis*': Przewyszasch... Samsona mocznosczya, Salomoną madroszczya..., Owydyvsha chythra myloszczya 1447—62 *Zab* 544; Zamysla (*leg.* z zamysła) chitrego de industria (et de vestris quoque manipulis proicite, *sc.* spicas, de industria et remanere permittite, ut absque rubore colligat, et colligentem nemo corripiat Ruth 2, 16) 1471 *MPKJ* V 34; Chitrzi versutus (homo versutus celat scientiam et cor insipientium provocat stultitiam Prov 12, 23) *ib.* 68; Chydrszy prudenciores XV *p. post. R* XXV 173; Suknię miał chytrej roboty, ktorąż jemu była dziewica Marja utkała (fuit inconsutilis tunica, subtili arte facta per Mariam opere textili). Ta istna rosła i s ciałem Jesusowym *Rozm* 159.

Chytrze *formy*: *comparat.* chytrzej *ca* 1420 *R* XXIV 83.

Znaczenia: **1.** '*przebiegle, podstępnie, astute, dolose*': Nykthey swego prawa maa bycz schytrzon a chytrze posbawyoon (nullus iure suo debeat defraudari) *Sul* 23; Chitrze bydlą s pany kmyeczye *Satyra* w. 1.

2. '*umiejętnie, perite*': Nye wyslucha głossa czarownykow y yadownyka czaruyøczego chytrze (non exaudiet vocem incantantium et venefici incantantis sapienter, *Fl*: mødrze) *Pul* 57, 5;

Marja Jesusowi uczyniła suknię tkanem działem, ktorąż była utkała chytrze, bo we wszytkiej sukni nie był ni jeden szew (quam texuit arte tam subtili, quod in tota tunica nulla consutura fuit) *Rozm* 141; Cokolwiek jego pytali, to mądrze i chytrze odpowiedział (obiecta concludebat conclusaque subtiliter determinans solvebat) *Rozm* 144.

3. *'skrzętnie, pilnie, studiose'*: Chitrzey stoymi w sztrozi arcius (*pro* acrius?) perstemus in custodia *ca* 1420 *R* XXIV 83; Przeto iszesz tak chitrze vczinyl to, czso gest dobrego a lyvbe bilo przed mima oczima (quia studiose egisti, quod rectum erat et placebat in oculis meis)..., syødø sinowye twoy na krolyowye stolczv *BZ* IV Reg 10, 30, *sim.* 1471 *MPKJ* V 46.

Chytrzec *'człowiek przebiegły, homo versutus'*: Potrzeboual⟨a⟩ rosmaitego sdracze (*leg.* zdradźce 'zdrajcy'), wielkego chittrcza chitroscz, sklamalaby depopoſcerat multiformis proditoris ars, ut artem falleret 1444 *R* XXIII 304; ~ Rzeczny ('w mowie') chitrzecz blesus (*war. lub.*: verbosus) artista (sophista verbosus Prol.) 1471 *MPKJ* V 5.

Chytrzy *cf.* **Chytry**

Chytrzyć *cf.* **Przechytrzyć, Schytrzyć, Wychytrzyć**

Chyż, Chyża *formy*: *n. sg.* chyż 1409 *Czrs* 340; chyża 1399 *TPaw* III nr 6209, 1400 *StPPP* VIII nr 10796; ~ *g. sg.* chyże 1399 *StPPP* VIII nr 8593, 1400 *SKJ* III 190, 1407 *HubeZb* 89; ~ *ac. sg.* chyż 1406 *HubeZb* 85, 1445 *TymProc* 242; ~ *l. sg.* (w) chyży XV *in. CyzPloc*; ~ *n. pl.* chyży 1400 *Leksz* II nr 2458; chyże 1437 *Wisl* nr 228, s. 88, *OrtCel* 4; ~ *g. pl.* chyżow 1402 *Piek* VI 80, 1410 *JA* VI 210, 1469 *ZapWarsz* nr 1191; chyż 1397 *Leksz* I nr 2524; ~ *ac. pl.* chyży 1398 *TPaw* III nr 5580, 1409 *Czrs* 340; chyże 1391 *TPaw* III nr 2139.

Znaczenie: *'chata, zagroda chłopska, aedificia rustica'*: Vichna debuit istas chissze ad annum deponere 1391 *TPaw* III nr 2139; Dersek pobral szile (*pro* szilø) moczø Bogusla⟨w⟩owi ⟨z ?⟩ hisze do swego domu 1394 *HubeZb* 70; To dwoie chisz obalilo szø 1397 *Leksz* I nr 2524; Edificia vlg. chyzi potest recipere 1398 *TPaw* III nr 5580; Nicolaus ne wzal chyssze Dzechnini 1399 *StPPP* VIII nr 8593; Recepisti michi de mea chyscha 1399 *TPaw* III nr 6209; Pro domibus scilicet chyszy 1400 *Leksz* II nr 2458; Andreas nye wzanl z chische korzischtnø rzeczø grziwni 1400 *SKJ* III 190; Pro rebus de chischa receptis 1400 *StPPP* VIII nr 10796; Ian w szerzech, w szapustech a w rezwozomi (*leg.* w rozwaleni?) chyzow y w gagech Margorzacze tako vele scodi vczinil, iaco dwadzescza grziwen 1402 *Piek* VI 80; Andrzey s Yanem ne ukradli s Wichnina domu crowi chøszebnø rzeczø any gey chisz wibrali y s crow pobrali 1406 *HubeZb* 85; Maczek ne pocradl Thomkowi chiszsze chøzebnø rzeczø za trzidzeszczi grziwen 1407 *HubeZb* 89; Wlodek fideiussit Stanislao... mediam alteram sexagenam cum octo grossis soluere... et sepes et vlg. chisz prout more est... Wlodek fideiussit idem Stanislao unam sexagenam solucre... et eciam sepes id est chiszi et unum vlg. mork 1409 *Czrs* 340; Micolay tą dzelniczą... *wraczil mu..., nicz ge... ne umneysagącz, any chiszow sprzedal 1410 *JA* VI 210; Machey pysse w chyssy XV *in. CyzPloc*; Hysze qure (*leg.* curiae) 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Et chisz locare al. srąb, trabes in wągroda in octo ulnis cupczich 1445 *TymProc* 242; Edificia gmachi uel chysche *OrtCel* 4; Jakom ya nye odbyl gwalthem zamkow v chizow thwych 1469 *ZapWarsz* nr 1191.

Chyża *cf.* **Chyż**

Chyżek *'domek, aediculae'*: Chiszek (*war. kal.*: kykyecz a. chicziecz) ediculum (qui habitabant in aedibus Michae Jud 18, 22) *MPKJ* V 34.

Chyżka 1. *'domek, aediculae'*: Pokoy trogyego podnyebyenya albo chyską tristega (fenestram in arca facies..., ostium autem arcae pones ex latere, deorsum coenacula et tristega facies in ea Gen 6, 16) 1471 *MPKJ* V 8.

2. *'latrina'*: Na chyszcze in sterquilinio 1453 *R* XLVII 353; Chisky latrinas (destruxerunt quoque aedem Baal et fecerunt pro ea latrinas usque in diem hanc IV Reg 10, 27) 1471 *MPKJ* V 46.

Ci, Ć (ci *po spółgłosce*, ć *po samogłosce*) *partykuła potwierdzająca, particula affirmativa* **a.** *z rzeczownikiem*: Sz nesklorego szyna slodzeg byua... a s dzefkicz tesze mnogdy sla szona byua *Gn* 12a; Laskacz nye zayrzy XV *med. Zab* 524; Gdyszem vsrzal myedzi plonem plascz czirvoni... a dwyescze rvblow srebra..., pozødalem tego y wzøl y skrilem w zemi..., ale srebro w iamyeczem pirzczø przisvl (argentumque fossa humo operui) *BZ* Jos 7, 21; Grudzyen gymyecz moye *ca* 1455 *Dobr* 325; Daly gy zabyczy, w koszczeleczy zabyly *Tęcz* w. 8; Jesu Christe myli, bandz mye grzechnemv myloscżywy, Maczyeyczy geszm grzyeschny 1467 *Zab* 447; W poczlachczy ya nye korzyscza, wszythky w szyvocze szanyscza (*leg.* zaniszczę) *De morte* w. 155; Rossprawyay swe rzeczy przed nyemoczą, bo w nyemoczy gessthesz nye thelko syn ale y sluga nyemoczy, a slugacz nye mosze... czynicz zadnego vrządu przez swego pana

(servus testari non potest) XV *p. post. R* I s. XLVII; Bog (*leg.* bok) yego wloczna przekloth, szyroko othworzon, krewczy z wodą *plynyela s boga naszwyethszego XV *ex. SKJ* I 145; To jest proście przeciw cesarzowi..., a Pilatci jest prosto jako cesarz *Rozm* 744; ~ **b.** *z przymiotnikiem*: O boszemcy vmoczenv gestcy ona przedthim to vele lath byla przepouedala *Gn* 5a; Teda wystøpyw swøty Blaszey...: Dobrzescye przislzy, synowye mily... ⟨g⟩otowcyesm s wamy gechacz *Błaż* 319; A zlacz gy nyemocz tropy uel møczy y zle gy maczy abo tropy male torquetur *ca* 1450 *PF* IV 568; Bog otcza twego *bodzecz pomocznyk twoy a wszechmogøczycz poszegna tobye (et omnipotens benedicet tibi) *BZ* Gen 49,25; Y rzecze pan: Odpvscilem gim podle slowa twego. Ziwczem ya (vivo ego), a napelnyona bødze wszitka *zemyø bozey slavi *BZ* Num 14, 21; ~ **c.** *z liczebnikiem*: Napirszue vøsz thø to mødroscz ma, ysze gdis gy chø (*leg.* chcą) szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige... Fftorecz przyrodzene gesth tho vøszeve, ysze gdis szø on che odmlodzycz, tedycz vøcz on ge gorske korzene... Vøcz trzeczecz przyrodzene vøsz tho ma, ysze ggdiszcy gy szegnagø, vøczcy on gedno vcho ogonem szaslony a drudzecz on ku szemy skloniy *Gn* 172b—173b; Swøthy Bartholomeg gest on tho byl vczynil, ysczy on napirsue bogadstwo gest byl oth szebe *odszruczyl..., fftorecz pres to... gest byl skorø swego czala sdrzudzyl, isbicz on s pokogem leszal byl... Trzececz przes to..., isbicz szø on bosziim ryczerzem vkaszal byl *Gn* 173a—b; ~ **d.** *z zaimkiem*: *osobowym*: Lucasz tha to sloua on movy...: Gaceszm (*leg.* jać-eśm) namnegszy poszel oth milego Xpa *Gn* 1a; Miroslaus dixit: Domine iudex, jaczem gy wczasch wsperl... Jacz mu nye mam za prziszangan, boczem gy wczasch wsperl 1428 *ZapWarsz* nr 289; Yaczyem on quia ego ipse sum *ca* 1450 *PF* IV 573; Yacz yesm wczora spala s mim oczczem (ecce dormivi heri cum patre meo). A ty dzyssza... bødzesz tesz s nym spacz *BZ* Gen 19, 34; Jaczem lszikvath *ca* 1455 *Dobr* 324; Yacz nye vyem, sz kym szya thy sbraczysz, gdy wszythky lvdze potraczysz *De morte* w. 241; Iacz vodą krczą vas, alyecz przyydzye mocznyeyszy (ego quidem aqua baptizo vos, veniet autem fortior me Luc 3, 16) *EwZam* 299; Jesus odpowiedział: Jaciem wstanie s martwych i żywot (ego sum resurrectio et vita) *Rozm* 437; ~ Jakom ya przi them byl, Micolay Janoui penødzi ne dal na then dzen, na kthori czøcz vprosszil 1433 *ZapWarsz* nr 376; A gdysz ge ku smyercy wywyedzono,... naczøly boga prosycz...: Przlymy dzisya nasze dusze, tobecz ge poleczamy *Błaż* 322; Wszey zemyc, gesz opatrziz, tobyecz dam (tibi dabo) *BZ* Gen 13,15; ~ Bo ocec[y] oncy ipse enim pater (ipse enim pater amat vos Jo 16, 27) XV *in. R* XXIV 73; ~ *z dzierżawczym* (*wprowadzone do pseudoetymologii wyrazu swadźba*): Swaczba convertendo sillabas... ba swacz, quod sonat tua est 1414 *R* XXIV 52; Dicitur swaczba quasi swaczwa XV *p.pr. R* XXII 344; Et vir et mulier sibi consentiens unum adhuc dicitur swaczba, *convertando *silabus, ponendo posteriore a fine et ultimam in principio, ut dicatur: ba swacz, tua[e] est, que debet esse amonicio viri maxima *ib.*; ~ *ze wskazującym*: Toch to y iesch prauda, ize yde tobe crol zbauicel *Kśw* cr 21; Gensecz gest tako stary byl, tenczy szø dzisza gest bil vczinil tako mlody *Gn* 4b; Gen nye wzął na darmo swogey dusche any lsczywye przissyągal, tenczy, dzye, wezmye przesegnanye ot pana (hic accipiet benedictionem a domino Psal 23,5) XV *med. R* XXII 244; Møze, ges to poydø se mnø, Aner, Eschol a Mambre, czycz to *pobyoro czyøszczy swe (isti accipient partes suas) *BZ* Gen 14,24; Ortelye thy, czoszczye gye wyrzekly, tycz sza prawe *OrtMac* 81; Mnye pirvey sticzen dzeye (*pro* dzeya), w thenczy ludzye barso pyya *ca* 1455 *Dobr* 324; O kthore sbyczye... Stanislaw szalowal na mya, thomczy uczynil sza gego początkhyem 1456 *RafPocz* 27; Tenczy yest, o chthorymem movyl (hic est, de quo dixi Jo 1, 30) *EwZam* 301; Czudna panna schwyąthey Anny..., a theyczy dzyeyą Maria XV *ex. PF* V 103; O... matko smętnych macior, tenci nikakiej nie widzi mi sie, by twoj syn był..., boć on był prześwietlszy słońca, a tenci jest trędowaty *Rozm* 841; ~ *z pytajnym i względnym*: Csocz dadzø tobe albo czsocz przylosø tobe (quid detur tibi aut quid apponatur tibi) kv yøzykv l⟨s⟩czywemv? *Fl* 119, 3; Patrz na Maria Magdaleną, patrz na Pyotra Apostola, czimczy ginim nysze szlschami omili swoge grzechi XV *med. R* XXII 241; Owa czegoczyem zadala (*leg.* żądała), thom yesth ogladala *Naw* 148; Sz gymyenya przygyaczol nabyvay, czocz przylanczv thwa dvsza w ray *SkargaPloc* w. 68; ~Ten tho czesarsz rzymsky, choscz⟨i⟩ mu gest bilo tho ymø Octauianus dzano *Gn* 5a; ~ A czsokoliczem gim vmislil vczinicz, wam vcinyø *BZ* Num 33, 56; ~ Ktocz yą bądze szpyewaczy..., panye boze, racz mv dacz, czso v czyebye bądze ządacz XV *med. PF* IV 595; ~ Dam ge... na potøpø wszem narodom, myedzi gymycyem ia ge wirzvczil *BZ* Jer 29, 18; ~ Szobø (*leg.* z sobą) thø to dan

przynosl bil, gaszczy gest ona rzimskemv czeszarzevy dacz byla mana *Gn* 3a; Przez thy wszysthky radoszczy, yeszczy napomyna czerkyew..., pokazy my... nawyszscha vczyecha dvschy mey *Naw* 67; ~ *z przeczącym*: Pilat rzekł:... Ni[e]cci rycerz nie sgrzeszył *Rozm* 754; ~ *z uogólniającym*: Fszythkycz angoly gestcy ono bilo vveszelilo *Gn* 2b; Kaszdacz panna po lyczku rvmyana, ale patrzay, bycz byla domowa 1466 *R* XXV 137; Słowa, ktorem ja mowił wam, samciem ich od siebie nie mowił (a me ipso non loquor) *Rozm* 562; ~ **e.** *z czasownikiem*: Spowadaczczi se bødø tobe (confitebor tibi) *Fl* 51,9; Ipse Golias... subiunxit: Wszalczy my mego 1449 *MMAe* XIII nr 1771; Nyebye⟨s⟩ky gosez narodzy sye s dzyewycz⟩..., wikupy z nądze vbostwo, szbawycz nasz naschey nądze XV *med. PF* IV 592; Ye.tczy dzyewstwo albo nyeporuschenye est virginalis castitas seu integritas XV *med. SKJ* V 274; Schodzy dzen, nye dostanecz dnya et inclinata est iam dies (Luc 24,29) *ca* 1450 *PF* IV 573; Dacz bog tobye... (det tibi deus) rosø nyebyeskø *BZ* Gen 27,28; Vpathlczy gyey konyecz nosza, sz oczv plynye krvaua rosza *De morte* w. 31; Nyc bandzyecz trzeba slusby nec erit officii (I Par 23,26) 1471 *MPKJ* V 48; Wyerzycz (*pro* weyrzycz) pan bog na szwogye slugy, szkarawszy dacz nąm pokoy dlugy XV *ex. MacDod* 140; Sznamyona myla, fratres, szącz dzywi nyeszlychane XV *ex. MPKJ* II 320; Cwathek byaly gestcy lilia *ca* 1500 *R* XIX 74; Tego dla rodzina jego rzekła: Mać lata, pytajcie jego samego (parentes eius dixerunt: Quia aetatem habet, ipsum interrogate) *Rozm* 422; ~ **f.** *z przysłówkiem*: Pospc⟨ł⟩ice sø, a camoc? Na s⟨uszy będziecie sie⟩dech *Kśw* cr 9; Adamye,... domyeszcz nasz, szwe dzyeczy, gdyecz (*Bogur* B: gdzesz, DE: gdzye) kroluya angeli *Bogur* F; Tucz nas tknyono, bichom pany lupili 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Themv sze dzywyą ya, kakocz syna mogą myecz, o mązv nyczsz nye chczą wyedzecz XV *med. PF* IV 593; Takocz wasz nyechay mnyma wschelky czlowyek sic *vos existimet homo (sic nos existimet homo I Cor 4,1) XV *med. SKJ* I 52; Bo iakoczem powyedzal (quoniam sicut locutus sum), tak vczinyø *BZ* Num 14,35; A iacyem rzekł: Naproznocyem robyl (in vacuum laboravi) *BZ* Is 49,4; Tha woda sznaydzesch, bo thamczem ya czemrowal czysszem (*leg.* cisem) *DILB* III 354; Thwe roszynky y mygdaly szawszdycz my sza malo staly *De morte* w. 261; Dawnocz pan bog zle ludzy karze XV *ex. MacDod* 138; Słuchaj, kakoć miłość k tobie miał, kiedyć taką mękę za cie cirpiał *Rozm* 823.

Cf. **Ciem, Ty** *oraz*: **Aboć, Aby, Aczci, Aczciby, Aczkolić, Alboć, Aleć, Alećby, Alić, Aliżci, Anić, Atoć, Azać, Azaćby, Azalić, Azażci Ażci, Ażciby, Ażeć, Boć, 2. Być, Eżci, Gdyć, Gdyżci, Iżci, Iżtoć, Jednoć, Jużci, Lić, Naści, Niechać, Onoć, Otoć, Ować, Owoć, Przetoć, Przetożci, Przeztoć, Toć, Zalić, Żeć**

Ciałko Boże Ciałko '*święto lub może kościół pod wezwaniem Bożego Ciała, festum seu ecclesia Ssmi Corporis Christi*': Vidit quendam librum,... in quo comperit testis hec verba: A drudzy chodzan ku Bozemu Czalku na otpust[w] 1455 *MMAe* XVI nr 524; Audivit legi in eodem libro hec verba: A drudzy lyudzye chodzan do Bozego Czalka *ib.*

Ciało *formy*: *n. sg.* ciało *Gn* 173b, *Fl* i *Pul* 62,2. 64,2. 72,25, 1424 *Msza* III s. 55, *sim.* IV. VI, *BZ* Gen 2,23. 6,3, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* ciała *Kśw* dr 3, *Gn* 172b, *Fl* Ath 27, *Fl* i *Pul* Ath 30, *Wierzę* 1. 3—8. 13. 14. 17. 18, *Dek* V 1—4, *Spow* 3—6, 1424 *Msza* III s. 66, *etc. etc.*; ciela *SkargaWroc* w. 4; ~ *d. sg.* ciału *Fl* i *Pul* 135,26, 1471 *MPKJ* V 22, *MW* 57b, *SkargaPloc* w. 84, *Rozm* 278; ~ *ac. sg.* ciało *Gn* 172b, *Fl* i *Pul* Ath 33, 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII, *etc. etc.*; cieło *SkargaWroc* w. 28; ~ *v. sg.* ciało XV *in. R* XIX 96; ~ *i. sg.* ciałem 1400 *Piek* VI 4, *Gn* 181b. 184b, *Fl* I Prol. 6, 1425 *Przyb* 18, XV *med. R* XXII 320, *etc.*; ~ *l. sg.* (na) ciele *Gn* 178b, *Fl* i *Pul* 37,3, XV *in. R* XXV 218, 1424 *R* XXV 225, 1444 *R* XXIII 305, *etc.*; (w) ciału XV *in. R* XXIV 75, *Rozm* 480; ~ *n. pl.* ciała *Gn* ap. 1b, *Błaż* 322, 1466 *R* XXII 20, *Rozm* 781; ~ *ac. pl.* ciała *Błaż* 322, *Sul* 43, *BZ* Tob 1,21, *MW* 16a, *Pul* 78,2. Deut 61; ~ *i. pl.* ciały *Fl* i *Pul* Ath 38, *MW* 114a, *Rozm* 181; ~ *l. pl.* (w) cielech XV *med. SKJ* V 257, *BZ* Nah 3,3.

Znaczenia: **1.** '*ciało ludzkie lub zwierzęce, corpus hominis seu cuiuscumque animalis*': **a.** '*całość ustroju ludzkiego lub zwierzęcego*': Chala udrøcenim *Kśw* dr 3; Swøty Barthlomeg... skorø svego czala... dal gest byl oblupicz *Gn* 172b; Nasze czalo gest neczysthe odzene *Gn* 173b; Mamy tesze my nektorø møkø na naszem czele... pocirpecz *Gn* 178b; Wszytczy lvdze wstacz ymayø... s cyały swogymy (cum corporibus suis) *Fl* Ath 38, *sim. Pul*; Werzø w... czala zmartwichwszthanc (credo in... carnis resurrectionem) *Wierzę* 1. 3—8. 13. 14. 17. 18; Wytay, prawe boze czalo, thako yako yesz na krziszu pnalo XV *in. R* XIX 96; O cyalv corpori XV *in. R* XXIV 75; W mocznem cziele zachouaną in Christi solido corpore conditam 1444

R XXIII 305; Troiakø rzeczø bødze czistota schowana:... Drvga iest vdrøczenye czala *Gloger*; Czlowyecza roskosch podluc czyala... zalezicz na pyczu, na gedzyenv, na tanczech XV *med. R* XXII 237; Szwoge czalo vitam corporalem (in hoc cognovimus caritatem dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit I Jo 3,16) XV *med. SKJ* I 93; W czelech in corporibus XV *med. SKJ* V 257; Bødzeta dwa w gednem czyele (erunt duo in carne una) *BZ* Gen 2,24; Gynø oth maky *czalø vidomey corruit a pena dampni* 1461—7 *Serm* 91v; A szkora na vmarthwyenye czała pellem in ornamentum mortificacionis *ib.* 314v; Yewø, matkø wszech ludzi czalem, zwicząza Maria, ktora iest matkø bozø y laski *MW* 30b; Swyatha Anna, ktorą paan... wybral, yze sz nyey czialv szwemu przybythek myecz chczyal *MW* 57b; Wszitczi ludze wstacz maią s czially szwogimi *MW* 114a; Przednye czyala wdrączenye precipua abstinencia XV *ex. R* XXV 147; Ząprzecz szya szamego szyebye..., czyalo draczycz (corpus castigare) XV *ex. SKJ* I 143; Cokolwie wziął podług ciała, to wszytko w nim gorącością było skarmiono i wyszło od niego powietrzym *Rozm* 75; Kromia chleba przyrodzonego, czuż potrzebnego ku podpomożeniu ciała (id est necessarium ad sustentationem) *Rozm* 278; Dawając jemu potrzeby podług ciała *Rozm* 321; Ciało ani krew (*rp.* krewy) nie zjawiły tobie tego (caro et sanguis non revelavit tibi Mat 16,17), ale ociec moj *Rozm* 362; Jesus... rzekł...: ...Tej nocy mam być... odłączon cielestnie albo ciałem od waszego sławnego towarzystwa *Rozm* 545; Związćie ji barzo twardo za szyję, za ręce, za ramiona, w poły ciała i za nogi *Rozm* 616; Młodzieniec jeden naśladował jego, odziany płociennym odzienim na nagie ciało (amictus sindone super nudo Marc 14,51) *Rozm* 659; ~ Potrzebyzno gest..., aby opleczene (*leg.* opłcenie) albo czala przygøcze (*Pul*: narodzenye)... Gezv Krysta... werzil (ut incarnationem... Jesu Cristi... credat) *Fl* Ath 27; Geden gest Kristus. Geden zagiscze ne obroczenym boszstwa w czalo (non conversione divinitatis in carne), ale przyyøczym czloweczstwa w boga *Fl* Ath 33, *sim. Pul*, *MW* 113a; Sdrow bancz, krolu angelsky, k nam na szwath w czele przisszly 1424 *R* XXV 225; A slovo czyalo szyą stalo (et verbum caro factum est Jo 1,14) a myąszkalo w nas *EwZam* 285; To ciało, ktoreż z dziewice Marje przyjął (corpus, quod de virgine... sumpsit)..., jest było ciało wielebne *Rozm* 155; Rzekłeś: Mam s martwych wstać, a przyjąwszy ciało (resumpto corpore) lepak będziesz żyw *Rozm* 169; ~ Davam szya vynyen bogv wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego (*Spow* 1: sziwotha) *Spow* 3—6; Dawam sche tysche vynna... z vkvszenya, dothykeye (*pro* dothknenya) mego grechnego czyala *Spow* 4.6; Szpowyadam szya..., czom grzeszyl szyedmya szmyerthelnymy grzechy czyala mego grzesznego *Spow* 6; Nyektorzy kv smrodnoszczy czala swoge cząstokrocz począgayącz... dzewycze dzewsthwa sbawyayą (quidam ad foeditatem corpus suum, ut plurimum, protrahentes... virgines stuprant) *Sul* 43; Geden yako drugy czalo szwoge wstrzymacz w szwyątoszczy (ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore Thess 4, 4) XV *med. SKJ* I 74; Roszkoszno szczy czala corporis mollicie 1461—7 *Serm* 321v; Czistotø, yasz w gorøczoszczi n⟨ye⟩syandney (*leg.* nieżądnej) czya⟨lo⟩ ochladza castitatem, que refrigerat carnem *ib.* 415r; ~ *przeciwstawnie stronie psychicznej, opponitur animae*: Gego dus[y]ø svøcy angely po spolu s czalem szøcz gø ony byly do nebeskego krolefstwa donesly *Gn* 181b; Mir medzi czalem y duszø czini (pacem inter carnem et animam operatur) *Fl* I Prol. 6; Szødala czebe dusza moia, kaco rozliczicze tobe czalo moie (sitivit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea) *Fl* 62,2, *sim. Pul*; Swirchowany czlowek od dvsze rozvmne y czloweczego czala søcz (humana carne subsistens) *Fl* Ath 30, *sim. Pul*, *MW* 112b; Dvsza rozvmna a czalo geden gest czlowek (anima rationalis et caro unus est homo) *Fl* Ath 35, *sim. Pul*; Mila panno, racz nam pomocz, na duszi, na czele szmocz XV *in. R* XXV 218; Przyyąncze czyala... pomoczno bądz mye na zaszczyczene czyala y duschsze (ad tutamentum corporis et mentis) 1424 *Msza* III s. 66, *sim.* VI; Gospodnye..., czsoszes nasza cyala kazal sobye zywo offerowacz, przyimy dzisya nasze dusze *Błaż* 322; Tha czistoscz nycz ginego nye gest, geno czyala y dusche czaloscz ot zmazanya XV *med. R* XXII 241; Y na czele corporalis y na duschy et spiritualis XV *med. R* XXV 155; O mili boze, *ktoresz blogoslawione Mariey... na dusszi y na cziele tako powisszil *MW* 48b; W ona godzyna..., kyedy duscha moya vynydzye s czyala mego *Naw* 41; Nye moga sza dovyedzeczy, gdze mam pirvy noczlek myeczy, gdy dvszą sz cala (*SkargaWroc*: s *cela) vyleczy *SkargaPloc* w. 4; Lleszy czalo, barszo staka, dvszycza szya barszo laka *ib.* w. 41; Xpe..., day duszyczy przeszegnanye, day czalv dobre skonanye *ib.* w. 84; Czo narodzylo szyą yest s czyąla, czyalo yest (ex carne, caro est Jo 3,6), a czo

narodzylo szya yest z dvcha, dvch yest *EwZam* 305; Duschą sz czyalem w pyeklo wzyalj XV *ex. MacDod* 137; Ciało moje będzie w grob włożono... Potem ja wrocę sie z duszą, wezmę ciało (cum anima corpus assumpturus) i będę zasie żyw *Rozm* 169; Saducei... wstania przychodzącego sądu przeli mnimając, aby dusze po społu s ciały umirały (animas mori cum corporibus putantes) *Rozm* 181; Daj nam chleb duszy i ciału *Rozm* 278; Będę sławny na ciele i na duszy w krolewstwie ojca mego *Rozm* 543; Zaprawdę duch jest gotow, ale ciało mdłe (spiritus quidem promptus est, caro autem infirma Mat 26, 41) *Rozm* 610; ~ Ceszlo (*pro* szeszlo) iest czalo moie y sercze moie (defecit caro mea et cor meum) *Fl* 72, 25, *sim. Pul*; Sercze moie y czyalo moie (cor meum et caro mea) weselila se iesta w bog sziwi *Fl* 83, 2, *sim. Pul*; Ne czyn grzechu necistego czala y serczа twogego *Dek* V 1—4; Syerczem y czą̨lem pokorne XV *med. R* XXII 320; Strzeedz raczi, panye,... serczа y cziala nasze *MW* 16a; Marja... rzekła:... Zemdlał żywot moj, w boleści serce moje i ciało zemdlało *Rozm* 736; ~ Sdrovy bądacz na rozvmye y ną czyelye sanus existens mente et corpore *ca* 1500 *Erz* 8, *sim. SKJ* III 335; ~ Tedy to widząc zwolenicy opuścili ji myślą i ciałem, wszyscy strachem uciekli *Rozm* 654; ~ Vøsz..., gdis gy *chø szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige..., a o czalocz on nix ne dba *Gn* 172b; Byzkvp przes motylya chrobaka,... pycha byzkvpya przes dwye krzydlye,... dwoyaka wolya przes dwa rogy motylyowa,... myloscz mala przes male czyalo wyobrazzony sø y wylozzony (episcopus per papilionem vermem,... modica charitas per parvum corpus designantur et exponuntur) XV *med. MPKJ* V 432; ~ '*corpus Christi*': Tho czalo (*Msza* IV: wzanczye czyala y krwye), ylkokrocz y tesz vczynycze, na moya pamyecz bądzecze czynycz 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII; Vczinicz raczy, aby naam czyalo y krew bylo namileyszego syna twego (facere digneris, ut nobis corpus et sanguis fiat dilectissimi filii tui) 1424 *Msza* III s. 55, *sim.* IV. VI; Gedzcze albo uszywaycze ss tego wszistczy, thocz yest prawe czyalo (*Msza* VI: czyala) moye (hoc est enim corpus meum) *ib.* s. 57, *sim.* I. IV. VIII; Pange lingua gloriosi corporis misterium wielebnego cziała skrita tayemnicza 1444 *R* XXIII 307; Animas nostras reficit sacramentaliter szwym czalem XV *med. R* XXV 154; Twe czyalo w prawdzye przymuya y thwa szwyątha krew pygyą *Naw* 115; Ieszus, kyedy vyeczerzal, szwe czyalo rosdawal XV *ex. SKJ* I 144; Otho ya, czlovyek barszo zlosny, przystapąya do czyala svyatego boga *ib.* 151; ~ boże ciało: Tako mi pomozi bog..., iacoszm panø Kaliskø spowedal i bozim czalem oprawil 1400 *Piek* VI 4; Gest szø on byl boszim czalem oprauil *Gn* 184b; Kaiø sse teze, izesm... zwantego, wernego bozego czala dostoyne ne przimoual *Spow* 2; Jacom ya paną Margorzatø spowedal y bozym czalem oprawal 1425 *Przyb* 18; Nye gyeszthesz thako dobry yako my, bo nam daya boze czyalo, a wam nye daya poszlom *OrtMac* 46; Modlythwa przed przyyaczym bozego czyala *Naw* 129; Placz za grzechy, przymy szvyathoscz: boze czalo (*SkargaWroc*: boze *czelo) *SkargaPloc* w. 64; Czyąlo boze eucharistia *ca* 1500 *Erz* 8.

b. '*samo ciało (części miękkie otaczające kości), caro*': Ne iest zbawene w czele moiem (non est sanitas in carne mea) od oblicza gnewu twego, ne iest pocoy coszom mogim od oblicza grzechow mogich *Fl* 37, 3, *sim. Pul*; Kolana moya roznemogla sø se ot posta, a czalo moye przemynalo se yest prze oley (caro mea immutata est propter oleum) *Fl* 108, 23, *sim. Pul*; To koszcz s mich koszczy a czyalo z czyala mego (hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea) *BZ* Gen 2, 23; O raną..., ktorą przynoszy sznak szromothy, gdzye yest szkora szdrapana albo czyalo roszdzyelono szmyertelnyc, dzyewyadz funtow... czyrpyączemu ma bycz dano za pokvp *OrtMac* 144; Zablesczysz na strony oczy, esz czy s czyala poth poskoczy *De morte* w. 64; Aszasz nye czytal..., yako panny mordovano,... czalo szono y pyrszy rzeszano *ib.* w. 487; Blyziemv czialw vicine carni (viderit locum maculae aequalem vicinae carni Lev 13, 31) 1471 *MPKJ* V 22; Vpoyę strzały moye krwyø, a myecz moy będze pozyracz czyala (gladius meus devorabit carnes Deut 32, 42) *Pul* Deut 61; Caro rumpebatur pakalo sya ex ictibus targalo sya czalo od razow *ca* 1500 *JA* X 381; Od jego wielebnego przyrodzenia były ręce jego dobrze ciałem przykrety (carne naturaliter erant bene tectae) *Rozm* 153; W jego ciału ukażą się blizny (in carne eius videbuntur cicatrices) *Rozm* 480; Kiedym widziała mego miłego syna tako okrutnie i tako niemiłościwie wiązać, stałam, a me ciało na mnie wszytko było ze⟨s⟩chło *Rozm* 821; Każdem razem, co uderzyli pęgą i uwiązł w ciele, to oni wysiepnęli ji z ciałem i wysiepali byli mięso na jego świętych piersiach aże do kości *Rozm* 821.

2. '*wszelka istota żyjąca, omne animal*': Wisluszay modlitwø moiø, k tobe wszelike cyalo przydze (ad te omnis caro veniet) *Fl* 64, 2, *sim. Pul*; Odkvpil nas..., gen dawa karmø wszemv

czalv albo massv (qui dat escam omni carni) *Fl* 135, 26, *sim. Pul*; Blogoslaw wszelke czalo ymenv swøtemv gego (benedicat omnis caro nomini sancto eius) *Fl* 144, 22, *sim. Pul*; Czialo (*war. lub.*: czelacz) caro (dum adhuc superes et aspiras, non immutabit te omnis caro Ecclus 33, 21) 1471 *MPKJ* V 83; Obvyescz wschitko czalo circumducere (potest... freno circumducere totum corpus Jac 3, 2) *ib.* 136; Mocz sthworzenyą czała virtus formatiua corporis XV *ex. MPKJ* II 325; Uźry wszelkie ciało sbawienie boże (videbit omnis caro salutare dei Luc 3,6) *Rozm* 177; Cristus... drugie krolewstwo mieni, ktore przysłusza ku panu ciemności, s ktorego krolewstwa jest ten świat i wszytki ciała *Rozm* 781; ~ Y wzpomonøl, isz czialo sø (et recordatus est, quia caro sunt), duch ydøczi a ne wraczaiøczi se *Fl* 77, 44, *sim. Pul*; Powyedzal gest bog: Duch moy nye bødze w czlowyecze na wyeky przebiwawacz, abo gest czyalo (quia caro est) *BZ* Gen 6, 3; W ciele śmiertelnem ukazał bog swą sławę nieśmiertelności (in carne mortali ostendit gloriam immortalitatis) *Rozm* 368.

3. '*ciało zmarlego, trup, cadaver*': Vaszym laszkam poleczam... the dussze, kthorych thv czyala lesza... na szmyntharzv *Gn* ap. 1b; Kazal ge powyesycz i kazal ge szełaznimy osøkamy targacz, gych⟨s⟩ze cyala w snyegowey baloscy bila *Błaż* 322; Kogokole para szaleczala oth thego szwyathego czala, ktoryle chorobą myal, nathemyescz szdrow ostal *Aleksy* w. 216; Gest ten obiczay bil czyalo pogrzebuyøczym (iste quippe mos erat cadaverum conditorum) *BZ* Gen 50, 3; Vzrzely cyalo porzuczone na drodze a lwa stoiøcego podle cyala (viderunt cadaver proiectum in via et leonem stantem iuxta cadaver) *BZ* III Reg 13, 25; Thobyas gich cyala pochowaval (Tobias sepeliebat corpora eorum) *BZ* Tob 1, 21; Nye gest konyecz marcham, y sydø na swich cyelech (nec est finis cadaverum, et corruent in corporibus suis) *BZ* Nah 3, 3; Marth-[th]wa czyala cadavera 1466 *R* XXII 20; Zadny nye ma odchodzyczi od onego trupa..., alyze... czyalo bądzie pogrzebyono (donec... corpus tumulo conditum) 1484 *Reg* 720; Polozyly czyala (posuerunt morticina, *Fl*: smertnoscy) slug twych karmye ptakom nyeba *Pul* 78, 2; Gdy nąsch Jesus yusz umyeral,... Nykodemowy czyalo dal XV *ex. R* XIX 89; Mathca pyasthowala czalo swego szyna. Czyalo mascza maszaly Iozeph s Nykodemem XV *ex. SKJ* I 146.

4. *dubium*: Czasto a. czalo massam (modicum fermentum totam massam corrumpit Gal 5, 9) 1471 *MPKJ* V 128.

Ciask '*ożóg, pertica obusta*': C... tripliciter in Polonorum ideomate asperatur: grosse, grossius et molliciter... Exemplum primi de a: czas, czapka..., exemplum secundi: czalo, caask ..., exemplum tercii: cap *Park* 406.

Ciasno, Cieśnie *formy*: ciasno *De morte* w. 429, *Park* 407, *MPKJ* V 123; cieśnie *ca* 1428 *PF* I 491.

Comparat. cieśniej 1444 *R* XXIII 302.

Superlat. nacieśniej *ca* 1455 *JA* XIV 490.

Znaczenia: **1.** '*ciasno, wąsko, anguste*': Scribamus cz et y, ut: czyalo, czyasno, czyemø, czyelø *Park* 407; Wąszko, czaszno (*war. kal.*: vczązam) cohartor (baptismo autem habeo baptizari et quomodo coarctor, usque dum perficiatur Luc 12, 50) *MPKJ* V 123.

2. '*surowo, severe*': Czesznye districte *ca* 1428 *PF* I 491; Cziesniey, ostrozniey arcius 1444 *R* XXIII 302; Naczesnyey districte *ca* 1455 *JA* XIV 490; Madrzy thego szwyatha... chovaly thv zyvoth szwoy czaszno *De morte* w. 429.

Ciasność '*ciasna, wąska przestrzeń, angustiae*': Stal anyol na czasnoszczi dwv rowv (stetit angelus in angustiis duarum maceriarum), ktorimisz to vinnicze obdzalawayø *BZ* Num 22, 24.

Ciasny *formy*: *n. sg. m.* ciasny XV *med. R* XXIV 363, XV *p. post. R* XXV 179; *f.* ciasna XV *med. R* XXIV 362, 1466 *R* XXII 13, XV *p. post. R* XXV 175, *De nativ* w. 33; ~ *ac. sg. f.* ciasną *Gn* 172b, 1428 *ZapWarsz* nr 2870, XV *p. post. R* XXV 180; *neutr.* ciasne *BZ* Num 22, 26; ~ *i. sg. m.* ciasnym 1444 *R* XXIII 304; ~ *l. sg. f.* (w) ciasnej 1444 *R* XXIII 304; ~ *n. pl. f.* ciasne 1461—7 *Serm* 416r; ~ *ac. pl.* ciasne XV *in. R* XXIV 73, *Rozm* 378; *m.* 1484 *Reg* 709.

Comparat. ac. sg. m. ciaśniejszy XV *p. post. R* XXV 177.

Znaczenia: **1.** '*angustus, constrictus*': Przyrodzene gesth tho vøszeve, ysze... on flesze (*leg.* wlezie) f durø ('dziurę') czasznø *Gn* 172b; In plateas et vicos syroke y casne XV *in. R* XXIV 73; Tunicam strictam al. cyasnø 1428 *ZapWarsz* nr 2870; Placalo w cziasney koliepcze vagit infans inter arta positus presepia 1444 *R* XXIII 304; Cziasnym, wąnskym povoinikyem stricta fascia *ib.*; Arta via et angusta *dwarda a przycra a czyąszna XV *med. R* XXIV 362; Et in principio constricta a na poczynanyv wøsky, czyasnhy *ib.* 363; Anyol vnidze na czasne myescze (angelus ad locum angustum transiens) *BZ* Num 22, 26; Czyasna grthan cruciat via gutturis 1466 *R* XXII 13; Czasne tubae angustae 1461—7 *Serm* 416r; Mayą braczya myeczi rąkavy czyassne 1484 *Reg* 709;

Arta sczysla et angusta czyasna XV *p. post. R* XXV 175; Przesz czaszna drogą *ib.* 180; Isze staynyą czyasna byla, dzyeczyą w [s]yaslky poloszyla *De nativ* w. 33; Jesus rzekl: Ciśnicie sie, byście przeszli przez ciasne wrota (contendite intrare per angustam portam Luc 13, 24) *Rozm* 378.

2. '*przykry, ciężki, austerus*': Czassnyeysy zywoth arciorem vitam XV *p. post. R* XXV 177; Czasny zywoth austeritas vite *ib.* 179.

Ciasto '*ciasto, farina aqua subacta*': Czasto pasta 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Alveolus dicitur vas, in quo deponitur pastum czasto 1450 *RpKapKr*; Czasto a. czało massam (fermentum totam massam corrumpit Gal 5, 9) 1471 *MPKJ* V 128; Przasznek vel przaszne czyastho ⟨a⟩zyma *ca* 1500 *Erz* 8; ~ *jako* '*zaczyn, fermentum*': Krolewstwo niebieskie podobno jest ciastu, ktoregoż niewiasta wziąwszy trzy miary włoży w dziżę, iżby wszystko ukisiało (simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinae sata tria, donec fermentaretur totum Luc 13, 21) *Rozm* 378.

Ciąć '*odciąć, abscindere, caedere*': Tny abscide (si scandalizaverit te manus tua, abscinde illam Marc 9, 42) 1471 *MPKJ* V 121; O tem, jako miły Cristus tamo iste u Annasza barzo trudno bit ciętemi drwy *Rozm* 702; Wziąwszy cięte drewno i bili po szyi i po jego świętej głowie, aże wszytka opuchła *Rozm* 702. ~ *Cf.* **Ociąć, Odciąć, Pociąć, Podciąć, Przeciąć, Rozciąć, Ściąć, Uciąć, Wyciąć, Zaciąć, Ocinać, Pocinać, Podcinać, Pościnać, Przecinać, Ścinać, Ucinać, Wścinać, Zacinać.**

Ciądzacz '*biorący zastaw, sekwestrator, pignerator*': Tlvsczaamy, nye obyczayeem sądowey moczy do nyekthorey wszi czqndzacze przystanpywszi..., dopusczaacz szą wyelkego szmyeyąą drapyeszstwa (ad aliquam villam impignoratores accedentes... committere plurimas praesumunt rapinas) *Sul* 31; Aby smyaloscz a przesvmnoscz czqdzaczow abo czqszyebnykow bila wstargnyona (ut audacia et temeritas impignorantium restringatur) *ib.*; Czqza przerzeczona, acz czqdzacz nye ma prawa gey chowacz (si pignorans ea servandi ius non habuerit), ma bycz do wlosthnego szqdzey donyeszona *Sul* 68.

Ciądzać *formy*: *praes. ind. 3. pl.* ciądzają 1444 *R* XXIII 304, *Sul* 22; ~ *part. praes. act. adi. d. pl. m.* ciądzającym *MPKJ* V 15; ~ *inf.* ciądzać 1395 *TPaw* IV nr 289, 1396 *TPaw* IV nr 5272, 1426 *StPPP* I 295, 1436 *KodWP* V 566, 1445 *TymSąd* 78, *Sul* 30. 31; ~ *fut. 3. sg.* będzie ciądzał *Sul* 96; ~ *praet. 1. sg. m.* -śm ciądzał 1409 *Piek* VI 386; -m ciądzał 1409 *Piek* VI 386, 1426 *ZapWarsz* nr 185, 1498 *ZapWarsz* nr 1808; *f.* -m ciądzała 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25; *3. sg. m.* ciądzał 1403 *Piek* VI 118, 1406 *AKPr* VIII a 96, 1453 *TymWol* 55; *3. pl. m.* ciądzali *Sul* 22; ~ *part. pass. g. sg. f.* ciądzanej *Sul* 31; *n. pl. m.* ciądzani *Sul* 22. 31; ~ *inf. pass. sg. m.* być ciądzan *Sul* 69, *Dział* 64; *f.* być ciądzana *Sul* 30, XV *ex. Zab* 526.

Znaczenie: '*przeprowadzać egzekucję na ruchomym mieniu dłużnika, pignus capere, pignerari*': **a.** *absolute*: Pignorare vlg. czyądzacz 1426 *StPPP* I 295; Czandzaya impignorant 1444 *R* XXIII 304; Gdi... przes thy, kthorzi czandzaany za dopusczone wyni, nye bandze onym, kthorzi czqndzaly, doszicz vczynyono,... thedi slvszno bqncz czqnszebnykoom oną czqzzą rosdacz (si... per illum vel illos, quorum sunt pignora, pro commissis poenis non fuerit illis, qui impignoraverunt, satisfactum, vel suam innocentiam non ostenderint, licitum sit pignorantibus illa distrahere et dividere) *Sul* 22; Vstawyami, ysz aczbi... slvzebnykowy przes sądzą nasznamyonaneemv na thą tho czqqzzą ... nye przepvszczona bi biła przes pana alybo przes wyesznycze wyesz bicz czqądzaana (si... ministeriali deputato per iudicem ad eandem impignorationem... villa pignoranda per dominum villae et villanos non permittatur impignorari)... alybo gdi tha czqqzza... na drodze gwaaltheem byla... othbyta, thedi... chczemi, abi wyną, yaasz rzeczona pyeneznadzeszczya, czy tho przecywnyczy naam y sądzi zaplaczycz bili powynny *Sul* 30; Paknyąlibi sądza alybo kthorzy gyni ktorąkole moczą alybo rathszey wlostną przesvmnoscząa szmyaloscząa czqdzacz alybo rathszey drapycz... smyelibi (quod si ipse iudex vel aliqui alii quavis auctoritate vel potius propria temeritate et praesumptione impignorare et potius rapinas committere praesumpserint), vstawyamy przikazvyącz, abi bidlo alybo kthorekole... rzeczi dla czqdzanya wszqnthe szqndza panv wszy alybo wyesznyczam... czalo a spelna na rąkoyemstwo wroczycz mayą *Sul* 31; Vstawyamy, ysz gdi... przes wyni czandzany[m] yawną wczynyą szwą nyevinnoscz (sine culpa impignorati patefecerint suam innocentiam), kylekole bandze person na przerzeczonem czqdzanyv, sądza y podszqndek, kthory nakazal, za kasdego s nych wyną, yasz rzeczona pyeczna-dzeszcza, wyadomye przepascz yma, yasz panv wszy czqdzaney (domino villae impignoratae) ma bicz zaplaczona *Sul* 31; Tako dlvgo ma bycz czqdzan, gen zabyl slachczycza, kako dlugo tha vyna nye bądze zaplaczona (tamdiu impignore-

tur militis interfector, quamdiu huiusmodi poena totaliter non fuerit persoluta) *Sul* 69; O wyna albo rakogemstwo panyskye kmyecz nye ma bycz czadzan (poena militis aut fideiussoria cautione kmeto non debet impignorari), ale gestly czso pan... komv wynyen, ma zaplaczycz z wlosnego *Dzial* 64; Fiscatur vel pignoratur vlg. ma bycz czyadzana XV *ex. Zab* 526; ~ Cządzayączym (*war. kal.*: poborczam) exactoribus (praecepit ergo in die illo praefectis operum et exactoribus populi Ex 5, 6) *MPKJ* V 15; ~ **b.** *kogoś*: Debet ipsum agravare, hoc est vlg. czędzacz sine omni citacione 1395 *TPaw* IV nr 289; Potrek... Swanchnam debet... impignorare videlicet czandacz in predictis duabus sexagenis 1396 *TPaw* IV nr 5272; Iaco Wirzbanta... czøndzal Potra... o wiranbene dwu dambu 1403 *Piek* VI 118; Jaczem gy czędzal w placze a zemskye prawo dzirszą za prawo 1426 *ZapWarsz* 185; Jaco cz[o]ssom czandzala Katherziną kmothowną moyą, tąm czandzala w mem czinszu, ysz my go nye zaplaczyla, y w dzelnyey ofczy, ysz my gey nye dala 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25; Prefatos kmethones... submisit impignorandos in eorum bonis... vlg. czandzacz 1436 *KodWP* V 566; Iaco mnye Voczech odbyl częszą, kyedim *poszlaye starostha *myego czędzącz barthnika *szwyego 1445 *TymSąd* 78; Lakomy sandzee..., gdysz za wyni w sądze przepadle nyekthore wboghee alybo slyaachtą czędzayą (ut postquam pro poenis in iudicio lapsis, aliquos pauperes aut nobiles impignorant), na them myescze lup dzelyą *Sul* 22; Paknyą w danyv przerzeczonych częązzeb... bily... knąąbrzny tha⟨ko⟩, ysz... sądza prze gych mocznoscz nye dostatczy gych karacz alybo czędzacz (si in dandis pignoribus... fuerint... rebelles ita, quod iudex forte non sufficiat propter potentiam eorundem ad... impignorandum eosdem), chczemy..., aby wyną... bily skaszneny *Sul* 30; Wstawyami, abi... sandza... na czędzanye nye wąnczyey nyszly dwv czalyadzynv s slvzebnykem possilaal, aby theesz przes wyni alybo przesz przicini, alybo neprzekonanych, alybo w sądze nyevisnanich, sandza nye szmyal any przepusczil czandzacz (sine culpa vel sine causa vel non condemnatos seu convictos aut in iudicio non confessos ipse iudex non praesumat nec permittat impignorare) *Sul* 31; Gdi... barthnyk w przerzeczonich rzeczach dostatecznego rankoyemstwa nye vczyny... any myodu, ktori s prawa placziez myalbi, zaplaczyw sbyczi..., tegdi pan, ktoremu to iste spelnyono bi nye bilo,... tego tho sbyega... bandzye czyandzal w tem tho myedzye nye zaplaczonem (dominus... eundem fugientem impignorabit in ipso melli non soluto) *Sul* 96; Tercia zaloba: essz mi czandzal hominem meum post introligacionem sylą 1453 *TymWol* 55; Jakom ya nye wrzuczyl sza gwaltem pyenyadzy nye *zaplaczywsky w dzerzawa Michala[la]... anym przyczyskal kmyeczy yego ku robocze, anym gych czyadzal, any komori Phiolkowy kmyeczowy zamykal, anym gych sandzyl, any wyn skazowal na nye podla posw (*leg.* pozwu) 1498 *ZapWarsz* 1808; ~ **c.** *coś*: Miss Grzimalsky czandzal voly pana podsandkowi 1406 *AKPr* VIIIa 96; Czsom czandzal Wiszakow voz, tosmi czandzal s coszczelnim drzewem 1409 *Piek* VI 386. ~ *Cf.* **Pociądzać, Uciądzać, Wyciądzać.**

Ciądzanie '*branie w zastaw, zajmowanie sądowne, pigneratio*': Contulimus ministerialem... Johanni na czød⟨z⟩anye Boguslay..., tandem ministerialis, nichil reperiens in domo eius, eidem terminum assignauit 1399 *TPaw* IV nr 6184; Wstawyami, abi... podsąndek na czędzanye (ad impignorationem) nye wąnczyey, nyszly dwv czalyadzynv s slvzebnykem possilaal *Sul* 31; O czędzanyw samprza y powoda *ib.*; O porąbyenyv lassow a o czędzanyv ly⟨c⟩sznem *Sul* 59; Czyandzanya nye vvaruyąn syąn (ad pignorationem recurritur) po mynyenyv scheszcy nyedzyel *Sul* 99.

Ciąg '*branie w zastaw, zajmowanie sądowne, pigneratio*': Burgrabius cum dominis judicio presidentibus ministrabunt inpignoracionem..., que dicitur czang, juxta tenorem littere sue 1388 *Leksz* I nr 372a; Ian se poddal Tome pod czøg in VII fertones, a przed rokem go ne vczøczal (*leg.* uciądzał) 1405 *Piek* VI 261; Sub inpignoracione al. pod czangem (1437) 1449 *KodWP* V 587; Casu vero, quo idem dominus Nicolaus... dictum censum in aliquo termino prescripto non soluerit..., extunc idem altarista... arestam al. czanga ⟨a⟩ burgrabio castri... petet et impetrabit, ad quod se ibidem submisit sponte et obligauit 1444 *KodWP* V 681; Jako ya w cyągu Pabjanovi nye ostavila plascza ani go mam 1451 *ZapWarsz* nr 921; Jakom ya nye vyvar any vypvsczil volow z obory kmyeczya mego Pawla, ani[ch]m ich hothbyl gwalthem, kthorem voly wszalem byl v kmyeczy w szchvych obyczyayem czyagyem 1499 *ZapWarsz* nr 1859.

Ciągadło '*dyszel, temo*': Temo dyszlą albo oye, albo czyągadlo secundum aliquos *ca* 1500 *Erz* 8.

Ciągnąć, Ciągnąć się *formy*: *praes. ind. 3. sg.* ciągnie 1466 *R* XXII 15, *De morte* w. 420,

Park 407, *Pul* 118 arg. 4; *3. pl.* ciągną *BZ* Num 34, 12, *Dział* 37; ~ *part. praes. act. adv.* ciągnę *Rozm* 127; ciągnąc *MPKJ* V 13, 1495 *GórsJaz* 278, *Rozm* 242. 652; *adi.* ciągnąc *BZ* I Par 5,18. 8,40; *n. sg. f.* ciągnąca *ca* 1450 *PF* IV 571; *n. pl. m.* ciągnący 1471 *MPKJ* V 96; ~ *inf.* ciągnąć *a.* cięgnąć *Sul* 23, *BZ* Judith 4,5, *OrtMac* 67. 78. 97. 98. 120. 128, *OrtRp* 54. 113, *Rozm* 827; ~ *praet. 3. sg. m.* ciągnął XV *med. R* XXIV 359, *BZ* Ex 19,19. I Reg 14,46, *OrtMac* 140; *3. sg. f.* jest ciągnęła *BZ* Deut 21,3; ciągnęła *BZ* II Par 28, 9; *3. pl. m.* ciągnęli 1452 *MMAe* XVI nr 498, XV *p. post. Kałuż* 273. 276, *Rozm* 817; ciągli 1440 *R* XXV 242; ~ *condit. 3. sg. m.* -by ciągnął *Rozm* 128; *3. pl.* -by ciągły *BZ* Judith 7, 1; ~ *part. praet. act. adv.* ciągnąw *Rozm* 106; ~ *praes. pass. 3. pl. neutr.* ciągnieny bywają *Sul* 54; ~ *praet. condit. pass. 3. pl. m.* -by ciągnieni byli *Sul* 42.

Znaczenia: **1.** '*ciągnąć, trahere*': Czągne 1466 *R* XXII 15; Czyalo, czyasno, czyemø, czyelø, czyołek, czyvlaa, czyągne *Park* 407; Czangnączy (*pro* ciążący *?*) deprimentes (solve fasciculos deprimentes Is 58, 6) 1471 *MPKJ* V 96; ~ *kogoś*: Sam poydzy, yam czye slowo boze czyøgnyc *Pul* 118 arg. 4; Targaly, popychaly, czyągnąly subito eum impulerunt XV *p. post. Kałuż* 276; Jęli miłego Jesucrista..., niektorzy to śmierne jagniątko jako wołu ku ofierze... przed sie ciągnąc *Rozm* 652; Za barki ji ciągnęli wysprz tako usilnie i tako twardo, iże sie na jego święte ręce skora i mięso przeskoczyło *Rozm* 817; Jemu nie dano tako wiele, czuż iżby sie mogł oblec, ale jedwo wrzucił na sie suknię, aże ji poczęli ciągnąć *Rozm* 827; ~ *coś*: Kako miłe dziecię Jesus przedłużył drzewa ciągną (*pro* ciągnę) sługą (*leg.* z sługą) z Josefowym (quod Jesus trahendo prolongavit ligna)... Jesus... rzecze: A my je (*sc.* drzewo) dłuższe uczynimy.... Parobek rzecze...: ... Drzewo nie może być, jedno je jako urobi, aby je nawięcej ciągnął. Ale wżdy Jesus wziąwszy drzewo za koniec, a za drugi koniec parobek i przyciągnęli onych drzew, iże były dłuższe *Rozm* 127—8; ~ ciągnąć losy: Sortes traxerunt al. czongnali losy 1452 *MMAe* XVI nr 498; ~ ciągnąć łęczysko '*naciągać, napinać łuk*': Møszowye boiowny, sczity noszøcz a myecze, a cyøgnøc łøczisko, a vmyeiøci ku boiom (viri bellatores, scuta portantes et gladios et tendentes arcum erudite que ad proelia) *BZ* I Par 5, 18; A bily sinowye Vlam møszowye przevdatny a wyelykey mocnoscy cyøgnøc łøczisko a wycle maiøci sinow (tendentes arcum et multos habentes filios) *ib.* 8, 40; ~ *czymś*: Powrozem czyągnąły *funere traxerant XV *p. post. Kałuż* 273; ~ *w czymś*: Wyeszmyc ialoviczø..., ktorasz to iest nye czøgnøla w yarzmye (tollent vitulam..., quae non traxit iugum) *BZ* Deut 21, 3.

2. '*iść, wyruszać, zmierzać, proficisci, ire, tendere ad aliquid*': Wstawyami, abi pospolyzc wszystczy szolthissy... na kazdą woyną sz namy szły a bily gycz y czągngącz wynowaczi (omnes sculteti... ad quamlibet expeditionem nobiscum transire teneantur) *Sul* 23; Sequi id est transire al. czyagnącz *OrtRp* 54; Czyagnącz sequi *OrtRp* 113; ~ *do czegoś*: Do Wąger czøgnął Vngariam profectus XV *med. R* XXIV 359; Wiszedł w drogø woyski, iasz cyøgnøla do Samariey (egressus obviam exercitui venienti in Samariam) *BZ* II Par 28, 9; Pan Dolvsky vkazal kon shyvy... na tho myescze, kthory mv kon sdechl czangnacz do Grothka 1495 *GórsJaz* 278; Antipater... ciągnąw do Rzyma (Romam properavit) *Rozm* 106; Herod... miał dziewkę krola Aretowę..., ktoryż ciągnąc do Rzyma (qui Romam iter faciens) i leżał u swego brata *Rozm* 242; ~ *k(u) czemuś*: Czøgnøcza tendens ad bonum finem scutkv *ca* 1450 *PF* IV 571; K smyerczy czągnącz (*var. kal.*: thopayancz) periclitari (ob difficultatem partus periclitari coepit Gen 35, 17) *MPKJ* V 13; ~ *na coś, kogoś*: Czągli na tho 1440 *R* XXV 242; Y szedl precz Saul, a nye cyøgnøl na Fylystini (recessitque Saul, nec persecutus est Philisthiim) *BZ* I Reg 14, 46; Nyektorzy..., gdysz po swymsze szemyam czągną na woyną (cum per terras proprias pergunt ad expeditionem), swymsze sasyadom... szkody nyewymowne czynyą *Dział* 37; ~ *w coś*: Przyszyazely kto kv przyszyaszthw (*leg.* -twu) bes wyrzeczonego czaszu, ten nye moze szam szyescz (*leg.* zsieść) sz przyszyasthwa prze szwe obeyszczye, bo przyszyasznyk moze do czasu czyagnacz w *drudze strony... Gdyby szye przyszyasznyk starzal albo rosznyemogł..., tedy by szye mogl wyszadzycz y dacz mv pokoy podlug prawa *OrtMac* 78; Dobrzy mnyschzy... acz mą kosza (*leg.* kosę) posznayv, alye sza yey nye lakayv..., prosty nyv (*leg.* prosty mnich*?*) w nyebo czagnye, a szathny (*leg.* żadny) mv nye przeczagnye *De morte* w. 420; ~ *przeciw komuś*: Przikaze swim woyskam, abi cyøgly przecyw Betuly (ut ascenderent contra Bethuliam) *BZ* Judith 7, 1; ~ *przez kogoś*: Elyachym kaplan pysal... wszitkim, przes ktoresz bi mogla woyska cyøgnøcz (per quos viae transitus esse poterat) *BZ* Judith 4, 5.

3. '*pozywać* (*do sądu*), *apelować, in ius vocare*,

ad iudicium trahere, appellare': Vstawyamy, aby obwynyeny s grzechv zaszyenya (*leg.* zażżenia)..., tesz nalezeny w w[e]szach abo w myesczech nyemyeczskich s prawą gych czągnyeny bily, a w prawye polskem... powynny *bądze othpowyedzecz (ut... inventi in civitatibus aut villis teutonicalibus, extra forum ipsorum trahantur et in iure polonico... tenebuntur respondere) *Sul* 42; ~ *do czegoś*: Dzeczy... do szandow czągnyeny bywayą o dzedzynną rzecz (pueri... ad iudicia trahuntur super hereditaria quaestione) *Sul* 54; Mozely czlowyek krolewszky ortel layacz a gdzye albo dokand moze czyagnacz? *OrtMac* 97; Mogą ortel layacz a czyągnącz do... wyszszego prawa *OrtMac* 98; Maly powod czyągnacz szlowye poydz albo nyechacz do zachoczcze? *OrtMac* 128; Ya yemu nyzadney krzywdy w thym nyy (*pro* nye) vczynyl... y czyagnal szye o tho do krolewszkyego stolcza *OrtMac* 140; ~ *po coś*: Przyszyasznyczy maya szamy czyagnacz po wysze prawo *OrtMac* 67.

4. ciągnąć się: **a.** '*wejść w posiadanie, in possessionem rei venire*': Zapowyedzały komu yego gymyenye, a on doma nye byl any poszwan, a to gymyenye yest ozalowano szlowye prawem doszyagnyono..., ten szye moze zaszą k zwemu gymyenyu czyagnacz... Przydzyely, wszdy muszy opowyadacz za dług onemu, czo yego gymyenye zapowyedzyal *OrtMac* 120; ~ **b.** '*rozciągać się, tendere*': Myedze... czøgnø syø asz do Iordana (termini... tendent usque ad Jordanem) *BZ* Num 34, 12; ~ **c.** '*rozlegać się, extendi*': Brzøk trøøby z nyenagla rozl, wyøczey a dalyey sze czyøgnøl (sonitus buccinae paulatim crescebat in maius et prolixius tendebatur) *BZ* Ex 19, 19.

Cf. **Dociągnąć, Naciągnąć, Odciągnąć, Pociągnąć, Powciągnąć, Powściągnąć, Przeciągnąć, Przyciągnąć, Rozciągnąć, Ściągnąć, Uciągnąć, Wciągnąć, Wściągnąć, Wyciągnąć, Dociągać, Odciągać, Pociągać, Powciągać, Przyciągać, Rozciągać, Ściągać, Uciągać, Wciągać, Wściągać, Wyciągać, Zaciągać, Naciągować**

Ciąża *formy*: *n. sg.* ciąża 1444 *PF* V 37, *Sul* 19. 22. 30. 68, *ca* 1455 *JA* XIV 495, *OrtCel* 9. 12, *OrtLel* 234; ~ *g. sg.* ciąże 1390 *HubeZb* 9, 1391 *HubeZb* 14, 1405 *KsMaz* I nr 663, 1418 *Przyb* 13; ciążej 1403 *KsMaz* I nr 291, 1403 *Piek* VI 153, 1420 *Czrs* 221, 1436 *ZapWarsz* nr 478, 1448 *ZapWarsz* nr 814, *Sul* 10.19; ~ *ac. sg.* ciążą 1398 *Leksz* II nr 2108, 1401 *HubeZb* 80, 1403 *HubeZb* 104, 1405 *TPaw* IV nr 2457. 2501, 1413 *KsMaz* I nr 1979, 1418 *Przyb* 13, 1421 *StPPP* IX nr 243, 1429 *ZapWarsz* nr 254, 1436 *AGZ* XII 7, 1438 *AGZ* XII 427, 1439 *AGZ* XI 156, 1444 *AGZ* XIV 143, *Sul* 9. 10. 30, XV *p. pr. SKJ* I 301, 1489 *PF* V 30; ~ *l. sg.* (na) ciąży 1440 *StPPP* II nr 2826.

Znaczenia: **1.** '*rzecz brana przez wierzyciela dla zaspokojenia należnej pretensji, zastaw przymusowy, res a creditore occupata debiti loco, pignus*': Czo Micolay ranil Wlostowego szestrzincza, to gi ranil na swe dzedzine, isz mu czønsze ne dal 1390 *HubeZb* 9; Czo yest Woyczech lupil Marczina, to na Jadwiszine dzedzine, ysze mu czøsze ne dal 1391 *HubeZb* 14; Gdi mu czøszø chczal wszyancz, tegdi mu szye bronil czøsze dacz 1418 *Przyb* 13; Debet dare... pro octo sexagenis pignus al. czøsey 1420 *Czrs* 221; O ctoran czanszan Grzegorzs na myan zalowal, they ya nye ranczil visszey zemskego prawa 1429 *ZapWarsz* nr 254; In via libera inpignoracionem al. czanzø sex boum, quos idem ministerialis respectu pene regie precepto subcapitanei et iudicis castrensium recepit..., hanc sibi violenter repercussistis 1438 *AGZ* XII 427; Jaxon... fuit in pignore al. na czązy super dominum Sbigneum... tribus vicibus. Et hoc idem solus dominus Sbigneus... recognouit, quia super ipsum tribus vicibus fuerunt in pignore 1440 *StPPP* II nr 2826; Pro repercussione pigneris al. czaszą koszowska regalem 1443 *AGZ* XIV 96; Zaschawa (*pro* zasthawa) albo tesz czascha al. zaklad fiscacio 1444 *PF* V 37; O myeszczv czązzey: Czązza wząntha do dwora pana castellana... godnye mozze bicz wpądzona (pignora recepta ad curiam castellani... licite pelli possunt), gdze dwori krolewske dalyeke *Sul* 19; Czązza konymy, bidlem alybo gynszym gymyenym... wząntha (pignora in equis... recepta),... oszm dny czala przes czązzebnyka... ma bicz chowana *Sul* 22; Czązza o pyrzwe nyestanye *Sul* 30; Zaclad, czaszą pignus debitori reddiderit (Ezech 18,7) XV *p. pr. SKJ* I 301; Popaszącz alybo szirzpem posznącz thrawą, w syrzpye abo w plaszcv mayą bycz począzdzany,... a czązа przerzeczona (pignora vero praedicta)... ma bycz do... sządzey donyeszona *Sul* 68; Czaza angarium *ca* 1455 *JA* XIV 495; Pignus id est vadium zaclad uel czązsza *OrtCel* 9, *sim. OrtLel* 234; Vadium czasza vel pignus zaclad *OrtCel* 12; Dawszy czązа gidczye, gdzye chczyecze vadibus datis ibitis, quo vultis 1489 *PF* V 30; ~ Thomislawa ne othbila czøszeg 1403 *Ks Maz* I nr 291; Iacosm Borzislaua (*pro* Borzislaue) ne odbil czøzey na gey oczeziszne 1403 *Piek* VI 153; Yacom ya ne oth-

bila Barthlomeyewy... czansze 1405 *KsMaz* I nr 663; Bethka... repercussit agrauacionem vlg. czøszø 1405 *TPaw* IV nr 2457; Mogemu posslowi odbila Stachna czøzø 1413 *KsMaz* I nr 1979; Pena debet solui pro eo, quia depercussit czansa 1421 *StPPP* IX nr 243, *sim.* nr 248; Jaco ya tho wem, eze Dzirszek nye posla! sina samoosma odbicz czanszey Rzanczczinye czeledzy, czso wzantha w ksanszem lyesye, silø 1436 *ZapWarsz* nr 478; Iohannes... accusabat contumaciam... Martini..., quomodo ipse pignus al. czaszyą regale in fumalibus Nicolao ministeriali per dominum castellanum... exigi transmisso repurcussit 1444 *AGZ* XIV 143; Jacom ya ne odbyl v Grzegorza czązey szamosodm gwaltem. Jaco ya to wem, Thomek ne odbyl v Grzegorza czazey szamosodm gwaltem 1448 *ZapWarsz* nr 814; Odbyiayancz czanszą (repercutiens pignora) *Sul* 9; Przerzeczoną wyną pyancznadzescza bandze pomsczon nye dadzanczi czanzey alybo gwalthem odbiyayanczi, alybo vipuscząnczi wzanthą cząnszą (pignora denegata et violenter ablata) *Sul* 10; Gdi tha cząązza *mayąączya przes pana alybo przes wyesznycze we wszy alybo przede wszą lyvbo na drodze gwaaltheem byla wszaatha a othbyta (vel ipsa pignora habita per eosdem dominum aut villanos in villa vel ante villam seu in via violenter recipiantur vel repercutiantur), thedi... chczemi, abi wyną, yaasz rzeczona pyencznadzeszcya, czy tho przecywnyczy naam y sądzi zaplaczycz bili powynny *Sul* 30; ~ Adam podal szø Janovy w penandzech pot czøszø, gdze bi gi coli vczandzacz mogl o yego penødze 1398 *Leksz* II nr 2108; Ywan nc bral kmecza silø, moczø, alc sø yemu poth czøzø poddal 1401 *HubeZb* 80; Czso Tomek bral pana Benika o sszina, to s prawa bral, ez sø yemu poddal poth czøzø 1403 *HubeZb* 104; Subdidit se sub unam sexagenam et sub predam vlg. czøszø 1405 *TPaw* IV nr 2501; Et si non apportaverit dominus Mvzylo testimonium huiusmodi, extunc Nicolaus, quid lucratus fuerit in Zawissio et Zawalowsky, hoc racione debiti premissi... in Lisza recipiet, quia subiecerunt se pod czansza 1436 *AGZ* XII 7; Si non solverent, subdiderunt se sub cząnschø bovem pro media marca et vaccam pro fertone recipere absque omni iure 1439 *AGZ* XI 156.

2. '*branie w zastaw, zajmowanie sądowne, pigneratio*': Na cząnzą sandza nye wyąncey nyszly dwv czelednykv z woznym poszlacz yma (ad impignorationem faciendam iudex non plures quam duos familiares cum ministeriali transmittere praesumat) *Sul* 10; Abi w drapyeszstwv alybo w dzączy (*pro* cząszy) naszegho vbozstwa nyekthora dzirzana poczestna wmyernosez (ut in rapinis aut in pignorationibus nostrorum pauperum aliquis modus observetur) *Sul* 22; Vstawyami, ysz aczbi... slvzebnykowy przes sądzą nasznamyonaneemv na thą tho cząązzą... nye przepvszonabi bila przes pana alybo przes wyesznycze wyesz bicz cząądzaana (si... ministeriali deputato per iudicem ad eandem impignorationem... villa pignoranda per dominum villae et villanos non permittatur impignorari)..., thedi... chczemi, abi wyną, yaasz rzeczona pyencznadzeszcya, czy tho przecywnyczy naam y sądzi zaplaczycz bili powynny *Sul* 30.

Ciążać '*brać w zastaw, zajmować sądownie, pignus capere*': Si non solveret, tunc ipsum debet *impingnorare al. czansacz bovem pro media marca computando 1442 *AGZ* XI 196.

Ciążanie '*branie w zastaw, zajmowanie sądowne, pigneratio*': Jacom ne dosz⟨t⟩al v Laszarza dzewiczinacze grosszy sza *czarzanye po c⟨r⟩ziwdze 1422 *ZapWarsz* nr 30.

Ciążba '*rzecz brana przez wierzyciela dla zaspokojenia należnej pretensji, zastaw przymusowy, res a creditore occupata debiti loco, pignus*': Paknyą w danyv przerzeczonych cząązzeb (in dandis pignoribus)... bily lsczivy a *knąąbrzny..., chczemy..., aby wyną, yaasz rzeczona szedmnadzescza, naaszey komorzee przydayąącz bily skaszneny *Sul* 30; Zakłady albo cząsba (pignora) mayą przewyszszycz w waszncszcy swey rzeczy thy, o ktore począ̨dzany *Sul* 80.

Ciążebnik '*biorący zastaw, sekwestrator, pignerator*': Cząnzza konymy, bidlem alybo gynszym gymyenym thako wząntha... oszm dny czala (*leg.* cała) przes czązzebnyka, tho yest thego, ktho yą wszą̨l, ma bicz chowana (pignora... debent per recipientem conservari) *Sul* 22; Slvszno bąncz cząnszebnykoom oną czązzą rosdacz y rosdzelycz (licitum sit pignorantibus illa distrahere et dividere) *ib.*; Aby smyaloscz a przesvmnoscz cządzaczow abo cząszyebnykow bila wstargnyona (ut audacia et temeritas impignorantium restringatur) *Sul* 31.

Ciążebny '*wzięty w zastaw, ut pignus captus*': O chtore woli czøszebne Rogal zalowal, tichem ya ⟨n⟩e wignal s yego obori s szilø 1409 *KsMaz* I nr 1333; Obyesznyayąącz, abi rzeczeny wolowye czązzebny lyecze dwye nyedzely a zymye oszm dny... przes sądzee bily chowany: chczą̨cz a skazvyącz, abi rzeczeny wolowye cząązzebni... sądzi przydani bily (declarantes, quod dicti boves pignoratitii per ipsos iudices... debito modo observentur: volentes et decernen-

tes, quod dicti boves pignoratitii... iudici applicentur) *Sul* 30.

Ciążyć *cf.* **Obciążyć, Ociążyć, Pociążyć, Przyciążyć, Uciążyć, Ciążać, Obciążać, Uciążać, Wyciążać**

Cich *cf.* **Cichy**

Cichnąć *cf.* **Przecichnąć, Ucichnąć**

Cicho 1. '*łagodnie, leniter*': To vslyszaw Iosef plakal. Y przyszly braczya gego k nyemu,... y uczyeszyl gest ge, ochotnye y czycho k nym mowyl (consolatusque est eos et blande ac leniter est locutus) *BZ* Gen 50, 21.

2. '*w spokoju, sine controversia*': Grzegorzs przes czthirzi latha spokoynye a czycho, nye vczynywszy zaplathy pelney, dzirzal przerzeczoną dzedzyną y ymyal (pacifice et quiete... tenuit et possedit praedictam hereditatem) *Sul* 37.

3. '*potajemnie, clandestine*': Czycho clandestine *ca* 1428 *PF* I 496.

Cichość *formy*: *n. sg.* cichość XV *in. R* XXIV 68, *ca* 1428 *PF* I 491, XV *p. post. R* XXV 177; ~ *g. sg.* cichości 1471 *MPKJ* V 86; ~ *ac. sg.* cichość *Fl* i *Pul* 106, 29; ~ *l. sg.* (w) cichości *Sul* 26.

Znaczenia: **1.** '*cisza, spokój, tranquillitas*': Postawyl welny gych w cychoscz y mylczaly sø welny gych (statuit procellam eius in auram et siluerunt fluctus eius) *Fl* 106, 29, *sim. Pul*; Czichoscz tranquillitas XV *in. R* XXIV 68; Slvzebnyk (*sc.* sądowy)..., bandzely paan wszy... pozwaan myaan bicz, opusczywszi yego wyeszny lyvd w pokoyv a w czychoszczi (obmissis eiusdem villae villanis in pace et tranquillitate), w wrotha dworv pana they wszi swą lyaską tykayącz... maa gy pozwacz *Sul* 26.

2. '*milczenie, taciturnitas*': S czichoszczy a silencio (erubescite... a salutantibus de silentio Ecclus 41, 25) 1471 *MPKJ* V 86; Czychoscz taciturnitas XV *p. post. R* XXV 177.

3. '*łagodność, mansuetudo*': Czychoscz mansuetudo *ca* 1428 *PF* I 491.

Cichota '*skromność, pokora, animus mitis, humilitas*': [...] ⟨p⟩rzeszmerna cychota naleszona gesc..., naleszona [...] ⟨p⟩rzeszmerna miloscz XIV *ex. Pocz* 232; Blogoslawyeny czyschi, bo ony possyądą zyemyą, le acz cirpyą przesladouanye, gesch ge potka sskątcole o czichotą a o potulnoscz XV *med. R* XXII 245.

Cichy *formy*: *n. sg. m.* cich XV *med. R* XXII 236. 237; cichy *Gn* 175b, *Fl* i *Pul* 85, 4, XV *med. R* XXII 236, XV *p. pr. R* XVI 326, *ca* 1500 *Erz* 8, *Rozm* 142. 151. 323; *f.* cicha 1466 *R* XXII 20, *Rozm* 18; *neutr.* ciche *Rozm* 20; ~ *d. sg. m.* cichemu *Fl* 9, 41. 36, 39; ~ *ac. sg. m.* cichego *Fl* 81, 3, *Rozm* 172; ~ *i. sg. f.* cichą *Naw* 62; ~ *i. du. neutr.* cichyma 1466 *R* XXV 136, 1476 *R* XXV 201, XV *p. post. R* XXV 198, XV *ex. R* XXV 145; ~ *n. pl. m.* ciszy XV *med. R* XXII 236. 237, 1471 *MPKJ* V 79; *f.* ciche XV *in. R* XXIV 69; ~ *g. pl. m.* cichych *BZ* Judith 9, 16; ~ *ac. pl. m.* ciche *Fl* i *Pul* 24, 10.

Comparat. n. sg. m. ciszszy *Rozm* 626.

Znaczenia: **1.** '*spokojny, skromny, pokorny, mitis, modestus, humilis*': A pres tocz... gest szø on nam byl vrodzyl... skromny, czychy y vbodzy, iscy gego matuchna Maria takocz gest ona ftenczasz vboga byla *Gn* 175b; Sødzy sirocze y cychemu, iszbi wøcey ne smal wiszicz se (*leg.* wyszyć sie) czlowek na zemi (iudicare pupillo et humili, ut non apponat ultra magnificare se homo super terram, *Pul*: sędzy szyrotcze y pokornemu) *Fl* 9, 41; Strzegl iesm bezwinstwa a widzal iesm prawdø, bo sø ostatcowe czlowekowi czichemu (custodi innocentiam et vide aequitatem, quoniam sunt reliquiae homini pacifico, *Pul*: pokoynemu) *Fl* 36, 39; Sødzicze *neymaioczemu y syrocze, czichego y vbogego sprawcze (iudicate egeno et pupillo, humilem et pauperem iustificate) *Fl* 81, 3; Przespeic smerne w sødze, nauczi cyche drogam swim (diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas) *Fl* 24, 10, *sim. Pul*; Virgines debent esse modeste cziche,... lekke XV *in. R* XXIV 69; Blogoslawyeny czischi, bo ony posyądą zyemya (beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram Mat 5, 4). Czichi gest, gegosch misli zamyeschanye nye otmyeny... Przeto, acz kto syą myeni vbogym na duschi, patrzacz, bi bil czich XV *med. R* XXII 236; Mami syą strzecz, bichom przeczivo bogu nye mawiali w przeczivnoszczyach, przeczivo ludzem slego za sle nye wraczali, ale zasyą dobre za sle... Czy czischi za oplatą mayą od boga, esze possyądą zyemyą troyaką: yąsch noschą, thoczu swoge czyalo, bo caszdi gnyewywi... syebye nye wlodzen, tasch zyemyą,... po geysze czu chodzą, bo zwaczcze (*leg.* zwadźce) traczą gymyenye, a czischi go nabiwayą, a takyesch zyemyą, gey... schukayą, tho gest nyebyeską... Gdi vbodzi duchem mayą nyebo, a czischi zyemyą, aczsesch ma ostacz pischnim a gnyewywim... sam pkyel?... Gdi yusze czlowyek, sącz tako vbog y czych wspomyenye, esze gest grzeschen, a przegrzechi wschitko czyrpy, natichmyast ma szaloscz XV *med. R* XXII 237; Bo nye gest syla twa w sebranyv lyvda, panye,... any syø tobye piszny lyvbyly..., ale pokornich a cychich (humilium et mansuetorum) zawszgy syø tobye lyvbyla modlytwa *BZ* Judith 9, 16; Vczym

(*pro* vczyni) mye czycha y szmyerna, y podobna mogym stharzeyschym *Naw* 62; Czychy mitis *ca* 1500 *Erz* 8; Dziewica Marja... była cicha, mądra, rostropna (erat enim humilis, prudens et discreta)... i innemi... cnotami okraszona *Rozm* 18; Weźmicie jarzmo moje na was a uczcie sie ode mnie, iżciem cichy a śmiernego serca (quia mitis sum et humilis corde Mat 11,29) *Rozm* 323; ~ Epitaphium Laskarij archiepiscopi Gneznensis:... Suplex Lascarius... corde quoque ore bolismus samnyena dobrego, czychy XV *p. pr. R* XVI 326.

2. *'łagodny, dobrotliwy, mitis, clemens'*: Bo ti, gospodne, lubezliwi y czichi ies (suavis et mitis, *Pul*: slotky y czychy) *Fl* 85,4; Czyschi pacifici (multi pacifici sint tibi et consiliarius sit tibi unus de mille Ecclus 6, 6) 1471 *MPKJ* V 79; Jej (*sc.* dziewice Marjej) weźrzenie było barzo ciche, dobrotliwe, śmierne a barzo poczesne (visus eius mitis erat) *Rozm* 20; Jesus... był... na weźrzeniu *libieżny, cichy, wiesioły (in aspectu placidus, mitis et iocundus) *Rozm* 142; Język jego... miłościwy, lubieżny, cichy a silno pokorny (lingua fuit... pia, placida, mitis et mansueta) *Rozm* 151; Przez uwiesielenia mojego nie ostawię cię, ale poślę ucieszníka cichego, to jest ducha świętego (paraclytum mitissimum remittam) *Rozm* 172; Chrobaczek drzewny,... kiedy on tyka, barzo twarde drzewo przewierci. Takież Dawid, kiedy był miedzy swemi zwoleniki, nigd jego ciszszy nie był, ale wszędzie przeciw nieprzyjacielom w boju nikt ostrzszy i twardszy *Rozm* 626.

3. *'powolny, lentus'*: Unda lenta czycha lauat podlewa litus, cavat podriva[y] 1466 *R* XXII 20.

4. *dubium*: słuchać cichyma uszyma *'słuchać cichaczem, ukradkiem'*: Consulitur igitur viris non propter pulcritudinem ducere uxores sed propter bonos mores ... et hoc... vulgaris cantilena nobis consulit dicens: Nye wybyeray, iunochu, oczima, ale szluchay czychima vszyma 1466 *R* XXV 136, *sim.* 1476 *R* XXV 201, XV *p. post. R* XXV 198; Nye wybyeray, yvnochv, ywnochy z czwdnyma oczyma, alye szlwchay, yestly dobra yesth, czychyma wchoma XV *ex. R* XXV 145; ~ *cf. R* XXV 200: Nye vybiray, iunochu, oczyma, ale sluchay czczy vszyma.

Ciebienki *cf.* **Tybinki**

Ciec *formy*: *praes. ind. 3. sg.* ciecze *Gn* gl. 171a, XV *p. pr. R* XVI 349, *BZ* Num 13,28, 1471 *MPKJ* V 136, *Rozm* 199; *3. pl.* cieką 1466 *R* XXII 19, 1471 *MPKJ* V 73; ~ *part. praes. act. adv.* ciekący *Rozm* 817; *adi. n. sg. f* ciekąca *Fl* i *Pul* 57, 7. Moys 8, XV *ex. R* LIII 64; *g. sg. f.* ciekącej *Rozm* 246. 605; *ac. sg. m.* ciekącego XV *in. R* XXIV 63; *f.* ciekącą *BZ* Num 14,8. Deut 26,9, *Rozm* 217. 222; *l. sg. f.* (w) ciekącej *Sul* 68; *g. pl. f.* ciekących *Fl* i *Pul* 1,3; *i. pl. f.* ciekącymi 1498 *SKJ* III 335; *l. pl. f.* (przy) ciekących *Sul* 59; ~ *praet. 3. sg. m.* ciekł 1451 *MacDod* 105, *BZ* II Par 32,4, *Rozm* 599; *f.* ciekla 1444 *R* XXIII 303, *BZ* III Reg 22,35, *OrtBr* VII 561, *OrtMac* 101, *Naw* 105, *Rozm* 189; *neutr.* ciekło *ca* 1500 *JA* X 378; *3. pl. f.* ciekły są *BZ* Jos 4,18; ciekły *BZ* I Reg 21,13. Is 48,21, 1466 *R* XXII 27.

Znaczenie: *'płynąć, spływać, wypływać, fluere, defluere, manare'*: Czecze manat oleum *Gn* gl. 171a; *Pliniala, cziecla manavit 1444 *R* XXIII 303; Przislismi do zemye..., iasz to zayste czecze mlekem a myodem (venimus in terram..., quae revera fluit lacte et melle) *BZ* Num 13,28; Pan... podda nam zemyø mlekyem a myodem czekøczø (dominus... tradet humum lacte et melle manantem) *BZ* Num 14,8; Dal nam zemyø mlekyem a myodem czekøczø (tradidit nobis terram lacte et melle manantem) *BZ* Deut 26,9; Nawroczili syø wody ve dno swoy⟨e⟩ y czekli sø, iako byli drzewycy obykly (reversae sunt aquae in alveum suum et fluebant, sicut ante consueverant) *BZ* Jos 4,18; Potok, gesz cyekl po poszrzotkv zemye (rivum, qui fluebat in medio terrae) *BZ* II Par 32,4; Nye czyrpyely sø pragnyenya na pvszi,... wodø skali (*leg.* z skały) wiwyodl gym, a rozdzelyl skalø y cyekli wodi (aquam de petra produxit eis, et scidit petram et fluxerunt aquae) *BZ* Is 48,21; Ktho czyerpyal rok y dzyen, yz strzechy (*leg.* z strzechy) albo sz rynny woda czyekla przesz yego dom albo dwor przesz prawey odmowy, szlowye ysz przeczyw themu wczasz przed prawem nye odmawyal..., ten muszy tesz to daley czyerpyecz *OrtMac* 101, *sim. OrtBr* VII 561; Cądy (*leg.* kędy) czeką 1466 *R* XXII 19; Czyekly fluxerunt *ib.* 27; Płyną, czeką fluunt (fons hortorum, puteus aquarum viventium, quae fluunt impetu de Libano Cant 4,15) 1471 *MPKJ* V 73; Czeczie emanat *ib.* 136; Iste stavek fuit *pot gora Sion, ubi de illo monte cyeklo zrzodlo *ca* 1500 *JA* X 378; Jordan rzeka stała, a nie ciekła dalej, dokąd w niej Jesucrista krzczono (quod fluminis unda substitisset nec ad ima descendendo tamdiu defluxisset), ale... wszytka około jego stała *Rozm* 189; Ten kamień słowie Quarentana (*rp.* Kvrzentena), pod tą Quarentaną ciecze strumieniem studnica (sub Quarentena fluit rivulus fontis), w tejże rzece był Elizeusz *Manna uzdrowił *Rozm* 199; Woda, ktorą ja dam, będzie w nim studnia wody cie-

kącej w wieczny żywot (aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam Jo 4,14) *Rozm* 246; ~ Bødze iaco drzewo, iesz szczepono iest podług czekøcych wod (erit tamquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum) *Fl* 1,3, *sim. Puł*; Wniwecz wnidøø iako woda czekøcza (ad nihilum devenient, tamquam aqua decurrens) *Fl* 57,7, *sim. Puł*; Sstała gest rzeka *czekocza (stetit unda fluens Ex 15,8) *Fl* Moys 8, *sim. Puł*; Tesz chczemy dzirzano bycz o dąmbyech... przy Warczye alybo przy kthorychkole wodach czekączych vrosłych (de quercubus... circa Vartam vel circa alias aquas decurrentes) *Sul* 59; Wstawyamy, ysz kedyby ktho... w gezerze, w stawye alybo w czekączcy vodze, w szenyc y w zyczc na polv prawem przekonany szkodą czirzpyączemv ma doszycz vczynycz (statuimus, quod si quis... furtum fecerit in lacu, piscina vel in aqua fluenti..., iudicio convictus damnum passo satisfacere) *Sul* 68; Y wsdal gyemv przed namy s robotamy, lukamy, pastwysky,... rzekamy, gyezermy, vodamy czy⟨e⟩kaczymy y stoyaczymy 1498 *SKJ* III 335; ~ Krwawy poth opyødz z nego barzo poszedł, aze czekł na zemø 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 599; Cyekli gemu szlyni na brodø (defluebantque salivae eius in barbam) *BZ* I Reg 21,13; Cyekla krew z rani w woz (fluebat autem sanguis plagae in sinum currus) *BZ* III Reg 22,35; Proscha czyebye, przemylschy Yesu Criste, przez twa droga krewy, ktoraz z twego szercza szwyathego czyekła *Naw* 105; I uczynił sie pot jego jako kropie krwie ciekącej na ziemi (et factus est sudor eius sicut guttae sanguinis decurrentis in terram Luc 22,44) *Rozm* 605; Potem było przyschło odzienie ku ranam, a kiedy zewleczon, wszytki sie rany były odnowiły z jego ciała, aże krew ciekący kapała na ziemię *Rozm* 817; ~ *o różnych chorobach*: Czekaczego konya super fluidum equum XV *in. R* XXIV 63; Czyecze vomit XV *p. pr. R* XVI 349; ~ ciekąca niemoc: Czekącza czyrwona ny⟨emoc⟩ contra emorogidas infirmitates XV *ex. R* LIII 64; Niektorzy, co micli czyrwoną albo ciekącą niemoc (per fluxum hemorroidum qui fuerant vexati),... wszyscy... natychmiast uzdrowieni *Rozm* 217; Idąc niewiasta jedna, ktoraż miała ciekącą niemoc, a tę istną niemoc długo cirpiała (hemorroissa mulier quaedam vocabatur, quae per fluxum sanguinis diu gravabatur),... dotknęła sie jego podołka *Rozm* 222. ~ *Cf.* **Ociec, Pociec, Przyciec, Ściec się, Uciec, Wyciec, Ociekać, Przeciekać, Uciekać, Wciekać się, Wściekać.**

Cieciarka *cf.* **Cieciorka**

Ciecierza, Cieciorza *formy*: *n. sg.* ciecierza *Fl* i *Puł* 104, 39, 1433 *StPPP* II nr 2473, *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1472 *Rost* nr 1023; cieciorza 1402 *Piek* VII nr 4; ~ *ac. sg.* ciecierzę 1412 *AKPr* VIII a 113; ~ *ac. pl.* ciecierze *BZ* Ex 16,13.

Znaczenia: *zool.* **1.** '*przepiórka, Coturnix communis Bonn.*': Prosyly y przyszla cyecyerza, y chleba nebyesskego nasycyl ge (petierunt et venit coturnix, et pane coeli saturavit eos) *Fl* 104,39, *sim. Puł*; A gdisz bilo wyeczyoor, wydzely søø wiszedszy przylyeczyale czyeczyerze, ani ('a one') przykryli stani gich (factum est ergo vespere et ascendens coturnix cooperuit castra) *BZ* Ex 16,13.

2. '*samica cietrzewia, Tetraonis tetricis L. femina*': Czeczerza atago 1472 *Rost* nr 1023; Czeczerza *ca* 1455 *JA* XIV 490; ~ Falco... suam miliciam aprobauit... per fratres suos... portantes crucem osmorog et czeczerza in galea et proclamacione Geralth 1399 *AKPr* VIII a 83; De clenodio Geralth et pro signo crux et osmorog et auis sic dicte czeczorza super galea 1402 *Piek* VII nr 4; De cleynodio et proclamacione Gerald, in clipeo deferentes czeczerzø 1412 *AKPr* VIII a 113; De alio clenodio materno osmorog et auis dicta czeczerza desuper et de proclamacione Geralth 1433 *StPPP* II nr 2473. ~ *Zdaniem niektórych, opisy herbów mają na myśli przepiórkę.*

Ciecierzyca *bot.* '*groch, Lathyrus sativus L.*': Czyeczyerzycza cicer *ca* 1465 *Rost* nr 4259; Czeczerzycza cicera *ib.* nr 3845.

Cieciorka *bot.* '*groch, Lathyrus sativus L.*': *Czeczarka cicer 1437 *Rost* nr 2533; Czeczorka cicer, faseolus 1472 *Rost* nr 172; Czyeczorka cicera 1478 *Rost* nr 2137; Czyeczyorką cicer est genus leguminis *ca* 1500 *Erz* 9.

Cieciorza *cf.* **Ciecierza**

Cieczenie '*płynięcie, wzburzenie* (*wód*), *fluctus*': Wisłuchay nas, bosze..., ienszc smøczasz głøbocosez morza, zwøk czeczena iego (qui conturbas profundum maris, sonum fluctuum eius, *Puł*: szum bystroszczy yego) *Fl* 64,7; Vstanowył czeczenya sopit cursus 1466 *R* XXII 13.

Ciekacz '*biegacz, goniec, cursor*': Czyekacz cartularius 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Czyekącz, byegvn cursor *ca* 1500 *Erz* 9.

Ciekanie *cf.* **Uciekanie**

Cielec *formy*: *g. sg.* cielca XV *p. pr. R* XXIV 364; ~ *ac. sg.* cielca *Fl* 28,6. 68,36, *BZ* Lev 8,2. 17. Num 29,36, 1479 *Trzośn* 101, *Rozm* 811; ~ *ac. du.* cielca *BZ* Num 28,11. IV Reg 17,16; ~ *n. pl.* cielcy *Rozm* 412; ~ *g. pl.* cielcow *BZ* Num 29,20. 23. IV Reg 10, 29;

~ *d. pl.* cielcom *BZ* Tob 1, 5; ~ *ac. pl.* cielce *BZ* Num 33, 52; cielcy 1477 *StPPP* II nr 4195; ~ *l. pl.* (po) cielcoch *BZ* Num 29, 21. 24.

Znaczenia: **1.** *'byczek, vitulus'*: Zlame gospodzin cedri libanske i pomneyszi ge iaco czelcza libanskego (comminuet eas tamquam vitulum Libani, *Pul*: czyelyę lybaynske) *Fl* 28, 6; Lub bødø bogu nad czelcza mlodego (*Pul*: nad czyelyę mlode), *iesz dobiwa rogow y paznoktow (super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas) *Fl* 68, 36; Czelcza vituli XV *p. pr. R* XXIV 364; Mowyl gest pan ku Moysesowy rzekøcz: Weszmy... czyelcza za grzech a dwa skopi (tolle... vitulum pro peccato, duos arietes) *BZ* Lev 8, 2; Czyelcza skorøø (*leg.* z skorą) y s myossem, y s gnogem seszsze przed stani (vitulum cum pelle et carnibus et fimo cremans extra castra) *BZ* Lev 8, 17; Offyervicze obyatø... s stada czelcza dwa (offeretis holocaustum... vitulos de armento duos), scop ieden, baranow rocznich sedm *BZ* Num 28, 11; Trzeczego dnya offyervgecze czelczow iedennascze (offeretis vitulos undecim), scopi dwa, baranow... czternascze. A obyati svche a offyari palocze wszech po czelczoch a scopyech y po baranyech porzodnye slawicz bødzecze (per vitulos et arietes et agnos rite celebrabitis) *BZ* Num 29, 20—1; Czwartego dnya offyarvycze czelczow dzesyocz... y obyati palocze po wszech czelczoch (offeretis vitulos decem... et libamina singulorum per vitulos) *BZ* Num 29, 23—4; Offyervicze... czelcza iednego (offerentes... vitulum unum) *BZ* Num 29, 36; Clemens... decem pecora cornuta, videlicet tres vaccas, quatuor vitulas al. ialowicze et tres vitulos al. czelczy... prout solus tenuit, habuit et possedit 1477 *StPPP* II nr 4195; Nicolaus Szwyrkoth astitit coram iudicio banitho primo,... 4-o ultra ius contra Petrum Nosek... pro bowe al. o czyelcza 1479 *Trześn* 101; Obiad moj jest gotow, cielcy moi i ptacy moi pobici (tauri mei et altilia occisa sunt) *Rozm* 412.

2. *'cielec jako bożek, idolum vituli instar'*: Szetrzecze wszitki bydliczele krayow gey. Zlvpicze czelcze a sochy slamyecze (confringite titulos, *var.* vitulos, et statuas comminuite) *BZ* Num 33, 52; Od grzechow... nye odstøpyl any ostal cyelczow zlotich, gysz bily w Betel (a peccatis... non recessit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel) *BZ* IV Reg 10, 29; Y nyechaly wszech przikazan pana boga swego y czinyly sobye dote bogy, to gest dwa cyelcza (feceruntque sibi conflatiles duos vitulos) *BZ* IV Reg 17, 16; Wszitci ku cyelczom zlotim chodzily (irent omnes ad vitulos aureos), gesz bil Jeroboam krol vczinyl *BZ* Tob 1, 5; Bog wasz... dał wam zakon, a wyście wżdy uczynili cielca na gorze Oreb i modliliście sie jemu *Rozm* 811.

Cielesieństwo *'coitus'*: Potem szø znydø w czyeleszenstwye syn⟨owie⟩ boszy s szyostramy czlowyeczymy, a ti sø porodzyli (ingressi sunt filii dei ad filias hominum, illaeque genuerunt) *BZ* Gen 6, 4.

(Cielesność) Cielestność 1. *'kształt cielesny, carnis natura'*: Marja odpowiedziała: Ktora miłość... k temu przypędziła, iżeś ty cielestność przyjął (quae necessitas coegit incarnari)? *Rozm* 165.

2. *dubium '(rozwiązły) zbytek, luxuria'*: Czelestnosczy luxurie 1436 *R* XXIII 276.

3. *dubium 'phlegma'*: Wilkość ⟨z⟩ gorącością, to dwoje przyrodzenie albo elementa dawały są jemu krwie, zimność z wilkością dawały jemu cielestność (flegma propinabat), suchość z gorącością dawały jemu rumianość, zimno z suchem przyrodzenim, albo ta dwoja elementa, dawały jemu białość *Rozm* 156.

Cielesny, Cielestny, Cielestni *formy*: *n. sg. m.* cielesny *Rozm* 278; cielestny XV *med. Zab* 521, *ca* 1450 *PF* IV 571, *BZ* II Esdr 8, 11, XV *p. post. PF* V 14, XV *p. post. R* XXV 200; cieleśćny (*?*) 1466 *R* XXV 140; *neutr.* cielestne *BZ* II Par 32, 8, *Naw* 146; ~ *g. sg. m.* cielesnego *Dek* VI; *f.* cielesnej XV *ex. Zab* 526; cielestnej 1442 *R* XIX 76; cielestne XV *med. SKJ* V 274, XV *p. post. R* XXV 275, *Rozm* 31. 38. 541; *neutr.* cielestnego *Rozm* 158; ~ *ac. sg. f.* cielesną *MW* 2 a; cielestną *BZ* Tob 6, 22, *Rozm* 31; *neutr.* cielesne *MW* 33 a; cielestne *Naw* 177, *Rozm* 84; ~ *l. sg. f.* cielestną *Rozm* 9. 35; *neutr.* cielestnym XV *med. R* XXV 155; ~ *l. sg. neutr.* (w) cielestnem *Rozm* 528; cielestnym *Rozm* 783; ~ *n. pl. m.* cielestni *Rozm* 840; *f.* cielestnie XV *med. Zab* 513; ~ *g. pl. m.* cielestnych XV *p. post. Kalużn* 273; *f.* cielesnych XV *ex. SKJ* I 144; cielestnych XV *med. R* XXV 155, XV *med. SKJ* I 83, 1484 *Reg* 712; *neutr.* cielestnych *BZ* Gen 8, 21; ~ *d. pl. m.* cielesnym 1449 *R* XXV 166; cielestnym XV *med. SKJ* I 101; ~ *ac. pl. f.* cielestne *Rozm* 158; cielestnie *MPKJ* V 36.

Comparat. n. sg. m. cielestniejszy 1471 *MPKJ* V 54; cieleśniejszy *Rozm* 518.

Znaczenia: **1.** *'cielesny, corporalis, carnalis'*: **a.** *'z ciała utworzony'*: Czelyesthny corporalis XV *med. Zab* 521; Smisl y smislyenye czyelestnich serez (humani cordis) pochilila szø gest ku zlemu *BZ* Gen 8, 21; S nymy gest ramyø cyelestne (brachium carneum), ale s namy gest

pan bog *BZ* II Par 32,8; Ia marni a cyelestni (1471 *MPKJ* V 54; czielestnyeissi)... przikazalem gym..., abi s tobø szly do Ierusalem (humanior ego... praecepi eis... comitari tecum in Jerusalem) *BZ* II Esdr 8,11; Czelestny corporale XV *p. post. PF* V 14; Oni ludzie jako zwierzęta a cielestni czytali w piśmiech urodzenia boskiego, ale rozumem osiąc nie chcieli *Rozm* 840; ~ '*materialny*': Domus dei materialis *czelesczny 1466 *R* XXV 140; Domus materialis czelestny XV *p. post. R* XXV 200; Pilat tego nie rozumiał, aby miły Cristus mowił o krolewstwie duchownem, ale rozumiał o krolewstwie cielestnym *Rozm* 783.

b. '*od ciała wychodzący*': Nye czyn grzechu czelesznego procz vrzadv malszenszkyego *Dek* VI; Pozadanym czelestnym concupiscencia XV *med. R* XXV 155; Z roskoszy celesthnych *szczodą vyelka byerze czlowyek his enim epulis tota damnificatur hominis substantia XV *med. R* XXV 155; Wstrzymacz szę od czelestnych ządzy abstinere vos a carnalibus desideriis (1 Pet 2, 11) XV *med. SKJ* I 83; Grzechom celestnym (*R* XXV 166: celesznim) peccatis carnalibus (exhibuistis membra vestra servire immunditiae Rom 6, 19) XV *med. SKJ* I 101; Czelestne schadze carnalis concupiscencie XV *med. SKJ* V 274; Luboszczy, roszkoszy czelestnye voluptates XV *med. Zab* 513; Przimyesz pannø... wyøcey prze myloscz sinow nyszly prze lyvboscz cyelestno (amore filiorum magis quam libidine ductus) *BZ* Tob 6,22; Boga proszmy..., abi bylli cziste wnątrznoszczy szercza y bi odstąpil gnyew, abi czeleszną pychą starla picza y pokarmu szkamposcz *MW* 2a; Gdy szyą od zbythkow czyelesthnych przez czysthotą powczyągamy cum carnis luxuriam per continentiam coartamus XV *p. post. Kałużn* 273; Lubowanye celestne ząndze delectacionem carnalis concupiscencie XV *p. post. R* XXV 275; Zadz czyelyesznych nye czynycz (desideria carnis non efficere) XV *ex. SKJ* I 144; Pre imbecillitate corporis vlg. dla mgloszczy czyeleszney XV *ex. Zab* 526; Ten był... czystoty cielestne niewinnik (*pro* miłośnik?), niewinność swego serca chował (fuit hic... pudicitiae castissimus amator, servabat innocentiam cum cordis puritate) *Rozm* 31; Też był barzo czystego ciała, bo wszystkę roskosz cielestną od siebie był otrącił (carnis voluptatem detestabatur) i miłował czystotę *Rozm* 31; Myśliłem już nigdy cielestną nieczystotą ciała nie pokalać (proposui, non corpus maculare carnali libidine), alem je czysto chciał chować *Rozm* 35; Ten ci... mąż... jest... swej ('wszej') roskoszy cielestne wielіki nieprzyjaciel (totius voluptatis carnis inimicus) *Rozm* 38; ~ Raczi dacz zdrowie czieleszne y wierny pokoy serdeczny *MW* 33a; Vzycz czelestne zdrowye (confer vitae sanitatem) *Naw* 177; Miły Jesus nigdy niemocen nie postał... ani przemienienia zdrowia cielestnego nigdy ni miał (nec molestabatur... sanitatem corporis unquam immutando) *Rozm* 158.

c. '*ciała dotyczący, ad corpus pertinens*': Panna szyna porodzyła przesse wssey stradzy czelestney 1442 *R* XIX 76; Duch(o)wny a czelestny (*sc.* post) *ca* 1450 *PF* IV 571; A syosthry, kthore dzyathkamy chodzą albo brzemyenne,... nye mayą robiczi cziązko roboth thych czyelesthnych (ab exactione qualibet corporali... potuerint... abstinere) 1484 *Reg* 712; Bog vlyal dvsche svyątą v to czyalo y oblyal yą swą svyąta myloszczyą, y przylączyl k temv czyalv..., y okraszyl czyelestną *nadobnaszczyą *Rozm* 9; Miły Jesus nigdy niemocen nie postał..., a wszakoż pospolne niedostatki cirpiał i męki cielestne człowiecze krewkości (attamen sustinuit defectus generales humanae fragilitatis et poenas corporales) *Rozm* 158; Jesus... przyszedł... do Jerusalem..., by w swem (*rp.* vszem) cielestnem rostaniu sweni (*leg.* z swemi) apostoły niektore znamiona miłosierdzia ukazał *Rozm* 528.

d. '*ciału służący, corpori serviens*': Było lyekarstwo dvschne y tez czelesthne (ad tutamentum mentis et corporis) *Naw* 146; Szli po drodze, a już im chleba nie dostało ani ktore pokarmienie cielestne mi(e)li (nec alimentum corporis ullum habuissent) *Rozm* 84; S tegoż snadź użrąc święty Łukasz, iże święty Maciej rzekł: zogolla, ktore sie mieni chleb cielesny, i rzekł: chleb nasz wszedni (ob hoc forte Lucas videns Matthaeum dixisse sogolla, quod sonat peculiarem, dixit quotidianum) *Rozm* 278; Tego dla po wieczerzy swe ciało miał dać zwołennikom, bo... przez wielebność takiej świętości pirwej używamy świętości męki bożej, czuż bożego ciała, niżli karmie cielestne *Rozm* 541.

2. *corruptum*: **a.** *pro* czelny: Tu sie pomienia nauka filozofowa, iże obapolne rzeczy są podlejsze, a pośrodek cieleśniejszy (*rp.* czyelyeylneyschy) *Rozm* 518; ~ **b.** *pro* cielętny: Czelne a. czelestnye (*var. kal.*: czielne, czieląnthne) fetas (duas vaccas fetas, quibus non est impositum iugum I Reg 6,7) *MPKJ* V 36.

Cielestni *cf.* **Cielesny**

Cielestnie *cf.* **Cieleśnie**

Cielestność *cf.* **Cielesność**

Cielestny *cf.* **Cielesny**

Cieleśnie, Cielestnie 1. '*ciałem, corpore*': Powyedamczy vam, yszczy pan Cristus poszlan byl

Szydom kasznodzeyczą czelestne ad quos corporaliter venit (Rom 15, 8) XV *med. SKJ* I 51; Jesus... rzekł swym zwolenikom:... Zaprawdę tej nocy mam być... odłączon cielestnie albo ciałem od waszego sławnego towarzystwa *Rozm* 545; ~ Zadnym gynnym sz⟨e⟩ czelestnye nye slączyla ut nec ipsa alicui alteri misceatur XV *med. SKJ* V 263; Potem Adam poznal czyelestnye Gewø swø zonø (Adam vero cognovit uxorem suam Hevam) *BZ* Gen 4, 1; ~ *dubium*: Jakom ya zonka (*leg.* z żonką) chowaną w domv czeleszthnye nye vdzelal zivyey (*leg.* z żywiej) marthwey glowi 1470 *ZapWarsz* nr 2997.

2. (*o sposobie objaśniania Biblii*) '*dosłownie, w sposób rzeczowy*': Celestnye, duchownye, przicladne, podobnye 1421 *LitRel* III 168; Czyeleschnye hystoriace 1441 *R* XXIV 373; Czyelesthnie hystoriace XV *med. Zab* 517; Sacra theologia exponitur quatuor modis: primo hystoriace siue literaliter vlg. czelestnye, secundo allegorice duchownye, tercio tropoloice siue moraliter przycladnye, quarto anagoyce vlg. szwyrchownye albo podobnye 1469 *Wisł* nr 2403, *sim.* 2036; Dvchownye mistice, cyelestnye hystoriace 1476 *Wisł* nr 2340; Czyelesthnye, duchownye XV *p. post. JA* XIV 506; Duchownye mistice, czyelestnye historiace XV *p. post. R* XXV 198; Czelestnye XV *ex. ErzGlos* 178; Duchowne allegorice..., czelesne historice XV *JA* X 386.

Cieleśnik *bot.* '*Verbena officinalis L.*': Czyelesnyk lustrago 1460 *Rost* nr 3625. ~ *Według Rostafińskiego 'dom nierządu'. Można też podejrzewać błąd kopisty zamiast* żeleźnik.

Cielę *formy*: *n. sg.* cielę *Park* 407, 1471 *MPKJ* V 29, 1472 *Rost* nr 1429, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* cielęcia *Fl* i *Pul* 105, 21; ~ *d. sg.* cielęciu *Park* 413; ~ *ac. sg.* cielę *Fl* i *Pul* 105, 20, 1436 *TymProc* 241, XV *med. Zab* 517, *BZ* Gen 18, 7, *Pul* 28, 6. 68, 36, *Rozm* 387; ~ *i. sg.* cielęciem 1447 *TymProc* 128; ~ *n. pl.* cielęta *Pul* 21, 12. 49, 11; ~ *g. pl.* cieląt *Fl* 21, 12, *Fl* i *Pul* 49, 10. 50, 20, 1432 *Przyb* 24, 1446 *AGZ* XI 273, *KartŚwidz*, *BZ* Gen 32, 15, 1457 *AGZ* XV 22; ~ *ac. pl.* cielęta 1422 *StPPP* II nr 1864, 1432 *Przyb* 24, 1432—7 *RocznHist* XV 246, *BZ* I Reg 14, 32, 1491 *AGZ* XVIII 316.

Znaczenia: **1.** '*vitulus*': Ogarnøli me czeløt wele (circumdederunt me vituli multi, *Pul*: czyelyęta) y iunczowe tlusci osedli me *Fl* 21, 12; Ne wezmø z domu twego czeløt (non accipiam... vitulos) ani s stad twich kozlow *Fl* 49, 10, *sim. Pul*; Tegdi przymesz ofarø..., tegdi wloszø na twoy oltarz czeløt (tunc imponent super altare tuum vitulos) *Fl* 50, 20, *sim. Pul*; Y vczynyly czyelø w Orebv (et fecerunt vitulum), y modlyly sø sie rytym balwanom *Fl* 105, 20, *sim. Pul*; Y przemyenyly *seø slawø swoyø w podobenstwo czeløcza gedzøczego syeno (mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis foenum) *Fl* 105, 21, *sim. Pul*; A *podalismo mu... dwe crowe, dwoye czeli⟨ø⟩th, dwa cona XV *in. Malk* 118; Iurabit..., yze dal pancznacze grzywen y crową s czelancz⟨em⟩ 1420 *AKPr* VIII a 151; Debet reddere... sex cornuta pecora, tres juuenes vlg. czelantha duorum annorum et tres vaccas 1422 *StPPP* II nr 1864; Mikolay... *zayaul owcze... y czelantha: sto owyecz przessz troya a czelanth szedmoro 1432 *Przyb* 24; Paulus... dedit... vitulum unius anni stantem post fornacem al. czelą za pyeczem 1436 *TymProc* 241; Yako czsom zayanl owcze pana Szymanowy..., thom zayanl na sszwem szyce y czelantha 1432—7 *RocznHist* XV 246; Item octo czelanth 1446 *AGZ* XI 273; Debet dare... vaccam cum hynulo anni preteriti al. s czyelączyem lonskim 1447 *TymProc* 128; Tegdy nakladøø na oltarz tvoy cieløøt *KartŚwidz*; Pecceavi vpeklem, in populo w popyele, comedi celum czelą XV *med. Zab* 517; A sam byeszal ku stadu, a wszøl czyelyø tluste (tulit inde vitulum tenerrimum) a wyelmy dobre, a dal ge pacholku, genze w masie a w mlecze to czyelø warzyl y poloszil przed nymy *BZ* Gen 18, 7; A wrocyw syø na lup, pobral owce, woli y cyelyøta (tulit oves et boves, et vitułos), y zbyly ge na zemy, a gedly se krwyø *BZ* I Reg 14, 32; Debet reddere... vitulam et duos vitulos al. czelanth 1457 *AGZ* XV 22; Facilem poterimus differenciam ponere, ut si scribamus cz et y, ut: czyalo, czyasno, czyemø, czyelø, czyolek *Park* 407; Ale celocu y calu pod c przypissy thak gemv *Park* 413; Jakom ya kmyeczyw Jacubowy... krowy s *czyelanczon... nye wszalem gwaltem 1471 *TymProc* 275; Pro eo, quia tu... inequitasti in hereditatem ville Kryszowycze..., recepisti ibidem decem boves et alia pecora minora al. *czylyątha viginti varii coloris 1491 *AGZ* XVIII 316; Zlomy gospodzyn czedry lybayn⟨s⟩ke i pomnyeyszy ye yako czyelyę lybaynske (et comminuet eas tamquam vitulum Libani, *Fl*: pomneyszi ge iaco czelcza libanskego) *Pul* 28, 6; Bo moya sø wszytka zwyerzęta lyassow, czyelyęta na gorach y wolowye (meae sunt omnes ferae silvarum, iumenta in montibus et boves) *Pul* 49, 11; Wyelbycz gy będę w chwalye i lyubo będze bogu nad czyelyę mlode (placebit deo super vitulum novellum, *Fl*: nad czelcza mlodego), yesz dobywa rogow

y paznokty *Pul* 68, 36; Czyelą vitulus *ca* 1500 *Erz* 9; Ociec rzekł... ku swem sługam:... przywiedźcie ci⟨e⟩lę tłuste (adducite vitulum saginatum), zabijcież, abyśmy używali i godowali *Rozm* 387; ~ Czielą dąnthe conflatile (vidissemque vos peccasse... et fecisse vobis vitulum conflatilem Deut 9, 16) 1471 *MPKJ* V 29.

2. '*młode wielbląda, pullus cameli*': Wibral s tego, czso gymyal...: kooz dwyesszcye, kozlow dwadzeszczya..., *wyelblodow y *gyg czyelyød trzydzeszczy (camelos fetas cum pullis suis triginta)... y poslal *BZ* Gen 32, 15.

3. morskie cielę *zool.* '*gatunek foki, Phoca vitulina L.*': Morske czele foca 1472 *Rost* nr 1429.

Cielęcina '*cielęca skóra* (*do pisania*), *vituli cutis*': In qualibet vitulina cutte al. na czelanczinye scribi non potest 1446 *StPPP* II nr 3275.

Cielęcy '*vituli*': Takież i kielich wziąwszy... dał im rzekąc: Pijcie s tego wszyscy, bo to jest krew moja, nie cielęca, jako niegdy w starem zakonie *Rozm* 542.

Cielętny (*o krowie*) cielętna '*brzemienna, feta*': Czielne, czieląnthne fetas (facite plaustrum novum unum et duas vaccas fetas, quibus non est impositum iugum, iungite in plaustro I Reg 6, 7) 1471 *MPKJ* V 36.

Cieli *cf.* **Jelito**

Cielnie 1. '*cialem, cieleśnie, corpore*': Potem Kayn poznał czelnye swø szonø (cognovit autem Cain uxorem suam), a ta poczøwszy porodzyla Enocha *BZ* Gen 4, 17; Adam poznał czyelnye swø szonø (cognovit quoque adhuc Adam uxorem suam), a tak porodzy syna *BZ* Gen 4, 25.

2. '*co do ciała, dla ciała, ad corpus pertinens*': Lacznego nakarmicz, spraglego napogicz... Ty vczinky czinycz, gest bicz my⟨lo⟩ syerdnim czyelnye. Ale duschne są gyne...: radzicz glupyemu, karacz błądnego, otpusczicz *grziwemu a wynnemu XV *med. R* XXII 240.

Cielność '*zmysłowość, pożądliwość, libido*': Czelnoscz libidinem 1436 *R* XXIII 278; Cyelnoszcz sensualitas 1453 *R* XLVII 353.

1. Cielny *formy*: *n. sg. neutr.* cielne *Gloger*; ~ *g. sg. m.* cielnego *Gn* gl. 70 b; *f.* cielne *Gn* 179 b, XV *med. R* XXV 153; cielnej *Dek* VII 1, 1461—7 *Serm* 349 v; ~ *ac. sg. m.* cielny XV *med. R* XXII 243; *f.* cielną 1438 *R* XXII 353, *Sul* 74; *neutr.* cielne *Gn* gl. 71a, *Naw* 56; ~ *l. sg. m.* (w) cielnem XV *med. SKJ* V 261; *f.* (w) cielnej *ca* 1450 *PF* IV 570, *EwZam* 300; ~ *ac. pl. m.* cielne XV *med. AKH* VI 446; *f.* cielny 1438 *R* XXII 359; ~ *l. pl. f.* (w) cielnych XV *med. R* XXII 242.

Znaczenia: '*cielesny, corporalis, carnalis*': **a.** '*z ciała utworzony*': W czelnem kształcze wydzely corporali specie viderent XV *med. SKJ* V 261; Stapyl dvch szvyąthy w czyelney oszobye, yakoby gołąbycza (descendit spiritus sanctus corporali specie, sicut columba Luc 3, 22) *EwZam* 300.

b. '*od ciała wychodzący*': Tedy vøcz mas szø thy necystothy czelne varouacz *Gn* 179 b; Fsakocz sø celnego grecha nigdy ne gest dopuscila et tamen peccatum non commisit *Gn* gl. 70 b; Ne plocz czelney neczystoti *Dek* VII 1; Oddzwczye (*leg.* odrzućcie) *swysthky nyeczysthoty, dzelnw (*leg.* cielną) oplwythoscz *gzrechw sitis *repuentes omnia peccata carnis (propter quod abicientes omnem immunditiam et abundantiam malitiae Jac 1, 21) 1438 *R* XXII 353; Wydalyscyze zloscyz dzelny (*leg.* cielny) scilicet peccatis carnalibus (sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiae et iniquitati Rom 6, 19) *ib.* 359; Nyespokoyno gest nasche syercze, alisz otpoczinye w tobye,... nye w pyenyądzech... ny w roskoschach czyelnich XV *med. R* XXII 242; Na syercza wiczisczyenye czworga trzeba: napyrwey caszdi grzech czyelni y duschni wyerną spowyedzyą wirzucziez *ib.* 243; Luboszczy czelne vel voluntarie admisse lascivie libidinis XV *med. R* XXV 153; V roskoszy czelney chodzanez zaduszaan slowo *ca* 1450 *PF* IV 570; Czelney luboszczy concupiscencie carnis 1461—7 *Serm* 349 v; ~ Przyszągą czelną (corporale iuramentum), tho gest przes dothknyenye ma vczinycz *Sul* 74; Acz badzyeczely czyelne morzyły duchem swyathim szkuthky si autem spiritu facta carnis mortificaretis XV *med. AKH* VI 446; Odzyersymy yedynaczka thwego zbawyenye..., zdrowye dvschne y czyelne *Naw* 56; ~ *dubium*: Cristus czyelne rozgodzyw *stony y czlowyeku naukę dał *Pyl* 93 arg.

c. '*ciału służący, corpori serviens*': Lekarstwo czelne[y] medicinam carnalem *Gn* gl. 71a; Odzenye czelnee, a smyanye vstnee vkazvię, czso w sierczv iest *Gloger*.

2. Cielny (*o krowie*) cielna '*brzemienna, feta*': Due vacce czelne et due ialowiczi 1446 *AGZ* XI 272; Czielne, czieląnthne fetas (duas vaccas fetas, quibus non est impositum iugum, iungite in plaustro et recludite vitulos earum domi I Reg 6, 7) 1471 *MPKJ* V 36.

Cielo *cf.* **Cialo**

Ciem *nawiązuje zdanie przyczynowe do poprzedniego kontekstu* '*bowiem, enim*': Spowadayecze se gospodnw myłoserdza yego... Bo starl yest wrota moszøndzowa y zawory szelazne zbył. Przył ye z droghy lychoty gych, prze

krzywdy czem gych vsmerzeny sø (propter iniustitias enim suas humiliati sunt, *Wujek*: bo dla niesprawiedliwości swoich byli poniżeni) *Fl* 106,17, *sim. Pul*; Spiewayczie panu... wwielczi przyiaczicle bozi a krolewny nyebieszkiey y naswiątsego sina iey bliszczi przirodzeny, Janye krzcziczielu y Seruacy biskupie bozi! Czebie cziem, welebny Janye, Elzbieta czorka Ysmeriey, ktora swianthey Anni siostra bila, urodzila *MW* 55 b. ~ *Cf.* **Abociem, Bociem, Owaciem, Owociem, Ci.**

Ciemierzyca, Czemierzyca *bot.* **1.** '*ciemierzyca biała, Veratrum album L.*': Czemyerzycza elleberos albus 1419 *Rost* nr 5170; Czemerzicza elleborus albus 1437 *Rost* nr 2583; Czyemyerzycza eleborum album 1460 *Rost* nr 3515; Czyemyerzicza eleborus 1464 *Rost* nr 4800; Czemyerzycza elleborus *ca* 1465 *Rost* nr 3890, *sim.* nr 2148, *PF* V 30; Czyemyerzycza elleborus albus 1485 *Rost* nr 6047; ~ Czemyerzicza byała elleberos albus 1419 *Rost* nr 5169, *sim.* nr 2035, 6046; Czemyerziczą byałą XV *med. Zab* 516; Byała czemyerzicza eleborus alba 1464 *Rost* nr 4936.

2. '*miłek wiosenny, Adonis vernalis L.*': Czyemyerzycza elleborus niger 1485 *Rost* nr 6050; Czemyerzicza eleborus niger 1491 *Rost* nr 11051; Czyemyerzycza eleborum nigrum XV *p. post. R* LIII 63; ~ Czemyerzicza czarna elleborus niger 1484 *Rost* nr 6049, *sim.* nr 2036.

3. '*proszek z ciemierzycy białej powodujący kichanie*': Byała czemyerzicza condisi, pulvis ellebori albi 1464 *Rost* nr 4935; Byała czemyerzycza condisi 1478 *Rost* nr 1976.

Ciemię *formy*: *n. sg.* ciemię *ca* 1455 *JA* XIV 491, *Park* 406, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* ciemienia *BZ* Deut 28,35; ~ *ac. sg.* ciemię *BZ* Deut 33, 20, *Rozm* 731; ~ *l. sg.* (na) ciemieniu *BZ* Deut 33, 16; ~ *d. pl.* ciemionam 1471 *MPKJ* V 66.

Znaczenia: **1.** '*ciemię, capitis vertex*': Vsdrowyon nye bodzesz mocz bycz od pyøty w nodze az do czemyenya (a planta pedis usque ad verticem tuum) *BZ* Deut 28,35; Pozegnanye gego... przydze na glowø Iozephowø a na czemyenyv poswyaczonem (et super verticem Nazarei) myedzi braczø gego *ib.* 33,16; Pochficil gest ramyø y czemyø (cepitque brachium et verticem) *ib.* 33,20; C... tripliciter in Polonorum ideomate asperatur: grosse, grossius et molliciter... Exemplum primi...: czas, czapka... Exemplum secundi: czalo, caask, cemo *Park* 406; Czyemya vertex *ca* 1500 *Erz* 9; Czyemyą tiringa *ib.*; Drugi potem przybieżąc uderzył ji w ciemię *Rozm* 731; ~ Czema *ca* 1455 *JA* XIV 491.

2. '*skroń, capitis tempora*': Cziemyonam temporibus (si dedero somnum oculis meis... et requiem temporibus meis Psal 131,5, *Fl* i *Pul*: acz dam... pokoy skronom mogym) 1471 *MPKJ* V 66.

Ciemiężnik '*zuchwalec, temerarius*': Cemyaszniczy temerarii XV *med. R* XXIV 373.

Ciemiorka, Czemiorka *bot.* '*ciemierzyca biała, Veratrum album L.*': Czemyorka eleborus XV *p. post. R* LIII 66.

Ciemnica *formy*: *n. sg.* ciemnica XV *in. Zab* 520, 1435 *KsMaz* III nr 1267, 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; ~ *g. sg.* ciemnice *Błaż* 321, *BZ* Lev 24,12, 1466 *R* XXII 25, *De morte* w. 489, XV *p. post. R* XIX 56, *Rozm* 268; ~ *ac. sg.* ciemnicę *ca* 1420 *R* XXIV 82, *Błaż* 320, *BZ* III Reg 22,27. Jer 29, 26, 1471 *MPKJ* V 102, *Rozm* 109. 413; ~ *l. sg.* (w) ciemnicy *Kśw* bv 4, *BZ* Ex 12,29. IV Reg 14, 26, 1477 *MMAe* XVIII nr 120, *Rozm* 492. 733; ~ *g. pl.* ciemnic XV *p. post. RozmPam* 475; ~ *l. pl.* (w) ciemnicach *MW* gl. 65, *Rozm* 181.

Znaczenie: '*loch, więzienie, ergastulum, carcer*': Gresnik u greseh zapeeclony jesc iaco kłodnik u cemnicy scouany *Kśw* bv 4; Czyemnycza ergastulum XV *in. Zab* 520; W czemniczø (*pro* czemniczø), w yøczszthwo (misit eum in carcerem Mat 18, 30) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Procurator... principis revocavit dicens: Iste... Albertus de thenutha mea al. czemnicza profugit 1435 *KsMaz* III nr 1267; Ergastulum, czyemnycza id est carcer 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Teda sodza tego myasta przikazaal gy w cyemnyczø... wsa⟨dz⟩yez *Błaż* 320; A s tym przes no ⟨c⟩ wsadzon do cyemnyce *Błaż* 321; Szedzała w czyemnyczy (in carcere) *BZ* Ex 12,29; Pvscili gy sø do czemnicze (in carcerem) *BZ* Lev 24,12; Wsadzcye tego mosza w cyemnyczø (in carcerem) *BZ* III Reg 22,27; Pan wydzal vdroczenye... lyvda..., a ysze sø pogubyeny az do zawartich w cyemnyci (usque ad clausos carcere) *BZ* IV Reg 14,26; Bog dal cyø kaplanem..., abi bil wodz... nad ... møszem... prorokviøcym, abi gy wsadzil w klodø a w cyemnyczø (ut mittas eum in nervum et in carcerem) *BZ* Jer 29,26; S czyemnycze latebris 1466 *R* XXII 25; Aszasz nye czytal..., yako panny... pothem do czyemnycze vyedzono *De morte* w. 489; W czemnyczą in lacum (lapsa est in lacum vita mea Thren 3, 53) 1471 *MPKJ* V 102; In ergastulo al. w ⟨c⟩zemniczy 1477 *MMAe* XVIII nr 120; W czyemnyczach *MW* gl. 65; Vykupyl szvyathe oczcze sz czyemnycze, sz nyewolyey (*R* XXV 211: s czyemnoszczy nyevolstva) XV *p. post. R* XIX 56; Herod...

kazał nawielebniejsze Żydow syny... wsadzić w ciemnicę (in carcere) *Rozm* 109; Mienili, iżby zlych dusze wiekuistych (*leg.* w wiekuistych) ciemnicach zamkniony miały być (retrudi carceribus) *Rozm* 181; Nie wynidziesz s niej, czuż ciemnice (non exies inde Mat 5,26), ależ zapłacisz od pośledniejszego pieniądza *Rozm* 268; Krol rzekł sługam:... Wrzućcież ji w ciemnicę wnętrzną (in tenebras exteriores Mat 22,13) *Rozm* 413; Gospodnie,... kiedyśmy cie widzieli... w ciemnicy, przychodziliśmy k tobie (quando te vidimus... in carcere et venimus ad te Mat 25, 39)? *Rozm* 492; Cristus siedząc w tej ciemnicy i piał ten psalm *Rozm* 733; ~ '*więzienie piekielne, otchłań piekielna, gehenna, abyssus*': Otczowe szwyenty bendącz w mąkach czemnycz pyekelnych poczuły szą szwoye wybawenye XV *p. post. RozmPam* 475.

Ciemniczny '*należący do ciemnicy, więzienia, carceris*': Przeciw wyezi, iaz wzviiszona... nad syenyo cyemnyczno (in atrio carceris) *BZ* Neh 3,25.

Ciemnie '*ciemno, obscure*': Czyemnye opaco XV *ex. PamLit* XXVIII 307.

Ciemnieć '*obscurari*': Czyemnyegecz (*leg.* ciemnieje-ć *czy* ciemnieć?) obscurari 1466 *R* XXII 26. ~ *Cf.* **Obciemnić**, **Ociemnić się**, **Zaciemić**, **Zacimiać**, **Zaćmieć**, **Zaćmić.**

Ciemnik '*faryzeusz, pharisaeus*': Nie będzieli dostojeństwo albo wasza prawda niż mistrzow a ciemnikow żydowskich (pharisaeorum), nie wnidziecie w krolestwo niebieskie *Rozm* 266.

Ciemnocisawy *cf.* **Ściemnocisawy**

Ciemnorydzy '(*koń*) *kasztanowaty w ciemnym odcieniu*': Equo meo ambulatore coloris czemnoridzi 1466 *MMAe* XVIII nr 55.

Ciemnosiwy '*cineraceus, canus*': Duas equas ...czyemnossywe 1500 *AGZ* XV 401; Pro sex redariis czyemnoschiwe wosznyki 1500 *ZsigBud* 36; Pro equo czyemnoschywy ad redarios *ib.* 57; Pro equo redario czyemnoschywy *ib.* 75.

Ciemność *formy*: *n. sg.* ciemność *Fl* 17, 11. 96, 2, XV *med. R* XXV 153, *Pul* 34, 7, XV *ex. Zab* 536; ~ *g. sg.* ciemności 1444 *R* XXIII 305, *Błaż* 322, 1453 *R* XXV 211, *BZ* Tob 4,11, *Naw* 179, XV *p. post. R* XXV 173, XV *ex. PamLit* XXVIII 307, *Rozm* 650. 781; ~ *d. sg.* ciemności *BZ* Ex 20, 21; ~ *ac. sg.* ciemność *Rozm* 525; ~ *l. sg.* (w) ciemności *Gn* gl. 101b, *Fl* i *Pul* 87, 6, *Fl* 142, 4, XV *med. SKJ* V 281, XV *med. Zab* 513, *BZ* Gen 15,12, *Rozm* 550; ~ *n. pl.* ciemności *Fl* 34, 7, *EwZam* 285, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *ac. pl.* ciemności *EwZam* 306; ~ *l. pl.* (w) ciemnościach 1484 *Reg* 704, *Pul* 142, 4, *EwZam* 285. 291.

Znaczenia: **I.** '*ciemność, tenebrae*': Bodz droga gich czemnoszi (fiat via... tenebrae, *Pul*: czyemnoszcz) y śliskosez *Fl* 34, 7; Neprzyaczel... posadzył me w czemnvsczy (*pro* czemnoszcy, in obscuris, *Pul*: w czemnoszczach) yako martwe swata *Fl* 142, 4; Strach czieminoszcy nastaie cahos ingruit 1444 *R* XXIII 305; *Velud umbra czemnosez XV *med. R* XXV 153; W czemnoszczy in tenebris XV *med. SKJ* V 281; W czemnoszczy XV *med. Zab* 513; A gdisz bilo slunce... zasło, vderzy na Abrama drzemota, a groza wyelika w czyemnoszczy obydze gi (horror magnus et tenebrosus invasit) *BZ* Gen 15,12; A szvyatloszcz w czyemnoszczyach szvyeczy, a czyemnoszczy yey nye ogarnąły (lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt Jo 1, 5) *EwZam* 285; Thedy wyodł swanthy Mychał..., wskazał yemu yeden plomyen, gdzye swyathloscz y czyemnoscz, smanthek y placz XV *ex. Zab* 536; Czyemnoszcy tenebre *ca* 1500 *Erz* 9; ~ '*ciemna mgła, caligo*': Nachylił nebosa y sstopył iest, a czemnosez (caligo, *Pul*: mgla) pod nogamy iego *Fl* 17,11; Gospodzin erolewał,... oblok y czemnosez (caligo, *Pul*: chmura) okolo iego *Fl* 96,2; Moyszesz przystopył ku czyemnoszczy (ad caliginem), w ktorey bił bog *BZ* Ex 20, 21; ~ '*więzienie, carcer*': S czyemnoszczy de domo carceris XV *p. post. R* XXV 173; ~ *przenośnie*: Mundus enim erat in tenebris infidelitatis velike (*leg.* w wielikie) czemnoscy a f neuerze *Gn* gl. 101b; Genszes naas wywodł s cyemnoscy przezwyarstwa *Błaż* 322; Vykvpył szvyathe oczeze s czyemnoszczy nyevolstva (*R* XIX 56: sz czyemnycze, sz nyewolycy) 1453 *R* XXV 211; Ktoraz tho vyarą... apostolovye... ludzy, ktorzyz tho w cziemnoszczyach chodzyli (qui ambulabant in tenebris), nauczyły 1484 *Reg* 704; Za mna szye przyczyn kv panv bogu, yzby mye vybavył od czyemnoszczy thego szwyatha (ut me salvet a procella huius mundi tam immundi) *Naw* 179; Mylovały lyvdzye vyaczey czyemnoszczy nyszły szvyathloscz (dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem Jo 3, 19) *EwZam* 306; Judaszu.... ty jeś w ciemności grzechow położon *Rozm* 550; Ta moc ciemności (potestas tenebrarum) dana djabłu a Żydom zakamiałym, iżby przeciw jemu byli *Rozm* 650; ~ciemność śmierci: Położili so mne... w czemnosci smerezi (in tenebrosis et in umbra mortis) *Fl* 87, 6, *sim. Pul*; Oszvyeczycz thy, chtorzy w czyemnoszczyach y ve czmye szmyerczy szyedza (qui in tenebris et in umbra mortis sedent Luc 1,79) *EwZam* 291; S czemnoszczy, ze mgloszczy smerthelney de tenebris et de vmbra mortis XV *ex. PamLit* XXVIII 307.

2. '*piekło, inferorum tenebrae*': Ialmuszna ot... grzechu... zbawya a nye przepuscy dusze gydz do cyemnoscy (in tenebras) *BZ* Tob 4,11; Sami wierni a dostojni, ktorzy są wyjęci s mocy ciemności *Rozm* 781; Drugie krolewstwo... przysłusza ku panu ciemności *Rozm* 781; ~ Miły Jesus odpowiedział swej matce:... Usłuchamli ciebie, tedy twa dusza musiałaby idź do ojcow w ciemność piekielną *Rozm* 525.

Ciemnota '*ciemność, obscurum*': Czemnothy obscurum non habet XV *med. R* XXIV 362.

Ciemny *formy*: *n. sg. m.* ciemny *BZ* Ex 14,20, *ca* 1500 *Erz* 9; *f.* ciemna *Fl* i *Pul* 17,13; *neutr.* ciemne 1444 *R* XXIII 308, *Rozm* 280; ~ *g. sg. neutr.* ciemnego 1466 *R* XXII 26; ~ *ac. sg. m.* ciemnego *Rozm* 555; *f.* ciemną *Rozm* 732; ~ *i. sg. neutr.* ciemnym 1471 *MPKJ* V 22; ~ *l. sg. neutr.* (w) ciemnym *Rozm* 769; ~ *n. pl. f.* ciemne 1451 *R* XXII 41; ~ *g. pl. m.* ciemnych *Naw* 57; ~ *ac. pl. neutr.* ciemna *Rozm* 183.

Znaczenie: '*tenebrosus, caliginosus*': Woda czemna w obloczech powetrznich (tenebrosa aqua in nubibus aeris) *Fl* 17,13, *sim. Pul*; Zasloni czemne pepla nubila 1451 *R* XXII 41; Byl opyøcz oblok czyemni (erat nubes tenebrosa) *BZ* Ex 14,20; Czemnego pyekla 1466 *R* XXII 26; Pod cziemnym drzewem sub *oscurum arborem (si deprehenderit subobscurum alborem lucere in cute, sciat non esse lepram, sed maculam coloris candidi Lev 13,39) 1471 *MPKJ* V 22; Czemny, zaczmyony obscurus *ca* 1500 *Erz* 9; Czyemny lasz lucus *ib.*; Złym duszam na zachod słońca ciemna mieśca barzo nieczysta przyminia⟨li⟩ (malis procellosa et hiberna loca delegantes) *Rozm* 183; Wsadzili ji barzo w ciemnicę ciemną *Rozm* 732; Podniesiony na powietrzu ukazał się towarzyszem djabłom, ktorzy tamo przebywają w tym ciemnym powietrzu *Rozm* 769; ~ *przenośnie*: Wielike a starc cziemne osromoczenye grzechow tetrum cahos magna confusio peccatorum 1444 *R* XXIII 308; Czyebye proscha, yzesz... oszvyeczenye czyemnych *Naw* 57; Światłość ciała twego jest oko twoje, a będzieli oko twoje prawe a proste, wszytko ciało twe będzie światłe, ale będzieli oko twe złe, wszytko twoje ciało będzie ciemne *Rozm* 280; Jakoż Judasz wyszedł precz, rzekł miły Jesus: Już jest oświecon syn człowieczy, czuż wyrzuciwszy ciemnego (eiecto tenebroso) ostali sami czyści swoim (*leg.* z swoim) oczyścicielem *Rozm* 555.

Cienki *formy*: *n. sg. m.* cienki 1471 *MPKJ* V 120, *Rozm* 150; *f.* cienka *BZ* Deut 28,56, *MPKJ* V 30, *ca* 1500 *Erz* 9, *Rozm* 152; ~ *g. sg. f.* cienkiej XV *ex. MPKJ* II 325; ~ *n. pl. m.* cienkie *Rozm* 150; *f.* cienkie *Rozm* 149.

Superlat. n. sg. m. nacienczejszy 1471 *MPKJ* V 41.

Znaczenia: **1.** '*cienki, tenuis*': Cankey tenuis XV *ex. MPKJ* II 325; Czyenka blaschk⟨a⟩ bractea *ca* 1500 *Erz* 9; Brwi... nie były cieńkie (gracilia) ani też szyrokie *Rozm* 149; Nos... nie był cieńki..., a też nie był miąszy (neque fuit tenuis... nec grossus) *Rozm* 150; Policzki jego były nie tłuste a takież nie cieńkie (nec maxillae tenues) *Rozm* 150; Szyję miał światłą..., nie była barzo cienka (nimis gracile) a takież nie miąsza *Rozm* 152.

2. '*delikatny, tener*': Czanka zona y roskosna (tenera mulier et delicata)... nye mogla chodzicz po zemi... prze myøkoscz swych nog y czankoscz wyelykø *BZ* Deut 28,56; Dzeweczką czenką tenera (tenera mulier et delicata Deut 28,56) *MPKJ* V 30; Nacziencziey ssi tenerrimum (ipse est quasi tenerrimus ligni vermiculus II Reg 23,8) 1471 *MPKJ* V 41; Czienky tener (cum iam ramus eius tener fuerit et folia nata,... prope est aestas Mat 24, 32) 1471 *MPKJ* V 120.

Cienkość '*wysmukłość, delikatność, gracilitas, teneritas*': Cyąnkoszczą subtilitate XV *med. R* XXIV 49; Czanka zona y roskosna... nye mogla chodzicz po zemi ani swey nogi stopy na zemi postavicz prze myøkoscz swych nog y czankoscz wyelykø (propter... teneritudinem nimiam) *BZ* Deut 28, 56; Czenkoscz gracilitatem 1461—7 *Serm* 583v; Czienkoscz (teneritudinem Deut 28,56) 1471 *MPKJ* V 30; Ob nimiam teneritatem czankoszczy, albo mdloszczy, albo subtilnoszczy XV *ex. R* XXV 143.

Cień *formy*: *n. sg.* cień *Fl* i *Pul* 43, 21. 101, 12. 108, 22. 143, 5, XV *med. R* XXV 153, *BZ* IV Reg 20, 9, 1481 *PF* IV 747, *Pul* 79, 11, XV *p. post. PF* V 8, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* cienia *Fl* i *Pul* 22, 4. 106, 14; ~ *d. sg.* cieniowi *BZ* IV Reg 20, 10; ~ *ac. sg.* cień *Fl* i *Pul* 56, 2, *BZ* IV Reg 20, 11, *Rozm* 596; ~ *i. sg.* cieniem *Fl* i *Pul* 16, 10, *Sul* 23, *BZ* Is 49, 2, *Rozm* 18; ~ *l. sg.* (w) cieniu *Fl* i *Pul* 106, 10, XV *med. R* XXIV 363, XV *med. SKJ* V 281, *BZ* Jer 13, 16; ~ *n. pl.* cienie XV *p. post. R* XXV 197; ~ *g. pl.* cieniow *BZ* IV Reg 17, 16; ~ *ac. pl.* cienie *Pul* 17, 31; ~ *i. pl.* cieniami 1424 *AKH* III 332.

Znaczenia: **1.** '*cień, umbra*': Dnowe mogi iaco czyen otchilily se (dies mei sicut umbra declinaverunt) *Fl* 101,12, *sim. Pul*; Iako czen, gensz to myya, wzøt yesm (sicut umbra cum declinat ablatus sum) *Fl* 108,22, *sim. Pul*; Człowek proznoscy podoben wczynon gest; dny gego yako czen myyayø (dies eius

sicut umbra praetereunt) *Fl* 143, 5, *sim. Pul*; W czenyv in umbra XV *med. R* XXIV 363; Umbre transitus jako czyen szchodzenye est tempus nostrum XV *med. R* XXV 153; W czenyv in umbra XV *med. SKJ* V 281; Ysayas rzekł:... Chcesz, acz wzidze cyen wzgorø dzesyøcz rzøtkow (vis, ut ascendat umbra decem lineis), albo acz syo nawrocy tylesz slopyenyow zasyø? Y rzekł Ezechias: Snadno gest cyenyowy postøpycz dzesyøcz rzøtkow (facile est umbram crescere decem lineis), any tego chczø..., ale abi syø zasyø nawrocył... Y nawyodł cyen pan po tich rzøtkoch (reduxit umbram per lineas)... zasyø za dzesyøcz slopyenyow *BZ* IV Reg 20, 9—11; Czen vmbra 1481 *PF* IV 747; Wynnyczę z Egipta przenyosłesz... Przykryl gory czyen (umbra, *Fl*: czma) yey *Pul* 79, 11; Czyem (*pro* czyen) umbra XV *p. post. PF* V 8; Czyen vmbra *ca* 1500 *Erz* 9; ~ cień śmierci: Aczbich chodził posrzod czena smercy (etsi ambulavero in medio umbrae mortis), ne bødø se bacz zła *Fl* 22, 4, *sim. Pul*; Pocrił iest nas czen smerczi (cooperuit nos umbra mortis) *Fl* 43, 21, *sim. Pul*; Sedzøcz we czmøch (*pro* czmach) y w czenv smerczy (sedentes in tenebris et umbra mortis) *Fl* 106,10, *sim. Pul*; Y wywodł ye ze czmy y z czena smerczy (eduxit eos de tenebris et umbra mortis) *Fl* 106,14, *sim. Pul*; Poloszi io w cyenyv szmyerczi (ponet eam in umbram mortis) *BZ* Jer 13,16.

2. '*ciemność, tenebrae*': Bo ty oszwyeczasz szwyeczę moyę, gospodnye,... oszwyeczy czyenye moye (illumina tenebras meas, *Fl*: czmy) *Pul* 17,31; Dziewica Marja... widziała się wszech naśmierniejsza i nabożniejsza, jako światłość miedzy czy⟨e⟩nyem (sicut lux in tenebris) *Rozm* 18.

3. '*osłona, praesidium, tutela*': Pod czenem zkrzidł twogich (sub umbra alarum tuarum) zaszczicy me od oblicza nemilosciwich *Fl* 16,10, *sim. Pul*; W czen zkrzidłu (in umbra) twoiu pwacz bødø *Fl* 56, 2, *sim. Pul*: Wyelyc zzakow... ymyenyee oczczyszne trzymayącz, a z thego tho ymyenya pod czeenyem zzakowskym (sub umbra clericali) powynnee naam w krolewstwye naszeem slvzbi woyenne odeymacz obikli *Sul* 23; Pod cyenyem røki swey (in umbra manus suae) obronył myø gest *BZ* Is 49, 2.

4. '*gaj, lucus*': Czinyły sobye døte bogy... a cyenyow naczinyły (feceruntque sibi conflatiles... et lucos) *BZ* IV Reg 17,16.

5. '*blanka muru, moenium pars superior*': Dixit..., quod esset... post matrem Corabyew, qui gerunt in clipeo cogą et in coga turrim cum tribus menibus al. czenamy 1424 *AKH* III 332; Ian Gorzescoth yest nas brath... y nassego clenotu, ktori nossyymy cogą, a w nye wyeza ze trzemy czenyamy *ib.*; Czyenye menia XV *p. post. R* XXV 197.

6. *dubium* '*sień, vestibulum*': Czeny vestibuli (qui erat custos vestibuli Jer 35,4) 1471 *MPKJ* V 100.

7. *dubium* '*łoże małżeńskie pod baldachimem*': W jego *chcieniu zawżdy są roże, kwiatki z liją (in ipsius thalamo semper sunt vernantes rosae iunctae liliis)..., w jego *chcieniu zawżdy jest czas roskoszny (in eius tabernaculo semper est vernale tempus) *Rozm* 25.

8. *dubium*: Jesus... padł na ziemię na swe oblicze, aby śmiarą swej myśli przykry cień ciała (sensus carnis) ukazał *Rozm* 596.

Cieplica, Cieplice 1. '*cieplice, naturalne ciepłe kąpielisko, thermae*': Czyeplycze terme sunt loca calida balneorum naturalium *ca* 1500 *Erz* 9.

2. '*łaźnia, balnea*': Czyeplyczą estuarium, cyn stubc *ca* 1500 *Erz* 9; Czyeplyczą terma *ib.*

Cieplice *cf.* **Cieplica**

Ciepło '*gorąco, aestus*': Othpoczywayacz w zaduszayaczem czeple requiescens in suffocativo estu XV *med.R* XXIII 279; Po wsze dny zemyø (*pro* zemya) bødze myecz zymno a czyeplo (frigus et aestus), a zymø a lato *BZ* Gen 8,22.

Cierlica, Cierzlica '*cierlica, przyrząd do oplukiwania lnu i konopi z paździerzy a. szczotka żelazna do czesania lnu i konopi, instrumentum quo linum vel canapum decorticatur, aut decorticatum comitur*': Czyerlicza institutum mulieris 1437 *Wisł* nr 228, s. 90; Tluk, czyerlicza contus XV *med. PF* V 28; Czyerlicza *ca* 1455 *JA* XIV 491; Cerzlicza tucula XV *p. post. PF* V 8; Cyerlycza vel szczotka szelazna tucula XV *ex. PF* V 10; Czerlycza contus ad conterendum canapum XV *ex. PF* V 27.

Ciernie *cf.* **Cierń**

(Cierniowy) Cirniowy '*spineus*': Struzyny czyrnowe (*var. lub.*: czyrnowy) vepres (vidit... arietem inter vepres haerentem cornibus Gen 22,13) 1471 *MPKJ* V 10; Panye..., czalosz szwe na rozmagyte czyrpyenye wydał, okruthne vbyczowanye, głowy szwey czyrnowa coroną zekrwawyenye *MW* 78b; Koronę czirniową na głowę twoię... wbito *ca* 1500 *SlOcc* XII 162.

(Ciernisko) Cierznisko '*miejsce zarosłe ciernie, spinetum*': Czyerznysko spinetum *ca* 1500 *Erz* 9.

(Cierń) Ciernie, Cierznie, Cirnie, Cirznie, Cirń *formy*: *n. sg.* cirnie 1436 *R* XXIII 277, *ca* 1450 *PF* IV 570, 1461—7 *Serm* 67r, 1471 *MPKJ* V 88, *Rozm* 335. 830; cirznie *ca* 1455 *JA* XIV 495, 1466 *R* XXII 28, *MPKJ* V 88; cierznie

ca 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* cirnia 1471 *MPKJ* V 89, 1476 *R* XXV 276, 1477 *SKJ* III 333, *Naw* 179, *Rozm* 283. 801; ciernia *Rozm* 829; cierznia XV *ex. PF* V 104; ~ *ac. sg.* cirnie *Rozm* 180. 335; ~ *i. sg.* cirnim XV *ex. Kałużn* 292; cirniem *Rozm* 18; ciernim *Rozm* 830; cierznim XV *ex. SKJ* I 145; ~ *l. sg.* (w) cirniu *Pul* 117,12; (w) cirzniu *Fl* 117,12; ~ *n. pl.* cirnie *Rozm* 829.

Znaczenia: **1.** *'krzak ciernisty lub jego pędy, vepres'*: Ogarnały sø mne yako pczoły y zagorzały sø yako oghen w czyrznw (exarserunt sicut ignis in spinis, *Pul*: w czyrnyu) *Fl* 117,12; Czyrnyv sentibus XV *p. pr. R* XVI 347; Cyrne *ca* 1450 *PF* IV 570; Czyrsznye vepres *ca* 1455 *JA* XIV 495; Zagavky, czirne inutilia germina 1461—7 *Serm* 67 r; Czirnye (*var. lub.*: czyrznye) vepres (quid ego faciam vineae meae... ponam eam desertam... et ascendent vepres et spinae Is 5, 6) 1471 *MPKJ* V 88; Czirnya veprium (terror spinarum et veprium Is 7, 25) *ib.* 89; S tarnow albo s cyrnya de sentibus 1476 *R* XXV 276; Staianko v czirnya v słupowskey granicze... obligauit 1477 *SKJ* III 333; Lyelya sz czyerznya wyrosla, gdy panna z z[d]ydostwa poschla XV *ex. PF* V 104; Czyerznye vepris vel vepres *ca* 1500 *Erz* 9; Jako roża miedzy cirniem (sicut inter spinas solet pullulare rosa), tako kwitła miła Marja *Rozm* 18; Ci istni (*sc.* faryzeusze) więcsze podołki... nosili, a ku tem przywięzowali cirnie (spinas eis alligabant), aby je pchało *Rozm* 180; Azali będziecie zbirać s cirnia winne jagody (numquid colligunt de spinis uvas Mat 7,16)? *Rozm* 283; Drugie padło miedzy cirnie, a cirnie zrostszy i zagłuszyło nasienie (alia autem ceciderunt in spinas et creverunt spinae et suffocaverunt ea Mat 13,7) *Rozm* 335; ~ Pilath gy kazal... czir[i]n⟨im⟩ coronowacz *ca* 1420 *R* XXV 229; O boze, ktory dlya othkupyenya szwyatha chczyalesz szye... czyrnym vkoronowacz XV *ex. Kałużn* 292; Jeszus... czyersnym yesth koronowan XV *ex. SKJ* I 145; Włodyki, splotszy koronę s cirnia (plectentes coronam de spinis Jo 19,2), włożyli na jego głowę *Rozm* 801; Korona była uczyniona s ciernia morskiego *Rozm* 829.

2. *'cierń, kolec, spina'*: Oscz vel czyrnye spina 1436 *R* XXIII 277; Pozdrowyona bandz rozo bez czyrnga (eia rosa sine spina), Maria *Naw* 179; Czyerznye spina *ca* 1500 *Erz* 9; Tę istną koronę... wcisnęli... w głowę tako silnie, iże ty istne ostry cirnie przeszły jego świętą głowę aże do mozgu *Rozm* 829; Cristus przyjmując koronę tarnową... pchającą ciernim, mienił, iże ... grzechy człowieka pchając albo kołąc więcej niżli cirnie *Rozm* 830.

3. *'oset, carduus'*: Czyrznye carduus 1466 *R* XXII 28.

(Cierpiącość) Cirpiącość *'cierpliwość, patientia'*: Czirpyączoscz skromna sama ma doconacz kasdey cznoti y dobroczy XV *med. R* XXII 245; Przeto mowy s⟨więty⟩ Grzegorz, eze czirpyączoscz stroza a pyastunka gest wschech cznoth *ib.* 246.

(Cierpiący) Cirpiący *formy*: *n. sg. m.* cirpiący *Fl* i *Pul* 144, 8, XV *p. pr. SKJ* I 301, XV *p. pr. PF* IV 615; ~ *d. sg. m.* cirpiącemu *OrtMac* 144; ~ *v. sg. m.* cirpiący *Pul* 85, 14; ~ *i. sg. f.* cirpiącą *Naw* 62; ~ *n. pl. m.* cirpiący *Rozm* 264.

Comparat. n. sg. m. cirpiętszy *Rozm* 844.

Znaczenia: **1.** *'cierpliwy, wytrzymały, patiens, tolerans'*: Myloserdny gospodzyn, czyrpoczy y welmy myloserdny (patiens et multum misericors) *Fl* 144, 8, *sim. Pul*; Quia benignus et misericors est, paciens (Joel 2, 13) czirpący XV *p. pr. SKJ* I 301; A ty, gospodnye, lyutoszczywy y myloszerny, czyrpyøczy (patiens) y wyelykego myloszyerdza,... wezrzy na myę *Pul* 85, 14; Vczym (*pro* vczyni) mye czycha y szmyerna..., czyrpyacza we wschelykyem szmatheze *Naw* 62; Bogosławieni cirpiący (pacifici Mat 5, 9), boci wezwani będą synmi bożemi *Rozm* 264; Iże sie krolem czynił i synem bożym, a obojęrzecz miły Jesus mogł ukazać, iże ten jest, ale nie chciał prze to, iże im był mocniejszy, tym cirpiętszy na przykład nam, abychmy go tem cierpienim i tą śmiarą naśladowali *Rozm* 844.

2. *'pokrzywdzony, iniuria affectus'*: Za raną krwawą... XXX szelagow czyrpyaczemu maya dacz *OrtMac* 144.

3. *dubium*: Cyrpyączy prestabilis XV *p. pr. PF* IV 615.

Cierpieć, Cirpić, Cirpieć, Cirzpieć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* cirpię *Fl* i *Pul* Ez 8, *OrtBrRp* 42, 2, *Rozm* 396; *2. sg.* cirpisz *BZ* I Reg 28, 18. Tob 4, 16; *3. sg.* cirpi XV *med. R* XXII 245, *Pul* 32, 20, *Naw* 88, *Rozm* 357; cirzpi *Fl* 32, 20; *1. pl.* cirpimy XV *med. R* XXII 247, 1471 *MPKJ* V 128, 1474 *R* XXIII 297; cirzpimy *BZ* Judith 8, 26; *2. pl.* cirpicie XV *med. SKJ* I 65. 98; *3. pl.* cirpią *Gn* gl. 157a, *Dział* 38, 1471 *MPKJ* V 127, *Pul* 24, 2; cirzpią *ca* 1420 *R* XXIV 86, *Sul* 31, XV *med. R* XXII 320; ~ *imper. 2. sg.* cirpi 1471 *MPKJ* V 78, *Rozm* 605; cirzpi *Fl* 26, 20; cirp XV *p. post. Kałużn* 285, XV *p. post. R* I s. XLV; *1. pl.* cirpmy *Gn* gl. 157a; ~ *part. praes. act. adv.* cirpiąc XV *med. R* XXII 247,

1471 *MPKJ* V 59, XV *ex.* *MPKJ* II 316; cirzpiąc *BZ* Lev 26, 43, *De morte* w. 497; ~ *adi.* cirpiąc *Sul* 12, *BZ* Lev 22, 4, *Rozm* 166; cirzpiąc *Sul* 11; *n. sg. m.* cirpiący *Sul* 65, *Pul* 68, 34; cirzpiący *Sul* 59; *g. sg. f.* cirpiącej XV *ex. R* XXV 148; *d. sg. m.* cirpiącemu *Sul* 20; cirzpiącemu *Sul* 59; *n. pl. m.* cirpiący *Gn* gl. 157a, *Pul* 36, 9; cirzpiący *Fl* 36, 9, *Fl* i *Pul* 91, 14; *d. pl. m.* cirpiącym *Fl* i *Pul* 102, 6, 145, 5, *MW* 126a; *cf. też* **Cierpiący**; ~ *inf.* cirpieć *Gn* 178a, XV *in. Malk* 119, 1406 *Piek* VI 286, 1414 *TymSąd* 165, *Sul* 70, XV *med. SKJ* I 50, 1451 *MacDod* 105, *BZ* Lev 24, 20, *ca* 1455 *JA* XIV 492, *OrtBr* VI 381, VII 562, *OrtKal* 144, *OrtVrtel* 120, *Dział* 16, 64, 1474 *Zab* 541, *MW* 59a, XV *p. post. JA* XII 144, XV *p. post. R* I s. XLV, XV *p. post. R* XXV 177, XV *ex. PF* V 22, XV *ex. SKJ* I 143, *Rozm* 166, 181, 207, 302, 527, 588, 612, 836; cirpić 1399 *Leksz* II nr 2343, XV *med. R* XXII 247; cirzpieć 1418 *TPaw* VII nr 97, *Sul* 16, *Błaż* 322, XV *med. MPKJ* V 428, *Aleksy* w. 160, *BZ* Ex 10, 7, IV Reg 18, 14, *ca* 1455 *JA* XIV 492; cierpieć *OrtMac* 61, 69, 101, XV *p. post. Kałużn* 272; ~ *fut. 1. sg.* będę cirpieć *Rozm* 170; będę cierpieć 1471 *MPKJ* V 87; *2. sg.* będziesz cirpieć *BZ* Deut 28, 33; *3. sg.* będzie cirpieć *BZ* Deut 22, 26, *Rozm* 369; będzie cirzpieć *Sul* 36; cirzpieć będzie *Sul* 86, *BZ* Num 35, 30; *m.* będzie cirpiał 1484 *Reg* 722; *f.* będzie cirzpiała *Sul* 36; *2. pl.* cirzpieć będziecie *BZ* Num 18, 1; *3. pl.* cirpieć będą *Pul* 58,7.16; cirzpieć będą *Fl* 58, 7, 16; ~ *praet. 1. sg. m.* cirpiał jeśm *Fl* i *Pul* 129, 4; cirzpiał jeśm *Fl* i *Pul* 24, 5, *Fl* 68, 25, *BZ* Gen 31, 40; cirpiał sem 1471 *MPKJ* V 87; cirpiałem *MW* 19a, *MW* gl. 65, *Rozm* 540; jeśm cirpiał *Pul* 24, 22, 68, 10; jeśm cirzpiał *Fl* 24, 22, 68, 9; ja cirpiał *OrtMac* 48; *f.* -m cirpiała XV *p. post. RozmPam* 475; *2. sg. m.* -(e)ś cirpiał *MW* 72a, *Naw* 86, XV *ex. R* XXV 243; *f.* jeś cierpiała XV *ex. SKJ* I 146; -(e)ś cirpiała *BZ* Tob 7, 20; *3. sg. m.* cirpiał jest *Fl* Ath 36; cirpiał *Wierzę* 14, *Bogur* B—F, 1424 *Msza* III s. 56, *sim.* 1. IV—VI, 1451 *R* XXII 41, *Park* 407, 1471 *MPKJ* V 87, *MW* 113b, *Pul* Ath 36, XV *p. post. R* XLVII 350, *Rozm* 73, 158, 395, 710, 745, 795; cirzpiał *Bogur* C, XV *in. R* XXIV 68; cierpiał *OrtMac* 101, XV *ex. SKJ* I 145; jest cirpiał *Rozm* 831; jest cirzpiał *BZ* Gen 50, 15, Num 16, 40; *f.* cirpiała jest *Fl* 129,5; cirpiała *ca* 1400 *CyzWroc*, XV *med. SKJ* V 257, *BZ* Tob 4, 4, *OrtBr* VI 389, 1471 *MPKJ* V 30, 121, *MW* 19a, *Pul* 129, 5, *Rozm* 832; *1. pl. m.* -smy cirpieli *Rozm* 88; *3. pl. m.* są cirzpieli *Fl* 55, 7; cirpieli *Gn* gl. 153b, XV *med. R* XXV 157, *ca* 1450 *PF* IV 569, *BZ* I Par 19, 5, Is 48, 21, *OrtMac* 101, 1471 *MPKJ* V 74, 132, *Pul* 55, 7; cirzpieli *Sul* 98; *neutr.* cirpiały 1405 *Piek* VI 271; ~ *condit. 1. sg. m.* -bych cirpiał *Gn* 177b; *3. sg. m.* by cirpiał *ca* 1500 *JA* X 384; -by cirzpiał *Sul* 69, *BZ* Num 16, 40; *2. pl. m.* -byście cirpieli XV *med. R* XXIV 361; ~ *condit. praet. 1. sg. m.* cirpiałbych był *Pul* 54, 12; cirzpiałbych był *Fl* 54, 12; ~ *part. praet. act. adv.* cirpiawszy *Rozm* 499; ~ *part. pass. neutr.* cirpiano *Gn* gl. 156b.

Znaczenia: **1.** *'doznawać cierpienia, bólu, przykrości fizycznej albo psychicznej, pati, dolere, vexari, ferre affici'*: **a.** *absolute*: Cyrpoczy fierunt luentes pro peccatis *Gn* gl. 157a; Genze cyrpal gest (passus est, *Pul*: czyrpyal) za zbawyenye nasze *Fl* Ath 36; Gogosz (*pro* gegosz) dla cirpala Elzbetha *ca* 1400 *CyzWroc*; Czyrpal (passus) poth ponskim Pylatem *Wierzę* 14; Yensze przet tyn (*pro* tym), nyszly czyrpyal (quam paterętur), wszął chleeb w swąthe y teesz welebnee ranecze swoy 1424 *Msza* III s. 56, *sim.* 1. IV—VI; Kaszda zodala miłosczywye prze Ihezu Crista cyrzpyecz *Błaż* 322; Teen iest odloczon, kto sie gospodny offervie w iegoo wszeech vczynkoch y opvszczany czyrzpeecz *Gloger*; Mąka nye czini męczennyka, ale rzecz, o ysz czirpy XV *med. R* XXII 245; Aby przesz tho, czo pyszano yest, vczylybysmy szę cyrpyecz za blysnye vt... doceamur pati pro proximis XV *med. SKJ* I 50; Czyrpycze prze *sprzawyedlywosez sed et si quid patimini propter iusticiam, beati* (I Pet 3, 14) *ib.* 98; Abi nye czirzpyal, iako iest cirzpyal Chore (ne patiatur, sicut passus est Core) *BZ* Num 16, 40; Czirpyala perpessa (puella perpessa est Deut 22, 26) 1471 *MPKJ* V 30; Cirpyely vexati (in paucis vexati, in multis bene disponentur Sap 3,5) *ib.* 74; Czirpyala perpessa (mulier... fuerat multa perpessa a compluribus medicis Mar 5, 26) *ib.* 121; Genze czirpyal dla zbawienya naszego *MW* 113b; Ia iesm vbogy y czyrpyoczy (dolens, *Fl*: boleioczy) *Pul* 68, 34; Nye oddalay, panye, oczv szwych od stworzenya szwego, wschakoszesz czyrpyal za nye *Naw* 86; Nie pamiętasz, matko miła, słow Simeonowych..., jen tobie tegdy rzekł, iże miecz twoję duszę *przynidzie, kiedy ji uźrzysz cirpiąc (cum me videris morte moriturum) *Rozm* 166; Bo acz będę ja ninie cirpieć człowiek śmiertelny, ale zmartwychwstanę (ego quia patiar homo nunc mortalis, surgamque) *Rozm* 170; W godzinę męki me, ktoraż jeszcze nie przyszla, tedy s przyrodzenia pospolnego, ktoreż s tobą mam

⟨mam⟩ cirpieć (ex communi natura mihi et tibi patiar) *Rozm* 207; Takież i syn człowieczy będzie cirpieć od nich (passurus est ab eis) *Rozm* 369; Dajmyż jemu uczynić tako długo cirpieć, ażci umrze *Rozm* 588; Bog... rzekł jemu:... przymiż mękę, cirpiż, a wszyscy ludzie będą zbawieni *Rozm* 605.

b. *coś*: Isbichcy ga na kryszu møky ne cirpal *Gn* 177b; On tako muszył møkø cirpecz *Gn* 178a; Passio, quam hodie sustinuerunt cirpely *Gn* gl. 153b; Cyrpø smøtek beati qui luent (lugent Mat 5, 5) *Gn* gl. 157a; Glod cirzpecz bødø (famem patientur, *Pul*: czyrpyecz będø) iaco psi *Fl* 58, 7, *sim. Fl* i *Pul* 58, 16; Po (*pro* bo) iesm prze cz⟨ię⟩ cirzpal (*Pul*: yesm... czyrpyal) przeciwnoscz (quoniam propter te sustinui opprobrium) *Fl* 68, 9; Czyny sød krzywdø czyrpyøczym (iniuriam patientibus) *Fl* 145, 5, *sim. Pul*, *MW* 126a; lensze trudi czirpal (*Bogur* C: czyrzpyal) zawerne *Bogur* BDEF; Werzisz w tho..., iz Iezucristh prawi czirpal za nasz rani *ib.* B—F; Przeszladowa⟨nie⟩ cirzpø (persecutionem patiuntur) *ca* 1420 *R* XXIV 86; Yasney wolyey (*leg.* wolej) nye ymyal czyrzpyecz møczennyczstwo (voluntatem non habuit pariendi, *pro* patiendi, martyrium) XV *med. MPKJ* V 428; Kto tho moze vczinycz albo myecz, abi... wydzącz swoyą zaloscz a yą czirpyącz nye telko syą nye wyesselil, ale boday sczirpyal a zamilczal XV *med. R* XXII 247; Czyrpi nyedostathek eget XV *med. R* XXIV 368; Zaloszczy nye czyrpyala nil molestie sustinuit XV *med. SKJ* V 257; Czyrpely czanskoscz (portavimus pondus Mat 20, 12) wsego dnya y gorączoszczy *ca* 1450 *PF* IV 569; Ukazowal... møkø, yøsz ymal czyrpyecz 1451 *MacDod* 105; Yusz thv chcza czyrzpyecz mąką y wsz⟨y⟩thky szle phyle ymyecz *Aleksy* w. 160; Czyrzpyal gesm nødzo a mroz (aestu urebar et gelu) *BZ* Gen 31, 40; Boyøcz sze braczya gego..., bi snacz sze nye rospomyonøl na krzywdø, yøsz to gest czyrzpyal (iniuriae, quam passus est)..., wskazały sø gemu rzekøcz *BZ* Gen 50,15; Czlowyek..., ienze bi bil trødowat albo czirpyøøcz vilanye szemyenya (patiens fluxum seminis), nye bødze gescz tego..., doyøød iest nyesdrow *BZ* Lev 22,4; A ty bødzes czirpyecz zawzdi byadø, obczøzon søøcz po wszitki dni (et sis semper calumniam sustinens et oppressus cunctis diebus) *BZ* Deut 28, 33; To cyrpysz, csocz vczinyl pan tobye dzisz (quod pateris, fecit tibi dominus hodie) *BZ* I Reg 28,18; Poslal przecyw gym, bo wyelyke potøpyenye cyrpycly (grandem... contumeliam sustinuerant) *BZ* I Par 19,5; Bog nyebyeski day tobye radoscz a veyeszenye za tø tezknoscz, iozesz to drzewyey cyrpyala (pro taedio, quod perpessa es) *BZ* Tob 7,20; A przeto mi nye mscymi syebye nad tim, czso cyrzpymi (quae patimur) *BZ* Judith 8,26; Nye czyrpyely sø pragnyenya na pvszi (non sitierunt in deserto) *BZ* Is 48, 21; Nye ma o to czyrpyecz szmąthkv any szkody *OrtKal* 144; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnoszczy, czyrzpyancz tako czaszkye bolesczy *De morte* w. 497; Nye gyestem schią zagrzal a. nye czirpyał schem znogyą (*leg.* znoja) non sum estuatus (in medio ignis non sum aestuatus Ecclus 51, 6) 1471 *MPKJ* V 87; Vbostwo czirpymy aporiamur (in omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur II Cor 4, 8) *ib.* 128; Byczia pokuschily, czirpycly verbera experti (ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres Hebr 11, 36) *ib.* 132; Panye Iezu..., kthorysz nocz mąky thwcy w gorkoszczi wyelykyey czyrpyal *MW* 72a; On nye chcze szmyerczy grzeschnego czlowyeka y czyrpy przeczywnoszczy od nyego *Naw* 88; Nye bądze czy⟨r⟩pyało *bolyeszczye XV *p. post. PF* III 287; Lepyey czyrpyecz glod wyelky (pati famem), nyzly oczczyzną przedacz XV *p. post. R* I s. XLV; Dla yegom czyrpyala wyelye wydzyenya, to czusz we sznye rozmagyte wydzyenye y udrączenye XV *p. post. RozmPam* 475; Vstawycznye plakal wyelką nadzą wbostwye (*leg.* w ubostwie) po nyem czyrpyącz XV *ex. MPKJ* II 316; Tamquam pannus menstruate yako szwkno albo coszvlya nyewyasty przyrodzoną nyemocz czyrpyączey XV *ex. R* XXV 148; Dla oney gorszkoscy, kthorasz dla mnye grzeschnego czyrpyał na krzyzv *ib.* 243; Maria przesz bolesczy, kthore yesz czyerpala, oddal od nasz sloszczy XV *ex. SKJ* I 146; On był baranek cichy a niewinny cirpiał śmierć (innocens mortem patiendo) *Rozm* 73; Wy *wicie, kakośmy wiele złego cirpieli (quanta mala passi sumus) na tej drodze *Rozm* 88; O tem, iże miły Jesus... niedost⟨at⟩ki cielesne cirpiał. Miły Jesus nigdy niemocen nie postał... a wszakoż pospolne niedostatki cirpiał (sustinuit defectus generales) i męki cielestne człowiecze krewkości, bo wielekroć cirpiał głod, chcienie picia, wielkie zimno (famem, sitim plurimam et frigus tolerabat) *Rozm* 158; Bieda mnie, synku moj, coś to rzekł: aza masz kiedy umrzeć, albo aza masz od kogo śmierć cirpieć (ab aliquo mortem patieris)? *Rozm* 166; Też mienili, iżby złych dusze wiekuistych (*leg.* w wiekuistych) ciemnicach zamkniony miały być i męki cirpieć *Rozm* 181; Dziwka moja wielikie udręczenie cirpi od złego ducha (filia mea male a daemonio vexatur Mat 15, 22) *Rozm* 357;

Ten bogaty cirpiał mękę na języku (se cruciari in lingua) o ten grzech, ktory językiem uczynił *Rozm* 395; Wieliką mękę cirpię w tym płomieniu (crucior in hac flamma Luc 16, 24) *Rozm* 396; Moj miły synu..., toć ja tobie powiem..., bo wiem, iże możesz człowieka wykupić, nie cirpiawszy tako wielikie boleści *Rozm* 499; Żydowie... są byli rzekli: Niżliby nam odjęt, wolelibychmy zemrzeć albo śmierć cirpieć *Rozm* 612; Kako był wiedzion do Caifasza sromotnie a kako tamo wielikie udręczenie cirpiał *Rozm* 710; Miły Jesus usłyszał ten głos, ktory wypuściła dziewica bogosławiona, a ten jemu więtsza mękę zadał, niżli wszytko biczowanie, ktore cirpiał wszytkę noc *Rozm* 745; Pilat posłał miłego Jesucrista do Heroda a... tamo wiele sromocenia cirpiał *Rozm* 795; Święta głowa cirpiała mękę od trudnego koronowania tarnowego *Rozm* 832; Bo by on był bogiem, jako wy mowicie, kakoby on mogł taką nędzę cirpieć? *Rozm* 836; ~ A na zemyø pomnyecz bødø, ges to gdisz opvszczona bødze od nich, zlvbi syø gim w sobotach swich, cirzpyøøcz pvstinye prze nye (patiens solitudinem propter illos) *BZ* Lev 26, 43; ~ cierpieć gwałt, nasile, usile, szkody: Czynye ('czyniąc') milosirdzye gospodzyn a szød wszem nasyle czyrpyønczym (iniuriam patientibus) *Fl* 102, 6, *sim. Pul*; Wsylee czyrpø (vim patior Is 38, 17) *Fl* Ez 8, *sim. Pul*; Zaplaczi skodą cyrpyącemv (damnum passo) *Sul* 20; Vbodzi wyelkee skodi a vczązenye rosmagyte czyrzpyą (plurima damna et oppressiones multiplices patiuntur) *Sul* 31; Kedy ktho drzewo se pszczolamy porąby, tedi czirzpyączemv skodą (passo damnum) grzywną... zaplaczycz ma *Sul* 59; Then skodą cirzpyączy (damnum passus) tesz tych szwyerzepycz w dom wlostny pądzycz nye szmvcy *Sul* 59; Czirpyączy skodą (passus damna) presz slodzeysthwo alybo sboysthwo w bydle abo w drobye *Sul* 65; Vbodzi naschi poddany schkodi vyelykye i vczysnyenye rosmagite czyrzpyely (damna plurima et oppressiones multiplices patiebantur) *Sul* 98; Czyrpy skodi XV*med. R* XXIV 359; Ya they rzeczy thegodla ya czyrpyal gwalth (*OrtBrRp* 42, 2: w tey rzeczy tego ya czyrpyą gwalth) na szwey czwarthey cząszczy *OrtMac* 48; S takyego rostargnyenya gymyenya obye stronye nyedostatek y szkodą... czyrpyą (pars utraque sentit incommodum et reportat) *Dział* 38.

c. *bez kontekstu*: Czirzpal fuerat expertus XV *in. R* XXIV 68; Cyszpyacz torqueri 1441 *PF* V 67; Czyrpely passi sunt XV *med. R* XXV 157; Czyrzpyecz sufferre *ca* 1455 *JA* XIV 492; Czyrzpyącz 1466 *R* XXII 19; Czyrpal id est passus est *Park* 407; Czirpyą paciuntur 1471 *MPKJ* V 127; Czyrpymy 1474 *R* XXIII 297; Czyrpyecz albo podyącz pati XV *p. post. JA* XII 144; Cirpecz XV *p. post. R* XXV 177; Czyrp[a]yal patiebatur XV *p. post. R* XLVII 350; Przymicze, czerpiczye sufferti *ib.* 351; Czyrpyecz perferre XV *ex. PF* V 22.

2. '*znosić cierpliwie, wytrzymywać, tolerare*': **a.** *absolute*. Smerno czyrpano si pacienter tolleratur *Gn* gl. 156b; Bo bi me bil pocloł nepryiaczel moy, cyrzpalbich bil owszem (sustinuissem utique, *Pul*: czyrpyalbych byl) *Fl* 54, 12; *Syą dzyeczy czysthe, male, malem sythe, graya, zgodni szą, richlo daya, czyrzpya XV *med. R* XXII 320; Czyrpycze sustinetis enim (sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit II Cor 11, 20) XV *med. SKJ* I 65; Czirpy sustine (deprime cor tuum et sustine Ecclus 2, 2) 1471 *MPKJ* V 78; Czirpyal sustinens (calendas vestras... odivit anima mea..., laboravi sustinens Is 1,14) *ib.* 87; Poczęła tużyć i tęsknicę mieć i nie mogła dalej cirpieć i poszła za nim do Kapharneum *Rozm* 302; Aż dotychmiast cirpiałem i milczał *Rozm* 540; ~ leszcze rozpłodzø se w starosci oplwitey, a dobrze cirzpoczy bødo (bene patientes erunt) *Fl* 91, 14, *sim. Pul.*

b. *coś, kogoś*: Cyrpmy miłosciue vbostvo paupertatem in paciencia sustineamus *Gn* gl. 157a; Bratha zabyyącz alybo blyszszego, w dzedzynye go czirzpyecz nye mayą *Sul* 16; Chcze on,... abi taka bila nascha wyara a nadzeya w bodze, eze nadzyeya otplati nyebyeskyey, prze yąsz tą tho czirpimi przeczywnosc, yako bichom yą wydzeli, gey radoszczymy bichom syą weschelily. A aczbi snacz rzekł: Kto tho moze vczinycz albo myecz, abi, slischącz swoyą sromotą..., nye telko syą nye wyesselil, ale boday szczirpyal a zamilczal. Temu otmawya s. Ieronim, eze zadni, gen ma w schobye falą marną na czemcole, tego nye telko nye vczinycz, ale y czirpycz nye moze XV *med. R* XXII 247; *Abhyszczye mya... czyrpyely w mogey prostoszczy utinam sustineretis... quid insipiencie mee XV *med. R* XXIV 361; Aczkole ziwot zapyeczczextani (ex *pro* ę) nye czirpyal porusenya ventre sigillifero non paciente licet 1451 *R* XXII 41; I dokøød mami czyrzpyecz to pogorszenye (usquequo patiemur hoc scandalum)? *BZ* Ex 10, 7; Napelnysz przykazanye pana y przykazanya gego *bodzesz mocz czyrzpyecz (praecepta eius poteris sustentare) *BZ* Ex 18, 23; Zgrzeszilem,... wszitko, czso na myø vloszisz, chczø cyrzpyecz (peccavi,... omne, quod imposueris mihi, feram) *BZ* IV Reg 18, 14;

Czego od gynego nye rad cyrpysz (quod ab alio oderis fieri tibi), wydz, bi nygdi gynemv ti tego nye vczinyl *BZ* Tob 4,16; Dorotha wyedzala, ysz ya wszdawanyv... przed prawem zamylczano, a ona tho czyrpyala, szlowye przeczyw temv nye mowyla *OrtBr* VI 389; Woda czyekla z rynny..., przothkowye tho czyrpyely daleko wyaczey nyszly rok y dzyen *OrtMac* 101; Ktho czyerpyal rok y dzyen, yz strzechy (*leg.* z strzechy) albo sz rynny woda czyekla przesz yego dom albo dwor przesz prawey odmowy, szlowye ysz przeczyw themu w czasz przed prawem nye odmawyal albo zabranyal, ten muszy tesz to daley czyerpyecz *ib.*; Nye czirpyancz non ferentes (datam sibi gloriam non ferentes in ipsos, qui dederunt, moliuntur insidias Esth 16, 3) 1471 *MPKJ* V 59; Nye bandą czierpyecz non feram (sabbatum ... non feram Is 1,13) *ib.* 87; Volalby... smercz ymecz y *podyocz, nisly taka slova sprosna... od przerzeczonego lana czirpecz et *przyyocz chczecz od nego 1474 *Zab* 541; Jusz placzu y wolanya oyczow lyuthosznego nye chczyal czyrpyecz *MW* 59a; Na wyelmoznego zalezy wyelmozne rzeczy dzyelacz y czyerpyecz excelsum enim decet magnifica agere et ardua tolerare XV *p. post. Kałużn* 272; Rownego sząsszyada czyrp (patienter sustineas), by-cz *pr nye przylączyl nyerownego XV *p. post. R* I s. XLV; Krzywdy nye czynycz, ale czynioną skromnye czyrpyecz XV *cv. SKJ* I 143; Jesus, myloszyerny pan, wszythko skromnye czyerpal *ib.* 145; Czo by rownym vmyslem cyrpyal qui equo animo toleraretur *ca* 1500 *JA* X 384; Cristus... takoż swe odpowiedzenie urownał, iże jego święte słowa potwarzy[l] nie cirpiała *Rozm* 795; Dał nam nasz zbawiciel dostojny przykład świętego cirpienia, bo jest to wszytko miłościwie cirpiał *Rozm* 831; ~ Lodzye zlamanye czirpyalem (naufragium feci) *MW* gl. 65.

c. *czegoś*: Uczyniłam sie czarna i śniada, kako mogę cirpieć śmierci syna mego? *Rozm* 527; ~ A nye mayaly rąkoyemszthwa, thych ma woyth, szlowye poszpolny poszel, szchowacz asz do szadu poloszonego odworzonych dny, asz ony muszą przyszyągy czyrpyecz y czynycz *OrtMac* 116, *sim. OrtBr* VI 381.

d. *z ac. cum inf.*: Czirzpyąncz kogo trzy lyatha... nyekaką dzedzyną spokoynye a czycho dzirzeecz albo poszescz (patiens aliquem... aliquam hereditatem... possidere)..., ode wszego prawa thego they tho dzyedzyni othpadlym szą czycz yma *Sul* 11; Czirpyącz sząszyada płoth czinycz (patiens saepes facere vicinum) przes dwye lyecze sz wyni (*pro* sz nym) na ianey dzedzynye bandącz a nye pozowąncz kv prawu, dawnoscz gemv dwv lyathv zawadzy *Sul* 12; Bądzely (*sc.* wdowa) przes szescz lyaath czassv pokoya... czirzpyecz alybo czyrzpyala thego tho dzirzzewczą thą tho dzedzyną spokoynye dzirzzecz (sustinuerit et passa fuerit eundem possessorem ipsam hereditatem quiete possidere), skazvgemi othychmyast themvsz dzyrzzewczi dlya dawnosczy kv they tho dzedzynye pelne prawo ymyecz *Sul* 36; Sboszнykow nye czyrp zywu bycz (maleficos non patieris vivere Ex 22, 18) XV *p. post. Kałużn* 285.

3. cierpieć prawo *'poddać się sądowi, iudicio causae suae proprio obnoxium esse'*: Potrassius roczil za swego bratta Potrowy y Jacubowy, ysz myal czirpicz prawo przetym zodzim (*leg.* przed tym sędzim) 1399 *Leksz* II nr 2343; Barthoszeui dzeczi prawo *czirpali, a kto ge w czem przeprzal, to gich opecadlnik placzil 1405 *Piek* VI 271; Orlik... na ten dzen ne chczal yego oczu (*leg.* oćcu) prawa czirpecz *ib.* 286; Pan starosta spital:... Chczesli thu prawo czirpecz XV *in. Malk* 119.

4. *'być karanym, ponosić karę, puniri, poena affici'*: Si invenient domini, abi ktora vyna bila in meis hominibus, tedy gotowem yą czirpecz 1414 *TymSąd* 165; Ego remitto me na panske szkaszane, a chcza czirzpecz, czso panowe szkasza 1418 *TPaw* VII nr 97; Vstawyamy, aby oczczecz sza slego syna a thakesz zaszą syn prze oczcza nye czirzpyal (quod pater pro nequam filio, et e converso, minime puniatur) *Sul* 69; O wyną panową kmyecz nye ma czirpyecz (*Dział* 64: o wyna panyską kmyecz nye ma bycz czadzan) *Sul* 70; Xąnząntha Semouith Stari, Ian i Semouith mlotschi wschithky swe zloczincze albo zlodzyeye albo lotri ... mayąn popissacz... Paklibi ktho ⟨z⟩ tich vi⟨v⟩olanich swey nyewinnoscz y... nye dbal oczisczicz, tedi podlug vczinkv swego yako zasluzil, dostoynye czyrzpyecz bandzye (iuxta suum delictum et commissum prout promeruit debebit sustinere) *Sul* 86; Ale przeto chczem, aby gdze kto zgrzeszy, tam tesz ma czyrpyecz tymsze prawem, ktore w tem myescze abo we wszy gest (ubi crimen est commissum, illo iure, quo illa villa tunc usa fuit, debebit iudicari sive terminari) *Dział* 34; Nye pokalayø swyøczonego..., abi sznacz nye *czirpele grzecha viny swey, gdiszbi swyøczone iedli (ne ... sustineant iniquitatem delicti sui) *BZ* Lev 22, 16; Iakoosz oganil sromotø, takøøsz cirzpyecz przipodzon bodze (qualem inflixerit maculam, talem sustinere cogetur) *BZ* Lev 24, 20; Społy cirzpyecz bodzecze grzechi (sustinebitis peccata) kaplanstwa wa-

szego *BZ* Num 18, 1; Mozoboycza bod (*pro* pod) swyadecztwem cirzpyecz bądze (sub testibus punietur), na iednego swyadeczstwo nyzadni nye bodze potąpyon *BZ* Num 35, 30; Dzewka nicz nye bądze czirpyecz (nihil patietur) ani iest vinna smyerczi *BZ* Deut 22, 26; Czso o *tho porąnka ma czyrpyecz albo pokupicz? *OrtBr* VII 562; Thy pyenyadze szgynaly po szpolv sz gyey rzeczamy, a pytham prawa: maly ona o tho czyerpyecz *kthorzy pokup albo szkodą? *OrtMac* 69; Gdyby szye radczcza... przylubowalby szye ku dworu... a tho szgyednał, aby... pyszane prawo... szlomyono... czo gest gego pokuta, albo czo za to ma czyrpyecz lubo pokupycz s prawa pravego? *OrtVrtel* 120; Zlosnyk podług zaslvgy ma czyrpyecz *Dział* 16; Podlug prava przed onym... bądą odpovyedaly, ktory ma... mocz sądzyczi takye klopothy..., a kto bądzie vynyen, czo zasluzy, tho bądzie czyrpyal 1484 *Reg* 722.

5. *'wyczekiwać, tęsknić, desiderare, expectare'*: Ty ies bog, zbawiczel moy, a czebe cirzpał iesm (te sustinui) wszistek dzen *Fl* 24, 5, *sim. Pul*: Newinowacy y prawi przistali so mne, bo iesm cirzpał czebe (sustinui te, *Pul*: yesm czyrpyal czye) *Fl* 24, 22; Czakay gospodna, mąszne czin y postrobi se (confortetur) serczе twoie y cirzpi (*Pul*: y ozyday) gospodna (sustine dominum) *Fl* 26, 20; Dusza nasza cirzpi (*Pul*: czirpy) gospodna (sustinet dominum) *Fl* 32, 20; *Cirzpoczy (*Pul*: czyrpyoczy) gospodna (sustinentes autem dominum), czi przebiwacz bądo na zemi *Fl* 36, 9; Jaco so cirzpeli (*Pul*: czyrpyely) duszo moio (sustinuerunt animam meam) *Fl* 55, 7; I czirzpał iesm (sustinui, *Pul*: szdał yesm), iensze se mno bi se smąoczil, a ne bil *Fl* 68, 25; Czyrpal gesm (*MW* 19a: czirpyalem) czo, pane (sustinui te, domine) *Fl* 129, 4, *sim. Pul*; Czyrpala gest (*MW* 19a: cirpyala, *sim. Pul*) dusza moya w slowe gego (sustinuit... in verbo eius) *Fl* 129, 5; Wszystczy, gysz czyrpyo czie (sustinent te, *Fl*: proszo cze), nye bądo osromoczeny *Pul* 24, 2.

Cf. **Cierpiący**, **Pocierpieć**, **Przecierpieć**, **Ścierpieć**, **Ucierpieć**, **Wycierpieć**, **Cierpnąć**

Cierpienie, **Cirpienie**, **Cirzpienie** *formy*: *n. sg.* cirpienie XV *p. pr. R* XXV 267, XV *med. R* XXII 243, XV *med. R* XXIV 363, XV *med. SKJ* V 263; cirzpienie XV *in. R* XXIV 60. 62, 1461—7 *Serm* 248r; ~ *g. sg.* cirpienia *Pul* 15, 5, *Naw* 56, *Rozm* 771. 831; cirzpienia *Błaż* 321, *Gloger*; ~ *d. sg.* cirpieniu XV *med. R* XXII 236, *Rozm* 546. 637. 685; ~ *ac. sg.* cirpienie 1451 *MacDod* 105, *MW* 78a, *Naw* 100, XV *ex. R* XXV 226, *Rozm* 14. 88. 526. 599. 824; ~ *i. sg.* cierpienim *Rozm* 844; ~ *l. sg.* (na) cirpieniu XV *med. R* XXII 236.

Znaczenia: **1.** *'doznawanie bólu, ból fizyczny albo psychiczny, passio, dolor'*: Czirzpene passio XV *in. R* XXIV 60; Czirpene passiones XV *p. pr. R* XXV 267; Swyoty Blasze⟨y⟩ mosznye (*leg.* mężnie) zodal cyrzpyenya prze Ih⟨e⟩zv Crista *Błaż* 321; Kto swego wszego po⟨kv⟩szenya y czyrzpyenya moczen iest, teego ya ymaam za naylepszego czlowieka *Gloger*; To blogoslawyenye lezi na czirpyenyv, kto ją (*leg.* je) chcze snacz dobrze, ma wyedzecz..., eze na troyą ma syą oglądacz, bi schewschąd czirpyal kaszdą przeczіwnoscz albo od boga, yaco nyemoczi..., albo od dyabla, yaco sie misli, szle ządze..., albo ot ludzi XV *med. R* XXII 236; Przicząl ssy, panye..., abi kaszde nyerząndne samnyenye czlowyecze bilo samo sobye mąka a czirpyenye *ib.* 243; Cirpene, vsmaczene (*leg.* usmęcenie) d[z]usne tribulacio XV *med. R.* XXIV 363; Wyeczne czyrpyenye eternaliter paciaris XV *med. SKJ* V 263; Nye przeczyw twey woly herzesz czyrpyenye 1451 *MacDod* 105, *sim. Rozm* 599; Cirzpyenye infirmitas 1461—7 *Serm* 248r; Panye Iezu..., kthory... czalosz szwe na rozmagyte czyrpyenye wydal *MW* 78a; Gospodzyn częszcz dzedzyczstwa mego y czyrpyenya mego (dominus pars hereditatis meae et calicis mei, *Fl*: kelicha mego) *Pul* 15, 5; Przes thy wszythky radoszczy, yezesz myala od yego stąpyenya szlowa boga oycza w twoy zywot az do yego czyrpyenya, odzyersymy yedynaczka thwego zbawyenye *Naw* 56; Przez thwe szwyanthe czyrpyenye day my vyerne skruschenye *Naw* 100; Kthorysz szye narodzyl na czirpyenye XV *ex. R* XXV 226; Byłby to dziw, abych ciebie dał w cirpienie *Rozm* 526; Jako owca i baranek niewinny ku cirpieniu takiej męki śmierno sie przyprawia *Rozm* 546; Tego dla zmieszaj twoję gorzkość, twe cirpienie s krwią miłego Jesucrista, rozpamiętaj to trudne stanie jego u słupa, więc ci będzie słodko cirpieć, cokoli przeń ucirpisz *Rozm* 824; ~ *'niedostatek, penuria'*: Wy wi⟨e⟩cie, kakośmy wiele złego cirpieli na tej drodze, głod, cirpienie (penuriam), pragnienie, nędze *Rozm* 88.

2. *'znoszenie cierpliwe, cierpliwość, patientia'*: Wyari gego prostota wyedzye gi ku wschego czirpyenyv skromnemu, a proszcze gen nykomu nye zawadza, a scham wschitko czirpy przes gnyewu XV *med. R* XXII 236; Nade wszystko ine napominali ją czystotę, cirpienie, śmiarę chować *Rozm* 14; Mily Kristus, dając miesce cirpieniu a nie mszczeniu, kazał miecz schować *Rozm* 637; Cristus rzekł nauczając

nas śmierności a cirpieniu: Uderzy-li cię kto w jednę czełuść, nastaw jemu i drugą *Rozm* 685; Przeciw temu wszytkiemu nic nie odpowiedział, aby był wierny cirpienia, jako kiedy biczowan, też milczał *Rozm* 771; W tem, we wszytkim dał nam nasz zbawiciel dostojny przykład świętego cirpienia, bo jest to wszytko miłościwie cirpiał *Rozm* 831; Wtore przeto nie odpowiedział, aby ukazał śmierne cirpienie... abychmy go tem cierpieniim i tą śmiarą naśladowali *Rozm* 844; ~ '*umartwienie, abstinentia voluntaria*': Ieiunium est parsymonia cirzpene a cibis XV *in. R* XXIV 62.

(Cierpiętliwie) Cirpiedliwie '*cierpiąc dla pokuty, dolorem propter poenitentiam ferendo*': Czirpyedliwye lacznyecz penale esuriens XV *p. pr. PF* IV 616.

(Cierpiętliwość) Cirpiedliwość, Cirpietliwość, Cirzpietliwość *formy*: *n. sg.* cirpietliwość XV *med. SKJ* V 274; ~ *g. sg.* cirpiedliwości 1449 *R* XXV 166, *BZ* Tob 2, 12, 1461—7 *Serm* 113 v; ~ *ac. sg.* cirpiedliwość XV *med. SKJ* I 50. 62, 1471 *MPKJ* V 136; ~ *i. sg.* cirzpietliwością 1466 *R* XXII 10; ~ *l. sg.* (w) cirpiedliwości XV *med. SKJ* I 72.

Znaczenia: **1.** '*cierpliwość, patientia*': Aby wam dał podług bogastwa chwały cznotha cyrpedliwoszczy, abyscze bili stwerdzeny (ut det vobis... virtute corroborari Eph 3, 16) 1449 *R* XXV 166; Boog a prawda zaszę da wą⟨m⟩ cyrpiedlywoszcz w rzeczach przeczywnych (deus autem patientiae... det vobis Rom 15, 4) XV *med. SKJ* I 50; Mocznq czyrpyedlywoscz w przeczywnych rzeczach pacienciam (Col 3, 12) *ib.* 62; W wyelkycy czyrpyedlywoszczy in multa pacienciа (II Cor 6, 4) *ib.* 72; Smyara, czyrpyetlywoscz paciencia XV *med. SKJ* V 274; To pokuszenye przeto bog bil nayn przepuscyl, abi bødøcim bil dan przikład gego cyrpyedlywoscy (ut posteris daretur exemplum patientiae eius) *BZ* Tob 2, 12; Cirpedlywosci paciendi 1461—7 *Serm* 113 v; Czirpyedlivoscz sufferenciam (sufferentiam Job audistis Jac 5, 11) 1471 *MPKJ* V 136.

2. '*łagodność, mansuetudo*': Prostą czyrzpetlyvoszczy⟨ą⟩ impermixta mansuetudine 1466 *R* XXII 10.

(Cierpiętliwy) Cirpiedliwy, Cirzpiędliwy '*cierpliwy, patiens*': Panvyøczy panye bosze, myloszerny y myloszczywi, czyrzpyødlywi a wyelkyego slutowanya y sprawyedlywi (dominator domine deus, misericors et clemens, patiens et multae miserationis ac verax) *BZ* Ex 34, 6; Ale ysze gest pan bog cyrpyedlywi (sed quia patiens dominus est), pokaymi syø tego *BZ* Judith 8. 14.

(Cierpiętność) Cirpiędność '*cierpliwość, patientia*': Cirpodnoscz (*pro* cirpødnoscz) paciencia 1434 *PF* V 31.

(Cierpki) Cirpki, Cirzpki '*acerbus*': Thy yapíka szø czyrzpka ista poma sunt tipida *ca* 1428 *PF* I 485; Czirpczy acerbi (fructus illorum inutiles et acerbi ad manducandum Sap 4, 5) 1471 *MPKJ* V 74; Gorzka, czirpka, kwaschna acerba (acerbo enim luctu dolens Sap 14, 15) *ib.* 76.

(Cierpliwość) Cirpliwość *formy*: *n. sg.* cirpliwość XV *med. R* XXIV 363, *Pul* 9, 19; ~ *ac. sg.* cirpliwość *Gn* ap. 1 b, *BZ* Jer 29, 11, *MW* 78a, *Naw* 162, XV *p. post. R* XLVII 351; ~ *i. sg.* cirpliwością *MW* 77b; ~ *l. sg.* (w) cirpliwości *MW* 62b; ~ *n. pl.* cirpliwości XV *p. post. R* XLVII 351.

Znaczenie: '*patientia*': Aby... pan bog... raczył yem dacz... cyrplywoscz w gych nyemoczach *Gn* ap. 1 b; Smara vel czirpliwoscz paciencia XV *med. R* XXIV 363; Abich dał wam konyecz ⟨do⟩bri a czi⟨r⟩pływoscz (ut dem vobis finem et patientiam) *BZ* Jer 29, 11; Wdowie stadło w czyrplywoszczi y zszmyernoszczi zatrzimawała *MW* 62b; Pokorna czyrplywoszczyą szobye zasłużila, yz panną Marią, mathką Yeszussza milego, porodzila *MW* 77b; Anno szwyatha, przesz czyrplywoscz pokory thwey day nam ozalowacz rany mąky boszkyey *MW* 78a; Czyprlywoszcz (*pro* czyrplywoszcz, *Fl*: smara) vbogich nye zgynye na wyeky (patientia pauperum non peribit in finem) *Pul* 9, 19; Day my, myły panye, przez czyrplywoscz sthaloscz vznanya wyary szwyatey *Naw* 162; W czyrplywoscz in patientia XV *p. post. R* XLVII 351; Wyelkye czirpliwoszczy multa patientia *ib.*

(Cierpliwy) Cirpliwy '*patiens*': Caritas laszka patiens est czirplyva yest, bo zadanye slosczy rowną, prosta, dobra dusza noszy XV *ex. MacDod* 148; Czyrplyvy patiens *ca* 1500 *Erz* 9; Nie aniołem (*pro* aniołom), myenya (*leg.* mienią?), polecona moc kapłańska, iże oni nigdy nie grzesząc grzechy człowiecze sądzili przez miłosierdzia, ale człowiek cirpliwy ustawion nad ine, bo kiedy nad inemi swą nędzę wspomienie, śmierny a łaskawy ukaże się jem *Rozm* 692.

(Cierpnąć) Cirpnąć '*torpescere*': Tedy rzekł k nim: Namilszy synowie, już poczyna sie strach, czuż *śmiercie, już rozumność strachem cirpnie *Rozm* 594. ~ *Cf.* **Ścierpnąć, Ścierpać.**

(Cierpnienie) Cirpnienie '*cierpki smak w ustach, acerbitas*': Czyrpnyenye *stiptice XV *med. R* XXIII 280.

Cierzlica *cf.* **Cierlica**

Cierznie *cf.* **Cierń**

Cierznisko *cf.* **Ciernisko**

Ciesar *cf.* **Tesarz**

Ciesielski '*ad opus tignarium pertinens*': W riczyu kamyenya y w roboczye czyeszelskycy (opere carpentario) *BZ* Ex 35, 33; Obu nauczyl modroszczy, abi dzyalaly dzalem czyeszelskym (ut faciant opera abietarii) *BZ* Ex 35, 35. ~ *Cf.* **Glina.**

Ciesielstwo '*rzemiosło ciesielskie, ars fabri tignarii*': W czesselstwe naveznego in architectoria arte eruditum XV *p. post. R* XXV 182; Joz<e>f... umiał ciesielstwo (Joseph exercebat artem carpentariam) *Rozm* 98.

Ciesło *cf.* **Ciosło**

Cieszyć *formy*: *praes. ind. 3. sg.* cieszy *ca* 1450 *PF* IV 574, *Pul* 33 arg., XV *p. post. JA* XII 144, XV *p. post. R* XXXIII 185; ~ *imper. 2. sg.* cieszy *Rozm* 503; ~ *part. praes. act. adv.* ciesząc *BZ* Tob 1, 19, 1466 *R* XXII 26, *Rozm* 436, 437; *adj. g. sg. m.* cieszącego 1436 *R* XXIII 276; ~ *inf.* cieszyć *BZ* Judith 6, 16; ~ *praet. 3. sg. m.* cieszył *BZ* Judith 4, 11; *3. pl. f.* cieszyły *Rozm* 745; ~ *fut. 2. sg.* będziesz cieszyć *BZ* Deut 28, 41; *3. sg.* cieszyć będzie 1471 *MPKJ* V 33; ~ *condit. 3. pl. m.* -by cieszyli *BZ* 1 Par 7, 22, *Rozm* 160.

Znaczenia: **1.** '*pocieszać, łagodzić smutek, consolari, solatium afferre*': Czessy confortat *ca* 1450 *PF* IV 574; Y plakal Efraym... y przyszly bracya gego, abi cyeszily gy (ut consolarentur eum) *BZ* I Par 7, 22; Tobyas... chodzil kazdi dzen po wszcy rodzinye swey cyeszocz ge (consolabatur eos) *BZ* Tob 1, 19; Elyachim... zchodziw wszitek Israhel cyeszil ge swo rzeczo rzekocz (allocutusque est eos dicens): Wyedzcye to, yszecz vsliszal pan prozbi wasze *BZ* Judith 4, 11; Iøly syo cyeszicz (consolati sunt) Achiora rzekocz: Bog... tobye da za otplato, abi ti drzewyey gich zagynyenye vzrzal nyzly nasze *BZ* Judith 6, 16; Czesącz 1466 *R* XXII 26; Xps iest strosz, yenze w rozmaytich smętkow (*pro* smętkoch) czyeszy y ostrzega *Pul* 33 arg.; Miły Jesus... począł... chodzić na puszczę a tam długo mieszkawał, modląc sie bogu ojcu a częstokroć z aniołmi mowił, ktoreż mu słał z nieba, aby ji cieszyli (per quos consolabatur) *Rozm* 160; I przyszło było wiele Żydow do Marty a do Marjej, ciesząc je (ut consolarentur) s tego smętku *Rozm* 436; Żydowie... są byli s nią w domu ciesząc ją (consolabantur eam) *Rozm* 437; Panie mieszczki cieszyły dziewicę Marja, mieniąc, iżby to nie był jej miły syn *Rozm* 745; ~ Dzisia jest wszemu ludu czas smętku i żałości..., przeto ani tobie, matko moja, pomoc: cieszy sie sama w sobie *Rozm* 503.

2. '*radować, delectare*': Czeszączego pokoiv 1436 *R* XXIII 276; Czyesy laetificat XV *p. post. JA* XII 144; Czeszchy delectat XV *p. post. R* XXXIII 185; ~ cieszyć się '*gaudere*': Synow naplodzysz y dzewek, a nye bodzesz syø gimi czessycz (non frueris eis) *BZ* Deut 28, 41; Czeszicz schią bandzie psallam (audite...: canam, psallam domino Jud 5, 3) 1471 *MPKJ* V 33.

Cf. **Obcieszyć, Pocieszyć, Ucieszyć, Pocieszać, Ucieszać**

Cieś '*belka ociosana, trabes dolata*': Jacom ya ne wzal dwu czessu w Janowem domu gwalthem 1446 *ZapWarsz* nr 774; Jakom ja nye wzyął dw czyesszyw (*leg.* dwu ciesiu), dw slupu Andrzeyovi samowtor gwalthem 1452 *ZapWarsz* nr 934; Quatuor robora al. czyessy modrzewyowy expedire 1455 *TymWol* 5.

Cieść *cf.* **Teść**

Cieśla *formy*: *n. sg.* cieśla 1471 *MPKJ* V 85, 121, 127, *ca* 1500 *Erz* 9, *Rozm* 127; ~ *g. sg.* cieśle XV *med. SKJ* V 259, 260, *Rozm* 345; ~ *d. sg.* cieśli 1479 *ZapWarsz* nr 1475; ~ *n. pl.* cieśle (1261) *MMAe* I 84, 1471 *MPKJ* V 42; cieśli *Gn* gl. 101a; ~ *g. pl.* cieśli *MPKJ* V 42; ~ *d. pl.* cieślam 1471 *MPKJ* V 47, 54; ~ *i. pl.* cieślami 1471 *MPKJ* V 127.

Znaczenia: **1.** '*rzemieślnik wykonujący różne roboty w drzewie, a więc cieśla, stolarz, kołodziej, faber tignarius, carpentarius*': Homines nostri pecheneri, videlicet ceslc (1261) *MMAe* I 84; Czesly artifices illud vias proicerunt *Gn* gl. 101a; Czieslie zona carpentary vxor XV *med. SKJ* V 259; Czeszle oddana zona lignifabri uxor *ib.* 260; Czieslam tignaciis (tignariis... caementariis et iis, qui interrupta componunt IV Reg 22, 6) 1471 *MPKJ* V 47; Czeslam fabris (dederunt pecuniam lapidariis et fabris III Esdr 5, 54) *ib.* 54; Czesla faber (nonne hic est faber, filius Mariae? Marc 6, 3) *ib.* 121; Mystrz nad czeslamy architectus *ib.* 127; Jakom ya nye przyssedl szamowthor sz brathem mogym Mykolayem do domv do gey... y nye wzalem gey *trzach ssekyr Marczynowy czeszly gwalthem 1479 *ZapWarsz* nr 1475; Czyeszlą carpentarius *ca* 1500 *Erz* 9; Jozef, iż był cieśla (carpentarius), dał słudze swojemu dwie drzewie, aby je uciosał rowno *Rozm* 127; Azali to nie jest syn Jozefow, onego cieśle (fabri)? *Rozm* 345.

2. '*kamieniarz, lapicida*': Cziesle, lamyącze kamyenye (*var. lub.*: czesly a, lamaczow kamyenyą) latomorum (fuerunt... octoginta milia latomorum III Reg 5, 15) 1471 *MPKJ* V 42.

3. '*budowniczy, architectus*': Czesla architectus (omnis faber et arhcitectus Ecclus 38, 28) 1471

MPKJ V 85; Czesla (*war. lub.*: stawyczel czo budvye) architectus (ut sapiens architectus fundamentum posui I Cor 3, 10) *ib.* 127.

Cieślica '*siekiera ciesielska, ascia*': Jakom ya Janowy ne pobral rzeczy z domu *strzya gego...: zamkow, czeslycze, sczytha y gynschyn (*pro* gynschych) domowych rzeczy 1461 *PF* VIII 19.

Cieślin '*należący do cieśli, fabri tignarii proprius*': Krolu Pilacie, tego znamy, iże jest syn cieślin Jozefow *Rozm* 749.

Cieślina '*żona cieśli, uxor fabri tignarii*': Woythkowa, czyeschlyna de Arenis 1457 *AcPosn* I 259.

Cieśnie *cf.* **Ciasno**

Cietczony *cf.* **Ciotczany**

Cietrzew *formy*: *n. sg.* cietrzew 1450 *RpKapKr*, *DlLB* III 307, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *n. pl.* cietrzewie 1390 *MMAe* XV 42, 1408 *MMAe* XV 377, 1411 *AKH* III 180.

Znaczenia: *zool.* **1.** '*cietrzew, Tetrao tetrix L.*': Pro auibus dictis fazonibus vlg. czeczrzewe 1390 *MMAe* XV 42; Pro auibus siluestribus dictis czetrzewe 1408 *MMAe* XV 377; Pro... duobus phasianis vlg. czetrzeve 1411 *AKH* III 180; Czetrzewya fasano 1436 *R* XXIII 278; Fagianus avis vlg. *czeytrzew 1450 *RpKapKr*; Czyethrzew fasianus, czyethrzew faso *ca* 1500 *Erz* 9; Czyethrzew phasianus *ca* 1500 *R* XLVII 355; Czetrzew ornix *ib.* 354.

2. '*głuszec, Tetrao urogallus L.*': Czyethrzew gallus siluestris *ca* 1500 *Erz* 9.

3. *dubium*: Coturnicem id est czetrzew *DlLB* III 307; Czyetrzew turdus *ca* 1500 *Erz* 9, *sim. R* XLVII 355.

Cięciwa '*cięciwa u łuku, rzemień (sznur) w katapultach, nervus, amentum*': Czenczywa pensum (*pro* tensum) *ca* 1428 *PF* I 496; Zona baliste vlg. czaczywa 1444 *AKPr* II s. XIV; Czyaczyva tentile XV *R* XXIII 284; Czyaczyvą amentum *ca* 1500 *Erz* 9; Wszyćki cięciwy ich łęczysk na jeden czas robacy zgryźli *Rozm* 629.

Ciężce 1. '*ciężko, graviter*': Biskupowie kościelni poczęli pytać, czemu bałwanowie tako ciężce spadli (quae ruinae causa foret tam gravis idołorum) *Rozm* 92.

2. '*przykro, moleste*': Vszrzaw... Iosef, ysz oczyecz gego poloszyl røkø... na glowø Efraymowø, czyøszcze to przyyøl (graviter accepit) *BZ* Gen 48, 17.

Ciężek *cf.* **Ciężki**

Ciężki *formy*: *n. sg. m.* ciężek 1471 *MPKJ* V 17, XV *p. post. Kałuż* 286; ciężki XV *p. post. Kałuż* 275, XV *p. post. R* XIX 48; *f.* ciężka XV *p. pr. SKJ* I 301, *OrtRp* 44, XV *p. post. R* XIX 48, XV *p. post. R* XXV 179, *ca* 1500 *Erz* 9, *Rozm* 54; *neutr.* ciężkie *Fl* i *Pul* 37, 4, *OrtBr* VII 561, *OrtMac* 57, XV *ex. Zab* 536; ~ *g. sg. f.* ciężkiej *OrtBr* VII 568, *OrtMac* 57, XV *ex. R* XIX 73; *neutr.* ciężkiego *BZ* Ex 18, 26. Nah 3, 3; ~ *ac. sg. m.* ciężki 1452 *TymWol* 55; *f.* ciężką *BZ* Ex 21, 22, *OrtMac* 116; *neutr.* ciężkie *Rozm* 417; ~ *i. sg. f.* ciężką 1435 *R* XIX 76, XV *med. SKJ* V 252. *BZ* Jud 21, 5, *Rozm* 55; *neutr.* ciężkim *Fl* i *Pul* 4, 3; ~ *l. sg. m.* (w) ciężkiem *Fl* i *Pul* 34, 21; ~ *n. pl. m.* ciężkie *Rozm* 819; *f.* ciężkie *BZ* Ex 17, 12, *OrtBr* VII 568, *OrtMac* 72, *Rozm* 151; ~ *g. pl. m.* ciężkich *Spow* 3, *Naw* 165, *Rozm* 819; *f.* ciężkich *Gn* ap. 1b, 1484 *Reg* 712; ~ *d. pl. f.* ciężkim XV *p. pr. R* XLVII 358; ~ *ac. pl. m.* ciężkie *De morte* w. 484; *f.* ciężkie *Dorota* 169, *BZ* Judith 9, 4, *OrtBr* VII 568, *OrtMac* 72, *De morte* w. 497, XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; ~ *i. pl. f.* ciężkimi *Sul* 103; ~ *l. pl. f.* (w) ciężkich *Naw* 95.

Comparat. n. sg. neutr. cięższe *Naw* 93; ~ *ac. sg. f.* cięższą *Rozm* 725; ~ *n. pl.* cięższe *ca* 1450 *PF* IV 571, 572.

Znaczenia: **1.** '*ciężki, gravis*': Lichoti moie... iaco brzemø *czoszke vczøszily se sø nade mno (sicut onus grave gravatae sunt super me) *Fl* 37, 4, *sim. Pul*; Czasch[cz]ky XV *p. pr. R* XXII 335; Poszlednye czøssze przednych *ca* 1450 *PF* IV 572; Krzysz czyąsky gravissimum pondus XV *p. post. Kałuż* 275; Wwiązują brzemie ciężkie (alligant enim onera gravia Mat 23, 4) a niepodobno nosić i wkładają ludziom na ramiona *Rozm* 417; Razy barzo ciężkie od ciężkich a trudnych rzeciądzow *Rozm* 819; ~ '*ociężały, obwisły, gravis, laxus*': *Rocze Moyszeszowy biły søø *czyoszkye (manus autem Moysi erant graves),... Aaron a Hur podpyeraly røcze gego... I stalo sze gest, zze røcze gego nye umøczyowaly sze *BZ* Ex 17, 12; Wargi miał siln<i>e słodkie, słowa (*pro* słowie) nie były ciężkie ani miąsze, ale były nadobne, rumiane (labia dulciflua modicum tumebant nec erant tenuia sed dulciter rubebant) *Rozm* 151.

2. ciężka '*brzemienna, praegnans*': Czanskim praegnantibus XV *p. pr. R* XLVII 358; S cząschką cum... pregnante XV *med. SKJ* V 252; Uraszylbi ktori szonø czyøszkøø (mulierem praegnantem),... poddan bødze szkodze *BZ* Ex 21, 22; Czyaszka gravida XV *p. post. R* XXV 179; Czyąschką pregnans, id est grauida *ca* 1500 *Erz* 9; Nie wiedząc, co by sie to stało, iż jest już ciężka (videns... fecundam) *Rozm* 54; Co mie zwodzicie, iżby ią anioł ciężką uczynił! *Rozm* 55.

3. '*wielki a przykry, grandis*': Crol veruthny wymislil czenszke manky *Dorota* 169; Pasterze... bali się boiaźnią ciężką 1435 *R* XIX 76; Czy yszczy poziczacze takye dlusznyky cząskymy vynamy vdranczayancz (ipsi creditores tales gravibus poenis affligentes)... pyenyądze viczyangali *Sul* 103; Surge et comede, grandis, longa cząsską, enim restat tibi via XV *p. pr. SKJ* I 301; Cyøszkego padnyenya (gravis ruinae) *BZ* Nah 3, 3; Aszasz nye czytal szwyathych zyvothą, czo myely czyaszkye *glopothy? *De morte* w. 484; Dzywno gyesth nye thbacz okruthnosczy, czyrzpyancz tako czaszkye boleszczy *ib.* w. 497; Twe czlowyeczensthwo przenasz grzeschne na krzyz dano, w makach y czyąskych zawyeschono *Naw* 95; Na *nascha cząskye bollesczy ad maximos nostros dolores XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; Zamath czyaszky dostal szya mye ubogyey zenye XV *p. post. R* XIX 48; S meky cyeszkey dusze yathe tysz mocznye wybavyla XV *ex. R.* XIX 73; Swanthy Mychal... wskazal yemu yeden płomyen, gdzye... placz y czyaschkye wzdychanye XV *ex. Zab* 536; Trzecie razy barzo ciężkie od ciężkich a trudnych rzeciądzow *Rozm* 819; ~ Czo moze bycz weszwano chromothą albo czyaszkye ranyenye? *OrtMac* 57, *sim. OrtBr* VII 561; Ny szadney rany czyaszkyey *OrtMac* 57, *sim. OrtBr* VII 568; Szaly *czyaszkyc rany, blyszko zmyerthne?... Proszthe rany, kthore szą na gyeden pasznogyecz w glabyą, a gyeden czlonek wszdlusza, ysz nye rany, sz kthorych bywa chromotha, thy dzyerza za czyaszkye rany *OrtMac* 72, *sim. OrtBr* VII 568; Gdyby... zalowal... o czyaszką raną *OrtMac* 116; Rana czyaska wlnus monomochale *OrtRp* 44; ~ Proszczye... za nadaw[s]cze thego bozego domv, kthorzy szwych (*leg.* z swych) czyanskych roboth vdzyelaya then vbogy dom *Gn* ap. 1 b; Syosthry... dla gych... czyązkych pracz (fatigationis afficientis) m⟨ogą gyesycz⟩ trzy razy przez dzyeny 1484 *Reg* 712; ~ Prossza svego stvorzyczyela,... yszby mya nye ssvdzyl podlvg mych sloscy y czyaskych grzechow *Spow* 3; O wyerzą ya, yze yest twe wyaczsche szmylowanye y myloszyerdzye, nyz me czyaszsche zgrzeschenye *Naw* 93; Wyrwy mye... od grzechow czyaskych *Naw* 165; Caifasz dzyerze na sobie odzienie, aby tym więtszą i cięższą winę ukazał namilszego Jesucrista *Rozm* 725.

4. '*poważny* (*lud, przysięga, sprawa sądowa*), *gravis, magni momenti*': Spowadacz czi se bødø w czirekwi welikey, w ludu czøszkem (in populo gravi, *Pul*: we zboru czyęszkyem) chwalicz cze bodø *Fl* 34, 21; Szødzyly lud... A czsokoly *czyoszkyego* bilo (quidquid autem gravius erat), przynoszyly przeden, a łacznyeysze telko sødzøocz *BZ* Ex 18, 26; Cyøszkø przisyogø bily syø zawyøzaly (grandi... iuramento se constrinxerant) *BZ* Jud 21, 5; ~ **ciężki zakład** '*zajęcie nieruchomości, occupatio vel pignoratio rerum, quae moveri non possunt*': (Andreas) se investivit in bona... (*sc.* Derslai) hereditaria et in kmethones in Volya Copanska, al. w cząsky zaclath, obmittens bona mobilia 1452 *TymWol* 55.

5. '*smutny, tristis*': Sinowe czlowekow, dokød to czøszkim sercem (filii hominum, usquequo gravi corde)? *Fl* 4, 3, *sim. Pul*; Cyøszke przigodi, gesz nas potkali, tisz wimiszlyl *BZ* Judith 9, 4; Czaszka moya chwylya... wydzacz nyewyernego Zydowyna, ysz on bygye... mego... syna XV *p. post. R* XIX 48.

6. '*dokuczliwy, przykry, molestus*': Czanzek molestus 1471 *MPKJ* V 17; Pąthnykowy ne bandz czyaszek (molestus Ex 23, 9) XV *p. post. Kalużn* 286; ~ '*zły, malus*': Peiora *czoszsze *ca* 1450 *PF* IV 571.

Ciężko 1. *o dużym stopniu natężenia* '*bardzo, mocno, magnopere, graviter*': Prawo thako nowego yako starego zakonv brathoglowstwo y gynsze vkrvthne grzechy cząsko niszczy abo pothąpya (lex... fratricidium... graviter puniat) *Sul* 49; Egrotatur vehementissime czaszko XV *med. R* XXV 155; Cyeskom praczoval, clamavi clamans XV *med. SKJ* V 271; Wiwyczisz myo z woyski, bocyem cyoszko (graviter) ranyen *BZ* III Reg 22, 34; Zgrzeszilysmi cyøsko (peccavimus graviter) *BZ* I Esdr 9, 7; Gdy szye stanye beszprawna rzecz..., ysz kogo... czyaszko vranyv *OrtBr* VI 387; Bandzely czlowyek czyąszko vranyon *OrtKal* 202; Gdy ktho... szabyye albo czyaszko rany *OrtMac* 84; Rzvczacz (*leg.* rzucęć) szya jako koth na myszy, asz twe szyrcze czasko wdyszy *De morte* w. 66; Tho wszythko bandze... czaszko pomsczono *ib.* w. 342; Syosthry... brzemyenne... nye mayą robiczi cziązko roboth thych czyelesthnych..., gynsze syosthry, kthore cziąszko robyą.... m⟨ogą gyesycz⟩ trzy razy przez dzyeny..., a tho gdyby cyązko robily 1484 *Reg* 712—3; Przykazal yesz tako czyaszko..., abychom na twa szwyatha maka wspomynaly *Naw* 104—5; Zbawiciel... ciężko pragnąc, picia pożądając... a kiedy sie chciał napić..., powiedli ji precz *Rozm* 661.

2. '*przykro, moleste*': Prossa cza, nyechay czy nye bandze czaszko ze mną chodziez quaeso te, ne graveris mecum ambulare XV *ex. PF* III 177; Matka boża napominała boga ojca...:

Czemu twa miłość dała mie ten owoc, gdyż ji łączysz ode mnie ciężko? Gdzież jest naleziona matka, ktora by dzieciątka tako niemiłościwie zbawiona? *Rozm* 526; ~ '*niechętnie, invito animo*': Uszyma ciężko słysząc (auribus graviter audierunt Mat 13, 15) a swoje oczy zatworzyli, aby nigdy nie widzieli..., aby je uzdrowił *Rozm* 337.

Ciężkość *formy*: *n. sg.* ciężkość XV *in. R* XXIV 69, 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, *MW* 75a, *Rozm* 694; ~ *g. sg.* ciężkości *Spow* 5, 1444 *R* XXIII 302, XV *med. SKJ* V 257, *Rozm* 306. 550; ~ *ac. sg.* ciężkość *ca* 1450 *PF* IV 569, 1471 *MPKJ* V 93, XV *ex. Zab* 444, *Rozm* 7. 759; ~ *i. sg.* ciężkością *Dział* 47, 1471 *MPKJ* V 61, XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; ~ *ac. pl.* ciężkości 1484 *Reg* 707.

Znaczenia: **1.** '*ciężar, onus, moles*': Brzemya, cząscosez moles 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Czaskoszczy molis 1444 *R* XXIII 302; Cząskoszczą mole (nec magnitudinis suae mole me premat Job 23, 6) 1471 *MPKJ* V 61; Cząskosez molem (quis appendit tribus digitis molem terrae Is 40, 12) *ib.* 93; Udręczacie lud brzemienny (*pro* brzemiennmy), ktorychże oni nie mogą, a sami jednem palcem nie dotykacie ciężkości sie (quia oneratis homines oneribus, quae portare non possunt, et ipsi uno digito vestro non tangitis sarcinas Luc 11, 46) *Rozm* 306.

2. '*brzemienność, graviditas*': Czoscosez fecunditas XV *in. R* XXIV 69; Cząszkoszczy [...] nye mogla a thesz gynych brzemyennych zon smąthku nye czyrpyala pondus habere non poterat, item reliquas pregnancium non habuit passiones XV *med. SKJ* V 257.

3. '*wielkość, duży stopień natężenia, gravitas*': Prossza..., aby myą nye raczyl szandzycz vedlug czyanszkoszczy grzechow mogych *Spow* 5; Judaszu..., czemu ciężkości twego grzecha nie obaczysz? *Rozm* 550.

4. '*uciążliwość, przykrość, molestia, onus*': Cząscoszczą draczylabi bila mole sua macerat XV *p. post. BiblWarsz* 1866 I 316; Cząskoszczy acerbitatem XV *p. post. R* XXV 179; Then, ktho mye przethobą (*leg.* przed tobą) vyny, memy szerczy czyaskosez czyny XV *ex. Zab* 444; Nasz miły mistrz jęt, a nam sie wielika ciężkość stała *Rozm* 694; ~ Czyrpely czanskosez wsego dnya y gorączoszczy (pondus diei et aestus Mat 20, 12) *ca* 1450 *PF* IV 569; Iusz czaszkosez przychodzy mego zywotha: Thy brony mye! *MW* 75a; Povyedayącz yemu thrudnoszczy y thwardoszczy y czyązkoszczy thego tho braczthwa (fraternitatis onera) 1484 *Reg* 707; Pocznyesch y porodzysch plod, yen czyąskosez placzy y smąthky twego yąsz (*leg.* już) odemye *Rozm* 7; Judasz... pokutą przywiedzion, czuż takiem udręczenim i boleścią serca,... nie prze miłość bożą, ale prze ciężkość grzecha... przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *Rozm* 759.

5. '*trudność, labor, difficultas*': Dla... staroszczy rzeczy oczyszczenye nye moglo bycz, abo acz bylo, ale szylną cząskoszczą *Dział* 47.

Ciołek '*byczek, vitulus*': Czyasno, czyemø, czyelo, czyolek *Park* 407.

Cios '*znamię wycięte na drzewie w kształcie krzyża jako znak graniczny, terminus*', *w ogóle* '*granica, limes*': Iarotha... demonstrauit vlg. oblicził nouem gades vlg. copcze, centum signetas minus duabus vlg. czosow 1407 *Piek* VI 332; A granicie angulari... directe per siluam, prata et rubetos, per sectes dictos *sczoszny... et ab vltimo secte dicto czosy per campum eundo quanto direccius... usque ad mericam 1427 *Montur* V 75; Invenimus insigna et secciones al. czyosy in alvo stante penes viam 1472 *AGZ* XV 149; Exciderit tres gades sectas al. czossny, czyossy 1472 *AKPr* II 264.

Ciosać *formy*: *inf.* ciosać XV *p. post. R* XXV 147; ~ *praet. 1. sg. m.* -m ciosał 1436 *KsMaz* III nr 2287; ~ *condit. 3. pl. m.* -by ciosali *BZ* I Par 22, 2; ~ *part. praet. pass. g. sg. m.* ciosanego 1418 *AKPr* VIIIa 145, *BZ* Ex 20, 25; *neutr.* ciosanego 1456 *AGZ* XIV 487, 1457 *AGZ* XV 5. 8; *l. sg. m.* (na) ciosanem 1471 *MPKJ* V 52; (na) ciosanym *MPKJ* V 52; *n. pl. neutr.* ciosana 1471 *MPKJ* V 98; *g. pl. m.* ciosanych 1462 *AGZ* XV 424.

Znaczenia: **1.** '*ciosać, obrabiać*': **a.** *drzewo* '*asciare*': Pro octo capeciis vanszosy (*pro* vanszosu) czosanego 1418 *AKPr* VIIIa 145; Pro centum arboribus violenter receptis czossanego 1456 *AGZ* XIV 487; Receperunt sibi violenter centum arbores czosanego 1457 *AGZ* XV 5; Pro recepcione violenta centum arborum al. czosanego *ib.* 8; Patruus tuus... exaccomodavit... quadraginta septem robora... elaborata al. czterdzeszcy p[...] czyossanych 1462 *AGZ* XV 424; Czoschana fabricata (quia lignum de saltu praecidit... In similitudinem palmae fabricata sunt Jer 10, 5) 1471 *MPKJ* V 98; Robora conduxit pro stuba XX czoszane..., a quibus roboribus czoszane dedit 1/2 marcam 1494 *MMAe* XIII nr 2452; ~ '*ścinać (?)*': Arbores concidere czyoszacz XV *ex. R* XXV 147; ~ **b.** *kamień* '*saxa caedere, secare*': A paklybi ołtarz kamyenny uczynylbi, nye bødzesz gego dzelacz s czyosanego kamyenya (non aedificabis illud de sectis lapidibus) *BZ* Ex 20, 25;

Y przikazal, abi bily sebrany wszitci wipowyedzeny z zemye israhelskey y vstawyl z nych lamacze, abi lamaly kamyenye a *cyøsaly (constituit... latomos ad caedendos lapides et poliendos), abi dzalan bil dom bozi *BZ* I Par 22, 2; Na czoschanem (*war. lub.*: na czosanym) in polito (ad domum dei magni, quae aedificatur lapide impolito I Esdr 5, 8) 1471 *MPKJ* V 52.

2. '*nacinać, wycinać, incidere*': O ktore czossni na mya Iunoscha szalowal, thom ya czossal y gagyl w sswem 1436 *KsMaz* III nr 2287.

Cf. **Naciosać, Ociosać, Odciosać, Pociosać, Przeciosać, Ściosać, Uciosać, Wyciosać, Uciosić**

Ciosanie 1. '*rzemiosło ciesielskie, fabri tignarii ars, opus*': Napelnyl go ducha boszego, mądroszczy... w riczyu kamyenya y w roboczye czyeszelskyey. Czsoszkoly w czyosanyu albo w kowanyu wimyszlycz sze mosze, dal na szerczu gego (quidquid fabre adinveniri potest, dedit in corde eius) *BZ* Ex 35, 33; I przeto vczynyl Beseeleel a Ooliab..., ktorym bog dal modroszcz (*pro* mądroszcz)..., abi vmyely kowanym y czyossanym robycz, czso ku uszytkom szwyøtemv domu potrzebno gest (ut scirent fabre operari, quae in usus sanctuarii necessaria sunt) *BZ* Ex 36, 1.

2. '*budowla, opus, aedificium*': Rosmyercze czyąssanye (*pro* czyossanye, *war. kal.*: budowanye) meciatur fabricam (tu autem, fili hominis, ostende domui Israel templum... et metiantur fabricam Ezech 43, 10) *MPKJ* V 106.

(Ciosło) Ciesło '*znak wycięty na drzewie, signum arbori incisum*': Merica, que eciam iacet penes easdem granicies... usque ad signa facta acias de (*pro* alias do?) czesl albo czoszna 1469 *StPPP* II nr 3947.

Ciosn, Ciosno *formy*: *n. sg.* ciosno (1283) XV *KodTyn* 62; ~ *g. sg.* ciosna (1283) XV *KodTyn* 62; ciosnu 1427 *ZapWarsz* nr 274; ~ *ac. sg.* ciosn *Sul* 59; ~ *g. du.* ciosnu 1464 *ZapWarsz* nr 1183; ~ *n. pl.* ciosny 1416 *Czrs* 167, 1427 *AGZ* V 53, 1427 *MonIur* V 75, 1466 *ZapWarsz* nr 1249; ~ *g. pl.* ciosnow 1428 *MonIur* V 103, 1450 *ZapWarsz* nr 949; ~ *d. pl.* ciosnom 1393 *HubeZb* 67; ~ *ac. pl.* ciosny 1406 *HubeZb* 119, 1420 *AGZ* IV 105, 1425 *KsMaz* II nr 1437, 1427 *AGZ* V 53, 1436 *KsMaz* III nr 2287, 1448 *ZapWarsz* nr 894, 1449 *ZapMaz* 16, *Sul* 70. 77; ciosna 1398 *StPPP* VIII nr 7736, 1412 *AKH* III 190; ~ *i. pl.* ciosny 1471 *ZapWarsz* nr 2958, 1499 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *l. pl.* (po) ciośniech 1447 *TymSąd* 61.

Znaczenia: **1.** '*znamię wycięte na drzewie (zwykle w kształcie krzyża) jako znak graniczny, signum arbori incisum finium notandorum causa*': Ad quercum..., in quo... finale signum al. ciosno factum est (1283) XV *KodTyn* 62; Iuxta... apparenciam signi vlg. ciosna *ib.*; Potrasz... mal vmowø, po czosnom meli sipacz granicze 1393 *HubeZb* 67; Talem exsipacionem et signacionem granicierum inter villas Grussow et Lubomirz inter se fecisse confessi sunt, videlicet signa ponentes in longa dambrowa quercea, que secuntur ista: eundo a granicie noua ad antiquum kopecz per nemora recte per czosna 1398 *StPPP* VIII nr 7736; Swathczo, czso Marek copal, to copal na swem na prauem, ne copal przes granice i przes czosni 1406 *HubeZb* 119; Pro fundacione scopulorum et signis factis vlg. o *sczosna 1412 *AKH* III 190; Iacosmi przi tem bili, kyegdi Otha sypal trzi copcze a szedm vczinil czosu (*pro* czosn?) 1413 *AKH* III 213; A Visla per gades dictos czosny usque ad lacum 1416 *Czrs* 167; Ego ago super dominum Vigandum, quia equitavit per meam hereditatem metquintus et fecit signa vlg. czosny y ugach ⟨a⟩ mi dzedzinø, et ista scisura fecit mihi damnum 1418 *Czrs* 192; In eadem resignacione limitavimus et fecimus signa dicta vlg. czoszni et de terra sypavimus copky 1420 *AGZ* IV 105; Evocantes se ad iudicium pro hereditate..., pro limitibus vlg. o czøszny (*pro* czoszny), venientes coram nobis... dicens sic: Qua nos aqua dividit et ibi est divisio nostra vlg. po strumen 1425 *KsMaz* II nr 1437; Inter granicias... iuxta signa inter se signa ⟨ta⟩ ibidem et scissa al. po czosni... usque ad debrz et ad czosni 1427 *AGZ* V 53; Consules... partem aliam eiusdem gay,... incipiendo a dicta debrz et a czosni,... debent obtinere *ib.*; A granicie angulari... directe per siluam, prata et rubetos, per sectes dictos *sczoszny... et ab vltimo secte dicto czosy per campum eundo 1427 *MonIur* V 75; Cum alijs signis vlg. czosny... A via procedendo ad signa al. czosny 1427 *MonIur* II 128; Od czyosznu do czyosznu, a gdze nye rosyachaly, tho mayan odczyoszacz 1427 *ZapWarsz* nr 274; Eundo per sylwam vsque ad signa vlg. czosnow 1428 *MonIur* V 103; O ktore czossni na mya Iunoscha szalowal, thom ya czossal y gagyl w sswem 1436 *KsMaz* III nr 2287; Ipsi nihilominus iverunt dicentes: Camerarie cum precone, signate signeta al. czyosni 1447 *TymSąd* 61; Abeuntes a gosdi, euntes iverunt per signeta al. po czyosnyech et ubicumque senes fecerint signare signeta, ibi signavimus *ib.*; Po thy czoszni, czszo my ye roszczelyly (*leg.* rozdzielili) wyecznim dczalem (*leg.* działem), tho Ondrzey zatrzymal wyszey trzech

lyat s pocoyem 1448 *ZapWarsz* nr 894; Pro eadem divisione pacem habebit al. o czosny in hereditate Rzebri 1449 *ZapMaz* 16; Thą vyną vpadnye, ktokole porąby trzy granycze narąbyone, tho gest czoszny rzeczone (quicumque exciderit tres gades sectas) *Sul* 70; Gdyby szą przygodzilo ktoremv o granycze klopoczączemv doszwyathczycz a vkazacz dwa albo trzy kopcze, albo take snamyenythe sznaky, yako na polv vyaszdy (*leg.* ujazdy), ale w leszech czosny albo snamyona na krzysz, yako gest obyczay (in silvis vero signa ad instar crucis facta, ut est moris) virąbyona, tedy pothkomorze nasz tego, gen lepsze snamyona... vkaze,... ma przypvsczycz kv szwyathczenyv *Sul* 77; Jakom ja nye porambil cyosnow samowtor 1450 *ZapWarsz* nr 949; Jako ya nye pozegl dwv czyoschnv gwalthem 1464 *ZapWarsz* nr 1183; Quia vos in hereditate ipsorum... sipastis decem scopulos et quadraginta signa czosny fecistis violenter, in ipso patruo ipsorum et in ipsis nullo iure aquirendo, vobis appropriando 1465 *AGZ* XVI 28, *sim. ib.* VIII 173; Yako ya tho vycm, *yesze thy czosny z urzadem dzelany, czo ye vrzad ogladal 1466 *ZapWarsz* nr 1249; Merica, que eciam iacet penes easdem granicies... usque ad signa facta acias de (*pro* alias do?) czesl albo czoszna 1469 *StPPP* II nr 3947; Jako ya tho... trzimam... wyschcy trzech *ląth za myedzamy y za czoszny 1471 *ZapWarsz* nr 2958; Exciderit tres gades sectas al. czossny, czyossy 1472 *AKPr* II 264; Parati sumus continuare granicies... per hec signa et incisiones antiquas al. cziossny (1488) 1547 *KodPol* II 579; Coadiutores... fecerunt signa metallia al. czyoszny granycznye violenter centum quinquaginta et tria in silvis ipsius hereditariis 1491 *AGZ* XVIII 297; A quo scopulo aciali ivimus retca superficie scopulos sippando et metalia signa in roboribus faciendo ad instar crucis al. czossną 1491 *AGZ* XIX 559; Jakom ya nye porobyl (*pro* porąbyl) pyączorga drzewa sossnowego s czosny w ymyneye w Tarnowye..., ktore dzelyly Usszenyccz y Tarnowo 1499 *Czrs* s. LXXXVII.

2. '*znamię wycięte na oznaczenie miejsca jakiegoś prawnie ważnego zdarzenia, signum incisum, quo locus indicatur, ubi graviora quaedam lege acta sunt*': Snamyą abo czosn na drzewye, gdzye począ̨dzal, wyczą̨cz yma (signum in arbore, ubi impignoravit, excidere teneatur) *Sul* 59.

3. '*jakikolwiek ślad uderzenia narzędziem ostrym, quodcumque ictus vestigium*': Violenter invasit cum balistis aprehensis portas repercuciendo in eis viginti carpenta al. czoszny faciendo 1463 *AGZ* XVI 3; Nicolaus... recognovit, quia vidit octodecim ictus al. czoszny in valva et in porta factos circa viceadvocatum in villa Gruszowka 1465 *AGZ* XVI 34.

Ciosno *cf.* **Ciosn**

Ciotczany, Cietczony, Ciotczeny, Ciotczony *formy*: *n. sg. m.* ciotczany 1437 *Wisl* nr 228, s. 86, *ca* 1455 *JA* XIV 490, *ca* 1500 *Erz* 9; ciotczony *Rozm* 206; *f.* ciotczana *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *d. sg. f.* ciotczenej 1439 *MonIur* III 71; ~ *ac. sg. m.* cietczonego 1445 *MonIur* III 120; ~ *i. sg. m.* ciotczonym *MW* 51b; ~ *n. pl. m.* ciotczani *ca* 1500 *Erz* 9.

Znaczenie: '*cioteczny, consobrinus*': **a.** *o dzieciach siostry matki, dicitur de materterae pueris*: Czotczani brat conmaternus 1437 *Wisl* nr 228, s. 86; Raduycze sie..., Simunye y Tadeussv, ktorziscie zasluzily myecz cziotuchna krolewna nyebieszką, a pana Jesussza bratem cziotczonym, bo oba iesteszczie sinowie swiantey Mariey Jakubowey, syostry panycy naszey *MW* 51b; Abismy chwalebnych apostolow twogich, Jakuba mnyeyszego y wiaczszego, braczey cziotczony, przirodzeny bili *wspomoszczemy *MW* 54b; Czyoczczyąny braczya albo szyostry po maczyerzy matrueles dicuntur filii vel filie matertere *ca* 1500 *Erz* 9; Czyothczany vel czyothczana materteralis *ib.*; Niektorzy minią, iżby ta swaćba była świętego Jana Ewanjelisty, przetoż wezwana Marja jako ciotka jego, a Jesus jako cio⟨t⟩czony brat (et ideo vocata est Maria quia matertera eius et dominus quia consobrinus eius) *Rozm* 206.

b. *o dzieciach siostry ojca, dicitur de amitae pueris*: Mathias... tenetur 1 sexagenam grossorum... sorori sue amitali al. czoczczenney 1439 *MonIur* III 71; Thomek... recognouit..., quia prouidum Mathis Congysscher, fratrem suum anitalem (*pro* amitalem) vlg. treczonego (*leg.* cietczonego), fecit et constituit super domum suam potentem 1445 *MonIur* III 120; Czyothczą̨ny bra̧th amitinus *ca* 1500 *Erz* 9.

a. *a.* **b.**: De consanguineitate;... czothczany brat, sztryczni brath *ca* 1455 *JA* XIV 490; Bra̧thą̨nek albo czyothczą̨ny bra̧th consobrinus, schwesterkint, sobrinus idem *ca* 1500 *Erz* 9.

Ciotczeny *cf.* **Ciotczany**

Ciotczony *cf.* **Ciotczany**

Ciotka *formy*: *n. sg.* ciotka 1403 *HubeZb* 104, *ca* 1418 *JA* XIV 511, XV *med. R* XXIV 366, *ca* 1460 *MPKJ* II 379, XV *p. post. PF* V 30, *ca* 1500 *Erz* 9, *Rozm* 50. 52. 206. 816; ~ *g. sg.* ciotki 1403 *HubeZb* 104, *BZ* Lev 20, 19; ~ *i. sg.* ciotką *Rozm* 52; ~ *l. sg* (po) ciotce 1400 *SKJ* III 189; ~ *n. pl.* ciotki *Rozm* 816; ~ *g. pl.*

ciotek 1399 *Leksz* I nr 3017; ~ *ac. pl.* ciotki 1393 *Leksz* I nr 1574; ~ *v. pl.* ciotki *MW* 48a.

Znaczenia: **1.** '*siostra matki, matertera*': Czotka matertera *ca* 1418 *JA* XIV 511; Czothka matertera XV *med. R* XXIV 366; Czotka matertera *ca* 1460 *MPKJ* II 379; Modlcze sie za namy, blogoslawione siostrj dzewice Mariey, a czotki Jesu Cristowi *MW* 48a; Czyothka po maczyerzy matertera *ca* 1500 *Erz* 9; Owa ninie Elżbieta, twa ciotka (Elisabeth, cognata tua Luc 1,36), też poczęła syna ⟨w⟩ swej starości *Rozm* 50; Elżbieta, je ciotka (Elisabeth, ipsius cognata), w starych leciech będęcy poczęła *Rozm* 52; Dziewica błogosławiona... weszła w dom Zacharjaszow, a uźrawszy sie swą (*leg.* z swą) ciotką... pozdrowiła ją *Rozm* 52; Niektorzy minią, iżby ta swaćba była świętego Jana Ewanjelisty, przetoż wezwana Marja jako ciotka jego (et ideo vocata est Maria quia matertera eius) *Rozm* 206.

2. '*siostra ojca, amita*': Jan debet suas amitas czotky facere clamare circa slub 1393 *Leksz* I nr 1574; Skaradoszczi mamki twey a czotki nye otkriway (turpitudinem materterae et amitae tuae non discooperies) *BZ* Lev 20, 19; Tyothka (*pro* cyothka) amita XV *p. post. PF* V 30; Czyothka po oyczv amita *ca* 1500 *Erz* 9.

1. *a.* **2.**: Ne chc[h]al otpoweczecz presz czotek 1399 *Leksz* I nr 3017; Pan Miroslaw nye wzal po czotheze Janowye posagu niczss 1400 *SKJ* III 189; Yanowi czotki dwadzeszcza grziwen posagu wneszono w tø dzedzinø y tamo yego czotka vmarla 1403 *HubeZb* 104.

3. '*krewna, cognata*': Maria cum cognata sua czyotka XV *med. R* XXIV 361; Niektorzy płakali patrząc na jego wielikie udręczenie i żałość jego matki, przy ktorej stało barzo wiele pań, miedzy ktoremi były jego ciotki (*rp.* było yedo cznotky) Marja Cleofe, Marja Magdalena i Marta... Ta ista ciotka Marja, *matka jego Cleofe, sjąwszy rąbek... podała jednemu Żydowi prosząc go, aby ji obwinął *Rozm* 816.

Ciotuchna *formy*: *g. sg.* ciotuchny *MW* 53a; ~ *d. sg.* ciotuchnie *Rozm* 53; ~ *v. sg.* ciotuchno *Rozm* 52; ~ *i. sg.* ciotuchną *MW* 51b; ~ *v. pl.* ciotuchny *MW* 47b.

Znaczenie: '*siostra matki, ciotka, matertera*' (*pieszczotliwie, vocabulum blanditiae*): Bandzcie zdrowi..., wi slachethny panye, blogoslawione Maria Jakobowa y Maria Salomowa, szostry krolewny nyebieszkey, a pana naszego Iezu Crista czotuchny *MW* 47b; Raduycze sie..., Simunye y Tadeussv, ktorziszczie zasluzily myecz cziotuchna krolewna nyebieszką a pana Jesussza bratem cziotczonym, bo oba iesteszczie sinowie swiantey Mariey Jakubowey, syostry panyey naszey *MW* 51b; Simuna y Tadeussza..., gdisz sie z gych powiszszenya weselymi, poznalibiszmy, iako wazne są v gich cziotuchny y v sina iey miloszciwe gich wspomoganye *MW* 53a; Dziewica błogosławiona... pozdrowiła ją rzekąc: Zawitaj bog, ciotuchno miła, a tobie mir z nieba *Rozm* 52; Przetom ja przyszła, abych... służyła tobie jako mej ciotuchnie *Rozm* 53.

Cipać (*?*) '*rzucać, iactare* (*?*)': Inter czym et czyn prime asperacionis et cheecy, id est velis, cyrpaal, scyrpaal, cypaal notabilis esset differencia *Park* 407.

Cirnie *cf.* **Cierń**
Cirniowy *cf.* **Cierniowy**
Cirń *cf.* **Cierń**
Cirpiącość *cf.* **Cierpiącość**
Cirpiący *cf.* **Cierpiący**
Cirpić, Cirpieć *cf.* **Cierpieć**
Cirpiedliwie *cf.* **Cierpiętliwie**
Cirpiedliwość *cf.* **Cierpiętliwość**
Cirpiedliwy *cf.* **Cierpiętliwy**
Cirpienie *cf.* **Cierpienie**
Cirpietliwość *cf.* **Cierpiętliwość**
Cirpiędność *cf.* **Cierpiętność**
Cirpki *cf.* **Cierpki**
Cirpliwość *cf.* **Cierpliwość**
Cirpliwy *cf.* **Cierpliwy**
Cirpnąć *cf.* **Cierpnąć**
Cirpnienie *cf.* **Cierpnienie**
Cirznie *cf.* **Cierń**
Cirzpieć *cf.* **Cierpieć**
Cirzpienie *cf.* **Cierpienie**
Cirzpietliwość *cf.* **Cierpiętliwość**
Cirzpiędliwy *cf.* **Cierpiętliwy**
Cirzpki *cf.* **Cierpki**

1. Cis *formy*: *n. sg.* cis *ca* 1430 *AKPr* IV 468, *Sul* 80, *ca* 1455 *JA* XIV 491, *etc.*; ~ *g. sg.* cisu 1447 *Monlur* III 156; ~ *i. sg.* cisem *DlLB* III 354; ~ *n. pl.* cisy 1484 *Rost* nr 6380; ~ *l. pl.* (w) cisiech 1399 *Leksz* II nr 2416.

Znaczenie: *bot.* '*cis, Taxus baccata L.*': Michal ne poschodzil (*leg.* poszkodził) w kyszech (*leg.* cisiech) ani w donbech (*leg.* dąbiech?) Jacuszowy 1399 *Leksz* II nr 2416; Diverse sunt silve, inter quas alique reperiuntur, in quibus sunt arbores magni valoris et precii, ut est taxus czys *ca* 1430 *AKPr* IV 468, *sim. ib.* 503. 579; Protestatus est... super vlg. cys et super robora 1431 *Monlur* III 24; Martinus... sibi invadiauit wanschos, qui iacet in rippa extra muros Warscheuienses..., et super robora et eciam vlg. czys 1432 *Monlur* III 30; Vnum sachczyk taxi

vlg. tyssu 1447 *Montur* III 156; Vnum sachczyg tyssu *ib.*; Rosmaythe szą laszy, myedzy ktorimy szą nyektora drzewa w drvgych wyelgey vasznoszy a drogego mytha, yako gest czysz y drvge drzewa droga (ut est taxus et aliae) *Sul* 80; Czysz *ca* 1455 *JA* XIV 491; Czys taxus arbor 1472 *Rost* nr 1117; Pothem tha woda sznaydzesch, bo thamczem ya czemrowal czysszem *DILB* III 354; Invenies arborem al. czisch *ib.* 355; Ostio ecclesiastico ex arbore czisz facto *ib.* 356; Czyssy tamariscus 1484 *Rost* nr 6380; Cysz tamariscus XV *p. post. R* LIII 69; Czysz taxus vel taxis *ca* 1500 *Erz* 9.

2. Cis (*o maści końskiej, dicitur de colore equi*) '*cisawy, rufus*': Koyn czyssz pod *pacholantem 1500 *GórsJaz* 286; ~ z cisa siwy '*siwy z domieszką barwy kasztanowatej, coloris cani cum rufo mixti*': Equus szwab sz czysza szywy 1495 *GórsJazRp* 279.

Z **cisawa** z cisawa pleśniwy '*siwy z domieszką barwy kasztanowatej, coloris cani cum rufo mixti*': Equs s czyszawa plyesznyvy 1499 *AKH* VIII 311; Kon s czyszawa plesznyvy 1499 *GórsJazRp* 275.

Cisawy *formy*: *n. sg. m.* cisawy 1443 *MMAe* XVI nr 1149, 1471 *GórsJaz* 271. 272, *etc.*; ~ *g. sg. m.* cisawego 1466 *ZapWarsz* nr 1264, 1475 *ZapWarsz* nr 1409, 1480 *ZapWarsz* nr 1480; ~ *g. sg. neutr.* cisawa *cf.* Z **cisawa**.

Znaczenie: (*tylko o maści końskiej, non dicitur nisi de colore equi*) '*kasztanowaty* (*czerwonorudy*), *rufus*': Emit... equum fulvum al. czissawy 1443 *MMAe* XVI nr 1149; Yakom ya nye wkrathl Pawlowi Russeczkyemv czysawego konya 1466 *ZapWarsz* nr 1264; (Koń) cyszawy kopynyczy 1471 *GórsJazRp* 271; Cysawy pod kopynikem 1471 *GórsJaz* 272; Equus cyszawy s gwyasdą 1474 *GórsJaz* 272; (Koń) czysawy lysy *ib.* 273; Thomas... cum Nicolao duabus equis, czyszawy a wrony, bellum intercesserunt 1474 (*?*) *StPPP* VII 161; Super equo czyszawy *ib.*; Jakom ja jemu konya czyszauego na polu nye ochromyl 1475 *ZapWarsz* nr 1409; Yako ya... nye vkradlem konya czyszavego 1480 *ZapWarsz* nr 1480; Postavyl dwa kona, yeden s wrona plyesznywy..., na tho myescze, kthory mv sdechl w Poznyanv czyssawy, drvgy... shywy 1495 *GórsJaz* 278; In equo czyschawy 1498 *StPPP* II nr 4487; Ius decrevit sibi eundem evnochum ruffum al. czyssawi in predicto theoloneo 1498 *AGZ* XV 348; Equus czyssawy 1498 *KozierRpResignPosn* 148v; In equo czysawy 1498 *StPPP* VII 136; Pro equo valacho czyszawy 1499 *AGZ* XV 379; Arestavit equm suum czyszawy *ib.* 383; Pro eunucho czyszawy *ib.* 386; Equs czyszawy 1499 *AKH* VIII 312; Kon czyszawy 1499 *GórsJazRp* 275; (Koń) czissawy rowny XV *p. post. GórsJaz* 280; Mutato deinde equo, spadonem fortem et robustum, ex millibus electum, coloris subrufi al. czisawy *DlHist* IV 48; Bachmath czysavy 1500 *AGZ* XV 399. ~ *Cf.* **Czerwonocisawy, Ściemnocisawy**.

Ciskać '*rzucać, iacere, mittere*': Bily przesylny a wiborny boiownyci cyągnąc łęczisko a obyema rękama proczamy cyskaiąc (utraque manu fundis saxa iacientes) *BZ* I Par 12,2; Jakom ya szamopyanth drogi *dobrowolnye szyla, gwalthem Janowy nye zasthapowal anym nąn cziszkal [ka]kamyemym (*pro* kamyenym) 1469 *ZapWarsz* nr 2932; Wyrzochem y wloczna [...] nyc czyskal 1481 *ZapRpKol* 2, 419v; Kamyenym ną obraz czyszkal XV *ex. MacDod* 137. ~ *Cf.* **Dociskać, Odciskać, Pociskać, Przyciskać, Ściskać, Uciskać, Wciskać się, Wyciskać, Zaciskać, Cisnąć, Docisnąć, Odcisnąć, Pocisnąć, Przycisnąć, Ścisnąć, Ucisnąć, Wcisnąć, Wycisnąć, Zacisnąć**.

Ciskanie '*rzucanie, iactandi actio*': Przipravil gym... łęcziska y proky ku cyskanyv kamyenym (praeparavit quoque eis... fundas ad iaciendos lapides) *BZ* II Par 26,14.

Cisnąć *formy*: *praes. ind. 2. sg.* ciśniesz XV *p. post. PF* III 287; *3. sg.* ciśnie *BZ* Num 35, 17; *3. pl.* cisną 1471 *MPKJ* V 123, *Rozm* 223; ~ *imper. 1. pl.* ciśnimy XV *med. R* XXIV 367; *2. pl.* ciśnicie *Rozm* 378; ~ *part. praes. act. ac. f.* cisnącą 1471 *MPKJ* V 118; ~ *praet. 3. sg. m.* cisnął 1415 *Czrs* 56, 1434 *KsMaz* III nr 457, 1437 *KsMaz* III nr 2822; *3. pl. m.* cisnęli XV *med. R* XXIV 349; *f.* cisnęły *EwZam* 306, XV *ex. R* XXV 142, *MPKJ* V 123; ~ *condit. 3. pl. f.* -by cisnęły *Sul* 23.

Znaczenia: **I.** '*rzucić, iacere, mittere*': Czssosm vczinil, thom vczinil za yego poczantkem, essz na mø czisnøl kamenem 1415 *Czrs* 56; Kamyenyem na myą czissnął 1434 *KsMaz* III nr 457; Maczei nye byegal na Grzimkow dom ani szekirkan na gego szona czisnanl 1437 *KsMaz* III nr 2822; Iestli kamyenyem cissne..., takyesz pomszczono bodze (si lapidem iecerit..., similiter punietur) *BZ* Num 35,17.

2. '*zgniatać, premere*': Czischną (*var. lub.*: czysnaly) comprimunt (turbae te comprimunt et affligunt Luc 8, 45) 1471 *MPKJ* V 123; Czysznyesz premis XV *p. post. PF* III 287; Święty Piotr rzecze k niemu: Twoje tłuszcze ciebie cisną (tu a turba compressus adgravaris) *Rozm* 223.

3. cisnąć się **a.** '*przeciskać się, pervadere, se premere*': Alii inter spinas tarly sszą, czysnąli szą, ut salvarentur XV *med. R* XXIV 349; Abi przebywanye panyaam... od sborow mąsczyznnich owszeyki bylo rosdzełyono, abi kv sandoom pozwane szą nye czyznąli myedzi tlvmi mąsczisnee (ne in causas vocatae premant se in turbis masculorum), wstawila mocz nasza *Sul* 23; Jesus rzekł: Ciśnicie sie, byście przeszli przez ciasne wrota (contendite intrare per angustam portam Luc 13, 24) *Rozm* 378; ~ **b.** '*pchać się (do kogoś), irruere (in aliquem)*': Ad Christum irruamus czysnymy sya XV *med. R* XXIV 367; I stalo szya yest, gdy thlvszcze czysznaly szyą do nyego (factum est autem, cum turbae irruerent in eum Luc 5, 1) *EwZam* 306; Z qwapyenym czysnąly szye cum turbe irruerent (Luc 5,1) XV *ex. R* XXV 142; ~ **c.** '*robić tłok i wrzawę, tumultuari*': Czyschnączą [...] tumulantem (Jesus... vidisset tibicines et turbam tumultuantem Mat 9, 23) 1471 *MPKJ* V 118.

Cf. **Ciskać**

Cisowaty (*tylko o maści końskiej, non dicitur nisi de colore equi*) '*kasztanowaty o nieco jaśniejszym odcieniu niż cisawy, rufus, ravus*': Cysowaty ravus XV *p. post. PF* V 9.

Cisowy *formy*: *n. sg. m.* cisowy 1419 *Rost* nr 2899; *neutr.* cisowe 1419 *Rost* nr 2898; ~ *g. sg. m.* cisowego 1460 *AGZ* VIII 138; *neutr.* cisowego *BZ* II Par 9,11; ~ *ac. sg. m.* cisowy *DlLB* III 355; ~ *ac. pl. neutr.* cisowe *BZ* II Par 9,10, 1471 *MPKJ* V 50.

Znaczenie: '*taxeus*': Czissowe drzewo 1419 *Rost* nr 2898; Czyssowy cły (*leg.* klij) opocisti, succus edere *ib.* nr 2899; Angulares al. narosznicze circa stipitem sive truncum taxe al. w pnya czissowego sunt sipati 1460 *AGZ* VIII 138; Invenies ibi stipitem al. pyen cziszowy *DlLB* III 355; ~ *w Biblii* '*thyinus*' (*rodzaj drzewa szlachetnego*): Przinyesly złoto z Ofyr a drzewya cysowe (attulerunt aurum de Ophir et ligna thyina) *BZ* II Par 9,10; Vdzalal krol... z drzewa cysowego wschodi w domy bozem (fecit rex de lignis... thyinis gradus in domo domini) *BZ* II Par 9,11; Czischowe tina (II Par 9,10) 1471 *MPKJ* V 50.

Ciszczba *cf.* **Ciżba**

Ciszyć *cf.* **Uciszyć, Uciszać**

Ciukać '*błaznując docinać żartami, nugis iocisque carpere, insectari*': Czyvka golandrizat (*pro* goliardizat) *ca* 1500 *Erz* 9.

Ciułać '*powoli a z trudem zbierać, ciulać, tarde et aegre conficere*': Czyalo, czyasno, czyemø, czyelø, czyolek, czyvlaa, czyągne *Park* 407.

(Ciwun) Cywan, Tywon, Tywun '*niższy urzędnik w majątku ziemskim, ekonom, villicus*': Villicus al. cywan seu watman cum omnibus kmethonibus possessionatis 1456 *JusPol* 293; ~ Qui officialis dicitur tywon, nomine Iohannes Coczan 1463 *AGZ* XVI 10; Laboriosus Myeleszko, thywon de Oschko 1475 *AGZ* XVII 120; ~ Germoła, der frawen Fredruschen tywun 1445 *Czol* IV 203; Iste homo est tributarius al. kallanny non procedens et ideo thywn de Gay debet iurare 1452 *AGZ* XIX 487; In parte, in qua residet Fyed thywn 1469 *AGZ* XVIII 10; Hoc Petrus et Nicolaus parati sunt probare et producere duobus kmethonibus et tywnem 1483 *AGZ* XVIII 263; ~ *z fleksją łacińską*: In cuius rei recompensam... incolas... ab omnibus nostris iudicijs... tenutariorum, willicorum al. tywnorum... exemimus 1423 *AGZ* III 181; Wladislaus... rex... capitaneis..., wladaris, thywnis et quibusvis regni nostri... officialibus... graciam regiam et omnis boni continuum incrementum 1427 *AGZ* V 55.

Ciżba, Ciszczba '*tłum, tłok, turba*': Czyszba tumultus XV *med. Zab* 517; Thv wyacz byla lvdzy szyla, szylno wyelka czyszczba byla *Aleksy* w. 214; Dziewica Marja... chciała k niemu przystąpić, ale przed silną ciżbą nie mogła *Rozm* 711.

Cka *cf.* **Deska**

Cknąć '*odczuwać nudności, nauseare*': Czknye vel zada (*leg.* żada) nauseat XV *p. pr. R* XXV 258. ~ *Cf.* **Zecknąć.**

Cknić '*przykrzyć sobie, upadać na duchu, animo deficere*': Non deficiamus nec diffidamus nye czknimi in labore isto salutari 1466 *R* XXV 138.

Clić '*spłacać obciążenia nieruchomości, rem debitis expedire*': (Za ojca swego... podjął się wieś... Janowi... według zwyczaju ziemskiego w przeciągu 3 lat) exbrigare al. wywarowacz et expedire al. czlicz 1440 *KodWP* V 627. ~ *Cf.* **Wyclić.**

! Clvithy '*?*': Ista robora seu tune in mansura debent fieri: secunda tuna ascissura in spissiory fini in latitudine debet fieri vlg. na trzech panczdzach, et primam, que scindetur a stirpe, non debet mansurare tunam, excepto, quia... Iohannes per suos laboratores deliberare instrumenta, vlg. dicta clvithy, sed semper Velislaus debet reducere ad ripam 1425 *KsMaz* II nr 1605.

Cło *formy*: *n. sg.* cło (1367) 1501 *MMAe* XVI nr 1981, 1437 *Wisł* nr 228, s. 88. 89, XV *p. pr. PF* V 35, 1471 *MPKJ* V 118, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* cła 1443 *StPPP* II nr 3177, XV *med. AKPr* I 237, 1456 *ZapWarsz* nr 1110, 1483 *SprTNW* VIII 2, 39, 1498 *MacPraw* VI

274, *ca* 1500 *Czrs* s. LXVI, *Rozm* 372. 791; ~ *ac. sg.* cło 1471 *MPKJ* V 126, *Rozm* 372; ~ *l. sg.* (na) cle XV *ex. MPKJ* II 318, *Rozm* 293.

Znaczenia: **1.** *'myto, opłata za przejście, przejazd lub przewóz, vectigal, portorium'*: Jzem nye sadziersal dwadzessczа y cztirzech grziwen se czla 1443 *StPPP* II nr 3177; Czlo vectigal (reddite ergo omnibus debita: cui tributum — tributum, cui vectigal — vectigal Rom 13,7) 1471 *MPKJ* V 126; Nye byerze czla nyeobiczaynego any dzyela [...] rosterku myedzi syemya ruska y mazovyeska 1483 *SprTNW* VIII 2, 39; Vedlvg stharodawnego obiczayv Wislą, Bugiem y Narwią kazdemv mayą bicz dobrowolne plinączemv kromia zadnego czla przes wsisthki yazy (ex consuetudine antiqua fluvii Visla, Bug et Narew debent esse omnibus defluentibus liberi, absque omni solutione theloneorum per omnia obstacula) od poczathkv wiosny alis do swiąthek..., a po swiąthkach wsem plinączem thes... ma bicz wydana dziora, kądibi plinącz mogli, od kthorei... nye ma wiączei bracz... iedno pol grziwni grosi 1498 *MacPraw* VI 274; Yako ya nye bral any byerzą czla any mostowego na Braneczkem moscze sz myeszczan *ca* 1500 *Czrs* s. LXVI; Czlo vel pobor pedagium *ca* 1500 *Erz* 9; A jako są przyszli do Kapharneum, przystąpiwszy ci, co są cło brali, ku świętemu Piotru i rzekli jemu: Mistrz wasz cła nie zapłacił (accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum et dixerunt ei: Magister vester non solvit didrachma Mat 17,23) *Rozm* 372; Za sie i za Piotra nie chcial odmowić, aby cła nie dał *Rozm* 791; ~ Pyesche czlo pedagium 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Pesze [esz]clo pedagium XV *p. pr. PF* V 35; Sine quovis impedimento et absque cuiuslibet dacie, pedagii pyessyego, gabelle konskyego cl[z]a, pene solucione ibidem eundo et abinde redeundo favorabiliter permittatis XV *med. AKPr* I 237; ~ Theoloneum versus Vratislaviam dictum przeczne czlo... de quolibet pecore... per duos denarios, a curru vero oneroso rerum... per 1/2 grossum currentis monete Polonicalis predicte ecclesie rectoribus dent... nichilque de predicto theoloneo dicto przeczne czlo pro nostra maiestate regali aut nostris successoribus reservando in futurum (1367) 1501 *MMAe* XVI nr 1981; ~ Wozowe czlo redagium 1437 *Wisl* nr 228, s. 89.

2. *'miejsce wybierania cła, punkt celny, telonium'*: Jakom ja nye przeplynul gwalthownye czlą ryczyvolskyego et tszom *spewnye *myhal mytha dacz, thom zaplaczyl 1456 *ZapWarsz* nr 1110; Czlo teoloneum (cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio Mat 9, 9) 1471 *MPKJ* V 118; Christus przyszedszi in Judeam vidit filium Alphei na czle szyedzączego XV *ex. MPKJ* II 318; Czlo telonium, czlo theolonium *ca* 1500 *Erz* 9; A jako jest miły Jesus odtąd poszedł, uźrał człowieka siedzącego na mycie albo na cle (cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio Mat 9, 9) *Rozm* 293.

Cłowy *'zobowiązany do płacenia daniny, vectigalis'*: Czlowe (*war. lub.*: poddany a. manowye) vegticales (cadet Assur in gladio... et iuvenes eius vectigales erunt Is 31, 8) 1471 *MPKJ* V 92.

(Cmentarz) Cmyntarz, Cmynterz, Smyntarz *'coemeterium'*: Poleczam... dussze, kthorych thv czyala leszą... na szmyntharzv *Gn* ap. 1b; Wstavyami..., abi gdzekoly klyanthi... do cirekwe albo do myastha wnidze, thedi ma przestano oth bozey tham sluzsbi, ałye iako s czyrekwye ałbo se czmyntharza vinydze (de ecclesia aut coemeterio recedente), boza phala dostoynye szą konacz ma *Sul* 5; Na czmyntharz tamo pobyezal, kamyenym ną obraz czyszkal, bozye rąny yesth odnąwyal XV *ex. MacDod* 137; Czmyntherz cimiterium *ca* 1500 *Erz* 9.

(Cmentarzysko) Cmyntarzysko *'opuszczony, dawny cmentarz, coemeterium vetus desertum'*: Ad rivulum... versus monaculum, qui vlg. a czmyntharzisko appellatur 1413 *AGZ* III 167; Ad locum dictum czmyntharziska 1467 *LubPodk* 131; Ad rubetum dictum czmyntharzyszka 1496 *LubPodk* 124.

Cmyntarz *cf.* **Cmentarz**

Cmyntarzysko *cf.* **Cmentarzysko**

Cmynterz *cf.* **Cmentarz**

Cność, Czsność *formy*: *g. sg.* czsności *BZ* I Par 16,11; cności *OrtBr* VI 361, *OrtMac* 64; ~ *d. sg.* cności *ca* 1428 *PF* I 489, 1453 *R* XXV 212; ~ *ac. sg.* cność XV *med. R* XXIV 347; ~ *i. sg.* cnością 1453 *R* XXV 212; ~ *l. sg.* (we) czsności *Fl* 20,13; (we) cności 1455—60 *R* XIX 110, *Pul* 20,13, XV *p. post. R* XIX 56. 57; ~ *ac. pl.* cności XV *med. R* XXV 221; ~ *l. pl.* (w) cnościach XV *p. post. PF* I 201.

Znaczenia: **1.** *'zacność, cnotliwość, morum honestas'*: Marya szva plodnosczya okraszyla vyelka cznosczya wszythky gynne pany 1453 *R* XXV 212; Maya panny vczyeszenye, kv szvey cznosczy obronyenye z Maryey zyvothą *ib.*; Wyodącz swoy szywoth we cznosczy, wyt<r>val w swey sprawyedlywosczy 1455—60 *R* XIX 110; In virtutibus viventes, w cznosczach szywącz, hoc est in bonis operibus, libenter loquamur et audiamus de sanctis angelis XV *p. post. PF* I 201.

2. *'jakaś zaleta etyczna, variae virtutes'*: Docet nos castitatem cznoscz XV *med. R* XXIV 347; *Naszwnyacza krolewno..., czyebye bog nad bogy... prze thwe szwyethe slothkosszcy i cznosszcy... myle prziyal k szobye XV *med. R* XXV 221; Myedzy pannamy ve cznoscz (*R* XXV 211: w czydnoscz) roszla ku obrzadu XV *p. post. R* XIX 56; Kraszna yesz panna ve cznoscz (*R* XXV 212: w szlyczno scz) *ib.* 57; ~ Cznoscz discrecioni *ca* 1428 *PF* I 489; *Mystrowye, kthorzy wyedza prawo y pozywaya cznoscz, yako ony nalepey vmyeya albo mogą..., thaczy ludzye mogą sz wamy bycz, ysz sza rostropnyeyszy podlug prawa *Ort-Mac* 64, *sim. OrtBr* VI 361.

3. *'moc, virtus, potestas'*: Powiszon bødz, gospodne, we czsnoscy (*Pul*: we cznoszczy) twoiey (exaltare, domine, in virtute tua) *Fl* 20,13; Szukaycye pana y czsnoscy gego (quaerite dominum et virtutem eius) *BZ* I Par 16,11.

Cnota, Czsnota *formy*: *n. sg.* czsnota XV *med. MPKJ* V 427; cnota XV *p. post. R* XXV 265, *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ *g. sg.* czsnoty *Gloger*, *BZ* Judith 10,4; cnoty XV *med. R* XXII 245, XV *med. R* XXV 152, *Pul* 83,7, *Rozm* 345; ~ *d. sg.* cnocie XV *ex. PamLit* XXIX 115; ~ *ac. sg.* cnotę 1449 *R* XXV 166, XV *med. R* XXII 239, *Pul* 83,7; ~ *i. sg.* cnotą *Gn* gl. 153b; ~ *l. sg.* (w) cnocie XV *med. SKJ* V 255, *Aleksy* w. 81, XV *p. post. Zab* 522; ~ *n. pl.* czsnoty *Gn* gl. 161a, XV *med. MPKJ* V 431; cnoty XV *ex. Wisł* nr 1934; ~ *g. pl.* czsnot XV *med. R* XXII 245, *Dział* 37, 1461—7 *Serm* 90v; cnot *Sul* 27, XV *med. R* XXII 246, XV *med. R* XXV 153, XV *med. SKJ* V 272, *MW* 85b, *Naw* 82, XV *p. post. PF* III 288; ~ *ac. pl.* czsnoty *Fl* 20,13, XV *med. R* XXII 239; cnoty *Naw* 121; ~ *i. pl.* czsnotami *ca* 1420 *R* XXIV 85, *ca* 1450 *PF* IV 569, *BZ* II Par 9,6; cnotami 1461—7 *Serm* 93r, *MW* 92b; ~ *l. pl.* (o) czsnotach *BZ* II Par 9,5; (we) cnotach *Sul* 46, XV *med. R* XXII 244, XV *med. SKJ* V 280, *MW* 56a, *Naw* 177.

Znaczenia: **1.** *'zacność, cnotliwość, morum honestas'*: Gase byla napelnona cznothø que mirabiliter honestate morum, sapiencie... pollebat *Gn* gl. 153b; Dobra zenszczynaa... iest... stolecz czsnoty *Gloger*; Dla gymyeną cznothi propter assistenciam omnis boni XV *med. R* XXV 152; Kaszdi czlonek w mym ziwocze chczą chowacz w kaszny y w cznocze *Aleksy* w. 81; Wszitka ta ozdoba nye z nyeczistoti, ale se czsnoti bozey pochadzala (omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat) *BZ* Judith 10,4; Doszkonali, myszlaczy o szbawyenyv, naboszny, pochodzaczy we cznocze, praczlywy contemplativus XV *p. post. Zab* 522; Vmrzeszly, thedy thobye bądzye kv cznocze XV *ex. PamLit* XXIX 115.

2. *'jakaś zaleta etyczna, variae virtutes'*: Czsnoti virtutes *Gn* gl. 161a; Przechodzøczi yest czczø a czszonathami (*pro* czsznothami) *ca* 1420 *R* XXIV 85; Aby wam dał podlug bogastwa chwały cznotha cyrpedliwosczy, abysscze bili stwerdzeny (ut det vobis... virtute corroborari Eph 3,16) 1449 *R* XXV 166; Gdysz w rozmislenyv zalyezzy matka cznooth rostropnosez (in deliberatione consistat mater virtutum ipsa discretio) *Sul* 27; Vzytheczno gest..., abi poddany naszy spokoynye zzyły, abi nykomv szkodzyli, a we cznothach szą poszylyały (in virtutibus convalescant) *Sul* 46; Gyna czsnota (alia virtus) XV *med. MPKJ* V 427; Grzechy przes klodky a czsnoty[...] (et peccata per feras et virtutes per muros... designantur) *ib.* 431; Przeto mowy s⟨więty⟩ geden: Ktocole ma pewnye geną cznotą, ten ma wschitky, takyesch y grzechi XV *med. R* XXII 239; Myeny wschitky czsnoti, podlug gegosch slowa czlowyek slunye sprawyedliwi a dobri *ib.*; Mowy Ambrosy s⟨więty⟩: Trzeczye, abi we cznotach syą otarł a obiel gim XV *med. R* XXII 244; Xpus mowy konyecznye, iacobi na dokonanye a na *zapyeczątenye tich to wschitkych pospolicze czsnot: Blogoslawyeny, gysch czyrpyą przeczywnoscz *ib.* 245; Czirpyączoscz skromna sama ma doconacz kasdey cznoti y dobroczy *ib.* 245; Przeto mowy s⟨więty⟩ Grzegorz, eze czirpyączoscz stroza a pyastunka gest wschech cznoth *ib.* 246; Dlą *wyelchych cznoth propter excellentes virtutes XV *med. R* XXV 153; O cznocze de pudore XV *med. SKJ* V 255; Cznoth swych zapomnyała virtutum suarum oblita *ib.* 272; We cz[o]nothach in virtutibus *ib.* 280; Csznotamy virtute *ca* 1450 *PF* IV 569; Prawdziwa gest rzecz, iøszem sliszała w mey zemy o twich czsnotach y mødroscy (de virtutibus et sapientia tua) *BZ* II Par 9,5; Przemoglesz slawøtnoscz czsnotamy twimy (vicisti famam virtutibus tuis) *BZ* II Par 9,6; Potrzebno gest..., aby kaszdy swoy pokoy myał, a geden drugemv szkody nye czynyącz, czsnoth poszywayącz (expedit..., ut subditi... in virtutibus convalescant) *Dział* 37; Czsnoth virtutum 1461—7 *Serm* 90v; Obracza w czsnoth [...] convertimus in usum virtutum *ib.*; Sze *odzalo cznotami wdzacznimi superinducta est virtutibus gratuitis *ib.* 93r; O manzowie naiassnyeyszi w rodzayu, a nadoskonalsi w cznotach! *MW* 56a; Wszythkych cznoth na them szwye-

czye napelnyona, szmyercz podyawszy, do oyczow szwyąthych nawyedzyla *MW* 85b; Thysz cznothamy szwimy zaszluzyla, yzesz mathką bozą porodzyla *MW* 92b; Yakom ya przed czya szmyala wnydz w thwoy dom modlythwy..., nye mayacz na szobye cznoth odzyenya angyelskyego *Naw* 82; Poszły w myą thwe cznothy mysthrza szwyathego ducha *Naw* 121; Vzycz... w cznothach dobrych przemyeskawanye *Naw* 177; Thylycsz w lyczbye cznoth XV *p. post. PF* III 288; Cznotha dana bądze XV *p. post. R* XXV 265; Napyerwcy boga mylovacz ze wschystkyego szyereza..., wschystka cznotha (tota virtute) XV *ex. SKJ* I 143; Czt⟨i⟩rzy sza cznoty napirwsze quatuor virtutum sunt XV *ex. Wisl* nr 1934; Wszelka cznota czyebye [...]szi, wszelky szvyathy czyebye vali ('chwali') *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306.

3. '*moc, virtus, potestas*': Powiszon bødz, gospodne, we czsnoscy twoiey, pacz bødzem y spewacz czsnoti (*Pul*: szyly) twoie (cantabimus et psallemus virtutes tuas) *Fl* 20,13; Błogoslawyenye da zakonanoszcza, poydø s cznoty w cznotę (ibunt de virtute in virtutem, *Fl*: ze czcy w czescz), wydzyan będze bog bogow w Syon *Pul* 83, 7.

4. '*cześć, honor*': Prorok każdy nigdzie nie jest przeze cnoty, jedno w s⟨w⟩ojej znani (*pro* ziemi) albo oczyznie a w swojem domu (non est propheta sine honore nisi in patria sua et in domo sua Mat 13, 57) *Rozm* 345.

Cnotliwość '*probitas, honestas*': Cznothlywoscz poruszyl *MW* gl. 67.

Cnotliwy, Czsnotliwy '*virtutibus praeditus, honestus*': Wszisthka szaradnoscz slow, o skaradą mową kv szwarv ludzy pobvdzayącz, v czsnothlivych lvdzy dostoynye ma bycz wyarowana (omnis scurrilitas verborum... apud virtuosos debent non immerito evitari) *Sul* 48; Weselczie sie zawzdi w panye, wi nacznotlywszi y dziewiczi manzowie..., Jozefye patriarcho y Janye ewangelista *MW* 49a.

(Cnotność) Czsnotność '*cnotliwość, honestas*': Csznothnosczy albo poczesthnosczy honestate 1413—4 *JA* XIV 503.

Cny, Czsny, Czstny *formy*: *n. sg. m.* czsny *Słota* w. 35, XV *med. R* XXV 154; *f.* czsna XV *in. CyzPloc, Słota* w. 96. 99; *neutr.* czsne *Kśw* dr 13; cne *Pul* 71,14; ~ *g. sg. m.* czsnego *Kśw* cr 35, *BZ* Tob 7,7; cnego *OrtMac* 128; *f.* czsnej 1444 *R* XXIII 301; ~ *d. sg. f.* cnej *ca* 1400 *CyzWroc, OrtMac* 82; ~ *ac. sg. m.* czstny *Fl* 117,26; cny *Pul* 117,26; czsnego 1474 *Zab* 540; cnego *Naw* 52; *f.* czsna *Słota* w. 93; ~ *v. sg. f.* cna *Dorota* w. 1, XV *p. post. R* XXII 59; ~ *i. sg. neutr.* cnym *Naw* 52; ~ *n. pl. m.* czsni *Dział* 1; *f.* czsne *Fl* 11,7; ~ *g. pl. m.* cnych 1474 *Zab* 540; *f.* cnych *OrtBr* VI 374; ~ *d. pl. m.* cnym *OrtMac* 51; ~ *i. pl. f.* cnymi *OrtBr* VI 374; ~ *l. pl. m.* (w) cnych *Rozm* 120.

Znaczenia: **1.** '*cnotliwy, uczciwy, probus, honestus*': Molwi (*leg.* mołwy) gospodnowi, molwi czsne (eloquia domini, eloquia casta, *Pul*: czyste) *Fl* 11,7; W[y]e cznich virtuosis operibus 1449 *R* XXV 167; Bødz tobye poszegnanye, sinu moy myly, bo gesz dobrego druga a czsnego møza sin (boni et optimi viri filius es) *BZ* Tob 7,7; Podlvg zrządzenya bosskyego stworzeny myelibi bycz czsny, wierny, sprawyedliwi, spokoyny (domino disponente sibi subditi deberent fore pudici, pacifici et modesti) *Dział* 1; Wszyscy... sie kochali w jego krasie a w jego cnych obyczajoch (in... gestibus honestis) *Rozm* 120; ~ '*czysty, święty, castus*': Tey czney Magdcze *ca* 1400 *CyzWroc*; We thosz tha czsna Elszbetha,... Climont XV *in. CyzPloc*; Dorothea, czna dzewko czysta, czebe czy (*leg.* czci) cirkew swąta *Dorota* w. 1; Czsney dzieuicze caste virginis 1444 *R* XXIII 301; ~ *o wykładzie Pisma św.* '*pouczający o cnotach, ad virtutes pertinens*': Intellectus scripture... tropoloicus czsny albo obyczayny XV *med. R* XXV 154.

2. '*godzien czci, poszanowania, honestus, honorificus, amplus*': Toc uem uelike u ⟨bostwo krola⟩ taco csnego *Kśw* cr 35; Crola uelikego moch (*leg.* moc) pocazuie csne y mochne ulodics ⟨two⟩ *Kśw* dr 13; Ano wszdy wydzø, gdze czszny szedzy, kaszdy gy sluga nawedzy,... lepsze mysy przeden stawa *Słota* w. 35; Ktocoly czsznø matkø ma, sz ney wszytkø czescz otrzima, prze nø mu nikt ne nagany, tøcz ma mocz kasda czsna pany *Słota* w. 93—6; Bocz gest corona czszna pani *Słota* w. 99; Kto szye podeymye cznego urzadu, gdy bądzye k temu wybran..., then muszy myecz robota y troszką *OrtMac* 128; Jacobus... za poczestnego, czsnego... yest... myan, dzirsan y chowan, y tesz ninye gy maiø, dzirsza y chowayø za czsnego y falonego cloveca 1474 *Zab* 540; Jan... gy... przed welim dosvathczonich y cznych ludzy po rosmaytich ⟨me⟩stczech tego to myasta ploczky⟨ego⟩... zlosthliwimi slowmi omovil *ib.*: Z lychwy y z lychoty odkupy dusze gych, y czne (*Fl*: poczestne) ymyę gich przed nym (honorabile nomen eorum coram illo) *Pul* 71,14; Poszlal yesth k thobye cznego posla ze cznym oradzym *Naw* 52; I s thwą mathką, czna pany XV *p. post. R* XXII 59; ~ '*uroczysty,*

solemnis': Vstawcze dzen czstny (constituite diem solemnem, *Pul*: czny) *Fl* 117, 26.

3. '*nieposzlakowany, mający dobrą opinię, honestus*': Szwyadeczstwo gynych dobrych cznych nyewyasth *OrtBr* VI 374; Tho myeny z oszmya gynych dobrych cznymy nyewyastamy, ysz to dzyeczą bylo zywo, asz ge chrzczono *ib.*; Dwe rodzonye szyesztrze... przyszly przed nasz, a mlodsza szye prawowala... zaluyacz: Yszem nyedzyelna szyoszthra... anym szye odrzekla... szwey czaszczy..., yakosz tho yesth wydamo (*pro* wyadomo) stharym cznym bydlaczym *OrtMac* 51; ~ *zwrot grzecznościowy, szczególnie o mieszczanach*: Yan polyeczyl opyekanye szwego gymyenya wszythkego po szwey szmyerczy czney Doroczye, szwey zenye *OrtMac* 82.

Co, Cso, Czso *formy*: *n. sg.* c(z)so, co 1397 *StPPP* VIII nr 6202, *Gn* 171b. 173b, *Fl* i *Pul* 8, 5. 88, 46. 145, 4, *Dek* II 1, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* czego *Ksw* br 17, *Gn* ap. 4b, *BZ Lev* 7, 19, *etc. etc.*; czogo *Ksw* br 22; ~ *d. sg.* czemu *Gn* 14a. 177b. 178a, *Gn* gl. 155b, *Fl* 48, 5, *Fl* i *Pul* 73,12, *Błaż* 321, *etc. etc.*; ~ *ac. sg.* c(z)so, co *Ksw* br 33, 1389 *Leksz* I nr 539, 1399 *Leksz* II nr 2257, 1399 *TPaw* IV nr 561, *Gn* 171b. 174b, *Fl* i *Pul* 119, 3. *Dek* III 18, *Spow* 2, 1402 *Piek* VI 95, 1404 *Piek* VI 233, *etc. etc.*; (we)cz 1388 *Leksz* I nr 458, 1389 *Leksz* I nr 533, 1395 *Leksz* II nr 1733, *Fl* i *Pul* 2, 1. 3, 1. 9, 21. 35, 1407 *Piek* VI 318, XV *in. CyzPloc*, XV *in. R* XXIV 76, 1439 *AGZ* XI 156, 1443 *StPPP* II nr 3156, *Sul* 57. 60, *BZ* III Reg 21, 2. IV Reg 19, 20, *OrtBr* VI 388. VII 573, *OrtKal* 213, 1471 *MPKJ* V 87, 1472 *ZapWarsz* nr 2967, *Rozm* 19. 64. 498. 553. 618. 726, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* czym 1409 *Czrs* 342, 1448 *ZapWarsz* nr 821, *Sul* 92, XV *p. pr. SKJ* I 301, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* (w) czem *Ksw* cv 7. 39, *Fl* i *Pul* 118, 9, 1400 *StPPP* II nr 647, 1419 *AKPr* VIIIa 147, *Sul* 7. 61, *etc. etc.*

Układ

I. *zaimek*

A. *rzeczowny* 317
1. *pytajny nieosobowy* '*quid*' 317
a. *w pytaniu niezależnym* 317
b. *w pytaniu zależnym* 318
2. *zaimek pytajny osobowy* '*kto, quis*' . . 318
a. *w pytaniu niezależnym* 318
b. *w pytaniu zależnym* 318
3. *zaimek nieokreślny nieosobowy* '*cokolwiek, aliquid, quidquam*' 318
4. *zaimek względny nieosobowy* '*quod*' . . 319
a. *odnośnie do jednego członu zdania nadrzędnego* 319
b. *odnośnie do całego zdania* 320
5. *zaimek względny osobowy* '*kto, który, qui*' 321
a. *co w mianowniku* 321
b. *w funkcji przypadka zależnego* . . . 321
B. *zaimek przymiotny* '*jaki, który, qui*' 321
1. *pytajny* 321
2. *zaimek względny* 322
a. *po członie określanym* 322
aa. *w funkcji mianownika* 322
bb. *w funkcji przypadka zależnego* . 322
aaa. *z zaimkiem anaforycznym* . 322
bbb. *bez zaimka anaforycznego* . 323
b. *przed członem określanym* 324
C. *zaimek liczebny* '*ile, quantum, quot, quid, quod*' 324
1. *pytajny* 324
2. *zaimek względny* 324
D. *zaimek przysłowny* 325
1. *pytajny* '*dlaczego, cur, quid, quare*' . 325
a. *w pytaniu niezależnym* 325
b. *w pytaniu zależnym* 325
2. *zaimek względny* 326

II. *spójnik wprowadza zdanie*

a. *przedmiotowe* '*że, quod*' 326
b. *przydawkowe* '*że, quod*' 326
c. *czasowe* '*ilekroć, cum, quoties*' . . . 326
d. *przyczynowe* '*quod, quia*' 326
e. *celowe* '*ut*' 326

III. *partykuła* '*jak, quam*'

Funkcje i znaczenia

I. *Zaimek*: **A.** *rzeczowny*: **1.** *pytajny nieosobowy* '*quid*': **a.** *w pytaniu niezależnym*: Cso nam pres togo nemochnego... znamona? *Ksw* br 33; V cem buiach moze nase mdle clouechstuo? *Ksw* cv 7; A chocz gest ogon, gedno pamocz smercy? Gn 173b; Czso (*Pul*: czo) iest czlowek (quid est homo), isz gi pomnisz, albo syn czloweczi, isze gy nawedzasz? *Fl* 8, 5; W czem oprawa mlodycz drogø swoyø (in quo corrigit adolescentior viam suam)? *Fl* 118, 9, *sim. Pul*, *MW* 4b; Csocz (*Pul*: czo) dadzø tobe albo czsocz przylosø tobe kv yøzykv l⟨s⟩czywemv (quid detur tibi aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam)? *Fl* 119, 3; Bo czsso pomoze, albo platno tobye gine s sobą gednacz a pocoycz, gdi w t⟨w⟩ev duschi gest walka grzeschna? XV *med. R* XXII 242; Rzeczc Isaak ku oczczu: Oczcze! A on otpowye: Czso chczesz, synu (quid vis, fili)? *BZ* Gen 22, 7; Czso gest to, czsosz gesz

vczynyl (quid est, quod facere voluisti)? *BZ* Gen 29,25; Bo po czyem wyedzyecz bødzem moecz (in quo enim scire poterimus) ..., yszesmi nalyeszly myloszcz przed twyma oczyma? *BZ* Ex 33,16; Czso gest zlego w mey røce (quod est malum in manu mea)? *BZ* I Reg 26,18; Wistøpyw duch y stal przed bogem rzekøcz: Ia gy oklamam. Gemusz rzekl pan: Na czem (in quo)? *BZ* III Reg 22,21; Czo nam pomoglo odzenye albo obluthne gymyenye? *De morte* w. 433; Acz a. ocz super quo (super quo percutiam vos ultra, addentes praevaricationem Is 1,5)? 1471 *MPKJ* V 87; Bo czszo gyest zamieskanye rządzącczego dom (quid est negligentia gubernantis domus)? XV *p. post. R* 1 s. XXXIX; Czocz udza<la>l zly krol Hanybal w Rzymie, thaką wyelką krew yest przelal XV *ex. MacDod* 141; Gdzie my mowimy ninie przy krzcie: Chcesz sie krzcić? A drudzy pytają: Co prosisz? A na to mają odpowiedzieć: Wiary proszę (quidam dicunt: Quid petis? Et respondetur: Fidem peto) *Rozm* 192; Dziewica Marja rzekła ku swemu synu Jesukristusowi: O miły synu, wina już ni mają... Odpowiedział: Co do tego mnie i tobie, niewiasto (quid mihi et tibi est mulier Jo 2,4)? *Rozm* 207; Miły Cristus jemu rzekł: Przyjacielu, na cosi przyszedł (amice, ad quid venisti)? Jakoby rzekł: Przyjacielu, ktoregom s tego świata wybrał..., nacześ przyszedł? *Rozm* 618; A oni rzekli: Co nam do tego (at illi dixerunt: Quid ad nos Mat 27,4)? *Rozm* 760; Pilat rzekl do miłego Jesucrista: Co jest prawda (quid est veritas Jo 18,38)? *Rozm* 785.

b. *w pytaniu zależnym*: Ziawon vczin mne, gospodne, konecz moy..., bich wedzal, czso (*Pul*: czo) ne dostaie mne (ut sciam, quid desit mihi) *Fl* 38,6; Wzpomen, czso (*Pul*: czo) iest moia czøscz (memorare, quae mea substantia) *Fl* 88,46; Ya wem, zacz dal plasez then welyky Marczin XV *in. CyzPloc*; Veniens nobilis Marcissius de Zahuthin actor przipowyedal se super dominum Fredricum tamquam super *zachodczu o to, yako gest in libro inscriptum, ocz gest zaschedl 1439 *AGZ* XI 156; Chczely my lysth sz ręky wszącz,... eszby ale posznali malo, czo by na thim lyscze stalo *Aleksy* w. 232; Wrzvcili gego w czemniczø nye wyedzøcz, czso nad nim myeliby vcinicz (nescientes, quid super eo facere deberent) *BZ* Num 15,34; Wyszna-ly szye, tedy straczyl glową swą, a lezy na radczach, czo chczą sz nym vdzalacz *OrtVrtel* 120; Swą laską ma vderzycz w wierzege... powiedayącz przyczyną, ktorego sądzey przykazanym, a kto pozywa, a ocz *Dzial* 14; Ale nijeden tego nie wiedział s siedzących przy stole, nacz by on to jemu rzekł (ad quid dixerit ei Jo 13,28) *Rozm* 553; Spytałem ja był jednego Żyda, co by ty dzieci mowiły, i powiedział-ci mi, co ony mowiły *Rozm* 753; Herod, kiedy na nim już nie mogł najdź, ocz by był śmierci dostojny, kazał go wieść zasie do Pilata *Rozm* 802.

2. *zaimek pytajny osobowy 'kto, quis'*: **a.** *w pytaniu niezależnym*: Zac mą ymace quem me esse dicitis (Mat 16,15)? XV *in. R* XXIV 76.

b. *w pytaniu zależnym*: Jednom k niem przyszedł, aże mię poznali, com ja (statim cum venissem ad has, recognoverunt me, quis essem) *Rozm* 140; Odpowiedzieli jemu Żydowie: Aza my nie wimy, co jeś ty albo skądeś (numquid te nescimus, quis tu sis et unde sis)? *Rozm* 141.

3. *zaimek nieokreślny nieosobowy 'cokolwiek, aliquid, quidquam'*: Ac esm czo vinovat, temu rok minøl 1399 *TPaw* IV nr 561; *Tedø sø podawa pod wsitko swe hymene, *gczecoli czo ma hy w semi, hy na ssemi XV *in. Małk* 117; Za timi ranami acz *szczo vczinila, to vczinila za gego poczøtkem 1402 *Piek* VI 95; Gospodne, da my tho wedzecz, bych mogl o them czszo powedzecz o chlebowem stole *Słota* w. 2; A przewysszy-li czszo nad dług, tho zaszą wynowaczczovi ma wroczicz (et si quid ultra debitum excreverit, actor reo restituat vice versa) *Sul* 10; Acz gaalki alybo kostki gygrayącz czyy syn czo straczy (alicuius filius aliquid perdiderit), na yego cząnscz polyczono bandze *Sul* 17; Any osylcza taky... gych wszczągnącz smyey alybo w czem sklopotacz (in aliquo molestare) *Sul* 61; Yesly czo więczey bylo, w czym sią prawie spelnilo *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Myøso, ktoresz bi syø dodklo czyego nyeczystego (quae aliquid tetigerit immundum), nye ma bicz gedzyono *BZ* Lev 7,19; Maszly czso myedzi rękama (si quid habes ad manum)..., day my *BZ* I Reg 21,3; Yestly taky oszandzony czlowyek tesz czczo raczczam przepadł albo ma-ly gym tesz czo pokupycz? *OrtBr* VI 372; Gdyby czego w naszem myeszczkyem prawye nye naleszyono, a ta rzecz nalezona by w szyemszkyem prawem (*pro* pravye) pyssanym, mozemly tho... szyemszkye prawo wyersycz (*pro* wyrzecz) za nyemyeczszkye prawo? *OrtKal* 297; Chczely krol... waszego myeszczanyna ocz wynowacz..., ten czlowyek ma... odpowyedzyecz *OrtMac* 40; Mozely przeczyw temv czo movycz? *OrtRp* 99; Bhilbich radh yako thathcze mystrzewi, gdi przigyedzye, azaz darem czo przi-wedze 1464 *Wisł* nr 783; Ktho chcze czynycz czo na szvyecze, sły mnych ve wszythko szya

nyecze *De morte* w. 445; Mozesch uczynycz s czego nycz y z nyszczego czo *Naw* 84; O angele, yvza vereze sza, ny mam pomoci, ne kto za me eszo dacy *SkargaWroc* w. 61; Bolescz o thwą złą zoną vsskromys yą, gdy *thaką czszo vszliszys o czudzych (dolorem de mala uxore tua mitigabis, quando audies de uxoribus ali⟨e⟩nis) XV *p. post. R* I s. XLIII; Ty, acz ci sie przygodzi co maluczko przeń cirpieć, natychmiast szemrzesz, a krwie Jesucristowej oczyma twej myśli nie chcesz obeźrzeć *Rozm* 824; ~ A nye bilo nacz poglandacz aspectus in eo non est (et vidimus eum, et non erat aspectus, et desideravimus eum Is 53, 2) 1471 *MPKJ* V 95; A jako smiotła proch w gromadę, nie mający tako rychło wecz zebrać, i pobrała przed się w suknię i poniosła *Rozm* 19; Dziewica Marja użrawszy swe miłe dzieciątko... a podniowszy je i ni miała jego wecz objąć *Rozm* 64; ~ *z dopełniaczem cząstkowym*: Pre szawady dyabla przeklatego bych wam mogi (*pro* mogl) pysma ('z pisma') swathego powyedacz czo dobrego, abyszmy mogly wsznacz y *wbaczysz wyelebnosez y dostoynosez swątha tego 1450 *MacDod* 120; Offerowacz bądze... byało (*sc.* mąkę)..., a nye przylege k nyey oleya, any kadzydla czso przyczyny (nec thuris aliquid imponet) *BZ* Lev 5, 11; I rzecze osslicza: Wszako dobiczø tweczem (*leg.* tweciem 'twoć jestem')..., powyecz, acz kyedi czsoczem takyego wcinila tobye (quid simile unquam fecerim tibi)? *BZ* Num 22, 30; Zali czso gincgo mogo movicz (numquid loqui potero aliud)? *BZ* Num 22, 38; Gdy ktho kogo zathwerdza w prawye o glową, o rany albo ocz gynszego *OrtMac* 28; By byla czo przykrego przemovyla, szervalaby szya ve mnye kaszda szyla *De morte* w. 93; A yesthlyby czo zosthalo onych pyenyądzy, mayą rozdzye⟨liczy myed⟩zy vboge 1484 *Reg* 718.

4. *zaimek względny nieosobowy 'quod'*: **a.** *odnośnie do jednego członu zdania nadrzędnego*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Czsom na Elscze dobil, tego gest czterdzeszczy grzywen 1389 *Leksz* I nr 539; Mscziwoy[ow]... dzerszi silan mocza to, czo se dzalem... *dostala Swantochne 1397 *StPPP* VIII nr 6202; Swathczimi, iaco czszo Pacosz poszegl Micolayevi s braczø, w tem ma oszmdzesand grzyven szcodi 1399 *Leksz* II nr 2257; W czem Wirzchoslaw Maczca wynowal, w tem est Maczek praw 1400 *StPPP* II nr 647; Tho, chocz gest on przykaszal byl slovy, aby tho skuthkem napelnil *Gn* 171b; Aby thy themu tho ludu... tho przykaszal, isbicz ony tego sluchaly, chocz ga k n⟨i⟩m bodo mouil *Gn* 174b; Zeby pan bog raczyl szyvym dacz... tho, czego v pana sządaya *Gn* ap. 4b; Ocz mi Iacub dal wynø o rancoyemstwo, w temesmu (*leg.* w temeśm mu) praw 1407 *Piek* VI 318; Kmecz mu doszycz vczinil za tho, w czem byl wsdzany... o nesprawne scze (*leg.* szcie) 1419 *AKPr* VIIIa 147; Jzem tego nye winowath nits, ocz my Pyotr... vyną dal 1443 *StPPP* II nr 3156; Jacom ya tego nyczsz ne bral, s czym Margorzatha przyala w dom syna swego 1448 *ZapWarsz* nr 821; Obrąnczy za tho, w czem zkazan (in quo est condemnatus) *Sul* 7; Przypvszczon kv sprawyenyv... swogey nyewynnoszczy o tho, ocz by byl obvynyon (de quo fuerit accusatus) *Sul* 60; Czsocz (*R* XIX 52: czo) v lyvdzy nyerowno, v boga schytko podobno XV *med. PF* IV 594; W czem czlowyek nye othpoczywa, w tem mu trwacz neldza abo nye moze XV *med. Zab* 315; Nye ostrzegaly oczczowye naszi slow bozich, any pelnyly wszego tego, czso pysano gest (quae scripta sunt) *BZ* II Par 34, 21; Nye zamyeszka thego, czo szluszą na yego vrząd, ku czemv on szye przykazal *OrtVrtel* 118; Acz bądze (*sc.* źrzebiec) starszy nysz dw (*leg.* dwu) lyath, a badze przez kogo zabyth, tedy ten (*pro* temu), czyg gest szrzebyecz, nacz smye przysyądz, to ma zaplaczyez *Dział* 57; Yako ya tho wyem, essze Andrzey sza pocz⟨ą⟩thkyem Maczyeyowjm tho vdzyelal, o czo na mya podla poszw (*leg.* pozwu) zalował 1467 *ZapWarsz* nr 1268; Owa czegoczyem zadala, thom yesth ogladala *Naw* 148; Wyeszmyeszly od nyego zaklad, gego odzyenye, nye ma-ly gynego, wroczy mv ge do szlonicza zachoda, bo tho gedno ma, czym szye odzewa, a nye ma gynego, w czem by spal (ipsum enim est solum, quo operitur..., nec habet aliud, in quo dormiat Ex 22, 27) XV *p. post. Kałużn* 286; Szukamy sobie świadectwa, a o to, ocz pytany, to on sam zna *Rozm* 726; ~ *z odcieniem nieokreśloności 'quodcumque, quodlibet'*: Wecz Potrek wranczil Paula do Staszcouicza, s tego gy wszego vipravil 1388 *Leksz* I nr 458; Czso bi dobil na rancoymach, tho mu mal dacz 1389 *Leksz* I nr 537; Wecz me Woyczech wraczil, s tego me wsiczkego viprauil 1395 *Leksz* II nr 1733; Czom robil v Piotrka, tom rabil, isz mi dal 1396 *Leksz* I nr 2169; Wemi i szwaczczimi to, czo ranczil *Mscczugneus de Koslow..., tego ne popelnili 1396 *Zab* 537; Ony tho, cho oth boga poszød[z]agø, tegocz ony szobe ne otrzymagø *Gn* 11a; Gensze wczynyl nebo y szemo y wszytko, czso (*Pud*: czo) w nych gest (omnia, quae in eis sunt) *Fl* 145, 4, *sim. MW* 125b;

Nye posądday zony bratha szvego any thego vszythkego, czo yesth yego *Dek* II 1; Tszom vczinił Barthlomeieui, tom vczinił sza iego poczanthkem 1422 *ZapWarsz* nr 28; Czso kopał Iacub, tho kopał w dzedzyne Pyotrowe 1426 *AKPr* VIIIa 166; Czego żądasz od blysznego, by my zasyą zyczył tego, a czego by ssam nyerad myał, nykomv tego nye dzyalay *ca* 1450 *PamLit* IX 318; Vkazał gym... wszitko, czso mogł myecz w swich skarbyech (ostendit eis... omnia, quae habere poterat in thesauris suis) *BZ* IV Reg 20,13; Stroną druga zyszkała wszego, ocz szą po prawo myely szlacz *OrtBr* VI 388; Vmorz... wschythko, czo by mye mogło oddalycz od vyekuysthego zywotha *Naw* 112; A bes nyego stało szyą nycz, czo szya stało (sine ipso factum est nihil, quod factum est Jo 1, 3) *EwZam* 285.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Chego gim doych, ne pamøtaiø *Kśw* br 17; *Chogo iemu biło doych, ne pam⟨iętał⟩ *Kśw* br 22; Czso ies sconał, zkazily sø (quae perfecisti, destruxerunt) *Fl* 10, 3; Pamyąthay, czocz thobye wyelę, by czczył swęto y nedzelę *Dek* III 18; Jakom szø ya ne pothgeymał Andrzegcui płacziez, czo na mem Zelawski szyskał 1433 *ZapWarsz* nr 410; Pakli nye ma, czim bi głową thą istą zaplacziez mogł (quo huiusmodi caput interfecti solvere possit), tedi schiyąn swąn zaplacziez ma *Sul* 92; Odzenye czelnee a smyanye vstnee vkazviø, czso w sierczv iest *Gloger*; Szdzyalał rozmagyte ssøødi s myedzy: panwi, kleszczky, wødi y małe wodzycze, w czem szyø ogyen byerze (ignium receptacula) *BZ* Ex 38, 3; Saul... syø tego domnymał, bi syø gemu nyeczso nye przigodziło, przecz bi bił nyeczist (ut non esset mundus) *BZ* I Reg 20, 26; Zaprzisyøgam cyø, abi my nye mowył, gedno czso prawdzywego gest (nisi quod verum est) *BZ* III Reg 22, 16; Zaczesz prosył mnye o Senacherubye..., vsliszałem cyø (quae deprecatus es me..., audivi) *BZ* IV Reg 19, 20; Any mami, czim bichom ge vikupyły (nec habemus, unde possint redimi) *BZ* Neh 5, 5; Nye bandzely powod... przyszągy *przygladał, tedy sampyerz gest proszen y wolen od powodą, ocz myał przyszagacz *OrtKal* 213; Gdykolc nye stanye, tedy ma bycz zdan, w czem bądze poszałowan *Dział* 13; Jako ya... trzimam... za szadowym listhem, czom prawem przeziskał y wecz mą prawo wyazało (*leg.* wwiązało) 1472 *ZapWarsz* nr 2967; Poymyely młodego, kthory wyąnczey szchuka, czo ma, nysszły gey samey, bandzye pyla v nyego z kyelicha bolesszy XV *p. post.* *R* I s. XLVII; Pamyathay, czosz na chrzcze szlybowała *SkargaPłoc* w. 57, *sim. SkargaWroc*; Poczęła orędować rzekący: O miły gospodnie, raczy wysłuchać, ocz cie twoja matka prosi *Rozm* 498; ~ *w wypowiedzeniach eliptycznych*: S czego ma bycz dzesyaczina dana *Dział* 5; O wyanye, a przy czem dzeczy mayą ostacz *Dział* 43; ~ *z odcieniem nieokreśloności* '*quodcumque, quodlibet*': Czssoszcye genemu ss namnyeyssich vczinili, mnyeszcye vczinili XV *med.* *R* XXII 240; Zdarzy bog, czso gest nyepodobno (quidquam est difficile)? *BZ* Gen 18,14; Czso bi bilo ostałego, w ognyu sezzeczye (si quid residuum fuerit, igne comburetis) *BZ* Ex 12,10; Odiczcze od stanow nyemilosciwich lvdzi, a nye dotikaycze syø, czso k nim przislvcha (quae ad eos pertinent) *BZ* Num 16, 26; Mogą gyesycz (*leg.* jeść)..., czo przed *nyą bądzye polozono 1484 *Reg* 711; Przedał..., czo bylo Mychalouo..., nyszcz ('nic') szobye nye ostavyayacz 1498 *SKJ* III 335; Rolą s domem dzathkam poday, czosz vrobył, za dusza day *SkargaPłoc* w. 66, *sim. SkargaWroc* w. 40; Apostołowie... mieli... naprawiać, co jeszcze był miły Kristus nie naprawił *Rozm* 656; ~ *osobliwe*: łaco ne daw i witrzimał trzech lat y saswał Marcin Kota, o czszo mu Miwdan vczinił 1404 *Piek* VI 233; Jako prawe Dorotha szwymy (*leg.* z swymi) szyny rolan dzirszała oth Czarnothskego w szastaw, tako yą sz pełna wroczyła, s thszo k thim sedliskam słucha 1425 *AKPr* VIIIa 166; Kyedy potrzebyszna po ortel do wyszego prawa szlacz, czego przyszasznyczi szamy nye mogą sznacz albo znaydz *OrtBr* VI 363; Kyedy był Wysznye (*leg.* w Wiźnie), tedy ten człowyek pana nye mayącz, tedim ssyą s nim sprawył, o czom mu był wynyen 1466 *TymSąd* 162; Rzekł... Cristus: Ty mowisz, czuż co pytasz, prawdę mowisz, iże krolem jestem *Rozm* 783.

b. *odnośnie do całego zdania*: Usrewsy kuas⟨dę⟩ (*leg.* gwiazdę), ⟨w drogę są⟩ vstøpiły, *droky sø ne othłoziły, u cem rady (*leg.* radzi) sina bozego słusały *Kśw* cv 39; Symon yest naz prawy brad y naszchego sczitv, czo sza nym przischangamy 1399 *Leksz* II nr 2308; Bogusz de Tandow pocøł dzelicz... czøszci y ne widzeł⟨ił⟩, czo woszni wisznał przed *sodem 1402 *JA* VI 207; Jakom ya Kathuszy zaplaczył jeyh dzedzøn[...], czym yeszm *yel przeproszył 1409 *Czrs* 342; Wyną pyanczna-dzescza zapłaczi, czo szwą przyszangą poswadczi (quod suo iuramento comprobabit) *Sul* 7; Kedi ktho nagany abo othzowye skazanya pana krakowskego, czso rzeczono gest pospolicze narzeczenye alybo naganyenye (quod dicitur vul-

gariter narzeczene vel naganene) *Sul* 50; A leszal thv szeszeznaczeze lath, wsz⟨y⟩thko czyrpyal prze bog rad, szyothmegonaczeze latha zamorzem (*pro* zamorzon) byl, czo szobye nycz czynil *Aleksy* w. 186; Yakosz thy myal sze mna posadzycz yednacze w pyathek przeth Svyatha Troycza poth thopolą na gymyenyv na Rokythkach podla vysych kxyąk poth dzessączya kop zacladu, czegosz nye vdzelal, yszesz nye szadzyl, a ya szadzyl 1480 *ZapWarsz* nr 1507; Jakom ya przesh Mikolaya Wolunskyego nye lowyl swyerza w pvsczy kxazey, jeno w swey, na czo prawo mam 1489 *ZapWarsz* nr 1638; Bo... dobrze Byenya vyc, czo o mnye movyl y laya[, czego dalybog garlem svem nye dovye⟨dze⟩ XV *ex. SlArch* I, příl. 20.

5. *zaimek względny osobowy 'kto, który, qui'*: **a.** co *w mianowniku*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Iszem bil posslem... do tich, czo k temu prawo maio 1395 *Leksz* II nr 1773; Nenawidzal ies wszech, czso czinø lichotø (omnes, qui operantur iniquitatem, *Pul*: wszystky, gysz czynyø zloszcz) *Fl* 5, 6; I nadzewacz bodø w tobe czy, czso (*Pul*: czo) znaiø ymø twoie (et sperent in te, qui noverunt nomen tuum) *Fl* 9, 10; Nye szmyeycze procz pozwv przistampicz, iano czi, czo pozwv prosziez chczą (nisi ad petendum citationem) *Sul* 8; Tho o sąprzv, lvbo o them, czso poswan, rosvmyecz chczemy (hoc tamen de reo et citato intelligere volumus) *Sul* 74; Poziczony dług ziskan moze biez na onem, czso trzima gymyenye (tenenti eiusdem debitoris) *Sul* 97; Gedno sam Noc ostal a czy, czso s nym bily w korabyu (remansit autem solus Noe et qui cum eo erant) *BZ* Gen 7, 24; A tak y drugemu przykaze, y trzeczye[czye]mu, y wsem, czso sø stada gnały (et cunctis, qui sequebantur greges) *BZ* Gen 32, 19; Then, czso straczyl swa rzecz, ma pokvpycz wyna *OrtBr* VI 388; Goszczyem yesth taky, czo daley *gedenyaszczye myl myeszka od tego szadv *OrtMac* 93; A thego tho, czo myr szlomyl, prawym ortelem naszladowacz *OrtVrtel* 117; Wszythky, czo na ostre gonyv, byegam sza nymy s pogonyv *De morte* w. 287; Then, czo schą na nauką, na vczienye byerze qui catetizatur [...] thim, czo schą na naukach ei, qui se catetisat (communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis Gal 6, 6) 1471 *MPKJ* V 129; ⟨A ka⟩plany albo ony, czo psalterz vmyeyą, za prymą mayą moviczi thy psalmy (dicant... clerici videlicet scientes psalterium pro prima) 1484 *Reg* 714; Ten, czo gy zabyl, nye bandze... wynowath (percussor non erit reus Ex 22, 2) XV *p. post. Kalużn* 284; Dlatego obyczay tych chowaya, czo truya ludzy XV *p. post. R* XXV 200; Jesus... rzekł jej: Niewiasto, gdzie są ci, co cie pomawiali (ubi sunt, qui te accusabant)? *Rozm* 465; Judasz... przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *szyebrnych i rzucił je przed biskupy żydowskie i przed ty, co s nimi byli w radzie *Rozm* 759; ~ *odpowiednik zaimkiem osobowym*: Okruthnosez szmyrczy posznacze: vy, czo yey nyzacz nye macze, przy skonanyv ya posznacze *De morte* w. 9.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Crolowe rozumeyce, nauczce se, czso sødzice zemø (qui iudicatis, *Pul*: ktorzysz sødzyczce zyemyę) *Fl* 2, 10; Obetnicze moie sewroczo w obesrzenu, czso se iego boio (timentium eum, *Pul*: w oblyczenoszczy boyączych szye yego) *Fl* 21, 27; A czo nyenasrzely nas, plenyły sobye (et qui oderunt nos, deripiebant sibi, *Fl*: a gisz sø nenasrzely nas, chwatali sø sobe) *Pul* 43, 12; Przeday, czso wyączey dawa, y wszystko (totum autem vende plus offerenti) XV *p. post. R* I s. XLV; Jusz na marach milczancz leszi, czso nabivayacz gymyena przestapowal zakon bozi XV *ex. SKJ* III 67; ~ *przy podawaniu znaczenia*: Maszczyszna wyleganyecz, czo nye ('nie jest') stadla malszenszkyego *OrtBr* VII 563; Stawyczel, czo budvye architectus (ut sapiens architectus fundamentum posui I Cor 3, 10) *MPKJ* V 127; Lekowniczy, czszo przemowmy nyemoczy lekugya XV *p. post. R* XXIV 375; Zaklynacze vel lekownicze, czo zaklynayą a nyemoczy lekayą precantatores XV *ex. MPKJ* V 140; Fullo valkarz, follarz albo barvirz, co barvy ssukno XV *ex. R* XXXIII 187.

b. *w funkcji przypadka zależnego*: **aa.** *z zaimkiem anaforycznym*: Ksandz Nemerza kupil ymene... v tich, czso gych dzedzina wlosthna bila 1423 *AKPr* VIIIa 162; Ten, czo go na szwem myeszczv postawyl *OrtBr* VII 553; Thim wszem, czszosmy gyc myenyly, panye,... myasto ochłodzenya, swyathłą y pokoyow, aby odpuszczyl (ipsis, domine,... locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas) 1456 *Msza* VI s. 262. *sim.* IV; Ten, czo mv dano chowacz, przyszasze, yako nye szkorzyszczyl thego (quod non extenderit manum in rem Ex 22, 8) XV *p. post. Kalużn* 285.

bb. *bez zaimka anaforycznego*: **aaa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Yzesz byla dosthoyna thego przyancz, czocz szwyanty angyol zwyastował *Naw* 73; ~ **bbb.** *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: O slyachecze zbiegley y tesz, czso lotrvyą *Dział* 39.

B. *zaimek przymiotny 'jaki, który, qui'*: **1.** *pytajny*: Mozeszly tesz on szwe gydacze gymyenye

w gyne prawo bracz y wywyesez albo czo my prawo mamy k themv podlug pravego prawa? *OrtVrtel* 119; ~ *w połączeniu z wyrazem* za: Czo ony za prawo mayą? *OrtKal* 177; Mnymacze, czo tho za dzyecza badze quis putas, iste puer erit? 1457 *PF* V 14; Powiedz mi, skądeś ty, gdziesie (*leg.* gdzieś sie) urodził, coś jest za człowiek, coś uczynił, iż cie twoj lud tako barzo nienaźry? *Rozm* 813.

2. *zaimek względny*: **a.** *po członie określanym*: **aa.** *w funkcji mianownika*: **aaa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Jaco Smislaw ne ma vszitka tich ouecz, czso Januszeui pocradzoni 1387 *Leksz* I nr 255; O tego czloweka, czo *pzres licza obeszon 1397 *Leksz* II nr 2025; Pan Barthos Poneczsky tych ludzi, czo yego stryka zabili, ne pozadal v kloda wzadzenya any gych v kloda wzadzal 1426—7 *BiblWarsz* 1861 III 32; Panna... proszyla vyernye boga, by they panny szluga byla, czo by Crysta porodzyla y panną zostala 1453 *R* XXV 211; Jakom ya przyszchethwschy w dom kxandza pyssarzow... nye groszylem mv... anym mowyl gemv szlych... szlow..., kthore wschithky yawni sza thym dobrym ludząm, czo przi them byli 1470 *ZapWarsz* nr 3007; Toć jest ono dzieciątko, o nim są nam powiedali owi krolowie, co szli przez cipską ziemię (qui praeterito Aegyptum transiverunt) *Rozm* 95.

bbb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Jakusz zalubił Szøgnewowi praf vczinicz o szano, czszo szgorszalo 1391 *Leksz* I nr 1047; Scepan poslal na mø stirzi panicze..., czo brali me kone 1393 *Leksz* I nr 1487; Allecz ga vam o gednem d[z]arze pouem, chocz gest nam dan *Gn* 171b; Swøtim, czso (*Puł*: czo) sø w zemy iego (sanctis, qui sunt in terra eius) dziwne szczinił wszitky wole moie w nich *Fl* 15, 2; Iaco iesto (*leg.* jest to) ne Micolayow brok rsz‹i›, o chtorim ia zalowal, cszo stogi w mem gumne 1402 *KsMaz* I nr 243; Barthosz obsilal Pyotrasza, bi mu kmecza wroczil, czso mu vprauisni ne uczinil 1408 *Piek* VI 366; Jan, czsso byl slugą pana Borcowim, kedy zabyl Jana..., tedy przet tim... nye byl Borcowim chleboyeczeza 1424 *Przyb* 18; Szescz (*pro* szesez) czlowyekow ranyono, o pyancz gich mowyą tim rasem, szostego *wygmugyo, czso leszy we szmyertnich ranach, bo nye wem, bądzeli szyw abo umrze 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Jaco ya tho wem, eze Dzirszek nye poslal sina samoosma odbicz czanszey rzanczczinye czeledzy, czso wzantha w ksanszem lyesye silø 1436 *ZapWarsz* nr 478; Jacub ne roszoral dwu granyczu, czso Pyotra dzelyly sz Micolayem y sz Scepanem, o ktore gy Pyotr zaschedl 1448 *ZapWarsz* nr 806; Zapowyedamy owszeyky, aby dzewky w dzedzynach, czo gest pvsczina *rzeczony (quae puscina vulgariter dicitur), nye wszstąpowały any namyestnyczkamy byly *Sul* 57; Kaszdy czlowyek moze w gayonem ząndze swa zalobą odpuszczyc, czo szye poczalą w gayonem ząndze *OrtBr* VI 359; Przyszasznykow ma bycz namnyey trzy: geden, czo ortel ma wyrzecz, a dwa, czo k temu mayą przyszwolycz *OrtKal* 299; Woyth albo szandza moze szyrothnych ludzy, szlowye, czo przyrodzonych thu nye mayą, nagle foldrowacz rzeczy *OrtKal* 304; Ya nye *gradna sarn xazathom... any oth slodzcy, czso sarni cradna, przemithu byerza 1464 *ZapMaz* 50; Carczmarze, czo slye pyva dayv, nyeczastho na mya wspomynayv *De morte* w. 194; Wszythky moya kosza skarze, panye y tlvste nyewyasthy, czo sobye czynyv roszpasty *ib.* w. 278; Gynako morza szle mnychy, kthorzy mayv zakon lychy, czo sz clastora vczekaya a szvcy voley poszyvayv *ib.* w. 441; Otho usta jusz zamknyona, czso wczora o *pyenyodze sya targowala XV *ex. SKJ* III 67.

bb. *w funkcji przypadka zależnego*: **aaa.** *z zaimkiem anaforycznym*: **aaaa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Jaco ten scot, czso gy ranczil Prandotha Maczcyewy, ten stal za seecz grziuen 1387 *Leksz* I nr 203; Nicolaus tenuit spokoyne ten lasz, czo w nem szekyri pobran‹i› 1389 *Leksz* I nr 496; Ten kon, czso gi Han‹ka› sastala, then mal Woczech trzi latha 1390 *Leksz* II nr 993; Bawor ne puszczal na Janusza *pzrizøgø na tem vgeszdze, czo gy sobe wolne wybrala 1394 *Leksz* II nr 1694; Boguphal staual Rogalinskego przet tim *szandzw, czo y Yan vibral 1399 *Leksz* II nr 1328; Potr... tho dzedzinø, czso nan Szimon o nø zalowal, dzirzal paeznaczcze lath 1401 *HubeZb* 100; Gichsze on ne ma nigcze utraczicz przes tich panow woly, *czosmø ye pirwey mowili XV *in. Małk* 118; Pany Margorzetha s swimi dzeczmi tø dzelniczø, czso o nø Yadwiga na nyø szalowala, dzerszy 1408 *HubeZb* 124; Iacom ya nie slubil o thego wolu Dobca sza‹y›cz, czo my gy podal 1422 *AKPr* VIIIa 45; Jakom ya bil przedal tø dzeszøczynø..., czo mi yø Yeroslaw szvloczil gwaltem 1423 *StPPP* II nr 1941; Gayk Pyotrowi zaplaczil wszitek posak, czso gi gemu ranczil 1426 *KsMaz* II nr 2496; Po thy czoszni, czszo my ye *rosczelyly wyecznim *dczalem, tho Ondrzey zatrzymal wyszey trzech łyat s pocoyem 1448 *ZapWarsz* nr 894; Thy slowa, czom gimi zaloszyl kazanye,

są slova svianthey ewangeligey XV *med. MacDod* 35; Thych dzeczy, czo szyą gymy opyeką *OrtBr* VII 553; Czo o tho muszy poracznyk czyrpyecz albo pokvpycz, a yako wyele thych pyenyadzy, czo v nasz oszmnaszczye gych gydzye za szyroky grosz czeszky *OrtMac* 93; Ktorzy to są zwolenicy, co je chcesz nauczać? *Rozm* 171; ~ *z odcieniem nieokreśloności 'quicumque, quilibet'*: Szpowadami szo... naszich wszech grzechow, czszoszmi (*Spow* 2—4. 6: czom) szø gych dopwszczili od naszego porodzena asz do dzisza ddna *Spow* 1; Wszytky rzeczy, czo sszo na szwecze, sszø my podany *ca* 1428 *PF* I 485; Wszego gymyenya gich, czso by ge myeli (quae habent), thim tho vczynkem bili poszbawyeny *Sul* 42; Takież i wy, kiedy uczynicie wszytki rzeczy, co wam przykazano (quae praecepta sunt vobis), rzeczycie: Nieużyteczneśmy sługi *Rozm* 398.

bbbb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Nowa wes ne postala w manofst⟨w⟩o do czacza (*leg.* księdza), czo w ney sbor *sedezi 1395 *Leksz* II nr 1732; Jacom ne otpuszczil Micolaiewi mecza, czom go poszczil iego szinu za trzi grosze 1397 *Leksz* I nr 2565; Potrek postawil panu Pribislaoui szoltisa, czso mu bil zan ranczil 1406 *Piek* VI 304; Iacom ya mal sz Iacubem smowø o szuknø, czszo w ney doneszona iego szona do domu, eze yø mal wroczicz 1408 *KsMaz* I nr 1130; Reumatica minor zyelye, czo pod nym czyrw[c]yecz rosczye 1419 *Rost* nr 5079; Jacom ia ne szaoral Ondrzeiowi roley, ale Nasteczino, tszo go dzirszø w szastawe 1421 *ZapWarsz* nr 14; Yakosim (*pro* yakosmi) vydzeli tha yaplka u czlowyeka, czsosim (*pro* czsosmi) gy ranczili, czso gye rwal w sadu 1423—6 *RocznHist* XV 243; Jako mne Borzim ranczil prauo za kmecza, czszo szan bil do Stanislawa przicaszal 1428 *ZapWarsz* nr 248; Jaco ya nye vsziwayø Staszcowi czansci w Cozarzewe, czso w nyo Micolay wwøzan 1428 *ZapWarsz* nr 2885; Jaco v mnye Michal wyranczyl kon, czszom gy wzyal w gayu 1436 *ZapWarsz* nr 685; Szandza, oth kogo othzywayą, a czso gego kaszanye przes stroną byva wspyerano (quod iudex, a quo cuius sententia per partem impugnatur), pyrwey nye chcze any ma swego bronycz skazanya *Sul* 55; Jacob przykazal swey czyeladzy: Zagubczye swe bogi, czso syø gym modlyczye *BZ* Gen 35, 2; Piszarz nasz byerze... od lysthv cztyrzy grosse, czo ge on pysse *OrtBr* VI 383; Bo v nasz gesth moneta, czo gych gydze osszmynaszcze za praszky grosz *OrtBr* VII 571; Zostal... dom, czo gy odumarl na gego mathką *OrtKal* 185; Zalowal geden na drugego o dług, czo mv gy wynowath *ib.* 314; Gdy masz poymye zona, czo sz nya pyrwey przebywal nyszly ya poyal..., ten masz (i żona) obadwa vmrą, mogąly gych dzyeczy gyemyenye wszancz *OrtVrtel* 118; Czo nam pomoglo odzenye albo obluthne gymyenye, czoszmy sza w nyem kochaly a swe dvsze za nye daly *De morte* w. 435.

bbb. *bez zaimka anaforycznego*: **aaaa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Tey scodi, czszo na Iacusska zalowal Sczurek, tey gest scodi na nem dobil 1400 *Piek* VI 6; Iacosm bil przi tem, kdze sø Stanislawa podala sø Sibanowi k temu bidlu, czo geg wczangnøl oprawicz sø podluk gego voley 1401 *Piek* VI 46; Iacom tegy lanky w *sstawo... ne przivanl, czsosm szekl 1403 *Piek* VI 169; Scodo mam o to røkogemstwo..., *szczo me Petrek wroczil 1405 *Piek* VI 258; Yacom ya stravil d[i]ue cope, leszø w tich renach, thso mi Scepan dal 1410 *KsMaz* I nr 1429; Jakom przi tem bil, esz Micolay vplacyl tego dlugu, czso gego zona suknya kupila 1420 *TPaw* VII nr 1715; (Dorothea) thø czansez dzerzy, czssso v Mlodzowsky kupyla 1428 *AKPr* VIIIa 170; Jakom ya.. nye ranczyl Jsakowi gyenyey kopy, geno s they szumy, czo w xøgach m[y]ı 1437 *ZapWarsz* nr 493; S thą moczą, czso sobye zostawyl, panstwo swego gymyenyą za zywothą mnye wyecznye gye oddal *OrtBr* VI 388; Pod thą przyszagą, czo kv prawu przyszagly *OrtBr* VII 553; Prawo o glowa albo rany, czo nye stasthano (*pro* zasthano) za goraczą, tho ma dacz do zagayonego szandu *OrtVrtel* 117; (Jezus) ten ystny dzban, czo v rąkv noszyl (quam manibus baiolavit), rozbywschy y naczyrpal vody v podolek svego odzyenya *Rozm* 123; Dzieci żydowskie... wołali: Osanna synu Dawidow..., a tamociem tedy w (*pro* u) nich nawykł to pienie, com przed Jesusem śpiwał *Rozm* 753.

bbbb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Jakom ya nye pobral Gerkowa drzewa, ale swoye, czsom v Yacuba cupil 1427 *ZapWarsz* nr 278; Yako ya tho wem, esse Stanislaw Dorotheze oszm kop poszagu zaplaczil, czo gey gednacze przigednali 1432 *ZapWarsz* nr 392; Jaco mnye Miroslaw ne zaplaczil kopy, czszo mą sz nym gednacze vyednaly poth zacladem 1435 *ZapWarsz* nr 664; Kristowi kaplany... gegozz nasleduiø y skutki vkazuiø, czo szøg (*leg.* z ksiąg) rozkazuiø *Gałka* w. 30; Mozely szobye wząncz zyszk albo vrobek za szwoy trud, czo vroby sz gych gydaczym gymyenym *OrtBr* VI 385; Szlubyenye, czo thą pany wysznala przed gayonym sadem, to mvszy ona dzyer-

szecz *OrtKal* 143; Przydacz zaszyą przed sand prawy ⟨y chcze⟩ szwych pyenadzy za rola, czo przedala Hannvszowy *ib.* 208; Sampyerz straczyl szwa rzecz, ocz nayn od powoda zalowano *ib.* 213; Dzyeczy, czo szobye szobą (*leg.* z sobą) mycly w malszenstwe, thy obudwv wyeszmą gymyenye po gych szobą szmyerczy *OrtVrtel* 119; Hezhc... mnye hvyednano z Yacubem ho trzidzeszci kop hoczczova dlughu *possazhich pyenyandzi, czso myal Jacub placziez Stanislavovy Chrzanovskemv 1457 *ZapWarsz* nr 1006; Jakom ja nye wzal Offcze dw (*leg.* dwu) plashczhv, jenegho brunathnego, a drughego novey barvy..., czzo jey oczecz dal 1458 *ZapWarsz* nr 1079; Unum (*sc.* stadium) nath laczkamy ku drodze, czo do studnyey gesdza..., resignauit 1484 *SKJ* III 334; Krew szwyatha s thwego bokv, kthorasz wzyal z Mariey panyensthwa, odkvpylesz nasz chwalebnye, czosz raczyl rozlyacz szwyebodnye za *nasz grzeschne *Naw* 156; Już ni mieli wody w s⟨w⟩ych łagwicach, co byli sobą (*leg.* z sobą) nabrali (aqua iam defecerat in vasis, quam tulerunt) *Rozm* 83; O dziwoch, co czynił Jesus w Egipcie (quae fecit puer Jesus in Aegypto) *Rozm* 101; Nie jest to obyczaj rzymskiego prawa, aby kogo umorzył o lekkie słowa, co niegdy człowiek głupi s przyrodzenia mowi *Rozm* 788.

b. *zaimek względny przed członem określanym*: Jaco to *swatczo, czso Krziwosandowi vkradzoni kone, tego Sandziwog vzitka ne ma 1386 *Leksz* I nr 71; Czso wzant Stasszcoui skoth, to wszant do vyednana 1387 *Leksz* I nr 188; Czso Thoma vinne penandze poloszil, ty sø vcradzoni 1389 *Leksz* I nr 530; Czo ukradzon Gerwarthowi wol, tego Sthasek vszythka ne ma 1390 *Leksz* I nr 883; Czo gim Wawrzinecz swøl (*pro* wsøl) kone, ti stali za trzi grziwni 1391 *Leksz* I nr 994; Czszo mi Bogusz zastawil trzeczø czanscz dzedzini Wlostowe, tom trzimała s pokoyem 1393 *Leksz* II nr 1545; Czso iest zaiøl Micolay Miczkowi bidlo, to iest zaiøl w... løczcze 1397 *TPaw* IV nr 370; Czo widzal sluzebnik niwa, tey niwe Albertus ne bil nigdiy gospodarz 1398 *StPPP* VIII nr 6621; Czso Slasch przedal... las..., k temv pani Soleczska yma prauo czwartey czansczi 1400 *StPPP* VIII nr 9996; Cszo Ian zalowal na Sandziuoia o chmel, tego Sandziuoy ne wzøl 1401 *Piek* VI 52; Cszom lowil bobri, tom lowil w mey rzecze 1402 *KsMaz* I nr 149; Czso Benak ranø vosznym obliczil, tego mu Nicolay ne dal 1403 *Piek* VI 125; Czo Micolay zayął Ianowi swine, to gest zayął na swe dzedzine 1412 *AKH* III 195; Czom ia Tomkowe gymyne pobral s yego domv *wraczayo sø wozem po trzicrocz, o tom ya vyednan 1419 *AKPr* VIIIa 45; Czoo mi Scepan vszczwal lanø, ta bila tako dobra yako dzessanth grossy 1423 *KsMaz* II nr 39; Wemi y swathczymi, yse thczo są dani czthirzy rani Adrzeyoui..., thy ne sø dani Jana... radø 1427 *MPKJ* II 305; Tso zalowal kmecz o rany..., thy szą stali rany za kmeczowem początkem 1441 *StPPP* II nr 3003; Then yąthy czlowyek odpowyedzyal rzekącz: Czo on mnye wyną daye, w themem ya nye wynyen y chcza szye tego szprawycz yako prawo naydzye *OrtMac* 138, *sim. OrtBr* VI 390.

C. *zaimek liczebny 'ile, quantum, quot, quid, quod'*: **1.** *pytajny*: Czso pyssarze bracz mayąn ot sandowego lystha? *Sul* 92; Czso o tho poranka ma czyrpyecz albo pokupicz *OrtBr* VII 562; Czo yesth pokupu nyezarącz⟨o⟩nemu czlowyekowy o krwawe rany? *OrtKal* 202; Gdy czlowyeka obzaluya o glową albo o czyaszkye rany, a ten czlowyek postawy pul roka kv *prawo, a gdy nye stanye albo go nye postawya, czo o tho muszy poracznyk czyrpyecz albo pokvpyecz, a yako wyele thych pyenyadzy, czo v nasz oszmnaszczye gych gydzye za szyroky grosz czeszky *OrtMac* 93; Czo wyanczey quanto magis (ecce luna... non splendet et stellae non sunt mundae in conspectu eius: Quanto magis homo putredo et filius hominis vermis? Job 25, 6) 1471 *MPKJ* V 61; ~ Acz (*pro* ach), co ich umrze niewinną śmiercią, co ich będzie pomowiono niewinnie *Rozm* 726.

2. *zaimek względny*: **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Czso bil Potrek Pechnoui vinouath, to mu wszithco zaplaczil 1391 *Leksz* I nr 1068; Czom bil przepadl vin podcomorzemv, tom zapplaczil Jacussoui 1394 *HubeZb* 69; Czo Andree kupil dzedzini, to kupil s postpolstwa 1396 *Leksz* I nr 2176; Szczom dobila na Koblu swich owecz, tich mam szkodø jaco szczyrze y dwadzeczscze grzywen 1400 *Leksz* II nr 2656; Czsso bi podyøl o to scody, tø scoda mal... czipereze (*pro* czirpecz) 1406 *Piek* VI 283; Czso bił Petrus... Niklosoui *meszczego dlugu vinouath, to mu wszitko zaplacyl 1420 *TPaw* VII nr 2005; Jze Maczek Sithska ma skody tele, nacz smye przisancz 1442 *StPPP* II nr 3053; Tho, zacz stala cząnza (valorem pignoris), schkodą w ney czyrpyanczemv z wyną pyanczнadzeszcza zaplaczi *Sul* 7; A czso wyączey szbywa nath tho capitul abo praw, thy szą alybo w thych yvsze sgarnyona *Sul* 62; Jakom ja nye przeplynul gwalthownye czlą... ryczyvolskyego et tszom spewnye my[h]al mytha dacz, thom zaplaczyl 1456 *ZapWarsz* nr 1110;

Tedy ten (*pro* temu), czyg gest szrzebyecz, nacz smye przysyądz, to ma zaplaczycz *Dział* 57; Czom myal gymyenya na thworze, czom myal w szkrzyny y w komorze, tho my wszythko opvszczyczy *SkargaPłoc* w. 9—10, *sim. SkargaWroc* w. 10.

b. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Dobeslaw uicupił Szarlatha i Chemke ot Jana, szacz ge bil wrancził 1389 *Leksz* I nr 533; Yaco mi Chwalislaw wszøl imena, czo mi czini grziwnø se[z]odi 1401 *HubeZb* 49; Obszaczowanye bandze, zacz stoy (fiat existimatio in valore) *Sul* 57; Quam valent nysz sza co stoy *ca* 1450 *PF* IV 570; Nabral szobye szrebra, szlotha doszicz, czo go mogl pyechotą noszycz *Aleksy* w. 90; Sbiray yø kaszdi, czso dosycz ma k genyv (quantum sufficit ad vescendum) *BZ* Ex 16, 16; Bo ani dam wam z zemye gich, czso by nogø *stopicz mogl ieden (quantum potest unius pedis calcare vestigium) *BZ* Deut 2, 5; Dam tobye za nyø wynnyczø lepszø, a gestlycz syø podobnyey zda, dam cy szrzebra, zacz stoy (quanto digna est) *BZ* III Reg 21, 2; Za podobne pyenadze, zacz tho gymyenye stogy *OrtBr* VII 573; Tego ona chcze... dokazacz szamszyadmy, barszo dobrymy ludzmy, czo gyey bądzye gych potrzebyszna kv *prawo *OrtMac* 79; Vderzy ktho brzemyenną nyewyasthą..., ma zaplaczycz, czszo oney masz prawy, podług wyrzeczenya gednaczow (si... percusserit quis mulierem praegnantem..., subiacebit damno, quantum maritus mulieris expetierit Ex 21, 22) XV *p. post. Kałuż* 283; Cośmy słyszeli czynow, ktoreś czynił w Kafarnaum, uczyń też tu w tej przyrodzonej ziemi (quanta audivimus facta in Capharnaum, fac et hic in patria tua) *Rozm* 252.

D. *zaimek przysłowny*: **1.** *pytajny 'dlaczego, cur, quid, quare'*: **a.** *w pytaniu niezależnym*: Czso se chwalisz we zlosci (quid gloriaris in malitia), ienssze moczen ies w lichoce? *Fl* 51, 1; Czso tedi nam gescze sziwim bicz (quo ergo nobis adhuc vivere)? *BZ* I Mach 2, 13; Zydowe uzrzawsy to rzekly Pylatowy: Czo meszkasz? XV *p. post. RozmPam* 475; Kiedy mi nie wierzysz, co mię pytasz (quid me interrogas Jo 18, 21)? *Rozm* 681; Ten istny biskup... zawołał wielikim głosem rzekąc: Uwłoczy bostwu! I co jeszcze potrzebujem świadectwa (blasphemavit! Quid adhuc egemus testibus Mat 26, 65)? *Rozm* 725; ~ Alle czemucz tutha movy f naboszestwe? *Gn* 14a; Alle czemucz nasz Xt mily gestcy on bil tego chal ('chciał'), isbicz svøthy Potr byl møko cirpal? *Gn* 177b; Alle czemucz svøty Gan ne gestcy on byl møky cirpal? *Gn* 178a; Czemu se bacz bødo (cur timebo, *Pul*: przecz)? *Fl* 48, 5; Czemu odwraczasz røkø (ut quid avertis manum)? *Fl* 73, 12, *sim. Pul*; Czemuscye nye chowały bogow naszich? *Błaż* 321; Gospodnye moy, czemusz mye opuszczył? 1451 *MacDod* 105; Czemu wam bog zapowyedzal (cur praecepit vobis deus), abiszczye nye gedły? *BZ* Gen 3, 1; Czemu sam szedzys (cur solus sedes)? *BZ* Ex 18, 14; Czemv nye othpovyadasz, ocz czy vyna dawa quare non respondes ad obiecta? *ca* 1455 *JA* XIV 495; Czemu *czervonye odzenye twe quare rubrum est vestimentum tuum? 1461—7 *Serm* 110v; Czemv szya thako barszo łakasz? *De morte* w. 49; K ne przisedł svethi Potr a rzeknecy: Czemv, dvso, rzewno placesz? *SkargaWroc* w. 71; Wczora wyrzekł ku Żydow... radzye: Y czemu wy chczeczye nyewyna krew zagubycz? XV *p. post. RozmPam* 472; Boze, czemusz myą opuszczył? XV *ex. R* XIX 89; Cwathek cysti, smuthnego syercza vczesyenye... a czemu nam smutek, gdi ta panna wyesele? *ca* 1500 *R* XIX 74; Rzecze nam: A czemuście nie wierzyli jemu (quare ergo non credidistis illi Mat 21, 26)? *Rozm* 453; Dziewica Marja poczęła... narzekać...: Czemum wczora nie naśladowała mego syna miłego..., czemum jego ostała? *Rozm* 696; ~ Przecz serszitało poganstwo (quare fremuerunt gentes)? *Fl* 2, 1, *sim. Pul*: Gospodne, przecz sø se rozplodzili, isto me *møoczo (quid multiplicati sunt, qui tribulant me)? *Fl* 3, 1, *sim. Pul*, *MW* 118a; Przecz ies, gospodne, odszedł daleco (ut quid, domine, recessisti longe)? *Fl* 9, 21, *sim. Pul*; Przecz iest rozgnewał grzeszni boga (propter quid irritavit impius deum)? *Fl* 9, 35, *sim. Pul*; Prozno myø nawrocył pan, przeto przecz myø zowyecye Noemy (cur ergo vocatis me Noemi)? *BZ* Ruth 1, 21; A przeczesz sam (quare tu solus), a nye zadnego s tobø? *BZ* I Reg 21, 2; Przecz pan moy krol nyenawydzi (quam ob causam... persequitur) slugy swego? *BZ* I Reg 26, 18; Y przeczsmi cyø wislały na tø drogø (ut quid te misimus peregrinari)? *BZ* Tob 10, 4; A nynye przecz nye łagesz Jeremyaszowy (quare non increpasti Jeremiam)? *BZ* Jer 29, 27; Panye bozye, przeczesz dopuszczył nyeprzyiaczelom mem rozmnozenye? *MW* 99b; ~ Czym wyaczey quanto magis (pater, et si rem grandem dixisset tibi propheta, certe facere debueras; quanto magis quia nunc dixit tibi: Lavare et mundaberis? IV Reg 5, 13) XV *p. pr. SKJ* I 301.

b. *w pytaniu zależnym*: Mami sø rospamotacz..., czemu to swøczimi (quare hodie agi-

mus festum) *Gn* gl. 155b; Patrz sze, a srozumyesch, czemu syą ludze ludzmi sromayą XV *med. R* XXII 247; Podług świętego Augustyna, czemu by sie swadzili, to jest nam na znamie *Rozm* 557; Baczmy, czemu tako miłościwie ewanielista wypisuje to, ktore sie działo przy męce miłego Jesucrista *Rozm* 728; ~ Kto ne we, przecz by to bylo, ya mu powem *Slota* w. 91; Myla szmyrczy, racz my wszyeuyk (*leg.* wzjewić), przecz chczesz ludze zyuotha szbavyez *De morte* w. 146.

2. *zaimek względny*: Czym [...] thim quod [...] hoc XV *med. SKJ* V 283; Czim wyęczey lyat ostalobi po miłosciwem lyatv, tim wyęczey roscz bødze (quanto plures..., tanto crescet) y naem. A czim mnye czasv poliezilbi, tim mnye cvpey staney (quanto minus..., tanto minoris et emptio constabit) *BZ* Lev 25, 16; Cym mnyey quanto minus *ca* 1500 *JA* IV 93.

II. *spójnik* (*który czasem może być równocześnie interpretowany jako zaimek*), *wprowadza zdanie*: **a.** *przedmiotowe 'że, quod'*: Davam szya vynyen bogv wszechmogocemv s pyączy szmyslow czyala mego grzessnego, czom szgrzessył vydzenym *Spow* 3; *Spovyadan szyą..., czom sgresszyl przestampvyancz dzyeszyanczyoro boze przykasanye *Spow* 5; Com sgrzeszyl czvdze grzechy obmavyayancz..., thego my szal y thego szya spowyadam *Spow* 5; *Spovyadan szyą..., czom sgresszyl pyanczą szmyszlow czyala mego grzesznego *Spow* 5—7; Swatczimi, czo Potr szalował na Szirkowskego o szedm grziwen yszczini a o szcodo niczs 1401 *HubeZb* 48; A tho, czso pyrwey po klątem trzy dny nye spyewano, tho wzlamvgemy, ale yaco rychlo klaty wygedze, tako ma bycz spyewano, aby nabosznoscz serez wiele lvdzy dlya gednego zapyeklego od slvszby bosskyey nye odpadaly *Dział* 5; Gdyby przyszasznyk przeczywko raczczam nycz gynego przestapyl, gedno tho, czo mowyl waszą rzecz *OrtKal* 293.

b. *przydawkowe 'że, quod'*: Jan *fstaw ot Narama o ti crifdi, czo mu wszół szano a rolo 1393 *Leksz* I nr 1511: Gest prz⟨eie⟩dnal pana Marczina Micolay oszmø grzi⟨vni⟩ za thø szcodo, czso gego ml⟨i⟩n dzerszal 1399 *Leksz* II nr 1284.

c. *czasowe 'ilekroć, cum, quoties'*: Każdem razem co uderzyli pęgą i uwiązl w ciele, to oni wysiepnęli ji z ciałem *Rozm* 821; Co sie podknął albo ukląkl, to sie z jego świętych ran krew rzucila *Rozm* 834.

d. *przyczynowe 'quod, quia'*: Alye czo oczyecz myloszyerdzya... nygdy nye przestanye vczyeschacz nądznych,... tego dlya posłal k nyemv anyola *Rozm* 3.

e. *celowe 'ut'*: Moderski rœczil Grzibowi za plasez za et⟨i⟩rzi grziw⟨n⟩i y za suknø, szcobi sø ne sromala medzi panami 1399 *Leksz* II nr 851; Bogem oczczem przezegnaną, by yego szyny mathka byla, czoby szmvthne vczyeszyla Adamovo plemya 1453 *R* XXV 210; Tocz ya vybral nyebyeszką oczecz, syn y duch szwyathy, by szama mathko byla, czoby Xpa porodzyla (*PF* IV 593: yzby Crista porodzyla) XV *p. post. R* XIX 51; Poszły... szwyathego ducha..., czoby mnye naveczył przyyacz thwe szwyathe czyalo *Naw* 121; Nye mov bycz szwyąthym nysly bądzye, ale pyrvey bycz, czoby prawdzyvyey movyono (non velle dici sanctum, antequam sit, sed prius esse, quod verius dicatur) XV *ex. SKJ* I 144.

III. *partykuła wydatniająca 'jak, quam'*: O, chocz gest tho barszo velike miloserdze bosze bylo, yszecz nasz Xt mily gestcy on byl svich ran i tesze sve møky szapamøtal *Gn* 180b; O vy... nœcznicy..., ysze choscze vy tho szobe vele slego spachaly, yszemcy ga bil vydzal vasze angoly placzøcz *Gn* 182b; O, cho droge gest snamø o quam preciosus est tytulus *Gn* gl. 157a; ~ Sandzywoy *umovil sye ssz tem, yse mal upominacz... o ten dług, gdzebi go ne upomi⟨nal⟩... mu mal dacz, czso lepszi zrze⟨biec?⟩ 1386 *Leksz* I nr 26; Pan Wyssyel vkazal cztherzy konye... a mastho thych czo podlyeyshych pozlal cztherzy do domv 1495 *GórsJaz* 277; ~ Gdiscy ktorø svøtoscz do mastha przynoszø, tedycz vœcz ludze s kaplany... naprzecif gc *vynydzø a chocz nauœczszø czescz ony mogø, tocz ge oni czynø *Gn* 4a; Aby thy k mne cho narichle na gody prysetl moge *Gn* 184a; Czo narichley quantocius *ca* 1428 *PF* I 490; A yesthlyby takyego kthorego przyątho..., thedy czo narychley ma byczi... vydan kaczermisthrzovy 1484 *Reg* 706; Ma wszelky pamyątaczi, aby czeladzi szvoyą... ku bozey służbye przypravyal... czo navyączey moze *ib.* 717; Co nalepsich rzeczy nie mass thu XV *p. post. MacPam* II 351.

Cf. **Cokole, Cokoli, Cokolwie, Cokolwiek, Cole, Coli, Coś, Cożkole, Cożkoli, Cóż, Czegodla, Dlaczego**

Coby *cf.* **Co**

Coć *cf.* **Co**

Cog, Cok *cf.* **Cug**

Cokole, Csokole, Czsokole *zaimek*: **A.** *rzeczowny 'cokolwiek, quodcumque, quodlibet, quidquid'*: **1.** *nieokreślny*: Kto tho moze vczinycz..., abi slischącz swoyą sromotą... boday szczirpyal a zamilczal? Temu otmawya s⟨więty⟩ Ieronim, eze zadni, gen ma w schobye falą marną na czemcole, tego nye telko nye vczinycz, ale

y czirpycz nye moze XV *med. R* XXII 247; Mogaly kogo ku przyszyadze przyczysznacz, kyedy kto na kogo zalowal o dlug albo oczkolye bandcz..., szlowye aby powod przyszagl naprzeczyw szampyerzowy? *OrtBr* VI 374: Kyedy komv szkazą przyszaga o dlug albo o layanye, albo oczkolye bandz na dzen polosony..., tedy sampyerz... przepadl woythowy osszm szelagow wyny *OrtKał* 212; Ktho komv da-ly czokolye chowacz, vkradną-ly mv tho, nayda-ly zlodzyeya, vczyną yako sz złodzyegem (Ex 22, 7) XV *p. post. Kałuża* 285.

2. *względno-nieokreślny*: Pewna myeszczeza sandom mayą bicz vidana, procz kthorych szedząncz gyndze sandza, czokolye oszandzi, nye ma myecz moczi (iudices in certis locis... iudicare debent, alias tamquam... quidquid fuerit... iudicatum, nullam habeat firmitatem) *Sul* 8; Vstawyami, abi... paan cracowsky tylko we trzeech myeszczyech... myaal a powynyen byl szwe sandi czynycz, a gynako wszytko, czokolye bi... osądzono bilo gyndze, to yako oth nye swego sandzey skazanee, nyyaney ma myeecz mocznoszcy (quidquid... fuerit... iudicatum, nullam habeat firmitatem) *Sul* 26; Czokole my chczesz kaszacz, po thwey woly ma szą tho stacz *Aleksy* w. 48; Bog... mu dał mocz..., abi czinyl, czso bi kole chcyal (dedit illi potestatem..., quaecumque facere voluisset) *BZ* Tob 1, 14; Czokole ia[m] vam *povydam quaecunque dixero vobis (ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia, quaecumque dixero vobis Jo 14, 26) XV *ex. JA* IV 96—7.

B. *liczebny nieokreślny* '*ile tylko, quotquot*': Day czsokole (*Msza* III. VI: ylekolye, VIII: ylkole) gych sz tego oltharzowego vzywanya swanthego szyna thwego czalo y krew przyłibichom, kalyszdym przezegnanym nyebyeszkym... napelnyeny bichom bili (ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum filii tui corpus et sanguinem sumpserimus, omni benedictione coelesti... repleamur) 1426 *Msza* IV s. 315; Kmyeczy, czokolye gich gest nyestalich (emetones vero, quotquot sunt contumaces), kaszdego ianym volem poczandzacz moze *Sul* 9.

Cokoli, Csokoli, Czsokoli *zaimek*: **A.** *rzeczowny* '*cokolwiek, quodcumque, quodlibet, quidquid*': **1.** *nieokreślny*: Dvsza, ktoras syø dotknye czsokoli s tego (anima, quae horum quippiam tetigerit), nyecista bødze *BZ* Num 19, 22; Albo oczkoly gynego, czo mv gydze o szyyą, albo o raka za goraczey rzeczy, a on nye gest przy tem *OrtBr* VI 380; Kyedy komv s prawa przyszagą szkazą albo o dlug, albo o layanye, albo o czokoly bandz na dzen polosony..., czo gest o to prawo? *OrtKał* 212; Bylolyby..., o layanye albo oczkoly bandz gynego myal nosszycz przyszagą, tedy wszdy powodowy przepadl trzydzeszcy szelagow wargyelthv *OrtKał* 213; Podda-ly szye kto przed burgrabyą pod wyszhe prawo oczkoly bandz a nye dzyerszy tego..., ten przepadl szeszczdzyeszanth szelagow *OrtKał* 296; Tej dziewicy będzie daw⟨a⟩na chwała, s tej, cokoli będzie dobrego, będą i na niebie, i na ziemi dzieci *Rozm* 47.

2. *względno-nieokreślny*: **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: laco czomcoli wsal Stascowi, tom wsal w s⟨w⟩em czinsu 1391 *HubeZb* 64; Czomkoli brala, tom brala, ku czemum prawo ymala 1398 *HubeZb* 72; Czsocoli sø stalo, to sø stało za yego poczantkem 1398 *HubeZb* 107; Czosm koly vczinil, tosm vczinil na mym 1399 *Leksz* II nr 2427; Csokoli rankoyma Imram ranczil za Sułka, to wschitko Sulek kmeczowi wroczil 1399 *StPPP* VIII nr 9490; Wszistco, czsocoli vczini, przespeie (omnia, quaecumque faciet, prosperabuntur) *Fl* 1, 4, *sim. Pul*; Wszytko, czokoly chczal (omnia, quaecumque voluit), vczynil pan na nebe *Fl* 134, 6, *sim. Pul*; Wszyczko wyerzy, czokoly zaleszy kv zbawyenv omnia suffert, omnia credit (1 Cor 13, 7) XV *med. SKJ* I 71; Wszitko, czsokoly kaze Sara, poslussen bødz gey (omnia, quae dixerit tibi Sara, audi vocem eius) *BZ* Gen 21, 12; Patrzi, a czsokoly swego naydzesz v nasz, to zabyerz (scrutare, quidquid tuorum apud me inveneris, et aufer) *BZ* Gen 31, 32; Gdy szye kto... spuszczy na szwyadzeczthwo szyedzączey rady, czo ony koly wysznayą, to ma... stacz mocznye za prawdzywye szesznanye *OrtBr* VI 356; Aczlyby kto na to smyal vczynycz, yako zvfalcze przeczywnoscz vczini panv dzedzyczneмv, tedy w czemkoly gy pan dzedzyczny o schkodą ráką swą poprzysyąsze, to gemv ma odloszycz z wyną pyathnadzescza a nam o gwalth drvge pyathnadzescza *Dział* 37; Czokoły marthvym nyosv, czy były poth mv koszv *De morte* w. 390; Czokoły bądzye przed nyą (*sc.* bracią) polozono, mayą ono gyesycz (de cunctis appositis... sumere licebit eisdem) 1484 *Reg* 713; Nad tho wszythko, czokoly yuz popyssano..., braczya y syosthry... nye ssą povynny tho dzyelaczi pod smyerthelnym grzechem 1484 *Reg* 723; Alye bog nasz na nyebye wszytko, czokoły (quaecumque, *Fl*: czoskoly) chczyal, vczynyl yest *Pul* 113, 11; Cokoli pił (quicquid autem bibebat), tego maluczko używał *Rozm* 159; Wszytko, cokoli chciał (omnia, quaecumque voluit Ps 134, 6) pan bog, uczynił na niebie i na ziemi *Rozm* 781.

b. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Wekuyscze ymyecz, czokoly przesz gich procuratora... obrzondzono by bylo *ca* 1428 *PF* I 480; Czokoly w szwętem pyszmye popyszano yest quecumque scripta sunt (quaecumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt Rom 15, 4) XV *med. SKJ* I 50; Czsokoli dotkne nyecistego, bødze nyecisto (quidquid tetigerit immundus, immundum faciet) *BZ* Num 19, 22; Czsokoliczem gim vmislił vczinicz (quidquid illis cogitaveram facere), wam vcinyø *BZ* Num 33, 56; Moy namyleyschy, w czemkoly bych thwą mysl wyedzala, wszye [...] popoyelnycz mylye chczyala 1447—62 *Zab* 545; Czokoly rzeknye vam, czynczye (quodcumque dixerit vobis, facite Jo 2, 5) *EwZam* 303; Zmieszaj... twe cirpienie s krwią... Jesuerista, rozpamiętaj to trudne stanie jego u słupa, więc ci będzie słodko cirpieć, cokoli przeń ucirpisz *Rozm* 824.

B. *liczebny nieokreślny 'ile tylko, quotquot'*: Czocoli sø ge ran dostalo, to sø ge dostalo za ge poczantkem 1399 *HubeZb* 108; Roszdzelil ye prawim dzalem wszitkim sbozim, czso go koly tedy mely 1415 *Przyb* 11; Czsokoli bi gymyenya albo possyedzyenya, sbozaa w zyemy myalbi, tho wschisthko onemu, komu zalosez yest, dano ma biez (quidquid suae facultatis et possessionis in terra habuerit, hoc totum illi, cui facta est violentia, dari debet) *Sul* 93; Potraczyl gest ti myasta, wszitko wloszez a se wszitkym ludem, czsokoly gich tam bilo (universos habitatores urbium) *BZ* Gen 19, 25; Czokoly mąsz gydaczego gymyenya szwey zenye, poky byla zywa, kxobye (*leg.* k sobie) wszal..., to ma myecz y dzerszecz *OrtKal* 302; Wszyscy, cokoli ich przyszło, ci są złodzieje i zbojce (omnes, quotquot venerunt, fures sunt et latrones) *Rozm* 426; Caifasz ze wszytkimi biskupy..., cokoli ich było s pokolenia biskupiego, kazali związać miłego Jesusa *Rozm* 744.

C. *osobliwe*: *'o ile, si'*: Bil poslem do Swantoslaua oth pana Miczka o thi penodze, a czokoli ye trzimal, to ye trzimał Swanthoslaouo volø 1386 *HubeZb* 61.

Cokolić *cf.* **Cokoli**

Cokolwie *'cokolwiek, quodcumque, quidquid'*: *zaimek rzeczowny* **1.** *nieokreślny*: O czokolwye takyego *OrtBr* VII 554; Gdyby geden człowyek zatwyerdzon w naszem prawye rok y dzen o glową, albo o rany, albo o czokolwye takyego (*OrtMac* 28: o czo gynszego)..., moszely gego zoną... oszyesez albo przedacz yego stoyacze gymyenye? *OrtKal* 291.

2. *względno-nieokreślny*: **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Cokolwie wziął podług ciała, to wszytko w nim gorącością było skarmiono *Rozm* 75; Cokolwie przedtym mowiło miłe dziecię (quicquid antea puer loquebatur) Jesus, to sie każdemu widziało użyteczne *Rozm* 100; Cokolwie naleziona ze czworga przyrodzenia w ciele naświęczszym (quicquid in humoribus inveniebatur)..., to jest było czystsze... niż w pospolnym ciele inszego człowieka *Rozm* 155; Cokolwie jemu postawiono, kiedy jadł, tego małuczko ukusił (modicum tamen manducabat, quicquid sibi ponebatur parum degustando) *Rozm* 158.

b. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Powiedziała im, cokolwie i jako anioł zwiastował je *Rozm* 52; Cokolwie związesz na ziemi (quodcumque ligaveris super terram), będzie związano i na niebiesiech *Rozm* 363; Cokolwie człowieckowi od boga ojca jest przydano..., nie jest wrodzono *Rozm* 779.

Cokolwiek *zaimek*: **A.** *rzeczowny 'cokolwiek, quidquid, quodcumque'*: **1.** *nieokreślny*: Sztanyely szye komu czo szlego... yakoby roszboy albo czyaszkye vranyenye, albo czokolwyek thakyego..., thedy moze on szwey szkody zamyczecz a szadzya nye moze go przynyewolycz *OrtMac* 61; Foldrugyely woyth szyrothna glową cząszkye rany albo czokolwyek takyego beszprawnego... a stanyely komu wyna dana, a bądzyely mu szkazano odprzyszyadz szye thą przyszyągą, tho ma woyth przyyacz y, czo na yednanyu szkaza, dacz *ib.* 125; Gdy kogo ozaluya o glową, o czyaszkye rany, albo oczkolwyek gynnego nyeszprawnego a stałolyby tho przesz nocz, maly tego poszwacz poszel, czyly nye ma? *ib.*

2. *względno-nieokreślny*: Cokolwiek jego pytali, to mądrze i chytrze odpowiedział (*pro* odpowiedał?) *Rozm* 144; A gdyż stali przed żydowskiem sądem, miły Jesus..., cokolwiek Żydowie żałowali, to odpowiedział za swą matkę *Rozm* 147.

B. *liczebny nieokreślny 'ile tylko, quotquot'*: Czokolwyek tha zona za szwego umarlego mąza długow rączyla y w ktorych szye szna, thy ma ona płaczycz *OrtMac* 118.

(Cole) Csole, Czsole *'co tylko, quidquid'*: Czszo w stole y w tobole, czszole szø na niwe swoze, tho wszytko na stole lesze *Słota* w. 6.

Coli *'co, quidnam'*: Pilat wiodł miłego Jesucrista witnicę (*leg.* w witnicę) i pytał jego, skądby był, coli by za człowiek był *Rozm* 812.

Colt *'chleb lub bułka podłużnego kształtu, panis oblongae formae'*: Czolt *corstula 1472 *Rost* nr 1534.

Colta *'chleb lub bułka podłużnego kształtu, panis oblongae formae'*: Unum album panem,

quod in Polonico dicitur czolta (1343) 1396 *AKH* XVI 97; Pro I cuneo magno dicto czolca (*pro* czolta) I scotum 1393 *MMAe* XV 58; Per unum cuneum vlg. czoltha 1417 *SandAr* 166.

Coltek '*chleb lub bułka podłużnego kształtu, tu może lekarstwo tak uformowane, panis oblongae formae vel medicamentum instar panis eiusdem formae confectum*': Recipe millefolium et fac podlugovatho czoletkuw XV *p. post. R* LIII 62.

Coś '*aliquid*': A drugdy mv szbygya plecze, a wszdy sza w nyem czosz szlego myecze *De morte* w. 462.

Cożkole, Csożkole, Czsożkole '*cokolwiek, quidquid, quodcumque*': Wszitki mastnosczi..., czoszkole syø offyervyø pirwich vrod panv, tobyeczem dal (omnem medullam... quidquid offerunt primitiarum domino, tibi dedi) *BZ* Num 18, 12; Sprauil pan Dauida we wszitkem, k czemuszkole syø przyczinyl (salvavit... dominus David in cunctis, ad quae perrexerat) *BZ* 1 Par 18, 13; A ostawyly w myes(cye) czsoszkole myely (reliquerunt quaecumque habebant in civitate) *BZ* 1 Mach 2, 28.

Cożkoli, Csożkoli, Czsożkoli *formy*: *n. sg.* c(z)sożkoli, cożkoli *BZ* Ex 10, 15. Lev 19, 6. Num 3, 7. 13; ~ *d. sg.* czemużkoli *BZ* Jos 1, 9; ~ *ac. sg.* c(z)sożkoli, cożkoli *Fl* 113, 11, *BZ* Ex 13, 12. 22, 5. Num 30, 10. Jud 11, 36; ~ *i. sg.* czymżekoli *BZ* Num 35, 20.

Funkcje i znaczenia: *zaimek*: **A.** *rzeczowny* '*cokolwiek, quodcumque, quippiam, quidquid*': **1.** *nieokreślny*: Kaszda dvsza... ktoras bi dzała czoszkoli vcinila (quae operis quippiam fecerit), sgladzø yø *BZ* Lev 23, 30; Iestli kto z nyenawisci człowyeka gony albo lsciwye *nan czimzekoli wrzvczy (si... iecerit quippiam in eum)..., a on bi od tego vmarl, wrog møzoboystwa vinyen bødze *BZ* Num 35, 20.

2. *względno-nieokreślny*: **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Bog nasz... wszytko, czoskoly (*Pul*: czokoly) chczal (quaecumque voluit), vczynil yest *Fl* 113, 11; Czsoszkoly myecz bødzesz samczowego plodu (quidquid habueris masculini sexus), to poszwyøczysz panu *BZ* Ex 13, 12; Nyc *strzasz syø, ani syø boy, bo s tobø gest pan bog twoy ve wszem, k czemvszkoli ty sstøpysz (ad quaecumque perrexeris) *BZ* Jos 1, 9.

b. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Aczbi kto vraszył rolyø albo wynnyczøø a puszczylby dobitczøø swe, abi spasl czudze: czsosz bi koly myal na polyu swem nalepszego (quidquid optimum habuerit in agro suo)..., za szkodø podług sgodzenya maa nawroczycz *BZ* Ex 22, 5; A czoszkoli bi zostalo do trzeczego dnya, w ognyv zeszecze (quidquid autem residuum fuerit in diem tertium, igne comburetis) *BZ* Lev 19, 6; Sgromadz pokolenye Levi a kasz stacz przed Aaronem kaplanem, aby gemv poslvgowali a czvli, a ostrzegali, czoszkoli k slvsbye przislvsze (ut... observent, quidquid ad cultum pertinet) *BZ* Num 3, 7; Poswyøczilem sobye, czoszkoli syø pirwe vrodzi w Yesraelv (sanctificavi mihi, quidquid primum nascitur in Israel) *BZ* Num 3, 13; Wdowa y roswyedzona, czoszkoli slvbi, napelni (vidua et repudiata, quidquid voverint, reddent) *BZ* Num 30, 10; Vczin mnye, czsoszkolysz slyvbyl (fac mihi, quodcumque pollicitus es) *BZ* Jud 11, 36.

B. *liczebny nieokreślny* '*ile tylko, quotquot*': Poszarta gest wszitka szelyna szemskaa a czsoszkoly yablek na drzewynye bilo (devorata est igitur herba terrae et quidquid pomorum in arboribus fuit) *BZ* Ex 10, 15.

Córa *formy*: *n. sg.* cora *BZ* Ex 20, 10, *Pul* 136, 11; ~ *g. sg.* cory *Fl* i *Pul* 9, 13. 44, 15. 72, 28; ~ *v. sg.* coro *Fl* i *Pul* 44, 12; ~ *i. sg.* corą *Naw* 71; ~ *n. pl.* cory *Fl* i *Pul* 44, 10. 14. 96, 9, *Pul* 143, 14. Deut 28; ~ *g. pl.* cor *Fl* i *Pul* 105, 36; ~ *ac. pl.* cory *Fl* i *Pul* 105, 35; ~ *v. pl.* cory *Fl* i *Pul* 47, 10.

Znaczenie: '*córka, filia*': Cochali czebe czori crolow (filiae regum) *Fl* 44, 10, *sim. Pul*; Sluszay, czoro (audi, filia), y widz, y nachili vcho twoie, y zapomny luda twego y domu oczcza twego *Fl* 44, 12, *sim. Pul*; Wszitka slawa iego czori crolowey (omnis gloria eius filiae regis) od wnøtrz... ogarnona rozliczi(to)sczami *Fl* 44, 15, *sim. Pul*; Obyetowaly sø syny swe y *czsery swe (immolaverunt... filias suas, *Pul*: czory) dyablom *Fl* 105, 35; Przelyły sø krew newynowatø, krew *synvow swogich y *czsor swogich (effuderunt sanguinem... filiarum suarum) *Fl* 105, 36, *sim. Pul*; Nye bødzesz w nyem czynycz swego dzyała ty y syn twoy, y czora twa (tu et filius tuus, et filia tua) *BZ* Ex 20, 10; Synowe yako nowy szczepowe we mlodoszczy swoyey. Czory (*Fl*: dzewky) gich kazane, pokraszony yako podobyenstwo koszczyola (filiae eorum compositae, circumornatae ut similitudo templi) *Pul* 143, 14; Wydzyal bog y ku gnyewu pobudzon iest, ysz rozgnyewaly gy synowe yego y czory (filiae Deut 32, 19) *Pul* Deut 28; Szwoya mocza wschechmogacza obral czye szobye czora namylyescha *Naw* 71; ~ *w opisowym określeniu nazw miast*: cora babilońska '*Babilon*': Czora babiloynska nędzna (filia Babylonis mi-

sera, *Fl*: *dzweka babilonska). Blogoslawyony, yenze odplaczy tobie odplatę twoyę, yøz odplaczyl yes nam *Pul* 136, 11; ~ cory Judy *'miasta judzkie'*: Wesel se, gora Syon, y raduycze se czori Juda prze søødi twoie, gospodne (laetetur mons Sion et exultent filiae Judae propter iudicia tua, domine) *Fl* 47, 10, *sim. Pul*; Weselila se iest Syon y weselili se czori Iude prze *sodi twoie, gospodne (exultaverunt filiae Judae propter iudicia tua, domine) *Fl* 96, 9, *sim. Pul*; ~ cora Syjon *'Jeruzalem'*: Iensze powiszasz me z wrot sme⟨r⟩tnich, bich wipowedzal wszitco chwalene twoie w werzeiach czori Syon (in portis filiae Sion) *Fl* 9, 13, *sim. Pul*; Bich ziawil wszistka kazana twoia we wrocech czori Syon (in portis filiae Sion) *Fl* 72, 28, *sim. Pul*; ~ cory tyrskie *'Tyr'*: Czori tirske (filiae Tyri, *Pul*: czory z Tyra) w daroch oblicze twe chwalicz bødø *Fl* 44, 14.

Córka *formy*: *n. sg.* corka *MW* 55b, XV *p. post. PF* III 290, *EwZam* 295, *ca* 1500 *Erz* 9; ~ *g. sg.* corki *MW* 46b. 79b. 91b; ~ *d. sg.* corce XV *p. post. R* XXIV 94; ~ *ac. sg.* corkę *MW* 45a; ~ *n. pl.* corki *BZ* Gen 49, 22; ~ *g. pl.* corek *EwZam* 287; ~ *d. pl.* corkam 1466 *R* XXV 136, 1484 *Reg* 704, XV *p. post. R* XXV 198; ~ *v. pl.* corki *Rozm* 829; ~ *i. pl.* corkami *Naw* 178.

Znaczenia: **1.** *'filia'*: Syn nadrastayøczi Josef, syn nadrastayøczy a krasni w opatrzenyu: czorky bødø byegacz po muru (filiae discurrerunt super murum) *BZ* Gen 49, 22; Si mater bibula et libenter Bachum adorat, post modum filia multrale adorabit, bo ta przywara ku czorkam przywyra, que fit apud matres ipsarum 1466 *R* XXV 136, *sim. R* XXV 198; Weselcze sie..., Joachymye y Anno..., boszcie wi szamy zasluzili miecz czorką matką bozą *MW* 45a; O mili Jesu Criste, ktori blogoslawiony pannye... swiantego Joachima y swiątą Anna... za rodzice raczil wibracz..., racz nam dacz dla myloszci czorki gich, abiszmy ie naboznye czczili *MW* 46b; Pamyathay, panye y stworzyczyelu nasz, yzyesz czyalo czlowyeczye raczyl przyiacz dla nasz sz panny Mariey, czysthey czorky szwyąthey Anny *MW* 79b; Nygdy nye byla any yest thaka myedzy czorkamy nyewyeszczymy (numquam fuit nec est talis inter natas mulierum) *Naw* 178; Czorcą filia XV *p. post. PF* III 290; Byla Anna prorokyny, czorka Phanuel (Anna prophetissa, filia Phanuel Luc 2, 36) *EwZam* 295; Czorką nata *ca* 1500 *Erz* 9; ~ corka Aaron *'dziewczyna z pokolenia Aaron, puella de progenie Aaron'*: Byl dnyov Heroda... kaplan nyechtory, gymyenyem Zachariasz, z strony Abyasza, a szona yego z czorek Aaron (et uxor illius de filiabus Aaron Luc 1, 5), a gymyą yey Elszbyetha *EwZam* 287; ~ corka Ismeryjej: Cziebie cziem, welebny Janye, Elzbieta, czorka Ysmeriey... urodzila *MW* 55b; ~ *w opisowym określeniu nazwy miasta*: corka ludu *'Jerozolima, Hierosolyma'*: Rzeczcze ludu czorcze, to yest ludu Yerusalem: Ow krol thwoy przidze (dicite filiae Sion: Ecce rex tuus venit Mat 21, 5) XV *p. post. R* XXIV 94; ~ corki Syjon *'Jerozolima, Hierosolyma'*: Wynidźcie, obeźrycie, corki Syon, czuż dziewki jerozolimskie, krola zbawiciela, kakoć ji koronowała matka jego, czuż synagoga *Rozm* 829; ~ *we zwrocie grzecznościowym*: Nykolay papyez... mylym synom... y czorkam w Krysczie Iesu zakonu pokuthuyączego... apostolschkye przezegnanye 1484 *Reg* 704.

2. corka służebna *'służąca, ancilla'*: Iako oczi czorky szluzebney sza w szprawye panyey szwey, thako oczi me nyechay bądą pylne sluszby thwoiey *MW* 91b.

Cóż, Csoż, Czsoż *formy*: *n. sg.* c(z)soż, coż *Kśw* br 36, 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34, *Gn* 171b. 175a. gl. 70b, *Fl* 102, 1, 1410 *Piek* VI 400, *ca* 1420 *R* XXIV 82, *etc.*; ~ *g. sg.* czegoż *Dział* 28. 29; ~ *d. sg.* czemuż *Błaż* 322, *Dział* 27; ~ *ac. sg.* c(z)soż, coż 1400 *HubeZb* 109, *Fl* 104, 9. Ez 8, *Dek* III 3, 1405 *SKJ* III 195, 1428 *MPKJ* II 308, 1444 *SKJ* III 333, *etc.*; (prze)czże *BZ* Ex 10, 16; ~ *i. sg.* czymże *BZ* Gen 28, 22; ~ *l. sg.* (w) czemże *Kśw* cv 4, *Dział* 37.

Funkcje i znaczenia: **I.** *zaimek*: **A.** *rzeczowny*: **1.** *pytajny nieosobowy 'quid'*: V cemze ty clouece mozez buiach? *Kśw* cv 4; Czosz (*Pul*: czo) gest czlowek, yszes zyawyl sø gemv (quid est homo, quia innotuisti ei)? *Fl* 143, 4; Czosz (*Pul*: czo) rzekø (quid dicam Is 38, 17)? *Fl* Ez 8; Czsosz, acz nye bødze chczyecz se mnø zona gydz (quid si noluerit venire mecum mulier)? *BZ* Gen 24, 39; Czsosz bich ya gym mogl czso zlego vczynycz (quid possum facere) dzewkam y wnøkom mim? *BZ* Gen 31, 43; Pythaly go thlvszcze rzeknancz: Czosz thedy bądzyem dzyalacz (quid ergo faciemus Luc 3, 10) *EwZam* 298; Pytaly go: Czosz tedy, Helyaszesz thy (quid ergo, Elias es tu Jo 1, 21)? *EwZam* 299; Pilat... rzekł:... Coż uczynim z Jesusem, jen jest... człowiek niewinny? *Rozm* 810.

2. *względny nieosobowy 'co, quod'*: **a.** *odnośnie do jednego członu zdania nadrzędnego*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Pamąthay tho, czosz (*Dek* III 18: pamyąthay, czocz)

ya thobe uelą, by *czil... nedzelą *Dek* III 3; Obøzal sø tomu. csoz iesc uremennego *Kśw* br 36; Cszosz Paszek obranczil Janowi, to mu gest popelnil 1400 *HubeZb* 109; Blogoslaw dusza moya gospodna y wszitko, czsosz (*Pul*: yesz) we mnye gest (quae intra me sunt) *Fl* 102, 1; Wszwastowal panu yego wyszczko (*pro* wszyczko), czosz szø yeszth dzalo *ca* 1420 *R* XXIV 82; Bądą wam mowicz wschitko sle, lszącz prze myą,... gen gesm ziwot, gen wi wyedzeczye, gegosch ządaczye, o tho lszącz na wasz ginego, czsoss yako na szle ludzi mowyą XV *med. R* XXII 246; Wszego, czymze myø obdarzysz, obyeczuyøcz tobye dzessyøtynø (cunctorumque, quae dederis mihi, decimas offeram tibi) *BZ* Gen 28, 22; Czosz gest on prorok z ymyena bozego prorokowal, a to syø nye stalo (quod in nomine domini prophęta ille praedixerit et non evenerit), tego iest pan nye movil *BZ* Deut 18, 22; Rozvmyey wszemv, czosz czinisz (ut intelligas cuncta, quae agis) *BZ* Jos 1, 7.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Ya tuthą gayą szą̨d y zapowyedam, czosz sprawnye zapowyedacz mam *OrtKal* 309; Skaz ve mnye, czoz yest tobye nyelubego *Naw* 58; Coż ja wam mowię *wy czmye (in tenebris), przepowiedajcie na świecie (in lumine) *Rozm* 312; ~ Y vcinili sø synowye israelsci podle czosz przicazał gim pan (iuxta omnia, quae mandaverat dominus) *BZ* Num 2, 34; ~ Ale czosz gest gedno vislo s twich vst, spelnisz a vczinisz, czoszesz slvbil (quod autem semel egressum est de labiis tuis, observabis et facies sicut promisisti) panv bogv twemv *BZ* Deut 23, 23.

b. *odnośnie do całego zdania*: Wydzalo szą naszim slachcziczom w *wyeczom wylgem, czsosz y my vstawyamy wyekvysczе dzyrzecz (visum extitit nostris nobilibus in colloquio generali, quod et nos decernimus perpetuo observandum), abi... vsilnyczi dzewycz... prawem polskim... povynny bili bycz othpovyedzecz *Sul* 43; Nye yesthly kthori czlowyek, czo przyszedl do waszey zemye, dokonan, aby byl wyleganyecz, czosz gemv tho wymawyano, poko byl zyw *OrtBr* VI 347; ⟨P⟩yotr na Iana szalowal, kako gemv w rącze gego swym myeczem trzy palcze vczął, czegosz to Ian zaprzal (Petrus conquestus est de Johanne, quod ipsum quatuor digitis in manu gladio mutilasset, quod Johannes se fecisse negavit) *Dział* 28; ⟨F⟩alco pozwal Indrzycha o dzedzyną, ale Indrzych zawyodl syą dawnosczą, czegosz to podług prawa dokonal *Dział* 29; Nyektorzy... gdysz po swymsze szemyam czągną na woyną, swymsze sasyadom wyączey nyszly nyeprzyaczelom samy szkody nyewymowne czynyą, w czemsze to nasze szemye nyemale vczą̨szenye czyrpyą (infinita dampna pauperibus etiam plura quam hostibus irrogare non omittunt, per quae terrae nostrae maxime devastantur) *Dział* 37; My przyszangamy... welkerzow ne czynycz besz raczkye wolye v swem *rzemiszlye, czosz by sze tikalo pogorszeną wszemu postwol⟨st⟩wv XV *p. post. Zab* 539; ~ Nyczs szelonego na drzewynye nyc ostalo y na szelynye szemskyey (in herbis terrae) po wszem Egipczye. Przeczsze to wyelmy *szpyesznoszcz (*pro* szpyesznye, quam ob rem festinus) ffarao zawola Moyszesza *BZ* Ex 10, 16.

3. *względny osobowy* 'co, który, qui': **a.** *w mianowniku*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Cy, chos ne nødzø qui eciam non affligunt *Gn* gl. 164a; Dominus judex Wladislaviensis, quod communiter nominatur perza tich, czosz *szi mu vsdali XV *in. Małk* 118; Balwan⟨o⟩wye... sø dyabl⟨i⟩, gysz se wszemy s tymy, czsosz sye gy⟨m⟩ modlyo y w nye wyerzø, wyecznem⟨u⟩ ognyv przisødzeny bødø *Błaż* 320; A czy wszitczi, czsosz to tamo staly, poraszeny szlepotø (et eos, qui foris erant, percusserunt caecitate) *BZ* Gen 19, 11; Azaly nye posnayą wszytczy, czosz czynyą złoszcz (qui operantur iniquitatem, *Fl*: czso stroiø lichotø)? *Pul* 13, 8; Oczy boze na ty, czo (*Fl*: gisz) szye yego boyą, y w tich, czosz (*Fl*: gisz) pwayø (super metuentes eum et in eis, qui sperant) na myloszyerdze yego *Pul* 32, 18; I dal ye w myloszyerdze przed oblyczym wszech, czosz (*Fl*: gysz) ye yęly (qui ceperant eos) *Pul* 105, 44.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Lasschota yesd s naschey krwe poszedl y naschego szcita, zawolanya Grzimaly, czos nosza trzi veze na szczicze 1430 *AKH* III 339; ~ *przy podawaniu znaczenia*: Swyanthokussedlnyczi: czosch posfątnymy rzeczamy a na posfątnich myeszczach gvslą, arioli XV *ex. MPKJ* V 140.

b. *w funkcji przypadka zależnego z zaimkiem anaforycznym*: Ach krolu wyeliki nasch, czosz czy dzeyą Maschyasz, prziday rosvmv k mey rzeczi *Aleksy* w. 2; ~ *bez zaimka anaforycznego*: Tym, czsoschs my pamyøtamy (*Msza* VI: czszoszmy gye myenyly), wschithkym... myeszcze ochlodzenya, swatlosczy y pokoyv, aby dal, proszymy 1426 *Msza* IV s. 315.

B. *przymiotny względny* 'jaki, który, co, qui': **I.** *w funkcji mianownika*: **a.** *bez zaimka anaforycznego*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Mamy chouacz thy to dary, chosz

szø nam darmo dany *Gn* 171b; Szczestna gest ta devicza, chos gest sdana sa tego oblubencza *Gn* gl. 70b.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Passek rzekł *Micolaemi, czos bil s gego strony 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Gospodnye wszemogøcy,... czsoszes nasza cyala kazal sobye zywo offercwacz, przimy dzisya nasze dusze *Błaż* 322; Raczy mą mych grzechow posbavycz, bych mogl o thwych szwathych prawycz: szywoth gyednego szwyathego, czosch milował bogą swego *Aleksy* w. 8; Przysząsznyczy, czosz szą wybrany *OrtBr* VII 553; Ja mv slubvyą pod moya rolą, czosz lepsza gest, nyszly ten dług, ysz mv chcza zaplaczycz *OrtKal* 314; Darmo poszycyecze naszyenye wasze, czosz od mogich ⟨nye⟩przyyaczol bandze popsowano (frustra seretis sementem, quae ab hostibus devorabitur Lev 26, 16) XV *p. post. Kałużn* 287; Bysz [...] bo⟨s⟩thwo szwoye, czosz noszylo na szwyecze panyenszthwo *thwye XV *ex. PF* IV 750; Cesarz usłyszawszy ich rzecz, dał im nawielebniejsze Rzymiany, coż są tamo dobrze wiedzieli, by sie przed tymi sądzili *Rozm* 113.

b. *z zaimkiem anaforycznym*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Thy to trzy kroleue, choszcy szø oni na fchod slunicza swa krolefstwa biły mely *Gn* 2b; Dobre nouiny szøcz biły ony thim tho vern⟨y⟩m xpianom przyneszony, chosczy ony tego tho aduentu milego Xpa szø xobe prigøcz biły poszødały *Gn* 2a; Narodzylicz szø ktory clouek na suecze taky, chos bicz on bil nad n⟨i⟩m mocznegszy *Gn* 5a.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Sbauiczel gest bil narodzył s krolefniy nebeske ..., choscy on ten tho svath othkupicz ma *Gn* 1a; Ga vam dzysza velike veszele sgauam, choszczy ono fszythkemu... ludu bødze na uczeszene *Gn* 2a; Gaczesm vasz bok, chos gesmcy ga vasz s te tho szeme Egypta vyuotl *Gn* 175a.

2. *w funkcji przypadka zależnego*: **a.** *z zaimkiem anaforycznym*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Szara slubila vipravicz Crzczona s tego rokoyensthwa, czosz gy ye mansz wroczil 1398 *Leksz* II nr 2180; Ten tho czesarsz rzymsky, choscz mu gest bilo tho ymø Octauianus dzano *Gn* 5a; Tha to fszyczka snamona, choszcy ge gest byl kegdy nasz Xc mily... czynil *Gn* 179a; O them tho miloserdzu, choscy gest ge Xpc ku svøthemu Ganu mal bil *Gn* 179a; To pice flal gest byl f ten to sød, chos gest gy on sam byl ocyscil (infudit in vas, quod ipse solus mundavit) *Gn* gl. 41a; The dzelnicze, czossz gey dobitho, ta rola k ttey *dzelnicza, czszosz gey dobila, przislucha 1405 *SKJ* III 196; Poyøl gest sobye Saray swoyø zonø y swego synowcza..., y wszitko sbosze..., y wszitek dobitek, czsosz gego bil naplodzyl w Aram (universamque substantiam..., et animas, quas fecerant in Haran) *BZ* Gen 12, 5; ~ Xpc svøtego Gana... gestcy gy on byl svim nauøthsiim skarbem daroual bil, a tho choscy gest gy on byl mal *Gn* 180b.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Poslalcy gest on byl po gednø krolefnø, choszcy gest ge bylo tho *ymo Sybilla dzano *Gn* 5a; Bog gego, chos mv gest bylo tho ymø Astarosth dzano, gest on s vyszokoszczy na szemø spatl byl *Gn* 173a; Skuthky..., choscy gest ge on bil na tem tho svecze strogil *Gn* 179a; Czuda..., choscy gest ge... byl nasz mily Xc czynil *Gn* 179a; Przes cin byskupy, choscy mszø vf nem mema (*pro* mewa), nix gynsego ne mamy rosumecz gedno gego velebnoscz *Gn* gl. 105a; Wisszag trzimal... trzy slady..., szczosz Derszeg o ne szalował 1403 *Piek* VI 167; Otpissal gess czterdzeszczi tissøcz kop, czsosch ye krzizewniczi dawali 1420 *MMAe* VIII 459; ~ Maria... szadnego penødza ne gestcy ona bila mala, chos bicz ona szobe gospodø... szan bila nagøla *Gn* 3b; Ioseph svemu oslouiy y volkouy gestcy on byl gasly vczinil, chos bicz ge on bil nakarmil *Gn* 4a; On szadnego penøszka... ne malcy gest on bil, gdisci szø gest on byl narodzyl, a to chos bicz on szobe gospodø szan nagøl byl *Gn* 5b; Gego... matuchna... koszuska ne malacz go gest ona byla, a to chosci bi gy ona pred sz⟨i⟩mnem bila przycrila *Gn* 5b.

b. *bez zaimka anaforycznego*: **aa.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: The dzedzini, czosz u Nawogia wicupil, te dzedzini ne dodal tako wele, iako slusebnik vidzal 1405 *SKJ* III 195; Iako gest Hanka wyposzazona z teg dzelnicze s Chualicowicz, czosz gest zalowala na Yanusza 1410 *Piek* VI 400; Jassek ma mu dacz veczni pocoy hy weczne milczenie o wsithky rzeczi, czos *bø mal k nemu gdi mowicz XV *in. Malk* 118; W tem szodmem dnyu przestal ode wszego dzala swego, czsosz bil dzalal (cessaverat ab omni opere suo, quod creavit deus) *BZ* Gen 2, 3.

bb. *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Pomnyal yest... slowa, yesz rozkazal w tyssøcz pokolenyv, czsozz vlozzil yest kv Abrahamowy (quod disposuit ad Abraham, *Pul*: iesz obroczyl ku Abramowy) *Fl* 104, 9; Yze o dwa konya, czsoss wzøl kmeczowy, vgednal sse pan Iacub y dossycz mu za niye vczynyl 1428 *MPKJ* II 308; Nyewrzad nye powinyl tego

platu na *Crznowye any tam grodzil o tho, isz gy Crczon poswal, ale na swem, tsos myenil Crczon, esby gy grodzil 1444 *SKJ* III 333; Szathi, w gich bil zabyth, prawem gich, czsosz ony krwawyone myanvyą (iure ipsorum, quod ipsi nominant krwawe), sz nyego slvpyaly *Sul* 42; Gdy mąszczyszną poymye zoną..., a ten tho mąsz vmrze y szostawy... *opyekaldnyka..., a thego vmarlego zona poymye gynego masza, then mąsz do szwey zony prawy od tego opyekalnyka gey wyano, czosz gey wyanowal vmarly mąsz *OrtVrtel* 117; Widzeli oczi moie zbawenye twe, czoszes vczinil przed oblyczym wszego ludą (quod parasti ante faciem omnium populorum Luc 2, 31) *MW* 144a.

c. *zaimek względny w funkcji przydawki 'który, qui'*: Gesth to Niccolayowo Nyevrzadowo, tsos dzersal gest rola ode czstr (*leg.* cztyr) lath 1444 *SKJ* III 333; Gdy... brath s syostrą oczczyzną badą oddzeleny, k czemvsz to dzalowy przed sądem brath abo syostra przygmą skazanye *Dział* 27.

C. *liczebny względny 'ile, quot, quantum'*: Nawroczy kvpczovi, czosz zbiwa laat (reddet emptori, quod reliquum est annorum) *BZ* Lev 25, 52; Czsoz mogl, z gymyenya swego gym pomagal (dividebatque unicuique, prout poterat, de facultatibus suis) *BZ* Tob 1,19.

D. *przysłowny pytajny 'dlaczego, po co, cur'*: A gdysz to twogy bogowye byly, czemusz tego, czso sye gym stalo, nye wyedzely? *Błaż* 322; Tedy wszyscy rzekli: A cóż jeszcze pożądamy świadectwa (quid adhuc desideramus testimonium Luc 22, 71)? *Rozm* 742.

II. *spójnik: wprowadza zdanie przyczynowe 'ponieważ, quia'*: Expurgans innocenciam suam al. szwoyą nyevynoscz, czosch byla obwyny⟨o⟩na o bothy *zyamischowa 1478 *Trześń* 100.

Cóżby *cf.* **Cóż**
Cóżci *cf.* **Cóż**
Cso *cf.* **Co**
Csokole *cf.* **Cokole**
Csokoli *cf.* **Cokoli**
Csole *cf.* **Cole**
Csoż *cf.* **Cóż**
Csożkole *cf.* **Cożkole**
Csożkoli *cf.* **Cożkoli**

Cucenie *'budzenie, expergefactio a somno'*, *tu 'straż nocna, vigilia'*: V czuczenye (*corruptum pro* czucie?) yvtrznyeysze (*var. kal.*: w czmye) in vigilia matutina (et factum est, cum dies crastinus venisset, constituit Saul populum in tres partes et ingressus est media castra in vigilia matutina, et percussit Ammon, usque dum incalesceret dies 1 Reg 11,11) *MPKJ* V 36.

Cucić *cf.* **Ocucić**, **Przecucić**

I. (Cud) Cudo, Czudo *formy: n. sg.* cudo 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, 1444 *R* XXIII 301, *Rozm* 72. 222; ~ *g. sg.* cuda *Rozm* 30. 299. 304. 797; ~ *ac. sg.* cudo XV *med. PF* IV 594, *Rozm* 30. 800; ~ *i. sg.* cudem *Rozm* 232; ~ *l. sg.* (po) cudzie *Rozm* 205; ~ *n. pl.* cuda XV *in. R* XXIV 75, 1468 *Wisł* nr 2634, 1471 *MPKJ* V 133, XV *ex. MPKJ* II 320; ~ *g. pl.* cud *Kśw* cv 25, *Fl* i *Pul* 104, 26, *Rozm* 42. 253. 345; ~ *ac. pl.* cuda *Gn* 179a, *Fl* i *Pul* 45, 8. 77, 48. 104, 5. 134, 9, *Błaż* 319, *Pul* 76, 13, *Rozm* 172. 284; ~ *i. pl.* cudy *Rozm* 207; ~ *l. pl.* (o) cudziech *Rozm* 81; (o) cudach *Rozm* 67.

Znaczenie: *'miraculum, prodigium'*: Pismo togo croleuicha... naziua crolem ludu zidowskego... w yego ucesnem uelikih chud cyneny *Kśw* cv 25; Geszczcz vøthsza czuda... gestcy ge on byl... czinil *Gn* 179a; Widzcze dzala bosza, iasz iest poloszil czuda na zemy (quae posuit prodigia super terram) *Fl* 45, 8, *sim. Pul*; Położyl w nych slowa... czud swogich (posuit in eis verba... prodigiorum) *Fl* 104, 26, *sim. Pul*; Cuda signa XV *in. R* XXIV 75; Czudo prodigium 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Noue czudo novum miraculum 1444 *R* XXIII 301; Czvda wyelika czynyl *Błaż* 319; Maria rzekla k nyemv: Dząkvyą bogv memv, ysze gemv thako lyvbo vczynicz we mye tho czudo XV *med. PF* IV 594; Czuda miracula 1468 *Wisł* nr 2634; Czvda (*var. lub.*: dzyvy) prodigia (Act 4, 30) 1471 *MPKJ* V 133; Boze..., yenze czynysz czuda (mirabilia. *Fl*: dziwi) *Pul* 76, 13; Czvda szącz dzywi wydome signa dicuntur miracula insolita XV *ex. MPKJ* II 320; Za wielkiem nabożeństwem czekali cuda bożego (divinum miraculum) *Rozm* 30; Tako po tym dali sie na modlitwy, boga... prosząc, by im ukazał swe cudo (signum) *ib.*; Mily Jesus uczynił wiele cud (multa signa) *Rozm* 42; O cudziech, ktore sie dzialy przez Jesu Crista po drodze *Rozm* 81; Pospolne domnimanie jest, iże po tem cudzie apostoły wezwał *Rozm* 205; Tabita, każę tobie: Wstani a ożywi, a wiedz, iże cudo boże stało sie w tobie (in teque magnalia dei facta disce) *Rozm* 222; Zawołał... a już wielikim cudem mnie ukazano (et in me miraculo magno comprobata), bo przez lekarstwa... jestem uzdrowion *Rozm* 232; Cudaśmy wielikie działali w twe imię (in nomine tuo virtutes multas fecimus Mat 7, 23) *Rozm* 284; Jesus... nie uczyni tamo wielikich cud prze ich niedo-

wiarstwo (non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum Mat 13, 58) *Rozm* 345; Herod... nadziewał sie od niego niektorego cuda uźrzeć (sperabat signum aliquod videre ab eo fieri Luc 23, 8) *Rozm* 797; ~ cuda i dziwy: Romnycze (*pro* pomnycze) d⟨z⟩ywi..., czuda y sødi vst yego (mementote mirabilium..., prodigia eius, iudicia oris eius) *Fl* 104, 5, *sim. Pul*; Mateus, Marcus, Lucas, Joannes... niektore cuda i dziwy opuścili (obmittentes virtutes et miracula) *Rozm* 172; ~ cuda i znamiona: Poloszil... znamona swoia y czuda swoia (posuit... signa sua et prodigia sua) w polu Taneos *Fl* 77, 48, *sim. Pul*; Wypuszczyl znamona y czuda (misit signa et prodigia) *Fl* 134, 9, *sim. Pul*; O tych znamionach i o cudach, ktoreż się stały przy narodzeniu Jesu Crista *Rozm* 67; Jeszcze nie przyszła godzina moja, w ktoreż ma bog ociec zjawić temu światu cudy ⟨i⟩ znamiony (signis vel miraculis) moję chwałę *Rozm* 207; Kiedy nie widzicie znamion a cud, nie uwierzycie (nisi signa et prodigia videritis, non creditis Jo 4, 48) *Rozm* 253; Drudzy żądali znamienia albo cuda z nieba (alii... signum de coelo quaerebant ab eo Luc 11, 16) *Rozm* 299; Pokolenie to, to jest złe pokolenie, żąda znamienia albo cuda (signum quaerit Luc 11, 29) *Rozm* 304; Dalej rzekł Herod: Jesusie,... proszę cie, aby mi uczynił niektore cudo albo znamię *Rozm* 800; ~ *'rzecz dziwna, monstrum'*: Jeden s tych krołow widział strozą ('strusia')..., a gdyż juże... sniosł jajca, tedy wielikie cudo stało sie s tych jajec (monstrum exit ab ovis), bo z jednego wyskoczył lew, a z drugiego baran *Rozm* 72.

2. Cud *'sąd prawa polskiego (na Śląsku), iudicium (in Silesia), quod iure fit Polonico'*: Facimus quoque ipsum... liberum... a iuditio Polonicali, quod dicitur czud, scilicet respondebit in judicio Theutonicali, quod vocatur powednik (1319) *Haeus* 153; A iuditio Polonicali, quod czwd vocatur (1320) *Haeus* 154.

Cudarz *'sędzia prowincjonalny prawa polskiego (na Śląsku), iudex provincialis iuris Polonici (in Silesia)'*: Czudarius seu iudex provincialis 1340 *CodSil* II 145.

Cudnie, Czudnie *formy*: *superlat.* nacudniej *Rozm* 754.

Znaczenia: **1.** *'pięknie, pulchre'*: Gymcy clouek gest pøknegsy, timcy gest f serczu gorsy, a pres to, gdiscy mili Ihu Xc cloueka czudne stworzy, tymcy sø richle grechu dopuscy quas deus... honorauit maiorem pulcritudinem dando, magis excedunt contra deum in peccando *Gn* gl. 70b.

2. *określenie superlatywne cechy innej niż piękno*: **a.** *'doskonale, perfecte'*: Morza (*leg.* morzę) na wszchoth, na polvdnye, a vmyem tho dzalo czuthnye *De morte* w. 163; ~ **b.** *'wytwornie, grzecznie, comiter, eleganter'*: Ut eam curialiter czvdnyc a czastho salutet XV *med. R* XXV 154; Poszdrovyenye gdy yey daval, czudnye (*R* XXV 212: szmyernya) szya sz nyą yest roszmavyal archanyol Gabriel XV *p. post. R* XIX 56; Pilat... rzekł posłowi: ...wiedziż ji samo jako nacudniej możesz... A kiedy miły Jesus poszedł, tedy chorągwie... sie skłoniły i nachylili swe głowy ci istni bałwani i dali chwałę... Jesucristowi *Rozm* 754.

Cudność, Czudność *formy*: *n. sg.* cudność *Fl* i *Pul* 49, 12, XV *in. R* XXIV 69, XV *med. R* XXII 39, XV *med. R* XXIV 349, XV *med. R* XXV 158, XV *p. post. PF* III 286; ~ *g. sg.* cudności 1453 *R* XXV 211, *Naw* 151, *ca* 1500 *R* XIX 75; ~ *d. sg.* cudności 1453 *R* XXV 212; ~ *ac. sg.* cudność *Fl* 46, 4. 77, 67, 1461—7 *Serm* 584r; ~ *v. sg.* cudności *Naw* 174; ~ *i. sg.* cudnością *Fl* i *Pul* 44, 5, *Sul* 6, 1447—62 *Zab* 544, XV *p. post. R* XIX 57; ~ *l. sg.* (w) cudności 1453 *R* XXV 211, *Dział* 6.

Znaczenia: *'piękność, pulchritudo'*: S crasø twoiø y czudnosczø twoiø (specie tua et pulchritudine tua) rozumey, szczøstne poydzi y croluy *Fl* 44, 5, *sim. Pul*; Wibral iest nam dzedzinø swoiø, czudnosc (speciem, *Pul*: krasę) Jacob, iøsz miłował *Fl* 46, 4; Poznal iesm wszistky ptaki nebesske y czudnosc roley se mnø iest (pulchritudo agri mecum est) *Fl* 49, 12, *sim. Pul*; Bog... ku niczemu przinosl barzo Israhel... y dal w *iocztwo czesez gich y czudnosc (et pulchritudinem, *Pul*: krasę) gich w *rocze neprzyaczelowi *Fl* 77, 67; Species tua vlg. crassa..., nadobnosc, czvdnossez XV *med. R* XXIV 349; Kaszdemv z mąnzow nye doszycz gest... harnascha bicz vbranv czvdnosczą (armorum pulchritudine esse ornatum, *Dział* 6: gdysz masstwo nye tylko w... czvdnosczy harnaszv ma bycz seznano), acz obiczaymi y navkami nye bandze ocraschon *Sul* 6; Czwthnosez forma XV *med. R* XXII 39; Czudnosez species XV *med. R* XXV 158; Dzywnyey czvdnosczy propter admirabilem pulcritudinem XV *med. SKJ* V 273; Szkarbv (*leg.* z skarbu) boszkycy glabokosczy wyszła krasszą szvey czvdnosczy 1453 *R* XXV 211; Szlvncze bo vyeczney szvyathlosczy szklonylo szya k yey czvdnosczy *ib.* 212; Przewyszasch... Paryscha czvdnoszczya 1447—62 *Zab* 544; Czudnosez speciositatem 1461—7 *Serm* 584r; Abych nad czya nye poczvla zadney szlothkosczy, zadney nye

mylowala czvdnosczy (nullam amet pulchritudinem) *Naw* 151; Pulcra succidit membra twoya podcyna czvdnoscz XV *p. post. PF* III 286; Pyakney czudno⟨sczy⟩, samnyenya czysto⟨sczy⟩ pulcritudinis venustatem, puritatem conscientie *ca* 1500 *PF* IV 748; ~ '*piękność obyczajów, modestia, pudicitia*': Czudnoscz disciplina morum XV *in. R* XXIV 69; Myedzy pannamy w czvdnoszczy (*R* XIX 56: ve cznoszczy) roszla kv obrzadv 1453 *R* XXV 211; Pozdrowyona badz Maria, sthvdnycze y czvdnoszczy spowyednykow (fons et plenitudo confessorum)..., czczy y corono dzyewycz szwyąthych *Naw* 174; Gyusz Maria szwą plodnoszczyą, ogarnyona szwa czudnoszczyą nade wszythky gyne panny (*R* XXV 212: okraszyla vyelka cznoszczya wszythky gynne pany) XV *p. post. R* XIX 57; Przes tos, panno, dla twey *dzudnoszczy domyescis nas nyeby⟨e⟩skye radoszczy *ca* 1500 *R* XIX 75.

Cudny, Czudny *formy*: *n. sg. m.* cudny XV *med. R* XXV 153, *Park* 407, *ca* 1500 *Erz* 9; *f.* cudna 1437 *Wisł* nr 228, s. 87, 1447 *R* XXII 55, 1447 *R* XXXIII 180, XV *med. SKJ* V 273, 1453 *R* XXV 211, 1461—7 *Serm* 93r, *Pul* 19, 3; *neutr.* cudne XV *p. post. PF* IV 760, *Rozm* 150; ~ *g. sg.* cudnego 1471 *MPKJ* V 56; ~ *ac. sg. f.* cudną *MW* 60a, XV *ex. PF* V 103; ~ *i. sg. f.* cudną *Słota* w. 27; ~ *i. du. neutr.* cudnyma XV *ex. R* XXV 145; ~ *g. pl. m.* cudnych *ca* 1500 *SprTNW* V 9; ~ *ac. pl. m.* cudne 1447—62 *Zab* 544; ~ *i. pl.* cudnymi 1446 *R* XXII 16.

Comparat. n. sg. f. cudniejsza *Naw* 28.

Superlat. ac. sg. m. nacudniejszego 1471 *MPKJ* V 9; *f.* nacudniejszą 1461—7 *Serm* 415v; ~ *v. sg. f.* nacudniejsza *Naw* 49.

Znaczenia: **1.** '*piękny, pulcher*': Czudna mowa lepor 1437 *Wisł* nr 228, s. 87; Panna czudna 1447 *R* XXII 55; Zophiczka czudna 1447 *R* XXXIII 180; Flos pretendit decorem apparencie vydzy scha czudny na wsrok XV *med. R* XXV 153; Czvdna speciosa sponsa XV *med. SKJ* V 273; Wszemv szvyathu badze radoscz, gdy przydze then vyelebny goscz, panna vyelmy czvdna (*R* XIX 56: kraszna) 1453 *R* XXV 211; Czudna pulchra 1461—7 *Serm* 93r; Naczudney⟨szø⟩ speciosissimam *ib.* 415v; Cuudni id est pulcer *Park* 407; Czudnego eleganti id est venusto (erat autem eleganti aspectu Judith 8, 7) 1471 *MPKJ* V 56; O Anno swyatha, drzewo barzo roszkoszne, roszczka czudna z szyebye wypuszczayacze! *MW* 60a; Sdrowa bandz Maria..., yazesz nad szlonycze y nad myeszyacz czvdnycyscha! *Naw* 28; Radvy szye, perszono naczvdnyeyscha! *ib.* 49; Yako *czvdnye yest poscze thvoye w obvczv quam pulcri sunt gressus tui in calciamentis (Cant 7,1) XV *p. post. PF* IV 760; Bog Anną schwąthą poczyeschyl..., gdy... czudną panną porodzyla XV *ex. PF* V 103; Nye wybyeray, yvnochy, ywnochy z czvdnyma oczyma, alye szlwchay, yestly dobra yesth, czychyma wchoma XV *ex. R* XXV 145; Czvdny speciosus *ca* 1500 *Erz* 9; Farrao, krol, vydzenye myal, gdy szyethm klozow czudnych vydzyal *ca* 1500 *SprTNW* V 9; Czolo miał szyrokie a wesołe..., niezmarszczone, ale okrągłe a wielmi cudne *Rozm* 150; ~ Moy namyleyschy, nade wszythky gyne w navkach *nauczonye, w przyrodzenyv czvdne, mocnye, mądrze y thesch wymownye nawybornyeyschy 1447—62 *Zab* 544; ~ twarz cudna '*płeć piękna*': Ye sz mnogø twarzø czudnø, a bødze mecz rokø brudnø *Słota* w. 27.

2. *określenie superlatywne* '*cechy innej niż piękno* '*doskonały, wyborny, perfectus*': Czvdnymy nectareis 1466 *R* XXII 16; *Noczudnyeyschego tenerrimum (tulit inde vitulum tenerrimum et optimum... et coxit illum Gen 18, 7) 1471 *MPKJ* V 9; Na pamyęczy myey wszytky obyety twoye y obyeta twoya czudna bødz (holocaustum tuum pingue fiat, *Fi*: tuczna) *Pul* 19, 3.

Cudo *cf.* **1. Cud**

Cudz *cf.* **Cudzy**

Cudzokrain '*cudzoziemiec, alienigena, peregrinus*': Zemya pokalyona gest nyeczistotamy czivdzokraynow zemye (terra polluta est coinquinationibus alienigenarum terrae) *BZ* II Esdr 8, 84; Gemu dal myecz ku obronye przeczyw czudzokraynom (in defensionem alienigenarum) *BZ* Judith 9, 2.

Cudzokrajny '*cudzoziemski, alienigenus*': Y opatrzeny sø wszitci møszovye, gysz to bily spoymaly sobye zoni czudzokrayne (uxores alienigenas)..., a nalezly sø s sinow kaplanskich, ktorzi bily spoymaly zoni czudzokrayne (uxores alienigenas) *BZ* I Esdr 10, 17—8.

Cudzołożca '*adulter*': Gdi ies widzal zlodzeia, beszal ies s nim y s czu⟨dzo⟩loszczami (*Pul*: s czudzoloscy) czøscz twoyø cladl ies (si videbas furem, currebas cum eo et cum adulteris portionem tuam ponebas) *Fl* 49, 19; Przes czvdzolozczø byskvp zly, a przes zzonø czerkyew... wyobrazzony sø (per adulterum episcopus malus et per uxorem ecclesia... designantur) XV *med. MPKJ* V 430.

Cudzołożnica '*adultera*': Smyerczø vmrze czvdzolosznik y czvdzolosznicza (morte moriantur et moechus et adultera) *BZ* Lev 20, 10; Oba spolv vmrzeta, to gest czvdzolosznik y czvdzo-

losznicza (uterque morietur, id est adulter et adultera) *BZ* Deut 22, 22; Sz czydzolos[!]nyczamj cum adulteris XV ***med.*** *R* XXIV 369; Ktory opuści żonę swoję, wymieniając cudzołostwo, ten czyni swą żonę cudzołożnicę (facit eam moechari Mat 5, 32) *Rozm* 269.

Cudzołożnik '*adulter*': Smyerczø vmrze czydzolosznik y czydzolosznicza (morte moriantur et moechus et adultera) *BZ* Lev 20, 10; Oba spolv vmrzeta, to gest czydzolosznik y czydzolosznicza (uterque morietur, id est adulter et adultera) *BZ* Deut 22, 22; Adultor vlg. *dzydzołznyk XV *p. post. Sob* III 348.

Cudzołożny '*adulter*': S czydzolosznev macyerze vrodzilesz syø (de altera, *var.* adultera, matre natus es) *BZ* Jud 11, 2; Jesus im odpowiedział: Pokolenie złe a przeklęte, cudzołożne (generatio mala et adultera Mat 12, 39), znamienia żąda, a znamie jemu nie będzie dano *Rozm* 330.

Cudzołożyć *formy*: *imper. 2. sg.* cudzołoż *BZ* Ex 20,14; ~ *inf.* cudzołożyć XV *med. Zab* 514, XV *ex. SKJ* I 143; ~ *praet. 3. pl. m.* cudzołożyli są *BZ* Jer 29, 23; ~ *condit. 3. sg. m.* -by cudzołożył *BZ* Lev 20,10.

Znaczenie: '*adulterare*': Nye czudzolosz *Dek* I 4. VII 2; Nyeczyszczycz, czudzoloszycz mechari XV *med. Zab* 514; Nye czudzolosz (non moechaberis) *BZ* Ex 20,14; Iestlibi kto czydzolozil s zonø czydzø, a czydzołostwo veinilbi s zonø blisznyego swego (si moechatus quis fuerit cum uxore alterius), smyerczø vmrze *BZ* Lev 20, 10; Czydzoloszily sø s zonamy przyiacyelyow swich (moechati sunt in uxores amicorum suorum) *BZ* Jer 29, 23; Nye zabyacz, nie czydzolozycz (non adulterari), nye krasez XV *ex. SKJ* I 143. ~ *Cf.* **Scudzołożyć.**

Cudzołóstwo *formy*: *g. sg.* cudzołostwa *Rozm* 268. 474; ~ *ac. sg.* cudzołostwo *BZ* Lev 20,10, *Rozm* 269; ~ *l. sg.* (w) cudzołostwie *Rozm* 464; ~ *n. pl.* cudzołostwa *BZ* Jer 13, 27, *Rozm* 356.

Znaczenie: '*adulterium*': Iestlibi kto czydzolozil s zonø czydzø a czydzolostwo veinilbi s zonø blisznyego swego, smyerczø vmrze (si moechatus quis fuerit cum uxore alterius et adulterium perpetraverit cum coniuge proximi sui, morte moriantur) *BZ* Lev 20, 10; A vkazala syø nyesromyeszlywoszcz twa, czydzolostwa twa a rzektanye twe (adulteria tua et hinnitus tuus) *BZ* Jer 13, 27; Nie czyń cudzołostwa (non moechaberis) *Rozm* 268; Ktory opuści żonę swoję, wymieniając cudzołostwo, ten czyni swą żonę cudzołożnicę (qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari Mat 5, 32) *Rozm* 269; Serca (*leg.* z serca) wychodzą... mężobojstwa, cudzołostwa (de corde enim exeunt... homicidia, adulteria Mat 15, 19) *Rozm* 356; I przywiodszy przedeń niewiastę, ktoraż była w cudzołostwie uchwacona (mulierem in adulterio deprehensam Jo 8, 3) i... postawili ją pośrod luda *Rozm* 464; Myśmy nie s cudzołostwa urodzeni (nos ex fornicatione non sumus nati Jo 8, 41), jednego ojca mamy, boga *Rozm* 474.

Cudzoziemca '*cudzoziemiec, obcokrajowiec, peregrinus*': Wszedlesz yako czudzozemcza (ingressus es... ut advena) *BZ* Gen 19, 9; Czydzozemcza (*war. kal.*: czudzoziemyecz) barbarus (ubi non est gentilis et Judaeus, circumcisio et praeputium, barbarus et Scytha..., sed omnia et in omnibus Christus Col 3, 11) *MPKJ* V 129.

Cudzoziemcow(y) '*należący do cudzoziemca, peregrini (gen.)*': Z røki czydzozemczowey (de manu alienigenae) nye offyervycze chlebow bogv waszemv *BZ* Lev 22, 25.

Cudzoziemianin '*cudzoziemiec, obcokrajowiec, peregrinus*': Gdibi czudzozyemyanyn... rowni gwalt vczinicz bi smyal (si alienigena... consimilem violentiam faceret seu perpetraret), tegdi s takąn zoną swoyąn nye gynschi possag bandzyc myal, yeno obleczenye *Sul* 90.

Cudzoziemiec *formy*: *n. sg.* cudzoziemiec *BZ* Lev 22, 10, *OrtCel* 1, 1471 *MPKJ* V 9. 129, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *d. sg.* cudzoziemcowi *Fl* II Prol. 4; ~ *i. sg.* cudzoziemcem *Sul* 46; ~ *n. pl.* cudzoziemcy *Fl* i *Pul* 59, 9, *BZ* Gen 17, 27, 1471 *MPKJ* V 113, XV *ex. ErzGlos* 179; ~ *d. pl.* cudzoziemcem 1471 *MPKJ* V 102; ~ *ac. pl.* cudzoziemce 1448 *R* XXIV 352; cudzoziemcow 1466 *R* XXII 10.

Znaczenie: '*alienigena, peregrinus*': Wiszedl iesm przeciwo czudzozemczowi (exivi in occursum alienigenae) *Fl* II Prol. 4; Mne czudzozemczi poddani sø (mihi alienigenae subditi sunt) *Fl* 59, 9, *sim. Pul*; *Dzydzoszemcze alienos 1448 *R* XXIV 352; Vstawyamy, abi nygeden othichmyast zemyenyn nasz z czydzozemczem... kostek nye gygral (ut deinceps nullus terrigena noster cum alienigena... ludat taxillos) *Sul* 46; Wszitczy møzowye..., zakupyenczi y *czudzoszenczi po spolu obrzazany sø (omnes viri... emitii et alienigenae pariter circumcisi sunt) *BZ* Gen 17, 27; Wszelki czydzozemyecz nye bødze gesez swyøczonego (omnis alienigena non comedet de sanctificatis) *BZ* Lev 22, 10; Czudzozemyecz aduena *OrtCel* 1; Czydzozemyecz uel daleky przychodzen aligenigena *ib.*; Czydzosyemcow nyesznanich extraneos 1466 *R*

XXII 10; Czudzoziemyecz (*war. lub.*: czvdczozmyenczą) alienigena (omnes viri domus illius, tam vernaculi, quam emtitii et alienigenae pariter circumcisi sunt Gen 17, 27) 1471 *MPKJ* V 9; Ku czudzoziemczicm ad extraneos (hereditas nostra versa est ad alienos, domus nostrae ad extraneos Thren 5, 2) 1471 *MPKJ* V 102; Czudzoziemczi extranei (capiebant alieni exercitum eius et extranei ingrediebantur portas eius Abd 1, 11) 1471 *MPKJ* V 113; Czudzoziemyecz (*war. lub.*: czvdzozemcza) barbarus (ubi non est gentilis et Judaeus, circumcisio et praeputium, barbarus et Scytha..., sed omnia et in omnibus Christus Col 3, 11) *ib.* 129; Czudzoziemczem (*war. lub.*: czvdzozemczye) exterorum (fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum Hebr 11, 34) *ib.* 132; Czudzoszemczi alieni XV *ex. ErzGlos* 179; Czvdzozyemyecz Samaritanus *ca* 1500 *Erz* 10.

Cudzoziemstwo '*obczyzna, aliena terra, exsilium*': Viwoytl s czudzoszemstwa reduxit me de exilio XV *in. R* XXIII 281.

Cudzozmieńca '*cudzoziemiec, obcokrajowiec, alienigena, peregrinus*': Czvdczozmyenczą (*corruptum pro* cudzoziemca?, *war. kal.*: czudzoziemyecz) alienigena (omnes viri domus illius, tam vernaculi, quam emtitii et alienigenae pariter circumcisi sunt Gen 17, 27) *MPKJ* V 9.

Cudzy *formy*: *n. sg. m.* cudz *BZ* Ex 12, 48. 21, 35. Num 3, 38. 16, 40. 18, 7; cudzy *Fl* i *Pul* 68, 11, *BZ* Num 18, 4, *OrtBr* VI 348, *OrtKal* 189, 1471 *MPKJ* V 24, *Pul* Deut 17, *ca* 1500 *Erz* 10; *neutr.* cudze *Sul* 60; ~ *g. sg. m.* cudzego *Sul* 69, *BZ* I Esdr 10, 14, 1471 *MPKJ* V 50. 54; *f.* cudze *Gn* 175a, 1401 *Piek* VI 72; cudzej 1400 *Piek* VI 34, *Dek* I 4. IV. VII 1. 4, 1419 *SprTNW* VIII 2, 39, XV *med. R* XXII 240; *neutr.* cudzego *Dek* I 6—8. II 3. III. V. VII 1, 1440 *R* XXV 241, *Sul* 42, *BZ* I Esdr 10, 2 *Rozm* 838; ~ *d. sg. m.* cudzemu *Fl* i *Pul* 43, 22. 80, 8, *OrtMac* 108; ~ *ac. sg. m.* cudz *Sul* 16. 80, *BZ* Num 3, 4. 26, 61, *Dial* 59, *SkargaWroc* w. 45; *neutr.* cudze *Sul* 59; ~ *i. sg. f.* cudzą *BZ* Deut 22, 22; *neutr.* cudzym *BZ* I Reg 22, 2, 1471 *MPKJ* V 38; ~ *l. sg. m.* (w) cudzem *Sul* 59, *Dial* 57. 58; *f.* (w) cudzej *Fl* i *Pul* 136, 5, *Sul* 88, *BZ* Ex 18, 3; *neutr.* (w) cudzem *Sul* 68, *Rozm* 390; ~ *n. pl. m.* cudzy *Fl* i *Pul* 17, 49. 53, 3, *MW* 2b; ~ *g. pl. m.* cudzych *Fl* i *Pul* 18, 13. 143, 12, XV *med. SKJ* V 261, *BZ* Num 1, 51. I Mach 2, 8, 1471 *MPKJ* V 24; *f.* cudzych *Sul* 44, XV *med. Zab* 514; ~ *d. pl. m.* cudzym *Fl* 48, 10, *BZ* Deut 30, 17; ~ *ac. pl. m.* cudze *Spow* 3. 5. 6, *Sul* 48, *BZ* III Reg 14, 9; *f.* cudze *BZ* IV Reg 19, 24, *Dial* 41, 1484 *Reg* 707. 713, XV *ex. Zab* 444; ~ *v. pl. m.* cudzy *Fl* i *Pul* 108, 10; ~ *l. pl. m.* (w) cudzych *Pul* Deut 24; *f.* (w) cudzych *Dek* III 3, *OrtMac* 105, XV *p. post. R* I s. XLIII.

Znaczenia: **1.** '*cudzy, stanowiący własność kogoś innego, alienus, alterius*': imienie, zboże, rzecz, las, wół, żona etc.: Nye... kradny gimena czudzego *Dek* I 6—8. II 3. III. VII 1; Vstawyamy, ysz kedy ktho... wyeprze... przes gymyenye czvdze (per bona alterius) poszrzednye... pądziez bądze chczal..., aby tego nye mogl vczynyecz *Sul* 59; A tosz mowymy we wszem... chowano bycz w them..., gdze gymyenye czvdze (bona alterius)... gest poszrzodne myedzy laszem nayąthym *Sul* 60; Rąbyącz drwa w czvdzem gymyenyv (in dominio alterius) tylko w szekyrze mayą bycz począzdzany *Sul* 68; ~ Dzeszøtha kaszn boza, ne pozøday czudzego szboza *Dek* III 10; ~ W [d]czudzye rzeczy nye corzyscy *Dek* I 8; W czudzich rzeczach ne corziscy *Dek* III 3; Czud⟨z⟩cy rzeczi nye szøday *Dek* IV. VII 4; Yszby nykth nye myal czvdzych rzeczy (res alienas) bracz przes dząky *Sul* 44; A yesthlyby rzeczy kthore przy sobye czudze myal (de alienis, si quae fuerint apud eum)..., ⟨ma do⟩szliczi vczynyczi 1484 *Reg* 707; Braczya... mayą sye trzy razy w rok spovyedaczi..., czudze rzeczy wroczywszy (restituendo etiam aliena) *ib.* 713; ~ Porambyw damb czvcz (incidens quercum alienam), wyną gemv oszm grosszow zaplaczy *Sul* 16; Nyektorzy... wchodzą w laszy abo w gaye cvdze (intrantes silvam... alicuius)... a dąby vyrąbvyą *Sul* 48; Ktho w gayv czvdzem (in gaio alterius) geden abo dwa dąby wyrąby, za kasdy osmy szkoth... zaplaczy *Sul* 59, *sim. Dial* 58; Swynye wlosthne do czvdzego lasza (ad glandines silvae alterius, *Dial* 59: w czudz lyas) na szolącz wypądzy *Sul* 69; Gdyby wszethw w lasz czącz (*leg.* cudz), thake drzewa albo gym rowna porąbyl, moze bycz przes dzedzicza thego łasza yąth (quod si quis intrans silvam alterius..., poterit per heredem silvae captivari) *Sul* 80; Gdy kto orze y syege role czvdze (aliquis excolens et seminans agros alicuius), tedy nasyenye tho ma straczycz *Dial* 41; Gdy kto porąby drzewo w czvdzem lyesye *Dial* 57; O pasyenyv swyny w czvdzem liesie *Dial* 58; ~ Paklybi wol czucz wolu drugego ranyl (si bos alienus bovem alterius vulneraverit)..., przedadzø wol szywi *BZ* Ex 21, 35; ~ Aby tesze thy ne poszødal f swem sereczu czudze szony *Gn* 175a; Nyeząday czudzey szony *Dek* I 4. VII 1; *Malzonyek, zon czudzych uxores XV *med. Zab* 514; Gdyszby spal møsz

s czvdzo zonø (cum uxore alterius), oba spolv vmrzeta *BZ* Deut 22, 22; Bolescz o thwą złą zoną vsskromys yą, gdy *thaką czszo vszliszys o czudzych (quando audies de uxoribus alienis) XV *p. post. R* I s. XLIII; ~ Ne pollueret *czuczego losza 1440 *R* XXV 241; ~ Ne korziscz w *czudze poszle *Dek* III 19; ~ Dopuszczena (*Pul*: grzechi) kto rozume? Od taiemnich mogich (*sc.* grzechów) oczisczy me y od czudzich odpuscy sludze twemu (ab alienis parce servo tuo) *Fl* 18, 13, *sim. Pul*; Davam szya vynyen bogv *wszechmogocemv... czom szgrzessyl... czvdze grzechy opravyayvcz *Spow* 3, 5, 6; ~ A tocz mylossyerdze gesth... czudzey byadi zalowanye XV *med. R* XXII 240; ~ Czudze rady alienas 1471 *MPKJ* V 52; ~ cudze '*czyjaś własność*': Ne kradzy niczs *czvczego *Dek* V; Gest gych wy[e]le, gysz... czvdzego drapycz szą nye boyą (aliena rapere non formidant) *Sul* 42; Kto... puszczylby dobitczøø swe, abi spasl czudze... (ut depascatur aliena)..., za szkodø podlug sgodzenya maa nawroczycz *BZ* Ex 22, 5; Gdzieżeście w cudzem prawdziwi nie byli (si in alieno fideles non fuistis Luc 16, 12), to co wasze nie jest, kto wam da? *Rozm* 390; ~ cudze zboże, pieniądz '*dług, aes alienum*': Seszly syø..., gisz syø bily zan zamocyly, a obcyoszeny czudzim zboszim (oppressi aere alieno) a gorzkø miszlyø *BZ* I Reg 22, 2, *sim.* 1471 *MPKJ* V 38; Sberz dlvsnyky y gnewnyky, othpros, zaplacz dlvg wsytkim, ne tracz dvsze sve o czvcz penvcz *SkargaWroc* w. 45.

2. '*nie należący do określonego kręgu ludzi (np. rodziny, plemienia, wsi), przedmiotów lub spraw, obcy, alienus, extraneus*': Sinowe czudzi (filii alieni) selgali sø mne, sinowe czudzi (filii alieni) przestarzely sø se *Fl* 17, 49, *sim. Pul*: Wytargny *mo... z røkv synow czvdzych (erue me de manu filiorum alienorum) *Fl* 143, 12, *sim. Pul*; Wyele czudzych ludzy multi extranei homines XV *med. SKJ* V 261; Bandzely kthory cudzy (*OrtMac* 56: czvdz) czlowyek w goraczey rzeczy... wffaczon, then muszy przed naszym sandzą v nasz... bycz praw *OrtKal* 189; ~ Ostawø czudzim (*Pul*: opczym) bogaczstwa swoia (relinquent alienis divitias suas) *Fl* 48,10; Bo czudzi wstali sø przeciwo mne (quoniam alieni insurrexerunt adversum me) *Fl* 53, 3, *sim. Pul, MW* 2b; Czudzy vczinil iesm se braczi moiey (extraneus factus sum fratribus meis) y pelgrzim sinom maczerze moiey *Fl* 68,11, *sim. Pul*; Swybaday lyfnyk wszytko yme⟨ne⟩ yego y rozberzcze czvdzy (diripiant alieni) roboty yego *Fl* 108, 10, *sim. Pul*; A paklybi kto czucz (quis peregrinorum) do waszego chczyal wnycz zboru..., obrzezan ma bicz *BZ* Ex 12, 48; Gdisz bracz syø bødø, seymø slvgy stanowe stan..., ktoskole s czvdzich (quisquis externorum) przistøpilbi, bødze zabit *BZ* Num 1, 51, *sim.* 1471 *MPKJ* V 24; Stani swe rosbyo przed stanem zaslvbyonim... Moyzes a Aron s syny swimi mayøcz strozø swyøcy w posrotkv synow israelskich. Ktoriskoli czvcz *przistopilby, vmrze (quisquis alienus accesserit, morietur) *BZ* Num 3, 38; Aby nyzadni nye przistøpawal czvdz (ne quis accedat alienigena), a ktos nye iest s semyenya Aaronowa, kv oflyerowanyv kadzidla bogv *BZ* Num 16, 40; Czvdzi syø k wam nye przimyeszi (alienigena non miscebitur vobis) czvcz (*leg.* czuć) w strozi *swyatinyey *BZ* Num 18, 4; Pakli kto przistopi czvcz, zabit bodze (si quis externus accesserit, occidetur) *BZ* Num 18, 7; W røku czudzich (in manu extrancorum) vczinyoni sø poswyøtne rzeczi *BZ* I Mach 2, 8; *Nykthorzy ludzye szą beszprawny, tho gesth, ysz nye mayą myeru any czczy, a sznadz oszadzeny szą, ysz mosze czudzy yączy y gymaczy gych *OrtMac* 30, *sim. OrtBr* VI 348; Gdyby czlowyek przyszedł przed... sząd..., a dalby... szwey zenye albo szwemu przyyaczyelowy, albo czvdzemu szwe stoyacze gymyenye..., mayaly szye kyedy yego blysszy przyrodzeny zamylczecz, a za wyelye czasow *OrtMac* 108; Czudzy externus 1471 *MPKJ* V 24; Czudzey (*var. kal.*: czudzoziemczi) extranei (extranei ingrediebantur portas eius Abd 1, 11) *MPKJ* V 113; Czvdzy exter; opczy, czvdzy extraneus *ca* 1500 *Erz* 10; ~ Spoymalysmi zoni s czvdzego pokolenya (uxores alienigenas) *BZ* I Esdr 10, 2; Spoymaly sobye zoni z czudzego rodu (uxores alienigenas) *BZ* I Esdr 10, 14; Czudziego rodą alienigenas (stent..., qui... habent uxores apud se alienigenas III Esdr 9, 12) 1471 *MPKJ* V 54; ~ *Czudziego obyczayą peregrinos cultus (subvertit altaria peregrini cultus II Par 14, 2) 1471 *MPKJ* V 50; ~ Roszirzili iesmi rocze nasze ku bogu czudzemu (ad deum alienum) *Fl* 43, 22, *sim. Pul*; Ani clanacz se bødzesz bogu czudzemu (neque adorabis deum alienum) *Fl* 80, 8, *sim. Pul*; Klanyacz syø bødzesz bogom czvdzim (adoraveris deos alienos) *BZ* Deut 30, 17; Vczinyl gesz sobye bogy czvdze (fecisti tibi deos alienos) *BZ* III Reg 14, 9; Nye byl sz nym bog czudzy (non erat cum eo deus alienus Deut 32, 12) *Pul* Deut 17; Rozgnyewaly gy w bogoch czudzych (provocaverunt eum in diis alienis Deut 32, 16) *ib.* 24; Ale nie uwłoczył bostwu pan nasz... ani cudzego sobie przemieniał *Rozm* 838; ~ Vmarly sø Nadab a Abyu, gdisz to sø

offyerowali ogyen czvdz przed oblicim bozim (cum offerrent ignem alienum in conspectu domini) *BZ* Num 3, 4; Nadab a Abiu vmarlasta, gdista offyerowala ogyen czvdz przed bogem (cum obtulissent ignem alienum coram domino) *BZ* Num 26, 61; ~ Hyneczka... ne posłał swych ludzi ani iego volø, ani iego kaznø pany Iagneszka *wszunta do *czucey zeme 1400 *Piek* VI 34; Kako pacz bødzemy pene panowo w *szeme czvdzey (in terra aliena) *Fl* 136, 5, *sim. Pul*; Pecz ne wygnal Staszka ot yego oczeza do czudze *dzeme 1401 *Piek* VI 72; Widal kobilø pana nocznø rzeczø do *czuczey zeme 1419 *SprTNW* VIII 2, 39; Gdi nyekteri czlowyek zlodzyeystwo... popelnylbi, a potem bi... w zyemy czvdzey (in terra aliena) obyeschon bil, tegdi w yego czanscz dzyedzini pan xanzan wwyanzacz ma *Sul* 88; Przychodzen gestem bil w szemy czudzey (in terra aliena) *BZ* Ex 18, 3; A tesz gdyby kthory czlowyek w dalekych czudzych szyemyach byl, a przyszyedlby... y przypowyedzyal szye k themu gymyenyv, muszylyby yescze yego gyemu odstąpycz *OrtMac* 105; Dawnom swedzal czvdze strony: Czechy, Wlochy i Morawy XV *ex. Zab* 444; ~ A wszedlem asz do kraiow gego, a lyas Carmela gego iasm posyekl. A pylem wodi czvdze (et bibi aquas alienas) *BZ* IV Reg 19, 24.

(Cug), Cog, Cok *'odroczenie sprawy (?), sequela'*: Stans adversa pars dedit czok actori *OrtKal* 274; Data est sibi sequela al. czog 1469 *StPPP* IX nr 749; Data est sibi questio al. czog *ib.* 759; Ex missione sequele al. czoku 1495 *StPPP* IX nr 1136.

Cukier *'cukier trzcinowy, saccharum'*: Czvker meleanne succara 1419 *Rost* nr 5194; Locuste dicuntur sithowye, in quibus sit quedam dulcedo admodum mellis, de quo fit czukier, de quibus beatus Johannes fuit usus XV *p. pr. PF* IV 617; Locusta est quidam fructus arboris, seu mel silvestre, seu succus cuiusdam arboris, quasi arundinis vacue, de quo succo faciunt czuker 1428 *PF* V 69; De quo succo fit czuker XV *p. pr. R* XLVII 357; Zuker zucarum 1472 *Rost* nr 856; Czukyer zukarum 1478 *Rost* nr 2150; Czuker zucarum 1481 *Rost* nr 5007; Polszky pyerz, czo w czukyer kladø, coriandrum 1484 *Rost* nr 5971; Citera czvker, succarum idem, czvkyer succarum, czvkyer succara *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *z fleksją łacińską*: Pro XXX talentis czueri 1393 *MMAe* XV 157; Pro VIII libris czueri ad parandos confectus *ib.* 165; Pro czuero ad parandos confectus 1394 *MMAe* XV 179; Pro 1 lapide czueri, confectibus ad conuencionem predictam in Sandecz 1395 *MMAe* XV 215.

Cwelich, Cwylich *'podwójnie tkane płótno, linteum bilix sive duplex'*: Pro XXXX vlnis et II tele dicte czuelich, super tentoria quadrige 1393 *MMAe* XV 161; Cz[e]welich ad *subducendum eandem tecturam 1394 *MMAe* XV 187; Dupli al. czwelich 1396 *MMAe* VII nr 286; Item centum stamina de czwelych 1443 *AGZ* XIV 94; Iohannes... dedit pro ecclesia vnam casulam rubeam de axaminto cum auro... subductam flauea tela vel czwelich 1469 *SprKHS* IV 75; Czecha von czwelich 1479 *RocznKrak* XVI 50; 3 1/2 ulne czwylichu 1495 *RocznKrak* XVI 63; Pro czwelich sub eadem nastolka 1500 *ZsigBud* 46; Czvelych bissereulus, sindon idem *ca* 1500 *Erz* 10.

Cwylich *cf.* **Cwelich**

Cybula *cf.* **Cebula**

Cyc *'brodawka piersiowa, papilla'*: *Brodawcecza, czycz, cziczek mamilla 1472 *Rost* nr 1746.

Cycek *'brodawka piersiowa, papilla'*: Czyczek papilla *ca* 1455 *JA* XIV 491; *Brodawcecza, czycz, cziczek mamilla 1472 *Rost* nr 1747.

Cycha *cf.* **3. Cecha**

Cykać *'świstać, sibilare'*: Czika (*var. lub.*: pokwysdze) sibillabit (omnis, qui transit per eam, *sc.* civitatem, sibilabit et movebit manum suam Soph ?, 15) 1471 *MPKJ* V 115.

Cykuta *bot. 'cykuta, Conium maculatum L.'*: Cicuta cicuta 1437 *Rost* nr 2405.

(Cylicjum) Cylicyjum *'włosienica, cilicium'*: Padly tako on, iako wyøczszy vrodzenym z lyvdu, odzany cylycyum, padszi na zemy (ceciderunt... vestiti cilicijs, proni in terram) *BZ* I Par 21, 16; Y wzwolal wszitek lyvd ku panu wyelykø pylnoscyo a ponyzily swich dusz w poscye... Y oblekly syø kaplany w cylycya (induerunt se sacerdotes cilicijs)... a oltarz bozi przikrily cylycyum (altare domini operuerunt cilicio) *BZ* Judith 4, 9; Weszla Iudith do przebitka swego, a oblekszi syø w cylycyum (induens se cilicio), nasuwszi popyolu na swø glowø, a padszi na zemyø, wzwola ku panu bogu *BZ* Judith 9, 1; Tedy ten istny święty Jan używał cilicium z włos wielbłądowych (cilicio de pilis camelorum) *Rozm* 177; Snadźby byli czynili pokutę siedząc w popiele a w cilicium (in cilicio) *Rozm* 318.

Cylicyjum *cf.* **Cylicjum**

Cylować *cf.* **Celować**

Cymbał *'cymbał, instrument muzyczny, cymbalum'*: Slothy cimbał brznyala aurea cimbala pulset 1466 *R* XXII 23; Zvonką a. cimbalą

(*war. kal.*: łąthnyą, *pro* luthnyą) cimbalo (Is 18, 1) *MPKJ* V 90.

Cyna, Cena '*cyna, stannum, plumbum album*': Czena stannus 1436 *R* XXIII 278; Czena stannum 1472 *Rost* nr 25; Czena stannum *ca* 1500 *Erz* 7; ~ *dubium*: Czyn[y]a citruth *ca* 1465 *Rost* nr 3865.

Cynamom *cf.* **Cynamon**

Cynamon, Cynamom, Cynamum *bot.* '*Cinnamomum sp., lub kora tej rośliny*': Czynamon cinamomum 1475 *Rost* nr 3153; Cinamony 1478 *Rost* nr 1895; Tamo roskoszna wonia cinamona (ibi suavissimus odor cynamomi) *Rozm* 25; ~ Czynamom cinamonum 1436 *R* XXIII 278; Cynamom cinamomum 1472 *Rost* nr 858; Czynamom cinamomum *ca* 1500 *Erz* 10; ~ Cinamum cinamomum 1464 *Rost* nr 4777.

Cynamum *cf.* **Cynamon**

Cyndalin '*rodzaj tkaniny jedwabnej, telae Sericae genus*': Czyndąlyn cindetum *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *z fleksją łacińską*: Liripepium nigrum ex czyndalino 1495 *RocznKrak* XVI 63.

Cynderdortowy, Cynderdotowy '*zrobiony z cynderdortu (rodzaju tkaniny jedwabnej), confectus de tela Serica, quae cinderdort dicitur*': Duo palia, unum nigrum ci<n>derdorthowi et alium brunaticum floremensem, tunicam nigram cinderdorthowa 1495 *AGZ* XVI 259; Duo palia, unum nigrum czynderdothowy..., tunicam nigram czynderdothowa 1496 *AGZ* XVI 265.

Cynderdotowy *cf.* **Cynderdortowy**

Cynek, Cynk '*pięć oczek na kostce do grania, quincunx*': Quinio significat quinque puncta in tassere et sic quinione dicitur czynk (*war. lub.*: odczinka a. czinka) 1471 *MPKJ* V 115; Ludendo tasseres lucratus est ipsis II marcas pecuniarum tribus tasseribus, inter quas erat unus habens binum quinque al. czynky et binum drya 1496 *MMAe* XVI nr 872; Zly tho czynek kosthyrze schyadl, gdy po uschi do pyekla wpadl, nye pomogą mu y drygy (*leg.* dryje), yusz tham w pyekle zmolą pygye XV *ex. MacDod* 137.

Cyngbier *cf.* **Imbir**

(Cyniany) Ceniany '*cynowy, stanneus*': Czenyany stanneus *ca* 1500 *Erz* 7.

Cynk *cf.* **Cynek**

(Cynober) Cynobr '*cynober, minium, cinnabaris*': Czinobr cinobrium 1472 *Rost* nr 29; Czynobr cenobrium *ca* 1500 *Erz* 10.

Cynobr *cf.* **Cynober**

Cynowaty (*o płótnie*) '*tkany w kostkę, ita contextus, ut quincuncis figuras exhibeat*': 14 manutergia communia et czynowate 1495 *RocznKrak* XVI 62.

(Cynowy) Cenowy '*cynowy, stanneus*': Decem scutellas stanneas al. cenowich 1441 *StPPP* II nr 2895; Pro viginti scultellis cupreis (*pro* stanneis?) al. o czenowich et pro totidem tallariis cupreis, czenowich 1447 *RocznHist* IVb 130; Quatuor scutellas al. czenove myszy 1491 *AGZ* XVIII 509.

Cyp '*ozdobny kutas u kaptura, frędzla, także cały kaptur, nodus villosus, cirrus, vittae, etiam capitis operimentum*': Czip liripipium 1437 *Wisl* nr 228, s. 89; Petit... tunicam valoris unius sexagene, liripipium al. czyp valoris **XIII** grossorum 1487 *AcLeop* I nr 1972; Jako on mye wsyal czyp modrj svkyeny gwalthem 1494 *ZapWarsz* nr 1660; Czyb vel zathoczką cirrus, ein zopff oder lock *ca* 1500 *Erz* 11; Czyb leripipium vel liripipium, eyn kappenzypffel *ib.*; Czyb liripipium *ib.*; Czyb vel swoy redimiculum, id est monile, corona vel vitta, qua mitra in capite feminarum alligatur, oder zyerheyt *ib.*

Cypresz *cf.* **Cyprys**

(Cyprys) Cypresz *bot.* '*Cuppressus sempervirens L.*': Czypress lignum cipressi 1472 *Rost* nr 101; Czypresz cipressus *ca* 1500 *Erz* 10.

Cyprysowy *a.* **Cypryszowy** '*cupresseus*': Szyska cyprissova nux ciprissi *ca* 1465 *Rost* nr 4009.

Cypryszowy *cf.* **Cyprysowy**

Cyranka *zool.* '*kaczka cyranka, Anas querquedula L.*': Cziranka anas 1472 *Rost* nr 1343.

Cyrkiel '*circinus*': Czyrkyel circinus *ca* 1500 *Erz* 10.

Cyrkiew *cf.* **Cerkiew**

Cyrkiewny *cf.* **Cerkiewny**

Cyrklować '*otoczyć kołem, okolić, circulare (?)*': Item volens magistrari faciat unum currum asserum al. dezkowi... cum omnibus attineciis, secundum quod exigit talis currus, dumtaxat hoc prenotando, quod prima crux, que fit inter primas rotas, sit circulata al. czirclowani 1499 *AcPosn* II 382.

Cyrkwny *cf.* **Cerkiewny**

Cysterna '*dół na wodę deszczową, cisterna*': O, abi kto dal my wodi s cysterni bethleemskey (o si quis daret mihi aquam de cisterna Bethlehem), iasz gest w bronye *BZ* I Par 11, 17; A takez wzdzalal wyeze na pusczi a wikopal wyele cystern (effodit cisternas plurimas) przeto, ysze myal wyele dobitka tak na polech, iako na pustem lesye *BZ* II Par 26, 10; Odzerszely... cysterni od ginich vdzalane (possederunt... cisternas ab aliis fabricatas) *BZ* Neh 9, 25.

Cyszka *cf.* **Ceszka**

Cytrynat *bot.* '*cytryna, Citrus medica L. — drzewo lub jego owoc*': Citrinat citrus 1472 *Rost* nr 200.

Cytwar *bot.* **1.** '*Curcuma Zedoaria Rosc. — roślina lub jej owoc*': C[w]ythwar canotum 1460 *Rost* nr 3419; Czythvar ceduara 1464 *Rost* nr 4778; Czytwar cariotum *ca* 1465 *Rost* nr 4203; Czythwar cedoaria, zedoar 1472 *Rost* nr 865; Cythuar cythuar 1475 *Rost* nr 3154; Citwar zedwarium 1481 *Rost* nr 5006; Citwar zeduaria 1493 *Rost* nr 2390; Czythfar zudarium XV *p. post. R* LIII 70; Czythvar canotum *ca* 1500 *Erz* 10; Czythwar canotum *ca* 1500 *Rost* nr 5416; ~ *dubium*: Czythvar succarium *ca* 1500 *Erz* 10.

2. płony cytwar '*przestęp, Bryonia alba L.*': Plony czitwar bryonia 1419 *Rost* nr 2903.

Cywan *cf.* **Ciwun**

Cyza *cf.* **Cyża**

Cyzowe *cf.* **Cyżowe**

Cyż *cf.* **Czyż**

Cyża *czy* **Cyza** '*nadzwyczajny podatek od piwa, miodu i wina, extraordinarium vectigal in cerevisiam, mel, vinum impositum*': Nobiles regni nostri... vectigalia, tallias sive dacias al. vulgari appellacione czysza nuncupatas... a die, quo dari et exigi incepta fuerit, ad unius anni duntaxat decursum... admiserunt 1459 *AGZ* VI 51; Vectigalia ac pensas czysze *ib.* 52, *sim.* 1460 *AGZ* VIII 130; Literae universales Casimiri regis ad consules... Russiae de datia seu taxa czisza appellata, noviter in conventione laudata 1459 *Matr* I nr 537; In danda dacia moderna dicta czysza 1460 *AGZ* VI 58; Expirabit et dacio et levacio czysze liberique erunt... consules et incole civitatis nostre... ab omni solucione dacie sive czysze *ib.* 59; Ob nonsolucionem gabelle, cise ab eisdem civibus et mercatoribus civitatis Cracouiensis thelonea in vim cisze recipere mandavimus, quas quidem literas, ex quo dacia cisze per ipsos cives Cracouienses datur et solvitur, revocamus... et... mortificamus 1462 *AGZ* VI 76—7; Medietatem pecuniarum dacie czyse appellate... dedimus 1462 *KodPol* II 931; Exactio vero duorum grossorum et czissa ad unum annum duratura... decreta sunt *DlHist* V 430, *sim. DlHist* V 548; Kazimiri regis littera prohibens ulteriores regales contributiones et fertonum et cise exactiones 1466 *MMAe* IIb 230; Czisza vulgari vocabulo appellatam ex civitatibus et oppidis regni nostri, tam nostris regalibus quam spiritualium et saecularium personarum, tollere, recipere et exigere annuerunt et admiserunt *ib.*; Czissa in annos octo per universas terras et civitates... consensu communi instituta est *DlHist* V 512; Specialem exactionem czyszam vlg. nuncupatam stringemus 1476 *KodMazL* 267; Ad racionem cize terre Sanocensis 1487 *TPaw* II 149; Ad exactorem cize *ib.* 177; ~ *może też inne daniny*: Liberamus... a dacione cise, rogoue 1255 *MMAe* III 48; De silua... in Gawlow empta, czysam soluere debet 1465 *StPPP* II nr 3793; Johannes... de siluis emptis et familia in montibus, czyszam retentam... sub pena... exsoluere tenebitur *ib.* nr 3794; Maiestas regia recepit trecentos florenos de dacia cize civitatum Cuyavie et Dobrinensi, necnon de aquatica cisa centum florenos 1487 *TPaw* II 146.

Cyżowe *czy* **Cyzowe** '*nadzwyczajny podatek od piwa, miodu i wina, extraordinarium vectigal in cerevisiam, mel, vinum impositum*': Exactiones regiae tam czopowe quam czyzowe 1495 *Matr* II nr 508; Hic dacia dicta cizowe exigebatur anno domini 1460 per unius anni curriculum XV *p. post. MPH* III 296.

-cz *cf.* **Co**

Czach *a.* **Czacha** '*szyb górniczy, lacuna fodinae*': Lacunas czachy sacerdotio respexit *ca* 1500 *JA* IV 87.

Czacha *cf.* **Czach**

Czachel *cf.* **Czechel**

Czachlik *cf.* **Czechlik**

Czachło *cf.* **Czechel**

Czacz '*nagroda za zwycięstwo w biegach, praemium, bravium*': In stadio... omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium zaclad, ⟨c⟩zacz (1 Cor 9, 24) XV *med. SKJ* I 63, *sim.* 1449 *R* XXV 164; Czacz brauium *ca* 1455 *JA* XIV 494; Brauium est precium, quod datur cursori czacz *ca* 1500 *Erz* 10.

Czaić się '*simulare*': Czagicz szya simulare XV *med. R* XXIII 279.

Czajka *zool.* '*czajka, Vanellus cristatus Meyer*': Czayka blaudela 1472 *Rost* nr 1352; Czayką blandella *ca* 1500 *Erz* 10.

Czakać *cf.* **Czekać**

Czakający *cf.* **Czekający**

Czakanie *cf.* **Czekanie**

!Czaką '?': Czaką lunbines XV *p. post. PF* V 7.

Czaladzin *cf.* **Czeladzin**

Czaladź *cf.* **Czeladź**

Czamlet, Czemlet '*tkanina jedwabna, textus Sericeus*': Pro hesturio de czemlyeth 1482 *AcLeop* 1 nr 53; Pro stamine czamlethi 1488 *AcLeop* II nr 2067; Pro filis Sericeis pro subducendis duabus schubis de czamlet viridi 1500 *ZsigBud* 68.

Czamnor, Czemner '*belka, dyl, kloc, truncus, trabs*': Olth... tenetur XX centa wanschos et XIIII czamnor, smathtlaki et huiusmodi 1426 *MonIur* V 141; Johannes de Lube-

schouo... emit apud... molendinatorem... XII capetas roboris vlg. czemner 1434 *Monlur* III 41.

Czapi *cf.* **Nos, Noski, Przędza**

Czapica '*czapka, mitra*': Mitras, id est czapicze (auferet dominus ornamentum calceamentorum et... mitras Is 3, 19) XV *p. post. Kałuźn* 281.

Czapka *formy*: *n. sg.* czapka 1451 *StPPP* II nr 3474, *MPKJ* V 104, 1471 *ZapWarsz* nr 3029, *Park* 406, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* czapki 1413 *KsMaz* I nr 2050, 1430 *ZapWarsz* nr 310; ~ *ac. sg.* czapkę 1411 *Piek* VI 410, 1422 *Przyb* 16, 1435 *KsMaz* III nr 996; ~ *g. du.* czapku 1458 *ZapWarsz* nr 1078; ~ *ac. du.* czapce 1436 *KsMaz* III nr 2320; ~ *ac. pl.* czapki *BZ* Lev 8, 13.

Znaczenie: '*capitis tegimentum*': Gegneszka dała mi pantliki y czapko yaco *krziwno 1411 *Piek* VI 410; Yacom ya ne obeczal Eweze za cztirzi za *thwadzeszcza grossy ruchi, a czapky za hosmnatheze 1413 *KsMaz* I nr 2050; Czsso Micolay na mya załował, abich mu czapka wząl, te gesm ya ne *wząl 1422 *Przyb* 16; Jako ya Falcoui czapky... nye ssᵉe cl y wosznicze nye sbil szamowtor 1430 *ZapWarsz* nr 310; O ktori koszuch y o czapką Ian szalował na Gunoltha, tego on vszitku nye ma 1435 *KsMaz* III nr 996; Czsso na mya szalował Wyernek o kaptur y o dwye czapeze, tho mnye dal dzecan 1436 *KsMaz* III nr 2320; Mitrellam al. czapca examunti de nigro examunto 1451 *StPPP* II nr 3474; Syni gego... poszwyoczył... y wstawy na nye czyapky (imposuitque mitras) *BZ* Lev 8, 13; Jakom ja Pyotra nye zbył, anym... od nyego lupy dwv czhapky wzanl gwałtem 1458 *ZapWarsz* nr 1078; Czapka *Park* 406; Jakom... za graniczamy w łąkach y w trawąch bidlem moym ny⟨e⟩ vczinyla schkody..., anym possla-la dzesszyacz parszvn othbyacz na gymyenye jego, any czapka sz glowy szyną jego szbitha, any do mnye wzatha 1471 *ZapWarsz* nr 3029; Byskvpya czapka (*var. kal.*: czapka) cidarim (tu autem, profane, impie dux Israel... aufer cidarim, tolle coronam Ezech 21, 26) *MPKJ* V 104; Czapką mitra *ca* 1500 *Erz* 10; ~ żelazna czapka: Zyelaszna czapką camsile *ca* 1500 *Erz* 10.

Czapla *zool.* '*czapla, Ardea cinerea L.*': Pro eo, quia eidem galerum de pennis ardearum czaple fecit 1427 *StPPP* II nr 2134; Czapla *ca* 1455 *JA* XIV 489; Czapla ardea 1472 *Rost* nr 1336; Czaplą ardea *ca* 1500 *Erz* 10.

Czapnik '*qui capitis tegimenta conficit*': Wolczina czapnik et Hynad łucznik 1445 *AGZ* XIV 182; Pro domo in circulo circa czapnik 1447 *Przem* II nr 103; Eodem die Hrin czappnik porrexit domum Andree *ib.* nr 121; Jhan czapnik, dictus Schadi 1473 *LibIur* nr 7466; Stanislaus Bolechowszky, czapnik 1478 *LibIur* nr 7773.

Czar *formy*: *n. sg.* czar *BZ* Num 23, 23; ~ *n. pl.* czary 1413—4 *JA* XIV 502, 1413—4 *R* XXV 258, XV *med. R* XXV 160, XV *med. Zab* 514; *OrtCel* 11, 1471 *MPKJ* V 83. 114, 1476 *MMAe* XVI nr 1389, *ca* 1500 *R* XLVII 372; ~ *g. pl.* czarow 1449 *R* XXV 166, *Błaż* 322; ~ *d. pl.* czarom 1462 *R* XXV 270; ~ *ac. pl.* czary *Spow* 3, XV *med. SKJ* V 272, *BZ* I Reg 28, 3. IV Reg 21, 6. II Par 34, 7, 1462 *R* XXV 269; ~ *i. pl.* czary *BZ* Ex 8, 18, XV *p. post. RozmPam* 475, *Rozm* 646.

Znaczenia: **I.** '*czarowanie, wróżenie a. wiara w czary i wróżby, incantatio, augurium, superstitio, veneficium*': Tesz sya davam vynyen deo omnipotenti ze dvanascye czlongow vyary svyateg krzescyanskyey, aczbych tesz grzesny czlovyek vstąpylem, vyerzącz w czary, w gusla, we szny albo nyektore zegnanye *Spow* 3; Czari sortilegia 1413—4 *JA* XIV 502; Veneficia, id est veneni confeccio et propinacio wzprawa... [a]czarow (manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt fornicatio..., veneficia, inimicitiae Gal 5, 20) 1449 *R* XXV 166; Ostancye swych czarow, a modleye sye naszim bogom *Błaż* 322; Czary, gussla, zabobony adolatria, sortilegium, supersticio XV *med. R* XXV 160; Credunt in supersticiones et incantaciones w gusla, w czary XV *med. SKJ* V 272; Dyabolicas divinaciones vlg. zabobony al. czary XV *med. Zab* 514; Uczynyly takyesz *czarnokszyosnyczy z swymy czary (fecerunt... incantationibus suis), abi wiwyedli płoszczyeze, y nye mogly soo *BZ* Ex 8, 18; Nye czar w Iakobye, any wyeszcba w Israelv (non est augurium in Jacob, nec divinatio in Israel) *BZ* Num 23, 23; A w ti czasi wignal bil Saul s zemye wszitki wyeszcze a guszlnyki, a pobyl ty wszitki, gysz myely w brzusze wyescze czari *BZ* I Reg 28, 3; Y guszlyl, y przidzerszal syø wyezdzb, a czinyl czari, a wyeszcze rozmnozil (et ariolatus est, et observavit auguria, et fecit pythones, et aruspices multiplicavit) *BZ* IV Reg 21, 6; Czarnoxanstwa, czari, gusla sacrilegia *OrtCel* 11; Ne credas sortilegiis w leky, w szegnąnye, w czary 1462 *R* XXV 269; Czarom, nawązom sortilegiis *ib.* 270; Czari auguria (divinatio erroris et auguria mendacia et somnia malefacientium vanitas est Ecclus 34, 5) 1471 *MPKJ* V 83; Czari maleficia (et auferam maleficia de manu tua et divinationes non erunt in te Mich 5, 11) 1471 *MPKJ* V 114; Wyeszcza baba Zakrzewa

(*leg.* z Zakrzewa), scilicet czari. Ibidem Dorothea, mulier antiqua de Zakrzewo, que quamplures homines... per suas ex suasu dyabolico divinationes, sortilegia et incantaciones contra fidem... seducebat et in devium ac errorem per quasdam herbas ac instrumenta alia concitabat 1476 *MMAe* XVI nr 1389; Sortilegia czari ad amorem acquirendum fiunt per pisum, per ceram, per crines 1413–4 *R* XXV 258; Zloszczmy y czarny (*leg.* czarmi) XV *p. post. RozmPam* 473; Czo meszkasz? Wszakosmy tobye powyedzely, yzye zloczyncza yest. Oto teraz szen spuszczyl zyonye twoye z swymy czary, aby yego nye osządzyl *ib.* 475; Exemplum pulcrum de czary *ca* 1500 *R* XLVII 372; Malkusz... dał wieliki policzek Jesucristowi i rzekł: Otoż ci za tę dobrotę, iżeś mi ucho przyczynił swemi czary *Rozm* 646.

2. *dubium*: '*miejsce obrzędów religijnych, locus sacrificiorum, caerimoniarum*': Wszitki oltarze skazil y lvgy y ricya starl w kosi, a wszitki czari zatracyl ve wszey zemy israhelskey (altaria dissipasset et lucos et sculptilia contrivisset in frusta, cunctaque delubra demolitus esset de universa terra Israel) *BZ* II Par 34, 7.

Czarciel *bot.* '*Tithymalus Lathyris Hill.*': C⟨za⟩rczyel catapucia *ca* 1465 *Rost* nr 3872.

(Czarnobrewy) Czarnobrwy '*supercilia fusca habens*': Czarnobrw⟨a⟩ fusca, czarnobrva była my myla XV *p. pr. R* XVI 340.

Czarnobrwy *cf.* **Czarnobrewy**

Czarnobyl *bot.* '*bylica, Artemisia vulgaris L.*': Bilicza, *czrnobil artemesia 1472 *Rost* nr 389; Bilicza, *cernobyl arthemisia 1481 *Rost* nr 4970. ~ *Bohemizm?*

Czarnogłowiec *bot.* '*Poterium officinale L.*': Czarnoglouecz melancephis 1472 *Rost* nr 1698.

Czarnogłów *bot.* **1.** '*Prunella vulgaris L.*': Czarnoglow symphica 1419 *Rost* nr 5324; Czarnoglow consolida media 1437 *Rost* 2557; Czarnoglow dyatheutica 1460 *Rost* nr 3504; Czarnoglow diapentica *ca* 1465 *Rost* nr 4308, *sim. ib.* nr 583. 5411.

2. '*Anthriscus silvestris Hoffm.*': Czarnoglow siler montanum 1484 *Rost* nr 6285.

Czarnoksięski '*magicus*': A tak gym przydano na klam czarnoksyąskye ksągy (*var. kal.*: czarnokschąznymy zgagamy, *pro* gzagamy) et magice artis appositi erant derisus (et magicae artis appositi erant derisus et sapientiae gloriae correptio cum contumelia Sap 17, 7) *MPKJ* V 77; Przesz czarnoksąską per magicam artem XV *p. post. R* XXV 179; Uźrąc to ludzie z Nazareta, tako wiele idąc lwow przeciw im z Jesusem..., poczną uwłaczać błogosławionemu dziecięciu: Owa ten nas chce (*rp.* czyc) skazić swoją chytrością czarnoksięską (hic nos arte magica conatur devastare) a temi lwy nas chce potruć, zaprawdę nie jest to igra dziecięcia, ale chytrość czarnoksięska albo chytrego djabła *Rozm* 139; Jesus jako jest opuścił lwy... Tako sie k niemu zbieżą ludzie nazareńscy... rzekąc k niemu:... Snadzieś nawykł nauką czarnoksięską i chytrością (artem istam magicam ubi didicisti), przeto sie tym... żarłocznem zwierzętam przyłączasz *Rozm* 140.

Czarnoksięstwo, Czarnoksiężstwo *formy*: *n. sg.* czarnoksięstwo XV *ex. Zab* 529; ~ *g. sg.* czarnoksięstwa *Rozm* 121; ~ *ac. sg.* czarnoksięstwo XV *med. PF* V 59, XV *p. post. R* XXV 183; ~ *i. sg.* czarnoksię(ż)stwem *Gn* gl. 74b, *Rozm* 615; ~ *n. pl.* czarnoksięstwa XV *med. R* XXIV 361, *OrtCel* 11; ~ *ac. pl.* czarnoksięstwa 1462 *R* XXV 269.

Znaczenie: '*ars magica*': Czarnoxøstvem magicis artibus *Gn* gl. 74b; Prez cza⟨r⟩noxanstwo per artem magicam XV *med. PF* V 59; Zloszczy, czarnokxyanstwa maleficia XV *med. R* XXIV 361; Czarnoxanstwa, czari, gusla sacrilegia *OrtCel* 11; Ne credas sortilegiis w leky, w szegnąnye, w czary..., w czarnokszyąstlwa 1462 *R* XXV 269; Przes czarnoksyastwo per nigromanciam XV *p. post. R* XXV 183; Czarnoxaszthwo sacrilegium XV *ex. Zab* 529; Niektorzy syna boże⟨go⟩ ji być mienili, a... drudzy doświadczali, by był czarownik albo czarnoksiężnik, mieniąc, iże nawykł w Eipcie czarnoksięstwa (hunc in Aegypto magicam artem didicisse) *Rozm* 121; Wiedział niewierny Judasz, kako sie był miły Krystus przemienił na gorze Tabor i mnimał Judasz, aby on to czynił czarnoksiężstwem (magicis artibus) *Rozm* 615.

Czarnoksiężnik *formy*: *n. sg.* czarnoksiężnik 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, *ca* 1500 *Erz* 10, *Rozm* 121. 129. 132. 137. 798. 802—3; ~ *g. sg.* czarnoksiężnika *Gn* gl. 102a; ~ *ac. sg.* czarnoksiężnika *Rozm* 132; ~ *n. pl.* czarnoksiężnicy 1433—4 *SprTNW* V 6, XV *med. R* XXIV 363, *BZ* Ex 8, 18, *Rozm* 296.

Znaczenie: '*magus, incantator*': Ad vnum nigromaticum carnoxøsnika *Gn* gl. 102a; Sortilegi vel czarownycze, cuglarze, *guszlinczy, initiatores vel czarnoks⟨ąs⟩nyczy, qui sortilegiis vel nawązow utuntur 1433—4 *SprTNW* V 6; Czarnokzasnik magus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Czarnokssząsnyczy magi XV *med. R* XXIV 363; Uczynyly takyesz *czarnokszyosnyczy z swymy czary (fecerunt... malefici incantationibus suis), abi wiwyedli ploszczycze, y nyc mogly søø *BZ* Ex 8, 18; Czarnokszas-

nyk[n]a mago XV *p. post. R* XXV 178; Czarnoxasznyk magus *ca* 1500 *Erz* 10; Niektorzy miłemu dzieciątku uwłaczali..., a drudzy doświadczali, by był czarownik albo czarnoksiężnik (quidam hunc incantatorem vel magum asserebant) *Rozm* 121; Widzę, iżeś czarnoksiężnik albo djabeł (nam tu videris esse vel magus vel diabolus) *Rozm* 129; Weźmiemy czarnoksiężnika przeklętego (maleficum et incantatorem), bo wiele miedzy nami czyni mężobojstwa... Rozmaite ten czarnoksiężnik grzechy uczynił (maxima flagitia magus iste fecit), a ninie nam naszego syna zabił *Rozm* 132; Jesus uczynił głos rękoma klaszcząc... K temu głosu ony obrazy ożywą... Poczną mowić niektorzy: Albo jest syn boży, drudzy rzekli, iże jest czarnoksiężnik (magus hic est et incantator) *Rozm* 137; Bo i czarnoksiężnicy martwy krzeszą takimi słowy (magi enim mortuos suscitant) uwięzując listy pod obie pasze, iże chodzi i mowi *Rozm* 296; Miłościwy krolu Heredzie,... tego wimy, iżeć jest prawy czarnoksiężnik i czarownik, złych duchow ma towarzystwo *Rozm* 798; Jeden czar⟨no⟩księżnik... zwiod niektory lud w galilejskiej ziemi i szedł s nimi na puszczą, aby jemu ofiary ofiarowali jako bogowi *Rozm* 802—3; ~ *corruptum*: De uno *czarnogly [...] fuit unus czarnog⟨sięż⟩nik?, *ca* 1500 *R* XLVII 373.

Czarnoksiężny '*czarnoksięski, magicus*': A thak gym przidano na klam czarnokschąznymy zgagamy (*pro* gzagamy, *var. lub.*: a tak gym przydano na klam czarnoksyąskye ksągy) et magice artis appositi erant derisus (et magicae artis appositi erant derisus et sapientiae gloriae correptio cum contumelia Sap 17, 7) 1471 *MPKJ* V 77; Czarnoksyąsnego vmyenyv (*pro* vmyenya) magice artis (Sap 17, 7) *MPKJ* V 77.

Czarnoksiężstwo *cf.* **Czarnoksięstwo**

Czarność '*czerń, nigritia*': A syerce drochle, a rospuszczenye lyodzwy, a nyedostatek we wszelkich lyodzwyach, a twarz wszitkich iako czarnoscz garnczowa (facies omnium eorum sicut nigredo ollae) *BZ* Nah 2, 10.

Czarnucha *bot.* '*czarnuszka, Nigella sativa L.*': Czarnucha nigella 1460 *Rost* nr 3660; Czarni kankol, czarnucha, zayęczi mak nigella 1464 *Rost* nr 4870; Kokol, kokolica, czarnucha zizania 1472 *Rost* nr 236; Czarnvcha nigella XV *p. post. R* LIII 68; Czarnvcha nigella *ca* 1500 *Rost* nr 2099; Czarnucha, kokol nigella *ib.* nr 7217.

Czarnuszka *bot.* '*czarnuszka, Nigella sativa L.*': Czarnuska, pyeprzycza nigella 1491 *Rost* nr 11075.

Czarny *formy*: *n. sg. m.* czarny 1476 *AGZ* XIX 231; czyrny 1471 *GórsJaz* 271. 272. 284; *f.* czarna XV *med. Zab* 516, *Rozm* 527; czyrna 1471 *GórsJaz* 270, 1471 *GórsPiech* 210; ~ *g. sg. m.* czarnego 1456 *ZapWarsz* nr 994; *neutr.* czarnego 1484 *Reg* 709; ~ *ac. sg. m.* czarny 1422 *AKH* III 327; *neutr.* czarne 1484 *Reg* 708; ~ *i. sg. neutr.* czarnym XV *med. R* XXII 246; ~ *n. pl. m.* czarny *Błaż* 321; *f.* czarne *BZ* Gen 30, 40; czyrne 1471 *GórsJaz* 271, 1471 *GórsPiech* 210; ~ *g. pl. m.* czarnych 1478 *AKPr* VIIIa 59; ~ *i. pl. m.* czarnymi 1471 *GórsJaz* 270.

Znaczenie: **1.** '*niger, ater*': Iandrzy... gest... clenotu Czwekow, ktorzy nossą byali szczyt, a czarny strich przesen 1422 *AKH* III 327; Ony nyewyasty odpowyedzaly: Czarny sø waszych bogow ob⟨ra⟩szy..., odpuscyczyesz naam, acz ge do wody donyesyemy y zmygemy *Błaż* 321; Gorzkye nye cheze, ny mosze biez... slotkym, proszczye mowyącz, byalc czarnim, a zle dobrim XV *med. R* XXII 246; Nigrum antidotum al. czarna masez XV *med. Zab* 516; Cwatek czarny gescy pokora *ca* 1500 *R* XIX 75; ~ *o ciele ludzkim*: Dał mi bog ociec jednego syna, a przc tego mam żałość, nędzę i wieliką tesknicę..., uczyniłam sie czarna i śniada, kako mogę cirpieć śmierci syna mego? *Rozm* 527; ~ *o zwierzętach*: Y bili sø Labanowi wszitky byale a czarne (alba et nigra) owce, a gyne bili wszitky Iacobowi *BZ* Gen 30, 40; Viginti quatuor equi:... szywy... s czarnymy nogamy 1471 *GórsJaz* 270; Pro bove czarny, pyerzasty 1476 *AGZ* XIX 231; ~ *o tkaninie*: Jako ja nye wzal thkanky pyerlovcy... y plashsheza czharnego 1456 *ZapWarsz* nr 994; Jako ya vipozyczal... plaszczya *czarmego 1464 *ZapWarsz* nr 1181; Nye wzyalam dwv lyethnykow adamaszkowych czyarnych 1478 *AKPr* VIIIa 59; Braczya... mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye, any barzo byale, any barzo czarne (non prorsus albo vel nigro) 1484 *Reg* 708; Braczya albo syosthry... mogą... myeczi... na szvkny kythlyk albo kyeczek plothna byalego albo czarnego *ib.* 709; ~ *o zbroi, upodobnione do wymowy czeskiej*: Lepka czyrna 1471 *GórsJaz* 270; Panczers..., myszky cyrne *ib.* 271; Plech cyrny *ib.* 271; Capalin czirny *ib.* 272; Pleszyek czyrny *ib.* 284; Myska cyrna 1471 *GórsPiech* 210; Schynky cyrne *ib.* 210.

2. *dubium*: De coccione ruffa czarney XV *med. R* XXV 151.

Cf. **Aloes, Ciemierzyca, Elena, Helena, Kapusta, Kąkol, Kmin, Kosztywał, Mak, Pieprz, Ziele**

Czarodziejnik '*czarownik, wróżbita, magus, veneficus*': Czarodzycynik maleficus, cultor demonum (qui observet somnia atque auguria, nec sit maleficus Deut 18, 10) 1471 *MPKJ* V 29.

Czarować '*incantare, divinare*': Oddalili so se grzesznicy od porodzena... Roserdze gim podlug podobenstwa wøszowego, iaco zmye..., iasz ne wislucha glossa czarownicow y lowcza czaruioczego mødrze (venefici incantantis sapienter) *Fl* 57, 5, *sim. Pul*; Y rzekl Saul ku swim slugam: Szukaycye my szoni, iasz ma wyeszczbø, acz k nyey poydø a wzwyem przes nyø... Y przischy ku szenye w noci, y rzecze: Czaruy my przes gusla (divina mihi in pythone) a wskrzesz my, gegosz ia tobye powyem *BZ* I Reg 28, 8; Czarowacz (*war. lub.*: czarowaczy) auguriari (scyphus, quem furati estis, ipse est, in quo bibit dominus meus et in quo augurari solet Gen 44, 5) 1471 *MPKJ* V 14; Czarovacz informata *ca* 1500 *R* XLVII 372. ~ *Cf.* **Oczarować, Uczarować.**

Czarowanie '*ars magica*': Trucini, czarouanya, iad 1466 *R* XXII 20; Secundum peccatum ex superbia procedens est superstitio, id est burtovanye vel czarovanye *ca* 1500 *R* XLVII 369; I poczęli mowić rozmaita krzywa świadectwa...: Wiemy to zaprawdę, iże jest prawy czarownik, bo wiele luda swem czarowanim uzdrowił *Rozm* 714; Tego wimy, iżeć jest prawy czarnoksiężnik i czarownik..., a przeto swym czarowanim przywiodł twego ojca ku gniewu *Rozm* 799.

Czarownica *formy*: *n. sg.* czarownica 1386 *StPPP* VIII nr 4116, *ca* 1428 *PF* I 496, XV *p. pr. R* XLVII 359, XV *p. post. PF* V 7; ~ *g. sg.* czarownice *ca* 1450 *PF* IV 573; ~ *n. pl.* czarownice XV *med. R* XXIV 347, 1466 *R* XXII 25, 1471 *MPKJ* V 95, XV *p. post. R* XXIV 94, XV *p. post. R* XXV 181. 199, *ca* 1500 *JA* X 385; ~ *g. pl.* czarownic XV *ex. R* XIX 89.

Znaczenie: '*incantatrix, venefica, vates, fatidica*': Czarownicza prescitrix *ca* 1428 *PF* I 496; Sortilegi vel czarownycze, cuglarze, *guszlinczy, initiatores vel czarnoks⟨ąs⟩nyczy, qui sortilegiis vel nawązow utuntur 1433—4 *SprTNW* V 6; Czarownicza malefica XV *p. pr. R* XLVII 359; Czyarownycze precantatores XV *med. R* XXIV 347; Do czarownicze ad phitonissam *ca* 1450 *PF* IV 573; Czyarownycze fitonissas 1466 *R* XXII 25; Czarowniczie auguriantes (vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariae Is 57, 3) 1471 *MPKJ* V 95; Musa... fitonissa al. czarofnicza XV *p. post. PF* V 7; Carov⟨n⟩icze, cugla⟨rze⟩ XV *p. post. R* XXIV 94; Czarownycze incantatrices XV *p. post. R* XXV 181; Sortilegi czarownicze, kuglarze sunt, qui... circa coniugia incantaciones nyeswody faciunt, graviter peccant, qui sortilegia faciunt, quando ex una domo in alteram exeunt aut carbones proiciunt aut ceram aut plumbum in aquam fundunt aut incantaciones dicunt in nomine dei et filii *ib.* 199; Nauką... dal, by szą do bogą uczekal wschelki czlowyek w potrzebach w zwych, nye do czarownycz przeklanthych XV *ex. R* XIX 89; Gusnyczy, czarovnycze nigromentici *ca* 1500 *JA* X 385; ~ *jako wyzwisko*: Pro dehonestacione mulieris, quod dixit: czarovnicza ges 1386 *StPPP* VIII nr 4116.

Czarownik *formy*: *n. sg.* czarownik 1425 *PF* V 33, 1426 *Wisł* nr 2377, 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, 1444 *R* XXIII 301, *BZ* Deut 18, 11, *Rozm* 121. 124. 714. 798. 833; ~ *v. sg.* czarowniku *Rozm* 832; ~ *n. pl.* czarownicy 1437 *Wisł* nr 228, s. 85, *BZ* Ex 7, 22, 1471 *MPKJ* V 69, XV *p. post. PF* I 201; ~ *g. pl.* czarownikow *Fl* i *Pul* 57, 5, *BZ* Ex 7, 11; ~ *d. pl.* czarownikom *BZ* Lev 19, 31; ~ *ac. pl.* czarowniki *BZ* IV Reg 23, 5, 1471 *MPKJ* V 15.

Znaczenie: '*magus, veneficus, vates*': Oddalili sø se grzesznicy od porodzena... Roserdze gim podlug podobenstwa wøszowego, iaco zmye..., iasz ne wislucha glossa czarownicow y lowcza czaruioczego mødrze (vocem incantantium et venefici incantantis sapienter) *Fl* 57, 5, *sim. Pul*; Czarownik vates 1425 *PF* V 33; Czarownik malignus 1426 *Wisł* nr 2377; Czarofnyczi apparitores 1437 *Wisł* nr 228, s. 85; Czarownik fascinator *ib.* s. 86; Czarownik incantator 1444 *R* XXIII 301; Zawoła farao møtrczow a czarownykow (vocavit... sapientes et maleficos, 1471 *MPKJ* V 15: czarownyky)... Rzuczyly... kaszdy prøøty swe, ktoresz szyø to søø obroczyly w smoky *BZ* Ex 7, 11; Aaron... *podzwygnow prøøt uderzyl w wodøø rzeczнøø... a ona sze obroczyla w krew... Y uczynyly takyesz czarownyczy egipsczy swymy czary (feceruntque... malefici... incantationibus suis) *BZ* Ex 7, 22; Nye przichilayсze syø kv czarownikom (non declinetis ad magos) any od gvslnikow czso pytayсze, abiscze syø nye pokalali od nich *BZ* Lev 19, 31; Nye bødze czarownik ani gvszlnik v czebyc (nec sit maleficus, nec incantator) *BZ* Deut 18, 11; Zagladzil czarownyki (delevit aruspices), gesz bily vstawyly krolyowye luda ku obyatowanyv na gorach po myeszczech iudzskich..., a ty, gesz obyatowaly zapalnø obyatø Baalowy a slunczv, a myesyøczv, a dwyemanaczcye znamyenyom, a wszelkim gwyazdam nyebyeskim *BZ* IV Reg 23, 5; Czarowniczy arioli (quoniam in similitudinem arioli

et coniectoris aestimat, quod ignorat Prov 23, 7) 1471 *MPKJ* V 69; Czarownyczy y guslnyczy incantatores XV *p. post. PF* I 201; Niektorzy miłemu dzieciątku uwłaczali..., drudzy doświadczali, by był czarownik albo czarnoksiężnik (quidam hunc incantatorem vel magum asserebant) *Rozm* 121; On czarownyk kazal nam, bychmy braly ogyen w suknyc *Rozm* 124; Wiemy to zaprawdę, iże jest prawy czarownik, bo wiele luda swem czarowanim uzdrowił *Rozm* 714; Miłościwy krolu Herodzie,... powiedamy też twej miłości, iżeć tego wimy, iżeć jest prawy czarnoksiężnik i czarownik *Rozm* 798; Naści, czarowniku, krolewstwo, tyś nas wielekroć oczarował, iżeśmy cię bić nie mogli *Rozm* 832; Oczarował nas ten czarownik, iż jego bić nie możem podług naszej wolej *Rozm* 833.

Czarowny '*czarodziejski, magicus*': (Manasses) we sni wyerzil a gusl naslyadowal, a czarownego syø vmyenya przidzerszal (maleficis artibus inserviebat) *BZ* II Par 33, 6.

Czart '*daemonium, diabolus*': Swøta cry,... racz mo thy sobye (*pro* sebye?) napoyecz..., aby my czarth ne mogl szkoeczycz (*leg.* szkodzić) *ca* 1440 *R* XXV 220; Takez przigodzilo syø, ysze Sara... bila vsliszala... przecyw sobye vroganye, bo nyegdi bila oddana po rzød syedmy møzom, a ktorego s nyø polozily, tego przidøc czart, gymyenyem Asmodeus, røcze vdauil (daemonium... occiderat eos) *BZ* Tob 3, 8; Aszaszczy gy czarczy nyoszv? gyethvo gy pogonya s koszv *De morte* w. 457; Movya tho przesz clamv, vyera, dam gy czarthom na ofyera *De morte* w. 466; Kiedy dokonał pokus, s ktoremi był czart przyszedł i odstąpił od niego Lucyper albo szatan *Rozm* 197; Wyarą myą thwoya poszyly, aby myą czarthowye nye swyedły *ca* 1500 *SprTNW* V 17.

Czartoploch *bot.* '*mikołajek, Eryngium campestre L.*': Mikolayek, czarthoploch yringi 1472 *Rost* nr 526; Mykolayek, czartoploch yringus 1491 *Rost* nr 11106.

Czartów *cf.* **Broda, Ziele**

Czas *formy*: *n. sg.* czas *Gn* 4a, 171b, *Fl* i *Pul* 68, 16, 80, 14, 118, 126, *Bogur* C—F, 1434 *KsMaz* III nr 546, *etc.*; ~ *g. sg.* czasa *Fl* 88, 44, *Sul* 37, 1471 *MPKJ* V 94, 96, XV *ex. MPKJ* II 317; czasu 1400 *StPPP* VIII nr 9644, *Zdrow* 16, 1402 *JA* VI 204, 1417 *MPKJ* II 298, XV *in. R* XXIV 64, *ca* 1420 *R* XXIV 82, *ca* 1420 *R* XXV 229, 1426 *KsMaz* II nr 2342, 1433 *ZapWarsz* nr 425, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* czasowi 1466 *R* XXII 20; ~ *ac. sg.* czas *Gn* 184a, *Fl* 9, 25, 36, 20, *Fl* i *Pul* 1, 3, 31, 7, 33, 1, 36, 41, 70, 10, 74, 2, 105, 3, 144, 16, 1435 *ZapWarsz* nr 661, *etc. etc.*; ~ *l. sg.* czasem 1437 *ZapWarsz* nr 610, *Sul* 7, *BZ* Deut 28, 12, *OrtMac* 48, *Dział* 9, 1471 *MPKJ* V 54, 1488 *ZapWarsz* nr 1571, XV *ex. MacDod* 138, *ca* 1500 *JA* IV 91; ~ *I. sg.* (w) czasie XV *med. R* XXV 150, *BZ* Deut 3, 8, 17, 12, IV Reg 1, 1, II Par 30, 3, 1471 *MPKJ* V 24, 57, 1471 *ZapWarsz* nr 3022; (w) czasu *Fl* 118, 20, *Fl* i *Pul* 103, 20, XV *med. MPKJ* V 432, XV *med. SKJ* V 253, 265, *BZ* Lev 23, 28, II Par 7, 8, Neh 9, 27, 10, 34, II Esdr 9, 13, Tob 1, 18, 3, 13, 24, 25, *MPKJ* V 57, *MW* 6b, 114b, *Rozm* 17; ~ *n. pl.* czasy *OrtBr-Rp* 69, 2, *OrtMac* 92, 1471 *MPKJ* V 39, *MW* 44a; czasowie *Pul* Deut 50; ~ *g. pl.* czasow 1427 *ZapWarsz* nr 205, *Sul* 24, XV *med. MPKJ* V 432, XV *med. SKJ* V 270, *BZ* Gen 6, 4, Deut 1, 46, Neh 10, 34, *OrtKal* 137, *OrtMac* 108, *Dział* 6, *MPKJ* V 58, 1474 *Zab* 540, 1484 *Reg* 708, 710, 715; ~ *d. pl.* czasom *BZ* Gen 1, 14; ~ *ac. pl.* czasy 1406 *Piek* VI 309, 1424 *Msza* III s. 54, *sim.* VI, VIII, *Sul* 89, XV *med. R* XXII 248, *etc.*; ~ *i. pl.* czasy *Sul* 23, *BZ* Lev 23, 4; czasmi 1471 *MPKJ* V 8, XV *ex. R* XXV 147; ~ *l. pl.* (w) czasiech 1424 *Msza* III s. 63, XV *med. R* XXII 245, *BZ* I Par 7, 23, I Esdr 10, 14, Neh 9, 28, 1471 *MPKJ* V 23.

Układ znaczeń

1. '*tempus*'
- **A.** *bez określenia* 347
- **B.** *w połączeniu z przymiotnikiem*
  - **a.** długi, wielki, dobry '*długi, longus*', krotki, mały 347
  - **b.** dawny, stary 348
  - **c.** dzisiejszy, niniejszy, ostateczny, pośledni, przyszły, rozmaity, wieczny, wieczysty 348
  - **d.** *varia* 349
- **C.** *w połączeniu z zaimkiem*
  - **a.** on, takowy, ten (ci) (to), tenże 349
  - **b.** jeden (to), niektory 350
  - **c.** każdy, wszen, wszel(i)ki, wszytek 350
  - **d.** ktory 350
- **D.** *w połączeniu z liczebnikiem* 350
- **E.** *w połączeniu z rzeczownikiem* . . . 351

2. '*właściwy, stosowny, ustalony czas*'
- **a.** '*właściwy, stosowny czas, pora, tempus opportunum, idoneum*' . . 351
- **b.** '*ustalony, należyty czas, termin, tempus constitutum, terminus*' . . 353

3. '*okres, tempora*' (*przeważnie w pl.*) . . 355

4. '*określona pora w ciągu doby, diei vel noctis tempus, hora*' 356

5. w czas '*w miarę, w sam raz, prout decet*' 356

Znaczenia: **1.** '*tempus*' (*najogólniej*): **A.** *bez określenia*: Vczynyl myesøcz w czasv (fecit lunam in tempora), slvncze poznalo gest zachod swoy *Fl* 103, 20, *sim. Pul*; [...] se nam czasem dzysya XIV *ex. Poez* 232; Czasz momentum 1444 *R* XXIII 301; Francyszek wnukephi (*leg.* wnukiew) swogą,... wszyął na swą pyeczą, a w poszcv czasza yą... za mąsz vidaal (tempore vero procedente ipsam... maritavit) *Sul* 37; Czasz tempus XV *med. Zab* 518; A gdisz dzen ku dnyv przichodzil, a chwyle czasu przed syø byezali, a dwye lecye syø popelnyle swim byegem (cumque diei succederet dies et temporum spatia volverentur, duorum annorum expletus est circulus) *BZ* II Par 21, 19; Wąthpyączemy czaschowy dubio spacio 1466 *R* XXII 20; Przes trzy roky czassv trienii XV *p. post. R* XXV 177; Swięty Jeronim nalazł w żydowskich księgach piędnaście znamion pięcinaście dniow przed sądnem dniem, ale jedenli po drugim ma przydź, czyli przestępując czas albo przeze dni, albo dalej, tego nie wyminił (sed utrum continui futuri sint dies illi, an interpolati, non expressit) *Rozm* 478.

W połączeniach wymiennych na przysłówek prosty lub złożony z przyimkiem: '*wtedy, tum. eo tempore*': Gdibi tha nyewyastha przed namy albo naschimy namyastky, gysz za czassu bądąn (coram nobis vel nostris successoribus pro tempore existentibus), takye gymyenye dzyedzyczne wsdalabi,... tegdi... ku takyemu gymyenyu... ny yednego prawa otrzima *Sul* 105; ~ '*teraz, nunc*': Na czass nunc XV *med. SKJ* V 279; Naa czasz *ca* 1450 *PF* IV 570; ~ '*przejściowo, na chwilę, temporis momento*': Na czasz szwathloscy zacznye[nye]nye (*R* XXV 147: czasmy szwyatloszczy zacznyenya) vicissitudinis obumbracio (a patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio Jac 1, 17) XV *p. post. R* XXV 200.

W połączeniu wymiennym na wyrażenie z przyimkiem podczas '*tempore*' *i rzeczownikiem*: Szatan... pokazał sie był we człowieczym wyobrażeniu na czas a przy męce jego (tempore passionis rediit) *Rozm* 198.

B. *z przymiotnikiem*: **a.** długi, wielki, dobry '*długi, longus*', krotki, mały: Grzegorzs pythal gest Francyszka, kedy gemv przerzeczoną pszenyczą pozycyl. Odpowyedzal: Cztirzi latha mynąla themv bicz. My Franciskovi włozyliszmy mylczenye dla sbyczenya thako wyelkego czassv (propter tanti temporis decursum, *Dział* 27: dlya tego dlugego czassv) *Sul* 37; Przecz nye lagesz Ieremyaszowy..., gensze to prorokvge... rzekøcz: Dlugy gest, to wyedz, czas (longum est). Dzalaycye domi, a bidlycye. Sadzcye zagrodi, a gedzcye owoce gich *BZ* Jer 29, 28; Ale czastokrocz syą przygadza, ysze geden pylnyeyszy gest syebye (*leg.* z siebie) obeszrzenya y syedlenya nysz drvgy, a tako ow rospuszczony y tesz nye dbayączy dla polepszenya y zbvdowanya, dzal przez przyaczele vloszony wzrzvcza, a to po dlvgem czasye *Dział* 45; Nauczała się w krotkiem czasu Mojżeszowego zakonu i świętych prorokow barzo w krotkiej chwili nawykła *Rozm* 17; Maly czas, iże mie już nie uźrycie. Mały czas, iże mie uźrycie (modicum et iam non videbitis me, et iterum modicum et videbitis me Jo 16, 16) *Rozm* 572; Pilat nie doczekał odpowiedzenia..., co by prawda była..., bo to pytanie potrzebowało ku naprawieniu dobrego czasu *Rozm* 787; ~ prawo z dlugich czasow '*prawo tradycyjne, ius ac consuetudo*': Wszdy dobrze stary obyczay zostawyącz podle prawą, a czynyą prawo z dlugych czaszow *OrtKal* 137.

W połączeniach wymiennych na przysłówek prosty lub złożony z przyimkiem: **aa.** '(*na*) *długo*, (*na*) *krótko, in longum seu breve tempus, longo seu brevi tempore*': *w gen.*: Gest gych wy(e)le, gysz przes glvposczy pokarm dlvgego czasv (*Dział* 31: na dlugy czas) krothkey godziny straviwszy (victum longi temporis brevi hora consumentes),... czvdzego drapycz szą nye boyą *Sul* 42; Gdisz łozesz przed myastem dlvgyego czasv, a otaroszowaw (*pro* otaraszowaw) syø przed nim (quando obsederis civitatem multo tempore et munitionibus circumdederis), aby dobil gego, nye po(s)czinay szczepow, ktorichze owocze godzø syø gescz *BZ* Deut 20, 19; ~ *w acc.*: A rvssziwsy syø ottød, przislismi na pvsczø... y obchodzilismi gorø Seyr dlvgy czasz (longo tempore) *BZ* Deut 2, 1; Naprzood powyadam tobye dzysz, ze zagynyesz, a maly czasz bødzesz bidlicz w zemi (parvo tempore moreris in terra), do nyeyze to Iordan minøw wnidzesz kv dzerzenyv *BZ* Deut 30, 18; Maly czasch parumper (in momento indignationis abscondi faciem meam parumper a te Is 54, 8) 1471 *MPKJ* V 95; Obleczcie sie w odzienie żałujące, aby była jako niewiasta długi czas płaczący umarłego (ut sis quasi mulier iam plurimo tempore lugens mortuum II Reg 14, 2) *Rozm* 735; ~ Na maly czass ad momentum temporis XV *med. SKJ* V 278; Wchwathliwye y thess na maly czass gym poschyczonego a od smyslow wychwaczeny raptim et ad momentum eis concesse debilitati et in extasim rapti *ib.* 279; Mogaly... przyszyasznyczy czorocznye od radzyecz wybrany... szyezyecz na przyszyagley lawy-

czy..., albo mayaly przyszą̨znyky wybyeracz na dlugye czasy? *OrtMac* 43; Gdyby komu... podano sz prawa yego dlusznyka za ręką,... a ten to, komu podan, puszczyłby gy na gyego szlub bądz na krothky albo na dlugy casz, ysz mu powoly na wymyenyony dzyen zaplaczy *ib.* 110; Nyektorzy swą szalonosczą abo rospvsczenym gymyenye swe, ktore by na dlugy czas (*Sul* 42: pokarm dlvgego czasv) mogly rozmnaszacz a gego se czczą poszywacz, krothkym czassem strawywszy (victum longi temporis brevi hora consumentes), od swego gymyenya zbyeszawszy, po stronam zbygayą, vbostwo tąpyącz *Dział* 31; Llekarszthwa... na maly czasz mogu pomocz, ysz nyemocznym veszmye swa mocz *De morte* w. 311; Na maly czasch parumper (venisset in montem Ephraim, iter faciens, et declinasset parumper in domum Michae Jud 17, 8) 1471 *MPKJ* V 34; Cristus... sie bronić nie chce, jedno na mały czas was wstręcić, abyście poznali, iże dobrowolnie idzie na mękę *Rozm* 629; ~ **bb.** ˹*wkrótce, wnet, brevi tempore, post breve tempus*˺: *w gen. i acc.*: Gdysz... tako wyelyky dług na czas krothky (*Sul* 72: krothkego czaszv) trudno mosze bycz zaplaczon, z lasky vstawyamy, aby na kaszdy tydzyen rok zaplaty byl poloszon *Dział* 67; ~ *w instr.*: Nyektorzy swą szalonosczą abo rospvsczenym gymyenye swe, ktore by na dlugy czas mogly rozmnaszacz, a gego se czczą poszywacz, krothkym czassem (*Sul* 42: krothkey godziny) strawywszy (victum longi temporis brevi hora consumentes),... po stronam zbygayą *Dział* 31; ~ *w loc.*: Po crothkym czassze in exiguo XV *med. R* XXV 150; Po krothkycm czassu breui interuallo temporis XV *med. SKJ* V 265; Potem, po *malem czasu (post multum vero temporis), gdi krol Salmanazar vmarl,... Tobyas... chodzil... po wszey rodzinye swey *BZ* Tob 1, 18; ~ **cc.** ˹*od dawna, dudum, antiquitus*˺: Iaco slucha na kosdy rok a. iako obyczay dawny odlugych (*leg.* od długich) czasow ut expetunt tempora (ut nulli liceat duos hos dies absque solemnitate transigere, quos... certa expetunt tempora, annis sibi iugiter succedentibus Esth 9, 27) *MPKJ* V 58; ~ **dd.** ˹*jak długo, quamdiu*˺: Rzeklem krolyv: ...Proszø, abi my otpuscyl... do myasta pogrzebu oczcza mego, acz ge vdzalam. Y rze⟨k⟩l krol...: Za ktori dlugy czas droga twa bødze, a kedi syø k nam wrocysz (usque ad quod tempus erit iter tuum et quando reverteris)? *BZ* Neh 2, 6.

b. dawny, stary: Przeto my, Kazimyrz..., obeszrzawszy to z boszą pomoczą, ysze od dawnych czasow (quod iuxta temporum antiquitatem) w ziemyach krolestwa naszego czastokrocz w sądzech nye podlug zgody, ale podlvg swych glow smyslv a starych lath rozvmow rzeczy przednye, przeszle rozmagycze sądzą *Dział* 6; W kthorez tho ⟨svyątha⟩ wszythczy krzeszczyany ⟨z dawna⟩ albo od stharego czassu (ab antiquo) ⟨myąsso⟩ pozyvayą 1484 *Reg* 711; Krol Herod z dawnego czasu pożądał miłościwie widzieć personę miłego Jesucrista *Rozm* 796; Herod... z dawnego czasu żądał ji (*sc.* Jesucrista) widzieć (erat enim cupiens ex multo tempore videre eum Luc 23, 8) *Rozm* 797.

c. dzisiejszy, niniejszy, ostateczny, pośledni, przyszły, rozmaity, wieczny, wieczysty: *Bodze ostath⟨e⟩czni czasz et fiunt novissima hominis illius peyora prioribus (tunc vadit et assumit septem alios spiritus secum nequiores se, et intrantes habitant ibi, et fiunt novissima hominis illius peiora prioribus Mat 12, 45) 1461—7 *Serm* 98 v; Przyschly czasch gyest futurum est 1471 *MPKJ* V 6; ~ przyszły czas ˹*przyszłość, tempus futurum, tempora posteriora*˺: Czvda szącz dzywi wydome, ktoresz aczkoli oblycznye biwayą wydane, a wszakosz wszgam nyeczo gynszego na przyszli czasz sznamyonvyą XV *ex. MPKJ* II 320.

W połączeniach wymiennych na przysłówek prosty lub złożony z przyimkiem: **aa.** ˹*w końcu, wreszcie, na koniec, postremo tempore*˺: *w gen.*: Ale wszak przydø kv lvdv memv, dam radø tobye, czso lvd ten to twoy vcini lvdv temv to poslednyego czasv (quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore) *BZ* Num 24, 14; ~ **bb.** ˹*teraz, obecnie, nunc, his temporibus*˺: Nynyeyszych czasow nyemnodzy yego braczyey znamyø Yezvkrystowy møky... gydø (modernis temporibus pauci de suis fratribus sequuntur signum passionis Christi) XV *med. MPKJ* V 432; ~ **cc.** ˹*do dziś, usque ad hoc tempus*˺: Thy mnye chovasch y zywysch az do thego czaszv dzyszyeyschego *Naw* 87; ~ **dd.** ˹*od dziś, odtąd, inde ab hoc tempore*˺: Lysthy oth nynyeyszego czasv ny[e]yeney mayą bycz moczy (literae extunc debent esse nullius roboris) *Sul* 79; ~ **ee.** ˹*na zawsze, in perpetuum*˺: *w acc.*: Chcząc, aby odtychmyasth asz na wieczne czasy (quod deinceps perpetuis temporibus) podług tych statvt wszystczy pospolicze sadze ziemye krolestwa naszego rzadzyli syą *Dział* 6; ~ *w instr.*: Gymyenye... skazalyszmi naszemv krolyewstv (*leg.* krolewstwu) wyeczystymy czassi przyłączicz (bona... decrevimus nostro regno perpetuis temporibus applicanda) *Sul* 23; ~ **ff.** ˹*wielokrotnie, saepe, plerumque*˺: Wolały

k tobye, a ti z nyeba vsliszalesz ge y sproscylesz ge w mylosyerdzach twich w rozmaytich czasyech (multis temporibus) *BZ* Nch 9, 28.

d. *varia*: [...] temporis, id est potrzebny czassz albo dobry 1438 *Wisl* nr 2015; Szczesny czasz XV *p. pr. R* XVI 347; Quia tempore graciae aguntur vlg. boszka za czasszhu miloscziwego vyodu (‘wiodą’) XV *med. R* XXII 321; [...] czas przygemny, owa nynye dzen zbawyenya ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis (II Cor 6, 2) XV *med. SKJ* I 72; Tocz mowy pan: Czasv *wdzoeznem vsliszalem cyø (in tempore placito exaudivi te) *BZ* Is 49, 8; W myloscziwem czaschie (sanctificabisque annum quinquagesimum et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terrae tuae: ipse est enim iubilaeus Lev 25, 10) 1471 *MPKJ* V 24; Czasch roskoschny tempus ibernum (III Esdr 9, 11) *ib.* 54; W czyszthoszczy szwe czyalo do czaszu malzenyskyego zachowala *MW* 62b.

W połączeniach wymiennych na wyrażenia z przyimkiem podczas ‘*tempore*’ *i rzeczownikiem*: Tho wszytko czassv pokoya a sgodi myeszczye ma thylko, alye czassu walecznego nykake (et hoc tempore pacis et concordiae locum obtinet, alias non) *Sul* 12; Czaszu lubego, przygemnego wyszluchalem cze tempore accepto exaudiui te et in die salutis adiuui te (II Cor 6, 2) XV *med. SKJ* I 72; Czaschv *potrzepnego, w przyczczy in necessitatis articulo 1466 *R* XXII 11; Czaszw przyiemnego tempore accepto XV *p. post. R* XLVII 351; Ninie czasu wiesiołego skryto jest od twych oczu, iże nie obeźrysz złego, ktore na cie ma przydź *Rozm* 448. ~ *Cf.* **E.**

C. *z zaimkiem*: **a.** on, takowy, ten, tenci to, ten to, tenże: Thakowych czassow huiusmodi tempora XV *med. SKJ* V 270; Od tego czasv pyrwey, nysz gest bilo, tv gesm bil (ex tempore, antequam fieret, ibi eram), a ivsz pan bog moy poslal myø a duch gego *BZ* Is 48, 16.

W połączeniach wymiennych na przysłówek: **aa.** ‘*wtedy, wówczas, tum, tunc, eo tempore*’: *w gen.*: Onego czaszw albo w on czassz (in illa hora accesserunt discipuli ad Jesum Mat 18, 1) *ca* 1420 *R* XXIV 82; O tho, o czosz na mya zalowal thich tho czasow przede xandzem, abych ja przi tem byl, a ja przi tem ne byl 1427 *ZapWarsz* nr 205; Czsom vsekł Pyotra, tho za yego poczanthkem, kedi mø tego czasu kigem vderzil 1433 *ZapWarsz* nr 425; Tego czasu tunc 1444 *R* XXIII 301; Jaco Stachna nye mycla dzyrzenya czasv thego, yedy Yacub wąnzowal (*leg.* wwięzował) sy⟨ą⟩ w *ymyeny violenter polye posw (*leg.* pozwu) Viganthowa 1453 *ZapWarsz* nr 988; Y bødø *moszowye wznykly tich czaszow (gigantes autem erant super terram in diebus illis) *BZ* Gen 6, 4; Tedi tego czasv Israel przebywal w Szethim (morabatur autem eo tempore Israel in Settim) *BZ* Num 25, 1; Za tego czasu (in tempore illo) poslal... krol babylonski lysti *BZ* IV Reg 20, 12; Tegoż czasu posłowie, ktoreż był posłał do Rzyma, wrocili sie *Rozm* 109; ~ *w acc.*: Iaco Swenthoslaw ne dzelen bil ten czasz swym (*leg.* z swym) oczczem, kedi mu kone pocradzoni 1388 *HubcZb* 4; A tho f ten tho czasz, gdiszcy szø k nam sz nebosz sveczy angely *veszelocz szø bily stopouały... Xt narodzilci szø gesth on byl f ten tho czasz, gdiszcy stare latho schodzy, a noue przichodzy... A teszczy nasz Xpt mily gestcy szø on f ten tho czasz byl narodzil, gdiszcy dna przybiua *Gn* 1a—b; Czeszarsz Augustus gestcy on bil f ten tho czasz nadc fszytkiim svathem panal bil *Gn* 3a; Ioseph... posetlcy gest on bil... s Mariø, gaszcy gesth ona f ten tho czasz bila... brzemenna *Gn* 3a; A f tenczy tho czasz Maria gest ona brzemenna byla *Gn* 176a; Rzeszotarzewski Cuyawki w ti czaszi ne choval, kedi Grzimcze... scot pobralj 1406 *Piek* VI 309; W thi czassi na sandzyc... syedzyely *Sul* 89; ~ *w loc.*: Ale dobitek y plon myeczki rostargnølissmi y oddalismi w tem czasc zemy (spolia urbium diripuimus, tulimusque illo in tempore terram) z røkv dwv krolv *BZ* Deut 3, 8; Ale kto by wspychayø nye chczal poslvchacz przikazanya kapalnskyego (*pro* kaplanskyego), genze w tem czasze slvzi panv bogv (qui eo tempore ministrat domino deo)..., vmrze ten czlowyek *BZ* Deut 17, 12; Vczinyl Salomon swyøto w tem czasu za syedmi dny (in tempore illo septem diebus) *BZ* II Par 7, 8; W tem czasu (in illo tempore) vsliszani sø proszbi obu przed oblyczim slawi swyrzchowanego boga *BZ* Tob 3, 24. ~ *Cf.* **Naonczas, Natenczas, Wonczas, Wtenczas.** ~ **bb.** ‘*teraz, nunc, hoc tempore*’: *w gen.*: Daj nam dzisia, to czuż tego czasu, za naszego żywota, daj nam chleb nasz (da nobis hodie, id est in praesenti tempore, panem nostrum) *Rozm* 277; ~ *w acc.*: Chczemi, aby nasze vkladi y statuta ten to czas w Wysliczi slosżone (nunc in colloquio generali in Wislicia editae) wszytczi ziemyanye przyiąli *Dział* 7; ~ *w instr.*: Jeszcze wam mam wiele powiedać, ale tem czasem nie możecie odzierżeć (sed non potestis portare modo Jo 16, 12) *Rozm* 572; ~ **cc.** ‘*odtąd, inde, ab hoc tempore, abhinc*’: Od thego czaschu asch na wycky a modo usque in sempiternum (Is 9, 7) 1471 *MPKJ* V 89; Ot thego

czaschą extunc (ex tunc audire te feci Is 44, 8) *ib.* 94; Od thego czaschą amodo (verba mea... non recedent de ore tuo et de ore seminis tui... amodo et usque in sempiternum Is 59, 21) *ib.* 96; Ustawiami, vchwaliamy y od thego czasv tak skazujem (exnunc sancimus) 1498 *Mac-Praw* VI 272; Wiedzcie to, iże od tego czasu (ex hoc Luc 22, 69) uźrycie syna człowieczego, siedzącego na prawicy u boga ojca *Rozm* 718; ~ **dd.** '*później, postea*': Przestøpyl na swem szlyvbye Moab w Israhelu po tem czassye, gdisz bił ivsz vmarł Achab (praevaricatus est autem Moab in Israel, postquam mortuus est Achab) *BZ* IV Reg 1, 1.

b. jeden (to) '*pewien*', niektory *w połączeniach wymiennych na przysłówek złożony* '*pewnego razu, aliquando, olim, quondam*': *w gen.*: Nyekthorego cząszv in illo tempore *ca* 1500 *Erz* 10: ~ *w acc.*: Bylastha dwa bracencza barso bogatha, a thacz szø byla... fsyczko bogadstwo sprzedala, a vbostw (*leg.* ubostwu)... szøcz ge ony biły rosdały... A tedy vocz f geden to czasz szøcz ony biły swe sludzy (*leg.* sługi) f drodzem (*leg.* w drogiem) odzenv chodzocz vsrzely, a f swem serczu szøcz ony tego były barszo szalowały, yszcez ony swe sbosze szøcz ge biły rosprzedały *Gn* 182a; Ez szą stało w gyeden czasz, wstał sz obrasza mathky boszey obrasz *Aleksy* w. 108; ~ *w loc.*: W nyektorem czasehie (*var. lub.*: czaszv) revoluto tempore (evoluto autem tempore per ordinem, instabat dies, quo Esther... deberet intrare ad regem Esth 2, 15) 1471 *MPKJ* V 57.

c. każdy, wszen, wszel(i)ki, wszytek *w połączeniach wymiennych na przysłówek* '*zawsze, ciągle, stale, semper, omni tempore, omni temporis momento*': *w gen. i acc.*: Me (*pro* ne 'nie ma') boga przed obliczim iego, pobrudzoni sø drogi iego we wszeliky czas (non est deus in conspectu eius, inquinatae sunt viae illius in omni tempore, *Pul*: wszelykyego czasu) *Fl* 9, 25; ~ *w acc.*: Chwaliez bødo gospodna w kaszdy czas (benedicam dominum in omni tempore), weszdi chwała iego w uszech mogich *Fl* 33, 1, *sim. Pul*; Błogosławeny, gysz strzego sødа twego y vczynyø prawoto w kaszdy czas (in omni tempore) *Fl* 105, 3. *sim. Pul*; Tako wøøcz naydzee gospodna na kaszdy czasz *Gloger*; Tulaczem a sbyegem bodzesz po wszitky czasy zywota twego *BZ* Gen 4, 12; Potem wydzocz bog, isze gest wyelka zloszcz myedzi ludem na szemy, a gich wyelkye myszlenye serdeczne snazne kaszdemu (*pro* ku zlemu) po wsze czasy (et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore), zzalilo szø gego gemu, isze czlowyeka vczynyl na szemy *BZ* Gen 6, 5; Wszelky czasch w noczy y v[y]e dnye slvsbą moya vstavyczna thwey myloszczy, panno slyczna XV *ex. Zab.* 444; Jesus był poddan swojej miłej matce i Jozefowi, swemu piastonowi szczęsnemu i służył wielmi rad na każdy czas *Rozm* 101; ~ *w loc.*: Szødała gest duzsza moya s⟨z ødacz prawot twoych we wszelkem czassu (concupivit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore, *Pul*: we wszelikye brzemyę) *Fl* 118, 20, *sim. MW* 6b; O tich to błogosławyenstwach myślączim a robyączim przichodzi przeczíwnosez... na wschech myeszczyech y wschech czassyech XV *med. R* XXII 245; Po wschitkich czaschech per singula momenta (Lev 15, 3) 1471 *MPKJ* V 23.

d. ktory *w połączeniach wymiennych na przysłówek prosty lub złożony z przyimkiem* '*(do) kiedy, usque ad quod tempus, quamdiu, quando*': *w gen.*: Kthorych czaszow mayą poszczyczy 1484 *Reg* 710; Gdzye mayą myleczeczy a kyedy y tez kthorego czassv *ib.* 719; Do kthorego czasu XV *p. post. PF* III 288; Święty *Augustym mowi:... Trudno doliczyć, ktorego dnia albo ktorego czasu sie to stało, albo przygodziło, przed Wielką Nocą, czyli w piątek wieczor *Rozm* 767; ~ *w acc.*: Y w ⟨k⟩tori szyą tho czasz dzyało, roszvmyee, ysz thi rzeczy, o ktorych szyą ewangelya toczi, dzyali szyą a prosto w pol rokv tegosz lata pyrwszego, cum Christus, przyszedszi in Iudeam, vidit filium Alphei na czle szyedzącego XV *ex. MPKJ* II 318.

D. *z liczebnikiem*: *w połączeniach wymiennych na przysłówek prosty lub złożony z przyimkiem*: **a.** '*zaraz, primo quoque tempore*': Tako lepak pyrwego czassu, gdisz rane owce poczynali kotni biez (igitur quando primo tempore ascendebantur oves), tedi Iacob kladł proczye w zlobi przed oczy owczam, abi wzglądayocz na to proczye poczynali rodzycz plod *BZ* Gen 30, 41; ~ **b.** '*równocześnie, naraz, uno tempore, simul*': *w acc.*: Cristus... by mogł wszytkę waszę broń zetrzeć, jako uczynił wojsce syrskiej, iże wszyćki cięciwy ich łęczysk na jeden czas robacy zgryźli *Rozm* 629; ~ *w loc.*: A poslan gest angyol bozi, swyøti Raphael, abi gyma obyema pomogl y vzdrowyl, gychze obu modlytwi w genem czasu (uno tempore) przed bogem *ogłaszoni bili *BZ* Tob 3, 25; ~ **c.** '*trzykroć, ter*': Po trzy czassy lyata ukasze szyo kaszdi samczek twoy w wydzenyu wszechmogøczego pana boga israhelskyego (tribus temporibus anni apparebit omne masculinum tuum in conspectu omnipotentis domini dei Israel) *BZ* Ex 34, 23; ~ **d.** '*długo, przez czas dłuższy, diu*': Plakaliscze

przed panem, a nye vislvchal wasz... Przetosscze sedzeli w Kadesbarne przes wyele czaszow (sedistis ergo in Cadesbarne multo tempore) *BZ* Deut 1, 46; ~ *'za jak długo, quo tempore'*: Gdyby czlowyek... dal... szwey zenye... szwe stoyacze gymyenye..., mayaly szye kyedy yego blysszy przyrodzeny zamylczecz, a za wyelye czasow przy yego zywoczye albo przy yego szmyerczy *OrtMac* 108.

E. *z rzeczownikiem*: Ia zaprawdo modlytwo moio k tobe, gospodne, czas dobrey woley, bosze (ego vero orationem meam ad te, domine, tempus beneplaciti, deus, *Pul*: czas myloszczy bozey) *Fl* 68, 16; Ten thako przewyedzony do roka oth czasv swego viszsczea (qui sic conductus infra annum a tempore sui exitus) z zyemye krolewsthwa zyemyenynom skody czynycz nye ma *Sul* 60; Gnyew nye czynycz, a gnyew (*leg.* gniewu) cząszv nye zachovacz (iram non perficere, iracundiae tempus non reservare) XV *ex. SKJ* 1 143.

W połączeniach typu czasu (w czas, w czasu) pokoja *'podczas pokoju, tempore pacis' w gen.*: Tho wszytko czassv pokoya a sgodi myesczye ma thylko, alye czassu walecznego nykake (et hoc tempore pacis et concordiae locum obtinet, alias non) *Sul* 12; Pakliby czassu gymanya (tempore detentionis) yego starschim... tego tho gwaltownyka zabicz przigodzylo syąn *Sul* 89; Tobyesmi zgrzeszily, czekanye izrahelskego lyvda, zbawycyelyv nasz czasu zamocenya (in tempore tribulationis) *BZ* Jer 14, 8; A thy dawnoscy mayą bycz trzymany, gdy ziemya gest w pokoyv, bo czassv trwog abo zamyeszanya (tempore autem guerrarum sive discordiarum) o tem na rostropnoscy sądzy tho spvsczamy *Dział* 25; (Jezus) czaszv szosthey na dzyen godzyny na szmyercz wywyedzyon *MW* 83b; Polozysz ye yako ogyenny pyecz czassu (*Fl*: w brzemo) oblycza twego (pones eos ut clibanum ignis in tempore vultus tui), gospodzyn w gnyewye swoym zamoczy ye y poszrze ye ogen *Pul* 20, 9; Vyelkoszcz lyvdv byla, modlyancz szya osobnye czasv kadzenya (orans foris hora incensi Luc 1, 10) *EwZam* 287; ~ Za szyedm dny poszywacz bødzesz przesznycz, yakosz gesm przykazal tobye czassu sznywa nowich rzeczy (in tempore mensis novorum) *BZ* Ex 34, 18; Jakom ya czasszv sznywa zitha sznącz nye bral przesz voley y wyedzeną Janowego gwalthem anym w dom moy wnyoszl 1472 *ZapWarsz* nr 2966; ~ Modl szye za namy... nynye y czaszv szmyerczy naszey *Zdrow* 16; Niechay sie modli za nami, prosimi, mili panie, nynye y czaszu szmierczi naszey u thwego miloserdza *MW* 42b; Zawythay o krzyszv, nadzyeyo nasza gyedyna, proszymy czą czasv thego vmączenya, pomnoszy dobre we sprawyedlywoscy 1493 *R* XXV 234; Xpus czassu męky swoyey od przyaczol y blysszych swych opuszczon byl *Pul* 37 arg.; Tę suknię nosił miły Jesus, a nigdy jej nie z w loczył, a też (*pro* ależ) czasu śmierci i s ciałem była zwleczona (ipsam Jesus tenuit semper hac indutus per mortem, donec corpore foret hoc exutus) *Rozm* 142; ~ *w acc.*: Za to prosicz eze bodze wszeliki swoti w czas potrzebyzni (pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno) *Fl* 31, 7, *sim. Pul*; Ale zbawene prawich od gospodna y zaszcziteza gich iest w czas zamocena (in tempore tribulationis) *Fl* 36, 41, *sim. Pul*; Ne porzuczay me w czas starosci (ne proicias me in tempore senectutis) *Fl* 70, 10, *sim. Pul*; Oczy [s]wszech w czo pfayo, gospodne, a ty dayesz karmø gych w czas potrzebyszny (in tempore opportuno) *Fl* 144, 16, *sim. Pul*; ~ *w loc.*: W czasv ssmyerczy obroczyl sye yest kv dzyewyczy (tempore mortis suae conversus est ad virginem) XV *med. MPKJ* V 432; Dzeszyoti dzen, myeszyocza tego szodmego, dzen oczyszczenya bødze przeslawni..., wszelkego dzala nye bødzecze cziniez w czasv tego dnya (omne opus servile non facietis in tempore diei huius) *BZ* Lev 23, 28; Dalesz ge w rokø gich nyeprzyiacyol y nodzily ge. A w czasu gich zamøcenya wolaly k tobye (et in tempore tribulationis suae clamaverunt ad te) *BZ* Neh 9, 27; Gdi syø gnyevasz, mylosyerdze czinysz, a w czasu zamøcenya grzechi otpuszczasz (et in tempore tribulationis peccata dimittis) tim, gisz cyø wziwaio *BZ* Tob 3, 13; Bądz obrona nasza moczna y vczeszenie nasze w czaszu zaszmuczenia *MW* 114b. ~ *Cf.* **2a.**

2. *'właściwy, stosowny, ustalony czas'*: **a.** *'właściwy, stosowny czas, pora, tempus opportunum, idoneum'*: Ten tho czasz gesthey szø on byl przybliszyl, yszecz Maria svego szynka gest ona porodziez bila mala *Gn* 4a; O gichsze mocze vele bich mal vam powedacz, alleez thø to chwylø ne czasz gest tego tho vyslouicz *Gn* 171b; Iusz, dze, thy czasz masz, abi szø thy ku swemu domu szaszø nafrocyl *Gn* 184a; Gdi wezmø czas, ia sprawedlnosci bødø sodziez (cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo) *Fl* 74, 2, *sim. Pul*; Jusz nam czasz, godzyna, grzechow szy(ą kayaczy, bogu chwala daczy, sze wszemy syłami boga milovaczy *Bogur* C—F; Day my zonø moyø, bocz gest czasz yussz syø dokonal, aczbich wszedł k nyey (quia iam tempus impletum est, ut ingrediar ad illam) *BZ* Gen

29, 21; Prze gesmi lyosi rzucyły myedzi kaplani a navczonimy y myedzi lyvdem na obyetø drewnø, abi bila noszona do domv pana boga naszego, po domyech naszich oczczow, w czasu od czasow lyata asz do roka (per domos patrum nostrorum, per tempora a temporibus anni usque ad annum), abi gorzała na oltarzv pana boga naszego *BZ* Neh 10, 34; Poszyvayv (*sc.* lekarze) myszthrzosztwa swego, poky nye thv czaszv mego *De morte* w. 304; Blyzu yest dzyen zatraczenya y bycz kwapyø czassowye (iuxta est dies perditionis et adesse festinant tempora Deut 32, 35) *Pul* Deut 50; Panye, wyslvchay modlithwa moyą, bo yvz poznawam czasz moy bycz blisky. Day my, myły panye, madrosez y rozum *Naw* 158; Tedy Jozef uczynił dom sobie w Nazarecie, a w Betleem dom iny miał ludziem inem i mieszkał w Nazarecie, aż czas bliżył sie porodzeniu błogosławionej dziewice, służąc jej nabożnie podług nabożeństwa i dostojeństwa jej *Rozm* 58; Ale... mowi święty Jan złotousty... tako rzekąc: Po trzechdziesiąt lat *przyszed ku Krystusowi zakon stary przemienić mimo to wszytko aże do tego czasu albo wieku, jenże wszytki grzechy może przyjąć, w zakonie bydlił (propterea usque ad hanc aetatem, quae omnia solet capere peccata, in legis observatione permansit) *Rozm* 187; Ale wam prze to mowie, iż kiedy przydzie temu czas, rozpamiętajcie sie, iżem wam to przepowiedział (ut, cum venerit hora, eorum reminiscemini, quia ego dixi vobis) *Rozm* 571; ~ Czas vczynena, gospodne, rospostrzely sø zakon twoy (tempus faciendi, domine, dissipaverunt legem tuam) *Fl* 118, 126, *sim. Pul*; Yczcze nye yest tobye ldza [wy]wyedzecz..., gdy bodzye czas (nondum est tibi licitum scire, sed cum tempus fuerit loquendi) XV *med. MPKJ* V 428; O czassu yego narodzenya de ipsius natiuitatis tempore XV *med. SKJ* V 253; A Elszbyeczye napełnył szya yest czas porodzenya (Elisabeth autem impletum est tempus pariendi Luc 1, 57) *EwZam* 289; Jozef... ubaczywszy, iż sie już przybliża czas dziewice Marje (Joseph partum virginis videns iam instare), wyszedł barzo rącze *Rozm* 63; Dziewica błogosławiona... poczęła wołać na ty panie... rzekący: Wstańcie, dziewki jerosolimski, wstańcie, jużci nie jest czas spania *Rozm* 741; Miły Jesus nie odpowiedział ni słowa chcąc, aby sie tym rychlej czas prorokowania popełnił *Rozm* 800; ~ To bilo lyeczyce albo lyetnego czasv (eratque vernum tempus) *BZ* Gen 48, 7; Zabyl lwa posszrzod cysterni czasu *snyeznem (interfecit leonem in media cisterna tempore nivis) *BZ* I Par 11, 22; ~ winny czas *'winobranie, vindemia'*: Zbiranye vyna a. vynny czasch vindemia (mitte falcem tuam acutam et vindemia botros vineae terrae, quoniam maturae sunt uvae eius Ap 14, 18) 1471 *MPKJ* V 138; ~ Boze, ien dzelisz [rze]rzeczi wszitkich czaszi, swiatlos⟨c⟩ziø słunecznø zaranie oswieczasz a gorączoszcia południe *MW* 33a; Braczya wszythczy thego zakonv mayą myeczi odzyenye schare pospolyczye any barzo byale, any barzo czarne a tez nyedrogye, vyąwschy nyzby sye ynako podług czasszow y tez na czasch (ad tempus) zvydzialo przez stharzsche 1484 *Reg* 708; Wlasznoszcya czaszv condicione temporis *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *'okazja, sposobność', tempus opportunum, occasio'*: Potrzebnego czasu oportunitatem nunquam invenit XV *in. R* XXIV 64; Pogody a. czaschv, a. przistampv opportunitatem (Judas... exinde quaerebat opportunitatem, ut eum traderet Mat 26, 16) 1471 *MPKJ* V 120; A odtychmiast Judasz szukał przygody, to jest podobnego czasu (et exinde quaerebat opportunitatem), kiedy by ji mogł najdź kromia tłuszcz *Rozm* 512; ~ Moya yest pomsta, a ya zaplaczę gym w czas (mea est ultio et ego retribuam in tempore Deut 32, 35), aby szye powalyła noga gich *Pul* Deut 49; ~ swoich czasow, w swoj czas, czasem swym, czasy swymi, w swem czasie *'w swoim czasie, we właściwej porze, quondam suo tempore'*: A bødze iaco drzewo, iesz szczepono iest podług czekøcych wod, iesz owocz swoy da w swoy czas (in tempore suo) *Fl* 1, 3, *sim. Pul*; Ti to dnyowye sø bozy swyøci, ktores swyoczicz *bodzecze czaszy swimi (quas celebrare debetis temporibus suis) *BZ* Lev 23, 4; Otewrze pan skarb swoy nalepsy, nyebo, aby deszcz dało zemi twey czasem swim (ut tribuat pluviam terrae tuae in tempore suo) *BZ* Deut 28, 12; Radzily syø, abi vezinyły Wyelykø Nocz myesyęcza drugego, bo nye mogly vczinycz w swem czasye (non enim potuerant facere in tempore suo) *BZ* II Par 30, 3; Jacobus... za poczestnego... yest... prze dobri luth, s ktorim snay⟨o⟩mosez swoych czaszow przyøl albo posnacz mogł,... myan, dzirsan y chowan 1474 *Zab* 540; ~ w czas *'w odpowiedniej, właściwej porze, suo tempore, tempore opportuno'*: Wszytko ot czyebye czaka, by dal gym karmø w czas (omnia a te exspectant, ut des illis escam in tempore) *Fl* 103, 28, *sim. Pul*; Isayas, prorok nasch, vczinyl nam barzo w czasz, wzyawyl nam wyelką radosez, rzekącz: Przydze nyebye⟨s⟩ky goscz XV *med. PF* IV 592; Jakom ya nye sbyl wiolenter Olexego, bratha swego, visedw z domu swego anym gemv ren zadal,

kthore voszny w czasch oglandal 1476 *ZapWarsz* nr 1201; *Bylam s lmodoscy (*pro* mlodoscy) pvsthy..., ne slalem w *cesz swe dvszy *SkargaWroc* w. 6; Co sie wam widzi, ktory jest sługa wierny a mądry, ktoregoż pan nad swoją czeladzią ustawił, aby im dał picie i jedzenie w czas (ut det illis cibum in tempore Mat 24, 45) *Rozm* 486; ~ być komuś w czas *'przyjść w porę z pomocą, suo tempore alicui prodesse'*: W Rzymye gyedno panyą bilo, czosch bogv rado szluzilo,... *cchowal szyrothy i wdowy, dal gym oszobne trzi stoly..., a zenye gyego dzano Agliasz, tha byla wboszthw (*leg.* ubóstwu) w czasz *Aleksy* w. 26. ~ *Cf.* **2b. 5.** ~ *Zestawienia typu* czasu żniwa *cf.* **1 E.**

b. *'ustalony, należyty czas, termin, tempus constitutum, terminus'*: Jakosz oslal vinne podług czasw y prawa gy wis[l]edl ne doszedzą casw 1417 *MPKJ* II 298; O ktori lup Voyczech na mø szalowal, o them on mnye przeprauił pirwey, nyszli bil czas dacz do xąnschthwa 1434 *KsMaz* III nr 546; Jacom ya s Katharzina ne roszyal (*leg.* rozjął) roku o Pawla na gyni czasz 1435 *ZapWarsz* nr 661; Gdi poydze themv czasz, przerzeczony Mykolay pozyczcza pozowye Wawrzyncza rąkoymyą o przerzeczone pyenądze kv praw (*leg.* prawu, tempore vero procedente, praedictus Nicolaus creditor Laurentium fideiussorem pro praedicta pecunia traxit ad iudicium) *Sul* 51; Gestly tha rolą tako dobra, yako thy pyenadzye, czo ge dluzen y wysznal, a cheze-ly ya zastawycz thako, ysz cheze na ten czasz zapłaczycz, iako prawo nalaszlo, w thym mvschy myecz doszycz podług prawa *OrtKal* 315; A ow, ktory by byl blyszy kv dzedzynye, w tem czassye, tho gest trzech łyath y trzech myesyączy mylczy a rzeczy nye poczynye, tedy vstawiamy, ysz ma yvsz mylczecz a dzedziną straczycz *Dział* 24; Przysądzylysmy Pyotrowy konya... chowacz dwe nyedzely. Paklyby w tem czassye kony nye wyzdrowyal (qui equus si infra praedictum tempus non convaluerit), tedy o ten gysti mayą myedzy sobą przyaczelsky vloszycz *Dział* 30; A gdyby nye zaplaczyl, a czas abo rok przydze (illo non solvente in termino adveniente) *Dział* 64; ~ namieniony, podobny, złożony, ustawiony, ustawny, wyrzeczony czas *'oznaczony termin, tempus constitutum, terminus'*: Gdikoly ktori kmyecz albo przebiwacz drugey stroni xansztwa w drugąn stronąn ot swego pana czassu namyenyonego albo w czas vinydzye (in aliam partem ducatus a domino suo tempore deputato recesserit), wschithky prawa pyrwey onemu panu... zaplaczyw, tegdi taky przebiwacz... dobrovolnye poydzye, gdzye yemu lubo *Sul* 112; ~ Podobnego czasu hora debita 1436 *R* XXIII 276; Alyszby yvsz po leczech w nich dokonanich a w czasz podobny czinycz zamyeszkaly o krziwdi gim nyegdi vczynyone (nisi tunc, legitima aetate in eis completa, infra tempus debitum agere negligerent pro iniuriis eis illatis olim), thedi zawadzy gym obrzeczenye dawnoszczy prze smvdą przerzeczoną *Sul* 44; Ale ysze sz popysow dzey przerzeczonych y sze ksząk nyekthorzy lystow myecz y wyczągnącz czasv podobnego żądayą (et quia ex actis praedictis et libro nonnulli literas habere et extrahere tempore debito cupiunt), thego dla obyszszrzano ma bycz, aby sządza myal przes slvzebnyka yawno... kazacz volacz, ysze w thakem powyecze myeszczeza a dnya thakego kszągy abo popyszy kv wydawanyv listow albo rokow gych myecz żądającym bądą wylozony *Sul* 78; Dare et solvere ad tempus determinatum al. na podobny czasz 1480 *AGZ* XVIII 200; ~ Then czlovyek..., kthory my szyą oblygoval..., ysz my myal zaplaczycz..., gdzye ya, moy laszkavy panye, przyszlalem na szloszony cząsz,... gdzye ya przyszlalem szyna szwoyego, thv my szya nye vszpravyethlyvyl XV *ex. StArch* I příl. 23; ~ Acz przydø w ustavyonich czasyech (in temporibus statutis), a s nymy starszi s kazdego myasta *BZ* I Esdr 10, 14; Acz przidø w ustawyonem czasu (1471 *MPKJ* V 54: vstawyonym czaschem) ze wszelkego myasta kaplany y sødze (et assistant accepto tempore ex omni loco presbyteri et iudices), doiød nye vkroczø gnyewu bozego prze takø rzecz *BZ* II Esdr 9, 13; Pakliby... sądze... zaklady przed czasem vstawyonym (infra praedicta tempora) myedzi sobą rozstargali *Dział* 9; [...] przet czassem yest opatrzycz (*pro* opatrzność), czasszv *vstawnyego modlycz *sva [...] ante tempus orare est providentia, in tempore constituto orare est obedientia *ca* 1500 *JA* IV 91; ~ Ale przyszaszely ku przysząstwu besz wyrzeczonego czassv (sundir czeyt), ten nye moze szye szam szandzycz przez przysząstwa przesz swe obeszczye *OrtKal* 185; Ale przyszyazely kto kv przyszyaszthw (*leg.* przysięstwu) bes wyrzeczonego czaszu, ten nye moze szam szyeszcz (*leg.* zsieść) sz przyszyasthwa prze szwe obeyszczye, bo przyszyasznyk moze do czasu czyagnącz w drudze (*leg.* drugie) strony po szwym obeszczyv albo dzyale *OrtMac* 78; ~ ~ otworzony czas *'dni sądowe, dies fasti, dies legales'*: zapowiedziany, (za)wiązany, zawieszony czas *'dni niesądowe, dies nefasti, ligati, iustitium'*: Thakyego woythą albo szandv rzeczy moze dobrze wysznanye prawdy bycz

y ⟨w⟩ zapowyedan[y]e czasszy (an gebunden tagen) mogą tesz mocz myecz *OrtBr* VI 360; Mayały goszczyom podrosznym albo myeszczanom sz goszczyny albo gynnym ludzom, czo nye szą wynny, ku poloszenyu prawa goraczy szad oszadzycz albo bądz w *szapowyedzony czasz albo w nye zapowyedzany (*OrtBr* VI 346: w zapowyedany czasch yn gebunden tagen adir baussin gebunden tagen)? Podrosznym ludzyom yako goszczom, czo szą thako dalyeko, ysz k themu poloszonyemu prawu albo sządu nye moga przydz, albo myeszczanom, kthorzy szyą nye (*pro* na) dalyeką drogą gothowały, thym maya goraczy szą osządzycz albo bidz (*pro* bądz) w szapowyedzany czasz (*OrtBrRp* 27, 3: w zapowyedny czasz) prawa *OrtMac* 22—3; Gdyby w szawyeszany czasz (*OrtBrRp* 64, 1: w zawyaszany czasz) glowa zabytha..., mozely thego myeru zlomcza w zawyeszony czasz (*OrtBrRp* 64, 1: wyaszany, *leg.* w wiązany) szka[r]sacz y wthwyerdzycz, czyły nye moze?... Sztha[l]nyely szye kthora nyerzadna rzecz, o kthorą by czynycz goraczy szad, a bądzyely tho za dnya, szlowye przed noczą, szalowanye, thedy mogą thego zlomczą myerv obzalowacz nazayutrz, acz yesth w szawyeszony czasz (*OrtBr* VII 567: wyaszany, *leg.* w wiązany) y dokonacz nany podlug prawa *OrtMac* 85; Gdyby skazanye przyszyągy szye przygodzylo w wyązany czasz czynycz, ma-ly thedy przyszyadz, czyły mayą go odlozycz na othworzony czasz?... Kthora przyszyąga... polozona czynycz w wyązany czasz, tho moze dobrze sządzya odlozycz na odlozony czasz (*OrtBr* VII 567: na odlozony, tho gest na odworzony cząsz) y czynycz, szlowye przyszadzycz podlug prawa *OrtMac* 92, *sim. OrtBrRp* 69, 2: Tho sza wazane czaszy: za wszythky nyedzyelye y pyathky, tho krzyzowa ⟨nyedzelą⟩ y aduenth przed Gody y szyedmdzyeszath dny ⟨przed Wyelką Noczą⟩, w thych dnyoch, gdzye szye ⟨nye⟩ maya prawowacz albo szadzycz *OrtMac* 92, *sim. OrtBrRp* 69, 2; Mozely v wyazan[y]e czaszy zaklady opowyadacz... czyły nye moze? *OrtMac* 117; ~ odłożony czas *'przełożony termin, dies, terminus prolatus'*: Kthora przyszyąga... polozona czynycz w wyązany czasz, tho moze dobrze sządzya odlozycz na odlozony czasz (*OrtBr* VII 567: na odlozony, tho gest na odworzony cząsz) y czynycz szlowye przyszadzycz podlug prawa *OrtMac* 92, *sim. OrtBrRp* 69, 2; ~ czas roczny *'okres roków sądowych, terminorum iudicialium tempus'*: Jeslizebi ktho drvgiego... w onem mieszczie, kądi roki, czasv rocznego zabil (si quis in oppido seu loco terminis celebrantibus aliquem... occiderit sub tempore terminorum), thedi thakowi ma zaplaczicz 1498 *MacPraw* VI 273; ~ naroczyty czas *'święto, dies festus'*: W nyedzela abo w naroczyty dzen, abo czas in feriato die uel tempore *OrtCel* 7.

W połączeniach przyimkowych: **aa.** w czas *'w terminie, na czas, suo tempore, tempestive'*: Iacosm Piotraszewi dal pienądze wf czasz e (*pro* a) f godzina na ten dzen, *iacosimi slubil 1397 *HubeZb* 30; Czo mi roczil Janus sza sedm grosy, ty... ne dal w czas 1401 *HubeZb* 49; Iacosm dayal w czas penądze Ianussevi za dzedzinę vikupuyo go, an gych ne chczal wzancz 1406 *Piek* VI 299; Yze Micolay o trzy grziwny rankoiemstwa zasziwał w [s]czasz, ne dadza dawnosczy vynidz 1420 *AKPr* VIII a 150; Pyotr posual gy o tho w czassz, w godzyną, a ne dadzą dawnosczy wynidz 1426 *AKPr* VIII a 166: Pyotr[th] o tho crziwdę oth panow Szczurowa (*leg.* z Szczurowa) wyszethl, eze yemu grobley w czasz ne oprawały 1426 *KsMaz* II nr 1942; Ego uni testi, qui contra me iurare debuit, antequam iurasset culpam dedi, quod non est bonus homo, quia se exemit a patibulo et dominus subiudex tunc dixit: Domine iudex, iste testis yusch szan bił viroczil, ale palczow nye poloszil, nisch gy on wsperl. Tunc Miroslaus dixit: Domine judex, jaczem gy w czasch wsperl. Jacz mu nye mam za przisżangan, boczem gy w czasch wsperl 1428 *ZapWarsz* nr 289; Jacom ya o thø krziwdo do Jana nye scheł, eze mi pomoci nye dal w czas, ktorø mi obyecal *ib.* nr 2814; Jacom ya nye slubił Swanschcowi za dobrego wolv ani mi go w czas wraczał *ib.* nr 2837; Micolay Micolaewy w czas copą dawał, a on yey wzyoncz nye chczyal 1437 *Czrs* s. LXXXII; Jze sem w czasch dawał ocup dwu wolu podluk semskego *ocladu 1441 *StPPP* II nr 2957; Pany w czasch zaswała, dawnosczy ne davagiancz vinidz 1444 *StPPP* II nr 3195; Aczbi w czas wstał (si vero debito tempore surrexerit), telko ku placzenyu czinschu rocznego... obwyanzan bandzye *Sul* 108; Kmyecz... w drugąn stronąn ot swego pana czassu namyenyonego albo w czas vinydzye (a domino suo tempore deputato recesserit) *Sul* 112; Tako ona zlomy they drugyey panyey wwyazanye przc tho, ysz ona w czasz gye odwolała *OrtMac* 79; Ktho czyerpyał rok y dzyen... przesz prawey odmowy, szlowye ysz przeczyw themu w czasz przed prawem nye odmawyał..., ten muszy tesz to daley czyerpyecz *OrtMac* 101; Jako my then lysth szgorzał, kthorym myał na tho szyedlyszko oth xyandza Janusza, y w czasz opowyedzał,

ysz szgorzal 1482 *ZapWarsz* nr 1597: ~ nie w czas '*nie w terminie, nie na czas, extra tempus constitutum*': Rathay, gdi wstaye ot pana swego nye w czas (rataj, qui surgit a suo domino non debito tempore), ten trzy grzywni panu swemu dacz ma *Sul* 94. ~ *Cf.* **2a. 5.** ~ **bb.** przez czasu, przed czasem '*przed terminem, ante tempus constitutum*': Ne ss moyø wolø wisehedł Franek kmecz przes czasv 1400 *StPPP* VIII nr 9644; Woyczech wibegl ot paney przesz czaszu y to, cso otbegl, tho ona wsøla 1402 *JA* VI 204; Iaco othe mnye Mirosław przes czassu vischetl 1426 *KsMaz* II nr 2342; Pyotr szedzal v Boguslawa na ogrodze i wstal przes czassu 1437 *KsMaz* III nr 2824; Jaco mne kaszal woyth oth panyey przesz czasszu wstacz XV *p. pr. Czrs* s. LX; Woczech Marczina schina szwego hu Michała... vgednal sza rzadne odzenye y dal mv szuknya... a bothi..., a on oth nyego przes czasu othszethl 1470 *ZapWarsz* nr 1275; ~ Jacom ya sz Grzegorzową volya wstal przeth czassem 1437 *ZapWarsz* nr 610; Vstawyenye o thich, czso przeth czasem dzyelą... czanszą *Sul* 7; Ktho by chczya! przed czaszem kogo sz nagyemnego domu wygnacz *OrtMac* 48; Jakom ja nye othegnal oth mytha Michala sz Kxask przeth czassem 1488 *ZapWarsz* nr 1571; Dawnocz pan bog zle ludzy karze..., kthore naydze wanthley (*leg.* w wątłej) wyerze, thycz przed czaszem szwyatha (*leg.* z świata) byerze XV *ex. MacDod* 138; [...] przet czassem yest opatrzycz (*pro* opatrzność), czasszv *vstawnyego modlycz *sva [...] ante tempus orare est providentia, in tempore constituto orare est obedientia *ca* 1500 *JA* IV 91; ~ **cc.** przez czas, po czasie '*po terminie, post tempus constitutum*': Quia mihi exfideiussisti hominem de orto ultra tempus al. przes czasch 1454 *TymSąd* 152; Jakom ya Philippowi, kmeczіewi, kthoremv kazal precz po czasche, wzawschi za szwoy vrząth rol v ozimynie..., nye zaoral gwalthem 1471 *ZapWarsz* nr 3022; ~ **dd.** do czasu '*do pewnego terminu, ad tempus constitutum, ad aliquod tempus*': Nyezakvpny woyth ale poszyczony do czasv oppidalis comes *OrtCel* 9, *sim. OrtLel* 234; Pan... ma kazacz (*sc.* wójtowi), aby to woythowstwo przedal... do czaszv, poky gemv bandze przedluszono *OrtKal* 211; Ale przyszyazely kto kv przyszyaszthw (*leg.* przysięstwu) bes wyrzeczonego czaszu, ten nye moze szam szyescz (*leg.* zsieść) sz przyszyasthwa prze szwe obeyszczye, bo przyszyasznyk moze do czasu czyagnacz w drudze (*leg.* drugie) strony po szwym obeszczyv albo dzyale *OrtMac* 78; Vrząd... ma byczi do czassv pewnego vstavyon (officium autem cuiuslibet certi temporis spacio limitetur) 1484 *Reg* 721; Vrząd ma thrvaczy... do pewnego czasszv (sed eius ministerium certus terminus comprehendat) *ib.*; Jako mye Grzegorz nye doslvzył do czasu, a yam mv gothow byl mytho zaplaczycz zaslvzone 1495 *ZapWarsz* nr 1769a; Jozef, kiedy sie przyprawiał, chcąc pojąć Marję w swoj dom do Betleem,... Anna... prosiła jego, by jej przepuścił tu być do czasu (ut eam ibi permanere per tempus sinat aliquid), aby jej młode poczęcie nie miało podeźrzenia... Tedy Jozef... mieszkał w Nazarecie, aż czas bliżył sie porodzeniu błogosławionej dziewice *Rozm* 58; Ale ktore nasienie padło na kamienie, toć jest ten, ktory słucha słowa bożego, a natychmiast je przyjmie s weselim, a ni ma w sobie macice, to czuż dobrego fundamentu albo założenia, ale jest do czasu (non habet autem in se radicem, sed est temporalis Mat 13, 21), a jako będzie w ktorem zamętce albo w ktorej przeciwności prze słowo bożе, tako sie natychmiast pogorszy *Rozm* 338. ~ **ee.** podług czasu '*w pewnym terminie, secundum certa tempora*': Anioł boży stąpał podług czasu jedną w rok, ruszał wodą (angelus autem domini descendebat secundum tempus in piscinam et movebatur aqua Jo 5, 4) *Rozm* 255.

3. '*okres, tempora*' (*przeważnie w pl.*): Ne bødo osromoczeny we zly czas (in tempore malo, *Pul*: we zle czassy) y we dni glodne nasiczeni bødø *Fl* 36, 20; Neprzyaczele gospodnowy selgali sø iemu y bødze czasz gich na weki (mentiti sunt ei et erit tempus eorum in saecula) *Fl* 80, 14, *sim. Pul*; Vmneyszil ies dni czasa (*Pul*: czassu) iego (*sc.* Israela), oblal ies gi *syromoto (minorasti dies temporis eius, perfudisti eum confusione) *Fl* 88, 44; Na lytfye w przerzeczoni czaas dwv lyathv pomn[m]ozoney doszycz myecz mayo (et de usura infra praedictum tempus aucta, sint contenti) *Sul* 15; Dyabel przіwyodł na thi nasche czaschi silne omowi XV *med. R* XXII 248; W konyeczne godziny vel czaszy in extremis XV *med. R* XXIII 279; Wezwala gymyø gego Beria przeto, ize we zlich czasyech domv gego wiszedl gest (eo, quod in malis domus eius ortus esset) *BZ* I Par 7, 23; Nye ma bycz za dzyw, acz podług rosyrzenya czasow obyczage albo vloszenye lvdskye syą odmyenyloby (si secundum temporum varietatem consuetudines et humana facta varientur) *Dział* 6; Czaszv poganszkego... przed narodzenym boszym XV *ex. MPKJ* II 316; Tego tesz przerzeczonego cząsza ... biły tesz tres philosophowye *ib.* 317; ~ '*okres*

życia ludzkiego, życie, vitae humanae tempus, aetas, vita': Miszkane nasze ablo (*pro* albo) czasy (*Msza* I: dnye, IV. V: dny, VI: myeszkanya albo czaszy, VII: myeszkanye nasze, VIII: dnye thesz nasze, czasy nasche) w twem pokoyw roszgodz albo sądzy (diesque nostros in tua pace disponas) 1424 *Msza* III s. 54; Day myloscziwy pokoy w czaszyech naszych (da propitius pacem in diebus nostris, *Msza* I. VIII: w kaszdych *dynow, VI. VII: w czaszy nasze) *ib.* s. 63; Tako lepak *sest a pyrwe lato czasow (1471 *MPKJ* V 8: czaschmy) Noe, pyrwego myeszøcza pyrwi dzen, mynøli sø wodi z zemye (igitur sexcentesimo primo anno, primo mense, prima die mensis imminutae sunt aquae super terram) *BZ* Gen 8, 13; Raczi dacz..., abi serczа y cziala nasza przikazanyu twemu bila poddana, a nyeprzyaczelow oddalywszi boiazn, czaszi nasze pod twoią obroną abi bili spokoyne *MW* 44a; Thi yesth pany Anna swiatha, kthora wszytky czasszy szwego zywotha panv bogu offyerowala *MW* 62a; Pyrwy czas w nyewynnoszi szwego zywotha Anna szwyąta panu bogu offyerowala *MW* 71b; Trzeczy czasz wyeku szwego Anna szwyatha w malzyensthwye z Joachymem panu bogu offyerowala *MW* 77b.

4. '*określona pora w ciągu doby, diei vel noctis tempus, hora*': Aby pewnych godzyn alybo czassow z powynną rostropnoszczą sandi opprawyani (ut certis temporibus sive horis et debita animi discretione iudicia pertractentur), wstawyami, aby oththichmyast sandzce we dni rokow oth zarenkv az do dzewyanthey godzini lyvbo do polvdnya w kazdych rzeczach myely szedzecz a rzeczy rosprawyacz *Sul* 24; I powyedzal bog: Bødzczye szwyatla w stworzenyu nyebyeskyem, a rozdzelczye dzen s noczø, a bødzczye na rozeznanye czasom y dnyom, y latom (et sint in signa et tempora, et dies, et annos) *BZ* Gen 1, 14; Czaschi czągyączie (*leg.* czujące) noczy excubie 1471 *MPKJ* V 39; Jako ya Jan drugyego czassv schamopyanth w noczy chazyebna rzecza nyc wzyal skrzynky w domv v Pyothra 1478 *ZapWarsz* nr 1211; Alye yesthlyby thego nye movyli, a nye pelnyli czaszow na tho vstavyonych, tedy mayą trzy paczierze spyaczi (sed si horis non dixerint constitutis, dicant tribus vicibus Pater noster) 1484 *Reg* 715; ~ Jakom ya ssamopyanth czassv *noczнyego nye wyzywalem Pyotra ss ostra bronya sz domv gego schyla, gwalthem 1469 *ZapWarsz* nr 2978; Jakom my domow..., stodol y wschithkyego budowanya Jakvbowego czasszv nocznego nye szeszgli 1471 *ZapWarsz* nr 3038; Jakom ja czaszw nocznego nye ukrathi konya Janovy 1474 *ZapWarsz* nr 1406; Yakom ya nyc przyseth szamodzycwanth na dom Mykochow czaschu nocznego, a nye slamalem yemu wroth 1477 *AKPr* VIII a 58; Jakom ya nye poyal mv konya valacha strakathego nocznego czassv 1491 *ZapWarsz* nr 1670; Jakom ya Wseborj nye sbyl anym yey rany krwavey zadal rocznego (*pro* nocznego) czasu na ymycnyv yey przeth wrothy pole plotha na Czachoviczach 1493 *ZapWarsz* nr 1740; ~ Ihus Xpus... po czwarthkowey veczeri czassu iutrzennego (*R* XXV 208; czasszv *yvstrzeyszeko), gdi są modlil w ogrodze..., stradzon, yanth i wydan iest ludu zydowskemu *ca* 1420 *R* XXV 229; W czasch vyeczerny in tempore vesperi (in tempore vespere et ecce turbatio: in matutino et non subsistet Is 17, 14) 1471 *MPKJ* V 90; Gdy belo czasv kompletnego, nye chcialo syę pogrzescz cziala twego roskosnego *ca* 1500 *SlOcc* XII 163.

5. w czas '*w miarę, w sam raz, prout decet*': Nos jego... nie był barzo długi ani krotki, a w czas mały, okrągły, to jest schylony (nec longus erat nimium, nec brevis... sed ad modum debitum parum aquilinus) *Rozm* 150; Szyję miał światłą a białą jako mleko, w czas miąszą a barzo nadobną (debita grossitie miro cum decore) *Rozm* 152.

Czasny *cf.* **1. Czesny**

Czasoguślnik '*wróżbiarz, haruspex*': Czyassoguszlnyczy ad aruspices XV *med.* *R* XXIV 342; Czasz⟨o⟩guszlnyczy aruspices XV *p. post.* *R* XXIV 375.

Czasokusiedlnica '*wróżbiarz, haruspex*': Czassokuschedlnycze aruspices, qui dies vel horas observant exeundo vel revertendo XV *ex.* *MPKJ* V 140.

Czasownik '*wróżbiarz, haruspex*': Aruspices czaszovniczi, qui servant dies et horas XV *ex.* *ErzGlos* 179; Aruspices czaszovniczi, qui seruant dies et horas *ib.* 180.

Czasza *formy*: *n. sg.* czasza (1287) *KodWP* I 544, *Park* 406, 1471 *MPKJ* V 24, *Pul* 74, 7, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* czasze *Rozm* 305; ~ *ac. sg.* czaszą *BZ* Num 4, 7; czaszę *Rozm* 314; ~ *n. pl.* czasze *OrtMac* 69, *OrtRp* 55; ~ *ac. pl.* czasze 1437 *StPPP* II nr 2721, 1483 *AGZ* XV 529; czesze *BZ* Ex 37, 16.

Znaczenia: **1.** '*kielich, czara, calix, patera*': Recepisti... duodecim coclcaria, quinque cyphos al. czasye, tria wasa al. kupky 1437 *StPPP* II nr 2721; Vdzyelal... czbany, banye, czyesszee y kadzydlnycze z zlota czystego (fecit... phialas et cyathos... ex auro puro) *BZ* Ex 37, 16; A stol

takesz obietny owinø modrim plaszczem a wlozyø s nim kadzidlniczø, tarlkø a czasøø (ponent... thuribula et mortariola, cyathos et crateras, 1471 *MPKJ* V 24: czascha ciatus) *BZ* Num 4,7; Ku they tho gyeradzye... szlusza czynyone szlotho y szrebro, czo szlusza ku panyeszkyey kraszye, y srebrne czasze, zlowye roszthuchany *OrtMac* 69; Czasche vasa *OrtRp* 55; Czascha *Park* 406; Duos ciphos al. czasche argenteas 1483 *AGZ* XV 529; Cantarus stanneus unius mensure al. czaszna (*pro* czaszyą) 1491 *AcLeop* II nr 467; Bo czasza (*Fl*: kelich) w ręcze bozey wyna czystego pelna zmyeszy (quia calix in manu domini vini meri plenus misto) *Pul* 74,7; Cząschą patera *ca* 1500 *Erz* 10; Bog wszechmogący rzekł k niemu: Nuż wy Żydowie a mędrcy żydowscy, to co jest *wzwirchu czasze albo misy, to czcicie a czyścicie (quod deforis est calicis et catini, mundatis) *Rozm* 305; A też ktokoli jednemu namniejszemu s tych da telko czaszę wody żywej (calicem aquae frigidae) w imie zwolenika mego, zawiernie wam powiedam, nie straci zapłaty swojej *Rozm* 314.

2. '*danina w miodzie, mel, quod ut vectigal penditur*': A solucione mellis quod dicitur *esafa vulgariter, latine vero cifus (*Matr* III Suppl nr 8: czassa vulgariter, latine cisus) (1287) *KodWP* I 544.

Czaszka 1. '*ozdobna część świecznika w kształcie czary, scyphus, candelabri ornamentum*': Udzyalal szwyeczydlnyk..., s ktoregosz to... czyaszky, kroszky (*pro* krøszky) a lylya pochodzyly søø (de cuius vecte calami, scyphi sphaerulaeque ac lilia procedebant)..., trzy czyaszky ku orzechu podobne po wszech czewyach *BZ* Ex 37, 17—9; Na tem drogu (*pro* drøgu) bily czasky cztyrzy ku orzechu podobne (puatuor scyphi in nucis modum) *BZ* Ex 37, 20.

2. '*miseczka żołędziowa, capsula glandis*': Czaszka scholandzyewa capsula glandinis *ca* 1465 *Rost* nr 4283.

3. '*wklęsła kość, os cavum*': **a.** *kolana, poplitis*: Czaska poplex 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; ~ **b.** *biodra, coxae*: Czaszka coxa *ca* 1455 *JA* XIV 494.

Czaszuła 1. '*miseczka żołędziowa, capsula glandis*': Czassula cupule 1472 *Rost* nr 1048.

2. '*muszla ślimaka morskiego, concha cochleae*': Czassula zamorska coclea 1472 *Rost* nr 1016.

Czaśni *cf.* **1. Czesny**

Czaśnie *cf.* **Cześnie**

Czaśnik *cf.* **1. Cześnik**

Czaśny *cf.* **1. Czesny**

Cząbr, Cąbr, Szczą̨br *bot.* '*cząbr, Satureia hortensis L.*': Czambr satureia, maior timbra, serpillum domesticum 1437 *Rost* nr 2775; Czømbr timbra 1460 *Rost* nr 3750; Czambr saturegia 1464 *Rost* nr 4912; Czambr satureia *ca* 1465 *Rost* nr 4558; Czøbr satureia, timbra 1472 *Rost* nr 868; Czambr saturegia 1475 *Rost* nr 3114. 3251; Czabr saturcia 1478 *Rost* nr 2299; Sczøbr saturegia 1491 *Rost* nr 11089; *Czubr mel XV *p. post. R* LIII 62; Czambr, czampr saturegia *ib.* 69; Czambr saturegia *ca* 1500 *Rost* nr 5558. ~ *Wymowę* cąbr *poświadcza XVI w.*

Cząstka *formy*: *n. sg.* cząstka *BZ* Jer 13, 25; ~ *g. sg.* cząstki *BZ* Neh 5, 11, 1480 *ZapWarsz* nr 1488; ~ *ac. sg.* cząstkę 1406 *TPaw* IV nr 2665, 1424 *Msza* III s. 62, *sim.* VI. VIII, *Sul* 100, *BZ* Tob 6,8, 1469 *ZapWarsz* nr 1187, 1470 *ZapWarsz* nr 1260, *Rozm* 334; ~ *l. sg.* (w) cząstce 1468 *ZapWarsz* nr 1315; ~ *ac. pl.* cząstki *BZ* Neh 8, 10.

Znaczenia: **1.** '*część, pars, particula*': Dluszнik nyektoran czanstka swemu poziczczi zaplaczyl (debitor aliquam partem eiusdem debiti suo creditori exsolverat) *Sul* 100; Gedzcye tuczne rzeczi, a pycye vyno oslodzone myodem, a poslycye czøstki tym, gysz sobye nye przipravyly (mittite partes his, qui non praeparaverunt sibi) *BZ* Neh 8, 10; Gemu angyol otpowye rzekøcz: Kdisz czøstkø tego syercza (cordis eius particulam) na *wogle polozisz, ten dym zapødzi wszelki rod dyabelski *BZ* Tob 6,8; I rosyeiø (*leg.* rozsieję) ge iako myrzwø, iasz to wyatrem biwa wschopyona na pyszczi. Tocz lyos twoy, a czøstka myari twey (haec sors tua parsque mensurae tuae) od(e) mny(e), mowy pan *BZ* Jer 13,25; Marja wybrała nalepszą cząstkę (*rp.* czestką, Maria optimam partem elegit Luc 10, 42) *Rozm* 334; ~ *o częściach ziemi* (*odziedziczonych czy nabytych*): Jako yest Przeczslaw wzøl za Vichninø czøstko decem marcas 1406 *TPaw* IV nr 2665; Yakom ya nye pooral Katherzenyney roley gwalthem w yey czasthcze anym gey wszcodzyl yako pyancz kop 1468 *ZapWarsz* nr 1315; Jakom ya o tho vgednana, ysz my Jan Byk zaplaczycz myal *dwadzyeszczya y czthirzy kopy za czyansthka podla posw v 1469 *ZapWarsz* nr 1187; Yakom ya nye wrzuczyl szya w czasthka maczerzystha y *oczystha w Grudowye podla posw anim gey gwalthem vskodzyl yako trzydzeszcy kop 1470 *ZapWarsz* nr 1260; Jako ya nye posadla czasthky nyegdy Maczeyovey, masza nyegdy szwego, any dzyrsza vysey, yano podluk vyan[y]a szvego 1480 *ZapWarsz* nr 1488.

2. ze sta cząstka '*procent, centesima (pars)*': Nawroczcyesz gym dzisz gich dzedzini y vynnyce gich y gich olyvye y domi gich, nyc byerzøcz

y se ssta czostky pyenyądzi, zbosza, vyna y oleia, ioszescye bily obikly ot nych bracz, dacye za nye (reddite eis hodie agros suos..., quin potius et centesimam pecuniae..., quam exigere soletis ab eis, date pro illis) *BZ* Neh 5, 11.

3. '*współuczestnictwo, societas, pars (sensu participandi)*': Naam tesz grzesznim slugam... cząstką nektorą y towariszstwo dacz raczy ss twoymy swątimi apostoli (partem aliquam et societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis) 1424 *Msza* III s. 62, *sim.* VI. VIII.

Czban *cf.* **Dzban**

Czber *cf.* **Ceber**

I. Czcić, Ćcić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* czczę *Rozm* 475; *3. sg.* czci *Dorota* 168, *Słota* w. 77, XV *med. SKJ* V 276, 1461—7 *Serm* 113v, *Rozm* 355; *1. pl.* czcimy 1444 *R* XXIII 307, XV *med. SKJ* V 274, XV *p. post. R* XXV 178; czciemy *Rozm* 728; *2. pl.* czcicie *Rozm* 475; *3. pl.* czczą *Sul* 27, *Pul* 101 arg., *Rozm* 259. 355. 731; ~ *imper. 2. sg.* czci *Dek* I 1. 2. 5. 8. III 1. 2. 5. 10. 11. 13—7. 19. 25. 26. 28—31. IV. V. VII, *Słota* w. 79, *Rozm* 180; czcij *Dek* III 4; *1. pl.* czcimy *Rozm* 96; *2. pl.* czcicie *BZ* IV Reg 17, 38; ~ *part. praes. act. adv.* czcząc *Rozm* 669; czcząc 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI. VII. IX, *Sul* 10, *Dział* 18; ~ *inf.* czcić *Dek* I 1. 3. 4. 6—8. 11, *Gn* gl. 148b, *ca* 1420 *R* XXIV 81, *etc.*; ~ *fut. 2. sg.* będziesz czcić *BZ* Ex 20, 5; *3. sg.* będzie czcić *Rozm* 467; ~ *praet. 1. sg. m.* -śm czcił *Spow* 2; -m czcił *Spow* 6; *3. sg. m.* czcił *BZ* IV Reg 21, 3, *Rozm* 143. 159. 796; *3. pl. m.* czcili *BZ* IV Reg 17, 32, *Rozm* 324; ~ *condit. act. 2. sg.* by czcił *Dek* III 1. 6. 10. 11. 14—6. 18. 22. 25. 28—30; byś czcił *Dek* III 17; *3. sg. m.* by czcił *Ort-Mac* 35; *1. pl. m.* bychom czcili *Fl* i *Pul* Ath 3; -by czcilibysmy *MW* 8b; *3. pl. m.* -by czcili *Rozm* 259; *f.* by czciły XV *ex. R* XIX 89; ~ *condit. pass. 3. sg. m.* byłby czczon XV *p. post. R* XXV 180; *f.* -by czczona była *Fl* i *Pul* Ath 25, *MW* 112a.

Znaczenia: **1.** '*poważać, szanować, wyrażać uznanie, honorem praestare*': Pamyathay swyeczyez dny swyathe y k themv starsche thwe czyez *Dek* I 1. 6. 7. II: Thezy sztharsze thwe *Dek* I 2. III 14. VII 2; Pamąthay cziez dny swąthe, a k themu cziez starssthe thwe *Dek* I 3; Czczy oczcza y maczerz (*var.* matka) *Dek* III 1. 2. 5. 10. 11. 15—7. 25. 26. 28. 30. 31. IV. V. VII 1. 4. 5; Chczeszly myeczy laszka moya, czczyj oytheza y mathka thwoya *Dek* III 4; Kczeszly myecz laszka moya y themu dnyow przedluzenye, thczy-sz oczcza y matka thwoya *Dek* III 13; Kaio sse tęze, izesm... mego oteza y me maczerze ne czil *Spow* 2; Wsszem dobrim zacon (*pro* zacom 'żakom') y sszlussza szwego myssztrza czcziez *ca* 1420 *R* XXIV 81; Kto sand sgwalczi alybo go nye czczancz myecz alybo nosz w szandze wymyc sz nozen (*leg.* z nożen) *Sul* 10; Czyczch ('czcić') adsurgere *ca* 1455 *JA* XIV 493; Gdy raycze sza wyeszkyey ('w wiejskiej') oprawye, ktho by gych nye czył (*OrtBr* VII 558: nye czestowal) albo gye wyzywal, albo myecz, albo kord, albo gynną brony naprzeczywko gym wyymowal, then ma kaszdemu pokupycz trzydzyeszczy szelągow *Ort-Mac* 35; Kto nye czczącz sądv naszego przed sądem myeczą abo korda dobylby *Dział* 18; Boze, ktori ies nam matką y oczcza czcziez przikazal *MW* 20b; Czczycz sobye rowne adpergere XV *ex. PF* V 27; *Schymon y dzewkąm przyklad dał..., by szwą mathką, oczczyą czczyly, zawszdy gym dobrze czynyly XV *ex. R* XIX 89; Jesus... czcił wszytek lud (honorans omnes homines) *Rozm* 143; Ociec... wszytek sąd dał synowi swemu, aby wszyscy czcili syna, jako czcią (*rp.* czczyą) ojca (ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem) *Rozm* 259; Ten lud usty mię czci, ale ich serce daleko jest ode mnie, a przeto za dar mie czcią (*rp.* czczyą, sine causa autem colunt me Mat 15, 9) *Rozm* 355; Odpowiedział miły Jesus i rzekł im:... Czczę ojca mego, a wy mnie nie czcicie (honorifico patrem meum et vos inhonorastis me Jo 8, 49) *Rozm* 475; Będzieli mi kto służyć, będzie ji czcić ociec moj (si quis mihi ministraverit, honorificabit eum pater meus Jo 12, 26) *Rozm* 467; Pisze święty Jan..., iże był Annasz świekier Caifaszow, a przetoż Caifasz czcię (*rp.* czczyą) ji jako swego starszego przyjaciela, widziało sie jemu, iżby ten sąd k niemu przysłuszał *Rozm* 669; Tego dla to zawżdy czciemy w naszej pamięci..., iże nasz zbawiciel jęt jako łotr *Rozm* 728; To więc słuła phylacteria od tego żydowskiego słowa phylare chowaj tak sie wykłada, a od drugiego słowa *chorat, któreż słowie czcić, przeto phylakterja słuły, jakoby rzekł: Czci a chowaj albo pełni (et haec dicebantur philacteria a philare, quod est servare, et thorath, quod legem sonat) *Rozm* 180; ~ (*o bogu i świętych*) '*oddawać cześć, wielbić, colere, venerari, laudare*': In quibus verbis commendatur, cziez, vszyuacz, sanctus Michael *Gn* gl. 148b; Wera krzyscyanska ta gest, bychom gednego boga... czczyly (ut... deum... veneremur, *MW* 8b: abi iednego boga... czczilibismi) *Fl* Ath 3, *sim. Pul*; Tako yakosz wszytko yvsz przepowedzano gest, aby troycza w gednoczy, a gednocz we troyczy czczona biła

(ut... trinitas... veneranda sit) *Fl* Ath 25, *sim. Pul*, *MW* 112a; Czczy boga gyednego *Dek* I 1. 8; Szpowyadam szya..., czoy (*pro* czom) grzeszyl, yszem pa[n]na boga wszechmogączego nye *szonowal, nye czyl (*Spow* 3—5: myloval) szys (*leg.* zez?) prawego sz(e rczą, sz prawey dwsze *Spow* 6; Dorothea, czna dzewko czysta, czebe czy ('czci') cirkew swąta *Dorota* 168; Pamyøcz czczącz albo chwałøcz (memoriam venerantes) napirzwey falebney albo slawotney panni dzewicze 1424 *Msza* III s. 53, *sim.* VI. VII. IX; Obyatuyemy thobye za czyrkew swantø..., kthorøsch... rzødzicz racz... po spolu sz slugø thwym... y tesch krzeszczyenszkey y apostolszkey vyary czczøczym(i (una cum famulo tuo... atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus) 1426 *Msza* IV s. 314: Czczymi veneramur 1444 *R* XXIII 307; Czczymy colimus XV *med. SKJ* V 274; Czczy a korzy sze veneratur et adorat *ib.* 276; Nye bødzyesz myecz bogow czudzich przede mnø... Nye bødzesz sze gym klanyacz any gich czczycz (non adorabis ea neque coles) *BZ* Ex 20, 5, *sim.* 1471 *MPKJ* V 16; Møszowye Eweysci vczinyly sobye *Nobat a Tartak, a cy, gysz bily Sefarnaym (*leg.* z Sefarwaim), palyly sini swe w ognyv..., ale takesz pana boga czcyly (et nihilominus colebant dominum) *BZ* IV Reg 17, 32; Szlyvbu, ktorim vczinyl s wamy, nye zapomynaycye any czcycye bogow czvdzich (nec colatis deos alienos) *BZ* IV Reg 17, 38; Modlyl syø wszelkim gwyazdam nyebyeskim a czcyl gee (adoravit omnem militiam coeli et coluit eam) *BZ* IV Reg 21, 3; Pot thim drzewem stoy *naboszno *duschø, gdi czczi szubyenyczø huic ligno fidelis anima per deuocionem subdita, dum saluatoris sui honorat patibulum 1461—7 *Serm* 113v; Kristusowo ymyę y slawę wszystczy lyudze czczyø *Pul* 101 arg.; Bylby czczon XV *p. post. R* XXV 180; Tego dla to dziecię wszyscy błogosławmy, czcimy ji jako boga i syna bożego (ut deum dei filium ipsum honoremus) *Rozm* 96; Mily Jesus... częście do kościoła chodził do Jerusalem a tamo czcił boga ojca (saepius solebat frequentare templum in Jerusalem et ibi venerari patrem) *Rozm* 159; ~ niedobrze czcić '*bezcześcić, znieważać, ignominia afficere*': Jego niedobrze czcią (*rp.* czczyą) bijąc ji w lice *Rozm* 731.

2. '*święcić, celebrare, observare* (*diem festum*)': Czczy dny szvanthe *Dek* I 5. III 19. V 1: Pamąthay czicz dny swąthe *Dek* I 3. 4. 8; Pamatay, thocz tobe wela, by cz[y]czyl swatha nedzela *Dek* III 1—6. 10. 11. 14—6. 18. 22. 25. 28—30; Pamyathai, tho thobie wyele, bysz czczyl szwyatha y nyedziele *Dek* III 17; Diem agimus czczymy albo obchodzymy XV *p. post. R* XXV 178: Tę sobotę, ktorejże zwolenicy nie czcili (hoc autem sabbatum, quod discipuli non observabant)..., iże sie miała począć duchem sobota *Rozm* 324; Potrzebizna była Wielikanoc starego zakona pirwej ji czcić, toż święto wierne, Wielikąnoc ustawić *Rozm* 541; Herod z obyczaja żydowskiego czcił wszytka święta żydowskie *Rozm* 796.

3. '*częstować, cibos apponendo honorare*': Tako panna yako pany ma to wedzecz, czszo szø gany, lecz riczerz albo panosza czczy *szensko twarz, tocz przisluchsza. Czszo masz na stole lepszego przed szobø, czczi yø, yszby zyla s tobo *Slota* w. 77—9; Placzlywą skargą cząstokroczzmi sliszely..., ysz gdi... vbodzy slyachczicy alybo kmyecze... tich tho slvzebnykow roszmaythymi kthorimykolye strawamy nye czczą... (quod si... pauperes milites aut villani... eos pro beneplacito ipsorum officialium quibuslibet expensis non pertractent), czy yszczy sluzebnycy thi tho wboghe slyachti... alybo kmyeczy... pozywayą *Sul* 27.

Cf. **Poczcić**, **Uczcić**, **Obnieczcić**, **Ponieczcić**

2. Czcić *cf.* **Czyść**

Czcienie *formy*: *n. sg.* czcienie *Sul* 6, *MW* 60b, *Rozm* 6. 20. 185; ~ *g. sg.* czcienia *Sul* 6; ~ *d. sg.* czcieniu *BZ* II Esdr 9, 49; ~ *ac. sg.* czcienie XV *p. post. PF* III 290, *Rozm* 250; ~ *i. sg.* czcienim XV *med. R* XXII 242.

Znaczenia: **1.** '*czytanie (zwłaszcza Pisma św.), lectio (in primis Scripturae s.)*': O tem mowi Isidorus mistrz: Modlitwamy syą czisczimi, ale czczyenim syą vczimi XV *med. R* XXII 242.

2. '*tekst, scriptum*': Y przikazal Ezdras, abi cztly zakon Jezus a Bananeus..., gisz vczily lyvd zakonu bozemv. A w tem sebranyv zakon bozi cztly a przekladaly kaszdi ty iste, giz rozumyely czcyenyv (et praeferebant singuli eos, qui intelligebant lectionem) *BZ* II Esdr 9, 49; Cz(cz enye lecturam XV *p. post. PF* III 290.

3. '*rozdział, libri caput*': Wthore czczenye: Tacz gesth pany Anna swyata, nad gynsze pany blogoslawyona, kthorym nyeczo laszky boszkyey bylo vdzyelono *MW* 60b; Czczenye o tem, yako dzyevycza Marya zvyastovana przez anyola Gabriela szvey mathcze Annye *Rozm* 6; Czczenie o nadobności ciała błogosławionej dziewice Marjej *Rozm* 20; Czcienie o krzczeniu Jesucrysta *Rozm* 185; Dali jemu księgi Izajasza proroka, a jako otworzy, natychmiast najdzie czcienie, gdzie było pisano: duch święty nade mną (et ut revolvit librum, invenit locum, ubi scrip-

tum erat: spiritus domini super me Luc 4, 17) *Rozm* 250; ~ pirwe czcienie '*wstęp, prologus*': Pyrwe czczenye albo przywod kv xangham praw krolya Kazimyrza na podobyenstwo w gynschich xank czczenya gest thakye (prologus seu introductio ad instar prologi in librum iurium regis Kazymyri) *Sul* 6.

Czczy, Tszczy *formy*: *n. sg. m.* czczy *ca* 1500 *Erz* 10; tszczy *Rozm* 831; *f.* tszcza 1444 *R* XXIII 305; ~ *ac. sg. m.* czczego 1466 *R* XXII 16; *f.* czczą *Pul* 106, 9; tszczą *Rozm* 831.

Znaczenia: **1.** '*pusty, próżny, cavus, vacuus*': Sylni plomieyn ziui szia iako tscza skorupa, przedlubana skorupa vivax flamma viget ceu caua testula 1444 *R* XXIII 305; Czczego vacuum 1466 *R* XXII 16; Czczy cauus, id est concauus *ca* 1500 *Erz* 10; Po tem koronowaniu przynieśli treść ('trzcinę') morską tszczą i dali jemu w rękę miasto sceptrum. Baczy, iże tszczą treść, a nie laskę drzewa *Rozm* 831.

2. '*ubogi, bez wartości, bez znaczenia, inanis*': Spowyadayecze sze gospodnu, myloszerdza yego, a dzywy yego synom lyudzkym. Bo nasyczyl duszę czczo (quia satiavit animam inanem) y duszę laczno naszyczyl dobra *Pul* 106, 9; Mieniąc niewierni Żydowie przez to, aby on był krol stracony, tszczy a prozny albo s krolewstwa ssadzony, aby też był krol tszczy a prozny jako treść *Rozm* 831.

Czczyca, Tczyca, Tszczyca *formy*: *n. sg.* czczyca *Rozm* 19; tczyca 1434 *PF* V 31; ~ *g. sg.* czczyce *Rozm* 19; ~ *ac. sg.* tszczycę *Fl* I Prol. 12; ~ *l. sg.* (we) czczycy XV *p. post. R* XXV 174; (w) tszczycy *Gałka* w. 50; ~ *ac. pl.* tszczyce *Gałka* w. 51.

Znaczenie: '*niepokój, taedium ac sollicitudo*': (Psalterz) tszcziczo dusze sgladza (taedium animae anihilat) *Fl* I Prol. 12; Tczycza tedium 1434 *PF* V 31; (Papież) Lassota sza trudził, schatan go pobudził, by cessarzem ludził..., Rzim na niem wyludził. A po niem laici obludzeny fschiczci, przeedz (*leg.* przecz) gich dziedzici, namiastkowie stradnyci, są w welikey tszczi cz i. Chcemli tszczice zabycz, a pokoia nabycz, musszimy szą modliez bogu *Gałka* w. 50—1; Ve czczyczy in tedio XV *p. post. R* XXV 174; A też nieco ją samę czczyca była w kościele, szedszy i poklękła, i poczęła pełnić swe modlitwy *Rozm* 19; Tedy się jej anieli pokazali..., bo jej tego wielekroć czynili, kiedykoli nieco czczyce podług obyczaja dziecinnego (ją zejmowało?) *Rozm* 19.

Czczyć 1. '*odczuwać niechęć, wzdragać się, taedio affici*': Pavere lakacz sya et taedere czczycz szobye vel stiskoval (et assumit, *sc.* Jesus, Petrum et Jacobum et Joannem secum et coepit pavere et taedere. Et ait illis: Tristis est anima mea Marc 14, 33) *ca* 1500 *JA* X 380.

2. '*ociągać się, animo esse parum prompto*': Czycz tepere XV *p. post. R* XXV 174.

(Czczywy) Tczywy '*niechętny, leniwy, piger*': Tepidus homo thczywy in operibus XV *p. post. R* XXV 176.

Czeber *cf.* **Ceber**

Czebernica *cf.* **Cebernica**

Czebr *cf.* **Ceber**

Czebrówka *cf.* **Cebrówka**

Czechel, Czechło, Czachel, Czachło *formy*: *n. sg.* czechel 1471 *StPPP* II nr 4071, 1495 *RocznKrak* XVI 62, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* czechła 1452 *ZapWarsz* nr 933; czachła 1470 *ZapWarsz* nr 2941, 1471 *TymProc* 281; ~ *ac. sg.* czechel *ca* 1500 *JA* X 381; ~ *n. pl.* czechły *OrtCel* 11, *OrtZab* 529, 1496 *StPPP* II nr 4459; czechła 1436 *StPPP* II nr 2655; ~ *g. pl.* czachłow 1471 *TymProc* 281, 1478 *ZapWarsz* nr 1214; ~ *ac. pl.* czechły 1471 *MPKJ* V 88.

Znaczenia: **1.** '*koszula lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna, corporis velamentum (imprimis muliebre) linteo albo*': Omnia vestimenta, videlicet tunicas, pallicia, palia, camisias, velinamina, vlg. czechla, peplos al. rąbky 1436 *StPPP* II nr 2655; Jako ja nye wzyąla od Jachny czechla y czepcze s moya dzewka, s Malgorzetha 1452 *ZapWarsz* nr 933; Jakom ya nye ranczil wiprawi po Malgorzecze, czepcza za dwye kopye, swoyki za kopą..., coldri za dwye kopye, trzech poduschk... po trzy lokczye, weszglowye, a tho wschythko nowe a dobre, yekobi dobrzy *czekly 1468 *AKPr* VIIIa 55; Jakom ya przischethwsszy do domv Micolayowego do dzewky jego nye wząłem szyla, gwalthem... walv plothną, czachla, dw (*leg.* dwu) rambky y gynschych rzeczi domowych 1470 *ZapWarsz* nr 2941; Byale rucha ut czechly (*var. lub.*: czechliky) sindones (in die illa auferet dominus ornamentum calceamentorum... et specula, et sindones, et vittas Is 3, 23) 1471 *MPKJ* V 88; Toga al. czechel 1471 *StPPP* II nr 4071; Jacom ya... nye wzanl s skrzynye Jedwydzyney... czachla s kvnlerzem..., obrusow y czachlow z ynymy byalymy schathamy 1471 *TymProc* 281; Jako ya... nye wzyanlem czachlow yego anym gych wnyosl w dom oczeza mego 1478 *ZapWarsz* nr 1214; Jakom ya Barbarze de Nathovicze... przy them sbyczyv czechla nye sdrapal anym rapką (*leg.* rąbka), przeszyeradla y podwyky wsyął 1491 *ZapWarsz* nr 1713; Toga al. czechel 1495 *Roczn-*

Krak XVI 62; Quatuor togis al. czyechly 1496 *StPPP* II nr 4459; Togum al. czechel 1497 *AGZ* XV 340; V czechel in albam vestem muliebrem *ca* 1500 *JA* X 381.

2. '*ręcznik, prześcieradło używane w łaźni, mantile balnearium*': Lasyebne czechly sudaria *OrtCel* 11, *sim. OrtZab* 529; Czechel balneamen *ca* 1500 *Erz* 10.

Czechlik, Czachlik '*koszula lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna, corporis vestimentum (imprimis muliebre) lineo albo*': In illa die... auferet dominus... sindones czechliky et vittas zawoyky (Is 3, 23) XV *med. R* XXII 322; Czechliky (*var. kal.*: byale rucha ut czechly) sindones (Is 3, 23) *MPKJ* V 88; Mycolay... zothfarzal zamk⟨y⟩ chanszebna rzecza... ⟨u⟩ byaley scrzynky, v kthorey byly rambky, czepcze, conlerze, czachlyky, srzebro 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; Czechlyk puerilis 1495 *RocznKrak* XVI 62.

Czechło *cf.* **Czechel**

Czechrać *cf.* **Czochrać**

Czeczotka *zool.* '*czeczotka, Fringilla linaria L.*': Czeczothka *ca* 1455 *JA* XIV 490; Czeczotka ffauellus 1472 *Rost* nr 1381; Cetula czeczothka, auis quedam *ca* 1500 *Erz* 10.

! Czeebu '*?*': Sic eciam junctum cum c tripliciter asperatur..., sic cum reliquis vocalibus, ut: czym, czyn id est arma, czyn id est fac, czop..., czeebu, czosnek *Park* 406.

Czegodła *cf.* **Co**

Czekać, Czakać *formy*: *praes. ind. 2. sg.* czekasz *Rozm* 589; *3. sg.* czaka *Fl* 103, 28; czeka *BZ* Ex 18, 14, *Park* 406, XV *p. post. R* I s. XLVII, *Rozm* 690; *1. pl.* czekamy *BZ* Tob 2, 18, *Rozm* 314; *3. pl.* czakają *Fl* i *Pul* 68, 8, *Pul* 103, 28; ~ *imper. 2. sg.* czakaj *Fl* 26, 20. 36, 36; czekaj XV *med. SKJ* V 260, *Pul* 36, 36; *1. pl.* czekajmy *BZ* Judith 8, 20; *2. pl.* czekajcie *BZ* Gen 22, 5, 1471 *MPKJ* V 53. 121; ~ *part. praes. act. adv.* czakaję *Fl* 39, 1; czekając *Pul* 39, 1, *Naw* 88, *Rozm* 243. 734. 787. 795; czekający *Rozm* 589. 734; ~ *adi.* czakając XV *p. post. R* I s. XLI; czekając *Rozm* 109; *n. sg. m.* czekający *ca* 1428 *PF* I 489; *n. pl. m.* czekający *Rozm* 116; *cf. też* **Czekający**; ~ *ind. praes. comp. 3. sg.* jest czakający *Pul* 95 arg.; ~ *inf.* czekać *BZ* Ruth 1, 13, *OrtBr* VII 560, *OrtMac* 122, 1471 *AGZ* XII 343; ~ *fut. 1. sg.* czakać będę *Fl* i *Pul* 51, 9; *3. sg.* czekać będzie *BZ* Gen 49, 18; *3. pl.* będą czakać *Fl* i *Pul* Ez 12; czakać będą *Fl* i *Pul* 103, 12; ~ *praet. 1. sg. m.* czakał jeśm *Fl* 39, 1; czekał jeśm *Pul* 39, 1; *3. sg. m.* czakał *Kśw* cv 41, *Fl* i *Pul* 77, 25; czekał *OrtBr* VII 560, *OrtMac* 99; *f.* czekała *Rozm* 7; *neutr.* czakało jest *Fl* 68, 24; czakało *Pul* 68, 24; *1. pl. m.* -smy czekali 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18; *3. pl. m.* czakali są *Fl* 118, 95; są czakali *Fl* 141, 10; czakali *Pul* 118, 95; czekali *Pul* 141, 10; ~ *condit. 3. sg. m.* -by czekał *Rozm* 787; *3. pl. m.* by czakali *Gn* 174b.

Znaczenia: **1.** *czekać, exspectare, manere*': Czekayanczy prestolans *ca* 1428 *PF* I 489; C... tripliciter in Polonorum ideomate asperatur: grosse, grossius et molliciter... Exemplum primi: cego, cekaa *Park* 406; Byeleczky... Iohanni Colo... pecuniam, quam sibi tenet, al. centum marcas a festo Pasce proxime, ad aliud festum debet exspectare al. czekacz 1471 *AGZ* XII 343; Czekaicze manete (quare manetis ex adverso muri? Neh 13, 21) 1471 *MPKJ* V 53; Czekayczie sustinete (sustinete hic et vigilate Marc 14, 34) 1471 *MPKJ* V 121.

a. *absolute*: Jacoszmy przi tem byly y na weczu szedzely, y do slonecza zachoda czekaly, kyedy xancz oppath (Kopythka ku prawu wolacz kazal) 1428—30 *BiblWarsz* 1861 III 18; Czekay yeszcze, bo yescheze nye przyschla godzyna sustine modicum, nondum venit hora XV *med. SKJ* V 260; Y rzecze...: Czekayczye (exspectate) tu s oslem, a yacz synem (*leg.* z synem) tam poydø *BZ* Gen 22, 5; Czemu sam szedzys, a wszitek lvd czeka (praestolatur) od zarenku asz do wyeczyora? *BZ* Ex 18, 14; A ten goscz nye chcze czekacz, ale owa gest podroszny *OrtBr* VII 560; Gdy yeden czlowyek drugyemv zastawy rolą..., a dzyerzy-ly then wszyszthko, czo mu zasthawyono, gdy mymo prawo czekal, a on gye przedawa..., a drugy, szlowye czo zastawyl, tho brony..., czo myedzy gymy gesth za prawo? *OrtMac* 99, *sim. OrtBr* VII 560; Daley tesz goscz z zakladem, czo mu zastawyaya za wysznany dlug, ma-ly czekacz, a yako wyelye dny ma daley albo wyaczey czekacz podlug prawa bądz zaklad gydaczy albo nyegydaczy, a myeszczanyn tesz yako dlugo ma czekacz, a musza-ly zaklad bracz za wysznany dlug, albo czo o tho yesth za prawo? *OrtMac* 122; Myedzy poszrotkyem gor poydø wody. Pycz będze wszystek zwyerz polya. Czakacz będø lossowye w pragnoszczy swoye (exspectabunt onagri in siti sua, *Fl*: czakacz bødø... we chczenyv pycza swego) *Pul* 103, 12.

b. *kogoś, czegoś*: Taco tih crolew... chacal, ize za trinadesce dny ot narodena gih *Kśw* cv 41; Moyszeszu, tocz ga tobe pouedam, iscy ga iutrze do czebe... prydø. Aby thy... ludu... tho przykaszal,... bicz mø ony do trzeczego dna tamo czakaly *Gn* 174b; Czakay gospodna (exspecta dominum, *Pul*: poszdzy gospodna),

mosżne czin *Fl* 26, 20; Czakay gospodna (exspecta dominum, *Pul*: czekay gospodna), a strzeszi drogi iego *Fl* 36, 36; Czakaiø czakal iesm gospodna (exspectans exspectavi dominum, *Pul*: czekayøcz czekal yesm gospodna) y vsliszal me *Fl* 39, 1; Czakacz bødø ymena twego (exspectabo nomen tuum) *Fl* 51, 9, *sim. Pul*; Ne zapalayсze se na mø, gisz czakaiø czebe, gospodne (non erubescant in me, qui exspectant te, domine)... Ne osromoceni bødzcze nade mnø, gisz szulayø (*pro* szukayø) czebe *Fl* 68, 8, *sim. Pul*; W obezrzenu twoiem sø wszistcy, gisz møøczø me. Laiana czakalo iest serсze moie y nødze (improperium exspectavit cor meum et miseriam, *Pul*: layanya czakalo... y *nędzę) *Fl* 68, 24; Nne (*pro* mne) czakaly sø (*Pul*: mnye czakaly) grzeszny (me exspectaverunt peccatores), bychø zagubyly mø *Fl* 118, 95; Mne sø czakaly (*Pul*: mnye czekaly) prawy, alysz my oplaczysz (*leg.* odplaczysz) mne (me exspectant iusti, donec retribuas mihi) *Fl* 141, 10; Bo nye pkel [ne] bodze chwalycz czebe any spowedacz sø bødze tobe, any smerсz chwalycz czebe, ne bødø czakacz, gysz to stopayø w geszo ro , prawdy twogy (non exspectabunt, qui descendunt in lacum, veritatem tuam Is 38, 18), *Fl* Ez 12, *sim. Pul*; Sbawyenya... twego czyekacz, panye, bødze (exspectabo, domine) *BZ* Gen 49, 18; Onego ziwota czekami (exspectamus), gensze bog ma dacz tym, ktorzi swey wyari nygdi nye przemyenyo *BZ* Tob 2, 18; Ale mi nye wyemi gynego boga kromye pana boga naszego, przeto czekaymi w pokorze veyeszenya naszego (exspectemus humiles consolationem eius), bo on pomscy naszey krwye w udroczenyv nyeprzyiacyol naszich *BZ* Judith 8, 20; On nye cheze szmyerczy grzeschnego czlowyeka y czyrpy przeczywnoszczy od nyego, czekayancz nawroczenya gyego *Naw* 88; Puha (*pro* pycha) przeczywko sząszyądowy [wąl]walka gyest czakagyącz gromw y strzali (superbia contra vicinum balneum est exspectans tonitruum cum sagitta) XV *p. post. R* 1 s. XLI; Anna swego mązą czekala z vyelyka radoszczyą *Rozm* 7; Wrociwszy sie Herod z Jerusalem, usłyszał Żydy śmierci jego silnie czekając (exspectantes) *Rozm* 109; Ci trzy miesiące byli w Rzymie, czekający odpowiedzenia cesarskiego (eventum rei exspectantes) *Rozm* 116; Nie czekając (non exspectans) mężowa wrocenia i pospieszyła sie do ojca *Rozm* 243; Ty-li jeś, ktoryś przyszedł, czyli inego czekamy (an alium exspectamus Mat 11, 3)? *Rozm* 314; Jako dziewica błogosławiona Marja miała wielikie udręczenie... czekający wrocenia swego syna *Rozm* 589; Dziewica błogosławiona stała doma czekający z wielikim smętkiem swego syna miłego *Rozm* 589; Marja, kogo czekasz i twego syna wrocenia czekasz *Rozm* 589; Kto małych grzechow czeka, wpadnie więtsze (*leg.* w więtsze) *Rozm* 690; Była w silnem udręczeniu, czekający swego miłego syna *Rozm* 734; Pilat kwapił sie ku wyzwoleniu miłego Jesucrista..., przetoż natychmiast wyszedł, nie czekając odpowiedzenia *Rozm* 787; Tego dla bog tego nie przepuścił, aby (*sc.* Pilat) czekał nauczenia o prawdzie, bo nieprzyjaciel prawdy nie był dostojen słyszeć, co by była prawda *Rozm* 787; Pilat jego spytał, co jest prawda, a nie czekając odpowiedzenia, wyszedł ku Żydom *Rozm* 795; ~ *czegoś od kogoś*: Czeka lenywy pomoczy od boga (expectat piger sibi subveniri a deo), kt[o]hory przycazal na thym swyeczye czucz o sobye XV *p. post. R* 1 s. XLVII.

c. *z inf.*: Jako dziewica błogosławiona jakoby *schechła, czekając słyszeć, co sie już było przygodziło *Rozm* 734.

d. *ze zdaniem*: Wszytko ot czyebye czaka (*Pul*: wszystky od czebie czakayø), by dal gym karmø w czas (omnia a te exspectant, ut des illis escam in tempore) *Fl* 103, 28; Bo aczbich mogla tey to noci poczocz sini y porodzicz, a wi chcyele czekacz (exspectare velitis), doiodbi nye wirozli z dzecynskich lyat, drzewyey bodzeta babye, nyszli swadzbi s nymy doczekacye *BZ* Ruth 1, 13.

2. *'zwlekać, differre'*: I kusili so boga w serczoch swogich... i zle molwili so o bodze... Przeto vsliszal bog y czakal (distulit) *Fl* 77, 25, *sim. Pul*; ~ *dubium*: Ten ps〈alm〉 powyada, yze Xpus od drewna w narodoch krolyuyocz, opyocz yest czakayoczy przyszczym (*'zwlekający z przyjściem' czy 'oczekiwany'?*) *Pul* 95 arg.

Cf. **Doczekać**, **Poczekać**, **Oczekawać**, **Oczekiwać**, **Oczekować**

Czekadlnik *bot. 'rdest, Polygonum Bistorta L.'*: Czekadlnik cerbonia, viperana 1472 *Rost* nr 1207.

Czekający, Czakający *'cierpliwy, patiens'*: Mylostzywy y myloserdny gospodzyn, dlugo czakayonczy (longanimis) y welkomyloserdny *Fl* 102, 8, *sim. Pul*; Bog czecayoczi (patiens) y wyelikyego milosyerdza... nyzadnego nyevinnego nye ostawya *BZ* Num 14, 18: Bog sędzya sprawyedlywy, moczny y czekayączy (patiens, *Fl*: smerny) *Pul* 7, 12.

Czekana *bot. 'podróżnik, Cichorium Intybus L.'*: *Czekona cicorea 1478 *Rost* nr 2214.

Czekanie, Czakanie *formy*: *n. sg.* czakanie *Fl* 38, 11; czekanie XV *in. R* XXIV 66. *BZ*

Gen 49, 10, *Pul* 38, 11; ~ *g. sg.* czakania *Fl* 118, 116; czekania *Pul* 118, 116; ~ *v. sg.* czekanie *BZ* Jer 14, 8; ~ *i. sg.* czekanim *Rozm* 482; ~ *l. sg.* (w) czakani *Ksw* cv 35.

Znaczenia: **1.** *'czekanie, exspectatio'*: Tec to crol iesc miloscyueysy... w dlugem chacany, izbihom sø k nemu zødne pospesily *Ksw* cv 35; W slowe twogem nadzeyø ymal gesm. Otstopicze ode mne zglobiwy, a bødo badacz kazny boga mego. Przymy myø podlug molwy twogey, a zyw bødø, a ne osromoczya (*pro* osromoczay) myø od czakana mego (et non confundas me ab exspectatione mea, *Pul*: od czekanya mego) *Fl* 118, 116; A będą znamiona w słońcu i na miesiącu..., kiedy poczną ludzie schnąć przed strachem i przed rzekanim (*pro* czekanim), co ma przydź na wszytek świat (arescentibus hominibus prae timore et exspectatione, quae supervenient universo orbi Luc 21, 26) *Rozm* 482; ~ Czekane longanimitas XV *in. R* XXIV 66.

2. *'przedmiot oczekiwania, exspectatio, desiderium'*: A nine, ktore iest czakane moie (et nunc, quae est exspectatio mea, *Pul*: czekanye moye)? *Fl* 38, 11; Nye bødze odnyeszona lyaska od ludy a wogewoda s byodr gego, doyøt nye przydze, gensze ma przydz a poslan bicz, tenczy bødze czyekanye lyudzskye (et ipse erit exspectatio gentium) *BZ* Gen 49, 10; Tobyesmi zgrzeszily, czekanye izrahelskego lyvda, zbawycyelyv nasz czasu zamøcenya (exspectatio Israel, salvator eius in tempore tribulationis) *BZ* Jer 14, 8.

Czekanka *bot. 'podróżnik, Cichorium Intybus L.'*: Czekanka cicorea maior 1472 *Rost* nr 796.

! Czeką *'?'*: Wilhelmus dixit: Habes *sta al. czeką, non tamen suficiat tibi super hoc... et adhuc veniens servus Ioannis... coram iudicio banito recognovit sic dixisse: Ecce capias baculum, ei decaules istos audacter 1464 *Trześń* 75.

Czeladnica 1. *'służąca, ancilla, famula'*: Nobilis Dorothea... luit penam quinquagenalem contra Thomam... pro ipsius muliere al. czeladnicza 1457 *TymWol* 78.

2. *pl. tantum 'rodzina, ród, familia, gens'*: Synowye Izacharovi po przirodzonich (per cognationes) swych: Tola, od nyegosz czeladz (familia) Tołaiczkich, Fua, od nyegosz czeladz Fuaiczkich, Iazvb, od nyegosz czeladz Iazvbiczkich, Semram, od nyegos czeladz Semramiczkich. Tocz sø czeladnicze Izacharowy (hae sunt cognationes Issachar), gichze to liczba bila iest cztirzi a seczdzesyøøt tysyøczow a trzysta *BZ* Num 26, 25, *sim. ib.* 26, 34.

Czeladniczka *'służąca, ancilla, famula'*: Jakom ya nye slupila czelathnyczky Hanni gwalthem na dobrow o lnych oplothkach 1468 *ZapWarsz* nr 2927; Jakom ya przigechawschi sszamoczwarth do domv Mikolayowego nye sszbilem czeladnyka y czeladnyczky, Janą y Byeyati, na robocze 1471 *ZapWarsz* nr 3045; Jako czeladnyczka moya Malgorzatha nye *strzacziła dzedzacza (*leg.* dziecięcia) w moyem domv sz moya przicziną *ib.* nr 3047; Jakom ya przyschethwschy do domv Maczeyowego... nye szbylem czelathnyczky Anny 1477 *ZapWarsz* nr 3091.

Czeladnie, Czelednie *'poufale (?), familiariter'*: Czelednye familiariter XV *p. pr. R* XLVII 359; Czeladne familiariter XV *med. R* XXV 155.

Czeladnik, Czelednik *formy*: *n. sg.* czeladnik 1441—7 *RocznHist* XV 239, 1471 *MPKJ* V 101, 1498 *ZapWarsz* nr 1883, XV *p. post. Kałuż* 273, *Rozm* 311. 623; ~ *g. sg.* czeladnika 1432 *Przyb* 23, 1462 *ZapWarsz* nr 1150, 1471 *ZapWarsz* nr 3028. 3045. 3049; czelednika 1472 *ZapWarsz* nr 1341, 1477 *ZapWarsz* nr 1456, 1488 *ZapWarsz* nr 1572; ~ *d. sg.* czeladnikowi 1423 *TPaw* VII 338, 1453 *TymWol* 74, 1486 *Czrs* s. L, 1498 *ZapWarsz* nr 1883; ~ *ac. sg.* czeladnika 1489 *ZapWarsz* nr 1640; czelednika *Sul* 9; ~ *i. sg.* czeladnikiem 1446 *ZapWarsz* nr 797, *Rozm* 513; ~ *n. du.* czeladniki *Sul* 31; ~ *ac. du.* czeledniku *Sul* 10; ~ *n. pl.* czeladnicy *Sul* 27. 29, *Rozm* 313; czelednicy *Sul* 64; czeladnikowie *BZ* Num 26, 14. 22; ~ *g. pl.* czeladnikow *BZ* I Par 15, 12, *Rozm* 623; ~ *ac. pl.* czeladniki 1445 *ZapWarsz* nr 749; ~ *l. pl.* (po) czeladnikoch *BZ* Num 1, 45. 3, 39. 4, 2. 26, 42.

Znaczenia: **1.** *'sługa domowy, dworzanin, famulus, minister'*: Jakom nye caszal memu czeladnicoui bicz Maczeya 1423 *TPaw* VII 338; Splawsky... ne vranyl Jana Lypniczskyego *czelandnika 1432 *Przyb* 23; Moy czeladnyk szcz[cz]agnyal pęcz voszow 1441—7 *RocznHist* XV 239; Jaco Jan swe czytirzi czeladniky na me ludzy szeszlal... y sbyl ye 1445 *ZapWarsz* 749; Jacom ya byl *wtemczasz Jacubowim czeladnikem 1446 *ZapWarsz* 797; Jako ia nye sbyl Hynczy, czeladnika Michala, anym gemv zadal cr[a]wawcy reny 1462 *ZapWarsz* nr 1150; Jakom ya czeladnyka Byeaczinego Maczeya na drodze dobrowolney nye szlupyl gwalthem 1471 *ZapWarsz* nr 3028; Jakom ya przigechawschi sszamoczwarth do domv Mikolayowego nye sszbilem czeladnyka y czeladnyczky, Janą y Byeyati, na robocze 1471 *ZapWarsz* nr 3045; Jakom ya szamoczwarth gwalthem nye wszą-

lem szyekyri jako szyescz groszchy na gymyenv Stanyslawowem v czeladnyka jego, v Maczyeya 1471 *ZapWarsz* nr 3049; Yakom ya nye szbyl na dobrovolney drodze gwalthem czelednyka yego Scpanae 1472 *ZapWarsz* 1341; Jakom ya czelethnyka thwego ymyenyem Jana nye sbyl gwalthem... na drodze, na dobrowolney 1477 *ZapWarsz* nr 1456; Jakom ya nye odbyl czeladnykowy Stanislawowemu... dziewanczorga cobyl 1486 *Czrs* s. L; Jakom ya nye othpandzyl od robothi Stanislawa, czelednyka gyego 1488 *ZapWarsz* nr 1572; Jako oczyecz moy... nye zabyl Marczyna... w mlynye swem przesh Maczeya czeladnyka swego 1489 *ZapWarsz* nr 1640; Yako Marczyn... nye vydal sbroye... czelathnykowy memv... any gynszey *dzeledzy moycy, any *dzelathnyk moy w nyey yeszdzyl 1498 *ZapWarsz* nr 1883; Czeladnyk famulus XV *p. post. Kałuż̇n* 273; ~ Przigaadza szą..., ysz czelyadnyczy (*Dział* 14: dworzanye naszego dworv) alybo gynszi kakokolye na dworzee naszeem bandączy... przed naszą oblycznoscz... pozwani bywayą (familiares... in curia nostra constituti ad nostram... praesentiam seu audientiam evocantur) *Sul* 27; Zapowyedamy, aby naszy celednyczy (*Dział* 50: dworzanye) abo gynszy, gysz na naszem dworze pozwany szą (familiares vel aliqui in nostra curia citati)..., nye myely othpowyedacz *Sul* 64; Czeladnik, vrządnik eunuchus (Abdemelech, Aethiops, vir eunuchus, qui erat in domo regis Jer 38, 7) 1471 *MPKJ* V 101; Jako moya czelacz pl⟨e⟩banowy Drosdowskyemu, czeladnikowy xądza byscupa Czczibora, nye wszą̇la dw konyw chąszebną rzecza 1453 *TymWol* 74; Dosyć jest uczniowi, aby był jako jego mistrz, a sługa, by był jako jego pan, bo gdyżci oni zwali oca czeladnego Belzebubem, tako więcej was czeladnik jego będzie prześladować albo nienaźrzeć (si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius Mat 10, 25) *Rozm* 311; Bociem przyszedł odłączyć człowieka przeciw ojcu, dziwkę przeciw macierzy swojej, a człowieku nieprzyjacielem będzie nawiętszy czeladnicy jego (domestici eius Mat 10, 36) *Rozm* 313; ~ *'uczeń, discipulus'*: O... Judaszu,... i gdzie jest śmiara ona przezmierna syna bożego..., iże cie apostołem wybrał, uczynił cie przyjacielem i czeladnikiem swoim? *Rozm* 513; Nie jest to nijeden dziw, iże Cristus nie poznał nijednego czeladnikow, ale to jest dziw, iże jego ani Judasz poznał, jego czeladnik *Rozm* 623; ~ (*o służbie sędziego, używanej do niższych czynności sądowych, dicitur de ministris, qui ad viliora adhibentur ministeria*): Nygeden ma bycz pozwan, gedno przes woznego, wiyąwszi gorance na dworze alybo w sandze dowynyenya dopuszczenye, o gesz thedi przes czelednyka sandzynego alybo przes wrothnego thaky wynowaczecz pozwaan mosze bycz przes wyny (per familiarem iudicis aut portulanum citari poterit) *Sul* 9; Na czą̇nzą sandza nye wyą̇ncey nyszly dwv czelednykv z woznym poszłacz yma (ad impignorationem faciendam iudex non plures quam duos familiares cum ministeriali transmittere praesumat) *Sul* 10; Mymo tho nyeegdi na sandzech szedayą̇ący, nyegdi gych vrzandnycy alybo plyemyennyczy, alybo gych czelyadnycy nyekthorce szloszczywye robotaamy a strawamy chcyą̇cz (praeterea quandoque praesidentes, quandoque ipsorum officiales vel notarii, aut eorum familiares aliquos malitiose laboribus et expensis gravare volentes), alybo za othkvpyenye klopothv w pyenyą̇dzoch, alybo w gynszych rzeczaach nyeczo vicyangnąącz oth nych zrą̇dzającz *Sul* 29; Thylko dwa czelyadnyki z slvzebnykeem czandzacz maayą *Sul* 31.

2. *pl. tantum 'rodzina, ród, familia, gens'*: Y bili sø wszitczi spolv s synow israelskich po domyech a po czeladnicoch swych ode dwvdzestv laat a nadto, ktorzis mogli kv boyv gycz, szeczsed a trzi tisyącze møzow pyøczsed a pyøczdzesyøøt (fuerunt que omnis numerus filiorum Israel per domos et familias suas a vigesimo anno et supra, qui poterant ad bella procedere) *BZ* Num 1, 45; Wszitczi slvdzy kosczelni, gesz to iest policzil Moyzes... po czeladnikoch swych (per familias suas)..., bilo gich dwadzescza dwa tisyącza *BZ* Num 3, 39; Wezmicze liesbø synow Caatowich s posrzotkv slvg kosczelnich po domyech a po czeladnikoch swich (per domos et familias suas) od trzechdzesyøøt laat *BZ* Num 4, 2, *sim. ib.* 26, 42; To sø czeladnikowye s plemyenya Symeonowa (hae sunt familiae de stirpe Simeon) *BZ* Num 26, 14; Ty to sø czeladnikowye Ivda (istae sunt familiae Juda) *BZ* Num 26, 22; Wi, gysz gescye ksyøszøta czelyadnykow slug koscyelnich (qui estis principes familiarum Leviticarum),... przinyescye skrzinyø boszø *BZ* I Par 15, 12.

Czeladność *'?'*: Czeladnoscz familiaritas XV *p. post. R* XXV 176.

Czeladny *formy*: *n. sg. m.* czeladny *Sul* 53, XV *med. SKJ* V 254, XV *p. post. R* I s. XXXIX, *Rozm* 378. 486; ~ *g. sg. f.* czeladnej *BZ* III Reg 17, 17; ~ *d. sg. m.* czeladnemu *ca* 1420 *R* XXIV 83, *Rozm* 343. 392; ~ *ac. sg. m.* czeladnego *Rozm* 311; ~ *l. sg. neutr.* (w) czeladnem *BZ* Num 1, 47; (o) czeladnym XV *p. post.*

R I s. XXXVII; ~ *n. pl. neutr.* czeladna *BZ* Neh 8, 13; ~ *g. pl. neutr.* czeladnych *BZ* Neh 7, 70.

Znaczenia: **1.** '*dotyczący społeczności domowej, ad rem familiarem pertinens*': ⟨E⟩pistolla swannheko (*pro* swanthego) Bernharta nyektor⟨e⟩mu ryczerz⟨o⟩wy o rzandzenyu czeliadnym pyssana thymy tho slowy: Prossyl ny⟨e⟩ktory riczrczeye (*leg.* rycerz) swanthego Bernaharta, aby gemu nauka dall o rzandzenyu czeladzy XV *p. post. R* I s. XXXVII; ~ rzecz czeladna '*majątek, res familiaris*': Ząndassz... nauczenya o pykczolovanyanyv (*leg.* pieczołowaniu) y o obyczayv rzeczy czeladyeny (*pro* czeladney) uzithecznye rządzenye (*pro* uzithecznego rządzenya, doceri petis a nobis de cura et modo rei familiaris utilius gubernande) XV *p. post. R* I s. XXXIX; ~ ojciec, matka, człowiek, rycerz czeladny '*gospodarz, gospodyni, głowa rodziny, pater familias*': Przyrownano yeszth crolewszthwo oczczw czeladnemu (simile est regnum coelorum homini patri familias Mat 20, 1) *ca* 1420 *R* XXIV 83; Naprzeczywko oczczw czeladnemw (et accipientes murmurabant adversus patrem familias Mat 20, 11) *ib.*; Kaszdy oczczecz czeladny dothknyony boyasznyą thą oth oprawyenya gymyenya wscząga szą (quilibet pater familias... a reparatione bonorum se subtrahit) *Sul* 53; Oczecz czeladny pater familias XV *med. SKJ* V 254; Gdyżci oni zwali occa czeladnego Belzebubem, tako więcej was czeladnik jego będzie prześladować (si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius) *Rozm* 311; Kiedy wnidzie czeladny ociec (cum autem intraverit pater familias) i zatworzy drzwi, poczniecie stać na dworze kołacąc w drzwi (*rp.* dzrzvy) *Rozm* 378; Podobno jest krolewstwo niebieskie człowieku ojcu czeladnemu (simile est regnum coelorum homini patri familias), jen wynidzie napirwej rano przywieść robotniki ⟨na⟩ swą winnicę *Rozm* 392; Ale to wiedzcie, iże by wiedział ociec czeladny (si sciret pater familias), ktorej godziny złodziej ma przydź, czułby zaprawdę, a nie dałby podkopać domu swego *Rozm* 486; ~ Tedi syø potem stalo, ysze syø roznyemogl sin macyerze czelyadney (aegrotavit filius mulieris matris familias) *BZ* III Reg 17, 17; ~ Wszeliki mędrzec uczony podobien będzie człowiekowi czeladnemu, ktory daje skarbu (*leg.* z skarbu) swego stare i nowe rzeczy (omnis scriba doctus... similis est homini patri familias) *Rozm* 343; ~ Ząndassz od nas nauczenya... o obyczayv rzeczy *czeladyeny... a *ktorzim by ocz (*pro* oczecz?) ryczercz czeladny obyczay[m]em myal syą myecz (et qualiter patres familias debeant se habere) XV *p. post. R* I s. XXXIX.

2. '*dotyczący rodu, familiae, gentis* (*gen.*)': **a.** pokolenie czeladne '*ród, familia, gens*': Slvdzy koszczolovi w pokolenyv czeladnem so nye zliczeni s nimi (Levitae... in tribu familiarum suarum non sunt numerati cum eis) *BZ* Num 1, 47; ~ **b.** książę czeladne '*głowa rodu, princeps familiarum*': A wyele s ksyøszøt czelyadnich daly naklad ku dzalu bozemv (nonnulli autem de principibus familiarum dederunt in opus) *BZ* Neh 7, 70; Drugego dnya sebraly syą ksyøszøta czelyadna (congregati sunt principes familiarum) *BZ* Neh 8, 13.

Czeladzin, Czaladzin, Czeledzin *formy*: *g. sg.* czeledzina *Sul* 28; ~ *ac. sg.* czeladzina *Sul* 29; ~ *ac. du.* czaladzinu *Sul* 31; ~ *g. pl.* czeladzinow *Sul* 28.

Znaczenie: '*sługa domowy, familiaris, famulus*': Czanstokrocz bywa, ysz prze rzeczy przyrodzonych alybo czelyadzynoow swogych (*Dział* 48: dla slug) nyekthorzy do sandow przyszethwszy (quod aliqui propter causas consanguineorum vel familiarium suorum ad iudicia venientes) przes baklywoscz... skaazanye a wyczanstwo obikli odnoszycz *Sul* 28; Wstawyamy, aby oththychmyaasth kaszdi... o rzecz przyrodzonego alybo czeledzyna lyvbo slvgy swego do sądv przycz nye szmyaal (quisquam... propter causam consanguinei vel cuiuslibet familiaris aut servitoris ad iudicium venire non praesumat) *Sul* 28; ~ (*o służbie sędziego, używanej do niższych czynności sądowych, dicitur de ministris, qui ad viliora adhibentur ministeria*): Rozvm tho wkazvye, ysz sądzec kv sprawyenyv swogych sandoow mayą myeecz pewnee slvzebnyki lyvbo woznee. Thego dlya wstawyami, aby... nygeden szandzaa przes kthorą gynszą personą nyszly przes pewnego woznego alybo slvzebnyka... wiprawyal swogych pozwow, wiyąwszi tho, gdibi kthori szli vczynek w sząądze... nowo wczynil, thedi o thaką wyną przes kaszdego czelyadzyna biez pozowoon (tunc... per quemlibet familiarem licet fieri citationes) *Sul* 29; Wstawyami, abi potheem sandza y podsądek na cządzanye nye wąnczycy nyszly dwv czalyadzynv (*Dział* 19: dw pacholkv) s slvzebnykem possilaal (quod... non plures quam duos famulos cum ministeriali transmittat) *Sul* 31.

Czeladź, Czaladź, Czeledź *formy*: *n. sg.* czeladź 1398 *TPaw* IV nr 468, *Fl* i *Pul* 21, 30, 1410 *HubeZb* 51, 1418—23 *RocznHist* XV 239, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* czeladzie 1413—4 *Msza* I s. 261; czeledzie 1472 *ZapWarsz* nr 3082;

czeladzi *Gn* 176a, 1424 *Msza* III s. 54, *sim.* IV. VI, 1431 *ZapMaz* 255, 1442 *ZapWarsz* nr 557, *etc. etc.*; czeledzi 1425 *KsMaz* II nr 1593, 1472 *ZapWarsz* nr 1349. 3068; czaladzi 1450 *ZapWarsz* nr 945; ~ *d. sg.* czeladzi 1395 *TPaw* III nr 3666, 1426 *Przyb* 19, *BZ* Gen 50, 4. Lev 25, 10, 1471 *MPKJ* V 9. 70, 1484 *Reg* 710; czeledzi 1436 *ZapWarsz* nr 478, 1448 *ZapWarsz* nr 834, 1498 *ZapWarsz* nr 1883; ~ *ac. sg.* czeladź 1423 *AKPr* VIIIa 156, 1435 *Czrs* s. LXXXI, 1436 *ZapWarsz* nr 516, 1446 *ZapWarsz* nr 763, *BZ* Gen 12, 16. Ex 6, 14. Nah 3, 4, *etc.*; czaladź 1457 *ZapWarsz* nr 1030; ~ *i. sg.* czeladzią 1439 *ZapWarsz* nr 878, *BZ* Gen 50, 22. Tob 11, 19, *Sul* 30, *MW* 50a, *Rozm* 486; czeledzią 1468 *ZapWarsz* nr 2928, 1471 *ZapWarsz* nr 3009. 3013; ~ *l. sg.* (po) czeladzi *BZ* Num 1, 44, XV *p. post. R* 1 s. XLV; ~ *n. pl.* czeladzi *BZ* 1 Par 9, 19; ~ *g. pl.* czeladzi *BZ* Jos 7, 17; ~ *d. pl.* czeladziam *BZ* Num 26, 55; ~ *ac. pl.* czeladzi *Fl* i *Pul* 106. 41; ~ *l. pl.* (po) czeladziach *BZ* Ex 6, 19. 12, 3; czeledziach *BZ* Ex 12, 21.

Znaczenia: **1.** '*służba domowa, famuli, familia*': Iurabit, quod siluam Dyrslai non darl nec suis czeladzi mandauit 1395 *TPaw* III nr 3666; Iako yest ma czelacz ne chodzila vipuszczacz do gego doma yego bidla 1398 *TPaw* IV nr 468; Staszek ani yego czeladz ney (*pro* nye) ucradl Swanteowa cona 1410 *HubeZb* 51; Czso orała Katharzynyna czelacz, tho orala na oczczysne Katharzynyne 1418—23 *Roczn-Hist* XV 239; Brycy sszedw na gospodą Thomkową y huczynil swadą na gego czeladz 1423 *AKPr* VIIIa 156; Iako ya tho wem, eze Ian ne slal swey celedzy Pyothra y Yagathi bicz 1425 *KsMaz* II nr 1593; Tey czeladzy Jan przeth tim rok otpuszczenye dal, nysz sye tho pobranye stało 1426 *Przyb* 19; *Nedamyrz ne *przeuczal czeladzy Voczechowey, aby rzeczi othnoszyla do gey domu chąszebną rzeczą 1431 *ZapMaz* 255; Jaco Woytek samowthor moyą czeladz othbiw, yaplca my gwaltem pobral 1435 *Czrs* s. LXXXI; Jaco ya tho wem, eze Dzirszek nye poslal sina samoosma odbicz czanszey Rzanczczinye czeledzy, czso wzantha w ksanszem lyesye sílø 1436 *ZapWarsz* nr 478; Jaco mnye Regnolth gonyl czelacz sz ostrø bronya szylą 1436 *ZapWarsz* nr 516; Jako mnye Jacub *sczody vczinyl za kopą w boru swą czeladzą gwaltem 1439 *ZapWarsz* nr 878; Jacom ya nye segnala Eleniny czelyadzy any sbyla s ycy roboty szamowtora szylą 1442 *ZapWarsz* nr 557; Phalk nye szansthanpal Pawlowey *czanlandzy w gego domu syla 1443 *TymWol* 74; Jaco mye Yan sz[y]wim szeslanim przesz szwa czelacz zayol ryby sz[e] yesor zamopąd y polowyl gwaltem 1446 *ZapWarsz* nr 763; Anym roszgnal czeladzy oth bydla szylą 1448 *TymSąd* 27; Jaco Micolay odbyl bydlo moyey czeledzi sz a mowtor gwaltem, kedy ye do obory zaymały 1448 *ZapWarsz* nr 834; Jakom ja nye seslal do Michala swey czaladzy wywrzecz skotha chądzebną rzeczą 1450 *ZapWarsz* nr 945; A gymyal gest Abram... slugi swe y celadz wyelikø, y dzewky (fueruntque ei... servi et famulae) *BZ* Gen 12, 16; Mowyl gest ku faraonowey czelyadzy (locutus est Joseph ad familiam pharaonis) *ib.* 50, 4; Po syedmy dnyoch wnydze Sara, mlodego Thobyasza zona, ze wszo czelyadzo zdrowa z dobiteczøti y z wyelblødi (ingressa est... Sara... et omnis familia sana, et pecora, et cameli) *BZ* Tob 11, 19; Moya czeladz yachala s pola ‹do› domu sz plugem y sz konymy *OrtMac* 143, *sim. OrtKal* 209; Jakom ja Andrzeyewy przes moya czhalyacz nye vipasl zhytha moym bidlem gvalthem 1457 *ZapWarsz* nr 1030; Jakom ya s brathem... nye zaiął bydla... any na poswanthnem kxadza biskvpowyem zabylem krowi ludzem gego s czeledza moya 1468 *ZapWarsz* nr 2928; Czieladzy domui sue (non timebit domui suae a frigoribus nivis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus Prov 31, 21) 1471 *MPKJ* V 70; Czeladz domum (et domum non aedificabitis et sementem non seretis et vineas non plantabitis, nec habebitis, sed in tabernaculis habitabitis Jer 35, 7) *ib.* 100; Dobrze swą czelacz vyprawya bene propositum (oportet... episcopum... esse... suae domui bene praepositum I Tim 3, 4) *ib.* 130; Jakom ja[ya] s czeledza moya nye pobylem gąsszi gwalthem anym go vschkodzil 1471 *ZapWarsz* nr 3009; Jakom ya s czeledza moya sszamotrzecza nye wzalam zitha sz polą gwalthem 1471 *ZapWarsz* nr 3013; Yakom ya nye yessdzyl we dwvnadzczye wozow y w thyle czeledzy s syekyramy pole wozow na ymyenye Vyesska 1472 *ZapWarsz* nr 1349; Jakom ya sszamowt‹o›r *przischewschi ssz ostrą bronya... na *dom ych nye dobylem sszą gwaltem anym roszbyl czeledzi s thego domv 1472 *ZapWarsz* nr 3068; Jakom ya sszamopyath ssz ostrza bronya... nye bilem na dom Jacubow... anym sz domv jego vybyl czeledze zadawaiancz nyevczczyiwe szlowa 1472 *ZapWarsz* nr 3082; Any tez mayą svoyey czeladzi dozvalaczi, by czo myely takym tho vylam davaczi (et ne quidquam illis a propria donetur familia) 1484 *Reg* 710; Braczia mayą... svoyą czeladzi w boyazny bozey navczaczi (de instructione familiae

ipsorum in timore dei) *ib.* 716; Jako Michał odbyl gwałtem rzayczy memv Stanislawowy p⟨r⟩zesz czelacz swa y kmyecze pyaczdzessanth kobyl bydła rogathego 1487 *ZapWarsz* nr 1570; Pan Yemyelnyczky... vkazal ssye... w kopynyczey sbroy w *zvpyelnyey, a czeladz w strzyelczey 1495 *GórsJaz* 277; Pan Cczessyelsky vkazal ssye na ssyeszcy konech. Sam w[y]e wshythkey sbroy kopynyczey a czeladz yego w strzyelczey *ib.* 278; Yako Marczyn Mrokowszky nye vydal sbroye... czelathnykowy memv... any gynszey *dzeledzy moyey 1498 *ZapWarsz* nr 1883; Czelacz Pylatowa y zydowska ministri Pilati et Judeorum XV *p. post. Kałuż*n 272; Prossyl nyktory riczrczeye (*leg.* rycerz) swanthego Bernaharta, aby gemu nauka dall o rzandzenyu czeladzy XV *p. post. R* I s. XXXVII; Czeladz twą posspolithą pothrawą a nye roskoszną karmy (familiam grosso cibo non delicato nutrias) *ib.* s. XXXIX; Slyszch o czeladzy (audi de famulis) *ib.* s. XLV; Co sie wam widzi, ktory jest sługa wierny a mądry, ktoregoż pan nad swoją czeladzią ustawił (quem constituit dominus suus super familiam suam)? *Rozm* 486: Judasz jest wziął wojskę, ktoraż była trzysta włodyk a pospolnego luda było pięćset, a była czeladź krolewska a nie żydowska ani pospolnego luda, aby sie nikt nie... śmiał przeciwić *Rozm* 614; ~ Tha obyatha szlusby naszey, ale y thesz wszythkey czeladze (*Msza* III. IV. VI: czelyadzy) twey, proszmi, panye otcze, aby sluthoszczywye przimiesz (hanc igitur oblationem servitutis nostrae sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, domine, ut placatus accipias) 1413—4 *Msza* I s. 261; Przetosz was proszą, abiscze my tez y v nyey y v iey sina laszka vproszili, wierny sludzi a mądrzi, ktore pan postawił nad czeladzą swoją *MW* 50a; ~ Vstawyami, ysz aczbi przerzeczoneem u slvzebnykowy przes sądzą nasznamyonaneemv na thą tho cząązzą ss czelyadzą (*Dział* 18: s pacholky) sądzego nye przepvszczona bi bila przes pana... wyesz bicz cząądzaana (quod si praedicto ministeriali... cum familia ipsius iudicis villa pignoranda... non permittatur impignorari)..., thedi... chczemi, abi wyną... czy tho przecywnyczy... zaplaczycz bili powynny *Sul* 30.

2. '*rodzina, ród, familia, gens, domus*': A cdiszcy vecz Ioseph... poseł bil do... mastha szydofskego, gemuscy... gest bilo... ymo Bethlehem dzano, tego [d]dla, yscy on gest byl s czeladzy Dauydowe *Gn* 176a; Prosicz bədə w obesrzenu iego prokna czelacz luczska (adorabunt in conspectu eius universae familiae gentium) *Fl* 21,30, *sim. Pul*; Pomogl vboghemv z nedostatkow... y poloszyl yako owcze czeladzy (posuit sicut oves familias) *Fl* 106,41. *sim. Pul*; Przetho, ysch byl s czeladzy eo, quod esset de familia,... de genere Dauid XV *med. SKJ* V 254; Tocz gest czelacz Noego a rozdzelona w wloszczy, ot nychze gest rozdzelenye pokolenya na zemy po potopye (hae familiae Noe iuxta populos et nationes suas) *BZ* Gen 10,32; Bidlyl gest Iosef... se wszitko czelyadzyə otcza swego (cum omni domo patris sui) *BZ* Gen 50,22; Ty to sə kszyoszəta domow przesz czelyadz swə (isti sunt principes domorum per familias suas) *BZ* Ex 6,14; Czy to səə narodowye Lewy po swych czyelyadzyach (hae cognationes Levi per familias suas) *ib.* 6,19; Tocz gest rodzyna Choritskich..., to səə czyelyadz kszyəszəət lewyczskych wszitkich rodzayow (hi sunt principes familiarum Leviticarum per cognationes suas) *ib.* 6,25; Weszmy kaszdi z was barana po czyelyadzach a po domoch swich (tollat unusquisque agnum per familias et domos suas) *ib.* 12,3; Weszmyczye dobidczyə po czeledzach swich (ite tollentes animal per familias vestras) *ib.* 12,21; Tocz sə, gisz to zliczoni sə... ode dwvnasecze kxyəzəət israelskich, kazde po domyech rodzin swych a po czeladzi (hi sunt, quos numeraverunt... per domos cognationum suarum) *BZ* Num 1,44; Tocz iest czeladz Kaatitskich (hae sunt familiae Caathitarum) *ib.* 3,27; Wszitkim... dano bədze gymyenye... tako, aby losz dzelil zemyo pokolenyv y czeladzam (ut sors terram tribubus dividat et familiis) *ib.* 26,55; Vczinili swadzbə... s syny striya swego s czeladzi Manassowey (nupserunt... filiis patrui sui de familia Manasse) *ib.* 36,12; Wroczi syə czlowyek kv ymyenyv swemv, a kaszdi wroczi syə k czeladzy pirwszey (revertetur homo ad possessionem suam et unusquisque rediet ad familiam pristinam) *BZ* Lev 25,10; Nalezono gest pokolenye Ivda, ges to podle swych czeladzy by spytano, nalezona gest czeladz Zare (quae cum iuxta familias suas esset oblata, inventa est familia Zare) *BZ* Jos 7,17; Cy to sə Chorite..., strosze syeny koscyelney..., y czelyadzi gich po otrzedzach stanowich boszich strzegəc wescya (hi sunt Coritae... et familiae eorum per vices castrorum domini custodientes introitum) *BZ* I Par 9,19; Y sydə na swich cyelech prze wyelkoscz nyeczistoti zley szoni krasney..., iasz to przedawala narodi w nyeczistotach swich a czelyadz gusli swimy (vendidit gentes... et familias in maleficiis suis) *BZ* Nah 3,4; Czieladzy domui (scio enim, quod praeceperurus sit filiis suis et domui sua

post [illegible] Gen 18, 19) 1471 *MPKJ* V 9; Wstapyl thesz Ieszeph... do... myastha Dauidovego, chthore sov Bethlegem, themv ysze byl z domv y sz czel[illegible]zy Davyda (ascendit... in civitatem David... eo, quod esset de domo et familia David Luc 2, 4) *EwZam* 292.

Czelednie *cf.* **Czeladnie**

Czeledník *cf.* **Czeladnik**

Czeledzin *cf.* **Czeladzin**

Czeledź *cf.* **Czeladź**

Czełnik *bot.* '*Anthemis tinctoria L.*': Czelnyk butalmor 1472 *Rost* nr 593.

Czelny '*będący na czele, przedni, princeps, egregius*': Czelny panowye barones XV *p. post. PF* III 289; Jesus... posadził Judasza miedzy sobą a swą matką. Bacz, tu sie przemienia nauka filozofowa, iże obapolne rzeczy są podlejsze, a pośrodek cieleśniejszy (*rp.* czyelycyłneyschy, *pro* czyelneyschy) *Rozm* 518.

Czeluść *formy*: *n. sg.* czeluść 1437 *Wisł* nr 228, s. 86. 88, *ca* 1455 *JA* XIV 491, 1471 *MPKJ* V 33, XV *p. post. R* XXXIII 185, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* czeluści *Rozm* 686; ~ *ac. sg.* czeluść XV *med. R* XXIII 280, 1471 *MPKJ* V 37. 41, *DILB* II 301, *Rozm* 152. 269. 685. 686. 687; ~ *i. sg.* czeluścią XV *med. R* XXV 158, XV *p. post. R* XXV 175, *Rozm* 625; ~ *n. pl.* czeluści *ca* 1418 *JA* XIV 511, *ca* 1500 *JA* IV 92, *Rozm* 21. 150; ~ *d. pl.* czeluściam *Fl* i *Pul* 21, 16, 1436 *R* XXIII 277, *MW* 36b; ~ *ac. pl.* czeluści *Fl* i *Pul* 31, 12. 57, 6, 1471 *MPKJ* V 62; ~ *l. pl.* (w) czeluściach 1471 *MPKJ* V 60, *Rozm* 150.

Znaczenia: **1.** '*różne części głowy w okolicy ust, capitis partes ori proximae*': **a.** '*szczęka, maxilla*': Ne bodzcze iaco kon a mul, w gichsze ne iest rozum. W ogłowi y w usdze czelusci gich sczisni (in camo et freno maxillas eorum constringe), gisz se ne przibliszaio k tobe *Fl* 31, 12, *sim. Pul*; Bog zetrze zobi gich w uszech gich, czeluscy lwow złame gospodzin (molas leonum confringet dominus) *Fl* 57, 6, *sim. Pul*; Czelusez mandibula 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Czelusez mandibulam XV *med. R* XXIII 280; Czelusez mandibula *ca* 1455 *JA* XIV 491; Czelusez maxilla (igitur ascendentes Philisthiim in terram Juda castrametati sunt in loco, qui postea vocatus est Lechi, id est maxilla Jud 15, 9) 1471 *MPKJ* V 33; Czeluszy molas (conterebam molas iniqui et de dentibus illius auferebam praedam Job 29, 17) 1471 *MPKJ* V 62; Czelusez mandibula XV *p. post. R* XXXIII 185; Czelvsez mandibula est inferior maxilla *ca* 1500 *Erz* 10; Brodę miał... silno nadobną, niewiele była zastąpiła oblicza, ale telko brodę a czeluść (non pars magna vultus eius per eam occupatur, sed tantum mandibula mentumque tegebatur)..., podbrodek był u niego zakryty w pośrodku *Rozm* 152; ~ Czeluscza mandibula asini XV *med. R* XXV 158; Czeluszyą cum mandibula asini XV *p. post. R* XXV 175; Samson jedną czeluścią osłową zabił tysiąc mężow bronnych (maxillam, id est mandibulam asini... arripiens, interfecit in ea mille viros Jud 15, 15) *Rozm* 625; ~ '*szczęka wraz z policzkiem*': Czeluści nie były miąsze ani cienkie (non spissae neque tenues fuerunt-que maxillae), ani tłuste, ani chude, ale wielmi nadobne, białe *Rozm* 21; Uderzy-li cie kto w prawą czeluść, nastaw jemu i lewą (si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe illi et alteram Mat 5, 39) *Rozm* 269, *sim.* 685; Cristus... śmiernie odpowiedział temu, jen ji uderzył, a nie podał jemu drugiej czeluści *Rozm* 686; Miły Cristus... nie telko czeluść nagotował temu, jen ji uderzył, ale i wszytko swe ciało na mękę wydał *Rozm* 686; A też prze to uczynił, aby sie napełniło pismo proroczskie...: Łając bili są czeluść moję (exprobrantes percusserunt maxillam meam Job 16, 11) *Rozm* 687.

b. '*broda, mentum*': Czelusez mentum (dixitque David...: Veniebat leo vel ursus... et illi consurgebant adversum me, et apprehendebam mentum eorum.... interficiebamque eos I Reg 17, 35) 1471 *MPKJ* V 37; Czieluscz mentum (tenuit manu dextera mentum Amasae, quasi osculans eum II Reg 20, 9) 1471 *MPKJ* V 41; ~ '*podgardle*': Item dum aliquis emetho mactat porcum, tenetur plebano dare unam mandibulam al. czelusez a quolibet porco *DILB* II 301.

2. '*jama ustna lub jej części: podniebienie, gardło, os, palatum, fauces*': Iozik moy przilnol iest ku czeluszczam mogim (lingua mea adhaesit faucibus meis) *Fl* 21, 16, *sim. Pul*; Czeluscy fauces *ca* 1418 *JA* XIV 511; Czeluszczam faucibus 1436 *R* XXIII 277; W czeluszczach in faucibus (non invenietis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit Job 6, 30) 1471 *MPKJ* V 60; Iako barzo slotki sø czeluszczam (*Fl*: gardzelam) mogim wimowi twoie, nad miod vstam mogim (quam dulcia faucibus meis eloquia tua: super mel ori meo Psal 118, 103) *MW* 36b; Czelvszcy orificium *ca* 1500 *Erz* 10; Aby nye szamy czeluszcy pokarmy braly nec sole vobis fauces sumant cibum *ca* 1500 *JA* IV 92; ~ '*dziąsła, gingiva*': O żyłach, o czeluściach Jesusowych (de genis et maxillis Jesu). Żyły jego a czeluści jego, ty

są wielmi światłe (genae quoque splendidae fuerunt et maxillae) a dziwno krasne, a świecące jako roża, jako białość słączona z rumianością, świeciły sie rozkosznie albo jako nadobność czyrwone roże *Rozm* 150.

3. *dubium*: Czeluscz cirofa (*pro* orificium?) 1437 *Wisł* nr 228, s. 86.

Czemierzyca *cf.* **Ciemierzyca**

! Czemiga *'lek wyrabiany z 8 części wody a 9 miodu, medicamentum ex octo aquae, novem mellis partibus confectum'*: Czemiga mulsa 1472 *Rost* nr 1049.

Czemiorka *cf.* **Ciemiorka**

Czemlet *cf.* **Czamlet**

Czemner *cf.* **Czamnor**

Czemu *cf.* **Co**

Czep *cf.* **Czop**

Czepek *'capitis tegimentum, calantica, chrismale'*: Tunicam strictam al. cyasnø, peplum al. swogik, tecturam capitis al. czepek, camisiam pachacicza dictam 1428 *ZapWarsz* nr 2870; Czepek redumculum 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Sacerdos ponens albam camisiam et nutellam *czepyek in caput infanti dicit: Accipe vestimentum XV *med. R* XXII 320; Data est Christiano corona regalis in baptismo, quam significat vestis candida cepek 1466 *R* XXV 140.

Czepiec *formy*: *n. sg.* czepiec 1437 *Wisł* nr 228, s. 88. 89, 1452 *MMAe* XVI nr 493, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* czepca 1443 *ZapWarsz* nr 720, 1456 *ZapWarsz* nr 994, 1468 *AKPr* VIIIa 55, 1471 *TymProc* 281; ~ *ac. sg.* czepiec *BZ* Judith 10, 3, 1468 *ZapWarsz* nr 1294, 1495 *ZapWarsz* nr 1665; ~ *i. sg.* czepcem 1491 *ZapWarsz* nr 1707; ~ *n. pl.* czepce 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; ~ *ac. pl.* czepce 1437 *StPPP* II nr 2722, XV *med. R* XXII 322, *MPKJ* V 25; ~ *i. pl.* czepcy 1478 *ZapWarsz* nr 1211.

Znaczenie: *'capitis tegimentum (imprimis muliebre), calantica'*: Pro peplo vlg. czepyecz valore unius floreni 1431 *StPPP* II nr 2349; Tu... recepisti... arediculas al. slyczky... de margaritis super reticulos al. na *czipcze 1437 *StPPP* II nr 2722; Czepyecz peplum 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; Czepyecz tricamen *ib.* s. 89; Jacom ya poziczil Nynocze czepcza tako dobrego yaco poltori kopy 1443 *ZapWarsz* nr 720; In illa die... auferet dominus ornamenta calceamentorum..., mitras czepcze (Is 3, 19) XV *med. R* XXII 322; Katherina..., pro manicis Sericeis et pro capicello al. czepyecz serta aurea reformata..., Michaelem... jure et judicialiter euasit 1452 *HelcKr* nr 1033; Petrus cum uxore... in lecto egritudinis decumbentes... legaverunt peplum al. czepiec de examento... ecclesie in Pomorzani 1452 *MMAe* XVI nr 493; Jako ja nye wzyąla od Jachny czechla y czepcze ('czepca') s moya dzewka s Malgorzetha 1452 *ZapWarsz* nr 933; (Iudith) rosczosawszi wlosi glowi swey wstauila czepyecz na glowø swo (et imposuit mitram super caput suum) *BZ* Judith 10, 3; Jako ja nye wzal thkanky pyerlovey, rakavow postawczovich, czepcza examythnego, svoyka jedvabnego y gynshich rzeczhi w skrziny 1456 *ZapWarsz* nr 994; Iakom ya nye ranczil wiprawi po Malgorzecze, czepcza za dwye kopye 1468 *AKPr* VIIIa 55; Yako[m] mnye Andrzey winowath po szyestrze swoycy Anne kony za polthory kopj y czepyecz za pol kopj y za *thwa grosza 1468 *ZapWarsz* nr 1294; Jacem ya... nye wzanl s skrzynye Jedwydzyney... czepcza za XXII gr. 1471 *TymProc* 281; Mycolay... zothfarzal zamk ⟨i⟩ chanszebna rzecza... ⟨u⟩ byaley serzynky, v kthorey byly rambky, czepcze 1473 *SprTNW* VIII 2, 32; Jako ya, Jan, drugyego czassv schamopyanth w noczy chazyebna rzecza nye wzyal skrzynky w domv v Pyothra v Loya w Rokithkach gwaltownye z rampkamy y s czepczy, y s pyrszczenym, y sz gynschymi rzeczamy 1478 *ZapWarsz* nr 1211; Jakom ya nye *vyvlolk s szyeny Katharzini, zony Marczinovcy,... na podworze anym ycy noga byl, anym ycy rapką s czepczem sszyekal 1491 *ZapWarsz* nr 1707; Item czepyecz za dwa zlotha 1493 *PF* IV 664; Pol jeneynascze kopy osthathkv posagw iemv nye chczesch zaplaczicz y vypravy konya vosnyka yako sedmdzeschath grossy, czepyecz za pol kopy, kobyerzecz za czthcrdzeszcy grossy, svknya yako za kopa 1494 *ZapWarsz* nr 1761; Jakosz thy mnye othbyla skrzinką y pobrala czepyecz, colnyerze, rabek waschnoszcy yako dwye kopye 1495 *ZapWarsz* nr 1665; Czepyecz peplum *ca* 1500 *Erz* 10; ~ Czepczye (*pro* strzępce?, *war. kal.*: nadolky, *Biblia ołomuniecka*: trzepczic) fimbrias (loquere filiis Israel et dices ad eos, ut faciant sibi fimbrias per angulos palliorum Num 15, 38) *MPKJ* V 25.

Czepowe *cf.* **Czopowe**

(Czernica) Czyrnica *bot. 'czarna borówka, Vaccinium Myrtillus L.'*: Czyrnicze moracella 1472 *Rost* nr 1811.

(Czernić się) Czyrznić się *'czernieć, stawać się czarnym, nigrescere'*: Cirszny sza nigrescit 1461—7 *Serm* 198 r. ~ *Cf.* **Uczernić.**

(Czernidło) Czyrnidło, Czyrznidło 1. *'płynna czarna farba używana przy pisaniu, atramentum'*: Czirnidlem (*war. lub.*: czyrnidlem a, pyszydlem) atramento (epistola estis... scripta non atra-

mento, sed spiritu dei II Cor 3, 3) 1471 *MPKJ* V 128; Czirnidlo atramentum (plura habens vobis scribere, nolui per chartam et atramentum II Jo 1, 12) *ib.* 137; ~ ***dubium***: Denigrant atramento sromoczą szaradnosczą, *gl.* czyrznydlo 1466 *R* XXII 11; Cirnidlo fucalium, fuscarium XV *p. post. PF* V 6.

2. *bot.* '*Melampyrum arvense L.*': Czyrnydlo circea 1460 *Rost* nr 3472; Czyrnydlo circea *ca* 1465 *Rost* nr 4268; Czirnidlo maurilia 1472 *Rost* nr 1217.

Czerniec, Czyrniec *bot.* **1.** '*Melampyrum arvense L.*': Czernecz maurilia 1472 *Rost* nr 1218.

2. '*Solanum nigrum L.*': Czywiecz (*pro* czyrniecz) sulatrum 1464 *Rost* nr 4913; Cyrny⟨e⟩cz salatrum 1475 *Rost* nr 2970.

(Czerniwy) Czyrniwy '*czarniawy, niger*': Pro valthere o chard czirniui 1421 *TPaw* VII nr 2077.

Czerpać, Czyrpać, Czyrzpać *formy*: *imper. 2. pl.* czerpajcie *EwZam* 303; ~ *inf.* czyrpać *BZ* Jer 14, 3, *Rozm* 244. 246; czyrzpać *BZ* Gen 24, 13. 43; ~ *fut. 2. pl.* będziecie czyrpać *Fl* i *Pul* Is 4; ~ *praet. 3. sg. m.* czyrpał *Park* 407; *3. pl. m.* czerpali *EwZam* 303; *neutr.* czyrpały *Rozm* 101; ~ *part. praet. pass. neutr.* czyrpano *Rozm* 40.

Znaczenie: '*czerpać, nabierać, haurire*': *absolute*: Przischy czirpacz y nye naleszly sø wodi (venerunt ad hauriendum, non invenerunt aquam) *BZ* Jer 14, 3; Czyrpaal, id est hausit *Park* 407; Rzekl gym Ihus: Napelnyce sądy vodą. I napelnyly ye *ad do vyrzchv. I rzekl ym Ihus: Czerpayczye nynye (haurite nunc Jo 2, 8) *EwZam* 303; ~ *coś*: Bødzecze czyrpacz wody (*Pul*: wodę) w weszely ze stvdzen zbawyczelowych (haurietis aquas... de fontibus salvatoris Is 12, 3) *Fl* Is 4; A gdy zakvszyl szyrzecz (*leg.* żyrzec) ⟨z⟩ vody vyna *vczynyonygo, a nye vyedzyal, skadby bylo, a slvdzy vyedzyely, chtorzy czerpaly vodą (ministri..., qui hauserant aquam Jo 2, 9), vzovye oblvbenycza szyrzecz *EwZam* 303; Przyszły ku studni, u ktorej s miasta wodę czyrpano (ex quo de castello cives haurire consueverunt) *Rozm* 40; Jesus... nosił... wodę częstokroć sąsiada (*leg.* z sąsiada) studnie, gdzie dzieci ine s nim wodę czyrpały (ibidem necnon alii pueri hauserunt aquam) *Rozm* 101; ~ *czegoś*: Otocz ya stoyø v studnycey, a dzewky tich myeszczan winydø wodi czyrzpacz (egredientur ad hauriendam aquam) *BZ* Gen 24, 13; Panna, ktoraz wynydze wodi czyrzpacz (ad hauriendam aquam)..., tocz bødze zona, gestocz gesth przyprawyl synu pana mego *BZ* Gen 24, 43; Przyszła niewiasta, poganka s S⟨a⟩marjej, czyrpać wody (haurire aquam Jo 4, 7) *Rozm* 244; Panie miły, daj mi tej wody, aby mi... tu nie chodzić trzeba czyrpać wody (ut non... veniam huc haurire Jo 4, 15) *Rozm* 246. ~ *Cf.* **Naczerpać, Wyczerpać, Wyczerpawać, Naczerpnąć, Poczerpnąć, Wyczerpnąć.**

(Czerw) Czyrw, Czyrzw *formy*: *n. sg.* czyrw *Fl* i *Pul* 21, 6, *ca* 1500 *Erz* 11; czyrzw 1436 *R* XXIII 278, *BZ* Ex 16, 24, 1463 *PF* V 13; ~ *d. pl.* czyrzwom *Fl* 77, 51; ~ *i. pl.* czyrwmi *BZ* Deut 28, 39.

Znaczenia: **1.** '*robak, vermis*': Ia czirw iesm (sum vermis), a ne czlowek, przecora luczska y odrzuczene luczske *Fl* 21, 6, *sim. Pul*; Dal czirzwom (*Pul*: molom) owocz gich, roboti gich kobylkam (dedit aerugini fructus eorum et labores eorum locustae) *Fl* 77, 51; Uczynyly tako, yako bil przykazal Moyszesz, a nyczs gest nyc zagynølo, any szc gest czyrzw nalazl w nyem (neque vermis inventus est in eo) *BZ* Ex 16, 24; Vinnicze wsplodysz y wskopasz, ale vina nyc bødzesz pycz ani czso z nyey veszmyesz, bo bødze *opvszczøna czirwmi (vastabitur vermibus) *BZ* Deut 28, 39.

2. *zool.* czerw drzewny '*robak gryzący drzewo, teredo, Anobium pertinax L.*': Czyrzwy teredo, vermis 1436 *R* XXIII 278; Czyrzwy terebella 1463 *PF* V 13; Czyrw drewny teredo *ca* 1500 *Erz* 11.

(Czerwcowy) Czyrwcewy, Czyrwcowy, Czyrzwcewy, Czyrzwcowy '*czerwony, purpurowy, szkarłatny, coccineus*': Czirwczewe (*war. lub.*: czyrzwczczewe a. czyrzwyewe) cocco (decem cortinas de bysso... coccoque bis tincto... facies Ex 26, 1) 1471 *MPKJ* V 18; Y czirwczowego (*war. lub.*: *czyrwoczowego) a. dwoyczy kraschonego cocco bis cincto (fecit igitur superhumerale de... purpura, coccoque bis tincto Ex 39, 2) *ib.* 20; Plaszczem czirzwczowym (*war. lub.*: czyrwonym) clamide coccinea (chlamydem coccineam circumdederunt ei Mat 27, 28) *ib.* 120.

(Czerwiec) Czyrwiec 1. *zool.* '*czerwiec, owad wytwarzający barwik czerwony, Porphyrophora Polonica L.*': Cirwecz kermes 1437 *Rost* nr 2657; Cziruecz grana tinctoris maiora 1472 *Rost* nr 971.

2. '*farba służąca do barwienia materiałów na czerwono, coccus, color coccinus*': An dem *czirwicz vorlust ist worden 1412 *CracArt* nr 187; Johannes Bank querelam egit Venetiis contra Michaelem... pro duobus milibus sexingentis septuaginta tribus talentis cremesi al. *czirwicz 1429 *RocznKrak* XIII 104; In qua tunna... continetur quidem color, qui in vulgari nuncupatur *czerwicz 1437 *AGZ* IX 53; Derselbe czirwyecz hot gewogen XV steyne 1441 *Czol* IV 10; Interdixerunt apud advocatum bona ipsius

Judei..., VI lapides de cirwecz 1441 *Montur* III 93; Pro 2673 talentis de cremesi al. *czirwicz 1412—49 *RoeznKrak* XIII 81; Czirwczem verunculo (fecit et velum de... purpura, vermiculo ac bysso Ex 36, 35) 1471 *MPKJ* V 20; Czirvyecz vermiculus (si fuerint peccata vestra... rubra quasi vermiculus Is 1, 18) *ib.* 88.

3. *'szósty miesiąc roku, mensis Junius'*: Mnye cirvyecz dzeya: vgori oracz, szyacz gothuya *ca* 1455 *Dobr* 324; May, czyrwyecz, lypyen XV *R* XXIV 376.

4. *bot.* **a.** *'Scleranthus annuus L.'*: Czyrnyecz (*pro* czyruyecz) milligrana 1460 *Rost* nr 3646; Czyruecz millegrana 1472 *Rost* nr 1178; ~ **b.** *'Polygonum Persicaria L.'*: Cziruecz pulicaria nostra 1472 *Rost* nr 453; ~ **c.** *'Pimpinella Saxifraga L.'*: Czyrvyecz pollium montanum *ca* 1465 *Rost* nr 4029; Czyrvyecz pulum montanum 1478 *Rost* nr 2269.

(Czerwienić się) Czyrwienić się *'rubescere, rutilare'*: Cirvyeni sza rubescit 146!—7 *Serm* 198r; Czyrwyeny schą (*war. kal.*: schwyeczy) rutilat (hodie tempestas, rutilat enim triste coelum Mat 16, 3) *MPKJ* V 119. ~ *Cf.* **Szczerwienić, Uczerwienić, Poczerwienieć.**

(Czerwieniec) Czyrwieniec *'material szkarłatny, purpura'*: Uczynyl przystrzesze wchodzenyu (*leg.* w wchodzeniu) stanowem... sz czyrwyencza (fecit et tentorium in introitu tabernaculi ex... purpura) *BZ* Ex 36, 37; Czirvyencza cocci (merces... byssi et purpurae et Serici et cocci Ap 18, 12) 1471 *MPKJ* V 138.

(Czerwień) Czyrwicń 1. *'szósty miesiąc roku, czerwiec, mensis Junius'*: Cchiruien XV *in. Wisł* nr 2030; Czirwyen mą szwoye szwyątha 1471 *CyzKłob* 444; Czirwyen XV *p. post. Zab* 157; Czyrvyen Iunius XV *ex. Wisł* nr 562.

2. *'ósmy miesiąc roku, sierpień, mensis Augustus'*: Schyrpyen al. czyrwyen XV *p. post. MPH* V 455.

(Czerwiowy) Czyrzwiewy 1. *'robaczywy, verniculosus'*: Arbores, que stant in stagnis et in luto, faciunt fructus czirzwewi XV *in. R* XXIV 65.

2. *'szkarłatny, purpureus'*: Czyrzwczczewe a. czyrzwyewe cocco (*war. kal.*: czirwczewe, decem cortinas de bysso... coccoque bis tincto... facies Ex 26, 1) *MPKJ* V 18.

(Czerwonka) Czyrwonka *bot. 'Panicum sanguinale L.'*: Czirvonka milium canis 1472 *Rost* nr 1650.

(Czerwonocisawy) Czyrwonocisawy (*tylko o maści końskiej, non dicitur nisi de colore equi*) *'czerwonokasztanowaty, ruber ac badius'*: Pro equo coloris czyorwnoczisszavi (*pro* czyrwonoczisszavi) 1472 *AGZ* XVII 78.

(Czerwoność) Czyrwoność 1. *'rumieniec (wstydu), rubor'*: Sząndza, bądzely przemozon przes stroną pothąpyoną,... zaszą gey... trzy grzywny wszątlie... oblaw szą czyrwonoszczą, tho gest sze sromem, wroczycz yma (suffusus rubore suo adversario restituat), ysz do wyszszego szązdzey oth falszywego wyrzeknyenya gest othvolala *Sul* 55.

2. *'czerwona glinka, ochra, rubrica'*: Czirwonosczią rubrica (lignum curvum... sculpat..., alicui ex animalibus illud comparet perliniens rubrica et rubicundum faciens fuco colorem Sap 13, 14) 1471 *MPKJ* V 76.

Czerwony, Czyrwiony, Czyrwony, Czyrzwiony, Czyrzwony *formy*: *n. sg. m.* czyrwony 1422 *Czrs* 261, *BZ* Jos 2, 18, *MPKJ* V 73, 1476 *AGZ* XIX 231, 1493 *PF* IV 664, *ca* 1500 *R* XIX 74; czyrzwiony 1471 *MPKJ* V 73; czyrzwony 1471 *MPKJ* V 11; *f.* czyrw(i)ona 1453 *R* XXV 211, 1447—62 *Zab* 545, 1471 *GórsPiech* 210. 212, 1493 *PF* IV 663, *Rozm* 827; *neutr.* czyrwone XV *p. post. R* XXV 179, *Rozm* 354; czerwone 1461—7 *Serm* 110v, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg. m.* czyrwonego 1419 *JA* III 483, 1436 *Czrs* s. LXXXII; *f.* czyrwone *Rozm* 150; czyrwonej 1493 *ZapWarsz* nr 1752, *Rozm* 827; *neutr.* czyrwonego *BZ* Ex 35, 35. 36, 35, *Rozm* 209; ~ *ac. sg. m.* czyrwiony 1471 *MPKJ* V 35; czyrwony *BZ* Jos 2, 21, *MPKJ* V 35; *f.* czyrwoną *BZ* Num 19, 2, 1471 *MPKJ* V 26; *neutr.* czyrwone 1471 *MPKJ* V 24; ~ *v. sg. f.* czyrwona *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ *i. sg. m.* czyrwionym 1471 *MPKJ* V 86; czyrwonym *MPKJ* V 86. 120; *f.* czyrwioną 1471 *MPKJ* V 132; czyrwoną *MPKJ* V 132, XV *ex. R* LIII 60; czyrzwoną 1466 *R* XXII 27; *neutr.* czerwonem *Rozm* 822; ~ *g. pl. m.* czyrwonych XV *med. R* XXV 153; *f.* czyrwonych *MPKJ* V 18; *neutr.* czyrwonych *BZ* Ex 35, 25; ~ *ac. pl. m.* czyrwone *Rozm* 154; ~ *l. pl. m.* (w) czyrwonych *BZ* Nah 2, 3.

Znaczenia **1.** *'czerwony, szkarłatny, ruber, purpureus, coccineus'*: Czyrwone roseas 1466 *R* XXII 26; Czyrzwoną masszą colore rubeo *ib.* 27; ~ **a.** *o materiale*: Nyewyasti nauczyone daly søø, czso søø naprzøødly... czyrwonich sukyen (mulieres doctae... dederunt... purpuram) *BZ* Ex 35, 25; Obu nauczyl mødroszczy, abi dzyalaly... s modrey barwi y s sukna czyrwonego dwogecz barwyonego (ambos erudivit sapientia, ut faciant... de hyacintho ac purpura coccoque bis tincto) *BZ* Ex 35, 35; Udzyalal... oponø... sz sukna czyrwonego (fecit et velum de ...purpura) *BZ* Ex 36, 35; Nye bødzewa vinna tø to przisyøgø,... nye billiby za znamyø ten to

powrozek czyrwony (signum fuerit funiculus iste coccineus), a ty gego nye uwyozesz na okyenczv *BZ* Jos 2, 18; Powyeszi powrozek czirwony (appendit funiculum coccineum) w okyenczv swem *BZ* Jos 2, 21; Zastøp gego w czirwonich po⟨st⟩awczoch (viri exercitus in coccineis) *BZ* Nah 2, 3; *Czervonye odzenye rubrum est vestimentum 1461–7 *Serm* 110v; Czirwone coccineum (extendentque desuper pallium coccineum Num 4, 8) 1471 *MPKJ* V 24; Czirwyony (*war. lub.*: czyrwony) postawyecz coccinum (alii byssum et purpuram et coccum offerunt et hyacinthum) *ib.* 35; Czirzwyony (*war. lub.*: kwyatek czyrwony) vitta coccinna quasi flos (sicut vitta coccinea labia tua Cant 4, 3) *ib.* 73; Przeschukovanym postawczem czirwyonym (*war. lub.*: czirwonim) torto cocco (torto cocco opus artificis Eccles 45, 13) *ib.* 86; Plaszczem czyrwonym (*war. kal.*: czirzwczowym) clamide coccinea (chlamydem coccineam circumdederunt ei Mat 27, 28) *MPKJ* V 120; Item czyrwyona szuknya lyonszka 1493 *PF* IV 663; Item drugy czepyecz czyrwony *ib.* 664; Rubra cinctorium ał. czirvoną masca XV *ex. R* LIII 60; I był tako barzo krwią opłynął..., iże jakoby ji czerwonem płotnem obwinął, bo miał wiele tysięcy ran w swojem żywocie *Rozm* 822; Schwacili s niego suknię i przynieśli... odzienie czyrwonej pawłoki sprostne wielmi a stare *Rozm* 827; ~ **b.** *o ciele ludzkim*: ⟨M⟩at⟨k⟩o boza chwalebna, nad plast myodowy slotsza, czyrvoną ⟨r⟩aczey niszli roza, nad liłyą ⟨bi⟩elsza *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 306; ~ **c.** *inne*: Marya dzeveczka, rosza czyrvona 1453 *R* XXV 211; Ach, moy kwyathkv naroszkosznyeyschy,... na thwogyem lyczkv byalem kwthaczy a rosza czyrwona w poszrothkv 1447–62 *Zab* 545; Cwathek cyrvony, rosa zamorska, a tha slyczna panna crolewna nyebesca *ca* 1500 *R* XIX 74; Czeluści jego... świeciły sie rozkosznie... jako nadobność czyrwone roże (sicut florens rosa sic genarum species fuit speciosa) *Rozm* 150; ~ Paradisus malorum punicorum czyrvonych (Cant 4, 13) XV *med. R* XXV 153; Malum punicum czerwone yaplko *ca* 1500 *Erz* 10; ~ Post matrem... Cirmensky zawolana czirwonego szczytu 1419 *JA* III 483; Lepka cyrwona 1471 *GórsPiech* 210; Paweza cyrwona *ib.*; Myska cyrwona *ib.* 212; ~ Czirvyona (*war. lub.*: czyrwoną) coccinea (accipiens sanguinem... cum aqua et lana coccinea... et omnem populum aspersit Hebr 9, 19) 1471 *MPKJ* V 132; Czirvyoną coccinam (vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam Ap 17, 3) *ib.* 138; Sinus ecclesie roseus wszysthek koszczyol wnathrz *czyrwonya albo *szmalowanyą XV *p. post. PF* III 288; Ta istna woda... przeminiwszy swe przyrodzenie wodne i przeminiła barwę czyrwonego wina (unda namque derelinquens proprium colorem vini sumit rubicundi colorem) *Rozm* 209; Jako będzie wieczor, tako mowicie: Jutro będzie światły (*rp.* svyąty) dzień, czyrwone niebo (serenum erit, rubicundum est enim coelum Mat 16, 2) *Rozm* 354; Kiedykoli szedł, tedy była ziemia czyrwona od oblewania krwie jego *Rozm* 827; ~ *'hiacyntowy, hyacinthinus'*: Czirwyone (*war. lub.*: czyrwone) iacinctuales (vidi equos in visione et qui sedebant super eos, habebant loricas igneas et hyacinthinas et sulphureas Ap 9, 17) 1471 *MPKJ* V 138; ~ *'barwiony na czerwono, rubricatus'*: Czirwyone (*war. lub.*: czyrwonich) rubricatas (facies et operimentum... de pellibus arietum rubricatis Ex 26, 14) 1471 *MPKJ* V 18.

2. *'rudy, gniady, rufus, rubeus'*: Zolthe uel czyrwone rufum XV *p. post. R* XXV 179; ~ **a.** *o włosach ludzkich*: Czirzwony ruffus (qui prior egressus est, rufus erat et totus in morem pellis hispidus Gen 25, 25) 1471 *MPKJ* V 11; ~ **b.** *o maści zwierzęcej*: Bos fuit rubeus czirwoni 1422 *Czrs* 261; Przywyodą... krowø czirwonø (adducant... vaccam rufam) *BZ* Num 19, 2; Czirwoną (*war. lub.*: gnąda, czirwona) ruffam (Num 19, 2) 1471 *MPKJ* V 26; Pro bove czyrwony 1476 *AGZ* XIX 231; Pro bove czyrwony, lyssy *ib.*; Pro bove czyrwony, pstry *ib.*; Pro bove czyrwony, byodraty *ib.*; Jakom ya yemv crovy czyrvoney ne vkradl anym yey do domv wyodl 1493 *ZapWarsz* nr 1752.

3. *'ze złota wysokiej próby, ex auro puro factus'*: Florenos Ungarienses fulsos... vlg. czirwone 1424 *KsMaz* II nr 188; Jakom ya Janowi ne wynowath tczyrzech (*pro* cztyrzech) grzywen za konya any złothego czyrwonego 1436 *Czrs* s. LXXXII; Zolthe vel czervone slotho obrisus, aurum obrisum *ca* 1500 *Erz* 10.

4. z białości czerwony *'różowy, rubicundus, roseus'*: Pasnokcie miał gładkie, białe..., a z białości maluczko czyrwone (parum rubicundae) *Rozm* 154.

Cf. **Barwa, Cebula, Czerwonocisawy, Dąb, Glinka, Gorczyca, Jagoda, Konopka, Korzeń, Kosaciec, Kuklik, Lebiodka, Niemoc, Porzeczki, Róża, Ziele**

(Czerwotoczyna) Czyrwotoczyna *'próchno drewna stoczonego przez czerwie (może też czerw toczący drzewo), caries'*: Czirwotoczina teredo 1472 *Rost* nr 471; Czyrwothoczyna caries *ca* 1500 *Rost* nr 5388.

(Czesać) Czosać *formy*: *praes. ind. 1. sg.* czeszę 1437 *Wisł* nr 228, s. 89; *3. sg.* czesze *ca* 1500 *R* XLVII 369; ~ *inf.* czosać *ca* 1455 *JA* XIV 492, XV *ex. PF* V 26; ~ *praet. 3. sg. m.* czosał *Rozm* 148; *3. pl. m.* czosali są *Rozm* 83.

Znaczenia: **1.** *'czesać, pectere'*: Lyepak czoschacz repectere *ca* 1455 *JA* XIV 492; Opyącz czosacz szą repectere, nysko vel na dol czosacz depectere XV *ex. PF* V 26; Sacerdos, qui attentat eius corpus..., quolibet die eius barbam setistrat, id est czesze *ca* 1500 *R* XLVII 369; Włosy jego głowy były czarne, miękie a nie nie ostre, długie a od długości mało wstoczone, rzadko kiedy je czosał (capilli... raro compti), a nigdy nie strzyżone, a wszakoż nigdy nie były stargane *Rozm* 148.

2. *'całą garścią zrywać (np. owoce), carpere'*: Przykazał onej palmie, aby skłoniła... swoj wirzch jego matce, dziewicy Marje, i czosali są s niego owoc z wielikiem weselim (carpsit fructum Jesus mater cum ipsa colligentes) *Rozm* 83.

3. *'skrobać, drapać, scalpere'*: Czessą scalpo 1437 *Wisł* nr 228, s. 89.

Cf. **Oczesać, Poczesać, Rozczesać, Sczesać, Uczesnąć**

Czeski *'Bohemicus' (w określeniu gatunku różnych wytworów)*: **a.** czeski ser: Daj... pokratha (*leg.* pokrętę 'kromkę') chleba y czeszky szyr 1460 *PrzBibl* I 187; ~ **b.** czeskie sukno: Jako ya vipozyczał... plaszcya... sukna (*leg.* z sukna) cesskyego v Marczyna 1464 *ZapWarsz* nr 1181; ~ **c.** czeski szyp: Kopa schypow ('strzał') byalich czeskych 1496 *RocznKrak* XVI 64; ~ **d.** szeroki czeski grosz: Czo o tho poranka (*leg.* poręka) ma czyrpyecz albo pokupicz, a kako wyele thych pyenadzy, czso gych v nasz osszmnaszczye gydą za sszyroky grosz czesszky? *OrtKal* 305, *sim. OrtMac* 93.

Czesne, Czestne *'opłata na rzecz sędziego, honorarium iudici solutum'*: Licet pro redimenda pauperum vexacione dudum solucio, dicta vlg. czesne (*AKPr* IV 123: czestne sive pamyathne, *AKPr* II 484: czeszne, rzoszne, *leg.* czesne, *AKPr* IV 338: trzynadzyeszczya, *AKPr* IV 371: trzynadzeszcze, *AKPr* IV 237: trzinacze seu czestne, *Sul* 38: trzinaczcze alybo przisąd, *Dział* 27: trzynascze, *AKPr* II 18: tretsczne, *AKPr* II 567: tresszcne, *HubeUst* s. XIII: tresczne), que consueverat iudici presidenti seu aliquam causam diffinienti applicari, fuerit sublata et extincta, tamen eadem solucio exquisito colore sub alio nomine, quod dicitur pamyathne (*AKPr* IV 652: paeznadzeszcza, *AKPr* IV 237: pyathne seu pyathnacze, *Dział* 27: pyąthnascze), dinoscitur esse innovata, que videtur transcendere predictam solucionem 1444 *AKPr* IV 191.

Czesnik *cf.* **Czestnik**

Czesno *'uczciwie, honeste'*: Kto szye podeymye czesznego vrzadv..., ten mvsy myecz robotha y troszką, aby ten vrzad dobrze y czeszno (*OrtMac* 128: wyernye) dzyerzal y wyernye *OrtBrRp* 93, 4.

Czesność, Czestność *'cnotliwość, honestas'*: Czcienie o Jozefowej chwale, oblubieńca Marje, i o jego czesności *Rozm* 30; ~ *'delikatność (?)'*: Czestnoscz subtilitas XV *med. Zab* 517.

1. Czesny, Czasny, Czaśni, Czaśny, Cześni, Cześny *formy*: *n. sg. m.* czesny XV *med. R* XXIV 363, 1471 *MPKJ* V 111; czasny *MPKJ* V 111, *ca* 1471 *R* XXXIII 137; *neutr.* czesne XV *med. SKJ* V 253; czaśnie XV *med. R* XXIV 375, *ca* 1450 *PF* IV 575; ~ *g. sg. m.* czesnego 1456 *Msza* VI s. 264; czasnego 1424 *Msza* III s. 67; *f.* czasnej *Sul* 43; cześniej XV *ex. MacDod* 148; *neutr.* czesnego 1466 *R* XXII 11; ~ *ac. sg. m.* czesny XV *ex. SKJ* I 148; *f.* czesną 1471 *MPKJ* V 29; *neutr.* czesne XV *med. R* XXV 160; ~ *i. sg. m.* czasnym XV *p. post. R* XXV 179; *neutr.* czesnym *Rozm* 784; czasnym *Sul* 48; cześniem XV *ex. MacDod* 148; ~ *n. pl. f.* czesny 1436 *R* XXIII 276; cześnie 1444 *R* XXIII 301; ~ *ac. pl. neutr.* cześna 1484 *Reg* 715.

Znaczenia: **1.** *'doczesny, ziemski, mortalis, terrenus, temporalis'*: Yeesz czyalo vsty przyyąlysmi, pane, czystø mislø y duschszø przymymi, a z daru czasszncgo (*Msza* VI: czesnego) bądz naam lekarstwo wyeczne (de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum) 1424 *Msza* III s. 67; Czesznie rzeczi mortalia 1444 *R* XXIII 301; Nyektorzy... boga szą nye boyącz any cząszney mąky szą łąkayącz (nec temporalem poenam formidantes), dzewycze dzewsthwa sbawyayą *Sul* 43; Szkodnyky rolne... czasznym karanym vkrvthnye bądą vmączeny (temporali disciplina... puniantur) *Sul* 48: Dobro czeszne substanciam temporalem XV *med. R* XXV 160; Ille (*sc.* Christus) apparebat in carne, qui electos suos ascriberet in eternitate. Huius ergo ascripcionis eterne fuit signum ista descripcio universi mundi temporanea czeszne XV *med. SKJ* V 253; Czesznego ymyenya sgromathnosez terrene facultatis cumulus 1466 *R* XXII 11; Wszelky, ⟨którzy⟩ mayą gymyenye albo dobra *czesyna..., mayą vdzielaczy testamenth 1484 *Reg* 715; Igni materiali czasnym XV *p. post. R* XXV 179; Laszka (*leg.* laska)... dobrothlyva yest, myłoszerna yesth, bo za slosczy uczynyone sluszy swem dobrem szczedrze

duchownem y czesnyem kasdemu XV *ex. MacDod* 148; Laszka... nyerada zavydy (*leg.* zawidzi), nyczego nye szasrza, bo gdy na them swecze zadney nie zada zaplaty czesznyey gy duchowney, przetho szemskem rzeczam zasrzecz, zavydzecz nye umye *ib.*; Oretur deum..., aby... raczyl... dacz nam myr czesny y tesz dobre povyetrze, potym myr w krolestvye nyebyeskym XV *ex. SKJ* I 148; Rzekł... Cristus: Jam sie w tem narodził, czuż k tej, ktorejżem sie narodził, czuż narodzenim czesnym, i k temu jestem przyszedł na ten świat przez opłcenie i przyście w ciało, abych świadectwo dał prawdzie (ego in hoc natus sum et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati Jo 18, 37) *Rozm* 784.

2. '*przemijający, nietrwały, caducus*': Rebus labilibus czesznych, premennich (*leg.* przemiennych) 1436 *R* XXIII 276; R⟨ze⟩czy czesny labilia *ib.*

3. '*periodyczny, certo tempore recurrens (?)*': Czassnye zaczmyenye vicissitudinis obumbracio (omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum, apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio Jac 1, 17) XV *med. R* XXIV 375, *sim. ca* 1450 *PF* IV 575.

4. '*wczesny, maturus, tempestivus, qui certi temporis est*': Czesszny a humyerny, a powolny pluviam temporaneam XV *med. R* XXIV 363; Ceschną temporanea (dabit pluviam terrae vestrae temporaneam et serotinam Deut 11, 14, *R* XXXIII 137: czasni temporeaneus) 1471 *MPKJ* V 29; Czeszny (*war. lub.*: czasni) temporaneus (veniet quasi imber nobis temporaneus et serotinus terrae Os 6, 3) *ib.* 111.

5. '*dojrzały, maturus*' (*?*): *Hebentem messem czieschną (scitis agrum Joab iuxta agrum meum habentem messem hordei II Reg 14, 30) 1471 *MPKJ* V 40.

6. '*zależny od czasu, qui pro tempore mutatur*': Varietas affectionum secundum successionem temporis rozmagite przyemyenyenye czaasnye *ca* 1450 *PF* IV 575.

2. Czesny, Czestny *formy*: *n. sg. m.* czestny *Rozm* 134; ~ *g. sg. m.* czesnego *OrtBrRp* 93, 4; ~ *ac. sg. f.* czesną *Rozm* 97; ~ *g. pl. m.* czestnych *Rozm* 30; ~ *d. pl. m.* czesnym *Rozm* 14; ~ *ac. pl. m.* czestne XV *med. R* XXII 236.

Comparat. n. sg. m. czestniejszy *Rozm* 381; *f.* cześniejsza *Naw* 33; ~ *g. sg. neutr.* czestniejszego XV *med. R* XXII 234.

Superlat. i. sg. m. nacześniejszym 1444 *R* XXIII 303.

Znaczenia: **1.** '*cnotliwy, honestus, castus*': Zdrowa bandz, dzyewyczye..., mymo wszythky czesznyeyscha *Naw* 33; Chowali ją podług jej świętości i dostojności, ucząc ją czesnym obyczajom (*pro* obyczajom) *Rozm* 14; Ten Jozef był syn betleemski, syn Jakubow, czestnych obyczajow *Rozm* 30.

2. '*czcigodny, dobrze urodzony, honorabilis, nobilis*': Dziwna nauka pana naschego: ludzye bogathe a pani czestne blogoslawyą zaw[a]szde, a on vbogye duchem blogoslawy XV *med. R* XXII 236; Jeden człowiek umarły, czestny a wielmi bogaty (homo nobilis ac locupletatus) był w Nazarecie, na imie Jozef *Rozm* 134; Kiedy będziesz proszon na swaćbę, nie siadaj na wysse miesce..., bo snadź czestniejszy będzie tamo proszon (ne forte honoratior te sit invitatus ab illo Luc 14, 8) *Rozm* 381.

3. '*przedni, wyborny, praestans, eximius, amplus*': Krasna, rithą pawloka, naczistschim albo naczieśnieyschim, drogim scharlatem ornata regis purpura 1444 *R* XXIII 303; Trzeczy cladli blogosez we czczy tego swyata a w mądroszczi, bo nyczss nye gest czestnyeyschego nad mądrosez na tem swyeczye XV *med. R* XXII 234; Kto szye podeymye czesznego (*OrtMac* 128: cznego) vrzadv, gdy bandze k temv wybran y zwan, ten mvsy myecz robotha y troszką, aby ten vrzad dobrze y czeszno dzyerzal *OrtBrRp* 93, 4; Przyjęli Jozefa z jego czeladzią, a naleźli jemu gospodę czesną (in hospitio honesto) a w ich dostojeństwie podobno (*pro* podobną), dając im potrzeby domowe, strawę... obfi⟨cie⟩ narządzając *Rozm* 97.

Czestne *cf.* **Czesne**

Czestnie 1. '*cnotliwie, uczciwie, honeste*': Znamyonvgemi cako (*pro* tako) zandayąncz, abi poddani naschi..., kthoregokoli stadla biliby y czczi, czestnye zyli (honeste vivant), yeden drugego nye wrazayąncz, prawa kaszdemv zyczancz a vdzelyayąncz *Sul* 6.

2. '*ze czcią, cum reverentia*': Eipskie dzieci... klękali czestnie na swa kolana przed nim (coram eo reverenter genua flectentes) *Rozm* 103.

Czestnik, Cześnik *formy*: *n. sg.* czestnik *ca* 1428 *PF* I 488, *Sul* 48, XV *med. R* XXV 157; cześnik *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *d. sg.* czestnikowi *Sul* 48; cześnikowi 1466 *R* XXII 12; ~ *i. sg.* czestnikiem 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; ~ *n. pl.* czestnicy *Sul* 94; ~ *g. pl.* czestnikow (1404) 1424 *AKH* XI 378, *Sul* 88. 99. **102**; ~ *d. pl.* czestnikom (1404) 1420 *MiesHer* VII 45, *Sul* 91. 98. 102, 1458 *Wisl* nr 2280; cześnikom 1454 *KodMazL* 221; ~ *ac. pl.* czestniki *De morte* w. 180; cześniki 1471 *MPKJ* V 108, XV *ex. SKJ* I 148; ~ *i. pl.* czestniki *Sul* 82. 95; ~ *l. pl.* (przy) czestnikoch *Sul* 102.

Znaczenie: ‘*urzędnik, dostojnik, magistratus, unus e primoribus civitatis*’: Nulli... de numero dominorum nostrorum honoratorum vlg. czesthnykom (1454 *KodMazL* 221: czesnykom)... solvere tenebuntur (1404) 1420 *MiesHer* VII 45; Nulli... de numero dominorum honoratorum nostrorum vlg. czesthnykow (*var.*: czesthnykam)... solvere tenebuntur (1404) 1424 *AKH* XI 378; Gothowysmy szye oczisczycz thrzemy slachcziczi y dwyema kaplanoma..., y czestnikem na swyadecztwi, yszesmy tego... nie uczinili 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; Czesthnik castellanus *ca* 1428 *PF* I 488; Acz slachczycz slachczyczowy..., a czestnyk czestnykowy layalby..., zaplaczi szeszczdzesąth grzywyen (si nobilis nobili improperaverit..., solvat LX marcas grossorum) *Sul* 48; Vstawyamy, aby woyewoda y starosta sz gynszymy czesthnyky zemye oney... myely mytho vstawyacz (statuimus, quod palatinus, capitaneus, cum aliis dignitariis terrae illius... pretia instituere... debent) *Sul* 82; Gdi ktho... gwalt vczinilbi..., cztirzi grziwni... dacz bandzye vynen, wiyawschi vyni xanzączcze, sandzi albo ktorichkole gynshich czestnykow (exceptis poenis ducum vel iudicum, vel aliorum, quorum interest) *Sul* 88; Gwaltownyk... vinąn... obikląn, tho yest pyąnczdzyesyant, xandzv i yego czestnykom (domino principi cum ipsius baronibus)... zaplaczicz ma bicz prziczysnyon *Sul* 91; Czestnyczi i slyachta wschitkyey zyemye mazowesskyey *Sul* 94; Xyansztwu s czestnyky (ducatui cum honoratis)... schescz grziwyen bandzye potąnpyon *Sul* 95; Vyni rzeczone... dworu naschemu i gynschim czestnykom (honoratis)... obikli plączoni bicz *Sul* 98; Naschi poddani... any przes ktorego naschego vrzandnyka..., any przes ktorego czestnykow naschich (nec per aliquem nostrorum honoratorum)... gabany bicz mayąn *Sul* 99; Przi... panyech...: voyevodzye..., castellanye... sandzyach..., potkomorzach... i przy gynich vyele czestnykoch (et aliis quamplurimis honoratis et dignitariis)... vstawyami..., ze... slyachczicz... sbytemu... pyancz kop groschi... zaplaczicz ma *Sul* 102; Vstawyami..., ze... slyachczicz... sbytemu... ot policzka pyancz kop groschi... zaplaczicz ma, a w pyanczyorcy vynyc pyanczdziessyanth naschemu y naschich namyastkow i tesz czestnykow (nostro successori et honoratis)... skarbu zaplaczicz bandzye potąnpyon *ib.*; Gwaltownyk... ot kaszdego policzka... czestnykom naschim po pyanczyorey vynyc... zaplaczy *ib.*; Czestnik dignitarius XV *med. R* XXV 157; Czestnikom y *słochcze tribunis et primis 1458 *Wisł* nr 2280; Czesnycowy honori, dignitati 1466 *R* XXII 12; W⟨o⟩yevody y czesthnyky,... bancz kszaszatha (*leg.* książęta) albo grabye, wszythky ya pobyerza k sobye *De morte* w. 180; Czeschnyky vel slugy satrapas, id est principes (Nabuchodonosor rex misit... satrapas, magistratus..., omnesque principes regionum Dan 3, 2) 1471 *MPKJ* V 108; Oretur deum... pro rege nostro polsckyego,... za czesnyky krolestva tego... et pro omnibus nobilibus slachta XV *ex. SKJ* I 148; Czesznyk castellanus *ca* 1500 *Erz* 10.

Czestność *cf.* **Czesność**

Czestny *cf.* **2. Czesny**

Czestować *cf.* **Częstować**

Czestowanie *cf.* **Częstowanie**

Cześć *formy*: *n. sg.* cześć *Gn* gl. 105a. 156a. 157b, *Fl* 45, 1, *Fl* i *Pul* 98, 3, XV *in. R* XXIV 70, *Słota* w. 56, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VI—VIII, 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, *etc.*; ~ *g. sg.* czci *Gn* 2b, *Fl* 49, 18. 83, 7, 1420 *StPPP* VII 456, *ca* 1420 *R* XXIV 81, 1444 *AKPr* II s. XIII, *Sul* 6. 20. 58. 103, *etc.*; ~ *d. sg.* czci *Fl* 67, 31, *Słota* w. 90, 1424 *Czrs* 298, 1436 *ZapWarsz* nr 676, XV *med. R* XXV 156, XV *med. SKJ* I 51, *etc.*; cześci 1474 *Zab* 540; ~ *ac. sg.* cześć *Kśw* dv 2, *Gn* 184a, *Fl* 59, 13. 83, 7, *Fl* i *Pul* 95, 7, *Słota* w. 51. 94. 110, *ca* 1428 *PF* I 481, *etc. etc.*; ~ *v. sg.* czci *MW* 53b, *Naw* 174; ~ *i. sg.* czcią *Fl* 67, 12, *Fl* i *Pul* 8, 6, *ca* 1420 *R* XXIV 85, *ca* 1428 *PF* I 489, *Sul* 44, XV *med. SKJ* V 279, *OrtKal* 310, *Rozm* 143. 712; ~ *l. sg.* (we) czci *Gn* gl. 19a, *Fl* 28, 4, *Dek* III 13, *Słota* w. 64, XV *med. R* XXII 234. 245, XV *med. R* XXV 151, *Dział* 22, *etc.*; cześci XV *med. PF* IV 593; ~ *n. pl.* czci 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, 1466 *R* XXII 10; ~ *g. pl.* czci *Fl* 45, 11. 67, 13, *Sul* 58; ~ *d. pl.* czciam 1436 *R* XXIII 277; ~ *ac. pl.* czci *Fl* 77, 5, *ca* 1420 *R* XXIV 85, *MW* 102b; ~ *l. pl.* (we) czciach *Fl* 43, 11.

Znaczenia: **1.** ‘*cześć, dobre imię, honor, bona fama, nomen*’: Gospodzin w Syon weliky... a czescz crolowa sød miluie (honor regis iudicium diligit) *Fl* 98, 3, *sim. Pul*; Ktocoly czsznø matkø ma, sz ney wszytkø czescz otrzima *Słota* w. 94; Czsso ssc yego czczy tyeze que ipsius honori tractat 1420 *StPPP* VII 456; Przechodzøczi yest czczø a czszonathami (*pro* czsznothami) *ca* 1420 *R* XXIV 85; To b⟨e⟩rze ku mey *cziczi y ku mey dusi 1424 *Czrs* 298; Tetigit ipsum in honore al. sangnales na czescz gego 1433 *KwartHist* XXIV 533; Ja tho byerzą ku mey duszy y ku czczy 1436 *ZapWarsz* nr 676; Turpiloquium

idem... (*sc.* est) quod deprawacio vlg. narazenye czczy vel nathknyenye 1444 *AKPr* II s. XIII; Wasszą czescz oprawy quia vos reparavit 1448 *R* XXIV 354; Obwynyoni o szlodzeystwo... a sądem przekonani przeze czczy wyekugyscze ma zostacz (infamis perpetuo debet remanere) *Sul* 20; Harnaszowey slachcze alybo vbraney czescz krolewska y wszego krolewsthwa szalezy obrona (honor regis et defensio totius regni dependet) *Sul* 56; O slodzeysthwye przekonany czescz straczyl *Sul* 67; Za yego czescz cz⟨irpiał⟩ (pro honore eius passus est) XV *med. MPKJ* V 425; Czy cyrpyą przeczywnoscz, gisch swey dobre woley nye *odmyenyu..., ny syą mączą o slosez, yasch ge potka na gymyenyv, na czczy XV *med. R* XXII 245; On pomscy naszey krwye w udrøczenyv nyeprzyiacyol naszich, a ponyszi wszech narodow..., a vczinv ge przes czcy pan bog nasz (faciet illas sine honore dominus deus noster) *BZ* Judith 8, 20; Gdy raczcze kogo odszandzą czczy o takye albo o gyne rzeczy *OrtBr* VI 371; Nye mogą go wyączcy layacz, szlowye czynycz krzywoprzysząszczą, any o tho, kto straczyl szwą czescz albo prawo *ib.* 376; Przestapyl swa przysagą a gest krzywoprzyszaszczą y straczyl czescz y glową swą *OrtVrtel* 120; Datus est terminus... ad decernendum al. ku dokazanyu, quia nunquam fuit inculpatus pro honore al. nye dawana gemu wina o czescz 1457 *AGZ* XV 11; Przysądzylysmy Ianowy wlosną raką przysyągwszy odydz, a to tako, aczby Ian nye byl pyrwey porvszon we czczy (si fuerit alias bonae famae) *Dział* 22; Pomowil gy bycz slodzegya... y gynsze vele slow, tym rowna,... omavyayøcza y czczy gego nagabayocza, vczynyl y czynycz potem vmislil, gy ve czczy gego przeczivko bogu et iusticiam nepodobne vsmøczayocz 1474 *Zab* 540; Volalby... smercz ymecz y podyocz, nisly taka slova sprosna,... gego czescy nagabayocza, od przerzeczonego Iana czirpecz *ib.*; Thakowi gwalthownik uthracza czescz (talis violentus invasor et raptor bonorum perdit honorem) 1498 *MacPraw* VI 272; Choma de Szmygrod questus fuerat super... Roman de Trebovla, quod sibi damnum fecisset sicut una marca in nonparicione honore al. na czczy 1499 *AGZ* XV 369; Chcieli, aby ukrzyżowan, aby jego sławy i jego czci mogli tem więcej uwiec *Rozm* 774.

2. '*chwała, sława, rozgłos, gloria, laus*': Czescz gloria *Gn* gl. 157b; Beneficio celesti czczi privando XV *in. R* XXIV 69; Bo z wczena mødrego dobywayø czczy *ca* 1420 *R* XXIV 81; Kv czczy boga otczą in honorem dei (Rom 15, 7) XV *med. SKJ* I 51; Wiwyesyl sobye na czescz chorøgew wycyøsznø (erexisset sibi fornicem triumphalem) *BZ* I Reg 15, 12; Mogą k temv przyszwolycz gyny przyszasznyczy..., gdy to nye gest naprzeczyw gych przyszandze a myastv ku czczy *OrtKal* 178; Chwala thobye gospodzyne, ysz o thwych szwyatych czescz slyne 1455—60 *R* XIX 110; Czescz decus quis) non timebit te, o rex gentium? Tuum est enim decus Jer 10, 7) 1471 *MPKJ* V 98; A przetosz wisszokoszczi czczi wasszey ządam, o panye moy naswiatszi *MW* 48a; Tobye, oczcze nyebyeszky, bącz czescz XV *ex. SKJ* I 150; Czescz laus *ca* 1500 *Erz* 10; Saducei... dusz wszech pospolicie mąk nie wierzyli ani czci, ani dostojeństwa (animarum generaliter vel supplicia negabant vel honores) *Rozm* 181; Przyszedwszy ten, ktory cie wezwał, i rzekł tobie: Przyjacielu, siądź wysszej. Tedy tobie cześć będzie przede wszytkimi godującymi po spełu (tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus Luc 14, 10) *Rozm* 381, *sim. ca* 1420 *R* XXIV 81; (Żydzi) rzekli miedzy sobą:... Damy ji poganom w ręce, a tego będziemy wielką cześć mieć *Rozm* 647; ~ Czso iest czlowek, isz gi pomnisz...? Slawø y czczø coronowal ies gi (gloria et honore coronasti eum) *Fl* 8, 6, *sim. Pul*; Przinesecze bogu slawø y czescz (afferte domino gloriam et honorem) *Fl* 95, 7, *sim. Pul*; ~ Ta sloua pise suøti Lucas na cesch y na falø godom nyneysim *Kśw* dv 2; Gego oczecz svøthemu Ganu na czescz y na chfalø gestcy mu on koszczoł vmuroual byl *Gn* 184a; Prze Jhesu Crista... gest tobye bogu oczczu wszechmogączemu w gednosczy ducha swąthego welka czescz y chwala (honor et gloria) 1424 *Msza* III s. 63, *sim.* IV. VI—VIII; Nyechay bandze chwala bogu oczczu, szynu y duchu szwyąthemu, czeszcz, chwała troyczy szwyathey na weky wyekom *MW* 102a; Cziebie dostoyna iest chwala y czescz, gospodnye *MW* 123b; Thakyez tho przyyaczye thwoye raczylo my bycz na zbawyenye, a thobye kv czczy y kv chwalye *Naw* 139; Ku czczy a ku chwale krolewnye a ye welebnemv wnebowzączw XV *p. post. R* XXV 265; Then, kthory thą pyosznką yesth zlozyl, ku czczy, chwale thwey, Chryste, gyą wylozyl XV *ex. MacDod* 141; Gospodnie,... bądź tobie cześć i chwała wysznego dostojeństwa (virtus, gloria supernae dignitatis) *Rozm* 66; ~ cześć czynić, dać '*oddawać chwałę, adorare, honorem tribuere*': Nigednecz *czy any chualy szobe czynicz gest on bil ne dal *Gn* 2b; Krolowy czescz czyncze regem honorificate (I Pet 2, 17) XV *med. SKJ* I 84; Ta nierozumna zwierzęta... nakloniwszy się

na swe kolana... dały jemu cześć i chwałę (eum simul adorabant) *Rozm* 65; Leśnia i polnia zwierzęta wszelika zbierała sie, dając cześć i chwałę a modląc sie dzieciątku Jesu Cristusowi, a czyniąc cześć Marje, matce jego (adorantes puerum Jesum et Mariam) *Rozm* 84; Wiele ludu cipskiego obrazy ich (*sc.* uczynili)... i stawili ich w ich bożnicach, i czynili im wieliką cześć (gloriam omnes exhibebant) a wielikiem (*leg.* w wielikiem) dostojeństwie mieli *Rozm* 119; Wszytki ryby tej rzeki przypłynęły... dając jemu cześć i chwałę (ipsum adorabant) *Rozm* 190; Zwierzęta... dały są chwałę Jesucristusowi... a czynili jemu cześć jako nawięcszą mogli (necnon exhibebant et quem poterant honorem) *Rozm* 199; Dzieci żydowskie... wołali: Osanna, synu Dawidow,... a tamociem tedy w (*pro* u) nich nawykł to pienie, com przed Jesusem śpiwał, bom widział, iże jemu taką cześć czynią *Rozm* 753; ~ żądać czci *'być ambitnym, laudis esse cupidum'*: Nye ząda czczy non est ambiciosa (I Cor 13, 5) XV *med. SKJ* I 70; Zadanye czczy ambitio *ca* 1500 *Erz* 10; ~ uwłoczyć (uwłoka, uwłoczca, uwłoczstwo, uwłoczenie) czci bożej *'bluźnić, blasphemare'*: Serca (*leg.* z serca) wychodzą... złe myśli..., złodziejstwa, krzywoprzysięstwa, uwłoki czci bożej (de corde enim exeunt... blasphemiae Mat 15, 19) *Rozm* 356; Prze ty słowa, ktore rzekł jako uwłoczca czci boskiej, dostojen jest śmierci *Rozm* 727; Jako uwłoczcę czci boskiej niedostojnego ich pospolstwa ślinami zeplwali *Rozm* 727; Nasz zbawiciel... osądzon jako uwłoczca czci bożej, gdyż on jest bog wierny *Rozm* 729; Wywiedź uwłoczcę czci boskiej, aby ⟨ji⟩ wszytek lud kamionował *Rozm* 812; O dobry uczynek cię nie kamienujem, ale o uwłoczstwo czci boskiej *Rozm* 838; Będzieli kto uwłoczyć czci bożej, śmiercią ma umrzeć *Rozm* 838; Jakoż też sam miły Cristus indzie mowił, gadając sie z Żydy, iże przez uwłoczenia czci boskiej synowie zwoleni mogą sie zwać bogi *Rozm* 839; Syn boga wszechmogącego... nie uwłoczył czci boskiej *ib.*

3. *'cnota, dobre obyczaje, virtus, disciplina'*: Ale grzesznemu rzekl bog:... Ti zaprawdø ne nasrzal ies czcy (odisti disciplinam, *Pul*: nauky) y porzucyl ies molwi moie za sø *Fl* 49, 18; Tocz szø sly, czszo gym skodzø, bo nas ku fszey czczy przywodzø *Słota* w. 90; Cyebye przy thwey czscy (*R* XIX 52: czystoszczy) ostawy XV *med. PF* IV 593; Prze czescz causa discipline, id est honoris (utere quasi homo frugi... cessa prior causa disciplinae Ecclus 31, 20) 1471 *MPKJ* V 83; Yako nawyssze drzewo roszplodzylam... moye czczy *MW* 102b; Poszdrowyon bąncz, Jesu Chryste, wsząlesz czyalo s panny czystey, sbawyenyesz lyvczkye naprawyl, pannasz przy gey czczy (*MacDod* 127: thczy) szostavyl XV *p. post. R* XIX 97; Jesus miły... bogu i ludziem był wdzięczen, bo był pełen mądrości a czci (nam plenus sapientia fuit et virtute) *Rozm* 142; Jesus... w takie młodości takiem dostojeństwem a taką czcią był oświcon (quod tam maxima polleret ex virtute) *Rozm* 143; Korona złota na głowie jego wyobrażenia znamieniem świętości, sława czci a uczynek miłosierny żądzy ońcu przyprawiona *Rozm* 831.

4. *'siła, moc, virtus ac fortitudo'*: Glos boszy we czcy (vox domini in virtute, *Pul*: w moczy) *Fl* 28, 4; Ne winidzesz, bosze, we czczach naszich (non egredieris, deus, in virtutibus nostris, *Pul*: w moczach naszych) *Fl* 43, 11; Bog nasza vtoka y czescz (refugium et virtus, *Pul*: mocz) *Fl* 45, 1; Bog czczi (dominus virtutum, *Pul*: moczy) s nami, przijemcza nasz *Fl* 45, 11; W bodze vczinimi czescz (in deo faciemus virtutem, *Pul*: mocz) *Fl* 59, 13; Gospodzin da slowo przepowadnicom czczø welikø (dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa, *Pul*: moczø wyelykø) *Fl* 67, 12; Crol czcy (rex virtutum, *Pul*: moczy) *Fl* 67, 13; Kaszi, bosze, czcy twoicy (manda, deus, virtuti tuae, *Pul*: moczy twoyey) *Fl* 67, 31; Powadaiøcz chwali gospodnowi y czcy (*Pul*: moczy) iego, y dziwi iego (narrantes laudes domini et virtutes eius, et mirabilia eius) *Fl* 77, 5; Blogoslaweny, gisz *przebiwaio w domu twoiem, gospodne... Bo zaprawdø blogoslawene da zaconanoszcza, poydø ze czcy w czescz (de virtute in virtutem, *Pul*: s cznoty w cznotę) *Fl* 83, 7; A czescz et virtutes (facultates et virtutes exaltant cor Ecclus 40, 26) 1471 *MPKJ* V 85; Opuściła mie cześć moja (virtus mea Psal 30, 11), a kości moje zmęcony są *Rozm* 672.

5. *'szacunek, uszanowanie, reverentia, pietas, honor, cultus'*: Aby... gø thy ve *dczy mal *Gn* 180b; Ve czcy in officio *Gn* gl. 19a; W czudzich rzeczach ne corziszcy, boszą czaszn (*leg.* każń) tako raczy v czczy *Dek* III 3; Kczeszly myecz laszka moya..., thczysz ('czciż') oczcza..., a k themu ve thczy tobye przyelozone *Dek* III 13; Czczi pietatis officia XV *in. R* XXIV 68; Czescz solempnitas *ib.* 70; Mnodzy za to niczsz ne dbayø, ysz gym o czczy powedayo *Słota* w. 64; Przymicze tho powedane przed waszø czescz, panni, pane *ib.* w. 110; Sze czczø cum reuerencia *ca* 1428 *PF* I 489; Aby mązewye szlawąthny a szprawyedływye przysągayączi

nyekthorą oszobną czczą... bili poczeszeny (aliqua speciali praerogativa... consolentur) *Sul* 44; Kyedikolikrocz nyektori slyachczicz w yego slyachczyc... bilbi sesromoczon..., swyatky czczy dostoynimy... swąn schlyachtha... doswyathczi (testibus fide dignis... approbabit) *Sul* 103; We czczy super sceptrum magnificum XV *med. R* XXV 151; Czesez a posdrowyenye salus XV *med. SKJ* V 275; Se czczą dzyewyczystwa cum virginitatis honore *ib.* 279; Rzekli ksyøszøta... ku Amonowy: Ti mnymasz, bi Dauid prze swø czesez poslal (honoris causa... miserit), abi cyo veyeszil nad szmyercyø oczcza twego, a nye znamyonasz, isze prze to, abi... wispyegowaly..., przisly k tobye slugy gego *BZ* I Par 19, 3; Woythow poszel na ludzem opowyedacz, ysz mayą gayeny szad, a y foldrowacz, komv prawa potrzeba, moze tho vczynycz sze czczyą podlug prawa *OrtKal* 310; Widzicie, iż to miesce, czuż kościoł, jest we czci i za świątość pogaństwu (venerabilis et sanctus habetur locus hic gentibus) *Rozm* 440; Duchowni imieliby sie zić (*rp.* zycz) na takie święto gadać..., jakoby ten dzień z wieliką czcią obeszli wielikonocny *Rozm* 712; ~ Sueczkim *czam mundanis honoribus 1436 *R* XXIII 277; Trzeczy cladli blogosez we czczy tego swyata XV *med. R* XXII 234; Vbodzi duchem są nawyączcy czy, gisch gymyenya a tego swyata czczy ny zacz nye wazą *ib.* 235; Ludze conyeczney czirekwye... myeli biez silno falą swyeczską vyączy, a czesez tego swyata mylowacz *ib.* 248; Żydowie... ji chcieli uchować i uczynić krolem, a on przed nimi uciekł, nie żądając czci świeckiej *Rozm* 778; ~ *Ed eius obsequium ku yego posludzye a ku czczy XV *med. R* XXV 156; ~ cześć włożyć (czynić, uczynić) '*okazywać szacunek, honorem reddere*': Gest mnogy vbogy pan, czszo bødze kszøszøtom znan..., ten ma s prawem wyszey szesez, ma nan kaszdy wloszycz czesez *Slota* w. 51; Slubuyø thwey myloszcy ne zapomynacz, *alle wszendze czesez a luboscz czynicz *ca* 1428 *PF* I 481; Uczyli ją..., by czyniła cześć starszym (praebere senioribus hanc admonent honorem) *Rozm* 14; Żydowie wołali na podwojskiego, iż Jesusowi taką cześć uczynił *Rozm* 751; Tedy biskupowie mieniąc, aby tym cześć uczynili, rzekli wszyscy ci istni: Pieniądze nie jest ci podobno wrocić w karbanę *Rozm* 763; Pilat... chcąc uczynić cześć Herodowi... kazał ji (*sc.* Jezusa) związać i posłał ji do Heroda *Rozm* 796.

6. '*godność, zaszczyt, dignitas, honor*': **Velika czesez magna enim dignitas est esse episcopum** *Gn* gl. 105a; Benefici vocantur weszwani szø czczy *trzymaioczi, dobrodzeye szø weszwani albo czczi roszdawaioczi *ca* 1420 *R* XXIV 85; Czesez decus 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Czczy fasces, id est honores *ib.*; Cze⟨ś⟩cz fastigium *ib.*; Ktho o slodzeysthwo... w sządze byl przekonan trzykrocz..., then przesecczywy ostan na wycky any gemv yawny mayą bycz porti ktorych czczy (nec eidem portae pateant dignitatum) *Sul* 58; Czesez dignitas ordinis XV *med. R* XXV 158; Gdy odpadną czczy sepultis honoribus 1466 *R* XXII 10; Llawnicze *czyczy assessorie dignitatis 1477 *MPKJ* II 323; *Czesz decus *ca* 1500 *R* XLVII 372.

7. '*ozdoba, chluba, decus atque laus*': Mnyeszi Iakubie... y Jakubie wiensi..., panny Maricy syestrzeny..., o czczi wielka rodu! *MW* 53b; Pozdrowyona bandz, Maria, czczy y corono dzyewycz szwyątkych *Naw* 174.

8. '*stan, conditio*': Znamyonvgemi *cako zandayąncz, abi poddani naschi..., kthoregokoli stadla biliby y czczi (cuiuscumque status vel conditionis existant), czestnye zyli *Sul* 6; Kthorykole dzewyczą, ktoreykole czczy abo stadla by byla (cuiuscumque status vel conditionis exstiterit)..., dzewstwa sbawyl, zywoth gego bącz na myloszcy tak osyloney dzewky *Sul* 58.

9. '*uczta, biesiada, convivium*': V wody szø poczina czesez: drzewey, nisz gdi szødø gestez, tedyø (*leg.* tedy ją) na røcze dayø *Slota* w. 56; Quia tu ipsum Iohannem... violenter percussisti, ipso Iohanne protunc in convivio al. na thczy in Kruhil apud kmethonem Fyedor existente 1477 *AGZ* XVIII 145.

10. *dubium*: Czesez vtilitas *Gn* gl. 156a.

11. *corruptum*: **a.** *pro* cesta '*droga, via*': Gospodzyn... poszle angyola swego s tobø, a twø czyeszcz sposoby (diriget viam tuam) *BZ* Gen 24, 40; Gdiszesm zezrzal gey czeszcz, yam tesz w nyey nynye (si direxisti viam meam, in qua nunc ambulo) *BZ* Gen 24, 42; Ezau rzekl: Prosszø czyø, abi lud moy ostal ss tobø tobye ku czczy (saltem socii remaneant viae tuae) *BZ* Gen 33, 15; ~ **b.** *pro* cień: A nye czynczye nyczs zlego tym møzom, bocz sø weszly se czczyø w moy dom (quia ingressi sunt sub umbra culminis mei) *BZ* Gen 19, 8.

Cześni *cf.* **1. Czesny**

Cześnica '*żona cześnika, uxor pincernae*': Relicta Bartholomei... non paruit omnibus terminis pro repercusione pignoris aduersus dominam czesniczam de Czeczizewo 1411 *Czrs* 356; Domina czesznicza, heres de Czeczissewo 1417 *Czrs* 111; Domina czesznicza ducit testem contra Nicolaum 1424 *KsMaz* II nr 856.

(Cześnie) Czaśnie 1. '*docześnie, temporis spa-*

tio finito': Rzekł... Cristus:... Nie przyszedłem ja krolować czaśnie,... alem przyszedł krolować wiecznie *Rozm* 783.

2. '*w stosownej porze, opportune*': Czasznyc (*war. lub.*: snasznyc, *leg.* snażnie) opportune (praedica verbum, insta opportune, importune II Tim 4, 2) 1471 *MPKJ* V 131.

1. Cześnik, Czaśnik *formy*: *n. sg.* cześnik 1404 *Piek* VI 209, XV *med. R* XXIV 360; czaśnik 1392 *Leksz* II nr 200, *ca* 1455 *JA* XIV 490; ~ *g. sg.* cześnika 1410—3 *RocznHist* XV 75, 1493 *ZapWarsz* nr 1749, 1498 *ZapWarsz* nr 1808; ~ *d. sg.* cześnikowi 1394 *Leksz* I nr 1853; ~ *v. sg.* czaśniku *MW* gl. 67; ~ *i. sg.* cześnikiem *BZ* Neh 1, 11.

Znaczenie: '*urzędnik królewski, który miał pieczę nad napojami, lub honorowy urzędnik ziemski, pincerna*': Ubislaus czasznik de Lowanczicze 1392 *Leksz* II nr 200; Asignatus est terminus... Ubislao, czesznikoui Kalisiensi 1394 *Leksz* I nr 1853; Petrus... iurabit... contra pincernam...: Czso na mnø zaloval czesnik..., tegom ya nie *popral 1404 *Piek* VI 209; Jacup poslal swe ludzy do Goraszdowa, do pana czesznika 1410—3 *RocznHist* XV 75; Stoleczny k, czesnyk tribunus XV *med. R* XXIV 360; Czasznyk pincerna *ca* 1455 *JA* XIV 490; Panye, bødz vcho twe czuyøce ku modlytwye slugy twego..., bom ia bil czesznykem krolyowim (ego enim eram pincerna regis) *BZ* Neh 1, 11; Czaszny ku *MW* gl. 67; Jakom ya thego nye vypusczil na prosbą pana czesnyka 1493 *ZapWarsz* nr 1749; Jakom ya nye wrzuczyl szą gwaltem... w dzerzawa Michala[la] s Rambierthowa, czeshnyka 1498 *ZapWarsz* nr 1808.

2. Cześnik *cf.* **Czestnik**

Cześny *cf.* **1. Czesny**

Czetno *cf.* **Cetno**

Czetwiartnia *cf.* **Ćwiertnia**

Czetwiertnia *cf.* **Ćwiertnia**

! Czeywyana '*nasienie jaskółczego ziela, semen Chelidonii maioris L.*': Celidonie semen vlg. czeywyana XV *p. post. R* LIII 63.

Częsny (*?*) '*osobisty, hominem privatum attinens*': Zaloba personna, tho gest czą sna, yako gest o dlugy abo kthorekole rzeczy ginsze zastawne (quaestio... personalis, puta pro debitis vel pro quibuslibet rebus obligatis) *Sul* 32.

Częstnie '*według części, stosownie do części, proportionaliter*': Czøsthnye proporcionaliter *ca* 1428 *PF* I 491.

Częstnik 1. '*posiadacz działu, części majątku, possessionis consors*': Boguslawa Bartkowa cum filiis suis... contra Nicolaum et fratres ejus et etiam contra omnes et singulos haeredes seu portionarios vlg. cząstniki de Swinki 1399 *MacPraw* VI 8; Nawogius... una cum Jachna conthorale sua accusantur... pro expensis in lite factis... et pro czanstnyky, quia ipsos non constituit 1405 *AKPr* X 158; Jako to soltistwo staromeszczske s szwymi czansthniki dzirszy stara (*leg.* z stara) korzenya 1418 *TPaw* VII nr 314; Cum suis diuisoribus inducendo, id est czansthniki *ib.* nr 430; Heres de Skarzino debet statuere suos filios al. czanstniky 1424 *KsMaz* II nr 674; Cząstniky participatores 1465 *TymProc* 227.

2. '*współsprawca, particeps*': Pilat... rzekł jemu (*sc.* Jezusowi):... Aza nie wiesz, iżeć mam moc ukrzyżować cie? A tem sie słowem Pilat ukazał częstnikiem śmierci bożej *Rozm* 813.

Częstny roki częstne '*roki małe, odbywające się co miesiąc, termini particulares*': Tosz o roczech cząsthnych, tho gest malich, chczemy bycz chowano (idem volumus de terminis particularibus observari) *Sul* 74.

Często *formy*: *comparat.* częście XV *med. R* XXII 235, *Rozm* 159; częściej *Sul* 37, 1484 *Reg* 722.

Znaczenie: '*saepe, frequenter*': Yszcy szaprafdø nasze czalo gest neczysthe odzene, choszcy ono nasz barszo *czosto ge, mnogdy naszego czala *necistotho a tesze mnogdy slø mislø *Gn* 173b; Tho vy szamy często vydzicze, iscy oczecz y macz vøczecz ony młodsze dzecø milugø nysly starsze *Gn* 180a; Y møczyly gec neprzyyaczelee gich y vsmyerzyly sø sye pod røkama gich, często zbawyal yee (saepe liberavit eos) *Fl* 105, 40, *sim. Pul*; Iacosm co często sgrzessil, tego mi dzissa zal ot... prauego sercza y tego sse kaiø *Spow* 2; Caplane, chces polepsiez dusę swey, ne mow czansto: piwa naley 1414 *JA* XIV 499; A tho vstawyenye zabwne (*pro* zbawne, salubre) prze naszych rzandzecz drapyeszstwo..., gesz czansto popelnyayą (quam saepius committunt), do nych y do myastkow gych podnoszymi *Sul* 23; Cząsto chodzyly do domu isti frequentabant domum Joachim (Dan 13, 6) XV *p. pr. SKJ* I 301; Vrøpnosez czyny często z møsczyny nyewieeszczee serczec *Gloger*; Ut eam curialiter czydnye a czastho salutet XV *med. R* XXV 154; Gospodarstw przygemnosez neschączy częstho hospitalitatem sectantes (Rom 12, 13) XV *med. SKJ* I 58; Thegosch cząsto wzywamy sepius invocamus XV *med. SKJ* V 281; Tho sza nowthno (*leg.* nie jedną 'nie raz'*?*) dzegyalo, ale sza cząsto dzegyalo *Aleksy* w. 118; Ti wszitky scyeszki sø my iawni, bom gymy często chodzil (omnia itinera eius frequenter ambulavi) *BZ* Tob 5, 8; Pyyanycze, czo w karczmye czasztho bywaya

OrtMac 111; Gdy (*sc.* sędziowie) szwa rodzyna szandza, czasztho na szkaszanyv blandzv *De morte* w. 332; Sly mnych..., geszthly wszadze na szkapycza..., zavodem na konyv wradzą (*leg.* wraca), a czasztho koszyelcze przeffracza *De morte* w. 450; Yesthlyby kto... nye baczącz przysyągal..., yakoz tho sye czyąstho przygadza w vyelomovyenyv (prout contingere in multiloquio consuevit), thedy thaki... ma rozmyslyczi, czo vdzyelal 1484 *Reg* 717; Mylvyą dobrzy Maria y yey ymyą cząstho *myąnyą XV *ex. PF* V 103; Slow swyathych rąd slvchącz, modlytwye czyastho przystavącz (orationi frequenter incumbere) XV *ex. SKJ* I 143; Jeszuszow zoltarsz czczyczye *czyestho y spyewayczye XV *ex. SKJ* I 146; ~ częście, częściej '*wielekroć, często*': Franciszek Grzegorzewy pozyczyl dwadzeszcya czwirthny pszenycze, gychsze cząszczey vpomyenony (*Dzial* 27: a gdysz to czastokrocz vpomynal Franczek) nyc othdal (Franciscus Gregorio mutuavit viginti mensuras tritici, quas, pluries monitus, non restituit) *Sul* 37; Navyedzanye thego braczthva ma byczi yednącz w rok, vyąwszy, by byla ktora potrzebyznoszczi, thedy moze byvaczi navyedzanye cząszczicy (nisi aliqua necessitate suadente fuerit pluries facultas) 1484 *Reg* 722; Dwa albo trzy dni pościł w niedzieli, ale wżdy tego częście czynił, iże środę a piątek pościł (tamen diligentius illud observabat) *Rozm* 159; Jesus, kiedy był w męstwie, tako począł robić a częście do kościoła chodził do Jerusalem (Jesus factus adolescens illud laborare consuevit, quia saepius solebat frequentare templum in Jerusalem) *ib.*; ~ częście niże: Sznamyeniczye mowy ewangelia, cze Xpus, nysze mowil, vsta swa otworzil, bo gim gich nigdi darmye nye *otwarz, nam na nauką, bichom podług s⟨więtego⟩ Jacuba cząszczye sluchały, nysze mowili XV *med. R* XXII 235.

Częstokroć '*frequenter, plerumque, saepe*': Ysze z wyeloszczi sandzy... roszmaycze cząstokrocz skazanyee biwa widawano (ex multiplicitate iudicum... diverso modo plerumque sententia proferebatur)..., wstawyami *Sul* 24, *sim. Dzial* 11; Przigaadza szą cząstokrocz (contingit plerumque), ysz czelyadnyczy... przed naszą oblycznoscz... pozwani bywayą *Sul* 27, *sim. Dzial* 14; Cząstokrocz vbodzi wyelkee skodi a vczązszenye rosmagyte czyrzpyą (plerumque pauperes plurima damna et oppressiones multiplices patiuntur),... cząąstokrocz... dopuszczaacz szą wyelkego szmyeyąą drapyeszstwa (plerumque ...committere plurimas praesumunt rapinas) *Sul* 31; Pyotr cząstokrocz przes sądza spytany (Petrus per iudicem pluries interrogatus)... othpowyedzal *Sul* 34; Aby skodna gygra kostek odrzvczona byla, przes yąsz cząstokrocz sprawyedliui oczczovye vyną szynow s gymyenya bywayą pądzeny (per quem saepius iusti patres propter filiorum excessum de bonis pelluntur)..., vstawyami *Sul* 45, *sim. Dzial* 36; Płaczlywą cząstokrocz skargą przyąlyszmy (flebili saepius querela recepimus) *Sul* 68, *sim. Dzial* 57; Cząstokrocz szą przigadza, ysz sąszedzy... kvpcza gabacz opvszczą (multoties contingit, quod vicini... emptorem vexare postponunt) *Sul* 77; Czastokrocz obyklo szą przygadzacz, ysze slachczyczy... przes pana wszy they dzedziny bywayą obwynyeny (frequenter solet evenire, quod nobiles... per dominum villae fuerint inculpati) *Sul* 81; Bo cząstokrocz, gen nye ma scruschenya do spowyedzi, a rad bi ge myal, a w nadzegi bozey lasky syą spowyeda, dawa mu scruschenye mili pan bog XV *med. R* XXII 241; Gdyby myeszczanyn, czo by czaszthokrocz rayczcza byl, przyszągal kv praw (*leg.* prawu) *OrtMac* 34; ⟨C⟩zastokrocz myedzi naszimi poddanimi o granicze gadky bywayą (*Sul* 21: czanstą roszmową... skargy powstayą, crebra altricatione propter nostros subditos super limitibus... graves quaestiones suscitantur) *Dzial* 7; Ysze czastokrocz dvchowny w oczczysznye myeschkayą (quia plerique clerici nostri regni bona patrimonialia tenentes),... krolestwa naszego yako gynszy ziemyanye poszywayą, przeto vstawyamy *Dzial* 10; ⟨P⟩rzydawa syą cząstokrocz (*Sul* 28: theesz, contigit etiam), ysz gdy nyektorzy bywayą pozwany... o nyektore vini..., wziąli sobie obyczay, ysz tho... przykazanym swych panow... czynyą, ktorąsz to wymową od zloszczy y od smyerczy czastokrocz byli wyzwoleny *Dzial* 16; ⟨F⟩ranczek poszyczyl Pyotrowy trzydzesszczy klod *przenycze, a gdysz to czastokrocz vpomynal Franczek (*Sul* 37: cząszczey vpomyenony), aby mv wroczył, tedy Pyotr nye chczal mv wroczycz (quas, pluries monitus, non restituit) *Dzial* 27; ⟨U⟩stawycznye pospolstwo czyny czastokrocz rostargnyenye, w ktoremsze to bracza... na gnyew abo swar czastokrocz przychodzą (cum omnis dissensionis et discordiae sit mater communio, in qua etiam fratres... ad rancores seu lites non modicas saepius provocantur) *Dzial* 44; Bocz tho [...] mylych myewa, then czasthokrocz groza y wyelkye na duszy y na czyelye [...] 1447—62 *Zab* 545; Yako ya tho vyem, ysze Bartholomeus xandza opathow nye zastal drzew v kmyeczy v mogich novego rąmbyenya y czastokrocz szkody nye dzalaly 1483 *ZapWarsz* nr 1544; Chitrze bydlą

s pany kmyeczye...: gdy dzyen panv robycz mayą, cząsthokrocz odpoczyvaya *Satyra* w. 4; Yako mnye Sthanysław... w gayv moyem czasthokrocz wyeszdzayancz rabal drzewo 1498 *ZapWarsz* nr 1885; Cząnsthokrocz opatrzay, czszo twogye gyest (saepius revidere, quae tua sunt) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Jesus... począł prosto stać a chodzić... nie podług obyczaja pospolnych dzieci, iż pirwej poczną łazić, potem staw na nogi... częstokroć padną na ziemię (et ad terram corruunt saepe residentes) *Rozm* 98; Jesus... nosił... wodę częstokroć sąsiada (*leg.* z sąsiada) studnie (de vicino fonte... attulit frequenter aquam) *Rozm* 101; W gospodzie w nocy nigdy nie odpoczywali, ale pod drzewem na gołej ziemi częstokroć legali (nam sub divo sine tecto frequenter remanserunt, atque super nudam terram per noctem iacuerunt) *Rozm* 118; Zawsze głowę, oblicze, oczy k niebu częstokroć podnosił (caput, vultum, oculos saepius erexit ad coelum) oglądając je, iże był z niego przyszedł *Rozm* 153; Miły Jesus... począł częstokroć chodzić na puszczę (in desertum saepius solus ambulavit) *Rozm* 160; Bo tako nędzno bit, aże sie częstokroć mięso biczmi wyrywało z jego świętego ciała *Rozm* 818.

Częstość '*frequentia*': Ad frequenciam czøstoszczi XV *in. R* XXIV 69.

Częstować, Czestować 1. '*czcić, szanować, honorem tribuere*': Ktory by gych nyc czestowal (*OrtMac* 35: gdy raycze sza wyeszkyey oprawye, ktho by gych nye czył albo gye wyzywal..., then ma... pokupycz trzydzyeszczy szelągow) missehandilt ymant *OrtBr* VII 558; Czestował honorifices XV *ex. MPKJ* II 326.

2. '*współbiesiadować, convivari*': Czanstovacz comederet XV *med. R* XXV 155.

Cf. **Uczęstować**

(Częstowanie) Czestowanie '*częstowanie, hospitis ad bibendum vel edendum invitatio*': Sicut in Lythvania est mala consuetudo se inebriari... propter czestovanya *ca* 1500 *R* XLVII 370.

Częsty *formy*: *n. sg. m.* częsty *Fl* 39, 23, XV *p. pr. R* XVI 323; *f.* częsta XV *in. R* XXIV 63, XV *med. R* XXII 242, XV *med. Zab* 451, 1466 *R* XXV 138, XV *p. post. R* XXV 198; *neutr.* częste XV *p. post. R* XXV 179; ~ *d. sg. neutr.* częstemu *ca* 1428 *PF* I 486; ~ *ac. sg. f.* częstą 1471 *MPKJ* V 107: *neutr.* częste *Sul* 31, *BZ* II Par 26, 8, 1472 *ZapWarsz* nr 3087; ~ *i. sg. m.* częstym XV *ex. MacDod* 138; *f.* częstą *Sul* 21; ~ *ac. pl.* częste 1471 *MPKJ* V 69; ~ *i. pl. f.* częstymi XV *p. pr. R* XLVII 358.

Znaczenia: **1.** '*częsty, frequens, frequentatus, creber*': Czenstemv zapalany assiduo *ca* 1428 *PF* I 486; Czanstą roszmową (crebra altercatione) myedzy naszymy poddanymy o granycze w dzedzynach gych, bi bili rosczegnony, wyelk ⟨ie⟩ skargy powstayą *Sul* 21; Przes cząąstee vbogych cządzanye cząstokrocz vbodzi wyelkee skodi... czyrzpyą (per frequentem pauperum impignorationem plerumque pauperes plurima damna... patiuntur) *Sul* 31; Cząsty gosez sedulus hospita XV *p. pr. R* XVI 323; Czanstimy frequentatis laudibus XV *p. pr. R* XLVII 358; Cząste, vstavyczne XV *p. post. JA* XII 144; Pyąte omiwadlo syercza gest cząsta a naboszna modlitwa XV *med. R* XXII 242; Oglosylo syø gymyø gego az do wchodu egypskego prze gego czøste wycyøstwo (propter crebras victorias) *BZ* II Par 26, 8; Czanste gody epulas (qui diligit epulas, in egestate erit Prov 21, 17) 1471 *MPKJ* V 69; Jako sszyn moy... przikazanym moym *dzewthky szluzebney Dorothyey oth Ondrzeya przes *cząszcthe byczye nye odegnal gwalthem 1472 *ZapWarsz* nr 3087; Czasthe roszmawyanye sz mąszczyszmamy frequencia virorum XV *p. post. R* XXV 179; Yusz glodem, yusz czasthym morem... nye karz, boze XV *ex. MacDod* 138; ~ Confessio debet esse continua czøsztha XV *in. R* XXIV 63; Spovyedz ma bicz... czenstha y odkrita XV *med. Zab* 451; Sed qualis debet esse confessio? Sit simplex prosta, pocorna spowedz ma bycz, czysta y werna, cąsta y odcrita 1466 *R* XXV 138; Spowyedz wyerna, cząnsta XV *p. post. R* XXV 198; ~ Cząstą (*war. lub.*: czaską) parvam (*pro* plurimam, Job quoque cum Arabica lingua plurimam habere societatem Dan prol.) 1471 *MPKJ* V 107.

2. *dubium*: Ia wem szebrak iesm y vbogi, gospodzin czøsti iest mne (sollicitus est mei, *Pul*: poczuye o mnye). Pomocznik moy y zaszczitcza moy ti ies *Fl* 39, 23.

Część *formy*: *n. sg.* część *Fl* 38, 7, 11, 88, 46, *Fl* i *Pul* 15, 5, 118, 57, 141, 7, *ca* 1420 *R* XXIV 79, *etc. etc.*; ~ *g. sg.* części 1399 *StPPP* VIII nr 8492, 1400 *KsMaz* I nr 7, 1426 *Msza* IV s. 315, 1435 *ZapWarsz* nr 653, *etc. etc.*; ~ *d. sg.* części 1424 *MPKJ* II 303, 1427 *Zab* 538, *Sul* 65, *OrtMac* 74; ~ *ac. sg.* część 1389 *Leksz* I nr 536, 1393 *Leksz* II nr 1545, 1398 *StPPP* VIII nr 6621, *Fl* i *Pul* 49, 19, 1401 *Piek* VI 63, 1403 *Piek* VI 167, 1405 *KsMaz* I nr 553, 1407 *KsMaz* I nr 936, 1407 *Piek* VI 314, *etc. etc.*; ~ *i. sg.* częścią *Sul* 52, 1457 *Czrs* s. LXXXIV, 1477 *AGZ* XVIII 148, *Rozm* 765; ~ *l. sg.* (na) części 1393 *TPaw* IV nr 103, *Fl* 124, 3, 1405 *KsMaz* I nr 600, XV *in. R* XXIV 71,

1435 *ZapWarsz* nr 461, 1442 *ZapWarsz* nr 483, *etc.*; ~ *g. du.* częściu 1404 *Piek* VI 231, 1473 *ZapWarsz* nr 1360, 1478 *ZapWarsz* nr 1453; ~ *d. du.* częśćma 1403 *JA* VI 209; ~ *i. du.* częściama 1415 *KsMaz* I nr 2418; ~ *n. pl.* części *Fl* i *Pul* 62, 9, 1457 *AKPr* VIIIa 51; ~ *g. pl.* części XV *med. MPKJ* V 428, *OrtMac* 48, XV *p. post. PF* III 289; ~ *d. pl.* częściam *Sul* 76; ~ *ac. pl.* części 1415 *KsMaz* I nr 2560, 1428 *ZapWarsz* nr 2841, *Sul* 49. 107, XV *med. SKJ* I 56, *BZ* Gen 14, 24. 15, 17. III Reg 16, 21, *OrtMac* 82, 1490 *ZapWarsz* nr 1702, *Rozm* 830; ~ *i. pl.* częściami 1471 *MPKJ* V 111; ~ *l. pl.* (na) częściach *Sul* 106, *OrtMac* 48, XV *ex. MPKJ* II 326.

Znaczenia: **1.** '*część, pars*': Gospodzin czøscz dzedzini moiey (dominus pars hereditatis meae) y kelicha mego, ty ies, iensze wrocisz dzedzinø moiø mne *Fl* 15, 5, *sim. Pul*; Bo ne zostawy gospodzyn prøta grzesznich na czøsczy prawych (quia non relinquet dominus virgam peccatorum super sortem iustorum, *Pul*: nad szczęszczym prawych), bychø ne wszczøgly prawy kv lychocze røkw swoyw *Fl* 124, 3; Postauil gy na *navissa cąscy statuit super pinaculum (statuit eum super pinnaculum templi Mat 4, 5) XV *in. R* XXIV 71; Sinderesis (*pro* synaerisis?) wyrzschą cząscz rosuma 1441 *R* XXV 268; Skarada yest cząscz, yasz szą sz... pospolstwem nye szgadza (turpis est pars, quae suo non congruit universo) *Sul* 21; Rozdzyelyenya... swych czøsczy XV *med. MPKJ* V 428; Sicut enim in vno corpore multa membra, częszczy, habemus, omnia autem membra non eumdem actum habent (Rom 12, 4) XV *med. SKJ* I 56; Gracias agentes deo patri, qui dignos nos fecit in partem sortis w częszczy dzyedzycztwa (Col 1, 12) *ib.* 123; A gdisz bilo slunce za gorø zaslo..., blask syø zyawy a szwyatle ognyowe y da iskri a czyøszczy rozdzelone ognya (et lampas ignis transiens inter divisiones illas) *BZ* Gen 15, 17; Podzi se mnø na gine myescze, odkødze nyektorø czøscz Israela wsrzisz (unde partem Israel videas) *BZ* Num 23, 13; Wyøczszø *czast das gim (maiorem partem dabis) *BZ* Num 26, 54; Ale gynø *czascz Galaadskø (reliquam autem partem Galaad) y wszitkø zemyø Bazanskø krolewstwa Og oddalem pol pokolenyv Manassowv *BZ* Deut 3, 13; Czanscz krup darthich partem farris fracti (de qua, *sc.* oblatione, adolebit sacerdos in memoriam muneris partem farris fracti et olei ac totum thus Lev 2, 16) 1471 *MPKJ* V 21; Cząscz pyenyądza (*war. lub.*: cząscz pyenyadzy) quadrans (vidua una pauper misit duo minuta, quod est quadrans Marc 12, 42) *ib.* 121; Thych czenszcy has species XV *p. post. PF* III 289; A przyszedszy do Pilata nie weszli wietnicę (*leg.* w wietnicę), czuż w tę cz⟨ś⟩ć domu, ktorą Pilat dzierżał *Rozm* 748; ~ Kakoby to mogło być, iżby Jeremiasz mowił, a tego nie czcicmy w Jeremiaszu, ale w Zachariaszu?... Inako a lepiej możemy rzec, iże to jest częścią w Jeremiaszu *Rozm* 765.

O częściach ziemi (*odziedziczonych czy nabytych*) '*agri hereditatis, rei familiaris pars*': Ma szkodø Jaszcowym neoprawenim mlina na Cawaszczine czøszczi 1393 *TPaw* IV nr 103; Hanzelbork cupil tan cza⟨ś⟩cz 1398 *StPPP* VIII nr 6621; Czi ne mayø do Yacuszowey czøszczi niczsz 1400 *KsMaz* I nr 7; K thima dwema czøsczma, czo Budzyth na Yakusza zyskal, Maczek prawa ne ma 1403 *JA* VI 209; Sczepan przedal pirwey czenscz swoy⟨ę⟩ w Rogaczewe Przemilowy za iedennascze grziwen, nisz komu 1403 *Piek* VI 167; Yacom szø ya ne wanszala w Swanthosla⟨wo⟩wø czanscz 1405 *KsMaz* I nr 553; Yacom ya ne trzaszl w Swanthoslawowe czanszczi yablek *ib.* nr 600; Yacom ya ne uinowat Swanthoslawee dzanicze y plascza za yey czøszcz szeme 1407 *KsMaz* I nr 936; Przetoczno bilo Bodzaciney babi, a macz Bodzacina dala y⟨e⟩ swey dzewcze za czansc 1407 *Piek* VI 314; Jan Kath⟨uszę⟩ przeproszil za yey czø⟨ś⟩cz trzemynaczcze kopa⟨mi⟩ 1409 *Czrs* 343; Yakom ya zaplaczyl Kathuszy, czym yey Yan przeproszil za yey czø⟨ś⟩cz *ib.*; Yan Kathusz⟨y⟩ za yey czø⟨ś⟩cz doszycz uczynyl *ib.*; Yakom ya ranczil Dorothiey weno medzi d[y]wema czøsczama cupnima, ktorø bi wwybrala 1415 *KsMaz* I nr 2418; Iako Iacub mne przluolil czanscz kupicz v Sczepana ani mal mi przecasacz 1419 *AKPr* VIIIa 44; O kthorø czanscz zeme Dorothka na my⟨ę⟩ zalowala, za thøm gey panøczmy dosicz vczinil 1423 *ZapWarsz* nr 84; Yze Luthek przedal Strzedzcouicze..., a gey czaszcy ne dal dwudzesthu grzywen 1424 *MPKJ* II 303; Jako ya przi tem byl, kyedi Thomkovi oczecz obeczal czanscz dacz, yegdy sza ozeni 1425 *ZapWarsz* nr 123; O cthorø czanscz na *nyø Pyotr szalowal, tøm ya cuppil wecznye i dzirszø yø wiszszey trzidzesci lath w pocoyv 1428 *ZapWarsz* nr 2836; Jako mne Swanthosław winowath sezscz cop grosschy za maczerzy czanscz 1429 *ZapWarsz* nr 257; Jacom szą ya ne wyazala w Zophyey czanscz dzedzyny Byaley Lanky szylą 1435 *ZapWarsz* nr 641; Jaco moy oczecz ne dzirzal Dorothczyny czanszczy w kope *ib.* nr 653; Jaco Gunolth nyc zaplaczyl mnye poltrzecza groszy y dwadzescze szwey czanszczy za dzeszanczyną

1436 *ZapWarsz* nr 609; Jaco ya tho wem, eze Micolay nye gonil zayancza pod zapowedzo w Stanislaowe czansci ani soszek syekl silo 1442 *ZapWarsz* nr 483; Synowye po szmyerczi maczerziney nye mayą sządacz od oczcza czą̨nsczi (filii post mortem matris non petant a patre portionem) *Sul* 15; Wrocziez szą mayą k gych dzedzynnym cząsczam (redeant ad earum hereditarias portiones) *Sul* 76; Pany vyano swoye na nyektorem gymyenyu... albo na czansczyach myalabi... vczywyrdzone (domina... dotalitium suum al. wyano in aliquibus bonis... seu portionibus habuerit... assignatum) *Sul* 106; Ta tho vyes albo cząnscz na rowne cząnsczy myedzy matkąn i dzyatkamy ma biez rosdzyelyona (ipsa villa sive portio in aequales portiones inter matrem et pueros dividantur) *Sul* 107; Jakom ja nye zaoral na cząscy Katharzyniney sszeszczyą plugy gwalthem 1452 *ZapWarsz* nr 956; Ona moyą cząscz v szyebye ma y tho v nyey prawyą (*leg.* prawuję) *OrtBr* VI 357; Dzyeczy, czo nye s gednego oczcza albo gedney maczerze, gego czaszczy nye wyeszma dzalv z onymi dzyeczmy, czo sz nym od gednego oczcza y od gedney maczerze *OrtKal* 178; To dzyeczyą vmarlo, a mathka szye przypythowala kv czaszczy tego dzyedzyczthwa, rzekacz, ysz na mya odvmarla mey dzyewky czascz thego to szolthyszthwa (*OrtBr* VI 362: na myą odvmarlo they dzyewky tey cząszczy tego to szoltystwą) *OrtMac* 74; Ale dlugy y zastawyenye przesz gaynego szadu nye ma tha pany placzycz szwe (*leg.* z swe) czaszczy *ib.* 119; Iaco Marczin, gdy czaszczy Mycolayowa, Janowa y moya przes myernyka podle xanc są dzeloni y myerzoni, tedi thi przyschetw nyc dalesz dzelicz y myerzicz 1457 *AKPr* VIIIa 51; Jacom ya szmowczą byl w they rzeczy, *gyedy Yadwigą zmavano za monsch za Stanislawa s tą czyą⟨ś⟩czą Pychnowską 1457 *Czrs* s. LXXXIV; Vkladamy, aby kyedy macz vmrze, dzeczy cząszczy od oczcza szadney nye poszyszczą (ut matre moriente filii non petant bonorum obveniencium ex linea paterna aliquam a patre portionem) *Dział* 38; ⟨S⟩in gescze nye oddzelony od oczcza any od braczey, gygrayączy kostky nyeczso by straczyl, tedy thy wszythky rzeczy chczemy y vstawyamy, aby na gego cząscz przylyczony (quod in ipsius partem seu sortem computentur) *ib.* 42; Yakom sza ya roszdzelyl z brathem Ffilypem, a macz nassza na dzal na then przizvolyla, ha ya macz nassza do yey smyrzci dochoval na swey czaszczy 1461 *ZapWarsz* nr 1014; Jacom ya nye rabyel drew w Swyaschkowskyey czaszczy 1462 *Czrs* s. XL; Cząscz maczerzista... przivilegyem pocrivam 1463 *SprTNW* VIII 2, 44; Quas (*sc.* pecunias) idem Masko habet inscriptas in parte Strathyn..., pro ista cząscz Strathyna ego evasi... Andream 1464 *AGZ* XV 431; Partem al. czascz ville..., quam apud... Andream... emit 1466 *AGZ* XV 439; Pro parte al. za cząscz fratris... iure propinquitatis devoluta satisfecit 1468 *AGZ* XV 88; Jakom ya nye zaoral czaszczi Abramowey, kthora othe [m]mnye w *szdzirzawe dzirzal pothlug zapissv kxang zemszkych 1469 *ZapWarsz* nr 2936; Si autem non solverint, extunc... in sortes eorum al. w cząszczi gych, quas habent in villis..., intromissionem dare debent 1470 *AGZ* XV 456; Jakom ya nye przeoral plugyem cząszczi Katharzinyney na Gorkach gwalthem, kthora cząscz mą *myedze bracza y szostrąny, anym gey vschkodzil 1470 *ZapWarsz* nr 3006; Hoc pro sorte al. za dzal, al. za *czyasz 1471 *AGZ* XV 465; Cząszczamy cum partibus (in dominum praevaricati sunt, quia filios alienos genuerunt, nunc devorabit eos mensis cum partibus suis Os 5, 7) 1471 *MPKJ* V 111; Jakom ya thego byl jednączem, jsze Zyemak... czascz szwoya w Kamyeniczy nąn szluschayacza Pyotrovy... przedal 1472 *ZapWarsz* nr 2963; Yakom ja *samoosmch nye zaganyal trzemy pluzyczamy dwv cząsczv nyvy, jedney syedlyszczeney, a drugyey dlugyey 1473 *ZapWarsz* nr 1360; Katherina... recognovit, quia racione matrimonialis amoris prefatum Stanislaum virum suum tercia parte al. cząszczya advocacie... donavit 1477 *AGZ* XVIII 148; Yako Domaschewska czyascz nye ('mnie') sz nasey czaszczy oczczysthey nye vimyerzona 1479 *Czrs* s. XLII; Yako naszh yednacze s thoba vgednaly, yszesh nam myal zapissacz czascz dzedzyczna na Pyeczysskach, kthora myal y dzerzal oczecz nash Mykolay v oycza swego 1487 *ZapWarsz* nr 1584; Jako mnye lysthovi poth syrzednya pyeczączią na cząscz Sdzyechowska... slvschayaczemv pyeczacz vrvana 1491 *ZapWarsz* nr 1715; Jako mynąla dzyesyacz lath themv, a ona sla za mąsch, a nye vpomynala sya czaszczy swey 1495 *ZapWarsz* nr 1689; Chczeszby (*pro* -ly) czso przedacz, nye przedaway cząnszczy dzyedzyny czebye mocznyeyszemv (cave cum vendere volueris, ne partem hereditatis vendeas. Non vendas potentiori)... Lepyey czyrpyecz glod wyelky nyzly oczczyzną przedacz. Ale lepyey cząnscz przedacz, nyzly w lychwye zycz (sed melius est partem vendere, quam se usuris subicere) XV *p. post. R* I s. XLV; Jeden człowiek miał dwu synu i rzekł starszy s nich ocu: Ojcze, daj mi część pieniędzy albo imienie, ktora na mie przysłusza (da mihi portionem substan-

tiae, quae me contingit Luc 15, 12) *Rozm* 386.

Połączenia z liczebnikami: jedna część '*połowa, dimidia pars*': Rozdzelyl syo lyvd... na dwye czøscy, gena czøscz przyiøla Tebny (media pars populi sequebatur Thebni)..., a polowycza druga Amri *BZ* III Reg 16, 21; ~ dwie części '*dwie trzecie* (*części*), *duae tertiae* (*partes*)': Iaszek Radlo ne *slubi dw (*leg.* dwu) Bodzacze czaszcu Sirnik viprawicz ot mnichow 1404 *Piek* VI 231; O ctori karcz Mszciszek na mø szalowal, thegosm mu ya d[y]we czøszci vikopal 1415 *KsMaz* I nr 2560; Dwye czącszcy bolączemv (duas partes laeso), a trzeczą czącsz szącdowy... dacz przykazvyemy *Sul* 49; Zapyszal trzeczya czaszcz szwego wszego gymyenya gey, a dwe czaszcy szwym blyszym przyrodzonym *OrtMac* 82; Jako mnye mathka wasza Anna nyc zaplaczyla dw (*leg.* dwu) czaszcu quinque sexagenarum et XII gr. et VII florenorum Hungaricalium iuxta cittacionem 1478 *ZapWarsz* nr 1453; Jako my tho vgyednaly..., ysze Mykolay Kalysch myal rosdzyelycz gymyenye Dambrowka na trzy cząszcy, kthorego gymyenya on myal myecz dwye cząszcy, a Andrzey trzeczyą, kthorą by sobye vybral 1490 *ZapWarsz* nr 1702; ~ trzy części '*trzy czwarte* (*części*), *tres quartae* (*partes*)': Jaco ya dzirszø s bracyø trzi czøsci w Grampczewe 1428 *ZapWarsz* nr 2841; Ya they rzeczy thegodla [ya] czyrpyal gwalth na szwey czwarthey cząszczy, ysz on przesz mey volyey wczyagnal w then dom. [Alb]o thych trzech cząszczyach thako mowya *OrtMac* 48; Thych dzyeczy mathka ma lepsze prawo kv naymowanyu domu gych trzech czaszczy nyszly mathky dzyeczy *ib.*; ~ druga, wtora część: Nyewyasta mayącz dzeczy, acz gynszego mąsza weszmye,... skazvgemy, aby tylko na thysz dzeczy wszysthko gymyenye oczczyszne sz[e] pelna sz drvgą cząszczą gych dothykayączą ktoregole dobra maczerzysthego... spadlo, a ona s osthalą drugą swego thego gymyenya cząszczą mąsza sobye w[y]eszmy podlug svey voley (omnia bona paternalia integraliter cum alia medietate quorumlibet bonorum maternalium... devolvantur et cum alia residua suorum bonorum medietate maritum accipiat) *Sul* 52; Tho tesz capytulum kv pyrvey czaszcy oprawyono gest przes capytulum Franciscus wthore o dawnoszczach, a wylosono gylko kv wthorey cząszcy szyrzey w capytule Cum prescripcio vyszszey o dawnoszczach *Sul* 65; ~ trzecia część: Pani... cupila trzeczø czansez Kuropatnik 1389 *Leksz* I nr 536; Bogusz zastawil trzeczø czansez dzedzini 1393 *Leksz* II nr 1545; Trzecza czøszcz pokuty sztroyene a dosyczvczinene za grzechi *ca* 1420 *R* XXIV 79; Jako mnye Michal slubyl wyprawicz listh za *ssostrzi y za braczø na trzeczø czansez Mychalouicz 1422 *ZapWarsz* nr 45; Micolay yest *plischy po ssestrze oczcza swego, po strzynye... ku trzecze czaszcy wssy Yawydzu 1427 *Zab* 538; Jacom ya o thø krziwdø oth Hanki wstal, eze mi wzøla w mey wlocc tego rokv trzecyø czansc roley 1428 *ZapWarsz* nr 2900; Ysche Hanka wzala dzesancz kobyl, a tych Halene sluschalo trzecza czansez 1432 *MPKJ* II 309; Thego ma Halena trzecza czasez *ib.*; Jaco mnye wanowano na trzeczey czansci Szirzenskey Woley trzidzesci kop 1435 *ZapWarsz* nr 461; Jacom sya ya ne podwyazal za Micolaya placzicz trzeczey cząszczy wyn 1448 *ZapWarsz* nr 816; Pokropyona bødze olegem trzeczey czøszczy hyn tey myari (conspersa sit oleo tertiae partis hin) *BZ* Num 15, 6; Trzecya czøszcz s was wnydzi w sobotø *ponoczvycyesz w domv krolyowye (tertia pars vestrum introeat sabbato et observet excubias domus regis), a trzecya czøsez (tertia... pars) bødz w bronye Seyr, a trzecya czøszcz (tertia pars) w bronye, iasz gest za przebitkem szczitownykow *BZ* IV Reg 11, 6; ⟨Tr⟩zeczyą czassyczi z przerzeczonych ⟨pien⟩ądzy mayą... daczy... kossyczyolovi 1484 *Reg* 718; ~ czwarta część: Micolay ma czwartø czansez wydzelona w Szemline a dzedzine 1401 *Piek* VI 63; Gdy ya mam czwartha czasez thego domu po szwey zenye *OrtMac* 48; Ya they rzeczy thegodla [ya] czyrpyal gwalth na szwey czwarthey cząszczy *ib.*; Jakom ja videlyl czwarthv cesez Ceslawovey czescy w polv y w dvbrowye Jacubovy zvpelna 1461 *ZapWarsz* nr 1114; ~ piąta część: Oczin oczecz byl w *dzerszonu pyantey czanszci carczmi 1399 *StPPP* VIII nr 8492; Przida pyøtø czøsez s tim, czosz iest iadl, y da kaplanovi w swyøcz (addet quintam partem cum eo, quod comedit et dabit sacerdoti in sanctuarium) *BZ* Lev 22, 14; ~ dziesiąta część: Gomor ta myara gest dzeszøta czyøszcz effy tey myari (gomor autem decima pars est ephi) *BZ* Ex 16, 36; Offerowacz bødze za grzech swoy... czyøszcz dzesyøtø ephi (offeret pro peccato suo... partem ephi decimam) *BZ* Lev 5, 11; Pirwe vrodi gich offyervycze panv, to iest dzesyøtø *czasez dzesyøtka (id est decimam partem decimae) *BZ* Num 18, 26.

2. '*udział, portio, pars rata*': Oni zaprawdø po proszniczi szukali sø dusze moiey, wnydø w nyzcoszczi zeme, dani bødø w røcze mecza, czøsci liszek bødø (partes vulpium erunt) *Fl*

62, 9, *sim. Pul*; Czøszcz moya, pane, rzekl gesm, strzedz zakona twego (portio mea, domine, dixi, custodire legem tuam) *Fl* 118, 57, *sim. Pul*, *MW* 26b; Ty ges nadzeya moya, czøscz moya w szeme szywych (tu es spes mea, portio mea in terra viventium) *Fl* 141, 7, *sim. Pul*; *Oddyelyo møze, ges to poydø se mnø..., czyez to *pobyoro czyøszczy swe (isti accipient partes suas) *BZ* Gen 14, 24; Ale częszcz boza lyud yego (pars autem domini populus eius Deut 32, 9) *Pul* Deut 12; Nie będziecie mieć części albo odpłaty u ojca waszego, ⟨jenże⟩ jest na niebiesiech (mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in coelis est) *Rozm* 271; Przydzie pan onego sługi... i odejmie *rądy jego, a da *cześć jego s licemierniki (et dividet eum partemque eius ponet cum hypocritis Mat 24, 51) *Rozm* 487; ~ '*współuczestnictwo, societas, pars* (*sensu participandi*)': Gdi ies widzal złodzeia, beszal ies s nim, y s czu⟨dzo⟩loszczami czøscz twoyø cladl ies (cum adulteris portionem tuam ponebas) *Fl* 49, 19, *sim. Pul*; Nąm thesz grzesznym... czaszcz (*Msza* IV: czanszczy) nyekthora y thowarzystwo dacz raczy s thwoymi swyathimi apostoli (partem aliquam et societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis) 1413—4 *Msza* I s. 262, *sim.* VII; Po szpolu vszyvayøcz albo czanscz mayø y tesch pamyøthkø chwaløcz (communicantes et memoriam venerantes) naaprzothku naapyrwey chwalebney zawsche y tesch dzewiczy porodzyczelcze bozey 1426 *Msza* IV s. 314; Odpowiedział jemu miły Jesus...: Nie umyjęli cie ninie jedno na nogach, nie będziesz mieć części se mną (si non lavero te, non habebis partem mecum Jo 13, 8) *Rozm* 537.

3. '*majątek, substantia*': Owa merne poloszil ies dni moie, a czøscz moia (*Pul*: zboze moye) iacobi niczsesz przed tobø (ecce mensurabiles posuisti dies meos et substantia mea tamquam nihilum ante te) *Fl* 38, 7; A nine ktore iest czakane moie? Zaprawdø gospodzin? A czøscz moia (*Pul*: zboze moye) przed tobø iest (et substantia mea apud te est) *Fl* 38, 11; I dokød, gospodne, otewraczasz se do concza?... Wzpomen, czso iest moia czøscz (*Pul*: bycze), azawem zaprawdø za dar vstawil ies wszistki sini ludzske (memorare, quae mea substantia, numquid enim vane constituisti omnes filios hominum)? *Fl* 88, 46.

4. '*zastęp, caterva*': Swianti angele, stroszu cziala mego y dusze mee, mylosczywym vwyeszelenym odeymy dusza moia, kedy sie vbyerze czansez zlich duchow, abi ią widarly *MW* 140a.

5. '*strona świata, pars mundi*': In quatuer plagis częszczach XV *ex. MPKJ* II 326; Dana jest jemu moc na czterzy części świata, zamordować głodem a śmiercią, a robakiem ziemskim biskupa cyrkiew poświęcającym *Rozm* 830.

6. *corruptum*: **a.** *pro* ciąża: Zaclad albo częscz pignus XV *p. post. R* XXV 176; ~ **b.** *pro* cesta '*droga, via*': Potem Iacob szedl sswø czyøszczyø (*Biblia ołomuniecka*: swu ciestu, Jacob quoque abiit itinere, quo coeperat) y potka szye s angyoli bozymy *BZ* Gen 32, 1; Panye boze, bødzeszly przy mnye a ostrzeszesz myø na tey to czyøszczy (*Biblia ołomuniecka*: na te to ciestie), na geyze to chodzø (et custodierit me in via, per quam ego ambulo) *BZ* Gen 28, 20.

(Czkać) Szczkać '*singultare*': Szczkam singulto XV *p. pr. R* XVI 322; Szcka singultat XV *med. PF* V 29; Szczkyą XV *p. post. R* XXV 198. ~ *Cf.* **Przyszczkać.**

(Czkanie) Szczkanie '*czkawka, singultus*': Szczkanye singultus 1478 *Rost* nr 1989.

(Czkawka) Szczkawka '*singultus*': Zczkawka singultus XV *ex. PF* IV 747.

Czliwość '*cześć, szacunek, honor*': Nyey (*pro* myey) w czlywosczy stharsche twe *Dek* I 4; Czliwoscz dignitas XV *med. R* XXIII 279.

Człeczy '*człowieczy, humanus*': Gedno *czlocza (tentatio vos non apprehendat nisi humana I Cor 10, 13) 1449 *R* XXV 166.

Człek *formy*: *n. sg.* człek 1423 *MPKJ* II 302, XV *med. SKJ* I 104, *OrtMac* 116. 118; ~ *g. sg.* człeka 1405 *Piek* VI 259, *OrtMac* 134; ~ *d. sg.* człeku 1478 *ZapWarsz* nr 1458; ~ *ac. sg.* człeka *Sul* 41, *OrtMac* 113, XV *p. post. R* I s. XLV; ~ *i. sg.* człekiem 1399 *Leksz* II nr 779; ~ *l. sg.* (o) człeku *OrtMac* 129; ~ *n. du.* człeki *OrtMac* 135.

Znaczenia: **1.** '*człowiek, homo*': Sulyma ne gest slodzegem..., ale gest dobry człek yako gyni 1423 *MPKJ* II 302; Tesz kthorąkole smyerczą przygodną... przigodzi szą komv szs tego ziwotha sycz, yako tho s drzewa spathwszy abo wodze (*leg.* w wodzie) vthonąwszy..., vstawyamy, aby o thakego człeeka thako sz⟨e⟩slego nygena skarga nye bylabi rvszana (quod pro tali homine... nulla quaestio penitus moveatur) *Sul* 41; Pokussa... nye byla w przyzwolenyv, gedno w thych rzeczach, przesz ktorych człek bycz nye moze (I Cor 10, 13) XV *med. SKJ* I 104; Yeden człowyek przywyodl przed nasz przed gayny sząd człowyeka, czo nany wyązano troye lycze... Tedy pyythal woyth, ktho tego człeka yal? *OrtMac* 113; Gdyby yeden człowyek zalowal na drugyego o glową...,

a ten czlek nye bylby doma *ib.* 116; Przyszedl yeden czlek szwa (*leg.* z swą) zona *pryed gayny sząd y wszdal yey polowyczą szwego gymyenya stoyaczego *ib.* 118; O yednem czleku, czo szye szam obyeszyl *ib.* 129; Geden czlek vmarl y postawyl szwym dzyeczyom opyekadlnyka. Dzyedzya (*leg.* dziecię) thego czleka mowy, ysz ma latha a chczyaloby szye szamo opyekacz *ib.* 134; Tho dzyeczyą yest blyssze dokazacz szwych lath szwadeczthwem szwey mathky albo stryka albo gynnych ludzy, czo o thym mowyą y wyedzą dwą czleky *ib.* 135; Wyeza dokonana a myesszek wyproznyony czyny czleka, acz nyerichlo, ale barzo mąndrego (turris completa et arca vacuata faciunt valde sed tarde hominem prudentem) XV *p. post. R* 1 s. XLV.

2. '*poddany, sługa, qui domini imperio paret, famulus, colonus*': Swadczimi, kedi zødal Jaroslaw v Paska praua na Paula, a on wtenczass gego czlekem ne bil 1399 *Leksz* II nr 779; Dersek s *Zauisem ne postauil mi tego czleka na ten dzen, iaco mi gi vranczili 1405 *Piek* VI 259; Jakosz thy mnye rączyl... za rany czleku memv z Tharczina 1478 *ZapWarsz* nr 1458.

Członek *formy*: *n. sg.* członek *Sul* 42, *OrtCel* 8, *OrtMac* 57, *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *g. sg.* członku *Sul* 41; ~ *ac. sg.* członek *Gn* gl. 169 a, *Aleksy* w. 80, *OrtBr* VII 561, *OrtMac* 57. 72, *Rozm* 792; ~ *l. sg.* (w) członku *Sul* 102, *OrtBr* VII 572, *OrtMac* 105, 1469 *ZapWarsz* nr 2980; ~ *n. pl.* członki XV *med. R* XXII 40, *Rozm* 153; ~ *g. pl.* członkow *Spow* 1. 3, *Sul* 67, XV *med. SKJ* V 274, XV *p. post. PF* VIII 19, *ca* 1500 *PF* IV 748; ~ *d. pl.* członkom 1444 *R* XXIII 308; ~ *ac. pl.* członki *Gn* 174a, 1444 *R* XXIII 304, *Sul* 42. 79, *Rozm* 189. 396. 501; ~ *i. pl.* członki XV *p. pr. R* XVI 335; ~ *l. pl.* (we) członcech 1471 *ZapWarsz* nr 3025, 1472 *ZapWarsz* nr 3060; (we) członkoch *Sul* 3. 19.

Znaczenia: **1.** '*część ciała, corporis membrum*': *Sklanczienie członky, stawy pieluchami suklennimi... obvianszala membra pannis involuta virgo alligat 1444 *R* XXIII 304; Rospiata rospusczy członky tensa laxa viscera *ib.*; Yego swiantim członkom artubus sacris *ib.* 308; Gdi slachczicz rownego sobye slachczicza zabige, abi za glową szeszdzesząth, za vczącze ktoregole szstaw (*leg.* stawu) alybo członkv (pro mutilatione cuiuslibet membri) trzidzeszi... grziwyen zaplaczicz powynyen byl *Sul* 41; Za kasde vrazenye przerzeczonych członkow (pro qualibet vero vulneratione praedictorum membrorum) vyną... ma bycz zaplaczona *Sul* 67; Rosdrzvczanymy członky disiectis artubus XV *p. pr. R* XVI 335; Członky XV *med. R* XXII 40; Aby yego członkow roskoschnych a mlodych ne ipsius membra delicata et tenera lederet XV *med. SKJ* V 274; Kaszdi członek w mym ziwocze chczą chowacz w kaszny y w cznocze *Aleksy* w. 80; Członek membrum, id est articulus *OrtCel* 8; Jakom ya na drodze... kmecza Mikolaya gwalthem nye szbil anym mv zadal cztirech ran crwawich, anym go we członkv szkaszyl 1469 *ZapWarsz* nr 2980; Jakom ya wszathwschi na vosz Mykolayow... ny⟨e⟩ vderzilem go kygem anym go vschkodzil we członczech... jego 1471 *ZapWarsz* nr 3025; Jakom ya sszamoczwartha... nye *szbilem go gwalthem anym mv zadala sszyedmy rąn..., anym *vnego vschkodzila we członczech jego 1472 *ZapWarsz* nr 3060; Maczey Zakrzewsky nye zachowal w domu swogym na swym chlebie y na pywye zlodzeyow, lotrow y zboydz any... wyprawyl na skazanye, zbycze, oczyancze, ranyenye Stanislaowich członkow, glowy, palczow i ranky XV *p. post. PF* VIII 19; Członek articulus *ca* 1500 *Erz* 11; ⟨Czł⟩onkow zdrowosczy membrorum sanitatem *ca* 1500 *PF* IV 748; Palce miał wielebne, długie a barzo złączone, członki od żadne krosty nie były dołkowaty *Rozm* 153; Temu sie nie trzeba dziwować, iże minią, iżby dusza miała członki, bo i bostwo tymże obyczajem przez członki jest znamionano (nec mirum, si anima translative dicatur membra habere, cum divinitas eodem tropo per membra distinguatur) *Rozm* 396; Każdy człowiek ma w sobie siedmdziesiąt cztyrzysta i dwa członki *Rozm* 501; ~ '*członek palca, pars digiti*': Vthnały mu *kabalyecz palcza, czo nye gyesth czały członek..., tho nye gyesth ochromyenye..., ale gdyby komu vczyatho czały członek sz palcza..., tho zowyemy chromothą *OrtMac* 57; Proszthe rany, kthore szą na gyeden pasznogyecz w glabyą a gyeden członek wszdlusza (*OrtBr* VII 561: geden członek na dluszą) *ib.* 72; ~ posromny członek '*napletek, praeputium*': Posromny członek prepucium est anterior pars pellis in membro v⟨i⟩rili, que preputatur et prescinditur Iudeis et dicitur priapus *ca* 1500 *Erz* 11.

2. '*składnik psychiki, animi indoles natura*': Xpc na ('nie') chczal gest byl cloueka stvorzycz s pouetrza tegodla, abycz on ne bil pyszny, tescy go on na ('nie') chczal sz ogna stvorzicz, abicz on ne bil gneflyvy, any s vod[z]y, isbicz on ne bil necisthy, allecz gest gy on szeme (*leg.* z ziemie) byl stworzil pres to, isbicz on byl skromny... A ticz fszythky clonky mal gest

byl f szobe sfwøthy Bartlomeg dzerszøcz naukø sfvøthe ew⟨angeli⟩e *Gn* 174a; F svem stadle mala gest trogaky clonek: mødro⟨ść⟩ quod... virgo tria habuit in statu suo: videlicet prudenciam, fortitudinem et mundiciam *Gn* gl. 169a; Trzy członki baczmy we krzczonym Jesucristusie: moc, siłę a światłość *Rozm* 189.

3. '*punkt, paragraf, artykul, legis articulus*': Nyekthore wyąnthpyenye o dzeszanczynach i o gynsych czlonkoch nyszey popyszanych (super decimis et aliis articulis inferius contentis) bilo szą... porvszylo *Sul* 3; Any dzeczi lyaath nye mayąncze odpowyedzeecz mayą, gedno we czlonkoch nyzey popyssanych (nisi in casibus in his capitulis descriptis) *Sul* 19; O prawye, w ktorem ktho powyedzecz yma sprawnye, poklada thesz dwa czlonky polskyego prawa *Sul* 42; O pozeszczach pyrwy czlonek polsky *Sul* 42; Vstawyamy, aby starosthy zem naszich ginszich rzeczy mymo czlonky niszey popyszane nykake sądzycz nye myely (non debeant alias causas praeter infrascriptos articulos iudicare) *Sul* 79; Tho ma biez rozumyano w oboyem czlonku (in utroque articulo) *Sul* 102; Yako ma czlowyek vkazacz szwą blyszkosez podlug prawa... Thedy ma wymyenycz czlowyek (*pro* czlonek) blyszkosczy a ma na to przysyyądz szam szwą ręką, ysz mu yesth w thym czlonky thako blyszko przyrodzon ten vmarly, yako wymyenyl *OrtMac* 105, *sim. OrtBr* VII 572; Rzekli: Tegośmy należli odwracając lud nasz, zapowiedając dań cesarzowi dawać... Ale (*sc.* Pilat) o pirwy członek nic nie dbał, bo ji wiedział, iże nie był przewrotnik luda *Rozm* 792; ~ Szpowadami szø[illegible] yszeszmi szgrzeszili we dwnaczcze (*leg.* dwunaćcie) członcow chrzeszczianszkey wary *Spow* 1, *sim.* 3.

Człowiecki '*ludzki, humanus, hominum*': Synowye czlowyeczczy (filii hominum, *Fi*: sinowe czlowekow), dokond to czyęszkym szyerczem? *Pul* 4,3; Powidz mi, synku miły, jako twą śmiercią odkupisz... plemie człowieckie (quomodo per tuam liberabis mortem genus hominum)? *Rozm* 168.

Człowieczstwo *cf.* **Człowiectwo**

Człowiectwo, Człowieczstwo, Człowieczstwo, Człowiestwo *formy*: *n. sg.* człowiec(z)stwo *Ksw* cv 8, *BZ* Gen 19, 19; człowiectwo *Rozm* 146; ~ *g. sg.* człowiec(z)stwa *Fl* Ath 31. 33, XV *med. SKJ* V 255; człowiectwa *Pul* 27 arg. 94 arg. Ath 31. 33, *Naw* 68, *Rozm* 189; człowiestwa XV *med. R* XXII 242; ~ *d. sg.* człowiectwu *Rozm* 73; ~ *i. sg.* człowiec(z)stwem XV *med. PF* IV 593; ~ *l. sg.* (w) człowiecstwie XIV *ex. Pocz* 233; (w) człowiectwie *Rozm* 173.

Znaczenie: '*stan, natura człowiecza, człowieczeństwo, hominis natura* (*corporis vel animi*)': V cem buiach moze nase mdle clouechstuo? *Ksw* cv 8; Rowen oczczv podlvg bostwa, mneyszy oczcza podlug czloweczstwa (minor patre secundum humanitatem, *Pul*: czlowyecztwa, *MW* 112b—113a: czlowieczenstwa) *Fl* Ath 31; Geden gest Kristus, geden zagiscze ne obroczenym boszstwa w czalo, ale przyyøczym czloweczstwa (*Pul*: czlowyecztwa, *MW* 113a: czlowieczenstwa) w boga (assumptione humanitatis in deo) *Fl* Ath 33; [...]lko se vczynyl (*sc.* Chrystus) mneyszi w czlowecstwe XIV *ex. Pocz* 233; Nye *czlowyeczstewem (*R* XIX 52: czlovyeczenszthvem) tho bądze, duch szwyąthy w thobye sządze... Ss czebyecz ma biez bosza macz XV *med. PF* IV 593; Xpus... gest gednacz a roswadzacz myedzi łuczmi a myedzi bogyem podluc czlowyestwa prziątego XV *med. R* XXII 242; Czlowyeczstwa humanitatem XV *med. SKJ* V 255; Bo znadz y na gorach syø nye vkryyø, abi myø nye darlo zle czlowyeczstwo (ne forte apprehendat me malum) *BZ* Gen 19, 19; Xps wzpomozon byl od oycza, kyedy podlug czlowyecztwa kwtlo czyalo z grobu wstayøcz *Pul* 27 arg.; Xpus pastyrz dobry owcze swoye... roskoszø bostwa y czlowecztwa zywy *Pul* 94 arg.; W mogych theszchnyczach nye rospomynay tedy zgloby moyey y krewkosczy czlowyeczthwa mego *Naw* 68; To sie może dobrze przypodobać ku nieporuszeniu żywota dziewiczego a ku człowiectwu syna jej miłego Jesu Crista (referri bene potest hoc ad integritatem virginis et filii ad humanitatem) *Rozm* 73; To sie prze to działo, aby złemu djabłu skryto było człowiectwo miłego Jesu Crista *Rozm* 146; Bo tako jest nam podobno popełnić wszytkę prawdę, czuż nadopłcienia człowiectwa (sic enim decet nos implere omnem iustitiam, id est superabundantem humilitatem) *Rozm* 189; ~ Po smartwychwstaniu pokazał sie świętemu Jakobowi osobnie, a pięćdziesiąt braciej osobnie, po społu siedząc w swojem człowiectwie (apparuisse cum humanitatis forma) *Rozm* 173.

Człowieczeński '*godny człowieka* (*uczciwego*), *honestus*': Jako mnye Stanislaus Parznyewsky vynovath XX-ti grossos, kthore my rzekl slowem szwym czlovyeczenskym placzycz 1496 *ZapWarsz* nr 1773.

Człowieczeństwo *formy*: *n. sg.* człowieczeństwo XV *ex. MPKJ* II 317, *Rozm* 484. 600; ~ *g. sg.* człowieczeństwa 1471 *MPKJ* V 59. 109, *MW* 112b—113a, XV *p. post. R* XIX 97, *Rozm* 485. 603; ~ *d. sg.* człowieczeństwu *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305, *Rozm* 836; ~ *ac. sg.*

człowieczeństwo *Naw* 95, *Rozm* 505; ~ *i. sg.* człowieczeństwem *Naw* 72, XV *p. post. R* XIX 52, *Rozm* 544. 605; ~ *l. sg.* (w) człowieczeństwie XV *med. SKJ* V 275, 1464 *AcPosn* I 366.

Znaczenia: **1.** '*stan człowieczy, natura człowiecza, natura hominis, humanitas*': W człowyeczenstwe in humanitate XV *med. SKJ* V 275; Człowyeczienstwa humanitatis (nec contenti sunt gratias non agere beneficiis et humanitatis in se iura violare Esth 16, 4) 1471 *MPKJ* V 59; Od człowyeczienstwa ab humano (cor eius ab humano commutetur et cor ferae detur ei Dan 4, 13) *ib.* 109; Rowny oczczu podług bozstwa, mnieyszi oczcza podług człowieczenstwa (minor patre secundum humanitatem Ath 31, *Fl*: człoweczstwa, *Pul*: człowyecztwa) *MW* 112b—113a; Geden iest Cristus, ieden zaprawdą nie obrocenim bozstwa w ciało, ale przyiaczim człowieczenstwa (*Fl*: człoweczstwa, *Pul*: człowyecztwa) w boga (assumptione humanitatis in deo Ath 33) *MW* 113a; Wyednal bosthwo szwoye z naschym człowyeczensthwem *Naw* 72; Twe człowyeczensthwo prze nasz grzeschne na krzyz dano *Naw* 95; Sz czyebye ma bycz boza macz... Nye człovyeczenszthvem (*PF* IV 593: *człowyeczstewem) tho badzyc, duch szwyathy w thobye szyadzye XV *p. post. R* XIX 52; Szwyata krew thwego człowyeczenstlwa, ktoresz wszął sz Maricy panyenstwa *ib.* 97; Wyerne człowyeczyenstwo Xr-wo... rzeclo XV *ex. MPKJ* II 317; Bostwo yego y człowyeczeyństwo yego szwąte vbogaczyły szą *ib.*; Pana naszego Jesv Crista czł⟨owie⟩czenstwv... b⟨ądź⟩ vyeczna chwala *ca* 1500 *PamLit* XXVIII 305; Człowieczeństwo syna bożego mieni sie nie wiedzieć dnia ani godziny dnia samego (humanitas filii dicit se ignorare finem mundi)... Ni (*pro* wie) jedyny boga occa godzinę dnia sądnego, ale nie s przyrodzonego człowieczeństwa (novit unigenitus dei horam iudicii, sed non ex natura humanitatis) *Rozm* 484—5; Matko miła..., więcej muszę być posłuszen ojca mego kaźni, bo od niego mam bostwo, a od ciebie człowieczeństwo *Rozm* 505; Gdyż to rzekł miły Jesus, smęcił sie jest duchem, czuż człowieczeństwem *Rozm* 544; Tako wieliki smętek miało jego święte człowieczeństwo *Rozm* 600; A to gadanie było miedzy imi samemi, czuż miedzy człowieczeństwem a miedzy bostwem *Rozm* 605; Bostwo w nim będzie to pomagało jego człowieczeństwo *Rozm* 825.

2. '*człowiek, homo, hominis imago*': Kristus... skrył swą głowę, czuż swe święte bostwo..., jedno ukazał ciało człowieczeństwa i przyjętej krewkości *Rozm* 603; Uźrawszy ji tako zbitego, snędzonego, a ono jego święte oblicze zsiniało, oczy i wargi opuchły, wszytek ubit jako trędowaty... i rzekł Pilat do Żydow: Owa toć człowiek. Otoż ji wam wiodę na dwor, widzcie, jeśli podobien ku człowieczeństwu i miejcie dosyć na tem, żałujcie sie jego! *Rozm* 836.

3. '*godność ludzka, hominis dignitas*': A wysnawam, ysz byl y yest dobrym a vczlywym człowyekem y w gyego slawye, y w człowyeczenstwye nye vrazonym 1464 *AcPosn* I 366.

Człowieczstwo *cf.* **Człowiectwo**

Człowieczy *formy*: *n. sg. m.* człowieczy *Fl* i *Pul* 8, 5, XIV *ex. Pocz* 233, *EwZam* 305, *Rozm* 545; *f.* człowiecza 1448 *R* XXIV 352, *Gloger*, XV *med. R* XXII 237, XV *med. SKJ* V 269, *Pul* 59, 12; *neutr.* człowiecze *Fl* 59, 12, *Fl* i *Pul* 75, 10, 1449 *R* XXV 165, *etc.*; ~ *g. sg. m.* człowieczego *BZ* Gen 9, 5, *MW* 134b, *Pul* 54 arg., XV *p. post. PF* I 199, *Rozm* 485; *f.* człowiecze 1431 *PF* V 64, *Rozm* 158; człowieczej 1444 *R* XXIII 303, XV *p. pr. PF* IV 615, XV *med. Zab* 524, *BZ* Gen 9, 5, 1466 *R* XXV 138, *Pul* 138 arg., *etc.*; *neutr.* człowieczego *Kśw* dv 8, *Fl* i *Pul* Ath 30, *ca* 1450 *PF* IV 579, *BZ* Gen 3, 20, *MW* 112b, *Naw* 51; ~ *d. sg. m.* człowieczemu *MW* 127a; *neutr.* człowieczemu XV *med. SKJ* I 84, *Rozm* 798; ~ *ac. sg. m.* człowieczy *BZ* Gen 4, 1, *MW* 84b; człowieczego *EwZam* 302, *Rozm* 723; *f.* człowieczą 1444 *R* XXIII 304, *Błaż* 321, XV *med. R* XXII 248, *BZ* Gen 9, 6, *Rozm* 231; *neutr.* człowiecze *Fl* i *Pul* 103, 16, *Sul* 21, XV *med. PF* IV 592, *BZ* Ex 13, 13, *etc.*; ~ *i. sg. m.* człowieczym *Fl* i *Pul* 79, 18, *Rozm* 88; człowieczem *Rozm* 88; ~ *l. sg. f.* (w) człowieczej *BZ* Tob 3, 20, *MW* 88b; *neutr.* (o) człowieczem *Pul* 23 arg., *Rozm* 322; (we) człowieczym *Rozm* 198; ~ *g. pl. m.* człowieczych *Rozm* 746; ~ *d. pl. m.* człowieczym *Fl* 106, 31; ~ *ac. pl. f.* człowiecze *Bogur* A—F; *neutr.* człowiecza *ca* 1420 *R* XXIV 82; ~ *i. pl. f.* człowieczymi *BZ* Gen 6, 4.

Znaczenia: **1.** '*do człowieka należący, hominis, hominum*': Mislene człowecze spowadacz se bødze tobe (cogitatio hominis confitebitur tibi) *Fl* 75, 10, *sim. Pul*; Wyno vwessely serczse człowyeczee (vinum laetificet cor hominis) *Fl* 103, 16, *sim. Pul*; Twego dzela krzcziczela, boszicze, vslisz glosi, naplen (*pro* napeln) misli człowecze *Bogur* A—F; Szamnena człowecza consciencias hominum *ca* 1420 *R* XXIV 82; Szømnene człowecze *ib.* 83; Bog wszemogocy wye mysl człowyeczø *Błaż* 321; Oco człowyecze zaproschone albo zatulone wydzecz nye moze XV *med. R* XXII 243; Bo przeciwo calisdey (*sc.*

rzeczy) grzech smyertni ossob[ye]nye boyuge, nadzącz duscha czlowyeczą *ib.* 248; Nyeporozvmpnoscz czlowyeczey mysly inbecillitas mentis XV *med. Zab* 524; Krwye waszych zywotow bødø... poszødał... z røky czlowyeczyey (de manu hominis)... y z røky brata gego bødø potrzebowacz zywota czlowyeczyego (requiram animam hominis) *BZ* Gen 9, 5; Ktokoly przelege krew czlowyeczø (quicumque effuderit humanum sanguinem), bodze gego krew przelana *BZ* Gen 9, 6; Kaszde pyrworodzone czlowyeczye s synow twich zaplatøø odkupysz (omne autem primogenitum hominis de filiis tuis pretio redimes) *BZ* Ex 13, 13; Nye gest rada twa w czlowyeczey moci (non est enim in hominis potestate consilium tuum) *BZ* Tob 3, 20; Day nam pomocz z zamętka, bo prozna mocz czlowyecza (quia vana salus hominis, *Fl*: bo proszne zbawene czlowecze) *Pul* 59, 12; Zaplata..., kthorey oko nye vidzyalo any vcho slyschalo, any w szyercze czlovyecze wstąpylo XV *ex. SKJ* I 144; Przy każdem grzesze jad djabli człowieczemu sercu będzie wlan *Rozm* 798.

2. '*człowiekowi właściwy, człowieczeństwu swoisty, hominis proprius, humanus*': ⟨Nie da tobie⟩ dobra suego, ienze sø ne zadal priioch lichoth clouec⟨ych⟩ *Kśw* cv 3; A pøte gy uidal tec to ocec suøti Symeon pod obleenim clouech⟨ym⟩ *Kśw* dv 19; ⟨Wszy⟩tek roszum czloweczi i angolow XIV *ex. Pocz* 232; Bog gest... swirchowany czlowek, od dvsze rozvmne y czloweczego czala sącz (deus est... perfectus homo, ex anima rationali et humana carne subsistens) *Fl* Ath 30, *sim. Pul*, *MW* 112b; A solis ortus cardine: carne carnem liberans wpl[e]czenym plecz czlouiecza 1444 *R* XXIII 301; Plczy czlouieczey, ludskey, cziala carnis *ib.* 303; Przigial plecz czlouiecza *ib.* 304; Czlowyeczey krechcoszczy humane fragilitatis XV *p. pr. PF* IV 615; Oboyatnoszczy czlovyeczey humane fraudis XV *p. pr. R* XVI 334; Narodzy sye s dzewycze na czlowyecze oblycze XV *med. PF* IV 592; Czlowyecza szmyertelnoszcz humana mortalitas XV *med. SKJ* V 269; Doszvatczene czloveczego *przyroczena *ca* 1450 *PF* IV 579; Ninye gy maiø, dzirsza y chowayø za czsnego y falonego clovecа, caco vele czlowecze przyrodzene poszøda y kako przyslusza p⟨ra⟩wo clovecze 1474 *Zab* 540; Pamyathay, panye y sthworzyczyelu nasz, yzesz czyalo czlowyeczе raczil przyyacz dla nasz sz panny Maricy *MW* 73a; Unyzenye bosthwa swego w naturze czlowyeczey wyclykye czyrpyal *MW* 88b; Cristus z persony swoyey czlowyeczey albo czerkew karze Zydy y kaczerze, y zlosne *Pul* 138 arg.; Bo nye vczynyl podluk czlowyeczego obyczayu non enim fecit vulgariter XV *p. post. PF* I 199; Nad nimi częstokroć ptacy latali, kłaniając sie dziecięciu Jesu Cristusowi, i krolem zwali, rzekąc głosem człowieczem (humana voce) *Rozm* 88; S⟨z⟩pak... jął przepowiedać głosem człowieczym *ib.*; Miły Jesus nigdy niemocen nie postał..., a wszakoż pospolne niedostatki cirpiał i męki cielestne człowiecze krewkości (attamen sustinuit defectus generales humane fragilitatis et poenas corporales) *Rozm* 158; Szatan... pokazał sie był we człowieczym wyobrażeniu na czas a przy męce jego *Rozm* 198; Ja wierzę w Jesusa, iże jest prawy bog a prawy syn boży, ktory prze nas przyjął pleć człowieczą (ego credo Jesum Christum verum esse deum atque dei filium pro nobis incarnatum) *Rozm* 231.

3. '*człowieka dotyczący, hominem attinens*': Day nam pomocz z zamøtka, bo proszne zbawene czlowecze (quia vana salus hominis, *Pul*: bo prozna mocz czlowyecza) *Fl* 59, 12; Stradza czlowyecza miseria humane condicionis 1448 *R* XXIV 352; Odłoczenye przesz rozvmv to iest sleepota czlowyecza *Gloger*; Na tego srozumyenye wyecz, eze czlowyecza roskosch podluc czyala... zaleziez na pyczu XV *med. R* XXII 237; Czlovecza nadzø humana miseria 1461—7 *Serm* 96r; Psalm Dawydow o oszwyeczenyu bozem a o czlowyeczem oprawyenyu (psalmus David agens de clarificatione domini et hominis reparatione), yesz szye stalo w pyrzwø sobotę *Pul* 23 arg.; Xpus prze odkupyenye czlowyecze kyelych pyl męky wyelke *Pul* 74 arg.; Gdyż miły Cristus jużc prozn stał..., tedy... poklęknął, dziękując bogu ojcu s tego, iż tako obfito przelał swą świętą krew prze człowiecze zbawienie *Rozm* 826.

4. '*przez człowieka wykonany, ab homine factus*': Bądzeli plynyenye rzeki oth wlostnego byegv przes oprawyenye czlowyeczee odwroczono (si fluxus fluminis a propio meatu per reparationem hominis retrahatur) *Sul* 21.

5. a. plemię, płeć, pokolenie, rodzaj, stworzenie człowiecze '*ludzie, homines*': Seslal sina suego na ⟨pocieszenie po⟩colena clouecego *Kśw* dv 8; Rosmylowaw szya plcy czlowyeczye pre amore generis humani 1431 *PF* V 64; Poddany bądzcze czlovyeeczemv stworzenyv subiecti estote omni humane creature propter deum, siue regi..., siue ducibus (I Pet 2, 13) XV *med. SKJ* I 84; Proznoszcy zmyenyenya czlowyecze stworzenye poddane homo seu humana natura (vanitati enim creatura subiecta est Rom 8, 20) *ib.* 96, *sim.* 1449

R XXV 165; Zdzal Adam gymyø swey szenye Gewa prze to, abi macz bila wszego stworzenya czlowyeczego (eo, quod mater esset cunctorum viventium) *BZ* Gen 3, 20; Roszmilowal sza plczy czlowyeczey pre amore generis humani 1466 *R* XXV 138; Wszpomyonął pan bog wszechmogaczy na rodzay czlowyeczy *MW* 84b; Bosze, iegosz boskym przeyrzenym czlowieczemu rodzaiowi wirzchnych duchow pomoci naam vsługuyø *MW* 127a; Gospodnye, genze na pomocz czlowieczego rodzaia nyebyeszkø po spolu y zemskø cząscz swiata robiøczego nawiedzasz *MW* 134b; Bog oczyecz szluthowal szye s pokolyenya czlowyeczego *Naw* 51; Gdy konyecz wezmye wszitko plemyę czlowyeccze na koynczw szwyata recedente genere humano XV *ex. R* XXV 143; Święty Ambroży... wyliczywszy dobroty, ktore uczynił mily Jesus przy plemieniu człowieczem (enumerans... beneficia Christi circa genus humanum), też to rzekł *Rozm* 322.

b. płód, syn człowieczy '*człowiek, homo*': Potem Adam poznal czyelestnye Gewø, swø zonø, gdisz to poczøla y urodzyla Kayma a rzekøcz: Mam od boga plod czlowyeczy (possedi hominem per deum) *BZ* Gen 4, 1; Czso iest czlowek, isz gi pomnisz, albo syn czloweczi, isze gy nawedzasz (quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum)? *Fl* 8, 5, *sim. Pul*; Spowadaycze se gospodnw myloserdza yego, a dziwy yego synom lvdzskym albo czlowieczym (et mirabilia eius filiis hominum) *Fl* 106, 31; Jako panie mieszczki cieszyły dziewicę Marją... rzekąc: O miła pani Marja, ucieszy sie..., bocieśmy widziały tego, iż to ji wiodą do Pilata, i upewniamy cie, iżeć nie jest twoj syn, nadobniejszy wszech synow człowieczych *Rozm* 746; ~ '*Chrystus*': Bog rzekl: Syn czloweczi przy‹szedł niemocne› oszdrowicz XIV *ex. Pocz* 233; Gødz (*pro* bødz) røka twoia nad møszem prawicze twey y nad sinem czloweczim, iegosz ies podzwerdzil sobe (et super filium hominis, quem confirmasti tibi) *Fl* 79, 18, *sim. Pul*; Rzekl rabi: Thy yesz syn boszy...? Odpovyedzyal Ihus:... Vyrzyczye nyebo odforzone y angyoly bosze wstąpvyacze y stapvyacze na syna czlovyeczego (videbitis coelum apertum et angelos dei ascendentes et descendentes supra filium hominis Jo 1, 51) *EwZam* 302; A szadny nye wstapy w nyebo, yedno chtory stapyl z nyeba, szyn czlovyeczy, chtory yest v nyebye (et nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit de coelo, filius hominis Jo 3, 13) *ib.* 305; A jako sie za Noego stało, tako będzie przyście syna człowieczego (sicut autem in diebus Noe, ita erit et adventus filii hominis) *Rozm* 485; W ich ręce będzie podan syn człowieczy, czuż syn dziewiczy *Rozm* 545; Od tego czasu... użrycie syna człowieczego (filium hominis) siedząc na prawicy u boga ojca *Rozm* 723.

c. człowieczy uczedlnik '*uczeń Chrystusa, discipulus Christi*': Ten ps‹alm› powyada, yze Xpus bog przed wyekyem od czlowyeczego vczedlnyka przeradnego przedan yest *Pul* 54 arg.

d. siostra człowiecza '*kobieta, mulier*': Potem szø znydø w czyeleszenstwye syn‹owie› boszy s szyostramy czlowyeczymy (postquam enim ingressi sunt filii dei ad filias hominum) *BZ* Gen 6, 4.

Człowiek *formy*: *n. sg.* człowiek *Ksw* cr 19, 1391 *Leksz* I nr 1072, *Gn* 4b, *Fl* i *Pul* 9, 19, *Dek* I 2. III 17, *Spow* 2. 3. 6, 1401 *Piek* VI 63, 1402 *KsMaz* I nr 151, *etc.*; ~ *g. sg.* człowieka *Ksw* br 34. cr 8, *Fl* i *Pul* 89, 3, *Spow* 7, *etc.*; ~ *d. sg.* człowieku XV *med MPKJ* V 427, *BZ* Deut 29, 20, *OrtKal* 180, *OrtMac* 105, 1474 *Zab* 540, *MW* 65b, *Pul* 18 arg., XV *p. post. R* I s. XXXIX, XV *p. post. RozmPam* 475, *Rozm* 6. 284; człowiekowi *Gn* 14b, *Fl* 36, 39, *ca* 1420 *R* XXIV 82, *Sul* 112, XV *med. R* XXII 239, *OrtKal* 202, *OrtMac* 76, 1456 *ZapWarsz* nr 1047, 1470 *ZapWarsz* nr 2939, 1484 *Reg* 724, 1498 *ZapWarsz* nr 1855, XV *p. post. RozmPam* 475, XV *ex. R* XXV 148, *ca* 1500 *SlOcc* XII 159, *Rozm* 342. 343; ~ *ac. sg.* człowieka *Gn* 14b, *Fl* I Prol 3, *Bogur* B—F, 1409 *KsMaz* I nr 1371, *etc.*; ~ *v. sg.* człowiecze *Ksw* cv 4, *Bogur* B—F, 1404 *MMAe* XVI nr 939, *BZ* IV Reg 1, 11, *Rozm* 432; ~ *i. sg.* człowiekiem *Fl* i *Pul* Ath 29, 1401 *Piek* VI 63, 1402 *Piek* VI 93, *etc.*; ~ *l. sg.* (w) człowiece *Fl* i *Pul* 36, 7, 1427 *ZapWarsz* nr 2761, *Sul* 102, *BZ* Gen 6, 3, *OrtMac* 102, 1494 *AGZ* XVIII 357, *EwZam* 304, XV *ex. R* XXV 148, *Rozm* 788; (przy) człowieku *OrtMac* 88; ~ *n. du.* człowicki 1404 *Piek* VI 225, 1444 *ZapWarsz* nr 738, *Sul* 88, *OrtBrRp* 98, 1, *OrtKal* 212, *OrtMac* 93; ~ *g. du.* człowicku 1471 *ZapWarsz* nr 3019, *Rozm* 471; ~ *i. du.* człowiekoma *Rozm* 807; ~ *g. pl.* człowiekow *Fl* 4, 3, 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40, 1435 *ZapWarsz* nr 659, *BZ* Jos 7, 5, 1456 *AKPr* VIIIa 51, *Pul* 13, 3; ~ *ac. pl.* człowieki 1405 *Piek* VI 254, 1408 *Piek* VI 363.

Znaczenia: **1.** '*homo*': V cemze ty, clouece, mozez buiach? *Ksw* cv 4; Tedy vøcz naprzecif gemu nyszadny clouek ne gestcy on vyszetl byl *Gn* 4b; Alle..., gdisby sly duch nektorego cloueka f ten tho błød szauotl, macz gø (*sc.* Marię Magdalenę) on takesz f pokucze

nasladouacz *Gn* 14b; Xpt nyszadnemv clouekoui gego grechof ne othpuscy *Gn* 14b; Duszø welbi..., czloweka oswecza (hominem illuminat), rozum otwarza *Fl* I Prol 3; Sinowe czlowekow (*Pul*: czlowyeczczy), dokød to czøszkim sercem (filii hominum, usquequo gravi corde)? *Fl* 4, 3; Wstan, gospodne, ne postrobon bødz czlowek (non confortetur homo) *Fl* 9, 19, *sim. Pul*; Ne bødz milowan... w czlowecze, iensze czini krziwdy (in homine faciente iniustitias) *Fl* 36, 7, *sim. Pul*; Strzegl iesm bezwinstwa a widzal iesm prawdø, bo sø ostatcowe czlowekowi czichemu (sunt reliquiae homini pacifico) *Fl* 36, 39; Ne otewraczay czloweka we smarø (ne avertas hominem in humilitatem) *Fl* 89, 3, *sim. Pul*; Bog gest z osoby... oczczowy..., a czlowekem gest z osoby maczerzyncy (homo est ex substantia matris) na swecze porodzon *Fl* Ath 29, *sim. Pul*; Kthori czhlovyek tho popelny, a myloszcz bozchą then odzyerschy *Dek* III 17; Boze..., przethwą (*leg.* przed twą) sywęthą miloszcą nye *mesz nycz thayemnego any szkritego w syerczu czloweka wszelknego *Spow* 7; Nasz dla wstal z marthwich syn bozy, werzisz w tho, czlowecze zbozny, ysz przesz trud bog swoy lud odyal dyabley strozcy. Przidal nam sdrowa vecznego..., swpomonal (*pro* wspomonal) czloweka pirwego *Bogur* B—F; Male homo, id est sly czlowecze 1404 *MMAe* XVI nr 939; Przyrownano yeszth crolewszthwo nebeszke czlowecowi crolowi (homini regi Mat 18, 23) *ca* 1420 *R* XXIV 82; Gdi dwa czlowyeky myedzi sobąn ruschilastabi zalobą (si duo homines inter se querimoniam moverent) o rolee albo polya *Sul* 88; Vstawyami..., ize kylekolikrocz... nyektori czlowyek na drugem czlowyecze (aliquis homo in altero homine)... nyektorey summi pyenyądzi... w swey zalobye pomyenyl, nye wyerzilbi, tegdi powod... przissyangacz ma *Sul* 102; Tegdi... starostha... iedną kopą groschow vyni przepadnye, ktorey kopi... drugąn polowiczą̨n onemu czlowyekowy, yegosch nye dal gymyenya na rankoyemstwo, zaplaczy (capitaneus... aliam medietatem illi homini... solvet et pagabit) *Sul* 112; Teego ya ymaam za naylepszego czlowieka *Gloger*; Czlowyekv vkazvye (quia durum videtur homini coercere os suum) XV *med. MPKJ* V 427; Nye dossycz czlowyecowy bicz dobrim XV *med. R* XXII 239; Z roskoszy celesthnych szczodą vyelka byerze czlowyek his enim epulis tota damnificatur hominis substantia XV *med. R* XXV 155; W czem czlowyek nye othpoczywa, w tem mu trwacz ne ldza abo nyc moze XV *med. Zab* 315; Ihus Cristus bog czlovyek, madroscz oczcza szvego 1453 *R* XXV 208; Vczyesz czlovyeka szmanthnego *ib.* 212; Wstal sz obrasza (*pro* oltarza) mathky boszey obrasz, szethl do thego czlowyeka, gyen szą cluczem opyeka *Aleksy* w. 110; Wszøl pan bog czlowyeka (tulit ergo dominus deus hominem) i postawyl gi w rayu *BZ* Gen 2, 15; Duch moy nye bødze w czlowyecze na wyeky przebiwawacz (non permanebit spiritus meus in homine in aeternum) *BZ* Gen 6, 3; Pirzchliwoscz gego rozlege syø w pomstø przeczіw czlowyekv temv (zelus contra hominem illum) *BZ* Deut 29, 20; Przetosz vissli trzy tisyøcze boyownikow... y *paddlo s nich szecz a trzydzeszci czlowyekow (corruerunt ex eis triginta sex homines) *BZ* Jos 7, 5; Raczcze any zadny czlowyek ma szadzycz przyszasznyka prze gyny vrzad przesz gego vyny *OrtBrRp* 50, 2; Tho dzyeczą gest blyszche dokazacz szwyadeczstwem swa lathą swei mathky albo stryką albo gynych ludzy, czo o them wyedzą dwą czlowyeky *ib.* 98, 1; Gdyby czlowyek zapowyedzal czlowyekv gymyenye *OrtKal* 179—80; Czo yesth pokupu nyezarącz⟨o⟩nemu czlowyekowy o krwawe rany, kthory yesth pelnego prawa? *ib.* 202; Nye bandzely gego mocz przedacz..., tedy tho woythowstwo dwa opcza czlowyeky mayą gee oszączowacz *ib.* 212; Yeden czlowyek... wszdal drugyemu czlowyekowy szwe dzyedzyczthwo *OrtMac* 76; Gdyby zaprzane gymyenye y odprzyszyazone przy czlowyekv nalyczyono geszcze za gyego zywotha,... czo o to yesth za prawo? *ib.* 88; Gdyby dwa czlowyeky po szpolv myalastha kthore gymyenye... Gdzye dwa czlowyeky albo wyączcy maya yeden dom..., moze yeden drugyego przyczysznacz, aby szye sz nym dzyelyl podlug prawa *ib.* 93; O gyednym czlowyecze vmarlym *ib.* 102; Nyzad⟨n⟩emu czlowyeku potrzebyszna vkazvye albo szwyadeczthwa gynnego kv blyszkoszczy przyrodzenya nyszly tako *ib.* 105; ⟨D⟩latego, ysze synowie z oczczem gedną krwyą są spoyeny a yakoby geden czlowiek myedzi sobą są (quia filii iurisfictione una persona censentur), przeto czwyrdzimi, aby poky oczecz zyw, szadny syn swey pyeczączy nye noszyl *Dział* 10; Gdy vbogy pozowie bogatego. ⟨G⟩dy vbogy czlowiek pozowie bogatego o gwalth (cum pauper homo pro violentia divitem citat) *ib.* 42; Zabylyscze, chlopy, Andrzeya Thanczinskyego, boze scha go poszaluy, czlowyeka dobrego *Tęcz* w. 4; Wsrzal czlovyeka nagyego, przyrodzenya nyevyeszczyego *De morte* w. 25; Wschelke przirodzene rosumne iako czlovek omnis nam intellectualis, sive homo 1461—7 *Serm* 442v; Dixit... quod esset fortilnj czlo-

wyek 1468 *ZapWarsz* nr 1293; Naprzeczywko gy⟨n⟩szemv cloveku 1474 *Zab* 540; Jacobus... za poczestnego, czsnego... yest... myan... y tesz ninye gy maiø... za czsnego y falonego cloveca *ib.*; O stworziczielu szlonycza y wszythkyego szwyatha, ktory iesz yasznoscz koszdego czlowieka..., day czlowyeku laszkawe wysluchanye *MW* 65b; Mnymacz kasdy czlowyek prawye, by byl prosthak na postawye *Satyra* w. 23; Braczyą... mayą sobye zyednacz... mąza y czlovyeka naboznego (virum religiosum) a thez w szlovye bozem nauczonego, ktoryz by ye przyvodzyl y vpomynal kv pokuczyc 1484 *Reg* 718; Nye yesth sluszno zadnemv czlovyekovy... they reguly... zlamaczi *ib.* 724; Gospodzyn z nyeba weszrzal na syny czlowyekow (super filios hominum, *Fl*: luczske) *Pul* 13, 3; Kristus... odpuszczy czlowyeku tagemne grzechy *Pul* 18 arg.; Ya czyebye proschą, aby thy ze mnye, z vbogyey, grzeschney, yedyney prawdzywye vczynyl czlowyeka *Naw* 118; Szkapy clovyek XV *p. post. PF* III 287; Naklad czlowyeku bez myary strawnemu straczony gest (sumptus pro iuvando prodigos perditus est) XV *p. post. R* I s. XXXIX; Owa my sza *przyweydly tego czlowyeka prawego... yakoby krzywego XV *p. post. RozmPam* 473; Poslala k nyemu zyona yego sluge swoye rzekąncz: Ny yedney wyny ty nye masz przyeczyw temu czlowyekowy *ib.* 475; Wyda-lycz sąd przyeczyw temu czlowyeku, zagubyon bendzye y *duom yego wszystek *ib.* 475; Nye potrzeb mv (*sc.* Jezusowi) bylo, aby chtho svyadeczthvo vydal o czlovyeczc, bo on vyedzyal, czo bylo w czlovyecze (ut quis testimonium perhiberet de homine, ipse enim sciebat, quid esset in homine Jo 2, 25) *Ew Zam* 304; Czlowyek, kthory podlug szmyszlnoszczy zywye, nye podług rozvmv, nygdy nye moze pogyącz dobrze w dvchownych rzeczach animalis homo non percipit ea, que sunt spiritus dei XV *ex. R* XXV 147; W pomnozenyw darow boszkych w czlowyeczc mnozą szye theze wyątsze lydzby czlowyekowy z onych darow *ib.* 148; Thrzeczy grzech yest nyeczistota, then *człowiekowy yest sromota *ca* 1500 *SlOcc* XII 159; Ya szama oddalona tego darv vyelebnego, yen yest dan kazdemv czlovyekv od przyrodzenya *Rozm* 6; Wszelki, ktory słucha słow moich a czyni podług ich, będzie przyrownan mądremu człowieku (viro sapienti Mat 7, 24), ktory stawi swoj dom na mocnej skale *Rozm* 284; Potem sie przypodobało krolewstwo niebieskie człowiekowi szukającemu drogiego kamienia (homini negotiatori, quaerenti bonas margaritas Mat 13, 45) *Rozm* 342; A on odpowiedział jemu: Człowiecze, kto ustawił mie sędzią nad wami (homo, quis me constituit iudicem super vos)? *Rozm* 432; Waszem (*leg.* w waszem) zakonie pisano, iże dwu człowieku świadectwo ima być prawdziwe (duorum hominum testimonium verum est Jo 8, 17) *Rozm* 471; Pilat... rzekł: Ja nie mogę ni jednej winy na tem człowiece najdź (nihil invenio causae in hoc homine Luc 23, 4) *Rozm* 788; Jest obyczaj, aby miedzy dwiema człowiekoma na waszę Wieliką Noc jeden puszczon a drugi ubit *Rozm* 807; ~ Człowyek microcosmus 1437 *Wisł* nr 228, s. 88; ~ Yacom ya ne przyøl Olbrzikowa parobka, ale do mne prziszeth *czlowel zonathy w chicze 1406 *KsMaz* I nr 673; Opuszczy czlowyek oczcza swego y macz swø (relinquet homo patrem suum et matrem), a bødze k szenye swey sklonyon, a bødzeta dwa w gednem czyele *BZ* Gen 2, 24; Bociem przyszedł odłączyć człowieka przeciw ojcu, dziwkę przeciw macierzy swojej (veni enim separare hominem adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam Mat 10, 35) *Rozm* 313; ~ bezprawny człowiek '*człowiek pozbawiony praw, qui legibus caret*': Wyleganyecz albo beszprawny czlowyek, albo gyego dzyeczy moga szwe gymyenye dacz y przedacz, ale beszprawny czlowyek yesth roszmagythy *OrtMac* 29; ~ człowiek czeladny '*gospodarz, głowa rodziny, pater familias*': Wszeliki mędrzec uczony podobien będzie człowiekowi czeladnemu, ktory daje skarbu (*leg.* z skarbu) swego stare i nowe rzeczy (omnis scriba doctus... similis est homini patri familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera Mat 13, 52) *Rozm* 343; ~ człowiek grzeszny '*grzesznik, peccator*': Cso nam pres togo nemochnego na lozcu lezøcego znamona? Zauerne nics ynego crome cloueca gresnego ue zlih skutcech prespeuaiøcego *Kśw* br 34; Vistøpaiøch z masta Corrozaim, nepriiacele, to sø dyably, urocy cloueca gresnego, gloz sø... scrvsena vslisely *Kśw* cr 8; A iacocoly to gresny clouek uciny, taco nagle sirce iego iemu doracy, yzbi greha ostal, suogih grchow sirdccne zaloual *Kśw* cr 19; Ia, gresni czlowek, kaiø se occzu... mich wsech grzechow *Spow* 2. 3. 6; Szkłon vszy mylosyerdzya tvego do mnye czlovyeka grzesznego XV *ex. SKJ* I 151; ~ pospolny człowiek '*prosty, zwykły, pospolity człowiek, homo plebeius, humili loco natus*': Gdy szye raycza albo przyszyasznyk, albo poszpolny czlowyek, kthokolwyek badz przylubowalby szye kv dworowy albo przymylal, albo nye dzyerzal pyszanego myaszthv prawa, przywylyeye lamal albo phalszowal, czo yest pokutha

yego? *OrtMac* 36; Wyyawya-ly kthory myeszczanyn, poszpolny czlowyek myeszką thayemnyczą, kv kthorey on byl przyszwan..., thedy ma pokvpycz trzy szlowyenszkye grzywny *ib.* 37; ~ przysięgły, przysiężny człowiek '*przysięgły, ławnik, iudex*': Gdyby przyszyągły czlowyek wydzyal kogo ranyacz barszo *OrtMac* 135; Szgednalyby tho kthory przyszaszny czlowyek (*OrtMac* 36: przyszyagły czlowek), a wysznaly tho przed oszyadla rada, tedy ten przestapyl swa przysagą *OrtVrtel* 120; ~ pusty człowiek '*bezdzietny człowiek, qui liberis caret*': Dimitr... inscripcionem fecit super summam sexingentorum florenorum... et super propinquitatem ipsorum tanquam post vacuum al. po pustem czlovyeczc 1494 *AGZ* XVIII 357; ~ zły człowiek '*złoczyńca, zbrodniarz, homo maleficus, malus*': Ia, Yan Hessnar wysnavam, yszem nyesprawyedlywye obmowyl xandza Lukasza mowyantcz gy falszerzem a slym czlowiekem y sdraycza 1464 *AcPosn* I 365; Pilat... namienił... Barabasza..., bo był wiele synow żydowskich pobił s pieniędzy... jako zły człowiek barzo niewierny... Bo myślił Pilat, iże weźrawszy Żydowie tego złego i przeklętego człowieka i Jesucrista..., będą sie sromać prosić tego złego człowieka *Rozm* 808; Odpowiedział im Pilat...: Wy to przywodzicie z waszego zakona złodzieja..., przeto kiedy chcecie, aby ten zły człowiek puszczon, a coż uczynim z Jesusem? *Rozm* 810; ~ (*o pochodzeniu, narodowości*): człowiek galilejski '*Galilejczyk, Galilaeus*': Rzekli Piotrowi: Zaprawdę, ty jeś z jego zwolenikow, bo cię twa mowa zjawia, bo jeś galilejski człowiek *Rozm* 690; Pilat... począł pytać, byłliby on człowiek galilejski (interrogavit, si homo Galilaeus esset Luc 23, 6)... a takoż chcąc uczynić cześć Herodowi, aby człowieka galilejskiego albo puścił, albo sądził ku śmierci jako swego człowieka, kazał ji związać i posłał ji do Heroda *Rozm* 796; ~ grecki człowiek '*Grek, Graecus*': Żydowie zawołali wielikimi głosy przeciw rycerzowi rzekący: Zaprawdę, dzieci żydowskie poczęły wołać po żydowsku, a tyś nie rozumiał, bo jeś grecki człowiek *Rozm* 753.

2. '*poddany, chłop, sługa, qui domini imperio paret, famulus, colonus, servus*': Wtenczasz Mikolay bił moy czlovek, kedi gi Passek wszczągnął na prauo 1391 *Leksz* I nr 1072; Iaco ten czloweg, czso w Koszczene obesszon, ne byl mym czlowekem 1401 *Piek* VI 63; O chtore cone zalowal Damian na Staska, bi mu ie iego czlowek pocratl, tich on vzitku ne ma 1402 *KsMaz* I nr 151; Iaco Andrey ne bil Ondrzegewi czlovekem wtenczas, kedi gi gwaltem w⟨z⟩øl s czedzini (*leg.* dziedziny), prawa ne zødaiø 1402 *Piek* VI 93; Pan Ian poslal dwanaczcze plugow, przi kaszdem pludze dwa czloweky, i sam *szedł samoczwarth s taco dobrimi yaco sam 1404 *Piek* VI 225; Yaco Marcin trzi stawal *dzloweki Stanislao szoltissewi na ossadzene 1405 *Piek* VI 254; Iaco Iacub stawal trzi czloweki paney Kitliczskey y gey sinu podług prawa oszadzaiancz 1408 *Piek* VI 363; O ktorego na mø tsloueka Scepana Olsa⟨m⟩ zaluge, tego ne mas w mey wsi 1409 *KsMaz* I nr 1371; Dali Janowy dzesyancz ran..., szcscz (*pro* szesc) czlowyekow ranyono 1427 *BiblWarsz* 1861 III 40; O ethori czinsch na myø... Jan szaloual, tegom ya na gego czlowece nyc wzøl 1427 *ZapWarsz* nr 2761; Jacom ya ne szbyl szedmy czlowecow xyaszych a oszmego ne zabyl 1435 *ZapWarsz* nr 659; Jaco mnye dwa czloweky począła Pawlowym szeszlanym 1444 *ZapWarsz* nr 738; Iako xąncz Ian vyszwal mego czlovyeka, cowalya, o pothkową w duchowne prawo 1447 *AKPr* VIII a 50; Oszadzy-ły pan albo dzyedzyczny pan, albo gynny pan szwego myeszczanyna albo czlowyeka, ysz gy szkaze na szmyercz albo ręką szczyacz..., przetho ten czlowyek myasthv albo raczczam nycz nyc przepadl *OrtMac* 97, *sim. OrtBr* VI 372; Iacom ya nye oblupyl trzech czlowyekow Zawyschi na dobrowolney drodze gwaltem 1456 *AKPr* VIII a 51; Jakom ya nye wzanl samoczwarth czlowyekovy xandza Yenvsszovemv Mycolayevy z Voley czthirzech kony 1456 *ZapWarsz* nr 1047; Jakom ya czlowyekowy Jakvbowy dw (*leg.* dwu) polczv mąsza... nyc wzianl 1470 *ZapWarsz* nr 2939; Jakom ya dw (*leg.* dwu) czlovyekv, Thomka y Jana sz Cazicz, nye sszbilem gwalthem 1471 *ZapWarsz* nr 3019; Jako⟨m⟩ mye (*pro* nye) wszyala czlovyekowy szwemv, kmyeczovy sz Okunyna, zalasza ('żelaza') s pluszycze 1498 *ZapWarsz* nr 1855; O kthorego czlowycka Jacub na myan szaloval, thegom sbyl, kyedi s mego lyasza drwa do woza nosil XV *p. post. RafZran* 92; Pilat... chciał uczynić podług praw rzymskich..., chcąc uczynić cześć Herodowi, aby człowieka galilejskiego... sądził ku śmierci jako swego człowieka *Rozm* 796; ~ Czlowyecze boszi, tocz mowy krol (homo dei, haec dicit rex) *BZ* IV Reg 1, 11; O wschechmogvczy panye moy, otho ya, czlovyek tvoy, przystapvya do syna tvego XV *ex. SKJ* I 151; ~ człowiek odkłonny '*mający prawo odejścia od pana feudalnego, homo reclinativus, cui dominum relinquere licet*': Procurator... Stanislai heredis de Podhorky attentavit ter-

minum contra... Mariam... Nowyczka pro homine reclinativo al. czlowyeka odklonnego dicto Ivan 1483 *AGZ* XIX 239.

Człowiestwo *cf.* **Człowiectwo**

Czmiel *cf.* **Trzmiel**

Czobot '*rodzaj buta, calcei genus*': Duo czoboti 1445 *AGZ* XIV 175.

Czobotnik '*wyrabiający czoboty, sutor*': Iv⟨a⟩n czobothnyk 1445 *AGZ* XIV 172.

(Czochrać) Czechrać '*czesać (len, wełnę), depectere*': Czechracz depectere XV *ex. PF* V 27.

Czołgać się, Czołkać się '*repere, serpere*': Cyolka szą po *blothnyey per sordentem serpit humum XV *p. pr. R* XVI 340; In exemplis primi modi, ut: czas, czego,... czolkaa... scribitur c cum z, ut solitum est scribi *Park* 407; Czolgącz szya, mknacz szya repere *ca* 1500 *Erz* 11.

Czołkać się *cf.* **Czołgać się**

Czoln *cf.* **Czółno**

Czolnek 1. '*łódka, cymba*': Czoln vel czolnek cimba *ca* 1500 *Erz* 11.

2. '*czółenko tkackie, radius, instrumentum textoris*': Czolnek radius XV *p. post. PF* V 9; Strigilis tharka i czolnek *ib.* 11; Czolnek radius textoris *ib.* 27; Czolnek radius est instrumentum textoris *ca* 1500 *Erz* 11; Czolnek, spula, radius idem *ib.*; Czolnek liciatorium *ib.*

Czoło *formy*: *n. sg.* czoło XV *p. pr. R* XVI 340, *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *g. sg.* czoła 1466 *R* XXII 15; ~ *d. sg.* czołu *BZ* Lev 8, 9; ~ *ac. sg.* czoło *ca* 1418 *Wisł* nr 2151, *BZ* Jos 8, 10. 14, *Rozm* 150; ~ *i. sg.* czołem 1466 *R* XXII 11, XV *ex. PF* V 372; ~ *l. sg.* (w) czele *BZ* III Reg 20, 17. I Par 12, 36. II Par 26, 19. 20, 1464 *AKPr* VIIIa 54, 1465 *ZapWarsz* nr 1238, *Rozm* 150. 179; ~ *ac. pl.* czoła *BZ* III Reg 20, 29.

Znaczenia: **1.** '*czolo, frons*': Czolo mayanczi nazwetlsche, z oblyczym bez wschego ssmarschczenya *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Brvy, czolo XV *p. pr. R* XVI 340; Koronø wloszy na glowø a na nyø przeczywko *czølu zawyesy skrzydlo zlote (cidari quoque texit caput et super eam contra frontem posuit laminam auream) *BZ* Lev 8, 9; Røcze ziauy syø trød na gego czele (statimque orta est lepra in fronte eius) *BZ* II Par 26, 19; Vzrzely trød na gego czele (viderunt lepram in fronte eius) *BZ* II Par 26, 20; Iacom ya nye sbyl Mycolaya Czeczula gwaltem anym mu zadal dwu renu synu, geney na *czelle a drugey na schygy 1464 *AKPr* VIIIa 54; Yakom ya samowtor nye szbyl Malgorzacze paropka sluszebnego gwalthem anym gemv zadal krwawey reny na czele gego 1465 *ZapWarsz* nr 1238; Obroszlim czolem fronte capillata 1466 *R* XXII 11; Rogatego czolą *ib.* 15; Doszedlem czolem drzwy XV *ex. PF* V 372; Czolo frons *ca* 1500 *Erz* 11; O czele (de fronte) milego Jesucrista. Czoło (*rp.* cyalo) miał szyrokie a wesołe, nie barzo podniesione, niezmarszczone, ale okrągłe a wielmi cudne *Rozm* 150; Ci farysei... karty albo listy napisane na czele nosili (pittacia chartarum in fronte gerebant) *Rozm* 179.

2. '*front wojska a. kolumny wojskowej, szyk bojowy, frons agminis, acies*': Iozve... wzidzi⟨e⟩ s starszimi na czolo woysky (in fronte exercitus) *BZ* Jos 8, 10; To gdysz vsrzal krol Hay..., viszedl se wszø woyskø myeczskø, a z⟨g⟩edna czolo przeczyw ⟨puszczy⟩ (direxitque aciem contra desertum) *BZ* Jos 8, 14; Y zrzødzaly syedm dny przecyw sobye y Syrsci y ony czola (dirigebantque... ex adverso hi atque illi acies) a syodmego dnya sstal syø boy *BZ* III Reg 20, 29; A z Assera wichadzaiøcc ku boiv w czele ponøkaiøcz czterdzescy tysyøczow (et de Aser egredientes ad pugnam et in acie provocantes quadraginta millia) *BZ* I Par 12, 36; ~ Y wiszly slugy ksyøszøt wszitkich wloscy w pyrwem czele (egressi sunt autem pueri principum provinciarum in prima fronte)..., y ostatnya woyska szla za nymy *BZ* III Reg 20, 17.

Czop, Czep 1. '*kołek do zatykania beczki, embolus*': Czep ducillus 1457 *PF* V 14; Czop *Park* 406; Czep ducillus XV *p. post. PF* V 6.

2. '*część składowa urządzenia w młynie, pars quaedam molae*': Attinencia... ferrea minora, videlicet oskardi, ipse David comparare et reformare debet, ferramenta (*sc.* molendini) vero maiora al. *wrzeczew, paprzycza, czopi de communitate 1462 *AGZ* IV 178.

3. '*biegun, cardo mas*': Pro ducillis al. cziepi ad valvas 1466 *RTNŚl* III 336.

Czopowe, Czepowe '*podatek od trunków, vectigal in potulenta impositum*': Contributio civilis schoss et czopowe solvantur 1477 *MMAe* IIb 276; In exactionibus regalibus ducillorum al. czopowe 1490 *AGZ* XV 272; Czoppowe gravamen maximum 1491 *Szos* 28; Opidum per suum viceadvocatum Adam noluit eligere exactores czopowe in suo opido 1493 *AGZ* XV 312; Minist⟨erialis⟩ Fycz Leopol⟨iensis⟩ de iure additus affectavit secundam pignoracionem in pena regali quatuordecim marcas in opido Smolno racione non admissionis nec extradicionis czopowe *ib.*; Solucionem ducillariorum al. czopovego 1493 *AGZ* XVII 293; De mandato domini capitanei consules... luerunt penam regalem... propter tardam extradicionem exaccije

ceruisie al. czopov[y]ego 1493 *StPPP* II nr 4408; Daciam vasorum al. czopowe 1493 *Matr* II nr 157; Exactione tunnalium al. czopowe *ib.* nr 203; Exactionem vasorum al. czopowe 1494 *ib.* nr 346; Notario civitatis a czeppowe decem septimarum 1 sexagenam 1494 *Warsch-Pozn* I 373; Exactiones regiae tam czopowe quam czyzowe 1495 *Matr* II nr 508; Exactor ducillorum al. czopowego 1499 *AGZ* XVI 296.

Czopowy gożdź czopowy '*czop, kołek do zatykania otworu* (*np. w beczce*), *embolus*': Gosdz czopovy ducillus *ca* 1500 *Erz* 11.

Czorman '*rodzaj pieczywa, genus operis pistorii*': Pirog pilducta, czorman pirgus,... podplomik sub⟨c⟩inericius,... roglyczek tortelaris,... obarzonki trostuli 1472 *Rost* nr 1543.

Czosać *cf.* **Czesać**

Czosne *cf.* **Czesne**

Czosnek *bot.* **1.** '*czosnek* (*jadalny*), *Allium sativum L.*': Zosnek alleum, scordium XIII *ex. Rost* nr 5013; Domowy czosznek alleum domesticum 1419 *Rost* nr 5048; Dzeszanczina... ma dana bicz wyiąwszi rzepą,... czoznek y thim podobne naszenya (decima... exsolvatur exceptis rapis,... allio et quae sunt his similia) *Sul* 4; Czoschnek allium 1464 *Rost* nr 4758, *sim.* nr 1929; Czosnek *Park* 406; Czosznkv alea (recordamur piscium, quos comedebamus in Aegypto gratis, in mentem nobis veniunt... cepe et allia Num 11, 5) 1471 *MPKJ* V 25; Czosnek aleum 1475 *Rost* nr 3136, *sim.* nr 463. 3768. 5820. 5821; Czosnek alium 1477 *MPKJ* II 324, *sim.* XV *p. post. R* LIII 64, *ca* 1500 *Erz* 11; Żydowie... jedli czosnek i ine śmierdzące goryczki *Rozm* 731.

2. '*Allium oleraceum L.*': polny czosnek: Polny czosznek alleum agreste 1419 *Rost* nr 5051; Polni czosnek scordeon 1472 *Rost* nr 464, *sim.* nr 2349; ~ polski czosnek: Polszky czosnek scordeon 1478 *Rost* nr 2300; ~ psi czosnek: Psi czosznek alleum agreste 1419 *Rost* nr 5049; Pszi czosnek scordion 1437 *Rost* nr 2784; Psy czosnek scordeon 1472 *Rost* nr 465; ~ wężowy czosnek: Wøszowy czosnek scordeum 1460 *Rost* nr 3713; Wøzevi czosnek scordeon 1472 *Rost* nr 466; ~ wilczy czosnek: Wilczy czosznek alleum agreste 1419 *Rost* nr 5050; Wilczi czosnek scordion 1437 *Rost* nr 2783; Wylczy czosnek clipeus solis 1460 *Rost* nr 3474; Vylczy czosnek scorderon *ca* 1465 *Rost* nr 4599.

(Czółno) Czoln, *formy*: *n. sg.* czoln 1437 *Wisł* nr 228, s. 86, *ca* 1455 *JA* XIV 490, 1463 *PF* V 12. 13, *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *ac. sg.* czoln 1471 *MPKJ* V 135. 136; ~ *l. sg.* (w) czołnie 1495 *ZapWarsz* nr 1662; ~ *ac. pl.* czolny 1473 *AGZ* XIX 522; ~ *l. pl.* (w) czełniech *Rozm* 213.

Znaczenie: '*łódź, cymba, navicula*': Czoln cimba 1437 *Wisł* nr 228, s. 86; Coln *ca* 1455 *JA* XIV 490; Coln scapha 1463 *PF* V 12; Czoln tragum *ib.* 13; Czoln (*war. lub.*: *czlon) scapham, id est parvam naviculam (in insulam... decurrentes... potuimus vix obtinere scapham Act 27, 16) 1471 *MPKJ* V 135; A chczely czoln schiekacz a. zrambacz et passi sunt eam excidere (tunc absciderunt milites funes scaphae et passi sunt eam excidere Act 27, 32) *ib.* 136; Duas pupes al. czolny 1473 *AGZ* XIX 522; Kady Chrczon poydzye od Radzykowskyey granycze albo w czolnye poyedzye po Nrovyc rzecze asz do Laznyewskyego granyczy, thady Chrczonovo na pravo, a Lasnyewskych na levo 1495 *ZapWarsz* nr 1662; Czoln vel czolnek cimba *ca* 1500 *Erz* 11: Czoln scapha, scalmus idem, phazelus idem *ib.*; Jesus uźrał... Jakuba... i Jana, brata jego, w czełniech (in navi Mat 4, 21) *Rozm* 213.

Czran *cf.* **Trzon**

! Czrwal '?': Czrwal, maly mlecz endivia XV *p. post. R* LIII 66.

Czrześnia *cf.* **Trześnia**

Czrzewa *cf.* **Trzewia**

Czrzewiczek *cf.* **Trzewiczek**

Czrzewnik *cf.* **Trzewnik**

Czrzoda *cf.* **Trzoda**

Czrzonowy *cf.* **Trzonowy**

Czrzos *cf.* **Trzos**

Czsność *cf.* **Cność**

Czsnota *cf.* **Cnota**

Czsnotliwy *cf.* **Cnotliwy**

Czsnotność *cf.* **Cnotność**

Czsny *cf.* **Cny**

Czso *cf.* **Co**

Czsokole *cf.* **Cokole**

Czsokoli *cf.* **Cokoli**

Czsole *cf.* **Cole**

Czsoż *cf.* **Cóż**

Czsożkole *cf.* **Cożkole**

Czsożkoli *cf.* **Cożkoli**

Czstny *cf.* **Cny**

! Czszło '?': De piscibus: symla klescz, loszoszy, vkleya,... inundacio *powoth,... coln, precentaclum sprzysz, stolecz w lodzy, czszlo *ca* 1455 *JA* XIV 491.

Czterdziesiątka '*czterdziestka, quadraginta*': Pyączkrocz czterdzyesøthky yenø mnyey (a Judaeis quinquies quadragenas una minus accepi II Cor 11, 24) *MW* gl. 65.

Czterdziesiąty, Cztyrdziesiąty '*czterdziesty,*

quadragesimus': *Cztriczeszøtego *ca* 1450 *PF* V 570; Vmarl lata czterdzeszøtego viscza synow israelskich z Egipta (mortuus est anno quadragesimo egressionis filiorum Israel ex Aegypto) *BZ* Num 33, 38; Czterdzesyøtego lata, w genemnasczc myesyøczv, pirwego dnya myesyøcza mowil iest Moyzes k synom israelskim (quadragesimo anno, undecimo mense, prima die mensis locutus est Moyses ad filios Israel) *BZ* Deut 1, 3.

Czterdziesiętny '*czterdziesty, quadragesimus*': Czterdzeszyąthnego dnya quadragesimo die XV *med. R* XXIV 360.

Czterdzieści, Czterydzieści, Cztyrdzieści, Cztyrzydzieści, Szterdzieści *formy* (*oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika*): *n. m.* cztyrdzieści *BZ* Gen 18, 28. 29, 1460 *SprTNW* VIII 2 41; czterdzieści *BZ* Num 26, 50. Jos 4, 13, 1494 *ZapWarsz* nr 1759; czterydzieści 1499 *ZapWarsz* nr 1833; *f.* cztyrdzieści *Sul* 27; czterdzieści 1389 *Leksz* I nr 539; ~ *g. m.* cztyrdziesiąt 1411 *KsMaz* I nr 1649, 1446 *ZapWarsz* nr 587; czterdziesiąt 1482 *ZapWarsz* nr 1519; cztyrdzieści 1435 *ZapWarsz* nr 642, 1436 *ZapWarsz* nr 683, 1462 *AKPr* VIIIa 53, 1471 *AGZ* XV 116; czterdzieści *BZ* Num 14, 34, 1495 *ZapWarsz* nr 1663; *f.* cztyrdziesiąt 1401 *HubeZb* 99; cztyrdzieści 1457 *AKPr* VIIIa 52, 1458 *ZapWarsz* nr 1088, 1464 *Czrs* s. LXV, 1474 *Czrs* s. XCIII; *neutr.* czterdziesiąt 1420 *AKPr* VIIIa 153; czterdzieści 1407 *Piek* VI 316; ~ *d. neutr.* cztyrzomdziestom *Rozm* 628; ~ *ac. m.* cztyrdzieści 1423 *ZapWarsz* nr 70, 1449 *TymWol* 45, *BZ* Gen 18, 29, 1479 *ZapWarsz* nr 1455; czterdzieści 1420 *MMAe* VIII 459, *ca* 1428 *PF* I 481, *Rozm* 753. 824; cztyrzydzieści 1427 *ZapWarsz* nr 202; czterydzieści 1499 *ZapWarsz* nr 1830; szterdzieści *EwZam* 300; *f.* cztyrdzieści 1400 *HubeZb* 78, 1419 *AKPr* VIIIa 45, 1433 *ZapWarsz* nr 421, *Sul* 57, 1472 *ZapWarsz* nr 2963, 1474 *ZapWarsz* nr 1429; czterdzieści 1399 *Leksz* II nr 1363, 1406 *HubeZb* 114, 1420 *AKPr* VIIIa 150; szterdzieści *EwZam* 300; *neutr.* cztyrdzieści 1474 *ZapWarsz* nr 1429; czterdzieści *Fl* i *Pul* 94, 10, *BZ* Lev 25, 8. Num 14, 34. III Reg 15, 10. IV Reg 14, 23, *MW* 117a; szterdzieści *EwZam* 304; ~ *i. m.* cztyrmidziesty 1436 *ZapWarsz* nr 524; cztyrmidziesiąt *BZ* Ex 36, 24. 26; *f.* cztyrdziestymi 1397 *Leksz* II nr 580; ~ *l. m.* (we) cztyrdzieści 1406 *KsMaz* I nr 726, *BZ* Num 13, 26, 1488 *ZapWarsz* nr 1628; (po) czterdzieści *BZ* Tob 1, 24, *Rozm* 171; *f.* (we) cztyrdzieścioch *a.* czterdzieścioch 1420 *AKPr* VIIIa 152; (we) cztyrdzieści 1462 *ZapWarsz* nr 1125; (we) czterdzieści 1405 *Piek* VI 267; *neutr.* (we) czterdziestoch *BZ* Jos 5, 6; (we) cztyrdzieści *BZ* Gen 11, 14. 24.

Znaczenie '*quadraginta*': **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy* (*w kolejności przypadków liczonego rzeczownika*): *gen.*: Czsom na Elscze dobil, tego gest czterdzeszczy grzywen 1389 *Leksz* I nr 539; Iacom przedal Arnoltowi kobili sa czterdzeszczy *grziwem 1399 *Leksz* II nr 1363; Wzterdzesci (*pro* czterdzesci) lat (quadraginta annis) rozgnewan iesm bil pocolenu onemu *Fl* 94, 10, *sim. Pul*; Maczek Semkouicz ne mal na podwodzech cztyrdzeszanth grziwen ale trzydzeszcy 1401 *HubeZb* 99; Bawor wrøczil Czewleya we czterdzeszczy grziwen 1405 *Piek* VI 267; Iaco mne Maczey cona ne poziczil, ale gi mam we cztirdzeszczi grosi w rakoyemstwe 1406 *KsMaz* I nr 726; *Werdiniki w Scoroszewe ne przisluchali ani przidani tamo cu caple ot czterdzeszczi lath 1407 *Piek* VI 316; Pauel ne doplaczil za zastawø cztyrdzesant grossy 1411 *KsMaz* I nr 1649; O ctorø cztirdzesszczi cop Ian zalowal na Paccossza, thich mv ne winowath 1419 *AKPr* VIIIa 45; Pani Katharzina Norkowa... zastawila yest Nawosz wesz we *cztrdzeszczoch grziwen 1420 *AKPr* VIIIa 152; Pan Dobec po dzadu a po bracze Stawiska y Mliniska ode czterdzesanth lath byl w dzerszenu *ib.* 153; Jako m[e]ne Stanislaw winowad *czitirdzeszczi grossow 1423 *ZapWarsz* nr 70; Jakom ya ne pokradl s Sandkowa domu rzeczy za czthyrzydzeszczy grossy 1427 *ZapWarsz* nr 202; Stanislaw Stachnina posagu widal po dzewkach cztirdzesci kop 1433 *ZapWarsz* nr 421; Wyrszbyanta nye roszmovyl Michalowa paropka any wnoszl do nyego rzeczy za czthirdzeszczy groschy 1449 *TymWol* 45; A bandzely zzaloba o dzedzyną alybo o wyelką pyenądzy summą yako *czityrdzeszczy grzywyen (scilicet XL marcis), pospolythi rok... gym daan bąncz *Sul* 27; Bracza... *keszdey szestrze cztirdzeszczy grzywyen (quadraginta marcas) zaplaczycz mayą *Sul* 57; Vdzyala dwadzyeszczya desk se cztyrmydzeszyøt podstawkow szrzebrnimy (cum quadraginta basibus argenteis) *BZ* Ex 36, 26; Wroczili syø... s tcy zemye po cztirdzesci dnyow (post quadraginta dies) *BZ* Num 13, 26; Podle liczbi czterdzesci dnyow (iuxta numerum quadraginta dierum), w nichzescze to zoglødali zemyø, roc za dzen policzon bødze. A czterdzeszczi laat weszmyecze nyeprawosci wasze (et quadraginta annis recipietis iniquitates vestras) a wzwyecze pomstø mø *BZ* Num 14, 34; Ale lvd, genze syø srodzil na pvsci, we czterdzestoch laat w drodze przeszyrokey pvsczey nye obrza-

zan byl (per quadraginta annos itineris latissimae solitudinis incircumcisus fuit) *BZ* Jos 5, 6; Iakom ya Pyotrovy Grzibowskyemv nye raczyl dlugu cthyrdzyeszczy cop za Iana 1457 *AKPr* VIIIa 52; Jako Dorothia, Pyotrova zhona, czthirdzeszczi kop grosshi w polugroshczech Pyotrovich hv mnye nye polozhila 1458 *ZapWarsz* nr 1088; O kthora crowa starosta na Mycolaya y na Cedra zalowal, they ony nye vcrathly ..., yako cztyrdzesszcy grossy 1460 *SprTNW* VIII 2, 41; Jako ja mlyna thego konskyego nye dzyrsza w szasthawye we czthyrdzeszcy kop 1462 *ZapWarsz* nr 1125; Jacom ya... nye uceratl *czdirdzeszczy cobyl Pyetrowy 1464 *Czrs* s. LXV; Qui te concittat ad solvendum decem marcas occasione recepcionis quadraginta filitextorium al. dla wszączya wyączerzy czhthyrdzeyszczy y ssadzow ryp 1471 *AGZ* XV 116; Jakom ya nye othbyla trzydzeszcy bydla rogathego y *cztidzeszcy swyny Mikolayewy 1474 *Czrs* s. XCIII; Jako ya... nye vynovath... sza slusba cztherdzyesyath grossi Janowj y poltrzeczya grossą sza skorznye y za koszulya poltrzeczya grossą 1482 *ZapWarsz* nr 1519; Czterdzeszczi lyat nablisszi bil iesm rodzaiowi temu (quadraginta annis offensus fui generationi illi Psal 94, 10) *MW* 117a; Jakom ya jemv myecza nye wsal gwalthem..., yako cztherdzeszczy grossy 1494 *ZapWarsz* nr 1759; Jakom ya nye raczyl za Sthanyslava... Jacvbovy... czthertdzeszczy korczy owsza 1495 *ZapWarsz* nr 1663; Jakom ya nye wschal myeczya... tako dobrego, yako *czyterydzyeszczy gr⟨oszy⟩ 1499 *ZapWarsz* nr 1833; A gdy poszczyl sztherdzyeszczy dny i sztherdzyeszczy noczy (quadraginta diebus et quadraginta noctibus Mat 4, 2), pothym lacznal *EwZam* 300; Cristus... by was mogł rozsiepać zęby niedźwiedziow drapających, jako niegdy uczynił cztyrzomdziestom dzieci, iż sie świętego proroka Elizeusza naśmiewali *Rozm* 628; Panie... wziąwszy swoje dziatki, ktore jedno czterdzieści dni miały od urodzenia, i szły przeciw miłemu... Jesusowi *Rozm* 753; Obyczaj był, kiedy kogo chciano umorzyć, iże ji też biczowano, ale nawięcej czterdzieści razow miano go uderzyć *Rozm* 824; ~ *instr.*: Dirzek przeyednal Micolaya cztirszestimi (*pro* cztirdzestimi) grziwnami 1397 *Leksz* II nr 580; Jacom ya zalozyl Woyczecha cztirmydzeszty grosszmy y szescza corczy rzy (*leg.* rży), 1436 *ZapWarsz* nr 524; Vdzyela... czky... se cztyrmydzeszyøt postawky szrzebrnimy (cum quadraginta basibus argenteis) *BZ* Ex 36, 24; ~ *loc.*: Sale bil we cztyrdzeszczy leczyech (Sale quoque vixit triginta annis) *BZ* Gen 11, 14; Po tych czterdzieści dnioch (poste hos quadraginta dies), synku miły, co będziesz działał? *Rozm* 171; ~ *z elipsą rzeczownika*: A czsosz, acz bødze przes *pyoczy pyøczdzesyøt sprawyedlywich...? ... A gdi naleszoni bødø cztyrdzeszczy, czso vczynysz? Otpowyedzal: Nye zatraczø o cztyrdzeszczy (si autem quadraginta ibi inventi fuerint, quid facies? Ait: Non percutiam propter quadraginta) *BZ* Gen 18, 29.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: **a.** *głównego*: Tuss ty yechaw y otpissal gess czterdzeszczi tissøcz kop 1420 *MMAe* VIII 459; Gichze to cislo bilo iest pyøcz a czterdzeszczi tisyøczow a cztirzista (quorum numerus quadraginta quinque millia quadringenti) *BZ* Num 26, 50; Czterdzesci tysyøczow boyownikow w zastøpyech... sly (quadraginta pugnatorum millia per turmas... incedebant) *BZ* Jos 4, 13; ~ Tomek røczil paney Anne o cztirdzeszczy grziwen y o pøcz, eszby o tho skodi ne mala ymecz 1400 *HubeZb* 78; Przeczslaw opekayan sø Janem wsøl gego ymena czterdzeszczi grziwen i dwe grziwne 1406 *HubeZb* 114; Thy penandze, czterdzeszczy a pancz grziwen,... Cztan wzal 1420 *AKPr* VIIIa 150; Zastawyamy dzedzini nassze albo wszy... w tyssonczu grzywen syrokych grossy. ., lyczonez w kaszdø grzywnø... czterdzeszczy y oszm grossy *ca* 1428 *PF* I 481; Jacomoy oczecz ne wynowath Swanthosla⟨w⟩owy cztirdzeszczy y szedmy grosszy 1435 *ZapWarsz* nr 642; Jacom ya nye wynowath Thomkowy *czytyrdzeszczy grosszy przessz poltrzecza grossza 1436 *ZapWarsz* nr 683; Jan ne winowath Dorotheze *czitirdzesath grossy przesz poltrzecza grossza 1446 *ZapWarsz* nr 587; Nachor bil we cztyrdzeszczy leczyech bez gednego (vixit autem Nachor viginti novem annis) *BZ* Gen 11, 24; Iacom ya nyc powszczagnal Andrzeye (*Andrzeja) po rakoyemstwie any mu nye dal viwyescz czdirdzeszczy snopow rzi (*leg.* rży) y scheschczy 1462 *AKPr* VIIIa 53; Zyemak sz Gadowa czascz szwoya... Pyotrovy... przedal za cztyrdzyeszczi koopp polgroschkow przeze dw (*leg.* dwu) kooppv 1472 *ZapWarsz* nr 2963; Yakom ya cztirdzyeszczy j pyancz bydla rogathego, seszczdzyeszyanth j dwye ovyecz, kosch cztirdzyeszczy j jenej se szcody zayął 1474 *ZapWarsz* nr 1429; Jakom ya nye wprawyl w rakoyamsthwo o czthyrdzyeszczy gr⟨oszy⟩ y o pyacz gr⟨oszy⟩ Jana Rosthka s Blonya do Yakuba 1479 *ZapWarsz* nr 1455; Jakom ya nye pobral gwalthem Zydowy Mvshe s Czechonowa rzeczy we czthirdzesszcy y dwv slothych zasthawyonich 1488 *ZapWarsz* nr 1628; Jako[m] mye Jan Kossaczki raczyl *cyterydzieszczy grosy

y *szecz za kmieczie 1499 *ZapWarsz* nr 1830; *Sztherdeszczy y szeszcz lyath bvdovan yest kosczol then (quadraginta et sex annis aedificatum est templum hoc Jo 2, 20) *EwZam* 304; ~ A czsosz, acz bødze przes *pyoczy pyøczdzesyøt?... Y rzekl gest: Nye zagubyø, acz bødø naleszeny ti pyøcz a cztyrdzeszczy (non delebo, si invenero ibi quadraginta quinque) *BZ* Gen 18, 28; Odliczisz sobye sedm tidnyow rokow, to iest sedm sedmi, giszto spolv czini dzewyøcz a czterdzeszci lyat (quae simul faciunt annos quadraginta novem) *BZ* Lev 25, 8; Poczøl krolyowacz Aza, krol iudzski, y krolyowal geno a czterdzesszcy lyat w Ierusalemye (et quadraginta et uno anno regnavit in Jerusalem) *BZ* III Reg 15, 10; Krolyowal... geno a czterdzescy lyat (regnavit... quadraginta et uno anno) *BZ* IV Reg 14, 23; Potem po pyøcy a po czterdzescy dnyoch zabyly krolya gego wlostny sinowye (post dies vero quadraginta quinque occiderunt regem filii ipsius) *BZ* Tob 1, 24; ~ **b.** *porządkowego*: Oth latha narodzenya bozego tyszącz trzysta y cztirdzeszczy szodmego (ab anno domini millesimo tricentesimo quadragesimo septimo) *Sul* 65; Latha narodzenya bozego thyszącz cztirszeth y cztirdzeszczy dzewyąthego *Sul* 82.

Czternacie *cf.* **Czternaście**

Czternaćcie *cf.* **Czternaście**

(Czternasty) Cztyrnasty '*quartus decimus*': Pyrwego myeszøcza cztyrnasti dzen tego myeszyøcza wyeczoor bødzeczye przesnycze geszcz (primo mense, quartadecima die mensis ad vesperam comedetis azyma) *BZ* Ex 12, 18. ~ *Cf.* **Czwartynaście.**

Czternaście, Czternacie, Czternaćcie, Cztyrnacie, Cztyrnaćcie, Cztyrnadcie, Szternaście *formy (oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika)*: *n. m.* czternaćcie *BZ* Num 29, 15. I Par 24, 13; czternaście 1494 *ZapWarsz* nr 1763; szternaście *EwZam* 286; *f.* cztyrnaćcie *Sul* 10; ~ *g. m.* cztyrnaćcie 1411 *KsMaz* I nr 1651, 1472 *ZapWarsz* nr 2961; f. cztyrnaćcie 1468 *ZapWarsz* nr 1254; cztyrnadcie 1422 *ZapWarsz* nr 23; ~ *ac. m.* cztyrnaćcie 1434 *ZapWarsz* nr 444; czternacie 1406 *Piek* VI 281; czternaście *BZ* Num 29, 17; *f.* cztyrnaćcie 1429 *ZapWarsz* nr 264; czternaćcie 1397 *Leksz* II nr 609; czternacie 1400 *Piek* VI 9; czternaście 1396 *Leksz* II nr 1030; szternaście 1401 *Piek* VI 70; czternacię 1400 *Piek* VI 9; *neutr.* cztyrnacie 1416 *Czrs* 76; czternaćcie *BZ* I Par 6, 62; czternaście *BZ* Gen 31, 41; ~ *i. m.* cztermanaćcioma 1444 *StPPP* II nr 3212; *f.* cztyrnadcie *Sul* 30; ~ *l. f.* (we) cztyrzechnaćcie 1399 *StPPP* VIII nr 8796.

Znaczenia: **1.** '*czternaście, quatuordecim*': **a.** *jako liczebnik jednoczłonowy (w kolejności przypadków liczonego rzeczownika)*: *gen.*: Czszom vstal rok na Wanceslawa o tczernacze (*pro* czternacze) grziwen pro equo, tych mne ne zaplaczil... Czszo Iandrzich vstal rok o czternaczø grziwen pro equo, tich mu ne zaplaczil 1400 *Piek* VI 9; Mikolay zalowal na Mroczka o czternacze grziwen *ib.*; Zaplaczylem Iandrzichowy sternascze grzywen 1401 *Piek* VI 70; Saplaczil czternacze scoth y pol grosza sza Yana Czapurskego rancoyemstwa 1406 *Piek* VI 281; Yacom ya ne winowath byl wosnemu cztyrnaczcze grossy za prauithlne 1411 *KsMaz* I nr 1651; XIIII oculos vlg. na *dztyrnacze ok 1416 *Czrs* 76; Ian ne casal ranczicz Slawkowi polouicze cztirnadcze kop 1422 *ZapWarsz* nr 23; Vocech winowath Barthlomeowi cztirnaczcze groszi i dwa quarthniky 1434 *ZapWarsz* nr 444; Wyna sedmnadzyescza, tho gest czthirnaczcze grzywyen polskich, comorze krolewskey ma bicz przidana *Sul* 10; Takocz gesm dwadzeszczya lat y dwye w twem domu sluszyl, czternaszczye lat za dzewkø (quatuordecim pro filiabus), a szeszcz lat za dobitek *BZ* Gen 31, 41; Offyarvgecze obyatø..., gichze to spolv baranow czternaczcze (qui sunt simul agni quatuordecim) *BZ* Num 29, 15; Offyarvgecze... baranow rocznich nyepokalanich czternascze (offeretis... agnos anniculos immaculatos quatuordecim) *BZ* Num 29, 17; Sinom Chaatowim... daly... dzesyøcz myast. Potem sinom Gersonowim... myast czternaczcye (urbes tredecim) *BZ* I Par 6, 62; Jako mnye vynowath Andrzey po Katherzynye, dzewcze swey, poschagv *cythyrnaszthe kop na swyethy Jan 1461 *ZapWarsz* nr 1122; Yakom ya nye wsczwal pszem cthyrnaczcze gasschy gwalthem Mikolayewy 1468 *ZapWarsz* nr 1254; Jako Pyotr przesz mya sz Radomya nye posslal brathv szwemv Stanyszlawovy cztirnaczcze lokyeth szvkna florenszkyego 1472 *ZapWarsz* nr 2961; Jakom ya nye wsyal s roley yego dw (*leg.* dwu) kopu zytha zathego robothj yego gwalthem, yako czthernasczye grosshy 1494 *ZapWarsz* nr 1763; A thako vszystky rodzagye od Abrama asz do Dauida rodzayow szthernaszczye (generationes quatuordecim Mat I, 17) *EwZam* 286; ~ *acc.*: Czso salowal Marczin na Przedslawa o rankoyemstwo o czternascze grzywni, temu sszø trzi lata minanli 1396 *Leksz* II nr 1030; Vøcenecz szwøl (*pro* wszøl) Stachnina zyta za czternaczcze grzywni 1397 *Leksz* II nr 609; Jako za myan Voyczech vinowat zaplaczicz Tworkowy czthirnaczcze copy 1429 *ZapWarsz* nr 264;

~ *instr.*: Micolaj..., przigechaw na dzedzyną do Anny... s gego pomoczniky cztermanaczczoma, wsyal gey... kmyecza 1444 *StPPP* II nr 3212; Chczemy..., aby wyną, yaasz rzeczona szedmnadzescza... bily skaszneny, tho yest cztirnadcze grzywnamy *Sul* 30; ~ *loc.*: Pani obwazala sye wiprawicz dzedzina... we cztirzechnaczcze grziwnach 1399 *StPPP* VIII nr 8796; ~ **b.** *jako składnik liczebnika wielocłonowego*: Bilo gich, ktorzisz sø sbiczi, czternaczcze tysyøczow lvda a sedmsed (fuerunt autem, qui percussi sunt, quatuordecim millia hominum et septingenti) *BZ* Num 16, 49.

2. '*czternasty, quartus decimus*': Y wiszedl pyrui lyos Ioiarib..., dzesyøti Sechenna, gedennaczcye Elyarib..., czternaczcye Izbaal (exivit autem sors prima Joiarib..., decima quarta Isbaab) *BZ* I Par 24, 13.

Cztery, Czterzej, Czterzy, Cztyry, Cztyrze, Cztyrzej, Cztyrzy, Szczyry (*?*), **Szczyrze** (*?*), **Szczyrzy** (*?*), **Sztyry, Sztyrze, Sztyrzy** *formy* (*oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika*): *n. m.* cztyrze *BZ* I Par 7, 1. 23, 10. 12, *Rozm* 114. 172; cztyrzej *Sul* 41. 44, *BZ* Gen 14, 9. Ex 38, 19; czterzej *Rozm* 292; cztyrzy *Sul* 49, *BZ* Num 2, 4. 26, 43. 47. 1 Reg 27, 7, 1471 *MPKJ* V 49, *Rozm* 5. 114. 176. 249; cztyry *BZ* I Par 12, 26, 1472 *ZapWarsz* nr 3074. 3079, 1489 *ZapWarsz* nr 1697, 1493 *PF* IV 664, 1494 *ZapWarsz* nr 1765a; ~ *f.* cztyrzy 1407 *HubeZb* 120; szczyrzy (*?*) 1399 *Leksz* II nr 2416; cztyry 1458 *ZapWarsz* nr 1081; cztyrze 1401 *Piek* VI 54; szczyrze (*?*) 1399 *Leksz* II nr 2417; ~ *neutr.* cztyrzy *Rozm* 156; ~ ~ *g. m.* cztyr 1403 *SKJ* III 197, 1423 *AKPr* VIIIa 46, *BZ* Ex 37, 12; sztyr 1427 *MPKJ* II 306, 1435 *KsMaz* III 124; cztyrz *Rozm* 42; cztyrzech 1425 *ZapWarsz* nr 109, 1427 *ZapWarsz* nr 2742, *BZ* Deut 25, 3, 1458 *AKPr* VIIIa 52, 1459 *TymProc* 237, *Rozm* 483; sztyrzech *a.* szczyrzech (*?*) 1391 *Leksz* I nr 970; cztyrech 1488 *ZapWarsz* nr 1630, 1489 *ZapWarsz* nr 1694; czterech 1498 *ZapWarsz* nr 1800; ~ *f.* cztyr 1387 *Leksz* I nr 202, 1406 *HubeZb* 113, 1410 *HubeZb* 52, 1423 *TPaw* VII nr 3236; cztyrz 1415 *Czrs* 142, *Rozm* 205; cztyrzech 1403 *KsMaz* I nr 288, 1427 *ZapWarsz* nr 2690. 2692, 1436 *Czrs* s. LXXXII, 1443 *StPPP* II nr 3177, *Sul* 111, 1457 *AKPr* VIIIa 52, *etc.*; cztyrech 1425 *ZapWarsz* nr 117, 1427 *ZapWarsz* nr 241, 1456 *TymSąd* 82, 1459 *ZapWarsz* nr 1036, 1465 *ZapWarsz* nr 1244, 1469 *ZapWarsz* nr 2980, *etc* ; szczyrech (*?*) 1399 *Leksz* II nr 2398; czterech 1481 *ZapWarsz* nr 1530, 1488 *ZapWarsz* nr 1231; ~ *neutr.* cztyr 1398 *StPPP* VIII nr 7477; sztyrzech *EwZam* 295; ~ ~ *d. m.* cztyrzem *BZ* II Par 29, 21, 1471 *MPKJ* V 134; ~ *f.* cztyrzem 1413 *KsMaz* I nr 1978; ~ ~ *ac. m.* cztyrzy 1402 *JA* VI 203, 1407 *HubeZb* 120, 1410 *Piek* VI 409, 1413 *KsMaz* I nr 2050, 1419 *AKPr* VIIIa 43, 1423 (*?*) *ZapWarsz* nr 238, 1425 *ZapWarsz* nr 110, 1428 *ZapWarsz* nr 2812, 1445 *ZapWarsz* nr 749, *BZ* Gen 2, 10. Ex 36, 9, *etc.*; sztyrzy 1427 *MPKJ* II 306, 1493 *PF* IV 664; cztyry 1406 *HubeZb* 113, *Sul* 16, 1459 *ZapWarsz* nr 1091, 1468 *AKPr* VIIIa 55; cztyrze 1442 *StPPP* II nr 3082; sztyrze 1399 *Leksz* II nr 2398, 1400 *Leksz* II nr 2643; czterzy 1495 *GórsJaz* 277; cztery 1407 *KsMaz* I nr 989, 1498 *ZapWarsz* nr 1855, XV *ex. SlArch* I příl. 23; ~ *f.* cztyrzy 1398 *Leksz* II nr 2110, 1400 *SKJ* III 191, 1403 *Piek* VI 173, 1405 *SKJ* III 196, 1408 *Czrs* 336, 1412 *JA* VI 213, 1414 *AKH* III 234, 1424 *Przyb* 18, 1429 *ZapWarsz* nr 252, *etc.*; sztyrzy 1391 *Leksz* I nr 975. 982; cztyry 1404 *Piek* VI 205, 1427 *ZapWarsz* nr 244, 1432 *ZapWarsz* nr 386, 1455 *TymProc* 275, 1472 *ZapWarsz* nr 1341, 1498 *ZapWarsz* nr 1883; czterzy *Rozm* 830; cztery 1455 *Czrs* s. LXVIII, 1500 *ZapWarsz* nr 1845; szczyrzy (*?*) 1396 *Leksz* I nr 2268, 1411 *HubeZb* 57; ~ *neutr.* cztyrzy *Sul* 37; cztyry *Sul* 12; ~ ~ *i. m.* cztyrzmi 1419 *Przyb* 13; sztyrzmi 1399 *Leksz* II nr 2320; cztyrmi 1406 *Piek* VI 305, XV *med. R* XXII 244, 1453 *RTH* III nr 133, *BZ* I Par 21, 20; cztyrem (*?*) 1418—23 *RocznHist* XV 54; ~ ~ *l. m.* (we) cztyrzech *BZ* Ex 37, 13. Neh 9, 1, *OrtKal* 211, *OrtMac* 142, 1462 *ZapWarsz* nr 1177; (we) cztyrech *Sul* 12; (na) czterzech 1495 *GórsJaz* 278; ~ *f.* (we) cztyrzech 1424 *MPKJ* II 302, *Sul* 30; (we) cztyrech 1471 *TymProc* 275; (we) czterech 1480 *ZapWarsz* nr 1508; (we) cztyrzych 1391 *Leksz* I nr 995; ~ *neutr.* (we) cztyrzech *BZ* Gen 11, 16; (po) cztyrech 1475 *AGZ* XVIII 95.

Znaczenia: '*quatuor*': **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy (w kolejności przypadków liczonego rzeczownika)*: **a.** *nom.*: Michal ne poschodzil (*leg.* poszkodził) w kyszech (*leg.* cisiech) ani w donbech (*leg.* dąbiech *?*) Jacuszowy, any tego schody ma, jaco *szczirzy grziwni 1399 *Leksz* II nr 2416; Lech *veralt koyne dwa, ty szø tako dobri, jaco *szczirze *grzygwny *ib.* nr 2417; Czso mi pobrala Vicencia rzeczi, to szø taco dobre, iaco cztirze grziwni 1401 *Piek* VI 54; Trzey alybo cztyrzey kmyecze vynycz mogą (tres vel quatuor eiusdem villae incolae abire possunt) *Sul* 44; Cztirzy voly gwalthem wszątby bądą (quatuor boves violenter fuerint recepti) *Sul* 49; Y wiszly szø krol sodomytsky a krol gomo-

reysky..., cztyrzey krolowye przeczyw pyøczy (quatuor reges adversus quinque) *BZ* Gen 14, 9; Slupowye wchodzenyu (*leg.* w wchodzeniu) bily cztyrzey (columnae... in egressu fuere quatuor) *BZ* Ex 38, 19; A bila lyczba dnyow, w nychsze Dauid bidlyl w filysteyskey zemy, cztirzi myesyøce (fuit autem numerus dierum, quibus habitavit David in regione Philisthinorum, quatuor mensium) *BZ* I Reg 27, 7; Potem sinowye Izacharowy: Thola a Phua, a Iasub, a Samaron, cztyrze (quatuor) *BZ* I Par 7, 1; Potem sinowye Semeowy: Lecha, Zyza a Iaus, a Baria, cy cztirze sinowye Semeowy (isti filii Semei, quatuor) *BZ* I Par 23, 10; Sinowye Caatoui: Amram a Yzar, Ebron a Oziel, cztirze (quatuor) sinowye *BZ* I Par 23, 12; Jakom ya Byacze konya hy kobili, yako cztiri kopy, nye wzal gvalthem 1458 *ZapWarsz* nr 1081; Cherubini cztirzi (aurum... dedit, ut ex ipso fieret similitudo quadrigae Cherubim I Par 28, 18) 1471 *MPKJ* V 49; Jakom ya Thomka nye zbyl s Wylna na dobrovolney drodze gwalthem anym mv trzech ran zadal, anym mv trzynasczye grossj wszyal, anym go vskodzyl yako czthiry szlothe 1489 *ZapWarsz* nr 1697; Item rampky czthyry 1493 *PF* IV 664; Jakom ya nye wsyal myecha s garnczi Janovj Pyszczkoviczv s Kobylky, yako czthiry grosse na dobrovolney drodze, soly za trzi grose, myąsa za gros, sanek yako cztiry grosse 1494 *ZapWarsz* nr 1765 a; Czthyrzy zyvyoly... albo alymenta szą od czyebye stvorzony *Rozm* 5; Wtenczas cztyrze krolowie w żydowskiej ziemi krolowali. Tegoż owszeją czasu cztyrzy krolowie w żydowskie ziemi byli (eodem sane tempore quatuor reges surrexerunt in Judaea) *Rozm* 114; Tako ty cztyrzy elementa albo przyrodzenia zjednałyż sie w jego świętym ciele *Rozm* 156; Wim, iże wiecie, iże jeszcze cztyrzy miesiące do żniwa (quod adhuc quatuor menses sunt) *Rozm* 249.

b. *gen.*: Potrek dobil na Stasku czthir krziwen 1387 *Leksz* I nr 202; Drzirszek ne obeczal paszssa za dwadzescze grzifwen Stheffano ani *strirzech wosznikof 1391 *Leksz* I nr 970; Jaco sye Wanczslaw wyazal w dzedzina czthyr stayan... y oral ya 1398 *StPPP* VIII nr 7477; Jacom ne poslal Jacuba Bilanta do Potrasza anysm mu vinowat[a] *sczyrech grzywen y stirze scotcze 1399 *Leksz* II nr 2398; Paszko... ne yest doplaczil dwu grzywen y grosszu styrze 1400 *Leksz* II nr 2643; Iacom ya ne winowat Potrowi wizenku *czthisziech kop szitha 1403 *KsMaz* I nr 288; Ne wszøl cztyr quartnicow 1403 *SKJ* III 197; Any o tho Rey cztyr grziwen scodi ma 1406 *HubeZb* 113; *Dzrszecz dobil na *Andrzew cztir grziwen 1410 *HubeZb* 52; Michal wrøczil Micolaya we czthirzi grziwen do plebana 1412 *JA* VI 213; Jacom ya ne ranczil za Yana Staszkovi cztirz grziwen 1415 *Czrs* 142; Stanislaw raczil Abramowy sza Wita polszosty kopy przesz ctir grosszy 1423 *AKPr* VIIIa 46; Micolay temu kmeczoui cztir ran ne dal 1423 *TPaw* VII nr 3236; Jako mne Stanislaw vinowath copą przesz czthirzech grosszi za kon 1425 *ZapWarsz* nr 109; Jan ne wszanl Magdalene stir (*leg.* z sztyr) plugow zelasz 1427 *MPKJ* II 306; Jacom ya nye winowath Dzirszcowy posasznich penødzi cztirzech copp przes polczwartha grosza 1427 *ZapWarsz* nr 2690; Jacom ya nye myal Bronisszowi lista na zastawø dacz ani cztirzech copp penødzi wroczicz *ib.* nr 2692; Jacom ya nye winouath Janowi coppi i cztirzech groszi za con *ib.* nr 2742; Jaco ya tho wem, eze Vocech nye vcratl Philippowi cztirzech kopp 1433 *ZapWarsz* nr 417; Iakom ya vidal szethmy kop przes stir groschi na Szestrzankowa czansez 1435 *KsMaz* III nr 1386; Jakom ya Janowi ne wynowath tczyrzech (*pro* cztyrzech) grzywen 1436 *Czrs* s. LXXXII; Jakom ya nye wsąl w xansem boru *czthyrzey royoph przes sapovyecz silą 1449 *TymSąd* 73; Ot cztirzech koos, ot cztirzech swyny i ot cztirzech gansy po yednemu groshu zaplaczy (a quatuor capris, a quatuor scrophis, a quatuor aucis per unum grossum solvet et pagabit) *Sul* 111; Udzyelal... coronø zlotøø rozmagyczye rytøø cztyr palczow (coronam auream interrasilem quatuor digitorum) *BZ* Ex 37, 12; Ian Iana na *yago roly samopyath gwaltem nye sbyl any yemv ran czthyrzech zadal 1457 *AKPr* VIIIa 52; Iacom ya nye ranczil za Andrzeya mlinarza Maczeyowy... cztirzech corczy pschenycza ('pszenice') 1458 *AKPr* VIIIa 52; Scheszcy spandow rzi, cztirzech corczy pschenycza y troyga skotha rogatego 1459 *TymProc* 237; Jako Mykolay, sin moy, Janovy czthirech kop grosshi shirokych nye hvcratl 1459 *ZapWarsz* nr 1036; Yako ya na pospolney vangrodze nye pobyl thobye czthyrech swyny 1465 *ZapWarsz* nr 1244; Jakom ya na drodze dobrowolnyey kmecza Mikolaya gwalthem nye szbil anym mv zadal cztirech ran crwawich 1469 *ZapWarsz* nr 2980; Jako ya szamopyath nye przybekl sz Kroszny do Moszen y nye szbylem go gwalthownye anym gemv zadal *czthyrach ran, dwv krwawv y dwv szynv 1480 *ZapWarsz* nr 1486; Yakom sya ya vgyednal sz wamy przesz yednacze... o dwa szpandj owschu poth zakladem cztherech kop 1481 *ZapWarsz* nr 1530; Jako ya Potencziey nye

szbyla gwalthem any *chtherech ren zadal⟨a⟩ 1488 *ZapWarsz* nr 1231; Jakom ya Daczbogowy thego drzewa yemv nye przedal, sz kthorym gyemv konye pobrał ode czthyrech wozow *ib.* nr 1630; Jakom ya nye sbyl Vaszka s Wylna gwalthem na dobrovolney drodze anym mv rany szyney zadal, anym gemv czthyrech slothych wszyal 1489 *ZapWarsz* nr 1694; Jakos thy mnye nye zaplacził dzyesyaczy grossj, kthoresz my zaplaczicz myal pod zakladem czthyrech kop grosshy na myasopvsthy a nye zaplaczylesz 1494 *ZapWarsz* nr 1758; Jakom ya nye wszyal cztherech korczi pszenycze szlachathnego Yana s Wythkow 1498 *ZapWarsz* nr 1800; Też są rozmaite skutki, wielikie dziwy, ktoreż nie są popisany w księgach cztyrz ewangelist *Rozm* 42; I pośle anioły swoje ode cztyrzech wiatrow (a quatuor ventis Mat 24, 31) *Rozm* 483.

c. *dat.*: Yacom ya ne dawal roku do sich wantek Yalbrzicowi cztirzem copam penødzi 1413 *KsMaz* I nr 1978; Powyedzal sinom cztirzem..., abi obyatowaly na oltarz obyati *BZ* II Par 29, 21; Cztirzem riczerzem quatuor quaternionibus, qui habent sub se alios milites (misit, *sc.* Herodes Petrum, in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum Act 12, 4) 1471 *MPKJ* V 134.

d. *acc.*: Wanczenecz wszal Marczinoui *sczirzi clodj sledzi przes praua 1388 *Leksz* I nr 335; Thoma ne wranczil Voczecha do Venczincza we stirzi grifni 1391 *Leksz* I nr 975; Jandrzich ne zaplaczil Vichne stirzi grzifni a osm scot *ib.* nr 982; Petrasz ne pobral Maczegewi ra⟨mb⟩ ani rzeczi za strzirzy grzifni 1396 *Leksz* I nr 2268; Przibislaw kaszal mego szita smloczicz sza cztirzy grzyvny 1398 *Leksz* II nr 2110; Jacom ne poslal⟨a⟩ Jacuba Bilanta do Potrasza anysm mu vinowata *sczyrech grzywen y stirze scotcze 1399 *Leksz* II nr 2398; Climont wzal Andriczcze cztirzi grziwni 1400 *SKJ* III 191; Andre... cztirzi kmecze... dzerszi 1402 *JA* VI 203; Potr ne veradl za cztirzi grziwni zita Stasszcovi 1403 *Piek* VI 173; Krczon za Wenczeczego randzil (*pro* ranczil) cztirzi grziwni 1405 *SKJ* III 196; Potrasz ti cztiri dzali y Iankø wikupyl 1406 *HubeZb* 113; Mroczek wzøl Potrowy cztirzi woli ssylø moczø, yako cztirzi grziwni 1407 *HubeZb* 120; Staszek Stascowi... rzeczi sza cztirzi copi ne wszol 1408 *Czrs* 336; Iaco mi dal Sandziwoy dwe rani, iaco mi dal cztirzi policzki 1410 *Piek* VI 409; Philip ne wszøl Hancze... ramb za *scirzy grzivni 1411 *HubeZb* 57; Iaco mnye Emrich obwøzal syø zaplaczicz trzidzeszci korczow owsa po cztirzi grossze 1419 *AKPr* VIIIa 43; Przet tim cztyrzy nyedzele nye byl Borcowim chleboyeczczą 1424 *Przyb* 18; J⟨a⟩kom ya ne vyposziczal v Jana ostrog za czthirzi grossze 1425 *ZapWarsz* nr 110; Jan Magdalenye wszanl stirzy weprzc karmne 1427 *MPKJ* II 306; O ctore na mø ctiri kopi Alexandr [na] zalowal, thym ya iusz bil... zaplacil 1427 *ZapWarsz* nr 244; O cthore szirdzi na *nyø Macyey szalowal, tich ia gemv nye pobral na cztirzi wozi silø 1428 *ZapWarsz* nr 2812; O ctore rzeczy Marczin na myan zalowal, thich ya vszitheu nye nam (*pro* mam) za czthirzy copy 1429 *ZapWarsz* nr 252; Jako mnye Maczey vczinił scodø w mem gayw za czthiri kopi 1432 *ZapWarsz* nr 386; Thomek Busscowsky... wszął cztirzc konyc 1442 *StPPP* II nr 3082; Jacom ya nc wszdal szyana Dzirzkowa sz yego łąky anym go do swego domu pobral za cztirzi kopy sylą 1445 *ZapWarsz* nr 597; Jaco Jan swe *czytirzi czeladniky na me ludzy szeszlal... y sbyl ye, y gwalth vczinil *ib.* nr 749; Moy czeladnyk szczczagn[y]al pęcz voszow, yedenascze kony i cztyrzy szekyry 1441—7 *RocznHist* XV 239; Pozyczaw komv pszenycze a cztiri lyatha mylczącz (mutuans alicui triticum et quatuor annis tacens), mylczenye za nyą od[r]zirzi wyekvyste *Sul* 12; Za wyną cztyrzi grzywni... zaplaczycz bądz przyczisznoon (quatuor marcas ratione poenae... exsolvere sit astrictus) *Sul* 13; Czthiri scoczcze... zaplaczycz powynen bącz (quatuor scotos... solvere tenetur) *Sul* 16; Szescz a naamnyey cztirzi ricerze... przylanczancz... osandzenya mocz ymyecz mayą (sex vel ad minus quatuor baronibus... adiungendis... diffiniendi habeant facultatem) *Sul* 24; Po malzenystwye przivątthem przes czthirzi latha nygdi nye bil vpomyenon (per quatuor annos nunquam fuit ammonitus)... o gymyenye przerzeczone *Sul* 37; Poczynayø sye trzeczye ksyøgy [...]yø w sobye ctyrzy a[...] rozdzyelyenya XV *med.* *MPKJ* V 428; Jacom ya nye zwyala (*pro* wzyala)... dwu wolu y konya, dwu owczu..., wschego za cztery kopy 1455 *Czrs* s. LXVIII; Jakom ya nye wzyala... *trzach wozow syeną, ozmy corczy owschu, wschego za cztiry kopy 1455 *TymProc* 275; Rzeka... szø ottød we cztyrzi promyenye dzely (fluvius... dividitur in quatuor capita) *BZ* Gen 2, 10; Wroczycz ma... cztyrzy owcze za genø owczø (quatuor oves pro una ove) *BZ* Ex 22, 1; Kazal dwye krowye tuczny zabycz a cztirzi skopi (duas quoque pingues vaccas et quatuor arietes occidi fecit) *BZ* Tob 8, 22; Zaluyą na thego zlodzyeya, ysz on przyszedł w moye czthyrzy kathy, ukradl my thy rzeczy *OrtMac* 113; Yakom ya czthiri voli

et duos currus recepi de bonis hereditariis domini mei Pauli Thabor hominibus 1459 *ZapWarsz* nr 1091; Iakom ya nye ranczil wiprawi po Malgorzecze..., rambka yedwabnego w cz⟨t⟩iri lokczye 1468 *AKPr* VIIIa 55; Sczosały na cztirzi granye dolaverunt quadram (praecepitque rex, ut tollerent lapides... et quadrarent eos, quos dolaverunt caementarii Salomonis III Reg 5, 18) 1471 *MPKJ* V 42, *sim. ib.* 43. 107; Yakom ya nye szbyl na dobrovolney drodze gwalthem czelednyka yego Sczepana anym mv rzeczy pobral y czthiry kopy pyenyandzy 1472 *ZapWarsz* nr 1341; Item bramka perloua za sthyrzy szlothe 1493 *PF* IV 664; Jako[m] mye prze szyna swego Dobrogostha y przesz insze pothdane *czytery konye poth konyem moyem mnye szylesz (*pro* wszyalesz?), yako pol kopy 1498 *ZapWarsz* nr 1855; Yako Marczyn Mrokowszky nye vydal sbroye kopyynyczey... czelathnykowy memv... any *dzelathnyk moy w nyey yeszdzyl, sza kthora Marczyn Mrokowszky czthyry kopy wszal pothla poszw (*leg.* pozwu) *ib.* nr 1883; Then czlovyek..., kthory my szyą oblygoval poth tem prawem V. M., ysz my myal zaplaczycz na szwyathy Szymon cztery szlothe XV *ex. SlArch* I příl. 23; Jako mye sbyl slachethny Mikolay... y rani yemv zadal *czitery 1500 *ZapWarsz* nr 1845; Dana jest jemu moc na cztery części świata *Rozm* 830.

c. *instr.*: Pechno... wfszøl kmethowicza samoftor y sz panczem tako dobrym, yako sam, y styrszmy kmethczmy, y obeschil go 1399 *Leksz* II 2320; Xsancz custos se sti⟨r⟩mi paniczi a s oszmi kmot pobrali na yego dzedzine 1405 *Piek* VI 237; Maczey Yaroczsky nye dal samopyanth tako dobrymi, yako sam, a sze cztirem podleyszymi dzewyanczy ran... Pyotrowy 1418—23 *RocznHist* XV 54; A takosch timi a takymi cztirmi obiczaymi wicziszczeny, blogoslawyeny są tu na drodze XV *med. R* XXII 244; Johannes Zorawnicsky nye wyłowil zlodzeysky et ynacznø (*pro* y nocznø *?*) rzeczø stawv ...se czthirmy pomocznyky gemv rownimy y s scheszczø podleyschimy 1453 *RTH* III nr 133; Vzrzal anyola boszego s swimy cztirmy sini (vidisset angelum, quatuorque filii eius cum eo) *BZ* I Par 21, 20.

f. *loc.*: Jan zastauil Jandregevi zastauø ve cztirzich grzifnach 1391 *Leksz* I nr 995; Hanna bila w dzirzszenyv zastawy they *Iveczewney we czthirzech grziwnach 1424 *MPKJ* II 302; We cztirech grossoch (in quatuor grossis) pamyanthnego ma myecz dossicz *Sul* 12; Wyną, yaasz rzeczona szedmdzeszanth..., wstawyami, abi thylko we cztirzech przythczach... naszey komorze przydaana (in quatuor causis... nostrae camerae applicetur) *Sul* 30; Cztyrzy obrøczy zlote... poloszyl po cztyrzyech wøglech (quatuor circulos aureos... posuit in quatuor angulis) *BZ* Ex 37, 13; Pan, poth czyyą moczą tho by bylo woythowstwo, ⟨ma kazać jemu, aby to wójtostwo⟩ przedal we trzech albo we czthyrzech my⟨e⟩szczących *OrtKal* 211; Dano gey sz prawa dwa przyszyasznyky, aby w gego czthyrzech kaczyech szvkala y wszyala *OrtMac* 142; Jakom ya nye przyachal na czthyrzech vozyech w kxyanzy gay gwalthem 1462 *ZapWarsz* nr 1177; Jakom ya kmyeczyw Jacubowy... wolu y krowy... nye wszalem gwaltem anym go uskodzyl y we cztyr[y]ech kopach 1471 *TymProc* 275; Quia cuilibet ipsorum... cessit per quatuor areas antiquas... al. po[th] czthyrech dworzyskach starych 1475 *AGZ* XVIII 95; Vkazal ssye n[y]a cztherzech konyech dobrych 1495 *GórsJaz* 278.

g. *bez rzeczownika lub z jego elipsą*: Iakub Welzinski przeprosil Derska Swancinskego o osma krziwen: cztiri mu dał, a cztiri mu ne dal 1404 *Piek* VI 205; Franczek yachal se cztirmi tako dobrimi, yaco sam 1406 *Piek* VI 305; Pan posznansky... z szeszczą paniczy a s cztirzmi podleyszimi Vanczincza s Meczewa vygnal gwaltem 1419 *Przyb* 13; Jakom ya ne wszanl po swey szene oszmi cop, ale cztirzy 1438 *Czrs* s. LXXXII; Acz wyele gych abo *cztrzey, abo cztirzey s mązoboystwa cziyego bilibi obwinyeny (si plures puta tres vel quatuor de homicidio alicuius accusentur)..., vstawyamy, abi geden tilko... byl szkaran y skazan *Sul* 41; Uczynyly... opoon dzeszyøcz..., s ktorich gedna myala dwadzeszczya y oszm lokyet wsdluszøø, a na szyrzøø cztyrzy (in latitudine quatuor) *BZ* Ex 36, 9; Jako ya tho wyem, esze Wawrzynyecz nye vc[d]radł myodu Maczegewy po trzy latha za trzy koppy sc dwdzeszthv (*leg.* dwudziestu) pszczol nyelazew, a cztyrech pod oklekem 1456 *TymSąd* 82; Yakom ya nye vinovath Pyotrovi rakoyemsthwa zapissv dzyevyanczy kop, yedno czthyrzi 1465 *ZapWarsz* nr 1185; Pan Wyssyel vkazal cztherzy konye... a mastho thych czo podlyeyshych pozlal cztherzy do domv 1495 *GórsJaz* 277; Mateus, Marcus, Lucas, Joannes, cztyrze, popisali skutki Jesucristusowe *Rozm* 172; Niektorzy piszą jedny księgi ze cztyrz (quidam enim scribentes unum ex quatuor) *Rozm* 205; A tu jemu ofierowan paraliżem zabity, leżący na łożu, a nieśli ji k niemu czterzej (qui a quatuor portabatur Marc 2, 3) *Rozm* 292.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: Iaco mne Falislaw winowat czteri grosze i dwadzescza 1407 *KsMaz* I nr 989; Suøthoslaw ne ucratl cztiri i dwdzestu (*leg.* dwudziestu) sonk (*leg.* sąg) 1409 *KsMaz* I nr 1320; Yacom ya ne obeczal Ewcze za cztirzi za thwadzescza grossy ruchi 1413 *KsMaz* I nr 2050; Przibislaw dal... cztirzi a dwadzescze a sto grziwen 1414 *AKH* III 234; Jakom ya ne veradl Hadasse czthirech y dwdzeszthu kop 1425 *ZapWarsz* nr 117; Jakom ia ne ranczyl Pyotrowy ctirech y dwdzestv kop za *wyprawo 1427 *ZapWarsz* nr 241; Eze Lada nye zaplacil Michalowi cztirzech i dwdzestv groszi zasluszonego mitha 1428 *ZapWarsz* nr 2893; Jaco Thomcowa *ginyena zostało przi Dorothce za cztirzi i za dwadzescza kop 1433 *ZapWarsz* nr 420; Heber bil we cztyrzech a we cztyrdzeszczy leczyech (vixit autem Heber triginta quatuor annis) *BZ* Gen 11, 16; Ivdas vstanovi stani swe po zastøpyech sborv swego y bødze kxyøzø synow iego Naazon..., a wszitkø liczbø (*pro* wszitka liczba?) s pokolenya iego boyvyøczich cztirzi a sedmdzesyøøt tisyøczow a seczsed (et omnis de stirpe eius summa pugnantium septuaginta quatuor millia sexcenti) *BZ* Num 2, 4; Liczba gich cztirzi a pyøczdzessyøøt tisyøczow a cztirzista (numerus eorum quinquaginta tria millia quadringenti) *BZ* Num 26, 47; We cztirzech a ve dwudzestu dnyoch (in die... vigesimo quarto) tegosz myesyøcza sesly syø sinowye israhelsci *BZ* Neh 9, 1; Jakom ya... nye wynowath Pawlowy s Pyotrem myodv s pospolytego gymyena za ctyrzy grosze y za dwadzescza 1461 *TymSąd* 76; Yako my... nye dal cztyrzech y dwdzyesthu koop chovacz ku vye⟨r⟩ney rącze za glowa nyegdy Janową 1471 *ZapWarsz* nr 1421; Jakom ya sszamowtor szynem (*leg.* z synem) moym nye zabił kyernoza, jako cztiri y dwadzescza groschi polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 3074; ~ Jako mne Ondrzey vynouath pandzesanth groszy y ctyrzy 1423(?) *ZapWarsz* nr 238; O kthorø dwaczestcza cop y o czthyrzy na mye Prachna zalowalą, za thy moy oczecz doszycz vczinil 1434 *ZapWarsz* nr 848; Jzem nye sadziersal dwadzesscza y cztirzech grziwen 1443 *StPPP* II nr 3177; Byl star dwadzeszcza k themv czthirzy latha *Aleksy* w. 38; Jakom ya s thobą jadącz do Lythphwy badacz w yenem thowarzisthwye nye vkradlem kabathą, jako dwadzescza y cztiry grosche polgroschkow 1472 *ZapWarsz* nr 3079; Jakom ja nye ranczyl zapyszu na dwadzyeszczya kop groschi w polgroszczech j na cztirzy za Yana Pacoscha s Paczycz poszagu po zyenye Grzegorzevye 1475 *ZapWarsz* nr 1443; Jakom ya nye yal czyebye w Tharczynye szamoosm w gospodze v Maczeya Phirleya... anym cza vskodzyl ve dvudzeszthu we cztherech kopach 1480 *ZapWarsz* nr 1508; A tha wdova byla asz do lyath oszmdzyesszyanth y szthyrzech (et haec vidua usque ad annos octoginta quatuor Luc 2, 37) *EwZam* 295; ~ Gichze to cislo bilo iest cztirzi a *setz tisyøczow a cztirzista (quorum numerus erat sexaginta quatuor millia quadringenti) *BZ* Num 26, 43; Ran myara ta to bødze, aby liczbi cztirzech dzesyøtkow nye przesyøgnøli (ut quadragenarium numerum non excedant) *BZ* Deut 25, 3; Tocz gest lyczba kszøszøt... Z sinow Lewy cztiri tysyøce a szeszcset (de filiis Levi quatuor millia sexcenti) *BZ* I Par 12, 26; Od Jadama aże do tego czasu... liczą sie cztyrzy tysiąc dwieście i piętnaście lat podług siedmidziesiąt i dwu wykładnikow, ale podług żydowskiego wyprawiania cztyrzy tysiące łat *Rozm* 176; Jako miły Jesus nakarmił cztyrzy tysiące luda *Rozm* 359; I jedli wszyscy i byli nakarmieni... A tych, co są używali, było cztyrze tysiące (erant autem, qui manducaverunt, quatuor millia hominum Mat 15, 38) *Rozm* 360; Jeszcze nie rozumicie z pięciora chleba *pięci luda nakarmiania... ani siedmiora (*leg.* z siedmiora) chleba cztyrzy tysiące luda (septem panum in quatuor millia hominum Mat 16, 10)? *Rozm* 361.

Czterydzieści *cf.* **Czterdzieści**

(Czterykroć) Cztyrkroć '*quater*': Iaco ya tho wyem, Michal Stanislawovy nye wsayl (*pro* wsyal) dwstu drzewa... s budy cztircrocz vygesdzacz gwaltem 1446 *AKPr* VIIIa 49; Nye wyączey yedno czthirkrocz non nisi quater XV *med. SKJ* V 281; Poslaly ku mnye tym słowem po cztirkrocz (miserunt autem ad me secundum verbum hoc per quatuor vices) *BZ* Neh 6, 4; Cztly w ksyøgach zakona.. cztirkrocz za dzen a cztirkrocz przes nocz spowyadaiøcz syø (legerunt in volumine legis... quater in die et quater confitebantur) *BZ* Neh 9, 3.

Czterysta, Czterzysta, Cztyrzysta *formy* (*oznaczono rodzaj liczonego rzeczownika*): *n. m.* cztyrzysta *BZ* Num 26, 47. I Reg 30, 10; *f.* cztyrzysta *Rozm* 819; *neutr.* cztyrzysta *Sul* 95. 101. 113; czterzysta 1495 *GórsJaz* 277; czterysta 1498 *MacPraw* VI 272; ~ *g. neutr.* cztyrset *Sul* 72. 82; ~ *d. m.* cztyrzemstom *BZ* I Reg 22, 2; ~ *ac. m.* cztyrzysta 1427 *BiblWarsz* 1861 III 39, *Rozm* 501; *f.* cztyrzysta 1399 *Leksz* I nr 2906, 1416 *Czrs* 83, 1434 *AKPr* VIIIa 174; ~ *i. m.* cztyrmisty *BZ* Gen 32, 6. 33, 1. Num 2, 30; ~ *l. neutr.* (we) cztyrzechstoch *BZ* Judith 5, 9.

Znaczenia: '*quadringenti*': **1.** *jako liczebnik jednoczłonowy* (*w kolejności przypadków liczonego rzeczownika*): *gen.*: Grizinski... poznal, ize cztirzista grziwen wzøl 1399 *Leksz* I nr 2906; Ya mam szcody czthirzista cop grosszow 1416 *Czrs* 83; Tego na nye szaluyą, gdzesz we cztyrzista chlopow y we *dwonnoscze y w oszmy *sluchcziczow tako dobrich, yako sam, wyyali z umislem y są yachali ną dzedziną 1427 *Bibl-Warsz* 1861 III 39; Pan choransze nye wszął... szha cthirzysta grzywyen kony 1434 *AKPr* VIIIa 174; Przyszly gesmi bily ku Ezau, bratu twemu, otocz gedze w podkanye tobye se cztyrmyssty møszow (cum quadringentis viris) *BZ* Gen 32, 6; Iacob... vszrzy Ezau gydøcz se cztyrmysti møszow (vidit venientem Esau et cum eo quadringentos viros) *BZ* Gen 33, 1; Bilo s nym ku cztirzemsstom møszow (quasi quadringenti viri) *BZ* I Reg 22, 2; Cztirzissta møszow (quadringenti viri) szly po nych *BZ* I Reg 30, 10; ~ *loc.*: We cztirzechsstoch lecyech (per quadringentos annos) tak syø rozmnozily, yze gich wyelykoscz nye mogła zlyczona bicz *BZ* Judith 5, 9.

2. *jako składnik liczebnika wieloczłonowego*: **a.** *głównego*: Wszittek sbor boyownikow, gesz to zliczoni sø, trzi a pyøczdzeszyøøt tisyøczow sse cztirmisti (cunctus exercitus pugnatorum eius quinquaginta tria millia quadringenti) *BZ* Num 2, 30; To to przirodzenye synow Asserowich, y liczba gich cztirzi a pyøczdzessyøøt tisyøczow a cztirzista (numerus eorum quinquaginta tria millia quadringenti) *BZ* Num 26, 47; Liatha po narodzeniu zbauicziela nasego thisiącz czterista dziewiączdziesiąth y osmi liath 1498 *MacPraw* VI 272; Każdy człowiek ma w sobie siedmdziesiąt cztyrzysta i dwa członki *Rozm* 501; Jako mowią mistrzowie przyrodzenia, iże w każdem człowiece cztyrzysta sześćdziesiąt i dwoje kości, a takież ich zliczono w miłem Jesusie *Rozm* 819; ~ **b.** *porządkowego*: Poth lathy narodzenya bozego tyszącz cztirseth dwudzeszsthego *Sul* 72; Latha narodzenya bozego thyszącz cztirszeth y cztirdzeszcy dzewyąthego *Sul* 82; Pot lyathem bozim tissyancz cztirzistha pyrwego (sub anno domini 1401) *Sul* 95; Lyatha narodzenya bozego tissyąncz cztirzistha dzyesyanthego (anno domini 1410) *Sul* 101; Latha narodzenya bozego tyssyancz cztirzystha pyanczdzyesyantego *Sul* 113; Latho bozye thyssyancz cztherzysta dzyewanczdzyessyanthego panthego 1495 *GórsJaz* 277.

Czterzej *cf.* **Cztery**
Czterzy *cf.* **Cztery**
Czterzysta *cf.* **Czterysta**
Cztwarte *cf.* **Czwarte**
Cztwartkowy *cf.* **Czwartkowy**
Cztwarty *cf.* **Czwarty**
Cztwartynaćcie *cf.* **Czwartynaście**
Cztwiertnia *cf.* **Ćwiertnia**
Cztwioraki *cf.* **Czworaki**
Cztwiorodla *cf.* **Czworodla**
Cztyrdziesiąty *cf.* **Czterdziesiąty**
Cztyrdzieści *cf.* **Czterdzieści**
Cztyrkroć *cf.* **Czterykroć**
Cztyrnacie *cf.* **Czternaście**
Cztyrnaćcie *cf.* **Czternaście**
Cztyrnadcie *cf.* **Czternaście**
Cztyrnasty *cf.* **Czternasty**
Cztyry *cf.* **Cztery**
Cztyrze *cf.* **Cztery**
Cztyrzej *cf.* **Cztery**
Cztyrzy *cf.* **Cztery**
Cztyrzydzieści *cf.* **Czterdzieści**
Cztyrzysta *cf.* **Czterysta**

Czu I. *spójnik*: *wprowadza równoważnik zdania o treści komentującej* '*to jest, mianowicie, id est*': Bądą wasz gonicz albo popądzacz, czu grozamy albo vczinky wasz nądzącz a wiganyayącz ss myasta do myasta XV *med. R* XXII 246.

II. *partykuła*: *wzmacnia sąsiedni wyraz* '*właśnie, oczywiście, quidem, potissimum*': Eze vzrzaw Ihus gromadi, any czu k nyemu gidą..., wlasl na gorą słowye Thabor XV *med. R* XXII 235; Czischi... possyądą... tasch zyemyą..., po geysze czu chodzą *ib.* 237; Blogoslawyeny, gisch zaluyą, bo ony bądą vczyescheny, le acz czirpyą przeczywenstwo, gesch czu ge potka o tho, eze są w zely, a ostaly weschela *ib.* 245; Bądą wam mowicz wschitko sle..., *thu sromotne vcziynky a ganyebne na wasz wcladayącz, lszywye na potwarz prze myą, gen czu gesm prawda *ib.* 246.

Cf. **Czuż**, **Toczu**, **Toczuż**

Czub '*czub z włosów, cirrus*': Czub XV *p. pr. R* XVI 346; Czvb cirrus XV *med. R* XXIII 269.

Czubacz '*?*': In exemplis primi modi, ut: czas, czego..., czubaacz scribitur c cum z, ut solitum est scribi *Park* 407.

Czubaty '*elevatus*': Scrzynye chocholate vel czvbate ciste elevate *OrtZab* 527.

Czucie *formy*: *n. sg.* czucie *BZ* Ex 14, 24; ~ *d. sg.* czuciu *Pul* 76, 4; ~ *ac. sg.* czucie XV *med. SKJ* V 252, 1471 *MPKJ* V 65; ~ *i. sg.* czucim *Rozm* 31. 40; ~ *l. sg.* (w) czuciu XV *med. SKJ* I 66.

Znaczenia: **1.** '*czuwanie, niespanie, pervigilatio*': W czvczv, w lacznyenyv, w pragnyenyv

in vigilijs multis, in fame et siti (II Cor 11, 27) XV *med. SKJ* 1 66; Czuczye noczne vigilias noctis (pastores erant in regione eadem... custodientes vigilias noctis super gregem suum Luc 2, 8) XV *med. SKJ* V 252; Postem, czucim udręczał swoje ciało (ieiuniis, vigiliis corpus macerabat) *Rozm* 31; Dziewica Marja... bogu nabożnie służyła postem, czucim, modlitwą (vigiliis, ieiuniis et oratione) *Rozm* 40.

2. '*straż nocna* (*na określenie części nocy*), *vigilia*': Yusz bilo przyszlo yutrzenne czyuczye (iamque advenerat vigilia matutina), a gedno weszrzaw pan na stani egipskye..., y zabil woyskø gich *BZ* Ex 14, 24; Vspyeszyla yesta ku czuczyu oczy moye (anticipaverunt vigilias oculi mei, *Fl*: przeloszili sø wigilye oczi mogi, 1471 *MPKJ* V 65: czuczie) *Pul* 76, 4.

Czuć *formy*: *praes. ind. 1. sg.* czuję *Fl* i *Pul* 62, 1, *BZ* Gen 18, 31; *2. sg.* czujesz XV *p. post. R* I s. XLV; 3. *sg.* czuje *Sul* 47, 1466 *R* XXII 16, *Park* 406, 1471 *MPKJ* V 10. 63, *Rozm* 631; *1. pl.* czujemy *Sul* 57; *3. pl.* czują 1471 *MPKJ* V 27, *Pul* 126, 2, *Rozm* 368. 608. 631; ~ *praes. ind. z partykułą* niechaj *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. sg.* niechaj czuje *MW* 90a; ~ *imper. 2. sg.* czuj *Sul* 36, XV *p. post. R* I s. XLVII; *2. pl.* czujcie XV *med. SKJ* I 87. 95, 1451 *MacDod* 104, *BZ* II Esdr 8, 60, *Rozm* 488. 595. 608; ~ *part. praes. act. adv.* czując XV *med. R* XXV 158, XV *med. SKJ* I 58, XV *med. SKJ* V 279, *BZ* Gen 31, 40, XV *p. post. Kałuż* 274, *Rozm* 608; czujący *Spow* 6, *EwZam* 292; *adi. n. sg. m.* czujący 1444 *R* XXIII 306, *ca* 1500 *Erz* 11; *neutr.* czujące *BZ* Neh 1, 11; *ac. sg. m.* czującego *Naw* 169; *n. pl. m.* czujący *BZ* Num 18, 4; czujące 1471 *MPKJ* V 39; ~ *inf.* czuć *Sul* 12. 53, XV *p. post. R* I s. XLVII, *Rozm* 395. 396. 600; ~ *fut. 3. pl.* czuć będą *BZ* Num 18, 3, 1471 *MPKJ* V 26; ~ *praet. 1. sg. m.* czuł jeśm *Fl* i *Pul* 101, 8; *3. sg. m.* czuł *BZ* Gen 19, 33, *Rozm* 608; *f.* czuła *Rozm* 609; *3. pl. m.* czuli XV *ex. PF* V 104, *De nativ* w. 57, *Rozm* 68; *f.* są czuły *Rozm* 85; ~ *plqperf. 3. pl. m.* są byli czuli *Gn* 176b; ~ *condit. 3. sg. m.* czułby *Rozm* 486; -by czuł *Sul* 99; *3. pl. m.* -by czuli *BZ* Num 3, 6.

Znaczenia: **1.** '*czuwać, nie spać, vigilare, non dormire*': Te tho gysthe noczy pastiirze szøcz ony byly svog dobitek pasly y szøcz go ony byly stregly, a tesczy ony ne szø byly spaly, allecz ony szø byly czuly *Gn* 176b; Czul iesm (vigilavi) y vczinon iesm iaco wrobl szczegelny w dachu *Fl* 101, 8, *sim. Pul*; Yakomkoly szgrzeszył y pana boga rosznyewal spyacz, czwyaczy, chodzacz, leszacz *Spow* 6; Zawsdi cziwianczi pervigil 1444 *R* XXIII 306; Czuyancz vigilanter XV *med. R* XXV 158; Pylne czvyąncz na modlythwach invigilo (orationi instantes Rom 12, 12) XV *med. SKJ* 1 58; Pylnye czvycze na modlythwach et vigilate in oracionibus (I Pet 4, 7) *ib.* 87; Czvycze vigiliate (sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit quaerens, quem devoret I Pet 5, 8) *ib.* 95; Szyedzycze tu u (*pro* a) czuycze, a modlcze szø (sustinete hic et vigilate mecum Mat 26, 38) 1451 *MacDod* 104, *sim. Rozm* 608; Ale gesm pylen bil we dnye y w noczi a czyrzpyal gesm nødzø a mroz, czuyøcz a nye spyøcz (fugiebatque somnus ab oculis meis) *BZ* Gen 31, 40; Nye czuye, mylknye soporat 1466 *R* XXII 16; Pastyrze byly w krolyesthvye onym czvyączy a strzegancz stroszey noczney nad thrzodą svogyą (vigilantes et custodientes vigilias noctis super gregem suum Luc 2, 8) *EwZam* 292; Pastyrzowye kyedy czvly a gdy trzod swych przyglądaly, angyol szwyathly gye przestraszyl *De nativ* w. 57; Tej nocy pastuszy, pasąc a strzegąc swych *czrod, czuli (in illa nocte pastores in campo vigilabant ac suum in pascuis gregem observabant) *Rozm* 68; Poczekajcie albo wzdzierżcie brzemię smętku ku cirpieniu a czujcie se mną, czuż ode snu niedowiarstwa (vigilate mecum Mat 26, 38) *Rozm* 595; Tedy rzekł miły Jesus świętemu Piotru: Szymunie, śpisz? Nie mogłeś se mną czuć jednej godziny (Simon, dormis? Non potuisti una hora vigilare Marc 14, 37)? *Rozm* 600; Wieliko by sie mieli sromać krześcjani, ktorzy tej nocy nie czują, modląc sie a czując, a udręczając swe ciało *Rozm* 608; Zbawiciel wszego świata tej snadź nocy... czuł a modlił sie, takoż i matka jego, dziewica błogosławiona, svey ('wszej') nocy czuła i modliła sie *Rozm* 608—9.

2. '*strzec, pilnować, być na straży, vigilare, custodire*': Sgromadz pokolenye Levi a kasz stacz przed Aaronem kaplanem, aby gemv poslvgowali a czvli (ut ministrent ei et excubent), a ostrzegali, czoszkoli k slvsbye przislvsze wyelkosci przed stanem swyadzeczstwa *BZ* Num 3, 6; A czvcz bødø slvgy kosczelnye podle przikazanya twego kv wszemv dzalv (excubabuntque Levitae ad praecepta tua et ad cuncta opera) *BZ* Num 18, 3; Acz s tobø sø czvyøczi (sint autem tecum et excubent) w strozi stanowey y we wszech obiczayoch gego, czvdzi syø k wam nye przimyeszi czvcz w strozi *swyatinyey (alienigena non miscebitur vobis. Excubate in custodia sanctuarii) *BZ* Num 18, 4—5; Ti ssødi sø swyøte, a zloto i srzebro oddano panu bogu..., czzvycye a ostrzegaycye

(vigilate et custodite), doiød nye dacye wlodarzom *BZ* II Esdr 8, 60; Czucz bandą excubabunt (excubabuntque Levitae ad praecepta tua Num 18, 3) 1471 *MPKJ* V 26; Czugyą excubant (Levitis, qui excubant in custodiis tabernaculi domini Num 31, 30) *ib.* 27; Nyechay, myly panye, anyol thwoy przy mnye czuye *MW* 90a; Alysz gospodzyn strzecz będze myasta, w proznoszcz czuyø (*Fl*: czynø), gysz strzegø yego (nisi dominus custodierit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam) *Pul* 126, 2; *Przytho thy czvy a przichod thwoy z trawyenym zawazy (tu ergo vigila et levitatem expendendi cum gravitate lucrandi compensa) XV *p. post. R* I s. XLVII; Iżeby wiedział ociec czeladny, ktorej godziny złodziej ma przydź, czułby zaprawdę, a nie dałby podkopać domu swego (si sciret pater familias, qua hora fur venturus esset, vigilaret utique et non sineret perfodi domum suam Mat 24, 43) *Rozm* 486; ~ (*określenie części nocy*): Czaschi czągyączie (*leg.* czujące) noczy excubie 1471 *MPKJ* V 39.

3. '*być czujnym, bacznym, trwać w pogotowiu, attendere, favere*': K tobe za swatla czuiø (ad te de luce vigilo) *Fl* 62, 1, *sim. Pul*; Bødz vcho twe czuyøce ku modlytwye slugy twego (sit auris tua attendens ad orationem servi tui) *BZ* Neh 1, 11; Yzbych przewyczyązyla dvschnego nyeprzyyaczyelya czvyaczego y walczaczego naprzeczyw mnye *Naw* 169; Czvyaczy slvgą suppeta *ca* 1500 *Erz* 11; Tegodla czujcie, bo nie wicie dnia ani godziny (vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam Mat 25, 13) *Rozm* 488.

4. '*starać się, curare*': Paknyały powod a szą pyerzs szą oth szebye daleko roszdny, tedy nye gynsza dawnoscz obrzeczona powoda zalvyączego o slodzeysthwo othpądza, nysz tylko trzechlethna, a ma dzyvowacz swemv lenyssthv (*leg.* lenistwu), bo gdy wszystczy gnvszny a lenywy w posczyganyv swey skody malo czvcz szą obykly (qui in sui damni recuperatione minime curaverint vigilare) *Sul* 53; Tegodlya, abi yeden drugego besschodnego (*leg.* bezszkodnego) czvl zachowacz (ut... indemnem vigilet observare), vstawyami *Sul* 99; Czeka lenywy pomoczy od boga, kt[o]hory przycazal na thym swyeczye czucz o sobye (qui in mundo isto vigilare praecepit) XV *p. post. R* I s. XLVII.

5. '*wiedzieć, myśleć, mniemać, scire, sentire, putare*': Vstawyamy, ysz gdi ktori naszich slachcziczow dzewką swoyą za mąsz da... A thakesz czvgemy o dzewkach szlachczyczow nyszszych vogevodi, aby ge za zywotha daly mąszom (idem sentimus de filiabus nobilium inferiorum a palatino) *Sul* 57; O Mojżeszu a o Eljaszu też mistrzowie czują albo rozumieją (sic varie sentiunt auctores de Moyse et Helya) *Rozm* 368; ~ czuć się: Ode wszego prawa thego they tho dzyedzyni othpadlym szą czvcz yma (ab omni iure eiusdem hereditatis sentiat se cecidisse) *Sul* 12; Nyewyasta wyecz szą alybo czvy oth wszego prawa bicz odpadlą (mulier sentiat se ab omni iure cecidisse) *Sul* 36; Deprehensam id est perfecte cognitam, improprie: czvgye szą w krzywocze (mementoque te deprehensam Gen 20, 16) 1471 *MPKJ* V 10; Ny w czem szyą nye czvyącz nullo conscius XV *p. post. Kałuźn* 274; Czugyesz szye, yzesz szye vpył, waruy szye byesszyadi (sentis vinum, fuge consortium) XV *p. post. R* I s. XLV.

6. '*czuć zmysłami, spostrzegać, sentire, sensu percipere*': Szs takego othdzelenya strona oboya czvye nyevszytek (sentit incommodum) *Sul* 47; On nye czul (ille non sensit), gdis to syø z nym polozyla *BZ* Gen 19, 33; Wszytki rozgi wszelikiego drzewa nakłoniły sie są jemu, obracając sie ku dziecięciu dawały jemu chwałę, bo są czuły swego stworzyciela idąc *Rozm* 85; Było na wysszem piętrze piekła jedno miasto... przeze wszytkiej męki, ktoraż by kto mogł czuć *Rozm* 395; Byli też niektorzy, ktorzy mowili, iżby dusze i anieli mieli ciało s powietrza, by inako nie mogli czuć ognia żgącego (animae ignem urentem non sentirent) *Rozm* 396; Źli... bacząc poślednie rzeczy, czuż świeckie, zapominają przyszłych, czuż duchownych, bo w nich czuje oko myśli, a przeto pr⟨z⟩odku zapomniawszy czują światu *Rozm* 631; Lyelya sz czyerznya wyrosla, gdy panna z z[d]ydostwa poschla (*leg.* poszła), Zydowye panny nye znaly, nyey (*leg.* ni jej) vonyey dobrze czuły XV *ex. PF* V 104; ~ '*wietrzyć, przeczuwać coś*': Czugye odoratur (dicit: Vah, procul odoratur, *sc.* equus, bellum, Job 39, 25) 1471 *MPKJ* V 63.

7. *bez kontekstu*: Czuya sentit XV *p. pr. R* XLVII 358; Czuge *Park* 406; Wszelykego czuyaczego XV *p. post. PF* III 288.

8. *dubia*: Cum eciam ad guttulas longe inferioris deuocionis czvyącz male kropye daleko mneyschego XV *med. SKJ* V 279; Bo gednego czuyø y rzekl (quia semel, ait, coepi, *Biblia ołomuniecka*: nebo gednu, vecie, poczal sem) *BZ* Gen 18, 31.

Cf. **Poczuć**, **Uczuć**

Czudnie *cf.* **Cudnie**

Czudność *cf.* **Cudność**

Czudny *cf.* **Cudny**

Czudo *cf.* **1. Cud**

Czujność 1. '*czujność, baczność, vigilantia, ani-*

mus attentus': *Nymo thy przykroscz zewnątrzne czynoscz przez przezstąnya, wstawycznoscz powszednya, pylnoscz, pracza (praeter illa, quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana II Cor 11, 28) XV *med. SKJ* I 67.

2. '*czucie zmysłami, sensus*': Czynoscz sensus 1436 *R* XXIII 277; Czuynoscz sensionem XV *med. R* XXV 267.

3. *dubium*: '*rozpusta, swawola, petulantia*': [Ni]si hanc de qua loquor petulantiam, czynoscz, in aliquo vestrum advertitis, statim admonete, ne cepta pergrediatur, sed de proximo corrigatur *ca* 1500 *JA* IV 94.

Czujny 1. '*czuwający, nie śpiący, vigil*': Czwyny vigiles 1436 *R* XXIII 276; Qwyatek polny szyą narodzył, czvynem pastyrzom szyą wszyawyl *De nativ* w. 62.

2. '*czujny, baczny, attentus, intentus*': Aby theesz naszy slachcziczy... kv obronye krolyewstwa mocznycy czvyny bili (quod nostri nobiles... pro defensione regni fortius invigilent) *Sul* 46; Deducentur munimento swadeczstwe⟨m⟩ czuyny⟨ch⟩ ludzy 1460 *PF* V 38.

3. *dubium*: '*niepowściągliwy, intemperatus*': Czuyna, buyna wnatrza intemperata viscera 1444 *R* XXIII 304.

Czusz *cf.* **Czuż**

Czuż, Czusz I. *spójnik*: *wprowadza wyraz lub zdanie*: **a.** *o treści uściślającej, wyszczególniającej* '*to jest, mianowicie, id est*': Odpowyedzyala yemu rada rzekancz: Lyepycy yest gy, czusz Ihezusza, ku szmyerczy potapycz XV *p. post. RozmPam* 474; Yacz gi, czvsz Adama, sz gego nyemoczi vszdrowyą XV *ex. MPKJ* II 317; Czthyrzy zyvyoly... szą od czyebye stvorzony..., to sa ta, czvsch alymenta: ogyen, zyemya, vylkoscz y povyetrze *Rozm* 5; Antipater bał się, aby... Herod nie oderwał krolestwa od niego... Pobudził Ferora... wieliką (*leg.* w wieliką) nienawiść Herodowi... a sam, czuż Antipater..., kupiw pewnego jadu... i położył *Rozm* 105; Od Jadama aże do tego czasu, czuż do Tyberjusza cesarza, liczą sie cztyrzy tysiąc dwieście i piętnaście lat *Rozm* 176; Prze to, czuż prze moję mękę,... użrycie tego, ktoregoż wy mnimacie prostego człowieka, siedząc na prawicy... mocy bożej *Rozm* 742; W piątek wieczor sie to nie przygodziło... Też sie nie mogło przygodzić nazajutrz..., czuż w sobotę *Rozm* 768; Oni zawołali potem wszyscy:... Z djabłem dzierży a jego mocą, czuż djabelską, złe duchy wypędza *Rozm* 770; Jako powieda dziewica... rzekący, iże jemu nie dano tako wiele, czuż iżby sie mogł oblec, ale jedwo wrzucił na sie suknię, aże ji poczęli ciągnąć *Rozm* 826; Tego, ktory jest syn boży wierny, iże to mowił, czuż iżby synem bożem był, mienili albo mnimali, aby uwłoczył czci boskiej *Rozm* 840.

b. *o treści synonimicznej* '*czyli, id est*': Indiffirens turbacio, id est media szrednya, czusz nec bona, nec mala XV *med. R* XXIV 360; To sie stało pod książęty kapłańskiemi, czuż pod biskupy Annasza i Kaifasza *Rozm* 175; Ci istni barzo skrzętni byli ani miedzy sobą towarzyszni, (ob quam) okrutność Saducejmi, czuż prawdziwymi, mienieni (hi severi nimis erant, nec etiam inter se sociales, ob quam severitatem Saduceos, id est iustos se nominabant) *Rozm* 181; Judasz... pokutą przywiedzion, czuż... udręczenim i boleścią serca,... przyniosł ty istne trzydzieści pieniędzy *szyebrnych (Judas... poenitentia ductus, retulit triginta argenteos Mat 27, 3) *Rozm* 759; Pieniądze nie jest ci podobno wrocić w karbanę, czuż w ten skarb, gdzie kładą ofiarę kapłańską (non licet eos mittere in corbonam, quia pretium sanguinis est Mat 27, 6) *Rozm* 763; Rany pirwego biczowania, czuż ktore sie działo u Kaifasza, były tako wiele wypuściły, iże wszytko ciało krwią opłynęło *Rozm* 817; O tem koronowaniu albo o tej koronie stoi tako pisano w kantykach, czuż w pieśniach Salomonowych *Rozm* 829; Wynidźcie, obeźrycie corki Syon, czuż dziewki jerozolimskie, krola zbawiciela, kakoć ji koronowała matka jego, czuż synagoga *Rozm* 829; Nie miałby mocy i jednej przeciw mnie, być nie była dana od wyszej mocy, czuż od cesarza albo od boga *Rozm* 846; A tej rzeczy, czuż s tego odpowiedzenia, szukał Pilat puścić miłego Jesucrista *Rozm* 847.

c. *o treści komentującej* '*czyli inaczej mówiąc, id est*': Ut vias tuas dirigat prosto vczinił, czusz abhy ye szradzyl sprawyedlywye XV *med. R* XXIV 363; Jesus rzekł im:... Siedzieć na prawicy mojej albo na lewicy nie jest me dać wam, czuż, jacyście wy, iżeście pyszni (sedere autem ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis, subaudi, talibus quales vos estis, quia estis ambitiosi) *Rozm* 402; Przetoż rzekł (*sc.* Judasz): Zgrzeszyłem zdradziwszy krew niewinną, czuż praw ci jest, ktoregom ja wam podał *Rozm* 760; Od *piętnej nożnej aż do wirzchu głowy nie było w nim zdrowia, czuż nie było miesce, ktore by nie urażono *Rozm* 822; Skądeś, czuż jestli boskiego pokolenia jako syn boży, czyli jeś telko człowieczego pokolenia jako iny człowiek? *Rozm* 843.

II. *partykuła*: *wzmacnia sąsiedni wyraz* '*właśnie, oczywiście, quidem, potissimum*': Possla, hunc videlicet, tego czussz, ktoris to procuraczyo gych vkasze *ca* 1428 *PF* I 479; Slowa

matczyna kv dzewyczy... o yednem byzkvpye, kako czvsz byzkvp przes motylya chrobaka, a ssmyara, a pycha byzkvpya przes dwye krzydlye... wyobrazzony sø y wylozzony (verba matris ad filiam... de quodam episcopo, qualiter scilicet episcopus per papilionem vermem et humilitas et superbia episcopi per duas alas... designantur et exponuntur) XV *med. MPKJ* V 431.

Czwartak, Ćwiartak '*rządzący czwartą częścią kraju, tetrarcha*': Czvyartak (*war. lub.*: czwarthak) tetrarcha, princeps tenens quartam partem regni (in illo tempore audivit Herodes tetrarcha famam Jesu Mat 14, 1) 1471 *MPKJ* V 119.

Czwarte, Cztwarte '*po czwarte, za czwartym razem, czwarty raz, quarto, quartum*': Oua gi piruey uidal Habraham..., a utore gy uidal Moyses..., a trece gy uidal... Ezechiel..., a ctuarte gy uidal suøti Jan..., a pøte gy uidal tec to ocec suøti Symeon *Ksw* dv 18; Micolay prosil prze bok, by mu othpustil *przisigą hy pirwe, hy druge esz do czwartego mimo prawo, a wosni gi hupominal 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Veszele bilocz gest ono velike, a tho ku chvorakemv rosdzelenv. A napiruecz..., a fftorecz..., trzeczecz..., cuartecz... pres to, iszczy gest ono fszyszczek swath bilo ogarnølo *Gn* 2b; Greszni clouecze, chesly thy tho uedzecz, kakocz Xt gestcy on bil vbodzy f ten to czasz, gdiszczy szø gest on bil narodzil. Napiruecz..., fftorecz..., trzececz..., cuartecz gest on f poszczely tako vbodzy bil, iszecz on namnegsze perzinky ne malcy gest gc on byl *Gn* 5b; Sbyeszcza kmyecz ma... trzykrocz a *nathwyaczcy czwarthe vpomyenyon bycz (profugus debet... ter et ex superabundanti quarto... evocari) *Sul* 80; Na syercza wiczischczyenye czworga trzeba: napyrwey..., drugye..., czwarte, aby bil ot wschech rzeczi swyeczskych milowanya... oddalon XV *med. R* XXII 244; Gdy myal przyszyadz, tedy ządal od woyta dnya, a woyth mu go nye chczy⟨a⟩l dacz y ządal po nym przyszyągy pyrzwe, wthore y trzeczye, y czwarthe *OrtMac* 123; Matka boża czwarte poczęła prosić rzekący *Rozm* 503; Trzecie ji w tem pomawiali..., aby on był nieustawiczen... Czwarte dawali jemu winę, aby on był *poganim *Rozm* 715; Jesus odpowiedzenia jemu nie dał le prze czworaką rzecz. Napirwej..., wtore..., czwarte prze to nie odpowiedział, iże Pilat pytał o jego pokoleniu *Rozm* 844.

Czwartek '*dies Jovis, hebdomadis dies quinta*': We czwartek o dwu sinu obu syostr panny Mariey (*sc.* modlitwa) *MW* 53a; Cantica we czwartek *Pul* Moys arg.; ~ Wielki Czwartek '*feria quinta hebdomadis maioris*': To ucieczenie znamionuje święta cerkiew w *opłupieniu ołtarzow w Wielki Czwartek *Rozm* 672; ~ Zielony Czwartek '*Wielki Czwartek*': Szroda Zelona..., Zelony Czwartek 1413—4 *JA* XIV 502.

Czwartka *cf.* **Ćwiartka**

Czwartkowy, Cztwartkowy, Ćwiartkowy '*ad hebdomadis feriam quintam pertinens*': Ihus Xpus... po czwarthkowey (*R* XXV 208: czvyar⟨t⟩kovey) veczeri... wydan iest ludu zydowskemu *ca* 1420 *R* XXV 229; Czthwarthkowe psalmy *Pul* 68 arg.; Nyespor czthwarthkowy *Pul* 131 arg.

Czwartoletni '*czteroletni, quadrimus*': Tho wino yest lyatossye..., a tho dwlyeth⟨n⟩ye... Mamy y czwartholyethnye habemus quadrimum XV *ex. PF* III 180.

Czwarty, Cztwarty *formy*: *n. sg. m.* cztwarty 1391 *MPKJ* II 327; czwarty 1463 *R* XXII 382, 1461—7 *Serm* 415r; *f.* cztwarta *BZ* Lev 23, 13; czwarta *Sul* 31; *neutr.* czwarte *Dek* VII 1, XV *med. R* XXII 241; ~ *g. sg. m.* czwartego *Rozm* 478; *f.* cztwartej 1400 *SKJ* III 188; *neutr.* cztwartego *Sul* 74; czwartego *Sul* 37, *BZ* Num 14, 18; ~ *d. sg. f.* czwartej XV *ex. Zab* 536; ~ *ac. sg. m.* czwarty 1401 *Piek* VI 39; *f.* cztwartą 1421 *ZapWarsz* nr 5, *BZ* Num 15, 4; czwartą 1394 *HubeZb* 70, 1401 *Piek* VI 63, *OrtMac* 48, 1461 *ZapWarsz* nr 1114; ~ *i. sg. m.* czwartym *Aleksy* w. 21; ~ *l. sg. m.* (na) czwartem *Sul* 74, *BZ* Gen 15, 16; *f.* (na) czwartej *OrtMac* 48, 1461—7 *Serm* 91v; *neutr.* (po) czwartem 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; (w) czwartym *OrtMac* 144; ~ *n. pl. m.* czwarci XV *med. R* XXII 235; *f.* cztwarte *BZ* Num 36, 13; ~ *ac. pl. m.* czwarte XV *ex. Zab* 536; ~ *l. pl. m.* (na) czwartych 1466 *AGZ* XIII 501.

Znaczenie: '*quartus*': Cztwarty psa⟨lm⟩ 1391 *MPKJ* II 327; Vosni po czwartem upominanu podnosl crzis 1398 *BiblWarsz* 1861 III 34; Pirwe przycazane:..., czwarthe: czczy oczcza y maczerz *Dek* VII 1; Kmotowna ne podzøcowala panu lowczemu ny pirzwi, ny wtori, ny trzecy, ny czwarti, ny pøti dzen po godzech 1401 *Piek* VI 39; Pyrwa przytcza yest pozzewstwo..., czwaartha (quartus casus) knąąbrnoscz *Sul* 31; Blysv koncza czwartego lyatha (prope finem quarti anni) ten tho Grzegorzs ostatecznе pyenyądze widawa szą dacz *Sul* 37; Na czwarthem wyeczv wyelgem... stacz ma (in quarto colloquio generali parere studeat) *Sul* 74; Pyrwy y wthory rok... mogly othloszycz..., a na czwartem przysząg̨ą czelną... ma vczinycz (et in quarto similiter corporale iuramentum praestare) *ib.*; Then tho ma

stacz na czwarthem (quarto) rokv, abo gynako rzecz straczy *ib.*; Vzrzaw Ihus gromadi, any czu k nyemu gidą, geny prze sdrowye..., czwarczi prze pozitek..., wlasl na gorą XV *med. R* XXII 235; K tey czistoszczy nabiczu trzeba tich wod: napyrwey wodi mądroszczi... drugye gest skruschenye na grzechi...,trzeczecz gest... spowyecz..., czwarte gest twardoscz pokuti za *grzechi strogenye *ib.* 241; C[c]howal szyrothy i wdowy, dal gym oszobne trzi stoły, za czwarthim pyelgrzymi gyedly *Aleksy* w. 21; Poydzesz ku oczczom swim w pokoy..., w czwartem potem wyeku sam szø wroczysz (generatione autem quarta revertentur huc) *BZ* Gen 15, 16; Bog... nyzadnego nyevinnego nye ostawya, ienze nawyedzasz grzechow na syni esz do trzeczego a czwyartego pokolenya (in tertiam et quartam generationem) *BZ* Num 14, 18; Dokonali syø cztvarte kxyøgy Moyzeszovi *BZ* Num 36, 13; Na tem pravye szedal pyrui Iąn Zeya..., czfąrthy Maczey Iaduiszycz 1463 *R* XXII 382; I o tem vye... czfarty Clymek [...]louicz *ib.*; In termino quarto al. na czwartych rokoch 1466 *AGZ* XIII 501; O czwartey de quarta 1461—7 *Serm* 91v; Czvarti swantemv Ianovi w taiemniczach wsz⟨j⟩avoni *ib.* 415r; A thamo byla yedna rzeka ognyewą, mayączą w sobye czworakye rosdzyelenye...: pyrwey *czyecze they tho rzecze Stix, a drugyey Chochilus, a trzeczyey Achyron, a czwarthey Flageton XV *ex. Zab* 536; Na thym drzewye grzeschne zwyeschano, y⟨e⟩dny za nogy..., a czwarthe za ramyona *ib.*; Czwartego dnia (quarta, *sc.* die) będzie gorzeć morze i wody *Rozm* 478; ~ Climek ne mal w Tomczine czøszczi polowice, yedno czwartø czøscz 1394 *HubeZb* 70; Czso Slasch przedal... łas, k temu pani Soleczska yma prauo cztwartey czanszczi 1400 *SKJ* III 188; Micolay ma czwartø czansczy wydzelona w Szemline 1401 *Piek* VI 63; Tszo Dzirszek szalowal ⟨na Da⟩czboga o cztwartø czansczy Slo⟨mina⟩..., tego szø Hanka ⟨wyrzek⟩la 1421 *ZapWarsz* nr 5; Offyerowany bødø s nim dwa dzesyøtky byeli..., cztwarta czøscz hyn (quarta pars hin) *BZ* Lev 23, 13; Bødze myecz myarø *cztwarto czøscz hyn (mensuram habebit quartam pars hin) *BZ* Num 15, 4; Gdy ya mam czwartha czascz thego domu po szwey zenye *OrtMac* 48; Ya ⟨w⟩ they rzeczy thegodla ya czyrpyal gwalth na szwey czwarthey cząszczy, ysz on... wczyagnal w then dom *ib.*; Jakom ja przy thym byl, hesz Jan Jacubovy vydzelyl cwarthv czescz czeszczy Czeslavovey w polu j w dvbrovye zvpelna 1461 *ZapWarsz* nr 1114; ~ *w liczebnikach wielocłonowych*: Latha narodzenya bozego tysącz cztirseth trzydzeszczy y czthwartego *Sul* 74; Takyesz... yest pyszano w kapytulum we trzyszethnym y w czwarthym *OrtMac* 144.

Czwartynacie *cf.* **Czwartynaście**

Czwartynaćcie *cf.* **Czwartynaście**

Czwartynaście, Cztwartynaćcie, Czwartynacie, Czwartynaćcie *formy*: *n. sg. neutr.* cztwartenaćcie XV *med. MPKJ* V 431; ~ *g. sg. m.* czwartegonaćcie *BZ* Lev 23, 5. II Par 30, 15; czwartegonacie *Rozm* 520; czwartegonaście *BZ* Ex 12, 6. Jos 5, 10, *Rozm* 479; *neutr.* czwartegonaćcie *Sul* 104; ~ *ac. sg. m.* czwartynaćcie *BZ* II Esdr 7, 10; *neutr.* czwartenaście *BZ* Gen 14, 5; ~ *l. sg. neutr.* (w) czwartemnacie *Gn* 4b.

Znaczenie: '*czternasty, quartus decimus*': Ona f chuarthemnacze lecze bila poczøla *Gn* 4b; Cztwartenaczcze rozdzelenie (capitulum XIV) XV *med. MPKJ* V 431; Trzeczyenaszczye lato odstøpyly ot nyego. A przeto czwartenaszczye lato przydze Chodorlaomor a krolowye (igitur quartodecimo anno venit Chodorlahomor et reges) *BZ* Gen 14, 5; Bødzyczczye gy chowacz asz do czwartegonaszczye dnya tego to myeszøcza (servabitis eum usque ad quartamdecimam diem mensis huius) *BZ* Ex 12, 6; Czwartegonaczcze dnya *myeszocza tego (quartadecima die mensis)... prziscze boze iest *BZ* Lev 23, 5; Vczynili przyscze czwartegonascze dna (quartadecima die) myesyøcza k wyeczorv *BZ* Jos 5, 10; Swyøcyly przisсye czwartegonaczcye dnya (quartadecima die) myesyøcza drugego *BZ* II Par 30, 15; Uczinyly... przisсye panu czwartinaczcye dzen myesyøcza pyrwego (egerunt... phase quartadecima luna mensis primi) *BZ* II Esdr 7, 10; Czwartegonaście dnia (quartadecima, *sc.* die)będzie gorzeć niebo i ziemia *Rozm* 479; Czwartegonacie dnia (quartadecima die) będziecie ofiarować baranka *Rozm* 520; ~ *w liczebniku wielocłonowym*: Lyatha narodzenya bozego tissyancz cztirzistha czwartegonaczczye (sub anno domini millesimo quadringentesimo decimo quarto) *Sul* 104. ~ *Cf.* **Czternasty.**

Czworaki, Cztwioraki, Ćwioraki *formy*: *n. sg. f.* ćwioraka *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *d. sg. neutr.* ćwiorakiemu *Gn* 2a; ~ *ac. sg. f.* czworaką *Rozm* 843; *neutr.* czworakie XV *ex. Zab* 536; ~ *i. sg. neutr.* czworakim XV *med. R* XXIII 279; ćwiorakim *Gn* gl. 164a. b; ~ *n. pl. m.* cztwioracy *Kśw* br 10; ~ *d. pl. m.* cztwiorakim *Kśw* br 9; ~ *ac. pl. m.* czworakie *Sul* 103.

Znaczenia: **1.** '*czterech rodzajów, quadruplex, quadripartitus*': V swøtem pisany ctuorakim ludem, pobudaiø ie, moui ⟨bog⟩ vsemogøcy: vstan, pocazuiø, iz sø gresnicy ctuoracy, bo

moui to slouo albo sedøcim, albo spøcim, albo łezøcim, albo uma⟨rłym⟩ *Kśw* br 9—10; Veszele bilocz gest ono velike, a tho ku chvorakemv rosdzelenv: a napiruecz..., a fftorecz..., trzeczecz..., cuartecz... pres to, iszczy gest ono fszyszczek swath bilo ogarnølo *Gn* 2a; Nullus poterit intrare, nisi sit uestitus in anima quadruplici veste, alis bødze gego dusa odzana chv⟨o⟩rakim odzenym, tocz gest skromnoscø, cystotø, miłoserdzim a sfego czala vnø⟨dzenim⟩... Ista quadruplici veste ornatus a tim to ch⟨w⟩orakim odzenym przyo⟨dzian⟩ *Gn* gl. 164a—b; Czworakim dzalem quadripartito opere XV *med. R* XXIII 279; A thamo byla yedna rzeka ognyewą, mayączą w sobye czworakye rosdzyelenye...: pyrwey *czyecze they tho rzecze Stix, a drugycy Chochilus, a trzeczyey Achyron, a czwarthey Flageton XV *ex. Zab* 536; Czvyorąka rzecz quatuor motiua *ca* 1500 *Erz* 11; Jesus odpowiedzenia jemu nic dal le prze czworaką rzecz: napirwej..., wtore..., czwarte prze to nie odpowiedział, iże Pilat pytał o jego pokoleniu *Rozm* 843.

2. '*poczwórny, quadruplex*': S prawa troyakye albo czworakye dlya nyezaplaczenya dlugu tego istego pyenyądze viczyangali (triplicem vel quadruplicem... pecuniam exigebant) ot tich tho dlusznykow *Sul* 103.

Czworako '*poczwórnie, w czwórnasób, in quadruplum*': Aby tym zapłacił albo wrocił podług zakonu czworako, aczby kogo zdradził (ut inde redderet his, quos defraudaverat, in quadruplum... secundum legem) *Rozm* 406.

(Czworodla) Cztwiorodla '*z czterech powodów, propter quatuor causas*': Mouy piruey sedøcim: vstan, giz sø k dobrem⟨u⟩ oblenaiø ctuorodla: jz na bødøce dobro ne głødaiø, iz vremennem (*leg.* w wrzemiennem) dobre lubuiø, iz chego gim doych, ne pamøtaiø, iz o sobe nyiedne pece ne ymaiø *Kśw* br 16.

Czworzeczny '*czworoboczny, tetragonus, quadratus*': In bono nomine virtutum tetragono czworzecznym XV *med. R* XXIII 280.

Czwór, Ćwiór *formy*: *n. sg. f.* ćwiora 1471 *MPKJ* V 99; *neutr.* (*także w funkcji f.*) czworo 1398 *Leksz* II nr 2166, *Rozm* 157; ~ *g. sg. neutr.* (*także w funkcji m. i f.* czworga 1407 *HubeZb* 120, 1415 *KsMaz* I nr 2518, XV *in. Malk* 118, 1423 *ZapWarsz* nr 60, XV *med. R* XXII 243, *Rozm* 155; ~ *ac. sg. f.* czworą XV *med. R* XXII 236; *neutr.* (*także w funkcji m.*) czworo 1400 *HubeZb* 98, 1426 *Przyb* 20, 1432 *Przyb* 24, *ca* 1445 *ZapWarsz* nr 843, *BZ* Ex 37, 25. 38, 1, 1477 *SKJ* III 333; ćwioro 1471 *MPKJ* V 107; ~ *i. sg. neutr.* ćwiorem *Rozm* 155; ~ *l. sg. neutr.* (*w funkcji m.*) (po) czworgu *Rozm* 204; ~ *g. pl. f.* czworych 1456 *TymSąd* 72. 73; ~ *ac. pl. m.* ćwiory 1440 *StPPP* II nr 2831.

Znaczenie i związki składniowe: '*czworaki, czworo, cztery, quadruplex, quatuor*': **I.** *pojedynczo*: **a.** *składnia zgody*: Jakom ya ne ranczil *cziworga skotha Marcziszevi za Pyotrasza 1423 *ZapWarsz* nr 60; Johannes... clamauit per ministerialem, quis sibi culpam daret pro furticinio al. o szlodzeystwo po czvyory roky et super circulo... Nicolaus... clamauit... pro furticinio po czvyori roky et super circulo 1440 *StPPP* II nr 2831; Jacom ya talo (*pro* tako) vyednal Tworka sz Stanislawem, eze myal polozicz szedmyoro yednanye s braczą, a Stanislaw swoya (*leg.* z swoją) stroną czworo *ca* 1445 *ZapWarsz* nr 843; Jakom ya nye viszekl samotrzecz Grzymkowa snamya anym mv vi[...] czworych pszczol nyelazew 1456 *TymSąd* 72; Czworych pszczol *ib.* 73; Czwyora rzecz quatuor species (visitabo super eos quatuor species, dicit dominus: gladium... et canes..., et volatilia..., et bestias... ad devorandum Jer 15, 3) 1471 *MPKJ* V 99; Marcissius... czworo stalanye na Ploskow... obligauit 1477 *SKJ* III 333; To ciało, ktoreż z dziewice Marje przyjął,... jest było ciało wielebne, ze czworga przyrodzenia dobrze wyłożone (ex humoribus complexionatum) *Rozm* 155; S tego jest dobrze bacz⟨yć⟩, iż to dostojne ciało... naczystszem czwiorem (*rp.* czyvorem) przyrodzenim było wyłożono (carnem hanc... constat... purissimis humoribus complexionatam) *Rozm* 155; Tako to czworo przyrodzenie albo elementa nigdy nie panowały w miłem panie, ale są jemu służyły (sic humores quatuor non erant dominantes in Jesu corpusculo, sed sibi famulantes) *Rozm* 157; ~ **b.** *składnia rządu*: Iacom stranila (*pro* strauila) czworo scotha y szeszczoro swyni s dzedziny pospolicze 1400 *HubeZb* 98; Hanus ne wzøl Potrowy zony y czworga swyni, y sseszczora skotha 1407 *HubeZb* 120; Pawel ne ucrathl Nemerzi czforga łyagnøth s chlewa 1415 *KsMaz* I nr 2518; Czom byla wszanla czworo kony i wosz..., thym wszanla... na mem 1432 *Przyb* 24; Beda mieni, iże po roce *myny uczynił, a po czworgu (*pro* o pięciorgu) chleba tegoż dnia cudo (Beda dicit, quia post revoluto anno eodem die fecit miraculum de quinque panibus) *Rozm* 204; ~ **c.** *wypadki szczególne*: Misł o pokorze... A tacz na czworą syą vkazuge: nye dbacz na ten swyat, a nykym nye gardzicz ny *szrząkacz, a syebye schamego ny zacz... nye myecz XV *med. R* XXII 236;

Na syercza wiczisczyenye czworga trzeba: napyrwey..., drugye..., czwarte, aby bil ot wschech rzeczi swyeczskych... oddalon *ib.* 243; ~ na czworo, ćwioro '*w kwadrat, per quadrum, quadrifariam*': Vdzyalal y oltarz kadzydlni... mayøczy na czworo po gednem locktu (fecit et altare thymiamatis... per quadrum singulos habens cubitos) *BZ* Ex 37, 25; V⟨dzia⟩lal y oltarz offyerni... pyøcz łokyeth na czworo (quinque cubitorum per quadrum) *BZ* Ex 38, 1; Na czvyoro okollyem quadrifariam (erit ex omni parte sanctificatum quingentos per quingentos, quadrifariam per circuitum Ezech 45, 2) 1471 *MPKJ* V 107.

2. *w złożeniach*: Czszo my Swanthoslaw wroczil owcze, a drugi my ne wroczil, tych my sgynølo tako vele, iako trzydzeszczi a *czoworo 1398 *Leksz* II nr 2166; *Podalismø mu... *trziczesci swin przes czworga XV *in. Malk* 118; Jaco czssosmy zayąli czworo a dwadzescze cony panthanich..., tosmy zayąli na nassem 1426 *Przyb* 20.

Cf. **Czworodla**

Czy *wprowadza pytanie uzupełniające* '*czyli właściwie, sive*': Mogaly ya w them domv szyedzecz... do tego czasv, *yagoszem gy nayal, czy (*OrtMac* 48: czyli) czo gest prawo? *OrtBrRp* 42, 1; Gdyszechmy szye pusczyly oba na Warszowo wysznanye, a Warsz wysznal podług mey rzeczy, mogąly ya proszen y praw[a] bycz, czy czo gest prawo? *OrtKal* 140.

Czyj *formy*: *n. sg. m.* czyj *Sul* 81. 82, *BZ* Gen 32, 17. 1 Reg 30, 13, *Dział* 9. 56. 58. 59, 1498 *MacPraw* 274; *f.* czyja *Sul* 4, *BZ* Gen 24, 23, *Dział* 20; *neutr.* czyje *BZ* Gen 24, 47, *Dział* 39. 44. 56. 58; ~ *g. sg. m.* czyjego *Dział* 38; *f.* czyjej *OrtMac* 24; *neutr.* czyjego *OrtMac* 121; ~ *ac. sg. m.* czyj *Dział* 58, XV *p. post. Kałużn* 284; czyjego *OrtMac* 143, XV *p. post. Kałużn* 284; *f.* czyję *Sul* 13; *neutr.* czyje *Sul* 60, *OrtMac* 62; ~ *i. sg. f.* czyją XV *in. R* XXIV 72, *OrtKal* 211; ~ *l. sg. m.* (w) czyjem *Sul* 109, 1472 *AKPr* IV 128; *f.* (na) czyjej 1449 *AKPr* II 360, 1498 *MacPraw* 274, XV *ex. AKPr* IV 32; *neutr.* (w) czyjem *Sul* 16. 48; (na) czyim *OrtMac* 115; ~ *n. pl. m.* czyje *Sul* 39, *Dział* 20; *f.* czyje *Dział* 59; *neutr.* czyja *Dział* 38; czyje *Dział* 41; ~ *ac. pl. m.* czyje *Sul* 16.

Znaczenia i funkcje: *zaimek przymiotny*: **1.** *pytajny w pytaniu niezależnym* '*czyj, cuius*': Cyą mocą in quo (si autem ego in Beelzebub eicio daemonia, filii vestri in quo eiciunt Luc 11, 19)? XV *in. R* XXIV 72; A gdisz syø napyły wyelbłødowye, tedi on rzekl k nyey: Czyyasz ty, dzewko (dixitque ad eam: Cuius es, filia)?... A ona otpowye: Yacz yesm dzewka Batuelowa *BZ* Gen 24, 23; A opital gesm gey rzekøcz: Czyge gesz dzeczyø (interrogavique eam et dixi: Cuius es, filia)? A ona my otpowyedzala: Gesm dzeczyø *Latuelowo *ib.* 24, 47; Y przykazal przednyemu rzekøcz: Podkaly czyø Ezau, moy brat a opitaly czyø: Czyg gesz (et interrogaverit te: Cuius es)?..., tedi gemu otpowyedz: Iacobow *ib.* 32, 17; Tedi rzecze k nyemu Dauid: Czigesz ti albo otkødesz przisziedł, albo dokød gydzesz (dixit itaque ei David: Cuius es tu vel unde et quo pergis)? *BZ* I Reg 30, 13.

2. *nieokreślny* '*czyjś, czyjkolwiek, nie swój, cuiusdam, alicuius, alienus, alterius*: Zabyw maczerz cziyą nye odaną (interficiens matrem alicuius illegitimam),... mvszy głową zaplaczycz *Sul* 13; Wząnw czyge woli gwalthem (recipiens boves alterius violenter),... skodą cirpyącemv... zaplaczycz powynen bąncz *Sul* 16; Gdy szye ktho obeymye oprawyacz podług prawa czygyey rzeczy *OrtMac* 24; Mozely ktho opyekadlnykem bądacz przedacz *czyeye gymyenye? *ib.* 62; A dobądzyely ona szwego wyana, mozely sz thym wszythkym uczynycz y nyechacz, czo chcze, gdyby yey tho dano na czygym gymyenyu? *ib.* 115; Gdyby goscz albo nyepewny czlowyek dobyl czyyego gymyenya, a tego by doma nye bylo *ib.* 121; Gesthlyby kto byl (*leg.* bil) szługą czyyego albo oblupyl telko o panszką wyną, thaky sprawnye ma doszycz vczynycz obyema *ib.* 143; Gdy kto s czygego lyasa (*Sul* 48: w gymyenyv drvgego) wyrabywszy wywieze dąb (si quis inciderit quercum in bonis alicuius),... ma pokvpycz vyną rzeczoną sycdmynadzessyath *Dział* 38; Aczby nyektore sczepye byloby yvsz wsczepyone y wsadzone, aczkoleby *byli czyge wlosne y chczalby ge wykopacz (si fuerint propriae ipsius extirpantis), tedy na dzedzynye... ma gych polowiczą ostawycz *ib.* 41; Acz kto zaymye czyg skoth na spasy, mymo yvtro v syebie gego nye ma chowacz *ib.* 58; Wol... zabodzely czygego szlugą, zaplaczi gego panv trzydzyeszczy szelagow (Ex 21, 32) XV *p. post. Kałużn* 284; Wlomyly szye ... zlodzyey w czyy dom a zabyyą gy, ten czo gy zabyl, nye bandze w them wynowath (Ex 22, 2) *ib.*; Jeslibi ktho plinącz s traffthą... na cziicy dziedzinye jaz... wylomyl (obstaculum... in aliqua hereditate... effregerit),... ma zaplaczicz 1498 *MacPraw* 274; ~ O sromoczenyv slowy czyyecm *Sul* 48.

3. *względny* '*którego, kogo, czyj, cuius*'; **a.** *z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym*: Kthori paan dzeszączyna chcze kvpycz, przeth swanthym

Iakubem gey thargowacz yma. Nye bandzely, tho przes wschey przekazi przeday yą wolnye then, cziya gest (dominus decimae decimam vendet libere), komv moze *Sul* 4; Porambyw damb czvcz, wyną gemv oszm grosszow zapłaczy, w czygem paynstwye gest porambyoon (poenam illi... solvat, in cuius dominio est incisa, *Sul* 48: themv..., w czygem gymyenyv viczął byl, *Dział* 38: temv panv, czygya są drwa) *Sul* 16; Gdiby ktho nasyenya... ktorimkole bidlem... popasł, abi... czirzpyączemv skodą ten, czige bi bili... konye albo skoth, zaplaczicz myal (damnum is, cuius fuerint iumenta..., solvere teneatur) *Sul* 39; Acz ktho... gelenya, losza albo wyeprza przes pszy drvgego gonyonego... uphaczy, a sobye weszmye, thaky za swyerzą... onemv, czy (*leg.* czyj) szwyerzs gest (illi, cuius fera est), zaplaczycz bącz powynyen *Sul* 81; Gestly woyth nyevszytheczny albo nyesprawyedlywy..., raczcze... pod czyyą moczą tho woythowstwo byloby, przed thym szyc... mayą nąn szkarzycz *OrtKal* 211; Paklibi... sądze... zaklady przed czasem vstawyonym myedzi sobą rozstargali, tedi temv, czygy gest zaklad, lubo badze kon abo gynsze szwierzą,... mayą odloszycz *Dział* 9; Aczlyby... zastawa (*sc.* stała) wyączey nyszli thy pyenyądze, w ktorych zastawyona, tedy ostatek ma wroczycz (*sc.* powod) temv, czyya byla pyrwey (quidquid fuerit ultra summam creditam, debitor creditori restituere teneatur) *ib.* 20; Aczby nyektory kmyecz... zbosze czygekole na polyv noczną rzeczą... kradl, tedy aczby gego ten zabyl, czyge bądze zbosze (cuius sunt recepta frumenta), tedy za to nyczs nye pokvpy. Aczlyby ten zlodzey tego, czyge yest zbosze, vranyl..., tedy za rany ma gemv dosycz vczynycz *ib.* 39; ⟨A⟩cz kto w czudzem gayv... dąby... trzy wyrąby, tedy temv, czyg gest gay (in cuius gayo fecit damnum), trzy grzywny... przepadnye *ib.* 58; Acz kto drzewo s pczolamy porąby, temv czyge gest dzenye, za kaszde grzywną *ib.*; Aczby kto do... lyasa z myta na pastwą chczal gnacz na bvkyew..., ten czygy gest lyas (is vero, per cuius bona pecudes... pelli debebunt, *Sul* 60: przes czyge gymyenye szwynye... pądzony bądą), ma sebracz szołądz z obapol drogy..., aby ten, czyge są swynye, kromye schcody mogł przegnacz do lyasa *ib.* 59; Mązoboicza ma zaplaczicz wyną onemu panv, czy (*leg.* czyj) kmiecz bił (domino, cuius kmetho occisus fuerit) 1498 *MacPraw* 274; ~ **b.** *bez odpowiednika w zdaniu nadrzędnym*: Si quis alterius semina iumentis... depascat,... unam quartam denariorum passo vero dampnum is, cuius fuerint iumenta, solvere teneatur, na czygey szkodze szayatho (1472 *AKPr* IV 128: na czygyem scładze zayatho) 1449 *AKPr* II 360, *sim.* XV *ex.* *AKPr* IV 32; Paknyąly then vczynycz tho opuszczy, a pan slvgy onego przese szwyathky doszwyathczy przeczivko gemv, ysz on nyewolne chowal, tedy panu, czy (*leg.* czyj) byl, ma gy zaplaczycz sz vyną pyącznadzeszcza (eundem illiberum domino, cuius fuerit, solvere tenebitur) *Sul* 82; Castellanowi..., w cziyem powyeczye ten tho kmyecz bandzye zabyth (in cuius districtu est idem kmetho interfectus), yednąn (*sc.* kopę groszy) zaplaczycz bandzye vynyen *Sul* 109; Aczlyby zastawa nye stala za thy pyenyądze, w ktorych by byla zastawyona, a powod, abo czyge byli pyenyądze, nye vczynyl szadney wymowy..., tedy ma ymyecz dosycz na tey zastawie *Dział* 20; ⟨D⟩rzewo iableczne... kto poraby, czyge gest, za szkodą wyardvnk z vyną pyathnadzeszcza *Dział* 44; Acz kto ze wsy pana gynszego vczynylby zlodzeystwo we wsy pana gynszego..., schkoda ma zaplaczycz, czyge gest, a panv, czyg czlek (et domino, cuius homo), viną zlodzeyską ma zaplaczycz *Dział* 56.

Czyjkole '*czyjkolwiek bądź, nie swój, cuiuscunque*': Vstawyamy tesz, ysz zabyącz klvszą nyevczone czygekole (interficiens indomitum iumentum cuiuscunque), trzy grzywny zaplaczycz ma *Sul* 58; Czastokrocz obyklo szą przygadzacz, ysze slachczyczy... w gay... czykole vmyslnye wszethwszy (gaium... cuiuscunque ex industria intrantes),... pozarem zaszgą *Sul* 81; Aczby nyektory kmyecz... zbosze czygekole (frumenta... quorumcunque, *Sul* 48: zytho... ktorichkole) na polyv noczną rzeczą bral abo kradl, tedy aczby gego ten zabyl, czyge bądze zbosze, tedy za to nyczs nye pokvpy *Dział* 39.

Czyjkoli '*czyjkolwiek bądź, cuiuscunque*': Slvchaycze gich, a czso sprawyedliwego bødze, *sodzicze..., nyzadnemu rosdzal nye *bodze myedzi osobami søszetnimi: takesz malego, iako wyelikyego przesliscze ani przymyecze czyeykoli osoby (ita parvum audietis, ut magnum, nec accipietis cuiusquam personam) *BZ* Deut 1, 17; Aczby nyektory kmyecz abo sluga, czygykoly badacz (alicuius militis, praelati, civis aut alterius hominis simplicis familiaris), zbosze czygekole na polyv noczną rzeczą bral abo kradl, tedy aczby gego ten zabyl, czyge bądze zbosze, tedy za to nyczs nye pokvpy *Dział* 39.

Czyjże '*którego, cuius*' (*zaimek względny*): Pan bog viwyodl ge z Egypta, cziyasz syla przirownawa syø genoroszczowi (deus eduxit illum de Aegypto, cuius fortitudo similis est rhinocerotis) *BZ* Num 23, 22.

Czykier *bot.* '*kurdybanek, Glechoma hederacea L.*': Czykyer gamandrea 1478 *Rost* nr 2234.

Czyli 1. *wprowadza drugie pytanie alternatywne* '*czy, czy też, an*': **a.** *bez przeczenia*: Opatrzicze... lvd..., gestli silni, czili mdli, iestli mali, czili wyeliki (utrum fortis sit, an infirmus, si pauci numero, an plures)? *BZ* Num 13, 19; Mamly gechacz do Ramot Galaat boiowacz, czily nyechacz (ire debemus... an cessare)? *BZ* III Reg 22, 15; Mogaly ony tho odzyerszecz thym, az to daley nyszly rok y dzen dzyerzely y myely w swey obronye, slowie w dzerzenyv bylo? Czyly moze gescze ten czlowyek k szwemv gymyenyv pytacz y foldrowacz? *OrtBr* VI 391; Ktho thv gest blyszy, onaly blyszą szyą odprzyszancz samą, czyly blyszy powod nayn szwyathky dokonacz? *OrtKal* 299; Gyesthly k themu... domu tha nyewyastha blysza, czyly ...dzyeczy? *OrtMac* 24, *sim. OrtVrtel* 118; Proszyemy wasz o navką, mogąly przyszyasznyczy dacz popyszacz zalobą y odpowyedz..., czyly czy tho maya dacz popysacz, czo zaluya y czo odpowyadaya? *OrtMac* 66; Czyly an pocius (quis dabit me spinam et veprem in proelio?... An potius tenebit fortitudinem meam? Is 27, 5) 1471 *MPKJ* V 91; A ku mnie wrociszli się, synku, czyli zawżdy na niebie będziesz (ad me numquid aliquando, mi fili, reverteris, an in coelo semper... eris)? *Rozm* 172; Tyli jeś, ktoryś przyszedł, czyli inego czekamy (tu es..., an alium exspectamus Mat 11, 3)? *Rozm* 314; Mistrzu, kto zgrzeszył, ten człowiek, czyli rodzina jego (quis peccavit, hic aut parentes eius Jo 9, 2), iże sie ślep urodził? *Rozm* 420; Odpowiedział miły Jesus...: Samli to od siebie mowisz, czyli ini o mnie powiedali (a temet ipso hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me Jo 18, 34)? *Rozm* 776, *sim.* 793; Coś im uczynił, telkoli jest, czyli tego więcej, w czemże cię winują? *Rozm* 777; Ktorego chcecie, abych wam puścił? Barabę zbojcę, ktorego dzierżycie w jęcstwie prze mężobojstwo, czyli Jesusa Nazarańskiego (quem vultis, dimittam vobis, Barabbam an Jesum Mat 27, 17)? *Rozm* 808; Skądeś? Czuż jestli boskiego pokolenia, jako syn boży, czyli jeś telko człowieczego pokolenia, jako iny człowiek? *Rozm* 843; ~ Będzieli kto chcieć wolą jego czynić, pozna, ta nauka jestli od boga, czyli ja sam od siebie czynię, iż mowię (utrum ex deo sit, an ego a me ipso loquar Jo 7, 17) *Rozm* 433; Ale tegoli sie... dnia obiesił, czyli potem, w tem wątpią (utrum autem eadem die se suspenderit, an distulerit, dubium est) *Rozm* 762; Trudno doliczyć, ktorego dnia... sie to stało..., przed Wieliką Nocą, czyli w piątek wieczor *Rozm* 767; ~ **b.** *z przeczeniem* '*czy nie, an non, necne*': Chcesz sye bogom naszym modlicz, czily nye chcesz? *Błaż* 322; Chczal wzwyedzecz, vczyny-ly bog prze proszbø gego, czyly nyczs (utrum..., an non) *BZ* Gen 24, 21; Mozely *opyekaldnyk... they zenye ostatek wyaną zaplaczycz z gydaczego gymyenya albo y stoyaczego..., czyly nye trzeba gey tego wyana doplaczacz? *OrtBr* VI 391; Gdy Warsz nye przysz⟨ę⟩gął, azasz my Mykolay to przepadl y straczyl naprzeczywko mnye, czyly nye? *OrtKal* 140; Mogaly o proszthey rzeczy przed woythem besz gaynego sądv na kaszdy dzyen sądzycz... podlug prawa, czyly nye moze? *OrtMac* 63; Maly tego poszwacz poszel, czyli nye ma? *OrtMac* 125.

2. *wprowadza zdanie uzupełniające* '*czyli właściwie, sive, aut*': Gyesthly k themu... domu tha nyewyastha blysza, czyly... dzyeczy, czyly czo prawo (*OrtVrtel* 118: czyły prawo), a ktho gy ma wszyacz albo oszyescz? *OrtMac* 24; Mogaly ya... w thym domu szyedzycz do thego dnya, yakom ya nayął, czyły (*OrtBrRp* 42, 1: czy) czo yesth prawo? *OrtMac* 48; Maly on za tho pokupycz czo, czyly czo o tho yesth prawo? *OrtMac* 63; Gdy masz poymye zona..., a mayą szobą (*leg.* z sobą) dzyeczy..., obadwa vmrą, mogąly gych dzyeczy gyemyenye wszancz, czyli czo praw⟨o⟩ gesth? *OrtVrtel* 118.

3. *wprowadza zdanie pytajne* '*czyż, nonne*': Ne iest strach boszi przed oczima gich. Czili ne poznaiø wszitcy (nonne cognoscent omnes, *Pul*: azaly nye posnayą wszytczy, *Żaltarz klementyński*: czili poznagiu wsiczkni), czso stroiø lichotø, gisz to szrø lud moy iaco karmø chleba? *Fl* 13, 8.

Czyn *formy*: *n. sg.* czyn *Fl* i *Pul* 56, 6, XV *p. pr. R* XXII 335, *Park* 406, XV *ex. ErzGlos* 182, *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *g. sg.* czynu 1427 *ZapWarsz* nr 228, XV *p. pr. R* XVI 339; ~ *d. sg.* czynu 1491 *ZapWarsz* nr 1654; czynowi 1491 *ZapWarsz* nr 1224. 1226; ~ *ac. sg.* czyn *Gn* gl. 105a, *Fl* i *Pul* 45, 9, 1435 *KsMaz* III nr 1615, XV *med. R* XXV 155, *Pul* 34, 2, *Rozm* 299. 595; ~ *i. sg.* czynem *BZ* Jud 21, 14, *Rozm* 627; ~ *l. sg.* (w) czynie *Gn* gl. 105a. 156b, *Rozm* 629; ~ *g. pl.* czynow *Rozm* 626; ~ *i. pl.* czyny *BZ* III Reg 16, 7, *Pul* 34 arg., *Rozm* 140; ~ *l. pl.* (w) czyniech *BZ* II Par 32, 30, 1471 *MPKJ* V 6; (w) czynoch *Pul* 13, 2.

Znaczenia: **1.** '*praca, dzielo, czyn, postępek, opus, gesta*': Bila prziszla rzecz bosza... przecyw wszemu zlemu, gesz bil vczinyl przed bogem, abi gy gnyewal swimy czini (contra omne malum, quod fecerat coram domino ad irritan-

dum eum in operibus manuum suarum) *BZ* III Reg 16, 7; We wszitkich czinyech swich (in omnibus operibus suis), czso chcyal, sczøstnye czinyl *BZ* II Par 32, 30; W czynyech (*var. lub.*: w dzywyech) in gestis (ad Jesum Naue, qui typum domini non solum in gestis, verum etiam in nomine praefert Prol) 1471 *MPKJ* V 6; Skazeny są y zadzączy vdzyelany są w czynoch (*Fl*: w naukach) swoych (corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis) *Pul* 13, 2; S takimi czyny nigdy nie przydziesz ku dobremu końcu (nam tali vita nunquam bonum finem sortieris) *Rozm* 140.

2. '*sposób, modus*': A gynich rzeczi nye naleszly, gyszbi tym czinem gym oddaly (alias autem non repererunt, quas simili modo traderent) *BZ* Jud 21, 14.

3. '*broń, zbroja, arma*': Loczyszcze zetrze y zlame czin, a buclerze seszsze ognem (arcum conteret et confringet arma et scuta comburet igni) *Fl* 45, 9, *sim. Pul*; Sinowe ludzsczi, zøby gich czin a strzali, a yøzik gich mecz ostri (filii hominum, dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum gladius acutus) *Fl* 56, 6, *sim. Pul*; O crasza czynv o decus armorum! XV *p. pr. R* XVI 339; Ille sine pastore non valent se defendere et ratio, quod alia animalia habent a natura arma czin, *sbroyo, unde possent se defendere XV *p. pr. R* XXII 335; W czyn y w sbroya ssa vbral militaribus insigniis armatus XV *med. R* XXV 155; Czyn id est arma *Park* 406; Ten psalm powyada, yze Xps duchownymy czyny zaszczycza y brony swoyę czerkew *szwyęto *Pul* 34 arg.; Wezmy czyn (*Fl*: bron) y szczyt y wstayn na pomocz mnye (apprehende arma et scutum et exsurge in adiutorium mihi) *Pul* 34, 2; Czyn vel zbroyąn arma XV *ex. ErzGłos* 182; Przydzie-li mocniejszy niż on, a przemoże ji, wszytek czyn albo arnasz, w ktoremże on miał nadzieję, pobierze (universa arma eius auferet, in quibus confidebat Luc 11, 22) *Rozm* 299; O miły Jesucriście, widziałeś oczyma twego bostwa w dworze krolewskim władyki ubirając się w czyn, zażegając laterny, gotując broń, aby cie przyszli łapać *Rozm* 595; O, mowi święty *Augustym, bo idźcie przed bog wojska rzycerzow i oprawienie czynow, jeden głos tłuszczę rzewniwą, czynem straszliwą, przeswey ('przez wszej') broni zaraził, odpędził i porzucił *Rozm* 626—7; Jednem głosem rzewniwą tłuszczę w okropnym czynie przeze wszej broni pobił i przemogł (*sc.* Chrystus) *Rozm* 629.

4. '*szata, vestis, habitus, ornatus*': Dostognoscz ⟨w⟩ cyne y u odzenu vkasuge sø dignitas sancti Stanislay in eius ornatu apparet *Gn* gl. 105a; Przes cin byskupy, choscy mszø vf nem mema (*pro* meua), nix gynsego ne mamy rosumecz gedno gego velebnoscz, a napirsuecz byskup oblecze na szø czasznc xlo (*leg.* gzło), choscy na nem scisne gego odzene *ib.*; Qui in pontificali habitu, czyne, erat, alios nudos et inopes mendaces ostendit *Gn* gl. 156b.

5. czyn koński '*rząd na konia, equi ephippiati ornatus*': Czyn konsky falera, pferdgeschmeyde *ca* 1500 *Erz* 11.

6. '*z grubsza obrobiony materiał drzewny, zdatny na budulec oraz do przeróbki na narzędzia, wozy itp., np. dyle, żerdzie, tarcice itp., ligna ad instrumenta efficienda idonea*': Jako ia ne bral czynu samowtor na vosz 1427 *ZapWarsz* nr 228; O kthori czin Micolai na mya zaloual, thego ia gemv nye pobral samowthor szilan 1435 *KsMaz* III nr 1615; Jako my Maczyey rambil... w pusczy lomyenyskyey drzewa sosnove kv czynovi gwaltem 1491 *ZapWarsz* nr 1224, *sim. ib.* nr 1226; Jako my Stanislaw rambyl drwa sosnove kv czynv na pusczy mey *ib.* nr 1654.

Czynić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* czynię 1466 *R* XXII 19, 1471 *MPKJ* V 129, *Rozm* 562; *2. sg.* czynisz *Fl* i *Pul* 16, 8. 93, 20. 103, 5, XV *med. R* XXII 242, *etc.*; *3. sg.* czyni *Gn* 171b, *Fl* i *Pul* 7, 11. 14, 2. 7. 36, 7. 100, 9. 145, 5, 1406 *TPaw* IV nr 1099, *etc. etc.*; *1. pl.* czynimy *Sul* 28, *BZ* Neh 9, 38, *MW* 63b; czyniemy *MW* 41b; *2. pl.* czynicie *Fl* i *Pul* 6, 8. 102, 21, *BZ* Neh 5, 9, *etc.*; *3. pl.* czynią *Gn* 4a. 11b, *Fl* i *Pul* 5, 6. 93, 4, *etc. etc.*; ~ *praes. ind. z partykułą* niechaj *dla wyrażenia trybu rozkazującego*: *3. sg.* niechaj czyni *EwZam* 298; *3. pl.* niechaj czynią XV *p. post. R* I s. XLVII; ~ *imper. 2. sg.* czyni *Dek* III 5. V 2; czyń *Fl* i *Pul* 26, 20. 33, 14. 36, 3. 28. 39, 15, *etc. etc.*; *1. pl.* czyńmy *BZ* I Par 19, 13; *2. pl.* czyńcie *Fl* 30, 31. 65, 7, *ca* 1450 *PF* IV 579, 1456 *Msza* VI s. 261, *EwZam* 297. 303, *etc.*; ~ *part. praes. act. adv.* czynię *Fl* 17, 54, *BZ* Deut 28, 63; czyniąc *Fl* i *Pul* 106, 23, *Dek* III 8, XV *in. R* XXIV 74, 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* IV. VIII, *Sul* 8. 9. 16. 22, *etc. etc.*; ~ *adi.* czynię *Fl* 9, 16; czyniąc *BZ* Gen 1, 11, *Pul* 67, 22, *Rozm* 258. 486; *n. sg. m.* czyniący *Fl* i *Pul* 85, 9. Moys 12, *BZ* Ex 15, 11, *Dział* 48, *Pul* 9, 16; *neutr.* czyniące *Rozm* 178; *g. sg. m.* czyniącego *Fl* i *Pul* 70, 5, *Sul* 104; *d. sg. m.* czyniącemu *Sul* 54, *Rozm* 411; *ac. sg. f.* czyniącą *MPKJ* V 118; *i. sg. m.* czyniącem *Rozm* 385; *n. pl. m.* czyniący 1418 *JA* XIV 512, *Sul* 14, *Dział* 39; *g. pl. m.* czyniących *Fl* 77, 14, *Fl*

i *Pul* 58, 2; *d. pl. m.* czyniącym *Fl* i *Pul* 30, 30. 93, 16, *Sul* 92; *ac. pl. m.* czyniące *Fl* i *Pul* 33, 16. 36, 1. 100, 4; *f.* czyniące *Sul* 32; *v. pl. m.* czyniący *Fl* 24, 3, *Fl* i *Pul* 102, 20; *i. pl. m.* czyniącymi *Fl* i *Pul* 27, 3, *Pul* 25, 4; *l. pl. m.* (w) czyniących *Fl* 36, 1; ~ *inf.* czynić(i) 1484 *Reg* 715; czynić *Kśw* br 36, 1395 *Leksz* I nr 1963, *Gn* 5a. 172a, *Fl* 74, 4. 142, 11, *Fl* i *Pul* 125, 4, *etc. etc.*; ~ *fut. 1. sg.* będę czynić *Fl* 11, 6, *Fl* i *Pul* Is 2; *2. sg.* będziesz czynić *Fl* 87, 11; czynić będziesz *BZ* Gen 18, 25, *Pul* 87, 11; *3. sg.* będzie czynić *Pul* 75, 10, *Rozm* 562; czynić będzie *Gn* 2a; będzie czynił 1471 *MPKJ* V 79; *1. pl.* będziem czynić *Rozm* 744; *2. pl.* będziecie czynić 1413—4 *Msza* I s. 262, *BZ* Lev 23, 36, *Rozm* 373; czynić będziecie XV *med. Msza* V s. 262; *3. pl.* będą czynić *Fl* 75, 10; ~ *praet. 1. sg. m.* czynił jeśm *Fl* i *Pul* 50, 5, *KartŚwidz*, *Pul* 37, 15; jeśm czynił *Pul* 17, 24; -m czynił 1419 *AKPr* VIIIa 44, *Pul* 34, 17, *SkargaPłoc* w. 34; *f.* -m czyniła *Naw* 164; *2. sg. m.* jeś czynił *Fl* i *Pul* 49, 21; -ś czynił *Rozm* 132; czyniłeś jest XV *med. SKJ* V 270; *f.* -eś czyniła 1461—7 *Serm* 446r; *3. sg. m.* czynił jest *Fl* 73, 13. 104, 5; jest czynił *ca* 1420 *R* XXIV 86; czynił *Fl* i *Pul* 35, 2. 77, 15. 102, 10, 1424 *Przyb* 17, *etc. etc.*; *f.* czyniła 1391 *Leksz* I nr 1014, XV *med. PamLit* XXVIII 308, 1474 *ZapWarsz* nr 1381, *Rozm* 18; *neutr.* czyniło XV *med. SKJ* V 256; *1. pl. m.* czynili jesmy *Fl* 43, 19; jesmy czynili *Pul* 105, 6; -(c)smy czynili 1408 *Piek* VI 368, *BZ* Neh 9, 33; -sm czynili 1408 *Piek* VI 368; *2. pl. m.* -ście czynili *Rozm* 455; *3. pl. m.* czynili są *Fl* 118, 51; są czynili *Fl* i *Pul* 5, 11. Ath 39, *BZ* Jer 29, 23; czynili *Fl* i *Pul* 106, 37, *BZ* I Esdr 6, 22. Neh 9, 16. I Mach 1, 62, *Tęcz* w. 11, *etc.*; ~ *plqperf. 3. sg. m.* jest był czynił *Gn* 172b. 179a; *3. pl. m.* są byli czynili *Gn* 172b; ~ *condit. 1. sg. m.* bych czynił *BZ* Neh 2, 16; *2. sg. m.* -by czynił *BZ* Deut 26, 16. III Reg 21, 20; *3. sg. m.* -by czynił *Fl* i *Pul* 35, 3, XV *p. post. RozmPam* 476, *Rozm* 777. 791; -by czyniłby XV *ex. SKJ* I 144; *f.* by czyniła *Rozm* 14; *1. pl. m.* (-)bychom czynili *Kśw* cv 35, XIV *ex. Pocz* 232, XV *med. R* XXII 239; -bysmy czynili *Rozm* 353; *2. pl. m.* -byście czynili *BZ* IV Reg 17, 37, *Rozm* 567; *3. pl. m.* bychą czynili *Fl* 104, 24; (-)by czynili *Gn* 11a, *Pul* 104, 24, XV *ex. R* XIX 89, *Rozm* 183; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* czyniony XV *in. R* XXIV 68; *neutr.* czynione *OrtMac* 69, *OrtRp* 55; *l. pl. m.* (na) czynionych *Sul* 106; ~ *inf. pass. sg. m.* być czynion *Sul* 4; *f.* być czyniona *Sul* 13; *neutr.* czyniono być *Sul* 4; być(i) czyniono 1484 *Reg* 705.

Układ

I. *W użyciu samodzielnym (bez dopełnienia bliższego)* 'działać, postępować, *agere, facere*' 416
1. *z okolicznikiem wyrażonym* **a.** *przysłówkiem.* **b.** *wyrażeniem przyimkowym.* **c.** *zaimkiem przysłownym odsyłającym zwykle do czynności w poprzednim zdaniu* 416
2. *z dopełnieniem dalszym* **a.** czynić *o coś* 'wszczynać proces, skarżyć, *postulare, lege agere de aliqua re*'. **b.** czynić przeciw (przeciwo, przeciwko, naprzeciwko) *komuś, czemuś.* **c.** czynić *z kimś.* **d.** czynić *czymś.* **e.** czynić na pamięć 'czynić na pamiątkę, czcić pamięć, *memoriam colere*' 417
II. *w użyciu niesamodzielnym (z dopełnieniem bliższym)* 418
A. 'czynić, robić, tworzyć, wykonywać, być sprawcą, *facere, agere, aedificare, conformare*' 418
AA. czynić *coś (czegoś)* 418
1. *dopełnieniem rzeczownik* 418
a. *dopełnieniem rzeczownik nazywający zasadniczo przedmioty* 418
b. *dopełnieniem rzeczownik nazywający zasadniczo akty* **aa.** *akty mowy.* **bb.** *akty dobra i zła.* **cc.** *akty przemocy.* **dd.** *akty uznania i braku uznania.* **ee.** *akty realizacji cudzej woli.* **ff.** *akty prawne.* **gg.** *akty religijne.* **hh.** *dopełnienia pleonastyczne.* **ii.** *varia.* **jj.** *z elipsą rzeczownika wymienionego wcześniej* 418
2. *dopełnieniem zaimek* **a.** *wskazujący.* **aa.** *odsyłający do rzeczownika.* **bb.** *odsyłający do treści zdania niezależnego.* **cc.** *odsyłający do treści zdania zależnego.* **b.** *zaimek względny.* **c.** *inny zaimek* 422
BB. czynić *kogoś a. coś kimś a. czymś a. jakimś*; czynić *kogoś a. coś z kogoś a. czegoś* 423
1. czynić *rzeczywiście* **a.** czynić *kimś a. czymś.* **b.** czynić *jakimś.* **c.** czynić *z kogoś a. czegoś* 423
2. czynić *rzekomo a. tylko we własnym przekonaniu* 'podawać, uważać za kogoś, *facere, dicere, putare*' **a.** czynić *kimś.* **b.** czynić *jakimś* 424
B. 'być czymś, równać się czemuś, *efficere, valere*' 424
III. *bez kontekstu lub z kontekstem niepełnym* 425
IV. *corruptum* 425

Znaczenia

I. *w użyciu samodzielnym (bez dopełnienia bliższego)* '*działać, postępować, agere facere*': **1.** *z okolicznikiem wyrażonym*: **a.** *przysłówkiem*: Slowa ust iego lichota y lescz. Ne chczal rozumecz, abi dobrze czinil (ut bene ageret) *Fl* 35, 3, *sim. Pul*; Ne strze⟨e⟩gli sø obrzøda boszego, a w zacone iego ne chczeli chodzicz. I zapomneli sø dobrze czinøczich iego (et obliti sunt benefactorum eius, *Pul*: dobroty yego) *Fl* 77, 14; A gysz sø dobrze czynyly (qui bona egerunt), podø w szywot wekvgy, a ktorzy zle, w oghen wekvgy *Fl* Ath 39, *sim. Pul*; Cakocole wyele y cząsto dobrze bichom czinili, yaco Xpus temu nauczal XV *med. R* XXII 239; Quia sic est voluntas dei, vt benefacientes, dobrze czynyącz, obmutescere faciatis imprvdencium hominum ignoranciam (I Pet 2, 15) XV *med. SKJ* I 84; A iakosz syø drzewyey pan nad wami radowal dobrze wam czinyø (bene vobis faciens), a wasz plodzø, takesz syø weselicz bødze, zatraczø wasz *BZ* Deut 28, 63; By szwą mathką, occzyą czczyły, zawszdy gym dobrze czynyly XV *ex. R* XIX 89; Miłujcie nieprzyjaciele wasze, a czyńcie im dobrze (benefacite his Mat 5, 44), ktorzy was nienaźrą *Rozm* 270; Czynyø dwoyako (faciunt duo) XV *med. MPKJ* V 426; Physzny lycho czynily sø asz do koncza (superbi inique agebant usquequaque, *Pul*: pyszny zle czynyly wyelye) *Fl* 118, 51; Nee boiazni boszcy przed oczima iego, bo lsczіwe czinil przed nim (quoniam dolose egit in conspectu eius) *Fl* 35, 2, *sim. Pul*; Grob otworzoni iest gich gardlo, iøzikmi swimi lszywe sø czinili (linguis suis dolose agebant) *Fl* 5, 11, *sim. Pul*; Yaszesz czinila møszke que fecisti viriliter 1461—7 *Serm* 446r; Czakay gospodna, møszne czin (viriliter age) y postrobi se sercze twoie, y cirzpi gospodna *Fl* 26, 20, *sim. Pul*; Møszne czincze (viriliter agite, *Pul*: męsznye dzyalaycze) y pokrzepi se sercze wasze, wszitcy, gisz pwacze w gospodna *Fl* 30, 31; Ale ty syebye posyl, a møsznye czin (viriliter age) *BZ* Jos 1, 18; Posyl syø a czinmi sobye møsznye (agamus viriliter) *BZ* I Par 19, 13; Tisz sprawyedlywi..., bosz prawdø nam vczinył. Ale mi nyeprawyesmi czinyły (nos autem impie egimus) *BZ* Neh 9, 33; Prze nødzø ne ymaiøcich y prze łkane vbogich nyne wstanø, molwi gospodzin. Poloszø we zbawenu twoiem, pewne bødø czinicz w nem (fiducialiter agam in eo, *Pul*: pewnye dzyalacz będę w nyem) *Fl* 11, 6; Pewnye czynycz efacere (*pro* efficere) XV *ex. PF* V 23; Pewnye czynycz percolere *ib.* 24; Ale ony y oczczowye naszi piszno czinyły przecyw tobye (patres nostri superbe egerunt)... y nye sliszely przikazan twich *BZ* Neh 9, 16; Macz, w doma bandacz, chczely mąża pogyacz, schalenye czyny (stulte agit) XV *p. post. R* I s. XLVII; Schalenye czinycz desipere XV *ex. PF* V 25; Owa bog zbawyceł moy, smele bødø czynycz (fiducialiter agam Is 12, 2) *Fl* Is 2, *sim. Pul*; Vstawnye czynycz adcolere XV *ex. PF* V 24; Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum, aput quem non est transmutacio nec vicissitudinis obumbratio *wszayenno czynywczym 1438 *R* XXII 353; Rzekł⟨a⟩ gest Saray ku Abramowy: Zlostnye przeczyw mnye czynysz (inique agis contra me) *BZ* Gen 16, 5; To wszitko przislo iest na nas, anismi zapomneli czebe y zlee ne czinili iesmi w zacone twoiem (et inique non egimus in testamento tuo, *Pul*: a zlye yesmy nye stroyly w kazny twoyey) *Fl* 43, 19; Rzekl iesm zlim: Nechayce zle czinicz (nolite inique agere, *Pul*: nye stroyczye zle) *Fl* 74, 4; I nenasrzalo iest oko moie neprzyaczelow mogich y na wstaiøcze na mø zle czinøczim (*pro* czinøcze, *Pul*: *obrzodzayøcze zlyc) vsliszi vcho moie (et in insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea) *Fl* 91, 11; Tobe samemv zgrzeszyl gesm y zlie przed tobø czynyl gesm (malum coram te feci Psal 50, 6) *KartŚwidz*; Bo yesm strzegl drog boszych, any yesm zlye czynyl (*Fl*: zle nosil, nec impie gessi) od boga mego *Pul* 17, 24; ~ dosyć czynić '*zadośćuczynić, satisfacere*': Porodzyczelye nye powynny za gych szyna o pyenądze przegygrane doszycz czynycz (parentes non tenentur pro ipsorum filio ad pecuniae delusae satisfactionem) *Sul* 15; Rzeczy zastawyone... pozyczcza... za przerzeczoną svmmą *peynyądzy doszycz czynyącze przyął (res obligatae... creditor... receperit sufficientes) *Sul* 32; Poszak... pyenyądzmy gothowimy oprawyony doszycz czyny (dos... in pecunia parata sufficiat), kdy przeth przyaczolmy bądze dan *Sul* 52; Martha sath agebat doszycz czynyla XV *med. PamLit* XXVIII 308; Doszycz czynycz satisfacere XV *ex. PF* V 23; A oni, ich woli dosyć czyniąc, bili ji tako silnie, aże sie dwoi smęczyli i stali *Rozm* 825; ~ czynić mało '*mieć małe znaczenie, parvi esse momenti*': Tho tesz viszszey iusz poth gynszymy capituli theyze matherigey sgarnalo sza, a thakosz thv malo czyny *Sul* 72.

b. *wyrażeniem przyimkowym*: Nye podlvg grzechow naszich czynyl nam (non secundum peccata nostra fecit nobis) any podle lychot

naszych odplaczyl nam *Fl* 102, 10, *sim. Pul*; Abi navyedzily, gysz czinyø po zidowsku (quae aguntur secundum Judaeam)... pelnyøcz, iako masz w zakonye bozem popysano *BZ* II Esdr 8, 13; Na vtorky czyną resumo 1466 *R* XXII 19; Zgrzeszylysmy y z oyczy naszymy, po krzywdze yesmy czynyly (iniuste egimus, *Fl*: vczynyly), zloszczy yesmy stroyly *Pul* 105, 6.

c. *zaimkiem przysłownym odsyłającym zwykle do czynności w poprzednim zdaniu*: Svøthy Lucasz tutha vyclada y vypiszuge rodzag othcza y maczerze svøtego Gana..., ysczy ony ne bily szø luczemerniczy, gakocz dzysza ludze... czynø, isci szø ony pred luczmy vkaszugø dobrzy, allecz ony szø pred bodzem sly *Gn* 11b; Wozni z lystem pozewnym..., kgdi kv pozywanyv przigedze, za wyną panową wyesznyczow clopothacz nye ma, hy zaszą thesz ho wyną kmyothowszką paan gych nye ghaban bąncz... Alye gynako czynąncz, wyną pyancznadzeszcza wynen bądze *Sul* 8; Paknyalibi wsporą zakladv tako skazanego y wyn tako przepadlych nye postąpyl, a za nye nye chczal dosycz vczynycz, a snad dla moczy gego sądza nye smyalby go dzeczkowacz, tedi tako czynyącz przepadnyc nam wyna rzeczoną syedmynadzessyath *Dzial* 18; Chthory ma dwye svkny, nyechay da nye mayączemv, a chthory ma pokarmy, thakyesz nyechay czyny (et qui habet escas, similiter faciat Luc 3, 11) *EwZam* 298; Thesz ysby on gynaczey, czego *throcz (*pro* chron 'chroń'), czyniłby (etiam si ipse aliter, quod absit, agat) XV *ex. SKJ* I 144; A miły Jesus rzekł k niemu: Prawieś odpowiedział! Tako czyń i będziesz zbawion (recte respondisti! Hoc fac et vives Luc 10, 28) *Rozm* 331; Błogosławiony ten sługa, kiedy pan jego przydąc nalazł ji tako czyniąc (invenerit sic facientem Mat 24, 46) *Rozm* 486; Słowa nasze mają być przeciw jemu naprzykrsze, iże sie czynił krolem żydowskim, boć to jest proście przeciw cesarzowi... Przeto kiedy tako będziem czynić, pewno to udzierżemy, co żądamy *Rozm* 744.

2. *z dopełnieniem dalszym*: **a.** czynić *o coś* '*wszczynać proces, skarżyć, postulare, lege agere de aliqua re*': Gynako gdy trzy latha myną, proszącemv a czynyączemv o glową (petenti et agenti pro capite) przekazy obrzeczenye dawnoszcy trzech lyath *Sul* 54; Ktho o dzyedzyną czinycz ma, we trzi lyata ma zalowaacz *Sul* 94; Szluga w potrzebysznye panszkycy bythy czyny albo ma czynycz szam o szyą y o szwe rany, pan owszelky o szkodą y o ganybą szwą *OrtMac* 144; Potem przyszedwszy Mycolay, brath mlodszy Falcowy, chczał tą rzecz wzrvszycz a o nyą czynycz (refricat et innovat eandem questionem) *Dzial* 29. ~ *Cf.* **II A 2c.**

b. czynić przeciw (przeciwo, przeciwko, naprzeciwko) *komuś, czemuś*: Bosze moy, wimi me z røky grzesznego y z røki przeciwo zaconu czinøcego y zlego (de manu contra legem agentis et iniqui) *Fl* 70, 5, *sim. Pul*; Paknąły zona kthorego slachczicza nye bandączego doma dzeszancziną podrapi, przes karanye koszczelne asz do doszczvczinyenya dostathecznego przeczywko gey czinyono maa bycz albo doczągano (ad satisfactionem condignam contra ipsam procedatur), tho gest ma klantha theszs bycz *Sul* 4; Przeczywko kvpyączemv dzedzyną blyszy przyrodzeny przes trzy latha y przes trzy myeszącze czynycz mogą (consanguinei infra tres annos et tres menses agant) *Sul* 56; ⟨G⟩dysz zlodzeystwo... przez zle ludzy bywa zatayono, tako ysze zloscz takych zlosnykow na vznanye rychlo nye mosze przydz, a gdy kto naprzeczywko gym chcze czinicz (cum contra eos actio proponitur), tedy taczy dawnoszcą chczą odbywacz *Dzial* 45; Jesthlyby ktory pan... nagabał braczią y tez by czynyl naprzeczyw gych przyvileyom 1484 *Reg* 716; A uzrzawszy to Pylat, yzyc ta mowa yemu nycz nye pomogla..., ysz yemu dawaly wyną, aby czynyl przeczywko czeszarzowy, wzyąwszy wody y umywal szwe rącze XV *p. post. RozmPam* 476; Pilat... bał sie, puścićli by ji, aby przeciw zakonu nie czynił, a nie puścićli by go, bał sie, aby syna bożego nie ukrzyżował *Rozm* 842.

c. czynić *z kimś*: Welyczyl gospodzyn s wamy (*pro* namy) czynycz y wczynily gesmy weseloczy sø (magnificavit dominus facere nobiscum, facti sumus laetantes) *Fl* 125, 4, *sim. Pul*; ~ '*układać się, pacisci*': Przeszthapyly ktho naprzeczywko rayczam albo myasthu, mogą raycze sz nyego wszyacz podług myloszczy myeszkycy wye⟨l⟩krza, tho yesth vchwaly, a nye trzeba gym o tho ny sz kym czynycz *OrtMac* 50, *sim. OrtBr* VI 355; ~ '*toczyć z kimś proces, lege agere cum aliquo de aliqua re*': Ked[z]isz mala Jagneska s Dambrowky soltissem (*leg.* z sołtysem) prawem czynycz, tedis tam przed gayonim veczem nye szalowa⟨ła⟩ o polosmy grziwny 1430 *Przyb* 22.

d. czynić *czymś*: A tu sie jemu poczęli naśmiewać... rzekąc:... Mnimałeś, aby ty był lepszy i mędrszy naszych biskupow? Ktorą⟨s⟩ szalonością czynił, iżeś śmiał o nich mowić przed nimi? *Rozm* 733.

e. czynić na pamięć '*czynić na pamiątkę, czcić pamięć, memoriam colere*': Tho czalo ylkokrocz y tesz vczynycze, na moya pamyecz bądzecze

czynycz (haec quotiescumque faceritis, in mei memoriam facietis, *Msza* III. IV. VI: uczinicze, VI: czyncze) 1413—4 *Msza* I s. 262; Pospolythuyącz y na pamyecz czynyącz, chwalącz napyrwyeg falebnyeg zawszdy dzewycze (communicantes et memoriam venerantes in primis gloriosae semper virginis Mariae) XV *p. post. Msza* VIII s. 53, *sim.* 1.

II. *w użyciu niesamodzielnym (z dopełnieniem bliższym)*: **A.** '*czynić, robić, tworzyć, wykonywać, być sprawcą, facere, agere, aedificare, conformare*': **AA.** czynić *coś (czegoś)*: **1.** *dopełnieniem rzeczownik*: **a.** *dopełnieniem rzeczownik nazywający zasadniczo przedmioty*: Iako Jan czyni drogø po *Dirzsconim lancam hi o tho scodø ma sza grzifna 1406 *TPaw* IV nr 1099; Jaco mnye Jan nye dal oken wyrabycz any drzvi czynycz, alyszbi ischba bila gothova 1429 *Czrs* s. LXXXI; Czyny kamyenny mur zymye colligit lapides in hieme (qui aedificat domum suam impendiis alienis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme Ecclus 21, 9) 1471 *MPKJ* V 81; Y syaly sø rolye y sadzyly sø wynnyce, y czynyły owocz narodzena (et fecerunt fructum nativitatis) *Fl* 106, 37, *sim. Pul*; Vszelkne drzevo, chtore nye czyny ovocza dobrego (quae non facit fructum bonum Mat 3, 10), bądzye vyczyatho *EwZam* 298; Wszelkie drzewo, nie czyniące owoca dobrego (non faciens fructum bonum Luc 3, 9), wyrębiono będzie, w ogień wrzucono *Rozm* 178; Odjęto będzie krolewstwo niebieskie od was, a będzie dano ludu czyniącemu owoc jego (genti facienti fructus eius Mat 21, 43) *Rozm* 411; W tem jest oświcon ociec moj, abyście owoc rozmaity czynili (ut fructum plurimum afferatis Jo 15, 8) *Rozm* 567; Czirpyącz szązyada ploth czinycz (patiens sepes facere vicinum) przes dwye lyecze..., a nye pozowącncz kv prawu, dawnoscz gemv dwv lyathv zawadzy *Sul* 12; Kmyecz sczeepyąncz alybo saad czynyąncz (cmeto plantans aut pomerium faciens) polowyczą w zemi, gdi z rolyey ydze, ostaavicz ymaa *Sul* 16; Bog... rzekl: Wsplodz szemya szelye czynyøcz szemyø (germinet terra herbam virentem et facientem semen) *BZ* Gen 1, 11; Cometare al. limitare vyast czinjcz *ca* 1428 *PF* I 487; Cometare, limitare wyasd czynycz vel granyczycz *ca* 1500 *Erz* 11; ~ Geszczcz vøthsza czuda pres svøtego Gana gestcy ge on byl na tem tho suecze strogyl, czinil *Gn* 179a; Teda tø czalø drogø kazanya nye przestayal, a czvda wyelika czynyl *Blaź* 319; Przed oczczi gich czinił dziwi (fecit mirabilia) *Fl* 77, 15, *sim. Pul*; Bo weliky ies ti y czynøczi dziwi (faciens mirabilia) *Fl* 85, 9, *sim. Pul*; Zzali (*pro* azali) martwim bødzesz czinicz dziwi (numquid mortuis facies mirabilia, *Pul*: czynycz będzes dzywy)? *Fl* 87, 11; *Welkoczynoczy ges w swøtosczy twogey, okropny... y chwalebny, a czynøczy dzywy (faciens mirabilia Ex 15, 11)? *Fl* Moys 12, *sim. Pul*, *BZ* Ex 15, 11; A dziwy czynyącz sequentibus signis (illi autem profecti praedicaverunt ubique, domino cooperante et sermonem confirmante, sequentibus signis Marc 16, 20) 1471 *MPKJ* V 122; Uelikacz on sznamona czynicz bødze *Gn* 2a; Domino cooperante sz pomoczą bozą sznamyona czynøcz *ca* 1450 *PF* IV 576; ~ srebro, złoto czynione '*obrobione, przetworzone na ozdoby, aurum, argentum in ornamenta conformatum*': Ku they tho gyeradzye, szlowye nyewyeszczkym rzeczam, szlusza czynyone szlotho y szrebro, czo szlusza ku panyeszkyey kraszye *OrtMac* 69; Argentum contextum czynyone *OrtRp* 55. ~ *Cf.* **III.**

b. *dopełnieniem rzeczownik nazywający zasadniczo akty*: **aa.** *akty mowy*: Gomon czynyl gwar inquietus 1448 *R* XXIV 353; To naśmiewanie i ine rozmaite nad nim czynili *Rozm* 702; By nycz dawnosczy nye bylo zapamyąthano... y thy take vstawyenya thv podpyszą, a pothem po nych krola Wlodzyslawowy, ysze o przemynąlych krola Kazymyrowych pamyącz czinyą *Sul* 62; Mowi święty Maciej, iż był (*sc.* Jesus) przywiedzion napirwej do Caifasza, a nijednej pamięci nie czyni o Annaszu *Rozm* 706; Caifasz tedy był starszy, bo tego lata oprawiał biskupstwo, przetoż (*sc.* ewangeliści) nijednej pamięci nie czynią o Annaszu *Rozm* 707; Pomowil gy bycz slodzegya... y gynsze vele slow tym rowna..., czczy gego nagabayocza, vczynył y czynycz potem vmislil 1474 *Zab* 540; Brzysk a. ⟨w⟩rza⟨s⟩k czynącza (*war. kal.*: czyschnącz) tumultuantem turbam (et cum venisset Jesus in domum principis et vidisset tibicines et turbam tumultuantem, dicebat: Recedite Mat 9, 23) *MPKJ* V 118; ~ **bb.** *akty dobra i zła*: Obroczy se od zlego, a czin dobre (fac bonum) *Fl* 33, 14, *sim. Pul*; Odclon se od zlego, a czin dobre (fac bonum) *Fl* 36, 28, *sim. Pul*; Kktorzi dobree czinili (qui bona egerunt Ath 39), poydą w zivot wieczny, ale ktorzi zlee, w ogen wieczny *MW* 114a; Pway w gospodna, a czin dobrotø (fac bonitatem) *Fl* 36, 3, *sim. Pul*; Na them myescze lup dzelyą, nyiancy laski z ooplupyenym czynącz (nullam gratiam cum impignorato facientes) *Sul* 22; Welikoczinøcz zbawena crola iego y czinø (*Pul*: czynyącz) miloserdze pomazanczu swemu Dawidowi (et faciens misericordiam christo suo David) *Fl* 17, 54; Czynye

(*pro* czynyø, *Pul*: czynyøcz) mylosirdzye gospodzyn (faciens misericordias dominus), a szød wszem nasyle czyrpyønczym *Fl* 102, 6; Davysz wszythky prze luthosczy, nye czynyvncz szathney mylosczy *De morte* w. 348; Zayem wezmye grzesznyk, a nye zaplaczy, a prawy czyny myloszcz (iustus autem miseretur, *Fl*: smiluie se) y otplaty *Pul* 36, 22, *sim. ib.* 36, 27; Blogoslaw, dusza moya, bogu..., ien myloszcz czyny (*Fl*: genz sye slutuge) wszem zloszczyam twoym (qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis) *Pul* 102, 3; Pokoyny vel pokoy czinączi pacifici 1418 *JA* XIV 512; Spocoyny sluną, gisch napyrwey w... swem syerczu, daley myedzi braczicą rostarszoną czinyą pocoy XV *med. R* XXII 242; Gospodne, kto bødze przebiwacz w przebitcze twoiem, albo kto bødze stacz na gorze *swotey twoiey, iensze wchodzi przez wini y czini prawdø (operatur iustitiam, *Pul*: czyny sprawyedlywocz) *Fl* 14, 2; Przyszyągam bogu..., ysz chczą... kaszdemu prawda czynycz thako vbogyemu yako *pogathemu *Ort-Mac* 34; Ale ti, gospodne, nedaleco czin slutowana twego ode mne (ne longe facias miserationes tuas a me) *Fl* 39, 15, *sim. Pul*; Bog wem crol nasz przed weky czinil iest (*Pul*: vdzyalal yest) zbawene wesrzod zeme (operatus est salutem in medio terrae) *Fl* 73, 13; ~ Nie czyń cudzołostwa (non moechaberis Mat 5, 27) *Rozm* 268; Nye czyn (*Dek* III 5. V 2: czyny) gr⟨z⟩echu nyeczystego *Dek* I 8. II 1. III 1—4. 8. 11—8. 23. 25. 28. 29. 31. V 1. 4. VI; To takesz dobrze pamyøtay, sinv moy, abi syø pylnye strzegl ote wszey nyeczistoti, a kromye twey zoni, nye czin grzecha w swem swyadomyv (praeter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire) *BZ* Tob 4, 13; O... nędzni licemiernicy,... nie czyńcie takiego grzecha! *Rozm* 716; Obroczyl syercze gych, bychø nenazrzely lvdv yego y lesez czynyly w slvghy yego (et dolum facerent in servos eius, *Pul*: aby... zdradę czynyly slugam yego) *Fl* 104, 24; Nenawidzal ies wszech, czso czinø lichotø (qui operantur iniquitatem) *Fl* 5, 6, *sim. Pul*; Odstøpcze ode mne wszitcy, gisz czinicze lichotø (qui operamini iniquitatem) *Fl* 6, 8, *sim. Pul*; Wisluszay, gospodne, glos moyey prosby..., a s czinøczimi lichotø (*Pul*: s czynyączymy zloszcz) ne zgubay me (et cum operantibus iniquitatem ne perdas me) *Fl* 27, 3; Ne chczey milowan bicz we zlo czinøczich (*Pul*: myedzy stroyączymy zloszcz), any miluy czinøcze lichotø (neque zelaveris facientes iniquitatem) *Fl* 36, 1, *sim. Pul*; Witargn me z czinøczich lichotø (eripe me de operantibus iniquitatem, *Pul*: z czynøczich zloszcz) y z *moszow krwy wibaw me *Fl* 58, 2; Kto stane se mnø przeciwo czinøczim lichotø (adversus operantes iniquitatem, *Pul*: zloszcz)? *Fl* 93, 16; Zlyc czynycz nyeczystoscz concumbere XV *ex. PF* V 20; Wyslowø y wolwicz (*pro* molwicz) bødøø lichotø, molwicz bødøø wszistczi, gisz czinø neprawdø (qui operantur iniustitiam) *Fl* 93, 4, *sim. Pul*; Ne pocladal iesm przed oczima mogima rzeczi neprawdziwey, czinøcze neprawdø (*Pul*: czynyøcze przestøpanya) nenasrzal iesm (facientes praevaricationes odivi) *Fl* 100, 4; Preiudicavit sue magnitudini czynyl przeszprawye XV *med. R* XXV 151; Miluicze gospodna wszitcy swøczi iego, bo prawdi szuka gospodzin y odpłaczy *obpliwicze czinøczim pich (facientibus superbiam) *Fl* 30, 30, *sim. Pul*; Me (*pro* ne) bødze bidlicz pozrzod domu moiego, ien czini pich (qui facit superbiam) *Fl* 100, 9, *sim. Pul*; Przeto isze so czynyly szalenstwo w israhelskem lyvdv (quod fecerint stultitiam in Israel) a czvdzoloszily so s zonamy przyiacyelyow swich *BZ* Jer 29, 23; Osromoczeni bodzcze wszitczi zla czinøczy na prosznoscz (iniqua agentes supervacue, *Pul*: zloscz stroyøczy po prosznyczy) *Fl* 24, 3; Ale oblicze gospodnowo na czinøcze zla (super facientes mala), abi zatraczil z zeme pamøcz gich *Fl* 33, 16, *sim. Pul*; Tobe samemu zgrzeszil iesm y zle przed tobø czinil iesm (malum coram te feci) *Fl* 50, 5, *sim. Pul*; Wyączey slego czinycz szą nye łąkayą (plura mala committere non formidant), za yesz vpadayą w gnyew naszey myrszączky *Sul* 47; Podal mv szapharza szwego, then mv czynyl wyele szlego *Aleksy* w. 180; Nye szyedzyal yesm z radø marnoscz y ze zlc czynyączymy (*Fl*: se zlo noszøczymy) nyc wnydę (et cum iniqua gerentibus non introibo) *Pul* 25, 4; Y rzekl Achab ku Helyaszowy: Azalysz nalyazl na mnye sobye nyeprzyiacyelya? On rzekl: Nalyazl przeto, yszesz syø oddal na to, abi czinyl zloscz przed oblyczim boszim (ut faceres malum in conspectu domini) *BZ* III Reg 21, 20; Ktho navyaczey czyny slosczy, w them slamya kosczy *De morte* w. 217; Azaly nye posnayą wszytczy, czosz czynyą zloszcz (qui operantur iniquitatem, *Fl*: czso stroiø lichotø), czy, czo poszyrayą lyud moy yako karmyą chlyebową *Pul* 13, 8; Zadz czyelyesznych nye czynycz (desideria carnis non efficere) XV *ex. SKJ* I 144; ~ **cc.** *akty przemocy*: Nyekthorzy yako nyeprzyaczele wlosthney krwyc... brathoglowstwo czynyą (fratricidium committunt), bratha, szostrą alybo blyszego zabyayą *Sul* 49; Gydączy na woyną na łąnkach any we wszi staacz mayą, yano na polyv, any drapyenya

(*Dzial* 37: drapyesstwa) czynycz (nec rapinas committere) *Sul* 15; Ten, gen wsdawa..., ma polozicz rąnkoyemstwo o tho, ze nygdi gros ktorich ma czinicz (quod nunquam aliquas minas incutiet) *Sul* 96; Jakom ne kasal mym *ludzey iachacz na Steppanowø dzedzinø czinicz gwalt 1395 *Leksz* I nr 1963; Czsosm czinili w Sdzichnine dzedzine, tosmi czinili s yey volø, a tamesmi nigednego gvaltu ne czinili 1408 *Piek* VI 368; Jaco Andrzey pomocznikyem byl, kyedi gego brath gwalth czinil 1435 *Czrs* s. XCIII; Gydączy sz voyny... sobye strawy na myeszczoch osobnych nye mayą bracz any kthorego gwalthv czynycz (ne... expensas... in locis solitariis vi recipiant) *Sul* 71, *sim. Dzial* 65; Nye czyn ⟨k⟩radzewszthwa zadnego *Dek* II 1; Ne bødz milowan w tem, iensze przespeie na drodze swoiey, w czlowecze, iensze czini krziwdy (in homine faciente iniustitias) *Fl* 36, 7, *sim. Pul*; Paklibi zaprawdą wlodica pospolythi byl, polowyczą̨n przeczywko slyachczyczewi za takyesz rowne rani vyelykye i male, snamyenythe i zacrithe vesmye i podzywygnye ot tego tho yemu crziwdą̨n czynyanczego (ab eodem suo iniuriante) *Sul* 104; Kiedy sie umywali, spuściwszy odzienie miłościwie sie przykrywali, mieniąc, aby światłości krzywdy nie czynili (ne splendori diurno alias divino facerent iniuriam) *Rozm* 183; Ocruthnosez czynya nad szwogyemy poddanemy XV *p. post. PF* III 289; A ten thako przewyedzony... zyemyenynom skody czynycz nye ma (nocumenta inferre non debebit) *Sul* 60; Kto gedze na woyną, nye czyny szkody *Dzial* 37; ⟨P⟩odług Pysma swiatego czynyączy schkodą na polv (depopulatores agrorum) rzeczeny tesz są zlodzeye *Dzial* 39; Vszylstwo dzevyczaam czynączy (deflorantes virgines)... prawem polskym mayą othpowyedzecz *Sul* 14; Nye czinecze vszylstva..., potwarzy *ca* 1450 *PF* IV 579; (Barabasz) był wiele synow żydowskich pobił s pieniędzy a kupił (*pro* łupił) niewiast, czynił im usilstwo jako zły człowiek *Rozm* 808; Czynyąncz (*war. lub.*: czynycz) zalogy, vklady tendentes insidias (insidias tendentes, ut interficerent eum in via Act 25, 3) 1471 *MPKJ* V 135; ~ **dd.** *akty uznania i braku uznania*: Ne *dzalcy gest on bil szobe vøce chualy tako gako bogu czinicz bil *Gn* 5a; Fszythczy ludze na tem tho swecze tako dobrze svethsczy gako duchofniy *chøcz ony tego, abicz gim ludze czesez y chualø czynily *Gn* 11a; Slubuyø thwcy myloszczy ne zapomynacz, alle wszendze czesez a luboscz czynicz *ca* 1428 *PF* I 481; Uczyli ją..., by czyniła cześć starszym (praebere senioribus hanc admonent honorem) *Rozm* 14; Leśnia i polnia zwierzęta wszelika zbierała sie, dając cześć i chwałę a modląc sie dzieciątku Jesu Cristusowi, a czyniąc cześć Marje, matce jego (adorantes puerum Jesum et Mariam) *Rozm* 84; Y thesz ⟨thobye⟩ dząky (*Msza* IV: dzankø) czynyącz (*Msza* III: falą dayącz, VI: chwala daya) przeszegnal (*sc.* wino), poszegnal, ⟨roszdal⟩ szwolenykom swoim (item tibi gratias agens benedixit deditque discipulis suis) 1413—4 *Msza* I s. 261, *sim.* VIII; Dząky czynyącz gracias agentes (Eph 5, 20) XV *med. SKJ* I 118; Padnąwszy przed jego nogami (*sc.* lwy) dali jemu chwałę... skacząc wieseli, czyniąc jemu lubość (exultantes et laetantes huic applaudebant) *Rozm* 138; To jest moj syn namilejszy, w nim sie mnie dobrze ulubiło, czuż w tobie, i przez cię lubość ustawiłem moję czynić (et per te placitum meum gerere constitui) *Rozm* 191; Day nam, kthorzy yey dzyszya sluzba czynymy..., we wszythkych potrzebach nasich wyszluchanie *MW* 63b; ~ Zabywszy, rinna gy wlekly, na wschod nogy wloszyly, sz thego mv ganbą czynyly *Tęcz* w. 11; Tako jemu odpowiedzieli mistrzowie a doktorowie żydowscy, rzekąc: Mistrzu, tą mową też nam uwłoczysz a czynisz sromotę (etiam contumeliam nobis facis Luc 11, 45) *Rozm* 306; Vgyastky, wyczanstwa bandzie czynil convicietur (non omni homini cor tuum manifestes, ne forte inferat tibi gratiam fałsam et convitietur tibi Ecclus 8, 22) 1471 *MPKJ* V 79; Wyastky (*leg.* ujazdki) czynyly a. ganili (*war. kal.*: schromoczily, ganyly) conviciebantur (et qui cum eo crucifixi erant, conviciabantur ei Marc 15, 32) *MPKJ* V 122; ~ **ee.** *akty realizacji cudzej woli*: Dzysz pan bog twoy przisyøgl tobye, aby czinil gego przikazanya ta to y sødy (ut facias mandata haec atque iudicia) *BZ* Deut 26, 16; Bo Leui a Benyamynowa nye zlyczil bil przeto, isze przezdzocznyc czinyl krolyowo przikazanye (quod Joab invitus exequeretur regis imperium) *BZ* I Par 21, 6; Blogoslawcze gospodnv wszyczsy angeli yego moczny silø, czynøczy slowo yego ku posluchanyv glossv slow yego (facientes verbum illius ad audiendam vocem sermonum eius) *Fl* 102,20, *sim. Pul*; Chwalcze gospodna zeme, smokowe y szwytky gløbokoscz y. Oghen, grad, sneg, lod, duch, weln albo burze, gesz czynø slowo gego (quae faciunt verbum eius) *Fl* 148, 8, *sim. Pul*; Ktory clouek czyni volø othcza mego (qui facit voluntatem patris mei Mat 7, 21), tenczy przydze do krolefstwa nebeskego *Gn* 171b; Ga na (*pro* ne) chczø cynicz vole bosze *Gn* 172a; Blogoslawcze panv wszyczki syly yego, slugy yego, gysz czynycze wolø yego

(qui facitis voluntatem eius) *Fl* 102, 21, *sim. Pul*; ⟨G⟩dysz szołtys ma pana swego wolą czynycz, przeto nye slvsza, aby szoltys byl mocznyeyszy, nyszly pan *Dzial* 44; ~ *wyjątkowo z gen.*: Pane, ku tobe vczekl gesm, navczy mø czynycz woley twogey (doce me facere voluntatem tuam, *Pul*: vczynycz wolyø twoyę) *Fl* 142, 11; ~ **ff.** *akty prawne*: A paknyąly przeczivko themv naszemv vstawycnyv daley czynycz braczsthwa w ktorychkole myeszczech naszych myedzy rzemyąslnyky nalezono y wyszvkano (et si amplius contra hanc institutionem nostram dictae fraternitates... invenientur seu reperientur), tedy czy rzemyąslnyczy... vyną szethmynadzescza komorze naszey zaplaczoną przepaszcą szą ma wyedzecz y zaplaczycz *Sul* 82; Opyekadlnyk dzeczy, kedy k lathkom przydą, sz gynszego lyczby czynycz nye ma, geno s czynszow (de nullo rationem facere tenetur, nisi de censibus) *Sul* 57; Ku yegosz przyszczyu wszystczy lyudze wstacz ymayø s czyaly swoymy y czynycz ymayø od vczynkow swoych lyczbę (et reddituri sunt de factis propriis rationem) *Pul* Ath 38; Szandza... yusz nye poyedze na roky, czynyucz nyeszpravye othwłoky *De morte* w. 336; Debuit pokorø czinicz 1405 *KozierRplnscrPysdr* 183; Wozni... przeczywko gym pozwv czynycz nye ma szmyecz (contra ipsos citationem facere non praesumant) *Sul* 9; Iacom ya Climkoui czinil prawo podluk smowi 1419 *AKPr* VIIIa 44; O tham ya crziwda oth Fallanthi wstal, esze mi s Goczkem prava nyc czi⟨ni⟩l, a ja gi pozval 1435 *KsMaz* III nr 1563; Jacom ya byl na sdany dzen, a Sczepan mi ne czinil prawa s mym slodzcyem 1446 *ZapWarsz* nr 772; Przysągam bogu..., ysze chczą na mem vrząndze wyerzen bycz, kaszdemu prawo czynycz *OrtKal* 205; Maly nyewyasta o szwoy dlug zaplaczony prawo czynycz, to ona ma vczynycz szamotrzeczya *OrtMac* 108; Blogoslawyeny, gysz strzegø søda y czynyø (*Fl*: vczynyø) prawotę w kazdy czas (faciunt iustitiam in omni tempore) *Pul* 105, 3; Gdi... pozwani o dzedzyną w sandze wspyera, yszbi dzedicz they dzedzyni byl w stronach dalyekych..., sandza ma przykazacz przes woznego... zawolacz, pewne myestcze y rok thego nye bandączemv nasznamyonwyąncz. Genze kdi nye stanye kv skazanyv rzeczy, sluszne poszcze ma bicz, gego nyebyczym w theem nye czynyancz przekazi nyyaney (quo non parente ad diffinitionem causae licite procedatur) *Sul* 9; Xanząn... taky czlonek... vstawyl..., ze yako płaszczee przissyangi czynyanczim i przi tich przissyangach potikayanczim brani, takye... seymanye plaszczow daley yest skazono i w nywecz obroczono *Sul* 92; Na vyelykich roczech przes naas czynyonich (infra terminos generales per nos tunc celebratos)... vstawyami czlonky nyzey popyssane *Sul* 106; Poznan bødze gospodzyn czinø søby (iudicia faciens, *Pul*: sądy czynyączy) *Fl* 9, 16; Gensze strzesze prawdy na weky, czyny sød krzywdø czyrpyøczym (facit iudicium iniuriam patientibus) *Fl* 145, 5, *sim. Pul*, *MW* 126a; Panye boze, nye przepuszczay tego, abi ty panye boze zapamyotal sprawyedliwego s nyesprawyedlywim,... nygdi søbu ⟨tego⟩ czynycz nye bødzesz (nequaquam facies iudicium hoc) *BZ* Gen 18, 25; ⟨V⟩stawiamy, aby nygeden sądza any starosta sądy czynyączy nyszadnego masza o ktorakoly rzecz nye zdal..., alyszby sadownye byl przeparth *Dzial* 48; Przeto za ty wszitki rzeczi mi czinymi slyvb (percutimus foedus) *BZ* Neh 9, 38; Nye czyn szwadeczstwa falszywego *Dek* II 2. V 1. 3. 4; Nye cradny nyczs czvdzego any cziny *svadeczva falszyvego *Dek* V 2; Sczepan nye czynil swadeczsthwa za posse⟨ż czą 1424 *Przyb* 17; Kthor⟨ym obycza⟩yem mayą czyniczi testam⟨ent⟩ (facere testamentum) 1484 *Reg* 715; Wrząth solthysky... na wolyą panow swogych stacz abo czynycz sprawnye powinyen gest (officium scultetorum... stare et facere iure teneatur) *Sul* 52; Slugacz nye mosze any gest wolen czynicz zadnego vrządu przez swego pana (servus testari non potest) XV *p. post. R* I s. XLVII; Jakom ya nye wyodl gwaltem wosznego y prąwyedlnika na gymyenye Markowo wydzienye czinącz sszamopyath 1472 *ZapWarsz* nr 3071; Moze myasto... kv polepszenyv myeszkyemv czynycz albo wydacz wyelkyerz? *OrtMac* 100; My przyszangamy... welkerzow ne czynycz besz raczkye wolye v swem *rzemiszlye XV *p. post. Zab* 539; Za kthora czacz ('część') podluk targv Pyotr... zaplaczyl cztiry kooppy y dzesszacz groschi..., za Zyemaka czynyacz zadathek 1472 *ZapWarsz* nr 2963; Pani Helska Vøczenczovim ludzem czinila zaplaczena 1391 *Leksz* I nr 1014; Kthokolyc... s drzewa spadnącz vmrze, za thego zaloba glowna nye ma bicz czynyona (quaestio capitis non debet intentari) *Sul* 13; ~ Petrus... obøzal sø czinicz praw swimi ludzmi na dzen zauiti 1415 *AKPr* VIIIa 130; ~ **gg.** *akty religijne*: Bo mislene czlowecze spowadacz se bødze tobe, a ostatkowe mislena dzen swøti bødøcz czinicz (et reliquiae cogitationis diem festum agent tibi, *Pul*: będzecz czynycz) *Fl* 75, 10; Tedy Żydowie sczyniwszy namioty i jaty i czynili gody jako u nas w świątki *Rozm* 430; Kiedy czynisz jałmużnę (cum ergo

facis eleemosynam Mat 6, 2), nie daj przed sobą trąbić *Rozm* 271; Gorze wam, mędrcy i mocarze licemiernicy, iżeście wyżarli domy ubogich wdow, czyniąc długie modlitwy (quia comeditis domos viduarum orationes longas orantes Mat 23, 14) *Rozm* 418; A pyø⟨tego d⟩nya a we dwudzestu mye⟨siąca⟩ obyati czinyly na ołtarzu (sacrificabant super aram) *BZ* I Mach 1, 62; Offyerym bogv nye czynyl *SkargaPloc* w. 34; Tec to crol iesc miloscy-ueysy... v milem uabeny, izbihom pocutø verne cynily *Kśw* cv 35; Nie będziecieli czynić pokuty (si poenitentiam non egeritis Luc 13, 5), wszyscy takież poginiecie *Rozm* 373; Wesele będzie przed anioły bożymi nad jednym grzesznym pokutę czyniącem (super uno peccatore poenitentiam agente Luc 15, 10) *Rozm* 385; Jawni grzesznicy i grzeszne żony wierzyli jemu a wy widząc, aniście pokuty czynili (nec poenitentiam habuistis Mat 21, 32), abyście wierzyli *Rozm* 455; Gedly sinowye israhelsci... y czinyly swyøto przesnycz (et fecerunt solemnitatem azymorum) za syedm dny w *vysyelyv *BZ* I Esdr 6, 22; W nych (*sc.* cerkwiach) vrzanth sluzbi bozey nye ma bycz przes kaplani czinyon (divinum officium non debet celebrari) *Sul* 4; ~ **hh.** *dopełnienia pleonastyczne*: Gysz to støpayø na morse w lodzach czynøcz dzala *elbo skvtky w wodach welykych (facientes operationem in aquis multis), czy sø wydzely dzala gospod⟨no⟩wa *Fl* 106, 23, *sim. Pul*; Spocoynicz są, gisch... czinyą dzyalo a sluszbą, rozłączone sslaczayącz XV *med. R* XXII 242; A dzen ossmi bødze przeslawni a przeswyøtni..., wszelkego dzala robotnego nye bødzecze czinicz w nyem (omne opus servile non facietis in eo) *BZ* Lev 23, 36; Synku miły, gdzieś to był, jakieś (*rp.* takyesch) działo żydowskiemi (*leg.* z żydowskiemi) dziećmi czynił (quid operis cum pueris Hebraeis habuisti)? *Rozm* 132; Azali przistane tobe stolecz lichoti, iensze czinisz robotø w kazni (qui fingis laborem in praecepto)? *Fl* 93, 20, *sim. Pul*; Gensze czyny ty skutky (qui facit haec, *Fl*: czini to), nye będzye russzon na wyeky *Pul* 14, 7; Ty vczinky czinycz, gest biez my⟨ło⟩syerdnim czyelnye XV *med. R* XXII 240; Odpowiedzieli Żydowie i rzekli k niemu: Co mamy czynić, abyśmy czynili uczynki boże (quid faciemus, ut operemur opera dei Jo 6, 28)? *Rozm* 353; Ja muszę czynić uczynki (me oportet operari opera Jo 9, 4) tego, ktory mie posłał, gdy jest dzień *Rozm* 420; Jen w mie wierzy, uczynki, ktore ja czynię i on będzie czynić (qui credit in me, opera, quae ego facio, et ipse faciet Jo 14, 12) *Rozm* 562; ~ *wyjątkowo z gen.*: Leniu iesc cu vstanu cynich casdego skutka dobrego *Kśw* br 36; ~ **ii.** *varia*: Then, ktho mye przethobą (*leg.* przed tobą) vyny, memv szerczv czyaskoscz czyny XV *ex. Zab* 444; Rąb, nadwyssze ukazany, szaszyadom myerzyąnczką czyny y thesznoscz (vestis... vicinis taedium parit) XV *p. post. R* I s. XLIII; Ale gdy yeszth meszkane czinil oblubenez, zesznøli szø wszithki y szpali (moram autem faciente sponso dormitaverunt omnes et dormierunt Mat 25, 5) *ca* 1420 *R* XXIV 86; Wszythky moya kosza skarze, panye y tlvste nyevyasthy, czo sobye czynyv roszpasty *De morte* w. 278; ⟨V⟩stawycznye pospolstwo czyny czastokrocz rostargnyenye, w ktoremsze to bracza... na gnyew abo swar czastokrocz przychodzą *Dział* 44; ~ **jj.** *z elipsą rzeczownika wymienionego wcześniej*: Iszczy ten tho obyczag gest..., isze gdiscy ktorø svøtoscz do mastha przynoszø, tedycz vøcz ludze s kaplany... naprzecif ge *vynydzø, a chocz nauøczszø czescz ony mogø, tocz ge ('jej') oni czynø *Gn* 4a; A spocoynicz są, gisch mayącz pocoy w swich syerczach od grzechu, potem myedzi bracziczą czinyą a gednayą XV *med. R* XXII 242; A zakon. a przykazanye, geszem wam napysal, zachowaycye, abiscye czinyly po wszitki dny (ut faciatis cunctis diebus) *BZ* IV Reg 17, 37.

2. *dopełnieniem zaimek*: **a.** *wskazujący (czasem eliptyczny)*: **aa.** *odsyłający do rzeczownika*: Alysz gospodzyn wczyny dom, po prosznoszcy dzalayø, gysz czynø gy (qui aedificant eam) *Fl* 126, 1, *sim. Pul*; Yusch masch pocoy scham w schobye y w ginich gi czinisch XV *med. R* XXII 242; ~ **bb.** *odsyłający do treści zdania niezależnego*: Bøczdcze, dze, tako mødrzy, gakocz szø vøszeue mødrzy, yscczy napirszue vøsz thø to mødroscz ma, ysze gdis gy *chø szabicz, tedicz vøcz on svø glovø krige... a o czalocz on nix ne dba. A takesczy svøczy app⟨osto⟩li szøcz oni tho byly czynily *Gn* 172b; Przeciwo sinowi macerze twoiey kladl ies szkodø, to ies czinil, a ia iesm milczal (haec fecisti et tacui) *Fl* 49, 21, *sim. Pul*; Nye czyn *krechv nyeczystego..., w braczkych rzeczach nye korzyscy... To czynyącz napelnysz kasny boga mylego *Dek* III 8.; O kthore syedlenye Jacub... zalowal na Daczboga..., tho czynyl, gegdy thego wlodzyen byl 1449 *TymProc* 249; Thakymsze obiczayem kyedysz wyeczerzal wszyawszy ⟨kyelych w... racze swogy... mowyacz: Przymycze y pycze s tego wszyszczy, tocz yest... kyelych krwe mogey... Tho⟩ kyedile czynycz baczecze (*pro* badzecze, *Msza* I. III. IV. VI.

VII: vczynycze)... na moya pamącz ⟨vczynycze⟩ (haec quotiescumque feceritis in mei memoriam facietis) XV *med. Msza* V s. 262; Przyszyasznyk ma przydz kv gaynemu szadv besz przykazanya..., nye przydzyely, a tho czyny szwey wołycy yacoby sz pychy *OrtMac* 63; Miał Pilat obyczaj na każdą Wieliką Noc puścić jednego... A to czynili na pamięć luda żydowskiego, ktory był wywiedzion z niewolstwa... cipskiego *Rozm* 807; ~ *wyjątkowo z gen.*: Tedy się jej anieli pokazali..., abych ją... *ucieszył, bo jej tego wielekroć czynili *Rozm* 19; Dwa albo trzy dni pościł w niedzieli, ale wżdy tego częście czynił, iże środę a piątek pościł *Rozm* 159; ~ **cc.** *odsyłający do treści zdania zależnego*: Swøty Barthlomeg gest on tho byl czynil, yszecz on swe glovy, tocz gest milego Xpa, gest byl szonoual *Gn* 172b; Mozely on szwem (*leg.* z swem) dzyedzyczthwem stoyaczym y nyestoyaczym, czo szwem dorobyenym szobye nabyl, czynycz, czo chcze *OrtMac* 82; Rzekla mathka yego slvgam: Czokoly rzeknye vam, czynczye (dicit mater eius ministris: Quodcumque dixerit vobis, facite Jo 2, 5) *EwZam* 303.

b. *zaimek względny*: A napirsuecz gy on o gego velika czuda chualy, choscy gest ge on przeszen byl nasz mily Xc czynil *Gn* 179a; Romnycze (*pro* pomnycze) d⟨z⟩ywi yego, yesz czynyl yest (mementote mirabilium eius, quae fecit, *Pul*: yesz czynyl), czuda y sødi vst yego *Fl* 104, 5; Rzeklem k nym: Nye gest to dobra rzecz (*sc.* lichwa), iøsz czinycye (non est bona res, quam facitis) *BZ* Neh 5, 9; ⟨P⟩yotr postawyl syą naprzeczyw Ianowy sadzy o rzecz, ktorą przed nym myal abo czynyl *Dzial* 29; Zgrzeschylam... grzechy mogymy thako, yz nye yesth lyczba gych we mnye, kthorem czynyla od mogych mlodych lyath *Naw* 164; ~ Ale sprawce lyvczscy nye wyedzely tego, *dokod bich otszedl, albo czsobich czinyl (quid ego facerem) *BZ* Neh 2,16; O *podezrenich twogich nyewyastach nyewyedzena richley pitay nyzly wyedzenya, *czczo czynyą (de feminis tuis suspectis, quid agant, ignorantiam non sententiam quaeras) XV *p. post. R* I s. XLIII; Odpowiedziawszy im miły Jesus i rzekł: Zawierne, zawierne, powiedam wam, iże syn sam od siebie nie może nic uczynić, jedno co widzi ojca czyniąc (non potest filius a se facere quidquam, nisi quod viderit patrem facientem Jo 5, 19) *Rozm* 258; Pilat... rzekł k nim: Gdyż ji pomawiacie o grzech zakonny..., ukrzyżujcież ji podłuk zakona waszego, jako wiecie, co s takimi zakon każe czynić *Rozm* 790.

c. *inny zaimek*: Wszitko p⟨o⟩dle boga czinyl dzisz (quia cum deo operatus est hodie) *BZ* I Reg 14, 45; Ktho chcze czynycz czo na szvyecze, sly mnych ve wszythko szya myecze *De morte* w. 445; Czo ma byczi czynyono z onymi, *którzy by chczyeli thą regułą przyączi? 1484 *Reg* 705; A jako to zmowił, tako wstanąc jeden mistrz, ktory był uczony w zakonie, kusząc ji, rzekł: Mistrzu, co czyniąc abych' żywot wieczny otrzymał (magister, quid faciendo vitam aeternam possidebo Luc 10, 25)? *Rozm* 331; O... nędzni licemiernicy, co czynicie? Potępiacie syna bożego? *Rozm* 716; ~ czynić *coś o coś* '*dochodzić czegoś, quaerere, lege agere*': Gdyby kto zabyth a nye wiedzano by, kto gy zabyl, tedy o to dzedzina nye ma bycz obwynyona, any o to ma czso czynycz (castellania de hoc non moveat aliquam quaestionem) *Dzial* 31; ⟨G⟩dysz wdowa... weszmye dzeczy w swą opyeką...a gdyby nyekto gym... schcodą... vczynyl, aczby macz o to nye chczala... czynycz, tedy tym dzeczom dawnoscz nye mosze bycz przypysana, aczkolyby o to nyczs nye mogli... czynycz. Aczlyby tesz po dokonalych lyeczech zamyeszkali czynycz a dawnoscz by wyszla, tedy yaco y o gynsze sztvky podlug dawnoszczy mayą mylczecz (possunt illatam violentiam agitare, pro qua agere non valebant propter defectum aetatis..., exceptio praescriptionis eis opponi non poterit) *ib.* 34. ~ *Cf.* **I 2a**.

BB. czynić *kogoś a. coś kimś a. czymś a. jakimś*; czynić *kogoś a. coś z kogoś a. czegoś*: **1.** czynić *rzeczywiście*: **a.** czynić *kimś a. czymś*: *z określeniem predykatywnym w nom.*: I czynyl (*Fl*: vczinil) yesm sie yako człowyek nye slyszøczy (et factus sum sicut homo non audiens) *Pul* 37, 15; ~ *w acc.*: Pane bosze moy, powelbyon yes barzo..., genz czynysz angely twoye duchy (qui facis angelos tuos spiritus) *Fl* 103, 5, *sim. Pul*; Mąka nye czini mączennyka, ale rzecz, o yąsz czirpy XV *med. R* XXII 245; Szyothmegonaczcze latha zamorzem (*pro* zamorzon *czy* zachorzal?) byl, czo szobye nycz czynil *Aleksy* w. 186; Nie czyńcie domu ojca mego domu kupieckiego (nolite facere domum patris mei domum negotiationis Jo 2, 16) *Rozm* 211; ~ *w instr.*: Pane bosze moy, powelbyon yes barzo..., genz czynysz... slughi twe ognyem zazegayøczym (qui facis... ministros tuos ignem urentem) *Fl* 103, 5, *sim. Pul*; Maszh szyny, szaffarzmy gych nye czyn gymyenya twego (habes filios, dispensatores tuorum bonorum non instituas) XV *p. post. R* I s. XLV.

b. czynić *jakimś*: *z określeniem predykatywnym w nom.*: Cziemą (*leg.* czemu) schią czynycie

przeczywny cur efficimini in satan (et ait David:... Cur efficimini mihi hodie in satan II Reg 19, 22) 1471 *MPKJ* V 41; Iako blysznego y yako brata naszego takom szye lyub czynyl (quasi proximum et quasi fratrem nostrum sic complacebam, *Fl*: taco lub iesm bil) *Pul* 34, 17; ~ *w acc.*: Prawa pomocz moia od boga, iensze zbawone czini ymaiøcze prawa serdza (qui salvos facit rectos corde) *Fl* 7, 11, *sim. Pul*; Dziwna vczin miloserdza twoia, iensze zbawone czinisz pwaiøcze w czø (qui salvos facis sperantes in te) *Fl* 16, 8, *sim. Pul*; Blogoslawcze poganowe boga naszego y sliszøczi czincze (*Pul*: vczyncze) głos chwali iego (et auditam facite vocem laudis eius) *Fl* 65, 7; Thy przywyleye, ylko k themv yako szmyerthnee a błądnee, prooznee czynymy, kazymy, wsrzvcami y odszywami (quae, *sc.* privilegia,... ut perniciosa et erronea cassamus, irritamus et revocamus) *Sul* 28; Vogenne yaszdy... wlosthne zemye... obykly szą sz drapyesthwa nyeszprawnye opvszczacz alybo pvsthe czynycz (proprias terras... consueverunt ex rapina indebite desertare) *Sul* 71; Bo yako gymyenya wyelosez a czczi tego swyata nabiczye cziny ludzi nadąte a pischne, tako potąpyenye a vbostwo, le skromne, czini vbogye duchem XV *med. R* XXII 235; Bog nasz, bog zbawyone czynyøcz (deus salvos faciendi, *Fl*: zbawoni vczinicz) *Pul* 67, 22; Po nagedzenyv tlustego czynyą... czlowyeka XV *p. post. PF* III 290; Wyeza dokonana a myesszek wyproznyony czyny czleka acz nyerichlo, ale barzo mądrego (turris completa et arca vacuata faciunt valde sed tarde hominem prudentem) XV *p. post. R* 1 s. XLV; Facit insipida czyny neszmakowan[y]e pokarmy albo potravy XV *p. post. R* XLVII 353; Gothvyczye drogą boszą, prosthe czynczye szczyeszky yego (rectas facite semitas eius Luc 3, 4) *EwZam* 297, *sim. Rozm* 177; ~ *w instr.*: Czynylo lekczy⟨e⟩schą a gothownyescha reddebat leniorem expedicionem XV *med. SKJ* V 256; ~ *przymiotnik w formie niezłożonej*: Roszdno czyny dividit XV *med. R* XXV 154; A ya czynye wam wyadomo, ysz yego dzyen yeszcze nye przyszedł zaplaczenya *OrtMac* 106; Chczemy, abi sadze nye wasząc sobie person bogatego abo vbogego, ale podług vrzadv poszywayączych, to gest sąpierza z gyszczczem, wczwawszy wyslvchali... Ale vrząd pozywayączych pysarz... ma powyedacz, nygednemv krothko nye czynyacz... tako, ysze kto pyrwey pozwal, tego pyrwey odprawycz (scriptor causarum... secundum ordinem citationum litigantes per ministerialem vocandos nominabit, ita quod prius qui ad causam provocaverint, prius nominentur) *Dział* 12; Korzyl syą, krothko syą czynil mansfetatur (quodam enim tempore mansuetabatur ignis, ne comburerentur, quae ad impios missa erant animalia Sap 16, 18) *MPKJ* V 77; Pospolyto czyn swe gymyenye communiter (communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis Gal 6, 6) *MPKJ* V 129; Jawno czynycz patefacere XV *ex. PF* V 23.

c. czynić *z kogoś a. czegoś*: Powiadaam waam zaprawdø, yzee vrøpnoscz czyny często z møsczyny nyewiecsczee serczee *Gloger*; Gyenze czynysch z nyedosthoynych dosthoyne *Naw* 135.

2. czynić *rzekomo a. tylko we własnym przekonaniu 'podawać, uważać za kogoś, facere, dicere, putare'* (*z podwójnym acc.*): **a.** czynić *kimś*: *z określeniem predykatywnym w instr.*: Nye mogą go wyączcy layacz, szlowye czynycz krzywoprzysząszczą *OrtBr* VI 376; Bo kazdy, ktory szyc krolem czyni, *przyczyvya szye czeszarzowy (omnis enim, qui se regem facit, contradicit Caesari Jo 19, 12) XV *p. post. RozmPam* 472; Ty sie czynisz prorokiem i synem bożym *Rozm* 730; Tedy wszyscy rzekli: A coż jeszcze pożądamy świadectwa? A my sami słyszeli, iże sie synem bożem mieni albo czyni *Rozm* 742; Żydowie przemieniali jemu tę winę, iżby sie krolem czynił, ale ta ich zgłoba zjawiła sie w Pilatowie odpowiedzeniu *Rozm* 777; Mowicie, źli Żydowie, aby sie on krolem czynił *Rozm* 791; Są jemu dwoję rzecz przemieniali, le tę, iże sie krolem czynił i synem bożym *Rozm* 844; ~ **b.** czynić *jakimś*: Dixerit fatue czini brata swego salo[no]nym XV *in. R* XXIV 74; Tocz gest tako rzeczono, abichom nygdi syą doschlimy a sprawyedliwimy nye czi⟨ni⟩li ny myenyli XV *med. R* XXJJ 239; Czyny schą nyemocznym langworem simulat (cuba super lectum tuum et languorem simula II Reg 13, 5) 1471 *MPKJ* V 40; Marja... wszech swych towarzyszek czyniła się niszą (omnibus sodalibus se inferiorem reputabat) *Rozm* 18; Jesus rzekł k nim: Wy jesteście, ktorzy sie czynicie prawdziwymi przed ludźmi (vos estis, qui iustificatis vos coram hominibus Luc 16, 15), ale bog wie wasze serca *Rozm* 391.

B. *'być czymś, równać się czemuś, efficere, valere'*: I na to mowymy my, aczby tesz rzeka moczą czlowieczą gynądy obroczona, a wszakosz pyrwsze brzegy myedzy dzedzinamy graniczą czynyą *Dział* 7; Jakom ja samowthor nye zaoral pluzycza na oczczysznye jego na Miscznie gwalthem, anim myedze skazyl, kthora snaky czynila, kthorim zaoranym odeszly jemv vszythky 1474 *ZapWarsz* nr 1381; ~ Kaszdy

funth czyny dwadzyescza szelągow *OrtKal* 202, *sim. OrtMac* 33; Przyszyasznyk ma przydz kv gaynemu szadv..., nye przydzyely..., thedy moze woyth na nym zyszkacz szwą wyną, kthora czyny oszmy szelagow pyenyądzy *OrtMac* 63.

III. *bez kontekstu lub z kontekstem niepełnym*: ⟨A⟩bichom takesz czynyli XIV *ex. Pocz* 232; Czinoni templum materiale XV *in. R* XXIV 68; Cynąc faciendo (quid faciendo vitam aeternam possidebo? Luc 10, 25) *ib.* 74; Acz ktho prze bog nyeczo dobrego tako czyn (*R* XXV 165: nyeczo cziny) si quis ministrat tanquam ex virtute (I Pet 4, 11) XV *med. SKJ* I 88; Ipse spiritus enim reddit, czyny, testimonium spiritui nostro, quod sumus filij dei (Rom 8, 16) *ib.* 103; Y czynyles yesth et operatus es XV *med. SKJ* V 270; Czynyą fabricant (agricolae, caementarii, fabri metallorum lignorumque caesores, lanarii quoque et fullones et caeteri, qui varia supellectilem et vilia opuscula fabricant) 1471 *MPKJ* V 6; Czynil observavit (et ariolatus est et observavit auguria, et fecit pythones IV Reg 21, 6) *ib.* 47; Z vmysla czynyly arte molliebantur (hi, qui in tabernaculo erant,... inquietudinem arte moliebantur Judith 14, 9) *ib.* 56; Czyn exerce (praepara foris opus tuum et diligenter exerce agrum tuum Prov 24, 27) *ib.* 69; Czynyą, vzivam fungor (pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui Eph 6, 20) *ib.* 129; Czin a spravyay exerce (ineptas autem et aniles fabulas devita: Exerce autem teipsum ad pietatem I Tim 4, 7) *ib.* 130; Sąly robothnyczy, nyechay czinyą (si laboratores sunt, faciant, quod volunt) XV *p. post. R* I s. XLVII; Czinaczy estote factores (estote autem factores verbi et non auditores tantum Jac 1, 22) XV *ex. AKLit* III 106; Owscheyky czynycz vel zaoracz excolere XV *ex. PF* V 24; Nad gynsche czynycz precolere *ib.*

IV. *corruptum*: Proszimi czie, myloserny panie, krewkoszczi nasszey pomoci, yze ktorzi naswiętszey dzewici Maricy gey szwiante poczęcze czinyemy (*pro* czcimy?), gey pomoczø od naszich zlich zloszczi powstalibiszmy *MW* 41b.

Cf. **Naczynić, Odczynić, Poczynić, Przeczynić, Przyczynić, Rozczynić, Sczynić, Uczynić, Wczynić, Wszczynić, Wyczynić, Zaczynić, Pobezczynić, Przyczyniać**

Czynienie *formy*: *g. sg.* czynienia *MW* 39b; ~ *d. sg.* czynieniu *Fl* 102, 18, *Sul* 63, *MW* 13a, *EwZam* 290; ~ *ac. sg.* czynienie *Pul* 102, 18, 118, 112; ~ *l. sg.* (w) czynieni *Ksw* cv 25.

Znaczenia: **1.** '*działanie, actio*': Czas czinyenia, panie: rosipali zakon twoy (tempus faciendi, domine: dissipaverunt legem tuam Psal 118, 126) *MW* 39b.

2. '*czynienie czegoś, facere* (*sensu substant.*)': Pismo togo croleuicha... naziua crolem luda zidowskego... w yego ucesnem uelikih chud cyneny *Ksw* cv 25; A prawda yego nad syny synowymy tczem (*leg.* ciem), czso chowayø vstawenye yego y pomnyø kaznye yego kv czynyenyv gich (et memores sunt mandatorum ipsius ad faciendum ea, *Pul*: na czynyenye gich) *Fl* 102, 18; Gdy oblycze nasze oth thich person, sz gych sąd szą sklada, byva vydzano, sądza szą vkazvge kv czynyenyv sprawyedlywoszczi tim ráthsny (iudex se offert iustitiam ad reddendam promptiorem) *Sul* 63; Ale zawzdi ku twoiey sprawyedlyuoszczi czynienyu wszitki nasze aby szly wimowi *MW* 13a; Naklonyl yesm szyercze moye na czynyenye prawot twoych (inclinavi cor meum ad faciendas iustificationes tuas) *Pul* 118, 112; Kv czynyenyv myloszyerdzya z oyczy naszymy (ad faciendam misericordiam cum patribus nostris Luc 1, 72) *EwZam* 290.

Czynny '*czyniący, agens*': Gratias agens czinni XV *p. post. R* XLVII 350.

Czynowaty '*bitny, belliger*': Czynowathego belligero *ca* 1428 *PF* I 490.

Czynsz *formy*: *n. sg.* czynsz *ca* 1500 *Erz* 11; ~ *g. sg.* czynszu 1398 *StPPP* VIII nr 7901, 1405 *HubeZb* 119, 1424 *TymProc* 300, 1426 *KsMaz* II nr 1941, *etc.*; czynsza 1400 *Leksz* II nr 914; ~ *ac. sg.* czynsz 1391 *HubeZb* 11, 1398 *StPPP* VIII nr 7056, 1399 *StPPP* VIII nr 8585, *Gn* 3b, 1401 *SKJ* III 194, *etc.*; ~ *i. sg.* czynszem 1419 *TPaw* VII nr 1145, *Sul* 91, *OrtMac* 137; ~ *l. sg.* (w) czynszu 1391 *HubeZb* 64, 1413 *BiblWarsz* 1857 II 797, 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25, 1434 *KsMaz* III nr 449, *Sul* 94, 1459 *TymProc* 301; ~ *n. pl.* czynsze *ca* 1450 *R* XXV 223, *OrtBr* VI 358, *OrtMac* 54; ~ *g. pl.* czynszow *Sul* 19, *OrtBrRp* 58, 1, *OrtMac* 73, 1489 *Czrs* s. LXXXVII; ~ *ac. pl.* czynsze 1443 *Czrs* s. LXXIV, 1498 *MacPraw* VI 275, *Rozm* 372; ~ *i. pl.* czynszmi 1408 *Piek* VI 349, *ca* 1428 *PF* I 481, *OrtBr* VI 358, *OrtMac* 54; czynszami 1462 *MMAe* IIb 219.

Znaczenia: **1.** '*renta pieniężna wypłacana na rzecz pana feudalnego od roli, zagrody, młyna etc., census, tributum*': Michal bral... po vuøzanu (*leg.* wwiązaniu)... czins spokoyne 1391 *HubeZb* 11; Czomcoli wsal Stascowi, tom wsal w s⟨w⟩em czinsu, cze bil zan obranczil *ib.* 64; Wanch ranczil za zona ... Nicolaoui, ez ne mala o ten cinz gabacz 1398 *StPPP* VIII

nr 7056; Crzistek... maczerzi grziwna cinszu... za wyano placzył *ib.* nr 7901; Jacosm ne wzala v kmyecza V marcas... ani vmowila na czinsz stranczacz 1399 *StPPP* VIII nr 8585; Philip ne pobral czinsa Benacowa 1400 *Leksz* II nr 914; Jakosm prawye nye obyansowal sye ny pod geden czynsch placzicz ksandzu 1401 *SKJ* III 194; Sczepan i Stachna kasali rǿczicz Stascoui grziwna czinssu 1405 *HubeZb* 119; Yego oczecz... pobral mu czinsmi... dweszcze grziwen 1408 *Piek* VI 349; Nassowyn, czo yesth wzol Jachne..., tho yesth wsął w swem czinszu y w sfych wynach 1413 *BiblWarsz* 1857 II 797; Jakom sszvych ludzi... ne poslal any Florianoui gego kmecza sz gego czinschem... wsyancz caszal 1419 *TPaw* VII nr 1145; Jakom ya oth Jacuba o thą krziwdą wstal, esze mi czinsz othpusczіw i kasal gy sobe dacz 1424 *TymProc* 300; Jan oth Borziwya o thą krziwdą wstal, esze na nem w[y]szął czinszu wanczey oszmą forlangow *ib.* 300; Iako mne Potr wynowath iedennacze grossy czinszu lonskego 1426 *KsMaz* II nr 1941; O cthori cinsch... Jan na Voythca szaloual, tego on na gego człowece nye wzǿl 1427 *ZapWarsz* nr 2761; Jacom ya o thø krziwdø oth Abrama wstal, eze mi krowø wzǿl we dwvnaczcye groszv cinszv, a yam gemv... cinsz dawal, a on go nye chcyal wzøcz ani krowi wroczicz 1428 *ZapWarsz* nr 2808; Zastawyamy dzedzini nassze albo wszy nassze... ze wszytkimi vszytky, czinszmi, poczтamy... cum omnibus vtilitatibus, censibus, honoribus *ca* 1428 *PF* I 481; Czssom wczędzala Adama kmąthowicza, tom gy wczędzala w mem czinszu, a moy pan mu go nye othpusczyl 1420—30 *BiblWarsz* 1861 III 25; Iakom ya s Micolagem vgednan, esze my myal dacz xanszi cinsch 1434 *KsMaz* III nr 61; O ktori dom na myą Zdzeslaw szalowal, w them ya ssyedza ss gego volya na czinsschu 1434 *KsMaz* III nr 449; Stanislaw... dobro tego kmecza na woszy wszyal y thim wszyanczem przichodi, czinschye y przechodi 1443 *Czrs* s. LXXIV; Jurka Strakowa... ne bral czinsu se mlina 1444 *SKJ* III 333; Opyekadlnyk dzeczi... z nyczego gynego liczbi czynycz nye maa, gedno z czynszow (tutor pueris... de nullo rationem facere tenetur, nisi de censibus) *Sul* 19; Aczbi... kmyecz prze nyektoran crziwdąn yemu przes... pana vdzyelanąn od nyego bi vishetl..., tedi on pan, v ktorego yest taky kmyecz..., czinsch yednego roku (censum unius anni) s gymyenya thego kmyeczya themu panu, ot ktorego vischetl, dacz a zaplaczicz vynowath... Paklibi taky kmyecz niczs nye myal, ten pan, ktorego kmyecz yest, acz gy chcze zachowacz, ma koppąn s czinschem (sexagenam cum censu)... przerzeczonemu panu zaplaczicz *Sul* 91; Carczmarzs na czinschu syedzanczi, ten gydancz czinsch panu dluszni zaplaczicz ma (tabernator..., si vero in censu sedet, recedens a domino censum suum debitum domino suo persolvere debet) *Sul* 94; Czinse, plati reditus *ca* 1450 *R* XXV 223; Panszkye czynsze, czo ge szązyad szaszyedzal, mogą pocz ('pójść') w zaplatą za tą rolą, a gdy szye stanye zaplatha s tymy panszkymy czynszmy..., tedy moze pan vczynycz sz nya y *nyechczacz, czo chcze *OrtBr* VI 358, *sim. OrtMac* 54; Ktho ma komorą kvpna... y placzy sz nyey panszky czynsz, czo by gycy polepszyl nad then plath, tho moze przedacz *OrtMac* 55; Gdyby kthory czlowyek myal woythowsztwo dzyedzyczne w prawye myeszkym, kthorego woythowszthwa pozywa z młynow czynszow besz wyny, acz gye hynny pozywa, czo od nyego na prawye szyedzy..., mozely ten woyth szynkowacz, szukno krayacz? *ib.* 73, *sim. OrtBr-Rp* 58, 1; Maz bez zony wszyal pyenyadzy na dwye grzywnye czynszu tegosz domu *ib.* 118; Czo thesz maz zostawyl czynszu tego domu przed gaynym szadem, to tha zona ma czyrpyecz (*sc.* na swej części) *ib.* 119, *sim. OrtBr* VI 377; O gednym szbeglczu s czynszem precz *ib.* 137; Jakom ya Stromylovy nye wzal dvanaczcze kop s cinsshv any czhtirzech kop za drva chanzebna rzecza 1457 *ZapWarsz* nr 1066; Dominus Nicolaus Lawski intromittet se al. wyonssze in kmethonem al. w czi⟨n⟩szu cum omnibus utilitatibus 1459 *TymProc* 301; A gdy ktori kmyecz wolą przygmye pod ktorym panem, tedy yle lat bądze vszywal woley, tyle lat ma panv wyplaczycz czynsch podlug polskyego prawa. Aczkoliby syadl na nyemyeczskyem prawie, tesz nyc mosze odydz, alysz czynsz wypłaczy tyle lyath, yle woley vszywal (nisi tot annis censum exsolvat, quotquod annis habuit libertatem) *Dział* 62; Intromissionem in septem fertones census al. czynschw annuatim in kmethonibus bene possessionatis 1472 *AGZ* XVIII 51; Jakom ya nye pobral kmyeczem gych czynschu y poborv gwaltem 1487 *ZapWarsz* nr 1616; Jako ya nye poszyathl... pol Volyey Usczyenskyey, uzythkow y czynszow bral 1489 *Czrs* s. LXXXVII; Gdi komv bądzie dano... wviązanye w rolią..., kądi czinsv nie mas (intromissio in terram seu agrum, ubi non est census), thedi od kazdey kopy ma bicz dano rolyey, kądi bi mogł ieden korzecz zitha wysiacz 1498 *MacPraw* VI 275; Od kazdei kopi zapisvyą

*rąkoiemsthwe, czinsze albo lothy na kazdi rok sescz groszy (a sexagena ponitur et inscribitur cautio de solvendis sex grossis census seu pensionis quolibet anno) *ib.*; Czynszh census *ca* 1500 *Erz* 11.

2. '*podatek, tributum*': Nec... cives..., ad aliquas solutiones inconsuetas vel exactiones et signanter czynszami stringemus 1462 *MMAe* IIb 219; Czynsz albo sosch pensio *ca* 1500 *Erz* 11; Szosz vel czynsz tributum *ib.*; ~ Volu tegodla s øcz ony szobø (*leg.* z sobą) [ve]vedly byly, isbycz gy ony bily przedaly a czinsz czeszarzeui giim ony szaplaczyly *Gn* 3b; Avgustus... szwyath wszysthek popysacz kasal, a czynsz oth kasdey glovy bral *De nativ* w. 4; Powiedz nam, jestli podobno dawać czynsz cesarzowi albo nie (licet censum dare Caesari, an non Mat 22, 17)? *Rozm* 327, *sim.* 456; Jesus... spytał świętego Piotra rzekąc: Coć sie widzi, Symonie, krolewie ziemscy od kogo biorą dań albo czynsze: od synow, czyli od obcych (reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum: a filiis suis, an ab alienis Mat 17, 24)? *Rozm* 372; Pilat... rzekł:... Biskupowie twoi podali są ciebie mnie rzekąc, iż ty mowisz, by był krolem, a też, by zapowiedział cesarzowi czynsz dawać (hunc invenimus... prohibentem tributa dare Caesari Luc 23, 2) *Rozm* 794.

3. '*procent od pożyczki, fenus*': Mogaly od dzyeszaczy grzywyen, czo poszyczayą na zaklad wszyacz yedną grzywną do roka czynszv albo platv *OrtMac* 109, *sim. OrtBr* VII 562.

Czynszownik '*zobowiązany do płacenia czynszu, qui vectigal vel tributum pendit*': Gedna pany przyszla przed woytha y zalowala mv, ysz gey czynszownyk szbyczal y proszyla prawa *OrtBrRp* 100, 4, *sim. OrtMac* 137.

Czynszowy '*vectigalis*': Szoszka ne vøla (*pro* vszøla?) XX griven czinszovich penøndzi po smerczi swego møsza 1396 *HubeZb* 25; Jan ne zaplaczil Lenartowi trzy cop czynszowych penødzy 1401 *HubeZb* 80; Ktho kramna komorą albo dom, albo rolą czynszowa ma, themu szyą yey ne trzeba odrzekacz *OrtMac* 54, *sim. OrtBr* VII 564.

Czyrchlić *cf.* **Czyrślić**

! Czyrlacz *bot.* **1.** '*słodkogórz, Solanum Dulcamara L.*': Czyrlacz amarodulce 1472 *Rost* nr 155.

2. '*odmiana rdestu, Polygonum Bistorta L.*': Czirlacz viperana 1472 *Rost* nr 1206.

Czyrnica *cf.* **Czernica**

Czyrnidło *cf.* **Czernidło**

Czyrniec *cf.* **Czerniec**

Czyrniwy *cf.* **Czerniwy**

Czyrpać *cf.* **Czerpać**

Czyrśl '*część lasu, w której drzewa uschły po wycięciu na pniach obrączkowatych pasów kory, silvae pars arboribus circumcisis atque obmortuis*': O chtorø czirsl zalowal na mø Roslawl, tem ya ne uczinil tego roku szamopøt 1407 *KsMaz* I nr 913.

Czyrślenie '*obdzieranie wokół pnia pasa kory z bielą, aby drzewo uschło, corticis in trunco arboris in coronae modum circumcisio arboris enecandae causa*': O cthore czirslenye na myø Micolag szalowal, tom ya czirslil w swem 1427 *KsMaz* II nr 2904.

Czyrślić, Czyrchlić '*obdzierać wokół pnia pas kory z bielą, aby drzewo uschło, corticem in trunco arboris in coronae modum circumcidere arboris enecandae causa*': Iacom ia ne czirszlil w Boguszowe dzedzine przes gran⟨i⟩cze drzewa 1403 *KsMaz* I nr 305; Yacom y⟨a⟩ ne *czirchszly⟨l⟩ Regnolthowi drzewa 1404 *KsMaz* I nr 451; O *ctoro dzene na mø Dzirsek zalowal, bich mu ye ya czirchlil, tom ya czirchlil *szwø 1405 *KsMaz* I nr 513a; O cthore czirslenye na myø Micolag szalowal, tom ya czirslil w swem 1427 *KsMaz* II nr 2904.

Czyrw *cf.* **Czerw**

Czyrwcewy *cf.* **Czerwcowy**

Czyrwcowy *cf.* **Czerwcowy**

Czyrwiec *cf.* **Czerwiec**

Czyrwienić się *cf.* **Czerwienić się**

Czyrwieniec *cf.* **Czerwieniec**

Czyrwień *cf.* **Czerwień**

Czyrwiony *cf.* **Czerwony**

Czyrwonka *cf.* **Czerwonka**

Czyrwoność *cf.* **Czerwoność**

Czyrwony *cf.* **Czerwony**

Czyrwotoczyna *cf.* **Czerwotoczyna**

Czyrznić się *cf.* **Czernić się**

Czyrznidło *cf.* **Czernidło**

Czyrzpać *cf.* **Czerpać**

Czyrzw *cf.* **Czerw**

Czyrzwcewy *cf.* **Czerwcowy**

Czyrzwcowy *cf.* **Czerwcowy**

Czyrzwiewy *cf.* **Czerwiewy**

Czyrzwiony *cf.* **Czerwony**

Czyrzwony *cf.* **Czerwony**

Czyscowy *cf.* **Czyśćcowy**

Czysło '*liczba, ilość, suma, numerus, summa*': Ziawon vczin mne, gospodne, konecz moy i czislo dnow mogich (numerum dierum meorum), ktore iest *Fl* 38, 6, *sim. Pul*; Gdy sø byli czysla krotkego (cum essent numero brevi) maluczczy... y szly sø z luda w lud..., ne zostawil czlowyeka zawadzycz gym y karal

za nye krolc *Fl* 104, 12, *sim. Pul*; Pakły gest mnycysze czisło lyczbi (minor est numerus), yszebi nye *bi gich doszycz ku gedzenyu baranka, przymy szøszyada swego *BZ* Ex 12, 4; Rzekł Moyszesz:... Na kaszde poglowye podlya czysla duszy waszich (iuxta numerum animarum vestrarum)... bracz bødzeczye *BZ* Ex 16, 16; Rzecc pan kv Moyzeszovi y kv Eleazarovi...: Zliczicze wszitko czisło synow israelskich (numerate omnem summam filiorum Israel) ode dwvdzestv laat a nadto *BZ* Num 26, 2; To sø czeladnikowye s plemyenya Symeonowa, gichze to wszitko czisło bilo iest (omnis numerus fuit) dwadzeseza dwa tysyøczow a dwyesseze *BZ* Num 26, 14; Tocz sø synowye Benyaminovi..., gichze to cisło biło (numerus fuit) pyøcz a czterdzesci tisyøczow a seczsed *BZ* Num 26, 41; Przikasz synom israelskim, acz dadzø slvgam cosczolovim z gymyenya swego myasta kv myescanyv... Przeczіw wzchodv slvnecznemv dwa tisyocza lokyet bodze,... a k morzv... takas myara bodze, a polnoczna strona tymze cislem dokona syo (septentrionalis plaga aequali termino finietur) *BZ* Num 35, 5; A gdisz... rzeczesz: Vstavim nad sobo krola.... tego vstavisz, ktoregosz pan bog twoy visvoly s czisla braczey *swey (de numero fratrum tuorum) *BZ* Deut 17, 15; Przidasz sobye gina trzy myasta kv pirwszim vczinyonim *myostom trzem, a tak gich w cisło liczby podwogisz (numerum duplicabis) *BZ* Deut 19, 9; Nye poczinay szczepow, ktorichze owocze godzo syo gesez..., bo drzewo iest, a nye czlowyek, ani mozesz przisporziez cisla boyownikowego (nec potest bellantium... augere numerum) *BZ* Deut 20, 19; Czislo summa (tollite summam universae congregationis filiorum Israel Num 1, 2) 1471 *MPKJ* V 24; V czysło summa (tollite summam eorum, quae capta sunt Num 31, 26) *ib.* 27; Zliczono czislo supputabitur numerus (iuxta praecepta... David novissima supputabitur numerus filiorum Levi I Par 23, 27) *ib.* 48; ~ jemu nie jest czysła '*niezmierny, niezliczony, innumerus, infinitus est*': Ogarnøła so me zła, gimsze ne czisla (circumdederunt me mala, quorum non est numerus) *Fl* 39, 16, *sim. Pul*; To morze welike..., tamo laszoczi zwyerz, gemvsz nye gescz czysla (quorum non est numerus) *Fl* 103, 26, *sim. Pul*; Przyszla kobilka y chrost, gemusz ne bylo czysla (venit locusta et bruchus, cuius non erat numerus) *Fl* 104, 33, *sim. Pul*; Welyky pan nasz y welyka mocz gego, a mødrozcy gego ne gest czysla (sapientiae eius non est numerus) *Fl* 146, 5, *sim. Pul*; ~ bez (przez) czysła '*bez miary, bez liku, innumerabilis*': Wyatr... podzwygnøøl kobilky... y szyedzalo gich bez czysla (ventus... levavit locustas... et sederunt... innumerabiles) po wszich szemyech egipskich *BZ* Ex 10, 14; Y szły søø synowye izrahelsczy..., szeszczsed tyszyøczow... møszow pyeszich..., a lud smyeszani z nymy wiszedł przes czysla (vulgus... innumerabile ascendit cum eis) *BZ* Ex 12, 38; ~ nad czysło '*bez miary, innumerabilis*': M[m]noge vczinił ies ti, gospodne,... dzywi twoie..., rozmnoszily sø se na⟨d⟩ cziszlo (multiplicati sunt super numerum, *Pul*: nad czysło) *Fl* 39, 8.

Czyst *cf.* **Czysty**

Czysto **1.** '*bez brudu, munde, pure*': Moyszeszu, tocz ga tobe powedam..., aby thy... ludu israhelskemu tho przykaszał..., abicz ony tesze svoge odzene vpraly y cisto ge mely *Gn* 174b.

2. '*bez grzechu, caste*': Teszczy... naucza (*sc.* Kryst), abichom nasz szyuoth czystho y tesze f svøtoscy *chwoualy *Gn* 172a.

3. '*pięknie, ornate*': Tu (*pro* ty) istne (*sc.* dziewice) na to były postawione, aby miały w stroży kościoł a też by ji umietały, a prały odzienie kościelne albo szyły i nagotowały, aby na święte dni kościoł przyprawiały czysto (decenter exornarent) *Rozm* 16; ~ czysto uczynić '*oczyścić grunt, gdzie wycięto las, radicitus excidere* (*silvam*)': Silvam excidere vizecz y vipprauicz, czisto vczinicz 1424 *KsMaz* II nr 196.

Czystość '*czystość, sinceritas*': Czystocz sinceritas *ca* 1428 *PF* I 490.

Czystość *formy*: *n. sg.* czystość XV *med. R* XXII 241, 1466 *R* XXII 14, *ca* 1500 *JA* IV 94; ~ *g. sg.* czystości *Fl* i *Pul* 17, 23, *ca* 1428 *PF* I 494, 1444 *R* XXIII 308, XV *med. R* XXII 241, *MW* 61a, XV *ex. MPKJ* II 325, *Rozm* 38; ~ *d. sg.* czystości XV *med. SKJ* I 64; ~ *ac. sg.* czystość *De morte* w. 481; ~ *i. sg.* czystością XV *p. post. R* XXV 266; ~ *l. sg.* (w) czystości *Gn* gl. 19a, *MW* 62a—b, 1484 *Reg* 705, *Rozm* 15. 47.

1. '*czystość pod względem moralnym, castitas, pudicitia, continentia*': F czistoscy animo continenti vixerunt *Gn* gl. 19a; Gospodzin... podług czistoszczi moyu roku oplacy mne (secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi) *Fl* 17, 23, *sim. Pul*; Tha czistoscz nycz ginego nye gest, geno czyała y dusche czaloscz ot zmazanya..., k tey czistosczy nabiczu trzeba... napyrwey wodi mądroszczi, to gest bozego slowa ma kto sluchacz albo rad czisez swyąte pysmo XV *med. R* XXII 241; Kv czystoszczy przywodząc karzę, w sluzbą czalo dvschy a smisli rosumowy poddawam sed castigo corpus meum et in servitutem redigo (I Cor 9, 27)

XV *med. SKJ* I 64; Thysz Jahel, pany blogoslawyona, nyepryiacziela duszney czystoscz zabila y podeptala *MW* 61a; Aby tesz thaka czystoscą swecz̨ila, yessby pod bogem nye mogla bicz wyathsza roszumyana XV *p. post. R* XXV 266; Pyakney czudno⟨sczy⟩, samnyenya czysto⟨sczy⟩ pulcritudinis venustatem, puritatem consciencie *ca* 1500 *PF* IV 748; ~ Swiatley czistoscz nivei pudoris 1444 *R* XXIII 308; Czistoscz pudore XV *med. R* XXII 39; Panye, czo czysztoscz chovaya, yako sza v boga mayv? *De morte* w. 481; W czyszthoscz szwe czyalo do czaszu malzenyskyego zachowala *MW* 62a—b; *Dczyewycey czyszstoscz virginalis castitatis XV *ex. MPKJ* II 325; Czystoscz pudicicia *ca* 1500 *JA* IV 94; Kapłani dziewicę Marję... przysadzili ku inym pannam, ktoreż są przebywały podle Salomonowego kościoła jakoby pod zakonem. Tych miało być w liczbie dwanaście a s takiem wyłożeniem, iże tamo być mieli w czystości służyć bogu *Rozm* 15; Tegodla twego małżeństwa jest (*sc.* Józef) dostojen a ciebie nigdy ktorem gniewem... zakłopoce, ale cie zawżdy będzie chować jako czystą dziewkę a będzie tajemnik twej czystości *Rozm* 38; Gabriele, jakoś widział kierz Mojżeszow na puszczy, jenże ogień gorzał, a nie zgorzał, takież ta moja swolona dziwka (*sc.* Maria), nim k je żywotu świętemu stąpię, moim zaszczyceniem nie będzie w czystości urażona *Rozm* 47.

2. '*prawdziwość, doskonałość, veritas, integritas*': Svyąthy Ffranczischek... w they tho vyary czystoscz svoye syny nauczał 1484 *Reg* 705.

3. '*blask, nitor*': Czystoscz nitor 1466 *R* XXII 14.

4. '*przeźroczystość, perspicuitas*': Czystoscz perspicuitatis *ca* 1428 *PF* I 494.

Czystota *formy*: *n. sg.* czystota *Gn* 179b. gl. 70b, XIV *ex. Pocz* 232, XV *p. pr. R* XVI 323, *Gloger*, XV *med. R* XXIV 359, XV *med. SKJ* V 278, 1461—7 *Serm* 315v, *Rozm* 24; ~ *g. sg.* czystoty *Fl* i *Pul* 17, 27, *ca* 1450 *PF* IV 572, *BZ* III Reg 14, 10, *MW* 50a, *Rozm* 51. 57; ~ *d. sg.* czystocie *Gloger*, *Naw* 39, XV *p. post. R* XXV 265; ~ *ac. sg.* czystotę *Gn* 180a, *Gloger*, 1461—7 *Serm* 415r, XV *p. post. Kałużn* 273, *Rozm* 14. 24. 167. 184; ~ *i. sg.* czystotą *Gn* gl. 164a. b, *Naw* 114.

Znaczenia: **1.** '*czystość fizyczna, puritas*': Ocziscyø ostatki domu Geroboamowa, iako wicziscyaiø gnoy asz do czistoti (usque ad purum) *BZ* III Reg 14, 10.

2. '*czystość pod względem moralnym, castitas, pudicitia, continentia, virginitas, caelibatus*': Alis bodze gego dusa odzana chv⟨o⟩rakim odzenym, tocz gest skromnoscø, cystotø, miloserdzim a sfego czala vno⟨dzenim⟩ *Gn* gl. 164a; Bil gest blogoslauon *cystoto gego zyuota fuit magnificatus in castitate *Gn* gl. 164b; Odplacy mne gospodzin... podług czistoti (secundum puritatem) røku moiu *Fl* 17, 27, *sim. Pul*; ⟨Czy⟩stota, smara, milowane i m⟨iło⟩sc boga XIV *ex. Pocz* 232; ⟨Swirzch⟩owana czistota *ib.*; Prawa dobra zenszczynaa ta iest... syostra czistocze *Gloger*; Troiako rzeczø bødze czistota schowana: pyrzwa iest richle vczeczenye od zlich mysly, *slowy, *vczynky y obyczaayow *ib.*; Kto czistotø mylvie, ten sie trzyma kv wszelkeey nyeczistoczce iako owcza przeczywko wilkowi *ib.*; Czistota mundicia 1461—7 *Serm* 315v; Czistotø, yasz w goroczoscz czyalo ochladzø castitatem, que refrigerat carnem *ib.* 415r; Jozefye patriarcho y Janye ewangelista,... o iakiey czistoti wam bilo potrzeba ku godnemu sluzenyu takiey panyey *MW* 50a; Swyatha Maria..., chwala y modla dzewsthwu, y czystho-czye thwey *Naw* 39; Ach myly gospodnye..., kthora czysthota mego zyvotha, kthora yasznosczya mey dusche moglabych przyancz twa nyebyeszka karmya *Naw* 114; Gdy szyą od zbythkow czyelesthnych przez czysthotą powczyągamy cum carnis luxuriam per continentiam coartamus XV *p. post. Kałużn* 273; Nade wszystko ine napominali ją czystotę, cirpienie, śmiarę chować (admonent servare castitatem atque patientiam et humilitatem) *Rozm* 14; ~ Gdiscz̨y by milemu Xpouy czystotha ne byla mila, vøthcy by on nigdy szobe matuchny dzeuicze ne vybral byl *Gn* 179b; Tenci szø gest byl (*sc.* Kryst) f lone v swe mily matuchny... przc ge cystothø polosyl *Gn* 180a; Tescy velebna cystota te to defky byla gest, yscy ona any bogadstvem any *groso ne dala sø gest przemouicz item commendabilis fuit eius virginitas *Gn* gl. 70b; Czystota celibatus XV *p. pr. R* XVI 323; Dzewstwo l⟨ubo⟩ czystota castitas XV *med. R* XXIV 359; Czystota swyeczyla, yss thesch nye podobno... yą sluschnym skuthkom malschenskym przylaczycz puritas resplenduit, vt eciam impossibile esset eam licitis actibus matrimonij applicari XV *med. SKJ* V 278; Virginitas dzewszthwo, kthora szye naveczyla czystocze XV *p. post. R* XXV 265; Chowali ją podług jej świętości..., ucząc ją czesnym obyczajow (*pro* obyczajom)..., by chowała czystotę (servare pudicitiam) *Rozm* 14; Czcienie o tem, iże dziewica Marja... czystotę ślubiła bogu *Rozm* 24; Temu się moja czystota poświęciła i ślubiła (illi meam castitatem vovens consecravi), moje

dziewictwo jemu ofierowała *Rozm* 24; Nieporuszany... zamki jej czystoty (pudoris claustra... incontaminata) *Rozm* 51; I był Jozef dziewica i stroż czystoty dziewicze (Joseph virgo virginis fit custos castitatis) *Rozm* 57; Zaprawdę, synku miły, przez męskiego dotknienia i złączenia... jestem cię poczęła, a moję czystotę zachowała (sine commixtione virilis contagii... te concepi, salvo pudore, pudicitiae seu castitatis alvo) *Rozm* 167; Niektorzy małżeństwa, bo acz sie (*pro* są?) mienili czystotę wzdzierżeniu (*leg.* w wzdzierżeniu) chować, wszakoż tako, iżby sie rodzaj człowieczy nie umniejszał (nam si homines abstinendum arbitrarentur vel artarentur a coniugio, humanum genus deficeret) *Rozm* 184.

3. '*szczerość, sinceritas*': Goduymy... nye ⟨w⟩ qwassye starem... slosczy..., w slosinstwe..., ale w przessnosczy abo w nyeqwassnosczy czystoti a prawdi (non in fermento veteri..., sed in azymis sinceritatis et veritatis I Cor 5, 8) *ca* 1450 *PF* IV 572.

Czysty *formy*: *n. sg. m.* czyst XV *med. R* XXIV 366, *Aleksy* w. 236, *BZ* Lev 7, 19. Num 18, 11. 19, 12, *Rozm* 60. 286. 504. 534; czysty *Gn* gl. 41a, XV *med. R* XXV 154, *etc.*; *f.* czysta *ca* 1428 *PF* I 476, 1438 *R* XXII 354, 1448 *StPPP* II nr 3367, XV *med. R* XXII 240, *etc.*; *neutr.* czysto XV *med. R* XXII 241; czyste *Gn* 179b, 1444 *AKPr* II s. XIII, 1466 *R* XXII 15, *Pul* 31 arg., XV *ex. R* XXV 149; ~ *g. sg. m.* czystego *Gn* gl. 48b, *BZ* 1 Esdr 8, 27, 1471 *MPKJ* V 121; *f.* czyste *Gn* 171b; czystej 1391 *TPaw* III nr 2085, *ca* 1428 *PF* I 495, *MW* 73b, *Naw* 155, XV *p. post. R* XIX 97, XV *ex. SKJ* I 150; *neutr.* czystego *Gn* gl. 70b, *Fl* i *Pul* 23, 4. 74, 7, 1442 *TymProc* 203, *etc.*; ~ *ac. sg. m.* czysty *Gn* 179b, 1426 *Msza* IV s. 314, *sim.* I. VIII, *Gloger*, 1471 *MPKJ* V 62, *Naw* 138; *f.* czystą *Gn* 179b, 1424 *Msza* III s. 59, *sim.* IV. VI, XV *med. R* XXII 236, *BZ* Tob 3, 16, *ca* 1500 *JA* X 379, *Rozm* 38; *neutr.* czyste *Fl* i *Pul* 50, 11, 1424 *R* XXV 225, *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 244, *etc.*; ~ *v. sg. f.* czysta XV *in. R* XXV 218, 1453 *R* XXV 213; ~ *i. sg. m.* czystym XV *med. R* XXII 241; czystem *Rozm* 70; *f.* czystą 1424 *Msza* III s. 67, *sim.* VI, 1444 *R* XXIII 306, XV *med. R* XXII 244, *Naw* 63; *neutr.* czystym 1484 *Reg* 704; czystem *MW* 129a; ~ *l. sg. f.* (w) czystej XIV *ex. Pocz* 233; ~ *g. du. neutr.* czystu *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; ~ *n. pl. m.* czyści 1438 *R* XXII 351, XV *med. R* XXII 241, *BZ* Jos 2, 20. I Reg 21, 4. I Esdr 6, 20, *MW* 2a, *Rozm* 534. 555; czysty *Rozm* 149; *f.* czyste 1471 *GórsPiech* 210, 1471 *GórsJaz* 270. 271, *MW* 1b, *Pul* 11, 7, *Rozm* 151; *neutr.* czyste XV *med. R* XXII 320; ~ *ac. pl. m.* czyste *Rozm* 154; *f.* czyste 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* I. VIII; *neutr.* czyste *ca* 1500 *JA* IV 93.

Superlat. n. sg. f. naczystsza XV *med. SKJ* V 274. 277; *neutr.* naczystsze *ca* 1455 *JA* XIV 491; ~ *g. sg. f.* naczystszej XV *med. SKJ* V 273; ~ *ac. sg. f.* najczystszą *Pul* Deut 21; ~ *v. sg. f.* naczystsza *Naw* 24; ~ *i. sg. m.* naczystszym 1444 *R* XXIII 303; *neutr.* naczystszym *Rozm* 155; naczystszem *Rozm* 155.

Znaczenia: **1.** '*czysty fizycznie, niebrudny, purus, mundus*': On gest byl sød cysty a syvota nepokalany fuit mundum vas b⟨eatus⟩ P⟨aulus⟩, mundicia v⟨ir⟩ginali *Gn* gl. 41a; S[y]ą dzyeczy czysthe, male, malem sythe XV *med. R* XXII 320; Aby then tho... szwyathy duch... raczylby szercze moye zapalycz, vczyszczycz y vmyeszcz, aby czysthy przybythek raczyl thwoyey myloszczy vczynycz *Naw* 138; Splendidum (fluvium) czystha XV *p. post. R* XXV 176; Habitaculum lucidum czyste XV *ex. R* XXV 149; W szczyrka czystą, *gl.* w przescyradlo czysthe *ca* 1500 *JA* X 379; Była (*sc.* Maria) tako barzo czysta, niżli kto więcej może wierzyć..., kiedykolwiek w kolebce albo w pieluchach leżała, nigdy się nie skalała podług obyczaja dziecięcego *Rozm* 12; Wargi miał siln⟨i⟩e słodkie..., kiedy mowił Jesus, tedy były czyste a mokrością nigdy nie pokalany (loquente Jesu pura permanebant humore non laedente) *Rozm* 151; Kto czyst jest, nie potrzeb jemu nic umywać (qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lavet Jo 13, 10) *Rozm* 534; ~ *o uwolnionym od trądu*: Czyst bącz volo mundare (Volo: mundare. Et confestim mundata est lepra eius Mat 8, 3) XV *med. R* XXIV 366.

2. '*bez zmazy, sine macula*': **a.** *moralnej* '*castus, immaculatus, innocens, pudicus*': Iscy Xc svøtego Gana... gestcy gy on *nyloual byl, a napirsuecz... prze gego szyuoth cysthy *Gn* 179b; Przeto szukay dusze slotkego ⟨Jezukrysta opuści⟩wszy zødzø neczistoti, ale w szødzy czistey XIV *ex. Pocz* 233; Tysz zagisty bog scrity, w szwanthe czyste czalo wlithi 1424 *R* XXV 225; Yeesz czyalo vsty przyyølysmi, pane, czystø mislø y duschszø przymymi (quod ore sumpsimus, domine, pura mente capiamus) 1424 *Msza* III s. 67, *sim.* VI; Yako yeszcze *pzreszny albo czyszczy scilicet effecti, id est puri, scilicet per sumpcionem gracie in baptismo 1438 *R* XXII 351; Na wieky wieczne s czista misla per secula mente nescia 1444 *R* XXIII 306; Kto ma czisty zywot, ten sie waruy *Gloger*;

Tha czistoscz nycz ginego nye gest, geno czyala y dusche czaloscz ot zmazanya... K tey czistosczy nabiczu trzeba... bozego slowa... O tem rzekl Xpus scham: Jvszeszczye wi cziszczi prze mową albo prze slowo (iam vos mundi estis propter sermonem Jo 15,3), geschsmi wam mowil XV *med. R* XXII 241; Czysta pudica XV *med. R* XXV 153; Naczystscha castissima XV *med. SKJ* V 274; Naczystssa purissima *ib.* 277; Czyste szompnyenye 1466 *R* XXII 15; Boga proszmy nabozni, abi w dziennich vczynkoch nas zachowal od grzechow..., abi... cziszczi przesz wstrzimanie gemv spiewalibiszmi chwalą *MW* 2a; Gospodze moya..., vczym (*pro* vczyni) mye... czystha w dvszy y w czyelye *Naw* 63; Jesteś czyst *wszystk i wyście czyści, ale nie wszyscy (est mundus totus et vos mundi estis, sed non omnes Jo 13, 10) *Rozm* 534; Wyrzuciwszy ciemnego (*sc.* Judasza) ostali sami czyści swoim (*leg.* z swoim) oczyścicielem (eiecto tenebroso remanserunt soli mundi cum suo mundatore) *Rozm* 555; ~ czyste serce: Tescy ona byla gest sercza cystego fuit enim mente et corpore munda *Gn* gl. 70b; Newinowati røkama y czistego sercza (innocens manibus et mundo corde),... ten isti wezme blogoslawene od gospodna *Fl* 23, 4, *sim. Pul*, XV *med. R* XXII 244; Otewrocy licze twoie od grzechow mogich y wszitky lichoti moie sgladz. Serce cziste stworz we mne, bosze (cor mundum crea in me, deus), y duch prawi wznowi we czrzewech mich *Fl* 50, 11, *sim. Pul*, *KartŚwidz*, XV *med. R* XXII 244, *MW* 116b, *Naw* 180; Duscha y czyalo caszdi grzech masze... a od boga y gego poznanya otcziska, osobnye czyelna nyeczistoscz, ta prosczye rozum wigimuge a zaczimya. Przeto kto chcze boga wydzecz... rozumem czistim..., bi czistego bil syercza XV *med. R* XXII 241; Boga proszmy..., abi w dziennich vczynkoch nas zachowal od grzechow..., abi bylli cziste wnątrznoszczy szercza *MW* 1b; Anyolem strozem mym daleko odpandz wszitko nyepodobyenstwo nyeprzyiacziela, czistem sercem y cyalem ku raiowy wroczi szamøø mylosczia *MW* 129a; Syercza czyste animos pudicos *ca* 1500 *JA* IV 93; ~ czysta corka, dziewica, dziewka, matka, panna: A pres to verzisly f tho, ysze szø Xt gest s czysthe dzeuicze Marie *marodzyl *Gn* 171b; Gescy suerzø (*sc.* gednoroszecz) gestcy ono barszo cysthe i tesze barszo røcze, iscy go lofcy gynako vlouicz ne mogø, aliscy ony do nego cysthø dzeuiczø pryuodø *Gn* 179b; Maria, czista dzewicze, da nam vidzecz bosze licze, *nebeszke dzedzicze, cista Crista gesz poczøla XV *in. R* XXV 218; De purissima matre z naczystschey XV *med. SKJ* V 273; Wdzerzayącza abo czysta continens et casta *ib.* 282; O Marya, panno czysta, raczy nam bycz myloszczyvą 1453 *R* XXV 213; Pamyathay, panye y sthworzyczyelu nasz, yzesz czyalo czlowyecze raczil przyyacz dla nasz sz panny Mariey, czisthey czorky szwyąthey Anny *MW* 73b; Boza porodzycyelko, naczyszczscha dzyewko,... przydzy na pomocz mnye *Naw* 24; Poszdrowyon bąncz, Jesu Chryste, wszą̨lesz czyalo s panny czystey XV *p. post. R* XIX 97, *sim. Naw* 155; Szynv boszy, s czystey panny narodzony, y tobye, oczcze nyebyeszky, bącz czescz, chvala XV *ex. SKJ* I 150; ~ ~ czysty od *czegoś* '*wolny od czegoś*, *liber*, *integer*': A eze tho mylossyerdze, sye ('jeśli') nye biwa czisto ot marney fali ('chwały'), a prosczye prze bog a ku boszey fale, tegda gest darmo XV *med. R* XXII 241; Pakli bødzesz nasz chczecz ogloszycz a tø to rzecz na yafwno vinyescz, cziszczi bødzem od tey przysyøgy (erimus mundi ab hoc iuramento), yøs tosz nasz zaprzysyøgla *BZ* Jos 2, 20; Ty wyesz, mili panye, yszecyem nygdi møsza nye poszødala, a czistøm chowala duszø mø (mundam servavi animam meam) ot wszelkego zlego poszødanya *BZ* Tob 3, 16; Chcę człowieka... oczyścić i będzie czyst od wszego (*rp.* od vsvego) grzecha, toż dopiro przydzie czyst przed mego ojca *Rozm* 504; ~ czysty od *kogoś* '*nieskalany przez kogoś*, *intactus* (*sensu sexuali*)': Nye mam chlebow pospolytich, gedno poswyøtne. A wszak, søly twoy sludzi cziscy, a nawyøcey od nyewyast (si mundi sunt pueri, maxime a mulieribus), *mogo gego pogesez *BZ* I Reg 21, 4; Czcienie o tem, kako dziewica Marja kłopotany i Jozef o jej poczęcie... Kapłani,... słudzy też kościelni i wszytek lud... rzekł jej:... Jedno ciebie pytamy, kiedyż Jozef czyst jest od ciebie, poznaj, kto jest, jen cie zdradził? *Rozm* 60; ~ czysty do *kogoś* '*czysty w stosunku do kogoś*, *intactus* (*sensu sexuali*)': Gyedno przyszla zoną gyego a scz⟨ą⟩glą ręka do nyego, esz gyey w ręka wpathl lyst, prze tho, ysz byl gyeden do drvgyego czyst *Aleksy* w. 236.

b. *rytualnej* '*mundus*, *sine macula* (*sensu rituali*)': Obyatuyemi przeszwyatley dostoynosczy, wyelebnosczy twoyey s swych darow y teesz danych obyatø czystø (offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram) 1424 *Msza* III s. 59, *sim.* IV. VI; Proszymy y thesch modlymy szø, yako przyemnø myalby... thy swanthe obyathy czyste (haec sancta sacrificia illibata, *Msza* V: swyathoszczy

nyeporuszonye nyepokalonye, VI. III: obyathovanya nyeporuszona, VII: szwyathoszczy nyepokalane, IX: obyathy *nyezwrusonye, XI: szvyąthoszcz nyepokalyana) 1426 *Msza* IV s. 313, *sim.* I. VIII; Thakyesch gdysch wyeczerzano yest, wzøw y tesch ten czysty, swanthy (*Msza* I. VIII: czysty, szwathly, III: przeswyatli, VII: przyeszwyąthy) kyelich (hunc praeclarum calicem) w *dostoynye... ranczye 1426 *Msza* IV s. 314; Agnus absque macula czysti XV *med. R* XXV 154; Potem wszego stworzenya czistego y nyeczistego, i ptastwa nyebyeskyego (de animantibus quoque mundis et immundis)... dwoge a dwoge wnydø k nyemu (*sc.* Noemu) w korab *BZ* Gen 7, 8; Myøso, ktoresz bi syø dodkło czyego nyeczystego, nye ma bicz gedzyono, alye seszzono ma bicz *ogynyem. Ktosz bi czyst bil, bødzye geszcz (qui fuerit mundus, vescetur ex ea) *BZ* Lev 7, 19; Ia, pan bog was, wiloczilem was z ginich lvdzy. Odloczczesz przeto i wi dobiteczota ciste od nyecistego (separate ergo et vos iumentum mundum ab immundo) *BZ* Lev 20, 25; Pirwe vrodi, gesz to sø zaslvbyli y obyatowali synowye israelsci, oddalem tobye... Ktos iest cziist w domv twem, bødze ge gescz (qui mundus est..., vescetur eis) *BZ* Num 18, 11; Ktos bi syø dotknøl scirzwv czlowyeczego,... nyecist bødze za sedm dny. Pokropyon bødze s tey to wodi dnya trzeczego y sodmego, a tak ociszczon bødze. Paklibi trzeci dzen nyc bil pokropyon, sodmego nye mozc cyst biicz (non poterit emundari) *BZ* Num 19, 12; Cziscyeny kaplany y navczeny geden iako drvgiz møsz y wszitci søcz cziscy ku obyatowanyv baranka wyelykonocznego (omnes mundi ad immolandum pascha) *BZ* I Esdr 6, 20; Snadź miał bałwany w domu, iże nie był dom jego czyst Żydom weń wnidź (forte idola habebat in domo et immunda Iudaeis) *Rozm* 286.

c. *prawnej 'legitimus'*: Micolay *sweyo braczø poszli sø sz czisstey maczerze i z othdaney 1391 *TPaw* III nr 2085; Jako ya tho wyem, esze Nicolaus *oddanyego oczcza y czystego losza 1442 *TymProc* 203; Yan yest Yanow sin czistego loza 1447 *Kozier* II nr 10; Heres legitime natus secundum formam sancte ecclesie al. cistego losza narodzony *OrtCel* 9; Legitimus natus vlg. czysthego loza polozony XV *ex. Zab* 526.

3. *'bez domieszki, prawdziwy, nie fałszowany, merus, probatus, non falsus'*: Kelich w røce gospodnowe wina czistego pelni smesy (calix... vini meri plenus misto) *Fl* 74, 7, *sim. Pul*; Jako ia tho wyem, Daczbog ne przedal Andrzeyeui modv *falszewigo ale czysthe⟨go⟩ 1427 *ZapWarsz* nr 39; Krasna rithą pawloka, naczistschim albo *nacziesnieyschim, drogim scharlatem ornata regis purpura 1444 *R* XXIII 303; *Naczyszsze meracissimum *ca* 1455 *JA* XIV 491; Czso zødasz, stogy za cztyrzysta zawazy ssrzebra... To gdisz bil Abraham vsliszal, odwazil gemu to srebro,... cztyrzista odwaszyl srebra czistego (quadringentos siclos argenti probatae monetae publicae) *BZ* Gen 23, 16, *sim.* 1471 *MPKJ* V 10; Odwazilem... ssødow s mosyødzu czistego, przedobrego dwyescye (appendi... vasa aeris fulgentis optimi duo) *BZ* I Esdr 8, 27; S pravego narduscha czistego besch przimyeschanya nardi pistici (venit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi Marc 14, 3) 1471 *MPKJ* V 121; Dobrø vyarø na thyszacz slothich czystego slotha y spravedlivey vagy volalby y volj 1474 *Zab* 540; Krew grona pyl[y] nayczyszczø (et sanguinem uvae biberet meracissimum Deut 32, 14) *Pul* Deut 21; Tej nocy..., kiedy sie narodził Jesus..., w Rzymie uźrana studnia żywa, ciekąca czystem olejem (in Romana civitate vivus fons efluxit, qui rivos ex oleo purissimo produxit) *Rozm* 70; Wy mnimacie, aby Messiasz..., ktory ma przydź albo przychodzący jest, iżby był czysty i prawy człowiek (vos putatis Christum futurum purum hominem) *Rozm* 416; ~ (*o blasze*) *'nie pokryty farbą, nullo pigmento illitus'*: Panczers, oboyczek..., czyste thaszky 1471 *GórsJaz* 270; Capalyn cysthy, schynky cysthe *ib.* 271; Plech cysthy *ib.* 272; Equum album antiquum cum plech nigro, lepka czista XV *p. post. GórsJaz* 280; Equum kopyennyczi cum plech przedny et posledny czisti cum lorica *ib.*; Capalin cysthy 1471 *GórsPiech* 209; Myska cystha y schynka cystha *ib.*; Lepka cystha, myska cystha *ib.* 210; Schynky obye cysthe *ib.*

4. *'nienaruszony, bezsporny, inviolatus, lege munitus'*: Illibatum ius, id est mundum vel inviolatum ius, vlg. czyste prawo vel neporuszone 1444 *AKPr* II s. XIII; Wykladamy... dla czystego y spokoynego *drzyrzenya (propter quietam et pacificam possessionem) przes trzy latha ymyanego y przes trzy myeszącze przerzeczone nyestanye wyekvystą thwardoscz ymyecz *Sul* 37.

5. *'doskonały, wyborny, nullo vitio inquinatus, sincerus'*: Spowyedz ma bycz czysta y wyerna, czasta, odkryta, roztropna y dobrowolna *ca* 1428 *PF* I 476; Szlvsba czystha (religio munda et immaculata apud deum et patrem, haec est: visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum et immaculatum se custodire ab hoc saeculo Jac 1, 27) 1438 *R* XXII 354; Chczeli kto tho

myecz blogoslawyenstwo,... misl o pokorze, bi yą myal y mylowal... Tego nykt nye ma, geno ten, gen p[o]ewnye w pana boga wyerzi a ma czistą wyarą XV *med. R* XXII 236; Milossyerdze gest myloscz serdeczna a czista, yąsch czlowyek caszdemu chcze dobrze, yaco schobye *ib.* 240; Przeto kto chcze boga wydzecz tuta rozumem czistim, a potem okyem w oko, patrz, bi czistego bil syercza *ib.* 241; A takosch timi a takymi cztirmi obiczaymi wiczyszczeny, blogoslawyeny są tu na drodze, bo wydzą czistą wyarą boga *ib.* 244; Et mera czysta veritate XV *med. R* XXV 152; Sed qualis debet esse confessio? Sit simplex prosta, pocorna, spowedz ma bycz czysta y werna 1466 *R* XXV 138, *sim. JA* XV 534, *Zab* 451; Czisty szand veram sentenciam (sententiam puram labia mea loquentur Job 33, 3) 1471 *MPKJ* V 62; Ktoraz tho vyarą pana Iesu Crysta apostolovye... czysthym nabozenysthvem (sincera devotio) a palayączy y goreyączy ognyem lasskavym... ludzy... nauczyly 1484 *Reg* 704; Molwy gospodnowy, molwy czyste (*Fl*: czsne): szrzyebro ognyem wyplawyone, skuszone trzykrocz y czyszczone szyedmkrocz (eloquia domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum) *Pul* 11, 7; Xps naglye odpuszczenye daye grzechow, acz czyste będzye wypowyedzenye grzechow *Pul* 31 arg.; Wsthawy we mnye czyste zalozenye szwyathey myloscz y czysthota czyala y dvsche *Naw* 112; Czysthy vymowcza acerrimus perorator XV *p. post. R* XXV 176; Cwathek cysti, smuthnego syercza vczesyenye, rodzay dzeviczy, a czemu nam smutek, gdi ta panna wyesele *ca* 1500 *R* XIX 74; Ten (*sc.* Józef) będzie omyślał potrzeby twemu żywotu a służbę czystą będzie tobie ukazować (tibi ministerium dignum exhibebit) *Rozm* 38; Włosy na jego powiekach nie były barzo miąsze ani barzo schylone, ale były czysty, przeze wszej zawady (mundi sine vitio) *Rozm* 149; Wargi... nie były siln⟨i⟩e siny, ale były wielmi czyste (non fuerunt livida..., sed erant bene munda) *Rozm* 151; Pasnokcie miał gładkie, białe, a silno czyste (ungues erant limpidae, clarae, bene mundae) *Rozm* 154; S tego jest dobrze bacz⟨yć⟩, iż to dostojne ciało naczystszym przyrodzenim było opłciono (carnem hanc mundissime constat naturatam) i naczystszem czwiorem przyrodzenim było wyłożono (purissimis humoribus complexionatam) *Rozm* 155; ~ *corruptum*: Wsplodzysz plod, syemyø twe y bødze czyste a møskye w moczi (multiplicans, inquit, multiplicabo semen tuum et non numerabitur prae multitudine, *Biblia ołomuniecka*: Wzplodie wzplodym siemie twe a zczisti geho ne budu moczy pro mnozstwie) *BZ* Gen 16, 10; Przyprowadzil myø w dom brata mego pana prawdo czysto (recto itinere, *Biblia ołomuniecka*: prawu cziestu) *BZ* Gen 24, 27.

6. *'jasny, candidus, clarus'*: De marmore candido czystego *Gn* gl. 48b; Vzrzenya prostego a vaschnego, oczv zoltv a czystv, v karanyv yest grozni *ca* 1418 *Wisl* nr 2151; Czistego candido XV *in. R* XXIV 61.

7. *'goły, szczery, nie zarośnięty drzewami lub krzewami, arbustis vacuus'*: Nobiles... vendiderunt... pratum... dictum czista lanka in... Cossoczicze 1448 *StPPP* II nr 3367; Zadnego pola czystego nullum erat spacium XV *p. post. R* XXV 174.

8. *'skuteczny, nie osłabiony, efficax'*: Oth czystey ab efficaci *ca* 1428 *PF* I 495.

Cf. **Baranek 2.**

Czyszczan *'ser (z koziego mleka?), caseus'*: Cziszczan caseus 1472 *Rost* nr 990.

Czyszczenie *'omywanie, purgatio, lavatio'*: Omyvanye, cziszczenye, krczienye (*war. lub.*: vmyvanye a. plokanye, czyszczenye) baptismata (Pharisaei enim et omnes Judaei, nisi crebro laverint manus, non manducant..., et alia multa sunt, quae tradita sunt illis servare, baptismata calicum et urceorum Marc 7, 4) 1471 *MPKJ* V 121.

Czyszpuła *bot. 'tasznik, Capsella Bursa pastoris Moench'*: Czyszpuła bursa pastoris 1484 *Rost* nr 5913. ~ *Może raczej* krzyszpuła, *por. lac.* crispula *'tasznik'*.

Czyścica *bot. 'lnica, Linaria vulgaris Mill.'*: Czyszczycza aggraria 1460 *Rost* nr 3327; Czyszczyca agraria *ca* 1465 *Rost* nr 4125; Czyszczicza linaria 1472 *Rost* nr 305; Cyszcyca 1475 *Rost* nr 2991.

Czyścić *formy*: *praes. ind. 3. sg.* czyści *Fl* I Prol 1, *Park* 399, *ca* 1500 *Erz* 11; *1. pl.* czyścimy XV *med. R* XXII 242; ~ *inf.* czyścić *BZ* II Par 29, 17; ~ *praet. 3. pl. m.* czyścili *BZ* II Par 29, 17, *Rozm* 14; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* czyszczony *BZ* Deut 23, 1; *neutr.* czyszczone *Pul* 11, 7; *g. sg. m.* czyszczonego 1470 *ZapWarsz* nr 3000, 1490 *ZapWarsz* nr 1704.

Znaczenia: **1.** *'usuwać brud, zanieczyszczenie, purgare'*: Kaplany wszedszi w koscyol bozi, abi poswyøcyly gy y winyeszly z nyego wszitkø nyeczistotø, iøsz wnøtrz nalezly..., y poczøły czisćycz pirwego dnya..., potem czisćyly koscyol osm dny (coeperunt autem prima die... mundare... expiaveruntque templum diebus octo) *BZ* II Par 29, 17; Ruta... dobre zyele, czyszczy

oczy barzo vyelye *ca* 1500 *Erz* 11; Też mieli mieć pieczę o świcach ołtarza, płaszcze albo pełły, sądy czyścili kościelne (sacrificii vasa mundaverunt) *Rozm* 14.

2. *'usuwać zmazę moralną, castum facere, expiare'*: Duszø welbi, vsta cziscy, sercze weseli *Fl* I Prol 1; Pyąte omiwadlo syercza gest... modlitwa... O tem mowi Isidorus, mistrz: Modlitwamy syą cziszczimi XV *med. R* XXII 242; Cziscyeny kaplany... secz cziscy ku obyatowanyv baranka wyelykonocznego (purificati... fuerant sacerdotes... omnes mundi ad immolandum pascha) *BZ* I Esdr 6, 20.

3. *'usuwać domieszki, purgare'*: Cervisia defecatur seu purgatur et interpres in Polonico similiter dicet vere: pywo szyą vstawa albo pywo szye czyszczy *Park* 399; Szrzyebro ognyem wyplawyone, skuszone trzykrocz y czyszczone szyedmkrocz (argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum, *Fl*: oczisczono) *Pul* 11, 7.

4. *'kastrować, wałaszyć, virilitatem alicui adimere'*: Nye wnidze cziszczoni... w kosczol bozi (non intrabit eunuchus... ecclesiam domini) *BZ* Deut 23, 1; Jakom ya Ondrzeyewy nye sznyadl byka nye *cziszczonyego chazebną rzecza, thako dobrego, yako *sszyemdzessanth groschi 1470 *ZapWarsz* nr 3000; Jakom ya vyeprza thwego nye czyszczyonego samothrzecz nye vfyczyl anym go w dom swoy wyosl 1490 *ZapWarsz* nr 1704.

Cf. **Oczyścić, Uczyścić, Wyczyścić, Onieczyścić, Ponieczyścić, Znieczyścić, Oczyszczać, Wyczyszczać**

Czyście 1. *'czysto, bez brudu, pure'*: Była (*sc.* Maria) tako barzo czysta, niżli kto więcej może wierzyć..., kiedykolwiek w kolebce albo w pieluchach leżała, nigdy się nie skalała podług obyczaja dziecięcego, ale sie zawżdy czyście chowała (se munde conservabat) *Rozm* 13.

2. *'bez grzechu, caste'*: Chrystus się nam narodził... w Betleem, żydowskim mieście, z panny Maryi czyscie 1435 *R* XIX 75; Prorok o mężu statecznym mołwy napomynayøcz czyszcze zycz *Pul* 127 arg.

3. *'jasno, błyszczące, nitide, candide'*: Cziscze, yaschnye super limpidissimam (sanguis enim eius in medio eius est, super limpidissimam petram effudit illum Ezech 24, 7) 1471 *MPKJ* V 105.

4. *corruptum*: Czyscze quin (*war. kal.*: gyszczye cur Gen 32, 29) *MPKJ* V 12.

Czyściec 1. *'purgatorium'*: On yest w pyeklye albo w czyszczcv (ipse est in inferno vel purgatorio) XV *med. MPKJ* V 428; Myssø za to w czysszcv wygorzecz XV *med. R* XXIV 359.

2. *bot.* **a.** *'Gratiola officinalis L.'*: Cziszczecz accutella, citeraticus 1419 *Rost* nr 5275; Cziszczecz lavendula, paralitica, acutilla, herba angelica, herba diabolica, purisago 1437 *Rost* nr 2665; Czyszczyecz herba bona 1460 *Rost* nr 3581; Czyszciecz paralitica 1464 *Rost* nr 4895, *sim. ib.* nr 2967; Czyszczyecz purisago *ca* 1465 *Rost* nr 4538; Czyszczecz herba munda, purisago 1472 *Rost* nr 304; Byaly czyszczec 1472 *Rost* nr 1871; Czyszczecz tentaria 1478 *Rost* nr 2308; Czyszczyecz lauendula 1484 *Rost* nr 6148; Ciszczecz mercurialis *ca* 1500 *Rost* nr 2084; ~ **b.** *'Inica, Linaria vulgaris Mill.'*: Cziszczecz Marie linaria 1472 *Rost* nr 306; Czyschyecz linaria *ca* 1500 *Rost* nr 7179; ~ **c.** *'Geum urbanum L.'*: Czisczyecz garioffilata 1484 *Rost* nr 6093; ~ **d.** *'gatunek cynamonu'*: Morsky kvyath vel czyszczyecz casia *ca* 1500 *Erz* 11.

3. *dubium*: Czyszczecz contaria (*pro* tentaria?) *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Czyścisz *bot. 'Gratiola officinalis L.'*: Czisczish paralitica, lavendula 1437 *Rost* nr 2723.

Czyść, Czcić *formy*: *praes. ind. 1. sg.* cztę *Aleksy* w. 9, *ca* 1500 *JA* IV 92; *2. sg.* czciesz *Rozm* 116; czcisz *OrtMac* 145; *3. sg.* czcie *Ksw* av 4. br 41, *ca* 1418 *Wisl* nr 2151, *Sul* 92, *Rozm* 71. 177. 206. 630. 727; *1. pl.* czciemy *Rozm* 625. 764; *3. pl.* cztą 1484 *Reg* 719, *Rozm* 205; ~ *imper. 2. sg.* czci 1466 *R* XXII 19; *2. pl.* czcicie XV *ex. SKJ* I 146; ~ *part. praes. act. adv.* cztąc 1460 *PF* V 38; *adi. ac. sg. m.* cztący 1454 *PF* IV 758; *n. pl. m.* cztący XV *med. SKJ* I 118; ~ *inf.* czyść(i) 1484 *Reg* 714. 720; czyść XV *med. R* XXII 241. 242, *OrtMac* 69, *De morte* w. 88, *EwZam* 307, *Rozm* 48. 250. 795; czcić *Rozm* 17; ~ *fut. 1. sg.* czyść będę *Pul* 26, 11; *2. sg.* czyść będziesz *BZ* Deut 31, 11; *3. sg.* będzie czyść *BZ* Deut 17, 19; ~ *praet. 1. sg. m.* -m czetł 1420 *MMAe* VIII 460, 1456 *SprTNW* VIII 2, 30; *3. sg. m.* czetł jest *BZ* Jer 29, 29; czetł *BZ* IV Reg 22, 8. 23, 2, II Par 34, 30. 31. II Esdr 9, 41; *f.* cztła *Rozm* 17. 48; *1. pl. m.* -esmy cztli 1409 *Piek* VI 374; *2. pl. m.* czliście *Rozm* 325; -ście czli *Rozm* 325. 411. 414; *3. pl. m.* cztli *BZ* II Par 34, 24. Neh 8, 8. II Esdr 9, 49; *f.* czciły *Rozm* 16; ~ *condit. 3. pl. m.* -by cztli *BZ* II Esdr 9, 48; ~ *fut. pass. 3. sg. neutr.* będzie czciono XV *med. SKJ* V 261; ~ *part. praet. pass. n. sg. m.* czcion 1409 *Piek* VI 374, *BZ* Neh 8, 8; *neutr.* czciono *BZ* II Par 34, 18.

Znaczenia: **1.** *'czytać, legere'*: Lepey syą modlicz, nysze cziscz albo syą vczicz XV *med. R* XXII 242; Y wszedl krol do domv boszego... y czedl (legitque) *BZ* IV Reg 23, 2; Y czedl

krol przede wszemy w domv bozem, any sliszø wszitka slowa tich ksyøg (legit rex omnia verba voluminis) *BZ* II Par 34, 30; Y czedl na syedlysku (legebat in area), gesz gest przed swyøtø bronø koscyelnø *BZ* II Esdr 9, 41; Thy, ktory czczysz, poprawyay, yestly vmyesz *OrtMac* 145; Czczy lege 1466 *R* XXII 19; Nye czthą XV *p. post. PF* III 291; Wszedl podlvg zvyczayv svego dnya sobothy do bosznycze i powstal czyszcz (et surrexit legere Luc 4, 17) *EwZam* 307, *sim. Rozm* 250; Świętych prorokow barzo w krotkiej chwili nawykła, iże przezpiecznie czcić umiała i rozumiała, co cztła (quod scivit intelligere legereque recte) *Rozm* 17; ~ *coś*: Iaco ten list wsdawni, czosz Ianowi Lukowskemu wsdana Goslina y Bodussowo, tenesmi cztli y ten list sprawne wyszedl. Alij: Iacosmi vidzeli y sliszeli, kedi czczon y sprawne wyszedl 1409 *Piek* VI 374; Gdi pyssarzs groczsky albo zyemsky czczye lyst (legit literam) sandowi w sandzye, dwa (*sc.* grosze) ot takyego lysta vesmye *Sul* 92; Bozego slowa ma kto sluchacz, albo rad cziscz swyąte pysmo XV *med. R* XXII 241; Gdysz syø sydø wszitczi synowye israhelsczy..., czyscz bødzes slowa zakonv (leges verba legis) *BZ* Deut 31, 11; Y dał Ezechias ti ksyøgy Safanowy, a on czedł ge (et legit illud) *BZ* IV Reg 22, 8; Owa, ia prziwyodø wyele zlego na to myasto..., wszitka przeklyøcya, ktora sø popysana w tich ksyøgach, gesz cztly przed krolem Iuda (quem legerunt coram rege Juda) *BZ* II Par 34, 24; Y przikazal Ezdras, abi cztly zakon Iezus *BZ* II Esdr 9, 48; W tem sebranyv zakon bozi cztly (legebant legem domini) *BZ* II Esdr 9, 49; Y czedl gest Sofonyasz, kaplan lyst ten (legit... librum istum) w vszy Jeremyasza proroka *BZ* Jer 29, 29; Jakom ya czethl lysth Mikolayovi y Iaszczolthovi 1456 *SprTNW* VIII 2, 30; Nynyeyszye sznamoszcy (noticiam) cztacz albo mayacz 1460 *PF* V 38; Nye dam czy czyszcz epistoly *De morte* w. 88; Czi yzczi kaplany... y tez czo pysmo czyzczi vmyeyą, mayą moviczi psalmy 1484 *Reg* 714; Pyacz będę y psalmy czyszcz będę (psalmum dicam, *Fl*: psalm molwicz bødø) *Pul* 26, 11; Jeszuszow zoltarsz czczyczye *czyestho y spyewayczye XV*ex. SKJ* I 146; To czo podlug *obyczany cztą, sluchaycye s pylnoscza (quod vobis secundum consuetudinem legitur, sine tumultu et contentione audite) *ca* 1500 *JA* IV 92; Psalmy, pienie boże, modlitwy, księgi prorockie czciły z wielikiem nabożeństwem *Rozm* 16; Marja... cztła księgi Izajasza proroka *Rozm* 48; Poczęła czyść ten psalm *Rozm* 48; ~ *z czegoś*: A ginako tego zapissa albo compromissam nye widal, gedno yakom gy z minuti przet krolem czedl 1420 *MMAe* VIII 460; ~ *na czymś*: Panye bosze..., racz przeszegnacz then lud wszystek na thych *czangach czthanczy 1454 *PF* IV 758; ~ *w czymś*: Cce sø taco ue Kxøgah sødskih *Kśw* av 4; Ty iesc suoiø naukø otuodila, jakos sø cce v ie suøtem ziuoce *Kśw* br 41; Kxyøgy prawa... bødze myecz s sobø a w nich ciscz (et habebit secum legetque illud) *BZ* Deut 17, 19; Elchias kaplan dał my ty to ksyøgy. W nychze przed krolem gdisz czcyono (quem cum rege praesente recitasset), a on vsliszal slowa zakona *BZ* II Par 34, 18; Krol... zaslyvbyl panv..., abi spelnyl wszitko, czsosz pysano w tich ksyøgach, w nychsze czedl (quod legerat) *BZ* II Par 34, 31; Y cztly w ksyøgach zakona bozego (et legerunt in libro legis dei) rozdzelnye y otworzenye ku rozumv. Y rozumyely wszitci, gdi czcyon zakon (et intellexerunt, cum legeretur) *BZ* Neh 8, 8; Ku... gyeradzye... szlusza... zyemszkye odzyenye... y xyągy, czo kv bozey szluszbyc zalyczą y czo nyewyasthy w nych maya obyczay czyscz *OrtMac* 69; Odpowiedziawszy miły Jesus i rzekł: Nigdyście nie czli w piśmiech (nunquam legistis in scripturis Mat 21, 16), kamień, ktory odrzucili murując, ten sie przygodził w głowę, od boga sie to stało *Rozm* 411; ~ *o czymś*: Jesus... rzekł im:... Aniście czli o wstaniu s martwych (de resurrectione autem mortuorum non legistis Mat 22, 31) *Rozm* 414; Czciemy też o Dawidzie, iże ji pismo chrobaczkiem nazywa drzewnym *Rozm* 625; ~ *w czymś o czymś*: Czthą w yednich kszagach o nym, ktho chcze szluchacz, yą powyem *Aleksy* w. 9; O wtoremnaście znamieniu czcie sie w kronikach rzymskich *Rozm* 71; Niektorzy na to mienią, iż był już Jozef umarł..., bo sie dalej w ewanieljej nic nie czcie o Jozefie *Rozm* 206; Jako sie czcie w krolewskich księgach o onym popie Eli, jen (*rp.* Elyen) swych dzieci nie kaźnił, iże spadł stolca (*leg.* z stolca) wznak za drzwi *Rozm* 630; ~ *w czymś coś*: To czcze szan w kzangach kro⟨n⟩yk rzymskych *ca* 1418 *Wisł* nr 2151; Ale kakoby to mogło być, iżby Jeremiasz mowił, a tego nie czciemy w Jeremiaszu, ale w Zachariaszu *Rozm* 764; ~ *osobliwe*: *kogoś czymś*: Takoż uczynił sie Archalaus markrabią, a grabią nigdy nie postał. Tegodla kiedy ji chcesz (*rp.* chczesch, *leg.* czciesz) margrabią (cum ergo eum legeris monarchum fuisse), rozumiej, iżeć był dziewięć lat przy tego ojcu podług domnimania pospolnego luda *Rozm* 116; ~ *ze zdaniem przedmiotowym*: Nygdy nye badze czczono, aby sze kyedy vkazal nunquam... legitur apparuisse XV

med. SKJ V 261; Ale sie w kronikach rzymskich czcie, iże sie wiek szosty począł od Tyberjusza cesarza (in cronica vero ab imperio Tyberii inchoata legitur) *Rozm* 177; To cztą, iże Kristus był wezwan na swaćbę (legunt dominum et discipulos eius invitatos ad nuptias) *Rozm* 205; Mily Jesus im odpowiedział... rzekąc: Nie czliście, co uczynił Dawid, kiedy mu sie chciało jeść (non legistis, quid fecerit David, quando esuriit Mat 12, 3)? *Rozm* 325; Azaście nie czli w zakonie (aut non legistis in lege Mat 12, 5), iże kapłani soboty w kościele sobotę poruszą, a są przez grzecha *Rozm* 325; Czciemy, iże Samson jedną czeluścią osłową zabił tysiąc mężow bronnych *Rozm* 625; Tu sie czcie o tem, kako są zawięzowali oczy... Jesucrista *Rozm* 727; W zakonieś to mogł czyść, iże ja jestem syn boży *Rozm* 795.

2. czyść mszę '*odprawiać mszę, missam legere, celebrare*': Brath... ma tho chovaczi, yzby myłczenye myał..., a tho kyedy mszą czthą albo spycvay⟨ą⟩ (studeat quilibet, dum missae celebratur officium) 1484 *Reg* 719; Za vmarłą braczią y za syostry zyve y za marthve mayą trzy msze *czyszczi (pro fratrum et sororum tam vivorum quam defunctorum salute tres missas facient celebrari) *ib.* 720.

3. wnętrznie czyść '*rozumieć, intelligere*': Thegodla nye chczeycze bycz nyerostropny, ale wnętrznye cztączy, czsso gest ab[b]o byłaby vola boza propter hoc nolite fieri imprudentes sed intelligentes, que sit voluntas dei (Eph 5, 17) XV *med. SKJ* 1 118.

Cf. **Doczyść, Odczyść, Przeczyść, Sczyść, Czytać, Poczytać, Podczytać, Przyczytać, Roczytać, Sczytać**

(Czyśćcowy) Czyscowy '*purgatorii*': Prossza thesz o yedna Sdrova Maria za dussze pvste, kthore sza w makach czyszczowych *Gn* ap. 2a; Zeby pan bog... vedlug szwy spravyedlyvoscy nye raczyl gych szandzycz, alye vedlug szwego myloszyerdzya szwyąthego sz mąk czyszczovych raczyl vybavycz *Gn* ap. 4b.

Czytać '*legere*': W moyem rozvmye pythalem y thakyesz w pyszmye czythalem 1453 *R* XXV 213; Aszasz nye czytal szwyathych zywothą, czo myely czaszkye *glopothy *De morte* w. 483; Czitayączim legencium 1471 *MPKJ* V 58.

Czyż, Cyż *zool.* '*czyżyk, Fringilla spinus L.*': In molliter autem asperatis scribatur simplex c sine omni asperacione, ut: Cap, cebula, cisz (*leg.* cyż), id est caix *Park* 407; Czysz cayx 1472 *Rost* nr 1377; Czyz czaix *ca* 1500 *Erz* 11.

-Ć *cf.* **Ci, Ciem**
Ćcia *cf.* **Tścia**
Ćcić *cf.* **I. Czcić**
Ćciow(y) *cf.* **Teściowy**

Ćma *formy*: *n. sg.* ćma *Fl* 79, 11, 1437 *Wisł* nr 228 s. 87, 1444 *R* XXIII 307, XV *med. R* XXIV 372, *etc.*; ~ *g. sg.* ćmy *Fl* i *Pul* 106, 14, XV *p. pr. SKJ* I 301, *BZ* Gen 1, 4, *Rozm* 622; ~ *i. sg.* ćmą *BZ* Gen 1, 18, *MW* 144b; ~ *l. sg.* (w) ćmie 1471 *MPKJ* V 36, *EwZam* 291, *Rozm* 312; ~ *n. pl.* ćmy *Fl* i *Pul* 54, 5. 138, 10. 11, *BZ* Gen 1, 2, *ca* 1500 *JA* 380; ~ *g. pl.* ciem 1462 *R* XXV 270, *Rozm* 641. 642. 779; ~ *ac. pl.* ćmy *Fl* 17, 31, *Fl* i *Pul* 17, 13. 103, 21, 104, 27, *BZ* Gen 1, 5, *Rozm* 238; ~ *i. pl.* ćmami *Rozm* 280; ~ *l. pl.* (we) ćmach *Fl* i *Pul* 10, 2. 81, 5. 87, 6. 13. 90, 6. 111, 4. Ann 14, *BZ* Tob 5, 12. Is 49, 9, *etc.*

Znaczenia: **1.** *'ciemność, tenebrae'*: Grzesznicy... nagotowali sø strzali swoie w tule, iszbichø strzelali we czmach ymaiøcze prawa sercza (ut sagittent in obscuro rectos corde) *Fl* 10, 2, *sim. Pul*; I poloszil iest czmi szirokoscz swoiø (posuit tenebras latibulum suum) *Fl* 17, 13, *sim. Pul*; Ti osweczasz sweczø moiø, gospodne, bosze moy, oswecy czmy (*Pul*: czyenye) moie (illumina tenebras meas) *Fl* 17, 31; Boiazn y drszene przyszly sø na mø y pocrili sø me czmi (contexerunt me tenebrae) *Fl* 54, 5, *sim. Pul*; Azali poznani bødø we czmach dziwi twoie (numquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua)? *Fl* 87, 13, *sim. Pul*; Ne *bodzesz se bacz od strachu nocznego..., od potrzebyzny chodzøczey we czmach (a negotio perambulante in tenebris) *Fl* 90, 6, *sim. Pul*; Poloszyl yes tczmy y vczynyla sø nocz (posuisti tenebras et facta est nox) *Fl* 103, 21, *sim. Pul*; Poslal tczmy y zachmvrzyl (misit tenebras et obscuravit) *Fl* 104, 27, *sim. Pul*; Snadz *czymy (*Pul*: czmy) podepczø mø (tenebrae conculcabunt me) *Fl* 138, 10; Ysze czmy ne oczeneny bødø ot czebe (quia tenebrae non obscurabuntur a te), a nocz yako dzen osweczona bødze *Fl* 138, 11, *sim. Pul*; Gospodzyn... noghy swøtych swogych schowa, a nemylosczywy we czmach zamylknø (impii in tenebris conticescent) *Fl* Ann 14, *sim. Pul*; Alye szemya bila nyeuszyteczna..., a czmi bili na twarzy przepaszczy (tenebrae erant super faciem abyssi) *BZ* Gen 1, 2; A vszrzal bog szwyatloszcz, ysze gest dobra y roszdzelyl szwyatloszcz ode czmi (et divisit lucem a tenebris) *BZ* Gen 1, 4; Y nazwal gest szwyatloszcz dnyem, a czmi noczø (appellavitque lucem diem et tenebras noctem) *BZ* Gen 1, 5; Y uczynyl bog... gwyazdi..., abi... szwyatlo rozdzelily se czmø (ut... dividerunt lucem ac tenebras) *BZ* Gen 1, 18; A gdisz bilo slunce... zaslo y vczyny szyø mrokowa czma (facta est caligo tenebrosa) *BZ* Gen 15, 17; Ktora radoscz mnye moze bicz, gen we czmach syedzø (qui in tenebris sedeo), a swyatla nyebyeskego nye wydzø *BZ* Tob 5, 12; Pochodnie, latarnie mieli, a... we wszem ogrodzie ćmy nie było *Rozm* 622; ~ *dubium*: V yątrzeynyeyschem (*leg.* w jutrzejniejszem), w czmye (*var. lub.*: v czuczenye yvtrznyeysze) in vigilia matutina (I Reg 11, 11) 1471 *MPKJ* V 36; ~ *'chmura, mgla, nebula'*: Ingressusque Moyses in medium nebule, czmy, ascendit in montem (Ex 24, 18) XV *p. pr. SKJ* I 301; Czma caligo 1444 *R* XXIII 307; ~ *'więzienie, carcer'*: Abi rzekl tym, kto⟨rzy⟩ w iøczstwye sø: winydzcye, gys to we czmach sø (qui in tenebris): zyaw⟨cie⟩ syø *BZ* Is 49, 9; Sługę nieużytecznego wrzucicie vyeczny (*pro* ve czmy) wnątrzne (in tenebras exteriores) *Rozm* 490; ~ *przenośnie*: Ne wedzeli sø ani rozumeli, we czmach chodzø (in tenebris ambulant) *Fl* 81, 5, *sim. Pul*; Weszla gest we czmach swatloscz prawym (exortum est in tenebris lumen rectis) *Fl* 111, 4, *sim. Pul*; Światłość przyszła na ten świat,

a ludzie miłowali więcej ćmy niż światłości boskie (dilexerunt homines magis tenebras quam lucem) *Rozm* 238; Będzieli serce twoje, ktore jest w tobie, ćmami, ty istne ćmy tako (*pro* kako) wielikie będą (si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae erunt Mat 6, 23)? *Rozm* 280; Coż ja wam mowię w[y] czmye, przepowiedajcie na świecie (quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine Mat 10, 27) *Rozm* 312; Droga grzesznych ćma (via impiorum tenebrosa Prov 4, 19), a nie widzą, gdzie idą *Rozm* 632; Przetoście sie zebrali przeciw mnie we ćmach (*rp.* ve cznasch) tego świata, iże moc wasza, ktorąście sie przeciw światłości bronno przybrali..., jest we ćmach *Rozm* 650; ~ '*piekło*': Bog wszechmogący... wymuje s mocy ciem i przyłącza ku krolewstwu syna miłosierdzia *Rozm* 779; ~ ćma śmierci: Poloszili sø mne w iezerze niszszem we czmach y w czemnosci smerczi (in tenebrosis et in umbra mortis) *Fl* 87, 6, *sim. Pul*; Sedzøcz we *czmøch (*Pul*: we czmach) y w czenv smerczy (in tenebris et umbra mortis) *Fl* 106, 10; Wywodl ye ze czmy y z czena smerczy (de tenebris et umbra mortis) *Fl* 106, 14, *sim. Pul*; Oszvyeczycz thy, chtorzy w czyemnoszczyach y ve czmye szmyerczy szyedza (qui in tenebris et in umbra mortis sedent Luc 1, 79) *EwZam* 291.

2. '*cień, umbra*': Winniczø z Egipta przenosl ies... Pocrila iest gori czma (*Pul*: czyen) iey (operuit montes umbra eius) *Fl* 79, 11; ~ '*osłona*': Swyanti angele boszi, twimy modlitwamy pode czmo skrzidł mylosierdza twego zaszczicz mye *MW* 144b.

3. '*wielkie mnóstwo, zastęp, legion, magnus numerus, legio (translate)*' (*szczególnie o aniołach i szatanach*): Czma legio 1437 *Wisl* nr 228, s. 87; Czem legiones angelorum (an putas, quia non possum rogare patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum? Mat 26, 53) 1462 *R* XXV 270; Czma legio 1463 *PF* V 12; Czma, zastąpy legiones 1466 *R* XXII 26; Czma anyolow legio (Mat 26, 53) 1471 *MPKJ* V 120; Czma legio (legio mihi nomen est, quia multi sumus Marc 5, 9) *ib.*; Czcienie o ćmach albo o zastępie złych duchow (de legione demonum) *Rozm* 218; O ćmach albo o zastępiech złych duchow *Rozm* 290; Jesus rzekł k nim: Tako (*pro* kako) wam mowią? Odpowiedzieli: legio, jakoby rzekł: ćma (*rp.* czna) nasze imię (Jesus ait ad eos: Quod est nomen vobis? Responderunt: Legio, nomen hoc est nobis), iże nas jest sześćdziesiąt a sześć tysięcy i sześćset zeszło sie złych duchow *Rozm* 291; Aza mnimasz, iżbych nie mogł prosić ojca mego, iżby mi dał ninie więcej niż dwanaście ciem aniołów (exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum Mat 26, 53)? *Rozm* 641; Dwanaście ciem aniołów są siedm tysięcy dziewięćkroć sto dziewięćdziesiąt i dwa anioły, bo każda ćma jest sześć tysięcy sześćset sześćdziesięć i sześć aniołow *Rozm* 642; Legio, czma continens in se 6666 *ca* 1500 *Erz* 9; Czma legio, czmy legiones *ca* 1500 *JA* X 380; ~ '*bardzo dużo, plurimum*': Czima minarum millę XV *med. R* XXIV 372.

Ćmić *cf.* **Oćmić, Poćmić, Zaćmić, Zaćmieć**

Ćwiartak *cf.* **Czwartak**

(Ćwiartka) Czwartka '*beczułka określonej wielkości, doliolum*': Vas byrzwyenycza al. po polsku czwarthka 1494 *R* LV 210.

Ćwiartkowy *cf.* **Czwartkowy**

Ćwiek '*ćwiek, rodzaj gwoździa, clavus*': Pro clavis ferreis al. czwyeky XI scotos 1461 *AKH* XI 491; Czwek pimpula XV *p. post. PF* V 8; ~ Czwyek pirgus *ca* 1500 *Erz* 10.

Ćwierciowy '*mający pojemność 1 ćwierci, mensurae cuiusdam aridorum quartam partem continens*': Schalye czwerczowe ad piper 1495 *RocznKrak* XVI 64.

Ćwierć, Ćwiré *formy*: *n. sg.* ćwiré XV *in. R* XXV 272; ćwierć 1500 *Trześn* 141, 1500 *ZsigBud* 38, *ca* 1500 *Erz* 10; ~ *g. sg.* ćwirci 1437 *TymProc* 303; ~ *ac. sg.* ćwiré 1443 *Przem* II nr 462, *Sul* 13; ćwierć 1442 *MMAe* XVI nr 396, *OrtMac* 140; ~ *n.* a. *ac. pl.* ćwierci 1460 *RocznHist* XIV 331, 1471 *MPKJ* V 125; ~ *g. pl.* ćwierci 1493 *AGZ* XVIII 517, 1495 *AGZ* XVI 259, *Rozm* 389. ~ *W nagłosie zamiast* ćw- *można czytać* czw-.

Znaczenia: **1.** '*czwarta część (całości), quarta pars*': Pothym w czwyercz roku poszwaly gy przed sząd *OrtMac* 140; Pro quinque ulnis sarlath et una quarta al. czwyercz mensure Ungaricalis dati sunt per manus Olbricht, quamlibet ulnam sex florenis minus I ortt pensando, summam facit XXX florenos 1500 *ZsigBud* 38; ~ ⟨Carnem⟩ seccare... in partes magnas vlg. *cwyerty 1447 *KodWiel* 22.

2. *określona jednostka miary*: **a.** *powierzchni ziemi* '*czwarta część łanu, agri mensurae cuiusdam pars quarta*': Nicolaus... et Laurencius..., mercipotarii, recognouerunt..., quia Paulus... vendidit quartam agri al. czwircz post Shan... Nicolao 1443 *Przem* II nr 462; Qui Ivan recognovit se esse subditum et hominem eiusdem domine Zophie de area de tribus porcionibus al. ze trzech czwyerczy, pro quo homine prefata

Zophia dedit osyedlczysną 1493 *AGZ* XVIII 517; Invadiavit... Hynek quinque partes lanei seu quartas al. pyacz czwerczi lanowych desertas 1495 *AGZ* XVI 259; Ad agrum partem unam czwyercz 1500 *Trześn* 141; ~ **b.** *objętości 'czwarta część jakiejś jednostki miary przedmiotów sypkich, np. korca (zmiennej wielkości), mensurae cuiusdam pars quarta'*: Duas quartas horei tritici al. czwyerczy 1460 *RocznHist* XIV 331; I rzekł *drugimu: A ty wieleś winowat? A on rzekł: Sto ćwierci pszenice (centum coros tritici Luc 16, 7) *Rozm* 389; ~ Myary, czwyerczy metretas (erant autem ibi lapideae hydriae sex, positae secundum purificationem Judaeorum, capientes singulae metretas binas vel ternas Jo 2, 6) 1471 *MPKJ* V 125; ~ Czwi⟨r⟩cz metretas duas XV *in. R* XXV 272; Martinus Braczyszewsky luit penam contra procuratorem, quia quartam vlg. czwyrczy in tempo⟨re⟩ ad curiam non dedit 1437 *TymProc* 303; Metreta id est mensura czwyercz secundum aliquos *ca* 1500 *Erz* 10; ~ **c.** *wagi*: Dicti kmethones ipsi ecclesie... debent et tenentur unum lapidem cere solvere: ad proxima quatuor tempora unam quartam al. czwyercz et consequenter ad alia quatuor tempora aliam quartam et sic deinceps semper in quatuor temporibus usque ad exterminacionem tocius lapidis cere 1442 *MMAe* XVI nr 396; ~ **d.** *pieniędzy 'kwartnik, mała jednostka monetarna, dimidia pars grossi'*: Popaszanczy zytho czyge oth kaszdego clyvszącza alybo skoczącza yaną czfyrcz pyenądzy zaplaczicz powynny banczcze (depascentes semina alterius pro quolibet iumento vel pecore unam quartam exsolvere teneantur) *Sul* 13.

Ćwierdza *cf.* **Twierdza**

Ćwierdzić *cf.* **Twierdzić**

Ćwierdź *cf.* **Twierdź**

Ćwiertnia, Czetwiartnia, Czetwiertnia, Cztwiertnia, Ćwirtnia *formy*: *n. sg.* ćwirtnia 1437 *Wisł* nr 228, s. 88, 1449 *Przem* II nr 512; ćwiertnia 1424 *MMAe* V nr 123, (1425) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 593, 1433 *MMAe* XIII nr 130, *etc*; czetwiertnia 1459 *AGZ* II 161; czetwiartnia 1476 *AGZ* II 220; ~ *g. sg.* ćwirtnie 1408 *KsMaz* I nr 1148; ~ *ac. sg.* ćwirtnią *Sul* 50; ćwiertnią *Dział* 41, 1490 *AGZ* II 234; ~ *g. du.* ćwirtniu 1403 *KsMaz* I nr 263; ~ *n.* a. *ac. pl.* ćwiertnie (1435) *MMAe* XVII 307, 1437 *MMAe* XIII nr 233, 1482 *MMAe* XVI nr 655, *etc.*; cztwiertni 1441 *StPPP* II nr 2920; ~ *g. pl.* ćwircień (-n?) 1393 *Leksz* 1 nr 1553; ćwiercień (-n?) 1402 *TPaw* IV nr 782, 1420 *AKPr* VIIIa 151, 1463 *Ziel* I 165; ćwirtni *Sul* 37. ~ *W nagłosie zamiast* ćw- *można czytać* czw-. *Nagłos* czetw- *występuje tylko w tekstach z Rusi Czerwonej.*

Znaczenia: **1.** *'czwarta część jakiejś jednostki miary przedmiotów sypkich, np. korca (zmiennej wielkości), mensurae cuiusdam pars quarta'*: Jakub na me szalował o penez *sczwirczen rzy 1393 *Leksz* I nr 1553; Ego non tritulavi quinque cvercey (*pro* cvercen) avene 1402 *TPaw* IV nr 782; Iacom ia Petroui ne winowat ospu dw (*leg.* dwu) czwirtnu 1403 *KsMaz* I nr 263; Iacom ia Michaloui ne winowat czwirtne owsza 1408 *KsMaz* I nr 1148; Alszbetha... wząnla dwanacze loketh sukna a szeshnacze czwe⟨r⟩czen syta 1420 *AKPr* VIIIa 151; Quilibet emethonum duos coros siue corethos siliginis et vnum auene, et quilibet molendinatorum eiusdem vnam mensuram al. cwiertnie siliginis... dare... teneatur (1422) *MMAe* VIII 485; Mensuram brasei al. czwiertnia de molendino... donat (1425) XVI *p. pr. Matr* IV 3 nr 593; Domini Nicolaus... et Mathias... frumentorum... dixerunt se daturos quamlibet mensuram al. czwerthnya 1433 *MMAe* XIII nr 130; Duas mensuras brasei al. czwerthnye... dandas decreverunt 1437 *MMAe* XIII nr 233; Tres mensuras siliginis al. czthwerthny 1441 *StPPP* II nr 2920; Mediam mensuram al. czwi⟨r⟩thnya tritici 1449 *Przem* II nr 512; Franciszek Grzegorzewy pozyczyl dwadzeszcya czwirthny pszenycze (viginti mensuras tritici) *Sul* 37; Debent duos choros frumenti al. czethvyerthnya, unum siliginis et alium avene 1459 *AGZ* II 161; Novem mensuras tritici czwyereczyen 1463 *Ziel* I 165; VIII metretas siliginis al. *trzwyerthnye 1468 *MMAe* XVI nr 1940; Incole nostri... annis singulis tenebuntur dare et solvere decem mensuras al. czvyerthnye avene 1470 *KodPol* II 939; Homines... fidei orthodoxe... per unam czethfierthnyam tritici, per unam siliginis et per unam avene... dare sint astricti 1475 *AGZ* VI 184; Incole nostri... unum quartale al. czethfyarthnya sigilinis (*pro* siliginis) et aliud quartale avene... sibi plebano... solvere tenebuntur et sint astricti 1476 *AGZ* II 220; Nobiles prefati tenebuntur dare quinque mensuras siliginis al. czwyerthnye domino abbati 1482 *MMAe* XVI nr 655; Fati homines tenebuntur et erunt obligati... rectori... ecclesie... medium truncum avene, tricorum al. czvyerthną tritici... solvere 1490 *AGZ* II 234; ~ Vnam mensuram al. czwiertnia salis minuti 1424 *MMAe* V nr 123; Octo mensuras al. cwiertnie minuti salis (1435) *MMAe* XVII 307; Paulus... unam mensuram al. czwerthna pissi... soluere

debebit 1444 *StPPP* II nr 3185; Unam mensuram al. czwertnya cepis... soluere tenebitur et sit adstricta 1471 *StPPP* II nr 4053; Tenutarius de praediis et maldratis ad pistrinam... procuratori... duodecim mensuras al. czwyerthnye Nyeschewyenses sequentibus vero annis... tredecim mensuras farinae siligineae dare teneatur 1500 *KapWloc* 62; ~ Czwyrtna metreta 1437 *Wisl* nr 228, s. 88; Czwyertnya quartale *ca* 1455 *JA* XIV 495; Czvyerthnya artabia XV *p. post. PF* V 8; Czverthnya ephi *ib.* 9; ~ *w następujących przykładach może chodzić albo o miarę zboża, albo o sumę pieniężną*: Tesz sza wosz szyana gwalthem wszątego trzy grosze s wyną pyąncznadzescza themv tho... skodą cirzpyączemv... Tesz za kopą yarzyny alybo ozymyny skazalyszmy geną cziwirtnyą (unam mensuram) *Sul* 50; ~K to wezmye woz syana komv gwaltownye, trzy grosche z wyną pyątnasczе temv... schkodą czyrpyaczemv ma zaplaczycz... Y tesz za kopą yarą y ozymyą wyznawamy gedną czwyerthnyą (unam mensuram),... o ta skazvgemy yako za woz syana *Dział* 41.

2. '*wóz czterokonny, quadriga*': Czwyerthnya quadriga XV *p. post. PF* V 29.

Ćwierzyć się '*zabawiać się, cieszyć się, laetari, gaudere*': Nye czwyerz schią ne retonderis (ne iucunderis in filiis impiis Ecclus 16, 1, *var. lub.*: nye gryep syą ne retunderis) 1471 *MPKJ* V 80. ~ *Cf.* **Oćwierzyć się.**

Ćwik '*krogulec ułożony do polowania, nisus seu accipiter venandi peritus*': Nicolaus de Knischina nisum czwik valentem... Cristino de Peczenegi daturum se astrinxit 1398 *StPPP* II nr 167; Iaco krogulecz v Dobka moy byl, na ymyø czwik 1399 *StPPP* VIII nr 9314; Nobilis Nicolaus... obligauit se dare nisum czwik et accipiterum mlodzik domino Johanni 1425 *StPPP* II nr 2052; Stanislaus... nisum al. crogułcza czwika... Nicolao Cosmyrzowsky... daturum se obligauit 1462 *StPPP* II nr 3670; Michno cum filio... cum familiaribus... de... caminata accipitrem czwyka... receperunt 1474 *AGZ* XV 177.

Ćwikielny '*buraczany, betacius*': Czwykelna nac bethacium *ca* 1455 *JA* XIV 489.

Ćwikła *bot. gatunek buraka* '*Beta Cicla*': Pro beta videlicet czwikla 1389 *MMAe* XV 110; Czwykla sicla 1437 *Rost* nr 2796; Czvikla beta XV *med. Zab* 518; Czwykla betha *ca* 1455 *JA* XIV 489; Czwykla siccula *bleta *ca* 1465 *Rost* nr 4585; Czwykla betha XV *p. post. R* LIII 65; Kalvschką vel czvyklą beta *ca* 1500 *Erz* 10.

Ćwioraki *cf.* **Czworaki**

Ćwiór *cf.* **Czwór**

Ćwiré *cf.* **Ćwierć**

Ćwirdza *cf.* **Twierdza**

Ćwirdzić *cf.* **Twierdzić**

Ćwirtnia *cf.* **Ćwiertnia**

POSŁOWIE DO I TOMU

Zamykając 1. tom Słownika winniśmy poinformować jego czytelników o zmianach wprowadzonych podczas druku ciągnącego się przeszło 2 lata, sprostować błędy i uściślić kilka zasad nie dość jasno wyłożonych we Wstępie.

1. W katalogach form pomijamy przykłady wątpliwe, dwuznaczne i rekonstruowane. Przy hasłach, w których możliwe są drobne różnice fonetyczne, np. *czcić* i *ćcić*, ograniczamy się w wykazach form tylko do jednego z wariantów, bliższego dzisiejszemu językowi literackiemu; chodzi przecież głównie o pokazanie końcówek gramatycznych.

2. We Wstępie napisano (s. IX), że „gdy dzisiaj możemy użyć wyrazu staropolskiego w tym samym znaczeniu, wtedy ograniczamy się tylko do odpowiednika łacińskiego" jako jedynego objaśnienia znaczenia danego hasła. Dodać trzeba, że zasada ta odnosi się do wyrazów o jednym znaczeniu. Wyrazy wieloznaczne z natury rzeczy wymagają podania przy każdym znaczeniu synonimu i łacińskiego, i dzisiejszego. W nielicznych wypadkach poprzestajemy na odpowiedniku łacińskim także przy wyrazie wieloznacznym, jeżeli jedno ze znaczeń w szczególny sposób dominuje nad innymi (np. pod hasłem *bóg*). Przypominamy, że w specjalny sposób traktowane są nazwy botaniczne. Tam w zasadzie ograniczamy się do naukowej nomenklatury łacińskiej, polską zaś podajemy tylko wyjątkowo, mianowicie jeżeli jest szerzej znana (co oczywiście może być sporne); terminy botaniczne traktowane są więc według zasady dokładnie odwrotnej niż inne wyrazy.

3. Łacińskie wyrazy, służące do objaśnienia znaczenia staropolskiego wyrazu, są tak dobierane, aby znaczenie określić jak najbardziej precyzyjnie. Unika się wyrazów zbyt wieloznacznych, toteż często się zdarza, że nie korzystamy z wyrazów łacińskich, które występują w łacińskim wzorze staropolskiego tekstu, bo albo są wieloznaczne, albo ich użyto w znaczeniu ubocznym, nie zaś reprezentatywnym, albo w znaczeniu obcym łacinie klasycznej. Nie korzystamy też z łacińskiego odpowiednika polskiego wyrazu, gdy wystąpił on w jakimś szczególnym kontekście i umieszczenie go jako ścisłego synonimu polskiego wyrazu mogłoby wprowadzać w błąd. Inaczej mówiąc, chodzi nam o objaśnienie w łacinie klasycznej znaczenia, a nie o pokazanie, jakim też to łacińskim wyrazom mógł w przekładach odpowiadać wyraz polski. Znaczenie polskie wywodzimy zasadniczo z kontekstu, a wyraz łacińskiego wzoru służy nam tylko jako dodatkowa wskazówka.

4. W obrębie pewnych zasadniczych znaczeń (z osobną numeracją) niejednokrotnie podajemy w łapkach ‘ ’ drugorzędne znaczenia. Dzieje się tak wtedy, gdy na tle zbyt szczupłej dokumentacji źródłowej nie śmiemy wydzielać osobnego znaczenia (z numeracją), gdy zatem to drugorzędne znaczenie wydaje się tylko doraźnym użyciem (zob. np. pod **Ciasto:** ~ *jako ‘zaczyn, fermentum’*). W ten sam sposób traktujemy grupy wyrazowe, za które dziś możemy podstawić nowopolski jednowyrazowy odpowiednik (zob. pod **Biegać:** ~ zawód biegać *‘ścigać się’*).

5. Opinie o początkowych zeszytach 1. tomu (dyskusja w Komitecie Językoznawczym PAN i recenzja W. Kuraszkiewicza w Języku Polskim XXXIII 177—81) zachęcały nas do jak najobfitszego cytowania; to była przyczyna, że druga część tomu przerosła przewidywaną miarę, w przyszłości jednak będziemy się nieco ograniczać, aby druku słownika na zbyt wiele lat nie rozciągać. Oczywiście ograniczenie dotyczyć będzie wyrazów bardzo pospolitych. Zaznaczyć jednak trzeba, że niekiedy zalew cytatami jest pozorny, bo duża ich ilość wywołana jest potrzebą ilustracji form, i to nie tylko najstarszymi przykładami, ale — przy formach ginących — także najpóźniejszymi, dalej potrzebą uwzględnienia wszystkich dzielnic Polski, aby ograniczeniem się do cytatów np. wyłącznie mazowieckich nie podsuwać fałszywych przypuszczeń co do terytorialnego zasięgu wyrazu.

Przypominamy, że nasze cytaty rozpoczynają się od dużej litery czysto umownie.

Cytat wykrawamy w ten sposób, aby nie ulegał zniekształceniu sens wyrazu i aby interpretacja formy gramatycznej nie uległa zmianie. Ale nie zawsze możemy dopilnować, aby zdanie podrzędne nie stało się niezależnym. Stale jednak zachowujemy podrzędność zdania w przykładach ilustrujących użycie spójnika i trybu czasownika.

Dla ścisłości zaznaczamy, że kropki ... oznaczają wypuszczenie wyrazów w tekście przez nas albo przez wydawcę. Jeżeli jednak wydawca opuścił w ciągłym tekście (nie w glosach) jakiś wyraz ze szkodą — w naszym przekonaniu — dla jasności przykładu, to takie jego opuszczenie oznaczamy tak samo jak uszkodzenie tekstu w jakikolwiek inny sposób. Uszkodzenie tekstu, którego nie możemy naprawić, jest uszkodzeniem bez względu na to, czy sprawcą był ząb czasu, czy wydawca.

6. W trakcie druku zrezygnowaliśmy z kursywy dla uwypuklenia wyrazu hasłowego, gdy w cytacie występuje dwa razy, a tylko jeden raz jest ilustracją interesującego nas w danym punkcie znaczenia.

7. Słownik miał początkowo wprowadzać odsyłacze tylko od wariantów fonetycznych do haseł głównych (np. od *anjoł* do *anioł*, od *cirpliwy* do *cierpliwy*), ostatecznie jednak postanowiliśmy zakres odsyłaczy poszerzyć. Odsyłamy więc od czasowników jednokrotnych bezprzedrostkowych do przedrostkowych (np. od *baczyć* do *obaczyć*, *pobaczyć*, *przebaczyć* itd.). Jeżeli podstawowa forma czasownika osobno nie jest w polszczyźnie poświadczona, lecz występuje zawsze z przedrostkami, wiążemy wszystkie postacie przedrostkowe ze sobą (np. *odbarać — zabarać*). Również formy komparatiwu odbiegające w części nagłosowej od formy pozitiwu umieszczamy we właściwym miejscu alfabetycznym, odsyłając do odpowiedniego pozitiwu *(lżejszy* cf. *lekki*, *lepszy* cf. *dobry)*. Od czasownika odsyłamy do imiesłowów, jeżeli te występują wyraźnie jako przymiotniki lub rzeczowniki, i u nas są wobec tego osobnymi hasłami (*cierpieć* cf. *cierpiący* 'cierpliwy'). Nie odsyłamy do wyrazów zaprzeczonych od niezaprzeczonych.

8. Od 2. tomu wprowadzamy kilka nowych źródeł. Ponadto od 2. tomu zaczynamy podawać przykłady z Rozmyślania przemyskiego w transliteracji, jakkolwiek na razie posiadamy ją tylko do 2/3 zabytku. Transliterowaną całość zdobędziemy przed rozpoczęciem prac redakcyjnych nad 2. zeszytem 2. tomu, nie chcemy więc aż do 3. tomu odkładać cytowania w transliteracji, której tak usilnie domagano się na sesji Komitetu Językoznawczego.

9. Z podziękowaniem przyjmujemy poprawkę prof. van der Meulena z Lejdy co do znaczenia wyrazu *brucki* i pp. Fuińskiego i Swaryczewskiego z Krakowa co do wyrazu *bart*. Oba sprostowania umieszczamy w Wykazie ważniejszych błędów na s. 443.

UZUPEŁNIENIA I POPRAWKI DO SPISU ŹRÓDEŁ

CyzPloc Poprawki na podstawie Vrtla-Wierczyńskiego, *Vrtel* 216.

DlHist Dzieło powstało w latach 1455—1480.

DlKlejn Herbarz powstał w latach 1464—1480.

DlLB Dzieło powstało w latach 1440—1480.

DlPrut Dzieło powstało w 1448 r.

Dział Cytaty według stron rękopisu.

Gn Według wydania S. Vrtla-Wierczyńskiego, Kazania gnieźnieńskie. Podobizna, transliteracja, transkrypcja. Poznań 1953. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zabytki Języka i Literatury Polskiej nr 2.

JA XLII 97—108 Diels Paul: Ein Hussitenlied auf König Sigismund.

JP Język Polski. Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Kraków 1913 i nn.

JP XXXIII 381—91 Kuraszkiewicz Władysław: Najdawniejszy przejaw zbieżności głosek *rz* i *ż* u pisarza pyzdrskiego z lat 1410—1418.

KartŚwidz Tekst według fotografii zamieszczonej w pracy Stanisława Rosponda, Psałterz florjański a tak zwana karta medycka czyli Świdzińskiego. Wrocław 1953. Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A nr 51.

MPKJ V 1—172 Warianty z mamotrektu kaliskiego z r. 1471 cytujemy jako *war. kal.*, z mamotrektu lubińskiego z tych samych mniej więcej lat — jako *war. lub.*; głównym znakowaniem pozostaje *MPKJ* V.

OrtBrRp Ortyle prawa magdeburskiego. Rękopis Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich nr 50, ten sam z którego wyjątki podaje *OrtBr.*

PF IV 615—7 Glosy należy datować XV p. pr. zamiast XV in.

R XXIV 349—51 Glosy należy datować XV med. zamiast 1434 i 1439.

Rost nry 2912—3274 Należy datować r. 1475 zamiast r. 1446.

Rozm Cytaty według stron rękopisu, a nie według jego kart.

SalveReg 19 Należy datować XV med. zamiast ca 1500.

Spow 8 Odpis z 2. połowy XV w. ogłoszony w *R* XXV 200.

Sul Cytaty według stron rękopisu, a nie według jego kart.

Wierzę 14 a Odpis z 2. połowy XV w. ogłoszony w *R* XXV 200.

Zdrow 7 Odpis z r. 1460 ogłoszony w *Bandt* nr 1.

Zdrow 13 Odpis z XV ex. ogłoszony w *R* XXV 142.

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH BŁĘDÓW DRUKARSKICH I RZECZOWYCH

strona	jest	ma być
IX w. 28 od g.		wykreślić od *brzydki* do 'ostry'
XII w. 2 od g.	znanych	znanym
XXI b 47	contextuit	contexuit
XXIII a 7	*MacDod* 50—62	*MacDod* 50—66
4 b 42	( )	⟨ ⟩
17 b 49—51		tekst łaciński ująć w ( )
22 b 13	zagubonich	zagubonych
22 b 14	zginølych	zginølich
56 a 14	XV *in.*	XV *p. pr.*
56 b 18	yszystky	vszystky
58 a 55	*Schard.*	*Schrad.*
59 a 7	*Byli*	*Są byli*
67 b 26	'*topór, securis*'	'*część zbroi chroniąca brodę i szyję*'
69 a 1—2		tekst łaciński ująć w ( )
79 a 25		dodać: (parum rubicundae)
87 a 47—8	*condit. 3. sg. m.* biegałby	
	1466 *R* XXII 14	skreślić jako wątpliwe
88 b 51	*skwara ołowiana*	*biel ołowiana*
89 a 25	*skwara ołowiana*	*biel ołowiana*
102 a 41	*ac. pl.* bliskości *OrtBr*	
	VII 572	jako *g. sg.* przenieść do w. 32
134 a 37—8		przenieść na s. 136 b 10
164 b 46	brony,a	bronya,
166 b 23—4	*wyrabiany w Brukseli,quod Bruxellae conficiebatur*	*wyrabiany w Bruges, quod Brugae conficiebatur*
168 b 25	*Znaczenia*: **1.**	*Znaczenie*:
182 a 52	**Coż**	**Cóż**
188 a 33	*.post. R* XXV 177	*p. post. R* XXV 177
206 a 43	aquisit	aquisivit
214 b 39		dodać: **Camr** *cf.* **Czamnor**
214 b 49		dodać: **Cąbr** *cf.* **Cząbr**
		Cban *cf.* **Dzban**
225 a 54	*condit. praet.*	*condit.*
225 b 13	*condit. plqperf.*	*condit. praet.*
241 a 4—5	*condit. plqperf.*	*condit. praet.*
253 b 21	**Chromić**	**Chromieć**
305 b 55	arhcitectus	architectus
327 b 54	Ps	Psal
353 b 38	*pro*	*leg.*
361 a 31	**Czegodla** *cf.* **Co**	**Czegodla** '*dlatego, quapropter*': Czegodla quapropter *ca* 1428 *PF* I 493. ~ *Cf.* **Dlaczego.**

https://pjs.ijp.pan.pl/ksstp.html